GENIZAH STUDIES

IN MEMORY OF

DOCTOR SOLOMON SCHECHTER

TEXTS AND STUDIES OF
THE JEWISH THEOLOGICAL SEMINARY OF AMERICA
VOLUME VIII

GENIZAH STUDIES

IN MEMORY OF

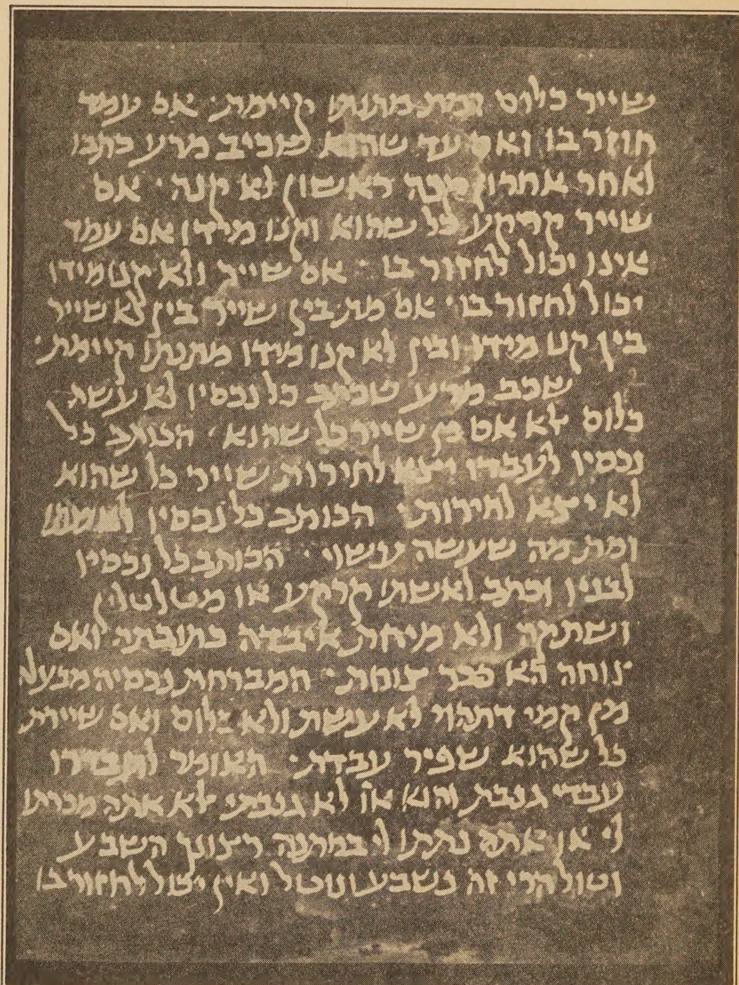
DOCTOR SOLOMON SCHECHTER

II

GEONIC AND EARLY KARAITIC HALAKAH

BY
LOUIS GINZBERG

NEW YORK
THE JEWISH THEOLOGICAL SEMINARY OF AMERICA
1929

Library of The Jewish Theological Seminary of America
See pp. 318–319

FOREWORD

"The Genizah, to explore which was the object of my travels in the East (1896–1897), is an old Jewish institution. The word is derived from the Hebrew verb *ganaz*, and signifies treasure-house, or hiding-place. When applied to books, it means the same thing as burial means in the case of men. When the spirit is gone, we put the corpse out of sight to protect it from abuse. In like manner, when the writing is worn out, we hide the book to preserve it from profanation. The contents of the book go up to heaven like the soul."

"Happily for us, this process of 'hiding' was not confined to dead or worn-out books alone. In the course of time the Genizah extended its protection to what we may call (to carry on the simile) invalid books; that is, to books which by long use or want of care came to be in a defective state, sheets being missing at the beginning, in the middle, or at the end, and which were thus disqualified for the common purposes of study."

"Besides the sacred and semi-sacred books the Genizah proved a refuge for a class of writings that never aspired to the dignity of real books, but are none the less of the greatest importance for Jewish history. As we know, the use of the sacred language was, among the Jews, not confined to the sacred literature. With them it was a living language. They wrote in it their letters, kept in it their accounts, and composed in it their love-songs and wine-songs. All legal documents, such as leases, contracts, marriage settlements, and letters of divorce, and the proceedings as well as the decisions of the courts of justice, were drawn up in Hebrew, or, at least, written in Hebrew letters. As the Jews attached a certain sacredness to everything resembling the Scriptures, either in matter or in form, they were loth to treat even these secular documents as mere refuse, and when they were overtaken by old age, they disposed of them by ordering them to the Genizah, in which they found a resting-place for centuries. The Genizah of the old Jewish community thus represents a combination of sacred lumber-room and secular record office."

Printed at
THE JEWISH PUBLICATION SOCIETY PRESS
Philadelphia, Pa., U.S.A.

considerable number of important Genizah manuscripts, selected by himself, which he hoped to publish in the course of time. But his administrative duties and other literary labors rendered this impossible, and after his lamented death, the Faculty of the Jewish Theological Seminary felt that it could not in a more worthy way honor his memory, nor could it exercise a greater privilege than to carry on the work which Doctor Schechter left behind. Acknowledgment is here made by the Seminary to the Library of the University at Cambridge for its great liberality in permitting manuscripts to remain in New York long enough to render this possible.

The manuscript material was distributed among the members of the Faculty as follows:

> Fragments dealing with Haggadah, Geonic, and early Karaitic Halakah Literature were assigned to Professor Louis Ginzberg.
>
> Fragments dealing with historical material to Professor Alexander Marx.
>
> Fragments dealing with Liturgy and Secular Poetry to Professor Israel Davidson.
>
> The Arabic fragments were to be edited by the late Professor Israel Friedlaender.

It had been expected to assign one volume to each of these subjects, but the material dealing with the Haggadah and Halakah was so considerable that each of them will occupy a volume. Following them will come the volume dealing with Liturgy and Secular Poetry. No new assignment has as yet been made of the Arabic fragments.

Since the time that these manuscripts were brought from Cambridge to America, other collections from the Genizah have found their way into various libraries in this country and Europe, and it was deemed advisable, in the interest of science, to give each editor the privilege of adding other material from the Genizah, relating to his subject, so that there will be found here and there Genizah fragments which were not originally brought by Doctor Schechter from Cairo.

It is in this inimitable and poetic fashion that Doctor Solomon Schechter described the Genizah at Cairo, which has now come to be known as *the* Genizah par excellence.

The discovery of this Genizah marks one of the great epochs in the history of Jewish learning, every branch of which has been enriched by the treasure there found.

Fragments of manuscripts had been filtering into Europe since about 1890, and Doctor Schechter became convinced, by information from various sources, that the origin of all of these was Cairo. Through the encouragement of the authorities of the University at Cambridge, and especially of Doctor C. Taylor, the Master of St. Johns College, the journey to Egypt was made and Doctor Schechter at once realized the great importance of the Genizah material for Jewish history and literature. With the permission of the authorities of the Congregation in Cairo, the great bulk of the treasures hidden in this obscure Synagogue was transferred to the Library of the University at Cambridge and made accessible to the scholarly world.

The labor of Doctor Schechter, in examining and sifting this material, for he collected mainly manuscripts and retained very little of printed matter, was very great. The Genizah was dark and everytime documents were examined it emitted clouds of dust "as if protesting against the disturbance of its inmates," as he whimsically put it. Indeed, he often ascribed some of his bad health and bronchial troubles to the almost suffocating atmosphere in which he worked during his months of study there.

But Doctor Schechter was not satisfied with having brought the Genizah to Cambridge. He proceeded to explore it and it is due to his great learning that we are now in possession of such a long lost treasure as the original Hebrew of Ben Sira, the Zadokite Document and others. Had he been spared to us for a little longer, there is no doubt but that the scholarly world would have benefitted by similar works stamped with his originality and acumen.

When he left England in 1902 to assume the Presidency of the Jewish Theological Seminary of America, the authorities of the University at Cambridge permitted him to bring over with him a

PREFACE

The Geonic period, extending over five centuries from the final compilation of the Talmud to the rise of Jewish culture in the West, is often described as the Middle Ages of Jewish history. Perhaps it would be more accurate to characterize it as the dark age—dark in the sense of obscure. No period in the history of post-exilic Israel is more momentous than this, and none so obscure. It is mere sophism to maintain that history consists only of what is to be found in documents and it would be mere truism to point out that the poorer a period is in historical sources, the poorer will be our knowledge and understanding of its history. There is no way of telling whether the literary output of the Geonim, especially of the earlier generations, was meagre or whether because of unfavorable circumstances a great part thereof was lost. There can, however, be no doubt, that we are in possession of only a handful of books dating from the Geonic period. We must therefore not be surprised to meet the most fantastic theories concerning the important problems offered by the history of this period. To mention only some of these problems: the evolution of the Talmud from a literary compilation to the moulder of Jewish thought and feeling, the hegemony of Babylonian Jewry over all Israel, the rise of sects, the growth of mysticism, and the attempts at an interpretation of Talmudic Judaism by the light of Graeco-Arabic philosophy. The enumeration of the various solutions to these problems could serve only as an illustration of the observation made by many that imagination and conjecture cannot replace facts.

There is no exaggeration in maintaining that the discovery of the Genizah was in no other department of Jewish learning so epoch-making as in the history of the Geonim. "The facts" established by imagination and conjecture had to give way to facts drawn from documents with which the Genizah furnishes us. In my work, *Geonica*, I have made an attempt to sketch the history of the Gaonate and of the literary productions of the Geonim in the field of the Halakah in accordance with the light thrown

The publication of these Memorial Volumes has been made possible through the liberality of Mr. Louis Marshall and Mr. Felix M. Warburg, to whom the editors take this opportunity of expressing their sincere gratitude.

New York, November 1927.

scholars were contemporaries of the last Geonim and, in their Halakic studies, entirely dependent on the Babylonian authorities, and hence the importance of their Halakic writings for the study of the Halakah of the Geonim. R. Shemariah's responsum is by the way the only one known by this great leader of Egyptian Jewry at the end of the Geonic period.

The responsa deal with the various branches of the Halakah, the ritual, ceremonial, civil and criminal law as well as that of marriage and divorce. Some of the responsa contain also explanations of passages in the Talmud. This division of the volume offers exceedingly interesting material for the history of the Halakah but it would be impossible even to touch upon this phase within the compass of a preface.

Of the fragments containing remainders of Halakic works in codified form, the most important is that of the *Sefer Ha-Shetarot*, Book of Writs. This fragment (XXIII) not only settles a long-mooted question as to the authorship of this Geonic work and corroborates the view maintained by the present writer in *Geonica*, where it is ascribed to Hai b. Sherira, but it is also of great importance for the history of the writ of divorce, as is pointed out in the introduction.

The history of Talmudic exegesis is still to be written, and the future historian will have to start his studies with the investigation of the dependence of the standard commentaries upon the Geonim. The remainder of Hai Gaon's commentary on the treatise of *Shabbat* (fragment XXVII) is very illuminating in this connection. If we compare it with the corresponding part in the commentary of Rabbenu Hananel we see that even a man of his originality—next to Rashi's his is the most classic commentary—was greatly dependent upon the Geonim whose comments upon the Talmud he often took over verbatim.

The Geonim as commentators of the Talmud must therefore be studied not only from their own writings but also from the writings of the earlier commentators in Kairwan, Spain and France. Accordingly I have included in the second division of the book remainders of Rabbenu Nissim's *Sefer Ha-Mafteah*, The Key to the Talmud, in its original Arabic, to which I appended also a Hebrew translation, and two fragments of R. Hananel's com-

upon them by the new discoveries. In the twenty years that have elapsed since the publication of that work, many new and valuable documents bearing upon these subjects have come to light. In my opinion, however, they are not of a nature to make one revise the views on the Geonim expressed in the *Geonica*, and there was therefore no need to take up anew the discussion of the problems dealt with there.

The new material offered in this book presents new problems, but a discussion in detail would have required an additional volume, larger than the present one, and for the time being, this was not found feasible. Most of the fragments, however, have lengthy introductions in which are discussed not only their contents but also their bearing on the study of the Halakah. If history is, as now generally understood, the science of establishing the causal nexus in the development of man as a social being, students of Jewish history will have to turn more and more to the study of the Halakah, since it is only the latter that gives us Jewish life in its totality, and not some of its fragments. One hears a good deal about the minutiae of the Halakah, that weariness of the flesh, and one has to admit that many of them are of no historical value. But it is the first requirement of the historian to distinguish between essentials and non-essentials, between historical and non-historical happenings, to bring order out of the chaos which life presents in the innumerable sequences of facts and movements. Only he who masters the Halakah will be able to tell us what is essential in it and what is not.

The material in the book may be classified under three headings: 1. Responsa; 2. Codified Halakah, and 3. Commentaries on the Talmud. Quantitatively and qualitatively the most important division is the first, which contains in twenty-three fragments about one hundred and thirty responsa. Only a few of them have the names of the authors attached. I hope, however, that I have succeeded in establishing with a high degree of certainty the following authors: Amram, Ben Baboi (about the year 800, compare Appendix II), Hai, Hananiah, Jehudai, Nahshon, Natronai, Saadia, Sherira and Zemah. To these are to be added the names of R. Shemariah b. Elhanan of Egypt, R. Meshullam b. Kalonymos of Lucca, Italy, and R. Hananel of Kairwan. These three

second attempt of this kind, the first having been made about 760 by the famous Gaon R. Jehudai, the teacher of Ben Baboi's teacher. The differences in religious practice between the Palestinians and the Babylonians were many. The Geonim and those who came under their influence maintained that any deviation from the Babylonian Talmud could only be explained on the basis of ignorance, chiefly caused by the persecutions which the Byzantine emperors had brought upon the Jews of the Holy Land. By the minute study of these differences, I became convinced, and I hope also to convince others, that this was not the fact. The real cause for these differences lies herein, that as late as the end of the eighth century the Palestinians still adhered to the authority of the Talmud of Jerusalem. The deviations of the Palestinians from the practice enjoined in the Babylonian Talmud, far from being a sign of ignorance indicates rather the continuity of a learned tradition after the close of Talmud of Jerusalem till the middle of the Geonic period.

The variety of subjects dealt with in the responsa and in the other parts of the book is so great that the author thought it advisable to give a General Index in which are registered in alphabetical order the Halakic materials, as well as the historical and philological, found either in the text of the fragments or in the notes and introductions accompanying them. Besides the General Index I have added two other Indices. The first, arranged according to the order of the *Shulhan Aruk*, gives the subjects of the responsa, and the second, arranged according to the order of the Talmud, enumerates the passages of the Talmud explained in the responsa and in the other parts of the book.

The manuscript of the volume has been with the printer for more than three years. It was therefore necessary to give at the end a few pages of Additions, in which attention is called to new material that came to light during the course of publication; *dies diem docet.*

LOUIS GINZBERG

mentary to the Talmud, as well as a lengthy fragment of an anonymous commentary by a younger African contemporary of theirs. The Arabic-Hebrew commentary in fragment XXXVII is probably by a pupil of Alfasi, but is nevertheless not without interest for the history of the Geonic literature as it contains many Geonic explanations to the Talmud, otherwise unknown. The French commentator, a remainder of whose works is to be found in fragment XXXIV is younger than Rashi, upon whom and the Geonim he draws largely.

The Geonic period was one of great religious and intellectual upheaval. Note the rise of many sects, especially that of the Karaitic which for a considerable time was a serious menace to Talmudic Judaism. The discovery of the Genizah has greatly enriched our knowledge of the beginnings and the development of this movement. Noteworthy among the new documents bearing upon the history of Karaism are the fragments from Anan's *Sefer Ha-Mizvot*, Book of Laws, certain parts of which have been published by Harkavy and others by Schechter. Anan's work is the best proof of the fact that the opposition to authority often means only desire for change of authority. Hence the chaotic state in which the Karaitic Halakah appears in the works of the later Karaitic writers, and because of it the problem of the relation of the Karaitic Halakah to the Talmudic-Geonic, so important for the history of Karaism, is almost insoluble. I hope that the remainders of Halakic writings by early Karaitic authors, given in Appendix I, will be welcomed by students of Karaism. Especially valuable are fragments LII and LIV, the first belonging to Alkumsi's Bible Commentary, the second to a work by a contemporary of his, an adherent of the school of Benjamin Nahawendi. This anonymous writer is a very bitter and merciless critic of the other factions of the Karaites, and offers an example of the spirit with which the Karaites fought one another.

The second Appendix (pp. 504–573) contains a lengthy discussion of the remainders of the work *Pirkoi Ben Baboi*, "Chapters of Ben Baboi." This author, a Palestinian by birth, and a Babylonian by education, undertook towards the end of the eighth century to make Palestinian Jewry accept the authority of the Babylonian Talmud and of the Geonic traditions. It was the

תק״ט שורה ט״ז. על תפלות בלשון פיוטי עיין גם כן הגרן י׳, פ״ז–צ״ד: שמנה עשרה בדרך הימנון מאת אלבוגן ויפה העיר החכם הזה שם פ״ח הערה א׳ שקצור שמ״ע שנתיחס מהגאונים לר׳ יהודאי גאון לא לו הוא אלא מא״י בא להם לבני בבל ולפי שיטת הגאונים באמת קצור זה מגונה הוא אלא שבשעת הדחק התירו הנוסח הזה.

תקט״ז שורה י״ח. כבר הערותי במקום אחר שבסדורו של ר׳ סעדיה יש לפנינו נוסח התפלה של מצרים וכאשר בארץ הזאת השפעת א״י היתה גדולה, אין לתמוה אם השתמשו גם בנוסח פיוט כפי מנהג א״י, עיין ההערה שלפני זו.

תקי״ח סוף העמוד. ועיין בפרוש המיוחס לרש״י על תענית שפרש דברי הבבלי על פי הירושלמי ואולם פשוטן של דברי הבבלי הוא שמוריד הגשם בימות החמה שלא מעניין תפלה הוא.

תקי״ט שורה ח׳. ממעשה דר׳ חנינא ראייה נגד דעתו של בן באבוי שהרי מפורש יוצא מדברי הגמרא במגלה כ״ה, א׳ שלא הקפידו אלא להרבות בתוארים של הקב״ה ולא בשאר הוספות עיין שם: הני תלתא אי לאו דכתבינהו משה באוריתא ואתי כנה״ג ותקנינהו אנן לא אמרינן להו ואת אמרת כולי האי.

תקי״ט באמצע העמוד. ונראה לאמר שבין אדיר המלוכה בנוסח א״י ובין המלך הקדוש בנוסח בבל בראשונה לא נתקנו אלא על פי דעת ר׳ יוחנן בן נורי בר״ה ל״ב, א׳ שכולל מלכיות בקדושת השם ואמרו בחותם הברכה מעניינה והמנהג הזה לא זז ממקומו גם אחרי שהנהיגו כרע״ק לכלול מלכיות בקדושת היום. ועל פי זה נעמד על נוסח בני א״י לאמר אדיר המלוכה בין בקדושת השם בין בקדושת היום.

תקכ״ה שורה י״ב. ועיין תקס״ז הערה י״ד פרוש המאמר, ודברים הללו.

תק״נ הערה י״ג. מאמר כעין זה שבמדרש הנעלם נמצא גם כן בספר ברית החדשה!

תק״נ הערה י״ט. עיין גם כן מה שכתבתי בהשמטה שניה לעמוד תקי״ט על חותמי ברכות המלך הקדוש ואדיר המלוכה.

תקס״א הערה ה׳. אחר, מאנן, השלם: שבן באבוי אינו משתמש בלשון ארמי.

תקס״ד שורה א׳ (א׳, ב׳). נראה שצריך להשלים, ועושה, ולא ויעשה כאשר השלימו מאנן ועפשטיין.

תקס״ד הערה ב׳. לא מצינו בשום מקום שמחלל שבת אין לו חלק לעוה״ב ואולם כך היא דרכו של בן באבוי להפריז בדבריו. ואפשר גם כן שכוון להקראים שכופרים בדברי חכמים ואמרו שמותר להתענות בשבת.

שס"א סוף הקטע. ראוי לתשומת לב שר"ח משתמש כאן בהבטוי, כבידו שלהקב"ה, במשמע קרוב לשכינה ובעלי הסוד שבאשכנז יש להם שיטה מיוחדת בעניין „הכבוד", עיין מאמרו של עפשטיין על ר' שמואל חסיד בהגרן ד', ועיין גם כן ירושלמי יומא פ"ה סוף הלכה ב' שלפנינו בספרים הגרסא, הקב"ה היה, ובילקוט בקונדרוס אחרון שלו (עיין שרידי הירושלמי שלי במקומו) הגרסא שכינה במקום הקב"ה.

שצ"ה ראש פסקא ב'. בספר היובל של במ"ד הרבנים שבבודאפעסט, תרפ"ח פרסם הו וייס תשובה לגאון–פ' וגו'–שבה גם כן כמה פרושים קצרים לסנהדרין ואולם אין ספק שאיננה מהגאון בעל התשובה שלפנינו בהקטע ואף שבכמה מקומות הפרושים והגרסאות שווים.

שצ"ו באמצע העמוד. על הגרסא, פרט פרטתא, ופרושה עיין בספר היובל הנ"ל פ"א.

שצ"ז שורה י"א מלמטה. ואפשר שיש כאן שבוש וכך צ"ל: ואם תאמר הוולד ממזר כולנ' נהיה ממזרים כי קין נשא אחותו כבר אמרו עולם חסד יבנה.

ת' שורה ט"ו. גם בספר היובל הנ"ל פ"א נמצא פרוש זה לכר האזר.

ת' שורה ה'. הפרוש לוורשיניה גם כן בס' היובל הנ"ל פ"ב, וכן נמצא שם הפרוש לסופתא שבשורה הבאה.

ת' הערה י"ב. נראה שבכ"י אין כאן ע' אלא, ש' שבור, הנראה כע' עיין מפתח הכללי ערך ש' שבור.

תמ"ז סוף הפתיחה. ואולי יש כאן לפנינו קטע מפרוש דניאל הקומסי על התורה.

תע"א סוף הפתיחה. קרוב הדבר שהקטע הזה הוא מפרושו לבמדבר כ"ז, ו'–י"א, ועיין גם כן ההוספה שלפני זו.

תע"ט סוף העמוד. קרוב לאמר שהרבנים קבלו מנהג זה מהקראים אלא כאשר לפי דעת הרבנים יוה"כ הוא מקרא קדש ואסור באבל המציאו להם טעם חדש ואמרו שלכן עומדים על רגליהם ביוה"כ שביום זה ישראל הם כמלאכי השרת.

ת"פ סוף פסקא ב'. עיין גם כן ההשמטות לתמ"ז ותע"א.

ת"צ שורה ה'. לפי נוסחת הבדלה שבהקטע נראה שאין בה אלא ג' הבדלות בין קדש לחל בין ישראל לעמים בין יום ז' לששת ימי המעשה, ועיין פסחים ק"ג, ב'–ק"ד, א'.

תצ"ב שורה י"ט. צ"ל ומה שכתב בעל גן עדן.

תק"ה סוף הפסקא. אחר כתבי זאת נמצא הצלום של הקטע אשר השתמש בו רש"ז שעכטער וכאשר לא העתיקו כלו אמרתי לקבוע לו מקום פה. הקטע הוא באוצר הספרים של האוניווערזיטא בקמברידג; מסומן T–S. K 9[4] וי"ז שורות לשני עמודיו.

פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא
וראבא תלמיד מרב יהודאי גאון זכ' לב'
כתבתי מזכיר כבודכם בזכרון טוב ובעיון תפלות
ומודיע לכבודכם שמאהבת המק' את ישראל בחר בהם
משבעים אומות ונתן להם תורה בכתב ותורה [על] פה
ותורה שבכתב רמז ותורה שבעל פה מפורש ותורה
בכתב כלל ותורה עלפה פרט: ותורה בכתב מעט
ותורה עלפה רחבה עד אין קץ שכך כתוב ארכה
מארץ מדה ורחבה מני ים: ופירשו [חכמי]נו

ז"ל אי זו היא תורה שהיא ארכה מארץ מד[ה] הוי אומ'
זו תורה שעלפה ומאי לא תמצא בארץ החיים וכי ל[א]
תמצא בארץ החיים בארץ מתים תמצא [אי]לא כך
פירשו חכמ' ל[א] תמצא תורה שבעלפה אצ[ל מי שמ]בקש
ח[יי ה]עולם הזה אילא אצל מי שממית עצמו עליה בבית
המדרש שכך כת' זאת התורה אדם כי ימות באהל וג' כד
ר' שמעון בן לקיש דאמ' אין דברי תורה מתקימין אילא
במי שממית עצמו עליהן בבית המדרש דכת' זאת

(Verso)

התורה אדם כי ימות באהל וג'*כדרב המנונא הוה יתיב
קמיה דרב חזייה דהוה קא חאיף רישיה ושאייף משחא
אמ' ליה לא תמצא בארץ החיים אמ' ליה מילט קא ליטת
לי אמ' ליה קרא קא אמינא לך דכת' לא תמצא בארץ
החיי[ם לא] תמצא תורה אצל מי שמחיה עצמו עליה
ומבקש חיי העולם הזה שכך שנו חכמ' כך היא דרכה
של תורה פת במלח תאכל ומים תש' ועל הארץ תישן חיי
צער תחיה ובתורה אתה עמל אם עשית כן אשריך
וטוב לך אש' בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא: ולא
כרת [הק]ב"ה ברית עם יש' עד שקיבלו עליהן תורה שעל
פה שכן כת' כי על פי הד־ברים הא' כרתי א' ברית ואת יש'
[לא] כתב בשביל לא למען ולא בגלל אלא על פי
הדברים [הא'] בשביל תורה שעלפה ולא קיבלו תורה
שעלפה אלא מפני צער קשה ב[תלמודה] שהיא משולה
בחשך שכך כתוב העם ההלכים בחשך וג' עד
שכיפה עליהן ההר כגיגית שכך כתוב ויתיצבו
בתחתית ההר: אמ' ר' [א]בדימי ברחמא מלמד
שכיפה ה'ק'ב'ה' ההר

כבר העיר רש"ז שעכטער שדברי בן באבוי הם דברי התנחומא נח ג' בשבחה של תורה ולא באתי אלא להעיר שבגנזי שעכטער א סימן ג' הוצאתי לאור דרשה בשבחה של תורה הקרובה מאד להדרשה שבתנחומא. ואולם דברי בן באבוי קרובים יותר לנוסח דרשה זו שבתנחומא, ולכן לא נראה לי לומר שהחלק הראשון של הקטע שם הוא מפרקוי דבן באבוי ואף שסגנון קרוב לשניהם.

תק"ו אמצע העמוד. אולי שהברכה האל המלך המהולל היא ברכת פסוקי דזמרה לפי נוסח בני ארץ ישראל.

תק"ז י"א מלמטה. על הכתיב של בני ארץ ישראל בקטעי פרקוי ב"ב עיין גם כן ההערות תקמ"ד, ג' תקמ"ט, כ"ז ;תק"נ, ח'. אולם אפשר שספרו של בן באבוי שנשלח לחכמי ארץ ישראל נעתק שם על ידי סופרים שהרגילו בהכתיב של א"י ולא שהמחבר בעצמו השתמש בכתיב זה.

נטרונאי ח"ג, נ"ג=ש"ץ ס"ג, ב' (ומיללער במפתח צ"א יחסה בטעות לר' פלטוי) ובפסקי ספר בשר על גבי גחלים ט' שנדפס בספר השנה להחברה הליטעראריח שבפראנקפורט ה', ס"ד, ועיין גם כן, ארץ ישראל בתשובות גאוני בבל ו' לה' אסף ולוין, א"י בתשובות הגאונים ופרושיהם י"א–ט"ו. ונעלמו דברי הגאונים בענין זה מה' טשערנאוויץ במאמרו על מומר בספר הזכרון לה' ישראל אברהמס ת"י וכו' שהשתמש בכלי שני, ספרי הפוסקים ולא בתשובות הגאונים עצמן כאשר נמצאו לפנינו בהקובצים השונים, ולכן לא עמד על עקרן של כמה דברים. עיין לדוגמא דברי ר' נטרונאי בגמו"מ י"א שאמר, כי בדת ישמעאל דאינון–צ"ל אינון, הישמעאלים–לא מורתן למשומד נכסי אביו סמיכי רבנן למימנעיה מירושת אביו, ועיין גם כן שם בגמו"מ סימן פ"ז.

קע"ו שורה י"ג וכו'. לפי דברי הגאון הבטוי, דשיל"מ עקרו בקדשים ועל דרך ההשאלה גם באסורים וכן נראה שאם לא כן למה לא אמרו, אסור שיש לו היתר.

קצ"ז סימן י"ג. עיין גם כן תשובת ר' האי על מילה בתענית בקהלת שלמה עמוד י"ח.

ר' סימן כ"ד. אפשר גם כן ששבועה זו היא שבועה מן התורה משום שהודה לו במשכון ואם כן מודה במקצת הוא ונשבע מן התורה.

ר' סימן כ"ו. עיין גם כן התשובה לגאון בג"ה, קמ"ה סימן ש"א וגם הוא פוסק שדינר זהב הוא כשאר מטלטלין.

ר"ב ראש העמוד. על יחוסו של ר' האי לספר הלכות גדולות עיין מ"ז שורה ט"ו ובהשמטה שם. ובקטע הגניזה שפרסם ה' מאנן בספרו, היהודים במצרים ובא"י ב', קל"ג–קל"ד נאמר שר' האי, למד עם תלמידיו הלכות גדולות, והדבר הזה מפליא מאוד. וראוי לתשומת לב שבן דורו של ר' האי וחותנו, ר' שמואל בן חפני משתמש בדברי ה"ג כאלו הם דברי הגמרא מבלי להעיר על מקורם, עיין ספר השותפות שלו פ"ט (יצא לאור על ידי חברי המנוח ה' פריעדלאנדער בספר היובל לה' האפפמאנן), שהמאמר קשיא עד לשימא הוא מה"ג סוף שבועות (בב' המהדורות!) ולשוא עמל המו"ל להעיר מקורו. ועיין גם כן מה שהערותי למטה על תשובת ר' שמריה בהשמטה לרס"א.

ר"כ הערה כ' הוסף בסוף: או כמו שכתבתם.

רכ"ב סוף שורה ט"ז. אפשר שצריך להשלים, אב"ד, ולא, גאון, שכן מצינו שר' צמח אב"ד השיב תשובות ואולם ב' הגאונים שנקראו צמח, גאון סורא ר' צמח בר' חיים וגאון פומבדיתא ר' צמח בר' פלטוי השיבו הרבה תשובות ולהאב"ד ר' צמח לא נמצאו אלא מועטות ולכן יותר נראה שר' צמח זה שלפנינו בהקטע הוא אחד מן הגאונים.

רכ"ה הערה כ"ה. הוסף אחר שכתוב: או כמו שכתבתם.

רל"א שורה ל"ד. ברור שהבטוי, בהלכ' פס' גדול', פרושו בהלכות פסוקות של הספר הלכות גדולית שכן פסק זה נמצא לפנינו בספר הלכות פסוקות. אולם הבטוי, בפסוקות וגדולות, ששגור בפי בעל ספר העתים עניינו בתשובות קצרות וארוכות, עיין מה שכתבתי למעלה ראש עמוד קכ"ג על הבטוי בפסיקתא, ועיין גם כן הילדעסהיימער בספרו הנ"ל ע'.

רל"ז סימן ב'. בתשובה לגאון בג"מ ע"ב שאבי הכלה הוא שומר חנם על הנדוניא ולא שומר שכר.

רל"ח סימן ה'. ואולם עתה ראיתי שכבר בימי הראשונים היו מנהגים שונים בכתובת יבמה יש שכתבו לה ר' זוזים כלבתולה ויש שכתבו רק ק', עיין ספר השטרות להרב אלברצלוני

נ"ד, נ"ה ורמז על זה גם בעל העטור, כתובת יבמין, ל"ז, ד' והאחרונים לא זכרו מזה דבר. ומדברי הרב אלברצלוני נראה שלעולם היבם כותב כתובה ליבמתו ואף בשנשארו נכסים מבעלה הראשון שכן הוא אומר, אע"פ שבדורות הראשונים לא היו כותבין וכו' ולכך נוהגות היום כשאר כל כתובות, וקרובה דעת זו לדעת הב"ח.

רנ"ה ראש העמוד. בפנים קצרתי והנני לפרש דברי. אם בזמנו של ר"ס היו אומרין הושענא אחר הלל מהנותר היה לו להעיר שגם ביחיד כן שהרי יחיד וצבור שווים הם בקריאת הלל של יום טוב, אבל משום שהצבור קראו את ההלל אחר קריאת התורה הוכרח לפרש איך היחיד עושה שאינו קורא בס"ת. ואולם המנהג להעמיד ס"ת על ההיכל (עיין עמוד רנ"ג) לא מצאתיו אצל הגאונים וכנראה הוא מנהג א"י ששם אמרו הושענא אחר הכנסת ס"ת שקראו בו וחזרו והוציאו ס"ת אחר מוסף ובבבל היו מקיפין את ההיכל קודם הכנסת ס"ת כאשר עוד היה עליו ספר תורה שקראו בו, ועיין עמוד ת"ד.

רנ"ה סוף העמוד. האומנם ה' אסף נסמך על דברי ר"ס בש"ש קט"ו ושם נאמר בפרוש, שבכל יום מקיפין אחת, ולי נראה שהמאמר הזה הוא ציטאט, מהמשנה שבסכה ה', ו' והגאון מפרש שמקיפין פעם א' לימין פעם ב' לשמאל.

רנ"ז שורה ו'. פרוש, הדרין בהושענא, הוא שמקיפין עם הלולב–ואולי גם עם הערבה– ואומרין הושענא ולא שמקיפין רק בהושענא שהרי הוא אומר שאין צריך לברך על נטילת לולב בשעת ההקפה ועל כרחיך שלולב בידו. ועיין גם כן דברי ה"ג המובאים בעמוד רנ"ה ודברי הגאונים אצל אסף, חלופי מנהגים י"ח.

רס"א סוף העמוד. אולם אפשר שר' שמריה מביא דברי ה"ג כאלו הם כתובים בגמרא, עיין מה שהערותי למעלה בהשמטה לר"ב ראש העמוד.

ר"ע סימן ב'. עיין רמ"ג ראש סימן א' שהשואלים חשבו ששפחה אף שנתיהדרה איננה כיהודית גמורה לטמא באהל.

רצ"ה שורה ד'. גם פונק (ספר היובל לזאכוי) הסכים לדעתי שספר השטרות הוא לר' האי בן ר' שרירא.

של"ד סוף העמוד. מרקד אתלת, עיין כתובות י"ז, א'.

של"ה שורה י"א. וכשם, עיין כתובות כ' בראש הדף.

שמ"ט שורה ט"ו. על טומאה וטהרה בזמן הזה עיין גם כן געאניקא ב' סוף רמ"ט: טומאה חמורה היא–טומאת קרי–בארץ ישראל לאוכל טהרות, ונראה שכוון הגאון לזמנו ולא לדורות הראשונים שבימי התנאים והאמוראים, ועיין עוד התשובה לגאון בספר היובל לב"מ הרבנים שבבודאפעסט פ"ג–פ"ד. וה' לוין במאמרו, ארץ ישראל בתשובות הגאונים ופרושיהם ו' העיר על דברי הקראי הדסי בספר האשכל שלו שכתב (כ"ח, ב' ראש אות נ"ה): ומהם קדשים יאכלו במקדש ומהם קדש יאכלו בכל ארץ ישראל ארציך. ואולם טעה ה' לעוין בדברי הדסי, שלא כיוון לאמור שעוד בימיו אכלו תרומה בא"י אלא שאמר שמצינו בתורה ג' מיני קדש, קדשי קדשים הנאכלים בחצר המזבח, קדשים הנאכלים במקדש וקדשים הנאכלים בכל הארץ, והמין הג' הוא מה שנקרא בתלמוד קדשי הגבול, ואין עניינו כלל אצל השאלה אם אפשר לאכול טהרות בזמן הזה; ועיין גם כן מה שהערותי למעלה עמוד תל"ז סוף הפתיחה ובהמקומות שנרשמים שם.

מ"ז סוף סימן ג'. על, רבינו האב, עיין מארכס בהצופה האנגלי המשך חדש א' ראש עמוד תל"ט; ומה שכתבתי שתשובה זו נשלחה לקירוואן ליתא עיין ההשמטה למ"א.

מ"ז סוף סימן ד'. וברשימת ש"ת למעלה עמוד תכ"ז שבה ירשמו כל התשובות שבקטע זה נחלקו כמו שנחלקו כאן.

מ"ח שורה י"ד מלמטה. צ"ל ואולם כך היא דרכו של ר' האי להעלים עין מספר זה שלא היה חשוב בעיניו הרבה עיין למעלה ראש עמוד ר"ב ובהשמטות שם.

מ"ח סימן ו'. על התשובות שבקטע זה עיין ההשמטה למ"א ושם הערותי שאין ספק שכולם הן לר' האי.

נ' הערה ט"ז. עיין גם כן געאניקא ב', צ"א: שאבב'=שַׁבב'.

נ"ג הערה כ'. צ"ל לאופותה ועיין על תמונה זו הערה י"ח לעמוד תקע"ג.

ס"א שורה י'. אין להגיה, אחד, במקום אח שאין ספק שהגאון כוון למה שאמרו בב"ב קל"ז, ב' האחין שקנו אתרוג וכו'.

ע"א שורה י' מלמטה. ספק זה של ר' יהודאי נמצא לפנינו בפירקוי בן באבוי עיין למעלה קמ"ז ותקל"ו–תקל"ח.

ע"ג שורה י"ג מלמטה. ולה' צוקערמנדעל (קובץ מאמריו) דרך חדש לגמרי במה שנוגע למחלוקת הבבלי והירושלמי בענין ברכות תפלין ואין כאן המקום לשא ולתן בדבריו שלפי דעתי רחוקים הם מן האמת.

ע"ד שורה ט"ז. ואפשר שאין צורך להגיה, והגר"א נותן טעם לדבריו שדעת רש"י רי"ף ורמב"ם עיקר משום „דגרסא" שלהם היא הנכונה.

ע"ו שורה ד' מלמטה. עיין גם כן מה שהערותי בגנזי שעכטער א' ר"ו שמחבר מדרש זה כבר השתמש במדרש המאוחר אגדת בראשית.

ע"ז הערה י"א. אפשר שי' בהתמיצין משמש שוא עיין מפתח כללי ערך י'.

פ"ז שורה ה'. נראה שצ"ל, ואחד, במקום, ואחר.

צ' סוף פסקא ב'. ועיין תשובה לגאון בקהלת שלמה סימן נ"א שפוסק כבני מערבא, שאם לא הודיעו למוכר ולעדים שאינו קונה.

צ"א, י"א מלמטה. גם אם נאמר שהפרוש הזה המיוחס לר' סעדיה איננו לו ברור שמחברו היה אחד מחכמי סורא.

צ"ה ראש העמוד. לפנינו בספרים מובא מעשה דרב ספרא על המשנה, והנרות דולקין, ויפה גרסת הגאון מגרסתנו שבודאי מעשה זה שייך למצאו נעול.

צ"ז שורה ח' מלמטה. צ"ל שקיבץ התשובות.

צ"ח סימן ה'. עיין גם כן התשובה לגאון בספר הייבל לבמה"ר שבבודאפעסט פ' שורה י"ג וגם שם הגרסא, לגדא דביתא.

צ"ט סוף סימן י"א. עיין גם כן ח' סוף סימן ב' על חלוף שמות המתחילים באותיות שוות.

ק' שורה י"ג. ועיין גם כן דברי מאנן בספר השנה של הקאללעגיום שבצינצינאטי ד', רנ"א וכו'.

ק"א שורה י'. ולא נראה לאמר שבה"ג גורס בסוכה ל"ח, ב': לית הלכתא כוותיה, שהרי בסוף העניין הוא מביא דברי הגמרא כמו שהם לפנינו וע"כ שצ"ל בשורה ב', יצא במקום, לא יצא, והמאמר ולית הלכתא כוותיה שייך למה שנאמר לקמן.

ק"א שורה י"ד. המשל הזה מובא מכמה גאונים עיין שבוז"ל תפלה כ' בתשיבה לר' פלטוי ואבידרהם סדר שחרית בתשובה לר' האי ועיין גם כן ארחות חיים א', י"ח ראש ע"ד.

ק"א סוף סימן י"ג. ובתשובה לר' פלטוי בשבה"ל כ': אסיר לו לשתוק ופרושו שלא בלבד שאסור לו לענות אלא אפילו לשתוק וזהו כמו שפוסק ר' נטרונאי, ועיין מה שכתבתי למעלה תמ"ז הערות י"ב וי"ז.

ק"ז סימן ק"ב. עיין חולין קי"ד, ב' פרד בן סוסיא וכו'.

ק"ח סוף הקטע. נראה שתשובה זו עניינה בקהל שאין בו ז' היודעים לקרות, עיין תשובות הגאונים על זה בגעאניקא ב', ק"ב ושם נסמן ואפשר ג"כ שעניינה היא, קהל שאין בו אלא כוהנים וגם בזה נשאו ונתנו הראשונים.

ק"ט סוף העמוד. עיין עמוד ש' וגו' מה שהרחבתי לדבר על תשובה זו שבש"ץ.

ק"י שורה ח'. עדותו אמת שכן מונח לפני הספר ש"ץ עם הגהות שד"ל על הגליון; ועל חלוף שמות המתחילים באותיות שוות עיין מפתח הכללי ערך חלוף שמות.

קי"ח סוף פסקא ג'. צ"ל ומותר לכופו ולהביאו לפני ערכאות של גוים.

קי"ט סימן ס"ח. נראה שהרשב"א העתיק דברי ר"ס מספרו של בן גיאת.

קכ"א סוף סימן קנ"ו. עיין גם כן קהלת שלמה סימן י"ט.

קכ"א סימן קצ"ג. וקשה לקרות והשיבו, שהשיב להשואל.

קכ"ב אמצע סימן רצ"ב. על חלוף שמות כזה עיין עמוד ח' ומפתח הכללי ערך חלוף שמות.

קכ"ב סוף סימן רצ"ב. עיין ג"ה של"ב.

קכ"ג סוף סימן ת"א. ואולם נראה לאמר שמעשה כפרה איננו להרשב"א.

קכ"ג סימן ת"כ. עיין גם כן אוצר הגאונים–התשובות–עמוד צ"ז על תשובה זו של ר' נטרונאי.

קכ"ז פסקא אחרונה. עיין הילדעסהיימער בספרו הנ"ל נ' וכו' על ההוצאה החדשה של שו"ת הרשב"א.

קל"ב סימן ד'. ואולם נראה לי עתה שאין בתשובה זו אלא הלכה אחת והיא שאם בשל בצים עם בשר (=והשליכן עם הבשר קל"ו, י"ח) ומצא דם בבצים הבשר מותר ולא אמרינן שהבשר בלע הדם.

קל"ג הערה י"ד. עיין כעין שבוש זה בסנהדרין ה', ב': ר' חייא חזיה, שהיה כתוב ר' חזיה (עיין שם ברש"י ובתוספות) וסופר אחד טעה וקרא חייה–או חייא–במקום חזיה ובא השלישי וכתב ב' הגרסאות שמצא לפניו, ר' חייא חזיה.

קל"ו, י"ב. אולם בכמה מקומות טעו הסופרים וחשבו שה' בהספד הוא ה' הידיעה ולכן כתבו בספד במקום בהספד.

ק"מ ראש הקטע. הרבה הערות לקטע זה ימצא הקורא בההערות להעמודים תק"ס–תקס"ב.

קמ"ח סימן ג'. עיין גם בתשובה לגאון שפרסם ה' ווייס בהצופה ה', ע"ט–פ' על שמוש הבטוים תנן תניא ותנו רבנן.

קס"ח סוף סימן ו'. גאוני סורא לפי שיטתם שמומר אינו לא אח ולא בן פסקו שאין הבעל יורש אשתו מומרת משום, כיון דאשתמדית נפקא לה משארו ולא ירית לה, עיין תשובת ר'

ט׳ סוף סימן ג׳. על יחוסו של הקובץ שערי תשובה לספר העתים עיין הילדעסהיימער בספרו הנ״ל נ״ה ובמקומות שנרשמו שם בהערה קכ״ח.

י׳ שורה י״א. אפשר שצ״ל, ור׳ חננאל בר חושיאל הרב, במקום, ורב חושיאל הרב.

י׳ שורה י״ג מלמטה. אולם זה רק על דרך הרוב ויש יוצא מן הכלל ושם הגאון המשיב נכתב בסוף התשובות, עיין לדוגמא עמוד רכ״א.

י׳ סוף הפסקא. ורואה אני להעיר שכל התשובות של קובץ זה מתחילות בודכתיב–בסוף ל״ג מתחלת תשובה ולפי זה מנין התשובות הוא ט׳–בטוי מיוחד לר׳ פלטוי גאון עיין אפשטיין בספר השנה של החברה הליטעראָרית שבפרנקפורט ט׳, רכ״ב. אולם אין בזה ראייה לעדותו של אבן גמע המייחסן לר׳ צמח בנו של ר׳ פלטוי, ועיין ההשמטה לל״ח שורה ט״ז.

י״א אמצע סימן ב׳. ועתה נתברר לי שצ״ל „אבאם״ שאין ספק שהיא המלה הפרסית awām, ewām, חוב, התחיבות עיין „גרונדריס״ של האָרן סימן קל״א–ודעתי נוטה שכבר השתמשו בה היהודים בימי התלמוד שהתמונה „אבאם״ קרובה להתמונה הפהלוית (פרסית שדברו בה בימי התלמוד) ăpām ולוא לקחוה מהפרסית החדשה כי אז היו כותבין אותה בו׳ ולא בב׳.

י״א אמצע סימן ד׳. ולא ידעתי איך בא החכם החולק עלי בהירחון נ״ה, שפ״א לידי טעות כזו לאמור שרק ר׳ האי גאון הוא שסובר שגם בהרשאה צריך שיהיה לו קרקע ידוע, ובתשובתו של הגאון הזה שרמזתי עליה בגעאניקא נאמר בפירוש. ובאורכתא מנהגן ומנהגא דאבתן דורות–נראה שצ״ל ד׳ דורות, שהוא היה דור רביעי בגאונות–דלא סגיאן אלא על גב קרקע ידוע למיגבייה.

י״ב סוף סימן ה׳. עיין מגן אברהם רט״ו, ה׳ שפוסק גם כן שיאמר הברכות בדרך למודו בתלמוד בלי שם ומלכות. אולם מה שכתב שכן משמע מהרמב״ם והתוספות ראש פרק הרואה לא ידעתי איך „משמע״ כן, ועיין גם כן בתשב״ץ הקטן תי״ט: ואינו–רבו מהר״ם מרוטנבורג–קורא שם של ד׳ אותיות בתלמוד כי אם השם, ועיין דברי האחרונים בשערי תשובה רט״ו, ב׳.

י״ג סוף פסקא ב׳. וקצת ראייה לזה שהתשובות לר׳ שביב הן מר׳ עמרם מהלשון, הלכה רווחת, (סוף עמוד ל״ב) שכן ר׳ עמרם משתמש בה גם בתשובתו עמוד כ״ב.

י״ד סוף העמוד. עיין גם כן מאמרו של ה׳ אסף (בכתבי האוניברסיטה ידיעות המכון למדעי היהדות חלק ב׳): האם כתבו הגאונים את תשובותיהם רק בכלה דאדר.

ט״ז הערה א׳. נראה שבסוף עמוד א׳ צריך להשלים כך: ורבה פליג על הניי כולהו אמוראי דאמרינן–כתובות סוף ל״ד. א׳–, ורבה א׳ בטובה על ידי עצמו דסבר חידוש הוא בקנס ור״נ בר יצחק–שם ל״ח, ב׳–כהנך אמוראי דאמ׳ ס״ד אמינא הואל וחידוש הוא שחדשה תורה בקנס.

ט״ז הערה ט״ז. השלם השורה האחרונה כעין זה: דאמ׳ אלא א״ר אשי ר״י דמבשל הוא וכו׳ ומקשינן ולוקמה כר״מ ומסקינן דלא מתוקמא ותוב.

י״ז שורה י״ד. ומתניי=ומתנייתא.

י״ח שורה י״ד. צ״ל נימא במקום נימו.

י״ט הערה ו׳; עיין המפתח הכללי ערך ש׳ והילדעסהיימער בספרו הנ״ל י״ד.

י״ט הערה ט״ז צ״ל במפתח הכללי לגעאניקא ב׳.

כ״א שורה כ״א. איספלידי נראה שצ״ל איספלידא.

כ״א הערה כ״ב. צ״ל כ״א במקום כ״ב.

כ"ב שורה י"ח. נראה שצ"ל לעולם במקום בעולם.

כ"ג שורה ח'. בו, מוסב למסו ואין צורך להגיה בה.

כ"ג שורה ב' (ה', א') דאמ"ר חלבו: מנחות ל"א, ב'–ל"ב, א'.

כ"ג הערה כ'. צ"ל הקו על הב' הוא לסימן הקצור (=תרתין) וב' בבריאתא טעות סופר.

כ"ד שורה ז'. הפריק'=הא פרקינן.

כ"ד שורה י"א אמ': מנחות ל"א, ב' ולפנינו שם שעשאה ולא שכתבה.

כ"ד הערה י"א. צ"ל מנחות ל"ב, א' ולפנינו שם, ואי עבדינהו פתוחות שפיר דמי.

כ"ז שורה כ"א. בזמ"ן הקווים על מלה זו לסמן הטעות ושצריך למחקה.

כ"ז הערה י"ד. לפנינו שם בפסחים, הנוטל, ואולם כמעט כל הראשונים גרסו, נטל.

ל' שורה י"ז. נראה שצריך למחוק, בתוך סעודה, והקוים על סעוד' שבשורה הבאה שלא במקומם הן ומקומם הראוי הוא מעל המלים, בתוך סעודה.

ל"ד הערה י'. ולפנינו שם בב"ב, אין בכור נוטל.

ל"ד הערה ט"ז. אולם אפשר שהא דשאילתא תרגומו, מה ששאלתה.

ל"ו שורה ה'. נראה שצ"ל, בהדיא, במקום, בההיא.

ל"ח שורה ט"ז. הגאון פוסק שמשיכה קונה מן התורה וכבר נחלק: בזה הראשונים, עיין למעלה עמוד ש"ה והערה ח' לש"ו והתשובה שם היא לר' צמח וקצת ראייה מזה שגם תשובה זו היא לו שבשתיהן הגאון המשיב פוסק שמשיכה קונה מן התורה, עיין למעלה עמוד י' ובההשמטה לסוף הפסקא.

ל"ט, ב'. נראה שצ"ל, ודאי, במקום, ט:בא.

מ' שורה י'. פרוש, דקביעא, הוא עיר שנתישבה כבר ועכשיו בא אחד ורוצה לפתוח קבר בה או לעשות שאר דברים המזיקין ובזה אמרו שצריך להרחיק.

מ"א סוף הפסקא הראשונה. כל התשובות שבקטע זה הן מר' האי שהשיב על שאלות בני פאס שנשאל עליהן אביו ר' שרירא, עיין למעלה עמוד תכ"ז ושם בהערה אחרונה, ולפי זה דברי במ"ז סימן ה' וסוף מ"ח צריכים תקון.

מ"ב שורה ז' מלמטה. ר' עמרם במכתבו בראש סדורו מתארו: סדר ברכות ותפלות.

מ"ג שורה י"ג מלמטה. עיין גם כן תוספות חולין ק"ד, ב' שכתבו: שהרי יש כמה מקומות דלא מפרשי לה–לחלה–כלל ונראה שכוונו למנהג פרובינציא.

מ"ד סוף פסקא ב'. גם בארץ ישראל בזמן הזה חלה רק מדרבנן כמו שאמרו בפרוש בכתובות כ"ה סוף עמוד א', והראשונים (עיין רמב"ם וראב"ד סוף הלכות תרומות פרק א') לא נחלקו אלא בתרומה אם היא בזמן הזה בא"י מן התורה או מדרבנן. גם מה שנאמר שם בתש"ר שמפריש ב' חלות קשה לאמור שבחלת א"י הוא מדבר שמעולם לא שמענו ב' חלות בה, ואולם זה אפשר ליישב שבזמן המשנה והתלמוד שהיו בא"י כוהנים טהורים אכלו חלתם בטהרה ובזמן הזה שכולנו טמאי מתים שורפין חלה א' שהיא מן התורה ואוכלין חלה ב' שאינה רק מדרבנן.

מ"ה שורה ט'. גם ר' נטרונאי עומד בשיטה זו, עיין למעלה צ"ח וק"ה.

מ"ו שורה ג' מלמטה. על השבוש, בר, במקום מר עיין גם כן למעלה בההשמטה לח' סימן ב'.

מ"ז שורה ג'. צ"ל מהרש"ל במקום המרש"ל.

הרבה ומדרשות ובלתיהן פ"ו; היה לפניו תרגום אסתר כתרגום שני שלנו ע"ה; המאמר מת"ש במס' סופרים הוספה הוא שם; ר' האי הוא הראשון שמזכיר בפרוש תרגום של כתובים ע"ד; ספק אם היה לפניו או שכתב מפי השמועה ע"ד–ע"ה; לדעתו תרגום כתובים הוא תרגום הדיוטות ע"ד; אין מעלה לתרגום של תורה על של נביאים אלא כפי מה שיש מן המעלה לתורה גופה על הנביאים גופן שם; תרגום של תורה ושל הפטרות בבית הכנסת מצוה ע"ה; מחברי התרגומים השתמשו לפעמים במלים עבריות שנתנו להן תמונות ארמיות ס"ט.

תרגום עברי של מסכת ערובין. קטע הגניזה המכיל מאמרי הגדה שבערובין נ"ד שחלק הארמי שלהם מתורגם עברית שע"ה–שע"ח; נראה שהוא שריד קצור התלמוד שע"ה; הדבר בספק אם הקצור הזה הכיל רק חלק ההגדה שבתלמוד או גם חלק ההלכה שבו שם.

ספר התרומה לר' ברוך. מזכיר הלכות גדולות של ר' אלפס ה'; קשה לאמר שכוון לספר האלפסי שם.

תרמיד=תלמיד בלשון המנדעיים ואצל הגאונים תקכ"ו.

תרנגולין. שוחטין אותם בערב יום הכפורים י"ח; עיין כפרות.

תירוצא. מסקנת הסוגיא נ"ה הערה ז'.

תשובות הגאונים. עיין שאלות ותשובות הגאונים.

תשב"ץ (הקטן). הערה לסימן תי"ט שבו השמטה לי"ב.

תיתורא. פרושים שונים להגאונים והראשונים בו כ' הערה ג'.

השמטות ותקונים

ב׳ סימן ב׳. אולם רוב הראשונים והאחרונים דעתם שמאביי ורבא ואילך לא אמרו, אין הלכה כתלמיד במקום הרב, עיין יד מלאכי א׳ סימן י״ז ועיין גם כן מה שהעריתי בגעאניקא ב׳, כ״ב הערה א׳. והחכם שהשיב על דברי בהירחון נ״ה, שע״ב לא עיין בדברי התוספות קדושין מ״ה, ב׳ בד״ה הוה שרמזתי עליהם ששם נאמר בפרוש, הלכתא כרב שהרי רב אסי היה תלמידו ובכל מקום שהרב והתלמיד חולקין הלכה כדברי הרב באמוראי ראשונים עד אביי ורבא אבל מכאן ואילך פסקינן כבתראי. ומדברי התוספות מוכח גם כן שהכלל, הלכה כבתראי, הוא גם בתלמיד אצל הרב ובעלי הכללים לא העירו על דברי התוספות.

ג׳ סוף סימן ט׳. עיין מה שהערותי על זה בסוף עמוד שצ״ה.

ד׳ סוף סימן י׳. פרוש הבטוי, חבר עיר, אף שכבר האריכו בו רבים עוד לא נתברר כל צרכו, עיין הארואויטץ בספר היובל לגוטטמאנן ובספר השנה של החברה הליטעראריה שבפרנקפורט תרפ״ז. ואשר להשערתי, הכר עיר, השווה הבטוי, הכר ציר, במנחות ל״ג, א׳.

ד׳ אמצע סימן י״א. על הטיה שבתחנון, עיין גם כן דברי הגאונים בשבה״ל תפלה ל׳, מנהיג תפלה ע׳ וע״א, פרדס ס׳, ד׳ וש״ת שמ״ב.

ה׳ סימן י״ד. ר׳ אברהם בנו של הרמב״ם בספרו מלחמות ה׳ הוצאת האנאווער ו׳ קורא לספרו של הרי״ף הלכות רבתי.

ה׳ סימן ט״ז–י״ח. ואפשר גם כן שאלה מלקטי שו״ת הגאונים השתמשו בהלכות תפלין שבספר העתים ושם בודאי לא מצאו תשובה זו שבהלכות שבת.

ה׳ סוף העמוד. על יחוסו של ספר האשכול לספר העתים עיין הילדעסהיימער. סדורן של מלקטי שו״ת הגאונים (אשכנזית) ברלין תרפ״ח נ״ח הערה קל״ד.

ו׳ שורה ו׳ מלמטה. תשובת שר שלום נמצאה לפנינו בח״ג, ע״ח–ועיין גם כן שם צ״ו–וכבר העירו המו״ל על דברי התוספות שבת סוף ס״ד שהביאו תשובה זו על שם שר שלום ואין ספק שהתוספות הוא המקור של הגהות אשרי.

ח׳ ראש סימן ב׳. התשובה הזאת, ואולם בלקויים רבים, נמצאה גם כן בכ״י לענינגראד אספת אנטונין ומשם הוציאה לאור ה׳ לוין באוצר הגאונים, חלק התשובות, קי״ז.

ח׳ סוף סימן ב׳. מדברי העטור מוכח בפרוש שהוא מייחס להגאונים ההלכה שלעולם מבדילין על הפת, בין בשחל בי״ט בין בשאר מוצאי שבת בנגוד לדעת הצרפתי–ר׳ תם?–ושאר רבוותא בתראי (עיין בפתח הדביר הערה פ״ו) שלעולם אין מבדילין על הפת. אילם לא נודע לי שום מקום בקובצי שו״ת הגאונים וספרי הראשונים שנתיחסה דעה זרה זו לגאון, ואף אם נאמר שכך מצא הרב בעל העטור בשו״ת שאינן לפנינו, אי אפשר שכך היא דעתו של ר׳ צדוק גאון שר׳ עמרם גאון וכמה מהראשונים אמרו בפרוש שגאון זה פסק שאין מבדילין על הפת אלא בי״ט שחל במוצאי שבת (על כרחך שט״ס בעטור כמו שכתבתי בפנים הספר וצ״ל ומר רב יצחק במקום, בר מר רב צדוק, והשבוש, בר, במקום, מר, נמצא בכמה מקומות עיין לדוגמא סוף עמוד מ״ו.

שאינן כפי תקנת הקהל אינן קדושין קכ״א–קכ״ב; ברור דעתו בענין זקוקי מומר ליבום קס״ח; התרעם על ר׳ סעדיה שלא מחה באמירת הפיוטים תקי״א; הערה על מכתבו בלקוטים ללעוין כ״ח ז׳; נראה ששלח אגרתו באלול י״ד; בטעות נתיחסה לו תשובה ע׳ בשו״ת ליק ו׳; נראה שהתשובה בש״ץ פ״א, א׳ י״נ היא לו ק״ט–ק״י והשמטה לק״ט; בש״ת קנ״ה אולי צ״ל, שרירא, במקום ששנא ק״כ.

ר׳ ששנא. התשובה בש״ת רצ״ט נתיחסה לו בטעות ב׳; בש״ת קנ״ה אולי צ״ל, שרירא, במקום ששנא ק״כ.

שתוי יין. מחלוקת הירושלמי והבבלי בהגדר שתוי יין ושכר לענין עבודה תקל״ה–תקל״ו; ההגדר לענין תפלה תקל״ו; בני א״י לא אסרו תפלה אלא לשותה יין חי ובני בבל גם במזוג אם הוא יותר מרביעית שם; החלוף הזה יסודו במחלוקת הירושלמי והבבלי שם; יוצא בתפלת שליח צבור גם אם הוא בקי תקמ״ח–תקמ״ט; אם יכול לדבר לפני המלך עונה אמן אחר הש״ץ תקמ״ח הערה כ״ג.

תואנות מתאנים קצ״א.

תוארים. סופרי הישיבה השמיטו בהעתקתם התוארים שנתנו להשואלים מידי הגאונים ז׳; עיין בעל מצות ומעשים טובים, בעל תורה וחכמה, בעלי יראת שמים, מופת הדור, הרב הראש, רבנו הרב.

תורתן של ראשונים (שו״ת הגאונים). בב׳, י״ב בסוף העמוד דבר תמוה על חלה בא״י מ״ד והשמטה; א׳, מ״ו תשובת ר׳ עמרם נתערבבה עם פסקי ר׳ יהודאי ע״א; קובץ התשובות לר׳ נטרונאי שבחלק ב׳ מכיל הרבה תשובות שאינן לו ולא לגאונים אחרים אלא לחכמי צרפת צ״ז; תקון טעות בב׳ י״ב באמצע העמוד ק״ב.

תיובאתא. תשובות רכ״ט.

תחנה. עיין באנו אליך.

תחנון. עיין נפילת אפיים.

תימן. קדוש ארוך לליל פסח לפי מנהג זה רנ״ו.

תיים. שורש מלה זו שבתלמוד הוא „תאים״ ולא, תם ס״ט, ע״ח.

תינים=תאנים.

תלי=תהלים תקל״ד.

תלמוד קטן. ספר לר׳ יוסף ראש הסדר שבו תלמוד לכ״ו מסכתות של המשנה שאין עליהם תלמוד בבלי ת״ג–ת״ד; קטעים שלו ת״ה–תי״ג; עיין ר׳ יוסף ראש הסדר.

תלמוד תורה. דרשה בשבחה לבן באבוי תקס״ו–תקע״ב.

תלמודא רבה. ספר כעין ילקוט שמעוני על התורה לר׳ יוסף ראש הסדר ת״ד–ת״ה; קטעים שלו תי״ג–תי״ד; עיין ר׳ יוסף ראש הסדר.

תם. במשמע, כלה, לא נמצא בארמית ס״ט; תומיא בתרגומים שאול מעברית שם; תמים בסורית גם כן שאול מעברית שם.

תמיד. המעשה ברב ספרא כ״ז, ב׳ שייך להמשנה מצאו נעול השמטה לצ״ה.

תמהנו חכמים גדולים שכמוכם איך שואלים עליהם שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותן קצ״א.

תנא תוני=תָּנָא תָּנֵי רס״ג, רס״ז הערה ל״א.

תנו רבנן. החלוק בין בטוי זה להבטוי תניא קמ״ט.

תניא. כולל בין משנה בין ברייתא קמ״ח–קמ״ט; החלוק בין בטוי זה להבטוי, תנו רבנן, קמ״ט; כל מקום שאמרו, תניא כוותיה, הלכה כמותו קמ״ח, ר׳; עיין תנן.

ספר תניא. התשובה בשם ר׳ שלמה (מ׳) היא לר׳ נטרונאי שר׳ שלמה (=רש״י) העתיקה ק״ז הערה כ׳.

תנן. בנוסחאות התלמוד של הגאונים הראשונים נאמר גם על ברייתא קמ״ט, תקנ״ח הערה ט״ו;

רש"י וקדמון ספרדי עוד משתמשים בו במשמע זה ש"צ הערה י"ד.

תוספות. הערה על דבריהם ב"ב ע"ז, א' בד"ה אמר ק"ט; קושיא על דבריהם בשבועות מ"ו, ב' סוף הדף רס"ב–רס"ג.

תוספות (תוספתא). בהמקורות הישנים היא התוספתא שעל המשנה תקנ"ו הערה כ"ח; חכמי ימי הבינים השתמשו לפעמים בבטוים אלה במשמע מדרש חיצוני שם; כבר באותיות דרע"ק יש לתוספות מובן זה שם; הרמב"ם קורא, תוספות, להתוספתא שלנו שם.

תוספתא. פרושים והערות: ברכות א', ט' למה אמרו תקכ"ב; שם אלו ברכות שמקצרין תק"כ; מגלה ד' [ג'] כ"ט כהן שיש מומין ג'; שם אם היה חבר עיר ד' והשמטה; כתובות ז', ה' ר' יהודה אומר מ"ו; גטין סוף המסכת או שהיה של"ג; הראשונים לפעמים משתמשים בסדר, תוספתא ספרא וספרי ולפעמים בסדר, ספרא ספרי ותוספתא תקנ"ו הערה כ"ח; עיין תוספות (תוספתא).

תערוב. תערובת קע"ו.

תענית לשעות. דעת הגאון שלא נאמר זה אלא בשלא אכל קכ"א.

מסכת תענית, פרושים והערות; ג', ב' אמר מוריד הגשם מחזירין אותו. לפי דעת הבבלי משום ששנה מטבע של תפלה ולפי דעת הירושלמי משום שסימן קללה הוא תקי"ח ושם בהשמטה.

תעניות של י' ימי תשובה. עיין עשרת ימי תשובה.

תעצומות. ראיה מכרחת תצ"ה הערה י"ט.

תפלה. בנוסחי ארץ ישראל כמה וכמה ברכות ותפלות בלשון פיוטי תק"ט; גאוני בבל התנגדו לשנוים בעקר התפלה תק"ט–תק"י; דעות שונות להגאונים אם מותר להוסיף בג' ראשונות ובג' אחרונות בצרכי צבור תקט"ו; עיין ברכות, פיוט א'.

תפלה למשה. לדעת הקראים חיב אדם לאמרה בכל תפלה תל"ו.

תפלין. משא ומתן במחלוקת הגאונים והראשונים בברכת תפלין של ראש ע"א–ע"ד; הערה על מנהג א"י לברך בשעת חליצתן ח', תקל"ז–תקל"ח; מפני קדושתן נמנעו „המון העם" שבא"י מלהניחן תקל"ז; לפי דברי ר' יהודאי ובן באבוי השמד שבא"י גרם שמצוה זו היתה רפויה בידם תקל"ו–תקל"ז; מה שיש להשיב על זה שם; תשובת ר' יהודאי לאנשי א"י על חשיבות מצות תפלין קמ"ז, תקל"ו–תקל"ז; כמה תשובות לגאונים שפסקו שתפלין–ולא ס"ת–צריכין עבוד לשמה תקל"ב; גם דעת רש"י כך היא שם; לדעת הירושלמי אין צריכין לא עבוד ולא כתיבה לשמן תקל"ג; הרמב"ם הוא יחיד בדבר לאמר שס"ת ותפלין צריכין לשמה ולא מזוזה שם; אין ראיה מהירושלמי לדעה זו שם; הקראי הדסי אומר שבני א"י תופרין תפלין בחוטין ובני בבל בגידין תקל"ד; אפשר שנתחלף לו תפירת ס"ת בתפירת תפלין שם; לפי דעת הבבלי אין כותבין על גויל ולפי דעת הירושלמי אם רצה כותב על הגויל שם; לדעת שמושא רבא גויל מובחר לתפלין שם; שמוש תפלין של בני א"י נקרא, ירושלמי, אצל הראשונים תקל"ז; עיין שמושא רבא.

תפש. עיין נתפש.

תיקון המשנה. הגרסא הנכונה של המשנה נ"ח.

תקיעת שופר בר"ה. הטעם לתקיעה שהוא כדי לעורר לתשובה נמצא אצל ר' סעדיה גאון ואצל הקראי דניאל הקומסי תע"ו; שניהם השתמשו במדרש הנאבד מאתנו שם.

תרגומים. דברי תרגום ירושלמי בבמדבר י"ט, ג' שבודקין את הפרה בבדיקת טריפות הם נגד ההלכה תק"מ; הראשון שמזכיר בדיקת י"ח טריפות שם; מזכיר מנהג א"י למול על העפר שם; התרגום של מגלת אסתר נזכר בראשונה מר' האי פ"ה, פ"ו; הוא אומר שבבבל כמה גוונים משונים ממנו עם תוספות

הגאונים בלוקח שדה על שם אחר ולא הודיע לא למוכר ולא לעדים השדה למי הוא צ׳–צ״א.

שולחן ערוך. בהוצאה ראשונה של החלק ארח חיים נמצא כתוב בו בסימן תר״ה שמנהג כפרות הוא מנהג שטות קכ״ג.

שלך. עיין משליך.

ר׳ שלום (שר שלום) גאון. התשובה בש״ת ע׳ היא לו ו׳; תשובתו בח״ג קמ״ה נתיחסה בטעות להרי״ף תק״ט; כמה תשובות שנתיחסו בח״ג לר׳ צמח נתיחסו במקורות אחרים לשר שלום תקל״ט.

שלמא רבא מן שמיא ליהוי עליה דרבנא. ברכת שלום בראש תשובה לגאון ל״ב.

ר׳ שלמה בר׳ יצחק. עיין רש״י.

ר׳ שלמה בר׳ יחיאל לוריא. עיין מהרש״ל.

שלוק גוים. עיין גוים.

שם=סם תקמ״ו הערה כ״ג.

ר׳ שמואל (אבן) גמע. תקון שבושים בהוספות הערוך שלו י׳; נראה שמידו באו תשובות הגאונים לחכמי קירואן ליד בעל העטור י״א; בטעות יחס תשובה לאחד מגאוני סורא לר׳ צמח בן פלטוי גאון פומבדיתא. י׳.

ר׳ שמואל בן חפני. דעתו שבאגב יכול לסמוך על ד׳ אמות שבארץ ישראל י״א; שתי תשובות לו צ׳–צ״ו; מפרש התלמוד על פי קבלת ישיבת סורא צ״א; היה רציונאלי קיצוני שם; לא האמין במזיקים ושדים שם; השתמש בפרוש התלמוד שבה״ג כאלו הוא מדברי הגמרא עצמו השמטה לר״ב; עיין ר׳ שמואל ראש ישיבה.

שמואל בן יחיה אלמערבי. יהודי מלומד ומיוחס שנתהפך לאסלמי תקכ״ד; כתב ספר נגד היהודים שם; דבריו על החלוק שבין התפלה והפיוט שם.

ר׳ שמואל הנגיד. במאמרו מבוא התלמוד השתמש באגרת ר׳ שרירא קמ״ט; קורא „תוספתא״ לברייתות שלא נקבעו בבית המדרש שם; „אותיות דר״ע״ היא טעות סופר במקום ואותה של ר״ע שם; הוא מונה, בנגוד לר׳ שרירא, משנת ראב״י בין הברייתות דבי מדרשא שם.

ר׳ שמואל ראש ישיבה. תשובותיו נזכרו ברשימת שו״ת רפ״ט, ר״צ; הדבר מוטל בספק אם הוא הוא ר׳ שמואל בן חפני או ר׳ שמואל בן עלי רפ״ט.

שמואל. אבי אביו של הסופר לוי בר נתן, עיין ערכו.

שמות. דרך הגאונים והראשונים להשתמש בשמות אבות, אמהות והשבטים במקום פלוני ופלונית קפ״ה הערה י״ד; עיין חלופי שמות.

שמד. נגזר על ארץ ישראל ממלכות אדום קמ״ג, תקנ״א–תקנ״ב; כשבאו הישמעאלים בטלו אותו שם; לפי דברי ר׳ יהודאי גאון ובן באבוי שמד זה גרם לשכחת התורה ולמנהגים גרועים אצל בני א״י תקנ״ט–תק״ס, תקס״א–תקס״ג; מה שיש להשיב על דברים אלו תקי״ט, תקכ״ו, תקל״ה; עיין חלופים שבין בני א״י ובני בבל, ספר תורה, קדושא דסדרא, שמע.

שמה=שמא כ״ו, כ״ח.

שמע. בנגוד לדעת כל הפוסקים בן באבוי אומר שק״ש מדרבנן תקנ״ד הערה ו׳; טעם לדעתו שם; לא נמצא בתלמוד שמונה הוא לאמר שמע יותר מב׳ פעמים ביום תקכ״ז; בן באבוי הוא יחיד בדבר שהאומר שמע יותר מב׳ פעמים ביום הוא בכלל, הקורא את שמע וכופלה שם; נראה שבא״י אמרו שמע בכל תפלה תקכ״ז; בא״י אמרו שמע בקדושה כבר קודם השמדות ובבבל בזמן השמדות אמרוהו בכל מקום וכשנתבטלו יש מהם שהחזירו הדברים ליושנן תקכ״ה–תקכ״ז; אמירת שמע בקדושה היא מהחלופים שבין גאוני סורא וגאוני פומבדיתא תקכ״ה; פרוש דעתו של ר׳ יהודאי ששמע בקדושה היא תקנת שמד תקכ״ד; התנגדותו והתנגדות בן באבוי לשמע

שבקדושה היא בין לשמע שבקדושת שחרית ובין לשמע שבקדושת מוסף; עיין פעמים באהבה, קדושה.

ר' שמעון קיירא. ר' ברוך אלבאליה מביא דבר משמו מה שאין לפנינו בהלכות גדולות שפ"ב, שפ"ד; חכמי ספרד יחסו לו ספר הלכות גדולות שפ"ד הערה י"ט.

שומר אבידה. בימי הגאונים היתה ההלכה קבועה שהוא כשומר שכר רל"ז.

שמריה הרב בירבי אלחנן הרב הראש רס"ה; תשובה לו רס"א–רס"ה; היא האחת לו רס"א; חתימת ידו בסוף התשובה שם; מביא פרוש ה"ג לדברי הגמרא כאלו הוא מדברי הגמרא עצמו השמטה לרס"א.

שמושא רבא. לא נראה לאמר שהמחבר רבא הוא הוא ר' אבא תלמידו של ר' יהודאי, ורבו של בן באבוי תקל"ד; קרוב לאמר שנתחבר בארץ ישראל שם.

שמתי (=שמותי). מתלמידי שמאי, כך פרש ר' שרירא גאון קנ"א.

שו"ת הגאונים שערי צדק. טעה מי שאמר שהתשובה ד', ב' בענין זקוקי מומר ליבום היא לר' שרירא קס"ח; התשובה נ"ג, ח' א' נתיחסה בטעות לר' יהודאי בכי"ה שם; התשובה י"ד בדף י"ט היא לר' נטרונאי ולא לר' נחשון צ"ט; התשובה י"ג בפ"א, א' איננה לר' צמח ק"ט–ק"י ובהשמטה לסוף ק"ט; משא ומתן ארוך בבאור תשובה זו ש'–ש"ה; התשובה כ"ט, פ"ג ב' היתה לפני המאסף שו"ת הקצרות בנוסח אחר מ"ב; ספק אם התשובה כ"ז בפ"ג, א' היא לר' הילאי או לר' האי ק"י; התשובה י"ד בפ"א, א' נתיחסה בטעות לר' האי קי"ב; סימן כ"ח ראש ע"ז הוא מהלכות גדולות רס"ב; ע"ז, ב' סימן ב' צ"ל בהלול במקום הלל ש"ג; התשובה הזאת נתיחסה בטעות לר' נטרונאי שם.

שו"ת הגאונים שערי תשובה. מסדר קובץ זה השמיט לפעמים תשובות שהיו בהקובצים שלפניו ד' והשמטה; יחס קובץ זה לספר העתים ו', ט' והשמטה; סימן נ"ה היא הוספה מאוחרת ק"ו הערה ו'; תקון ט"ס בסימן קס"ב מ"ג; בסימן מ"ו נתערבבו ב' תשובות לב' גאונים מ"ט; הכתובת, לר' האי, בסימן רצ"ז שייכת להסימן שלפניו ע"א; סימן רצ"ז היא תשובה מזויפת שם; קצור סימן צ"ז נמצא בקטע הגניזה צ"ח; התשובות נ"ה ופ"ח אינן לר' האי אלא לר' נטרונאי צ"ח–צ"ט, ק"ו; הכתובת, רב נטרונאי, מקומה קודם התשובה רע"ג ולא אחריה ק"ב–ק"ג; רע"ז נתיחסה מהרשב"א לר' האי קי"ט; קנ"ה אפשר שצ"ל ר' שרירא במקום ר' ששנא ק"כ; קי"ד היא לר' מתתיה ולא לר' האי קכ"ג; קנ"א צ"ל: „בישיבה" ולא בב' ישיבות תקי"ג; נראה שסימן זה הוא קצור תשובת ר' צמח בן חיים שם.

שעירים. השדים נראים כשעירים צ"א–צ"ב; כוסות ששעירים מצוירים עליהם ולחשים כתובים בהם נגד השדים צ"ב.

שפחות. רוב בתי ישראל השפחות מתעסקות בעיסה נ"ב; יש שחשבו שכיון שלא נתיהדו ברצון הרי הן כגוים ואינן מטמאות באהל רמ"ג והשמטה.

שקל. עיין אישתקילו.

שר שלום. עיין ר' שלום גאון.

שרוע וקלוט. מחלוקת הקראים עם הרבנים בפרוש מום זה תע"ו–תע"ז; מחלקותיהם אם כשרים בקרבן נדבה תע"ו.

ר' שרירא. תשובה לו בהלכות דיינים קל"ב, קל"ו–קל"ח; בעל העטור מייחסה לר' האי קל"ב; ג' תשובות לו בעניינים שונים קמ"ח–קמ"ט, ק"נ–קנ"ב; נראה שדעתו היא שהכלל הלכה כרבים הוא רק בשנחלקו בסברא אבל לא בקבלה קמ"ח; ברור דבריו על החלוק שבין תניא לתנן קמ"ח–קמ"ט; שאלות שנשאל מאנשי פאס רפ"ט, ר"צ, תכ"ז; רשימת תשובות שהשיב ר' האי על השאלות שנשאל עליהן ר' שרירא רפ"ט, תכ"ז; דעתו שכל קדושין

אחר שם; קנ"ה נראה שסימן זה איננו להרשב"א ק"כ; קנ"ו פרוש תשובה זו ק"כ–קכ"א; קצ"ג בנוסח שונה מעט גם בהוצאת בולוניא קכ"א; רט"ז תקון ט"ס שבה שם; רכ"א פרוש דברי ר' שרירא שבת שובה זו קכ"א; שם נראה שבטעות נתיחסה לו והיא לר' האי קכ"א–קכ"ב; רצ"ב מייחס בטעות תשובת ר' נטרונאי לר' האי קכ"ב; ת"א מעשה הכפרה שם איננו לו קכ"ב–קכ"ג ושם בהשמטה; ת"כ דברי ר' האי לקוחים מספר העתים שכ"ג; התשובות שפרסם ווייס בהצופה הן להרשב"א ולא להגאונים שם; הערה על הוצאת שו"ת שלו דפוס ווארשא תרכ"ח קכ"ג ושם בהשמטה.

רש"י. השפעת פרושי הגאונים על פרושו הקדמה ו'; תשובות הגאונים שהשתמש בהן ד', ו', ט"ו; דעתו שקדושא דסדרא מקורה בגזרת שמד היא השערה שנוסדה על נוסח משובש של תשובת הגאונים על הקדושה ק'; תרוץ לקושית ר"ת על פרושו לברכות י"א, א' אחת ארוכה וכו' תק"כ; קושיה על פרושו זה מהתוספתא קכ"א; ברור דעתו בענין לשמה בסתו"מ תקל"ב; סמך על דעת הגאונים בענין זה שם; הראשון בין חכמי ספרד שהשתמש בפרושו שפ"ב.

רשימות מתשובות הגאונים. ג' קטעים של רשימות תט"ו–תל"א; החלק היותר גדול של התשובות הנרשמות שם לא נודע עד כה תט"ו; מלקטי קובצי שו"ת הגאונים טעו לפעמים וציינו כמקורות לדברי הגאונים מקומות בט"ס שלא כוונו להם כלל שם.

ש' משמש ס' תקמ"ו הערה כ"ג; עיין ס'; משמש ב' אותיות שין וסמך פ"ט; שבור הנראה כע' י"ט הערה ו' והשמטה, השמטה לת' הערה י"ב, תקע"ב הערה ב'.

שאכין=שכין נ' ובהשמטה.

שאילו מקמיה ... ואמר שפיר דמי. בטוי רגיל בתשובות קצרות לר' יהודאי גאון תקמ"א.

שאיל' (=שאילתא) דפריש לקדמנא. כך מתחלת תשיבה לגאון סורא ל"ב.

שאלות ותשובות לגאונים. לרב נשלחו התשובות בחדשי כלא י"ד; לפעמים נתאספו חכמי הישיבה גם שלא בחדשי הכלא להשיב על שאלות שם; סדר התשובות לפעמים אינו על פי סדר הדברים בתלמוד ג', סוף שצ"ה; הרבה מקובצי שו"ת הגאונים נתחברו בסוף תקופת הגאונים הקדמה ז'; המאספים כללו בקובציהם גם תשובות לחכמי איירופא ואפריקא שם; שנוים בין העתקות התשובות מנוסחיהן שבאוצר הישיבות להעתקות מנוסחיהן שביד השואלים ז'; כתובת שעל התשובות שם; תשובות שזמנן נרשם שם; אין דרך הסופרים לכתוב שם הגאון המשיב בסוף התשובה אלא בראשה י' ושם בהשמטה; סדורים שונים היו להם להמאספים א' כפי שנכתבו מהגאונים וב' לפי סדר הש"ס תי"ד הערה ט"ו; ספרות התשובות יצירת הגאונים היא הקדמה ו'; כ"ג קטעים מקובצי שו"ת הגאונים בספר זה הקדמה ז'; מנין התשובות מאה ושלושים שם; רובן של התשובות סתומות הן שם; בו תשובות להגאונים בן באבוי, האי בן שרירא, חנניא, יהודאי, נחשון, נטרונאי, סעדיה, עמרם, צמח, שרירא.

שאלות ותשובות הגאונים, הוצאת הרכבי (הארקאווי): הערה לעמוד קנ"ב י"א; דברי ר' האי תל"ב שלא הכשירו רבנן דתרתין מתיבאתא וכו' הם על דרך ההפרזה תק"ל; הוצאת ליק: סימן ע' הוא לשר שלום ולא לר' שרירא ו'; תקונים בסימן נ"ו ז'; הוצאת מנטובה הנקראות הקצרות: חלופים בין התשובה שכ"ד והתשובה במקורה בש"ץ מ"ב; סימן קס"ה הוא קצור של התשובה שבקטע הגניזה מ"ט הערה א'; ספק אם סימן י"ד הוא תשובה לגאון קצ"ט; התשובה רע"ט היא רק נוסח אחר בעברית של התשובה הארמית שבקטע הגניזה רי"ח הערה ל'; נוסח אחר של

התשובה ו' בקטע הגניזה רכ"ב הערה כ"ה; עיין גאוני מזרח ומערב, גאונים קדמונים, חמדה גנוזה, שערי צדק, שערי תשובה, תורתן של ראשונים.

שאלתות. גרסאות שונות של הראשונים ע"ב.

שבא. בספרי התלמוד שלנו נתחלף לפעמים עם אבא תקס"ד הערה כ'.

ר' שביב בר' יעקב מקירואן. הגאונים ר' עמרם, ר' נחשון ובנו ר' האי השיבו על שאלותיו ט'–י', י"ג–ל"ד; נזכר מר' שמואל גמע ט'; ספק גדול אם ר' צמח בר' פלטוי השיב על שאלותיו י'.

שבח. במשמע שכר תקס"ט הערה ט'.

שבלי הלקט. מחברו מרכיב לפעמים מקורות שונים ח', קס"ב; הערות על דבריו: שבת ק"ל ח', תפלה ח' קס"ב; תקונים: תפלה כ"ח עמוד כ"ו צ"ל ר' ה"ג (=האי גאון) במקום ההלכות גדולות תקי"ג; תפלין שפ"ב צ"ל מנהון במקום מייניקין תקל"ז; ההגדה על ר' עקיבה שבכה בשבת שבת צ"ג לא נמצאה במדרשים שלנו תקמ"א; היא הגדת ארץ ישראל שם.

שבועה. נוסח פטור שבועה ל"ז.

שיבוקא. גרושה רצ"ט.

שבת. מותר לבכות בו אם הבכיה תענוג לו תקמ"א; מי שמחללו במלאכה או בתענית אין לו חלק לעוה"ב תקס"ד והשמטה; גודל מצות עונג שבת תקס"ה–תקס"ו; פריש דעת הגאון שאומר שמותר להתענות בשבת שובה תקמ"א–תקמ"ב; מחלוקת הגאונים בזה שם; תשובת ר' יהודאי על אסור תענית בשבת שובה תקס"ד; דברי בן באבוי על זה תקס"ד–תקס"ו.

מסכת שבת. קמ"ז, א' מרזב וכו' הגאונים וחכמי ספרד היה להם גרסא אחרת מגרסת חכמי צרפת ואשכנז ולכן פרושים שונים להם רפ"א–רפ"ב; אפשר שצ"ל שם בגמרא ככליאתא ולא בבליאתא רפ"ב.

שדים. נראים כשעירים צ"א–צ"ב, צ"ה; כוסות שעליהן לחשים נגדם צ"ב.

שויש=שבש תס"א הערה י'.

שול=שואל.

שטר אביזריה רצ"ז.

שטר אפטרופוס. יש לו ב' משמעות, שטר הרשאה של מכירת קרקע ושטר מינוי אבי יתומים קפ"ג; נוסח שטר הראשון קפ"ג, קפ"ו–קפ"ז, נוסח שטר השני מספר השטרות לר' האי רצ"ו–רצ"ח; הנוסחאות השונות של שטר מינוי אבי יתומים רצ"ב.

שטר מחאה. נוסח שלו בארמית מספר השטרות לר' האי רצ"ח; תרגומו העברי רצ"ב–רצ"ג; מה שיש לו לישא ולתן בו רצ"ג.

שטרות. היהודים כתבו אותם בלשון מדבר בעדו נוכח הצד השני והבבליים בסגנון רשמי ובלשון נסתר רצ"ג; בימי האמוראים נסו לשנות הנוסח הישן ולהתאימו עם נוסח הבבליים שם; מחלוקת הגאונים והראשונים אם נקנין באגב ובחליפין ובמסירה ק"ט–קי"ב; עיין ספר השטרות.

שכן. עיין שאכין.

שכר. צוקער שי"ד.

שליל. מחלוקת הקראים עם הרבנים עליו תע"ז–תע"ח; ראיות דניאל הקומסי לאסורו ומה שיש להשיב על דבריו שם.

שלוח. החלוק בינו לשליח תקמ"ח הערה כ'; טעם למה לא מצינו בשום מקום „שלוח" בית דין אלא „שליח" שם.

שליח צבור. החזן שלנו נקרא בדורות בעלי התלמוד, שלוח צבור, ואחר כך, שליח צבור, תקמ"ח הערה כ'; כל הראשונים פסקו שאין מוציא בקי אלא באנוס תקמ"ח הערה כ"ג; בר"ה מוציא גם מי שאינו אנוס שם; שתוי יין הרי הוא כאנוס ומוציא אותו שם.

שליחות. מחלוקת הגאונים והראשונים בשליח שאמר נתתי והמלוה אומר לא קבלתי איזו שבועה נשבעין מ"א–מ"ב, מ"ט; מחלוקת

א"י בודקין בראש ובקרום של מוח ובני בבל בריאה תק"מ.

קריתי. מין פרי עץ שי"ד.

ר'. עלול להתחלף עם ד' ל' הערה ט'.

ראה ובין בדבר תמ"ח.

ראש אנשי החזיון. כנוי למשה רבינו תפ"ח.

ראש כל בית דין. שם הכבוד של ר' חננאל שנ"א.

ראש השנה. לדעת חכמי א"י אומרים בו חגים וזמנים לשון תקמ"א–תקמ"ב; גאוני סורא הלכו בשיטת בני א"י ונחלקו עליהם גאוני פומבדיתא תקמ"ב; בא"י התענו בר"ה תקמ"א; ר' נטרונאי אוסר להתענות ביום א' שם; גאוני פומבדיתא אוסרים גם ביום ב' שם; מחלוקת הקראים על הרבנים בענין תקיעת שופר תע"ט; יש מהם שאמרו שמתריעין רק בפה ויש שאמרו שמתריעין בכלי אבל לא בשופר שם; דניאל הקומסי מודה להרבנים שם; תקיעת שופר הוא כדי לעורר לתשובה שם; טעם זה נמצא אצל דניאל הקומסי ור' סעדיה שם; שניהם שאבו ממדרש שנאבד מאתנו שם.

ראשונים. אלה שבדורות שאחרי הרי"ף, אבן גיאת ובעל העתים השתמשו בספריהם כמקור לתשובות הגאונים י"ב, ע"א; ר' האי קורא בשם זה להגאונים ר' עמרם, ר' סעדיה ולמחברי הספרים הלכות גדולות ושאלתות נ"ו.

רא"ש (ר' אשר בר' יחיאל). תוספותיו לב"ק מובאות מכתב יד בשיטה מקובצת צ'; הערה על תשובתו כלל צ"ו, ה' שם; תקון ט"ס בדבריו בבא בתרא ע"ז, א' ק"ט; הערה על דבריו בבא מציעא א' סימן מ"ט קי"ב; תשובה על קושייתו בכתובות צ"ט, ב' לאחד וכו' קפ"ג; הערה על דבריו גטין ד', ח' בענין העובר על שבועת בטוי רס"ב–רס"ג; בסוף הלכות ספר תורה עד וששאלתם היא תשובת ר' נטרונאי ומכאן ועד הסוף תשובת ר' האי תקל"ב.

רב. חכם העיר ס"ה; הרב הראש תואר הכבוד של אלחנן אבי ר' שמריה רס"ה.

רב (האמורא). הביא לבבל מנהגי ארץ ישראל ד', תק"ח; על ידו התחילה השפעת א"י על ישיבתו, ישיבת סורא, שם.

ראבא (האמורא)=רבא ל"ב, קי"ד, קט"ז, קפ"ט.

ראבה (האמורא)=רבה שכ"ח; עיין ר' אבא.

ראב"ן. בקפ"ט, צמח, ט"ס במקום עמרם ח'; בקצ"ט, יש מפרשים, הוא ר' חננאל ט'; השתמש בפרוש ר' חננאל לברכות ש"נ.

רבאנים. מתנגדי הקראים תצ"ט.

רבבהו, רבהו=רב אבהו ק"מ, תקמ"ו הערה כ'; כתיב ירושלמי תק"ז ושם בהשמטה; תקמ"ו הערה כ'.

רבי. הלכה כרבי מחבירו ולא מחבריו קי"א, קי"ג; פרושים שונים להגאונים והראשונים בפרוש מאמר זה קי"א.

רבינא. חברו של רב אשי שהשתתף עמו בסיום התלמוד היה בן ארץ ישראל תק"ח.

רבנו האב. אפשר שט"ס הוא בדברי ר' חננאל וצ"ל ר' אב=אב בית דין והוא ר' האי מ"ז ובהשמטה.

רבנו הרב. שם הכבוד של הרי"ף אצל תלמידיו ותלמידי תלמידיו שפ"ב, שפ"ו, ש"צ.

רבנו תם. משא ומתן בפרושו להמשנה, ברכות י"א, א' אחת ארוכה וכו' ק"כ–קכ"א; נראה שחזר והודה לרש"י קכ"א; הרבה מהראשונים מיחסים לו פרוש למשנה זו שאינו לו אלא לר' סעדיה ק"כ; נקרא צרפתי בעטור השמטה ב' ל"ח.

רבנן דמתיבתא=הגאונים רי"ט הערה ח'.

רבית. בימי ר' משולם הלוו השרים–שבצרפת או שבאטליא?–מעותיהם ברבית ליהודים על ידי סרסורים יהודים ר'.

רגל. במובן המשיך נהר במקרא ובתלמוד רפ״א.

רזיאל המלאך. כנוי שלו, עוף השמים תצ״ט הערה ח׳.

רחום וחנון. תחנון שלאחר העמידה י״ט.

ריב״ש. הערה לתשובתו סימן שכ״ב י״ב.

ריטב״א. בחדושיו לכתובות ע״ב, א׳ „וחכמים" ט״ס במקום „ואחרים" מ״ו; שם פ״ה, א׳ צ״ל שהיתה שומעת במקום שהיה שומע רס״ג; שם „לבטלה" פרושו שאינה מקיימת שם.

ריילוש, רייולוש. מטבע ספרדית ר״ע, רע״ג.

ריק. עיין רק.

רישבא. פרוש מלה זו שבתלמוד ל״ז הערה ד׳.

רמב״ם. דרכו להשמיט דברי התלמוד על המזיקין ד׳, שס״ב; השפעת ספרי ר׳ סעדיה ור׳ האי על ספר היד שלו הקדמה ו׳; פרושים והערות לספר היד: ה׳, ב׳ תפלה ג׳; ה׳, א׳ תפלין ד׳, ג׳, ז׳; ה׳, י׳ בכורים מ״ד; ו׳, א׳ בכורים מ״ה; י״ב, ח׳ שאר אבות הטומאה ק״ל–קל״א ז׳ שם קל״א; ז׳, י״ד ערכין רל״ז א׳ קריאת שמע תקכ״א; א׳, ז׳ שלוחין מ״ב; ג׳, ז׳ שם י״א; י״א, ח׳ שכנים י״ב; קושיא על פרושי בפה״מ ברכות א׳, ד׳ אחת ארוכה וכו׳ תקכ״א; בפה״מ סוף סוטה פרושו לפולמוס פרוש מוטעה רמ״ה; הערה לפרושו ו׳, ז׳ ערכין רל״ז; מגנה אלה שמברכים ברכת בתולים תקי״ז.

רמב״ן. השתמש בפרוש ר״ח לב״ב שמ״ח; במלחמות, סוכה ט׳, א׳ צ״ל „מי שאמר" במקום מה שאמר תקל״ג; כיוון בדבריו שם לר׳ מאיר הלוי אבולפיא שם; דעתו בענין לשמה בסתו״מ מיוסדת על דברי הגאונים שם; הקראי בעל גן עדן מביא דבריו מבלי הזכיר שמו תצ״ב.

ר״ן. דברי ר׳ האי במגלה פ״ג אלף פ״ו לקוחים מדברי הרשב״א קי״ט; הערה על דבריו בגטין פ״ה, ב׳ „אתקין רבא" רצ״ג.

רנן אחריו. משמעו ב׳ פנים לשבח ולגנאי קס״ב.

רפה. עיין נרפה.

רצה והנחיל לבניהם שבתות–ויו״ט–למנוחה. הוספה במגן של שוי״ט תקל״ב; בן באבוי ור׳ סעדיה מגנים הוספה זאת שם הערה י״א; נמצאה בסדר ר׳ עמרם ובמור שם.

רק, ריק. מין קלף בערבית קמ״א, תקס״א; בכמה מקומות נשתבש לדק תקכ״ח; הכתיב בי׳ רק בפירקוי בן באבוי תקכ״ז–תקכ״ח; הי׳ שבו משמש סגול קמ״א הערה ד׳; עבודו היה שונה בארצות שונות ובזמנים שונים תקכ״ח; בא״י השתמשו בו לס״ת קמ״א, תקכ״ח, תס״א; רוב הגאונים דעתם שפסול תקכ״ח; טעם המתירים תקכ״ח–תקכ״ט; גאוני סורא ר׳ משה, ר׳ נטרונאי ור׳ שמואל בן חפני מתירים, גאוני פומבדיתא ר׳ שרירא ר׳ האי אוסרים תקכ״ח, תקכ״ט, תק״ל; התשובה הארוכה לר׳ האי בענין זה מובאה מהרבה ראשונים תקכ״ח.

רוקח. תשובות הגאונים שהשתמש בהן מחברו ט׳; השתמש בהבטוי תוספתא במובן מדרש חיצוני תקנ״ו הערה כ״ח.

רשב״א. בחדושיו לשבת ס׳, א׳ צ״ל רב׳ חנ׳ במקום רב׳ הג׳ ו׳; תשובה על קושיתו שם על דברי הגאונים שם; מביא מתוספות סנהדרין מה שאין לפנינו שם מ״ח; חזר בו ממנהגו שלא לברך אלא ברכה א׳ על תפלין ע״ד; קטע מתשובותיו שבתוכן ב׳ תשובות לר׳ האי קי״ח, קכ״ד–קכ״ט; תשובות הגאונים שבתשובותיו הוצאת שנת ר״מ קי״ח–קכ״ג; ההוצאה הזאת נדפסה על פי כ״י ששריד ממנו הוא קטע הגניזה קי״ח; קושיא על דבריו חלק ד׳, רע״א שם; הערות להתשובות בההוצאה הנזכרה: א׳ בנוסח שונה מעט בהוצאת בולונייא ובמיוחסות קי״ח–קי״ט; נ״ה פרוש דברי ר׳ פלטוי שבת שובה זו קי״ט; ס״ח דברי ר׳ סעדיה לקוחים מסדורו קי״ט; שם הגאונים=ר׳ האי שם; קל״ג תשובת ר׳ האי שם לא נודעה ממקום

פיוטים ובלבד שלא לשנות נוסח הברכות תק"ט.

ר' צמח גאון. תשובותיו ר' רכ"ב–רכ"ו; ספק אם הם לר' צמח בר' חיים או לר"צ בר' פלטוי ר'; התשובות בח"ג קי"ב, קכ"ה הן לר"צ בן חיים תקי"ב–תקי"ג; הרבה תשובות לו שבח"ג נתיחסו במקורות אחרים לשר שלום גאון תקל"ט; בש"ץ פ"א, א' נתייחסה בטעות התשובה י"ג לגאון ששמו צמח ק"ט ובהשמטה; סימן י"ד שם אפשר שהיא לר"צ גאון קי"ב; נזכר בפרוש ב"מ לאחד מקדמוני ספרד שפ"ה; אפשר שהחכם הספרדי הזה השתמש בספר הערוך של ר"צ בן פלטוי שפ"ב; ר' שמואל אבן גמע מייחס התשובות שבחלק השני של קטע א' לר' צמח בן פלטוי י', י"א, י"ג; נראה שהן לגאון סורא ולא לר' צמח בן פלטוי י' ובהשמטה י"א, י"ג.

צקליה. שאלה מאנשי צקליה תל"א.

צריתא דבבלאי. שם נהר למטה מפומבדיתא שצ"ו, שצ"ז, שצ"ט.

צריף כלי. דעה חדשה לגאון בענין זה קל"א–קל"ב; קושיא עליו קל"ב.

קיבלא. לחש צ"ה.

קבלתא. קובלנא רצ"ז.

קובע פרק. ב' משמעות לבטוי זה י"ג.

מקובץ תשובות לרשב"א. עיין רשב"א.

קודש=קדוש ברוך הוא רנ"ו, ר"ס.

קדשים. בן באבוי אומר, שאין לבני א"י הלכה אחת מסדר קדשים כולו תק"ס.

קדוש לליל פסח. נוסח ארוך שלו בתשובה לגאון רנ"ו, רנ"ז; ר' סעדיה מתיר לאמרו רנ"ו; נמצא בנוסחי הגדה של פסח לפי מנהגי תימן ובגדד וכן בקטעי הגניזה שם.

קדיש. ב' תשובות לר' האי על הקדיש קס"א–קס"ה; י' תשבחות שבקדיש כנגד מה הוא אומרן קס"א; מחלוקת הגאונים אם אומרין בו יתקלס שם; עיין יתקלס.

קדושא דסידרא. אין בסיס לדברי האומרים שמקורה בגזירת שמד ק'.

קדושה. בא"י אמרוה רק בשחרית של שבת תקכ"ז; מחלוקת הגאונים והראשונים אם מותר להפסיק בתפלה ולשתוק ולשמוע קדושה ק'–ק"א, תקמ"ז הערות י"ב וי"ז; עיין שמע.

קדושין. כל קדושין שאינן כפי תקנת הקהל אינן קדושין קכ"א–קכ"ב.

מסכת קדושין. מחלוקת הגאונים והראשונים בפרוש הסוגיא מ"ג, ב' והשתא דתקינו רבנן מ"א–מ"ב.

קיטוס. זמן פולמוס שלו רמ"ד–רמ"ה, רמ"ט.

קטינאתא. קונקנות שבגיד הנשה שי"א.

קירואן. תשובות הגאונים לחכמי עיר זו ט'–י', ל"ב, מ"ז ושם בהשמטה, קמ"ח, ק"צ.

קול וחומר=קל וחומר ל"ו.

ר' קלונימוס מלוקא. לפעמים הוא ובנו ר' משולם נשאלו והשיבו כאחד ר"ב; כמה תשובות יש שמיחסים אותן לו ויש שמיחסים אותן לבנו שם; תשובות לו ר"ב–ר"ג; השיב לחכמי עיר ארלי ר"ד ורע"ב; נראה שמשפחתו באה מדרום אטליא ללוקא רע"ב; „קלונימוס" ביונית הוא „שם טוב" בעברית שם.

קלס. משמש שבח וגנאי קס"א–קס"ב, קס"ג–קס"ד; הדבר עוד בספק אם קלס שבמקרא הוא קלס שבלשון חכמים קס"ב; קלוס בתלמוד מלה יונית שם; עיין יתקלס.

קליר. הראשון שמביא דברים ממעשה מרכבה בפיוטיו תקמ"ו הערה ה'; אולם אפשר שכבר קדמו לו אחרים בזה שם; בן באבוי מתנגד לפיוטיו שם; ספק גדול אם הפיוטים שלו לקדושת יוצר של חנים ושל ר"ה אינן בעקרן פיוטים לקדושות של שמ"ע תקי"א; הפיוטים בקבוץ גליות ובהקבץ בתולות המובאים מר' נטרונאי אינן קליריים קט"ו.

קם לה שמעתא ל"ג.

קם. עיין אוקמאתא.

ת׳; מלות פרסיות אצל הגאונים, עיין אבאם, הם.

פרוצדור=פרוזדור רס״ז.

פרק חסרות ויתירות. עיין מדרש חסרות ויתירות.

פרקי ר׳ אליעזר. בו נזכר המנהג של בני א״י למול על העפר תק״מ; בו חזן משמעו „שליח צבור״ תקמ״ח הערה כ״ו; בן באבוי השתמש בו תקמ״ד הערה ו׳.

פירקוי בן באבוי. עיין בן באבוי.

פרוש בבא בתרא לר׳ חננאל. עיין ר׳ חננאל.

פרוש עברי–ערבי לבבא מציעא מאחד מקדמוני חכמי ספרד. קטע הגניזה מחזיק פרושים לצ״ג, ב׳–צ״ד, א׳ וצ״ו, ב׳–צ״ז, א׳ שפ״ב–שצ״ד; סגנונו קרוב לחדושי הספרדים שפ״ב; מחברו היה קרוב לזמנו של הרי״ף ואולי תלמידו שפ״ב; הראשון בין חכמי ספרד שהשתמש בפרוש רש״י שם; מזכיר פרושי ר׳ ברוך (אלבאליה), ר׳ האי, ר׳ חננאל, ר׳ יצחק בר׳ יהודה (אבן גיאת) הרי״ף, רב צמח, רש״י, ר׳ שמעון קיירא שם; עיין ר׳ יוסף בר׳ יהכוי.

פרוש ברכות לאחד מקדמוני חכמי מערב. קטע בן ד׳ דפים המכיל פרושים לב׳, א׳–ג׳, ב׳ שס״ב–ש״ע; נראה שמחברו היה תלמיד ר׳ נסים שס״ב; מביא מקור הערבי של ספר המפתח שם; סגנונו צח והסברתו ברורה שם; מפרש בדרך רציונלי שם.

פרוש ברכות לאחד מקדמוני חכמי הצרפתים. קטע מכיל פרושים לכ״ה, א׳–כ״ו, א׳ שע״א–שע״ד; השתמש בפרוש רש״י שע״א; פרושו הוא על דרך רש״י ולא על דרך בעלי התוספות שם; מזכיר הרב אלפסי שם.

פרוש ברכות לר׳ חננאל. עיין ר׳ חננאל.

פרוש כתובות לגאון. עיין כתובות.

פרוש ויקרא לדניאל הקומסי. עיין דניאל הקומסי.

פרוש שבת לר׳ האי. עיין ר׳ האי בן ר׳ שרירא.

פרושי סנהדרין ומכות לגאון. קטע בן ב׳ דפים המכיל פרושים קצרים ובאורי מלים לב׳ פרקים האחרונים של סנהדרין ולג׳ פרקי מכות שצ״ה–ת״ב; אפשר שהקטע הוא שריד תשובה ולא שריד פרוש שצ״ה; גרסאות יפות וטובות שבו שצ״ו–שצ״ז; פרושים חדשים ויפים שבו שם; הערה מגרסאותיו ופרושיו נמצאו גם כן בקטע תשובה לגאון השמטה לשצ״ה.

פרושים קצרים על בבא קמא לגאון. קטע בן דף א׳ מכיל פרושים קצרים ובאורי מלים למקומות שונים שבפרק ג׳ ד׳ וה׳ של ב״ק קנ״ה–קנ״ז, קנ״ט–ק״ס; המלים שנתפרשו הן: כ״ז, ב׳ סנקורת, גרגותא, פנדא, ל״ו, ב׳ כסף צורי, ל״ט, א׳ שור האיצטדין כ״א, ב׳ ברירה קנ״ט–ק״ס; הקטע הזה והקטע בגעאניקא ב׳, רמ״ו הם חלקי תשובה אחת או חלקי פרוש אחד בנוסחאות שונות קנ״ה, קנ״ו–קנ״ז; עיין ברירה.

פרושי התלמוד. קטעים מפרושי הגאונים שבספר זה הקדמה ז׳; השפעת פרושי הגאונים על פרושי ר׳ חננאל ורש״י שם ו׳, ז׳; לפעמים לא דקדקו הגאונים בסדר פרושיהם ופרשו בתשובותיהם שלא כסדר הדברים בתלמוד ב׳, ג׳, שצ״ה; עיין ר׳ נסים.

פשרה. עיין בצוע.

פת של גוים. עיין גוים.

פתרון=פרוש תל״ז, תל״ח, תל״ט, תנ״א, תפ״ג, תפ״ה, תצ״ט, תק״א.

צא וראה. נ״ו.

ר׳ צדוק גאון. מובא בתשובת ר׳ עמרם כ״ו; מתואר שם מאיר עינינו; לפעמים נתחלף שמו ביצחק ח׳, קכ״ב; משתמש בהבטוי הראונו מן השמים קכ״ב; פסק שמשומד אינו יורש אביו קכ״ב; טעם לפסק זה השמטה לקס״ח.

צדוקים. אין ראיה שהשפיעו על הקראים ת״ע, תע״ח; כנוי שלהם „נבל״ תקע״א הערה י״ט.

ר׳ צמח אב בית דין. פסק שמותר לאמר

ר׳ עמרם. תשובות לו א׳–ט׳, י״ג, ט״ו–ל״ב; כתובת על התשובות מיוחדת לו ז׳; השיב לר׳ שביב י׳; לחכמי ברצלונא ז׳, י״ב; לר׳ מאיר בר׳ יוסף י״ב; השמות ר׳ עמרם ור׳ צמח נתחלפו בכמה מקומות י״ג; תשובותיו בהלכות תפלין בה״פ ס״ב נתערבבו עם תשובות ר׳ יהודאי בענין זה ע״א ושם בהשמטה; לא התנגד לאמירת הפיוט אלא לשנוי הברכות עצמן ללשון פיוטי תק״ט; עיין סדר ר׳ עמרם.

עניים. אדם מקבל עליו קנס לחתנו לעניים ס״ב.

ענין ירושה. קטע לקדמון אחד של הקראים ת״ע–תע״ד; נראה שמחברו הוא דניאל הקומסי תע״א ושם בהשמטה; דעת מחברו שרק לענין ירושת קרקע בא״י הבן קודם לבת ת״ע; חולק על הרבנים ואומר שאחי האם ואחות האם נוחלין ומנחילים תע״א; קשה לעמוד על דעתו בענין ירושת האם לבנה תע״א; עיין דניאל הקומסי, ירושה, קראים.

ענין פסח שני. מספר לאחד מקדמוני הקראים תס״ג–תס״ו; מחברו סותר דעת אלה הקראים שאמרו שטמא שנדחה מותר בחמץ בפסח ראשון תס״ג, תס״ה.

ענין קרבן פסח. שריד קטן של ספר הלכה לקראי או של פרוש דברי הימים תס״ז–תס״ט; מתרץ השגות הרבנים על הקראים שמפסח חזקיה מוכח שזמן הקרבת הפסח איננו בין השמשות ממש תס״ז–תס״ח.

עניני בכורים וקרבן פסח. קטע מאמר לאחד מקדמוני הקראים תמ״ג–תנ״ה; מחברו חי בזמן הגאונים תמ״ז; מושפע הרבה מהתלמוד ומדרך הלמוד של ענן שם; חולק על ענן בענין פסח שחל בשבת ובענין קדושת בית הכנסת תמ״ה–תמ״ו; איננו מזכיר שם ענן מפני הכבוד תמ״ו; בענין מנחת בכורים הוא הולך בשיטת הקראים בקצת וחולק עליהם בקצת תמ״ג–תמ״ד; סותר דעת האומרים–בין הקראים–שמנחת בכורים דווקא מן החטים תמ״ג–תמ״ד; לא ירד לסוף דעתן של התנאים ומשיג עליהם שלא בצדק תמ״ד.

ענן. דעתו שבית הכנסת דינו כאוהל מועד תל״ז, תמ״ז; חכמי הקראים הקדמונים השיגו על דעתו זו תמ״ז; פרוש דעתו בענין בין השמשות תמ״ה; היה הראשון שאמר שזמן הקרבת פסח בין השמשות שם; פסח שחל בשבת דוחין אותו שם; טעם דחייה זו שם; טעות היא ביד האומרים שגם בשחל בו׳ הוא אומר שדוחין אותו שם תמ״ו; המחבר של הקטע מ״ז חולק עליו בענין פסח שחל בשבת ומסכים לדעתו בהגדר זמן בין השמשות תמ״ה–תמ״ו; המחבר הזה משיג עליו מבלי הזכיר את שמו תמ״ו; בעל האשכל חולק עליו בשתים, בפסח שחל בשבת ובשחל בערב שבת תמ״ו; מחלוקת קראי קדמון עמו בענין פסח שחל בשבת תס״ג–תס״ו; דניאל הקומסי ושאר קדמוני הקראים חולקים עליו בענין מתנות כהונה בזמן הזה תע״ו; נראה שענן היה הראשון לאמר שעובר הרי הוא כחי תע״ח; טעם לדעתו שאסור לשמש עם אשה הרה שם; אין ראיה שחלק על הרבנים בפרוש, ממחרת השבת תע״ח, תצ״ד; טעו האומרים שבטל דיני טהרה בזמן הגלות תצ״ב–תצ״ג; לדעתו טומאת מת ומצורע אינם נוהגים בזמן הזה שם; הדבר מוטל בספק אם לדעתו נגעי צרעת נוהגים בזמן הזה תצ״ב; בטעות מייחס לו בשייצי הדעה שאין זב נוהג עתה תצ״ב–תצ״ג; דברי קירקסאני שלפי דעת ענן אין נדה משתלחת מן המחנה נפרכים מספר המצות שלו תצ״ג.

עפוץ. בדברי התנאים ובדברי אמוראי א״י לא מצינו אפילו רמז קטן לעבוד זה של עור תקכ״ט.

עץ קדש הלולים=נטע רבעי בלשון הרבנים תמ״ד.

עצה. הנקוד של מלה זו במשמע „תבן״ ע״ז הערה ג׳; עציץ ועצה משורש אחד הם שם.

עצירא. תבשיל של קמח תמרים עם חמאה או דבש ל׳ הערה ט׳.

עצרת. מחלוקת הקראים עם הרבנים בקביעתה, עיין ממחרת השבת.

ר׳ עקיבא. גדלתו וחשיבותו רמ״ט; הלכה כמותו נגד ר׳ יוסי הגלילי ב׳, י״ז; היה בוכה בשבת שבכיתו היתה לו תענוג תקמ״א; מעשה זו בר׳ עקיבא היא הגדת ארץ ישראל שם.

ערב יום הכפורים. בזמן המשנה היו מרבים לאכול בו בשר בהמה ובזמן התלמוד בשר עוף ב׳; טעם לשנוי המנהג שם; עיין כפרות.

הערב=תפלת ערבית, אצל הקראים תמ״א.

ערבית. השוויה שבינה לעברית קס״ג, קע״ה; ד׳ תשובות בלשון ערבית רל״ט–רמ״ב; תרגומן העברי רל״ו; תשובה ערבית רפ״ו–רפ״ז; תרגומה בעברית רפ״א; נוסח הגט בערבית רצ״ח–רצ״ט; תרגום בעברית שם; קטעים מספר המפתח לר׳ נסים בערבית רפ״ו–רפ״ח; תרגומו העברי רפ״ב; שני קטעים אחרים של ספר זה בערבית של״ג–שמ״ג; תרגומם בעברית שם בההערות; רשמי לשון ערבית בתשובות הגאונים מ״ב, תרגום עברי של מלים אחדות שבתלמוד כ״א, קנ״ט, ק״ס; שמות ערביים אצל היהודים קפ״ג; שטר בלשון ערבי קפ״ג, קפ״ו–קפ״ז; טרנסקריפטיון של מלים ערביות רל״ו. עין לשון ישמעאלים.

מסכת ערובין. משא ומתן ארוך בפרוש הסוגיא שבפ״ח, א׳: שתי גזוזטראות ס״ט–ע׳; עיין תרגום עברי של מסכת ערובין; מפתח הפרושים.

ערובי חצרות. המנהג לערב בפסח נזכר כבר אצל ר׳ נטרונאי צ״ח; בימי ר׳ משולם ערבו בא׳ חוה״מ פסח קצ״ו.

עראבך לעראבא צריך ס״ה.

ערוך. תשובות הגאונים שהשתמש בהן ד׳, ו׳, כ״א הערה כ״ב; היה לפניו פרוש ר׳ האי לשבת שכ״ד, שכ״ה; השתמש בפרוש ר״ח לברכות ולב״ב שמ״ח, ש״נ; היה לפניו פרוש ר״ח לחלק שצ״ז; ר׳ מאיר הלוי אבולפיא השתמש בספר הערוך שם.

ערכין. פרוש חדש להגאונים להמשנה כ״ג, ב׳ המקדש נכסיו רל״ז; פרוש הרמב״ם למשנה זו הוא על פי הירושלמי שם.

ערכאות של גוים. הגאונים פסקו שמותר ללך לערכאות אם הבעל דין מסרב לבוא לפני בית דין של ישראל קי״ח, קכ״ז–קכ״ח.

עשרת ימי תשובה. תענית ימים אלו נזכר במדרשי א״י תק״מ; מחלוקת הגאונים אם מותר להתענות גם בר״ה ובשבת שובה תק״מ–תקמ״א.

פ׳. עלול להתחלף עם ס׳ ל׳ הערה ט׳.

פאס. בני עיר זאת שלחו שאלותיהן לר׳ שרירא והשיב עליהן ר׳ האי רפ״ט, ר״צ, תכ״ז.

פאפיה. שם מטבע? רע״ג הערה ט׳.

פארי. הא׳ שבו משמש פתח קנ״ו; טעם לכתיב זה שם.

פדרא, פאדרא. כך היא גרסת הראשונים בתלמוד במקום „פנדא״ שלפנינו קנ״ה–קנ״ו; מקור מלה זו בפרסית קנ״ו.

פול ששלקו גוים; עיין גוים.

פומבדיתא. עיין חלופים בין גאוני סורא וגאוני פומבדיתא.

פיוט. יחס חכמי א״י ויחס הגאונים אל הפיוט תק״ח–תקכ״ז; בן באבוי פוסק שאין להוסיף אפילו אות א׳ במטבען של ברכות, בג׳ ראשונות ובג׳ אחרונות אסור לשאול ובאמצעיות מוסיף מעין אותה ברכה ק״ח–ק״ט; ר׳ נטרונאי מתיר הפיוט שמעין הברכה אבל אוסר לשנות מטבע של ברכות ק״ט; ר׳ עמרם ור׳ צמח די־אנא דבבא הולכים בשיטת ר׳ נטרונאי; ר׳ נחשון–ויותר נראה שצ״ל ר׳ נתן או ר׳ נחמיה בני ישיבת פום–מתנגד לאמירת הפיוט תק״ט–תק״י; קשה לעמוד על דעתו של ר׳ האי בענין זה ואולי שדעתו כדעת ר׳ נטרונאי תק״י–תקי״א; גאוני סורא נטו חבה

שבסנהדרין ובג׳ פרקים של מכות; עיין פרושי סנהדרין ומכות לגאון, מפתח הפרושים.

ר׳ סעדיה. אישיותו הגדולה הקדמה ה׳; השפעת ספריו על ספר היד להרמב״ם שם ו׳; תשובות לו קס״ח, קע״ד–קע״ה; תשובותיו נגד הקראים בענין נר שבת תפ״ז–ת״צ; מאמר לקראי נגד ר׳ סעדיה בענין העבור תנ״ו–תס״ב; דרכו להסביר דברי התלמוד על פי חקי ההגיון קס״ח; הקראים מביאים בשמו שאסור להתפלל בתהלות שבתהלים תל״ו; הם גלו פנים בדבריו שלא כהלכה שם; טעמו לתקיעת שופר שהוא לעורר לתשובה נמצא גם לדניאל הקומסי תע״ט; נראה שהשתמש במדרש הנאבד מאתנו ולא בדברי הקומסי שם; חבה יתרה לו להפיוט תקי״א, תקט״ו; בסדורו קבע הנוסח הפיוטי של ברכות ק״ש לערבית שבת תקי״א; האחד בין הגאונים שמביא פיוטים לאמצעיות תקט״ו; מתיר לשנות לשון הברכות ולהוסיף עליהן אם ההוספות הן מעין הברכה תקט״ז; התנגד להוספות אור חדש, יקים עלינו מלכותו ולא לבגלל אבות שם; טעם לזה שם; אסור לברך ברכה שלא הוזכרה בתלמוד תקט״ז–תקי״ז; הערה על פרושו להמשנה שבברכות י״א, א׳ אחת ארוכה וכו׳ ק״כ–קכ״א; בטעית נתיחס פרוש זה שלו לר׳ תם ק״כ; דבריו בפרוש ר׳ בחיי דברים כ״ז, א׳ ובקובץ פרמא תקצ״ו נלקחו מפרוש בן עזרא ר״א.

ספר. עיין הספד.

ספר מצות גדול (סמ״ג). הרשב״א מביא ממנו שאסור לבצוע ולפנינו נאמר שמותר קי״ח.

ספר העתים. עיין ר׳ יהודה אלברצלוני.

ספר ראו. קמ״ה „דוב" הוא טעות המתרגם או של הסופרים במקום „זאב" ר״ג, רל״א הערה כ״ד; עיין הלכות פסוקות גדולות.

ספר השטרות לר׳ האי בן ר׳ שרירא. קטע ממנו רצ״ב–רצ״ט; שני שטרות בו, שטר מנוי אפוטרפוס ושטר מחאה רצ״ב–רצ״ג; שניהם שונים מהנוסחאות שלהם שנודעו לנו עד כה שם; ראיות שספר שטרות זה הוא לר׳ האי בן שרירא רצ״ה–רצ״ו.

ספר השטרות לר׳ יהודה אלברצלוני. עיין ר׳ יהודה אלברצלוני.

ספר תורה. במקורות העתיקים מזמנם של התנאים לא מצינו לשמה אלא באזכרות של ס״ת תק״ל; גם בירושלמי לא נזכר כתיבת ס״ת לשמה תקל״א–תקל״ב; בני א״י בתקופת הגאונים לא הצריכו לשמה לא בעבודה ולא בכתיבתה תקל״ב; בחנם תפסו עליהם ר׳ יהודאי ובן באבוי ואמרו שמנהג זה שלהם הוא „מנהג של שמד" שם; יש מן הגאונים והראשונים שאמרו שגם לפי הבבלי ההלכה היא שס״ת אין צריך עבוד לשמה שם; ר׳ נטרונאי הוא הראשון שמצריך לשמה שם; סתירה בדעתו של ר׳ האי בזה שם; גם דעת רש״י היא שאין צריך לשמה רק בתפלין שם; השגה על הגר״א בענין זה שם; טעם הגאונים שמצריכים לשמה תקל״ב–תקל״ג; תשובת ר׳ משה גאון שאין צריך לשמה מובאה אצל הרבה ראשונים תקל״ב; כמעט כולם חוץ מר׳ ישעיה הראשון השתמשו בכלי שני שלא היתה לפניהם תשובת ר׳ משה שם; דעת הרמב״ן בענין לשמה מיוסדת בעקרה על דברי הגאונים תקל״ג; לא מצינו חבר להרמב״ם שפסק שס״ת ותפלין צריכין לשמה ולא מזוזה שם; מי שאומר שסמך עצמו על הירושלמי אינו אלא טועה שם; בני א״י כתבו על רק (קלף דק) ונחלקו עליהם ר׳ יהודאי גאון ובן באבוי תקכ״ז–תקכ״ט; נראה שבני א״י לא נהגו מעולם בעפוץ של עור ולכן הכשירו רק שהוא פסול לדעת הבבלי תקכ״ט–תק״ל; ר׳ משה גאון פסק שגם לדעת הבבלי בקלף דק אין צריך עפוץ ולכן רק כשר תקכ״ט; לדעת הבבלי גויל מצוה מן המובחר ולדעת הירושלמי ונגררו אחריו בני א״י בתקופת הגאונים אין לגויל מעלה יתירה על הקלף

נכד. אצל ר׳ משולם משמעו בן הבן או בן הבת רע״א; האטליאנים משתמשים בו במובן בן אח או בן אחות רע״א.

נכרת=כרת תנ״ג.

נוסחאות המשנה, עיין משנה.

ר׳ נסים בר׳ יעקב בעל המפתח. קטע מספרו על שבת בערבית רפ״ו–רפ״ח; תרגומו העברי רפ״ב; הקטע נעתק מספרו של הרב בעודנו בחיים שם; תרגום ספרו שלפנינו בדפוס איננו מדויק שם; שני קטעים בערבית מספרו להמסכתות כתובות נדרים וגטין של״ב–שמ״ג; נראה שחבר ספרו על כל התלמוד של״ב; הקטעים ממקור הערבי ומתרגום העברי שנגלו על ידי פרסום הגניזה שם; חשיבות ספרו של״ב–של״ג; בקיאותו הגדולה של המחבר שם; הגרסאות היפות שלו של״ג; פרוש ברכות לאחד מתלמידיו שס״ב; התלמיד הזה מזכיר המקור הערבי של הספר שם; הפרוש ל„קרח הזה״ שמביאים התוספות בבכורות נ״ח, א׳ על שם ר׳ נסים הוא מספרו מגלת סתרים ולא מספר המפתח של״ב; ר׳ אליעזר בר׳ יהודה ממגנצא מביא דברים ממגלת סתרים קכ״ג.

ר׳ נסים בר׳ ראובן. עיין ר״ן.

נענועים של לולב. דעת הגאון שמנענעים בזה היום קשה להעמידה ק״ב.

נפילת אפים. עוד בימי הגאונים נפלו על הקרקע ממש ד׳ והשמטה; בא״י כבר בימי התלמוד נמנעו מלפול על הקרקע שם; הבקשות והתחנונים שאומרים בשעת נפילה שלאחר שמ״ע; עיין רחום וחנון.

נפפיתא. לדעת הגאון פרושו, נשימה קס״ז; שורש מלה זו שם.

נקד. עיין מנקיד.

נקוד. נהגו לנקוד פסוקי תורה במקום שרטוט שמ״א הערה י׳, שמ״ב הערה י״א, שנ״ז הערה י״ג; לסימן הטעות שמ״ו הערה י״ג, שמ״ז הערה י״ד, שנ״ז הערה י״ג.

נקטאתא דתלמודא. קצור התלמוד לר׳ יוסף ראש הסדר ת״ד; קטעים מספר זה ת״ט–תי״ג; נתחבר לתלמידים קטנים ת״ד; אין סדר לו שם; גרסאות יפות שבו שם; עיין ר׳ יוסף ראש הסדר.

נרפה לדעתו. לא נרשה שיעשה מה שרוצה נ״א הערה י״א.

נשיאים גאונים ואבות בית דין. לשון שמשתמש בו ר׳ עמרם בסדורו רנ״ב.

נשה=נשא י״ז.

נשים. לדעת הקראים אין חייבין בפסח תס״ז; דעות שונות להם בענין ירושת הבת, האם וקרובים מן האם ת״ע–תע״א; עיין ירושה, ענין ירושה; כשהם דולים מים ריב ומצה יפול ביניהן קע״ז; זלזול לאשה לבוא לפני בית דין ל״ז הערה כ״ב.

ר׳ נתן. הלכה כמותו במחלקתו עם יחיד קי״ג.

ר׳ נתן הבבלי (בסוף תקופת הגאונים). המאמר „ואלה החקים״ שבסוף ספורו של ר׳ נתן על הישיבות איננו לו י״ד.

נתן הלוי. עיין לוי בר נתן.

נתפש. נענש ק״ד הערה י״א.

ס׳ עלול להתחלף עם פ׳ ל׳ הערה ט׳; משמש שין שמאל כ״ז, רנ״ט הערה ו׳; „משמש שתי אותיות״ שין וסמך פ״ט.

סואב=מסואב ע״ז הערה ז׳.

סדר הישיבות שבספר יוחסין. ספק גדול אם ה„סדר״ והפסקא: ואלה החקים שאחריו מידי מחבר אחד יצאו י״ד; מחבר הסדר קצר דבריו שם.

סדר הלמוד שבישיבות. למדו ב׳ מסכתות בכל, „זמן״, א׳ דרך קבע וא׳ דרך ארעי י״ג; לא למדו המסכתות זו אחר זו כסדרן י״ד; המסכת שלמדו דרך ארעי לא למדו לפעמים כסדר י״ג.

סדר עולם רבה. גרסת הגאון בפרק ל׳ מפולמוס של אסוירוס וכו׳ עד בן כוזיבא

רמ"ד; אפשר שכ' הוא ט"ס במקום שפ' רמ"ג–רמ"ד.

סדר ר' עמרם. אין דרכו של מחברו לדבר על דברים שאין להם מקור בהלכות עתיקות ג'; סדר כפרה לא נזכר בו שם; הדברים בל"ב, א' על הבדלה בפת היא מתשובה לר' עמרם שבקטע הגניזה ח'; הוספות בכ"י א' של הסדר ע"א; תקון ט"ס שבכ"ד, ב' סוף שני וחמשי צ"ט–ק'; הוספה בכ"י א' שבהוצאות פרומקין ש"ב ק'; פרוש הדברים–חוה"מ סכות–כך מנהג נשיאים וכו' רנ"ב–רנ"ג; ההוספה לגאולה של ערבית, יקים עלינו וכו' אינה מעקר הספר תקט"ז; בברכה לסיום התורה (שמחת תורה) צ"ל בא"י נותן התורה תקי"ז; טעם להשמטת הברכות מגביה שפלים ומתיר אסורים שם; הראשונים מביאים דברים ממנו מבלי הזכיר שמו אלא שם מחברו שם; לפני הראשונים היו בתוכו הלכות חלה מ"ב; העקר כגרסא שגרסו הראשונים בו שמברכין ב' ברכות על תפלין ע"א; שם הספר השמטה למ"ב; יחס נוסח הגדה שבו לנוסח ההגדה שבקטע הגניזה רנ"ו; עיין ר' עמרם.

סדר תפלה לקראים. קטע ממנו תל"ה–תמ"ב; מחברו אחד מקדמוניהם תל"ה; אולי הוא לסהל בן מצליח שם; אומר על הרבנים שהם רשעים בין במצות שבין אדם למקום בין במצות שבין אדם לחברו שם; עקר התפלה היא התפלה בפסוקי תנ"ך תל"ו; מתנגד להתפלה המסורה של הרבנים שם; חייב לאמר בכל תפלה, תפלה למשה שם; הרשות ביד כל אדם להוסיף על התפלה הקבועה שם; טמא אסור בתפלה תל"ז; מגנה מאד אלה הקראים שנמשכו אחר הרבנים בנוסחי התפלה תל"ו; סדר זה קדום לסדרם של בעל האשכל ובעל ג"ע תל"ו–תל"ז; בזמן שנתחבר לא נהגו בתפלת יחיד אלא החכמים תל"ו.

סדור המצות. סדור תפלה מ"ב ובהשמטה, נ"ב.

סדור ר' סעדיה. בתשובה לגאון נרמז עליו סוף מ"ב; נתחבר על פי מנהג מצרים תקט"ו; היו בו גם הלכות מצוות שונות שם; הלכות חלה שבו מ"ג ומ"ד; מסדורו אנו למדים פרוש לדברי בה"ג מ"ד; עיין ר' סעדיה.

סדורי תפלה. הסדר הרגיל בסדורי הרבנים הוא שחרית, מנחה ערבית ואצל הקראים ערבית שחרית ומנחה תל"ו.

סדורין. סדורי תפלה מ"ב, נ"ו ובהשמטה למ"ב.

סהל בן מצליח. קראי ארוק וקנאי תל"ה; אולי שהקטע מ"ו הוא מסדר תפלה שלו תל"ה.

סוהרין. מין פרי עץ ש"ד.

סח=שח רנ"ט הערה ו'.

סם=שם כ"ז.

סומה=סומא י"ט.

סורא. ישיבתה עמדה תחת השפעת א"י תק"ח; השפעה זו התחילה בימי התיסדות הישיבה שם; נגררה במנהגי תפלה אחר מנהגי א"י תקי"ז, תקי"ח, תקכ"ה; עיין חלופים בין גאוני סורא וגאוני פומבדיתא; מתא מחסיה.

סורית. בלשון זו תמים במשמע שלם היא מלה שאולה מעברית ס"ט; אהל בלשון זו מורכב מן אחל קס"ב; נזייתא בתלמוד היא כמו נזנתא בסורית קנ"ו; עיין סוחר.

סימנים בתלמוד. סימן בקטע הגניזה שאין לפנינו ט"ו הערה ט"ו.

סוחר. לפעמים משמעו בתלמוד כמו בסורית עני המחזר על הפתחים ת' הערה ו'.

סוכה. פרוש חדש לל"ו, ב' מעשה בר' עקיבא מ"ו–מ"ז; גרסא חדשה בנ"ג, ב' והא א' רב זירא וכו' תקנ"ג הערה ט"ז; עיין מפתח הפרושים.

סנהדרין ומכות. הרבה מהראשונים מנו אותם למסכת אחת שצ"ה; כן נמנו בכ"י קמברידג שם; לפני הגאון מחבר הפרוש שבקטע ל"ח אלו הן הנחנקין וכיצד העדים נעשים זוממין הם פרק אחד שם; ראיה שהסדר הנכון הוא, חלק ואלו הן הנחנקין ולא להיפך שם; הערה על סדר המשניות שבב' מסכתות אלו; פרושים קצרים ובאורי מלים שבפרקים האחרונים

כגרסת חכמי צרפת ואשכנז רפ"ב; בסוף סוטה במשנה חסר מה שבין „על" הראשון ל„על" השני רמ"ה; ברור שנשמט על ידי טעות סופר שם.

מנקיד=מנקיר שי"ב.

מסו=משאוי כ"ג.

ר' מסעוד חי. עיין מעשה רוקח.

מסיפס. כותל דק חלול שנ"ב.

מסירה. הערה על מחלוקת הגאונים בענין שטרות אם נקנות במסירה ק"י–קי"ב.

מעמד. פיוט לשמונה עשרה תקכ"ד.

מערב. שאלה מארצות המערב תל"א; עיין פאס, קירוואן; פרוש ברכות לאחד מקדמוני ארץ המערב שס"ג–ש"ע; עיין ערכו.

מערופא. נזכר רק אצל חכמי ספרד צרפת ואשכנז ר"ג; ענינה זר להגאונים שם; ר' משולם משתמש בבטוי זה שם, רט"ו.

מעשה הגאונים הוצאת עפשטיין–פריימאנן. תשובות הגאונים שהשתמש בהן מחברו ט'; תקון ט"ס בראש התשובה עמוד נ"ח שם.

מעשה מרכבה. בפיוטי ינאי לא נמצא תקמ"ו הערה ה'; נמצא אצל קליר שם; אפשר שכבר קדמו לו לקליר בזה; בן באבוי מתנגד לפיוטים שבם דברים כאלה שם.

מעשה רוקח על הרמב"ם. מחברו, ר' מסעוד חי, השתמש בפרוש שבת לר' האי.

מופנה. פרוש, גזירה שוה מופנה קע"ד–קע"ה;= בחור שאינו נשוי רע"ד.

מיצעא=בבא מציעא ת"כ, תכ"ה, תכ"ט, ת"ל.

מצרים. תשובה על דבר שאירע שם ק"צ; חכם אחד שבא משם לבבל הורה לאסור להגביה תחתית הבגד על כתיפו בשבת רפ"א; בני הישיבה שבבבל חלקו עליו שם; מנהג תפלה של מצרים עמד תחת השפעת בני א"י תקט"ו.

מקרא=נביאים ק"ו הערה ח', רי"א הערה כ"ד.

מקשונן=מקשינן פ"ד, פ"ו, שנ"ג.

מרגוליות. נהר שוטף רס"א.

מרכבת המשנה לר' שלמה מחעלם. תרוץ על הקושיא שהקשה בי"ב ח' שאר אבות הטומאה על הרב בעל כסף משנה קל"א.

ר' משה גאון. תשובותיו–תיובאתא דמר רב משה גאון–נזכרות בתשובה לר' משולם רכ"ט; ר' שרירא ור' האי מוסיפים לרוב התואר „כהן וגאון סורא" אחר שמו ר"ב; דעתו בענין כתובת בנין דכרין רכ"ט; בענין ריק (=רק) לס"ת תקכ"ח–תק"ל; בענין לשמה בסתו"ם תקל"ב.

משה רבינו. נקרא אבי החכמה וראש אנשי החזיון תפ"ח.

משליך. טוען שכשנגדו פשע בדבר נ' הערה י"ז.

ר' משולם בר' קלונימוס. כ"ו תשובות לו קצ"ד–רל"ה, קטע אחר של שמונה תשובות ר"ע–רע"ט; לא חשש לדעת הגאונים שאמרו שנתבטלה כתובת בנין דכרין קצ"ד; הורה שאם מוכח הדבר שלא ידע הבעל תקנה זו אין לבניו כתובת ב"ד קצ"ו; השתמש בתשובות ר' צמח בהלכות טריפות שם; בימיו נהגו לעשות ערובי חצירות בא' חוה"מ של פסח בשביל השנה כולה שם; קושיא על דבריו בענין הרוגי מלכות קצ"ח; בטוי ערבי בתשובותיו קצ"ט; השתמש בב' לשונות בעברית ובארמית קצ"ט, ר"ב; התשובה בג"ק קנ"ב היא לו ולא לגאון בבלי ר"א–ר"ב; השתמש בהבטוי מערופא ר"ג; לפעמים קשה להחליט אם התשובות הן לו או לאביו ר"ג; מזכיר תשובות ר' משה גאון סורא רכ"ט; השיב לחכמי עיר ארלי רע"א–רע"ב; השתמש בתשובת ר' נטרונאי בענין משומד קכ"ב; גרסתו בערובין פ"ח, א' קשה לעמוד עליה ס"ט, ע'.

משיכה. ראיה מהתלמוד שקונה גם בשלא נתן דמים ש"ב; הגאונים פוסקים שהיא קונה מן התורה ש"ו הערה ח' והשמטה לל"ח.

משומד. גם אם חזר בו אינו עולה לדוכן ואינו קורא בתורה תחלה ק"ז; אינו יורש את אביו קכ"ב; טעם לזה משום שבדיניהם– של

הישמעאלים–כך הוא השמטה לקס"ח; משא ומתן במחלוקת הגאונים והראשונים אם זוקק יבמתו קס"ז–קס"ח; יש שטעו ואמרו שהוא כגוי ואם בא על אשת איש אין בנה ממזר קס"ז; נראה שגאוני סורא וגאוני פומבדיתא נחלקו בדבר אם הוא בכלל בן ואח לירושה וליבום קס"ח ובהשמטה.

משנה. הוספות בנוסחאות שלנו תקכ"ב, תקע"ג הערה ד'; טעם לכתיבתה ת"ו הערה ח'; נוסחאות שונות שלה בתשובה לר' האי נ"ח–נ"ט; משניות=ברייתות שבתלמוד צ"ד.

משנה החיצונה. מדרש שלא נתקבל אצל האומה ע"ו–ע"ז; ר' נטרונאי קורא כך לפסיקתא ר' ור' האי למדרש חסירות ויתירות שם; עיין חיצונות.

משניינן=נשאו ונתנו בגמרא כ"ט הערה ח'.

מתא מחסיה. מתיבתא דמתא מחסיה ל"ב; עיין סורא.

מתיבתא. שדרו ממתיבתא רל"א; מתיבתא דמסא מחסיה ל"ב.

מתנות כהונה. מחלוקת קדמוני הקראים עם ענן והרבנים אם חייב לתנם בזמן הזה תע"ו.

המתניתא. ברייתא שבתוספתא ובספרי דבי רב בנגוד לברייתות ממקורות אחרים ל"ג הערה י"ט; המתניתא=המשנה סוף כ"ח.

מתפכא=מתהפכא כ'.

מתיר אסורים. למה אין לאמר אותה לפי דעת ר' נטרונאי ור' עמרם קי"ז.

ר' מתתיה גאון. התשובה בש"ת קי"ד היא לו ולא לר' האי קכ"ג.

נבל. שם גנאי לצדוקים וקראים תקע"א הערה י"ט.

נדה. אולי שמסכת זו היתה לפני בן באבוי בסדר נשים תק"ס הערה י"א; כך היא לפנינו בכ"י מינכען שם.

נודע ביהודה לר' יחזקאל לנדוי. דברי המחבר במהדורא ב', יו"ד ר"א בעניין חלה סותרים דברי הגאונים מ"ה; הערה על דבריו שם שיש ב' מצוות בנתינת מתנות לכהן שם.

נוח עדן נ"ט.

נורה. סם המסיר שער (בערבית) ת"ב הערה י"ט.

נזייתא. היא היא נזנתא בסורית קנ"ו.

ר' נחשון גאון. שתי תשובות לו בהלכות ערובין ס"ט–ע"א, ע"ז–פ"ג; פרושו לערובין פ"ח, א' בסוגיא דב' גזוזטראות ס"ט–ע'; מה שיש לישא ולתן בפרוש זה שם; אפשר שהתשובות שבחלק השני של קטע א' הן לו י'–י"ב; אולי גם תשובה ו' שבקטע י"ג היא לו קס"ח; פרושו להסוגיא בכתובות ע"ב, ב' קדש על תנאי רפ"ג; קושית ר' האי על פרוש זה שם; השיב תשובות לר' שביב חכם קירוואני י'; נראה שבטעות נתיחסה לו התשובה נגד הפיוט תק"ט–תק"י; הדעת נוטה שר' נחשון החולק על ר' משה גאון בענין „רק" איננו ר' נחשון גאון אלא אב"ד או ריש כלא דפום בזמנו של ר' משה תק"ל; התשובה בש"ץ י"ט, י"ד נתיחסה לו בטעות והיא לר' נטרונאי צ"ט.

ר' נטרונאי. כ"א תשובות קצרות (פסוקות) לו צ"ז–ק"ח; פרושו לכתובות ע"ב, ב', קדש על תנאי וכו' רפ"ג; קושית ר' האי גאון על פרושו שם; החלק הראשון של התשובה מ"ו שבש"ת היא לו מ"ט; שם נ"ה נתיחסה תשובתו בטעות לר' האי צ"ט, ק"ו; שם פ"ח נתערבבה תשובתו עם תשובת ר"ה צ"ח–צ"ט; התשובה בש"ץ י"ט, י"ד היא לו ולא לר' נחשון צ"ט; שם ע"ז, ב' נתיחסה לו בטעות ש"ג; בקובץ תשובותיו שבתש"ר ב' כמה וכמה תשובות של קדמוני צרפת ואשכנז נתיחסו לו בטעות צ"ז; הוא אחד מהראשונים להזכיר מנהג כפרות ג'; מתיר אמירת הפיוט אם הוא מעין הברכה תק"ט; אסור לשנות לשון הברכות עצמן שם; לא הזכיר פיוטי קליר תקט"ו; תשובתו על הפיוטים בש"ת צריכה תקון על פי נוסחתה בשבה"ל שם.

ר' מאיר בר' יוסף. ר' עמרם השיב תשובות לו י"ב.

מאיר עינינו. תואר הכבוד סוף כ"ו.

מאירי. תשובה על קושיתו שבת קמ"ז ב', בענין טלית מקפלת רפ"ב.

מאמר לחכם קראי בהרחק ההגשמה. קטע הגניזה תצ"ז–תק"ג; נושא ונותן באלו המקראות שבתנ"ך הנראים כאלו הם מיחסים תוארים גשמיים להקב"ה תצ"ז; משתדל להוכיח שכל אלו הפסוקים הם על דרך המליצה שם; משיג על כמה הגדות חז"ל שבהן מאמרים מגשימים שם; השגותיו שלא בצדק שם.

מאמר על עבור שנים נגד ר' סעדיה (?). קטע מאמר לאחד מקדמוני הקראים תנ"ו–תס"ב; אחת מטענותיו הגדולות היא שהרבנים סומכין על הדחיות תנ"ו; החלופים שבין ר' סעדיה ובן מאיר נקראו אצלו חלוקים תנ"ח הערה י"ד; דעה זרה לו בענין פסח חזקיה תנ"ו–תנ"ז; עיין פסח חזקיה.

מברתא=מעברתא כ' הערה ו'.

מגביה שפלים. ר' עמרם הסיר ברכה זו שנמצאת בנוסח ברכות של ר' נטרונאי תקי"ז; טעם לזה שם.

מגלה. כ"ד, ב'. הגאון בעל התשובות שבקטע א' סובר כדעת חכמי ספרד בענין דש בעירו ג'; פרושו לדש בעירו קשה להעמידו ג'–ד'; על פי חקי הלשון פרושו נראה יותר מפרוש הראשונים ד'; כל הראשונים גרסו, תנא מומין, ולא כמי שאומר שהרי"ף לא גרס זה בגמרא ג'; בן באבוי ובעל מה"ג גרסו בי"ח, א' אחר כל המספר וכו': אף המברך ברכה שאינה צריכה תקמ"ה הערה ז'.

מגן אברהם. הערה על דבריו רט"ו, ה' בענין הזכרת השם בדרך למודו השמטה לי"ב סימן ה'.

מדרש אגדה (הוצאת בובער). מחברו מביא מאמר תמוה בשם חז"ל רמ"ג; נראה שהוא המצאת אחד מהדרשנים האחרונים רמ"ד.

מדרש בראשית רבה. עיין בראשית רבה.

מדרש ויכלו. המנהג של בני א"י למול על העפר נזכר אצלו תק"מ.

מדרש ויקרא רבה, עיין ויקרא רבה.

מדרש חסרות ויתירות. נוסחאות שונות של מדרש זה ע"ה–ע"ו; נראה שנתחבר בסוף תקופת הגאונים ע"ו; ר' האי איננו מחשבו כל כך שם; סתירת דעת האומר שנתחבר קודם לזמנו של ר' יהודאי שם; נקרא „פרק" ולא „מדרש" אצל ר' האי ע"ה, פ"ט.

מדרש שמואל. הערה לב', י' שתוי פחות מרביעית תקל"ה–תקל"ו.

מדרש תהלים. המאמר בסדר הקפה בפרשה י"ז איננו מעקר הספר רנ"ד; כבר השתמש בו אחד מהגאונים רנ"ז הערה ח'.

מהויא מלתא. נראה שהבטוי הזה הרגיל בפי הגאונים נשתבש ממחזיא מלתא קל"ג הערה י"ד ובהשמטה.

מהרש"ל. לשוא שבש הגרסא בסוכה ל"ו, ב' מ"ז.

מודעה. לפי דברי הרשב"א נחלקו ר' האי והרב אלברצלוני אם צריכה קנין קכ"א; לפנינו לא נזכרה מחלוקה זו בשו"ת ר' האי ובספר השטרות של אלברצלוני שם.

מומי בהמה. מחלוקת הקראים עם הרבנים בפרוש המומים, חרוץ, יבלת, שרוע וקלוט תע"ו–תע"ז; הרבה מחכמי הקראים אמרו ששרוע וקלוט ושאר מומים הדומים להם כשרים בקרבן נדבה תע"ו.

מומר. עיין משומד.

מועד קטן. ה', א' „מרגילין" פרושו מושכין את הנהר רס"א.

מופת הדור. תואר הכבוד של ר' חננאל שנ"א.

מוציא שם שמים לבטלה. משא ומתן בדברי הראשונים והאחרונים אם הוא פסול לשבועה רס"ב–רס"ג; עיין אין לך קשה, כל המברך.

מזוזה. נהגו לזוקפה ולהעמידה כספר, כ"ב; עיין ספר תורה, תפלין.

מחזור וויטרי. פסיקתא, (שע"ג) פרושו תשובה קצרה קכ"ג.

מחזורין=תנ"ך קמ"ד הערה כ"ז, תקס"ב הערה ט"ז.

מחלוקות. שבין בני א"י ובני בבל, עיין חלופי מנהגים שבין גאוני סורא וגאוני פומבדיתא, עיין חלוף דעות שבין הבבלי והירושלמי, עיין ירושלמי.

מחצית השקל. לדעת ענן זמנו הוא ב' ימים קודם יוהכ"פ תנ"ו.

מי כמוך אב הרחמים. עיין זכרנו.

מיוזא=מוזא שט"ו.

מילה. חלוף בין בני א"י ובני בבל אם מלין על העפר או על המים תק"מ; ר' יהודאי גאון דבר קשות עם בני א"י על שמלין על העפר תק"מ, תקס"ב–תקס"ד; הקפיד מאוד על מה שטחין דם מילה בעפר שעל הכותל תקמ"א; אפשר שמתחלה לא אסר אלא לעשות כן בשבת ולאח"כ אסר גם בחול שם; ויותר נראה שהוא לא אסר אלא בשבת ובן באבוי גם בחול שם; מנהג בא"י למול על העפר נזכר בפרק"א במדרש ויכלו ובתרגום ירושלמי תק"מ; נראה שטחו על העפר שבכותל לשמירה מן המזיקים תקמ"א.

מים. כנוי לתורה, למשנה ולהגדה תקס"ז הערה ז'.

מינימוס=מניומי תקנ"ח הערה י"ב.

מכות. עיין סנהדרין.

מָלֵה=מלא כ"ח.

מלכות הרשעה. סתם כנוי למלכות רומי (=הנוצרים) תקכ"ו.

ממחרת השבת. מחלוקת הקראים עם הרבנים בפרושו תע"ח; אולי דניאל הקומסי היה הראשון בין הקראים לאמר שאין עצרת אלא בא' בשבת שם; אין ראיה שהצדוקים השפיעו בזה על הקראים שם; דעתו של בנימין נאהונדי בענין זה מוטלת בספק תצ"ד; מי שאומר שכבר ענן קבע עצרת ליום א' עליו להביא ראיה שם.

ממרי רשוותך פארי אפרע. לדעת הגאון פרושו, הפרע מבעל חובך מעט מעט קנ"ו; קושיא על פרוש זה שם.

מן דעתי. עיין דעת.

מן קמה. למעלה ממנה י"ז.

מנהג הזקנים והגדולים שראו מן הראשונים ס"א.

מנהג בישיבה תקס"ג; בשתי ישיבות כ"ו, ק"ו, כך מנהג שם.

מנהיג. תשובות הגאונים שהשתמש בהן מחברו מ"ו, מ"ז; לפעמים השתמש בכלי שני מ"ז, ע"א; הוא ובעל הרוקח הם הראשונים להשתמש בהבטוי הושענא רבה רנ"ד.

מנחת בכורים. מחלוקת הרבנים והקראים אם היא מנחת העומר או מנחת יחיד תמ"ג; נראה שיש מהם שאמרו שמנחת בכורים דווקא מן החטים תמ"ג; סתירת דעה זו במאמר לקראי תמ"ג–תמ"ד, קצת חכמי הקראים אומרים שגם קצירת חטים אסורה קודם שבועות תמ"ד; עיין עניני בכורים וקרבן פסח.

מנחות, פרושים והערות. כ"ג סוף הדף–כ"ד סוף הדף הפרושים השונים להגאונים והראשונים בסוגיא זו ק"ל–קל"ה; קושיות על פרוש רש"י ק"ל; רש"י הוכרח לפרושו הדחוק על פי גרסתו המשונה מגרסת הגאונים, הרמב"ם והראב"ד ק"ל–קל"א; קשה להשוות דעת הירושלמי עם דעת הבבלי בענין זה קל"א; ל"ב, ב' פרוש סכנה ואין בה מצוה ד'; ל"ה, א' ראיה לפרוש הגאון לגנאי ודבר אחר ה'; ל"ו, א' סח בין תפלה וכו' פרוש חדש בסוגיא דברכת תפלין ע"ב–ע"ד; סוף דף מ"ב תפלין ומזוזות החלוק בין ס"ת לתו"מ יש לפרשו בדרך אחר ממה שפרשו בו הראשונים תקל"א.

מנחם. שם איש קפ"ו.

מינכען. כ"י התלמוד שבאוצר הספרים שם גורסת כגרסת הספרדים בשבת קמ"ז, א' ולא

במכריע מ"ב צ"ל אדונ'=אדוננו במקום ארונא רצ"ה.

יששכר. מחלוקת בן נפתלי ובן אשר בקריאתו ובנקוד שלו פ"ח.

יתקלס. מחלוקת הגאונים אם אומרים אותו בקדיש קס"א, קס"ג–קס"ה; אין בזה לא חלוף מנהגים בין בני א"י ובני בבל ולא חלוף דעות בין גאוני סורא וגאוני פום קס"א.

כאוצד=כיצד כ"ג, ל'.

כבוד הקב"ה=שכינה השמטה לשס"א; הבטוי הרגיל אצל בעלי הסוד הוא „כבוד" סתם שם.

כגין. עיין גין.

כד. נכתב בפני עצמו כ"ו.

כו=כולהו קע"ט הערה י"ד.

כוח הדעת תנ"ח.

כוסות. בדורות האחרונים נתגלו בבבל שעליהם צורות ותמונות של שעירים ועליהן לחשים נגד השדים צ"ב.

כיסא. שבוש עתיק בכתב יד ובדפוסים במקום גיסא קל"ג הערה ט'.

כך הראוני מן השמים. בהתחלת תשובה לקדמון ספרדי רע"ג.

כך ראינו. בטוי רגיל בהתחלת תשובה כ"ה, פ"ב; ר' האי משתמש בו ולא בבטוי הארמי המקביל לו מ"ט, קנ"ב.

כל המברך ברכה שאינה צריכה כאלו מוציא שם שמים לבטלה. הבבלי והירושלמי נחלקו בפרושו אם נאמר בכל ברכות או רק בברכות הנהנין תקי"ח.

כל המענג את השבת זוכה ונוחל ב' עולמים. מאמר מובא אצל בן באבוי ממדרש שאינו ידוע תקס"ה הערה ט"ז.

כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות. מחלוקת הבבלי והירושלמי אם יצא או לא יצא תקי"ח; אין מקום למי שאומר שכלל זה נאמר רק בברכות הנהנין שם; הגאונים אמרו בפרוש שכלל זה גם בברכות של תפלה קס"ג הערה ד'; יש מן הראשונים שפסקו שיצא תקי"ח.

כל השומע חברו מברך ברכה שאינה צריכה חיב לנדותו תקמ"ד הערה ג'.

כל נדרי. אמירתו היא ממחלוקת שבין גאוני סורא וגאוני פומבדיתא ק"כ; בבית רבינו שבבבל אמרו אותו שם; אפשר שר' יהודאי גאון הנהיג שם כך שם.

כל שכין דכל שכין ל'.

כלא, כלה. חדשי הכלא אדר ואלול היו שווים בכל דבר י"ד; רובן של תשובות נשלחו בחדשי כלא שם ובהשמטה.

כלאי בהמה. יש שאמרו שרק חרישה אסורה ולא דישה ק"א–ק"ב; מהמשנה ומהתלמוד אין ראייה שדישה אסורה ק"ב; מהירושלמי מוכח שכל מלאכה אסורה ק"ב.

כמצירא. תמונה חדשה של השם קמצא קס"ז.

כנויים. עיין אבי החכמה, אלהים, אשה יפה, בחיר אלהים, בעל כנפים, חזיר, מים, נבל, עוף השמים, ראש אנשי החזיון.

כסף משנה. תשובה לקושית הרב בעל מרכבת המשנה (י"ב, ח' שאר אבות הטומאה) עליו קל"א; ראייתו (מכירה ה', ה') שקרקע נקנה בחליפין אינה מכרחת ש'.

כפרות. מקורות עתיקים שנזכרו בהם דברי הגאונים בענין זה קכ"ב–קכ"ג; בטעות נתיחסתה תשובה לר' ששנא גאון על זה ב'; ר' נטרונאי ור' עמרם הם הראשונים להזכיר מנהג זה קכ"ג; טעם למה לא נזכר בסדר ר' עמרם ג'; אין ראייה שכבר נהגו בו בזמן התלמוד ב'; הרשב"א התנגד מאוד לזה קכ"ג; מעשה הכפרה בתשובות הרשב"א א', ת"א איננו לו השמטה לקכ"ג; בהוצאה ראשונה של השלחן ערוך נאמר, בסימן תר"ה שהוא מנהג שטות שם.

כרמז. צבוע בדם תולעת ר"ג; מלה זו מקורה בלשון פרסי שם; הכתיב הערבי הוא קרמז

שם; בלשונות איירופא נכתב בכ'; ר' משולם השתמש במלה זו רי"ד.

כרת. עיין נכרת.

כשם שעשית. גאוני סורא נחלקו עם גאוני פומבדיתא אם יש לאמר הוספה זו בהודיה של חנוכה ושל פורים תקי"ב.

כשוף. גוים חושדין ישראל בכשפנות י"ט.

כתובה. שעורה כ"ד דרהים רל"ח.

כתובת בנין דכרין. ר' משולם ושאר קדמוני חכמי צרפת ואטליא לא חששו לדעת אלו הגאונים שאמרו שתקנת בנין דכרין נתבטלה קצ"ד; ר' שרירא ור' האי לא החליטו שנתבטלה קצ"ה; כבר היתה רפופה במקומו של ר' משולם ולא נהגו בה אלא כשנכתבה קצ"ו; התשובה בג"ק קנ"ב בענין זה היא לר' משולם ולא לגאון בבלי ר"א.

כתובת יבמה. מנהגים שונים נהגו בה כבר בימי הרב אלברצלוני, יש שכתבו ר' ויש שכתבו מנה רל"ח ושם בהשמטה; דעת הב"ח שהיבם כותב לה מנה מלבד כתובתה של בעלה הראשון נזכרת כבר בספר השטרות לאלברצלוני שם ושם.

מס' כתובות. ל"ב, א' קושיא על פרוש הגאון לסוגיא זו א'; ל"ד ראש עמוד ב' הגאון מפרש דברי רבה בדרך אחר ממה שפרשו חכמי צרפת ואשכנז ב'; מ"ז, א'–מ"ח פרושים קצרים לגאון שע"ט–שפ"א; אפשר שהקטע הזה הוא שריד של תשובה שע"ט; הגרסאות היפות שבו שם; גרסא חדשה ויפה בע"ב, א' כל היודע באשתו מ"ה–מ"ו; פרושים שונים להגאונים והראשונים בע"ב, ב'–ע"ד, א', המקדש על תנאי וכו' ר"פ–רפ"א; גרסת הגאונים וחכמי ספרד הראשונים בצ"ט, ב' היא, לאחד אפילו וכו' קפ"ג; תרוץ על הקושיא שהקשה הרא"ש על גרסת הגאונים שם; יש שגרסו בפ"ה, א' ידענא דחזא שם שמים לבטלה רס"א–רס"ב; ט"ו, א' מקור הברייתא של תשע חנויות של"ג, של"ד; עיין מפתח הפרושים.

כתובת שעל התשובות ז'.

לא בית דין גדול ולא הדיוט. הבטוי הזה נמצא רק בנוסח שטרות שבספר השטרות לר' האי רצ"ב; טעם לזה שם.

לא קרוב ולא רחוק. בטוי רגיל בשטרות רצ"ב.

לאל אשר שבת. נראה שהפיוט הזה אלפביתי היה אלא שנתקצר תקי"א; עקר הגרסא, אל ולא, לאל שם; מובא מר' סעדיה בסדר שלו תקי"א.

לבן=צמר לבן רכ"א.

לוי בר נתן הלוי בר שמואל הלוי. סופר כ"י של פרוש ר' חננאל לב"ב שנ"א.

ליו=לאו כ"ג.

לכל נושא הקב"ה פנים חוץ ממוסיף על שבחו של הקב"ה. מאמר חז"ל מובא אצל בן באבוי תק"ן; עיין על הכל הקב"ה מוחל.

לוקא. משפחת קלונימוס באה מדרום אטליא לשם רע"ב.

לקוטים מן התלמוד, עיין קצור תלמוד.

לשון ישמעאל קנ"ט.

לשון חכמים כ"א הערה כ"ב.

לשמה. עיין ספר תורה.

לתחלה=לאלתר תי"ז הערה י"ג.

מאה. השתמשו במספר זה על דרך ההפלגה קצ"ג הערה כ"ו.

מאה ברכות. הנוסחאות השונות של ההגדה על ק' ברכות שאדם מחויב לברך בכל יום ע"ו; מקור הגדה זו שם.

מאור. התשובות שהשתמש בהן מחברו מ"ו; גרסתו בשאלתות משונה מגרסת הרי"ף ע"ב; בראש פ"ג דסוכה צ"ל מר רב האי במקום בר רב האי מ"ו; עיין ר' ירוחם.

ר' מאיר הלוי (אבולפיא). אולי השתמש בתשובה לגאון שבקטע הגניזה שצ"ז; השתמש בערוך שם; עיין ר' ירוחם.

ר' יוסף גאון. הערה על דבריו בגמו"מ קט"ו ובש"ת קס"ב בענין חלה מ"ג; דעתו ששעור חלה בזמן הזה הוא אחד מכ"ד סוף מ"ד.
יוסף הפקח. דעת קראי זה היא שבן ובת שוים לענין ירושה ת"ע; אין הצדוקין אחראין בדבר זה שם.
ר' יוסף קולון. ממנו ומשכנגדו הרב קפסלי נעלמו דברי הגאונים בענין תקנת קדושין קכ"ב.
ר' יוסף ראש הסדר בר' יעקב ראש בי רבנן. חכם מצרי בן דורו של הרמב"ם ת"ג; הוא הוא יוסף בר' יעקב הבבלי שם; שרידים מג' ספרים לו ת"ג–תי"ד; כתב נסיונים שונים של ההקדמה לספרו תלמוד קטן ת"ג; ספק גדול אם חבר הספר שכתב הקדמה שלו ת"ג–ת"ד; אפשר שלא חבר שום ספר כלל והשרידים הם נסיונים מספרים שעלו לפניו במחשבה ת"ה; השרידים שלפנינו הם מספר נקטאת דתלמודא, תלמיד קטן ותלמיד רבה, עיין ערכם.
ר' יוסף בר' יהכו, או יהסו. מובא מקדמון ספרדי שפ"ו, ש"צ; נראה שצ"ל ר' יוסף הלוי או ר' יוסף בר' מאיר והוא אבן מיגאש שפ"ב, שפ"ו הערה י'.
יוסיף עליה המקום אלף. ברכה אחר הזכרת עיר גדולה של ישראל רע"ו הערה ט'.
י"ח טרפות. עיין טרפות.
יחוד הנביאים. חלק של התפלה למנהג קראים שבו פסוקי תנ"ך הרומזים על יחודו של הקב"ה תל"ה–תל"ו; הקראים שהשתמשו בבטוי זה תל"ו.
יחיד ורבים. כשנחלקו בקבלה אפשר שאין אנו אומרים הלכה כרבים קמ"ח, קנ"א; לעולם אין הלכה כיחיד נגד רבים קי"ג; עיין רבי.
ים התלמוד. מקור בטוי זה ת"ז הערה י'.
ינאי. רמז לפיוטיו אצל בן באבוי תקמ"ו הערה ד'; לא מצינו אצלו מעשה מרכבה שם; בן באבוי מתנגד לפיוטיו שם.

יענך. מזמור זה יש שנהגו לאמרו קודם קדושא דסידרא כבר בימי ר' נטרונאי ור' עמרם צ"ט–ק'.
יעקב. שם איש קפ"ו.
ר' יעקב. אבי ר' שביב חכם קירוואן ל"ב.
ר' יעקב ראש בי רבנן. אבי ר' יוסף ראש הסדר ת"ג.
יצחק. לפעמים טעות סופר במקום צדוק ח'.
ר' יצחק בר' אבא מרי. עיין עטור.
יצחק בר אברהם. עיין אברהם בר יצחק בר אברהם.
ר' יצחק ביר' יהודה (אבן גיאת) בעל שערי שמחה. תשובות הגאונים שהשתמש בהן ח', מ"ו, ע"א; הבאים אחריו השתמשו בספרו כמקור לתשובות הגאונים מ"ז, ע"א; דברי ר' סעדיה א', י"א הם מסדורו קי"ט; א', קי"ח הגאון הוא ר' האי שם; בהלכות פסחים צ' קצור תשובת ר' האי שלפנינו בהגניזה קמ"ח, קמ"ט; חבר הלכות ממונות בלשון ערבי שפ"ב; הלכות אלה מובאות בפרוש לאחד מקדמוני ספרד שפ"ב, שפ"ג, שפ"ז, שפ"ט, שצ"א.
ר' יצחק בר' ששת. עיין ריב"ש.
יקים עלינו ה' אלהינו מלכותו וגו'. הוספה לגאולה של אמת ויציב תקט"ו; גאוני סורא התנגדו לאמירתה תקט"ו; טעם התנגדותם שם; בסדר ר"ע נמצאה הוספה זו בגאולה של ערבית שם; איננה מעקר הסדר שם; בסדר ר' סעדיה ליתא שם; היא נוסחת גאולה של בני ארץ ישראל שם.
ר' ירוחם. במישרים ג' סוף ב' צ"ל ורז"ה במקום רמ"ה (ר' מאיר הלוי) מ"ב.
ירושה. מסורת אבות פ"ז הערה י"ב.
ירושה. דעות שונות להקראים בענין ירושת הבת ת"ע; הקראים שאמרו תירש הבת עם הבן לא למדו זאת מהצדוקים שם; הצדוקים לא אמרו אלא שבת הבן ובן שוים שם; מחלוקת הקראים על הרבנים בירושת הבעל תע"ה; עיין ענין ירושה.

ירושלמי. ר' האי קורא אותו תלמוד ארץ ישראל שכ"ח; גם ר' נסים קורא אותו כך או שמציין המסכת בהוספת דבני מערבא רפ"ז, של"ה, של"ז; כל מקום שנקרא כך בפרוש ר' חננאל הוא מדברי הגאונים שהוא קורא אותו ירושלמי שכ"ח; תקוני נוסחאות המשנה שבבבלי על פי הירושלמי ולהיפך מ"ו; ר' האי מקיים נוסחת המשנה שבירושלמי נגד נוסחת הבבלי מ"ו, נ"ח–ס'; מאמרים ממנו בתשובות הגאונים נ"ח הערה ט"ז, ס'; מאמרים ממנו בקטעי ספר המפתח לר' נסים רפ"ז, של"ג, של"ד–של"ה, של"ז; גאון אחד מביא „מפי השמועה" מה שנמצא בפרוש בירושלמי קל"ג; בן באבוי מעיד, שאין בידם–בני א"י–הלכה אחת מתלמוד הילכות שחיטה ולא מסדר קדשים כולו תק"ס; סדר הקפה שמביאים הראשונים מירושלמי סכה איננו מעקר הספר רמ"ג–רמ"ד; סדר זה כבר היה לפני בעל הרוקח ובעל או"ז בירושלמי רמ"ג; אפשר שקטע כ"ו הוא שריד ירושלמי חולין שכ"א; פרושים והערות. ברכות א' ח' המאריך הרי זה מגונה תקכ"ג; ב', ג' כשהוא נותן ע"ג; ט', ג' כשהוא לובשן שם; פאה א', א' הוה נסיב שבשתא של"ד; תרומות א', ו' שתוי כל ששתה רביעית תקל"ה–תקל"ו; שבת א', ד' אלין בעי דטפי רפ"ז; בצה ב', ד' דוד מת בעצרת קפ"ב; חגיגה ג', ב' אמרין ליה קל"א; יומא ג' ו' עור שעבדו לשמה תקל"א–תקל"ב; ר"ה ד', ו' אם אמר אדיר המלוכה יצא תקי"ט; שם מרבה לסלוח שם; יבמות י"א, א' חסד עשיתי עם הראשונים שצ"ז; כתובות ו', א' הרי אשתו, אינו יכול של"ז; חליקי דעות שבין הבבלי והירושלמי: לפי דעת הירושלמי חותמין בשתים ולפי הבבלי אין חותמין תקי"ט; אין להוסיף בחותם ברכה לפי הבבלי ולדעת הירושלמי מוסיפין שם; הכלל כל המברך ברכה שאינה צריכה כאלו מוציא שם שמים לבטלה לפי הבבלי הוא בכל הברכות ולהירושלמי רק בברכות הנהנין תקי"ח; בנגוד להבבלי פוסק הירושלמי שאדם מתפלל נדבה מבלי שיחדש בה דבר שם; בבבלי פסקו כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ולפי הירושלמי ההלכה שיצא שם; לדעת הבבלי יבום קודם ולדעת הירושלמי חליצה קודמת רע"א; ס"ת צריך לשמה בין בכתיבתה בין בעבודה לדעת הבבלי ולדעת הירושלמי אין צריך לשמה תקל"א–תקל"ב; לדעת הירושלמי ס"ת כותבים על גויל ולהירושלמי רצה כותב על קלף קל"ג; הבבלי פוסק שאין תופרין ס"ת אלא בגידין ולדעת הירושלמי בחוטין קל"ד; תפילין על קלף לפי הבבלי ולהירושלמי על גויל שם; פת פלטר מותר לדעת הירושלמי ואסור לדעת הבבלי תקמ"ב–תקמ"ג; פת של בעל הבית מותר על ידי השגרת קיסם לדעת הבבלי ואסור לדעת הירושלמי תקמ"ב; בירושלמי אמרו ישראל שופת ועכו"ם מנער ובבבלי בא נכרי והפך אסור תקמ"ד; עיין ארץ ישראל, חלופי מנהגים, בן באבוי, ר' יהודאי.

ר' ישראל בן ר' שמואל אבן חפני שלח מכתבו לחכמי אספמיא באלול י"ד.

ישיבות הגאונים. הנגוד ביניהן לבין ישיבות האמוראים הקדמה ה'; הן כבית דין הגדול שבזמן התלמוד מ"ז–מ"ח; קנס לישיבה ס"ב; מנהג בשתי ישיבות כ"ו, ק"ו; הלכה למעשה בשתי ישיבות קמ"ג, תקס"א; מנהג בישיבה תקס"ג; הישיבה הקדושה ס"ב. עיין סדר הישיבות, סדר הלמוד.

ישמעאל. לשון ישמעאל=ערבית קנ"ט; כשבאו ישמעאלים לא"י נתבטל השמד שגזר עליה אדום קמ"ג, תקס"א; עיין אסמעאיל.

ר' ישעיה (הראשון) די טראני. השתמש בתשובות ר' עמרם על הלכות ציצית, תפלין ומזוזה י"ג; תרוץ לקושיתו על הרי"ף במכריע פ"ז ע"ב;

ספר החנוך. מחברו משתמש בהבטוי תוספתא במובן מדרש חיצוני תקנ"ו הערה כ"ח.

חסידות=חסדים רי"ז.

חיצונות, ברייתות ע"ז. עיין משנה חיצונה.

חקוק. התפלה הקבועה ת"מ הערה א'.

חרוזות ריהוטין ת"מ.

חרוץ. מחלוקת הקראים עם הרבנים בפרוש מום זה תע"ו.

חשר=חסר תקס"ב.

ר' חושיאל. פרושו לב"ב מוזכר מר' שמואל אבן גמע י' ושם בהשמטה; נקרא הרב המבהק שנ"א; דברים שקבל בנו, ר' חננאל ממנו מ"ז.

טבילה. מחלוקת הקראים עם הרבנים בזמן טבילת טמאים תס"ז.

טהרת נפש. טהור מטומאת מת תס"ה.

טהרות. לפי עדותו של בן באבוי אין לבני א"י תלמוד סדר טהרות כולו תק"ס.

טיר, פרושים והערות. באו"ח ס' קי"ב מביא דברי הלכות גדולות מתשובת ר"ת ובס' תקפ"ב השתמש בדברי ה"ג עצמם תקי"ג–תקי"ד; בסימן קכ"ד דבריו, שצריך לכוון, נוסדו על תשובת ר' האי תקמ"ח הערה כ"ג; פרוש דבריו בסימן קכ"ח בענין כהן בעל מום ג'; הערה לדבריו יו"ד ראש סימן שכ"ח מ"ה; הערה על דבריו באהע"ז קנ"ז בענין זקיקת משומד קס"ח; הערה לחו"מ ל"ג במה שכתב לפרש דעתו של הרי"ף בענין בעלי קרובות קצ"ז; ק"ח, ל"ו לא העיר שגם בה"ג פוסק ששטר חוב היוצא על היתומים אינו גובה אלא מן הזבורית שי"ח הערה י"ז; הערה לסימן קנ"ה בענין אם יכול לסמוך בשאין דבר הניזוק י"ב.

טיטוס. זמנו לדעת הגאון רמ"ח–רמ"ט.

טומאה וטהרה. מחלוקת הקראים עם הרבנים אם אסור לו לאדם להטמא תצ"א–תצ"ג; ברור דעתו של ענן בדיני טומאה וטהרה תצ"ב–תצ"ג; בין הקראים הקדמונים יש שהיו מחמירים הרבה ויש שהקלו הרבה בדברים אלה תצ"א–תצ"ג.

טיעות=טעות רפ"ג הערה ט'.

טפקא. מין תנור שאופין בו ק"ח.

טריפות. הראשון שמזכיר בדיקת י"ח טריפות הוא תרגום ירושלמי תק"מ; נראה שבימי האמוראים לא נהגו בא"י לבדוק אותן שם; לפי דברי קירקיסאני בני א"י בודקין בראש ובקרום של מוח שם.

י', משמש סגול קמ"א הערה ד'; משמש שוא קצ"ב שורה י"א והשמטה לע"ז; שבוש סופרים במקום ז' קל"ג הערה י"ד ובהשמטה.

יבלת. מחלוקת הקראים בפרוש מום זה תע"ו.

יבום. אחד מחלופי דעות שבין גאוני סורא וגאוני פומבדיתא הוא אם יבום קודם או חליצה ר"ע; חכמי איירופא הקדמונים הלכו בשיטת גאוני סורא שיבום קודם שם; אחר תקנת ר' גרשום ראו חכמי צרפת ואשכנז לשנות מנהגם רע"א; לפי דעת הירושלמי חליצה קודמת שם; אפשר שהשפעת א"י על ארצות איירופא גרמה שהנהיגו שם לחלוץ. עיין כתובת יבמה.

יבמות, הערות ופרושים. ס"א, א' הגרסא, דילמא איקטיל קשה ליישבה והעקר כגרסת הגאון דאיקטיל רמ"ג; קושיא חמורה על דברי הגמרא שם רמ"ד; ע"א, ב' צ"ל „מערי" במקום „מעוי" רס"ג; הרבה חלופי נוסחאות להדפים ס"ה,ב',ס"ו,א',ס"ט,ב',ע"א,א' ע"ב א' בקטע קצור התלמוד רס"ה–רס"ט; צ"ז ב' דלאי דדלי פרוש חדש למשל זה קס"ט; הערה על גרסתנו במשנה ק"ד, ב' חליצתה פסולה שם; בראש ק"ה, ב' גרסת הראשונים היא אמר ר' יהודה אמר שמואל שם; קי"ט א' במשנה יצאת מלאה פרוש חדש לגאון קס"ו; קושיא על פרוש זה קס"ו–קס"ז; עיין מפתח הפרושים, יבמות.

ידוה=יהוה ת"נ.

ר' יהודה (אמורא). נראה שהיה יליד נהרדעא תי"ט הערה י"ד.

ר' יהודה בר' שמיאל גאון. תקנה גדולה שתקן בענין קדושין קכ"א–קכ"ב; סתם ר' יהודה (=יהודאי) גאון אצל הראשונים אינו ר"י זה אלא ר' יהודאי גאון סורא קס"ז, תק"מ–תקמ"א.

יהודה הדסי. עיין אשכל.

ר' יהודה אלברצלוני. השתמשות מחברו בשו"ת הגאונים ו', ח', ט'; חכמי צרפת ואשכנז שאבו מספר העתים שלו הרבה תשיבות הגאונים י"ב; יחוס ספרו זה לספר האשכול של ר' אברהם בר"י מנרבונא ה'–ו' ושם בהשמטות; נראה שהיו לפניו תשובות ר' יהודאי גאון לאנשי ארץ ישראל תקכ"ו; תשובת ר' האי בראש רס"ח של ספר העתים אולי היא היא התשובה שבקטע הגניזה ע"ה; פרוש תשובת ר' האי, ברפ"ח על כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים תק"י; תשובה על הקושיא שהקשה אלברצלוני עליו שם; הערה על דבריו ר"ב–ר"ג בענין קדוש על הפת ח'–ט'; בספר השטרות שלו ז' צריך לומר, לפי שלא רצא ליכנס וכו', רצ"ב; שם סוף סימן ל"ה צריך למחוק, מן אוריתא, רצ"ו; חלוקים בין נוסח שטר אפטרופא שבו לנוסח שטר זה בס' השטרות לר' האי רצ"ב; על נוסח שטר מחאה שבו ושבס' השטרות לר' האי רצ"ג; הערה על הבטוי, לא רחוק ולא קרוב, רצ"ב; כבר בספר זה מובא המנהג שיבם כותב כתובת מנה מלבד מה שיש להיבמה מנכסי בעלה הראשון השמטה לרל"ח.

ר' יהודאי גאון. אחד מבוראי תקופה חדשה תק"ד; עבודתם הספרותית של הגאונים התחילה ממנו שם; הראשונים יחסו לו כמה ספרים שם וק"ט; אי אפשר להכחיש שבין המחברים חלקו תק"ד; הדחיפה הספרותית שגרמה עבודתו שם; שלח דבריו לאנשי ארץ ישראל הקדמה ו', תקל"ה; הדבר בספק אם נשאל מהם או שהוא כתב מעצמו תקל"ה; רצה לכוף עליהם שלטון של התלמוד בבלי ולא עלתה בידו שם; בן באבוי העתיק לתוך ספרו דברי ר' יהודאי תק"ז, תקל"ט–מ'; קשה להגביל התחומים שבין דבריו לדברי בן באבוי שם; נראה שר' יהודה אלברצלוני השתמש בדברי ר' יהודאי לאנשי א"י תקכ"ו; דברי ר' יהודאי שהשמדות בא"י גרמו שנשתכחה תורה שם השערה היא בלבד מבלי שום בסיס נכון תקכ"ו; התנגדות חכמי סורא לדעותיו תקל"ט, ק"כ; פרוש דעתו בענין סרכא תקל"ח–תקל"ט; פסק שמשומד שנשתמד קודם נשואי אחיו אינו זוקק קס"ז–קס"ח; הנהיג לומר כל נדרי בבית רבינו שבבבל נגד מנהג בני סורא ק"כ; סתם ר' יהודה אצל הראשונים הוא ר' יהודאי ולא ר' יהודה בר' שמואל גאון פום קס"ז, תק"מ–תקמ"א; מוזכר אצל בן באבוי בו' מקומות תק"ד; רק פעמים בשם הכבוד, גאון, שם; שבחיו הגדולים בפי בן באבוי תקנ"ו–תקנ"ז, תקנ"ח–תקנ"ט; תלמידו היה ר' אבא (=ראבה) רבו של בן באבוי תק"ד, תקע"א.

היום הזה. במובן בזמן שלאחר החורבן תע"ו.

יום הכפורים. לדעת הקראים הוא יום אבל תע"ט; הענויים שלו לדעתם שם; עמידת רגלים ומניעת שנה הם מהענויים לפי דעתם שם; הרבנים קבלו מנהג זה מהקראים אבל נתנו טעם אחר להמנהג השמטה לתע"ט.

ר' יוחנן (אמורא). המעשה שמביאים הראשונים בשם ר' האי בבנו של ריו"ח שנפל לתוך יורה נלקח מתשובה לו ולא מפרושו לברכות שמ"ט.

ר' יוסי הגלילי ור' עקיבה הלכה כרע"ק ב', י"ז. =יוסי גלילי י"ז, ת"ק.

יוסף. שם איש קפ"ו, קפ"ז.

ר' יוסף (אמורא). נקרא בשם הכבוד, מר רב מ'.

ר' יוסף אבן מיגאש. תמוה על דבריו בחדושיו לשבועות מ"ז, ב' בענין שבועה שנשבע שליח מ"ב; עיין ר' יוסף בר' יהכוי.

חבורה. הגדולים שבני דורם נקראו חבורתם ט"ו הערה ט"ז.

חגבים שׁשלקו גוים. עיין גוים.

חוץ לארץ. כל הארצות טמאות הן שמ"ט, עיין ארץ ישראל, חולין בטהרה.

חזן. במשמע שליח צבור נזכר בראשונה בימי הגאונים סוף רנ"ג; מחבר פרק"א משתמש במובן זה תקמ"ח הערה כ'.

חזקיה המלך. עיין פסח חזקיה.

חזיר. כנוי למי שכופר בתורה שבעל פה תקע"א.

חלה. הגאונים והראשונים קוראים חלת האש מה שקראו בעלי המשנה והתלמוד חלת האור מ"ג; מנהגים שונים בצרפת ובפרובינציא בהפרשתה ובברכותיה מ"ג–מ"ד; נוסחאות ברכתה אצל הגאונים מ"ד; שעור חלה בזמן הזה לדעת הגאונים אחד מכ"ד ולדעת הראשונים אחד ממ"ח מ"ד–מ"ה; המנהג הקדמון היה להפריש ב' חלות גם בשיש כהן קטן מ"ד; שעור חלה לא נאמר אלא לתחלת חיובה מ"ה, ק"ה; טעם להחלוק שבין שעור חלה לשעורי שאר מתנות כהונה מ"ה; הערה על שעור חלה אם הוא מן התורה שם; דעת הגאון שאם פחת ממ"ח בעיסה מצומצמת כאלו לא הוציא צע"ג שם; ב' חלות בזמן הזה בא"י מ"ד והשמטה.

חולין בטהרה. לדעת הגאון היו אוכלים חולין בטהרה גם בבבל שמ"ט ובהשמטה; בתלמוד לא נזכר זה אלא מחכמי ארץ ישראל שם; עיין ארץ ישראל, בבל, חוץ לארץ.

חלופים בין גאוני סורא וגאוני פומבדיתא. ג"ס אמרו שיכול לסמוך בקנין אגב על ד' אמות שיש לכל אדם מישראל בא"י, ג"פ אמרו שצריך קרקע מסוים י"א ובהשמטה; ג"ס אמרו שמשומד אינו זוקק ליבום ואין יורש את אביו, ג"פ אמרו שמשומד הוא כישראל קס"ח ובהשמטה; ג"ס אמרו יבום קודם, ג"פ חליצה קודמת; ג"ס נטו חבה להפיוט, ג"פ גנו אמירתו תקי"א–תקט"ו; ג"ס אמרו שואלין צרכי רבים בג' ראשונות ובג' אחרונות, ג"פ אמרו אין שואלין תקי"ב; ג"ס אמרו אהבה רבה בשחרית, ג"פ אהבת עולם תקי"ג; ג"ס התירו אמירת כל נדרי, ג"פ מחו בידי האומרים ק"כ; זכרנו, מי כמוך, בספר חיים, כשם שעשית וכו', אומרים אותם לדעת ג"ס ולדעת ג"פ אין לאמרם תקי"א–תקט"ו; ג"ס אמרו בר"ה השיאנו, חגים וזמנים לששון, ג"פ לא אמרו אותם תקמ"א–תקמ"ב; ג"ס אמרו שמע בקדושת מוסף ובנעילה, ג"פ לא אמרוהו תקכ"ו; ג"ס אמרו סרכא שדופן סותמתה כשרה, ג"פ אמרו שרק בדסביך בבשרא כשרה תקל"ט; ג"ס התירו תענית בשבת שובה ובר"ה, ג"פ אסרו להתענות בהם תקמ"א; עיין סורא, פיוט, שמע.

חלופי מנהגים שבין בני א"י ובני בבל. בא"י אמרו אהבה רבה וב"ב אהבת עולם תקי"ג; בא"י חתמו בשתים, ב"ב אמרו אין חותמין בשתים תקי"ט; בא"י לא הקפידו שלא להוסיף בחותמי ברכות, ב"ב לא שינו כלל ממטבע של חותמי ברכות שם; בא"י חתמו ברכה ג' של מוסף ר"ה באדיר המלוכה, ב"ב בהמלך הקדוש שם; בא"י מוסיפין אדיר המלוכה בהותם ברכה ד' של מוסף ר"ה, ב"ב אין מוסיפין תקי"ט ובהשמטה; בא"י הוסיפו בגאולה יקים עלינו וכו', ב"ב אמרו שאסור להוסיף תקט"ו; בא"י חבבו את הפיוט והוסיפו כמה הוספות לתפלה, ב"ב אמרו כל המוסיף גורע תקמ"ד–תקנ"ו; בא"י הקלו ה' קולות בעבוד ספר תורה תפלין ומזוזות, ב"ב אמרו שכל אחד מאלה ה' דברים פוסלם תקכ"ו–תקל"ג, תק"ס–תקס"ב; בא"י אמרו שמע בשחרית, במוסף, במנחה ובמעריב, ב"ב אמרו שמגונה הוא לקרות שמע יותר מב' פעמים ביום תקכ"ו; תפירת תפלין בחוטים לדעת בא"י ובגידין לדעת בני בבל תקל"ד; בא"י אמרו שתה יין מזוג מותר לו להתפלל, ב"ב אמרו אם שתה יותר מרביעית לא יתפלל

תקל"ה–תקל"ו, קמ"ה–קמ"ו; בא"י הקלו במצות תפלין, ב"ב החמירו בה תקל"ו–תקל"ח, קמ"ז; בא"י מלין על העפר, ב"ב על המים תק"מ–תקמ"א, תקס"ב–תקס"ד; בא"י התענו בר"ה ובשבת שובה, ב"ב אמרו שאסור להתענות בהם תקמ"א–תקמ"ב, תקס"ד–תקע"ב; בא"י מתירין פת פלטר של גוי, ב"ב אוסרים תקמ"ב–תקמ"ג; בא"י אוסרים פת של בעה"ב גם בהשלכת קיסם, ב"ב מתירים בהשלכת קיסם תקמ"ב; בא"י אוסרים פול וחגבים ששלקו גוים וב"ב מתירים תקמ"ג–תקמ"ד; בא"י אמרו ישראל שופת ועכו"ם מנער, ב"ב בא נכרי והופך אסור תקמ"ד, תקע"ב–תקע"ג; בא"י לא נפלו על פניהם ממש, ב"ב–בדורות הראשונים–נפלו על פניהם ממש ד' ובהשמטה; בא"י לא הקיפו אלא בהו"ר ובערבה, ב"ב כל ימי החג ובלולב רנ"ד; החלופים יסודם בהמחלוקת של ב' התלמודים שבא"י הלכו בשיטת הירושלמי וב"ב בשיטת הבבלי תק"ז, תקמ"ד; אין יסוד לדברי חכמי בבל שבא"י נשתכחה התורה בימי השמד שם; אמירת ויתקלס אינו מהחלופים קס"א; עיין ארץ ישראל, טריפות, ספר תורה, פיוט, תפלין.

חלוף שמות. הסופרים החליפו שמות הגאונים המתחילים באותיות שוות ו', ח', צ"ט, קכ"ב, תק"י, תקמ"א והשמטות לצ"ט, ק"י וקכ"ב.

חלוקה. מחלוקת נ"ו.

חלוקים=חלופים שבין ר' סעדיה ובן מאיר תנ"ח הערה י"ד.

חליקא. מין תמרים רנ"ח הערה ט"ז.

שו"ת הגאונים, חמדה גנוזה. תשובה נ' יש לתקן על פי נוסחה בשבה"ל תקי"ד; תשובה קמ"ה היא לשר שלום גאון ולא להרי"ף תק"ט; משא ומתן בסימן נ', תשובת ר' נטרונאי על הפיוט תקי"ד–תקט"ו; כמה תשובות בקובץ זה נתיחסו לר' צמח גאון סורא ובמקומות אחרים לשר שלום תקל"ט.

חומרות. לפעמים החמירו חכמים כדי שלא לתן פתחון פה לעמי הארץ לזלזל בדבריהם ט', כ"ח.

חונא=הונא פ"ג, קט"ז, קפ"ח.

ר' חננאל בן ר' חושיאל. תשובה לו שמ"ד, שמ"ו–שמ"ז; היא האחת שנמצאה לו בקובצי שו"ת הגאונים שמ"ד; השיב כמה תשובות שם; קטע פרושו לברכות ג'–ד' יה'–ו' שמ"ח–ש"נ, שנ"ו–שס"א; העתיק אות באות מפרוש ר' האי לברכות שמ"ט; לדעתו יש דברים בתלמוד שאינם ככתבם אלא על דרך ההפלגה ש"נ; קצור מפרושו זה בג"ל קי"ג שם; הראב"ן ובעל או"ז השתמשו בפרושו זה שם; בעל או"ז מביא מפרושו מה שאין לפנינו שם; פרושו לב"מ מובא בהקטע מפרוש לאחד מקדמוני ספרד שפ"ה, שפ"ו; קטע מפרושו לבבא בתרא שמ"ח, שנ"א–שנ"ו; בעל הערוך והרמב"ן השתמשו בו שמ"ח; אולי גם מחבר השיטה אשר לא נודעה למי המובאה בשיטה מקובצת השתמש בו שם; השפעת פרושי הגאונים על פרוש התלמוד שלו הקדמה ו', ז'; פרושי הגאונים שידע רק על פי השמועה ס"ט; פרוש לדבריו בערובין פ"ז, ב' ס"ט; קושיא על דבריו שם פ"ח, א' ע'; קושיא על דבריו בחגיגה כ"ג, ב' קל"ג; תרוץ לקושית הרשב"א על דבריו בב"ק נ"א, ב' קנ"ז; השתמש בפרוש שבת לר' האי וכמעט העתיקו כולו שכ"ד; כל מקום שהבטוי תלמוד א"י נמצא בפרושו הוא מדברי הגאונים שם; משתמש בהבטוי, ירושלמי שם; דבריו לשבת ע"ד, ב' נשתבשו בדפוס שכ"ה; פרושו לחלק היה לפני בעל הערוך שצ"ז; תשובות הגאונים שהשתמש בהן ד', ו'.

ר' חנניה (בן ר' יהודה) גאון. תשובה לו קס"ט, קע"ט–קפ"א; מרנא ורבנא חנניא ראש מתיבתא בריה דמרנא ורבנא יהודה, בשאלות בני פאס לר' שרירא ר"צ.

ר' חנוך בר' משה. השפעת חכמי פומבדיתא עליו קס"ח; פוסק שמשומד זוקק ליבום שם.

החזיר דברים אל. מסר כוחו שיש לו בדבר לאיש אחר ס"ו.

הכחשה. החלוק בינה ובין הזמה בקטע ספר המפתח לר' נסים של"ה–של"ו.

הכין חזינא. בטוי בהתחלת תשובות לגאונים ל"ב, ס"ז, קנ"א; ר' האי משתמש בהבטוי העברי המקביל לו, כך ראינו, מ"ט.

הכל לפי התנאי. בתלמוד כלל זה נאמר לענין אסור והראשונים משתמשים בו לענין דיני ממונות רס"ג הערה א'.

ר' הילאי גאון סורא. פוסק שבאגב יכול לסמוך על ד' אמות שבארץ ישראל י"א; הדבר בספק אם התשובה כ"ז בש"ץ פ"ג, א' היא לו ק"י.

הלך=הנך ל"ג, ל"ד.

הילוך. אופן הדברים סוף י"ז, ל'.

הלכה. ג' קטעים מספרי הלכה לגאונים בספר זה הקדמה ז'; השפעת ספרי הלכה של הגאונים על הרי"ף והרמב"ם שם ו'; חשיבותה ההיסתורית שם ח'.

הלכה כבתראי. הערה על כלל זה של הגאונים ב' ובהשמטה.

הלכה למעשה. בישיבה תקס"ג; בב' ישיבות קמ"ג, תקס"א.

הלכה רווחת. כ"ב, ל"ב, קי"ג.

הלכות בצים (?). קטע ספר הלכות שכ"א–שכ"ב; נראה שהוא שריד של ספר שהכיל הלכות אחרות שכ"א; מחברו השתמש רק בירושלמי ולא בבבלי שם; נראה שנתחבר בארץ ישראל שם.

הלכות גדולות. נתיחסו לר' יהודאי גאון תק"ד; ספר זה לא נזכר בתשובות הגאונים אלא כשנשאלו על דבריו ר"א–ר"ב; קדמוני חכמי איירופא חלקו כבוד גדול לו ר"ב; יחס הגאונים ר' האי ובן חפני אליו מ"ח, ר"ב ובהשמטות לעמודים אלה; בן חפני ור' שמריה בר' אלחנן משתמשים בדבריו כאלו הם דברי הגמרא השמטה לר"ב; ר' האי למד ספר זה עם תלמידיו ר"ב–הערות ותקונים. פרוש דעתו של בה"ג בענין הפרשת חלה של אש ושל כהן מ"ד, בענין אם הנתבע יכול לומר נלך לבית דין הגדול מ"ח; תקון טעות בהלכות בכורות קל"ח, ג' ובהוצאת ה' תקצ"ב מ"ד, בהוצאת ה' נ"ה מ"ד; דבר מתמיה בנוסח ה"ג של מהר"מ בר ברוך ע"ד; באור מחלוקת הראשונים בדעתו של בה"ג (ברכות ג', ב', ד') אם שתיקה כהפסקה ק'–ק"א, תמ"ז הערות י"ב וי"ז; בהוצאת ה' מ"ב שורה ב' מאמר שלא במקומו ק"א ובהשמטה: בב"ב ק', ב' השמיטו הסופרים מאמר שלח ק"ט; דבריו ק"ג, ד' וקי"א: ואותיות נקנות במסירה צריכים תקון ק"י–קי"א; פרוש דבריו בסוף יבמות שומרת יבם וכו' קס"ז; דבריו בכתובות ס"ט, ד' והוא דשכיב נעלמו מהראשונים והאחרונים קצ"ט; דעתו שחליצת קטן היא חליצה פסולה לא נזכרה מהפוסקים קס"ט.

הלכות גדולות של רב אלפס, עיין אלפסי.

הלכות ספר תורה תפילין ומזוזה לבן דורו של אלפסי; מחברו איננו הרב אלברצלוני ט'.

הלכות פסוקות. בסימן ס"ב עמוד ל"ח–ל"ט נתערבבה תשובת ר' עמרם עם תשובת ר' יהודאי ע"א; פרוש הכתובת של סימן קל"א ו'; פרוש התשובה צ"ה והלכתא כיון שהתחיל תקמ"ח הערה כ"ג; מסדרו השמיט תשובות שהיו בהקובצים שלפניו ה' ושם בהשמטה.

הלכות פסוקות גדולות. כך קורא ר' משולם לספר הלכות ראו ר"ג, רל"א; פרוש שם זה השמטה לרל"א; עיין ספר ראו.

הלכות קטועות. קטע קובץ הלכות שרובן נלקחו מה"ג וקצתן מהלכות פסוקות (=ספר ראו) ומשאלתות ש"י–ש"כ; צורת ספר זה שונה מהקובצים האחרים של הלכות שנתיחסו לר' יהודאי ותלמידיו שי"א; איננו הקובץ הלכות קטועות שהיה לפני הראשונים שם.

הלכות רבתי. עיין אלפסי.

הם. אף בלשון פרסית י"ט הערה ט"ז.

הסיע דברים. מובן הדברים שס"ה הערה י"א.

הספר. הסופרים טעו וחשבו שה' בהספר הוא ה' הידיעה השמטה לק"ל, הערה י"ב.
העמיד. תרץ קל"ד הערה כ"ה.
הפך משמעות. קלס ורנן הן מהמלים שמשמשות דבר והפוכו קס"ב.
הפסק. דעות שונות להגאונים והראשונים אם מותר למתפלל לשתוק ולשמוע קדושה ואיהש"ר ק'–ק"א, תקמ"ז הערות י"ב וי"ז; המחלוקה תלויה בפרוש דברי בה"ג ק'–ק"א.
הצע, הצעה. נראה שהשם הוא הצע ולא הצעה כ' הערה י"ט.
הקטנה וחבה. תמונת שמות ההקטנה והחבה בלשון פרסית תק"ה.
הקפות בד' מינים. בימי התלמוד לא הקיפו לא בלולב ולא בערבה רנ"ב, גם בימי הגאונים (ר' עמרם) לא נהגו כך אלא יחידים רנ"ג; באיטליא ועוד בזמנו של בעל שבה"ל הקיפו רק בהו"ר רנ"ד; בא"י הקיפו–רק בהו"ר בערבה–את הר הזיתים שם; המנהג שלנו להקיף כל ימי החג הוא מנהג בבל שם; בפרובינציא הקיפו בהו"ר בערבה ובשאר הימים בלולב שם; בבבל יש שנהגו להקיף בשחרית ובמוסף רנ"ד, רנ"ז; בהו"ר יש שנהגו להקיף גם במנחה רנ"ה, רנ"ז; נראה שמנהג זה הוא מנהג א"י רנ"ז; בימי הגאונים הקיפו ג' הקפות סוף רנ"ה ובהשמטה, ת"ד, ת"ל; המנהג להעמיד ס"ת על ההיכל אפשר שלא נהגו כך בימי הגאונים השמטה לרנ"ה, ת"ד; עיין הושענא.
הראונו מן השמים. בטוי מצוי בפי ר' צדוק גאון קכ"ב; לא מצינו שר' האי השתמש בו שם.
הרב הראש. שם הכבוד של ר' אלחנן אבי ר' שמריה רס"ה.
השתחויה. לפי דעת הקראים היא בסוף התפלה תל"ו.
התעולל על. השתדל למצוא תחבולה ס"ח.
התקפה. קושיא קל"ז.

ו משמש קמץ גדול כ"ו הערה י"ג; לפעמים משמעו, במשנה ובספרי הגאונים, כמו ש' תקמ"ז הערה י'.
ואלו נערות. כך הוא שם הפרק הג' של כתובות בנוסחאות מדויקות ט"ו הערה ב'.
ובש', ובשביל. י"ב תשובות שבקטע ה' מתחילות בו ק"ג; בן באבוי משתמש בו בפתיחת כל תשובה ותשובה שמביא על שם ר' יהודאי תקל"ה, תק"ס, תקס"ב, תקס"ד, תקע"ב; רגיל בפי ר' נטרונאי ק"ג, קמ"ה, קמ"ו.
ודכתיב. בטוי בהתחלת תשובה ל"ב, ל"ג, ל"ד, ל"ח, ל"ט; רגיל בפי ר' פלטוי השמטה לי'.
ספר והזהיר. פוסק שמברכים על תפלין של ראש כדעת ראשוני הגאונים ע"א מדרש ויקרא רבה. ר' נסים קורא אותו הגדת ויקרא של"ז.
וכוח עם הקראים בפרוש לא תבערו אש. קטע הגניזה תפ"ז–ת"צ; נראה שהוא מתשובותיו של ר' סעדיה על החולקים על נר שבת תפ"ז.
ותור. לפנים משורת הדין תס"ג.

ז'. הסופרים טעו לפעמים וכתבו ו' במקום ז' קל"ג הערה י"ד ובהשמטה.
ר' זורא=ר' זירא י"ח, ל'.
זכר אדונינו וגאונינו לברכה. בברכה זו מזכיר בן באבוי את ר' יהודאי גאון.
זכרונו לחיי העולם הבא. כך מזכיר ר' עמרם את ר' צדוק גאון כ"ו.
זכרינו, מי כמוך ובספר חיים. בסורא אמרו אותם ובפומבדיתא נמנעו מלאמרם תקט"ו.

חבלות. בין היהודים השוכנים בצרפת הדרומית ובאטליא חבלה היה דבר רגיל רע"א; הקנס הקצוב בעד חבלה שם; חייב לשלם על כל חבלה וחבלה אע"פ שנעשו כאחת רע"ד.
חבר עיר. משמעאו עוד לא נתברר כל צרכו השמטה לעמוד ד'.
חבירינו. כך מתאר בן חפני את השואלים צ"ה.

מן דעתי. במשמע לפי דעתי תפ"א.

דיפתר. קונטרוס שע"ח.

דפתרא. בבבלי פרשו דפתרא שבמשנה שהוא עור מליח וקמיח ולא עפיץ תק"ל; נראה שבא"י השתמשו בדפתרא במובן אחר שם; ר' שרירא מחלק בין דפתרא, עור עב דמליח וקמיח ולא עפיץ לדפתרא, עור דק שמליח וקמיח תקכ"ט; עיין ספר תורה.

דריוש. שם ההקטנה שלו דארו תק"ה.

דריסה. דוב ונמר יש להם דריסה ט', כ"ט; אין דריסת זאב בגסה כ"ט.

ה'. בארמית של בני ארץ ישראל משמש קמץ גדול בסוף השמות רצ"ד; בגטים עתיקים נהגו בכתיב זה שם; בכ"י ובדפוסים הראשונים השמיטו ה' המשמש לסמן נקבה; ה' הידיעה מקומו בלשון חכמים–ולפעמים גם בתנ"ך– עם שם התואר ולא עם שם העצם תק"ן סוף הערה י"ט.

הא. מורכב עם המלה שלאחריו ונכתב בלא אלף כ"ז, ל"ב, ל"ג; עיין האדי.

הא דשאילתא שלא כהוגן שאילה ל"ד ובהשמטה שם.

הא לחמא. נוסח לגאון רנ"ח–רנ"ט; הנוסח הזה קצר הרבה מנוסחאות שלפנינו רנ"ו; הגאון גורס „האי" ולא הא וזה עקר רנ"ט הערה כ"ד.

האדי, הדי. תמונה עתיקה במקום הא שלפנינו בספרים ע"ט הערה ו'.

האי להמא. עיין הא לחמא.

ר' האי בן דוד. בטעות נתיחס לו ספר השטרות שבכ"י לענינגראד רצ"ה–רצ"ו; גם נתיחס לו בטעות ספר בחכמת העבור נגד הקראים שם.

ר' האי בן נחשון. השיב תשובות לר' שביב חכם קירוואני י'; הוא ולא ר' האי בן דוד חבר ספר נגד הקראים בחכמת העבור רצ"ה.

ר' האי בן ר' שרירא. אישיותו הגדולה הקדמה ה'; השפעת ספריו על ספר היד להרמב"ם שם ו'; בעלי הסוד עשוהו לאחד מאבות הקבלה ק"ו הערה ו'; הם יחסו לו דברים שלא אמרם מעולם שם; סימן רצ"ז בש"ת מזויפת היא על שמו ואיננה לו ע"א; תשובותיו בקטעי הגניזה מ"א–ס"ח, ע"א–ע"ז, פ"ג–פ"ט, ק"ט–קי"ז, קי"ח, קכ"ו–קכ"ח, קמ"ח, קנ"ב–קנ"ד, קס"א–קס"ה, קפ"ד, ק"צ–קצ"ג, ר"פ, רפ"א, רפ"ג–רפ"ה, רפ"ט–רצ"ב ש"ה, ש"ח, ש"ט; רשימת שאלות דשדרו בני פאס לר' שרירא ואגיב יתהון ר' האי תכ"ז, רשימת תשובות לשרירא גאון והאי אב תכ"ד; פרושו לשבת שכ"ד–של"א; ר' חננאל ובעל הערוך השתמשו בפרוש זה שכ"ד; גם בעל מעשה רוקח על הרמב"ם השתמש בו שם; קטעים מספר השטרות שלו רצ"ב–רצ"ט; הוא הוא המחבר של ספר זה ולא ר' האי בר דוד רצ"ה–רצ"ו; הרי"ף מיחס לו דעה הסותרת דעתו בתשובתו י"א; פרוש דבריו בג"ה קנ"ב שם; מזכיר מחלקתו עם זקני הישיבה בימי אביו הגאון מ"ז; קבל נוסחת המשנה של בני ארץ ישראל נגד נוסחת בני בבל שם; בש"ת מ"ו נתערבבה תשובתו עם תשובת ר' נטרונאי מ"ט; סימן רצ"ו בש"ת היא לו; תשובה קי"ד נתיחסה לו בטעות; סימן נ"ה איננה לו אלא לר' נטרונאי צ"ט, ק"ו; בסימן פ"ח נתערבבה תשובתו עם תשובת ר' נטרונאי; תשובה ד' בש"ץ פ"ד, ב' נתייחסה לו מהרשב"א קי"ח; גם התשובה בש"ת רע"ז נתיחסה לו מהרשב"א קי"ט; תשובה לו על חיוב הבעל לרפאות אשתו מובאה מרשב"א שם; מיחס לו דעה בענין בצוע שהיא מתנגדת לדעת כל הפוסקים קי"ח; מביא משמו שאין מודעה צריך קנין ק"כ; דעות שונות נתיחסו לו מהראשונים בענין פרשיות שבתפלין קכ"א; כן נתיחסו לו דעות שונות בענין הנחת תפלין בתשעה באב ק"כ; לשונות מיוחדות לו קפ"ד; דרכו להשתמש בהבטוי העברי כך ראינו ולא בהבטוי הארמי, הכין חזינא מ"ט; תשובות שהשיב כשהיה אב"ד רפ"ט, תכ"ד הערה כ"ד; השיב לבני פאס ר"צ;

המקור למה שהביאו הראשונים בשמו שאין מברך על תפלין של ראש ע"א; באור דעתו בענין זה ע"א–ע"ז; דעתו שבזמן הזה נותן חלה אחד מכ"ד מ"ד–מ"ה; לדעתי אין מעלה לתרגום של תורה על של נביאים אלא כדי שיש מן המעלה לתורה גופה על הנביאים גופן ע"ד; תרגום הכתובים הוא תרגום הדיוטות שם; ספק אם היה לפניו תרגום של כתובים שם; היה לפניו תרגום אסתר בכמה גוונים משונים ע"ד; הראשון שמזכיר תרגום אסתר שם; תרגום תורה והפטרות מצוה ואינה חובה שם; מדרש חסרות ויתרות לא היה חשוב בעיניו ע"ו; כל קדושין שאינן כפי תקנת הקהל אינן קדושין קכ"א–קכ"ב; הולך בשיטת ר' צמח בענין דינר זהב ר'; תשובתו בעתים ראש רס"ח אפשר שהיא היא התשובה שבקטע הגניזה ע"ד; תשובתו בעטור בירורין א', ב' נתיחסה בקטע הגניזה לר' שרירא קל"ב; תשובתו רפ"ג–רפ"ה היתה לפני הרי"ף ובעל העטור ר"פ; הערות לספרו מקח וממכר, שער ל"א לוקח שלא הודיע למוכר ולעדים צ"א, שער י"ג כ"ז, א' ומצינו לקצת גאונים שהשיבו וכו' ק"ט; הרב בעל העטור היה לפניו תרגום של ספר זה שונה ממה שלפנינו שם; קשה לעמוד על דעתו באמירת הפיוטים תק"י; מצד הדין שואלין צרכי צבור בג' ראשונות ובאחרונות אבל לא נהגו כן בישיבת פום תקי"ב–תקי"ד; יחוסו להלכות גדולות מ"ז, ר"ב ובהשמטות שאליהם; אדוננו האי גאון ז"ל בקטע ספר המפתח לר' נסים רפ"ח; פרושים ממנו בפרוש ב"מ לאחד מקדמוני ספרד שפ"ה.

האל המלך המהולל המושיע. ברכה של פסוקי דזמרה (?) תק"ו ובהשמטה.

הבאלאה=הבלא ע"ח.

הבדלה. טעם למה אין הנשים שותות מכוס של הבדלה ח'; אין רגילין להשקות ממנו את בני הבית כ"ו; טעם לנוסח ברכתה ת"צ; בין אור לחושך אינה מעקר המטבע של ברכה זו שם בהשמטה.

הביס. הפעיל מן בוס קנ"ט הערה ג'.

הגדה לליל פסח. נוסח ישן שלה בתשובה לגאון רנ"ו, רנ"ז–ר"ס; אפשר שהנוסח הזה עתיק מזה שבסדר ר' עמרם רנ"ו; השנויים הגדולים והקטנים שבו רנ"ו.

הגדת ויקרא=מדרש רבה על ויקרא בקטע ספר המפתח לר' נסים של"ז.

הגהות מרדכי. התשובה לגאון בב"מ ת"נ נעתקה מספר העיטור צ'; מחברן מיחס לה"ג דברים שלא נמצאו בהן רס"ב.

הגר"א. משא ומתן בדבריו לאו"ח כ"ה אות י"ז ע"ב וע"ד; לא היו לפניו תשובות הרשב"א ע"ד; ראיה לגרסתו בסדר עולם ר' פרק ל' שמחק „פ' שנה" רמ"ד; השגה על דבריו או"ח ל"ב, פ"ז תקל"ב.

הגורע ממטבע שטבעו חכמים אפילו אות אחת חיב מיתה. מאמר חז"ל מובא מבן באבוי תקמ"ה.

הגשמה. טענת הקראים על הרבנים שמגשימים הם תצ"ז; עיין מאמר לחכם קראי בהרחק ההגשמה.

הוי. עיין מהויא.

הולכך=הילכך קי"ד, קע"א, ק"פ.

הושענא. בראשונה נהגו לאמרו פעמים, לאחר הלל ולאחר מוסף רנ"ב–רנ"ג, רנ"ד; בימי ר' סעדיה כבר נתבטל סדר של מוסף וזה של שחרית אמרו קודם הכנסת ס"ת רנ"ד–רנ"ה ובהשמטה לרנ"ה; טעם לשנוי המנהג רנ"ה; פיוט חדש להושענא רנ"ה, רנ"ו–רנ"ז; ג' פיוטים שבהושענא לר' סעדיה מקבילים לג' הקפות רנ"ה ובהשמטה; האיטליאני אין אומרין הושיעה את עמך וכו' רנ"ו; עיין הקפות.

הושענא רבה. הרוקח ובן זמנו המנהיג הם הראשונים שהשתמשו בבטוי זה רנ"ד.

הזמה. עיין הכחשה.

ברצלונא. ר' עמרם השיב תשובות לחכמי עיר זו ז', י"ב.

ברירה, אין ברירה. בב"ק נ"א, ב' השתמשו בבטוי זה על דרך ההשאלה קנ"ז.

בשייצי (משה). מייחס לענן דעה המוכחשת מספר המצות שלו תצ"ג.

בשולי גוי. עיין גוים.

בתר איפכא. פרוש בטוי זה שפ"א.

גאונים. אישיותן הקדמה ה'; חשיבות תקופת הגאונים שם ה'–ז'; ערך ספרות תקופה זו שם ו'–ז'; הספרים החשובים של הגאונים שם ה'; יצרו מרכז לאמי שם; לא היו רק ראשי ישיבות אלא ראשי עם ישראל שם; הנגוד בין הישיבות של האמוראים והישיבות של הגאונים שם; שלטון הגאונים התפשט עד ארץ ישראל במחצית השניה של המאה השמינית י'; תקופה זו היא תקופה של תסיסה ח'–ט'; רק האחרונים שבהגאונים השתמשו בתוספתא ובירושלמי במדה מרובה מ"ג; עיין ישיבה, שאלות ותשובות הגאונים.

געאניקא חלק שני, הערות ותקונים. הקטע נ'–נ"ג עם הערות נוספות תקמ"ט–תקנ"ט; צ"ה שורות ט'–י' צ"ל 98, 99 ר'; רצ"ג הקטעים שבסימן ל"ח וסימן א' שבספר זה הם מכ"י אחד א'; ש"ב שורה ה' גם באלול שלחו הגאונים תשובותיהם י"ד; ש"ג פסקא ב' גם ר' ישעיה הראשון השתמש בתשובות ר' עמרם י"ג; רמ"ו שורות ג'–ח' נוסח אחר של תשובה זו קנ"ה, קנ"ו–קנ"ז; קצ"ה שורה כ"ב, מותר לו לדרוש, פרוש הלכה זו ק"א; שנ"ב בראש העמוד הקטע אינו מהלכות גדולות אלא מהלכות ראו שי"א.

שו"ת גאוני מזרח ומערב. סימן ע"ב הוא לר' נחשון ע'–ע"א; שם בראש התשובה צ"ל זיזין במקום רואין ע'; קט"ו צ"ל אין מברכין אלא א' (=ברכה אחת) על וכו' במקום אלא על מ"ג.

שו"ת גאונים קדמונים. קובץ תשובות זה לא היה לפני בעל העטור כאשר הוא לפנינו ר"ב; השאלה של התשובה קמ"ט נמצאה בקטע הגניזה רע"ב, רע"ח–רע"ט; התשובות ק"נ–קנ"ב הן לר' משולם או לאביו ר' קלונימוס ולא לגאון בבל ר"א–ר"ג; קושיא על דברי הגאון כ"א, א' תינח סולת וכו' קל"ב; התשובות ק"ג, קל"ב, קל"ז, קל"ט, קמ"א, קמ"ג גם כן בקטע הגניזה קצ"ד.

גבאי הקדש קכ"ד.

גדליה. שם איש קפ"ו, קפ"ח.

גוים. חושדין ישראל בכשפנות י"ט; מחלוקת הקראים עם הרבנים אם מקבלין קרבנות מהם תע"ה, תע"ז; נראה שתנא דבי ר' ישמעאל חולק על המשנה ודעתו שאין מקבלין תע"ז; הערה על מחלוקת הראשונים בטומאת גוי רמ"ג; פת שלהם בני בבל מתירים בהשלכת קיסם ובני א"י אוסרים תקמ"ב; היתר של בני בבל מקורו בתלמוד שם; פת פלטר מותר לדעת הירושלמי ואסור לדעת הבבלי תקמ"ב–תקמ"ג; אפשר שלדעת הירושלמי גם במקום שפת ישראל מצויה מותר תקמ"ג; חכמי איירופא סמכו על הירושלמי להיתר שם; הגאונים לא הזכירו היתר זה שם; הרי"ף הוא הראשון שהתיר שם; בכמה דברים הקילו בני א"י בבשולי גוים תקמ"ד; כבר בימי התלמוד הקלו בזה שם; ר' יהודאי גאון ואחריו בן באבוי כתבו לבני א"י בשביל הקולות שהקלו בפת ובבשולי גוים תקמ"ב, תקמ"ג, תקע"ב–תקע"ג; לפי דברי הקראי התירו בני א"י גם פול וחגבים של גוים תקמ"ג–תקמ"ד; אפשר שטעה הקראי הזה תקמ"ד.

גויל. עור סתם הוא גויל תקל"ג, תקל"ד; מחלוקת הבבלי והירושלמי אם כותבין תפלין על גויל תקל"ד; בעל שמושא רבא פוסק כהירושלמי שכותבין תפלין על גויל שם; עיין ספר תורה, תפלין.

גופי הלכות. עיין אלגאזי.

גוזלן=גזלן ע"ט.

גט. נוסח עתיק רצ"ח–רצ"ט; השנויים שבינו ובין נוסחי הראשונים רצ"ג–רצ"ה; רבא–רב, רבין–שנה נוסח הגט מלשון מדבר בעדו ללשון נסתר רצ"ג–רצ"ד; לא נתקבל הניסח הזה אלא במקצתו רצ"ד; בנוסח זה לא נמצאו הבטוים הרי את, ודן דיהוי רצ"ד; טעם לזה שם; בג' גטים היותר עתיקים הרי את ליתא שם; החלוק בין דהוית לדהות רצ"ג; יש שכתבו יומא הדין במקום יומא דנן רצ"ד; טעם לזה רצ"ד–רצ"ה; מסירת קולמוס להסופר ולהעדים בימי ר' האי רצ"ח הערה י'; עיין שטרות.

גטין, פרושים והערות. ל"ו, א' צ"ל רבן שמעון בן גמליאל במקום ר' גמליאל של"ג; מ"ה, ב' מעשה בצידון מחלוקת הבבלי והירושלמי בפרוש מעשה זה תק"ל; פרוש דברי הבבלי תק"ל–תקל"א; נ"ד, ב', כמנומר, אפשר שרק בס"ת אמרו כן ולא בתפלין ומזוזה תקל"א; עיין מפתח הפרושים.

גין=גון כ"ט, ל', ל"א, מ', פ"א, שנ"א, ש"פ.

גלא, גלו. במשמע גלא מסכתא ז'.

גן עדן לאהרן הקראי. פרוש דבריו: נגעי צרעת, צריך כהן משוח וכו' תצ"ב; טומאת מת י', והיא צריכה מקום מובחר שם; בהמות טמאות סוף פט"ז, והמקישים מטמאת מת תצ"ג; השתמש בדברי הרמב"ן מבלי הזכיר שמו תצ"ב.

גנאי. משמע בטוי זה בתלמוד ה'.

גנוי=גנאי כ'.

גיסואן. מין פרי עץ שי"ד.

גרגותא. לדעת הגאון הוא דלי קנה; קושיא על פרוש זה שם.

גרי=גרעי גלח שער שצ"ו.

ד' עלול להתחלף עם ר' ל' הערה ט'.

דארו. שם ההקטנה של דריוש תק"ה.

דויד בר יצחק. עיין אברהם בר יצחק בר אברהם.

דחיות. טענות הקראים עליהן תנ"ו.

דיו. בא"י היו משתמשין בדיו של עפצין לספר תורה תפלין ומזוזה תקל"ג; עיין ספר תורה, תפלין.

דולא=דוללא, חוט קס"ט.

דינא הכין הוא. בטוי בהתחלת תשובה ל"ז.

דניאל הקומסי. קטעים מספריו, קטע נ"ג הוא מפרושו לויקרא תע"ה; קטע נ"א הוא אולי מפרושו לבמדבר תע"א ושם בהשמטה; אפשר שגם קטע מ"ז הוא מפרושו על התורה השמטה לתמ"ז; דעתו שגם טומאת צרעת נוהגת בזמן הזה תל"ז; פסח שחל בשבת מקריבין קרבן אחד על שם כל ישראל תמ"ה; דעה זו מושפעת מדעת התנאים שם; השפעת התלמוד עליו תע"ה, תע"ו, ת"פ; יחוסו אל הרבנים ת"פ; חולק עליהם בענין ירושת הבעל תע"ה, בפרוש מומי בהמה תע"ו–תע"ז, במומי קרבן נדבה תע"ז, באותו ואת בנו שם, בשליל שם, בקבלת קרבנות מן הגוים שם; דעתו שעובר הרי הוא כחי תע"ז–תע"ח; אולי הוא הראשון שפרש ממחרת השבת, שבת בראשית תע"ח; מסכים לדעת הרבנים שמתריעין בר"ה בכלי ולא בפה תע"ט; ספק אם לדעתו תוקעין בשופר או בחצוצרות שם; התקיעה בשופר היא כדי לעורר לתשובה שם; נראה שמצא טעם זה במדרש שנאבד מאתנו שם; ר' סעדיה לא השתמש בדבריו שם; יוה"כ הוא יום אבל כשאר תעניות שם; עמידת רגלים ומניעת שנה הן מענויי היום שם; קטע פרוש לויקרא שנדפס בהחוקר א' לו הוא ת"פ; קטעים אחרים שנתיחסו לו בטעות שם; מחלקותו עם ענן בענין מתנות כהונה בזמן הזה תע"ו. עיין ענין ירושה.

דונש בן לברט. שיר לו בשבח ר' שמריה בר' אלחנן רס"א; הערה על שיר זה שם.

דינר ערבי או ישמעאלים. שעורו מה הוא קנ"ז.

משונה ממה שלפנינו מ"ה; מה שמביא בחו"מ ס"ז, ט"ז בשם הרשב"א דבית דין יד עניים נמצא כבר אצל הגאונים קצ"ז; בש"ג, ט"ז מביא דברי הראב"ן שלפנינו בספרים בשם המרדכי שם; שלא בדיוק כתב בסימן רפ"ג שתשובת הגאון ברשב"א היא התשובה בשו"ת הרא"ש קכ"ב.

בית מדרש הרבנים אשר באמעריקא. כתבי יד באוצר הספרים שלו קנ"ה, ש"י, שכ"ד, של"ב.

בית רבינו שבבבל. היה בסורא ק"כ; בו אמרו כל נדרי שם; אולי שר' יהודאי גאון הנהיג מנהג זה בבית רבינו שם; רק גאוני סורא מזכירים בית רבינו תקי"ג.

בכנישתא=בי כנישתא.

בכור. מחלוקת הראשונים עם הגאונים אם הוא נוטל פי שנים בין בשבח בין במלוה י"א.

בן=בין תקנ"ה הערה י"ח.

בן אשר וסיעתו. מחלקותם עם בן נפתלי וסיעתו בנקוד השם יששכר פ"ח.

בן באבוי. ספק אם השם הזה הוא שם מורכב או שהאב נקרא באבוי ובנו בן באבוי תק"ה; אפשר גם כן שהוא שם משפחה שם; תלמיד ר' אבא תלמידו של ר' יהודאי שם; היה יליד ארץ ישראל תק"ז–תק"ח; למד תורה בפומבדיתא שם; נוטה למנהגי ישיבה זו תק"ח, תקי"א, תקכ"ה; עקיצת דבריו נגד הבבליים תק"ז; ידע פרטי המנהגים שבא"י שם; הכתיב של כמה מלים ארמיות שבספרו הוא הכתיב של בני א"י שם ובהשמטה; משתמש בלשון עברית ולא בארמית השמטה לתקס"א; חבר ספר פירקוי בן באבוי תק"ה; מאמר על ספר זה תק"ד–תקמ"ד; הקטעים שלו ק"מ–קמ"ז, תקמ"ד–תקע"ג והשמטה לתק"ה; הקטעים שהיו ביד רש"ז שעכטער נאבדו תק"ה ובהשמטה; תאר הקטעים תק"ו; התפלות והתחנונים שבסוף קטע א' נתוספו מהסופר שם; הוא הוסיף מאמר מפרקי רבינו הקדוש שם; אמות הקריאה חסרות בהם לפעמים תקמ"ח הערה כ"א; מזכיר ר' יהודאי גאון בשבחים גדולים תק"ן, תקנ"א, תקנ"ז, תקנ"ז, תקנ"ח, תקע"א: לא בכל המקומות שמזכירו נותן לו התואר גאון תק"ד; קשה להגביל התחומים שבין דבריו לדברי ר' יהודאי שהעתיקם לתוך ספרו קל"ט–ק"מ, תק"ז; לא העתיק דברי ר"י מלה במלה שם; מנין התשובות שבהקטעים הוא ח' תק"ו; כולם נערכו נגד מנהגי ארץ ישראל תק"ז; נסה לכפות על בני א"י שלטון התלמוד בבלי הקדמה ט', תק"ז; לדעתו השמד בא"י גרם שתשתכח תורה מביניהם תקנ"ט; המנהגים המגונים של בני א"י הם: הוספות בתפלה ובק"ש תקמ"ד–תקנ"ו; מתירים בסרכא מה שאסור לדעת התלמוד בבלי תקל"ח–תק"מ, תקנ"ז–תק"ס; חמשה פסולים בספרי תורה שלהם תק"ס–תקס"ב; הם מלין על העפר ולא על המים תקס"ב–תקס"ד; מתענין בר"ה ובשבת שובה תקס"ד–תקע"ב; מקילין בבשולי גוים ופתן תקע"ב–תקע"ג; מתירים שתויי יין בתפלה קמ"ה–קמ"ו; מקילים במצות תפילין קמ"ז; משא ומתן באלה הדברים שנחלקו בני ארץ ישראל עם בני בבל תק"ח–תקמ"ד; המחבר הוא מהמחמירים תקמ"ב; דרכו להשתמש במאמרי התלמוד על פי דרך דרוש תקמ"ז הערה ו', תק"ן, י"ב, תקע"ו הערה ח'; מתנגד לפיוטי ינאי וקליר תקמ"ו הערות ד' וה'; לפי דעתו אסור להוסיף בג' ראשונות ובג' אחרונות תק"ח–תק"ט, תקי"א; באמצעיות הדבר מגונה לאמור פיוט אם אינו כולו מעין הברכה תקי"ד–תקט"ו: השגותיו על נוסחי תפלה של בני א"י צודקות הן על פי הבבלי שהם הלכו בשיטת הירושלמי תקי"ח–תקי"ט; הוא מפריז בדבריו לפעמים השמטה לתקס"ד; דבריו נגד הקראים תק"ע–תקע"א; לא נראה לומר שהקטע ג' בגנזי שעכטער א' הוא מספרו סוף ההשמטה לתק"ה.

בן נפתלי וסיעתו. עיין בן אשר.

בן סירא. פרוש דבריו ט״ו, ב׳ החלים וכו׳ קפ״ח הערה י״א.

בנימין נהאונדי. האחד בין הקראים שמסכים להרבנים בענין ירושת הבעל תע״ה; היה מהמקילים בדיני טומאה תצ״ג; לדעתו טהרה גמורה של נדה צריכה אפר פרה שם; הולך בדרכי הצדוקים באמרו שכל חדש הוא בן ל׳ יום תצ״ד; דעתו בענין עצרת מוטלת בספק שם; הקטע של פרוש ויקרא בהחוקר א׳ איננו לו ת״פ; פיוט אלפבתי נגד הקראים מאחד מחבורתו תצ״א–תצ״ו.

בספר חיים. עיין זכרנו.

בעל כנפים. כנוי להקב״ה או לאליהו תצ״ט הערה ח׳.

בעל מום. מחלוקת הראשונים אם דש בעירו מותר בנשיאת כפים ג׳.

בעל המטביע. האיש הממונה על מעשה המטבעות מ״ט הערה ב׳, נ׳, נ״א.

בעל מצות ומעשים טובים ל״ב.

בעל הרחמים. כנוי להקב״ה שמ״ה.

בעל תורה וחכמה ל״ב.

בעלי יראת שמים תקנ״ז.

בצוע. בנגוד לשאר הפוסקים ר׳ האי פוסק שלאחר ששמע דבריהם אסור לבצוע קי״ח.

בקש. במשמע נתבקש נ״ו הערה י״ג; במשמע שאל שאלה קצ״א.

בר. לפעמים שבוש במקום מר מ״ו והשמטה לח׳ סוף סימן ב׳.

מדרש בראשית רבה. פרוש המאמר נ״ט, ד׳: דקמת ליה מתלי של״ה הערה ה׳; מאמר ממנו בתשובה לגאון שאינו לפנינו רמ״ט הערה ד׳; מובא מר׳ נסים של״ה.

בריִיני. פריצים תכ״ה.

ברייתא. הלכה כמותה אם הקשו ממנה בתלמוד ט״ז; עיין מתניתא.

בריכו=ברכו ל׳.

ר׳ ברוך אלבאליה. מאמרים מפרושו לבבא מציעא שפ״ב, שפ״ג, שפ״ד, שפ״ט, שצ״ב; כתב פרושו בלשון ערבי שפ״ב.

ר׳ ברוך בעל ספר התרומה. עיין ספר התרומה.

ברכה שאינה בתלמוד. מחלוקת הגאונים אם יש לברך אותה תקט״ז–תקי״ז, תק״ן, תקנ״א; חכמי איירופא לא השוו מדותיהם בדבר זה תקי״ז; כמה ברכות לבני א״י שאינן בתלמוד שם; עיין אשר גדל, האל המלך המהולל.

ברכת בתולים. דעות שונות להראשונים בברכה זו תקי״ז.

ברכות. הוספה בברכה עצמה אסורה לדעת גאוני סורא תקט״ו–תקט״ז; לדעת ר׳ סעדיה מותרת אם היא מעין הברכה תקט״ז; לדעת ר׳ שרירא הוספה איננה גרועה מפיוט שם; עיין אשר ברא.

ברכות מצות. נאמרין בכל לשון נ״ו; יש על האשה שתלמד את הברכה–של חלה–ותברך ואם לא יברך אחר ותענה אמן נ״ה; ניסח ברכת שופר ע״א; מחלוקת הגאונים והראשונים בברכות תפלין ע״א–ע״ד.

מסכת ברכות, פרושים והערות. ג׳, א׳ מזיקין יש שפרשו שמשמעו נחשים ועקרבים שס״ב; ה׳ ב׳ דין גרמיה דעשיראה ביר הפרושים השונים למאמר זה שמ״ט–ש״נ; שם פרוש הבטוי כי כסלא לאוגיא ש״ן; י״א, א׳ אחת ארוכה ואחת קצרה משא ומתן ארוך בפרוש מאמר זה תקי״ט–תקכ״ב; שם מקום שאמרו להאריך וכו׳ איננה מעיקר המשנה תקכ״ב–תקכ״ג; כ״א, ב׳ תלמידי ר׳ יוחנן, הם בני פזי תקמ״ז הערה י״ד; י״ב, ב׳ בכל השנה וכו׳ פרוש מחלוקת האמוראים תק״ן הערה י״ט, מ״ד, ב׳ למעוטי מצות, אין להגיה מצות תפלין במקום מצות ח׳; קטע פרוש ר׳ חננאל לברכות ש״נ, שנ״ו–שס״א; קטע פרוש ברכות לאחד מקדמוני חכמי הצרפתים שע״א–שע״ד; עיין כל המברך, כל המשנה, ומפתח הפרושים ברכות.

גנדלית תכ"ג; איספלידא בארמית מה שנקרא אכסדרא בלשון חכמים כ"א; בנוסחי גטין של בני בבל השתמשו בארמית של בני ארץ ישראל רצ"ד–רצ"ה: חלוקים בין בני א"י ובני בבל בכתיב של ארמית תק"ז, תקמ"ד הערה ג', תקמ"ט הערה כ"ז, תק"נ הערה ח'; בארמית של בבל קמץ גדול אינו מתחלף לחולם כבארמית של בני א"י תקנ"ח הערה י"ב; בני א"י משתמשים בה' לסמן קמץ גדול בסוף השמות ובני בבל משתמשים בא' רצ"ד.

ארץ ישראל. מלכות אדום שבביזאנץ גזרה שמד עליה עד שבאו הישמעאלים ובטלו אותו קמ"ג, תקנ"ב, תקס"א; שמד זה גרם שכחת התורה בין יושביה שם ושם; לפי דברי ר' יהודאי גאון ובן באבוי כמה מנהגים שהחזיקו בם בני א"י מנהגי שמד הם שם ושם; אולם נראה שבני א"י החזיקו בתורת אבותיהם אמוראי א"י ומהם באו לידם המנהגים השונים מאלה של בני בבל תמ"ד; ר' יהודאי גאון נסה לכפות על בני א"י התלמוד בבלי ולא עלתה בידו ו', תקס"א; אחריו נסה לעשות כן בן באבוי ט', תק"ז; בימי האמוראים ועוד בימי הסבוראים היתה המרכז הלאמי הקדמה ו'; בן א"י השתתף עם רב אשי בסיום התלמוד בבלי ק"ח; השפעתה על אטליא של ימי הביניים היתה גדולה רנ"ד; מנהג איטליאני להקיף בערבה הוא מנהג א"י שם; בא"י הקיפו את הר הזיתים בהו"ר שם; ישיבת סורא עמדה תחת השפעת א"י מימים הוסדה עד סוף ימי הגאונים תק"ח, תקי"ז, תקי"ח, תקכ"ה; בא"י חבבו הפיוט תק"ח–תקכ"ט: גם לאחר החרבן נזהרו שם מטומאה שמ"ט ובהשמטה; אין לך אדם מישראל שאין לו ד' אמות בא"י ל"ח; כבר בימי האמוראים הראשונים לא נפלו בא"י על הקרקע בשעת נפילת אפים ד'; עיין אנב, אדום, אדיר המלוכה, אדיר בקדושה אהבה רבה, אטליא, אין חותמין בשתים, אלפסי, ארמית, בן באבוי, הקפות; חלוף מנהגים, טריפות, יקים עלינו ... מלכותו, ירושלמי, סורא.

אשגרא. בסוכה ל"ו, ב' שאין בו „הדר" הוא אשגרא מהדר שבאתרוג מ"ז בראש העמוד; ירושלמי ברכות ראש פ"ט כל המשנה „על" אשגרא מכל המוסיף על תקמ"ד הערה ג'; ירושלמי ר"ה פ"ד, ו' אם אמר אדיר המלוכה... „יצא" אשגרא מלא יצא שם בראש הסוגיא תקי"ט.

אשה יפה. כנוי לתורה שבכתב תק"ע–תקע"א.

אשכול לר' אברהם בר' יצחק מנרבונא. יחוסו אל ספר העתים ה' וההשמטה האחרונה; שנויים בין הנדפס והכ"י ה'; תשובת ר' שרירא בב' ל"ז נשתבשה הרבה תקכ"ז–תקכ"ח; בחלק ג', ט' „מרבותינו" כוונתו לפרוש ר' חננאל שמ"ט; השתמשות מחברו בתשובות הגאונים ד', ה', ו'.

אשכל להקראי יהודה הדסי. פרוש הבטוי, יחוד, שבו תל"ו; מגנה הרבנים על התפללם בטומאת הגוף תל"ז; טעה בדעתו של ענן על ע"פ שחל בשבת תמ"ו; חולק עליו בשתים בענין זה שם; לא השווה מדותיו בענין ירושת הבת ת"ע; חלוף מנהגים שבין בא"י וב"ב שלא נודע ממקום אחר תקל"ד.

אשר בגלל אבות. מחלוקת הגאונים אם לאומרה בשם ומלכות תקט"ז–תקי"ז.

אשר ברא יין עסיס. לפי מנהג קצת ברכה על הגפן תק"ט: ר' סעדיה ור' האי מגנים נוסח ברכה זו שם; טעם התנגדותם שם.

אישתקילו. הדברים שקולים ל"ה הערה י"ט.

בא ולמד, בא וראה. בטוים מיוחדים לבן באבוי קמ"ה הערה י"א.

באבוי תמונת ההקטנה והחבה של השם ב(א)בא תק"ה; צריך לנקד הו' בחולם; עיין בן באבוי.

באנו אליך. תחנה על סדר א"ב בין קטעי הגניזה קנ"ה; קצור ממנה קנ"ה, קנ"ז–קנ"ט: נתחברה בימי הגאונים קנ"ה.

בבא בתרא. הגרסא העתיקה בעמוד ע"ז, א' היא, אין אותיות נקנות במסירה ק"ט–ק"י; גרסת הספרים שלנו היא על פי הרשב"ם שגרס, בחליפין, ק"י; כבר בימי ר' האי יש שגרסו כגרסת הרשב"ם שם; קכ"ד ראש עמוד ב', הלכה כרבי מחבריו, פרושים שונים לראשונים מאמר זה קי"א; פרוש ר' חננאל לב"ב שמ"ח, שנ"א–שנ"ו; עיין מפתח הפרושים.

בבא מציעא. פרוש עברי–ערבי להדפים צ"ג, צ"ד, צ"ו וצ"ז מאחד מקדמוני חכמי ספרד שפ"ב–שצ"ד; עיין ר' חננאל, פרוש עברי–ערבי, מפתח הפרושים.

בבא קמא. פרוש מחלוקת הראשונים בסוגיא הלוקח שדה (ק"ב–ק"ג) צ'–צ"א; פרוש גאון לסוגיא זו המובא בשיטה מקובצת איננו לר' האי צ"א: גרסת בן חפני ור' האי שונה מגרסת הגאון הזה שם; פרושים קצרים ובאורי מלים למקומות שונים בפרק שלישי, רביעי וחמישי קנ"ה–קנ"ז, קנ"ט–ק"ס; בנ"א, ב' יש ברירה וכו', גרסא אחרת להגאונים ממה שלפנינו בספרים קנ"ז; פרוש גרסא זו; עיין פרושים קצרים על בבא קמא, מפתח הפרושים.

בבל. לא פסקה תורה מישראל שם מימי גלות יהויכין תקס"ג הערה ו'; דעות שונות להגאונים אם נזהרו שם מטומאה שמ"ט ובהשמטה; עיר ששמה כך שצ"ז; עיין ארץ ישראל; בי ציניתא.

בבלי. נוסחות המשנה שבה נתקנו על פי הירושלמי מ"ו; על פי הבבלי תקנו נוסחת המשנה שבירושלמי שם; עיין ירושלמי, מחלוקת בין הבבלי והירושלמי.

בגדד. קדוש לילי פסח לפי מנהג מקום זה רנ"ו; נוסח קדוש זה כבר ידוע לר' סעדיה שם; ראשו בקטע הגניזה שם.

בגלל אבות תושיע בנים וכו'. הוספה לגאולה כפי נוסח א"י תקט"ז; גאוני סורא התנגדו להוספה זו תקט"ו; טעם התנגדותם תקט"ו–תקט"ז; ר' סעדיה אינו רואה שום חשש באמירתו תקט"ז; טעם לדבריו שם.

בדיאבא=בדיעבד כ"ד.

בדק הבית. עיין בית יוסף.

בדיקת י"ח טריפות. עיין טריפות.

בהקבץ בתולות. הפיוט הזה המובא מר' נטרונאי איננו הפיוט הקלירי בתולות בהקבץ תקט"ו.

בהמות טמאות. לפי דעת הקראים אין באכילתן אלא טומאה ולא אסור תצ"ג.

בוס. עיין הבים.

ר' בחיי בן ר' אשר. דברי ר' סעדיה המובאים ממנו בפרושו לדברים כ"ז, א' נלקחו מפרוש בן עזרא שם.

בחיר אלהים. שם הכבוד של משה רבינו תפ"ח.

בטול. טעם לבטול תערובת אסור קס"ח, קע"ו.

בי דינה. תביעה י"א, ל"ד; שאול מערבית י"א.

בי ציניתא דבבל. מקום בדרומה של בבל לא רחוק ממישן שצ"ו–שצ"ז.

בין הערבים. מחלוקת הרבנים עם הקראים בהגדר זמנו תמ"ד–תמ"ו, תס"ג, תס"ז.

בין השמשות. לדעת ענן הוא זמן בפני עצמו, לא יום ולא לילה תמ"ה, תמ"ו; מלין ומקריבין פסח בו גם בשבת שם; יש מהקראים הקדמונים שהסכימו לדעה זו תס"ג; עיין ענן.

בית דין. הכלל שב"ד יד עניים הן הוא מתורתן של הגאונים קצ"ז.

בית דין גדול. לדעת הגאונים וחכמי ספרד בית הועד ובדה"ג שוים לענין טענת התובע מ"ח; אין ראיה מהלכות גדולות שמחלק ביניהם שם; ב"ד של הגאונים הוא בית דין הגדול מ"ז–מ"ח, רצ"ב, רצ"ז.

בית הועד. הערה על מחלוקת הראשונים אם יש חלוק בין בית דין הגדול לבית הועד מ"ח.

בית יוסף לר' יוסף קארו. או"ח קכ"ג השגה על פרושו לדברי הטור בענין כהן בעל מום לנשיאת כפים ג'; בבדק הבית ליו"ד ראש שכ"ח מביא דברי בעל ארחות חיים בנוסח

או=אי. סוף י"ח, כ', ל"ד, ל"ז, ל"ח, נ"ה, פ"ב, צ"ג, קי"ב, קי"ד, קט"ו, קט"ז, קע"ב, קע"ז, ק"פ, קפ"ד, קפ"ה, קפ"ט, שנ"ח.

אויה=אויא, שם אמורא כ"ב ראש העמוד ושם בהשמטה.

אולי–ואולי. משמעו, לפעמים–ולפעמים תפ"ד הערה י"א.

אוקמאתא. תרוצים פ'.

אור זרוע. תשובות הגאונים שבו ב'.

ספר האורה. הערה לסימן ק"צ בפרוש דעתו של רש"י בעניין חלה מ"ג.

אותו ואת בנו. רוב חכמי הקראים מורים שנוהג בזכרים תע"ז.

אותות=אותיות פ"ט הערה ט"ו.

אותיות המתחלפות. ד' ור', ס' ופ' עלולים להתחלף י"ג, ל' הערה ט"ו.

אותיות. עיין חליפין, מסורה.

איזולתא. סוף שטוענין בו חמר רמ"ז.

אזנקא. הוצאה רצ"ו הערה ו'.

אחז. הביא דוגמה פ"א.

אחורן. במשמע לעיל ט"ו הערה ט"ו.

אחרינן. אחר זה צ"ג.

אחזוקי שהדי בשקארי וכו'. במובן אחר ממה שיש להמאמר הזה בתלמוד קפ"ח הערה ט"ז.

אטליא. השפעת ארץ ישראל היתה גדולה עליה בימי הבינים רנ"ד; בדרומה היו משתמשים בשפת ערבי רע"ב; המנהג שנהגו שם להקיף בהו"ר בערבה הוא מנהג א"י רנ"ד, רנ"ו; עיין לוקא, צקליה.

איכה אבכה. קינה לת"ב מובאה מבן באבוי תקמ"ז הערה ח'.

אימתיא. כל זמן וזמן רצ"ח הערה ה'.

אין אדם מוריש שבועה לבניו. לפי דעתו של ה"ג נאמר זה גם בשמת הלוה שאין יורשיו חייבין לשבע שבועה שנתחייב בה אביהם שי"ז הערה ט"ו.

אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. כל הגאונים והראשונים פסקו כן י'–י"א.

אין הלכה כתלמיד במקום הרב. כלל זה מקבלת הגאונים הוא קמ"ח; מאביי ורבא הלכה כתלמיד ב' ושם בהשמטה; הלכה כתלמיד בדתניא כוותיה קמ"ח.

אין חותמין בשתים. כך היא דעת הבבלי ופסקו כן הגאונים תקי"ט; לפי דעת הירושלמי חותמין בשתים וכך הוא בנוסחי תפלות של בני ארץ ישראל שם.

אין לך כל אחד ואחד מישראל שאין לו קרקע ד' אמות בארץ ישראל ל"ח; עיין אגב.

אין לך קשה בכל התורה כולה ממי שהוציא שם שמים לבטלה או ממי שהוא מתפלל תפלה בלא עתה. מאמר ממדרש שאינו ידוע בכ"י של מדרש הגדול תקמ"ה הערה ז'.

אין המקים מבקש מאדם צום בלי תשובה. מאמר לבן באבוי תקס"ה.

איירופה. תשובות חכמי איירופה בקובצי תשובות הגאונים הקדמה ז'; ל"ג תשובות לגאוני מזרח ומערב קצ"ד–רל"ה; ח' תשובות לר' משולם–מלוקא–ואחת לאחד מקדמוני ספרד ר"ע–רע"ט; קטע מפרוש ברכות לאחד מקדמוני חכמי הצרפתים שע"א–שע"ד; חכמי איירופה בנגוד לדעת הבבלי והגאונים התירו פת פלטר על פי דעת הירושלמי תקמ"ג.

אלבאליה. עיין ר' ברוך אלבאליה.

אלגאזי, מחבר ספר גופי הלכות. לא השתמש בדרכי התלמוד של ר' סעדיה אלא בכלי שני קמ"ח.

אלהים. כנוי לחכם תקע"א הערה י"ב.

אלול. עיין כלא.

אלו נערות. עיין ואלו נערות.

אליהו. נקרא בעל כנפים תצ"ט הערה ח'.

ר' אליהו מווילנא. עיין הגר"א.

ר' אלחנן אבי ר' שמריה ממצרים רס"ה.

ר' אליעזר בן הורקנוס. גדלתו וחשיבותו רמ"ט.

אלמערבי. עיין שמואל בן יחיה אלמערבי.

אלנקטאתא, אלנקתא. עיין נקטאתא.

אלפסי. תשובות לו רפ"ט, ר"צ; הבאים אחריו השתמשו בספרו כמקור לתשובות הגאונים ע"א; דבריו נתוספו בסדר ר' עמרם שם; בטעות נתיחסה לו התשובה קמ"ה בח"ג תק"ט; תשובות הגאונים שהשתמש בהן ב'; נקרא בשם הכבוד רבינו הרב, מתלמידיו ומתלמידי תלמידיו שפ"ב, שפ"ז, ש"צ; ר' אברהם בנו של הרמב"ם קורא לספר האלפס, הלכות רבתי השמטה לעמוד ד'; בעל התרומה מביא הלכות גדולות של אלפסי ד'; ספר הלכות גדולות הדוגמה שעל פיה חבר ספרו הקדמה י'; גרסאות שונות של ספר האלפס אצל הראשונים ע"ב; תרוץ לקושית הראשונים עליו בענין ברכת תפלין ע"ב–ע"ד; טעם להשמטתו הברייתא שבמגלה כ"ד, ב' מומין שאמרו ג'; קושיא עליו בפרוש לאחד מקדמוני חכמי צרפת שע"ד; פרוש דבריו בב"ק ק"ג בענין אם הקונה צריך להודיע להמוכר צ'; דעתו בפסולי עדות של קורבת נשואין קצ"ז; בדבריו סוף פרק ז' דכתובות השתמש בתשובת ר' שרירא קצ"ט; הנ' פרושים לגאונים שמביא בסוגיא דהמקדש על תנאי בכתובות ע"ב, ב' הן לר' האי, ר' נחשון ור' נטרונאי ר"פ; השתמש שם בתשובת ר' האי שלפנינו בקטע הגניזה שם; הראשון שסמך על הירושלמי להתיר פת פלטר תקמ"ג.

אם כן הוא, אם הוא כמו שכתבתם. שכתוב, כאשר ניכתב ר"ז, ר"ט, רי"א, רי"ז, ר"כ, רכ"ה, רע"ה; בטוים אלה רגילים אצל קדמוני ספרד וצרפת בהתחלת התשובות ר'–ר"א; לשונות קרובות אצל הגאונים שם.

אמן יהא שמיה רבא. הטעם לאמירתו בלשון ארמי שנותן בעל שבה"ל אי אפשר לקבלו ק'; הערה על מחלוקת הראשונים אם מותר למתפלל לשהות ולשמוע אותו ק–ק"א, תקמ"ז הערות י"ב וי"ד.

אימור=אתאמור תקי"א.

אן=אין תקנ"א הערה כ"ז, תקס"ו הערה ו', תקס"ז הערה י', תקס"ט הערה כ"א.

אונקיא. עיין אוקיא.

אסוירוס. פולמוס שלו קודם לפולמסו של אספסינוס רמ"ד, רמ"ט; אפשר שהוא הוא פענטידיוס קומאנוס רמ"ה.

אסמעאיל (=ישמעאל). חכם אינו ידוע מחבר תשובות רפ"ט, ר"צ.

איסקריא. יש שגורסין בתלמוד, קרסא. במקומו של"ג.

אפעלגב=אף על גב ס"ז.

אפעלפי=אף על פי נ', נ"ד, ס"ה.

איפה=חיפה שם אמורא קמ"א, הערה ה'.

אופות=אפית נ"ג הערה כ', תקע"ג הערה י"ח.

אפית לחם. מנהג העולם שהנשים אופות נ"ג.

אפטרופוס. בדורות שלאחרי התלמוד פטרוהו משבועה רצ"ב; עיין שטר אפטרופוס.

אפריקא. תשובות קדמוני חכמי ארץ זו בקובצי תשובות הגאונים הקדמה ז'; עיין מערב, פאס, קירוואן.

אוקיא, אונקיא. התמונה הראשונה נהוגה אצל המחברים הדרים בארצות בני ישמעאל והשניה אצל הדרים בארצות אדום רע"ב, רע"ז.

ארחות חיים. בחלק שני תט"ו צ"ל ר' יעקב במקום ר' יהודאי תקמ"א; עיין בית יוסף.

אוריך. מרשה ל"ח; אורכתא, הרשאה קפ"ח הערה י"א; עקר משמעו של, ארך, שם.

ארלי, ארלדי. ר' קלונימוס ובנו ר' משולם שלחו תשובותיהם לחכמי עיר זו ר"ד, רע"ב, רע"ו; זוזי ארלדי זוזים שנטבעו בעיר ארלי רל"ה הערה ל"א; בימי ר' משולם היה בעיר הזאת שבדרום צרפת קהל גדול של יהודים רע"א–רע"ב; תקנת הסוחרים שבה שם.

ארמית. נגוד בינה ללשון חכמים כ"א; הגאונים וקדמוני חכמי אירופא השתמשו בעברית ובארמית ר"ג; תשובות שהן פרושים לתלמוד נכתבו לרוב ארמית; בלשון זו קורין לשמאל

מכות

ג׳, ב׳ המלוה את חבירו סתם ת״א; ה׳, א׳ אסטיסית ת״א; ה׳, ב׳ הצדוקין אומרין ת״א; ז׳, א׳ מעגל במעגילה ת״א; ח׳, א׳ דשדא פיסא ת״א; י״א, א׳ שכם נסיב ת״ב; י״ג, א׳ הבא על אחותו ת״ב; ט״ו, א׳ אונס שגירש ת״ב; ט״ז, ב׳ ביניתא דבי כרבא ת״ב; כ״א, א׳ היה מגלח ת״ב.

זבחים

צ״ט מפלג הוא דלא פליג–ק׳, א׳ שמת לי מת קפ״ד–קפ״ה.

מנחות

כ״ג סוף הדף כי סליק–כ״ד סוף הדף קא קמיץ קל״ג–קל״ו; כ״ט, ב׳ שבעה אותיות כ״ג; ל״א, ב׳ מזוזה שעשאה שתים–כזנב כ״ד; שם חזינא ליה לר׳ הונא–ל״ב, א׳ אריוח כ״ג–כ״ג; ל״ב, ב׳ סכנה ואין בה מצוה י״ט; שם מצוה–ל״ג, א׳ לרשות הרבים כ״א; שם היכר ציר כ״א–כ״ב; שם אבקתא כ״ב; שם עשאה כמין נגר כ״ב; שם סיכתא–איסתוירא כ״ב; ל״ג, ב׳ אכסדרא דבי רב כ״א; שם בי הרזקי כ״א; שם אספלידא ׳אכסדרא׳ כ״א; שם הניחה בפצים כ״נ; ל״ה, א׳ בין ירקות י״ט–כ׳; שם תיתורא דתפלין כ׳; שם מעברתא דתפלין כ׳.

תמיד

כ״ז, ב׳ רב ספרא–מילי דשעיר צ״ה–צ״ו.

סוכה

ל"ד, ב' (משנה) שיעור אתרוג קטן נ"ח–ס'.

ראש השנה

כ"ג, ב' (משנה) לפני החמה קנ"ד.

מגלה

כ"ד, ב' מומין שאמרו י"ט; שם סומא–דש בעירו י"ט; שם במשנה העושה תפלתו י"ט.

יבמות

י"ז, א' אשת אחיו–י"ז, ב' שנייה לנשואין קע"ג–קע"ד; צ"ו, א' אמרו לו מתה אשתך–פוטרת צרתה קע"ז–קע"ט; צ"ז, ב' דלאי דדלו דוולא קע"ז; שם בייא מאח קע"ז; ק"ד, א' (משנה) חלצה בלילה–מוחלפת השיטה קע"ד–קע"ה; ק"ד, ב', שני דברים המתירין קע"ה–קע"ז; ק"ד, ב' (משנה) חרש שנחלף וק"ה, ב' אמ' רב יהודה א' שמואל קע"ט–קפ"א; קי"ד בסוף הדף דההיא דאתת לקמיה דרבא–דנפפיתא קע"א; קי"ט, א' היתה לה חמות ק"ע–קע"א; קכ"א, ב' קמצא בעלמא קע"א.

כתובות

ד' סוף הדף משום חבורה–ה', א' שמא ישחט בן עוף י"ח; י"ב, א' האוכל אצל חמיו של"ג–של"ד; י"ב, ב' הנושא את האשה י"ז; י"ג, א' היא אומרת י"ז; שם חדא לאפוקי של"ד; שם ראוה מדברת י"ז; ט"ו, א' תשע חנויות של"ד; ט"ז, א' לימא תנן סתמא של"ד; י"ז, א' מרקד אתלת של"ד–של"ה; י"ח, א' אינו אלא כמשיב אבידה של"ה; כ', א' וכשם שאין מזימין של"ה–של"ו; ל"ב, ב' קא סבר ר' יוחנן ט"ו; ל"ג, ב' בטובח על ידי אחר ט"ו–ט"ז; ל"ד, א' המבשל בשבת ט"ז; ל"ד, ב' דכי אתא רב דימי ט"ז; שם חדוש הוא ט"ו; שם וטבחו במחתרת י"ז; ל"ה, א' תנא דבי חזקיה ט"ז; ל"ח, א' נערה שנתארסה י"ז; מ"ו, א' שכר פקעתה–לנערה שע"ט–ש"פ; מ"ז, ב' למאן דאמר–מדידה ש"פ; שם וחיב במזונותיה–מ"ח, א' בבגדה ש"פ–שפ"א; מ"ח, א' ר' יהודה– הלכה כר' יהודה שפ"א; מ"ח, ב' מסירתה לכל–שמואל א' לירושתה שפ"א; נ', א' האשה שמכרה בנכסי מלוג רי"ט; ס"ה סוף הדף מציאת האשה של"ו–של"ז; ס"ו, א' פסקה להכניס לו של"ז; ס"ח, א' בואו ונחזיק טובה של"ז; ס"ט, א' בינונית ושלא בשבועה של"ח; ס"ט, ב' תלה נפשיה באסקריא של"ח; ע', א' מצוה לקיים דברי המת של"ט.

נדרים

כ"ח, א' דברים שבלב של"ט–ש"מ; כ"ט, ב' הניחא למאן דאמ' ש"מ; ל"ג, ב' פרוטה דרב יוסף ש"מ; ל"ז, א' מדרש דלא שמ"א.

סוטה

מ"ט, א' בפולמוס של אספסינוס רמ"ח–רמ"ט; מ"ט, ב' משמת ר' אליעזר רמ"ט; שם משמת ר' עקיבא רמ"ט–ר"ן.

גטין

ב', ב' לר"מ דחייש למיעוטא שמ"א; שם אין דבר ערוה שמ"א–שמ"ב; ג', א' הא אשה מהיימנא שמ"ב; שם אין העדים שמ"ב–שמ"ג; ל"ב, ב' שליח מתנה רצ"א; נ"ב, א' העושה מלאכה–כנגדן ר"נ–רנ"א; נ"ח, ב' גידל בר רעילאי רנ"א.

בבא קמא

כ"ז, ב' ולסנוקרת קנ"ט; שם גרניתא קנ"ט; ל"ה, א' ופתקיה לנזיתא קנ"ט; ל"ו, ב' כסף צורי קנ"ט; ל"ט, א' שור האיצטדון קנ"ט–ק"ס; נ"א, ב' ר' אליעזר בן יעקב–דלנפשיה עייל ק"ס.

בבא מציעא

נ"ט, א' כל השערים ננעלים–נ"ט, ב' מעשה דר"ג ור' א' ק"נ–קנ"א; פ"ה, ב' דעבד לתורה דלא משתכח ק"נ–ק"ד; צ"ג, ב' כבר צווחו שפ"ג–שפ"ד; שם רוניא–ומצלין ליה שפ"ד–שפ"ה; שם זאב אחד–וליסטים אינו אונס שפ"ה–שפ"ו; שם רועה שהיה רועה–יתירא שפ"ו–שפ"ח; שם הליסטים–מסר נפשיה שפ"ח–שפ"ט; שם מתה–ציקין שפ"ט; צ"ו, ב' כחש–בכילתא שפ"ט–ש"צ; שם דההוא גברא–צ"ז, א' ואיפטר ש"צ–שצ"ב; צ"ז, א' א' רבא האי מאן שצ"ב; א' רבא מקרי דרדקי–דלמיסר טעונה שצ"ב–שצ"ד.

בבא בתרא

ב', ב' פשיטא–ג', א' וזה בתוך שלו והחזיק שנ"א–שנ"ג: י"א, א' ח' אמות לזה שנ"ג–שנ"ד; שם חצר מתחלקת שנ"ד–שנ"ה; שם פירא דסופלי שנ"ה–שנ"ו; כ"ג, א' אין חזקה לנזיקין ל"ט–מ'; ע"ו, א' אותיות נקנות (כל הסוגיא) קי"ב–קי"ז; קכ"ד, ב' אין בכור נוטל ל"ד–ל"ז; קל"ב הכותב נכסיו לבניו רמ"א.

סנהדרין

פ"ד, ב' למפתח ליה כוותא ת"א; צ"ה, א' כי מטא קובי–וקטליה שצ"ח; צ"ה, ב' כמה נער שצ"ח; צ"ו, א' גרירתיה לארמאה שצ"ח; שם טבא דנפחא שצ"ח; צ"ו, ב' ג' מאה כודנייתא שצ"ח; שם ההוא גברא מה תיהוי עליה–ואיתגייר שצ"ט; שם מתלגא–טורא שצ"ט; צ"ז, א' דור שבן דוד בא שצ"ט; שם תוהו–ימות המשיח ת'; צ"ז, ב' אספקלריא–בבר שצ"ט; צ"ח, א' מלכות הזלה שצ"ט–ת'; שם בר חיור ת'; ק"ח, ב' קא פאלי רמונא ת'; שם זיקיתא ת'; שם אישתא זינתיה ת'; שם אורשינא ת'; בספנא דתיבותא שם; ק"ט, ב' כי הוה מתרמי ת'–ת"א.

הלכות נחלות ואפטרופוס

בכ״ר שמכר בכורתו בחיי אביו מכירתו אינה כלום ל״ב, א׳.
בכור נוטל פי שניים במלוה ל״ד, ב׳.
מי שמנה אפטרופוס על נכסיו אין יכול לערער על מה שעשה קפ״ה, ב׳

הלכות פקדון

אין בעל הפקדון יכול להוציאו מידי יתומים אם ידוע שהשתמש בו אביהם ר״ט, ח׳.
הודה במשכון וכפר בתביעה אחרת נשבע ופטור רכ״א, כ״ד.
אבי החתן הוא שומר שכר על נכסי הכלה ואבי הכלה ש״ש על נכסי החתן רל״ט, ב׳.

גניבה, גזילה וחובל בחבירו

אין ליורשים כח להוציא מידי מי שקנה מהמלכות נכסי הרוגים יהודים רי״ג, ט״ו.
שוכר נודות שלקחו שלוחי המלך ממנו הנודות אם בקשו היין חייב לשלם ואם בקשו הנודות פטור רכ״ג, כ״ח.
החובל בחבירו קונסין אותו על כל חבלה וחבלה אע״פ שנעשו כאחת רע״ד, ד׳.

ענינים שונים

אין מעלה לתרגום של תורה על תרגום של נביאים פ״ד, ד׳.
אין לישא ולתן בעלת הדבר למה נגנז תרגום של כתובים פ״ד, ד׳.
בבבל יש תרגום אסתר כמה גוונים משונים זה מזה פ״ד, ד׳.
טעם למה נכתב יששכר בשתי שיגין פ״ח, ו׳.
טעם למה קורין ס׳ ונכתב שין פ״ח, ו׳.
ההפרש שבין ברייתות שנקבעו למגרס ושאר הברייתות קנ״ב, ג׳.

מפתח הפרושים

ברכות

ב׳, א׳ וממאי דהאי בא השמש–ב׳, ב׳ דרב שילא שס״ג–שס״ה; ב׳, ב׳ אמר מר–ג׳, א׳, לאו ר״א שס״ה–שס״ז; ג׳, א׳ מאי קא חשב ר״א שס״ז; שם שואג כארי שנ״ו; שם מפני ג׳ דברים– ג׳, ב׳ מזיקין איכא שנ״ו–שנ״ז ושס״ח–שס״ט; ג׳, ב׳ ד׳ משמרות–נשף יממא ואתי ליליא שנ״ז–שנ״ח ושס״ט–ש״ע; שם ודוד מי הוה ידע–ד׳, א׳ שמא תתבדה ותאחז שנ״ח; ה׳ ב׳ בחסד ואמת–הא להו שנ״ח–שנ״ט; שם דין גרמא שנ״ט; שם ר׳ אליעזר חלש שנ״ט; שם ר׳ הונא תקיפו ליה–ואיזדבן בדמי דחמרא שנ״ט–ש״ס; שם על תפלתי שתהא סמוך למטתי ש״ס; שם שנים שנכנסו ש״ס; ו׳, א׳ אלמלי נתנה רשות–כי כסלא לאוני ש״ס–שס״א; שם אין תפלה של אדם–הקב״ה מצוי בבית הכנסת שס״א; כ״ד, א׳ בקציצה כ׳; שם בכיסתא כ׳; כ״ה, א׳ צפי דבי רב שע״א; שם צואה עוברת שע״ב; שם פי חזיר שע״ב; שם ספק צואה שע״ב; שם מטפיחין שע״ב; שם כנגד עמוד שע״ב עוברת שע״ב; שם פי חזיר שע״ב; שם ספק צואה שע״ב; שם מטפיחין שע״ב; שם כנגד עמוד שע״ב; שם שזורקה–שגוללה שע״ב–שע״ג; כ״ה, ב׳ נוגע שע״ג; שם בעששית שע״ג; שם ברוק עבה שע״ג; שם בתחלה שע״ג–שע״ד; שם בין לפני המטה שע״ד; שם בית שיש בו שע״ד; כ״ו, א׳ בתי כסאי דפרסאי שע״ד; ל״ט, א׳ דורמסקין כ׳–כ״א; מ״א, ב׳ דברים הבאים מחמת הסעודה ל׳–ל״ב.

שבת

י״ג, א׳ תינוקות מסדירין פרשיותיהן רפ״ז; כ״א, ב׳ ואין מורידין שכ״ה–שכ״ו; שם נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו–אע״ג דאיכא מדורה שכ״ו; שם תנן התם–לאימנועי ממצוה שכ״ו–שכ״ז; כ״ב, א׳ למעלה מכ׳ אמה שכ״ז; שם מצוה להניחה שכ״ז; כ״ד סוף הדף לבדו ולא מלה רפ״ח; מ״ה, ב׳ אין מוקצה רפ״ז; ע״ג, ב׳ זומר חייב–דקניב סילקא שכ״ז; שם החורש–מקלקל הוא שכ״ז–שכ״ח; שם דשדא פיסא–דכניף מילחא שכ״ט; ע״ד, ב׳ דסלית סילתי שכ״ט; שם דשדא סכתא–י״א חטאות שכ״ט–של״א.

ערובין

פ״ז, ב׳ טומנין בעצה–פ״ח, א׳ דאנא בהדך לא ניחא ליה ע״ז-פ״ב.

פסחים

ע׳, א׳ סכין שנמצאת–ע׳, ב׳ דתרי ספיקי קפ״ד–קפ״ה.

יומא

כ״ו, ב׳ תני ר׳ חייא שמ״ו–שמ״ז.

אם לא הזכיר האב כתובת בנין דכרין אומדין דעתו שלא ידע תקנה זו ולכן הרבה מתנות לבניו מאשתו הא׳ ר״ו, ד׳.
הלכה כאנשי גליל ואין היורשים יכולין לתן כתובתה להאלמנה ולפטור איתה רי״ח, כ״א.
האשה שמכרה בנכסי מלוג בחיי בעלה ומתה הבעל מוציא מיד הלקוחות בלא דמים רי״ט, כ״ב.
כתובת בנין דכרין גם בשאשתו השנייה קיימת קכ״ו, ל׳.
אין ביד היתומים לאמור שתכשיטי האלמנה הם שאולים לה מבעלה רע״ח, ט׳.
אין זכות לאשה לדור בבית שהשאיר לה בעלה הראשון בשנישאת שנית רי״ב, י״ב.

הלכות גטין

ששה הלכות בדיני שליחות גט ק״צ, ד׳.
בדיקת חולה הרוצה לתן גט ר״מ, ג׳.

הלכות יבום וחליצה

משומד אינו זוקק אם נשתמד קודם נשואי אחיו קע״ב, ד׳.
יבמה שכנסה יבמה ומת אין לה אלא כתובה אחת של בעלה הא׳ או של יבמה קפ״ט, ג׳.
קטנה שחלצה ונתארסה ראוי לו לחלוץ כשתגדיל ובאונס חליצתה הראשונה כשרה ר״י, ט׳.
היבם כותב לה כתובת מנה מלבד כתובתה של בעלה הראשון רמ״א, ה׳.
מצות יִבום קודמת למצות חליצה רע״ד, ג׳.

הלכות דיינים ועדות

אין שומעין להנתבע אבל שומעין להתובע האומר אני מבקש משפט בית דין הגדול ס״ב.
עדים בני עיר שהעידו על אחד שעשה כותל בינו ובין רשות הרבים אינם נאמנים קכ״ה, ק״ל.
אסור לבית דין לבצוע אחר ששמעו טענות הבעלי דינין אבל אחרים פושרין ביניהם קכ״ו, קל״ה.
מותר ומצוה להעיד לפני ערכאות של גוים אם הבעל דין אינו שומע לב״ד ישראל קכ״ז, קל״ז.
אנשי העיר יכולים להעיד על תקנותיהם ואף שהם נוגעים בדבר קכ״ט, בראש העמוד.
מי שהוא ראוי להוראה אסור למונעו מן ההוראה ומותר לו להתנות שלא יכתוב פסק דין קל״ו, ה׳.
גיסים פסולים להעיד והנשואין בנות אחין או בנות אחות כשירים רי״ב, א׳.
קרובים המעידים בצואה עדותם אינה כלום רט״ז, י״ט.
עד שאין תחילתו וסופו בכשרות פסול לעדות רכ״ד, כ״ט.
מקבלין עדים שלא בפני בעל דין אם הלך לו למדינת הים רט״ו, י״ח.
עדים שהעידו עדותן אין יכולין לחזור בהן והלכה שניים שדנו דיניהם דין רע״ד, ד׳.

הלכות הלואות, גביית מלוה, העושה שליח לגבות חוב ואפותיקי

שמעון שנתן כסף צרוף לראובן שיתנם לבעל המטבע בשמו של ראובן ובעל המטבע טוען שנתן הזוזים לראובן וראובן טוען שלא קבלם, שניהם נשבעין ונוטלין מ״ט, א׳.

כל תנאי שהוא כעין אסמכתא בטל הוא דאסמכתא לא קניא רי"ד, י"ז.
אין המלוה יכול לגבות חובו מנכסי הלווה שהלך לו למדינת הים אם לא נשאר מהם כדי כתובה לפרוע לאשת הלווה רי"ח, כ'.
שליח שקבל ממון ומת המשלח אין יכול לעכבם אצלו בשביל החוב המגיע לו רכ"ב, כ"ז.
המקדיש נכסיו לצדקה אינו מוציא מידי שעבוד בעל חוב רל"ח.
אדם שצוה מחמת מיתה בפני בעל חובו על החובות המגיעות לו והלה שותק אין יכול לומר פרעתי רמ"ח ב'.
החשוד על השבועה שכנגדו נשבע ונוטל וישאר בדין זה עד שיעשה תשובה גמורה רס"ג.
כתב יד כעדות שעל פה דאמי ולא כעדות בשטר ש"ו, ב'.

הלכות נזקי שכנים

לא אמרו אין חזקה לנזיקין אם בשעה שהחזיק לא היה אדם דר בשכונת המזיק ל"ט, ו'.
אין בני השכונה יכולים לעכב מי שפותח חצירו לרשות הרבים ואין שום חששא דגנבי מ', ז'.
הבונה בה"כ בצד חצירו של חבירו עליו לעשות תקנה שלא יזיק ואי אפשר לו לאמרו לכשיבוא ההיזק אסלקינו רי"ג, י"ד.

הלכות מצרנות

אין דינא דבר מצרא במקומות ישיבה של בית הכנסת קכ"ה, קל"ד.

הלכות שלוחין

אין המוכר יכול לחזור אם נמצא שהלוקח שקנה השדה על שם אחר לא עשה כן בשליחותו צ"ב, א'.
אין השליח חיב לתת בפני עדים מה שנמסר לו לתן ש"ז, ג'.
אין המוכר יכול לחזור ממה שהתנה לתן להסרסור בעד טרחתו ש"ח, ד'.

הלכות מקח וממכר ואונאה

ד' אמות כותבים בשטרי הלואה גם בשאין לו קרקע ל"ח, ד'.
אין שטר נקנה לא בחליפין לא בהגבהה לא במשיכה ולא במסירה אלא בשטר קי"ב.
השעור בכדי שיראה לתגר או לקרובו נאמר בכל הדברים רע"ב, א'.
חליפין בקרקע קונה גם בשלא נתן כסף ובמטלטלין רק עם כסף ש"ה, א'.

הלכות מתנה ומתנת שכיב מרע

אין ביד ב"ד לכוף מי שאינו רוצה לקיים צואת אביו לתן לעניים חלק מנכסיו שהשאיר קכ"ד, קכ"ח.
מסירת שטר מתנה בעצמה אינה כלום כל זמן שלא קנו מידו על כך ר"ה, ב'.
כשאמרו חכמ' חזרה במקצתה שמה חזרה בשלא פרש דבריו אמרו כך ר"י, י'.

המנהג להתיר חרמות בשבת ואף שמצד הדין אסור קכ"ט, קמ"ב.
המגביה טליתי משום נוי ויופי ולא לתקנת הטלית מותר לו לעשות כן רפ"ו, ב'.
לית דחש להא דר' עקיבא דא' תחומין מן התורה שמ"ה.

הלכות פסח

אין לחלוט ברותחין אלא לחולה שיש בו סכנה ק"ד, ו'.
פורנא אופין בה בפסח אבל טפקא של חרס לא ק"ח, כ'.
צדקה אינה כמו הקדש ועובר על חמץ שנתן לעניים בבל יראה קנ"ב, ד'.
ניסח קדוש של פסח וסדר ההגדה רנ"ז, ב'.

הלכות ראש השנה ויום הכפורים

אין להשיח בין תקיעות שמיושב לתקיעות שמעומד פ"ג, ג'.
אסור להתענות בב' ימי ר"ה ובשבת שובה תקס"ד.
כשיש מילה ביוה"כ אין ראוי להביא כוס של יין ולברך עליו רי"ב, י"ג.

הלכות לולב

המנהגים השונים בנענוע של לולב ס'.
שיתוף בלולב ס"א, ד'.
סדר הושענא רנ"ו.

הלכות פורים

אין צריך לומר בנשימה אחת אלא י' בני המן ועשרת ק"ז, י"ד.
י"ד של אדר הראשון אסור בהספד ותענית קל"ו.

הלכות טריפות

איזה חיות יש להן דריסה ופרטים שונים בהלכה זו רל"א, ל"א.
אין דריסה לזאב משור ולמעלה אבל יש לו בבהמה דקה כ"ט, ו'.
נשתברו גפיה כשרה גם אם סמוך לגוף ממש, בדיקת הראה בשנמצאה מכה על הגף ר"ח, ה'.

הלכות חלב, דם ושאר מאכלי אסורים

שמנונית שבין שוק לירך נהגו לטול אותו ק"ד, ג'.
בצים שהדיחן והשליכן עם הבשר והין שלימות מותר קל"ו, ג'.
כבד אי טחול אין לחוש מהן משום לינה קל"ו, ב'.
במקום שאין מלח מותר לתלמיד חכם לאכל הבשר על ידי רתיחה רכ"א, כ"ה.
פת של גוים אסור תקע"ג.

הלכות רבית

אם מוכר באשראי בדמים של עכשיו מותר ואם לאו אסור קי"ג, א'.
משכון של גוי ביד ראובן מותר לו למכור חלק ממנו לשמעון שיקבל רבית מן הגוי ר"ט, ז'.
באיזה איפן מותר ללות מעות ברבית באמצע גוי ר"כ, כ"ג.

הלכות נדרים וצדקה

גזרות וחרמות שגזרו בעיר חלות גם על העיירות שלה רע"ו, ז'.
מי שאין מקיים מצות אביו שצוה בשעת מיתה ליתן צדקה מירושתו אי אפשר לכופו קכ"ד, קכ"ט.

הלכות מילה ועבדים

מנהג הישיבה למול על המים תקס"ב.
שפחה כנענית שנשתחררה אסור להשיאה לעבד רע"ג, ב'.

הלכות ספר תורה ומזוזה

ס"ת צריך להיות מעובד בעפצי, לשמה ונכתב בדיו על גבי בשר ותפור בידים ק"מ, ותק"ס.
כל מזוזה שהעמיקה טפח פסולה כ"ג, כ"ה.
פרשות מזוזה סתומות כ"ג, כ"ז.

הלכות כלאים וחלה

שור וחמור אסור להדביקם בין לדוש בין לחרוש ק"ז, ט"ו.
חיוב חלה גם על האיש, סדר הפרשת חלה ושעורה נ"א, ב'.
שיעור חלה אחד מכ"ד מתחלת חיובה של עיסה ששיעורה מ"ג בצים וחומש ק"ד, ז'.

הלכות כהונה

כהן שנשתמד וחזר בו אוכל בתרומה אבל אינו עולה לדוכן ואינו קורא תחלה ק"ז, ט"ז.

הלכות קדושין וכתובה

שכיב מרע שפטר אשתו משבועת אלמנה וקודם שמת חזר בו חזרתו חזרה ל"ז, ג'.
שליח קדושין ששינה שליחותו במקום שאפשר לומר שהמשלח מקפד קדושיו בטלין ס"ה, ו'.
אם היתה חופה שאין ראויה לביאה מברכין ברכת אירוסין בלבד; אין מברכין ז' ברכות בארוסין ק"ז, י"א.
אדם יכול לאסור דירתו על אשתו אם יש לו נכסים אחרים שאפשר לשכר לה מהם דירה קכ"ו, קל"ו.
כתובת בנין דכרין גם בנכסים שלא הכניסה מבית אביה אלא מבית בעלה הראשון ר"ד, א'.
אם לא כתב „בנין דכרין" והבנים רוצים לעמוד בהמתנות שנתן להם אביהם הרשות בידן ר"ה, ו'.

מפתח התשובות

הלכות תפילין וקריאת שמע

גודל חשיבות מצות תפילין קמ"ז, ג'.
אין לאחוז בציצית בשעת קריאת שמע ק"ה, ט'.
אין לקרוא שמע בשעה שהוא ערום ק"ה, י'.
מאיזה ק"ש אמרו שחתן פטור ממנה ק"ז, י"ח.

הלכות תפלה וקריאת ספר תורה

טעם למה אנו קוראין ומתרגמין וקרא זה אל זה, ותשאני רוח ק"ו, י"ב.
העומד בתפלה אסור לענות קדושה ואיהש"ר ואפילו לשתוק אסור ק"ז, י"ג.
חולה שלא התפלל אין לו תשלומין ק"ח, י"ט.
בהגדר שתוי יין שאסור להתפלל קמ"ה, ב'.
אילו הוספות בתפלה שאסורות ואילו המותרות תקמ"ד.
עשר תשבחות שבקדיש קס"ג, א'.
פרוש הקדיש ונוסחו קס"ג, ב'.
מצוה היא לתרגם בבית הכנסת על הקורא בס"ת ועל ההפטרה פ"ז, ה'.
שני פנים יש בקריאת יששכר פ"ח, י'.

הלכות סעודה ברכות הודאות ושאר ברכות פרטיות

על איזה דברים מברכין בתוך הסעודה ל', ז'.
כל הברכות השנויות במשנה דהרואה הן בשם ומלכות ל"ט, ה'.

הלכות שבת ערובין ותחומין

טבעת שיש עליה חותם אסור לאיש לצאת בה לרשות הרבים כ"ב, כ"ד.
כוס של קדוש טעון ברכה לאחריו כ"ד, א'.
אין מבדילין על הפת אלא בי"ט שחל במוצאי שבת כ"ו, ב'.
אמת המים שאין עמוקה עשרה ממלאין ממנה כ"ח, ד'.
מחיצה י' שאין רחבה ד' מותר להשתמש בה כ"ח, ה'.
זיזין על הנהר אין מתירין להשתמש בנהר פ"ב, ב'.
המנהג לערב ערובי חצרות במועד של פסח בשביל השנה כולה ק"ד, ד'.
כשחל ע"פ בשבת אם רצה אופה הערוב בע"ש או בחוה"מ ר"ח, ו'.
בני עיר אחרת שבאין לבהכ"נ להתפלל אין צריכין לא לערב ולא להשתתף ק"ה, ח'.

מפתחות

ב׳, ב׳

[שהיה גדול במקרא ובמשנה ו]בתלמוד ובתוספ׳ [ולא אמר דבר שלא שמ]ע מפי [רבו] שלמדו רבו / ה[לכה למעשה על] פי הלכה למשה מסיני [שנצטוה על] מעשה ונע׳ שהן הלכה / למשה מסיני שכך כת׳ ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני י״י / אלהי לא בכתב אלא על פה ועוד [כת׳] רק חזק ואמץ מאד ופירשו חכמ׳ אשר / צוך התורה שבעל פה שכמה פעמים הקבה מזהיר את יהושע חזק / ואמץ מאד שאין אדם למד תורה שבעל פה אלא אם מתחזק ומתאמץ / ומצטער בכל כחו ובכל לבו ובכל נפשו ובכל מאדו. ואף חכמ׳ לעולם / הבא מתעסקין בתורה שבעל פה בישיבה שלמעלה שכך כת׳ זכרו / תורת משה עבדי וגו׳ ואמר רב חייא בר אשי אמ׳ רב תלמידי חכמ׳ אין / להם מנוחה [לא בעולם הזה] ולא בעולם הבא שנאמר מחיל אל חיל וג׳ / מחיל זו ישיבה שלמטה אל חיל זו ישיבה שלמעלה יראה אל אלהים / בציון בישיבה שלמעלה שאין ציון אלא ישיבה: ובשביל בישולי גוים / ופת שלגוים שכך שנו חכמ׳ אילו דברים שלגוים אסורין ואין איסורן / איסור הנאה חלב שחלבו גוי ואין

1. שהיה.] השלמתי על פי מה שנאמר למעלה קטע נ״ו, ג׳, א׳–ב׳, והארקאווי, מאנן ואפשטיין השלימו באופנים אחרים.

2. ונע׳.] ש׳ שבור (עיין מפתח הכללי בערכו) והוא קצור של ונשמע ולפי דעת מחברנו נעשה ונשמע, בשמות כ״ד, ז׳ מרמז על הלכה=נשמע ועל מעשה=נעשה.

3. יי.] אצל מאנן: י״י.

4. על פה.] עיין חולין כ״ח, א׳–ושם נסמן–כאשר צ ו י ת י ך מלמד שנצטוה משה, ועיין שם ברש״י ,למד שנצטוה לו מצות שחיטה על פה וכן מחברנו דורש ש צ ו נ י הוא על פה. ופירשו.] דרשה זו לא נמצאה בספרים שלנו ואף שבכמה מקומות נזכרו הלכות שמסרן משה ליהושע בעל פה, עיין תמורה י״ז, א׳ ובהגדות היהודים שלי חלק ו׳, ק״ע הערות ז׳–ט׳.

8. זכרו.] ואחר כך נאמר הנה אנכי שולח וכו׳ לפני בוא יום ה׳ הגדול, ולפי דעת מחברנו פרוש הכתוב הוא שיזכרו תורת משה אשר יתעסקו בה לעתיד לבוא אחר היום הגדול והנורא, ופרוש זה מוזר הוא מאד.

9. ואמר.] סוף ברכות.

12. ישיבה.] הארקאווי ומאנן לא העירו שכוון לברכות ח׳, א׳: אוהב ה׳ שערי ציון שערים המצוינים בהלכה. ובשביל.] עיין הפתיחה עמוד תקמ״ב.

13. שנו.] משנה עבודה זרה ל״ה, ב׳ ואצל מאנן בטעות, ל״ח; בספרים ואילו, אולם בכ״י מ׳: אלו.

ישראל רואהו ופת שמן ושלקות חלב / וגבינה בין יבישה בין לחה לעולם אסורין אלא אם כן יושב ישראל / ומשמר כשהוא חולב את הגבינה ואם יעלים ישראל עינו ממנו אסור / ופת אפילו ישראל לש את העיסה ובא גוי והסיק את התנור ואפה את הפת / בתנור ישראל אסור לאכל ממנו מפני שבישולי גוים הוא וכל שכן לאופות את הפת בפורני אלא אם

14. שמן ושלקות.] לפנינו: והשמן שלהן רבי ובית דינו התירו השמן, והשלקות וכבר העיר רש"י שהמאמר, רבי–השמן, היא הוספה מאוחדת וגרסת מחברנו מסייעתו וכן לא גרסו בעל ה"ג, עיין סוף יין נסך.

15. וגבינה.] עבודה ז' ל"ט, ב' ושם לא נאמר שבין לחה ובין יבישה אסורה ואולם פשוט שכן הוא.

16. הגבינה.] צ"ל הבהמה, ולחנם נתקשו בזה הארקאווי ומאנן. ממנו.] מחלב.

18. אסור.] עיין משנה ע"ז ל"ה, ב' וגמרא שם ל"ח, ב'. לאופות.] אפשטיין העיר על כמה מקומות שנמצאה בהם תמונה זו ויש להוסיף עוד הרבה מקומות, עיין ספר היובל לבה"ר שבבודאפעשט פ"ד, הלכות דרב אבא י"ד הערה ג' ועיין גם כן למעלה נ"ג הערה כ' ושם בהשמטות.

19. אלא אם.] השלם: שגר ישראל, עיין הפתיחה עמוד תקמ"ב וגו'.

מתענ[ית] / ואין שכר תענית אלא בעולם הזה לפי שאינה מלאכת שמי[ם] / שכך שנו ח'כ'ז'ל' אין תלמיד חכמים רשאיי לסגף עצ[מו] / בתענית מפני שממע[ט] במלאכת שמים שמלאכת שמים [צריכה] / מיכליא דתענית אינה ממלאכת שמים אלא מן המצות ועוד [שאין] / לך גדול במצוה ממקריב קרבנות וקרבנות אין מגינים אלא ב[עולם] /

נז

ב', א'

שהיא [מצלת אותו מ]אש של [גיהנם כדקאמר ר' דימי א"ר יונתן כל הפורש / עצמו מדברי תורה נופל בגי[הנם שנאמר אדם תועה מדרך השכל בקהל / רפאים ינוח ואין דרך] השכל אלא תלמוד תורה שאדם למד [ומלמד / ומקיים ועוסק] בדברי תורה וביראת שמים ואין בקהל רפאים אלא יורדי / גיה[נם שנאמר ולא] ידע כי רפאים שם וגו'. ואין לך בן חורין אלא מי / שהוא עוסק [בתורה] דאמר ר' יהושע בן לוי בכל יום בת קול יוצא' מהר / חורב וג'. ופרשו [ח'כ'ז'ל'] אשה יפה זו תורה שבכתב שהוא יפה /

23. ח'כ'ז'ל'.] תענית י"א, ב'; בספרים ובכ"י לישב ולא, לסגף. ודע שהרמב"ם לא הביא מאמר זה בספר היד שלו.

25. המצות.] ה' מאנן העיר על דברי הגאון בגעאניקא קנ"ב בר"ש העמוד: ומן הלין שמעתתא (דבתענית י"א, א'–ב') ידעינן דתלמ' תו' עדיף מתענית אבל תענית וצדקה תענית עדיף.

1. גיהנם–הפורש.] כך השלים הארקאווי על פי דברי הגמרא בבא בתרא ע"ט, א'.

3. ואין–שמים.] פרוש מחברנו ולא דברי הגמרא. ומלמד.] אפשר צריך להשלים: והוגה, עיין למעלה עמוד תקס"ט שורה י"ב.

5. רפאים.] אצל מאנן, רפאתים, והיא טעות הדפוס. ואין.] אבות ו', ב' (קנין תורה) ואליהו ז', י"ז, י"ז.

6. בתורה.] אפשר שצריך להשלים בתלמוד תורה כאשר לפנינו באבות, ובאליהו ז': בתורה.

7. ופירשו.] פרוש זה מכוון נגד הקראים ויפה שער ה' מאנן שהוא לאחד מן הגאונים. שהוא.] צ"ל שהיא, שכאן מדבר מתורה שבכתב עצמה ולא מהאנשים שעוסקין רק בה (עיין שורה י"ד) והארקאווי לא דק.

כזהב ובזמן שאדם אינו מ[קשיב] לחכמ׳ ולדבריהם דומה לחזיר שכך כת׳/ אמר נבל בלבו אין אלהים וג ופירו[שו] חכמ׳ אין נבל אלא חזיר שמנבל את/ עצמו בצואה ובכל סרוחה. ואין חזיר אלא מי שלמד תורה שבכתב וכפר/ בתורה שבעל פה וכפר בחכמ׳ אשה יפה וסרת טעם ואין אלהים אלא/ חכם שכך כת׳ אלהים לא תקלל. ומי כפר בחכמ׳ אשה יפה וס׳ טע׳ ופירשו/ חכמ׳ אשה יפה תורה שבכתב שהיא יפה ובזמן שאדם למד תורה שבכתב/ ואינו לומד תורה שבעל פה שהיא פירושה שלתורה שבכתב הוא אשה/ יפה וסרת טעם שאינו מבין כלום ואומר והלחות מעשה אלהים וג׳ אל תיקרא/ חרות אלא חירות ואין לך בן חורין מדינה שלגהינם אלא מי שהוא עסוק/ בתלמוד תורה. וכל הדברים הללו שכתבתי אליכם לא מתלמודי ולא/ מחכמתי אלא ממה שלמדתי מרבי מתלמוד ומהלכה למעשה שהיה רבי/ שמיה ראבה זכ׳ לברכה ולחיי עולם הבא שהיה תלמיד מר רב/ יהודאי גאון זכ׳ אדוננו לברכה ולחיי העולם הבא/

9. ופירשו.] גם פרוש זה נראה שהוא מכוון נגד הקראים (עיין ההערה לשורה ז׳) ואף שכבר אמרו ביבמות אלו המינין–בדפוסים, הצדוקים, הוא תקון הצענזור–וכן הוא אומר אמר נבל בלבו.

11. בחכמ׳.]=בחכמתה או בחכמה והיא תורה שבעל פה, ועיין שורה י״ד: שהיא פירושה שלתורה.

12. חכם.] עיין מכלתא מסכתא דעמלק יתרו סוף א׳: לפני האלהים אלא מלמד כל המקבל פני חכמים כאילו מקבל פני שכינה, ועיין גם כן בראשית ר׳ כ״ו, ה׳ הדרשה על בני האלהים ומכלתא משפטים י״ט בפסוק אלהים לא תקלל ובמקומות שציינו טהעאדאר ורמא״ש.

14. למד.] כך אצל הארקאווי ומאנן העתיק, לומד.

15. אל.] אבות ו׳, ב׳ ואליהו ז׳, י״ז, י״ז, ועיין גם כן המקומות הרבים שציינו רש״ז שעכטער בהערה ל״ז לאבות דר״נ פ״ב ובובער תנחומא ד׳, ע״ו הערה י״ט והוסף אליהו ז׳ פ״ד, קע״ט ואולם הדרשה, בן חורין מגיהנם, לא מצאתי בשום מקום, ובהמדרשים מובאים ג׳ פרושים לחירות, בן חורין ממלכות, ממלאך המות ומיסורין, ונראה שמלאך המות ודינה של גיהנם דבר אחד הוא.

20. העולם.] מאנן העתיק, עולם.

בו׳ וג׳ חיים שהן / [ובעולם הבא שאין להן הַפסק ואורך ימיך לעולם שכולו ארוך ואין / [לאה]בה כתוב כַן אלא תלמוד תורה לשמה שלא תבקש אדם לא תענוג / [ול]א תאוה ולא כבוד ולא קינאה ולא גדולה ולא עושר ולא כבוד ולא / [נ]כסים אלא מוסר עצמו ומכוער עליה כדר׳ יוסי בר חנינא דאמר ר׳ / [יו]סי בן חנינא אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שמעמיד עצמו / [ע]ליה שנא׳ אני חכמה שכנתי ערמה אל תקרא ערמה אלא עָרום / [ור׳] יוחנן או׳ אין דברי תורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו / [כ]מי שאינו אלא כעפר שהכל דשים אותו שנ׳ והחכמה מאין / תמצא ואין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשכים ומעריב /

ה׳, ב׳
לבית המדרש ומשחרר פניו עליהם ויהיה אכזרי על בניו שכך / כתוב שחורות כעורב זה שהוא אכזרי על בניו שכך כתוב / לבני׳

18. חים.] עיין קדושין ל״ט, ב׳ וחולין קמ״ב, א׳: לעולם שכולו טוב . . . לעולם שכולו ארוך, והפסוק, כי היא חייך וארך ימיך ,נדרש בהרבה מקומות על תלמוד תורה, עיין לדוגמא ברכות ס״א, ב׳, שבת סוף י״ג, א׳ ופסחים מ״ט, ב׳.

20. לשמה.] יפה העיר ה׳ מאנן שמחברנו כוון לדברי הגמרא נדרים ס״ב, א׳. תבקש.) צ״ל יבקש, ונראה שהוא טעות הדפוס ולכן לא העיר ה׳ מאנן על זה. תענוג.] עיין תנחומא נח ראש ג׳ ועיין גם כן גנזי שעכטער א, כ״א.

22. ומכוער.] לשון קצר במקום ועושה עצמו מכוער, ואולי שהסופר דלג מעצמו לעצמו.

23. אין.] סוטה כ״א, ב׳; וכבר הגיה ה׳ מאנן שצ״ל, ערום, אחר עצמו. ודע שברש״י שם מובא גם כן הגרסא, שמשים עצמו, וכך הוא בילקוט על פסוק זה ואולם בן באבוי גורס כגרסת הספרים.

24. אל–ערום.] לפנינו ליתא ואולי הן דברי בן באבוי.

26. אלא–אותו.] לפנינו ליתא ואולם הבטוי, דשים אותו כעפר, נמצא בהרבה מקומות, עיין לדוגמא בראשית ר׳ מ״א, ט׳ ובמקומות שהעיר עליהם טהעאדאר עמוד שצ״ו הערה ב׳, ועיין גם כן ספרי דברים מ״ז.

27. ואין.] בערובין ראש כ״ב–ועל זה כבר העיר ה׳ מאנן–, ויקרא ר׳ ראש פי״ט, שהש״ר ר׳ ה׳, ז׳ ומדרש שמואל ה׳, נ״ז מאמר כעין זה אבל לשון מחברנו שונֶה.

1. ומשחרר.] צ״ל ומשחיר כאשר הוא שם בערובין; מחברנו הרכיב ב׳ דרשות, א׳) שחורות לשון שחרית=משכים, ב׳) לשון השחרת פנים. וה׳ מאנן העיר על סנהדרין ק׳, א׳ ואולם אין ספק שמחברנו כוון לערובין כ״ב, א׳ שרק שם נאמר: שמשחיר עליהן כעורב.

2. אכזרי.] ערובין שם ועיין כתובות מ״ט, ב׳, בבא בתרא ח׳, א׳ ופרקי ר״א סוף כ״א.

עורב אשר יקראו ה׳ק׳ב׳ה׳ זן את בניו ואין עורב עוסק במלאכת / ה׳ק׳ב׳ה׳ תלמידי חכ׳ שהן עוסקין בתורה ביום ובלילה שהוא / מלאכת ה׳ק׳ב׳ה׳ על אחת כמה וכמה שאני זן אותם ואת בניהם / בעולם הזה ומזכה אותם לחיי העולם הבא ולא נתן ה׳ק׳ב׳ה׳ תורה / לישראל אלא לנסות אותם אם מוסרים עליה בצע[ר] / ובדוחק ללמד אותה ולקיים אותה שכך כתו׳ למען ענותך לנסותך / בעולם הזה לפי שאין שבח תורה בעולם הזה כר׳ יהושע בן לוי / דאמ׳ ר׳ יהושע בן לוי מה שכתוב אשר אנכי מצוה אתכם ה[יום] / לעשותם ולא היום ליטול שכרן אבל מי שהוא עוסק בתור[ה] / ובמצות בעולם הזה ואינו מלמד תלמוד תורה והוגה ביום ובלילה / ה׳ק׳ב׳ה׳ משלם לו שכרו בעולם הזה שכך כתוב והיה אם שמוע / תשמעו אל מצותי וג׳ שהוא מבקש תענוג תאוה ועושר / ונכסים ונחלה וקנאה וכבוד שלעולם הזה כיון שהוא עוס[ק] / במצות ה׳ק׳ב׳ה׳ משלם לו שכרו בעולם הזה שכך כתוב [ב]פירוש / שכרו בעולם הזה ונתתי עשב בשדך וג׳ ועוד כתוב והיה [אם] / שמוע תשמעו אל מצותי וג׳ ובאו עליך כל הברכות האלה וה[שיגוך] / ומיכן אתה למיד ששכר מצות בעולם הזה מפני שנמ[שלו] / מצות כנֵר מה הנֵר אינו מֵגין אלא לפי [ש]עה אף שכר מצ[ות] / בעולם הזה שהוא חיי שעה ואין לך גדול במצות

6. ולא נתן.] עיין תנחומא נח ג׳ על הצער הגדול שבלמוד תורה שבעל פה.

9. שבח.] יפה העיר ה׳ מאנן שהוא כמו שכר וצריך להוסיף שבמשנה ובתלמוד השתמשו בלשון שבח במשמע עלוי והטבה של נכסים וכמעט הוא נרדף עם, פירות, ולפי זה, שבח תורה, הוא כמו הפירות שתלמוד תורה מביאה למי שעוסק בה. יהושע.] ערובין כ״ב, א׳.

10. מצוה אתכם.] יפה הגיה ה׳ מאנן על פי נוסחת הגמרא שלנו, מצוך היום, שהרי עקר הדרשה היא מלעשותם ולא מצינו פסוק בתורה מצוה אתכם היום לעשותם. ונראה שבסוף השורה צריך להשלים: היום, היום ועיין שם בדקדוקי סופרים, ועיין גם כן עבודה זרה ג׳, א׳, והגרסא ולא היום ליטול שכרן גם בכ״י מ׳ ובספרים, למחר לקבל שכרם.

12. והוגה.] לשון קצר במקום, והוגה בה.

14. מבקש.] עיין ה׳, א׳, כ׳.

20. כנר.] סוטה כ״א: מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה, ועיין גם כן מדרש תהלים י״ז, קל״ב: גדולה תורה מן המצוה שמצוה בפני תורה כנר בפני חמה ומאמר קרוב לזה באליהו ר׳ סוף פ״ג.

21. ואן.]=ואין עיין ההערה לה׳, א׳, ו׳.

אכלוהו היום וג'. אבל צום ותענית אין מגינין על אדם אלא/ בעולם הזה וגדול עונג שבת אחד יותר ממקריב אלף קרבנות/ ומאלף תענית שעונג שבת חובה ומצות מגין על אדם/ בעולם הזה ולעולם הבא אבל צום ותענית לא חובה ו[ה]ם/ אין מיגינין על אדם אלא בעולם הזה. ואם בא לומר לישב [בתעני]ת/

נו

ה', א'

את עצמו ויתודה עד מיתה כאותה ששנו ח'כ'ז'ל' פת במלח תאכל וכוליה/ רב נחמן בר יצחק אמ' זה תלמיד חכ' שהוא ירא חטא שמדקדק בתו/ ובמצות מר זוטרא אמ' מרבנן דסלקא לו שמעתא אליבא דהילכתא/ שמבין דבר מתוך דבר ואומר על אסור אסור ועל התר התר ועל טמ'/ טמא טמא ועל טהור טהור ועל כל דבר ודבר בעיתו כתיקון ח'כ'ז'ל'/ וכזירתם שנא' מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ואן אהבה/ אלא תלמוד תורה ואן

22. תענית.] ה' מאנן העיר על דברי התנחומא–הוספה משאלתא ולא מתשובה כמו שכותב הוא–בראשית ג': וכבוד שבת עדיף מאלף תעניות, ועיין גם כן שבת סוף ל'.

23. הם.] כך השלים ה' עפשטיין לנכון ולא, גם, כאשר הגיה ה' מאנן.

24. בכ"י אוקספורד ד' שורות שחסרות לפנינו :ואם בא אדם לומר לישב בתענית בשבת–הוסיף, שכך,–אמ' ר' יוחנן (לפנינו בספרים ר' אלעזר ואולם עיין בד"ס) משום ר' יוסי בן זמרה כל היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו וכך פירשו חכמ' (עיין המקומות שהעיר עליהם אפשטיין) אי זה הוא תענית שמחללין עליה את השבת כגון שראה אדם בחלום שנגזרא–צ"ל שנגזרה–עליו גזירה ומיתירא לשם–צ"ל משום–סכנה מותר לחלל עליו שבת שמחללין שבת על ספק נפשות.

1. ויתודה.] לפי דעת ה' אפשטיין צ"ל לתורה, ובן באבוי מפרש דברי הגמרא סוטה כ"א, א': זה ת"ח ויום המיתה, ת"ח שמוסר עצמו למיתה. ח'כ'ז'ל'.] אבות (קנין תורה) ו', ד' וה' מאנן ציין בטעות ,ד', ד'.

2. רב.] סוטה כ"א, א'; לפנינו: ויראת חטא... זה תלמיד חכם דסלקא ליה; ונראה שבכ"י צ"ל חד מרבנן, אחד מן התלמידים, שזכות גדולה היא לתלמיד להורות כהלכה.

5. בעיתו.] עיין ב', ב', ה': דבר דבור במקומו כתיקון ח'כ'ז'ל'.

6. וכזירתם.] יפה תקן ה' מאנן, לוכגזירתם. ואן.]=ואין עיין ההערה לב', א', כ"ז. אהבה.] עיין סוטה כ"א, א' ,והדרשות בשיר השירים ר' על הפסוק ח', ז' ועיין גם כן אגדת שהש"ר על פסוק זה: מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, עבירה מכבה את המצוה ואינה עבירה מכבה את התורה.

פרשת דרכים אלא חיי העולם הבא ומים רבים / זה משנה ונהרות לא ישטפוה זה מדרש ותוספות ואגדות שאף / על פי למד אתם ומשמר אתם הם מצילין אותו מדין הקבר ומד' / ומדינה של גהינם שהם מאירים לו כעמוד השחר ואדיין אנו יודע / פרשת דרכים שאינו יודע אם זכה לחיי העולם הבא אם לאוו וכיוון / . . יוה על פרשת דרכים כיון שזכה לעסוק בתלמוד ומצטער עליו / ומוסר עצמו למיתה עליו כידאמר רב חסדא וירא מחטא / [שמדק]דק בדיקדוקי תורה ובדקדוקי ברכות כרב נחמן בר יצחק / שסובר בדקדוקי תלמוד ובדקדוקי מצות עד שיעמוד דבר על בריו , כהלכה כידמר זוטרא מובטח לו שבן העולם הבא הוא וזה הוא / ש[א]מ' הכתוב מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ומן התורה מנין / שכך כתוב לאהבה את ייי אלהיך לשמוע בקו' ולדבקה

7. פרשת.] עיין שם בסוטה. ומים.] בהרבה מקומות דרשו מים על התירה (עיין ערכי הכנוים, ערך מים) ואולם לא נודע לי שום מקום שאמרו בו שמים זה משנה ובחגיגה י"ד, א' אמרו שמים זהו הגדה שמושכת לבו של אדם כמים, ועיין מדרש תהלים ק"ד, תמ"ו על הפסוק זה הים גדול ובהמפתח הכללי ערך „ים התלמוד". ואולם קשה לעמוד על דברי מחברנו שבין בגמרא ובין בהמדרשים, מים רבים ונהרות הם נגודים לאהבה של תורה, ואיך אפשר לומר שהמשנה והמדרש לא ישטפו התורה והרי הן גופי של תורה עצמה! ונראה שהוא דורש כך, אדם שנפשו חשקה בתורה לא ימלא צמאונו גם אם למד משנה מדרש ושאר חלקי התורה המסורה.

8. ותוספות.] עיין ההערה לג', א', כ"ח. שאף.] אין לזה מובן שמאי, שאף על פי, ואולי שצ"ל שאף אם עבר עבירות אם למד וכו' ועיין שם בסוטה עבירה מרבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה. וה' מאנן הגיה, שאדם למד, ואין צורך להגיה ואולם לא הרגיש בהקושי הגדול שבדברי מחברנו. ויותר נראה שצ"ל, שאם למד, ופרושו שאע"פ שאם אדם למד תורה נצול מדין הקבר ואולם עדיין אינו יודע אם זוכה לחיי עולם הבא וכיון שהגיע פרשת דרכים וכו'.

10. אנו.]=אינו עיין ההערה לשורה ו'.

12. . . . יוה על.] ברור שצ"ל שהגיע לפרשת ומחברנו מביא בראשונה דברי הגמרא ואחר כך מפרשם, וה' מאנן הגיה, שעמד על.

13. וירא.] עיין ההערה לשורה ב'.

14. ובדקדוקי ברכות.] עיין ג', א', כ"ה: ודברים הללו אין מעיין אותם ומדקדק בהם אלא הותיקין. ופרוש, דברים הללו, הוא דקדוקי ברכות שהאריך לדבר עליהם מחברנו, ולא כמו שכתב עפפענשטיין (הירחון נ"ב, תרי"ח הערה א') שבדברים הללו מתחלת התשובה על סירכא שכל ענין זה על הסרכא לא בא אלא ללמדנו גדולתו וחשיבותו של מר יהודאי.

15. שסובר.] שיורד לעומק הדברים, ולא ידעתי למה הציג ה' מאנן סימן השאלה אחר שסובר.

שהוא טוחה בכותל / בשבת והן מאבות מלאכות שחייבין עליהן סקילה ובשביל / שמתענין ביום טוב ובשבת ובשני ימים טובים של רא[ש] השנה ובשבת / שבין ראש השנה ליום הכפורים. אחד יום טוב ראשון ואחד / יום טוב שני שאין בין יום טוב שני לראשון אלא להתעסק / במת בלבד שכך שנו חכמ׳ גדול כבוד הבריות שדוחה את / לא תעשה שבתורה ותרגמה רב בבא קמיה דרב כהנא לאו / דלא תסור מן הדבר. מפני שיום טוב שני חכמ׳ [ותקנו או]תו / ומשום כבוד הבריות שהוא דוחה את לאו דלא תסור /

א׳, ב׳

[מן הדבר וכל היושב בתענית בשבת ויעשה אותה כח]ל במיזיד [אין לו חלק לא] בעולם / הזה ולא [לעולם הבא שכך כת׳] מחלליה [מות ימות] מת בעולם / הזה ויומת לעולם הבא. [ואם אתה אומר מח]לליה מי שהוא עשה מלאכה בשבת / והרי כת׳

14. בכותל.] הסופר דלג בטעות על מה שבין בכותל לבכותל וצריך להשלים על פי כתב יד אוקספורד כזה: שהוא טוחה בכותל ושרצים עוברים עליו ומטמאין אותו– את דם מלה–ואחת שפעמים הוא מול (=מל; ו׳ משמץ קמץ גדול) בשבת ונפל דם על עפר והוי טיט בשבת ואחת שהוא טוחה בכותל בשבת. ולפי זה חמש עבירות יש כאן ולא שלש, עיין ההערה שלפני זו.

15. והן.] הגבלת טיט וטוחה בכותל והארקאווי הגיה, והיא, משום שכ׳י שלפניו חסר הוא ולא נזכרה בו אלא מלאכה אחת. ובשביל.] על מחלוקת הגאונים בתענית של ר״ה עיין מאנן ק״כ ועיין גם כן בהפתיחה עמוד תקמ״א וגו׳.

16. ובשני.] וכן בכ״י אוקספורד ואין צורך להגיה בשני, ואצל מאנן נשמט, ובשבת.

19. חכמ׳.] ברכות י״ט, ב׳.

20. בבא.] נראה שצ״ל אבא ולפנינו, שבא, וכן בחולין פ״ו, א׳: אבא ואמרי לה. . שבא; ועיין הוריות סוף ה׳ א״ל רב שבא לכהנא.

21. מפני.] מחברנו אומר שבהכלל הזה שכבוד הבריות דוחה איסור דרבנן נכלל גם כן הטעם למה מת פי״ט שני מתעסקין בו ודברי ה׳ מאנן אינם מדוקדקים.

1. מן.] השלמתי על פי כ״י אוקספורד, וברור שהרקאווי העתיק בטעות, כמיזיד וצ״ל במיזיד.

2. מות.] כך העתיק הרקאווי ואין ספק שצ״ל מית=מת. בעולם.] עיין ברכות י׳, א׳: מת אתה בעוה״ז ולא תחיה לעוה״ב וכבר דרשו כעין זה בספרי דברים שמ״ז, יחי ראובן ואל ימות והלא מת הוא אלא מה ת״ל ולא ימות לעולם הבא ובתרגום של פסוק זה, מות תנינא=עולם הבא. וה׳ מאנן העיר על הדרשה בשבת ע׳, א׳ שאין ענינה כלל אצל דרשת בן באבוי.

3. ואם.] השלמתי עפ׳ כתב יד אוקספורד והארקאוי ומאנן השלימו באופנים שונים.

באותו פסוק כל העשה מלאכה ונכו־תה אבל מחלליה / אינו אלא מי שאינו מעונ[ג] ועשה בחל ואתה למד קו' וחו' מתשעה / באב שקבעו אותה נביאים וחכמ' הראשונים וקיבלו אתו / כל ישראל כולם והן צמים מערב עד ערב כיום הכפורים ואסור / באכילה ושתייה. וכשנזמן תשעה באב הן רוחצין בו מפני כבוד / השבת ואוכלין בו בשר ושותין בו יין. ועשרה ימים שלתשובה / אין ישראל חייבין לצום בהן לא מן המקרא ולא מן המשנה ולא מן / התלמוד אלא מי שיחפוץ מתענ[ה] וכל שאינו חפץ אין עליו / חובת תענית מפני שעשרת ימי תשובה נקראין ואין נקראין עשרת / ימי תענית שאין המק[ום] אין מבקש מאדם צום בלא תשובה / אלא מבקש תשובה ומעשים טובים שכך כת' שובו שובו וג' / וכת' לא תצומו כיום וג לא תענית בלא תשובה. ושנו חכמ' / כל המענג את השבת זוכה ונוחל שני עולמים העולם הזה / והעולם הבא וימות המשיח שנ' אז תתענג על י"י וג' ושנו חכמ' / כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצל משלוש פורעניות מחבלו / שלמשיח וממלחמות גוג ומגוג ומדינה שלגיהנם שכך כת' ויאמר / משה

5. מעונג.] בכ"י אוקספורד, מענגה ועושה אותה כחול, וזה נוח יותר, ואולי הארקאווי לא העתיק כראוי.

6. אותה.]=התענית ובסוף השורה אתו.

7. כל ישראל.] נכפל בטעות בהוצאת מאנן.

8. וכשנזמן.] בכ"י אוקספורד לנכון, וכשנזדמן.

10. המקרא.] עיין תנחומא נח ג': ראייה מן המקרא ומן המשנה ומן התלמוד.

11. וכל.] בכ"י אוקספורד: ומי שאינו יחפוץ, ולשון גרוע הוא.

13. שאין.] ב' גרסאות נתערבבו, א') שאין המקום מבקש, ב') שהמקום אין מבקש, ובכ"י א': שהמ'ק' אין מבקש.

15. תענית.] שכן כתוב שם, הלא זה צום אבחרהו פתח חרצבות רשע וכ' וזו תשובה ממעשיו הרעים.

16. שני עולמים.] בכ"י אוקספורד ליתא; ה' מאנן העתיק, עולמות ואולם, עולמים, אצל הארקאווי. המאמר הזה כפי מה שנראה לי אינו מאמר הגמרא שבת סוף קי"ד, א'–שם: נותנין לו נחלה בלי מצרים–אלא מקומו באיזה מדרש, ואף שבמדרשים שלפנינו לא נמצא, וראיה לזה שהמאמר השני, כל המקיים וכו' נשנה בשבת בראשונה ולוא השתמש מחברנו בדברי התלמוד היה מביאם כסדרם.

18. כל.] שבת סוף קי"ד, א'; לפנינו: מחבלו של משיח ומדינה של גיהנם וממלחמת גוג–כ"י של גוג–ומגוג וכן הוא בשאלתות סימן א' בספרים ובכ"י.

ולא להם סופרים שיש בידם הלכה/ למעשה כיצד מעבדין את העורות ובאיזה צַד כותבין ספרי/ תורה והיו לוקחין ריק מן הגוים שעשו לכתוב בהן ספרי עב[ודה]/ זרה והיו כותבין בהם ספרי תורה מפני שלא היה בידם הלכה למעשה/ ועד עכשיו הם נוהגין כך ולא עוד אילא שלמדו אחרים שבכל/ מק[ו]מות [מה]ם והם כותבין ספרי תורה ומחזורין מפ[ני שהו]קל/ וחומר [עלי]הם בדמו ובכתבו אמרו ח'כ'ז'ל' אסור לק[רות] בספר/ תורה שלא [נכת]ב כהלכה למשה מסיני ואסור לברך עליו וכל המברך/ עליו הרי זה מברך ברכה שאינה צריכה מפני שאין כשר/ לקראות בו שאפילו חשׂר דבר אחד ממה ששנו ח'כ'ז'ל' ויָגנז/ מדר' יהושע בן לוי דאמ' ר' יהושע בן לוי כתבו שלא בדיו או ש/ שחיפה את אזכרות זהב הרי אלו יגָנזו ועוד מההוא [ד]אתא לקמיה/ דרבבהו אמ' ליה עורות של ספר תור שכתבתי לפל[וני גוי]לותיו/ שלא לשמה עיבדיתים מכלל דכי עיבדן שלא לשמה אין/ כשר לקראות בהן: ובשביל שמולין ומשלי[כי]ן דם בריתן/ על עפר ומבזין דם ברית שכרת ה'ק'ב'ה' עם אבינו אברהם שלש/ עשרי בריתות פרשו ח'כ'ז'ל' הבזה דם ברית ומשליכו על עפר הוי/

12. ובאיזה.] צ"ל וכאיזה כאשר הוא בעמוד קמ"ג.

14. זרה.] עיין ההערה לקמ"ג, כ"ה, ועיין גם כן ספר היובל לבמ"ד הרבנים בבודאפשט צ"ה.

16. מקומות מהם.] ה' מאנן השלים, מקומותיהם, אולם בכ"י השני, מקומות מהם, עיין עמוד קמ"ד. ומחזורין.]=תנ"ך עיין לדוגמא הפסגה א', ס"ב, ועיין צונץ ריטוס י"ח.

17. וחומר.] כך העתיק ה' מאנן ואולם ספק גדול לי אם העתיק כהוגן שברור שכן צ"ל כמו שהוא בעמוד קמ"ד: מפני שהוקל עליהם ואפשר שבן באבוי השתמש כאן בלשון מליצה וכתב שהוקל החומר עליהם.

23. דרבבהו.] וכן בא', א' כ' ובכ"י השני, דרבהו, עיין עמוד קמ"ד. תור.]=תורה ואין צורך להגיה שבכ"י ובהדפוסים הראשונים השמיטו בכמה מקומות הה' המשמש לסימן נקבה.

25. ובשביל.] אחד מחלופי המנהגים שבין בני א"י ובין בני בבל הוא שהראשונים מלים על העפר והאחרונים על המים, עיין מיללער חלופי מנהגים סימן י"ז ומאנן קי"ט–ק"כ ועיין גם כן בהפתיחה תק"מ.

26. שלש עשרי.] משנה נדרים ל"א, ב': גדולה מילה שנכרתו עליה י"ג בריתות; על הכתיב, עשרי, עיין ההערה לא', ב', ט'.

נז

א׳, א׳

.... קיר המזבח ... בזכות ישנראל] ... [ובבבל לא פסקה תורה] / מישראל שנאמר ותלת עלעין בפומ[ה בין ש]יניה ואמר ר׳ יוחנן / זו חרן חדייב ונציבין שפעמים פלַטְתָן רומי הרשעה שהן מוליכין / במדינות הללו ופעמים פולטתן שהן באין פרסיים וטורדין אותם ושולטין מלכי פרסיים על אדום ולא שלטה מלכות הרשעה על בבל / ולא עבר פרת מעולם. ולא שכחו תורה שבעל פה ולא הלכה למעשה / שתי ישיבות מימות עולם ועד עכשיו שכך כת׳ כי לא תשכח מפי זרעו / וכן הלכה למעשה בישיבה. מביאין מים חמין ונותנין בהם עצי בסמים.. . / ונותנין את המים בספל תחת התינוק בשעה שמולין אותו ונוטל / המל לאותן חמין ומניח על מילה שלתינוק כדי שירפא בשרו ויחום / בשביל שלא יבוא לידי סכנה. וזה ששנו חכמ׳ הרחצת מילה והרחצת / כל הגוף לפני מילה ולאחר מילה. וכל שאינו עושה כך עובר חמש / עבירות אחת משום סכנה שאין מניחין חמין על זכר בשעה שמולין / אותו, ואחת שהוא מבזה דם ברית, ואחת

1. קיר.] נראה שבהשורות החסרות שבין ב׳ הקטעים היה נאמר, שעד כאן לא מצינו שהיה נותן דם על הקיר אלא במזבח שאין לחוש לבזוי מצוה אבל לטוח בכותל דם מלה אי אפשר שכן שרצים עוברים עליו ומטמאין אותו, עיין ההערה לשורה י״ד.

2. ואמר.] קדושין ע״ב, ב׳; לפנינו בספרים ובכ״י מ׳ חלזון ולא חרן, ועיין הערת ה׳ מאנן.

3. פלטתן.] צ״ל בולעתן. מוליכין.] צ״ל מולכין כאשר הגיה הארקאווי.

6. עבר.] השלם: אדום; עיין תנחומא נח סוף ג׳: וישבו בתורתן בבבל מן אותה שעה–הגלות הראשונה–עד היום ולא שלט בהן לא אדום ולא יון ולא גזרו עליהם שמד; ועיין הערת עפשטיין, אלדד הדני כ׳, כ״ב.

8. בשמים.] בכ״י מלה אחת אחר בשמים שאי אפשר לקראותה והארקאווי השלים, כן, ואין לזה שום מובן, ויותר נראה כדברי ה׳ מאנן שלא חסר כאן כלום אלא שהסופר כתב בסוף השורה תיבות אחדות מהמלה הראשונה שבשורה הבאה, ואולם כאשר הארקאווי לא העתיק הכ״י הזה שורה בשורה אי אפשר לעמוד על הדבר בברור.

11. חכמ׳.] ה׳ מאנן משער שהארקאווי לא העתיק כראוי ושצ״ל ח׳כ׳ז׳ל׳ ואולם בין בכ״י אוקספורד ובין בכ״י קמברידג–למעלה קל״ט וכו׳–נמצא, חכמים, ולא ח׳כ׳ז׳ל׳. הרחצת.] שבת קל״ד, ב׳ במשנה ובגמרא.

12. חמש.] כך הוא הנכון ולא, שלש, כמו שהגיה הארקאווי עיין ההערה הבאה.

ושלחו לו מנהג מבטל להלכה וביקש להתחזק עליהם והתחזק שלא יהיו/ אפיקרסין והניח אותן תדע לך מפני מה אוכלין סירכא בארץ יש' מפני/ שאין בידם הלכה אחת מתלמוד הילכת שחיטה ולא מסדר קדשים/כולו נשתכח מהם סדר קדשים כולו ותלמוד סדר טהרות כולו ובש' / ובשביל ספר תורה שכותבין אותו בריק בעורות שלא עיבדו אותן/ בעפצי לשום ספר תורה ועד עכשיו לא יצאו מתורת נבילה שיש בו/ איסורין אחד שלא עיבדן בעפצי ואחד לשלא עיבדן לשום ספר תורה ואחד שלא כותב על גבי בשר ואחד שלא כותב בדיו ואחד מאחד/ תפורין בגידין וכך שנו ח'כ'ז'ל' כתב בסם ובסקרא ובקמוס ובקלקנתום/ לא יצא ידי חובתו עד שיכתוב בדיו על הדפתר[א ושנו חכמ' מאי דפתר]א/ כגון ריק דמלח ודקמיח ולא עפיץ ועד עכשיו לא יצא[ו] מתורת נבִילָה/ ואמ' ר' יהושע בן לוי כתבם שלא בדיו או שחִיפָּה את אזכרות זהב הרי/ אילו יגָנזו שאסור לקרות בהן שאין ספר תורה כשר לקרות בו עד/

8. מנהג.] ירושלמי ראש פרק ז' של בבא מציעא: המנהג מבטל את ההלכה. והתחזק.] נראה שצ"ל, ולא התחזק שלא יהיו אפיקרסין, ופרושו שבראשונה חפץ לכופם על ידי נידו ושמדא שיבטלו מנהגם ואולם לא עשה כן שחשש שלא ישמעו לדבריו ויהיו נדונין כאפיקורסין– לא קראים אלא כל מי שאינו שומע לדברי חכמים נקרא כך בתלמוד–ולכן הניח אותם במנהגם.

11. טהרות כולו.] לאו דוקא שהרי יש לפנינו רובה של המסכת נדה שהיא מסדר זה וגם אם נאמר שבימי מחברנו נתחברה מסכת זו לסדר נשים כאשר עשה סופר כ"י מינכען ברור שלא נעלם מעיני מחברנו שהיא מסדר טהרות.

12. ובשביל.] על תשובה זו עיין למעלה קל"ט–קמ"ד ובהפתיחה. ריק.] עיין קמ"א הערה ד'.

13. בו.] חסר חמשה, עיין עמוד ק"מ, הערה א'.

14. לשלא.] צ"ל, שלא כאשר הוא לנכון בעמוד ק"מ.

15. שלא–בשר.] עיין בהפתיחה עמוד תקל"ג שצ"ל, שכתב על גבי בשר כאשר הוא בעמוד ק"מ. מאחד.] בעמוד ק"מ: שאין, וכך הוא הנכון וה' מאנן מפרש, מאחד, כמו אחד מאלף ופרוש זה אי אפשר לקיימו.

17. הדפתרא.] צ"ל, הספר, ולא הגוילים כמו שהגיה ה' מאנן, עיין מגלה ראש פרק ב' ועיין למעלה קמ"א, גם ספק גדול לי אם צריך להשלים, ושנו חכמ', כאשר השלים הוא שבכ"י האחר של הקטע ליתא.

18. יצא.] כך הוא נכון, עיין קמ"א הערה ה'.

שיכתוב אותו בעורות שעבדן בעפצי לשמה על גבי שער והוא / פירוש ספר עד שיכתוב אתו בדיו כולו ויתפור אותו בגידין שֶׁכן / כתיב ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואנכי כותב / על הספר בדיו וכן חמשה חומשים של תורה וכן נביאים וכתובים / וכן מזוזות ואפילו גט חליצה שיש בו מקראות ואפילו מגילה שאין / בה שם אינה כשרה עד שיכתוב אותה כהלכה זה שכך שנו ח׳כ׳ז׳ל׳ / היתה כתובה בסם בסקרא בקומוס וג׳ ואפילו אות אחת מן התורה אסור / לכתוב על גבי נבילה מפני שאין כותבין דברי קדש אלא בשעבדן / בעפצי ויצאו מתורת נבילה ואפילו מגילת סוטה אין כותבין אותה /

ד׳, ב׳

כותב

אלא כהלכה שכך שנו ח׳כ׳ז׳ל׳ אינו לא על גבי הלוח ולא על הנייר אֶלא / על המגילה ת״ל בספר ואינו כותב לא בקומוס ולא בקלקנתום ולא / בכל דבר שהוא רושם אלא בדיו אמרו ח׳כ׳ז׳ל׳ ולא בכל דבר שהוא / רושם לאיתוי מאי לאיתויי הא דתני רב [חנניה] כתבה במי / שרייא ועפצא כשר ולית הילכתא כותיה ללמדך שאין כותבין / אות אחת מן התורה אלא אבל כהלכה וכך הל׳ בשתי ישיבות / ובכל ספרים ראשונים הישינים שמימות משה ועד עכשיו / לא נהגו לכתוב בריק זה אלא משנים מועטים מפני שמנהג שמד / הוא שגזר אדום הרשעה שמד על ארץ ישר׳ שלא יקראו בתורה / וגנזו כל ספרי תורה מפני שהיו שורפין אותן וכשבאו ישמעלים / לא היו להם ספרי תורה

22. עד.] צ״ל כמו שהוא בעמוד קמ״א, ועד.

3. ולא.] עיין ההערה לקמ״ב, ולפי מה שכתבתי שם, ולא, הוא אשגרא מהשורה שלפניה שבן באבוי מביא הסוניא דשבת ק״ד, ב׳ ושם, ובכל דבר, שחייב על כל דבר שעושה רושם.
5. שרייא.] צ״ל טרייא. כבעמוד קמ״ג ובספרים. ולית.] לא דברי המחבר כאשר יאמר ה׳ מאנן שבן באבוי אינו משתמש בלשון ארמי אלא כך גרס בן באבוי בגמרא וזה מוכרח ממה שהוא מוסיף, ללמדך, פרוש שכיון שאין הלכה כר׳ חנניה אין כותבין בכל אלה הדברים.

אמר רב/יוסף בר מינימי אמ׳ רב נחמן ריאָה שניקבָה הדופן סותמתה כשרה/ ואמר רבינא והיא דסביך בבשרא אמ׳ ליה אבא יוסי לראבינא/טעמא דסביך הא לא סביך מאי טרפה אלמא אמימנן ניקבה אית בה אי/הכי אף על גב דסביך נמי אמרינן ניקבה אית בה מלא תנן ניקב פסול/ מפני שהוא שותת ונסתם כשר מפני שהוא מוליד וזה הוא פוסל/ שחוזר להכשירו זה למעוטי מאי לאו למעוטי הא ולא למעוטי/ קרוֹם שעלה מחמת מכה בריאה ממקום אחר לומר לך כל היכא דאכא/ סירכא דחתיכה דאוני דאמרנן דופן מגני עילויה ודווקא דסביך/ בבישרא עוד מדרב יוסף דאמ׳ רב יוסף קרום שעלה מחמת מכָה/ בריאה אינו קרום דכיון דניקב אף על גב דמסתם טריפה היא/ מדתנן ניקב פסול ועוד מדרב דאמ׳ רב נחמן הלב העשוי כמן קובע/ אינו סותם ועוד אמ׳ מר יהודאי ז״ל שמעולם לא שאלתם אותי דבר ואָמרתי/ לכם אלא דבר שיש לו ראייה מן התלמוד ולמדתי הלכה למעשה/מרבי ורבי

12. מינימי.] לפנינו בכ״י ובספרים, מניומי ואולם במקרא מצינו השם מנימין ובארמית של בני בבל קמץ גדול לא יחולף לחולם כבארמית של בני ארץ ישראל. הדופן.] לפנינו בספרים ובכ״י, והדופן, אולם אין צורך להגיה. כשרה.] בגעאניקא, בשרה, טעות הדפוס.

13. ואמר.] גירסת הספרים, אמר, נוחה יותר. אבא יוסי.] בגעאניקא בהערה ב׳ בטעות, יוסף; ובגעאניקא חלק א׳, ד׳ הערה א׳ הערותי על הגרסא המוטעת רב יוסף שבספרים ובכ״י שאין ספק שצ״ל אבא יוסי כמו שהוא בקטע זה, ואבא יוסי זה הוא אחד מאהרוני אחרוני האמוראים והוא נשא ונתן עם רבינא השני. טעמא דסביך.] בספרים ובכ״י ליתא.

14. הא לא.] לפנינו, ואי לא. ניקבה.] בספרים ובכ״י נקובה היא, ויש כ״י שגורסים נקב הוא.

15. אף על גב דסביך.] לפנינו, כי סביך, ויש שגורסים, כי סביך בבשרא. מלא.] בספרים, דהא ואולם בכ״י ר׳ ב׳, וג׳, מי לא. תנן.] לפנינו בספרים ובכ״י תניא, וגרסת הקטע מסייעת למה שכתבתי בגעאניקא ב׳, ק״צ שבנוסחאות התלמוד של הגאונים הראשונים, תנן, נאמר בין על משנה בין על ברייתא.

16. פוסל.] צ״ל פסול כמו שהוא בספרים.

17. הא.] לפנינו, כהאי גונא. ולא.] בספרים ובכ״י, לא.

18. ממקום אחר.] לפנינו ליתא.

19. דאמרנן.]=דאמרינן, וה׳ מאנן הדפיס כך.

20. דאמ׳.] חולין מ״ז, ב׳.

22. מדתנן.] משנה חולין מ״ב, א׳. מדרב.] צ״ל מדרב נחמן; ואולי שצ״ל לקמן דאמ׳ רב נחמן אמר רב. כמן קובע.] לפנינו, ככובע; ועל הכתיב כמן, עיין ההערה לב׳, א׳, כ״ד.

מרבו אבל דבר שיש לו ראָייה מן התלמוד ולא היה בידי הלכָה/למעשה מרבי או שהיה בידי הלכה למעשה מרבו אין לא ראייה מן התלמוד/ לא אמרתי לכם אלא דבר שיש לו הלכה מן התלמוד והיה בידי הלכה למ'/מרבי לקיים דתנייא אין מורים הלכה מפי מקרא ולא הלכה מפי משנה

ד', א'

ולא הלכה מפי תלמוד עד שיורו לו הל' למעשה ויעשה מעשה וג' אמר/ ליה ר' אסי לר' יוחנן כי אמרת לן הלכה נעביד מעשה אמ' ליה לאו אוֹ/ אמינא לכו הלכה למעשה עבדו מעשה ואילא לא תעבדו מ[ד]רבן יוחנן/ בן זכאי דאמרו עליו על רב' יו' בן זכאי שלא אמר דבר שלא שמע מפ[י] רבו וכך היה ר' אליעזר תלמידו נוהג אחריו וקבלו עליהם כולם וכן כל דבר/ ודבר שהיה אומר להם ואף הוא כתב לארץ ישר' בשביל סירכא ובשביל כל/המצות שנוהגין בהן שלא כהלכה אלא כמנהג שמד ולא קבלו ממנו/

26. מרבו אין לא.] צ"ל מרבי ואין לי.
28. דתנייא.] בבא בתרא ק"ל, ב', וה' מאנן הגיה הא דתניא, ואין צורך.

1. מעשה.] לפנינו בספרים ובכתבי יד: אין למידין הלכה לא מפי תלמוד–בספרים חדשים נשתנה ללמוד על פי הצענזור–ולא מפי מעשה עד שיאמרו לו הלכה למעשה שאל ואמרו לו הלכה למעשה ילך ויעשה מעשה, ובכ"י מ' מעשה ליתא; לא מפי משנה ,איתא גם בכ"י ר' וביד רמה.

2. אמרת.] בספרים: וכ"י אמר לן מר הלכה הכי נעביד מעשה אמר לא תעבידו עד דאמינא הלכה למעשה ובכ"י מ', הכי, ליתא וכן הגרסא שם, אמר ליה לא תעבידון . . . לכו.

4. אמרו.] סוכה כ"ח א', ולפנינו שם, וכן, ולא, וכך. אחריו.] עד כאן דברי ר' יהודה.

6. סירכא.] שאין לה בדיקה, עיין ג', ב', ז' ובפתיחה תקל"ח–תקל"ט.

או / בימים טובים בלבד בשחרית בלבד חוץ מירושלים ובכל מדינה / שיש בה בבלאיין שעשו מריבה ומחלוקת עד שקיבלו עליהם / לומר קדושה בכל יום אבל בשאר מדינות ועירות שבארץ ישראל / שאין בהם בבלאין אין אומרים קדוש אלא בשבת ובימים / טובים בלבד ודברים הללו אין מעיין אותן ומדקדק בהם אלא / הותיקין כגון מר רב יהודאי שלא היה כמותו מן כמה שנים / עד עכשיו שהיה גדול במקרא ובמשנה ובתלמוד ובמדרש / ובתוספות ובהגדות ובהלכה למעשה ולא היה אומר דבר שלא /

21. בשחרית בלבד.] על הסתירה שבין דברים אלה של המחבר ובין דבריו למעלה ב׳, ב׳, א׳ עיין בהפתיחה תקכ״ד וגו׳.

24. אלא בשבת.] מדרש ויכולו בהצופה הצרפתי י״ד, ק״י; מסכת סופרים כ׳, ז׳; בית המדרש ה׳, קס״ב; תוספות סנהדרין ל״ז, ב׳ בד״ה מכנף.

25. ודברים הללו.] נראה שכוון לאמירת פסוק ראשון של ק״ש בקדושה ולא אמירת קדושה בכל יום שהמנהג שלא לאמרה בימות השבוע הוא רק מנהג בני א״י ואין עולה על הדעת שמר יהודאי נהג כמותם נגד מנהג בבל; ועיין ההערה לה׳, א׳, י״ד ובהפתיחה תקכ״ה וגו׳.

28. ובתוספות.] עיין ויקרא ר׳ ל׳, ב׳: מקרא משנה תלמוד תוספתא ואגדות, וכעין זה בספר חנוך (בה״מ ליעללעניק ב׳, קט״ז): תורה נביאים וכתובים ... הלכות ושמועות .. אגדות ותוספות, ועיין פסקתא דר״כ קע״ט, ב׳ ובהמקומות שהעיר עליהם בובער בהערה ל׳. ואולם אף שבהמקורות הישנים, תוספות, היא התוספתא של האמוראים אין להטיל ספק בדבר שחכמי ימי הבינים השתמשו בהבטוי הזה במובן מדרש חיצוני; השוה לדוגמא ר׳ אהרון הלוי בחדושיו לכתובות י״ט, א׳: בתוספתא, אין לך דבר וכו׳=פרקי רבינו הקדוש הוצאת גרינהוט מ״ג וברמב״ן שם מובא המאמר בשם ברייתא חיצונית, עיין גנזי שעכטער א, א׳; רוקח שי״ט, מה שנהגו לברך בעל הבית בברכת המזון מפקי׳ בתוספתא מדכתיב ואכלת ושבעת וברכת את י״י אלהיך, את לרבות בעל הבית ואין צריך להביא ראיה שהמאמר הזה אינו מהתוספתא שלנו אלא ממקור חדש; חנוך שס״ב (נשא, ב׳): מה שאמרו בתוספתא שכ״ד דברים הם שמערבים את התשובה וכוון למדרש חדש, עיין שו״ת הרמב״ם י״ט וגנזי שעכטער א, רי״ב; קמחא דאבישינא סוף נעילה: ויש טעם אחר בתוספתא ובמרדכי שטעם הדבר—לתקוע מוצאי יוה״כ—הוא להודיע לעם שהוא לילה ויאכילו את בתיהם וכאן, תוספתא ט״ס במקום תוספות, עיין תוספות שבת קי״ד, ב׳ בד״ה ואמאי. והרב שי״ר והרב רצ״ה חיות פלפלו בלשון הרמב״ם (בהפתיחה לספר היד וכבר כן בב׳ הוצאות הראשונות): ומשני הגמרות ומן התוספות ומספרא וספרי ומן התוספות מכולם יתברר האסור והמותר, ואלה החכמים דעתם שתוספות אינה התוספתא שלנו אלא שנחלקו מה היא (עיין אוצר נחמד א׳, כ״ז–כ״ח), ואולם ברור שב׳ גרסאות נתרכבו בספרים שלנו, יש שגרסו, תוספתות ספרא וספרי, ויש שגרסו ספרא ספרי ותוספות ולב׳ הגרסאות תוספות או תוספתות היא התוספתא שלנו, ועיין אגרת ר׳ שרירא גאון הוצאת לוין מ״ב שבנוסח ספרדי הסדר הוא, ספרא ספרי ותוספתא ובנוסח צרפתי הסדר

ג׳, ב׳

שמע מפי רבו והיה גדול בקדושה ובטהרה ובחסידות ובענוה / והיה מדקדק בכל המצות כולן והיה מאסיר את עצמו לשמים/והיה מקרב את הבריות לתורה ולמצוות ולא הניח כמותו ואף/ אתם התבוננו לדבריו והבינו ש[ב]עלי ירא[ת] שמים וחכמים אתם והבינו/ דבר מתוך דבר שכל הדברים הללו הין כולן בתלמוד ולא ניתן תלמוד/אלא להגות בו ביום ובלילה ולהבין דבר מתוך דבר ולקיים דיקדוקי תורה/ודיקדוקי מצות ובזמן שאסר להן מר רב יהודאי ז״ל כל סורכה אפילו/ כחוט השערה אין לו בדיקה בין דסריך תרבה דליבה ובין דסריך/ בשפולי דריאה ובין דסריך בגבה דריאה בין דסריך בחיתוכה דאני/ ודוקא דסביך בבשרא נתקבצו עליו תלמ׳ חכמ׳ ובקשו ממנו לומר/להן מהיכן הוא אסר להן אותו אמר להן מן התלמוד גופיה

מהופך, תוספתא ספרא וספרי. ואין להאריך בזה שדי במה שכתבתי לקיים דברי בגעאניקא מ״ח שבן באבוי לא נתכוין לתוספתא שלנו אלא למדרשים חצונים, ולחנם השיג עלי ה אפטוביצר בהירחון נ״ה, שע״ג, שלא ירד לסוף דעתי בזה. כוונתי שם שהמסדר, מדרש ותוספות, מוכח שתוספות כאן הוא קרוב במשמעו למדרש שלולא כן היה אומר, תלמוד ותוספות, שברור שמדרש כאן הוא מדרש אגדה ולא מדרש במובנו הישן שהוא כמו תלמוד, עיין באכער טערמינאלאגיע א׳, ק״ד ואפטוביצר ציין מקום זה שבספרו של באכער ואולם לא עיין כראוי בדבריו, ורואה אני שגם בא״ב דרע״ב א׳ (בה״מ ליעללינעק ג׳, סוף י״ט ומ״ד) שמועות ותוספות, הם מדרשי הלכה ומדרשי הגדה וכן שם בנוסח ב׳ נ״ז ובמ״א נאמר בראש העמוד שמועות ותוספות ובאמצע העמוד שמועות והגדות.

2. מאסיר.]=מאסיר בארמית הוא כמו מֹוסר בעברית ולפי דעת ה׳ אפטוביצר בהירחון נ״ה, תרל״ה צריך לנקד מאסיר מן אסר, ואולי הצדק אתו, ואף שהתמונה הארמית איננה מפלאת, שכן כותב מחברנו שמונה עשרי, עיין ההערה לא׳, ב׳, ט׳. ועיין גם כן ה׳, ב׳, ז׳: ומוסרים עליה בצער.

4. שם. . ת.] יפה השלים ה׳ מאנן; שבעלי יראת שמים, אלא שהוא הדפיס בפנים שב ובכ״י, שם, בטעות.

7. כל סורכה.] על מחלוקת הגאונים בענין זו עיין בהפתיחה תקל״ח וגו׳.

8. כחוט השערה.] וכן משתמש בבטוי זה בב׳, י״ג.

11. התלמוד.] חולין מ״ח, א׳.

אותה ברכה ולחתום שלא כמעין / אותה ברכה שהוא מזכיר אסור בא ולמד מאדם שנכנס לפני /

ג', א'

מלך בשר ודם שאין יכול לומר אלא דבר ודבר ובקשה אבל / אם בא להתערב בדבר שלא כמעֵין אותו דבר או בשעה שמשבֵיח את המלך מערב שאלה בשבח ושבח בשאֵלה או דבר בדבר דוחפין א[ותו] / ואפילו אדם לפני אדם כמותו שנוזף אותו ומישים אותו טפש כל שכֵין / זה שאומרין שמע בין קדוש לימלוך שאין הוא לא עיתו ולא מקומו / שתיקנו ח'כ'ז'ל' מפני שלא תיקנו ח'כ'ז'ל' לקרוא קרית שמע אלא שחרית / וערבית בלבד מן המשנה ומן התלמוד אם אתה אומֵר שמע פסוק ואשון (ראשון) / שהוא אוֹ עיקר קריית שמע פסוק ראשון הוא אמר רב יהודה אמר / שמואל שמע יש' יי אל ייי אחד זו היא קריית שמע שלרבי יהודה הנשיא / ועוד תנו רבנן שמע יש' י"י אל' ייי אחד זו היא כונת הלב דב' ר'

29. בא ולמד.] עיין א', א', י"א: בא וראה.

5. בין קדוש לימלוך.] בקדושה של שבת עיין הפתיחה, תקכ"ג–כד'; ה' מאנן העתיק, לוימלוך, ואולם בכ"י, לימלוך, כאשר העתקתי אני בגעאניקא.

6. שתיקנו ח'כ'ז'ל'.] דעת מחברנו שק"ש מדרבנן ובברכות כ"א, א' נחלקו בה אמוראים וכמעט כל הפוסקים, הרי"ף, הרמב"ם הרא"ש ועוד ועוד פסקו שק"ש מן התורה, ועיין בשאגת אריה א'–ב' שהאריך למצוא טעם לפסק זה של הפוסקים, שלכאורה היה להם להפוסקים לפסוק כשמואל שק"ש מדרבנן, ובן באבוי באמת פוסק כן, אלא שצ"ע שתלמיד תלמידו של בה"ג יפסוק נגדו, עיין בה"ג, ב', ג'.

7. אם אתה.] יפה פרשו ה' מאנן שמחברנו מעיר שאם יטעון הטוען ויאמר, ומה בכך אם אומרים פסוק ראשון של שמע בקדושה כל זמן שאינו אומר כל פרשיותיה אין זה קרית שמע כלל, והתשובה על זה שעקר ק"ש הוא פסוק ראשון ואם כן בודאי כן הוא מי שאומרו הוא קורא ק"ש.

8. אמר.] צ"ל דאמר כמו שהגיה ה' מאנן; ברכות י"ג, ב' וגרסת מחברנו היא כגרסת כ"י מינכען.

9. י"י אל.] בגעאניקא, ייאל, בתבה אחת והיא טעות סופר.

10. תנו.] ברכות י"ג, ב'.

מאיר אמר / רבא הלכה כרבי מאיר ועוד כל שכין זה שאומרים פעמים באהבָה / שהוא כמגיס דעתו כלפי מעלה ומתרעים ואומר שאנו אומרים / פעמים בכל יום שהוא כמגיס דעתו כלפי מעלה ואמ׳ ר׳ יהושע בן / לוי בעשרין וארבעה מקומות בית דין מנדים ואחד מהם מגיס / דעתו כלפי מעלה שאפילו אנו עוסקין בתורה שהיא חיי העולם הבא / ביום ובלילה אסור לנו לחזיק טובה לעצמינו שלא ברא ה׳ק׳ב׳ה׳ אותָנו אלא לכבודיו שכך כתוב כל הנקרא בשמי וג׳ ותדע לך שכן היא ותַקָנַת / שמד היא שאין אומרים שמע בן קדוש לימלוך אלא בתפילת שחרית של שבת בלבד אבל במוספין ובמינחה וכל ימות השבת אין אומרים / עד עכשיו אין אומרים בארץ ישראל קדוש ושמע אלא בשבת

11. פעמים.] הקו הוא סימן שצריך לנקד פעמַים ולא פעמים.

12. כמגיס.] שאנו מחזיקין טובה לעצמנו, עיין שורה ט״ז ואולם, ומתרעים ואומר—ואומד בגעאניקא טעות הדפוס—קשה שמה תרעומות יש כאן. ונראה שכוונת מחברנו היא שכיון שאומר, ממקומו הוא יפן ברחמיו ומסיים המיחדים שמו תמיד בכל יום פעמים באהבה, נראה כאילו הוא אומר להקב״ה, איך לא תרחם על עם ישראל המיחדים שמך באהבה, וזהו תרעומת על הקב״ה. ודע שבפרקי ר״א סוף ד׳ הלשון הוא, שהם מיחדים שמו תמיד בכל יום עונים ואומרים שמע ישראל וכו׳ וכן בסדר אליהו זוטא כ״ב, ל״ז: ומקדשין את שמי פעמים בכל יום תמיד ואולם בקטע המדרש בגנזי שעכטער א, קי״ט נראה שצריך לקרות (עיין שם בהערה ט״י): שהן אוהבין אותי ומיחדין את שמי פעמים בכל יום וזה מקביל להנוסח פעמים באהבה. וה׳ מאנן קכ״ג, הערה א׳ העיר על דברי הגאונים בש״ש א׳, ס״ד וספר העתים רפ״א בענין פעמים באהבה ונעלמו ממנו דברי הגאונים בסדר ר׳ עמרם א׳, רע״ח (שחרית) וב׳, שנ״ח (נעילה), גמו״מ קכ״ב ובהמקומות שהעיר עליהם מיללער. והמעיין בכל אלו המקומות יראה שדברי הגאונים סותרים אלו לאלו שלפי תשובת ר׳ נטרונאי בסדר״ע מנהג ב׳ ישיבות לאמרו בב׳ ישיבות במוסף שבת, יו״ט וייה״כ בנעילה אבל לא בר״ח ובחולו של מועד ולפי תשובת ר׳ האי בש״ש בספר העתים ובגמו״מ אין אומרין אותו בישיבה של פומבדיתא—וכן במה שנוגע לר״ח וחוה״מ נחלקו הגאינים שר״נ אומר שמסלקינן לחזן שאמרו ורה׳ אומר שאין בזה לא אסור ולא כעור. ועיין על כל זה בהפתיחה עמוד תקכ״ה.

13. ואמ׳ ר׳.] ברכות י״ט, א׳.

15. חיי העולם.] עיין שבת י׳, א׳: מניחין חיי עולם—תלמוד תורה—ועוסקים בחיי שעה—תפלה—ועיין גם כן בהמקומות הנרשמים שם על הגליון.

18. בן.]=בין וכן בגנזי שעכטער א, רל״ח ובהרבה מקומות אחרים, עיין אפשטיין קפ״ה, ועיין גם כן ההערה לב׳, א׳, כ״ז.

19. וכל ימות השבת.] לפי דברי מחברנו בני א״י אין אומרים קדושה כלל בימית השבוע אולם הוא מוסיף ואומר שגם אלו שנהגו לאמר קדושה בכל יום אין אומרים שמע אלא בשחרית של שבת, ועיין הפתיחה תקכ״ז.

ב׳, ב׳

מניחין אותן ליכנס שחרית בשבת לומר ולזמר מעמדות / והיו אומרים בשחרית מעמד וקדוש ושמע במוסף / והיו עושים דברים הללו באונס ועכשיו שכילה ה׳ ק׳ב׳ה׳ מלכות אדום וביטל גזרותיה ובאו ישמעלים והניחום לעסוק בתורה/ ולקרא קרית שמע ולהתפלל אסור לומר אלא דבר דבור במקומו / כתיקון חכז׳ל תורה במקומה ואסור והתר במק׳ ותפילה וקריית/ שמע במקו׳ וכל ברכה וברכה וכל דבר ודבר כתיקון ח׳כ׳ז׳ל׳ במק׳/ ובזמנו מפני שאסור לומר קריית ש׳ בתפילה או תפילה בקרית/ שמע או שבת בשלש ראשונות אלא ברכת שבת כתיקונה וברכת׳/ יום טוב כתיקונו ואם אתה מזכיר שבת במגן או יום טוב במ׳/ במגן כדרך שאומרים רצה והנחל לבניהם שבתות למנוחה / כבר היזכיר שבת בשלש ראשונות כיצד אומר ומברך ברכת/ שבע כתיקונה ולא תיקנו ח׳כ׳ז׳ל׳ להזכיר שבת או דבר אחר שני/ פעמים שכך שנו ח׳כ׳ז׳ל׳ כל הקורא קרית שמע וכופלה הרי זה/ מגונה ואפילו

1. ולזמר מעמדות.] לא מה שאנו קוראים מעמדות אלא מה שאנו קוראין קרובות, עיין אפשטיין קפ״ג, הערה ב׳. וראוי לשום לב על הבטוי, לומר ולזמר מעמדות, שמשמע שהיו אומרין קצתו של מעמד וקצתו היו מנגנים, ובהקרובות של ינאי הרבה פסוקי תנ״ך אחר ג׳ החלקים הראשונים של הקרובה ונראה שלומר מוסב אל הפסוקים ולזמר אל הקרובה עצמה. ועיין גם כן א׳, ב׳ שורה ז׳ ומתחיל ומזמר ויבא עמלק ואיכה אבכה; ועיין ההערה במקומה ובהפתיחה עמוד תקכ״ד.

2. וקדוש, ושמע במוסף.] עיין פרוש הדברים בהפתיחה, תקכ״ד.

9. וברכת׳.] כך בכ״י.

11. רצה והנחל.] ר׳ סעדיה בסדור שלו גם כן מגנה אלה האומרים רצה והנחל, לבניהם, עיין בונדי, סדור רב סעדיה עמוד י״ד ובכ״י של סדר רב עמרם הוצאת פרומקין ב׳, י״ט נמצא בלשון זה, ובין ערבית ובין שחרית וכו׳ מזכיר כך: ורצה והנחל לבניהם שבתות למנוחה למען שמו באהבה ... אלא שאדונינו רב סעדיה ז״ל ירום, והשאר חסר, וכבר הערותי בהעתון העבראֿישע ביבליאגראפיע ט׳, ק״ו שגם בעל ספר העתים קע״ד מביא מאמר זה מסדר רב עמרם ונחלק עליו מטעם זה שחולק בן באבוי על מנהג זה ואולם בטור רס״ח כמו שהוא בסר״ע ונעלמו דברים אלו מה׳ פרומקין וה׳ מאנן. ודע שבן באבוי קצר מעט שהיה לו לאמר שבתות, או ימים טובים, למנוחה ולא הזכיר בסוף אלא שבתות.

14. ח׳כ׳ז׳ל׳.] ברכות ל״ג, ב׳ ומגלה כ״ה, א׳ ובב׳ מקומות אלו לפנינו בספרים ובכתבי יד: הקורא את שמע.

אנו ליה וליה עינינו ר׳ יהודה או׳ שונים אותה לומר/ אנו ליה וליה ע׳ין וקשיא להו לרבנן אינו והא א׳ רב זירא כל האומר/ שמע שמע מודים מודים ומפרקים דא הכי אנו לַיה מודים ליה/ עיניינו מיחלות וכל שכן לומר זוכרנו לחיים במגן שהיא בקשה/ ולא מעין ברכה היא דאפילו באמצעיות שאמרו ח׳כ׳ז׳ל׳ אם בא/ לומר בסוף כל ברכה וברכה מעין כל ברכה וברכה אום׳ במה דברים/ אמורים רפואה בברכת רופא ופרנסה בברכת שנים אבל רפואה/ בברכת השנים ופרנסה בברכת רפואה דלאו מעין ברכה היא הרי/ זה מגונה וכל שכן בשלש ראשונות ש׳ל׳ק׳ב׳ה וכל שכן שאסור/ לשאול צרכיו בשלש ראשונות ובשלש אחרונות וכל עיקר מפני/ שמערב שאילה בשבח ואפילו לערב שבח בשאילה ושבח בהודאָה/ והודאה בשבח והודאה בבקשה והודאה באמצעיות כולן הרי זה/ מגונה אלא גומר כל ברכה וברכה כתיקונה ולחתום כמעין אותה/ ברכה אבל לומר שלא כמעין

15. אני.] סוכה נ״א, ב׳ (משנה) ונ״ג, ב׳. או׳ שונים.] לפנינו בספרים היו שונים ואומרים וגרסאות שונות בכ״י ואצל הראשונים וגרסת בן באבוי היא גרסת ע״י, פסקי רי״ד ואוצר הכבוד אלא שהם מוסיפים היא, עיין שם בדקדוקי סופרים.

16. עין.] כך בכ״י ואצל מאנן עינ׳. לרבנן.] הדברים תמהים שלא על הרבנן הקשו אלא על ר׳ יהודה שלרבנן לא היו כופלים כלל הפסוק אנו ליה. ונראה שגרסת בן באבוי היא, אנו ליה ליה עינינו, בדברי חכמים ור׳ יהודה חולק ואומר שלא היו כופלין, ליה, אלא ששונים (=משנים) ואומר אנו ליה וליה עינינו. ולפי זה קושית הגמרא אינה על ר׳ יהודה, שלדעתו לא כפלו המלה ליה אלא שנו אותה קצת, והקושיא היא על רבנן, והתשובה היא שלדעתם אמרו אנו ליה מודים ליה עינינו מיחלות ואין זה כפול. ועיין הגרסא בהוצאת לו וצ״ל שם בדברי חכמים, ליה עינינו, שאם לא כן אין כאן מחלוקה בין חכמים ור׳ יהודה.

17. שמע.] נראה שגרסת מחברנו היא, כל האומר שמע שמע מודים מודים משתקין אותו ובספרים ובכ״י, כל וכו׳ כאלו אמר מודים מודים. דא.]=דאמר.

18. זוכרינו.] עיין בהפתיחה, תקי״ב–תקי״ד.

19. ח׳כ׳ז׳ל׳.] עבודה זרה ה׳, א׳.

20. אום.] כך בכ״י ולא אומ׳ כאשר הוא אצל מאנן, ועיין שורה ט״ז: עין=עינינו.

24. וכל.] הל׳ בספק ואולי צ״ל וכן.

מפני הלסטים אמ' לו כדיי / הייתה לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל אין בה לא ברכה / ולא הזכרת השם חייב מיתה מפני שעבר על דברי בית הלל וחכמים / שקבעו הלכה כבית הלל שכך כתוב וסביביו נשערה ושאר מלמד ש'ה'ק'ב'ה' /
ש'ה'ק'ב'ה'
מדקדק עם סביביו אפילו כחוט השערה שכל המוסיף על דברי חכ' / או פוחת אפילו כחוט שערה חייב מיתה ושנו ח'כ'ז'ל' לכל נושא / הק'ב'ה' פנים חוץ ממוסיף על שבחו שלה'ק'ב'ה' אפלו אות / אחת שאין נושא לו ה'ק' פנים שכך כת' האל הג' הג' והנו' אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד ואי אתה מוציא בכל התורה כולה שכתוב / אשר לא ישא פנים אלא בפסוק זה מפני שהוא שבחו של'ק'ב'ה' וכן א'ר' / יהודאי זכ' אד' וג לברכה כל ברכה שאינה בתלמוד אסור לברך / אותה ואסור להוסיף אות אחת בא ולמד באי לוֹמַר המלך / הקדוש לאמר מלך הקודש

8. כדיי.] כתיב רגיל בירושלמי במקום כדאי שבבבלי ובגעאניקא, כדי', טעות הדפוס.

9. אין.] רואה אני תקונו של ה' מאנן–אף שאין–מתקוני בגעאניקא נ': ומה זאת שאין.

11. ושאר.]=וגו'. מלמד.] בבא קמא נ', א'.

12. שכל.] עיין סנהדרין י"א, ג'. חומר בדברי סופרים .. האומר ... חמשה טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב–מיתה–, ובן באבוי כדרכו משתמש בהלכה זו על דרך הדרוש, עיין ההערות לא', א', ח' וכ"ה.

13. ח'כ'ז'ל.] עיין המאמר ממדרש הגדול כתב יד בהערה לא', א', ז', ועיין גם כן מדרש הנעלם סוף בראשית, על הכל הקב"ה מוחל ואינו מוחל על כבוד שמו.

14. אפלו.] לא אפילו כמו שהוא אצל ה' מאנן.

18. וג.] כך בכ"י מבלי סימן הקצור. כל.] זו היא גם דעתו של ר' סעדיה ושאר ראשונים, עיין בהפתיחה.

19. באי.]=שאם–ואולי צ"ל שאם–לומר המלך הקדוש או לומר מלך הקדוש–כך צ"ל ולא הקודש–נחלקו חכמים. לפי גרסת בן באבוי בברכות י"ב, ב' מחלוקת האמוראים היא אם בעשי"ת אומר המלך בה' או בלא ה' אלא מלך הקדוש, וקרובה גרסא זו להגרסא בבית נתן שם כמו שהעיר אפשטיין בהצופה הצרפתי במקום הנ"ל, אולם לא דקדק כל צרכו באמרו שגרסת מחברנו היא גרסת ב"נ ממש, ולא כן הוא, שהרי לפי הגרסא הראשונה הכל מודים שהוא אומר, הקדוש, ולא נחלקו אלא ב„המלך" ולפי הגרסא השנייה יש שסובר שאומר מלך קדוש. ויפה גרסת בן באבוי שהיא ג"כ גרסת בה"ג ה', ד' מכל הגרסאות שלפנינו והב' מחלוקות של האמוראים כך הן: א) בכל השנה אומר האל הקדוש, מלך–לא המלך!–אוהב צדקה ומשפט ובעשי"ת אומר המלך הקדוש והמלך המשפט שפרושו המלך שהוא מקור המשפט, ואף ש„המלך המשפט" הוא לשון שאינו רגיל נהגו בו בעשי"ת כדי להתאימו עם המלך הקדוש; ב') בעשי"ת אומר מלך הקדוש–ולא המלך–, מלך המשפט כדי להתאים חותם ברכת קדושה עם חותם ברכת המשפט וכאשר מלך המשפט הוא הלשון הנכון לא נמנעו מלהשתמש במלך הקדוש שבלשון המשנה–ובמקומות אחדים כבר בלשון התורה, עיין געזעניוס,

כמה חכ׳ נחלקו בה עד שקבעו ח׳כ׳ז׳ל׳ / הלכה שכך שנו ח׳כ׳ז׳ל אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל / השנה כולה יתפלל אדם האל הקדוש מלך אוהב צדקה ומשפט / חוץ מעשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים יתפלל המלך / הקדוש המלך המשפט מאי הוי עלה רב יוסף אמר מלך הקדש / מלך המשפט ורבא אמר המלך הקדש המלך המשפט והלכתא / כוָתיה דרבא וכן כל ברכה וברכה שתקנו ח׳כ׳ז׳ל׳ שאתה מוציא / כמה ח׳כ׳ נחלקו בה עד שקבעו הלכה ואין לך כל ברכה וברכה אלא / שאתה מוציא אותה בתלמוד וכן אמר מר יהודאי זל שגזרו / שמד על בני ארץ ישראל שלא יקראו קרית שמע ולא יתפלל והיו

דקדוק לשון עברית קכ״ו, ה׳–לרוב ה׳ הידיעה מקומו רק עם שם התואר ולא עם שם העצם, השווה לדוגמא כנסת הגדולה, מים הרעים, נפש היפה והרבה כמותם, עיין סגל דקדוק לשון המשנה (אנגלית) קפ״ב–קפ״ג. ודברי מאנן שמחלוקת האמוראים היא אם לומר בעשי״ת, קודש, או קדוש אינם עולים על הדעת שהמלכות היא הסגולה המיוחדת לימי הדין ולא הקדושה.

22. יתפלל אדם.] כך היא הגרסא בכתבי יד ואצל הראשונים ובנדפס: אדם מתפלל. אוהב.] יש שגרסו, מלך המשפט, עיין בדקדוקי סופרים ואולם גרסת מחברנו שהיא גם גרסת הספרים היא הנכונה שאם בכל השנה כולה אומרים, מלך המשפט, אין טעם לשנות להמלך המשפט בעשי״ת עיין ההערה לשורה י״ט.

24–25.] הקדש=הקדוש, ובכמה מקומות בכ״י זה המלאים חסרים והחסרים מלאים; עיין ההערה לשורה כ״ז.

25. ורבא.] כך הוא הנכון ולא, ורבה, כמו שהוא בספרים שדרך התלמוד הוא להקדים דברי רבה לדברי רב יוסף.

26. כל ברכה.] עיין לדוגמא ברכות ל״ח, ב׳ והלכתא המוציא–לא מוציא–לחם מן הארץ.

27. ואן.]=ואין וה׳ מאנן הגיה כך ואין צורך כי הכתיב החסר של ואין נמצא בכמה מקומות, עיין עפשטיין בהצופה הצרפתי קפ״ד–קפ״ה וגנזי שעכטער א בהמפתח הכללי ערך, אן; ועיין גם כן ג׳, א׳ שורה י״ח: בן=בין.

28. שאתה.] ה׳ מאנן הגיה: מה שאתה, ולי נראה שצ״ל כמו שאתה.

29. שמד.] עיין בהפתיחה עמוד תקכ״ו על שמד זה.

ויאמר המברך את עמו יש' בשלום / ואם אתה אומר יחיד שאינו מפסיק אבל שליח צבור מפסיק / גדולה תפילת שלוח צבור יותר מן תפילת יחיד שיחיד מוציא את עצמו ושליח צבור ירד ומוציא את הרבים ידֵי חובתן מי / שאינו בקי וכשם שמוציא את מי שאינו בקי אף כך מוציא / מי שהוא בקי שפעמים שאדם שותה רביעית

18. את.] נקוד בטעות שהסופר בחפזו חשב שלפניו המלה את=אות.

20. שלוח.] ד' פעמים, שלוח, ורק פעם אחת, שליח וכן בכ"י של התלמוד הכתיב שלוח צבור נמצא בהרבה מקומות. ודע שחלוק גדול יש בין שליח לשלוח, הראשון הוא אדם שהשליחות היא מעין מלאכתו – professional באנגלית – והשני אדם שבאקראי בעלמא נזדמן להיות שליח. ובימים הראשונים שלא היו להם „חזנים" קבועים האיש שירד לפני התבה היה נקרא שלוח צבור ואולם כאשר נהגו למנות חזנים קבועים–המנהג הזה כבר ידוע למחבר פרקי רבי אליעזר עיין סוף פרק י"ב–נקרא שליח צבור, והסופרים בדורות האחרונים לא עמדו על החלוק שבין שליח לשלוח והם משתמשים בערבוביא. ומעניין הדבר שלא מצינו בשום מקום שלוח בית דין אלא שליח בית דין לבד שזה היה בעל משרה קבועה, וביומא א', ה' דקדקה המשנה בדבריה ואמרה: אנו שלוחי ב"ד ואתה שלוחינו ושליח ב"ד, שזקני ב"ד נמנו מהב"ד רק לאותו דבר אבל הכה"ג הוא ממלא מקום הב"ד בכל מעשיו.

21. ירד.]=יורד ואין צרך להגיה שבכמה מקומות בכ"י זה לא נכתבו אמות הקריאה.

23. שותה.] עיין ה"ג הוצאת ה' מ"א, אמרי משמיה דרב יהודה גאון ריש מתיבתא דאמר משמיה דרב אחא משבחא-נראה שצ"ל ואמרי, ואיכא דאמרי, משמיה דר"א וכו' שאין עולה על הדעת שר' יהודה גאון אמר דברים בשם ר' אחא בעל השאלתות–היכא .... דאיתיה במשתיא ואישתכר וידע בנפשיה דמנדעיה עלוי ולא יכיל לאשתעויי ושמע יהי שמו הגדול מבורך אף על גב דאינו יכול לענות יצא. ולכאורה דברי בן באבוי סותרים דברי ר' יהודאי גאון שלפי דברי הגאון יוצא גם אם לא ענה אמן ולפי דעת מחברנו רק בעונה אמן, וכשנדקדק הטב אין כאן שום סתירה. שר"י מדבר כשהוא שתוי כל כך, ולא יכיל לאשתעויי, וזהו שכור שאין יכול לדבר לפני המלך ועליו אמרו בערובין ס"ד, א' שתפלתו תועבה ולכן אין עונה אמן, אבל בששתה רביעית ואף שאסור לו להתפלל לפי דעת מחברנו–עיין תשובתו על שכור בקטע נ"ח–מכל מקום מותר לו לענות אמן. וה' מאנן העיר על תשובת ר' נטרונאי המובאה בהמפתח למיללער ק"ד, י"א–ובעל המפתח לא ציין מקומה והוא בה"פ צ"ה–וזה לשונה. והלכתא כיון שהתחיל שליחא דצבורא בבית הכנסת יצאו כל הצבור ידי חובתן והוא דמיכוון דעתו ועאני אמן בתר שליחא דציבורא. ובעל המפתח ונגרר אחריו ה' מאנן לא עמדו על דעתו של הגאון וחשבו שמדבר מתפלה שהיחיד יוצא בתפלת ש"ץ ולא שאלו איך אפשר לומר שכל הצבור יצאו ידי חובתן והלא בפרוש פסקו בסוף ראש השנה שהלכה כרבנן בשאר ימות השנה שאינו מוציא אלא את שאינו בקי–ואפשר שגם ר' גמליאל מודה בזה, עיין תשובת ר' האי בג"ה רנ"ז והרמב"ן כפי מה שמובאים דבריו ברא"ש סוף ר"ה–וגם ר"ג אפשר שלא אמר אלא באנוס, ולא מצינו אפילו אחד בין הגאונים והראשונים שיאמר שש"ץ יוצא את שבקי ורק בשטעה יחיד ולא הזכיר של ר"ח פוסק בה"ג, ברכות סוף פ"ד שאם מכוון דעתו יוצא בתפלת צבור וטעמו משום שכבר התפלל עיין תוספות ברכות סוף כ"ט ובב"ח וב"י לאו"ח סוף קכ"ד. ומיללער לא די לו בזה אלא שהכפיל עוד טעות אחרת ובהערותיו לה"פ ובהמפתח כתב שהטור באו"ח רמ"ו מביא בשם ר"ע ר' שרירא ור' האי מה שלפנינו בה"פ על שם ר' נטרונאי, וזכרונו כזב לו שלא נמצא מזה דבר בהטור במקום שרשם אלא שבסימן קכ"ד מביא תשובת ר' שרירא ור' האי–ר"ע לא נזכר כלל!–שצריך שיכוון לכל מה שאומר ש"ץ מראש ועד סוף. ואולם דברי הטור הם במי שאינו בקי ויוצא בתפלת הש"ץ

יין ואסור / לו להתפלל והוא עומד אחר שלוח צ׳ב׳ ומכוין דעתו ועונה אמן / אחר שליח צ׳ב׳ ויוצא ידי חובתו ואתה למד קל וחו׳ לקדושה / וליהא שמיה רבה אינו מפסיק לאסור ולהתיר ולהגדה ודברים / אחרים מפסיקין ועוד שנו ח׳כ׳ז׳ל׳ ואולו ברכות שאדם שוחח

ב׳, א,

בהן באבות תחילה וסוף במודים תחילה וסוף וג׳ וקל וח׳ ומה אם / השתחואה שאינה לה ברכה ולא הזכרת השם נתנו לה ח׳כ׳ז׳ל׳ / שיעור וטבעו אותה המברך ברכה שאינה צריכה על אחת כמה / וכמה ועוד שנו ח׳כ׳ז׳ל׳ היכא מנענעם ומה ניענוע נתנו לו ח׳כ׳ז׳ל׳ / שיעור המוסיף אות אחת על מטבע חכ׳ על אחת כמה וכמה שאסור / להוסיף אות אחת ועוד שנו ח׳כ׳ז׳ל׳ רב נחמן בר יצחק אמר העושה / כבית שמי חייב מיתה דתנן א׳ר׳ טרפון אני היתי בא בדרך והטי׳ / לקרות כדב׳ בית שמי וסכנתי בעצמי

(עיין שם בבית יוסף), וכפי מה שנראה מתשובת ר׳ האי בש״ש ר״ה כ״ח אמר דבריו בר״ה שגם בקי יוצא בתפלת ש״ץ והעיר שצריך לכוון למה שאומר הש״ץ, ומזה הוציא ר׳ יעקֹב שגם בכל השנה כן למי שאינו בקי, שבקי בר״ה ושאינו בקי בכל השנה שוים בדיניהם. ומה שנוגע לתשובת ר׳ נטרונאי אין ספק שלא על תפלה נאמרה אלא על הבדלה שאם שמע הבדלה בביה״כ וכוון דעתו יצא, ולכן הוא מוסיף ואומר: והרוצה לחזור ולהבדיל הרשות בידו ואם לא רצה או שאין לו יין יצא ידי חובתו בהבדלת שליח צבור, ותמה גדולה על מיללער איך טעה בדבר פשוט כזה שכל הסימן שם בהלכות הבדלה וקדוש ולא בהלכות תפלה. ודעת בן באבוי היא ככל הראשונים שאינו מוציא אלא את שאינו בקי אולם בשתוי יין אומר ששומע ועונה אמן ויוצא בתפלת ש״ץ שהרי הוא אנוס שאי אפשר לו להתפלל, ועיין דברי הרבה מהראשונים בב״ח או״ח תקצ״א שעומדים בשיטה אחת שבאנוסים גם בכל השנה מוציא מי שבקי, וזו היא דעת בן באבוי.

27. ח׳כ׳ז׳ל׳.] ברכות ל״ד, א׳, ובטעות ציין ה׳ מאנן ל״ו, א׳. לפנינו שם, בהודאה, ויפה העיר ה׳ מאנן שגם בתוספתא ברכות א׳, י׳ הגרסא היא, במודים, כאשר לפנינו ויש להוסיף שגם בירושלמי ברכות א׳, ח׳ דף ג׳, ג׳ כך היא הגרסא; ועיין בהפתיחה תק״ז על גרסאות ירושלמיות אצל בן באבוי. שוחח.] צ״ל שוחה ואולי טעות הדפוס כאן.

2. לה.] צ״ל לא, עיין שורה ט׳.

3. וטבעו.] נתנו מטבע קבוע לה.

4. ח׳כ׳ז׳ל׳.] סוכה ל״ז, ב׳ במשנה ובגמרא. מנענעם.] כך בכ״י ולא, מנענעים כאשר אצל ה׳ מאנן ואף שאפשר שצ״ל כך.

6. אות אחת.] בפתיחתה או בחתימתה כמו שמוכח מב׳, ב׳, כ״ה. ח׳כ׳ז׳ל׳.] ברכות סוף י״א, א׳.

]ו[ואמרו/ ליה רבבהו א' ר' אלעזר כל המספר בשבחו ש'ל'ק'ב'ה' יותר ממָה שתיקנו/ ח כ'ז'ל' נעקר מן העולם הבא שנ' היסופר כי אדבר וג' כמה שכתוב/ ותפתח הארץ את פיה ותבלע ודרש ר' יהודה איש כפר נבירייי/ ואמר ליה איש כפר נבר חייל מאי דכת' לך דומיה תהלה וג' שם לכולה/ מַשתוקא כי אתא רב דימי אמרי במערבא מילא בסלע משתוקה/ בשתים וכל המברך ברכה בעיתה נותנין לו שכר אחד וכל שאין/ מברך ברכה בזמן שהוא ספק לו נותנין לו כפלים בשכרו ההוא/ דנחית קמיה דר' חנינא אמר האל הגדול הג' והנו' והעזוז וג'/

א', ב,

מי]כן א[תה למד שאסור להוסיף אפילו אות אחת בשבחו/ ש'[ל'ק'ב'ה'] ממה שלא תקנו ח'כ'ז'ל' וכל שכן שאסור לשאול/ אדם [צרכ]יו בשלש ראשונות ובשלש אחרונות וכל שכן/ שאסור לומר אסור והתיר והגָדה בשלש ראשו' ובשלש/ [אח]רונות וכל שכן מעשי מרכבה שאסור לומר בצבור/ ואפילו [ביחיד שכך

20. רבבהו.]=רב אבהו וכן לקמן ג', ב', כ"ג וקצורים כזה רגילים הרבה בירושלמי. אלעזר.] עיין הערה ז'. ממה.] פרוש המחבר ל„די" שבתלמוד, שברור שלא היתה לפניו גרסא אחרת שכן, שתיקנו ח'כ'ז'ל', אין לשון התלמוד.

23. שם.]=סם וכן ד', ב', כ': חשר=חסר.

25. וכל.] פרוש על דרך הדרוש שברור, שמשל זה אין לו עניין אצל ברכה; עיין הערה ח'.

26. ההוא.] ברכות ל"ד, א'.

3. צרכיו.] כך צריך להשלים ולא, בצרכיו, כאשר השלים מאנן. בשלש.] ברכות ל"ד, א'.

4. אסור.] קרובות של יניי הוא באמת קובץ הלכות והגדות, עיין מחזור יניי לדאווידזאן, ולכן נראה שמחברנו ערך דבריו נגד הפיוטים של יניי. והגדה.] הנקוד, והגֶדה, בהצופה בודאי ט"ס היא, ולכן נקדתי כראוי.

5. מרכבה.] נראה שכוון לפיוט הקלירי, וחיות אשר הנה, (מוסף ר"ה) שחלקו הראשון–עד לעמַת כסא–הוא כלו מעשה מרכבה, ובפיוטי ינאי, אף שיש לנו ממנו י"ב פיוטים לקדושה (עיין מחזור ינאי וגנזי שעכטער ג), לא נמצאו דברים כאלה. ואולם לא ראינו אין ראיה ואפשר שכבר קדמו לו להקליר בזה ראשוני הפייטנים.

שנו חכ׳] ולא במרכבה ביחיד וכל שכן שאסור / לומר האל הג׳ הג׳ והנו׳ ומפסיק שבחו ש׳ל׳ק׳ב׳ה׳ ומתנחי]ל ומזמר / ויבא עמלק ואיכה אבכה וכל כיוצא בו ואתה למד קל וחו׳ / מאדם שמתפלל שמונה עשרי ושמע בתוך שמונה עשרי / שליח צבור ואומר קדוש או יהא שמיה רבא שאסור לו / להפסיק תפילתו ולומר עם הצבור קדוש או יהא שמ׳ רבה / ואפילו לשתוק ולשמוע אסור עד שיגמור תפילתו שהיא / חובה עליו, שכך שנו ח׳כ׳ז׳ל׳ איבעיא להו מה הוא להפסיק ליהא / שמיה רבא תא שמע דכי רבין אמ׳ ר׳ יהודה ור׳ שמעון ותלמידו / של רבן יוחנן אמרנו] לכל אין מפסיקין חוץ מליה שמיה רבה / שאבינו עוסק [במ]עשה מרכבה בזמן שהיו עולין חכמ׳ מרכבה / פוסק ולית הילכתא כוותיה שאסור להפסיק תפילתו ולומר יהא / שמיה רבה עד שיגמור תפילתו

6. חכ׳.] משנה חגיגה ב׳, א׳; וביחיד שם מובנו, ליחיד, ומחברנו „דורשו" בדרך אחר, עיין ההערה לא׳, א׳, ח׳.

7. האל.] יפה פרשו ה׳ מאנן שכוון לקרובות של ברכת מגן. ומזמר.] עיין ב׳, ב׳, א׳: ולזמר מעמדות ועיין על זה בהפתיחה תקכ״ד.

8. ויבא.] פרשה שקוראין בה בפורים, והקרובות של יניי מתחילות בראש סדר היום. ואיכה.] נראה שפרושו, שאבכה בקונני הקינות של איכה, ולפנינו לא נמצאה קינה המתחלת איכה אבכה.

9. עשרי.] תמונה ארמית וכן סוף ד׳, שלש עשרי ולא ידעתי למה תקן ה׳ מאנן, לעשרה.

10. ואומר.] כך הוא הנכון ואין צורך להגיה, שאומר, כמו שהגיה ה׳ מאנן שכבר מצינו במשנה ובתלמוד ו׳ במקום ש׳, עיין נדה פרק ו׳, א׳ והן=שהן ומנחות ט׳, ח׳ ותכף=שתכף.

12. ואפילו לשתוק.] עיין מה שכתבתי למעלה ק׳–ק״א בפרוש דברי בה״ג, והני מילי דשתק וכו׳, (ב׳, ד׳ הוצאה ראשונה=הוצאת ה׳ מ״ב) שדעת הגאון היא שר׳ יוחנן מתיר לשתוק ולשמוע ואולם אין הלכה כמותו אלא שגם זה אסור ודברי מחברנו מקיימים פרוש זה, ולפי זה דברי אפשטיין בהצופה הצרפתי ע״ב, קפ״ג צריכים תקון, ועיין ההערה לשורה י״ז.

13. ח׳כ׳ז׳ל.] ברכות כ״א, ב׳.

14. דכי.] צ״ל דכ״א=דכי אתא. ותלמידו.] ה׳ מאנן הגיה, ותלמידיו, ואולי צ״ל, ותלמידי ר׳ יוחנן כמו שהוא לפנינו בספרים ובכ״י, ורק הראב״ן קנ״ח גורס, ותלמידיו. ולכל הגרסאות ברור שר׳ יהודה ור׳ שמעון הם בני פזי שהיו בדורם של תלמידי ר׳ יוחנן והנחותי רבין ור׳ דימי קבלו שמועות מהם, עיין סדר הדורות קפ״ב, א׳ ושע״ז, א׳ ולא ידעתי למה נתקשו בזה בעלי ד״ס וה׳ אלבעק בהערותיו להראב״ן.

15. רבן.] אשגרא מרבן יוחנן בן זכאי.

16. מרכבה.] צ״ל במרכבה.

17. ולומר.] לכאורה סותר דברי עצמו שלמעלה בשורה י״ב אמר שאף לשתוק אסור ונראה שבימיו כבר נחלקו בפרוש דברי בה״ג ויש שאמרו שלשתוק מותר ואולם הכול מודים שלומר אסור עיין ההערה לשורה י״ב.

וכן הגבים בני ארץ ישראל אוסרין אותו משום שמערבין שלקין של בשר עם שלקין של פירות. ומלבד זה החלוף הזה שלא נזכר במקום אחר חשוד הוא בעיני שלפי הטעם, משום שמערבין שלקין של בשר, בני א"י אינן אוסרים אלא בשנתבשל בכלי עכו"ם שאינו ידוע אם הוא כלי טהור ואם כן בני בבל מתירים גם בכעין זה ולמה, הרי גם דברים שאין בהם משום בשולי עכו"ם אסור לאוכלם בשנתבשלו בכלי של עכו"ם, עיין רש"י ע"ז, ל"ה, ב' בפרושו להמשנה בד"ה והשלקות. ולכן נראה שבן באבוי כוון לדברים בבישולי עכו"ם שבני בבל החמירו בהם ובני א"י הקילו, לדוגמא בבבלי ע"ז ל"ח, א' אמרו הניח ישראל בשר על גבי גחלים ובא נכרי והיפך בו אסור אם בשלא הפך לא היה מתבשל ואלו בירושלמי אמרו שם ב', י' ישראל שופת ועכו"ם מנער, וכן נהגו בני א"י בימי הגאונים וכנגד מנהג זה שלהם ערך בן באבוי דבריו. סוף דבר כל החלוקים שנחלקו בהם בני א"י ובני בבל בימי הגאונים עקרם במחלוקותם של אמוראי א"י עם אמוראי בבל שאלו החזיקו בתורת אבותיהם ואלו החזיקו בתורת אבותיהם ולא שנשתכחה חו"ש תורה מחכמי א"י ונהפוך הוא שבכמה דברים גאוני סורא קבלו עליהם תורת א"י כי מציון תצא תורה ודבר י"י מירושלם.

א', א,

שכל השומע חבירו מברך ברכה שאינה צ[רי]כה [או נ]שבע / שבועת שוא קל וחו' שבועת שקר שחייב לנדותו ואם לא / נדָהו יהא הוא בנידוי ושנו [ח]כ'ז'ל' כל המשנה על [המטב]ע שטבעו / ח'כ'ז'ל' לא יצא ידי חובתו שכך שנו חכ' מיכן ואילך א[סו]ר לספֵר / בשבחו ש'ל'ק'ב'ה' [ד]אמר ר' אלעזר מאי דכת' מי ימלל גבורות [י"י יש]מ'י' / שיכול להשמיע כל תהילתו שאפילו

3. בנידוי.] ה' מאנן הראה מקום לברכות ל"ג, א' ואולם לא נאמר שם שהמברך ברכה שאינה צריכה חייב נדוי וברור שכּוון מחברנו לנדרים ז', ב' שאמרו שם השומע הזכרת השם מפי חבירו צריך לנדותו, וכן המברך ברכה שאינה צריכה שהיא לפי דברי הגמרא ברכות הזכרת שם לבטלה, ותשובת הגאונים בש"ת קמ"ב ובג"ל ל"ו גם כן יסודה בדברי הגמרא נדרים. על המטבע.] אשגרא של הבטוי, להוסיף על מטבע, ירושלמי ברכות ראש פ"ט וכבר נמצא כן בירושלמי שם פ"ו, כאשר העיר ה' מאנן אולם בכתבי יד שם לנכון, ממטבע, (עיין גם כן מדרש תהלים פי"ט, ב'), ומחברנו בודאי כוון לברכות מ', ב'.

4. חכ'.] מגלה י"ח, א' ומכות י', א'; מחברנו קצר מעט לשון הגמרא ולכן לשונו מגמגם קצת וה' מאנן השלים, אדם, קודם שיכול אבל גם בגמרא ליתא, ואין בו צורך ויותר נראה שצריך להשלים כך: ישמיע מי, ועיין ההערה הבאה.

6. שאפילו.] פרקי ר' אליעזר ג' ולא דברי המחבר, כמו שחושב מאנן, ומחברנו הרכיב דברי הגמרא עם דברי המדרש.

מ[ל]אכי] השרת אינם יכולים/ להשמיע כל תהלתו ופרשו ח'כ'ז'ל' מאי מיכן והל[ן] הגורע ממט'/ ממטבע שטבע[ו] חכ' אפילו אות אחת חייב מיתה ושנו ח'כ'ז'ל'/ כל המוסיף הרי זה מחרף ומגדף וכל האומר הלל בלא עיתו/ הרי זה מחרף ומגדף והלל הוא שבחו ש'ל'ה'ק'ב'ה' אלא מפני שאמרו/ [ב]לא עיתו הרי זה מח' ומ'ג' בא וראה ממי שהתפלל לשמנה עשרה/ בימות החמה ושכח והזכיר מוריד הגשם בשביל שהזכיר/ והוסיף דבר אחד בעת שלא תקנ[ו] חכ' אין תפלתו תפלה וחוזר/ ומתפלל תפילה אחרת בשביל שהוסיף דבר אחד בלא עת ש'/ שתקנו ח'כ'ז'ל' ואינה לא הזכרת השם ולא ברכה שאינה צריכה/ אלא מוריד הגשם והק'ב'ה' מוריד הגשם אלא מפני שהזכיר אתו/ בלא עת שתקנו ח'כ'ז'ל' לא יצא ידי חובתו שכך שנו ח'כ'ז'ל' אמ'/ רב חנינא בימות החמה אמר משיב הרוח אין מחזירין אותו אמר/ מוריד הגשם מח' אתו ואמר רבא בר בר חנא אמ' ר' יוחנן

7. ח'כ'ז'ל'.] במדרש הגדול כ"י לדברים י', י"ז מביא בראשונה המאמר כל המספר בשבחו של הקב"ה וכו' והוא מיחסו לר' אלעזר כגרסת מחברנו בשורה כ' ומיד אחריו המאמר הזה: אמר רב חונא אף המברך ברכה שאינה צריכה אין לך קשה בכל התורה כולה ממי שהוא מוציא שם שמים לבטלה שלא בעתו או ממי שהוא מתפלל תפלה בלא עתה עליו הכת' אומ' כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא. דעתי נוטה שהמאמר של רב חונא מסיים בצריכה וברור שהיה לפני בעל מה"ג בגמרא שכך הלשון, אף, מוכחת, ואולם מן אין עד הסוף נראה שמקורו במדרש; והבטוי, שלא בעתו, מקביל לבלא עיתו בדברי מחברנו.

8. ח'כ'ז'ל'.] יפה העיר ה' מאנן שבקדושין מ"ט, א' נאמר זה על מי שאינו מתרגם כראוי ואולם כך היא דרכו של מחברנו להשתמש במאמרי התלמוד על פי דרך דרוש, עיין לדוגמא שורה כ"ה וא', ב', י"ב.

9. הלל.] שבת קי"ח, ב' ושם הלשון, בכל יום; ועיין ספר העתים רנ"ב שמביא גם כן ראיה זו ועיין בהפתיחה סוף תקכ"ו.

11. בא וראה.] לקמן ב', א' י"ט משתמש בהבטוי, בא ולמד. לשמונה.] הל' נכפל מהמלה שלפניה וכן בד', א', ח' מבטל להלכה.

14. בשביל שהוסיף.] בירושלמי ראש תענית; לא דמי ההוא דמיקל להוא דלא מצלי ולא מיקל ואם כן לא מפני שהוסיף חוזר ומתפלל אלא משום שהתפלל על דבר קללה, ועיין בהפתיחה סוף תקי"ח.

17. ח'כ'ז'ל'.] תענית ג', ב'.

19. ואמר.] מגלה י"ח, א'.

ובהמקומות שציין המו"ל, ועיין גם כן א' עפשטיין בהירחון מ"ז, שמ"ד וכו'. והמעיין באלה המקומות ובשאר מקומות אצל הראשונים שהובאו בהם דברי הגאונים בענין זה, עיין לדוגמא מעשה רוקח לר' אליעזר בר' יהודה קל"ב וגמו"מ פ"א, יראה שגאוני סורא שעמדו תחת השפעת ארץ ישראל הם המורים שאומרים השיאנו בר"ה. ובהרא"ש סוף ר"ה מביא בשם ר' שמואל בן חפני: שמנהג בשתי ישיבות שאם חל ר"ה בשבת אומרים מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום הזכרון הזה זכרון תרועה מקרא קודש, ואולם מיד אחר זה מביא דברי ר' האי, החתנו של בן חפני, שאין מנהג לומר חגים וזמנים לששון וע"כ שכוונת בן חפני היא שבב' ישיבות אומרים בשבת, זכרון תרועה, והביא כל המאמר שמסדר תפלה על פי נוסח סורא. וגאוני פומבדיתא אף שדעתם שאין לומר השיאנו בר"ה החמירו יותר מגאוני סורא לענין תענית ואסרוה גם בי"ט שני של ר"ה ובשבת שובה, עיין במנהיג ר"ה, א' רא"ש ומרדכי סוף ר"ה (ובפסקי הרא"ש שם בטעות שר' נטרונאי אומר שיש להתענות בב' ימים של ר"ה), לקוטים מהלכות אמרכל כ"ב, א', או"ז ב', רנ"ז ובהמקומות שהבאתי למעלה. ור' יהודאי גאון הוא אחד מהראשונים, ואולי הראשון, שאוסר תענית בר"ה ובשבת שובה כאשר כבר הערותי בגעאניקא א', צ"ו הערה ב' (ועיין גם כן פרדס במקום הנ"ל) וכפי מה שנראה עתה מספרו של בן באבוי כתב כן בתשובתו לאנשי ארץ ישראל ואולם גם בזה הם לא עשו אלא שהחזיקו מעשה אבותיהם בידיהם.

מהתשובה האחרונה (סוף קטע נ"ז) שבהקטעים מפירקוי בן באבוי לא נשמרה רק ראשה וקשה לעמוד על עניינה שהוא בחלוף שבין בני ארץ ישראל ובני בבל בדבר בשולי גוים ופת של גוים. ה' מאנן שער שבני בבל היו מהמחמירים ובני א"י מהמקילים בדברים אלו, שכן כל ספרו של בן באבוי הוא להחמיר ולא להקל, אלא שהיה קשה לו שלפי חלוף מנהגים שלפנינו הדבר הוא להפך שבני בבל מתירים בהשלכת קיסם לתנור ובני א"י אוסרים, עיין הוצאת מיללער סימן ל', ולכן הוא משבש הנוסחא ומיחס „מנהג בבל" של חלוף מנהגים לבני א"י „ומנהג א"י" לבני בבל. ולא אבין איך בא לטעות כזו שברור הוא שההיתר על ידי השלכת קיסם מקורו בדברי הבבלי עבודה זרה ל"ח, ב' שאמרו שם, שיגר ישראל ואפה נכרי שפיר דמי, וכבר העירו שם הראשונים, בעלי התוספות בד"ה אתא, או"ז מ"ז קפ"ט, הרמב"ן והריטב"א בחדושיהם לל"ו, ב', הרא"ש ב', כ"ז והרשב"א בתורת הבית ג', ז' שעל זה סמכו להתיר בהשגרת קיסם ואף שיש מהם שאמרו שזו היא קולא יתרה לא הטילו ספק בדבר שהתיר זה בא להם מדברי הגמרא שהבאתי ואלו בירושלמי לא נזכר מדבר זה כלום, ואיך אפשר לומר שבני א"י הקלו בהשלכת קיסם ובני בבל החמירו. ואולם יפה אמר ה' מאנן שבן באבוי להחמיר בא על בני א"י ולא להקל עליהם כי כן הוא מחמיר בכל דבריו, אלא שלא ראה שבני בבל אף שמקילים בהשלכת קיסם–או בלשון הגמרא, בששיגר ישראל–מחמירים בשאר דברים שבפת, והנני לפרש החלוף שבינם לבין א"י בדבר זה. בירושלמי שבת פ"א, ד' אמרו, במקום שאין פת

ישראל מצויה בדין היה שתהא פת גוים אסורה ועמעמו עליה והתירוה מפני חיי נפש . . . ובלבד מן הפלטר ולא עבדין כן. והנה אין כאן המקום להאריך בשנויי נוסחאות של הירושלמי שיש מהראשונים שגורסים ,במקום שפת ישראל מצויה, שגם בזה התירו (עיין ראטנער במקומו), וכן מוכח מירושלמי פסחים ב', ב' שאמרו: מקום שנהגו לאכול פת עכו"ם. אולם ברור שפת מן הפלטר מותרת לדעת הירושלמי במקום שאין פלטר ישראל, ובנגוד לזה אמרו בעבודה זרה ל"ה, ב' שטעות היתה ביד העם שאמרו שרבי התיר פלטר ומעולם לא התיר זה, ולפי זה ברור שבן באבוי כתב להזהיר בני א"י שלא יקילו באכילת פת פלטר כמנהגם אלא שינהגו מנהג בבל שהוא חמור מצד אחד וקל מצד שני, שאם שגר ישראל מותר. ומדברי סאהל בן מצליח הקראי (קדמוניות היהודים ב', כ"ח) אנו רואים שדברי בן באבוי לא עשו פרי שעוד בזמנו—ראשית המאה העשירית לתאריך הרגיל—נהגו בירושלים לקנות פת מן השוק, והיא פת פלטר, וכבר העיר על זה ה' מאנן קכ"א הערה ב' אלא שנעלם ממנו שהקראי הזה כוון לפת פלטר ולא לפת של בעה"ב.

מענין הדבר שבדור א' או ב' אחר תקופת הגאונים כבר נתפשט מנהג זה של בני א"י גם בארצות איירופא והראשון שסמך על הירושלמי להתיר פת פלטר הוא הרי"ף בע"ז ל"ו, א שמביא הירושלמי בשבת ופוסק כמותו. האומנם יש מפרשיו שפרשו שלא על הירושלמי סמך אלא שהכריע על פיו בין המחלוקת של האמוראים בבבלי, עיין ר"ן במקומו. אולם המדקדק היטב בדברי הגמרא יראה שהעקר כמו שאמרו רוב הראשונים שלפי דברי הבבלי פת פלטר אסורה, עיין מה שהאריך בזה הרשב"א במקום הנ"ל במשמרת הבית ועיין גם כן או"ז במקום הנ"ל שאין התיר לפת פלטר אלא על פי הירושלמי. ואיך שהיא דעתו של הרי"ף בענין זה ברור שהגאונים לא מצאו שום התר לפת פלטר והרבה תשובות להם בפת נכרי ולא באחת מהן אפילו רמז קטן שיש חלוק בין פת של בעל הבית לפת פלטר, עיין התשובות בגעאניקא כ"ו, רכ"ד–רכ"ה, ה"פ י"ג, אשכול ג', קכ"ט, רמב"ן ורשב"א במקומות הנ"ל. ולכן אין שום ספק כלל שגם ר' יהודאי גאון בתשובתו לבני א"י הזהירם על פת פלטר שלדעתו ולדעת כל הגאונים אסור על פי הבבלי והם נהגו בו התר על פי הירושלמי. ודע שבנוסח חלוף מנהגים שבים של שלמה וכן בזה של הקראי יוסף הרואה (עיין ג"ה שצ"ו) נאמר, ב"ב אוסרים פת שאפה גוי . . . בלבד שלא יהא הפלטיר מוכר בשר בחנותו ונראה שנתקצרו הדברים שבמקום שאין לו לאכל ימים שנים או שלשה מותרת גם פת של בעלי בתים ופת של פלטר מותרת אם אין פת ישראל מצויה וכבר הערותי לעיל שלפי גרסת כמה מהראשונים פת פלטר מותרת גם בשפת ישראל מצויה.

והנה לפי מה שכתבנו שגם בתשובה זו בן באבוי מהמחמירים קשה להסכים לדעתו של אפשטיין בהצופה הצרפתי ע"ה, קפ"ו שהחלוף בין בני א"י ובני בבל בדבר בישולי גוים שרמז עליו בן באבוי מקביל להחלוף שנזכר אצל הקראי יוסף הרואה (ג"ה סוף שצ"ה) בלשון זו: ב"ב פול ששלקוי גוים מ ת י ר י ם אותו

תשובתו של ר' יהודאי לבני א"י לא נמסרה לנו מבן באבוי ואפשר שהם נהגו כבני סורא והכשירו בדופן שסתמתה גם בדלא סביך בבשרא וכבר ראינו בהמשך מאמר זה כמה וכמה דברים שחכמי סורא וחכמי א"י הלכו בשיטה אחת, ואפשר גם כן שהיו להם קולות אחרות בסרכות האסורות לפי דעת הבבלי. ויש מקום לומר שבני א"י שהחמירו לבדוק כל י"ח טריפות לא החמירו כל כך בטריפות הראה כבני בבל שלא בדקו אלא הראה ולא שאר הטרפות. ורואה אני להעיר שספק גדול לי אם כבר בימי התלמוד בדקו י"ח טריפות בא"י שבהמקורים העתיקים של בני ארץ ישראל לא הזכירו אלא בדיקת הריאה, עיין דברי התנחומא שהבאתי למעלה עמוד תקל"ח ועיין גם כן בירושלמי ברכות פ"ט, ג' תרומות פ"ח, ג' ובצה פ"ג, ג' שלא אמרו אלא שבני מעים–וריאה בכללה–צריכה בדיקה והרבה מהראשונים גרסו בבצה, חש לומר שמא נקבה ריאה, עיין אהבת ציון וירושלים במקומו. ודברי מיללער, חלוף מנהגים י"ח שלא בדיוק הם שמביא ראיה מהירושלמי שנהגו לבדוק בא"י בכל י"ח טרפות, אבל אם כן הוא למה נזכרו דווקא בני מעים וע"כ כמו שפרשו הראשונים, ועיין חולין ראש קי"א שהשתמשו בקניא ואף שכוונו להריאה, הלִב והכבד המחוברות לה וכן בבני מעים בירושלמי כוונו להריאה המחוברת עמהם. האומנם המאמר בירושלמי שם נאמר בשם, רבנן דתמן, ואולם בכמה מקומות לא כוונו בזה לחכמי בבל אלא להחכמים שבדרום א"י. וקירקסני בספר המצות שלו כפי אשר העתקתי מכ"י שלו זה כמה שנים, יאמר שבני א"י בודקין בראש ובקרום של מוח ובני בבל בריאה ונראה שעוד בימיו לא בדקו בני א"י בכל י"ח טריפות, והראשון שמזכיר בדיקת י"ח טריפות הוא תרגום ירושלמי במדבר י"ט, ג' שמתרגם: ויבדקינה בתמניסרי טריפן. ואין למדין מדברי הגדה שבפרוש אמרו בחולין י"א, מה שחיטתה כשהיא שלימה אף טריפתה כשהיא שלמה, ובספרי שם על ישחט אותה אמרו, מגיד שאם נתנבלה בשחיטתה פסולה, ולא אמרו שנטרפה משום שאי אפשר לבדוק טריפות של פרה כמו שאמרו בגמרא דחולין. ור' מאיר איש שלום העיר גם על המשנה פרה ד', ד' ותוספתא ד' (ג'), ט' שאמרו אירע בה פסול בשחיטתה ואגב שיטפיה כתב כן שבמשנה ובתוספתא, פסול, הוא פסול של מלאכה ולא פסול של שחיטה כמו שמוכח העניין, שאם נתנבלה מטמאה משום נבילה.

מעניינת מאוד היא העובדא שר' יהודאי לא נמנע מלהזהיר בני ארץ ישראל לעזוב מנהגם ולאחוז במנהג בבל גם בדברים שאין בהם איסור והתר אלא מנהג בלבד, כהחלוף שבין ב' הארצות בענין מילה שבני א"י מולין על עפר ובני בבל על מים, עיין ד', ב' וכו'. החלוף הזה נודע לנו מכבר עיין חלוף מנהגים למיללער סימן י"ז והוא העיר על פרק"א כ"ט שגם שם נאמר שמלין על העפר כמנהג בני א"י וצריך להוסיף שגם בתרגום ירושלמי במדבר כ"ג, י' ובמדרש ויכלו (גרינהוט, לקוטי מדרשים ב', י"ח) נזכר מנהג זה. וה' מאנן במקום הנ"ל ק"כ נתקשה בדבר זה שבש"ץ כ"ב, ב' סימן י"ב–וכבר העיר מיללער על תשובה זו–נאמר בשם ר' יהודאי גאון ש„שפיר דמי" למול על גבי עפר וזה סותר דבריו בפירקוי דבן באבוי ומפני קושיא זו הוא מייחס התשובה שבש"ץ לר' יהודא גאון

פומבדיתא זקנו של ר׳ שרירא. וכן שם עמוד קי״ז בהערה א׳ חוה דעתו שמר יהודה בארחות חיים ב׳, תט״ו הוא הגאון של ישיבת פומבדיתא ולא ר׳ יהודאי גאון סורא. ואשר לדברי בעל ארחות חיים ברור שטעות סופר שם וצ״ל ר׳ יעקב שהדברים שנתיחסו שם לר׳ יהודה הן הן שהגאונים והראשונים מייחסים לר׳ יעקב הכוהן גאון סורא (עיין למעלה עמוד תקל״ח) ואין ספק שהיה כתוב בראשי תיבות ר״י והסופרים טעו וקראו, ר׳ יהודה במקום ר׳ יעקב וטעיות כאלו רגילות הרבה. ואולם התשובה בש״ץ ברור שהיא לר׳ יהודאי גאון סורא שרק בתשובותיו מצינו הלשון, ושאילו מקמיה . . . ואמר שפיר דמי, עיין לדוגמא התשובות הקצרות לו בג״ל סימן מ״ה שלא פחות ממ״ב סימנים מתחילים בהבטוי שאילו מקמיה, ועל הרבה מהם התשובה היא, שפיר דמי. ואשר להסתירה שבין דברי ר׳ יהודאי כאן ודבריו בש״ץ נראה שלא הקפיד על שמולין על עפר אלא שבארץ ישראל נהגו לטוח דם מילה בעפר שעל הכותל–כעין שמירה נגד המזיקים ולמדו זה מדם פסח מצרים שנתנו על המשקוף ועל שתי המזוזות!– וחשש שמא יבואו לידי חלול שבת, וכן הוא בש״ץ: ובלבד שלא יעשה כן בשבת גזירה שמא יביא עפר מבחוץ. וקרוב הדבר שבראשונה הזהירם שלא לעשות כן בשבת וכשראה שאינם מבדילים בין חול לשבת אסר עליהם גם בחול. ואפשר גם כן שבן באבוי השתמש בתשובתו של ר׳ יהודה והפריז מעט ואסר להם גם בחול מה שלא אסר להם ר׳ יהודאי, וזה נראה יותר.

תעניות של עשרת ימי תשובה לא נזכרו בבבלי ובירושלמי אולם כבר נהגו בהן בארץ ישראל בימים קדמונים כמו שמוכח ממדרשי א״י, עיין פסקתא דרב כהנא פסקתא ולקחתם קפ״ג, א׳ ובהמקומות הרבים שציין בובער בהערה צ״א. והנה המאמר בהמדרשים, מר״ה ועד יוה״כ היחידים–החסידים והמדקדקים במצוות, עיין תענית י׳, א׳: מאן יחידים, רבנן–מתענין, קשה לפרשו בדרך אחר אלא שמתענין כל עשי״ת ור״ה בכלל שלולא כן היו אומרים, מצום גדליה עד יוה״כ ולא מר״ה. וכבר יש לנו הרבה תשובות להגאונים שבזמנם יש שנהגו גם בבבל כן והתענו לא רק בר״ה אלא גם בשבת שבין ר״ה ליוה״כ, עיין בובער במקום הנ״ל, חלופי מנהגים לה׳ אסף ט״ו, קהלת שלמה ס׳ ט״ז וגעאניקא א׳, צ״ו הערה ב׳ וב׳, רס״א. ור׳ נטרונאי (ש״ש א׳, מ״ג, א׳) שהתיר להתענות בשבת שובה ואסר ביום א׳ של ר״ה גם כן הסכים בעקרו של דבר לדעת חכמי א״י שתענית שאינה משום ענוי אלא משום תשובה אינה אסורה שהרי התענית הוא העונג שלו, עיין ההגדה–בלי ספק הגדת ארץ ישראל–המובאה בשבה״ל שבת צ״ג: ר׳ עקיבה היה יושב ובוכה בשבת אמרו לו תלמידיו לימדתנו רבינו וקראת לשבת עונג אמר להם זה עונג שלי. וההלוק בין שבת לי״ט הוא שבשבת אכילה משום עונג והמתענג בתענית הרי מקיים הוא מצוות עונג בשבת ואולם בי״ט אכילה היא משום שמחה ואין שמחה בתענית. ור״ה לדעת חכמי א״י הוא מהמועדים שכן אומרים בו מקדש ישראל והזמנים והשיאנו שר״ה מועד וזמן הוא, עיין ברכות ט׳, ב׳ ודברי הראשונים בשם חכמי ירושלים במח״ו סימן שכ״א, שבה״ל ראש השנה רפ״ו, ראב״ן ערובין ה׳, פרדס רל״א הוצאת עהרנרייך

הלילה, עין ברכות מ״ד, ושם בתוספות, הוא גם כן משום קדושת תפילין, שברכו על זהירותם בקדושת התפילין להסירם מיד כשבא זמן פטור שלהם. ועיין למעלה עמוד ח׳ סוף פסקא א׳, והרבה יש להאריך בדבר זה אבל אין כאן מקומו.

והנה כאשר הקטע שלפנינו חסר הוא בסופו ומסיים באמצע התשובה על תפילין אין אנו יודעים כלל למה מצאה מקום בספרו של בן באבוי שעקרו נגד המנהגים הגרועים של בני א״י אבל ברור שר׳ יהודאי כתב תשובתו זו לבני ארץ ישראל שהתרשלו במצות תפילין כאשר ראינו מתשובות של ר׳ שרירא ור׳ האי וכבר אמרתי למעלה ק״מ שבן באבוי לא לבד שהעתיק תשובות הגאון לבני א״י אלא גם הוסיף עליהם אבל הוספתו לתשובה זו חסרה.

בן באבוי מביא דעתו של ר׳ יהודאי על הסרכא בב׳ מקומות, במקום הראשון, והוא כעין הוספה להתשובה על איסור הפיוט בתפלה, יאמר שהגאון אסר כל סורכה ונתקבצו עליו תלמידי חכמים (בני ישיבתו ושאר חכמים שבבבל) ובקשו ממנו לומר להן מהיכן הוא אוסר ואחר שהביא להן ראיות, מן התלמוד גופיה, קבלו עליהם דבריו. ומיד אחר זה הוא מוסיף ואומר שהגאון כתב לארץ ישר׳ בשביל הסרכא ואולם הם לא קבלו דבריו ועוד הם אוכלין סרכא; עיין ג׳, ב׳, ז׳–ד׳, א׳, י׳. לפי דעתו של ה׳ מאנן בהצופה ע׳, קט״ו–קי״ח ר׳ יהודאי אסר סרכא בטרפשא דלבא שגם בבבל נהגו בה היתר והם קבלו עליהם האסור שאסר הגאון ובני א״י עמדו בהתרם. ומה שקשה לו קצת הוא שלפי חלוף מנהגים שלפנינו, אנשי מזרח אין בודקין אלא בריאה ואלו לפי פסקו של הגאון סרכה אין לה בדיקה ומזה יצא לו שחלוף מנהגים קדם לו לר׳ יהודאי. ותמה אני איך אפשר לטעות בדבר פשוט כזה שהלא ברור ש„בדיקה" בחלוף מנהגים פרושה, שבודק הריאה לראות אם איננה טריפה–עיין תנחומא שמיני ח׳, הוצאת בובער י״ג: ושוחט ומפשיט רוחץ בודק בריאה ונמצא טריפה מונע ידו ואינו אוכל–ובדיקת סרכא בדברי ר׳ יהודאי ואצל הראשונים פרושה, לבדוק הריאה על ידי נפיחה כדי להכשיר הבהמה, ומה ענין דברי חלוף מנהגים לדברי ר׳ יהודאי! ואולם גם בעיקר הדבר שפסקו של ר׳ יהודאי היא נגד המתירים סרכא בטרפשא דליבא לא כוון לנכון. המחלוקת של ר׳ יעקוב גאון עם חכמי דורו היא רק בחלב של לב (עיין ח״ג, ט״ו; געאניקא ל׳–ל״א; או״ז א׳ ק״א, ב׳; ראב״ן רמ״ג; אשכול ג׳, מ״ט; פרדס כ״ח ובקצור גם ברא״ש חולין ג׳, י״ד) החופה הסרכא אם יש לה בדיקה או לא, שלדעת ר׳ יעקוב לא אמרו חלב העשוי ככובע אינו סותם אלא בסירכא ממש ולא בשומן הנדבק בריאה שמתרפק הלב מן הריאה על ידי נענוע והחולקים עליו סברו שאין חלוק ביניהם. ואולם בפסקו של ר׳ יהודאי לא נזכר המאמר חלב העשוי ככובע אלא דרך אגב בסוף וכל המשא ומתן שבינו ובין החולקים עליו הוא אם דוקא בדסביך בבשרא אמרו, ריאה שנקבה והדופן סותמתה כשירה, או לא וכל זה אין עניינו כלל אצל מחלוקת ר׳ יעקב וחבריו, והבקי בהלכות טריפה יראה שפסקו הוא בדבר אחר לגמרי והרני מפרשו.

מאמרו של רבינא–חולין מ"ח, א'–, והוא דסביך בבשרא, יש לפרשו בב' דרכים, א') שר"נ סובר שלעולם דופן סותמתה כשרה ורבינא חולק עליו וסובר, והוא דסביך בבשרא, ב') שרבינא מפרש דברי ר"נ והכל מודים שכשר רק בדסביך בבשרא; עיין שם בתוספות ובראש שהביאו תשובת שר שלום גאון שפרש בדרך א' ופסק שאין הלכה כרבינא אלא כר"נ, ולפנינו בח"ג קכ"א תשובה כעין זו על שם ר' צמח גאון (ושם סוף התשובה, והא דאמר רבינא וכו' נראה כמשובש שאם כן אין מחלוקת בין ר"נ לרבינא ונראה שהיא הוספה, עיין מה שמובא שם בתוספות ובאו"ז א' קט"ו, א' מהלכות טריפות של ר' גרשום) ונראה שהיא היא התשובה שהביאו הראשונים אלא שהם גרסו, שר שלום, במקום, רב צמח, וכמה תשובות שם בהקובץ קי"א–קל"א שנתייחסו בדפוס לר"צ ובמקומות אחרים לשר שלום, עיין התשובות לשר שלום בג"ק מ"ו–מ"ז המקבילות להתשובות קי"ג–קי"ז שבח"ג. ובנוסח תשובה זו שבח"ג נאמר, וכך נוהגין בשתי ישיבות, ומזה שבימי שר שלום או ר' צמח–גאון סורא ולא ר"צ גאון פום, עיין למעלה עמוד תקי"ב–פסקו בשתי ישיבות שאין הלכה כרבינא אלא ריאה שנקבה ודופן סותמתה כשירה בין סביך בבשרא או לא וזה סותר למה שאומר בן באבוי שקבלו עליהם בני דורו של ר' יהודאי שאין דופן סותמתה כשרה אלא בדסביך, ולכן נראה שצ"ל, בישיבה, במקום בב' ישיבות וטעות זו נמצאה בהרבה מקומות, עיין למעלה עמוד תקכ"ז ועל פי זה נעמוד על פסקו של ר' יהודאי. הגאון הזה, שהיה מחניכי של ישיבת פומבדיתא, כשבא לסורא לשב על כסא הגאונות אסר להן כל סרכא אם אינה סביך בבשרא וחכמי סורא התנגדו לזה, שהם כאשר ראינו למעלה פסקו שאין הלכה כרבינא אלא כר"נ שחולק עליו ומתיר בין סביך או לוא, ואולם הגאון הביא להן ראיות מן התלמוד גופיה, שהלכה כדבריו. הראייה הראשונה היא מן הלשון, ואמר רבינא, שלפי סגנון התלמוד הוא פרוש לדברי ר"נ שלולא כן היו אומרים, רבינא אמר, הראיה השניה היא מדברי ר' יוסף שקרום שעולה מחמת המכה אינו קרום ואם כן איך אמרו שאם הדופן סתמתו כשירה וע"כ שלא אמר ר"נ אלא בדסביך בבשרא והראיה השלישית והיא היותר גדולה ממאמר אחר של ר"נ שהוא בעצמו אומר שחלב העשוי כמין כובע אינו סותם. והנה אשר לג' ראיות אלו יש פנים לכאן ולכאן, שאפשר שבישיבת סורא גרסו, רבינא אמר, ולא, אמר רבינא, וגם אם גרסו כגרסת ר' יהודאי וגרסתנו אפשר לאמר שהוא חולק על ר"נ ולא מפרש דבריו. והראיה השניה גם כן אינה מכרחת שבודאי חלוק גדול יש בין קרום דק שעתיד להנקב ובין סתימה יפה על ידי דופן בין בבשר בין שלא בבשר ואשר לראיה השלישית ברור שחלב העשוי ככובע הוא יוצא מן הכלל משום שאינו מהדק ואלו בשאר חלב אמרו חלב טהור סותם. ויהיה איך שיהיה גאוני סורא כר' צמח ושר שלום לא קבלו דעתו של ר' יהודאי ואף שחכמי דורו, כפי עדותו של בן באבוי, הודו לו, וכן רוב הראשונים פסקו כמותו, עיין שם בתוספות בראש ובטור ס' ל"ט. ובה"ג טריפות קכ"ח סוף ע"ג ובהוצאת ה' תקכ"ז: ואי ניקבה ריאה ודופן סותמתה וסביך בבשרא כשרה, והן הן דברי ר' יהודאי.

יש ש„תקנו" וכתבו כאשר הוא בכ"י ויש שתקנו כאשר הוא בספרים. ובאמת גרסא זו שבמדרש שמואל נכונה היא מאוד שלפי הירושלמי שתוי ושכור לענין תפלה הוא כשתוי ושיכור לענין ביאת מקדש, ואמרו בכריתות י"ג, ב' ובספרא שמיני על הפסוק יין ושכר, יין מוזהרים עליו כל שהוא ושכר אין אסור אלא כדי לשכר רביעית יין. ופרושו, שגם פחות מרביעית הרי הוא באזהרה, וזהו שתוי יין, אבל במיתה רק בששתה רביעית כדי לשכר, וזהו שכור. ולפי זה סתמא דהירושלמי כת"ק שם בברייתא–ובשאלתות שמיני פ"א נשנה על שם ר' מאיר– אבל בבבלי שם פסקו כר' אלעזר שאין אזהרה בפחות מרביעית והחלוק בין יין ושכר הוא שאם שתה רביעית יין שיש בו מים כל שהוא הרי הוא רק באזהרה וברביעית יין חי או ביותר מרביעית, גם אם הוא מזוג, במיתה, ועל דברי ר' אליעזר סמך מחברנו דברו ואמר שיין חי הוא ברביעית ומזוג ביותר מזה. אולם לענין תפלה יש לנו שם בעירובין, ומובא מהירושלמי בשם תמן אמרין, עוד גדר אחר והוא, יכול לדבר לפני המלך או לא, שאם אינו יכול תפלתו תועבה ובשיכול אסור לכתחלה אם שתה כדי שיעור הנזכר. והנה אין כאן המקום להרחיב הדברים בשיטה עמוקה זו שכבר נתקשו בה רבותינו הראשונים והאחרונים, עיין לדוגמא פרוש הראב"ד על הספרא במקומו, הרשב"א בתשובותיו בולונייא שס"ג, כסף משנה ביאת מקדש פ"א ושם במרכבת המשנה–ונעלמו דבריו מהרב מלבים בפרושו על הספרא!–, ועיין גם כן מה שכתבתי בתשובותי על דבר יינות מ"א–מ"ה, ולא אעיר כאן אלא על דבר אחד שעל ידו נעמוד על החלוק שבין בני א"י ובני בבל בהלכה זו. חכמי בבל שפסקו כר"א, עיין שאלתות שם וה"ג הלכות כוהנים, על פי דברי רב בכריתות הגבילו את הגדר שתוי לשותה רביעית יין חי או יותר מרביעית יין מזוג, שלר"א יין ושכר פרושו יין שהוא משכר ובודאי גם מזוג משכר אלא ששיערו גדול משיעורו של חי. אבל חכמי א"י שפסקו כת"ק שיין ושכר הם ב' דברים, יין בכל שהוא לאזהרה ושכר ברביעית למיתה בודאי אומרים שאינו חייב על מזוג כלל, שהרי כבר אמרו בספרי במדבר כ"ג וקמ"ג ובספרי זוטא ו', ג' יין זה מזוג שכר זה חי ופרושו, שבכל מקום שנאמר, יין ושכר, בא שכר ללמד שיין אינו יין חי אלא אפילו מזוג ששכר בודאי הוא חי. ולפי זה בביאת מקדש שלפי הת"ק יין על עצמו יצא לכל שהוא אם כן יין סתם אינו אלא חי.

אחרי כל אלה הדברים נראה שבני א"י לא אסרו תפלה לשתוי אלא לשותה יין חי ולא מזוג, שהם פסקו כת"ק וחלקו בין השותה פחות מרביעית יין חי, והוא שתוי שאין מתפלל לכתחלה, ובין השוהה רביעית שהוא שכור ותפלתו תועבה, אבל בשתוי יין מזוג לא אסרו כלל. ונגד זה כתב מחברנו להוכיח מהבבלי שהלכה כר"א ושתוי יין מזוג אם שתה יותר מרביעית ג"כ אסור להתפלל ובשאינו יודע לדבר לפני המלך תפלתו תועבה.

התשובה על חשיבות מצות תפלין היא התשובה הידועה לר' יהודאי גאון בש"ת קנ"ג ומובאה אצל כמה מהראשונים, עיין תשובות מהר"מ מרוטנבורג הוצאת ר"נ ראבינאוויץ סימן רכ"ד, שהעתיקה מהלכות תפילין לר"י אלברצלוני, שבה"ל תפילין עמוד שפ"א–שפ"ב, ארחות חיים ראש הלכות תפילין–בנוסח משונה מעט–,

תש"ר א' מ"ה–מ"ו; ה"פ סימן ס"ב; אשכול ב', צ' בשם תשובה לגאון אבל רק מקצתה ומן מ"ש בתלמודא וכו' הם דברי המחבר ואינם מהתשובה של הגאון. וכשנשווה הקטע שלפנינו עם אלה המקורות נראה שחסר יותר מחציה ואף שאפשר שאצל הראשונים נתוספו בה דברים ממלקטי קובצי תשובות הגאונים. ובש"ת בסופה, והכי איתא בירושלמי וכו' וזו בודאי הוספה מאחרת היא, שהגאונים לא קראו לתלמודם של א"י, ירושלמי, אלא תלמודא דבני מערבא, תלמוד ארץ ישראל או רבנן דמערבא, וחוץ מזה המאמר שמובא מהירושלמי שם, שאין לך גדול בכל מצות שבתורה כמצות תפילין שהוקשה כל התורה כולה לתפילין וכו' לא נמצא כלל בירושלמי, וכמעט אי אפשר לחשוב שהיה זה לפני הראשונים בירושלמי שהחצי האחרון של המאמר, הוקשה כל התורה וכו' נמצא בלשונו ממש בבבלי קדושין ל"ה, א', וקרוב הדבר שנלקח משמוש תפלין של בני א"י ואף שגם באשכול ב', צ"א מובא מירושלמי. ובה"פ ובתש"ר יש הוספה אחרת לתשובה זו שאינה נמצאה אצל הראשונים מן ותפילין כל וכו' עד למלאכי השרת, ומתוכה נכר שהיא הוספה שבה נאמר וליתא לדר' ינאי וכו' ור' יהודאי גאון באותה התשובה עצמה אינו דוחה דבריו אלא שמפרשם בדרך שאינם סותרים דעתו. והלשון, כל בר ישראל דקרי ק"ש מחייב בתפילין, קרוב להלשון שהשתמש בו רב יוסף גאון בה"פ ס"ג ובתש"ר מ"ו, ואולי הוספה זו לתשובת ר"י אינה אלא קצור מתשובתו של ר' יוסף רק שנשתבשה, שהרי איך אפשר לומר שכל ישראל חייבין בתפילין בעת ק"ש חוץ מי שעושה מלאכתו ערום ואם ערום הוא איך קורא ק"ש. וקרוב לאמור שנשתבש מן חוץ מי שהוא חולה מעיים כאשר הוא בתשובת ר' יוסף; ועיין ערכין ג', ב': הכל חייבין בתפילין כהנים לויים וישראלים ולזה כוונו הגאונים באמרם כל ישראל וכו'. ודע שיש לנו תשובה מימי ר' שרירא שהשואלים רמזו על תשובת ר' יהודאי–כבר פירשו הגאונים הראשונים ההוא בשעת השמד וזהו פרוש ר' יהודאי בתשובתו–, עיין שבה"ל תפילין שפ"ב ושם הרבה שבושים בהתשובה ולנכון בהחלוץ ה', כ"א, ותשובה קרובה לזו לר' האי בעטור תפילין ס"א, ב'–ועל פי דבריו צריך לתקן מנהון במקום מייניקין או מיוצקין בשבה"ל ולשוא כל פלפולו של בעל החלוץ שם י"ח–ומשתיהם אנו רואים שעוד בימי הגאונים האחרונים התרשלו בני א"י במצות תפילין. ואלה הגאונים ר' שרירא ור' האי נסמכו על דברי ר' יהודאי גאון שאמר שגזירת שמד גרמה להתרשלות זו וכבר ראינו שכך היא דרכו של ר' יהודאי לתרץ כל הקושיות בהתרוץ, גזירת שמד גרמה, ואף שבאמת מה שהיה קשה לו לא היה קשה כלל לבני ארץ ישראל שהחזיקו בתורת בעלי תלמוד הירושלמי. וברור שגם במה שנוגע להתרשלות בני א"י במצות תפילין לא השמד גרמה אלא שקדושת תפילין היתה כל כך גדולה בעיניהם שהמון העם לא נועזו לגשת אל הקודש ורק החכמים והחסידים הניחו תפילין, וכבר היה הדבר קשה בעיני בעלי התלמוד ירושלמי על שלא מיחו החכמים ברב העם שמזלזלין במצוה זו ואמרו, תפילין מפני מה לא החזיקו בהן–לא הכריחו את העם –מפני הרמאים, ירושלמי ברכות ב', א' ושם נסמן. וקרוב הדבר שהברכה שנהגו בא"י לברך על חליצת תפילין קודם

בגטין י"ט, א' שאין מי מלין על גבי מי מילין אבל ה„רק" הזה שלא נעבד בעפצים מותר לכתוב עליו בדיו של עפצין. ובמה שנוגע להפסול האחרון, שאין תופרין אותו בגידין, מחלוקת ישנה היא כבר בין התנאים ר' יהודה ור' מאיר במכות י"א, א' אם צריך גידין גם בס"ת או רק בתפילין, ורב מספר ,חזינא לתלי–כך צ"ל עין שם בריטב"א ובאשכול ב', מ' ותלי הוא ספר תהלים ונשתבש לתפלי–דבי חביבי דהפירי בכתנא. והנה אף שהתלמוד מוסיף ולית הלכתא כוותיה, ופסקו שם ובמגלה ח', ב' שס"ת צריך גידין דברי רב מלמדנו שבא"י, בבית דודו ר' חייא היו הספרים תפורין בפשתן ולכן אין לתמוה אם עוד בימי הגאונים נהגו בני א"י כמנהג זה. ולפי דרכנו למדנו שמה שאמרו בירושלמי מגלה א', י"א הלכה למשה מסיני וכו' ותופרין בגידין, על תפילין נאמר ולא על ס"ת וכבר יש מהראשונים שפרשו כך, עין באהבת ציון לראטנער במקומו אבל המחבר מסכת סופרים–עיין ראש הספר–פרשו לענין ס"ת ומזה נראה שבימיו החמירו בא"י על פי דעת הבבליים. ובאשכל להקראי יהודה הדסי סימן רמ"ב, צ"ב, ב' מצאתי דבר מתמיה וזה לשונו, ותפירתם–של תפילין–בחוטי' בדעת חכמי ארץ ישראל ובחלופו מחליפי' חכמי בבל. ולפי דבריו אם תפירת תפלין בחוטים או בגידים הוא מחלופי בני מזרח ובני מערב ונראה שנתחלפה לו תפירת ס"ת בתפירת תפילין, שכבר ראינו שבירושלמי אומר שתפירת תפ' בגידים הלכה למשה מסיני ואם נפרש שהירושלמי מדבר מס"ת מנהג בני א"י בזמן הגאונים יהיה נגד הבבלי והירושלמי. ואפשר שלפי הירושלמי גם דיו ושאר ההלכות שנשנו שם לא נאמרו אלא לענין תפילין ולא לענין ס"ת ובאמת לא נמצא בבבלי בפרוש דיו אלא במגלה ולא בס"ת, עין מה שהאריכו בזה התוספות בשבת קט"ו, ב' בד"ה היו ובד"ה מגילה, ולכן אפשר לומר שכוונת מחברנו באמרו שבני א"י, אין כותבין בדיו היא כפשוטה ולא כאשר פרשתי למעלה שהן כותבין במי מילין שלבני בבל אין חשוב דיו. ועוד אחת יש להעיר בענין זה והוא שלפי דברי שמושא רבא גויל מובחר לתפלין וכבר העירו הראשונים שדבריו נגד דברי הגמרא, שבת ע"ט, ב' תפילין אגויל מי כתבינן. ובירושלמי שם במגלה, הל"מ שהיו כותבין בעורות ופשוטן של דברים שכותבין על הגויל שעור בירושלמי הוא גויל, עין שם בסוף הסוגיא חציו על גויל וחציו על קלף, ואם כן לפי הירושלמי תפילין נכתבין על הגויל וכפי הנראה כוונו לזה התוספות שם בשבת בד"ה תפילין אלא שלא היה הדבר ברי להם שאפשר לפרש דברי הירושלמי לס"ת. ומי שאמר שמחבר של שימושא דתפילין הוא רבא תלמידו של ר' יהודאי ורבו של בן באבוי עליו להביא ראיה, שאי משום שמתחיל אמר רבא ולא נמצא בתלמוד מאמר כעין זה להאמורא רבא הלא בסופו מאמרים לאביי ולר' יוחנן שלא נמצאו בתלמוד ואדרבא סמיכות המאמרים לרבא ולאביי בסוף מוכחת שרבא כאן הוא האמורא רבא, אלא שאפשר שהמחבר של שימוש תפילין תלה עצמו באילן גדול ולא רחוק הדבר שהיה בן ארץ ישראל ולכן כמה דברים שלו נגד הבבלי.

סוף דבר של המשא ומתן הזה על ה' פסולים שמצא מחברנו בס"ת של בני א"י הוא, שאלה הפסולים הם פסולים לדעת הבבלי אבל לא לדעת הירושלמי ובני א"י תורת אבותיהם בידיהם ולא שנשתכחו הלכות ספר תורה בימי השמד.

ג

שאר חלופי דינים ומנהגים שבין בני ארץ ישראל ובני בבל.

אף שרק בהד' תשובות הראשונות נאמר בפרוש שנשלחו לבני ארץ ישראל אין ספק שגם הד' האחרונות הם מהדברים שכתב עליהם ר' יהודאי גאון לבני ארץ ישראל לחזור ממנהגם ולאחוז במנהג בני בבל, ובן באבוי מתחיל כל תשובה בהבטוי „ובשביל" ופרושו, כאשר יפה ראה ה' מאנן בהצופה הצרפתי ע', קט"ו, ועל דבר זה כתב הגאון ואני בא להחזיק בדבריו. ומה שאינו ברור לי כל צרכו הוא אם ר' יהודאי נשאל מאנשי א"י על כל אלה הדברים או שכתב מעצמו כאשר מצא שהם נוהגים בכמה דברים שלא כדין; והראשון נראה. ובד', א', ה' נאמר, ואף הוא–ר' יהודאי גאון–כתב לארץ ישר' בשביל סירכא ובשביל כל המצות שנוהגין בהן שלא כהלכה אלא כמנהג שמד. וכבר ראינו למעלה שמה שר' יהודאי ובן באבוי קוראים, שלא כהלכה, הוא שלא כהלכות תלמוד בבלי אלא כתלמוד ירושלמי. וכשנעמוד על ברורן של ההלכות, של שתוי יין ועל התשובה בענין תפלין (למעלה עמוד קמ"ה–קמ"ז) נראה שודאי הוא כאשר אמרנו, שלא מנהג שמד ולא בורות גרמו החלוקים שבין בני ארץ ישראל ובני בבל.

מקור ההלכה על שתוי יין בירושלמי הוא במסכת תרומות פ"א, ו' ושם חלקו כמו שחלקו בבבלי בין שתוי לשכור ששתוי לכתחלה אל יתפלל ושכור גם בדיעבד תפלתו תועבה, אולם בהגבלת הגדר בין שתוי לשכור דרכים שונים לב' התלמודים. והנני בראשונה לברר הגרסא הנכונה של הירושלמי, שלפנינו בנדפס ואצל ר' חננאל בפסחים ז', ב' ובמגן אבות להמאירי כ"ו וכ"ז הגרסא: שתוי כל ששתה רביעית שכור ששתה יותר. אבל בכ"י רומי וכן בכ"י ליידען–עיין ראטנער במקומו–שכור אפילו פחות מרביעית ובכי"ל היה כתוב בראשונה, שכור אפילו שתה רביעית אבל נתקן מסופר אחד לפחות ומסופר אחר ליותר כאשר בנדפס. ובראשונה חשבתי שגרסת הכתבי יד היא העקרית ופרושה שאם הוא שכור–עד שאינו יכול לדבר בפני המלך או שהוא מדמדם עיין שם–גם אם פחות מרביעית אבל שתוי שיש בו דעת אסרו רק כששתה רביעית, וכן בבבלי עירובין ס"ד, א' אמרו שתה רביעית אל יורה, ויש שגורסים אל יתפלל, עי"ש בתוספות, וכעין זה שם עמוד ב' מאמר ר' נחמן, לא שנו אלא כדי ששתה רביעית. ומכל מקום נראה לי שעיקר הגרסא בירושלמי הוא כמו שבמדרש שמואל פרשה ב', י': שתוי פחות מרביעית שכור רביעית, והסופרים שלא עמדו על טעם הלכה זו שמעולם לא שמענו שפחות מרביעית הוא שיעור לא בזה ולא בענין אחר

וכאשר ארכו הדברים אין רצוני להאריך בפרוש מאמר הזה של הירושלמי שלא עמדו עליו המפרשים ואעיר רק על זה שאם בעבוד לשמה נחלקו חכמים ורשב״ג כך היה לו לאמור, עור שלא נעבד לשמה כשר ורשב״ג אוסר ולפי פרושי הלשון יפה שגם לרשב״ג אינו צריך לשמה ורק בשנעבד לשם אחר אין לעשות ממנו מזוזה.

היוצא מכל המשא ומתן הוא שמעולם לא נהגו בא״י לא בעבוד ולא בכתיבת סת״מ לשמה, ואף שהדעת נוטה שהחסידים ואנשי מעשה דקדקו והחמירו עליהם בדברים כאלה, ולא כאשר יאמר בן באבוי שנשתכחה הלכה מביניהם. וכבר ידוע שהרבה מהראשונים וביניהם ר׳ משה גאון סורא שהי סמוך לדורו של בן באבוי דעתם שגם לפי הבבלי אין צריך עבוד לשמה, שאין הלכה כרשב״ג אלא כחכמים. עין דברי ר׳ משה בתשובת ר׳ האי בג״ה ס״ג ותל״ב, באשכול ב׳, ל״ח, ובראש סוף הלכות ספר תורה. ור׳ האי בתשובה תל״ב אומר, רבנן דתרתין מתיבתא סבירא להון דמאי דלא לשמה מיעבד לאו כהוגן הוא ופסול, ואולם בתשובה ס״ג הוא סותר דברי עצמו ואומר, וכולהו רבנן לא עאבדי תפילין אלא מגויל מעובד לשמה אבל ספרי תורה יש שמקילין בהן וקא עבדי שאין מעובד לשמה, וברור ש„יש״ פרוש שיש רבנן שמקילין שבודאי לא כוון לקולות שנהגו בהן אנשים שאין בקיאין בהלכה. ויש לנו כמה תשובות לגאונים שפסקו שתפלין צריכין עבוד לשמה (ר׳ נטרונאי ור׳ צמח בה״ג כ״ג וקכ״ג, ר׳ כהן צדק באשכול ב׳, ל״ז ועטור תפלין נ״ו, א׳) ואלו לענין ספר תורה לא מצאתי אלא ב׳ תשובות לר׳ נטרונאי שנאמר בהם שצריכה להיות לשמה עיין רא״ש סוף הלכות ספר תורה וה״פ ק״צ; ועיין רי״ף הלכות מזוזה ומפרשי רבנן, הני מילי במעובד וכוון להתשובות של הגאונים על עבוד לשמה של תפלין. וכנראה ג״כ רש״י השתמש באלו התשובות ופרשן, שרק בתפלין צריך לשמה, וכן הוא פוסק במנחות סוף דף מ״ב שבספר תורה ומזוזה אין צריך לשמה. ולא ירדתי לסוף דעתו של רבינו הגדול דודי זקני הגר״א זצ״ל שכתב בבאוריו לאו״ח ל״ב, פ״ז שרש״י מחלק בין עור הבתים שאין צריך לשמה לקלף הפרשיות שצריך, שהרי רש״י אומר בפרוש שם במנחות, ואעפ״כ אין נקנין אלא מן המומחה היודע שצריכין עבוד לשמה, וס״ת ומזוזה נקנין מכל אדם שאין צריכין להיות לשמה, ולא כמו שכתב הגר״א שלדעת רש״י שלא נחלקו רשב״ג ורבנן אלא בעור של תפילין ובקלף של תפלין וכן בקלף של ס״ת הכל מודים שצריך לשמה. והראשונים שהביאו דברי ר׳ משה בענין זה כפי הנראה השתמשו בכלי שני (עיין רמב״ן לסוכה ט׳, א׳, רא״ש סוף הלכות ס״ת ושם תשובת ר׳ נטרונאי עד וששאלתם ומכאן ועד הסוף היא תשובת ר׳ האי שבג״ה תל״ב כמו שמובא לנכון ברמב״ן במקום הנ״ל ובר׳ ירוחם נתיב ב׳, ב׳ מובא כאשר הוא ברא״ש ובטעות יחס מיללער בהמפתח ק״ז, נ׳ התשובה לר׳ האי!) הוץ מר׳ ישעיה הראשון שדבריו בסוף הלכות ציצית ובמכריע פ״ד מראים שהיתה לפניו תשובת ר׳ משה. והיטב לראות הרב הזה שהגאונים שפסקו שצריך עבוד לשמה בסתו״מ הלכו בשיטתם שהלכה כשמואל (מנחות מ״ב, ב׳) שציצית צריכין לשמן, והראשון בין הגאונים שפסקו בפרוש שהלכה כשמואל

הוא ר׳ עמרם, עיין געאניקא של״א ושל״ב והתשובה הזאת היתה לפני ר׳ ישעיה כמו שמוכיחים דבריו וכן היתה לפני בעל המאור, סוכה ט׳, א׳. והרמב״ן שם בסוכה האריך הרבה בזה ונגררו אחריו תלמידיו ותלמידי תלמידיו, הרשב״א הריטב״א והר״ן לגטין מ״ה ב׳ ונ״ד ב׳ וסנהדרין מ״ח, ב׳. ודע שברמב״ן שם צ״ל, מי שאמר, ולא, מה שאמר, שבמאור לא נמצאה דעת זו וכוון לדברי ר׳ מאיר הלוי בספרו יד רמה לסנהדרין מ״ח, ב׳ ואולי שצ״ל ור״מ במקום ומי. ודברי הרמב״ן מיוסדים בעקרם על דברי הגאונים כמו שפרשם ר׳ ישעיה כאשר הבאתי למעלה ואולם לא מצינו חבר להרמב״ם במה שפסק שתפילין וס״ת צריכין לשמן אבל לא מזוזה וכבר נשאל על זה מחכמי פרובינציא והשיב שכיון שלא מצינו בגמרא בפרוש שמזוזה שוה לס״ת אמרינן היכא דאיתמר אתמר והיכא דלא איתמר לא אתמר, עיין תשובות הרמב״ם ס׳ כה׳. ומי שאומר שהרמב״ם סמך על הירושלמי דיומא שהבאתי לעיל אינו אלא טועה, שבפרוש אמרו שם שחכמים ורשב״ג חולקים גם בגבוה ומכל שכן בסו״ת וחכמים שאומרים עור שנעשה לקמיע מותר לעשות ממנו מזוזה סוברים שגם סו״ת עושה ואם הרמב״ם פוסק כחכמים לא מזוזה ולא סו״ת צריכים לשמה ולרשב״ג כולם צריכים, וכבר אמרתי למעלה שלפי הירושלמי אין כאן מחלוקת בלשמה כלל והכל מודים שמזוזה ספר תורה ותפלין אינן צריכין לא עבוד ולא כתיבה לשמה.

הפסולים האחרים שמצא מחברנו בס״ת של בני א״י הם, שכתובים על גבי בשר, שלא בדיו ואינן תפורין בגידין. ובמה שנוגע להפסול הראשון לכאורה היה נראה לומר שט״ס בהקטע ט׳ עמוד מ׳ וצ״ל כמו שהוא בהקטע נ״ו, ד׳, א׳, ט״ו ושם נאמר, שאין כותבין על גבי בשר, והוא שבני א״י שהשתמשו ברק משום שלדעתם הוא קלף שבתלמוד כתבו על צד שלגבי שער וזה נגד ההלכה שבקלף כותבין על צד שלגבי בשר, עיין שבת ע״ט, ב׳ ועין גם כן דברי ר׳ האי בג״ה, תל״ב בסוף התשובה: ולא נהגו העם לכתוב על רק אלא במקום בשר אבל הכותב במקום שער לא נהגו להכשירו. אבל ממה שנאמר לקמן, שאין ספר תורה כשר לקרות בו עד שיכתוב בעורות . . . על גבי שער נראה שהגרסא שבקטע ט׳ היא העקרית, ודעתו או שאין כותבין ס״ת אלא על גויל–עור סתם הוא גויל, עין הלכות סת״מ להרב ששמו לא נודע בהרבעון האנגלי ט׳, תרפ״ב בראש העמוד–דוקא כמו שמראים דברי הגמרא שם בשבת או שעל דרך הפרזה הוא אומר שאין כשר, וכוונתו שמצוה מן המובחר היא שס״ת על גויל ולא על קלף עין רמב״ם תפלין א׳, ט׳ ובנסמן שם. ולפי זה בני א״י שכותבים על רק מוכרחים לכתוב במקום בשר וזה פסול או אינו מן המובחר שאין כותבין אלא על גויל בצד שער. ואין ספק כלל שלדעת הירושלמי אין לגויל מעלה יתירה מקלף ורצה כותב על גויל ורצה כותב על קלף אלא שבזה כותבין במקום בשר ובזה במקום שער, עיין ירושלמי מגלה א׳, ט׳ ומסכת סופרים א׳, ד׳. גם פסול הדיו של בני א״י הוא תלוי בהשאלה אם כותבין על „רק״ או לוא, שברור שהיו משתמשין בני א״י בדיו של עפצין, עיין ירושלמי שבת י״ב, ד׳ וגטין ב׳, ג׳ ולפי מנהג בבל שכל עורותיהם נעבדו בעפצין דיו של עפצין פסול כמו שאמרו

מתורתן של בני א"י נשנתה ההלכה, אין כותבין על גבי דפתרא ויסודה בהמשנה דמגלה ראש פ"ב, ולפי דברי הגמרא גטין כ"ב, א' דפתרא הוא דמליח וקמיח ודלא עפוץ, ואולם אין לנו אפילו צל ראייה שגם בא"י השתמשו בדפתרא במובן זה שעקר משמעו אינו אלא, עור מעובד, בנגוד לעור סתם. ודע שלא ר' משה ור' נטרונאי הם לבדם המתירים „רק" שגם ר' שמואל בן חפני, כפי אשר מובא מפרושו על התורה בראש הלכות סתו"מ לבן דורו של הרב אלפסי שזכרתי למעלה, הוא מהמתירים ולא מצאתי בין הגאונים שנחלקו על אלה ג' גאוני סורא אלא ר' שרירא ובנו ר' האי–עיין למעלה–וכבר הערותי בכמה מקומות שחכמי סורא נגררו אחר בני א"י וגם בזה אנו רואים השפעת מנהג א"י על גאוני סורא. האומנם לפי מה שכתבתי למעלה עמוד תקכ"ח מעיד ר' שרירא שמר רב נחשון–והוא גאון סורא!–חלק על רב משה, ואולם ספק גדול הוא אם ר' שרירא כוון לר' נחשון גאון סורא שהוא כותב, ולא חכמי ישיבתנו כמו מר רב נחשון, ואם כן ר' נחשון זה היה מחכמי פומבדיתא, ואולי היה אב בית דין או ריש כלה בישיבת פומבדיתא בזמנו של ר' משה וראייה קצת לזה שהוא מסיים, ואף אשר אחריהן, ואם כן הג' הנזכרים שם, ר' משה, מר רב יוסף גאון ור' נחשון היו בני דור אחד. ודברי ר' האי בג"ה תל"ב, שלא הכשירו רבנן דתרתין מתיבאתא לכתוב בו–על הרק–ספר תורה הם על דרך ההפרזה שכבר ראינו שר' נטרונאי ור' שמואל התירו, ואפשר שהם לא התירו לכתחלה ור' משה אפילו לכתחלה.

בן באבוי מונה והולך ה' פסולים שבס"ת של בני א"י, והפסול השני הוא שהקלפים לא נעבדו לשמן, וגם זה גרם להם השמד שבשני הגזירות לא היה אפשר להם לכותבה כהלכתה וכשנתבטלו הגזרות כבר נשתכחו הלכות ס"ת מהסופרים. וכשנדקדק היטב בהלכה זו נראה שלא מנהג חדש נהגו בו בני א"י בזמנו של ר' יהודאי אלא שתורת אבותיהם בידיהם שלפי דעת חכמי ארץ ישראל שבימי התלמוד אין צריך עבוד לשמה. והנני לבסס דברי אלה, ובראשונה צריך לשום לב על העובדא שבמקורות העתיקים מזמנם של התנאים לא מצינו „לשמה" בס"ת אלא באזכרות שבה גטין כ', א' ושם נ"ד ב' ובירושלמי שבת סוף פרק י"ב. האומנם בירושלמי גטין ה', ו' עבודה זרה ב', ב' אמרו שאין לוקחין סת"מ מן הגוי–לפנינו בתוספתא שם ג', ח' ובבבלי גטין מ"ה, ב' הגרסא לוקחין!–אולם באמת משם ראיה שאין צריך לשמה, שאם לא כן פשיטא שאף ישראל שכתב שלא לשמה פסול ועכו"ם אין לו כוונה, וברור שאסור זה משום האזכרות שבו–עין גטין נ"ד, ב' שאם כל האזכרות שלא לשמה העברת קולמוס אינה מועלת–או משום חששא שלא ירגילו הנכרים לטפל בדברי קדושה. ובבבלי גטין מ"ה, ב' אמרו שהמעשה בצידון היה בגר שחזר לסורו משום יראה אבל בירושלמי בבב' המקומות לא אמרו שהיה משום יראה, וזה ראייה לפרושנו שלפי דעת הירושלמי אינו אלא משום חששא ובגר שחזר לסורו לא חששו, והבבלי שגורס בברייתא שם רשב"ג ולא חכמים כאשר גורסים התוספתא והירושלמי הוצרך לומר שחזר משום יראה שלפי הבבלי רשב"ג סובר שצריך עבוד לשמה ומכ"ש כתיבה לשמה. ודע ששם בבבלי לא כוונו לומר שראש

הברייתא, לוקחין ספרים וכו' הוא בגר שחזר לסורו שבכעין זה לא היה התנא סותם דבריו אלא שכוונו לסופה שהמעשה בצידון היה בגר ובו התיר גם רשב"ג אבל הרישא היא אליבא דרבנן והן מתירין ללקח מן הגוי שאין צריך לשמה וכברייתא שם, ס"ת שכתבו גוי קורין בו, ובודאי הך ברייתא בגוי ולא בגר היא כאשר יראה המעיין שם. ולא יכולתי לרד לסוף דעתן של הראשונים שאמרו שבכתיבת ס"ת לא נחלק אדם מעולם שצריך לשמה עין הר"ן סנהדרין מ"ח, ב', ביד רמה שם וברמב"ן סוכה ט', א', שאיך יפרשו מה שאמרו שם ס"ת שכתבו גוי תני חדא וכו' שבודאי ג' ברייתות אלו נשנו על דבר אחד, שאין עולה על הדעת שיאמרו, ס"ת שכתבו גר שחזר לסורו מחמת יראה ישרף וע"כ שרק בגוי נאמר כן והחולק עליו אומר שקורין בס"ת שכתב גוי. ומהמשא ומתן שם מוכח גם כן שמה שאמרו שם נ"ד ב' שס"ת שצריך להעביר קולמוס על כל אזכרות שבו פסול משום מנמר במחלוקת שנויה, שהרי מי שאומר ס"ת שכתבו גוי קורין בו סובר שכשר, שבודאי לא נחלק אדם בדבר שהאזכרות צריכות להיות לשמה. ובברייתא דמנחות סוף מ"ב לפי גרסת הרי"ף והגאונים והספרים המדויקים–עין רמב"ן סוכה ט', א'–תפילין ומזוזות נלקחין מכל אדם וספרים אין נלקחין אלא מן המומחה והרב הזה מפרש שתו"מ אין צריכין לשמה לא בעבוד ולא בכתיבה וס"ת צריך לשמה בכתיבה ובעבוד, ולפי מה שכתבנו למעלה אפשר לומר שלא חששו למנמר אלא בספר תורה שקורין אותו ברבים ולא בתפלין ומזוזות.

ונחזור לעניינו הראשון למה שאמרתי שהירושלמי סובר שאין ס"ת צריך לשמה ואפילו כתיבתה וק"ו עבודה, ולכאורה יש להשיב על זה הרי אמרו בירושלמי יומא פ"ג, ו': עור שעיבדו לשם קמיע מותר לעשות ממנו מזוזה ורשב"ג אוסר, ואם כן גם לדעת הירושלמי רשב"ג סובר שצריך עבוד לשמה במזוזה וק"ו בס"ת. והרמב"ן לסוכה ט', א' מסתייע מדברי הירושלמי כאן לפרוש שלו במחלוקת חכמים ורשב"ג בסנהדרין מ"ח, ב' ולדעתו אין בין הבבלי והירושלמי ולא כלום שלשניהם מחלוקת חכמים ורשב"ג הוא אם קלף של מזוזה–ותפלין–צריך עבוד לשמה. ויש ספרים שהגיהו הירושלמי ע"פ הבבלי וגורסים כך, עור שעבדו לכתוב קמיע מותר לכתוב עליו מזוזה אריב"י במחלוקת דתניא ציפן זהב וכו', עיין בריטב"א ור"ן גטין מ"ה, ב' שמביאים הירושלמי בלשון זה. ולי אין ספק שגרסתנו שהיא גרסת ר"ח יומא ל"ה, ב' ובן דורו הצעיר המחבר הלכות סת"מ–ההרבעון האנגלי ט', תרפ"ג–והרמב"ן היא הנכונה והמחלוקת של חכמים ורשב"ג בצפן זהב לא היתה ידועה כלל להירושלמי. ולפי מסורת חכמי א"י נחלקו בדבר אחר לגמרי והוא שבכל דבר קודש בין קדשי גבוה וקדשים אחרים כסת"מ לרשב"ג אין עושין אותן מדבר שנעשו להדיוט וחכמים חולקים עליו בזה, עין שם כל הסוגיא ובתוספתא פ"ב מגלה ט', כלים שנעשו מתחלתן להדיוט אין עושין אותן לגבוה, והובאה הלכה זו ברמב"ם ספ"א מהלכות בית הבחירה, ואף שהוא וכל הפוסקים פסקו כרבא דהזמנה לאו מלתא, שהטעם הוא משום שאין כבוד לגבוה–ולהירושלמי בכל קדש–להשתמש בדבר שנעשה להדיוט.

כאשר הוא בספרו של בן באבוי) ולא היא אלא רק בלשון חכמים חיפא דמליח ולא קמיח ולא עפיץ דיפתרא דמליח וקמיח ולא עפיץ ולא ראיתי מעולם ס"ת על קלף ומצוה מן המובחר למעבדיה גויל ו„רק" שהוא חיפה שהכשיר רב מר משה לא הודו לו חכמי דורו כמו מר רב יוסף גאון בן מר רבא–גאון פום בימי גאונותו של ר' משה בסורא–ולא חכמי ישיבתו (הגאונים שמלכו אחריו בסורא) כמו מר רב נחשון גאון ואף אשר אחריהן. וכן ר' האי בתשובתו הארוכה על „רק" כתב שהוא חיפא, עיין ג"ה סימן תל"ב וקצור תשובה זו מובא מכמה ראשונים עיין שם הערת המו"ל עמוד שפ"ג והוסיף, רמב"ן סוכה ט', א', פסקי ר' ישעיה מנחות ט"ו סוף ע"ג, טור יורה דעה רע"א ור' ירוחם נ"ב, ב'. ובג"ה סימן ס"ג בתשובה אחרת לר' האי השיב שעורות שמולחין אותן ואחר כך שורין אותו במים ובסיד אין הוא קלף כיון דלא עפיץ וברור שנשאל על רק. ועוד יש לנו פרוש אחר לרק והוא נמצא בהלכות סת"מ לבן דורו של ר"י אלפסי אשר נדפסו בהרבעון האנגלי לחכמת ישראל ט', תרפ"א–ואינם להרב אלברצלוני כמו שמשער המו"ל שלולא כן לא היה נמנע מלהזכר הרי"ף כמו שעושה בשאר ספריו–ושם נאמר: וכל שכן מצה שנקרא בטיית רק שאינו מעובד מאחד משלשה דברים הללו, שאינו לא מליח, לא קמיח ולא עפיץ ובלשון חכמים, מצה, שמו. ואין לנו דרך אחרת לצאת מידי המבוכה הזאת אלא שהיו להם מינים שונים של „רק" יש שהיה מליח וקמיח, יש שהיה מליח בלבד ויש שאף מליח לא היה. ועיין בתשובות הרמב"ם סימן כ"ו שכתב, שהקלף הוא אותו החלק העבה מן העור שעל הבשר שקוראין אותו הערביים ר"ק ועושין אותו בסיד ולא הזכיר שממליחים אותו או שנותנין בו קמח. וגם מזה ראייה לדברנו שעבוד הרק היה שונה בארצות שונות ובזמנים שונים.

ואשר למנהג בני א"י ונגררו אחריהם בשאר ארצות (עיין תשובת ר' האי בג"ה תל"ב) להשתמש ברק לס"ת, קשה לאמר שגרם לזה השמד כאשר יאמרו ר' יהודאי ובן באבוי, וביחוד אחרי שמצינו שר' משה גאון שישב על כסא של ר' יהודאי סמוך לזמנו של בן באבוי התיר הרק וכן פסק ר' נטרונאי להתיר עיין ה"פ ק"צ ובהערות המו"ל. וכבר האריכו הרבה מהראשונים בענין זה וכמעט כל חכמי צרפת ואשכנז הסכימו לדעת אחת והיא שלא אמרו בתלמוד שצריך עפוץ אלא בעבוד שלהם שהיה במלח וקמח אבל עבוד שלנו שהוא בסיד אין צריך עפוץ, עיין בארוכה על זה במחזור וויטרי תרנ"ב וכו', ספר יראים השלם ב', תצ"ח וכו', מרדכי ס"ת תתקנ"ט, ספר התרומה קצ"ג, רקנטי מ"ב, עטור תפלין ק"י, א', מכריע פ"ד ובהמקומות שהעירו עליהם המו"ל של הספרים מחזור וויטרי, עטור ויראים. והרב בעל המכריע מפרש טעמו של ר' משה גאון בדרך זה שהתיר רק משום שנעשה בסיד ואין צריך עפוץ. ואולי בא לזו על ידי דברי ר"נ בה"פ ק"צ שהתיר להשואלים קלף המעובד בסיד. ואולם ממקומו הוא מוכרח שלא מטעם זה התיר ר"נ שהרי באותה תשובה עצמה אומר בפרוש שיריעות שנעבדו בסיד צריכות עפוץ. ומלבד זה קשה להעמיס בדברי ר' משה גאון דעת זו שייחס לו בעל המכריע, שהגאונים המביאים דבריו–עיין

תשובת ר׳ שרירא שהבאתי למעלה מאשכול ומעטור ותשובת ר׳ האי בג״ה תל״ב–לא זכרו התנאי הזה שלא התיר אלא בשעבד הרק בסיד ובודאי ר׳ שרירא ור׳ האי היו בקיאים יותר בתשובות הגאונים שקדמו להם מחכמי צרפת ואיטליא, ואם נחלקו עליו משום שלא היה נראה להם החלוק בין עבוד שבסיד לעבוד שנהגו בו בימי התלמוד לא היו נמנעים מלאמר כך. ור׳ האי מקשה עליו מהמשנה דמגלה ראש פ״ב שדפתרא פסולה למגלה וק״ו לס״ת–והן הן דברי בן באבוי עיין עמוד קמ״א הערה ג׳–ומה קושיה היא והרי לדעתו של ר׳ משה דפתרא אינו מעבד כל צרכו כרק של דורות האחרונים. והראייה שאין עליה תשובה שר׳ משה התיר גם בשלא נעשה בסיד הוא מדברי ר׳ האי בג״ה תל״ב ובספר העתים כאשר מובא משם ברא״ש ובאשכול ב׳, ל״ח–ובשני המקומות הנזכרים אחרונה נשתבש, רק, לדק, ובר״ש יריעות הדק!–שהשוה להשואלים להחזיר היריעות לבתי מיתוח ולהעביר עליהם מעט סיד לשמה ואם יריעות אלה כבר נעבדו בסיד מה תועיל העברת סיד אחר עבודן ועל כרחך שר׳ משה התיר בשלא נעבד בסיד.

ומה שנראה לי בזה הוא שלדעת ר׳ משה דפתרא–עור ביונית–וכל שכן חיפא ומצוה פסולים שעור שהוא קשה צריך עבוד יפה בעפוץ אבל קלף שהוא דק די לו גם בלא קמיח ועפוץ, ורק הוא קלף דק ולכן התיר רק. והגאון ר׳ שרירא נחלק עליו באחת והוא שקלף אף שאין צריך עפוץ מכל מקום צריך להיות מליח וקמיח, ולפנינו בעטור תפלין נ״ה, ג׳ נשתבשו דברי ר״ש וכך צ״ל: הא דאמרינן גבי ס״ת בקלף אינו יודע טעה בו אדם גדול–ר׳ משה גאון–שאמר הוא דהוא ריק–עיין לעיל על הכתיב ריק ורק–ולא הוא אלא ריק בלשון חכמים חיפא דלא מליח ודלא קמיח ודפתרא דמליח ודקמיח איקרי קלף. והרב בעל העטור הקשה על דברי ר׳ שרירא שאיך הוא מכשיר בדפתרא והרי מגלה פסולה על הדפתרא ואולם לפי מה שכתבתי ברור שדעת ר׳ שרירא לחלק בין דפתרא, עור עב דמליח וקמיח וזה פסול בין למגלה ובין לספר תורה, ודפתרא, עור דק דמליח וקמיח ולא עפיץ וזהו מה שנקרא סתם קלף שמותר למגלה ולס״ת, והוא משמש בדפתרא במובן עור דמליח וקמיח ודלא עפיץ על פי דברי הגמרא גטין כ״ב, א׳. ור׳ האי בתשובתו בג״ה תל״ב מצדד לאמר שאין בין קלף לעור–עור עבה ועור דק–ולא כלום ששניהם צריכים, מליח, קמיח ועפוץ. ולמדתי פרוש דברי ר׳ משה מתשובתו של ר׳ נטרונאי בה״פ ק״ץ שכתב, קלף כיון שעבדו לשמה אע״פ שלא עבדו בצואת הכלבים ובעפצי כשר אבל יריעות צריכות עבוד לשמן וצריכות עפצי, והן הן הדברים שאמרתי בפרוש דברי ר׳ משה גאון.

וראוי לשום לב על העובדא שלא מצינו בספרי התנאים ובספרי אמוראי ארץ ישראל אפילו רמז קטן לעפוץ של עור או של קלף, ואפשר שלא נהגו לתקן עורותיהם בדרך זו של הבבליים, ובספרא שמיני סוף פרשה ו׳ נזכרו מצה וחפה (מצה דלא מליח ודלא קמיח ודלא עפיץ, חפה דמליח ולא קמיח ולא עפוץ, שבת ע״ט, א׳) ועפוץ לא נזכר. ובמסכת סופרים שהיא ברובה

המנהג שנהגו בו קצת לאמור שמע בקדושה של שבת,–בכל תפלותיה?–, ואף שלא התנגד למנהג זה לא קבעו בסדורו, ובזה נטה אחר מנהג חכמי פומבדיתא. ונראה שכך היה מנהג מצרים ולכן גם הרמב"ם בסדר תפלות כל השנה לא הזכיר אלא נוסח א' לכל הקדושות בלי ההוספה של ק"ש והנוסח הוא כמו בסדר ר' סעדיה, מה שנעלם מבונדי, י"ז ול'.

כאשר נתרחבו הדברים יותר מדאי אין את נפשי להטפל כאן בשאלה התולדותית, אם דברי ר' יהודאי ובן באבוי על הגזירות שבארץ ישראל בימי מלכות אדום נוסדו על מסורת אבות או שהם השערות בעלמא, ומכל מקום לא אמנע מלהעיר בקצרה על שאלה זו. הרבה מהגאונים מספרים על הגזירות שבבבל תחת מלכות הפרסיים שהתמידו מימי ממשלת יזדגרד השני עד סוף תנועת המצדקיים והוא לערך מאה שנים מתל"ח עד תקכ"ח לתאריך הרגיל, עיין שבה"ל תפלה מ"ה ,פרדס נ"ו, ב' (בשם ר' משה ושר שלום ואולי צ"ל ר' נטרונאי ושר שלום, עיין סדר רע"מ, קדושה של שחרית) ובהמקומות שהעיר עליהם מאנן בספר השנתי רנ"ו–רנ"ט. הגאונים שחיו בבבל ושספרי זכרונות הישיבות היו פתוחים לפניהן בני סמכא הם בדברים הנוגעים לתולדות היהודים במקומותיהם ובמושבותיהם, ולכן אין להטיל ספק בהמסורה שלהם ששמע בקדושה היא תקנת שמד בימי מלכי פרס. והטעם שתקנוה רק במוסף הוא שבג' וד' שעות הראשונות של שחרית שהוא זמן קריאת שמע שלה היו האורבים עומדים עליהם לשמוע אם הם קורים שמע ורק בזמן תפלת מוסף כבר הלכו להם האורבים לבתיהם, עיין פרדס נ"ו ב' מה שפרש רש"י בזה (המאמר וכל הצבור עד הסוף הוא מרש"י כמו שמוכח ממח"ו ק"ח) וספר המקצועות באו"ז ב' תפלת שבת נ'. ונראה שבמקום האחרון צ"ל מלכות פ ר ס הרשעה ולא, מלכות הרשעה סתם, שזו היא כנוי של מלכות רומי (=הנוצרים בדורות שלאחר התלמוד) ולא מצינו להגאונים שיאמרו שמנהג זה מקורו בהשמדות שגזרו הנוצרים על היהודים, ורש"י (בפרדס ובמח"ו) שאמר שהמינין הם תלמידי–כך בכ"י פריז ולא תרמידי כמו שהוא בנדפס, עיין הצופה הצרפתי ע"ב, קי"ב ומאנן כותב: תרמיתי לשון נופל על לשון, אבל התמונה תרמיתי אינה לא בנדפס ולא בכ"י! ובלשון המנדעיים תרמיד הוא כמו תלמיד!–ישו הנוצרי שנתחברו עם היונים, אפשר שכבר השתמש בספר המקצועות ופרש, מלכות הרשעה במובנו הרגיל, מלכות הנוצרים. ואפשר גם כן שהיתה לפניו תשובת ר' יהודאי שלפנינו בפירקוי בן באבוי ובה נאמר שההוספה של שמע בקדושה היא מזמן השמד שגזרה מלכות אדום, וקרוב הדבר שהשתמש בה גם בעל העתים רנ"ב שדבריו על הפיוטים קרובים מאיד לדברי ר' יהודאי. ואולם הגאון הזה הוא יחיד בדבר זה ומי שהבקורת הישרה נגד עיניו יודה שאין עולה על הדעת שבבבל תקנו שמע בקדושה בזמן ההשמדות על ידי מלכי פרס וכן עשו בארץ ישראל בזמן שנגזר עליהם השמד ממלכות אדום, וברור שלא היתה בידו מסורה על מעשי בני א"י אלא שעל פי השערה יחס להם תקנה שתקנו חכמי בבל בארצם. ומדברי בן באבוי מוכח שר' יהודאי רק השערה היתה בידו

ולכן הוסיף להביא ראיה לדברי הגאון ואומר, תדע לך שכן היא ותקנת שמד היא וכו׳ (ג׳, א׳, י״ז), וראיה זו איני יודע מה היא שמה עניין מנהג א״י לאמור קדושה רק בשחרית של שבת אצל המנהג לאמור שמע בקדושה. ונראה שכוון לאלו המקומות בא״י שהיו בה בבלאין והנהיגו לומר קדושה בכל תפלה ותפלה ומכל מקום לא אמרו שמע אלא בשל שחרית משום שעוד היו יודעים ששמע אינה מעקר הקדושה אלא תקנת שמד ודיי לה שתאמר פעם אחת בשבת. ואולם לפי מה שראינו למעלה הבבליים שנהגו מנהג פומבדיתא לא אמרו מעולם (וראה כמה דייקן הוא ר׳ נטרונאי בתשובתו בסר״ע שהוא אומר, כך מנהג של שתי ישיבות לומר בקדושת כתר אז בקול רעש .... ובמוסף של שבת ... אנו אומרין פעמים, ואנו פרושו אנו בישיבת סורא וברור שבשה״ל תפלה סוף מ״ה צ״ל וכן מנהג בישיבה ולא בשתי ישיבות (עיין טעות כזו למעלה עמוד תקי״ג) שמע בקדושה ומפני השלום, בן באבוי מעיר: שעשו מריבה ומחלוקת, אמרו שמע בשחרית כפי מנהג א״י ובשאר קדושות לא אמרוה. וקרוב לאמור שבא״י כבר קודם ימי השמדות אמרו שמע בקדושה וכשנגזרו גזירות על יהודי בבל אחזו במנהג א״י וכשבטלו הגזירות יש מהם שהחזירו הדברים ליושנן, מנהג פומבדיתא, ויש שאמרוה במוסף של שוי״ט כדי לאמור ק״ש בכל תפלה ותפלה חוץ ממנחה, ואפשר שבמנחה אמרוה קודם שמ״ע כמו שאנו רגילין לאמור אשרי, עיין ירושלמי ברכות ראש המסכת ותוספות ברכות ב׳, א׳ בד״ה מאימתי בסופו. וממה שאמרו בירושלמי שם, אין קורין אותה בבית הכנסת בשביל לצאת ידי חובתו אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דבר של תורה מוכח, שבארץ ישראל לא הקפידו לקרות קריאת שמע ולחזרה עוד פעם שלא אמרו אלא, הקורא קרית שמע וכופלה, בבת אחת. ולא כמו שאומר מחברנו שמגונה הוא לקרות שמע יותר מבפעמים ביום שחרית וערבית (ב׳, ב׳, י״ד וג׳, א׳, ו׳) מה שלא מצינו בשום מקום.

ב

עבוד ספרי תורה של בני ארץ ישראל.

התשובה על ספרי תורה של בני ארץ ישראל היא השלישית בספרו של בן באבוי ומפני חשיבותה אני מקדימה וביחוד אחרי שתשובה ב׳, על סירכא–עיין למטה עמוד תקל״ח–לא הובאה ממחברנו אלא דרך אגב להשמיענו גדולתו וחסידתו של ר׳ יהודאי גאון. התשובה השלישית מתחלת, ובשביל ספר תורה שכותבין אותו בריק. ובתחלה עלי לפרש ריק–על הנקוד שלו, עיין עמוד קמ״א הערה ד׳–זה מהו. לפי דברי בן באבוי ריק הוא כמו דפתרא קלף דמליח וקמיח ודלא עפיץ (ד׳, א׳, י״ח) ואולם ר׳ שרירא ובנו ר׳ האי השיבו שהוא חיפא, מליח ולא קמיח ולא עפיץ, עיין תשובת ר׳ שרירא באשכול ב׳, ל״ז ובעטור תפלין נ״ה, ג׳. ובשני המקומות נשתבשה הרבה וכך צ״ל: טעה בו אדם גדול וחשב כי–קלף הוא–רק (כך הכתיב בכל ספרי הראשונים ולא ריק

אומרים. עד עכשיו אין אומרים בארץ ישראל קדוש ושמע אלא בשבת או בימים טובים בלבד בשחרית בלבד חוץ מירושלים וכל מדינה שיש בה בבלאיין שעשו מריבה ומחלוקת עד שקיבלו עליהם לומר קדושה בכל יום אבל בשאר מדינות ועירות שבארץ ישראל שאין בהם בבלאין אין אומרים קדוש אלא בשבת ובימים טובים בלבד. וככר הערותי בגעאניקא ב׳, ת״כ בסוף העמוד על הסתירה שבדברי בן באבוי שבראשונה הוא אומר שהיו אומרים קדוש ושמע במוסף ואחר כך שאין אומרים בארץ ישראל קדוש ושמע אלא בשבת או בימים טובים בלבד בשחרית בלבד. ומה שכתבתי שם ש„במוסף" פרושו, בהוספה על המעמד היו אומרים גם קדוש ושמע עם המעמד, הוא פרוש דחוק מאוד שאין עולה על הדעת שמחברנו השתמש ב„מוסף" במשמע שאינו ידוע לנו ממקום אחר באותו מאמר עצמו שבו נאמר „שחרית" במשמעו הפשוט ולא חש שהקורא יפרש גם מוסף כפשוטו. וה׳ מאנן בהצופה הצרפתי ע׳, קכ״ג הערה ג׳ ובספר השנה של הקאללעגיום שבצינצינאטי ד׳, רנ״ג קבל פרושי זה ולא הרגיש בדחקו. ואולם רואה אני עתה שאין צורך להוציא משמע, מוסף, מפשוטו וכוונת בן באבוי כך היא, בשחרית אמרו רק מעמד (=פיוט) במקום התפלה שגזרו עליה ולא היו מבליעין הקדושה או חלקים אחרים של התפלה בהמעמד, שבשחרית חיב לסמוך גאולה לתפלה מה שלא היו יכולין לעשות מפני השמד, ולעומת זה במוסף היו מבליעין בהמעמד גם קדושה, חלק נכבד של תפלת המוספין ובהקדושה היו מבליעין שמע. ודבר זה למדתי מספרו של שמואל בן יחיה אלמערבי (יהודי מלומד ומיוחס שנתהפך לאסלמי באמצע המאה הי״ב לתאריך הרגיל) נגד היהודים הנקרא השתקת היהודים, אפחאם אל-יהודי, בערבית שבו נאמר שבשעת השמד התחילו היהודים להשתמש בחזנות-פיוט-והיו מזמרים את הפיוטים ובתוכם חלקי התפלה, עיין הקטע של ספר זה שפרסם שריינער בהירחון מ״ב, רי״ח-רי״ט. ומאוד מעניינים דבריו שם בעמוד רי״ט: וצארוא יגתמעון אוקאת צלואתהם עלי תלחינהא ותלאותהא שתרגומם בעברית, ובזמני התפלה יקהלו לומר ולזמר, כאותו הבטוי ממש שמשתמש בו בן באבוי ב׳, ב׳ בראש העמוד. ואלמערבי מפרש שם בארוכה שהתפלה השליח צבור לבד אומרה והפיוטים הקהל והש״ץ מזמרים אותם ולפי זה פרוש לומר ולזמר אצל בן באבוי הוא כמו שכתבתי שבמעמדות היו מבליעין חלקי התפלה וביחוד במעמד של מוסף-בן באבוי מדבר מן מעמדות, רבים, מעמד של שחרית ומעמד של מוסף!-שהבליעו בו קדושה ושמע. וכאשר לפי המנהג הישן של בני א״י לא היו אומרין קדושה במוסף כלל לא הרגישו בהם האורבים, שבודאי רובם היו מומרים הבקיאים במנהגם של היהודים, שהם אומרים קדושה, וכשבטל השמד חזרו הדברים ליושנם ולא אמרו קדושה אלא בשחרית ואולם ההוספה של שמע לא נתבטלה ואמרוה בקדושה של שחרית.

התנגדותו של בן באבוי אינה, כמו שחשב ה׳ מאנן בספר השנתי רנ״ה, רק לשמע שבקדושת שחרית אלא לשמע בכל קדושה ומשום שבא״י לא אמרוה

אלא בשחרית של שבת מזכיר אותה ביחוד. ודבר זה יוצא מב׳ הטעמים שהוא נותן לדעתו א׳) שאסור לומר אלא דבר דבור במקומו תורה במקומה . . ותפילה וקריית שמע במקומה, ב׳) שכך אמרו חכמים כל הקורא קרית שמע וכופלה הרי זה מגונה (ב׳, ב׳, ה׳ וי״ד והשוה גם ג׳, א׳ ה׳) ודי בב׳ טעמים אלו לאסור שמע גם בקדושת מוסף. האומנם לכאורה הדברים תמוהים הלא גם בבבל אמרו שמע בקדושה של מוסף שוי״ט ולמה התרעמו ר׳ יהודאי ותלמיד תלמידו בן באבוי על אנשי א״י דווקא ולא על הבבליים, וה׳ מאנן במקום הנ״ל ובהצופה הצרפתי ע׳, קכ״ד טרח הרבה לעמוד על ברורן של דברים ולא עלתה בידו, שלא הרגיש שדבר זה אחד מהחלופים שבין חכמי סורא וחכמי פומבדיתא ור׳ יהודאי ותלמיד תלמידו העומדים בשיטת חכמי פומבדיתא באמת גנו לא לבד אנשי א״י אלא גם בני בבל הנוהגים כמנהג א״י. ותרעומתו על מנהג סורא נרמזת בדברי בן באבוי (ג׳, א׳, כ״ה): ודברים הללו–שלא להפסיק בין קדוש לימלוך–אין מעיין אותם ומדקדק בהם אלא הותיקין כגון מר רב יהודאי, זאת אומרת שגם חכמי בבל טעו בדברים אלו. והרני לבסס מה שאמרתי שאמירת שמע בקדושה הוא אחד מהחלופים שבין בני סורא ובני פומבדיתא. גאוני סורא, שר שלום, ר׳ נטרונאי ור׳ עמרם מעידים שבישיבה והיא ישיבת סורא אומרין ק״ש בקדושה של מוסף בשוי״ט ובנעילה, עיין סדר ר׳ עמרם סדר קדושה וסדר נעילה, ועיין גם כן עתים ר״פ–רפ״א וש״ש א׳, ס״ד דברי הגאונים שר שלום ור׳ עמרם. לעומת זה מעיד ר׳ האי בתשובתו בגמו״מ קכ״ב: אבל בישיבה ובבתי מדרשות ובבתי כנסיות של רבנן לא נהגו מעולם לומרו לא בשבת ולא ביו״ט ולא בזולת׳. ותשובה זו מובאה גם בעתים רפ״א אלא שנשתבש שם בתי כנסיות של רבנן לבה״כ של רבינו ושבוש בולט הוא זה שגאוני פומבדיתא אינם מזכירים מנהגי בה״כ של רבינו (עיין למעלה עמוד תקי״ג), ואי אפשר לומר שבטעות נתיחסה לר׳ האי ובאמת היא לאחד מגאוני סורא, שהרי לפי עדותן של הג׳ גאוני סורא הנזכרים למעלה אומרים בישיבה קש׳ במוסף של שבוי״ט וכאן הוא אומר שבישיבה לא נהגי מעולם לאמרו. ועיין ג״כ בש״ש א׳, ס״ד: ואמר רב האי בישיבה אין אומרים לעולם פעמים לא בתפלת שחרית ולא בתפלת מוסף כל עקר, וה׳ מאנן בהצופה הצרפתי קכ״ג הערה א׳ ובספר השנתי רנ״ה כ״ו טעה וחשב שר׳ האי מתנגד רק נגד הבטוי פעמים באהבה, ונעלמה ממנו התשובה בגמו״מ שמוכח משם שבישיבתו, ישיבת פומבדיתא לא אמרוה כלל וזה מוכח גם כן מדברי בעל ש״ש שבראשונה הוא מביא דעת ר׳ עמרם שאומר בקדושה של נעילה פעמים באהבה כמו במוסף אבל בשחרית ומנחה אינו צריך לאמרו (=סר״ע קדושה של שחרית ונעילה), וכאן ברור שמשמעו של, פעמים באהבה, הוא ק״ש של קדושה, ואח״כ מביא דעתו של ר׳ האיי שאין אומרים מעולם פעמים באהבה, ופרושו ק״ש שבקדושת מוסף. והרב בעל העתים שם העיר, והאי דכתב האי גאון דלא נהגו לאומרו לא ידעתי מ״ט לא, ובן באבוי נותן כמה וכמה טעמים למה אסור לאמר שמע בין קדוש לימלוך. וראוי לשום לב שגם ר׳ סעדיה בסדורו (בונדי, כ״ט–ל׳) מזכיר,

ומה שאחר כך היא הלכה אחרת, שיש ברכות שמאריכין ואין מקצרין ויש ברכות שמקצרין ואין מאריכין–עיין למעלה עמוד תקכ"א–ולכן הוסיפה ואומרה: ולמה אמרו אחת ארוכה וכו' שבמקום שמאריך אין רשאי לקצר, שסוף סוף גם בתוספתא יש מקום לטעות ולפרשה כהמשנה וכאשר באמת עשה כן ר"ת ואם כן מה הועילה התוספתא בההוספה, ולמה אמרו.

ומה שנראה לי בזה הוא שהמאמר, מקום שאמרו עד סוף המשנה אינה ממשנתו של רבי אלא שנתוספה בדורות אחרונים מהתוספתא או מברייתא, וכבר ידוע שכמה וכמה תוספות כאלו בהמשנה, עיין לדוגמא הערה י"ד לנ"ז, ד'. ולפי זה דברי התוספתא ברורים שבאת לפרש שמה שאמרו בהמשנה אחת ארוכה ואחת קצרה, פרושה שצריך להאריך האחת ולקצור באחת שכן היא המדה, מקום שאמרו להאריך וכו'. ובגמרא דברכות י"ב, א' אמרו, פתח ומברך אדעתא דשכרא וסיים בדחמרא יצא ואף שאם אמר שהכל נהיה בדברו בורא פרי הגפן הוא מאריך במקום שאמרו לקצר (עיין בחדושי הרשב"א במקום הנ"ל), ולא העירו כלל על זה מהמשנה שעד כאן לא אמרה אלא שאין רשאי לכתחלה ובדיעבד יצא וכגון זו היה להם לפרש ולא לסתום ומזה ראייה לדברנו שלא היה לפניהם בהמשנה ההלכה מקום שאמרו להאריך וכו' והברייתא אפשר שלא ידעוה כלל. גם מהירושלמי מוכח שלא גרסוה חכמי ארץ ישראל בהמשנה שלא בלבד שבהסוגיא הארוכה על מטבען של ברכות, על אריכתן ועל קצורן שבברכות א', ח' לא העירו דבר על הלכה זו אלא שאחרי שהביאו התוספתא על הברכות שמאריכין ואלו שמקצרין בהן אמרו, מן מה דתני המאריך הרי זה מגונה והמקצר הרי זה משובח הדא אמרה שאין זה–הברכות המנויות בתוספתא–כלל. ואיך שנפרש הירושלמי (עיין ברשב"א ובבאור הגר"א במקומות הנ"ל ועיין ג"כ בלקוטי הרמב"ן לברכות מ"ט, א'), ברור שמאריך ומקצר בברייתא דירושלמי הוא כלהאריך ולקצר במשנה ובתוספתא שלפנינו ומה שהן אוסרות הברייתא רק מגנה, ואם כן היעלה על הדעת שבתלמוד ירושלמי יסייעו מברייתא החולקת על המשנה והתוספתא, ועל כרחך שלא היה לפניהם כלל לא במשנה ולא בתוספתא (וברמב"ן במקום הנ"ל: וברייתא היא שנויה בתוספתא והביאוה בירושלמי, כוונתו להלכות אלו, ברכות שמאריכין ואלו ברכות שמקצרין ולא למקום וכו' וה' ראטנער בהערותיו במקומו לא דק) המאמר, מקום שאמרו להאריך וכו' אלא שמצאו בהתוספתא ברכות ארוכות וקצרות ונשאו ונתנו אם הן דווקא ובשאר הברכות ברצותו מקצר וברצותו מאריך והביאו הברייתא שנאמר בה שגם בשאר הברכות המאריך הרי זה מגונה והמקצר–במקום שנהגו לקצר–הרי זה משובח. סוף דבר הוא, שההלכה מקום שאמרו להאריך איננו רשאי לקצר לקצר אינו רשאי להאריך לא היתה ידועה כלל לא לאמוראי ארץ ישראל ולא לאמוראי בבל שלא היתה לפניהם לא במשנה ואולי גם בתוספתא שלהם לא נשנתה. קשה לאמר מתי נתוספה הלכה זו אל המשנה, ובתשובה לר' האי גאון בספר העתים רפ"ח נמצא כתוב, והתם נמי אמרינן מקום שנהגו לקצר לא יאריך, להאריך לא יקצר. וכבר נתקשה בזה הרב בעל העתים

מה נהגו הלא אינו רשאי אמרו, ונראה שהגאון כוון להירושלמי הנ"ל ולפניו היתה הגרסא כך במקום, המאריך הרי זה מגונה והמקצר הרי זה משובח, ואיך שיהיה ברור שלא היה לפניו במשנה ההלכה שאין רשאי לקצר שלולי כן לא היה נמנע מלהביאה. ובאותה התשובה מעיר הגאון על דברי הגמרא בכתובות ח', א' שאמרו שם רב תחליפא וכו', בריך שית אריכתא, וגם מזה נראה שאמוראי א"י ובבל לא ידעו הלכה זו שאם לא כן לא היה רב תחליפא–הכנוי בר מערבא מראה שהיה בן א"י–חולק על משנה מפורשת וגם בגמרא לא אמרו אלא, ולית הלכתא כוותיה, ולא אמרו מתניתין תיובתיה. וראויה לתשומת לב העובדא שבהמקור היותר ישן שנזכרה בו הלכה זו והוא בתשובה לגאון סורא שבגעאניקא ב', צ"א (עיין למעלה עמוד תקט"ו) השואלים אומרים, והא דמקום שאמרו להאריך אין רשאין לקצר, יש שמאריכין בגאולה שלאמת ויציב. . . . ישנה או לא. ועל שאלה זו באתה התשובה: כך ראינו שאי אפשר לומר כן . . . שכך שנינו בשחר מברך ב' לפניה ולא לאחריה . . . אבל באמת יציב אחת לאחריה היא וכו'. והתשובה היא שלא מעין השאלה, שהשואלים חפצו לדעת אם מותר להאריך בגאולה של שחרית או לא, כיון שאמרו מקום שאמרו לקצר אין רשאי להאריך–בהשאלה מובא רק החלק הראשון של המאמר, מקום שאמרו ואולם קצרו לשון המשנה–ועל ידי הוספה זו הרי הוא מאריך, ועל זה לא השיב הגאון כלום. ולכן נראה שלפני הגאון לא היה המאמר הזה במשנה כלל והוצרך לתן טעמים אחרים למה הוספה זו גרועה היא.

ואם כנים אנחנו במה שאמרנו נעמוד על מנהג בני ארץ ישראל להאריך בפיוטים שכבר נהגו כן טרם שנתוספה במשנה–מתוספתא שלפנינו או מברייתא–ההלכה שמקום שאמרו להאריך אין רשאי לקצר, לקצר אין רשאי להאריך ואף שכבר אמרו בירושלמי המאריך הרי זה מגונה–עיין למעלה–הרי לא אמרו שאסור לעשות כן אלא שמגונה ואולי לא נאמר זה כלל בתפלת צבור אלא בתפלת יחיד, ועיין תשובת הלוי–ר' יצחק הלוי רבו של רש"י–בפרדס מ"ג, א'–ב' שחלק כעין זה. ובן באבוי אף שמחמיר מאוד בהפסקות של תפלה ואוסר איזו הוספה שתהיה לא סמך דעתו על ההלכה, לקצר אין רשאי להאריך, אלא על הלכות אחרות שבבבלי, וכבר ראינו למעלה שמנהגי בני א"י בדברים אלה הם נכונים ויפים על פי שיטת הירושלמי.

אחת מההוספות שמחברנו מגנה אותה מאוד היא אמירת שמע בקדושה של שבת ויו"ט. והנה הרבה תשובות לגאונים בענין זה ובראשונה אמרתי לפרש דברי בן באבוי שלכאורה נראים כסותרים זה את זה. בראשונה (סוף ב', א'–ב', ב') הוא מביא בשם ר' יהודאי שכל עיקר מנהג זה תקנת שמד היא, שגזרו שמד על בני ארץ ישראל שלא יקראו קריית שמע ולא יתפללו והיו מניחין אותן ליכנס שחרית בשבת לומר ולזמר מעמדות והיו אומרים בשחרית בשבת מעמד וקדוש ושמע במוסף. אולם בסוף דברו על ענין זה (ג', א' י"ח וכו') הוא אומר, תדע לך שכן הוא ותקנת שמד היא שאין אומרים שמע בן קדוש לימלוך אלא בתפילת שחרית של שבת בלבד אבל במוספין ובמינחה וכל ימות השבת אין

פרושים לה אמרתי להרחיב הדברים כדי לעמוד על פרושה האמתי. רש״י מפרש, אחת ארוכה, אמת ואמונה, ואחת קצרה, השכיבנו ועליהן ועל כיוצא בהן מוספת המשנה ואומרה, מקום שאמרו להאריך וכו׳. ור״ת השיב עליו בארוכה, עיין תשובתו בשבה״ל תפלה כ״ח ובמחזור וויטרי סימן שכ״ג–ושם נתקצרה קצת–והובאו דבריו בקצור אצל הרבה מהראשונים, עיין תוספות שלנו, תוספות רי״ח תוספות הרא״ש ורשב״א בחדושיו לברכות סוף י״א, א׳ ואור זרוע ק״ש י״ט. ועקר קושיתו על פרוש רש״י והוא גם כן פרוש הגאון שבגעאניקא ב׳, צ״א (עיין סוף עמוד תקט״ו וגו׳) הוא, דמאי שנא הני ומה אורכין וקוצרין איכא בהני ומאי שנא הני מהנך–כך צ״ל ולא בהנך–דלעיל. ולא ידעתי מה קשה לו שברור שרש״י כוון למה שאמרו בתוספתא ראש פרק ב׳ ובירושלמי א׳, ט׳ דף ג׳, ד׳ שצריך להזכיר באמת ויציב ובאמת ואמונה, יציאת מצרים מלכות מכת בכורות וקריעת ים סוף, וברכה כעין זו שיש בה מהרבה ענינים נקראה ארוכה, וברכה שאין בה אלא ענין אחד כהשכיבנו שהיא רק תפלה להנצל מכל רע היא קצרה, ולא ברבוי המלים או במיעוטן הדבר תלוי אלא בתוכנן. ובתוספתא ברכות א׳, ט׳ אמרו, אלו ברכות שמקצרין בהן המברך על הפירות ועל המצות ברכת הזימון–צ״ל ברכת הזן, כמו שהוא בשיטה מקובצת מ״ו, א׳, עיין לקמן–וברכה אחרונה שבברכת המזון אלו ברכות שמאריכין בהן ברכות תעניות וברכות של ר״ה וברכות של יוה״כ. והגדר זה של אריכתן וקצורן של ברכות הוא כפרוש רש״י שברכת המצות והפירות אין להן אלא ענין אחד אותה המצוה או אותו הפרי שמברך עליו, וכן ברכת הזן והיא הברכה הראשונה של ברה״מ אין לה אלא ענין אחד, שהקב״ה מזין כל העולם, ובנימין רעייא כלל אותה במאמר קצר, בריך מריה דהאי פתא, עיין ברכות מ׳, ב׳. ובנגוד להברכה הראשונה, הברכה השניה והשלישית הן ארוכות שבשניה צריך להזכיר ארץ ברית ותורה (עיין מ״ח, ב׳) והם ג׳ ענינים נפרדים וכן בהשלישית צריך להזכיר מלכות בית דוד, בנין ירושלים ובנין המקדש (עיין שם) ואולם ברכה אחרונה של ברה״מ והיא ברכת הטוב והמטיב קצרה היא שאין בה אלא ענין אחד. וברכות תענית הן ארוכות לפי התוספתא משום שבכל אחת מהן ב׳ ענינים, זכירה על לשעבר ותפלה על העתיד כגון, מי שענה לאבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה (משנה תענית ב׳, ד׳) וכן ברכות ר״ה ויוה״כ–של יובל–ארוכות הן משום שהרבה ענינים בכל אחת מהן, כגון זכרונות שכולל בה זכרון בריאת העולם זכרון נח זכרון האבות ועוד ועוד. לעומת זה כל ברכות שבשאר תפלות קצרות הן שענינן אינו אלא אחד ותמהני על ר״ת שהקשה על פרוש רש״י מהתוספתא שלא מנתה השכיבנו בין הקצרות, ואטו כרוכלא לזל ולחשב, ואדרבא לפי פשוטן של דברים פרוש רש״י יש לו סיוע גדול מהתוספתא כמו שראינו.

הפרוש השני של המשנה הוא פרושו של ר׳ סעדיה המובא מר״ת בשבה״ל במקום הנ״ל (וכל הראשונים הנזכרים למעלה מיחסים פרוש זה לר״ת, ועיין לעיל עמוד תקט״ז) והוא שאחת ארוכה ואחת קצרה פרושו, שכל ברכה וברכה

אומרה כמו שירצה בין ארוכה בין קצרה, וסופה של המשנה, מקום שאמרו וכו׳ הוא מאמר בפני עצמו שיש ברכות שאין רשאי להאריך בהם. והרואה יראה הדוחק הגדול שבפרוש זה ובכל פלפולו לא עלתה ביד ר״ת לפרש התוספתא בדרך זה, עיין חדושי הרשב״א ובאורי הגר״א לאו״ח ס״ח (ונעלמו דבריהם מעיני ה׳ שווארץ בפירשי להתוספתא שכל מה שהקשה על ר״ת כבר נמצאו אצלם וכן נעלם ממנו דברי ר״ת בשבה״ל) מה שהשיגו עליו. וכן הפרוש השני שלו המובא בתוס׳ רי״ח ובאו״ז במקומות הנ״ל שאחת ארוכה ואחת קצרה מוסב על אמת ואמונה אין עומד בפני הבקורת האמתית שלא בלבד שדבריו סותרים דברי התוספתא אלא שלשון המשנה אינה סובלת פרוש כזה שהרי לא נזכר כלל שם אמת ואמונה בפרוש. וכפי הנראה חזר ר״ת בסוף ימיו מפרושיו והסכים לפרוש רש״י, עיין תשובתו בספר הישר הוצאת ראזענטהאל סימן ס״ג, י״ב שמפרש שהשכיבנו היא קצרה כמו שפרש רש״י. גם שני הפרושים של הרמב״ם–הא׳ בפרושו על המשנה והב׳ בספר היד פ״א מהלכות ק״ש; עיין באורי הגר״א במקום הנ״ל–קשים להעמידם, שבשניהם הוא מפרש שארוכה היא יוצר אור בשחרית ומעריב ערבים במעריב וקצרה אהבה רבה ואהבת עולם שרק ברכה הפותחת וחותמת בברוך היא ארוכה, וכבר ראינו שלפי התוספתא ברכות תענית וברכות ר״ה הן ארוכות ואף שאינן פותחות בברכה. וכן פרושיו לסוף המשנה קשים מאד, שבפרושו על המשנה הוא אומר שלחתום ושלא לחתום מובנם, להפסיק ושלא להפסיק, ואין צורך להביא ראיה שאין זה משמעו של, חותם, בשום מקום, ומספר היד נראה שמפרש כמו שפרשו ר׳ יונה והרשב״א שלחתום ושלא לחתום הוא פרוש להאריך ולקצר, וכבר העיר הגר״א במקום הנ״ל שדברי התוספתא סותרים פרוש זה. וגם מהמשנה עצמה מוכח שלא לכך כוונה, שלמה לה לאמור בראשונה, להאריך וכו׳, ולפרש, לחתום וכו׳ ועל ידי אורך הלשון היא נותנת מקום לטעות שהן ב׳ דברים שונים ולוא שנתה דרך קצרה, מקום שנהגו לחתום וכו׳ היו הדברים ברורים. ואולם גם פרוש רש״י המחוור מכל הפרושים שנאמרו על המשנה אין מוציאנו מכל הקושי שדברי התוספתא, למה אמרו אחת ארוכה וכו׳ קשים לפרשם שעל השאלה, למה אמרו, תבוא לעולם התשובה המתחלת בש׳ או בל׳, לדוגמא: למה אמרו הבכורים כנכסי כהן שהוא קונה מהם עבדים וקרקעות (בכורים ג׳, י״ב), ולמה אמרו כל המחמץ והמתבל . . . להחמיר מין במינו להקל ולהחמיר מין בשאינו מינו (ערלה ב׳, ו׳) וכאן בתוספתא אין שום תשובה על השאלה. ובחדושי הרשב״א במקום הנ״ל גורס, ולמה אמרו אחת ארוכה ואחת קצרה משום מקום שאמרו להאריך וכו׳, ולא נראה לי שבאמת כך היתה גרסתו בהתוספתא שלא השתמשו במקומות כאלה בהבטוי, משום, אלא לפעמים במפני (עיין בכורות ט׳, ה׳) אלא שהרב הזה הרגיש שהתשובה מתחלת במקום שאמרו, ואולם אין כאן לא שאלה ולא תשובה שהרי המשנה בעצמה אומרת אלה הדברים שבהתוספתא. ודוחק גדול לאמר שבאתה התוספתא להשמיענו שלא נטעה לפרש המשנה (כמו שפרשו ר׳ סעדיה ור״ת), שאחת ארוכה וכו׳ פרושה, בין ארוכה ובין קצרה,

ועליו אין להוסיף ולא לגריע ממנו. וכשנדקדק היטב בדברי מחברנו נראה שרוב דבריו בענין תפלה צודקים הם על פי שיטת הבבלי ולא על פי שיטת הירושלמי, והריני לבסס דברי אלה.

הכלל שהמברך ברכה שאינה צריכה הוא כמוציא שם שמים לבטלה נזכר בבבלי ובירושלמי ואולם חלוק גדול ביניהם בפרוש הכלל הזה. לפי דעת הבבלי נאמר בין בברכות הנהנין בין בברכות של שבח ותפלה (עיין ברכות ל״ג, א׳ על ברכת הבדלה), ואולם בירושלמי לא נאמר זה אלא על ברכות הנהנין, עיין ברכות פ״י, א׳ דף י׳, א׳: אהן דנסב עיגולא וכו׳ צריך לומר ברוך שכמ״ל שלא להזכיר שם שמים לבטלה, ולכן ראש דברי מחברנו שאם אדם מברך בתפלתו ברכה שאינה צריכה הוא מוציא שם שמים לבטלה אינו רק על פי הבבלי ולא על פי הירושלמי וכבר ראינו שכמה וכמה ברכות בנוסחי א״י שאינן מצד החיוב אלא מצד המנהג.

וקרובה לזה המחלוקת שבין הבבלי והירושלמי אם מי שהתפלל יכול לחזור ולהתפלל או לא שלפי דעת אמוראי א״י, הלואי שיתפלל אדם כל היום (ברכות ד׳, ג׳) ולפי דעת אמוראי בבל אין מתפלל תפלת נדבה אלא אם יכול לחדש בה דבר, עיין ברכות כ״א, א׳ ומה שכתבתי בענין זה בגנזי שעכטער א, תס״ז. ואולם אין טעם לדברי הרב סיריליאו שאומר שגם הכלל, כל המשנה ממטבע וכו׳ לא יצא לא נאמר אלא בברכות הנהנין (עיין פרושו לברכות פ״ו, ב׳), והראיה שהביא שבתפלה יכול להוסיף מעין כל ברכה אין ראיה כלל שזה מותר גם בברכות הנהנין.

בן באבוי פוסק (א׳, א׳, ג׳) שכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים לא יצא ידי חובתו ויפה פסק על פי שיטת הבבלי שר׳ מאיר ור׳ יוסי נחלקו בדבר זה (ברכות מ׳, ב׳) וקיימא לן בערובין מ״ו, ב׳ ר״מ ור״י הלכה כר׳ יוסי, ואולם הירושלמי בברכות פ״ו, ב׳ פוסק שהלכה כר״מ שאם שנה יצא וזה יוצא מן הכלל, שגם הירושלמי מידה שהלכה כר״י נגד ר״מ, עיין תרומות פ״ג, א׳ ר׳ יוסי וחבריו–עם אחד מחבריו ולשוא נתקשה הרב בעל יפה עינים בהערותיו לערובין בזה–הלכה כר״י. ויש מהראשונים שאמרו שכוון שבירושלמי אמרו הלכה כר׳ מאיר סומכין על דבריו, עיין תשובת ר׳ האי בהאשכול אלבק ע״ב ואוירבאך א׳, סוף מ״ד ועיין גם כן מה שכתב דודי זקני הגר״א בבאוריו לא״ח ס״ח, א׳ שגם הרמב״ם פסק כן בפ״ה, א׳ מהלכות ברכות וחזר בו ממה שפסק בפ״א מהלכות ק״ש. והרב בעל העתים רפ״ח מביא בשם רבינו האיי, דקא מפרש כל המשנה וכו׳ כגון הני מילי כולהו דקא מוספי בברכות, ואולי שהגאון לא פסק שלא יצא ידי חובתו אלא שפרש שמחלוקת ר״מ ור״י כגון זה ולכן אין להוסיף שגם לר״י רק בדיעבד יצא ואין לעשות כן לכתחלה. והרב בעל ההשלמה במקומו פוסק שהלכה כר׳ יוסי ולא הזכיר דעת מי שחולק בזה.

ראית בן באבוי ממי שאמר מוריד הגשם בימות החמה שמחזירין אותו (א׳, א׳, ט״ז) ואף שאין בה לא הזכרת השם ולא ברכה שאינה צריכה וכל שכן מי שמשנה נוסח הברכה אינה ראיה כלל לפי שיטת הירושלמי בתענית ראש פרק

א׳ שלכן מחזירין אותו משום שגשמים בימות החמה הם סימן קללה, ואולם בבבלי לא נזכר הטעם הזה ונראה שאמוראי בבל פרשו שהטעם הוא משום ששנה נוסח התפלה ועליהם סמך בן באבוי.

דברי מחברנו שאסור להוסיף אפילו אות אחת בשבחו של הקב״ה (א׳, ב׳, א׳ וב׳, א׳, ה׳–ו׳) אפשר שהם על דרך ההפלגה, וכן הוא אומר (א׳, א׳, ז׳): הגורע ממטבע שטבעו חכמ׳ אפילו אות אחת חייב מיתה, ואפשר גם כן שכוון להוספה בפתיחתה וחתימתה של הברכה ובהמקום הראשון הוא מביא ראייה לדבריו מהמעשה בשליח צבור שגער בו ר׳ חנינא משום שאמר בתחילת השמ״ע האל הגדול הגבור והנורא והעזוז וגו׳. ואולם לפי דעת הירושלמי אין להקפיד בהוספות של חותם הברכה–וכל שכן בפתיחתה שהכול הולך אחר החותם!–כמו שאמרו בירושלמי ר״ה פ״ד, ו׳ שאם אמר אדיר המלוכה והאל הקדוש בקדושת השם של מוסף ר״ה יצא. ודע ש„יצא״ כאן לא בדיעבד אלא לכתחילה ורק משום שבראש המאמר שם אמר, לא יצא, סיים ביצא, ובנוסחי תפלות ר״ה של בני ארץ ישראל שנתגלו בימינו כך הוא חותם ברכה שלישית של מוסף, עיין הירחון נ״ה, תקצ״ה ובספר השנה של הקאללעגיום שבצינצינאטי ב׳, שכ״ט הגרסא: אדיר המלוכה והמלך הקדוש וחותם זה כבר מורכב מב׳ נוסחאות, נוסחת א״י–אדיר המלוכה–ונוסחת בבל שהיא המלך הקדוש. וכל כך הרגילו בני א״י בהבטוי, אדיר המלוכה שגם חותם ברכה של קדוש היום הוא, אדיר המלוכה מלך כל הארץ מקדש ישראל, עיין שם בספר השנתי. ורואה אני להעיר על העובדא המעניינת שבנוסח רומי אומרים אחר שירת אז ישיר, שאתה הוא אדיר בקדושה ולך נאה המלוכה המלך הקדוש, וברור שנלקח מחותם ברכה של מוסף ר״ה. ובירושלמי שם כמה חותמי ברכות שהם כפולים כהאל הקדוש ומרבה לסלוח–וצ״ל שם: ביוה״כ צריך לומר וכו׳–, אלהי דוד ובונה ירושלים, אלהי דוד ומצמיח ישועה. ועל אלה וכיוצא בהם אמרו בבבלי ברכות מ״ט, א׳ שאין חותמין בשתים, ואף ע״פ שרבי אמר כך לא נהגו כדבריו בא״י משום שלא הקפידו על ההוספות שבחותמי ברכות והחותם בשתים עקר החותם הוא אחת והשנית אינה אלא הוספה, ואולם הגאונים פסקו כהבבלי ואמרו שהחותם מנחם ציון ובונה ירושלים בברכת השכיבנו של שוי״ט–כך הנוסח בקטעי הסדורים של בני א״י–אינו אלא טועה, עיין סדר ר״ע מ״ג, א׳. ואיך שיהיה ודאי גמור הוא שההוספות בחותמי ברכות שבנוסחי תפלה של בני ארץ ישראל לא נתחדשו בדורות האחרונים אלא שכך הרגילו בהם כבר בימי חכמי התלמוד, וכל השגותיו של בן באבוי על מנהגם של בני א״י אלא משום שהחזיקו במעשה אבותיהם ולא חששו להתלמוד הבבלי.

ומה שקשה לי בענין זה הוא שלא הביא בן באבוי ראיה לדבריו נגד ההוספות שבתפלה ונגד הפיוט מהמשנה שבברכות א׳, ד׳ שאמרו שם בפרוש מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך, ואם כן איך אפשר להוסיף על נוסחאות הברכות. האומנם לא עליו בלבד תקשה הקושיה אלא גם על שאר הגאונים שנשאו ונתנו בענין זה ולא אחד מהם הזכיר משנה זו, וכאשר הרבה

ומאריך הרבה כך ראינו שאי אפשר לומר כן . . . שכך שנינו בשחר מברך . . . . וא׳ לאחריה . . . . אבל באמת יציב אחת לאחריה היא וכיון דאחת היא האיך אפשר לומר אחת ארוכה ואחת קצרה והלא אחת היא. ופרוש הדברים שכיון שמטבעה של ברכה זו קצרה היא אין להוסיף עליה ולהאריך בה ואפילו מעינינה עצמה. ובסדר ר״ע שלנו ההוספה יקים עלינו וכו׳ נמצאה בגאולה של ערבית, ואולם אין ספק שאינה מעקר הסדר–ובב׳ כ״י ליתא עיין מה שהערותי בגעאניקא פ״ט–שהרי ר׳ עמרם מגנה ההוספה בגלל אבות וכו׳, אלא שנתוספה מנוסחי תפלות של א״י (עיין הנוסחאות שפרסם ה׳ מאנן בספר השנה של הקאללעגיום שבציצינאטי ב׳, ש״ז ושכ״א), ולי אין ספק שגם בגלל אבית הוא נוסח א״י ואף שעד כה לא מצאנו אותו בהקטעים שלפנינו. ולר׳ סעדיה דרך אחרת קצת בדבר זה והיא שלדעתו הוספות שאין מעין הברכה אסור לאומרן אבל אם הן מעינה יכול לאומרן. הוא אומר שמי, שמוסיף אור חדש הוא תועה לפי שלא תקנו חכמים ברכה זו על האור העתיד לימות המשיח אלא על אור היום המאיר, (סדר״ע במקומו ועיין ג״כ מרכס, הוספות ותקונים לסדר״ע ד׳ ושבה״ל תפלה י״ג) וכן השמיט בסדור שלו ההוספה, יקים עלינו וכו׳, שאינה ממטבעה של ברכת גאולה שנאמרה על לשעבר ולא על העתיד, ואולם אין הוא רואה שום חשש בההוספה בגלל אבות, ובמעריב של ליל שבת שכילה בדרך פיוטי הנוסח הישן של הגאולה נשמט לגמרי ובמקומו בגלל אבית, עיין פרומקין ב׳, ד׳, א׳. ור׳ שרירא גאון בתשובתו בגנזי קדם א׳, ה׳–ו׳ (עיין למעלה עמוד תקי״א) השיג על ר׳ סעדיה ואמר שהוספה כעין זו איננה גרועה מפיוט, ואולם כפי מה שראינו ר׳ סעדיה אינו אוסר אלא ההוספות שאינן מעין הברכה וגם בפיוט צריך להיות בסופו מעין החתימה כאשר ראינו למעלה. ור׳ סעדיה שהתיר הוספות בעיקר נוסחי הברכות הולך בשיטתו שמפרש המשנה דברכות א׳, ד׳: אחת ארוכה ואחת קצרה, שכל ברכה וברכה אם רוצה מקצר ואם רוצה מאריך, עיין דבריו בשבה״ל תפלה כ״ח סוף כ״ו, והחולקים עליו מפרשים המשנה כמו שפרש רש״י, שאחת ארוכה ואחת קצרה על שתי הברכות שלאחר ק״ש שלערב נאמר שאחת מהן ארוכה ואחת מהן קצרה, עיין געאניקא ב׳, צ״א: אחת ארוכה ואחת קצרה בערב הא דאמיר.

והנה אף שכפי מה שראינו ר׳ סעדיה הוא מחובבי הפיוט ומתיר אמירתו בין ביוצר בין בג׳ ראשונות ובין באמצעיות בנגוד לבן באבוי שאוסר אפילו זכרינו לחיים וכל הפיוטים שאינם כולם מעין הברכה בכל זאת בדבר אחד שניהם עומדים בשיטה אחת והוא, שכל ברכה שאינה בתלמוד אסור לברך אותה. בן באבוי מביא פסק זה בשם ר׳ יהודאי (ב׳, א׳, י״ח) וכן אומר רב סעדיה בענין הברכה אשר בגלל אבות על סיום התורה, אלא שבכ״י האחד של סדר ר׳ עמרם שמובאים בו דברים אלו של הגאון לא נאמרו בדיוק וצ״ל כאשר הוא בארחות חיים, קריאת ס״ת סוף נ״ח וכך לשונו: רבינו סעדיה אמר שאין נכון לאומרה–הברכה אשר בגלל אבות–שיש תוספות דברים שאין ראוי לאומרן ולא יתכן לומר ברכה כזו בהזכרת השם ומלכות שלא הוזכרה בתלמוד

ואין לקבוע ברכה אלא מה שקבעו הם. ולפי זה ר' סעדיה מתנגד לאמור פיוט זה בברכה, וגם בלי ברכה לא יאמר סופו—מן צעק משה עד על פי יי' מת משה רבינו, עיין מחזור אשכנז לשמחת תורה—שלא נחה דעתו מהחרוזים האחרונים. ובסדר"ע לא נמצא אלא, שאדונינו סעדיה אמר לא נכון לסיימה שיש בה תוספות דברים שאינם ראוים לאומרם והשאר חסר, ועיין גם כן מנהיג, אתרוג ס"א ושם מן ולא יתכן עד וכן הם דברי ר' סעדיה ולא של בעל המנהיג כפי שחשב ה' פרומקין. ור' עמרם שמביא ברכה זו—ובנדפס: ברוך נותן התורה וצ"ל בא"י נותן התורה כמו שהוא במנהיג ,בארחות חיים ובש"ש סוף חלק א'—משמע שלא הסכים לדעה זו של ר' יהודאי, שאין אומרים ברכה שלא הוזכרה בתלמוד. ומה שכתב בסדורו בברכות השחר, ולא אמרינן מתיר אסורים דבזוקף כפופים סגי ליה דקיימא לן כל המברך ברכה שאינה צריכה מוציא שם שמים לבטלה—עיין ברכות ל"ג, א'—, לא משום שלא היה לפניו בגמרא ברכה זו קראה, ברכה שאינה צריכה, אלא משום שלדעתו מתיר אסורים, הוא כמו זוקף כפופים ואם אומר שתיהן הרי הוא מוציא שם שמים לבטלה. וכן הסיר ר' עמרם הברכה מגביה שפלים שנמצאת בנוסח הברכות של ר' נטרונאי גאון בגעאניקא קט"ו—וברכת מתיר אסורים גם שם ליתא—מפני שנכללה בזוקף כפופים, עיין שבה"ל תפלה ד' ובדקדוקי סופרים לברכות ס', ב' הערות ס' ופ'. והמו"ל של סדר ר' עמרם השלם בהערותיו לברכת מתיר אסורים ולברכת אשר בגלל אבות נסמך על דברי ר' יצחק באמבערגער בהערותיו לש"ש ושניהם מעמיסים בדברי הראשונים דעות אחרוני האחרונים מה שלא עלו מעולם על לבם, שברור שכמה מהגאונים והראשונים אמרו שאסור לברך ברכה בשם ומלכות שלא נזכרה בתלמוד. עיין לדוגמא דברי הרא"ש, קדושין א', מ"א: ולא מצינו שמברכים שום ברכה שלא הוזכרה במשנה או בתוספתא או בגמ' כי אחרי סידור רב אשי ורבינא לא מצינו שנתחדשה ברכה. והרב בעל קרבן נתנאל שם העיר לנכון כי הרא"ש לא השוה מדותיו שבפ"א דכתובות ט"ו אינו מתנגד לברכת בתולים—הרמב"ם בתשובותיו קכ"ז אומר עליה שהוא דבר מגונה!—ואף שהוא בעצמו אומר שם שהיא מתקנת הגאונים. האומנם קשה היה להראשונים חכמי איירופא להשוות מידותיהם בדבר זה כי לא לבד שבני ארץ ישראל היו להם כמה וכמה ברכות שלא נזכרו בתלמוד בבל ושלא היו ידועות כלל לאנשי בבל—עיין לדוגמא הברכות בהקטעים של התפלות נוסח א"י שהוציא לאור ה' מאנן בספר השנה להקאללעגיום בצינצינאטי ב', רע"ז, רע"ח, רע"ט, רפ"ז—וכבר ידוע שהקשר שבין א"י לארצות איירופא לא נפסק לגמרי גם בימי הגאונים שמבבל יצאה תורה לישראל, אלא שגם בבבל, ישיבת סורא נגררה במנהגי תפלות אחר בני א"י כאשר ראינו למעלה, ובדבר זה ר' עמרם מחבר סדר תפלה עומד בשיטת בני א"י ולכן אין לתמוה אם חכמי ספרד ואשכנז היו נוטים לפעמים לצד אחד ולפעמים לצד השני. ברור שלא נעלם מבן באבוי, גם אם לא היה בן א"י כמו ששערתי למעלה עמוד תק"ז שכמה וכמה ברכות לבני ארץ ישראל שאינן בתלמוד בבלי ואולם לדעתו, התלמוד הזה הוא תורה שלמה של היהודי

הראשון העתיק דברי ר"ת בתשובתו עם הט"ס בהלכות גדולות (=בה"ג) תחת רה"ג (=ר' האי גאון) ובהמקום השני השתמש בדברי ה"ג עצמם כמו שהם לפנינו.

ר' חננאל במקום הנ"ל מוסיף ואומר, ושמעי' מינה דאסור לכל מאן דמשני או מוסיף או גורע בג' ברכות ראשונות מן המטבע שטבעו חכמים בברכות ואלו חזנים שמניחים מטבע ברכות ואומרים קדושות–קרובות?–לאו שפיר עבדי. ובדבר זה הר"ח עושה פשרה בין ב' הישיבות, הוא פוסק כחכמי סורא שאומרים זכרנו ושאר השאלות הדומות לה ואולם באמירת הפיוטים הוא פוסק כחכמי פומבדיתא שאסור לאומרם בג' ברכות ראשונות. ומה שאמרתי שחכמי סורא התירו אמירת הפיוטים גם בג' ראשונות הוא נוסד לא לבד על תשובות ר' נטרונאי ושר שלום גאון שהבאתי למעלה עמוד תק"ט אלא גם על דברי ר' עמרם שאומר בפרוש בסדר תפלה שלו בראש שמ"ע של שחרית יוה"כ: ויורד ש"ץ ואומר במגן ובמחיה ובהמלך הקדוש מעמד (=קרובה) שיש בהם רצוי וסליחה ולפנינו–בישיבת סורא–אין אומרים אלא דבר מועט בהללו שלש ברכות ראשונות, ושם בראש מוסף: אומר מגן וזכרנו לחיים ואם רצה לומר במגן ובמחיה פיוט כל מה שירצה יאמר ומי כמוך אב הרחמן.. . ואומר בהללו שלוש ברכות כל מה שירצה ולא דבר קצוב הוא ולוא חובה אלא כמו שירצה הצבור להרבות או להמעיט. והדברים האלו מראים לא לבד שבישיבת סורא אמרו קרובה בג' ראשונות של שחרית ושל מוסף יוה"כ אלא שכבר היה המנהג הזה קבוע כל כך שחשש הגאון שאפשר שיטעו בני אדם לאמר שאמירת הפיוטים חובה היא ולכן לא נמנע ללמדם שבידי הצבור להרבות או להמעיט. ואולם בישיבת פומבדיתא שנמנעו לומר זכרנו ושאר שאלות בודאי שלא אמרו קרובה בג' ראשונות, וזה אסור מצד הדין לדעת חכמי פומבדיתא הקדמונים ומצד המנהג לא אמרו פיוט כלל וגם באמצעיות, עיין התשובה שהבאתי למעלה עמוד תק"ט שהיא לגאון פום אלא שנתיחסה בטעות לר' נחשון גאון סורא. ובשיטה זו עומד גם בן באבוי שאמר (ב', ב', כ"ה): ואפילו לערב שבח בשאילה ושבח בהודאה והודאה בשבח והודאה בבקשה והודאה באמצעיות כולן הרי זה מגונה, וכיון שכמעט כל הפיוטים הם מורכבים משבח, הודאה ובקשה מגונה–לא: אסור!–לאומרם על פי דעתו. ודע שבתשובת ר' נטרונאי שבה"ג נ', הלשון מגמגם שבראשונה הוא אומר, שדברי ריצוי וסליחות בר"ה ויוה"כ ודברי חרבן הבית בט"ב שפיר לאומרם ומסיים, ועיקר שאומרים בכל ברכה וברכה מעין פתיחתה ומעין חתימתה, ולכאורה הדברים סותרים זה את זה שדברי ריצוי וסליחות ודברי חרבן הבית אינם מעין אבות וגבורות ואולם בשבה"ל לשון התשובה היא: ועיקר שאומרין בכל ברכה וברכה מעין פתיחתה וחתימתה של ברכה ובאמצע אומרים דברי אגדה ודברי שבח של הקב"ה שפיר דמי, ופרושה שכל זמן שסוף הפיוט הוא מעין חותם הברכה–השווה לדוגמא מגן יוה"כ שחרית לקליר: במגנך נתגונן להתפאר–אומר כל מה שירצה. ומכל מקום גם כאן הלשון קשה קצת שברוב ואולי בכל הפיוטים שלנו לא נמצאו שנקשרו עם פתיחת הברכה והגאון אומר שצריך להיות מעין פתיחתה, ואפשר שמעין

פתיחתה וחתימתה–בח"ג ומעין חתימתה-הוא, כמעין אותה ברכה, שבראש התשובה ולאו דווקא פתיחתה ממש. ואיך שיהיה, ברור שבן באבוי חולק על ר' נטרונאי שלא בלבד אומר מחברנו ,שאסור לומר אסור והתיר והגדה, (א', ב', ג') אלא שכל הפיוט צריך להיות מעין הברכה שמגונה הוא לערב שבח בשאילה וכו' ככל הנאמר למעלה. וראוי לשום לב על העובדא שהגאונים הראשונים כר' נטרונאי, שר שלום ור' עמרם מזכירים הפיוטים שבאמצעיות של חנוכה ופורים ואולם אין מזכירים דבר מהוספת הפיוטים שבאמצעיות של שוי"ט, ר"ה ויוה"כ-סדר עבודה וסליחות של יוה"כ הוא חובת היום, עיין סדר ר' עמרם מוסף יוה"כ–ואף שלפנינו פיוטים קליריים לברכה של קדוש היום של הד' שבתות. ולכן ספק גדול לי אם בקבוץ גליות ובהקבץ בתולות, שבתשובת ר' נטרונאי–בשבה"ל כל המאמר ליתא!–הם מכוונים לפיוטי קליר, ואם, בהקבץ בתולות הוא כמו, הבתולות בהקבץ, שלפנינו בפיוט קליר לעמידה של פורים כמו שיאמר בעל דור דור ודורשיו (ד', קי"ח) השאלה מה נשתנה חלק זה של הפיוט משאר חלקיו אין לה תשובה, שגם, הבתולות בהקבץ, היא מעין חתימה שמסיים במשפט אהב והחתימה מלך אוהב צדקה ומשפט, וכבר אמר ר' נטרונאי שהרשות להוסיף פיוט אם הוא מעין החתימה, ועל כרחך שכוון לפיוט אחר ולא לזה של קליר. ולא מצאתי אצל הגאונים פיוט לאמצעיות אלא אצל ר' סעדיה שמביא פיוט אהללה למוסף ראש השנה, ואולם כבר הערותי במקום אחר שסדר תפלה שלו הוא על פי מנהג של ארץ מצרים שעמד תחת השפעת בני ארץ ישראל (העבראישע ביבליאגראפיע ט', ק"ד) ואצלם עמד הפיוט במעלה גבוהה עד מאד, ועיין מה שכתבתי למעלה עמוד תקי"א על נוסחי ברכה בלשון פיוטי הנמצאים בסדר ר' סעדיה מה שאסור שלדעת הגאונים שקדמוהו בגאונותה של סורא, ועל הוספות בג' ראשונות ובג' אחרונות של תפלות ר"ה ויוה"כ לדעת ר' סעדיה עיין דבריו בפרדס מ"ד, ב'.

ורואה אני להעיר על דבר אחד מעניין הנוגע לחלוף הדעות על הפיוטים, שבין חכמי סורא וחכמי פומבדיתא. הראשונים אף שחבבו את הפיוט התנגדו מאד להוספות בנוסחי הברכות עצמם, עיין לדוגמא דברי ר' עמרם בסדורו (אחר גאל ישראל שבשחרית): ואין להוסיף דבר על ה' ימלוך ... שיש מי שטועה ואומר מה שלא תקנו חז"ל כאן בגלל אבות תושיע בנים ותביא גאולה לבני בניהם. ובגעאניקא ב', פ"ט הנחתי הדבר בספק אם הגאונים התנגדו להוספה זו מפני שלדעתם ברכת גאולה היא על גאולת מצרים ולא על גאולה העתידה או מפני שאין לשנות נוסח הברכה עצמה ולא להוסיף עליה, ועתה נתברר לי שהסברא הב' הוא העקר, שבסדר ר' סעדיה (עיין פרומקין סר"ע ד', א') הנוסח הוא „הושעת" כמו שהוא גם כן במחזור רומניא–עיין שם בגעאניקא– ועל פי שנים עדים אלה יקום דבר שהתנגדותם היא מפני שאין להוסיף על המטבע שטבעו חכמים. ובתשובה לגאון סורא (בה נזכיר, בית רבינו, ואם כן אינו לגאון פום, עיין למעלה עמוד תקי"ג) שבגעאניקא צ"א נאמר: יש שמאריכין בגאולה שלאמת ויציב ואומ' יקים עלינו י"י אלהינו מלכותו גדלו ותפארתו

אבל צרכי צבור שואלים כגון זכרנו לחיים ובספר חיים. ובענין זה יש לנו כמה תשובות ופסקים לגאונים שעדיין לא נתבררו כל צרכן והנני לפרשן. הרב בעל העתים שהיה סמוך לזמנו של הגאון ר׳ האי מביא משמו, דלא רגילי רבנן בישיבה למימר הלון מילי כולהון כגון בחנוכה ופורים כשם שעשית להם נס.. וכגון בר״ה ויוה״כ זכרנו לחיים ומי כמוך וכתוב לחיים (ספר העתים רנ״ב) והן הן הדברים שמביא הרשב״א בחדושיו לברכות ל״ד, א׳ אלא שהוא לא קצר דברי הגאון כמו שקצרם בעל העתים ואנו רואים שבעיקר הדין גם ר׳ האי מודה ששואלין צרכי רבים גם בג׳ ראשונות ובג׳ אחרונות, אלא מיהו אף על גב דהכין-הוסיף: הוא-ג׳ ברכות ראשונות לשבח הן אמורות ואין בהם מקום תביעת צרך לא ליחיד ולא לצבור ולא מהוגן לרבנן-לחכמי פומבדיתא-אפילו מאן דאמר זכרנו לחיים באבות ומאן דאמר זכור רחמיך בהודאה ואפ׳ מאן דאמר בחנוכה ופורים כמו שעשית...והני מילי לאו רגילי במתיבתא למימרינהו. ועיין ג״כ פרדס מ״ד, א׳ שמביא בשם ר׳ האי שזכרינו, מי כמוך, כתבינו ובספר חיים לא נזכרו במשנה ובתלמוד ואינו אלא מנהג, ויש שנמנעין לאומרו (צ״ל לאומרן) משום דאין ברכות הללו מקומות לשאול צרכים, וברור שב„ויש״ כוון לחכמי פומבדיתא, וכן רב פלטוי גאון פום כפי מה שמובא שם בפרדס אומר, אית מרבנן (=חכמי פומבדיתא) דלא מדכרי אפי׳ זוכרינו ואיכא (=חכמי סורא) דמדכרי ואמרי צרכי רבים ישאל צרכי יחיד אל ישאל והגאון הזה מזכיר בראשונה דעת חכמי ישיבתו ואחר כך דעת חכמי הישיבה האחרת. ומדברי רב פלטוי שם אנו למדים שחכמי פומבדיתא הראשונים לא חלקו בין צרכי רבים לצרכי יחיד וכן היא דעת בעל ה״ג בסיף פ״ה דברכות שאומר, ומהכא-ממה שאמרו לא ישאל אדם צרכיו בג׳ ראשונות וכו׳-לא שבקין רבנן למימר מעומד (צ״ל מעמד והיא קרובה, עיין אפשטיין בהצופה הצרפתי ע״ה קפ״ג) ואפילו זכרנו לחיים במגן לא אמרינן וכל שכן זכור רחמיך וכבוש כעסך במודים לא אמרי׳ וכו׳. ואולם דעתו של ר׳ האי לכאורה קשה לעמוד עליה אחרי שהוא מסכים לדעת האומרים שצרכי רבים שואלין ועוד מוסיף ואומר, דהא כל ג׳ אחרונות שאלת צרכי רבים נינהו, ואם כן למה אומר שכל אלו ההוספות אינן ראוי לאומרן ואינן נאמרות במתיבתא, וברור לי שהוא החזיק במנהג ישיבתו ואף שמצד הדין אין להשיג על מנהג חכמי סורא. ולפי מה שכתבנו אין להטיל ספק בדבר שהתשובה לר׳ צמח בח״ג קי״ב שנאמר בה, כמנהג שאתם עושים וכך (אין להגיה כך שהמאמר כמנהג וכו׳ הוא סוף השאלה והתשובה מתחלת: וכך) מנהג בישיבה שאנו שואלים במגן זכרינו לחיים ובמודים וכתוב לחיים כל בני בריתך ובשים שלום ובספר חיים ברכה ושלום, היא לר׳ צמח ב׳ חיים גאון סורא ולא לר׳ צמח בן פלטוי גאון פום. ומיללער במפתח קמ״ב הערה ח׳ לא דק באמרו שבטעות נתיחסה תשובה זו לר׳ צמח ובאמת היא לר׳ האי כפי מה שמוכח מדבריו בחידושי הרשב״א לברכות ל״ד, והמעיין יראה שנהפוך הוא שממקום שבא ללמד אנו למדים שאי אפשר שהיא לרבנו האי, שהוא אומר שלא נהגו

בהוספות אלו בישיבה ובתשובה זו נאמר שכך מנהג הישיבה וברור שלישיבת סורא כוון הגאון המשיב והתשובה היא לר׳ צמח בר חיים. גם במקום אחר טעה ה׳ מיללער ליחס תשובת ר׳ צמח בן חיים לגאון אחר והיא התשובה על נוסח אהבה רבה בח״ג קכ״ה ובשבה״ל תפלה סימן י״ד שנעלה מעל כל ספק שהיא לגאון סורא שלא בלבד שהוא סומך דעתו על דברי גאוני סורא ר׳ יעקב ור׳ חנינא ועל המנהג בבית רבינו וכבר ידוע שרק גאוני סורא הביאו מנהג בית רבינו (עיין געאניקא א׳ מ״א–מ״ד בהערה ב׳), אלא שהמנהג לומר אהבה רבה בשחרית לא נהגו מעולם בפומבדיתא כמו שמעידים בפרוש ר׳ שרירא ור׳ האי, עיין תשובתם באבודרהם יוצר של שחרית ובהתשובה שנתפרסמה בהקדם ב׳, פ״ה, והמנהג לומר אהבה רבה הוא מנהג ארץ ישראל שהחזיקו בו חכמי סורא אשר עמדו תחת השפעתה. עוד תשובה אחרת לגאוני סורא המעידים על מנהג ישיבתם לאמר זכרנו ושאר ההוספות, עיין שבה״ל תפלה סימן כ״ח תשובת ר׳ כהן צדק–ובפרדס מ״ד א׳ נתיחסה לרב עמרם ·ורב כהן צדק–: כך הוא מנהג ישיב׳ שאנו שואלין במגן זכרנו וכו׳. וראוי לשום לב שבין ר׳ צמח ובין רב כהן צדק אומרים, מנהג ישיבה, ולא מנהג ב׳ ישיבות שבפומבדיתא לא נהגו כך, ובהתשובה בש״ת ס׳ קנ״א נאמר בטעות כך מנהג בב׳ ישיבות וצ״ל בישיבה, ועוד טעות אחרת שם שנתייחסה לר׳ האי וזה אי אפשר שכבר ראינו למעלה שבישיבתו ישיבת פומבדיתא לא נהגו כך, וכפי מה שנראה לי תשובה זו אינה אלא קצור תשובתו של ר׳ צמח. האומנם כבר הביאו כמה מהראשונים (עיין איי הים במקומו) שלדעתו של ר׳ האי שואלין צרכי רבים גם בג׳ ראשונות ובג׳ אחרונות, ואולם לא כוונו לתשובה זו כמו שחשב בעל איי הים אלא לפרושו לברכות ל״ד וכאשר הבאתי למעלה נאמר בו בפרוש שמנהג הישיבה שלא לאמור זכרנו ואף שמצד הדין שואל צרכי רבים בג׳ ראשונות ואלו החכמים שהביאו דעתו להתיר ההוספות בעשי״ת בחנוכה ופורים אחזו בפרושו ולא חששו למנהג מקומו. ועיין גם כן דברי ר׳ חננאל באו״ז תפלה ק״ד שהם הם דברי ר׳ האי– השווה ביחוד המאמר דהא עד נינהו–ובלתי ספק השתמש בהם ועליהם הוא סומך לאמר זכרנו וכו׳ ואף שר׳ האי בעצמו אומר שהמנהג ההגון הוא שלא לאמרם! גם בהתשובה הידועה לר״ת על אמירת הפיוטים שבשבה״ל תפלה כ״ח עמוד כ״ו צ״ל, אך ר׳ האי גאון ורבינו חננאל זצ״ל פסקו אל ישאל אדם וכו׳ ולא כמו שנדפס בטעות, אך ההלכות גדולות וכו׳. וממקומו הוא מוכרח שט״ס יש כאן שהרי ר״ת אומר, מתוך שראו בהלכות גדולות אית מרבנן דלא אמרו זכרנו–עיין למעלה על דברי ה״ג–החזיקו בתרמית, וא״כ הוא סותר דברי עצמו שבראשונה מייחס לבה״ג שאין להוסיף שום דבר בתפלה ואח״כ הוא מביא בשמו שברבים שפיר דמי להוסיף גם בג׳ ראשונות. וברור שהיה כתוב רה״ג ר׳ האי גאון והסופרים טעו וקראו הה״ג ופתרו הר״ת: ההלכות גדולות, והטעות הזאת היא עתיקה מאד שכן מובאה בתו״ס רי״ח לברכות י׳ ובהגהות מיימוני תפלה ו׳, ב׳. והאחרונים נתקשו בדברי הטור שבס׳ קי״ב מביא בשם ה״ג שברבים שואל גם בג׳ ראשונות ובתקפ״ב מביא משמו שאין לומר זכרנו, ואין ספק שבהמקום

ישיבתו, ישיבת סורא ר' נטרונאי, ר' עמרם ור' סעדיה–עיין לקמן על דעת ר"ס בענין זה–אשר מצאו חפץ בהפיוטים ויותר נראה שהיא לגאון פומבדיתא ואולי היא לר' נחמיה או לר' נתן (דוד ר' שרירא, ואף שלא נסמך כמה תשובות נמצאו לו) והסופרים טעו בר"ת שהיה כתוב, לרנ', וכתבו את השם מלא, לר' נחשון, במקום לר' נחמיה או לר' נתן.

האומנם גם לגאוני פומבדיתא לא מצינו שאמרו בפרוש שאין לומר פיוט ואף שהרב בעל העתים רפ"ח מביא בשם ר' האי, דקא מפרש כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו הוו הני מילי כולהו כגון דקא מוספי בברכות, אפשר שלא אמר הגאון אלא במי שמוסיף בנוסחי הברכות כגון אשר ברא יין עסיס (ברכה זו מובאה גם כן בסדר הגדה לר' סעדיה והוא אומר „שמי שמברך ברכה זו הפסיד", עיין בונדי, סדור ר' סעדיה ל"ב) ולא במי שמוסיף פיוט בין הברכה לחתימתה. וכאשר בעל העתים לא העתיק אלא מאמר אחד מתשובתו של ר' האי קשה לעמוד על דעת הגאון בענין זה ומתשובות אחרות לו נראה שלדעתו גם הוספות בנוסחי הברכות עצמם אינן בכלל, כל המשנה ממטבע וכו', עיין תשובתו בהקדם ב', פ"ו (וצ"ל שם כמו שמובאים דבריו בש"ש א', מ"ה: המלך עושה השלום והרכבי לא השלים כראוי) בש"ת פ"ב ובש"ש א', מ"ה. ועיין גם כן דברי הגאון בחדושי הרשב"א לכתובות ח' (ובטעות נתיחסו לו ובאמת הן להרמב"ן) על חותם ברכה של ברכת ארוסין שאומר: גמרא היא בהדיא רק מקדש ישראל וכן חותמין בב' ישיבות מימי חכמים ראשונים וע"ע (=ועמודי עולם) ותוספ' זו שמוסיפין גריעותא היא שאין קדושת ישראל תלויה–נראה שצריך להשלים: בחופה וקדושין–ונאה לכם לחזור למנהגנו. ודברים אלו מראים שלא התנגד להוספה בחותם הברכה רק משום שהוספה זו גרועה היא מצד תכנה, אלא שאפשר לומר שכיון שכבר חתם בחותם הראוי, מקדש ישראל, יכול להוסיף כמו שירצה כל זמן שההוספה אינה גרועה מצד עצמה, וזהו טעמו גם כן שלא הקפיד על האומרים אשר ברא יין עסיס אחר בורא פרי הגפן. והתנגדותו של ר' סעדיה להוספה זו היא נגד אלו שהיו מוסיפין בין עולם לבורא וזהו משנה מטבע שטבעו חכמים, ואולי גם כן שהלוחם הגדול נגד הקראים התנגד לזה משום שקרוב נוסח הוספה זו לברכת היין של הקראים שהם מברכים עליו, אשר ברא על הגפן ומיינו משמח לבב בני האדם ככתוב ויין ישמח וכו', עיין סדור התפלות כמנהג הקראים ראש סדר ברכות. ובעל העתים הטיל ספק בדבר אם התשובה על ההוספה, אשר ברא יין עסיס, היא לר' האי ולפי מה שכתבנו אין שום סתירה בינה לשאר תשובות של ר' האי ובהרשימה משו"ת הגאונים שבקהלת שלמה ע"ב נרשם: הספר הששי למצרים תשובת אדונונו שרירא האי גאון . . . ז' והא דאמרי ליה לרב אשי ליקדיש לן מר, ונראה שהיא היא התשובה שבספר העתים. ומה שהקשה הרב בעל העתים והלא ר' האי גאון כתב בפ' ברכות שלו שאין לומר זכרינו בעי"ת או כשם שעשית וכו' בחנוכה ופורים לא קשה כלל שהוספות בג' ראשונות ובג' אחרונות הוא דבר אחר לגמרי, עיין לקמן. ועיין גם כן התשובה בגנזי קדם א', ה'–ו' שהיא לר' שרירא, כפי

ששיער יפה המו"ל על ההוספה, אור חדש וכו', ביוצר המאורות שאומר בה הגאון הזה, כיון דחותם גופיה יוצר המאורות הוא מאי איכפת לן מאי אימור (=אתאמור ואין להגיה, אימיר) באמצע מימרא וכאשר אין דרכו של ר' האי לחלוק על אביו, תשובה זו לר' שרירא מחזקת דעתי שר' האי לא הורה איסור בהוספות הפיוטים אלא בשנוים של נוסחי הברכות.

והנה אף שעד כה לא מצינו לאחד מגאוני פומבדיתא המתנגד לאמירת הפיוטים בכל זאת עדיין במקומי אני עומד ומחזק אני בהשערתי בגעאניקא א', קכ"ב, א' שגאוני סורא אשר עמדו תחת השפעת חכמי ארץ ישראל נטו חבה להפיוט מה שלא עשו כן גאוני פומבדיתא, שאלה אף שלא אסרו בפרוש אמירת הפיוטים לא היתה דעתם נוחה מהם. והראייה הראשונה להשערתי זו היא תשובת ר' שרירא גאון על יוצר אור שמשיג על רב סעדיה האוסר לומר אור חדש וכו' בדברים אלה. אטו הני דקאמרין אלף ביתא דחזנותא ביותר–אולי צ"ל ביוצר–דאית בה ענין שבת וענין סידרא או פרשתא מענין מאור שמש הוא. מאן דמדקדק באור חדש דלא למימריה דעיקר ברכה על אור מעשה בראשית הוא היכי שביק למימר הני מילי נפישאתא והוה חזי ליה למימר תחלה בסידוריה דכל מאן דאמ' אלף ביתא ומילי דחזנותא או דוכרן שבת או ענין פרשה ביותר–ביוצר?–מפסיד הוא ובתר הכין מדקדק בעסק אור חדש דלאו על הזה אור הוא עיקר ברכה. והרואה בעיין פקחת אי אפשר שלא יראה בדברים אלה תרעומתו של ר' שרירא על ר' סעדיה שלא מחה באמירת הפיוטים, ורבנו סעדיה לא לבד שלא גנה אמירת הפיוטים שכבר הפכו בזכותה ר' נטרונאי ושר שלום, אלה הגאונים שקדמוהו בגאונות סורא–עיין למעלה עמוד תק"ט–, אלא שבסדורו כבר קבע הנוסח הפיוטי של ד' ברכות ק"ש לתפלת ערבית של שבת מה שאוסרים גאוני סורא, ר' נטרונאי ור' עמרם כפי מה שראינו למעלה עמוד תק"ט, וכן הוא מביא ביוצר אור של שבת הפיוט לאל אשר שבת (הוא גורס, אל, וכן עקר שהפיוט הזה אלפביתי היה ונתקצר) ואף שלא קבעו חובה הוא אומר, יש שאומרים אל אשר שבת קודם בורא קדושים. ואפשר שר' שרירא נתכוון להפיוט א' אשר שבת באמרו, אלף ביתא דחזנותא דאית בה ענין שבת, ופרוש וענין סידרא או פרשתא הוא פיוטים שנוסדו על פרשת השבוע (=סידרא) או על סדר היום שקוראים בשבתות מצויינות כבד' שבתות לפני פסח. ולפנינו אין פיוטים כאלה מראשוני הפייטנים כינאי וקליר, וספק גדול לי אם הקדושות לחגים ולר"ה שבמחזורים שלנו נתחברו בתחלה כך או שהן „קדושות" שנעתקו ממקומן מקדושה של שמונה עשרה לקדושה של יוצר.

הראיה השניה שיחס גאוני סורא אל הפיוט שונה מיחס גאוני פומבדיתא נראה מהחלוף שביניהם בענין הוספות בג' ראשונות ובג' אחרונות. והנה כבר הערותי למעלה שבן באבוי אוסר הוספות כאלה והוא אומר (א', ב', י"ט) ואם אתה אומר יחיד שאינו מפסיק אבל שליח צבור מפסיק, גדולה תפלת שליח צבור יותר מן תפלת יחיד. והדברים האלה מכוונים נגד דעת גאוני סורא שאמרו שעד כאן לא אמרו, אל ישאל אדם צרכיו לא בג' ראשונות ולא בג' אחרונות אלא בצרכי יחיד

והגאונים המערבבה עברית וארמית, וכבר ידוע חבתם של בני ארץ ישראל ללשון ברורה וקלה, סוף דבר השערתי שבן באבוי היה יליד ארץ ישראל יש לה בסיס נכון. ומה שאמרתי שלמד בישיבת פומבדיתא נוסד על נטיתו למנהגי ישיבה זו– עיין למטה עמוד תקי"א ועמוד תקכ"ה ועיין גם כן למעלה עמוד תק"ד על רבו ר' אבא שאולי הוא ר' אבא גאון פומבדיתא–, ואולם רואה אני להעיר בקצור על מה שכתבתי בכמה מקומות של מאמר זה שישיבת סורא עמדה תחת השפעת ארץ ישראל. והנה בעקר הדבר אין להטיל ספק, ובמקום אחר אקוה להרחיב הדברים בענין זה, וכאן לא באתי אלא לומר שנראה לי שהשפעה זו התחילה בימים הראשונים של ישיבת סורא כאשר נוסדה מרב בעלותו מארץ ישראל והוא הביא עמו לא רק תורת ארץ ישראל אלא גם הרבה מהמנהגים שנהגו שם ושהיו שונים ממנהגי בבל, עיין לדוגמא מה שמסופר עליו במגלה כ"ב, א'–ב'. וראוי לתשומת לב שאחד מגדולי ישיבת סורא שלקח חלק גדול בסיום התלמוד היה בן ארץ ישראל והוא רבינא חברו של רב אשי, עיין מנחות מ"ב, א' שאמר רב אשי עליו, חד מינייהו–של בני ארץ ישראל–כתרי מינן, ולא ראיתי מי שהעיר על דבר זה שנכבד מאוד לתולדות סיום התלמוד.

הקטע שאני מסמנו מכאן ולהלן ,נ"ו, מכיל החלקים מספרו של בן באבוי שנתפרסמו כבר בדפוס על ה' מאנן ועל ידי במקומות שרמזתי עליהם למעלה עמוד קל"ט, וסימן נ"ז הוא החלק שנדפס בהגרן ד', ע"א–ע"ד, ושתי התשובות על שתוי יין לתפלה ועל חשיבות מצות תפלין ימצאן הקורא למעלה עמוד קמ"ה–קמ"ז ועיין גם כן הפתיחה לקטע ט'.

א

יחס חכמי ארץ ישראל ויחס הגאונים אל הפיוט.

התשובה הראשונה (א'–ג', א') אף שחסרה קצת בראשה היא היותר גדולה בכמות ובאיכות שבהפרקים של בן באבוי שכמה הלכות גדולות בדיני תפלה נשנו בה וכן תכנה התולדותי חשוב הוא מאד. מחברנו פוסק (א', ב', א'), שאסור להוסיף אפילו אות אחת בשבחו של הקב"ה ממה שלא תקנו חכז"ל, וכל שכן שאסור לשאול אדם צרכיו בשלש ראשונות ובשלש אחרונות וכל שכן שאסור לומר אסור והתיר והגדה (הפיוטים של ינאי וקליר, עיין ההערה במקומה) בשלש ראשו' ובשלש אחרונות. ובמקום אחר (סוף ב') אומר, וכל עיקר–שאסור לשאול בג' ראשונות ובג' אחרונות–מפני שמערב שאילה בשבח ואפילו לערב שבח בשאילה ושבח בהודאה והודאה בשבח והודאה בבקשה והודאה באמצעיות כולן הרי זה מגונה אלא גומר כל ברכה וברכה כתיקונה ולחתום כמעין אותה ברכה אבל לומר שלא כמעין אותה ברכה ולחתום שלא כמעין אותה ברכה שהוא מזכיר אסור. וג' כללים שכולל בן באבוי בתשובה זו הן: א') אין להוסיף אפילו אות אחת במטבען של ברכות ואם שנה לא יצא ידי חובתו (עין ראש

התשובה), ב') בג' ראשונות ובג' אחרונות אסור לשאול שאין מערבין שאילה בשבח, ג') באמצעיות מוסיף מעין אותה ברכה עצמה אבל שלא מעין הברכה אסור. ובקובצי תשובות הגאונים ובספרי הראשונים הרבה תשובות להגאונים בהלכות אלה יש מהם שהולכים בשיטה אחת עם מחברנו ויש שחלקו עליו. הכול מודים שאין אומרים קרובות אלא מעין כל ברכה וברכה ולא, אסור והתיר והגדה, עיין תשובת ר' נטרונאי ח"ג נ', אם אומרים בכל ברכה וברכה מעין אותה ברכה ... הרשות בידו ... אבל בקבוץ גליות ובהקבץ בתולות (עיין לקמן עמוד תקט"ו) וכל הדומה להן אסור לאומרו. ועיין גם כן פסק כזה בח"ג קמ"ה ולדעתי בטעות נתייחסה שם תשובה זו להרי"ף שהלשון הוא לשון הגאונים, ודעתי נוטה שהיא לשר שלום גאון כהתשובה שלפניה ששם נאמרה על שם הרי"ף והיא בודאי לגאון כאשר מוכיח הלשון, וכך מנהג בשתי ישיבות, ובג"ל ע"ט לנכון נתיחסה לשר שלום. ואולם גם ר' נטרונאי שאינו מתנגד לאמירת הפיוטים אין דעתו נוחה כלל מאלה שמשנים ומחליפים מטבען של ברכות כמו אלה שנוהגין לומר בערבית של שבת, אשר כלה מעשיו וכו', במקום אשר בדברו מעריב ערבים עיין גמו"מ ק"ז, מנהיג שבת ב' וסדר רב עמרם תפלת ערבית. וכבר יש לנו בנוסחי ארץ ישראל כמה וכמה ברכות ותפלות בלשון פיוטי שמטבען שונה לגמרי ממטבע שקבעו להם חכמים ורק חותמי ברכות שלהם על פי ההלכה המסורה, עיין מאנן בספר השנה של הקאללעגיום בצינצינאטי ב', ש"י, ש"כ, שכ"א, ושל"ה. ולפי זה שלא בדיוק כתב ה' עפשטיין בהצופה הצרפתי ע"ה, קפ"ד שרב עמרם הוא ממתנגדי הפיוט משום שמצא בכ"י פסק שלו: שאין אנו משנים ממה שאמ' חכמי' בתלמוד בין ביום [טוב בין בשבת] ואי מיקלעינן לאתרא דאמ' חזן מאי דלא דמי למטבע שטבעו חכמי' מסלקינן ליה, שלא נגד אמירת הפיוטים ערך הגאון דבריו אלא נגד חלוף מטבע הברכות בסגנון פיוטי, ובודאי כן הוא כפי שאמרנו שהרי הגאון הזה, כפי מה שנראה לקמן מתיר הוספות פיוטים וסליחות גם בג' ראשונות. ובשיטה זו של ר' נטרונאי ור' עמרם עומד גם כן רב צמח דיאנא דבבא (שם בהצופה) שלא אמר מעולם לאסור אמירת פיוטים כאשר חושב ה' עפשטיין אלא, ששליח צבור שמוסיף על מטבע שטבעו חכמ' בתפלה ומרבה דברים בר נידוי הוא ומתבעי' לאעבורי, וכוונתו ברורה שהתנגד לשינוי הברכות והתפלות עצמן ולא להוספת הפיוט. ובקובצי שו"ת הגאונים ובספרי הראשונים לא נמצאה תשובה אחת לגאון שנאמר בה שאין לאמור פיוטים כלל, חוץ מהתשובה האחת לר' נחשון (שם בהצופה) שאומר, במתיבתא ובכל אתר דאיכא רבנן לא משנינן כלל מתפילות דתקינו רבנן [ואין אומרין לא מעמד] ולא פיוט ואין מכניסין לבית הכנסת חזן שיודע פיוט ובית הכנסת שאומרים פיוט מעידי' [על] עצמם שאינם תלמידי חכמים. והמדקדק בדברי הגאון יראה שגם הוא ידע שיש חלוק גדול בין שנוי נוסח התפלה ובין הוספה להתפלה באמירת הפיוטים ולכן הוא אומר שלא בלבד, לא משנינן כלל מתפילות דתקינו רבנן, אלא שגם אין אומרין פיוט. ודע שספק גדול לי אם באמת תשובה זו היא לר' נחשון שקשה לומר שהוא חולק על גדולי

כאן מקום לכל הקטעים של ספר זה–חוץ מהקטע שנדפס למעלה עמוד קל״ט וגו׳–וסדרתים כאשר סדרם ה׳ אפשטיין במקום הנ״ל.

ד׳ קטעים יש לנו מספרו של בן באבוי ואלו הן; א׳) הקטע היותר גדול, קונטרוס בן ה׳ דפים שנחלק לשניים המונח באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג, ב׳) קונטרוס בן ב׳ דפים באסיפת כ״י אנטונין באוצר הספרים שבפטרסבורג, ג׳) דף קטן באוצר הספרים בודלינא וד׳ דף אחד של קלף גם כן בקמברידג. תאור הקטע האחרון ימצא הקורא למעלה קל״ט וגו׳, בהקטע הג׳ רק כב׳ שורות שאינן בקטע א׳ ולא העתקתיו כלל רק השלמתי על פיו מה שחסר בקטע א׳. הארקאווי שפרסם הקטע הב׳ קצר יותר מדאי בתאורו והוא מזכיר רק שסימנו קצ״ה ושהב׳ דפים שלו המחוברים יחד בלוים בראשיהם ומנין השורות הוא כ״א–כ״ב לעמוד. ומה שנוגע להקטע הראשון בראשונה עלי להעיר שהדף האחרון שבהקונטרוס אינו ,כמו שחשב ה׳ מאנן, מספרו של בן באבוי אלא מספר אחר. ודבר זה יוצא ברור שבדף זה המכיל תפלות ותחינות נמצאה ברכה בשם ומלכות שלא נזכרה לא בתלמוד ולא בשאר ספרים קדמונים ונוסחתה היא (הצופה הצרפתי ע׳, קמ״ו, י״ב): ב׳א׳ ייי אלהינו מלך העולם האל המלך המהולל המושיע. וכאשר בן באבוי פוסק שכל ברכה שאינה בתלמוד אסור לברך (עיין נ״ו, ב׳, א׳, י״ט) מוכח שהוא לא חבר ולא העתיק התחנות שבדף האחרון שבאמת אין להם שום שייכות עם קובץ תשובות ופסקים. וסופר קטע זה אחר שסיים כל מה שהיה לפניו–ואולם לא היה לפניו שלם שדף ב׳ של קטע ב׳ הוא ההמשך של דף ה׳ שבקטע א׳–מספרו של באבוי הוסיף בסוף דף ה׳ מאמר מפרקי דרבינו הקדוש (ה׳ מאנן שלא ידע מקור המאמר העתיקו בשבושים וצריך לתקנו על פי הוצאת שענבלום סוף דף כ״ב והוצאת גרינהוט ס״ה, סימן ח׳) ובדף הבא העתיק תפלות ותחנונים ממקור שלא נודע לנו. בין הדפים ד׳ וה׳ יחסר דף א׳ והחלק היותר גדול של החסר יוכל להשלם על פי הקטעים ב׳ וג׳. התשובה על עבוד ספר תורה–ד׳, א׳, י״ב עד ד׳, ב׳, כ״ה– נמצאה גם בקטע ג׳ בשנויים קטנים וכבר הערותי למעלה עמוד קל״ט שמזה מוכח שנוסחאות שונות היו לו לספרו של בן באבוי שסדר התשובות בקטע ג׳ שונה מסדרן בקטע א׳. מנין התשובות שבכל הקטעים הוא ח׳ ואלו הן: א׳) הוספות בתפלה, ב׳) סירכה, ג׳) עבוד ספרי תורה, ד׳) מולין על המים, ה׳) תענית בשבת שבין ר״ה ליוהכ״פ, ו׳) בשולי גוים ופתן, ז׳) שתוי יין לתפלה, ח׳) חשיבות מצות תפלין. התשובות א׳ וג׳ הן היותר חשובות ולכן קבעתי להן מדורות בפני עצמן וחלקתי מאמרי זה לג׳ חלקים: א׳) יחס חכמי ארץ ישראל ויחס הגאונים אל הפיוט, שרוב דברי בענין זה הוא כעין פרוש להתשובה הראשונה, ב׳) עבוד ספרי תורות בארץ ישראל והוא פרוש להתשובה השלישית, ג׳) שאר חלופי דינים ומנהגים שבין בני ארץ ישראל ובני בבל, ובו הערותי מה שיש להעיר על התשובות האחרות שבהקטעים מספרו של בן באבוי. הנמוק העקרי שבמאמרי זה הוא להראות שבחנם חשדו גאוני בבל לבני ארץ ישראל שהם מתנהגים על פי „מנהגי

שמד" שבאמת החלופים שבינם לבני בבל יסודם בהדעות השונות של ב' התלמודים. בני ארץ ישראל בימי הגאונים החזיקו בתורת ארץ ישראל, התלמוד הירושלמי ולא קבלו עליהם התלמוד הבבלי שגאוני ומנהיגי בבל השתדלו לכפות עליהם מה שלא עלתה בידם אלא בסוף התקופה הגאונית.

בן באבוי מספר שר' יהודאי גאון כתב לארץ ישראל בשביל סירכא ובשביל כל המצות שנוהגין בהן שלא כהלכה אלא כמנהג שמד ולא קבלו ממנו (נ"ו, ד', א' שורות ו'–ז'), ואולם הוא תלמיד תלמידו חזר על הראשונות וחבר קובץ תשובות ר' יהודאי והוסיף עליהם כהנה וכהנה–קשה להגביל התחומים שבין דברי הגאון לדבריו–להראות לבני ארץ ישראל שהם עושים הרבה דברים שלא כדין, זאת אומרת נגד דברי התלמוד בבלי. הדבר מפליא קצת שבן באבוי קוה להשיג מה שלא עלתה בידי ר' יהודאי גאון הגאונים ואף שלא היה אלא תלמיד קטן לגביה דידיה. ואולם כבר בגעאניקא ב', מ"ח שערתי שהיה בן ארץ ישראל שלמד בבבל ושם התישב, ולכן לא נתמה אם ב„אדיקות של גר", כאשר יאמר הגרמני, התאמץ להפוך לבות בני ארץ ישראל אל התלמוד בבלי. נוסף על זה כפי הנראה מראש ספרו חברו בעד מכיריו בארץ מולדתו וזהו מה שאומר (עיין למעלה עמוד הק"ה): כתבתי מזכיר כבודכם בזכרון טוב ובעיון תפלות, ופרושו כתבתי ספר זה אני אשר עוד זוכר אני אתכם לטובה ושבתפלתו מתפלל בעבורכם. הוא ידע שאדם גדול כר' יהודאי גאון לא הצליח להביא בני ארץ ישראל תחת ממשלת התלמוד בבלי אבל מה שלא תעשה הגדלה תעשה הידידות והוא קוה שדבריו למכיריו ואוהביו בארץ מולדותו יעשו פרי. השערתי שהיה בן ארץ ישראל נוסדה בראשונה, כאשר לא היו אז לפני אלא ב' דפים מספרו, על דבריו ג', א', כ"ב שאי אפשר שלא להרגיש העקיצה שבהם נגד הבבלאיין, אנשים מחוסרי נימוס שעושים מריבה ומחלוקת עד שהכריחו בני ארץ ישראל לקבל עליהם מנהגיהם. גם הדבר בעצמו שמחבר בבלי יודע ומכיר פרטי המנהגים השונים של מדינות ועירות שבארץ ישראל (עיין שם כ"ג) נפלא קצת אם לא נאמר שהיה יליד ארץ ישראל. ראויה לתשומת לב היא גם העובדא שהכתיב של כמה מלים ארמיות שבהקטעים הוא הכתיב של בני ארץ ישראל; השווה לדוגמא רבבהו במקום ר' אבהו שבבבלי (א', א', כ' וד', ב', כ"ג ואולם עיין אגרת ר"ש צ"ח), משתוקה (א', א' כ"ד) ולא משתוקא כדרך הבבליים, שמי (א', ב', ז') ובמשנה שבבבלי ובתלמוד בבלי השם הזה נכתב שמאי, סורכה, תרבה דליבה (ג', ב', ז') במקום סורכא, תרבא דליבא שבבבלי, ועוד אחרות כמותן, סוף דבר ידים מוכיחות להשערתי שבן באבוי אף שכתב ספרו בבבל במקום שלמד תורה לא היה בבלי מלדה ומבטן אלא שנולד בארץ ישראל ונד למקום תורה ישיבת פומבדיתא שבבבל וחבר ספרו בבבל בעד מכיריו ואוהביו שבארץ מולדתו. גם דרכו לחרוז דברי הלכה עם דברי הגדה סימן מובהק הוא שהיה בן ארץ ישראל שבני בבל לא היו בעלי הגדה ודרך זה של מחברנו זר להם לגמרי, ולא מצינו בכל אלה אלפי תשובות של הגאונים אפילו אחד למאה מן דבר הגדה. לשונו היא לשון עברית צחה וקלה ולא לשון התלמוד

נו, נז

פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא

ר׳ יהודאי גאון סורא היה מבוראי תקופה חדשה, הוא עמד באמצע דורות הגאונים ואולם עבודתם הספרותית התחילה ממנו. תמונות הגאונים שהיו לפניו ערפליות הנה והוא הראשון שבין הגאונים שתמונתו בהירה ובולטת בספרי הגאונים שבמחצית השניה של תקופה זו; מראשי ישיבות הקדמונים לא ידעו הגאונים אלא שמותיהם ולו ייחסו לא פחות משלשה ספרים. יודעים אנו עתה שחלקים גדולים של הספרים שנתייחסו לו, הלכות גדולות הלכות קצובות והלכות קטנות מידי תלמידיו יצאו אבל רק בקורת של שלילה תאמר שבטעות נמנה הגאון הזה בין המחברים. אין כאן המקום לטפל בהשאלה על יחוסו של ר׳ יהודאי לספר הלכות גדולות וכבר הרחבתי לדבר בענין זה בספרי געאניקא א׳, צ״ה–קי״א ועדיין במקומי אני עומד לייחס לו רובו של ספר זה, ואולם מעניין הוא הדבר שבשנים האחרונות נתפרסמו קטעים של שני ספרים שיצאו מבית מדרשו של הגאון ואנו רואים בזה כמה גדול היה כח הדחיפה שגרמה עבודתו הספרותית. תלמידו רב אבא חבר ספר הלכות שחלקים ממנו נתפרסמו על ידי רש״ז שעכטער ואפשטיין, הראשון הוציא לאור בספר היובל לר׳ דוד צבי האפפמאנן (תהלה לדוד), הלכות על סדר הפרשיות לתלמיד זה של ר׳ יהודאי והשני פרסם, הלכות דרב אבא, בכתבי האוניברסיטה העברית, מדעי היהדות ספר ב׳. ה׳ אפשטיין הוכיח שהקטעים שהוציא הוא והקטעים שהוציא רש״ז שעכטער אינם אלא נוסחאות שונות של ספר אחד והוא ספר הלכות על סדר הפרשיות לר׳ אבא. עוד הדבר מוטל בספק אם ר׳ אבא זה הוא הוא ר׳ אבא, בן אחיו של ר׳ יהודאי, גאון פומבדיתא כאשר שערתי אני בגעאניקא א׳, צ״ז או לא. ה׳ אפטוביצר בהצופה הצרפתי נ״ז, רמ״ו מחליט שלא היתה לר׳ אבא שום משרה בהישיבות שלולא כן לא היה נמנע תלמידו בן באבוי לתן לו התאר שלו. וראיה זו אינה מכרחת שגם ר׳ יהודאי אינו מתואר אצלו, גאון, אלא בשתי מקומות (קטע נ״ו, ב׳, א׳, י״ח וקטע נ״ז, ב׳, א׳, י״ט) ובד׳ מקומות (קטע נ״ו, ב׳, א׳, כ״ח; ג׳, א׳, כ״ו ושם ב׳, ז׳ וכ״ב) קוראו בשמו בלי שם הכבוד שלו. ובש״ץ נ׳, ב׳ סימן ל״ג בתשובה לר׳ משה הכוהן גאון סורא נזכר פעמים ר׳ אבא מרי ואולם קרוב לודאי שאין זה ר׳ אבא בעל ההלכות שכפי מה שנראה משם ר׳ אבא מרי היה בן דורו של ר׳ משה וכמעט מן הנמנע הוא שתלמיד ר׳ יהודאי האריך ימים עד ימי גאונותו של ר׳ משה. ואיך שיהיה ברור לי שר׳ אבא היה מחכמי ישיבת פומבדיתא שכן תלמידו בן באבוי, שאומר על עצמו שלא אמר דבר שלא שמע מרבו (נ״ז, ב׳, א׳, י״ח) מחזיק במנהגי ישיבה זו בנגוד למנהגי סורא, כמו שנראה לקמן.

תלמידו של ר' אבא הוא בן באבוי שאנכי קובע פה הקטעים מספר הפרקים שלו. השם באבוי–צריך לנקד הו' בחולם!–היא תמונת ההקטנה והחבה של השם הידוע באבא או בבא; עיין על תמונת ההקטנה זו בלשון פרסית דברי מורי נאלדעקע במאמרו, תמונות של חבה, זיטצונגסבעריכטע של האקאדעמיא שבוין קט"ז, קכ"ו ודברי פוזנאנסקי בהצופה הצרפתי ל"ד, קס"א הערה ב'. ואמרתי להעיר שכבר נמצאה בתלמוד תמונה זו בהשם, דארו, עבדו של ר' נחמן שנגזר מן דריוש ובעלי המלונים לשוא עמלו לפרש את השם הזה בדרכים רחוקים. ומה שאינו ברור לי הוא אם באבוי הוא שם אביו של מחברנו או ששם מורכב היה לו, בן באבוי, ואפשר גם כן שנקרא על שם משפחתו, בן באבוי, כבן אשר וכבן נפתלי. הראשון שהוציא את השם הזה מתהום הנשיה הוא רש"ז שעכטער שבההקדמה למאמרו הנזכר למעלה העיר: שנמצא אצלי קונטרוס כ"י שתוכנו כעין תוכן הדברים שהדפיס . . . הרכבי בהגרן שנה ד' (הקטע נ"ז שלפנינו) והנני נותן פה השורות הראשונות של הכת"י. פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא וראבא תלמיד מרב (מר רב) יהודאי גאון ז"צל כתבתי מזכיר כבודכם בזכרון טוב ובעיון תפלות ומודיע לכבודכם שמאהבת המק' את ישראל בחר בהם משבעים אומות ונתן להם תורה בכתב ותורה [בעל] פה ותורה שבכתב רמז ותורה שבעל פה מפורש ותורה שבכתב כלל ותורה על (=בעל!) פה פרט: ותורה בכתב מעט ותורה על פה רחבה עד אין קץ שכך כתוב ארכה מארץ מדה ורחבה מני ים: וכו' וכו' כמו בהדרשה הידועה בתנחומא פ' נח (ס"ג) בשנוים. וקרוב לודאי שהקונטרוס הזה בא מהכ"י שנדפס בהגרן הנ"ל; עד כאן דברי רש"ז שעכטער. וכבר הערותי בפנים הספר קל"ט שלא מצאתי בעזבון המנוח הקונטרוס הזה ולא באתי כאן אלא להוסיף שזכורני שזה שנים הרבה שראיתי בין כ"י שלו צלום של עמוד אחד מכ"י שבקמברידג שהכיל כל אלה הדברים–ולא יותר!–שהעתיק במקום הנ"ל, ואם זכרוני אינו כוזב לי השורות שבעמוד זה היו קצרות כל כך עד שאי אפשר שהם מאותו הכ"י עצמו שנדפס בהגרן. ואולם אין ספק שהקטע שנדפס בהגרן והקטעים שיצאו לאור על ידי בגעאניקא ב', נ' וגו' ובפנים הספר למעלה קל"ט וגו' וכן הקטע שהוציא ה' מאנן בהצופה הצרפתי ע', קכ"ט וגו' והקטע הקטן שפרסם ה' אפשטיין שם ע"ה, קע"ט כולם המה מספרו של בן באבו.

הספר הזה הוא ספר הלכה היותר עתיק שהגיע לידינו מתקופת הגאונים, שאף שר' יהודאי גאון ותלמידו רב אבא קדמו לבן באבוי מעט, ספריהם כבר החליפו בדורות הגאונים צורתם הראשונה ולא הגיעו לידינו כאשר יצאו מידי מחבריהם מה שאין כן בספרו של בן באבוי שהוא מונח לפנינו בלי שינויים והוספות. גם מצד תכנו חשיבות גדולה לספר זה שעל ידו אנו עומדים על כמה דברים נכבדים הנוגעים להתפתחות ההלכה בתקופת הגאונים. לדוגמא אנו רואים עתה שהשתלשלות ההלכה בארץ ישראל היתה שונה מהשתלשלותה בבבל ולא עוד אלא שגם בבבל דרכי ישיבת סורא היו שונים מדרכי ישיבת פומבדיתא. ולכן אמרתי שטוב ויפה הוא להרחיב ולהעמיק בפרוש הספר ובהתוצאות הנכבדות היוצאות לנו ממנו. וכדי שירוץ הקורא בדברי קבעתי

ונטה עליה קו תוחו במשפט ישיתנה לתוהו והב. . . בוהו במשקל צדק ישיתנה לתוהו וילילים: וכן . . . . באמרו ושמתי משפט לקו וצדקה למשקלת מפורש [הוא] למשכילים ויעה ברד מחסה כזב כיעים שגורפים . . . כן הברד יגרוף מחסה כזב כי שׂסנו כזב מחסינו אמרו בְהִתולים ובשקר נסתרנו והסתר ההוא מים ישטפ בנוזלים והברד הגורף והמים השוטף הם צבאות הלוחמים העולים כ״כ הנה ייי׳ מעלה עליהם וגו׳ וחלף ביהודה ושׂטף

ב׳, ב׳

. . . .

ראשה כ[עמר נ]קרא הראהו כזקן לבוש [לבנים שהוא] יושב על המשפט וספרי המשפט לפניו פתוחות . . . עתיק יומין וזקנתו מגיד על הנבואה הזאת באחרית ה[ימים] תהיה כעין שנא׳ על לשון כנסת ישראל וגם עד זקנה ועד שיבה אלהים אל תעזבני וכעין שנא׳ ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול ומפני מה נאמר כך לפי שכש[יצאו] ישראל ממצרים היתה רא[שונה] ונקראה בשם נערות [שכן הוא אומ׳] כי נער ישראל ואהבהו וגו׳ וכת׳ זכרתי לך חסד נעוריך אהבת וגו׳ והישועה שעתידה להיות נראה בשם זקנות

19. ונטה.] שם י״א. והב. . .] נראה שצ״ל ואב[ני], עיין שם בישעיה.
21. ושמתי.] שם כ״ח, י״ז.
22. ויעה.] שם. כיעים.] הקריאה בספק.
23. שׂסנו.] ישעיה כ״ח, ט״ו.
26. הנה.] שם ח׳, ז׳–ח; לפנינו, שטף.

2. ראשה.] דניאל ז׳, ט׳ וצ״ל ,נקא.
4. עתיק.] שם.
5. לשון.] במקרא השתמשו בלשון, זקנה ושיבה, במשמע מה שיקרה לישראל באחרית הימים. וגם.] תהלים ע״א, י״ח ולפנינו, ושיבה, ובישעיה מ״ו, ד׳: ועד שיבה.
6. ועד.] ישעיה שם.
8. ראשונה.] הגאולה הראשונה, עיין שורה י׳.
9. כי.] הושע י״א, א׳. זכרתי.] ירמיה ב׳, ב׳.

והוא שנא' ועד זקנה אני הוא וע' שיבה אני אסבול וגו' וכשם שהזקנות הזאת משל הוא לשומעים כן שער ראשה עמר נקא משל הוא ליודעים וכשם שבאמירה נא' ולרוח משפט ליושב על המשפט כן בראיה אמר דינה יתיב וספרין גם [אומ' נור דלק] לפי שבאחרית הימים ישפוט האומות כ'כ' כי שם [אשב לשפט] את כל הגוים ויהיה משפטו בהם כאש כ'כ' בגוג [ונשפטתי אתו בד]בר ובדם וגו' שו' ואב' אל' אש וגפרית נאמר [על ידי יחזקאל] אש וגפרית ועל ידי ישעיהו כי באש ייי' [נשפט] הנה ייי' באש יבוא והוא שנא' בתורה כי אש קדחה [באפי ותקד] ע' וגו': כי אשא אל שמים ידי אם שנותי ברק חרבי אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם הם גוג ומגוג שעומדים על ישראל באחרית כל המלכיות הבאים לירושלם בקיבוץ [הגוים] אלוה שנא' באחרית השנים תבוא אל ארץ משובבת [מחר]ב וגו: ואמרת אעלה על ארץ פרזות וגו' ואש קנאת ייי' תבער בהם הוא שנא' כי באש ייי' נשפט והוא שהראה לדניאל כרסיה שביבין די נור גלגולוהי נור דלק כי . . . י'י שופט

12. עמר.] צ"ל כעמר, עיין שורה א'.
13. שבאמירה.] בנבואת הנביא בנגוד לראיה בשורה הבאה, בהמראה שראה דניאל. ולרוח.] ישעיה כ"ח, ו'.
14. דינה.] דניאל ז', ט'.
15. ניר.] שם. כי.] יואל ד', י"ב.
17. ונשפטתי.] יחזקאל ל"ח, כ"ב; וגו' טעות סופר במקום וגש'=וגשם.
18. כי.] ישעיה ס"ו, ט"ז.
19. הנה.] שם ט"ו. כי.] דברים ל"ב, כ"ב.
20. כי.] שם מ'–מ"א.
23. באחרית.] יחזקאל ל"ח, ח'.
24. ואמרת.] שם י"א.
25. כי.] ישעיה ס"ו, ט"ז.
26. כרסיה.] דניאל ז', ט'.

תדמיוני ותשוו: ואם אמר היו עלי לטרח נילאיתי נשוא. נלאיתי הנחם. ולא יוכל ייי׳ עוד לשאת מפני רוע מעלליהם: הרי הוא אומ׳ קורא קצות הארץ לא ייעף ולא יגע. ואו׳ המעט מכם הלאות אנשים: ואו׳ ובידך כח וגבורה ואו׳ קול ייי׳ בכח: ואם אמר ויקץ כישן ייי׳ למה תישן ייי׳ הרי הוא אומ׳ הנה לא ינום ולא ישן [ואם אמר] ונחמתי על הטובה הרי הוא אומ׳ וגם נצח ישראל [לא ישקר] ולא ינחם: ואומ׳ לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם: [ואומ׳ נשבע ייי׳ ולא] נחם אתה כהן לעולם: ולכל אלה ורבים . . . . . . ים אלה מאלה פתרונות כאלה וכאלה: ועל [מלך של] בשר ודם נאמר ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו: . . . וימינו בתוך נהרות וימים אלא ממשלתו ועוזו: . . . וכן וירא ישראל את היד הגדולה שהוא כח מעשיו ש׳ [שייי׳ נלחם] להם במצרים וירא ישראל את מצרים מת: ויוסי גלילי ואליעזר ועקיבא אמרו שהיא יד נראתה בחמש אצבעות במצרים הוא אומ׳ ויאמרו החרטומים אל פרעה אצ׳ אל׳ היא ועל הים מה הוא אומ׳ וירא ישראל את היד הגדולה: כמה לקו באצבע עשר מכות אמור מעתה במצרים לקו עשר

10. היו.] שם א׳, י״ד ולפנינו: נלאתי נשא, חסר. נלאיתי.] ירמיה ט״ו, ו׳.
11. ולא.] שם מ״ד, כ״ב.
12. בורא.] ישעיה מ׳, כ״ח ולפנינו, ייגע. המעט.] שם ז׳, י״ג וסוף הפסוק, כי תלאו גם את אלהי.
13. ובידך.] מלכים א׳ ח׳, כ״ד ודברי הימים ב׳ כ׳, ו׳. קול.] תהלים כ״ט, ה׳. ויקץ.] שם ע״ח, ס״ה.
14. למה.] שם מ״ד, כ״ד. לא.] שם קכ״א, ד׳.
15. ונחמתי.] ירמיה י״ח, י׳. וגם.] שמואל א׳ ט״ו, כ״ט.
16. לא.] במדבר כ״ג, כ״ג.
17. נשבע.] תהלים ק״י, ד׳.
19. ושמתי.] שם פ״ט, כ״ו.
20. אלא.] נראה שצ״ל, אלה.
21. וירא.] שמות י״ד, ל״א.
22. נלחם.] שם כ״ה; ובראש השורה אפשר שצריך להשלים: שכן הוא אומ׳ כי ייי׳ נלחם וכו׳. וירא.] שם ל׳.
23. גלילי.] עיין מכלתא בשלח ו׳ והגדה של פסח.
24. ויאמרו.] ח׳, ט״ו

ב׳, א׳

. . . .
. . . . . הבדולים וּמה ענין . . . . . . מקם
משקלים כאשר הבדיל הזה מתקנים ממנו אבן משקלים וכן
המאמר וראו את אבן הבדיל ביד זרובבל להשלים כן. . . .
במשקל יבנה הבונה עם החוט מקבילים כאבן שלמה וצדק
היא המשקלת לשוקלים ויאמר הנני שם אנך משקל אמת
בקרב ישראלים זה פתרון חומת אנך בינו וביניהם כמובדלים
מ׳ה׳ק׳ ש׳ כעין מחבת ברזל [מח]צה קיר ברזל בין יחזקאל
ובין עוילים וכמו הראני בידו אנך . . . . כן דבר
במילולים ושמתי משפט לקו הוא חוט הבונים ובו מגבילים
וצדקה למשקלת אשר בה לא מימינים ולא משמאילים כי אל
אמונה ואין עול צדיק הוא לכל פעלים וכן מאמר ונטיתי על
ירושלם את קו שמרון ואת׳ מ׳ש׳ק׳ו׳ל׳ת׳ לחקקה בזבולים ואת מש׳ במשפטו
משקולת בית אחאב בנקמת צדק מבנים סכלים כמו נקמתי
משמרון ומבית אחאב כן מירושלם כלולים ועוד נאמר
חשב ייי׳ להשחית חומת בת ציון נטה קו לחיבולים. .
הוא המשפט לא השיב ידו מבלע שפלים [וגבוהים שבהם]
הפילם יחדו אמללים ובאדום נאמ׳ עוד [על ידי ישעיה הנביא]

4. וראו.] זכריה ד׳, י׳.

6. הנני.] עמוס ז׳, ח׳.

8. מ׳ה׳ק׳.]=מהקדוש שמו והוא כמו הקב״ה אצל הרבנים. מחבת.] יחזקאל ד׳, ג׳. מחצה.] מחיצת?

9. הראני.] עמוס ז׳, ז׳: הראני והנה י״י נצב על חומת אנך ובידו אנך.

10. ושמתי.] ישעיה כ״ח, י״ז.

11. וצדקה.] שם. מימינים.] אינם נוטים לא לימין ולא לשמאל. אל.] דברים ל״ב, ד׳.

12. ונטיתי.] מלכים כ״א, י״ג. ואת משקולת.] נקוד לסימן הטעות שבראשונה הוא מפרש החלק הראשון של הפסוק ואחר כך החלק השני.

14. משקולת.] לפנינו חסר.

16. חשב.] איכה ב׳, ח׳.

17. לא.] שם.

18. יחדו.] פרוש לחל וחומה וכו׳. חיל הם השפלים וחומה הם הגבוהים ונראה שדרש חַל כמו חֹל, ואולם עיין במדרש איכה במקומו ובהמקומות שציין בובער שחל הוא חומה קטנה וחומה, חומה גדולה. ובאדום.] ישעיה ל״ד, ו׳.

ויצא רשף לרגליו אש לפניו תאכל. וכן בני. . . . . . .באויבי דוד אומ׳ עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל. ועליון יתן קולו ברד [וגחלי אש] . . ומים נקרא בשם . . . . שנא׳ [אתי] עז[בו] מקור חיים; ולעניין . . . . שחל וכפיר שנא׳ אנכי כשחל לאפרים וגו׳ . . . . [נמש]ל חית השדה . . . פגרי חללים שהרי . . . . כפסוק . . ור ומפרש אהע׳ המשל בסוף הפסוק ע״ש אפגשם כדוב שכול. ואכלם שם כלביא; ומה פירוש כל זה חית השדה תבקעם. ויש בבני אדם שסף . . . אריות שואגים ואינם אלא על שם מעשיהם שדמינו למעשה שנ׳ שריה בקרבה אריות שואגים שפטיה אנכי . . . . עורים כולם לא ידעו כלם כלבים הוזים ונמשלו [לחיות] אריה יהודה בנימין זאב יטרף: וה . . . . בכל לא נמשל: וכפי שהוא מאמיר את ג . . . . כן יאמירוהו גם עמו במבטא השפתים הוא [אומ׳ ואת יריבך] אנכי אריב. ודויד או׳ ריבה י״י את יריבי, הוא אומ׳ [אנכי מגן לך] ודויד אמ׳ החזק מגן וצנה. הוא אמ׳ ייי׳ ילחם לכם. ויצא [ייי ונלחם]

5. ויצא.] חבקוק ג׳, ה׳. אש.] תהלים נ׳, ג׳.

6. עלה.] שם י״ח, ט׳ ושמואל ב׳ כ״ב, ט׳. ועליון.] שם ושם י״ד.

8. אתי.] ירמיה ב׳, י״ג.

9. אנכי.] הושע ה׳, י״ד.

11. אהע׳.] אומות העולם.

12. אפגשם.] שם י״ג, ח׳.

14. שדמינו.] נראה שצ״ל שדומים למעשי אריות.

15. שריה.] צפניה ג׳, ג׳.

16. עורים.] ישעיה נ״ו, י׳; הפסוק נתקצר. ונמשלו.] עיין סוטה י״א, ב׳: אומה זו בחייה נמשלה יהודה גור אריה דן יהי נחש וכו׳, ואולי צריך להשלים: בני ישראל אחר, ונמשלו.

18. לא.] נראה שהוא מדבר מהקב״ה, שאף שמעשיו נמשלו לכמה דברים הוא בעצמו לא נמשל לשום דבר.

19. ואת.] ישעיה מ״ט כ״ה.

20. ריבה.] תהלים ל״ה, א׳. אנכי.] בראשית ט״ו, א׳.

21. החזק.] תהלים ל״ה, ב׳. ייי׳ ילחם.] שמות י״ד, י״ד. ויצא.] זכריה י״ד, ג׳.

בגוים ההם. והם אומ' לחם את לחמי. הוא אמ' ואנכי בראןתי משחיתן לחבל. והם אומ' והרק חנית וסגר. ובסוף כל זה מה הוא מפןרשן.. אמר לנפשי ישועתך אני. לכך נודע שזה המשל כולו....... בעוזרי דוד ואשר כגילהם למען שיחזוק להם מגינןם]...... ויריקו חניתם ויכניעו רדפיהם: וכן לעיניין ה... רה והצלת

א' ב'

....

ןוכן הוא אומ' אשר באת לחסןות תחת כנפיו ואם .... החידה בזיכרון ועוזבים את המליצה והפתרון .... אנחנו מוסיפים חרון. לאמר על ייי' כרבאנים שאמרו פעם כבחור פעם כזקן ובגדיו מכבס שנ' לבושה כתלג חיור מאחרי שהיו צבועים שנא' מדוע אדום ללבושך: אם כך הוא מתהפך ומשתנה לכל הפך בחילופי המקראןות שכן] נקרא כפיר ושחל וליש ואריה וצפור עוף בעל כנפים ונקרא מקור מים חיים: חלילה חלילה מלדמותו ומשןוותו] אמרתו למי

22. לחם.] תהלים ל"ה, א'. ואנכי.] ישעיה נ"ד, ט"ז.
23. והרק.] תהלים ל"ה, ג'. ובסוף.] שם.
25. כגיליהם.] והדומים להם.

2. אשר.] רות ב', י"ב.
3. ועוזבים.] אם אנחנו אין משימים על לבנו שהתורה דברה בכמה מקומות על דרך המליצה והחידה ומפרשים אותה כפשוטה חוטאים אנחנו.
5. פעם.] עיין מכלתא שירה ד' ובהמקומות שציין רמא"ש במאיר עין. מכבס.]=מכבסים. לבושה.] דניאל ז', ט'.
6. מדוע.] ישעיה ס"ג, ב'; לפנינו: אדם, חסר.
8. כפיר.] עיין הושע ה', י"א: כשחל לאפרים וככפיר לבית יהודה וכן אריה כנוי להקב"ה בעמוס ג', ח' אריה שאג מי לא יירא אדני ה' דבר וכו' אולם, ליש, לא נמצא בשום מקום במקרא במשמע זה. ומה שכתב, וצפור עוף בעל כנפים, נראה שלדעת מחברנו הפסוק בקהלת י', כ': כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר על הקב"ה נאמר, ועיין שם בתרגום שמפרש עוף השמים, רזיאל המלאך ובעל כנפים, אליהו.
9. מקור.] ירמיה ב', י"ג. ומשוותו.]=ומלהשוותו. למי.] ישעיה מ', כ"ה: ואל מי תדמיוני ואשוה וכך צ"ל כאן.

בממות, כאשר צוה התרשתא: רצה
ודרש בכל הספרים, אנא תמצא חדשים,
משלשים יום חסרים, המבול ומעשה דויד

א׳, ב׳

ויהונתן·מבררים כאשר תצף חמצותה
שמש ידע מבואו בערב ומוצאו
בבקרים. כי ירח עשה למועדים אין למוצאו
קבע ושיעורים. עתים ביום ובערב ובחצי
לילה ובשחר תצא בלא סדרים עתה תראה
משמי שפרים. ועתים נכסתה:
תמוך אשורי אני אלך בתומי. אלי
צורי משערי מות מדוממי. והרימה
ראשי וכבודי נגד זקני עמי. י״י אלהי
תמיד היה לי לעזרתה

21. בממות.] צ״ל בקמות. התרשתא.] נחמיה ואולם נעלם ממני איפה מצא בספר נחמיה אפילו רמז קטן לזה. רצה.]=רְצָה.

22. המבול.] עיין בהפתיחה.

1. תצף המצותה.] כאשר תעיין בּתורה ִהמצוה תמצא שכן הוא, וצריך לנקד הַמְּצֻוָּה; תִּצָּף, מן צפה.

2. שמש.] תהלים ק״ד, י״ט. מחברנו אומר שחלוק גדול בין השמש והירח, הראשון זמנו קבוע שבא בערב ויוצא בבקר אבל השני אין לו זמן קבוע שמולד הלבנה יוכל להיות באיזה זמן מן הכ״ד שעות.

נה
מאמר לחכם קראי בהרחקת ההגשמה.

קונטרוס בן שני דפים שאינם תכופים ארכו כ"ד ורחבו י"ז, מסומן T-S Loan 84 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

הקטע הזה לקוי הרבה ואולם כאשר חלק גדול שלו אינם דברי המחבר אלא פסוקי תנ"ך קל להשלים מה שחסר ולא הנחתי בו אלא לקויות מועטות. מחברנו נושא ונותן בהרבה מקראות שבתנ"ך שדברה בהן התורה כלשון בני אדם ומשתדל להוכיח שאי אפשר לפרשם כפשוטן אלא על דרך המליצה והחידה, שחלילה וחלילה מלדמותו ומהשוותו, (א', ב', ט') ומהתורה עצמה מוכח שכך הוא, שאם אמר ויקץ כישן ה' למה תישן ה' הרי הוא אומר הנה לא ינום ולא ישן (שם י"ג–י"ד) ועל כרחך שאלה פסוקי תורה המיחסים תמונה או שאר תארים גשמיים להקב"ה יש להם מובן מליצה. ובהמשך דבריו הוא משיג על הרבנים שאמרו שהקב"ה נגלה פעם כבחור פעם כזקן (שם ד'–ה') או שהיד שראו ישראל על שפת הים נראתה בחמש אצבעות (שם כ"ד וכו'), וכבר הרגלנו בטענות כאלה מהקראים על בעלי הקבלה. ושנאתו של מחברנו קלקלה את השירה שברור לכל מי שאינו מתעקש שאותו המאמר עצמו, פעם כבחור וכו', שהתנפל עליו הרי זה בא ללמדנו שלא ניחס להקב"ה תמונות שונות, כאשר אמרו בסוף המאמר (מכלתא י' הדברות ה'), אני על הים אני על היבשה אני לשעבר אני לעתיד לבוא אני לעולם הזה אני לעה"ב. וכן ברור שהמאמר על היד של חמש אצבעות אינה אלא דרך ההגדה לאמר שהמצרים נענשו על הים יותר ממה שנענשו במצרים על ידי המכות, ודברי מחברנו בהרחקת ההגשמה הם הם דברי התנאים שמשיג עליהם.

א', א'

. . . .

. . מן השמים השמיעך [את קולו ליסרך ועל הארץ הראך

את אשו] הגדולה המפורשת . . . .

הוא וגם נקרא להם בשם אש כי ייי אלהיך אש אכלה הוא [וכן]

2. מן.] דברים ד', ל"ו.

4. להם.] נראה שצ"ל אלהים. כי.] דברים ד', כ"ד.

אכלו מן החדש במחרת יום הקרבת הפסח שהוא ט"ו בניסן, עיין למעלה עמוד תע"ח ונראה שהוא מפרש שפסח כאן משמעו יום הראשון של חג המצות (וכבר פרש כן רבינו משולם בר' קלונימוס, עיין תשובותיו על הקראים בספר היובל להערמאנן כהן תע"ב–תע"ג) וראשון של חג זה היה אז ביום ה' והקריבו העומר בו' ונ' יום אחריו היה עצרת. לפי דברי הסדר עולם פי"א יום א' של פסח באי הארץ היה ביום א' של השבוע ולא ביום ה', ואולם המדרשים חלוקים בזה, עיין הערת ראטנער פ"י, י' ואף שלא נמצא לפנינו בשום מקום שיאמרו שהיה ביום ה' אפשר שמחברנו השתמש במקור ישן שלא נודע לנו.

והנה עד כה לא הבאתי ראיה לדברי שמחברנו היה קראי שבב' הדברים שנחלק על הקראים הוא הולך בשיטתן של הרבנים ואולם דבריו על עבור החדש מראים שכן הוא כאשר אמרתי. וזה לשונו (סוף עמוד א' וכו') בענין העבור: רצה ודרש בכל הספרים אנא תמצא חדשים משלשים יום חסרים המבול ומעשה דויד מבררים. וכשנשווה דברים אלו עם דברי נהאונדי (הארקאווי קע"ז–קע"ח) לא נטיל ספק בדבר שמחברנו לא בלבד שמסכים עם החכם הקרִאי הזה שכל החדשים הם של שלשים יום–ונחלקו עליו כל חכמי הקראים האומרים שזו היא דעת הצדוקים, עיין שם הערה ו'–אלא שגם הראיות מימי המבול וממעשה דוד ויהונתן הן הן הראיות שמביא הנהאונדי. ועל זה נוסדה השערתי שמחברנו הוא מבני חבורתו של בנימין נהאונדי שגם הוא חלק על ענן בכמה דברים והודה להרבנים, עיין גראֶטץ במקום הנ"ל עמוד ת"ק. ודע שהחלטת גראֶטץ (שם תצ"ה) שכבר ענן קבע זמן עצרת ליום א' באויר יסודה ולפי השערתי למעלה עמוד תע"ח דניאל אלקומסי היה הראשון שחדש דעה זו ואולי שמחברנו היה בן דורו והשיג עליו בזה. ומה שעומד נגד השערה זו היא שכבר הנהאונדי אומר, ואם בשל קציר שעורים בחדש ניסן כדי שיוכלו להקריב ממנו עמר בתוך שבעת ימי הפסח השנה כסדורה (הארקאווי קע"ו) ומהלשון, בתוך ז' ימי הפסח לכאורה נראה שלדעתו יום העמר אין לו זמן קבוע כדעת הקראים שמחרת השבת הוא מחרת של שבת בראשית. ומכל מקום אין בזה ראיה מוכרחת שאפשר שבתוך ז' ימי הפסח פרושו ביום ט"ז של ניסן ואפשר גם כן שהאחרונים שנו דבריו כדי להסכים דעתו עם דעת שאר הקראים.

א', א'

ובצאתם[1] חוץ בלי לגעת, בכל טמא כה וכה
פונים והנפש הנגעת[2], גלתה העלתה
נחלו פתאים אולת, עדת חנף גלמוד

1. בלי לגעת.] נגד הקראים שמדקדקים בדיני טומאה גם בזמן הזה, עיין הפתיחה.

2. הנגעת.] הנפש הנגעת בדבר טמא–לפי התקון ביני שיטי, הנפש אשר בפתע פתאום תטמא–תגלה ותעלה ממקומה שלא תטמא אחרים והשתמש בלשון המקרִא נחום ב', ח': גלתה העלתה, ועיין שם בפרושי הראשונים.

נואלת, אש תאכל אהלי תרמית ועולת,
אחרית רשעים נכרתה   שער
אדרת ילבשו למען כחש, והאנשים ימהרו
ויחלטו דרך נחש, ותמימי דרך יראו נפלאות
לבם ירחש, תפול עליהם אימתה:
עזבוה ונלך איש לאהלו, כי נגע אל
השמים משפטו ועיקולו, ונשא עד שחקים
עדי רום זבולו, רפאנו את הנבעה ולא נרפתה:
פשע ומוקש היתה מימים קדמונים,
מימי הפלגש שם חטאו בני ימינים, שם
עמדו עד היום באחרונים, נאם י״י כי אתי
מרתה: צאו וחשבו פסח באי הארץ,
הלא נפל יום חמישי במרץ, וממחרת הפסח
אכלו מתבואת הארץ, חטה ושעורה כי
לא נכתה: קבע שבועות נפל יום ששי
בתעצוניות, כי מיום ששי החלו לספר
שבעה שבעות, תמימות מהחל חרמש

4. ועולת.]=וַעֲוְלָה.

6. ימהרו.] לשון הפסוק מלכים א׳, כ׳, ל״ג: וימהרו ויחלטו, ופרושו כאן שאלה האנשים ממהרים להחליט דבר בדרך נַחַש ותמימי דרך יראו נפלאות, הדברים הנסתרים שבתורה.

10. משפטו.] כפי אשר נראה, משפטו ועקולו, מוסב לאיש ואולם אין בידי לפרש חרוז זה, שכולו נוסד על דברי ירמיה נ״א, ט׳.

11. רפאנו.] שם בירמיה: רפאנו את בבל ולא נרפתה; ונבעה היא הכתה הזידונית–של הקראים–שכן בעה וזוד הם נרדפים.

13. מימי.] הושע י׳, ט׳: מימי הגבעה חטאת ישראל שם עמדו, ובני ימינים הוא כמו שבט בנימין. הפייטן אומר שאלה הקראים הם רשעים בימים האחרונים כאשר היו בני בנימין בימי פלגש בגבעה.

14. נאם.] ירמיה ד׳, י״ז ושם, כי אתי מרתה נאם י״י.

15. פסח.] עיין יהושע ה׳, י״א ועיין בהפתיחה.

17. חטה.] עיין שמות ט׳, ל״א–ל״ב.

18. נכתה.] בדרך ההשאלה נכתה הוא כמו נאסרה.

19. בתעצוניות.] נראה שצ״ל בתעצומות, השווה עצומות במקרא ועצומים בלשון חכמים, ועיין גנזי שעכטער א, ש״כ הערה אחרונה וכאן תעצומות משמעו ראיה מוכרחת.

20. שבעה.] עיין ויקרא כ״ג, ט״ו ודברים ט״ז, ט׳.

שאמרו שכל הלכות אלו–חוץ מטומאת נדה וטומאת מת לכהן–הן הלכתא למשיחא. ודע שבמה שנוגע לדעתו של ענן בדיני טומאה וטהרה לא דקדקו חכמי הדור שעבר בדבריהם ויחסו לו מה שלא עלה על דעתו כלל. עוד טרם התגלות ספר המצות לענן ידענו מספר כ"י של משה בשייצי (עיין גראֶטץ, תולדות היהודים ה', תצ"ב וספר המצות לענן קס"ז) שהקראים אחרי ענן חלקו עליו בכמה דברים הנוגעים להלכות אלה וכך הם דברי בשייצי: ואמר רב ענן ראש הגלות ז"ל זאת התורה לכל נגע הצרעת וכו', זאת התורה לעולה ולמנחה... וכתיב הכא אדם כי ימות באהל (הארקאווי לא העיר שהדרשה היא מראש הפסוק החסר כאן והוא, זאת התורה) מה עולה ומנחה ושלמים ונגעי צרעת אין אנו עושים עתה בגלות ונתבטלו אף טומאת מת וזב נתבטלו בגלות... והכתוב לא חייב טומאת מת אלא במציאות אפר הפרה והכהן המשיח כי טהרתו תלויה בם... ובגלות לא יש לנו אפר פרה ולא כהן משיח וכו'. והנה ההנחה הראשונה שאין נגעי צרעת בגלות (=אחר חרבן הבית) היא נגד דעתן של בעלי הקבלה שבין טומאת נגעי אדם ובין טומאת נגעי בתים נוהגים בזמן הבית ושלא בזמן הבית, אלא שאין טומאת בתים אלא בארץ, עיין משנה נגעים י"ב, ד', תוספתא ז', ט"ו וח', י"ב ותורת כהנים סוף תזריע וראש מצורע. ואולי שכוון ענן לאמר שאין טומאת נגעים אלא על ידי כהן ועכשיו אין לנו כהנים מיוחסים וזו היא דעת הרבנים וחכמי הקראים, עיין גנזי שעכטער א, ע"א–ע"ב וגן עדן טמאה וטהרה (נגעי צרעת) ה'. ומה שכתב שצריך כהן משיח לטהר טמא מת כוונתו שפרה אדומה שאפרה מטהר אינה נעשית אלא על ידי כהן גדול וחכמי המשנה נחלקו בזה שיש שאומרים שכשרה בכהן הדיוט, עיין פרה ד', א'. ועיין גם כן גן עדן טומאת מת י': והיא–פרה–צריכה מקום מובחר וכהן משיח וחכמים אומרים שהפרה ממעשי כהן גדול אלא זאת נתנה על ידי אליעזר... כדי לחנכו בחיי אביו, ולשונו מגמגם שהקורא יכול לטעות שכהן משיח אין הוא כהן גדול, ובאמת הוא כוהן משיח הוא כוהן גדול, אלא שבראשונה מביא המחבר דברי חכמי הקראים והם משתמשים בהלשון, כוהן משיח, ואחר כך דברי חכמי בעלי הקבלה והם משתמשים בהלשון כוהן גדול והטעם, כדי לחנכו, הוא מדברי הרמב"ן בפרושו לראש חקת, ומובא גם מבעל המבחר שם. ועל דברי ענן אלה שבספרו של בשייצי החליט גראֶטץ לאמור שענן בטל דיני הטהרה בזמן הגלות (שם תק"ה), ואולם גם לוא לא היה לפנינו עתה ספר המצות שלו שחלק גדול ממנו מכיל הלכות טומאה וטהרה הנוהגים בגלות דברי גראֶטץ אינם נכונים שהרי בפרוש אומר בשייצי שרק אלו טומאות אין נוהגות בזמן הזה שטהרתם תלויה באפר פרה או בקרבן ואולם שאר הטומאות בודאי נוהגות. והרקאווי בהערתו לספר המצות ק"ל העיר שענן, שבטל טומאת מת בזמן הזה הלך בדעת הרבנים וטעה בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן אין טועין בו שהכל יודעים שכהן אסור לו להטמאות למת גם בזמן הזה ורק הראב"ד–וכמעט הוא יחיד בדבר–סובר שכהן שכבר נטמא אין נזהר על הוספת טומאה וכאשר עתה כלנו טמאי מתים אין כהן מוזהר על הטומאה (השגות להלכות נזירות פרק ה', י"ז) וזו היא דעת

אחרת לגמרי מדעתו של ענן שאמר שכיון שאין לנו טהרה בזמן הזה גם טומאה אין כאן. ונוטה אני לאמר שבשייצי לא העתיק דברי ענן כראוי שמספר המצות שלו מוכח שסובר שטומאת זב נוהגת בזמן הזה, עיין דבריו צד כ״ז, מ״ח–מ״ט, נ״א, ס״א–ס״ב. ובמקום האחרון הוא אומר: ואף יום שמיני דספירתה טמאה היא–הזבה–עד דמתיא קרבן...והאידנא דלא איכא קרבן לאו טהרה עד דערבא שמשא, ודברים אלה מכחישים הדברים שייחס בשייצי לענן. גם קירקסאני (הארקאווי במקום הנ״ל) לא אמר אלא שענן בטל טומאת מת בגלות ולא טומאת זב. האומנם גם קירקסאני לפעמים מביא דברים בשם ענן המכחישים דבריו בספר המצות שלו, לדוגמא הוא אומר והתיר לאשה נדה להיות בתוך המחנה, (שם במקום הנ״ל) ובספר המצות נאמר מפורש: דאפילו נדה נמי משלחנין לה ממחנה (צד מ״א) והארקאווי לא העיר על זה כלום. וראייה היותר גדולה שרק על טומאת מת ומצורע נחלק ענן היא מהקטע להקראי הקדמוני שפרסם מאנן בהרבעון האנגלי המשך חדש י״ב, רפ״ח–ר״צ שמחברו מדבר דברים קשים נגד הקראים שמקילים בב׳ טומאות אלה, והיטב ראה ה׳ מאנן שדברים אלו נאמרו נגד ענן וחבורתו.

והנה אף שכפי מה שראינו גם ענן החמיר בדיני טומאה הרבה יותר מהרבנים בכל זאת אין ספק שהיו בין קדמוני הקראים גם אלו שהקילו הרבה בדברים אלו ועמדו בשיטתן של הרבנים שאין אדם חוץ מכהן במת מוזהר שלא להטמא ומחבר הקטע שלפנינו הוא מהמקילים, עיין גן עדן טמאה וטהרה (בהמות טמאות) סוף פט״ז: והמקישים מטמאת מת להקל הטמאה בשאר הטומאות (פרוש, שאינו מוזהר שלא להטמא אלא שאם נטמא מוזהר על הקדש וקדשיו), וכוון להקראים ולא להרבנים שהוא מדבר בענין אכילת בהמות טמאות שלפי דעת הראשונים הוא משום טומאה ולדעת האחרונים משום אסור. ואולי נהאונדי הוא שהיה מהמקילים שכפי מה שנראה לי המאמר מספר המצות שלו (הארקאווי קפ״ב–קפ״ג) בענין זה אינו ערוך נגד דעת ענן כמו שיאמר הארקאווי, שהרי בטומאת נדה הוא עומד וכבר ראינו שענן מחמיר מאוד בטומאה זו, אלא שדעת נהאונדי היא שרק טומאת נדה מוזהרים עליה ולכן היא נוהגת גם בזמן הזה ושאר הטומאות שהן משום מקדש וקדשיו אינן נוהגות בזמן הזה. ואיך שנפרש דבריו ברור שיש לו שיטה מיוחדת בטומאת נדה והיא שטהרה גמורה שלה במי אפר פרה, ונראה שלמד זה ממה שמים אלה נקראו בתורה (במדבר י״ט, כ״א) מי נדה פרוש, מים המטהרים את הנדה ולכן הצרך לאמר שבגלות שאין לנו אפר פרה טהרתה במים, והארקאווי לא הרגיש בכל זה.

מחלוקה אחרת שלמחברנו עם שאר הקראים היא בקביעת זמן חג שבועות שלפי דעת הקראים החג הזה לעולם הוא ביום א׳ ומחברנו מוכיח מיהושע ו׳, י׳–י״א שעצרת של באי הארץ היה בששי, ואומר (א׳, א׳, צ״ו ו–ו׳): פסח באי הארץ הלא נפל יום חמישי במרץ וממחרת הפסח אכלו מתבואת הארץ... קבע שבועות נפל יום ששי. דברי המחבר סתומים שאדרבה הקראים מביאים ראיה מפסוק זה לדעתם שממחרת השבת שנאמר בעומר הוא שבת ממש שהרי

ב׳, א׳

ונסתיהם לברכה שיבדילו בין שבת לששת ימי המעשים נבבכת מאולי האש שבלו בדבר שאסור בו בדבר התיר באש אסר ובאש התיר כך הן התקינו שמירים י״י ומבורכים אנו לאלוה ישראל [המ]ב[ד]יל בין[קדש לחל ובין ישראל לגוים ובין י]ום השביעי שאסר לנו לבערות בו אש . . . ושלא לעשות כל מלאכה מששת ימי . . . המעשה שהתיר לנו׳ לבער אש ולעשות כל מלאכה: ולמה אסורה והתירה באש בשביל שהיא ראש כל המלאכה. וראש כל המעשים וכל המלאכות וכל המעשים בה יעשו לכך אסרה והתירה בה: עכשו דע בחכמה שיצא[ה] המצוה הזאת מפני משה בשביל הו . . . המצוה יצאה ובשביל כל אלה יצאה לא

1. ונסתיהם.] זכרוניהם והוא כמו זכרונם.
2. נבבכת.] ויברכו מאורי האש שכן הוא.
4. שמירים.] שמודים.
5. ומבורכים.] ו׳ משמש כאן קמץ גדול.
7. לבערות.] צ״ל לבער. אש.]בסוף שורה זו וכן בסוף שורה הבאה מלא הסופר החלק שבהן באותיות אחדות שחסרות לפנינו.
10. אסורה.] צריך לנקד, אְסוּרה וְהַתִּיְרָה.
14. שיצאה.] מכלל מלאכת שבת ונאמרה ביחוד, עיין בהפתיחה.

נד

פיוט אלפבתי נגד הקראים מאחד מחבורתו של נהאונדי.

דף אחד ארכו י"ח ושני שלישים ורחבו י"ח וחצי, מסומן T–S Loan 204 באוצר הספרים אשר להאוניוורזיטא בקמברידג.

הפיוט האלפבתי שבקטע זה חסר מראשו עד אמצע אות מ' ואולם נראה שכלו אינו אלא חלק של מאמר–או ספר–וכוחי וכבר ידוע שבדורות הגאונים, הקראים בהשגותם על הרבנים ואלו בתשובותיהם עליהם השתמשו בסגנון פיוטי, ועד על זה תשובות ר' סעדיה גאון נגד חוי הבלכי, טענות בן ירוחם על הרבנים ותשובות יפת הלוי שהשיב להרבני יעקב בן שמואל (לקוטי קדמוניות לפינסקער ב', י"ט–כ"ה) ועוד הרבה כאלה. הערך הספרותי של פיוט זה קטן מאוד הוא, מחברו מגבב פסוקים ומליצות קשות שבמקרא והן הן כלי זינו נגד מתנגדיו, ואולם חשיבות גדולה יש לתכנו שכפי מה שנראה למטה הפיוט הזה נתחבר מאחד מבני חבורתו של בנימין נהוואנדי נגד הקראים. כבר הרגלנו בהנאוצים והזלזולים של הקראים הקדמונים נגד הרבנים והנה רואים אנו עתה שגם ביניהם ובין עצמם לא היו נוחים זה לזה.

השתמשותו של מחברנו בסגנון פיוטי גורמת לקושי הבנת דבריו וכמה שורות שלמות בהקטע שאי אפשר לעמוד עליהם ואולם די במה שנשאר לבסס דעתי שהפיוט הזה נגד הקראים לא מידי רבני יצא אלא מידי בן כת קראית שנחלקה על רוב הקראים, וכדי לברר הדברים הנני פורט המחלוקות שבין מחברנו ומתנגדיו.

הקטע מתחיל בהמאמר, ובצאתם–„התקון" וכצאתם הוא מיד סופר אחר–חוץ בלי לגעת בכל טמא כה וכה פונים. המאמר הזה מוכיח שמחברנו מתוכח עם אלה שמחמירים הרבה בדיני טומאה וטהרה, ואין מן הצורך להביא ראיה שלא נגד הרבנים ערך דבריו, שבהדורות שלאחר התלמוד כבר לא נחלק אדם שאין לך טומאה וטהרה, עיין מה שהערותי בגנזי שעכטער א, ע"א–ע"ב ולמעלה שמ"ט, ואולם הקראים, וביחוד קדמוניהם, מחמירים מאוד בהלכות אלו, ולחשיבות הענין אמרתי להרחיב הדברים מעט.

המחלוקה הגדולה שנחלקו בה הרבנים עם הקראים בענין טומאה היא, שהראשונים אמרו שעיקרה משום מקדש וקדשיו, שהטמא עליו להתרחק מכל קדש כשנטמא ואולם אין מוזהר שלא להטמא חוץ מכהן שאסור לו להטמא במת, ונחלקו עליהם הקראים ואמרו שכל אחד מישראל אסור לטמא את עצמו בשום טומאה מהטומאות. ספרי המצות של חכמי הקראים, מספרו של ענן מיסד כת הקראית עד ספר אדרת אליהו לאליהו בשייצי, גדול האחרונים שלהם מאריכים מאד בהלכות טומאה וטהרה להוציא מדעתן של הרבנים

א׳, א׳

שוחק בביתה אבן וברזל שבכל שע.ר שתהיה אבל צריך לאש תוכל להוציא ממנו אש [למלאכה] ועלינו להבין ברבה תורה ולתת גבול לכל דבר ודבר מרבה תורה ונדע שמשה בחיר אלהים נהר ארבעים ארבעים [יום] עשרים יום הראשונים והאחרונים לצות מרוב והאמצעים להתפלל על ישראל על כפרת מעשה העגל מה השׂ(א)מר שבאילו [ה]ימים שמונים ארבעים הראשונים וארבעים האחרונים זו אחת מצוה צוה הק׳ב׳ה למשה . .לבם כי מצות לא תבערו אש מכל מעשים מלאכות אלא היה משה רבים אבי הא . .מה ורא[ש אנשי] החזיון לא אמר זה הדבר אל א. . . . . . .יק החכמה אם היה אימתכך שבשבת

1. שוחק בביתה.] שיהיה בביתו? שע. ר.] שעה.

2. אבל.] אתה.

3. ברבה.] בדבר.

4. מרבה.] מדבר.

5. נהר.] בהר; חסר: היה.

6. ארבעים.] מ׳ יום הראשונים מז׳ בסיון עד י״ז בתמוז, מ׳ יום האמצעאים מי״ח בתמוז עד כ״ט אב ומ׳ יום האחרונים מר״ח אלול עד י׳ תשרי, עיין סדר עולם רבה פ״י ושם בהערות ראטנער הערה ח׳. עשרים.] צ״ל ארבעים.

7. לצות מרוב.] לקבל הלוחות או לקבל התורה.

9. מה האמר.] מה הנאמר, וכי נאמר.

11. אחת מצוה.]=מצוה אחת.

12. לבם.] עליהם?

13. מעשים.] הלשון קשה גם אם נגיה, מעשי מלאכות.

14. רבים.] רבינו. הא. . מה.] החכמה.

16. אימתכך.] אומר כך. שבשבת.] חסר לא בסוף שורה זו או בראש השורה הבאה.

א׳, ב׳

תעשו כמות עשאר מקראי קדש שהתיר לכם נעשות אוכל נפשי אפייה ובשילה [א]ל תא[פ]ו לחם בשבת ואל תבשלו בשבת קרבה ואל תוצלו בשר ואל תשחטו ואל תעשו אומנת כסף בשבת ואל תעשו אומנה . . . והב בשבת ואל תעשו תרצם כל. . בש׳ ואל תעשו אומנת של צבע בשבת ופאה רבים ואם יהיה אילה בשבת כל מיני חולאים אל תעשו לו כך וכך דוי אל תעשו בכל מ. . . דוי בתחבול בונה חקלבע: . .ל בעיניהם הדבר לא פרוש . . . לא בוים אחת ואחת לבדה כדי שלא [יהא] בר בעיניהם הדבר בשביל שבתות השבת חמורה שב. .רה עלי למאד והוא הקֶל עליהם בשטת שמעם וקבולם כל מלאכות אשר עליהם בשבת. . לכך תקנו חכמי ישראל

1. עשאר.] ששאר.

2. נעשות.] לעשות. נפשי אפייה.] נפש ואפייה.

4. קרבה.] קדרה. תוצלו.] תיצלו.

6. אומנה. . .] אומנות של זהב.

7. בש׳.] בשבת.

8. ופאה.] וכאלה. אילה.] חולה.

9. חולאים.], ואם חולה באיזו מין מחלה. דוי.] וכן? רפואה?

10. בתחבול.] מכאן עד סוף השורה משובש, ובסוף השורה נראה שצ״ל, הקל בע, וחזר וכתב בשורה הבאה, הקל בעיניהם.

12. בר.] קל.

13. שבתות.]=שביתת.

15. בשטת.] בשעת.

ושתיה ולעמד על רגלים בתפלה הרבה הרבה עד עינוי הנפש: ולהסיר שֵׁנה מעינים: ולהחליף בגדים בלבוש שק ואפר ולבכות בקול עד עטיפת רוח עד יהיה תום עינוי נפש: וסגולה שֵׁם צום נקרא תענית כי הוא עינוי כאשר

19. ולעמד.] על ענוים אלה עיין בהפתיחה.
22. וסגולה.] הדבר המיוחד להשם, צום, הוא הענוי ולכן נקרא תענית ונראה שצ"ל וסגולת.

נג

וכוח עם הקראים בפרוש לא תבערו אש.

קונטרוס בן ב׳ דפים תכופים ארכו כ׳ ורחבו י״ז והכתב כתב מרובע, מסומן T–S Loan 81 באוצר הספרים של האוניוועריזיטא בקמברידג.

הקטע הזה לא היה לפני והשתמשתי בהעתקה מלאה שבושים ובההערות תקנתי הרבה מהם ואולם לא עלתה בידי לתקנם כולם. מהעמוד האחרון לא נמצא בהעתקה זו אלא כשש או שבע מלים שלמות והשאר קטועות ופגומות עד שאי אפשר לעמוד אפילו על מאמר אחד ולכן השמטתיו.

לקויי הקטע וטעויות המעתיק הם הגורמים בקושי הבנת הקטע ואולם אף שכמה פרטים נשארו בלי פתרון תכנו העקרי יתפרש כל צרכו. מחברנו משתדל לתן טעם למה נאמרה בתורה, לא תבערו אש, ולמה יצאה מכל שאר המלאכות שאסורות בשבת. הוא אומר שאין עולה על הדעת שרק מצוה זו נצטוה משה בשמונים יום שהיה בהר ושלכן בררתו מן ההר הזהיר עליה (עיין שמות ל״ה, א׳–ג׳ וקודם לפרשה זו נאמר, ויהי שם עם ה׳ ארבעים יום וכו׳, עיין שם ל״ד, כ״ח וכו׳), אלא שמשום שבשאר הימים האסורים במלאכה הותר בהם אוכל נפש הנעשה על ידי אש כאפיה בשול וצליה הזהיר בשבת על מלאכת אש, שבשבת כל אלו מלאכות אסורות ולא זו בלבד אלא שהאש היא ראש כל מלאכה שכל המעשים–רובו ככלו!–בה יעשו לכן נאמרה בפרט ושאר המלאכות בכלל. ומפני זה התקינו גם כן להבדיל על האור ולברך בורא מאורי האש שאנו מודים ומברכים להקב״ה שאסר לנו מלאכה ביום קדש והתיר לנו אותה בימי החול.

דעתי נוטה שהמאמר הזה הוא לר׳ סעדיה והוא שריד מתרגום עברי של ספרו, תשובות על החולקים על קדמונינו על נר שבת, עיין מלטער, סעדיה שצ״ט–ת׳. והשערתי בנויה לא לבד על סגנון הדברים שבהקטע שהם בסגנונו של ר׳ סעדיה אלא גם על זה שראב״ע בפרושו על הפסוק, לא תבערו אש, מפרשו כמו שמפורש לפנינו בהקטע ומסיים דבריו, והגאון רב סעדיה חבר ספר נכבד תשובות על החולקים על קדמונינו על נר שבת, ודבריו מראים שפרושו נלקח מספר זה של ר׳ סעדיה. על השאלה אם ר׳ סעדיה חבר ספר מיוחד בענין זה או שבפרושו על התורה טען נגד הקראים בזה, עיין מלטער במקום הנ״ל, ולדעתי אין להוציא דברי ראב״ע מפשוטן שהגאון חבר ספר מיוחד בענין זה ולפי זה, מקאלה פי סראג אלסבת, (=מאמר על נר שבת) לר׳ סעדיה הנזכר ברשימת ספרים שבהגניזה הוא ספר בפני עצמו ולא חלק מפרושו על התורה.

שגיתה הרבה מאד: ואף כי מצא[נו] ליהושע כי בחמשה עשר בניסן היה להם תחלת יום לספירת עומר: כ׳כ ויאכלו מעבור הארץ מ׳מ׳ ה׳פ׳ מצ׳ וקלוי: ומחרת הפסח היא חמשה עשר כ׳כ בחמשה עשר יום לחדש הראשון מ׳ ה׳פ׳ י׳צ׳ ב׳נ׳י׳ יש׳: ואיך אכלו קלוי בחמשה עשר טרם הקריבו בזאת תדע כי ממחרת השבת לא ממחרת מקרא קדש כי אם כאשר יפל: אולי בחמשה עשר ואולי בששה עשר ועד יום אחד ועשרים יפלו ועל לא ביאר כמה לחדש לא יום הקרבת עומר ולא חג השבועות כי לא בכל שנה יהיו באחד: כי תמיד ממחרת השבת [חג] עומר וחג השבועות באחד בשבת: ושני קרבנות בחג השבועות בתחלה זאת מן הכתוב עד ממחרת השבת ת השביעית עד אני יהוה אלהיכם: וקרבן השני מן וביום הבכורים ושניהם להזכיר בתפלת תמיד אחרי צו את בני יש׳: זכרון תרועה והלא בכל מועדים וחדשים יתקעו בחצצרות ככ׳ וביום שמ וב וב חדשיכם ותקעתם: וואף כי יום זכרון תרועה שהוא תמיד בראש חדש חפץ להכיר יום תרועה יהיה לכם דע כי במועדים וחדשנים י[ת]וקעו] ש על הקרבנות: וכין דעתי כי יום תרועה חוץ

6. ויאכלו.] יהושע ה׳, י״א; ועיין הפתיחה.

8. בחמשה.] במדבר ל״ג, ג׳.

11. אולי–ואולי.]=לפעמים–ולפעמים בלשון חכמים.

12. ועל.] נראה שחסר, כן.

14. חג.] רושם קל של רגל התחתון של ג׳ עוד נראה ולכן לא השלמתי, יום, אלא, חג.

15. השבועות.] מנוקד בנקוד העליון.

16. עד.] ויקרא כ״ג, ט״ז. ת.]=תספרו ובטעות אות זו קודם, השביעית (לפנינו חסר!) וצ״ל אחר תבה זו. אני.] שם כ״ב.

17. וביום.] במדבר כ״ח, כ״ו. להזכיר.] על ההזכרה זו עיין בהפתיחה.

18. זכרון.] ויקרא כ״ג, כ״ד. וביום.] במדבר י׳, י׳.

20. וואף.] ו׳ אחד מיותר.

21. חפץ.] נראה שחסר אלא קודם חפץ ופרושו; שאלה למה הזכיר כאן תרועה והלא בכל ראשי חדשים תוקעים בחצוצרות וראש השנה הוא גם ר״ח והתשובה שר״ה שונה מכל ר״ח שבהם תוקעין רק על הקרבנות ובר׳ה מתריעין גם במדינה ובזה הוא „נכר״ ונבדל מחדשי השנה. ומכל מקום הלשון מגמגם קצת ואולי צ״ל, ומה חפץ להזכיר, ומפני מה נזכר בר׳ה יום תרועה והתשובה כמו שכתבתי.

22. ש.] שופר? עיין בהפתיחה.

ב׳, ב.

מן תקיעת קרבנות יריעו בכל עיר למען להכריז עליהם ולהזכיר אתם [שובו] מדר[כי]כם ותטהרו את מעשיכם כי בא יום כפורים כי כל צום בלא תשובה אין בו יתרון ככ׳ הלא זה צום אבחרהו פ׳ח׳ רשע: ואחריו הלא פרס לרעב: בתחלה לשוב מעונות ומן דרך תהפוכות ואחרי כן עשות חסד: ואחרי כן לצום צום: ואחרי כן ירצה יהוה ויענה ככ׳ אז תקרא ויהוה יענה: וכ׳ אם תסיר מתוכך מוטה: על כן אשרי איש אשר בשמעו קול שופר תרועה יֵדע כי עליו להכין את מעשיו ככ׳ אשרי העם יודעי תרועה: ויוליכם יהוה באור פניו ככ׳ יהוה באור פנ׳ יהלכון: ובזכרון תרועה שני מוספים אחד מוסף ראש חדש: ושני מוסף זכרון תרועה: ושניהם להזכיר בתפלת תמיד אחרי קרבן צו את בני יש: אך ב׳ע׳שור כ׳ת׳ בלשון אך לעשותו סגולה מכל הימים לצום ולעינו כ׳כ ועניתם את נ׳פ׳ ודע כי לא כ׳ת׳ הֵנה פתרון עינוי זה: ואולם למען כי ביאר אחריו וכל מלאכה לא תעשו: בזאת ידענו כי הוא עינוי נפש שלעולם הבא ולא עינו מלאכת העולם הזה: ודע כי עינוי נפש ליהוה הם פנים פנים: לְחַדֵל מֵאְכִילָה

2. שובו.] עיין בהפתיחה על טעם זה של תקיעת שופר.

4. הלא.] ישעיה נ״ח, ו׳–ז׳.

7. אז.] שם ט׳. אם.] שם.

9. אשרי.] תהלים פ״ט, ט״ז.

10. יהוה.] שם.

13. אך.] ויקרא כ״ג, כ״ז.

14. לצום.] הל׳ מנוקד קמץ גדול בנקוד העליון.

15. ועניתם.] שם.

16. וכל.] שם כ״ח.

17. עינו וכו׳.] לשון זר וכוונתו שהענוי הוא רוחני ולא גשמי בלבד.

18. פנים פנים.]=בכמה פנים.

כל מֹל יָהּ כו: ולמה שרוע וקלוט יכשר לנדבה: דע כי שרוע ו'ק' לא מן המומים אש' כ'ת למעלה: על כן ירצה לנדבה: כי נדבה הביא לנדבת לבו: ולנדר לא ירצה: כי נדר הוא עליו ברית לעולָם כי בנדרו יאמר אם יעשה לי יהוה כן וכן אני אעשה כן: על כן נגזר עליו: ונדבה יביא לנדבתו ולא על ברית מצות͏ה חפצו: שרוע ו'ק' שרוע יאמרו יָתר עצם רומה לם מהשתרע: ו'ק' יאמרו קטֹן הגוף

א', ב'

קלט . . . מעוך ה[אבר]מעיכת הזכרות ממירוס: וכרות . . כו . . ל יכל . . . לנ[א]סר הסירוס: ומיד בן נכר כ'ת' מכל אלה: יש שיאמרו כי אם . . גוי הקריב קרבן ליהוה על ידי ישראל יכשר: כאשר אמר משה לפרעה: גם אתה תתן בידינו ז' וע' וכאש' לקחו מן כורש ועל כן אמר׳מכל אלה כי מן המומים אסור: ולא כן הוא: כי מן כורש וגוים היתה מנחה לישראל וישראל הקריבו בעבור נפשם. כי קרבן גוים לא יכשר: וזה הכ' מכל אלה מן מומין וחוץ מן מומים: ולמען זה אמר מכל אלה כי הזכיר למעלה גם תמים בלא מום כ'כ תמים יהיה לרצון ולא יכשר מן גוי לא תמים ולא זולתו: ושור או ש א' וא' ב'נ': כתוב

19. יכשר.] לדעת מחברנו בנדבה כשר להקריב, עיין הפתיחה.
24. מצות.] מחק הת' וכתב ה' בין השורות ועל פי הדקדוק היה לו לתקן מְצוֹא בא' ולא בה'.
25. רומה.] צ"ל דומה למה (=שכתוב) מהשתרע, עיין ישעיה כ"ח, כ'.

1. ממירוס.] נראה שצ"ל ממורס, עיין אונקלוס כאן שמתרגם ודימריס.
2. לאסר.] שכן נאמר בסוף הפסוק ובארצכם לא תעשו כן לאסור סירוס בחולין, עיין שם בספרא. ומיד.] ויקרא כ"ב, כ"ה.
3. אם.] אחר מלה זו ב' אותיות ונמחקו לגמרי על ידי הסופר.
4. גם.] שמות י', כ"ה.
5. כורש.] עיין עזרא ו', ט'; ועיין בהפתיחה.
10. תמים.] ויקרא כ"ב, כ"א.
11. ושור.] שם כ"ח.

בלשון זכר כאש׳ כ׳ת׳ כי יגנב איש א שור או שה וכן בלשון זכר: והוא זכר ונקבה כאח~~דים~~ד: כן אותו ואת בנו זכר ונקבה כאחד: ואם הילד עומד נגד ואם במעי אמו כי עוד לא יצא: לכל פנים אסור: ועל כן אסור לשחט בהמה הרה כי הילד במעיה: ואם תאמר אש׳ במעַים לא נחשב בשם בנים: לא כן הוא: והלא כ׳ת׳ ויתרוצצו ה׳ב׳ ב׳ק׳: ואם יכשר לצַוִת נזירות על שמשון בעודו בבטן אמו כאיש הַיוֹדע ונודר בנדבת נפשו: כן משפט אותו ואת בנו בבטן אמו כאש׳ הוא נולד ועומד נגד אמו. ובסדר כי ינצו אנשים כבר ביארינו: ואם אשר בבטן אמו לא נחשב יֵלד: הלא כדבריך אם אשה הרה תאכל עץ משחית להפיל פרי בטנה אין בה עון: ומה תאמר בהילדת אשר הפילה

ב׳, א׳

בשבת עד ממחרת השבת כי שניהם . . . . אף יעמוד פתרונך אחת: השבת מקרא קדש . . . אל . . . אחת. . . שביעית קראתה חול ואם לשתיהן תקרא מקרא קדש הלא כדבריך יהיה עצרתא שלך מחרת למקרא קדש: בזאת תדע כי

12. כי.] שמות כ״א, ל״ז. א.] צריך למחקו. וכן.] אפשר שצ״ל, והוא.

13. כאחדים.] תקן כאחד ופרושו, שבפסוק זה בודאי לאו דוקא שור אלא גם פרה; ועיין בהפתיחה.

14. נגד.]=נגד אמו, לפניה עיין שורה כ׳.

15. אסור.] עיין בהפתיחה על מחלוקה זו שבין הקראים ובעלי הקבלה.

16. אש׳.]=אשר.

17. ויתרוצצו.] בראשית כ״ה, כ״ב ולפנינו חסר כתיב.

18. לצוִת.] בטעות הו׳ מנקד חירק וצריך לנקד, לצוֹת.

20. כי.] שמות כ״א, כ״ב ולפנינו, וכי.

21. ביארינו.] צ״ל ביארנו.

22. יֵלד.] הנקוד בטעות.

23. עון.] עיין בהפתיחה. בהילדת.] הי׳ קצת בספק ואולי צ״ל בָה לָדֶת, ועיין הפתיחה.

1. עד.] ויקרא כ״ג, ט״ז. אף.] קשה להשלים המלים החסרות בשורות א׳ וב׳ ואולם כוונת המחבר היא, שאם שבת מובנו מקרא קדש בפסוק ט״ז גם בפסוק שלאחריו אין לפרשו בדרך אחר והיוצא מזה ששבועות הוא א ח ר מקרא קדש, אתמהה!

המעיין בעין בקורת בהדברים הנאמרים למעלה יראה שדניאל הקומסי לא התרחק את עצמו כל כך מתורת בעלי הקבלה כאשר עשה ענן ושאר הקראים הקדמונים, ונראה שחבר באורו על התורה לאחר שחלק על ענן וקרא אותו ראש הכסילים–ובתחלה קראו ראש המשכילים!–והתווכח לדעת כי חשיבות גדולה למסורת חכמי התלמוד. ורואה אני להעיר שאף שבכמה דברים נחלק על בעלי הקבלה לא פגם בכבודם ולא הוציא אפילו מלה אחת של נאוץ וזלזול נגדיהם כאשר עשו הקראים האדוקים שספריהם מלאים חרפות וגדופים נגד הרבנים.

הסימנים המובהקים של הקטע שלפנינו ושל הקטע הוצאת רש"ז שעכטער נמצאו גם כן בהקטע של פרוש ויקרא שפרסם הארקאווי בהחוקר א', קס"ט וכו', וברור שגם הקטע הזה אינו ,כמו שחשב המוציא לאור, לבנימין נהאונדי אלא לדניאל הקומסי. וראוי לשום לב גם כן על הבטוי „בסדר" שבין בקטע שלפנינו (א', ב', כ') ובין בקטע הוצאת הארקאווי (ק"ע סוף בהר) משמעו „ענין" ולא נודע לי שהשתמשו אחרים, בסדר, במובן זה. ואולם מי שאומר שגם הקטע שפרסם ה' מאנן בהרבעון האנגלי י"ב, רע"ג וכו' הוא לדניאל הקומסי אינו אלא טועה, שלא בלבד שלשון וסגנון קטע זה משונה לגמרי מלשונו וסגנונו של הקטעים הודאים של הקומסי, אלא שאופי של מחברו שונה הוא מאופי של הקומסי. החכם הזה היה, איש יושב אהל, הוא חולק על הרבנים בכמה דברים אולם וכוחיו עמהם הם של מלומד נמוסי, אינו מגנה אותם ואינו מכנה להם שמות אלא משתדל להחזיק דעתו בדברי טעם, אבל המחבר של הקטע הוצאת מאנן „התעמולה הקראית" היא כל חפצו ולכן הוא לוחם מלחמת תנופה עם מתנגדיו, הרבנים והעננים ובשאון וברגז דבריו. וה' מרמרשטיין (ספר הזכרון לפוזנאנסקי ק"מ וכו') שייחס הקטע הזה נגד הרבנים והעננים לדניאל הקומסי לא דקדק כל צרכו וכן ייחס לו שאר קטעים מבלי ראיות בסיסיות ובמקום אחר ארחיב הדברים על יחסו של דניאל הקומסי להקטעים שפרסם מארמרשטיין ולאלה שפרסם מאנן בהרבעון י"ב, רצ"ג–רצ"ד ותע"ג–תע"ט.

ובסוף הפתיחה אמרתי להעיר על דבר אחד מעניין הנוגע לתואר הכתב יד והוא, שהסופר משתמש לפעמים בא' שבור (=א) ובש' בעל שני רגלים. על א' שבור, עיין גנזי שעכטער א מ"ד–נ"ט ונ"ב–נ"ו ובב' קטעים אלו השם אלה' נכתב בא' שבור ואולם בהקטע שלפנינו השתמש בו הסופר גם בשאר מלים, וכן נמצא בסוף השורות בכ"י של הלכות דרב אבא שהוציא לאור אפשטיין. ועל ש' שבור עיין עפשטיין בספרו על קובץ שו"ת גאונים קדמונים נ"א וצ"א, ובהמפתח הכללי ערך ש'.

א׳, א׳

האיש תהיה לאשתו: כי כל יורש מן אחד ~~עבור~~: גם הוא מנחיל אתו: ועלינו לעשות כדבר יהוה אי[ש כי י]מות ובן אין [לו וגם] כן אשה כי תמות כי המצוה על איש ואשה כאחד: בזאת תדע כי אם זרע אין לאשה תהיה ירושה למשפחתה ולא לאישה: והשיאו אותם עו א׳: והשיאו כ׳ת׳ ולא כ׳ת׳ ונשאו יחמלון. והשיאו ויחמלון: כי בתת יש׳ את קדשהם לכהנים כחַלָה ותרומת ויתר ~~הכהנים~~ מתנותיהם: והם שכר הכהנים מישראל: על כן ישיאו ישראל על הכהנים את עון אשמה למען יעמדו הכהנים בתום לבב לכפר את עון ישראל ואת אשמתם כי אכלו את קדשיהם: ועוד כ׳ת׳ והם ישאו את עונם על כן היום הזה כל הנותן ולוקח חלה וראשית וכל מתנות הכהנים הוא כשד וגזל: כי אין לקחת שכר כי אם לעבדה אשר יעבד באהל מועד: כ׳כ כי שכר הוא לכם ח׳ע׳ב׳מו: או חרוץ: זה הוא מן דעתי כי כאשר שבור הוא שבר גוה͏ף: כן חרוץ מקרוד: הוא אשר נכרת מן גוף: יבלת יאמרו דְרַן גרדִי: ואולי הוא אש׳ נְבלָה עצם מן גופו ונשחת: שרוע ו׳ק׳ נ׳ד׳ תא ולנ לא יר: והלא כ׳ת למעלה לפלא נדר או לנדבה: תמים יהיה לרצון:

1. תהיה.] עיין בהפתיחה. מנחיל.] ובעלי הקבלה אמרו: יש נוחלין ולא מנחילין, עיין משנה בבא בתרא ק״ח, א׳.
2. איש.] במדבר כ״ז, ח׳.
5. לאישה.] בנגוד לדעת בעלי הקבלה, האיש יורש את אשתו, עיין הפתיחה. והשיאו.] ויקרא כ״ב, ט״ז.
6. יחמלון.]=יַחְמִלוּן תרגום ערבי של יִשְׂאוּ. ויִחְמִלוּן.] תרגום ערבי של יַשִּׂיאוּ.
7. ותרומת.] צ״ל ותרומה.
11. והם.] במדבר י״ח, כ״ג. היום הזה.] עיין הפתיחה.
13. לעבדה.]=לעבודה, בשכר העבודה.
14. כי.] במדבר י״ח, ל״א. ח׳ע׳ב׳מו.] חלק עבדתכם באהל מועד. או.] ויקרא כ״ב, כ״ב.
15. מן דעתי.]=לפי דעתי. מקרוד.]=מקרוץ, נכרת בערבית.
16. דרן גדרי.] בערבית, אבעבעה מגואלה; הנקוד: דְרַן שלא בדיוק.
17. אש.]=אשר. שרוע.] ויקרא כ״ב, כ״ג: שרוע וקלוט נדבה תעשה אתו ולנדר לא ירצה.
18. למעלה.] ויקרא כ״ב, כ״א; השמיט אמצע הפסוק.

ואולם אין בזה תשובה על ההלכה המסורה שבודאי לא נחלק אדם מעולם על איסור השחתת זרע (עיין יבמות י"ב, ב' ושם בתוספות בד"ה שלש) מה שאין עניינו כלל לכאן, ואולי מחברנו הרחיב הדברים בשאלה זו שהקטע מפסיק כאן באמצע מאמר. ורואה אני להעיר שכפי מה שנראה לי כבר ענן הוא בעל ההלכה שעובר הוא כחי וזהו הטעם שאוסר תשמיש המטה עם אשה הרה (ספר המצות ס' ושם ק"ל: אחרי שלשה חדשים להרונה, ופרושו מיד שידע שהיא הרה שאין העובר ניכר אלא אחרי ג' חדשים, עיין בראשית ר' פ"ה, י' ושם נסמן והארקאווי לא עמד על ברורן של דברים), שאם משמש עמה הרי הוא כבא על בתו או על הזכור.

מחברנו אולי הוא הראשון בין חכמי הקראים שפרש, ממחרת השבת, שבת בראשית ולא ממחרת יום טוב הראשון כמו שפרשו בעלי הקבלה. הוא מביא ג' ראיות לדבריו א', שמחרת השבת השביעית, מלמד על, וספרתם לכם ממחרת השבת, ששבת כאן במובנו הרגיל וב', שכבר מצינו ביהושע שאכלו ממחרת הפסח מן החדש ומחרת הפסח הוא ט"ו בניסן, ג' שליום העומר לא נתן כלשאר החגים זמן קבוע בתורה, בכמה ימים לחדש הוא נקרב ועל כרחך שזמנו אינו בט"ז לניסן בכל השנים אלא כאשר יפל, אולי בט"ו ואולי בט"ז ועד כ"א (ב', א', א' וכו'). שלש ראיות אלו נמצאו כמעט אצל כל חכמי הקראים המדברים בענין זה, עיין לדוגמא אשכל רכ"ב–רכ"ד, מבחר וכתר תורה במקומו, גן עדן חג השבועות ג'–ד' ואדרת אליהו שבועות ה', ולא רחוק הדבר שכולם השתמשו בדברי דניאל הקומסי אם בכלי ראשון או בכלי שני. וראוי לשום לב שהקראים אינם מזכירים שם ענן במחלוקה זו שלהם עם בעלי הקבלה ומזה קצת ראיה להשערתי שדניאל היה הראשון שיצא לחלק על ההלכה המסורה, והקראים והבאים אחריו–קירקיסאני כבר טוען נגד הרבנים בדבר זה עיין גן עדן פרק ד'– לא עשו אלא שחזרו על דבריו. ומי שאומר (עיין פוזנאנסקי בתהלה לדוד קע"ג) שהקראים אחזו בתורת הצדוקים אשר עוד לא נשכחה לגמרי בימי צמיחת הכת הקראית עליו להביא ראיה, ואם אחד מקדמוניהם אומר, שמלבד הרבנים כל כתות שבישראל יפרשו ממחרת השבת, שבת בראשית (יפת בפרושו לויקרא כ"ג, ט"ו כפי אשר נדפס מהירשפעלד בקרעסטאמתיה לשון ערבית עמוד ק"י) דבריו בנוים על דברי התלמוד שהצדוקים והביתוסים נחלקו עם הפרושים בענין זה ולא שהשתמש בספרי צדוקים או בתורה שבעל פה שלהם.

בהמשך דבריו על קרבנות של שבועות ושל ראש השנה שלהם ב' מוספים מעיר מחברנו: ושניהם להזכיר בתפלת תמיד אחרי צו (ב', א' י"ז–י"ח וב', ב', י"ב–י"ג) וראויה הערה זו לתשומת לב. לפי נוסח התפלה של הקראים מזכיר בראשונה פסוקי היום שבפנחס ואחר כך פסוקי מנחה חדשה שבאמר, אולם לפי דברי דניאל הקרבן הראשון הוא קרבן מנחה חדשה והשני זה שנזכר בפנחס. ונראה שהקראים הקדמונים נחלקו בזה, וכבר רמז על זה בעל גן עדן ענין תפלה פרק ה' בד"ה ובחג שבועות וזה לשונו: ומה שיש בזה היום קרבן היום וקרבן מנחה חדשה פ ס ק ו החכמים שיקדם ענין היום. ואינו מן הרחוק שפסק זה

מושפע מדעת בעלי הקבלה שלדעתם אינם מזכירים אלא קרבן היום, ובמקדש היו מביאים קרבן היום בראשונה ואחר כך מנחה חדשה, לפי הכלל שתדיר ואינו תדיר תדיר קודם. אולם בר"ה גם חכמי הקראים האחרונים מודים שענין ראש חדש קודם (עיין גן עדן שם) וכן לפי ההלכה המסורה קרבן ר"ח קודם לקרבן ר"ה שכן הוא תדיר, עיין רמב"ם תמידין ומוספין ט', ב'. ודע שלפי המנהג הנהוג עתה–וכבר היה כן בימי בעל גן עדן–הרבה פסוקים ותפלות בין פרשת התמיד לפרשת היום בשבתות ובמועדים ואולם בימי דניאל כפי הנראה מדבריו היו אומרים ענין היום מיד אחר התמיד. ועיין גם כן ספר המצות לענן ל"ט.

דעת מחברנו בענין תקיעת ראש השנה קשה לעמוד עליה שדבריו אינם מבוררים כל צרכם. והנה כבר ידוע שיש מהקראים שאמרו שתרועה היא בפה ואין שופר כלל בר"ה לא במקדש ולא במדינה, ויש שאמרו שתרועה היא בכלי אבל לא בשופר דוקא ולא במדינה אלא במקדש לבד, והחלוק בין ר"ה לשאר ר"ח ומועדים שבהם אינו תוקע אלא על קרבן מוסף ובר"ה גם על עולת תמיד, והדעה השלישית היא, שהתרועה היא לעורר לבות בני אדם שבאו ימי התשובה, ולכן מריעין במדינה וגם בזמן הזה; עיין אשכל רכ"ה, מבחר במקומו וגן עדן, ענין יום תרועה. ברור שדעת מחברנו היא שתוקעין בכלי וגם בזמן הזה כמו שאומר בפרוש, (א', א' סוף העמוד וב', ב'), אולם עוד הדבר שקול אם לדעתו תוקעין בשופר או בחצוצרות. ובודאי אם הקריאה תוקעין ש' (=שופר) בסוף ב', א' היא הנכונה אין כאן שום ספק שתקיעה היא בשופר אבל קריאה זו אינה ודאית. ודע שמה שאומר מחברנו ונגררו אחריו הרבה מחכמי הקראים, ששופר הוא לעורר את העם לתשובה לא נמצא במקורות עתיקים כתלמוד ומדרשים ועד כה חשבנו כי סעדיה גאון הוא הוא שנתן טעם זה (עיין מיללער ספר הירושות קס"ה–קס"ו ומלטער, סעדיה של"ה) ומהקטע שלפנינו אנו רואים שכבר היה ידוע זה לדניאל הקומסי שקדם להגאון. ואולם קשה להאמין שר' סעדיה השתמש בדברי הקראי ויותר נראה ששניהם שאבו דבריהם ממדרש שנאבד מאתנו.

הפרוש ל,אך בעשור, נמצא גם במבחר במקומו ואולי השתמש בבאור התורה למחברנו. ענוי יום הכפורים הוא לדעתו, לחדל מאכילה ושתיה ולעמד על רגלים בתהלה. . ולהסיר שנה מעינים ולהחליף בגדים בלבוש שק ואפר ולבכות בקול עד עטיפת רוח (ב', ב', י"ח–כ"א). ובעיקר הדבר שאין בין יוה"כ לשאר תעניות שכולם הם ימי אבל הוא מסכים עם ענן ושאר הקראים (עיין ספר המצות הוצאת שעכטער כ"ט, י"א וכו', אשכל י"ט, כ' וכ"א ועיין גם כן הקטעים שפרסם מאנן בהעתון לניימארק שנ"ג ובהרבעון האנגלי י"ב, תע"ג–תע"ד) ואולם לא מצאתי אצל הקראים רמז, לעמידת רגלים ולהסיר שנה, מה שנודע לי רק מספרי הרבנים, עיין פרקי ר' אליעזר ט"ו וטור או"ח סוף תרי"ט.

מעניין מאוד הוא מה שאומר מחברנו, היום הזה (=בזמן הזה) כל הנותן ולוקח חלה וראשית וכל מתנות הכהנים הוא כשד וגזל, (א׳, א׳, י״א–י״ג) שדעת זו איננה מתנגדת לא לבד לדעת בעלי הקבלה שחלה וכמה מתנות כהונה חייבים בהם גם בזמן הזה אלא גם, ועוד יותר, לדעתו של ענן שהחמיר מאוד בהם, עיין ספר המצות שלו הוצאת רש״ז שעכטער ג׳–ט״ז. וכשנדקדק היטב נראה שגם בזה סמך מחברנו על דעת בעלי הקבלה שגם הם אמרו שחלה ותרומה בזמן הזה אינן אלא מדרבנן (עיין כתובות כ״ה, א׳–כ״ה, ב׳) ואולם לדעת ענן (במקום הנ״ל) הן מן התורה. וכבר מצינו לחכם אחר מקדמוני הקראים שאומר, וכל קדשים כחלה וכל תרומות ומעשר ופדיון הבן וכסף כפורים וכל מתנות כהנים ולוים שאין עלינו היום הזה (בהבטוי, היום הזה במקום, בזמן הזה, משתמש גם דניאל, עיין למעלה) למען כי אין מקום, עיין הרבעון האנגלי המשך חדש י״ב, רפ״ז. ודברי מאנן שם רס״ו שדברים אלו נאמרו נגד בעלי הקבלה שלא בדיוק הם שהרי תרומות ומעשרות אינן נוהגין בזמן הזה אלא בארץ ישראל בלבד וכסף כפורים (=שקלים) אפילו בארץ ישראל אינו נותנו. וברור שהקראי האדוקי הזה שמשיג גם במקומות אחרים על ענן (עיין שם רס״ח–ר״ע) העריך דבריו נגד ענן שלדעתו כל מתנות כהונה וכן כסף כפורים–גם ענן במקום הנ״ל משתמש בהבטוי, פרקן נפשן, והוא כמו כסף כפורים–נוהגים בזמן הזה. ורואה אני להעיר על הלשון, אין עלינו, ולא אמר, אין עלינו לתתנם לכהן, משום שכסף כפורים נותן לבית הכנסת (עיין ענן במקום הנ״ל י״ד שורה ד׳) וזו לשיטתו שבית הכנסת במקום מקדש הוא, עיין למעלה עמוד תמ״ז.

הפרוש של חרוץ שהוא, נכרת מן הגוף, לא מצאתיו אלא באשכל סוף ר״י ובכתר תורה במקומו ולפי הלכה המסורה נכלל בו, ריס של עין שנקב ושנפגם, עיין משנה בכורות סוף ל״ח, א׳ ובספרא במקומו. גם בפרוש יבלת דניאל נוטה מההלכה המסורה שלדעתו היא אבעבעה מגאלה ולפי דברי המשנה יותרת איזו שהיא (בלשון אשכנזית Warze ובאנגלית wart), עיין בכורות מ״א ובערוך ערך יבלת. ובעל המבחר מביא שני פרושים, א׳, חולה, ב׳ כמין שומא יוצאת וכן באשכל סוף ר״י והפרוש השני זהו שבמשנה ואולם בכתר תורה פרש, בועה שאין לה רפואה וזה קרוב לפרוש מחברנו; ועל חולה עיין משנה בכורות מ״א ושם בגמרא.

דעתו של דניאל (א׳, א׳, י״ט וכו׳) ששרוע וקלוט ושאר מומים הדומים להם אינם פוסלים אלא קרבן נדר ולא קרבן נדבה היא גם כן דעתן של הרבה חכמי הקראים (עיין אשכל רי״א, מבחר וכתר תורה במקומו) בנגוד לההלכה המסורה שכשרים רק לבדק הבית, עיין ספרא במקומו ותמורה ז׳, א׳. ובפרוש שרוע דרך אחרת לחכמי הקראים ממה שפרשו בו חכמינו שאלו אומרים שהוא, מי שנשתרבבה–ויש גורסים שנשמטה–ירכו (ספרא במקומו ובכורות מ׳, א׳) והם אומרים שהוא, תוספת אבר, עיין מבחר–ושם בטעות: בשר–וכתר תורה לכ״א, י״ח ומהקטע שלפנינו נראה שכבר פרש כן אחד מקדמוניהם. גם בפרוש קלוט חולק מחברנו על ההלכה המסורה שלדעתו הוא קטן הגוף והוא מה שנקרא

ננס בלשון חכמים, ומשנה שלמה בבכורות מ״ה, ב׳ שננס כשר בבהמה, ועיין כתר תורה שאומר שקלוט הוא הפכו של שרוע וזה קרוב לפרוש מחברנו ואולם בעל המבחר מפרש קלוט, מי שנקלטו גדי רגליו, ובאשכל רי״א: קלוט שיהא דקדק (=ננס).

כבר הבאתי למעלה שדעתו של מחברנו, שאין מקבלין קרבנות מן גוים, נמצאה גם בראש ספרו בהקטע שהוציא רש״ז שעכטער ולא באתי אלא להוסיף שגם אחרוני הקראים דעתם כן (עיין אשכל סוף רי״א מבחר וכתר תורה במקומו), בנגוד להלכה המסורה שמקבלין עולות מן הגוי, עיין שקלים ז׳, ו׳ וספרא כאן במקומו. ואולם עיין פסקתא רבתי הוספה קצ״ב, א׳: כך שנו רבותינו נדבות מקבלין מן הגוי וקרבנות אין מקבלין מהן, ולפי פשוטן של דברים נדבות הם נדבה לבדק הבית (עיין ספרא על הפסוק נדבה תעשה אתו: לבדק הבית) וקרבנות הם קדשי מזבח, ודעתי נוטה שחכמי המשנה נחלקו בדבר זה, עיין מה שכתבתי בגנזי שעכטער א, תק״ט ששערתי שמקור הפסקתא הוא תורת כהנים של ר׳ ישמעאל והוא חולק על המשנה שלנו וסובר שאין מקבלין קרבנות מן גוי.

מחברנו פוסק שאותו ואת בנו נוהג בזכר ובנקיבה (א׳, ב׳, י״ב וכו׳) ובחלין ע״ח, ב׳ נחלקו בה תנאים ויש מי שאומר שאינו נוהג בזכרים וכן נשנתה הלכה זו סתם בספרא במקומו. גם חכמי הקראים האחרונים חולקים בזה שדעת בעל המבחר נוטה שאינו נוהג בזכרים וכנגדו בעל גן עדן שחיטה ג׳ מורה שנוהג ומשיג על רש״י שאומר שאינו נוהג אלא בנקבה, ונעלם ממנו שדברי רש״י הם דברי התנאים וגם לא העיר שאחד מגדולי חכמי הקראים הודה לו בזה. ואולם חכמי הקראים הוציאו מאסור אותו ואת בנו אסור אחר שלא עלה על דעת בעלי הקבלה מעולם והוא אסור שליל ובלשון מחברנו: ועל כן אסור לשחוט בהמה הרה כי הילד במעיה (א׳, ב׳ ט״ו–ט״ז). והנה עד כה היינו חושבים כי מחלוקת זו בין בעלי הקבלה והקראים לא קדמה לזמנו של שלמה בן ירוחם וקירקיסאני (עיין פוזנאנסקי בתהלה לדוד והוא ספר זכרון לדוד קויפמאנן קע״ו–קע״ח) ומהקטע שלפנינו אנו רואים שדניאל הקומסי שקדם להם כמאה שנים לא לבד שהוא כבר מהאוסרים אלא גם שהוא הוא שמצא הראיה לזה בהפסוק ואם אסון יהיה המובאה מקירקיסאני ומהבאים אחריו. חבל שפרוש שמות לדניאל הקומסי נאבד מאתנו שלפי דבריו בהקטע שלפנינו (א׳, ב׳, כ׳–כ״א) באר הלכה זו בפרושו לסדר כי ינצו אנשים, וכאן קצר. ברור שמחברנו ככל הקראים פרשו, שאסון יהיה, בולד ולא כמו שפרשו בעלי הקבלה שאסון יהיה באשה, וכבר טעה חכם גדול ה׳ גייגער לאמר (אורשריפט תל״ז, קבוצת מאמרים הוצאת פוזנאנסקי קט״ז–ק״כ) שפרוש זה של אסון מההלכה העתיקה של המכלתא ותרגום ירושלמי באה להקראים, ואין בדבריו ממש שבכל הספרות העתיקה שלנו לא נמצא אפילו רמז קטן שחלק אדם על ההלכה הקבועה שאין ישראל נענש על העוברין, עיין מה שכתבתי בזה בהערותי לקבוצת מאמרים שצ״ח–ת״א. מחברנו מחזיק פרושו לאסון באמרו, הלא כדבריך–שעובר במעי אמו אין לו ישות בפני עצמו– אם אשה הרה תאכל עץ משחית להפיל פרי בטנה אין בה עון (סוף א׳, ב׳,)

והדורש ביראה ובדעת ימצא בכלא
נפלאת היא ממך: על כן עלינו לחְקור היטב
למען למצוא אמת   והמצוה הזאת איש
כי ימות צוה על נחלת הארץ ארץ ישראל
על כן לא כתוב ונתתם את נחלתו לבנו ולבתו
יחדו כי תסוב נחלה מן השבט אל השבט:
ועל כן לא כתוב ונתתם את נחלתו

27. בכלא.] צ"ל כי לא; דברים ל', י"א.

נב

מפרוש ויקרא לדניאל הקומסי

קונטרוס בן ב׳ דפים שאינם תכופים ארכו כ״א ורחבו י״ט והכתב כתב מרובע עתיק מאוד–אולי ממאה התשיעית לתאריך הרגיל!–מסומן T-S Loan 208 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

אם נשווה הקטע שלפנינו עם הקטע מפרוש ויקרא לדניאל הקומסי שהוציא לאור רש״ז שעכטער בסעדינה קמ״ד–קמ״ו לא נוכל להטיל ספק בדבר ששניהם הם אינם אלא שריד של ספר אחד. דרך הפרוש שוה בשניהם, עקרו ברור ההלכה כעין תורת כהנים שלנו, וכן בשניהם דרך מיוחדת להביא תרגום ערבי לתבות קשות שבתורה מבלי שנאמר, ובערבית או בלשון ישמעאל וכדומה כמו שנהגו רוב המחברים. הרבה לשונות ובטוים בב׳ קטעים אלה חותם יחידי עליהם וקשה לאמור שמקרה הוא שב׳ מחברים השתמשו בהם; ואלו הן: דע כי, בזאת תדע, יאמרו, דעתי, הלא, יתרון, נגזר במשמע נדר. נוסף על כל זה המאמר על אסור קרבנות גוים שלפנינו א׳, ב׳ ה׳ וכו׳ הוא הוא שבהקטע השני קמ״ה, ד׳ וכו׳. וראוי לתשומת לב שהקראים האחרונים כבעל המבחר לויקרא כ״ב, כ״ה אף שמסכים לדעתו של מחברנו שאין מקבלין קרבנות מן הגוים (עיין לקמן) מזכיר השאלה על זה מהקרבנות שקבלו מדריוש ואלו בב׳ הקטעים השאלה היא מקרבנות כורש, וגם זה מחזיק דברנו שב׳ הקטעים מידי אחד נתחברו, והוא דניאל הקומסי, אחד מקדמוני קדמוני הקראים. חשיבות הקטע לתולדות ההלכה הקדומה של הקראים גדולה היא מאוד והנני להעיר על כמה פרטים מעניינים שבו.

הקטע מתחיל באמצע מאמר ואולם אין ספק שדניאל בפרושו לויקרא כ״ב, י״ג הביא ראיה מפסוק זה שאין הבעל יורש את אשתו כדעת בעלי הקבלה (וגם הם נחלקו אם הוא מן התורה או מדברי סופרים עיין כתובות סוף פ״ג) שהרי הכתוב אומר שאם זרע אין לה היא שבה אל בית אביה. ואף שלא מצאתי לאחד מן הקראים–וכמעט כולם חוץ מבנימין נהוונדי הולכים בשיטת דניאל עיין אשכל רנ״ט, דף צ״ט, א׳ ודף ק״מ אות ה׳ ,גן עדן דיני ירושה פרק ה׳, מבחר לבמדבר כ״ז, י״א, ספר המצות לענן סוף קע״ט והארקאווי לא העיר על דברי בעל גן עדן שמביא דברים אלו של בנימין–שהביא ראיה זו, ראויה היא לתשומת לב שבודאי פסוק זה מראה שאשה שנתארמלה או נתגרשה ובנים אין לה למשפחת אביה תחשב והדין נותן שירושתה גם כן למשפחתה. והראיה השניה שלו היא שמהפסוק איש כי ימות ובן אין לו וכו׳ אנו למדים שגם באשה כן, כי המצוה על איש ואשה כאחד, (א׳, א׳, ג׳) ובדבר זה רמז על מה שאמרו בכמה מקומות בתלמוד (בבא קמא ט״ו, א׳ ושם נסמן): השוה הכתוב אשה לאיש לכל דינין שבתורה.

ואם אין אחים ואחות ויוצאי [ירכם] אז ירשוהו בני דוד ובני דוד[ת בנות דוד] ובנות [דודת] . . . . אי . [כללו של] דבר כל איש ואשה אשר ת. .ל . . . נחלה וי . . אינם חיים יוצא ירכם ינח[לו נח]ל נסת. . ם וככ׳ והעברת את נחל אבי[הן להן] מצלפחד בן חפר אשר לה לו נ . . . . . . אל אחרי נ[חל]תו. הוא איננו חי . . . . נחלתו ובנותיו ירשו את נחלתו: ואם בסוף ידענו ביא׳ר׳ הדבר הזה באר היטב כ׳כ׳ ואם אין אחים לאביו ונתתם א׳ נחלתו לשארו הקרב אל׳ ממשפח ובין בדעת אם אין אחים לאביו מאין לו שארו הקרב אליו ממשפחתו: שארו הקרב אליו הם אביו ואמו בנו ובתו אחיו ואחותו כ׳כ׳ וכי אם לשארו הקרוב אליו [לאמו ו]לאביו ולבנו ולבתו ולאחיו . ולא היתה . . . . . ואם היו לו אחד

ב׳, א׳

הארץ הזאת על . . . אכ . . . צונם את . . לאביו כי הבן מצא [א]ת הארץ הזאת מנחלת אביו: בזאת תדע כי מ[ה שכ]ת איש כי ימות [ז]ה על הארץ ארץ ישראל לבדה: על כן צוה להנחיל לבן ולא לבת לזכרים ולא לנקיבות:

17. בני דוד.] אם הדוד מת.
19. אשר.] נראה שצריך להשלים: ינחלו נחלה והם.
20. יוצא.]=יוצאי. נחל.]=נחלה וכן בשורה הבאה. נסת . . ם.] אבותיהם?
21. וככ׳.] וכן כתוב; במדבר כ״ז, ז׳.
25. ביא׳ר׳.] נקוד לסימן הטעות. ואם.] במדבר כ״ז, י״א.
27. ממשפח.]=ממשפחתו.
29. וכי.] צ״ל כי; ויקרא כ״א, ב׳.

3. איש.] במדבר כ״ז, ח׳.

פן תסוב נחלת הארץ ממטה למטה אחר:

ויתר הירושות כל נכסים תירש הבת עם הבן יחדו למען כי לא כתוב איש כי ימות ונתתם את נחלתו לבניו ולבנותיו וכתוב ובן אין לו והעברתם א[ת נחלתו] על כן אם יהיה לו בן לא תירש בתו: אני דנ. . לא דברי אליך כ״י׳ דע כי תורת יהוה נמשלה כמים ומשכלי דעות והם נביאים יודעי דעת . . והם ידעו את המקרא על א[פנ]יו למחכתו כן ולא כן: לכן נתן יהוה אלהים את התורה ממנה גלויה ונודעת וממנה סתרה ונעלמה והו. . . . . דעים: ולולי בתורה היא לא היה בה . . . . . אל חילוף: ולא . . . . . . היא ואולם [ע]מוקה היא בריב . . הלשון ולא יבצאות ע . . . . וישרי לב ימצאו חכם אם תבקש[נה] ככסף וכמט׳ת׳ אז תבין יראת יהוה וד[עת א]ל[הים] ת: על כן הינחנו . . . בתפלת [גל עיני וא]ביטה נפ׳ מת׳: נפ׳ מתור׳ היא נפ. . . . . דו כב כי יפלא ממך דבר למשפט וכת[וב] פליאה דעת ממני ודויד היה יודע ואולם בעבורנו דבר גל עיני ואביטה

6. תסוב.] עיין במדבר ל״ו, ז׳.

9. ובן.] שם כ״ז, ח׳.

11. אני דנ. .] עיין בהפתיחה.

12. כ״י.] הקוים לסימן הטעות.

13. ומשכלי.]=ומשכילי. למחכתו.]? ואולי צ״ל למה כתוב.

20. יבצאות.] צ״ל ימצאוה. חכם.]=חכמה.

21. אם.] משלי ב׳, ד׳–ה׳. ת.]=תמצא.

22. הינחנו.] צ״ל הוא אומר.

23. בתפלת.] צ״ל בתהלות=בתהלים; קי״ט, י״ח.

24. כי.] דברים י״ז, ח׳.

25. פליאה.] תהלים קל״ח, ט״ו.

נא

ענין ירושה

קונטרוס בן ב׳ דפים ארכו ל״ה ורחבו י״ט וחצי והכתב כתב מרובע יפה, מסומן T-S Loan 199 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

מצב הקטע הוא ברע, הנייר קרוע ובלוי והכתב מטושטש ובכל עמלי לא עלתה בידי לרפאות רק חצי הקטע ולכן לא העתקתי העמודים א׳, ב׳ וב׳, ב׳ שאין בהם אלא זעיר שם זעיר שם אותיות פורחות. אולם גם בהחצי הנשאר יש בו חמר חשוב להלכות ירושה של הקראים דבר שנסתבכו בו הרבה מחכמיהם.

מעניינת היא דעת מחברנו (ב׳, א׳, ג׳ עד סוף העמוד) כי רק על נחלת הארץ בארץ ישראל צותה התורה שהבן קודם להבת ולא לשאר נחלות ולא לנחלת הארץ בשאר ארצות. והנה בדין ירושת הבת מצינו הרבה דעות אצל הקראים הקדמונים, יש מהם שאמרו שבן ובת שוים, יש שאמרו שיחס הבן אל הבת כיחס הבכור אל הפשוט שהבן נוטל שתים והבת שלישי ויש שהסכימו לדעת בעלי הקבלה (משנה בבא בתרא קט״ו, א׳) שאין לבת במקום בן כלום, עיין על כל זה אשכל רנ״ב ורנ״ו, גן עדן ירושה א׳ ואדרת אליהו ירושה פ״ב ועיין גם כן הקטע מפרוש יפת לבראשית שפרסם פוזנאנסקי בהרבעון האנגלי ח׳, תרצ״א–תרצ״ד. ומה שכתב פוזנאנסקי כי הקראים שאמרו תירש הבת עם הבן למדו זאת מהצדוקים ומזה ראיה להשפעת הצדוקים על הקראים (שם תרצ״ב בהערה) אינם אלא דברי תמה שבבבא בתרא קט״ו, ב׳ לא אמרו אלא שהצדוקים אומרים שבת קודמת לבת הבן–או שתירשינה כיחד–בנגוד להפרושים שאומרים שאין לבת במקום בת הבן כלום ואלו חכמי הקראים יש מהם שאמרו שבן ובת שוים. וטעות סופר בגן עדן במקום הנ״ל הטעתו לפוזנאנסקי שבמקום, תירש בת עם בת הבן שבגמרא נמצא שם, בת עם הבן, וברור שט״ס היא שהרי בגמרא שם הביאו על המאמר הזה המעשה דר׳ יוחנן בן זכאי עם הזקן הצדוקי ומוכוחו של ר׳ יוחנן מוכח בלי שום ספק שגם הצדוקים הורו שבן קודם לבת ולא נחלקו אלא בבת ובת הבן. גם מחברנו אינו מוציא דברי תורה מפשוטן אלא דעתו היא שלא נאמר הבן קודם לבת אלא לירושת קרקע בארץ ישראל, ויוסף הפקח שאמר שבן ובת שוים תורה חדשה הוציא מלבו ואין הצדוקים אחראין בדבר זה. וכעין סברת מחברנו מצאתי באשכל רנ״ו שכך הוא אומר: והנכון כאשר ביארנו שתירש–האם–בנה בממון וברכוש אבל בירושת הארץ אם היא משבט אחר לא תירש שלא תסוב נחלה ממטה אל מטה אחר. ואולם בעל האשכל לא השווה מדותיו שלענין ירושת הבת ושאר קרובים הוא אומר (רנ״ז): והעברתם את נחלתו לבתו זאת נחלת הארץ ונקיש עליה מגזירה שוה הממון וכל רכוש וכל מטלטלי ומקרקעי אדמתו.

דעת מחברנו שהאם יורשת את בנה (סוף א׳, א׳) אלא שאי אפשר לעמוד על דבר זה בברור אם הוא סובר שהאב והאם שוים או שהאם יורשת בשמת האב וכבר נחלקו בזה חכמי הקראים, עיין אשכל רנ״ז, גן עדן פרק ד׳ ואדרת אליהו פרק ג׳, ואולם לפי ההלכה המסורה אין אם יורשת כלום, עיין משנה בבא בתרא ק״ח, א׳. גם בירושת אחי האם ואחות האם הוא חולק על בעלי הקבלה שהם אמרו, והאחין מן האם לא נוחלין ולא מנחילין (שם במשנה) והוא סובר (א׳, א׳, ד׳ וכו׳) שהם נוחלים ומנחילים אלא שנראה שדעתו שאין נוחלין רק בשאין אחים או אחות מן האב, וכן הורו רב חכמי הקראים עיין גן עדן פרק ה׳.

דעתי נוטה שבשורה י״א של עמוד ב׳, א׳ צריך להשלים כך: אני דנ[יאל ה]לא דברי, ולפי זה המחבר הוא דניאל אלקומסי, עיין בפרוש, תהילים שלו בהצפה ט׳, קל״ו: אני דניאל אשיבך דע כי וכו׳ והוא לשונו ממש כאן.

א׳, ב׳

אין אחים ואח[ות ו]יוצאי [יר]כם אז יירשוהו אחי
אביו [ו]א[חות] אביו יוצאי [יר]כם:
וכאשר בני אח[ו]ת [ובנו]ת אחות יירשו את נכסי
אחי אמם ואת נכסי א[חות אמם] כן אחי האם
ואחות האם יירשו את נכסי בני אחותם ואת
בנות
נכסי אחותם כי אלה שאר בשרם. ואלה שאר
בשרם וקרבתם כא[שר זה] לזאת: וזאת לזה:
והם קרובים זה לזאת. . . . ובו את תדע
. . . : הלוא בת אחות ובן אחותיהם שאר בשר
לאחי אמם ולאחות אמם על כן אסורים זה
על זאת: ועל כן יורשים זה את זה: ובני
דוד אינם שאר בשר לבני דודת בנות דוד
[לב]נות [דודת] על כן מותרים [זה] על זאת
. גל . . . והו . . עי . . . . . א[ם
יש אחים ואח[ות אין יורשי[ם] בני דוד:

2. ואחות.] אם אין אחים לאביו.
5. בני אחותם.] בנגוד לדעת בעלי הקבלה, עיין הפתיחה.
10. אסורים.] כבר ידוע שלפי דעת הקראים בת אחות אסורה.
12. דודת.]=דודה, אחות אב או אחות אם.

א׳, א׳

כי טהרת המטמאים תהיה לפני בוא השמש וזהו חיוב עליהם שלא יִכָלד בזה הדבר עם שהכת לא הצריכנו להתעסק בזה המקום בדבר בעת טהרת המטמאים באמרו כי מחצית העם רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבולן לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב והורה זה הדבר כי לא היו טהורים בעת אכלם הפסח וזה יורה כי חפץ בזבחן והלוים על שחיטת הפסחים ל׳ל׳ט׳ כי הלוים שחטו הפסחים לאשר לא הוא טהור בעת שחיטתם ובעת אכילתם על כן א׳ לכל לא טהור ולא א׳ לכל המטהרים ולא לכל המתקדשים מטומאתם ובהיות זה כן לא יורה והלוים על ש׳ה׳ל׳ל׳ט׳ כי הפסח ישחט ביום ועם אמרו אחרי הדברים והאמת

1. לפני.] לפי דעת הקראים בטומאה חמורה הרחיצה דבקה עם הערב השמש ובטומאה קלה הרחיצה קודמת מן הערב מעט, עיין גן עדן ענין טמאה וטהרה פרק י״ז ולקמן בהפתיחה לקטע נ״ד.

2. יִכָלד.]? ואולי צ״ל, יפלט, ופרושו שאי אפשר בדרך אחר.

3. עם.] נוסף על זה ועיין בשורה אחרונה של עמוד זה וגם שם משמע זה לעם. שהכת.]=שהכתוב.

5. כי.] דברי הימים ב׳, ל׳, י״ח ולפנינו, מרבית, ואולם הקריאה, מחצית, אין בה ספק.

10. בזבחן.] הח׳ בספק ונראה כר׳ ואולי צ״ל בטהרן. והלוים.] דברי הימים ב׳, ל׳, י״ז.

11. ל׳ל׳ט׳.]=לכל לא טהור.

15. ש׳ה׳ל׳ט׳.] שחיטת הפסחים לכל לא טהור.

16. אחרי.] דברי הימים ב׳, ל״ב, א׳.

א׳, ב׳

לא יכשר שעברו על דברי יי׳ שא׳ שם [תזבח]
את הפסח בערב כבא השמש ולם לא ביאר
לנו מה הוא אשר חפץ אותו באשר א׳ לכל
לא טהור לא הוכשר ד׳ו׳ לנו שנ׳ כי שחיטת הפסח
לפני בוא השמש ואף כי ביארו לנו כאשר
אמרתי

1. שעברו.] מחברנו אומר שאם יחזקיהו עשה שלא כדין תורה לא היה כותב על מעשה זו שלו, אחרי הדברים והאמת. שם.] דברים ט״ז, ו׳.

2. ולם.] המ׳ בספק ובין אם נקרא, ושם, ובין אם נקרא, וגם, אין בידי לפרש מאמר זה, ועין הפתיחה.

4. ד׳ו׳.] מנוקד לסימן הטעות.] שנ׳.]=שנאמר.

בחדש השיני ולא כתוב בו אכילת
מצות ככ׳ ויועץ המלך ושריו וכל
הקהל בירושלים לעשות הפסח
בחדש השני: וראה מה
כתוב אחריו למען עלת הפסח. .
ככ׳ כי לא יכלו לעשתו בעת ההיא
[כי הכהנ]ים לא התקדשו ל[מ]די ו[העָ]ם
לא נאספו לירושלים. . . . .

17. ויועץ.] דברי הימים ב׳, ל׳, ב׳.
20. עלת.] רק הפסח נזכר ולא חג המצות, עיין בהפתיחה.
21. ככ.]=ככתוב; דברי הימים ב׳, ל׳, ג׳.

נ

ענין קרבן פסח

דף קטן וצר של קלף ישן ארכו ז׳ וחצי ורחבו ח׳ והכתב כתב מרובע עתיק מאוד, מסומן T–S Loan 52 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

הקטע הזה, אף שמצבו טוב ורק אותיות אחדות מטושטשות בו, קשה לעמוד על תכנו ולא נתברר לי אם הוא שריד ספר הלכה או שריד פרוש לדברי הימים–ולזה דעתי נוטה–ואולם אין ספק שמחברו חכם קראי. ולהבנת הדברים אמרתי להעיר על מחלוקות אלו שבין בעלי הקבלה והקראים. לפי ההלכה המסורה של התנאים והאמוראים כל חייבי טבילות טבילתן ביום–חוץ מנדה ויולדת, ואולם לפי דעת הקראים נשים אינן חייבין בפסח, עיין גן עדן, פסח פ״ד–כמו שאמרו בכמה מקומות בש״ס, עיין פסחים סוף צ׳ ושם נסמן, אבל הקראים אומרים שטמאי טומאה חמורה טובלים בלילה וטמאי טומאה קלה טובלים סמוך לזמן טהרתן בבין השמשות, עיין ההערה לא׳, א׳, ועיין ג״כ ספר המצות לענן כ״ט והארקאווי שם תרגם: שאינו צריך במקום שאינו יכול, ועיין גם כן שם קמ״ג, כ״ז. עוד נחלקו בזמן הקרבת הפסח, שבין הערבים לדעת חכמינו הוא מחצות עד שקיעת החמה ולדעת הקראים הוא בין השמשות, עיין למעלה עמוד תמ״ה ועל ידי ב׳ הקדמות אלה נעמוד על וכוחו של מחברנו עם בעלי הקבלה. אלה אמרו שמה שמצינו במעשה חזקיה שהלוים הביאו קרבן פסח בעד הטמאים פרושו, בעד אלה שהיו טמאים בשעת ההקרבה בי״ד לאחר חצות ואחר כך טבלו ואכלו פסח בלילה בטהרה, שאין עולה על הדעת שחזקיה התיר להם לעבור על איסור כרת, אכילת קדשים בטומאה. ולפי פרוש זה מה שנאמר, כי אכלו את הפסח בלא ככתוב, לא שאכלו בטומאה אלא ששחטו וזרקו על טמאי שרץ קודם שטבלו מה שאסור על פי הדין כמו שאמרו אין שוחטין וזורקין על טמא, עיין פסחים צ׳, ב׳ בראש העמוד ויש מי שאומר שם ששוחטין וזורקין על טמא שרץ ואולם כל הפוסקים פסקו כדעת הראשונה, עיין רמב״ם בספר היד הלכות קרבן פסח פ״ו, א׳. ופרוש זה לא נתן להאמר לדעת הקראים האומרים שקרבן פסח נקרב בבין השמשות ואם היו טמאים בשעת הקרבתו היו טמאים גם בשעת אכילתו, ואם כן מוכרחים אנו לאמר שאכלו הפסח בטומאה מה שאין הדעת סובלתו כמו שאמרנו למעלה. ומחברנו משיב על זה שנהפוך הוא שמדברי הכתוב מוכח, כי לא היו טהורים בעת אכלם הפסח שזמן הקרבת הפסח וזמן אכילתו קרובים זה לזה שהפסח נקרב בין השמשות ומיד מתחיל זמן אכילתו. ועל השאלה איך אפשר לומר שחזקיה התיר אסור כרת לא השיב מחברנו כלום, ונראה שלדעתו הוראת שעה היתה, עיין למעלה עמוד תנ״ז ועמוד תס״ג.

א׳, א׳

. . . . . . הנביאים ולה . . בה כן כי אסור הפסח כי [אם בארבעה עשר בין הערבי]ם אשר בתכליתו [ו]בתחלת חמשה עשר ככ בין הערבים כל יחזקיהו מקרה אשר כתב יהוה לו עשה בהחדש רשום ואם אלה מתר לעשות פסח לכל פבק בששה עשר הלוא על יחזקיהו המלך לעשות בו בש[שה] עשר ולא בחדש השני כי פנו מכתב ב. . תיהוה ביום חמשה עשר ככ׳ וביום שמונה לחדש באו לאולם [יהוה] ויקדשו את בית יהוה לימים שמנה [כי משמ]נה לחדש עד יום חמשה עשר ה[ם] שמנה ימים ואשר כתוב וביום ששה עשר לחודש כלו כי פנו מ. . . בחמשה עשר ואול[י] יפול שם כלוי על ששה עשר כאשר עשה יהוה את כל ברואיו בששת ימים ושם כלוי נפל על השבת ככ ויָכל אלהים ביום השביעי ויחזקיהו יכול לעשות בששה עשר ולא עשה כי ידע כי אסור לעשות

1. אסור.] השגה על ענן, עיין הפתיחה.

2. בתכליתו.] עיין למעלה עמוד תנ״ג שורה ט״ז תכלית של ארבעה עשר ותחלת חמשה עשר, ועיין מה שכתבתי בזה עמוד תמ״ה.

3. ככ.]=ככתוב; שמות י״ב, ו׳. כל.]=כולהו? ויותר נראה שצ״ל, כי או, כן.

4. לו עשה.] הל׳ בספק ונכתב תיבה אחת, לועשה. והלשון מקרה וכו׳ קשה קצת ומכל מקום לא נראה לי להגיה ופרוש המאמר, כי מעשה חזקיה היתה, הוראת שעה,=מקרה אשר כתב ה׳ לו; עיין בהפתיחה.

5. אלה.] רק הה׳ ודאי ונראה שצ״ל, היה. מתר.] הכתיבה הרגילה, מותר.

6. פבק.] פ׳ב׳ בספק ואין בידי לתקן; עיין בהפתיחה.

8. פנו.] הפ׳ בספק ונראה שצ״ל כי כלו מטהר בית יהוה, ועיין ההערה לשורה י״ג.

9. וביום.] דברי הימים ב׳, כ״ט, י״ז.

13. פנו מ. .] פנו מטהר? ועיין ההערה לשורה ח׳.

14. שם כלוי.] עיין גנזי שעכטער א, י״ד–ט״ו ושם מובא הפסוק הזה מדברי הימים לראיה, שכל מעשה ומלאכה שנגמר בזה היום נזכר סיומו וגומרו ביום של מחר, וכן צריך לפרש הפסוק ויכל שבבראשית ב׳, ב׳ ועיין גם כן פרוש דניאל אלקומסי לבראשית בהצופה ח׳, נ״ג.

כי אם בארבעה עשר: ודע כי בכל פנים אסור להדיח את אכילת מצות שבעת ימים ממועדים אם טמא מת וית. . . בל . . . מאי . . . אם בכל דרך רחק[ה] . . .

א׳, ב׳

פסח כי שחיטת פסח לט[והרים צוה] יהוה ובנ[י]ום [ארבעה] ע[ש]ר אלה שלש דברים תלוים בפסח מקדש יהוה הוא הראשון ושנית היא טהרת נפש ושלשי ארבעה עשר ועוד רביעי על ידי כהן ואכילת מצות [לטהו]רים ולטמאים אבכיל מקמות וגם בנ[ד]רך רחקה על כן לא חדלו אבותינו מאכול את המצות בשבעת ימים מן חמשה עשר ועד [עשרים וא]חד וגם בטומאתם והלוא תדע כי כנ[תו׳] הלוא למה נגרע לבלתי הקריב את קרבנן יהו[ו]ה והוא פסח ולא כתוב למה נגרע [ל]בלתי אכול מצות ועוד כתוב ועשה פסח ליהוה בחדש השני כי צוה על הפסח לבדו וגם יחזקיהו המלך יעץ על הפסח

20. אסור.] גם הטמא שנדחה לפסח שני חוגג חג המצות בט"ו ניסן; עיין הפתיחה.
21. וית.. בל.] נראה שצ"ל, ויתר (=ושאר) כל.
22. מאי.] צריך להשלים: הטומאות וכן אם בכל וכו׳; והלשון בכל קשה קצת.

2. שלש.] עיין בהקטע שלפני זה סוף ב׳, ב׳: שלשה עדים, ועיין שם בההערה.
4. טהרת נפש.] שלא יהיה טמא מת. ושלשי.] צ"ל ושלישי.
5. כהן.] שאם אין כהן אין נקרב על ידי ישראל.
6. אבכיל.] צ"ל ובכול; עיין הפתיחה.
7. מקומת.]=מקומות.
10. הלוא.] צריך למחקו שנכפל מראש השורה.
11. למה.] במדבר ט׳, ז׳.
13. ועשה.] שם י׳.

חכמים בלא ראיה מן המקרא וימות שנת החמה ש׳ס׳ה׳ ימים ורבוע מדברי חכמים בלא ראיה מן המקרא: ואתה הודיתה שהוא כדבריהם הלא אמרת מתהפוך וקרי ושטות . . . . . שכל אותן המצות וכל אותן הדברים שפתרו חכמים [הי]באו ראיה מן המקרא איזה

10. ורבוע.] בשורה ח׳ מחברנו מדקדק ואומר, שנ״ד ימים וכמה חלקים ולפי זה נראה שדעתו היא ששנת החמה היא שס״ה ימים ורביע בדיוק וזו היא תקופת שמואל ואולם תקופת רב אדא שונה היא. ועיין גן עדן, הבדל שנה משנה פרק א׳: וימי השמש שס״ה יום ורביע ואולם בעל אדרת אליהו מחשב שנים על פי דעת אלבתנאי והוא ששנת החמה היא שס״ה יום ורביע פחות י״ג ראשונים ול״ה שניים מששים ראשונים בשעה, עיין דבריו בענין קדוש החדש פרק י״ח.

12. אמרת.] מכאן עד הסוף הדברים סתומים וחתומים ואולי כוון לאמׂרׂתׂ חלקים שבד׳ שערים, עיין בארנשטיין בספרו הנ״ל ע׳ו, ע״ט, ק״א, ק״ג, ק״ה.

מט
ענין פסח שני

דף אחד נייר ארכו כ"ד ורחבו ט"ז והכתב כתב מרובע, מסומן T-S Loan 82 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

הקטע הזה לקוי הרבה וביחוד העמוד השני שלו כמעט אין בו שורה שאינה לקויה או משובשת ובכל זאת רק קצת נשאר בו שלא השלמתי על ידי אומד הדעת, ואקוה אשר עלתה בידי לעמוד על דבריו. הדעת נוטה שיש כאן לפנינו שריד ספר המצות לחכם קראי או שריד מאמר על הלכות פסח וכרוב חבורי הקראים מחלוקת מחברנו אינה עם בעלי הקבלה לבד אלא עם חכמי הכתה שלו שעליהם נתקיים מאמר החכם, עתידה תורה שתשתכח מישראל שאין לך דבר בתורה שלא נחלקו חכמי הקראים קצתם עם קצתם.

העמוד הראשון מתחיל בהגדר זמן של בין הערביים ומחברנו מסכים לדעתו של ענן (עיין מה שהרחבתי בזה למעלה עמוד תמ"ה) שהוא תכלית יום שלפניו ותחלת יום שלאחריו. ואולם הוא חולק עליו–אפשר שזכר את שמו בהחלק הנאבד או שמשום כבודו העלים את שמו, עיין מה שכתבתי למעלה עמוד תמ"ו– בזה שאמר, שע"פ שחל בערב שבת שדוחין את החג ליום א' ומקריב את הפסח בערב ט"ז, ומביא ראיה מחזקיה שהקריב את הפסח באייר ואף שבט"ז של ניסן כבר טהרו את המקדש ואם דוחין את הפסח לט"ז מפני השבת למה לא דחו אותו מפני הטומאה, ועל כרחך שאין לך פסח שאינו נקרב י"ד בין הערביים, או בי"ד ניסן או בי"ד אייר. כבר הערותי למעלה עמוד תמ"ו שלא מצינו לו חבר לענן בדבר זה ואף שכמה חלוקי דעות אצל חכמי הקראים בפסח בשבת כולם חולקים על ענן ואומרים שאין פסח נקרב בט"ז. לדעת מחברנו חגג חזקיהו את חג המצות בניסן ולא באייר, ואף שלפי פשוטן של הדברים בדברי הימים ב', ל' לא נראה כן לא נמנעו הרבה מחכמי הקראים לאמר כך כדי שלא לתן מקום לבעלי הקבלה לרדות אותם, עיין בהפתיחה להקטע שלפני זה. ודע שיש מהקראים שאמרו שהטמא בחדש הראשון מותר לו מצד הדין לאכול חמץ ושלא יעשה מקרא קדש בחג המצות שחוגגים אותו כל ישראל אלא מדרך ותור (=לפנים משורת הדין) ימשך הוא כדין כל ישראל אך מי שהוא בדרך רחוקה לא יתחיב לו מכל זה דבר, עיין גן עדן, פסח פרק ו'. וברור שדעה זו היתה ידועה למחברנו ולכן הוא מאריך להוכיח שמצות חג המצות ומצות קרבן פסח ב' מצות הם, הטמא מקריב פסח בשני אבל חייב במצות המצות במועדו.

ב׳, ב׳

ב . . . .
של חג ה[מצות] . . . .
משה כת׳ וב[חמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות לי״י]
שבעת ימי[ם מצות תאכלו וכת׳ אך ביום]
הראשון תשבי[תו שאר מבתיכם וכת׳ שבעת ימים
שאר לא ימצא בבתיכ[ם וכת׳ וביום הראשון]
מקרא קדש וג׳ וחזקיהו ודורו לא עשו
אותו בזמנו ואכלו חמץ ועשו בו מלאכה
בימי מקרא קדש ש עד שקבץ ואסף
כל ישראל ואחר כך עשו חג המצות
באייר לכך נאמר והעם לא נאספו ייי״
לירושלים הידעת שמצות מועד היא (
רצויה בקהל ובחבורה ולפיכך נצטוו (
כל ישראל זכורים לעלות לרגלים שנאמ׳
יראה כל זכורך: שהמועד יבקש ייי״
שלשה עֲדים עד שיהיה מועד תָּם

3. ובחמשה.] ויקרא כ״ג, ו׳; דרש תאכלו, רבים, שכל ישראל יחגו אותו ואינו חג אם רק מקצתם חגים וכן בשאר הפסוקים שהביא הדרשה היא מלשון רבים שהשתמשה בו התורה.

4. אך.] שמות י״ב, ט״ו.

5. שבעת.] שם י״ט.

6. וביום.] שם ט״ו; ואולי כוון מחברנו להפסוק, ביום הראשון, וכו׳ בויקרא כ״ג, ז׳ שבשניהם נאמר, לכם, לשון רבים עיין ההערה לשורה ג׳.

9. ש.] הסופר הכפיל הש׳ שבקדש.

10. ואחר כך.] עיין בהפתיחה, שדעות שונות אצל הקראים אם חזקיה עשה חג המצות באייר או לא.

11. והעם.] דברי הימים ב׳, ל׳, ג׳. ייי״.] אותיות אלו כתבן הסופר להשלים השורה, ואולי היה שמו יעקב; עיין גם כן שורה ט״ו.

14. יראה.] שמות כ״ג, י״ז.

15. יבקש.] אין המועד ככתוב אם לא ימצאו בו ג׳ דברים. ונראה שהג׳ דברים הם, הזמן הקבוע לו, הקרבת הפסח ואסיפת כל העם בירושלים. ועיין בהקטע הבא א׳, ב׳: שלש דברים תלוים בפסח ואולם שם מדבר בקרבן פסח וכאן בחג המצות.

ג׳, א׳

. . . . ה לאמוץ
. . . . [חקת] עולם
[תחגהו] . . . . תהפוך י׳,
. . . . המקרא מראש
[לסופו] . . . . הוציא ממנו עיבור
. . . . עשרה חדשים אלא
אם כן כדברי חכמים: הדבר שאי אתה
בקי ויודע בו תאמר הוא כדבר חכמים
ודבר שאתה יודע בו כמעט תעוית
ותשויש ותחליף עליהם: זה הודאה
שלך לְאֻמָּתָן של חכמים מן חסרון דעתם
בדבר שאם אתה היית יודע בו כמעט
כחוט השערה היית תשויש ותעוית וחליף
עליהם בשביל שלא ידעת בדברים הללו בין

ג׳, ב׳

. . . .
ש . . . .
לא יהיה . . . .
אחת יהיה . . . .
אחריהן שליש מע . . . ים . . . .
. . . . . ב . . ב . בשביל שאי[ן] . . . .
. . . . . . יודעים עיבור השנה בעיבור שימות
שנת הלבנה ש׳נ׳ד׳ ימים וכמה חלקים מלמוד

2. חקת.] שמות י״ב, י״ד.
10. ותשויש.]=ותשביש וכן בסורית ובערבית שוש=שבש.
11. לאֻמָּתָן.] אפשר שצריך לנקד לאֲמָּתָן, משום שאתה מתירא מן החכמים,–חכמי הקראים, עיין ההערה לא׳, א׳, י׳– שאֻמָּה אין לו מובן כלל כאן ואף שגם אימה קשה קצת. דעתם.] צריך לאמור דעתך.
13. תשויש.] עיין ההערה לשורה י׳ ועל פי הדקדוק היה לו לאמור כאן, משויש ומעוית ומחליף.

יבוא: וכך החלוקים אומרים
שזה שאמרו חכמים לא בדו פסח ולא
גה'ז' עצרת ולא א'ד'ו' ראש השנה ולא א'ג'ו'

א', ב'

יום הכפ[ורים לא ז'ב'ד' פורים] . . . .
והדיחו [המועדים] . . . .
כספים ש . . . .
השבת . . . .
לא יתנו כספים. . . . .
ראה שמכמה צ[דדים] . . . .
ושקרות לדבר צד אחד מזה . . . .
כי הכל מודים כי כל מי שיש לו כוח
הדעת ויוכל להחליף מועד מיום ליום
בעלילה גם יוכל להדיח שבת בעלילה:
ואם תאמר לשבת לא היה יכול
להדיח היה יכול לעשות בעלילה ש
שכספים של צדקה מותר לקחת מעושה
רגלים בשבת והיו יכולים לעשות בכמות
זה הדבר גירוע ותוספה: עזוב

14. החלוקים.] שבין בעלי הקבלה והקראים? ויותר נראה שהחלוקים הם כמו החלופים שבין ר' סעדיה ובן מאיר, עיין מחלקת רב סעדיה גאון ובן מאיר לבארנשטיין צ"ה וגו', ועיין ההערה הבאה.

15. חכמים.] הם חכמי בעלי הקבלה כמו שמוכיח העניין ובשורה י', חכמים הם חכמי הקראים ומזה ראיה שהחלוקים שבשורה י"ד הוא ספר או מאמר לחכם רבני והמחבר ההוא באמרו חכמים כוון לחכמי התלמוד.

10. בעלילה.] מחברנו מאשים את בעלי הקבלה שעלה (pretext) מצאו להם להחליף את החגים מזמנם הקבוע להם בתורת משה לזמנים אחרים.

13. מעושה.] צ"ל מעולה, ועיין בהפתיחה.

14. בכמות.] הכ' נראה כב', ואולם ברור שצ"ל כמות.

15. עזוב.] נראה שהמאמר הזה נכתב באלפא ביתא וכאן מתחיל אות עין ולכן הניח הסופר חלק בין סוף ס' לראש ע'.

ב׳, א׳

. . . . ק
. . . . הוה
. . . . הכנסתו
. . . . .חוקה לכם
. . . . .לאכול פסח: ולא
. . . . יש אותה: ולא לנוגעי
[נבלה ולא לבעל קרי ולא לנוגעי] שרצים ואילו טמאים
שדברת לא אילו שלשת מינים היו היה
להם לאכל פסח למה פסח שני ואם
פסח בשני בשביל טמאים למה חג המצות
בשני שמעולם לא צוה הק׳ב׳ה׳ לחוג חג
המצות בשני ולא אסר אכילת מצה לכל
טמא אכילת מצה בזמנו למה לא עשו
והדיחו מזמנו אלא ללמדך שהמועד באסיפה
ובחבורה ואמ׳ כל עדת ישראל יעשו אותו
שיום אחד ויעוד לכל עדת ישראל לעשותו

7. נבלה.] השלמתי על פי השורה הבאה שרק בשלשת מיני טומאה, מת זב ומצורע, נדחה לפסח שני משום שטומאתן טומאת ז׳ אבל נבלה בעל קרי ושרץ טובל ושוחטין עליו פסח ראשון ואכלו בערב, ובזה מחברנו מסכים לדברי התלמוד, עיין פסחים צ״ג, א׳ ושם נסמן וכן היא דעת בעל גן עדן, עיין שם פסח פרק ד׳.

8. לא אילו.] פרוש, ומה שאמרת שהיו טמאים ולכן נדחו לפסח שני אינו נכון שאם לא היו טמאים בג׳ מיני טומאה–שמטמאים שבעה, עיין ההערה שלפני זו–לא נדחו לפסח שני אלא אכלו פסח ראשון. ואין ספק שדברים אלו מכוונים למה שאמרו בכמה מקומות בבבלי, ירושלמי ותוספתא (עיין סנהדרין, תוספתא ב׳, י׳, בבלי י״ב, א׳ וירושלמי א׳ דף י״ח, ד׳) שחזקיה עבר השנה מפני הטומאה. ועיין שם בירושלמי שאמרו שהיה מפני טומאת מת או משום עבודה זרה שבמקדש.

12. ולא אסר.] פרושו, שבתורה נאמרה רק שמביא פסח שני ולא שחייב לחג חג המצות בשני, ולשון מחברנו, לא אסר, שלא בדיוק הוא שהרי מותר לאכל מצה בכל השנה וכוונתו כמו שכתבתי, ועיין הפתיחה.

15. כל.] שמות י״ב, מ״ז.

מח

מאמר על עבור שנים נגד ר' סעדיה (?)

קונטרוס בן ג' דפים ארכו כ' ורחבו י"ח, מסומן T–S Loan 135 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

השליש העליון של הדפים כמעט נקרע לגמרי ודבר זה גורם קושי גדול בהבנת דברי הקטע. ספק גדול לי אם הדפים נסדרו כהוגן ודעתי נוטה שהדף האחרון הוא באמת ראש הקטע, ובכל זאת מידי ספק לא יצא ולכן לא שניתי את הסדר שנתן לו מכורך הספרים, וספק אחר שאי אפשר להתברר הוא, אם הדפים תכופים או לא. ואולם ברור הדבר שיש לפנינו בהקטע הזה מאמר בענין עבור שנים לחכם קראי נגד חכם רבני. השערתי שהחכם הרבני הוא ר' סעדיה יסודה בזה שכבר נודע לנו שהרבה חכמי הקראים וביחוד הקדמונים שבהם חברו מאמרים וספרים בענין זה נגד הגאון הפיתומי (עיין ספרו של פוזנאנסקי בלשון אנגלית, הקראים מתנגדי ר' סעדיה) ולא נודע לנו חכם רבני אחר שנחלקו עליו הקראים בעניין זה. גם הלשון והסגנון שמשתמש בהם מחברנו נגד החכם הרבני המלאים בוז ולעג (א', א', י' וכו', א', ב', ט' וכו', ג', א', ז' וכו') הם הם שהרגילו בהם הקראים בווכוחם עם הגאון. בההערה לסוף א', ב' שערתי שהמאמר הזה נכתב בסדר אלפא ביתא ויש לנו הרבה מאמרים מקדמוני הקראים שנכתבו בסדר זה, עיין לקוטי קדמוניות לפינסקער ב', י"ט–כ"ד. ואולם אין לייחס מאמר זה לשלמה בן ירוחם שסגנונו של הקנאי הקראי הזה משונה מכל וכל מסגנונו של מאמר זה, ואף שאפשר שמחברנו היה בן דורו. ומה שיש לי להעיר על פרטי הדברים שבהקטע זה הוא.

הטענה העתיקה שטענו הקראים נגד חכמינו שהם הדיחו המועדים מזמנם על ידי הדחיות, לא בד"ו פסח וכו' מצאה מקומה גם במאמר זה, וראוי לתשומת לב שהוא מביא הדחיות ממקור שלא נודע לנו עד כה ושמו, החלוקים. בההערה לא', א', י"ד שערתי שאפשר שהחלוקים הם, החלופים שבין ר' סעדיה ובן מאיר הנודעים לנו מכבר. בסוף דברו על הדחיות הוא משיג על בעלי הקבלה שאוסרים ליתן מעות צדקה בשבת ובזה הם גורעים ממה שכתוב בתורה. כאשר כל העמוד א', ב' נלקה בחסר קשה לעמוד בברור על מחלוקה זו שיש לו עם בעלי הקבלה שלא נראה לומר שהתיר טלטול כספים בשבת לצורך מצוה. ואולי שמדבר ממחצית השקל שלפי דעת ענן (עיין ספר המצות הוצאת רש"ז שעכטער ט"ז–י"ז) זמנו של מחצית השקל הוא ב' ימים קודם יום הכפורים והדעת נוטה שלפי דבריו נותן גם בשבת שנתינת מחצית השקל היא מצוה מן התורה וטלטול כספים אינו אלא דברי סופרים או מנהג. ראויה לתשומת לב היא דעתו של מחברנו שבימי חזקיהו המלך עשו חג המצות באייר ולא מפני שהיו טמאים

בי"ד בניסן אלא משום, שמצות מועד היא רצויה בקהל ובחבורה, (ב', ב', י"ב–י"ג ועיין ההערה לשורה ט"ו) ובניסן עדיין לא נאספו כל ישראל. קרבן חזקיה הוא עניין שנשאו ונתנו בו הרבה חכמי הקראים, שבעלי הקבלה הביאו ראייה ממעשה המלך החסיד הזה שעבור השנה תלוי בבית דין ולכן נאמר שם ויועץ המלך (דברי הימים ב', ל', ב') שבעצת הסנהדרין עבר השנה. ותשובות שונות להקראים על זה, יש מהם שאמרו שחזקיה לא עבר השנה כלל ולא עשה אלא שהקריבו פסח שני ויש מהם שאמרו שעשה חג המצות באייר אבל הוראת שעה הייתה, (עיין אשכל קצ"ט ור', מבחר לשמות י"ב, א', גן עדן, קדוש החדש פרק ו' ופסח פרק ז', אדרת אליהו פסח פרק א') ואולם דעת מחברנו חדשה היא, ועיין גם כן בהפתיחות לב' הקטעים הבאים.

א', א'

. . . . .ה
. . . . דברי
. . . . [דב]רים תצדק
. . . . בו. .
. . . . ו שקר השנים
. . . . [ש]קר . הלא תראה
[כי] דבריך מחסרי דעה שמועד יתנהג
בעיבור השנים ובעיבור יום זמנו בעיבור
שנים ובחשבון מולד לבנה הצדקת
לחכמים והודית שהן כדבריהם ושקרת
בשלישי יום עיבור זמנו אם באילו שנים
צדקו גם בזה ואם בזה יום עיבור זמנו לא
צדקו גם באילו שנים לא צדקו מֵהדין בך

8. בעיבור השנים.] המועדים תלויים לפי דברי התורה בחדשי הלבנה ובאביב וקציר של שנת החמה ולכן אי אפשר שיהיו החגים במועדם מבלי עבור השנים, עיין גן עדן הבדל שנה משנה פרק א' ואדרת אליהו, קדוש החדש י"ח. ובעבור יום זמנו.] אם לא נראת הלבנה בזמנה אין ראוי לעשות החדש הזה חסר ולקדש יום שלשים אלא עושין הישן מלא, מה שאין כן לדעת בעלי הקבלה שהחדש נקבע חסר על פי החשבון גם אם לא נראתה הלבנה או מלא גם אם נראתה, עיין גן עדן, קדוש החדש פ"י ואדרת אליהו י"א.

10. לחכמים.] חכמי הקראים, ואולם עיין שורה ט"ו ושם חכמים, חכמי התלמוד ותלמידיהם, עיין שם בההערה.

13. מֵהדין.] נראה שפרוש בטוי זה הוא, שמההגיון השלם מוכח שלא צדקת בדבריך שהם סותרים זו את זו; הנקוד מֵהדין בצירי הוא זר.

כי חלל [יהודה] קדש יה׳ אשר אהב. והלוא
[כן אמר יחזקאל] קדשי בזית ואת שבתותי חללת:
[ואם הקריב את ה]פסח [בל]יל ששה עשר
[הלא בז]ה קדש כי לא עשה קדש פסח
[ככתוב]: ויחלל את השבת כי עשה ביום
[ששה עשר] ביום אשר לא צוהו יה׳: ודע
[כי מוזהרים] אנחנו לעולם לחלל את קודש
אשר הקדישו יה׳ לעשותו חול והוא שבת
קדש ומועדים ומקדש הקודש והקרבנות
הקדשים אשר הקדישם יה׳ כבכורות צאן
ובקר: ויתר הקדש ועץ קדש הלולים לא
נוכל לעשותם חול ואשר קרא יה׳ אותו
חול כששת ימי המעשה כיתר מקומות
שלא מקדש יה׳ הם: לא נוכל לעשותם
[קודש]: כן אסור לחלל את עת הפסח אשר
[ה]ק[דישו] יה׳ לקרוא אותו חולי. . . הפסח
ולהקד[יש יום ששה עשר] לפסח אשר קרא
יה׳ אותו [חול ולהחליף ז]מן קודש לחול
. . . .[אי]ן לעשות פסח
[בל]יל ששה עשר] . . שו ומצ. . .
. . את נפשו ב. . . . . קדשו. .

ד׳, ב׳

מאלהים. . . כי אלהינו יודע כי יגיע
פסח בערב שבת. . . ח עד

4. יחזקאל.] כ״ב, ח׳ ולפנינו שבתתי חסר.
5. בליל.] בשחל ערב פסח בערב שבת, עיין הפתיחה.
7. ככתוב.] שבתורה נאמר להקריב הפסח בי״ד לניסן והליל שלאחריו כבר ט״ו בניסן הוא.
9. לחלל.] צ״ל מלחלל, ואולי צ״ל בראש השורה, אסורים.
13. ועץ.] נטע רבעי בלשון המשנה.

ששה עשר: והלוא אש . . . . . עד ששה
עשר הוא מחכם את נפשו מ. . .
והלוא ויהי אנשים אשר היו [טמאים לנ׳ א׳]
ולא יכלו לעשות הפסח: והלוא כתוב [בתורה]
איש איש כי יהיה טמא לנ׳ או בדרך [וע׳ פס׳ ליהו]ה
בחדש השני: והלוא הם שאלו [מה] ל[עשות בטמאת]
מת ולא על יתר טמאות [ועל אלה שבדרך רחוק]ה
ואלהים ידע כי יש עלה אחרת שלא יוכלו
לעשות פסח במועדו מלבד טמאת מת
אשר שאלו בה; על כן השיב יחד אותו
דבר על אשר שאלו ועל אשר לא שאלו
על כן מקרה אשר יקרה בעבור הפסח
למען להיות דעת לדורות אחרונים חוק
ולא יעבר ככ׳ והאיש אשר הוא טהור וגם
הוא תשובה דבר לכל טמא שבעה ולא ל[טמא]
מת בלבדו והלא היה גם ה. . . . .
אשר לא שא[לו] . . . . עלת
שבת כאח . . . . ם את
הפסח הלוא . . . .
. . . צב על . . . . . ך אשר לא ת
. . . .

3. והלוא.] נראה שצריך להשלים כך: והלא אשר ימתין–להקריב הפסח בשחל ע״פ בשבת–עד וכו׳.

4. מחכם.] פרוש, הוא מראה על עצמו שחכם הוא יותר–מאלהיו כך צ״ל בסוף השורה–שהקב״ה לא צווה בתורה להקריב קרבן פסח בט״ז כשחל ע״פ בשבת ואף שלא נעלם ממנו כי לפעמים יגיע כך.

5. והלוא.] נראה שחסר, כתוב, אחר והלוא. ויהי.] במדבר ט׳, ו׳.

7. איש.] שם י׳.

14. כן.] נראה שצ״ל כל.

16. והאיש.] במדבר ט׳, י״ג.

בליל חמשה עשר: כי חמשה עשר הוא יום הראשון ואולם צוה לזבח בערב ביום הראשון בחמשה עשר ולאכול בלילה הוא ובלי להלין לבקר: על כן כתוב ביום הראשון בלשון ב׳ על [תזבח]: וכתוב לבקר למד בלי ילין עד בקר: [מזה] ש[תד]ע כי זביחת פסח ביום הששי בארבעה עשר בערב טרם בוא שבת ואם לא יאכל אין עליו מאומה למען שבת: הלוא אם יכשר שלא יאכל חטאת אשר צוה לאכוֹל והוא שעיר עזים החטאת שלא אכל אהרן למען אבלו: כי אין לאבל לאכול את הקדשים: וכן כתוב

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

ג׳, ב׳

ואם ארבעה עשר הוא שבת ישחט בחמשה עשר את [הפסח בערב של יום] ארבעה עשר בתחלת חמשה ע[שר ש]הוא נקרא ערב ככ׳ תזבח בערב ב[יום הראשון]

8. בערב.] אחר שקיעת החמה שכבר הוא יום הראשון של חג המצות, עיין הפתיחה.
12. ביום הששי.] בערב פסח שחל בערב שבת.
13. לא יאכל.] שאי אפשר לו לצלות את הפסח הנקרב בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, עיין הפתיחה.
15. שעיר.] עיין ויקרא י׳, י״ט.
17. כתוב.] נראה שהביא מחברנו הפסוק בויקרא י׳ י״ט.

1. ישחט.] הי׳ ארוך ונראה כעין ו׳ ואולם אין ספק שצ״ל, ישחט ולא ושחט.
4. תזבח.] דברים ט״ז, ד׳; לדעת מחברנו ערב הוא אחר שקיעת החמה וכבר מוצאי שבת הוא, עיין הפתיחה.

ובעשותך כן הלוא שמרת את השבת ולא דחיתה את הפסח: וכל אשר יהחזר את הפסח לעשות בליל ששה עשר עזב שתי מצות מעליו שתי נכרת א׳ הוא כי לא הקריב פסח במועדו ושנית כי עשה פסח ביום שלוא צוהו יה׳ והוא בדא מלבו כמועד ירבעם בן נבט: והלוא [צוה] יה׳ להבדיל בין קדש לחל: ככ׳ ולהבדיל בין הקדש ובין החל: ואתה תדע כי זמן של פסח הוא קודש הקדישו יה׳ לעשות בו פסח ופסח הוא קׂדש לעשות קודש בעת מקׂדשת והוא בין הערבים תכלית של ארבעה עשר ותחלת חמשה עשר

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

ד׳, א׳

אשר הקדישו נקרא בוגד ועושה תועבה ככ׳ בגדה [יהודה ותועבה] נעשתה ביש׳ ובירוש׳

6. יהחזר.] הקריאה בספק ואולי צריך לקראות, יאמר.

7. לעשות.] אם נקרא, יאמר, בסוף השורה העברה, לעשות הוא הפעל שנתקצר במקום, להעשות.

8. נכרת.]=כריתות בלשון המשנה.

11. ירבעם.] כפי הנראה כוון למה שאמרו קצת מהקראים שירבעם בן נבט היה הראשון להחליף מצות קדוש החדש שהיה בראיה לקדשו על פי חשבון המולד, עיין אורח צדיקים להקראי שמחה הלוצקי בדוד מרדכי י״ז, ב׳.

16. מקדשת.] על פי חקי הדקדוק צ״ל מקֻדשת ולא מקׂדשת.

2. בגדה.] מלאכי ב׳, י״א.

תקריבו ליהוה לא תעשה חמץ כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה ליהוה: ואחריו כתוב קרבן ראשית קרבן ראשית הנעשה חמץ תקריבו לפני יהוה ואל תקטירו אתם: ולמה כתוב תקריבו אתם ליהוה בלשון רבים: ולא כתוב תקריבו אותו בלשון יחיד למען כי [הן] שתי הלחם ככ׳ שתים שני עשרונים סלת תהיינה חמץ תאפינה בכורים לידוה: תהיינה בלשון רבים תאפינה בלשון רבים: [וע]ל כן כתוב תקריבו אותם: ועליו כתוב קרבן ראשית: והוא לחם התנופה לחם חמץ החטים אשר בשנה: על ....

....

....

....

....

....

ב׳, ב׳

גז צאנך: והוא אשר גזזו מראשית גזזו הצאן וכתוב ביחזקאל וראשית [כל בכורי] כל וכל תרומת כל: והם ראשית ות[רומת כהן מכל] פרי האדמה וכל פרי העץ: וכ[ן כתוב ו]ראשית עריסתיכם: והוא ראשית הבצק אשר לשו מתבואה החדשה: כן קרבן ראשית מן ראשית החטים אשר קצרו בשנה להקריב בחג השבועות

13. שתים.] שם כ״ג, י״ז.

1. גז.] דברים י״ח, ד׳; בסוף העמוד העבר צריך להשלים: וכן כתוב וראשית גז.
2. ביחזקאל.] מ״ד, ל׳.
4. וראשית.] שם ובבמדבר ט״ו, כ׳: ראשית עריסתיכם.

וכאשר כתוב לעומר שעורים ממחרת יי השבת את עומר ראשית קצירכם אל הכהן: והוא ממחרת השבת השביעית: וכאשר כתוב ביום עומר ראשית קצירכם: ראשית כתוב ואין מלפניו קציר כי הוא ראשית לכל ראשית ואין מלפניו ראשית לו: כן כתוב קרבן ראשית והם חטים לחם חמץ ביום חג השבועות אין מלפניו קציר החטים בשנה ההיא: כי ראשית נקרבה בחג השבועות ולא מלפניו: [ו]אם לא תלמד פתרון ראשית מכל אשר כתבתי: הלא תלמד מן הכתוב בראשית ב[רא אלהים את השמים ואת הארץ ולא נברא שום דבר קודם לכן]

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

ג׳, א׳

מצות תזבח בערב: דע כי לא הוא כי לא כתוב ולא ילין [מן הבשר אשר ת]זבח בע׳ ליום הראשון כתוב ב[יום ולוא] ליום: ודע כי תזבח כתוב על זב[ח הפסח שבא ביום] הראשון בערב: על כן כתוב ביום ולא ילין כתוב למען בקר ככ׳ לבקר: ואם אסור להלין פסח ביום הראשון הלוא אסור אכילתו

8. ממחרת.] ויקרא כ״ג, י״א. יי.] ב׳ אותיות אלו להשלים השורה.
9. את.] ויקרא כ״ג, י׳.
19. בראשית.] בראשית א׳, א׳.

1. תזבח.] דברים ט״ז, ד׳.
5. ככ׳.]=ככתוב.
6. הלוא.] לפי פרוש הרבנים ביום הראשון מוסב ללא ילין, עיין הפתיחה.

ולזאת תדע כי שגית הרבה בדבר הזה: ואין [בכורים של חטים אלא של] שעורים והם עוד ר[כים רטובים] מלאים לחים: ואם בעיר אחת מ[ארץ] ישראל יכשר: על כן כתוב שמור את חדש האביב גם זאת תדע כי הקריבו בכורי חטים ביום חג השבועות ולא בניסן ככ׳ עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמישים יום וה׳ מנ׳ חד׳ ליְיָ ראה ובין בדבר כי בתחלה כתוב ככ׳ תספרו חמ׳ יום: ואחרי כן כתוב והקרבתם מנ׳ חד׳ ליהוה: וזאת מנחה חדשה ה[יתה] נעשית מן החטים ואם כדבריך הקריבו עמר מן החטים בניסן: [ו]לוא היא מנחה חדשה בניסן כ[כתו׳ מה[ח]ל [חרמש בקמה תחל לספר שבעה שבועות וכתו׳ והקרבתם]

א׳, ב׳

מנחה חדשה לַיה׳: ועוד כתוב בכורים ליה׳: ועוד כתוב וביום הבכורים ב[הקריבכם מנ]חה חדשה ובכורים וחדשה לא יהיה [כי אם רק] בפעם אחת: כי כאשר יהיה בכור [לאיש והוא בכור לא]ב אחד לנחלה ולא שנים: ופטר רחם בכור מאמו אחד ולא שנים: וכן מכל דבר בכורי כל

12. בכורים.] רשמי האותיות ב׳ כ׳ י׳ ם׳ עוד נראות לעיין ואולם בִין ב׳ לכ׳ נראה שהיה כתובה עוד אות אחרת ואולי נכתב, ביכורים, מלא; ועיין בהפתיחה פרוש הדברים הסתומים.

14. שמור.] דברים ט״ז, א׳.

16. עד.] ויקרא כ״ג, ט״ז.

18. ככ׳.]=כתוב כך? ואם כן הוא, כתוב, קודם ככ׳ צריך למחקו.

21. עמר.] צ״ל אחר העמר, שמיד שנקרב העמר הקריבו מנחת חטים, עיין הפתיחה.

22. ולוא.] כל המלה קצת בספק, גם הלשון ולוא היא קשה ואף שאפשר שהוא כמו, ואין מנחה חדשה וכו׳. מהחל.] דברים ט״ז, ט׳. והקרבתם.] ויקרא כ״ג, ט״ז.

1. בכורים. ויקרא כ״ג, י״ז.

2. וביום.] במדבר כ״ח, כ״ו.

6. בכורי.] במדבר י״ח, י״ג ולפנינו, בארצם ולא בארץ.

אשר בארץ אחד ולא [שנים וכן] בכורי שעורים פעם אחת: והוא עומר הנקרב ממחרת השבת הראשונה: ובכורי חטים מנחה חדשה הקריבו פעם אחת אחרי חמשים יום ביום חג השבועות: והוא חודש ו[בכורים]: ככ׳ וביום הבכורים בה׳ מנ׳ חד׳: ואם תקריב ב[ניס]ן [מנחה] מן החטים החדשים הלוא יהיה חדש בניסן ולא [יהיה ב]חג השבועות: כי כל דבר יהיה חדש בתחלתה [וכ]ל תבואת אדמה ופרי העץ לא נקראו בכורים [רק] כי אם בראשיתם ותחלתם ולא אחרי שנ[ים] שלוש חודשים ככ׳ כבכורה בתאנה בראשיתה: וכת׳ כבכורה בטרם קיץ וכת׳ ואיש בא מבעל שלישה ויבא לאיש האל׳ לחם בכורים עשרים לחם שעורים: ובזאת תדע כי בכורים וחדשה הם מראשית החטים ככ׳ כבכורה בתאנה בראשיתה: בראשיתה כתוב כי בכו[רים]

. . . .

ב׳, א׳

חדשים אשר הקריבו מהם לחם בחג השבועות כתב [קרבן ראשית] תקריבו ~~עולה~~ אתם ליהוה ועל המ[זבח] לא יעלו: הם לחם חמץ העשוים מן החט[ים או השעורי]ם והקריבו בחג השבועות לפני מזבח יהוה ולא העלו להקטור על מזבח יהוה כי אין להקטור חמץ ככ׳ כל המנחה אשר ת׳

11. חודש.]=חָדָשׁ והו׳ משמש קמץ קטן ועיין שורה י״ז: חודשים=חֳדָשִׁים.
17. כבכורה.] הושע ט׳, י׳.
18. כבכורה.] ישעיה כ״ח, ד׳. ואיש.] מלכים ב׳, ד׳, מ״ב.

2. קרבן.] ויקרא ב׳, י״ב.
6. להקטור.] צ״ל להקטיר. כל.] שם י״א.

אכילת קרבן פסח. ומדבריו מוכח שהוא מפרש, הייטב בעיני ה׳, בויקרא י׳, י״ט כמו שפרשו בעלי הקבלה שהה׳ בהייטב הוא לתימה (עיין ספרא במקומו) ולא שהוא, ה׳ הדעת, כמו שפרשו חכמי הקראים הקדמונים, עיין דברי אבן עזרא בצחות י״ח, א׳ ובשפה ברורה הוצאת ליפמאנן, ואולם יש מחכמי הקראים שהודו לחכמינו בזה, עיין מבחר במקומו ופוזנאנסקי בהרבעון האנגלי ח׳, תרצ״ד–תרצ״ח.

מחברנו מדבר קשות עם אלה האומרים לעשות את הפסח בליל ששה עשר (ג׳, ב׳ ו׳ וכו׳ ד׳, א׳, ה׳ וכו׳) ואולם מפני כבודו של מיסד הכתה הקראית לא הזכיר שם ענן על הקללה. ודע שעל פי דבריו אנו עומדים על דעתו של ענן בע״פ שחל בשבת, שלכאורה נראה שדעתו היא שמקריבין את הפסח בליל ששה עשר שכן אומר יעקב בן ראובן (ספר המצות קנ״ב): ד״א אמר ענן הנשיא יר״א יעשו הפסח לליל הא׳, ואולם ממה שאומר מחברנו (ד׳, א׳, ה׳ וכו׳) ואם הקריב את הפסח בליל ששה עשר הלא כי בזה קדש. . . ויחלל את השבת מוכח שלא כן הוא שאם מקריב בליל י״ז אחר חשכה, איך אפשר שחלל את השבת והלוא כבר יצאה השבת לגמרי, וברור שענן הורה שמקריב בין השמשות כבשאר השנים שהוא זמן בפני עצמו כמו שבארתי למעלה ומחברנו לפי שיטתו אומר שאם מביא הפסח בערב י״ז לא הקריבו במועדו ולא עוד אלא שחלל את השבת שהרי גם בין השמשות עוד שבת הוא ואף שאינו כשבת עצמה. ובהקטע שמספר המצות לענן שפרסם פוזנאנסקי בהצופה הצרפתי מ״ה, קפ״א נאמר: ואם חל ונזדמן ערבא דפסחא בערבא דשבתא אסור לן ליכוס פסחא וחגיגא ביה בליליה וכו׳, וברור שבלילה כאן אינו ליל ממש שהרי לפי דעתו מקריבין בכל השנים בבין השמשות ובודאי לא בא ללמדנו שאין שוחטין את הפסח בשחל ע״פ בערב שבת אחר הזמן הקבוע לו אלא ודאי ש„ליל״ לאו דוקא אלא שהוא כמו ערבא והקראים האחרונים שתרגמו דבריו לעברית תרגמו כצורתן וכתבו, ליל א׳ והכוונה ערב יום א׳. ועיין בגנזי שעכטער א, ג׳ הערה י״ב ובהשמטות תקמ״ג שהערותי שבעלי התלמוד ומחבר ספר יהודית השתמשו בערב במשמע ליל וכן אין לתמוה אם להפך ענן השתמש בליל במשמע ערב. ודעתי נוטה שכבר יהודה הדסי (אשכל ר״ב) טעה בדברי ענן וחשב שלפי דעתו בשחל ע״פ בששי מקריבין בליל ט״ז והודה לו במקצת והוא כשחל בשבת שמקריבין אחר הערב וכשחל ביום ו׳ מקריבין קודם הערב וצולין אותו בליל ט״ז. והארקאווי (ספר המצות קמ״ז–קמ״ח) טעה טעות גדולה בחשבו שבעל האשכל מסכים לדעתו של ענן ולא כן הוא וחולק עליו בשתים, בשחל ע״פ בו׳ לדעתו של ענן שוחטין את הפסח בערב של ט״ז ולדעתו של הדסי בי״ד אחר חצות ובשחל בשבת לדעתו של הראשון כפי מה שראינו למעלה נקרב בערב כבשאר הימים ולדעתו של השני אחר הערב.

בהמשך דבריו על הזמן הקבוע לקרבן פסח ושאין לשנותו לזמן אחר–כמו שאומר ענן שדוחין את הפסח.–יאמר מחברנו (ד׳, א׳, י״ד–י״ז): ואשר קרא יה׳ אותו חול כששת ימי המעשה כיתר מקומות שלא מקדש יה׳ הם לא

נוכל לעשותם קודש. וגם במאמר זה כוון דבריו נגד ענן שלדעתו בית הכנסת בזמן הזה הוא במקום בית המקדש ושווה לו בכמה דברים, עיין ספר המצות ל"ה: וכל בית כנישהא דמברכין בה כהנים לישראל כי חצר אהל מועד דאמיא, ועיין גם כן שם קכ"ט, וצוה ענן להתפלל במקום מיוחד הנקרא חצר, וכבר העיר על זה מאנן בהרבעון האנגלי לניימארק שמ"ד ובהרבעון האנגלי הוצאת אדלער י"ב, רס"ו. ובהקטע לקראי אחד שפרסם מאנן בהרבעון שנזכר אחרון נאמר (רע"ח): ודעו כי כל מקום אשר תקראוהו מקדש חוץ מאשר הקדישו יי' הוא כעובד אלהים אחרים... על כן אסור ליראה כל מקום חוץ מקדש יי'. ועין גם כן דברי ענן ראש כ"ב על שתוי יין שנכנס לבית הכנסת שחייב מיתה.

המעין בעין בקורת לא יטיל ספק בדבר שמחברנו הוא מקדמוני הקראים ואף שאי אפשר לקבוע זמנו בדיוק. דרך משא ומתן שלו מושפע הרבה מדרך התלמוד וקרוב בכמה דברים לדרכו של ענן, וקרוב לומר שחי בימי הגאונים שהכמי הקראים אהר ימי הגאונים התרחקו מהתלמוד ובנו להם במות לעצמן.

א', א'

ימי בכורי ענבים ו[מזה] נדע כי כמה ימים מן
קברות [התאוה] אל חצרות: ומן חצרות אל
פארן ...... בבואם אל מדבר פארן
עד ... [היו]ם שלח משה את המרגלים
ואן ..... [א]שר מצאנו מן הפסח חמשה
ושבעים יום ועת אשר נאמר בפארן ימי
בכורי ענבים ... ל .. הימים אשר לא כתו'
ובכורי ענבים ייחס .... בחברון: ועתה
אם תקח ... לך באביב שלחטים בכלל קציר שעורים
הלא יפול פסח שלך קרוב עם בכורי ענבים יחדיו:

1. ימי.] במדבר י"ג, כ'. וזה.] הו' בספק.
2. קברות.] עיין במדבר י"א, ל"ה.
3. פארן.] שם י"ב, ט"ז.
4. עד.] אפשר שאין חסר כלום בין עד להיום.
5. ואן.] הנ' בספק.
6. ושבעים.] לפי דברי הסדר עולם ח' שליחת המרגלים היתה בכ"ט סיון ואם כן מט"ו בניסן עד בוא המרגלים לא"י לכל הפחות הם ע"ה יום. ועת.] צ"ל ועד.
8. ייחס.] הקריאה קצת בספק, ונראה שכוונת המחבר שהכתוב אומר כי הימים היו ימי בכורי ענבים כשבאו המרגלים בחברון ולא כשהלכו מפארן, ועיין בהפתיחה.

עם בכורי ענבים יחדיו. ופרוש דברים אלו כך הוא; הלא באותו פסוק עצמו נאמר, בכורים, ויש בכורים שהם כע"ה ימים אחר ט"ו ניסן כבכורי ענבים (עיין ההערה לשורה ו' שם) ואם כדבריך שאביב כאן פרושו, אביב של חטים המתחיל בקציר שעורים אחר שנקרב העמר גם בכורים שנאמרו כאן הם בזמן אביב של חטים מיד אחרי העמר, והיעלה על הדעת שהפסח קרוב לזמן בכורי ענבים שהוא בתמוז! ולכן הוא אומר שאביב ובכורים שניהם של שעורים ומנחת בכורים בודאי נקרבה אחר העמר אלא שהוא מהלח והרטוב והעמר מהיבש (כך היא דעת כל הקראים, עיין באשכל, בגן עדן ובאדרת אליהו במקומות הנ"ל, בנגוד להלכה המסורה שהעמר מן הלח, משנה מנחות ע"א, א'), שגם אחר שנקרב העמר וכבר נקצרו השעורים עוד ימצא מקום אחד בארץ ישראל שהשעורים לחים ומהם מביא בכורים, ובלשון מחברנו (שורות י"ג–י"ד), ואם בעיר אחת מארץ ישראל יכשר.

והנה אף שבענין מנחת בכורים מחברנו מקיים דעת הקראים הוא חולק עליהם ואוסר לא לבד אכילת חדש מן החטים קודם הקרבת שתי הלחם–ואין הוא יחיד בדבר זה כאשר הערותי למעלה–אלא גם קצירת החטים וכן הוא אומר (ב', ב', י'–ט"ו): וכאשר כתוב ביום עומר ראשית קצירכם. . . ואין מלפניו קצור כי הוא ראשית לכל ראשית. . . כן כתוב קרבן ראשית והם חטים לחם חמץ ביום חג השבועות אין מלפניו קציר החטים בשנה ההיא. וראוי לשום לב שגם בעלי הקבלה דרשו ראשית בדרך קרוב לזה אלא שהם אמרו שרק לענין מנחות נאמר, שתהא ראשית לכל המנחות, שבין מנחת חטים ובין מנחת שעורים אינה נקרבת מן החדש קודם שתי הלחם, (עיין ספרא במקומו, ספרי במדבר קמ"ח, משנה וגמרא מנחות ס"ח, ב') ונחלקו עליהם חכמי הקראים ואמרו שמנחת שעורים מביא אחר העמר, עיין גן עדן חג השבועות פ"ה ומבחר ויקרא כ"ג, י'.

החלק השני של הקטע והם ב' דפים האחרונים מתחיל באמצע מאמר בפרוש הפסוק דברים ט"ז, ד' ואולם אף שחסר ראש הדברים נקל לעמוד עליהם. מחברנו מפרש שביום הראשון שבפסוק זה מוסב על, תזבח, ולא ילין, ומביא ראייה לזה ממה שלא נאמר ליום אלא ביום, ועוד ראייה שאם היה אסור ללין ליום הראשון איך אפשר לאכלו בליל ט"ו שכבר הוא יום הראשון. ברור שדברים אלו מכוונים נגד פרוש פסוק זה של התנאים והאמוראים שפרשוהו בדרך זו, ביום הראשון של יום טוב לא ילין הקרבן–שנזבח בערב–עד בקר שלאחריו והוא י"ז, עיין ספרא צו י"ב, ז' ספרי ומדרש תנאים לדברים ט"ז, ד' ופסחים ע"א, א'–ב'. אולם נראה שמחברנו לא ירד לסופן של דברי התנאים שלפרושם כוונת הפסוק היא שביום הראשון של י"ט לא יותר הקרבן עד למחרתו ולכן אמרו שבקרבן חגיגה הכתוב שנאכל לשני ימים ולילה אחד, ואם כן אף שפרוש זה אינו על דרך הפשט–וגדולי המפרשים כרש"י, רשב"ם ורמב"ן פרשו בדרכים אחרים–קושיתו עליו, איך אוכלין את הפסח בליל ט"ו, לא קשה כלל. ופרוש פסוק זה תלוי קצת במחלוקת הקראים על בעלי הקבלה בזמן הקרבת הפסח שאלו אומרים שהפסח נשחט אחר חצות ועד שקיעת החמה (משנה פסחים ה', א',

מכלתא בא סוף פ"ה ושם נסמן) והם אומרים שהוא נשחט בין השמשות, אחר ששקעה חמה וקודם שהאפיל הלילה. הראשון שחדש דעה זו הוא ענן וכל חכמי הקראים הסכימו לדעתו, עיין ספר המצות לענן הוצאת הארקאווי ע"ז, אשכל כ"ב, מבחר שמות י"ב, ו' גן עדן פסח ב' ואדרת אליהו פסח ג', וכן אומר מחברנו סוף דף ג': בין הערבים תכלית של ארבעה עשר ותחלת חמשה עשר, והם הם דברי ענן מתרגמים עברית. והנה ענן סתם דבריו ולא פרש אם לפי דעתו בין השמשות הוא זמן לפי עצמו ולכן יחשב עם היום שלפניו ושלאחריו, או שהוא באמת חלק של ב' הימים שהוא ביניהם ואפשר גם כן שהוא חלק היום שלאחריו אלא שבקרבנות הלילה הולך אחר היום ולכן ערב ט"ו של ניסן נקרא בתורה יום י"ד. וכבר נחלקו בהגדר זמן הערב הקראים בדורות שלאחרי ענן, עיין גן עדן ענין פסח מה שהאריך בזה והוא מביא עוד סברה א' והוא שזמן הערב יחשב לגמרי עם היום שלפניו. ושאלות אלו אינן, לחדודי בעלמא, שבתשובתן תלויות הלכות גדולות והן מה דינו של קרבן פסח בשחל ערב פסח בו' או בשבת. לפי ההנחה הראשונה גם אם נאמר שאין קרבן פסח דוחה שבת נקרב בשניהם ולפי ההנחה השניה אינו נקרב בשניהם ולפי ההנחה השלישית נקרב בשחל ע"פ בשבת ולא בשחל בע"ש. ולי אין ספק שדעת ענן היא כפי ההנחה הראשונה כמו שמוכח מדבריו שם לענין מילה שאין מלין כשחל שמיני בשבת אלא בין השמשות שלו ששבת לא נדחתה מפני מילה אבל בין השמשות שלה נדחה שזה זמן בפני עצמו. ואל תשיבני למה הוא אומר שפסח שחל בשבת דוחין אותו ליום א' (ספר המצות ק"ל, קנ"ב–קנ"ג, ועיין גם כן הקטע בהצופה הצרפתי מ"ה, קפ"א) ודברי הקראי בהקטע שפרסם מאנן בהרבעון האנגלי המשך חדש י"ב, רס"ט) ולמה אינו נקרב בבין השמשות שבין י"ד לט"ו. והתשובה על זה שלא בשביל הקרבת הקרבן דוחין את החג אלא בשביל צליתו שאינה אלא מכשירי מצוה והזמן הקצר של בין השמשות בודאי לא יספק להקרבת הקרבן ולצליתו. וראיה ברורה לזה שלא שמענו שאמר ענן שדוחין את הפסח כשחל ע"פ בשבת וברור שלדעתו פסח ומילה שוים ובשניהם מצוות אלו נעשות בבין השמשות של שבת שהוא זמן בפני עצמו. ובעקר הדבר מחברנו מסכים לדעתו של ענן שבין השמשות הוא זמן בפני עצמו ולכן הוא אומר שבין בשחל ערב פסח ביום ו' ובין בשחל בשבת קרבן פסח נקרב בערב כבשאר השנים, אלא כשחל בע"ש נקרב ואינו נאכל שאי אפשר לצלותו בשבת, ואין דוחין את הפסח בשביל אכילתו שאינה אלא מצות עשה גרידא ולא מ"ע שיש בה כרת כהבאתו. דעה זו קרובה לדעת דניאל קומסי ואבו עלי (ספר המצות לענן קנ"ג וגן עדן פסח פ"ו) אלא שהם אומרים, כי ישחט בשבת גוף אחד על שם כלל ישראל וישרף ולא יאכל, ומסתימת דברי מחברנו מוכח שלדעתו כל אחד ואחד מביא קרבנו. וראוי לתשומת לב שב' דעות אלו מושפעות מדעות חכמי המשנה שכן אמרו שיש דברים הבאין בטומאה ואינן נאכלין בטומאה (משנה פסחים ז', ד') וכן אמרו שכל ישראל יוצאין בפסח אחד, מכלתא בא ה' ושם נסמן. ואולם מחברנו סומך דבריו על דברי תורה, שכן אבל אין אוכל קדשים ואף שאכילתן מצוה (ג', א', י"ד–ט"ו) וכן מפני קדושת שבת דוחין

וישתחוה ויאמר ברוך כבוד ממקומו: ברוך י״י אלהים אלהי ישראל עֹשה נפלאות לבדו וברוך שם כבוד מלכותו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן: וישתחוה ויאמר. רוממו י״י אלהינו והשתחוו להדום רגליו קדוש הוא: רוממו י״י אלהינו והשתחוו להר קדשו כי קדוש י״י אלהינו: ואני ברוב חסדך אבוא ביתיך. אשתחוה אל הכל קדשך ביראתך: אשתחוה אל היכל קדשך ואודה את שמיך על חסדך ועל אמתך: כי הגדלת על כל שמך אמרתך: כל הארץ ישתחוו לך ויזמרו לך יזמרו שמך סלה: כל גוים אשר עשׂתה יבואו וישתחוו י״י ויכבדו לשמך: באו ונשתחוה ונכרעה נברכה לפני י״י עשנו: כי הוא אלהינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקלו תשמעו: נבואה למשכנותיו: ברוך י״י לעולם אמן ואמן: ויקום ויאמר ויברכו שם כבודך. אתה י״י לבדך עד לך משתחוים: ויסגד ויקום ויקול: אתה

5. וישתחוה.] על ההשתחויה שבתפלת הקראים עיין בהפתיחה. ברוך.] יחזקאל ג׳, י״ב ונשמט השם אחר כבוד. ברוך י״י] תהלים ע״ב, י״ח–י״ט.

8. רוממו.] שם צ״ט, ה׳.

10. רוממו.] שם ח׳.

11. ואני.] שם ה׳, ח׳.

12–13. אשתחוה אל.] שם קל״ח, ב׳.

15. כל.] שם ט״ו, ד׳.

16. כל.] שם פ״ו, ט׳; לפנינו עשית... וישתחוו לפניך.

17. באו.] שם צ״ה, ה׳–ו׳; לפנינו באו נשתחוה... עושנו.

19. נבואה.] שם קל״ב, ז׳; סוף הפסוק: נשתחוה להדום רגליו; עיין הפתיחה. ברוך.] שם פ״ט, נ״ג.

20. ויברכו.] נחמיה ט׳, ה׳–ו׳.

21. ויסגד.] וישתחוה ויעמוד ויאמר. אתה.] נחמיה ט׳, ז׳; עיין הפתיחה.

מז

עניני בכורים וקרבן פסח

קונטרוס בן ארבעה דפים-תכופים?-ארכם כ"ז ורחבם ט"ז וחצי מסומן T-S Loan 89 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

הקטע הזה לקוי הרבה וביחוד בשולי הדפים שחסרות בהם כמה וכמה שורות עד שאי אפשר להחלט אם כל הדפים תכופים הם או לא, ואף שאין ספק שלא חסר כלום בין ב' דפים הראשונים ובין ב' דפים האחרונים. בהקטע לפנינו שריד מאמר-או ספר-הלכה לאחד מקדמוני הקראים ואולם רובו מכוון נגד הדעות הכוזבות, לפי דעת מחברנו, של שאר חכמי הקראים ולא נגד בעלי הקבלה וכבר ידוע שכמעט אין לך מצוה שבתורה שלא נחלקו עליה חכמי הקראים קצתם עם קצתם; ומה שיש לי להעיר זה הוא.

ראשית דברי הקטע סתומה וחתומה, ונראה שהיא מכוונת נגד חכם קראי שאמר שמנחת בכורים האמורה בויקרא ב', י"ד-ט"ז היא מנחת חטים ולא של שעורים לבד. והנה בפרוש פסוקים אלו נחלקו חכמי הקראים על בעלי הקבלה שלפי מסורת התנאים והאמוראים מנחת בכורים היא מנחת העמר (עיין ספרא במקומו, ירושלמי סוטה ב', א', מנחות ס"ח, ב' ופ"ד, א') ונחלקו עליהם חכמי הקראים ואמרו שמנחת בכורים היא מנחת נדבה של יחיד שמביאה מבכורי שעורים אחר העמר, עיין אשכל ר"ג ור"ד, גן עדן ענין הבדל שנה משנה פרק י' וחג השבועות פ"ה, אדרת אליהו שבועות ז' ומבחר לויקרא שם ולכ"ג, י'-י"ז. ובספרי חכמי הקראים שלפנינו דעות שונות בדבר אם חטים נתרות על ידי העמר שיש שאמרו שהעמר מתיר שעורים ושתי הלחם מתירים חטים ויש שהסכימו לדעת המשנה והתלמוד (מנחות ס"ח, ב' משנה וגמרא, ספרא א', י"ב, י"ד-ט"ז, ספרי במדבר קמ"ח) שהעמר היה מתיר במדינה ושתי הלחם במקדש אלא שלפי דעת בעלי הקבלה גם מנחת שעורים אינו מביא קודם שבועות ובזה נחלקו עליהם חכמי הקראים, עיין במקומות שהבאתי למעלה מספריהם. והנה אף שבין בעלי הקבלה ובין חכמי הקראים הידועים לנו מודים שאין מביא מנחת חטים קודם שנקרבו שתי הלחם אין מהמנע שיש מהם שאמרו שמנחת בכורים היא של חטים דוקא, שאם של שעורים מתי נקרבה, שאי אפשר שתהיה באה קודם העמר מפני שהוא ראשית קצירכם ואם באה אחרי העומר לא תקרא בכורים כי קדם לה הבאת העמר. ועיין בגן עדן ענין הבדל שנה פ"י מה שהאריך ליישב קושיה זו של הרבנים על דעת הקראים בפרוש מנחת בכורים. ולכן יש מהם שאמרו שמנחת בכורים היא של חטים ואביב בויקרא א', י"ד הוא אביב של חטים שהם אביב בזמן קציר שעורים. ונגד דעה זו יאמר מחברנו (א', א', ט'-י'): אם תקח. . . לך באביב שלחטים בכלל קציר שעורים הלא יפול פסח שלך קרוב

בתורה ובנביאים ובכתובים אחרי התפללם בחרוזות ריהוטין שנים רבות ואמרים כי השירות והזמירות היו אבותינו מתפללים על המזבח והיום אין לנו להתפלל שירות עד זמן העתיד לבוא וכן הם אומ׳ בשירי דויד עבדך נהללך י״י אלהינו בשבחו ובשירו ובדבר זה נבהלו הפתיים ותמהו מאד ונסגו אחור מהתפלל בתפלה ולמשה ותהלות דוד ומשכיל לאסף והימן ואיתן ועל לשון השבים להתפלל

ב׳, א׳

חכם ונבון שהוא רגיל להוסיף על החקוק יוסיף בכל ענין כפי שכלו ומדת חכמתו וחיב על כל הבא להתפלל לטהר את גופו ואת בגדיו מכל טמאה וכן יבוא אל מקום התפלה וישב מעט ויכין את לבו אל י״י ויסיר את כל המחשבות אשר הוא מתנהג בם כל יומו ויתבונן לפני מי הוא עומד וידע מה ידבר לפני יוצר נשמתו בפחד באימה וביראה להודות ולהלל לשמו הגדול והנורא והמרום על כל ברכה ותהלה יתחיל יאמר אברכה את י״י בכל עת

17. ואמרים.] דעה זו מייחסים הקראים לר׳ סעדיה, עיין הפתיחה.

19. וכן.] דעתי נוטה שפרוש, וכן, הוא ובכל זאת הם–הרבנים–אומרים, בברכת ברוך שאמר, בשירי דוד וכו׳ והם סותרים דברי עצמם שאומרים שעתה אין לנו להתפלל בשירות וזמירות של ספר תהלים.

20. בשבחו.] לפנינו בברוך שאמר, בשבחות ובזמירות ואולם בסדר ר׳ עמרם בשבחיו ובשיריו, ואפשר שבשבחיו, פרוש בשבחיו ששבח דוד להקב״ה.

21. ולמשה.] צ״ל למשה והמזמור תפלה למשה אומרים אותו הקראים בשחרית ובערבית, עיין הפתיחה.

1. חכם.] נראה שחסר דף או יותר בין ב׳ הדפים ואף שהמלים, ועל לשון השבים להתפלל חכם ונבון וכו׳ אפשר לפרשם. החקוק.] התפלה הקבועה לכל איש ואיש.

3. לטהר.] על הטהרה קודם התפלה עיין בהפתיחה.

4. וישב.] עיין משנה א׳ פ״ד של ברכות, חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת וכו׳ והובא זה מכל הפוסקים. ולפי זה נראה שישב כאן משמעו ישהה ולא ישב ממש.

6. עומד.] עיין ברכות כ״ח, ב׳ וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים; ועיין מה שהערותי בגנזי שעכטער א קע״ד, י״א.

9. יתחיל.] על סדר תפלה זה עיין בהפתיחה. אברכה.] תהלים ל״ד, ב׳.

כל המזמור ואחרי כן יעמוד ויתפלל הערב. ראש כל ייחוד. שמע ישראל י״י אלהינו י״י אחד י״י שמך לעולם י״י ח׳ זכרך לדור ודור י״י בשמים הכין כסאו מלכותו בכל משלה י״י בשמים חסדך ואמונתך על שחקים י״י אדננו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים י״י אלהי צבאות מי כמוך חסין יה ואמונתך סביבותך י״י ימלוך עולם ועד. כי לי״י המלוכה ומשל. כי י״י אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים האל הגבור והנרא אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד. עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה. אבי יתומים ודין אלמנות אלהים במעון קדשו: כי שם י״י אקרא הבו גודל לאלהינו: הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט

ב׳, ב׳

אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביבותיו: ואתה קדוש יושב תהלת ישראל: ק׳ק׳ק׳ י״י צבאות מלא כל הארץ כבודו

10. הערב.] תפלת ערבית.
11. ייחוד.] עיין על זה בהפתיחה. שמע.] דברים ו׳, ה׳.
12. י״י שמך.] תהלים קל״ה, י״ג וח׳ קודם זכרך טעות סופר. י״י בשמים.] שם ק״ג, י״ט.
13. י״י.] שם ל״ו, ו׳ ולפנינו: י״י בהשמים חסדך אמונתך עד שחקים.
14. י״י.] שם ח׳, ב׳.
15. י״י.] שם פ״ט, ט׳.
16. י״י.] שמות ט״ו, י״ח; צ״ל לעולם.
17. כי.] תהלים כ״ב, כ״ט וחסר כאן, בגוים, שבסוף הפסוק. כי י״י.] דברים י׳, י״ז–י״ח; ולפנינו הגדל הגבר.
20. אבי.] תהלים ס״ח, ו׳.
21. כי.] דברים ל״ב, ג׳–ד׳.

2. אל.] תהלים פ״ט, ח׳; לפנינו סביביו.
3. ואתה.] שם כ״ב, ד׳.
4. ק׳ק׳ק׳.] ישעיה ו׳, ג׳ ובסדר קדושה של הרבנים מתחיל בראש הפסוק, וקרא וכו׳.

וכת כי תלך במו אש לא תכוה והם ד' מלכיות אשר אכלו אותה כאל קש לשון כ'כ' ואבדתם בגוים ואכלה את ארץ איביכם ובכל איי הים אשר אתם נפוצים בם כבדו שם י"י אלהי ישראל ואחריו כת' מכנף הארץ זמירות שענו פתרנו מארבע כנפות הארץ זמירות שבי פשע שמענו כלומר אשר לא היה במנהג הראשים הנה עתה שמענו צבי לצדיק טוב וכשר ומשבח הוא לצדיקים כמו צבי היא לכל הארצות ויכשר לומר רצון הוא לצדיק לפניך י"י כמו די הוה צבא אדין וצבית ליצבא ואמר רזי לי רזי לי כמו על רזא דנא וגלא רזיא פתר' רזי אשר לי וסוד העתידות הנה נגלה והם שבי פשע הצמחים בתוך הגוים כ'כ' ויצמחו בבן חציר זה יאמר לי"י אני וג'. והיא בשורה לציון וירושלים ראשון לציון הנה הנם ולירושלים מבשר אתן: וכ' ובא לציון גואל ולשבי פשע בי"י או לי על הבוגדים

4. וכת.]=וכתוב. כי.] ישעיה מ"ג, ב' ועיין בתרגום שם: כד תהכון לביני עממיא דתקיפין כאשתא.

5. כאכל.] ישעיה ה', כ"ד. ואבדתם.] ויקרא ל"ג, ל"ח.

6. את.]=אתכם. איי הים.] סוף הפסוק של באורים וכו' הוא: באיי הים וכו'.

7. מכנף.] ישעיה כ"ד, ט"ז.

8. שענו.] צ"ל שמענו. פתרנו.]=פתרונו ואולם אפשר שבהחלק החסר היה נמצא הפתרון הזה באריכות ולכן הוא אומר פָּתַרנו.

9. הראשים.]=הראשונים: הראשונים חטאו ולא שבחו להקב"ה ואלה שבאו אחריהם זמירות י"י בפיהם.

10. ומשבח.]=ומְשֻׁבָּח.

11. לצדיקים.] וכן פרשו תרגום רש"י והרד"ק וזה האחרון מביא הפסוק צבי היא וכו' מיחזקאל כ' וט"ו. ויכשר.] וגם הפרוש הזה יתכן.

12. י"י.] צדיק הוא אחד משבעים שמות של הקב"ה, עיין אגדת שיר השירים הוצאת רש"ז שעכטער צד נ"ב. די.] דניאל ה', י"ט ולפנינו, הוא, ואולם באותו פסוק עצמו ודי הוה. אדין.] שם ז', י"ט ולפנינו צבית וזה נראה עיקר.

13. רזי.] ישעיה כ"ד, ט"ז. על.] דניאל ב', י"ח ולפנינו דנה. וגלא.] שם כ"ט.

14. פתר'.]=פתרונו.

15. ויצמחו.] ישעיה מ"ד, ד'–ה'; וצמחו בבין, לפנינו בספרים.

17. ראשון.] שם מ"א, כ"ז.

18. ובא.] שם נ"ט, כ'.

אשר בגדו בי״י והם רשעי ישראל אשר לא ישיבו אל לבבם ולא ישובו מדרכיהם הרעים איך תהיה

א׳, ב׳

אחריתם לרע ובגד בוג״י בגדו בגד הבוגדים הם כספם וזהבם אשר אספו מכל גזל ועושק ושבועות שוא להודיע כי שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידב׳ כזב. ועל רוב אויבינו כת׳ יומם יצוה י״י חסדו ובלילה שירו עמי פתר׳ יומם כשאני מתהלך בניהם יצוה י״י חסדו לשמור אותי ולהצילני מידם ובלילה חיב עלי להיות שירה עמי לשיר ולהודות ולהלל ולזמר ולרנן לשמו בדברי יחוד הנביאים עם התפלה אשר אני צריך להתפלל לפני אל חי וזו היא התפלה אומרה לאל מל׳ למה שכ׳. ובעבור אשר יס יסתיר אלהינו אתנו בעת תפלתינו ובכיתנו וקינותינו ולא ימנעו אתנו אויבינו אמר על לשון שאריתְ(ה)נו אם זכרתיך על יצועי באשמֻרות אהגה בך כי הייתה עזר לי ובצל כנפיך ארנן פת׳ר׳. כי הייתה עזרתה לי בגלותי ובצל כנפיך הייתי מרנן לפניך תמיד. עתה נשוב אל דברינו אשר דברנו על שארית הגולה נשוב אל תפלות הנביאים הכתובות

1. והם.] נראה שצ״ל הבוטחים על כספם והם.

3. שארית.] צפניה ב׳, ט׳.

4. ועל.] וביחס לרוב האויבים של ישראל. יומם.] תהלים מ״ב, ט׳; ולפנינו שירה.

6. ולהצילני.] דורש הפסוק הזה על הגלות שכן קודם לו נאמר, כל משבריך וגליך עלי עברו, ועיין שם בפרוש ראב״ע שמתנגד לפרוש זה.

7. יחוד.] לייחד שמו של הקב״ה באמירת הפסוקים של הנביאים שנאמר בהם יחוד; עיין הפתיחה.

8. התפלה.] הוא מבדיל בין התפלה עצמה שהיא בקשה ותחנונים ובין שבחו של הקב״ה מה שהוא קורא יחוד הנביאים; עיין הפתיחה. אומרה.] תהלים מ״ב, י׳. יס.] ב׳ אותיות הראשונות של התבה יסתיר שבשורה הבאה.

11. השאריתנו.] נראה כאלו נתקן לשאריתם ואולם בין ,לשון שאריתנו ובין, לשון השארית פרושו לשון התפלה של הקראים השארית הנבחרה וכן משמש בלשון השבים, עיין סוף העמוד. אם.] תהלים ס״ג, ז׳–ח׳.

14. אשר.] נראה שצ״ל אחרי דברינו אשר.

15. נשוב.] הכפיל, נשוב אל, מפני שהפסיק הענין.

יהוד, וכן מחברנו בב׳, א׳, י״א אומר סתם: ראש כל ייהוד. והראשונים מהקראים הנודעים לי שהשתמשו בבטוי זה הם יהודה הדסי בעל האשכל שכותב (ט״ו, דף ט״ו, עמוד ב׳): ומתחיל אז יחוד אלהיך זכרון שמע ישראל וכו׳ זכירת עם אלהי אבותיכם, ואהרון בן אליהו שבספרו גן עדן מנין תפלה פרק ב׳ משתמש כמה פעמים בבטוי זה. מחברנו ככל חכמי הקראים וביחוד הקדמונים שבהם מחוה דעתו שהתפלה היא תפלות הנביאים הכתובות בתורה ובנביאים ובכתובים ולא בחרוזות ריהוטין (א׳, ב׳, ט״ו וכו׳) והוא מגנה הפתיים שנסוגו אחור להתפלל בהתפלות שבספר תהלים (שם שורה כ׳) שהן עקר התפלה. כפי אשר נראה לי „הפתיים" אינם הרבנים אלא אלה הקראים שנמשכו אחרי דעת הרבנים האומרים, שאין לנו להתפלל שירות–שבתהלים–עד זמן העתיד לבוא (שם שורות י״ח–י״ט). לפנינו בספרי הרבנים לא נמצאה דעה זו ואולם קדמוני הקראים מיחסים אותה לר׳ סעדיה גאון, עיין דברי סלמון בן ירוחם בפרושו לתהלים שפרסמם נייבויער בסטודיא ביבליקא ג׳, י״ח ועיין גם כן פוזנאנסקי במקום הנ״ל צד י׳ ושם הערה ה׳. ולי אין ספק שמתנגדי ר׳ סעדיה גלו פנים שלא כהלכה שמעולם לא אמר הרב, שעתה אין לנו להתפלל שירי בן דוד, וצא וראה כל מזמורי תהלים שבסדר תפלות שלו ומה שאמר הוא לא אמר אלא שעתה אנו משתמשים במזמורי תהלים רק בפסוקי דזמרה ובהלל והתפלה עצמה היא בלשון וסגנון שתקנו לה הראשונים ולעתיד לבוא כל עקרה של תפלה יהי שבחות וזמירות שבספר תהלים. על התנגדותם של הקראים להתפלה המסורה, מימות ענן עד הקראים האחרונים עיין ספר המצות לענן הוצאת הארקאווי עמוד כ׳ ועמוד קנ״ח, פוזנאנסקי במקום הנ״ל, הקראי הקדמוני בהרבעון האנגלי י״ב, תע״ד וביחוד אשכל דף י״ב, סוף עמוד ד׳, ראש אלפא ביתא ט״ו, דף ט״ו, ב׳, ועיין גם כן באשכל סוף אלפא ביתא צ״ג על החיוב להתפלל בכל תפלה בתפלה למשה וכן מחברנו סוף א׳, ב׳ מגנה הפתיים שנמנעו להתפלל במזמור זה. אולם בזה מודה מחברנו להרבנים שהרשות ביד כל איש להוסיף על התפלה הקבועה, כפי שכלו ומדת חכמתו, (ראש ב׳, א׳), וכן הורו גדולי חכמי הקראים, עיין גן עדן ענין תפלה פ״ב סוף תפלת של ערב: ועושה תפלה בלחש... וזאת תפלת יחידים שמבקש כל אחד כפרה על עונו נגעו ומכאבו שיביט אליו ברחמים לפרנסו וכו׳. ומדברי מחברנו נראה שבימיו לא נהגו בתפלת יחידים אלא החכמים והנבונים ולא כל יחיד ויחיד כאשר נהגו בימי בעל גן עדן והקראים האחרונים. מחברנו מתחיל בתפלת הערב וכן הסדר בסדורי הקראים ואצל מחברי ספרי הלכה שלהם, עיין לדוגמא אשכל ראש אלפא ביתא ט״ו וגן עדן ענין תפלה פ״ב. והסדר הרגיל בסדורי הרבנים הוא תפלת שחרית בראשונה ואחר כך תפלת מנחה ולאחריה תפלת ערבית חוץ מתפלות שבתות וימים טובים שבהן תפלת ערבית בראשונה, ויש טעם גם לסדר זה. המנהג להתחיל במזמור ל״ד שבתהלים כבר נזכר באשכל במקום הנ״ל ובגן עדן ראש פ״ב וכן נוהגים הקראים עד היום. לפי דברי מחברנו מיד אחר מזמור זה אומר הפסוק שמע ישראל וכו׳ עקר היחוד ואולם כבר בימי בעל האשכל נהגו להתחיל בפסוקי דרחמי, שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו,

כי שומע אל אביונים וכו׳ ושאר פסוקי תנ״ך הדומים להם, ובימי בעל גן עדן כבר נקבעו הי״א פסוקים שלפנינו בסדורי הקראים לראשית תפלת היחוד והוא נותן טעם למה נבחרו אלה הפסוקים. גם הפסוקים שלאחר שמע מועטים המה לפי סדר מחברנו ובאשכל ובגן עדן במקומות הנ״ל רבים הם וברור שהסדר שלפנינו הוא קדמון להסדר של אלה המחברים ואין צריך לומר שהוא קדמון להסדר שבסדורי הקראים. כאשר הקטע מפסיק באמצע התפלה קשה לעמוד בברור על סדר תפלה שבו ואולם אין ספק שלפנינו נשמר מה שקוראים הקראים, היחוד והקדושות, וחסר רק מעט מעקרה של תפלה שכן בסוף הקטע נאמר, וישתחוה ויקום ויאמר, וההשתחויה היא לפי מנהג הקראים בסוף התפלה, עיין גן עדן ענין תפלה פ״ב דף ע״ד, א׳ הוצאות גוזלוואו.

ובסוף דברי הנני להעיר על דברי מחברנו (ב׳, א׳, ג׳) שחיב המתפלל לטהר את גופו את בגדיו מכל טמאה. ונראה שכוון לאמור שטמא אסור בתפלה וכך היא דעת קדמוני הקראים, עיין גן עדן ענין תפלה פ״א, ע׳, א׳: ויש מהם מונעים התפלה מן הטמא מכל וכל שדנים התפלה כמו הקרבן וכמו שאין הקרבן ראוי להקריבו טמא כן אין ראוי להתפלל. ולפי דעת ענן בית הכנסת דינו כאוהל מועד וצריך רחיצת ידים ורגלים, עיין ספר המצות שלו עמוד ל״ו. ובעל האשכל מגנה הרבנים ואומר (י׳, ד׳): אכן גם בתפלתם לובשים נעליהם משוקצים ונגואלים מדם חזיר ושקץ וצואה וגופם מטונף מחוזדאיהם (צ״ל מחוראיהם) בלי רחיצה. האמנם בימים הקדמונים גם הרבנים החמירו בטבילת קרי (עיין געאניקא ל״ט–מ׳ ורנ״ט) אולם רק בטומאה זו החמירו ולא בשאר טומאות. ועל דעתם של הקראים בטומאה בזמן הזה עיין מה שהערותי בגנזי שעכטער א, ע״ב ושם בהשמטות וצריך להוסיף שבהקטע לאחד מקדמוני הקראים שהוציא לאור ה׳ מאנן בהרבעון האנגלי המשך חדש י״ב נאמר שכל הטומאות וגם טומאת צרעת נוהג בזמן הזה וכן הוא דעתו של דניאל הקומסי, עיין שם עמוד ר״ע והארקאווי בתרגום העברי של גריטץ ג׳, תק״ט ולקמן עמוד תצ״א–תצ״ג.

א׳, א׳

ועוד חִזֵּק את ידי בני הגולה ואמץ את לבבם באמרו
על כן באורים כבדו י״י פתרונו על כן באורים אשר
אתם באים שם והוא אור אש כ׳כ׳ באנו באש ובמים

2. באורים.] ישעיה כ״ד, ט״ו.
3. אור.] אוּרַ כאן משמעו אש; עיין בתרגום וברש״י ולפי דבריהם אוּר הוא כמו אוֹר.
באנו.] תהלים ס״ו, י״ב; וראש פסוק זה: הרכבת אנוש לראשנו מוכיח שאש ומים הוא כנוי להאומות שמצירים לישראל.

מו
מסדר תפלה לקראים.

קונטרוס בן ב׳ דפים של קלף ישן והכתב כתב מרובע עתיק מסומן T–S Loan 85 באוצר הספרים של האוניווערזיטא בקמברידג.

הקטע הזה מחזיק סוף ההקדמה לסדר תפלה של הקראים וראש הסדר עצמו. המאמר בלשון ערבית שבסוף הקטע מוכיח שיש כאן לפנינו שריד של ספר תפלה ולא של ספר מצות שהכיל גם סדר תפלה והלכותיה, שרק בסדורי תפלה, בין אלה של הרבנים ובין אלה של הקראים, מוצאים אנו מאמרים קצרים כאלה בלשונות זרות, שהרבה מהמתפללים בלשון עברית לא היו בקיאים בלשון זו ולכן לא נמנעו מעתיקי התפלות להעיר בלשון המדברת על דברים נחוצים כגון, יקום ויתפלל, ישתחוה ויאמר וכדומיהן. ואולם ברור שההקדמה לא נעתקה מלשון ערבית אלא נכתבה עברית ממחברה, ועל זה מעידים לשונה וסגנונה שחותם המקוריות עליהם. וראוי לשום לב על העובדא שלא מצינו בה אפילו רושם קל מהבטוים הקשים והמלים הזרות שהרגילו בהן הקראים האחרונים מהמאה הי״ב לתאריך הרגיל ואילך. גם סדר התפלה יעיד על קדמותו של מחברנו שהוא קצר הרבה מהסדר היותר ישן של תפלות הקראים הנודע לנו והוא הנמצא בספר גן עדן לה׳ אהרן בן אליהו. והנני להעיר בראשונה על איזה דברים מעניינים שבההקדמה ואחר כך על סדר התפלה.

מחברנו דורש פסוקי ישעיה כ״ד, ט״ו–ט״ז על התפלות שיתפללו בהם, שבי פשע, מה שלא עשו כן הדורות שלפניהם. דעתי נוטה ששבי פשע הוא כנוי להקראים (עיין גם כן סוף א׳, ב׳: השבים), ולמתנגדיהם הרבנים הוא קורא (א׳, א׳, י״ט וכו׳): רשעי ישראל אשר לא ישיבו אל לבבם וכו׳. דברים נמרצים כאלה נגד הרבנים רגילים המה אצל הקראים הקדמונים, עיין לדוגמא אגרת סהל בן מצליח בלקוטי קדמוניות לפינסקער, נספחים כ״ז–מ״ג המלאה חרופים וגדופים על הרבנים והוא מאשמם לא בלבד שהם, רחקו מעל ה׳ והלכו בדרך לא טוב, במצוות שבין אדם למקום אלא שאומר עליהם, שיטחנו פני עניים ושארם מעל עצמותם יאכלו ועורם מעליהם יפשיטו, (שם ל״א). וקרובים דברים אלה להדברים שבהקטע א׳, ב׳ ב׳, על רשעי ישראל אשר אספו כספם וזהבם מכל גזל ועושק ושבועות שוא, ואולי הקטע הזה הוא לסהל הזה שכבר נדע שחבר ספר המצות וספר דינים (עיין פוזנאנסקי, המתנגדים הקראים של סעדיה גאון, ל״ג וכו׳) ולא רחוק שחבר גם סדר תפלות.

עקרה של תפלה הוא, דברי יחוד הנביאים עם התפלה אשר צריך להתפלל לפני אל חי, א׳, ב׳, שורות ז׳–ח׳. מה שהוא קורא, יחוד הנביאים, הם פסוקי תורה ונביאים הרומזים על אמונת יחודו של הקב״ה ובסדורים של הקראים סתם,

נספחים

א) מספרי הלכה של הקראים הקדמונים

ב) פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא

נכסי לך ואחריך לפל'

מ"ד בתרא

ראובן ושמ' ולוי חלקו ירו[שת אביהם]

מ"ה .....

ראובן העמיד אפ[יטרופוס]......

מ"ו .....

ראובן....................

[מ"ז] .....

....

[מ"ח] .....

....

[מ"ט] .....

....

ג', ב'

נ' יומא

אמ' רב יהודה אמ' שני כבשים קטנים

נ"א יומא

ודאמר ריש לקיש כל המשלים למקוה

נ"ב יבמות

והא דתנן נישאת שלא ברשות מותרת

נ"ג תעניות

לאודות חלוקה שבשליח צבור אצל

10. נכסי.] שם קל"ז בראש הדף ועיין לעיל סוף עמוד שי"ח.
12. חלקו.] ג"א, י"ז ועיין תשובת הגאונים בטור חו"מ קע"א, י"ט.
14. העמיד.] ג"א, י"ח.

2. רבי יהודה.] לפי זכרוני לא נמצא מאמר כעין זה ביומא.
4. כל המשלים.] זבחים כ"ב, א' ובטעות נרשם יומא.
6. נישאת.] יבמות פ"ז, ב' משנה.
8. חלוקה.]=מחלוקת אודות שליח צבור; בתענית נמצאו כמה דברים הנוגעים לדיני שליח צבור, עיין ט"ז, א'–ב'.

נ"ד מיצעא

שאלה מארצות המערב בקשו לידע דין אדוננו

[נ"ה] גטים

...... שאלה מאנשי צקליה

נ"ו סנהדרין

.... עלייה"ם שרי אלפיט

[נ"ז] .....

....

[נ"ח] .....

....

[נ"ט] ......

....

[ס'] .....

....

12. צקליה.]=סיקליה בדרום איטליא; ועל השאלות ששלחו אנשי סיקליה להגאונים, עיין מאנן, ברבעון האנגלי המשך חדש ט', קח"ב.

14. עלייה"ם.] סוף מאמר ערבי ועלייהם הוא עליהם בעברית. אלפיט.] צ"ל אלפים, עיין סנהדרין י"ח, א'.

שאלנו מאדוננו לעסק מי שנשבע שלא ידין

כ"ג קידושים

ראובן שיגר שני שלוחים לשמ' להשניאו בתו]

כ"ד .....

שכתב אדוננו במי...........

כ"ה .....

איסור הזה.................

כ"ו .....

[כ"ז .....

[כ"ח .....

....

ב', ב'

כ"ט [מנ]חות

מצאנו בפירוש ר' סעדיה כי המשכן וכליו

ל'

עשר שירות ששאלת על מה אמר

ל"א ביצה

שני ימים טובים שלגליות נולדה

ל"ב חגיגה וקדושין

שאלנו מאדוננו [ע]ל אודות השם וכי יש

כמה שמות יש מי: וסופה כללו של דבר

ל"ג בתרא

פה, אמין כלל דבר

2. סעדיה.] עיין התשובה בגעאניקא א', ט"ז–י"ח ובסופה השגה על ר' סעדיה–מה שכתב בענין אמת המשכן וכליו–בפרושו, והמראה מקום, מנחות, מרמז למנחות צ"ח, א'.

4. עשר שירות.] מכלתא שירה הוצאת רמא"ש ל"ד, א'; ועיין ג"ה ס"ו, ולפי זה, שאמר, בסוף השורה פרושו שאמר ר' סעדיה הנזכר בשורה ב'.

6. ימים טובים.] ביצה ד', ב', ועיין תשובת ר' האי בג"ל, א'.

8. השם.] תשובת ר' האי בטעם זקנים נ"ד וכו', וכאשר בחגיגה י"ד, א' וכו' ובקידושין ע א, א' נזכרו הרבה דברים בענין השמות נרשם כאן חגיגה וקדושין.

[ה]אומר תנו חלק לפלני צבור

ל״ד יומא

רובות לדלת ארבע

[ל״ה סנהדרין

. . . . שלא נעשה

[ל״ו] בתרא

. . . . בתאן

[ל״ז] בת]רא

. . . .

[ל״ח] . . . . .

ג׳, א׳

ל״ט שבועות

ההוא בקארא דיתמי דתפס בעל חוב

מ׳ מיצעא

מי שעשה הערמה לדחות דינא דבר מיצרא

מ״א גטים

הא דבעו מיניה מר׳ אמי עבד מהו שיעשה

מ״ב בתרא

גט פשוט בשנים מקושר בשלשה

מ״ג בתרא

11. לפלוני צבור.] כמה תשובות לר׳ האי במתנות לצבור, עיין מפתח למיללער עמוד ר״נ, תרנ״ה, רנ״א, תרס״ו ורנ״ב, תרע״ב; עיקר דיני נחלות ומתנות בבבא בתרא ולכן נרשם, בבא בתרא.

13. ארבע.] עיין יומא י״ח, א׳ בראש העמוד, ומאי ארבע .. הגפת דלתות, ואולם הב׳ מלים, רובות לדלת אין בידי לפרשם.

2. בקארא.] כתובות פ״ד, ב׳ ובטעות נרשם, שבועות ועיין גנזי קדם א׳ ז׳ ושם לנכון כתו׳=כתובות.

4. מיצרא.] דין מצרא בב״מ ק״ח, א׳–ב׳; והיא התשובה בג״א, ט״ז.

6. דבעו.] גטין כ״ג סוף ע״א.

8. גט פשוט.] בבא בתרא ק״ס, א׳ במשנה; ועיין תשובת ר׳ האי בענין זה בחדושי הרמב״ן שם קס״ב, ב׳.

מגדף בה ר' אבהו   ברזיה נקבו
נ'   סנהדרין   נ"ט   סנהדרין
קבסטן כאד[ם] שאומר   גייל מוהרג
נ"א   סנהדרין   ס'   סנ[הדרין]
הא דאמ' רבי יהודה   דשנא ופרדש[נא]
אינו חייב עד שיעבירנו   ס"א   סנ[הדרין]
דרך העברה   פרט פיר[טאתא]
נ"ב   סנהדרין   ס"ב   [סנהדרין]
דברים בלשון   שואר   [בר שיורי]

א', ב'

ס"ג   סנהדרין
טולא דכפותא
ס"ד   סנהדרין
ור' יהודה קיהה
ס"ה   סנהדרין
סגנון רוח
ס"ו   סנהדרין
ורשאנא
ס"ז   סנהדרין

12. מגדף.] שבת ס"ב, ב'; ג"ה כ"ה ובערוך ערך גדף תשובת ר' שרירא על זה.

12. ברזיה.] שם ע"ו, ב'.

14. קבסטן.] סנהדרין נ"ה, א'; תשובת הגאונים בערוך בערכו.

14. גייל מוהרג.] שם צ"ה, א'; ג"ה רצ"ט.

16. יהודה.] סנהדרין ס"ד, ב'.

16. דשנא.] שם צ"ד, ב'; ג"ה ש'.

18. פרט.] שם צ"ו, ב'; ג"ה ש"א ועיין למעלה עמוד שצ"ו.

שואר.] שם; ג"ה ש"ג.

20. דברו.] סנהדרין ס"ח, ב' במשנה.

2. טולא.] סנהדרין צ"ח ב'; ג"ה ש"ד.

4. קיהה.] שם פ"ז, ב': ר' יהושע אומר כהה.

6. סגנון.] שם פ"ט, א'; ג"ה: סגנון רוח נבואה וכן צ"ל כאן.

8. ורשאנא.] שם ק"ח, ב'; ג"ה ש"ו ועין למעלה עמוד ת'.

תולשאמי

ס"ח סנהדרין

ודברי מוסר בן סירא

ס"ט [סנ]הדרין ושבועות

וכדרבינא על עי[קר ש]מועה

ע' סנהדרין

כ[פייה ר]אפרם לרב אשי

אלדרג אלחאמס

[שאלות דשדרו] בני פאס לרבנו שרי[רא] גאון ז"ל

[ואגיב] יתהון הא[י ג]און והוא גאון ז"ל

ב', א'

י"ח מציעא

ראובן יש לו קריבה מהשלטונים וכבוד

י"ט כתובות

חיוב חלה על האיש או על האשה

כ' סוכה

והא דתנן שיעור אתרוג קטן ר' מאיר או'

כ"א סוכה

השיתוף בלולב היאך יהיה בדמים

כ"ב שנה וסנהדרין

10. תולשאמי.] שם ק"ח, א'; ג"ה ש"ז.

12. ודברי.] שם ק', ב'; ג"ה ש"ח.

14. וכדרבינא.] שם ק"א, א': אמר רב הונא ועיין שבועות ט"ו, ב'; ונראה שצ"ל, ודרבינא והגאון גרס רבינא ולא רב הונא.

16. כפייה.] בבא קמא צ"ח וכתובות פ"ו, א' ולא נמצא מאמר זה בסנהדרין; ר' אפרם= רפרם שלפנינו בספרים.

17. אלדרג.] הקונטרוס החמישי.

19. והוא גאון.] ר' האי השיב בחיי אביו קודם שנתעלה לגאונות וזה מה שאומר, והוא גאון, שאחר כך מלא מקום אביו ועיין לעיל עמוד... הערה .... ואפשר גם כן שהמרשים קצר כאן וצ"ל והוא גאון בן גאון בן בנו של גאון.

2. ראובן.] התשובות י"ח–כ"ג נמצאו לפנינו בקטע ב', עיין למעלה מ"א–ס"ח.

אלדרג אלתאסע
שריר[א] גאון והאיי אב ז"ל

ב׳, ב,

[א׳] ....

....

[ב׳] .....

....

[ג׳ בתרא]

מאי [ועל דא] אפקו[ה לר׳ ירמיה]

ד׳ שבועות

הא דתניא המלוה א[ת חברו על] המשכון

ה׳ שבועות

אם הלוה ראו׳ לשמ׳ מעות על המשכון

ו׳ שבועות

הא דתנן אין נשבעין על טענת חרש

ז׳ ה׳ קמא

הא דאמרי נהרדעי כל מודעא ולא

ח׳ קמא

הא דתנן גזל פרה מעוברת וילדה

ט׳ [יבמ]ות

23. אלדרג.] הקונטרוס התשיעי.

24. אב.]=אב בית דין ובקונטרוס היו תשובות שהשיב ר׳ האי קודם שעלה לגאונות.

5. בתרא.] בבא בתרא כ"ג, ב׳.

8. המלוה.] שבועות מ"ג, א׳ במשנה, מ"ג, ב׳ ומ"ד, ב׳; ועיין גמו"מ רל"ד ושם בהערות מיללער.

9. שבועות.] עיין ההערה להשורה שלפני זו.

12. דתנן.] שבועות ל"ח, ב׳; עיין התשובה בג"ק, צ׳.

14. נהרדעי.] בבא בתרא מ׳ סוף ע"א ובטעות נרשם קמא=בבא קמא ונראה שהוא אשגרה מהסימן הבא.

16. דתנן.] בבא קמא צ"ג, ב׳.

היכי דמי מופנה מצד אחד ומופנה

י' מיצעא

ראו' שנתן לשמ' מאה [דינ]רין. . .

י"א כריתות וחולין ויבמות

פיר' איסור כולל ואיסור מוסיף ואיסור

מה

א', א'

מ"ד	בתרא	נ"ג	סנהדרין
	חושלא		~~רבעזי~~ הא דאמ' זעירי
מ"ה	שבועות	נ"ד	סנהדרי[ן]
	שודא דדייני מהו		טרטימר אין לנו בו
מ"ו	גטים	נ"ה	סנהדרין
	ברייני פריצים		חבורה שכולה סורקי[ן]
מ"ז	תעניות ושבועות	נ"ו	סנהדרין
	מרזבא קטין שאקי		מהו שאמרו בחס. . .
מ"ח		נ"ז	סנהד[רין]
	ארבלא כברא		קואק ודמינקי
מ"ט		נ"ח	[סנהדרין]

18. מופנה.] יבמות ק"ד, א; עיין התשובה לעל קע"ד–קע"ה.
22. איסור.] עיין כריתת י"ד, א', חולין ק"א, א' ויבמות ל"ב, א'.

2. חושלא.] בבא בתרא ל"ו; נ"ה רצ"ו.
4. שודא.] שבועות ל', ב' בראש העמוד ובגליון הש"ס קדושין ע"ד, א' לא נרשם מקום זה; עיין קטע מ"ג, א', ב' סימן י"ג.
6. בררייני.] גטין נ"ז, א' ולפנינו בריוני.
8. מרזבא.] תענית כ"ד, ב' ובשבועות ליתא. קטין.] בבא מציעא פ"ה, א' סנהדרין ל"ז, א' ולכן טעות הוא מה שנרשם כאן שבועות.
10. ארבלא.] בבא מציעא כ"ו, ב'.

2. רבעזי.] טעות סופר ונמחק. זעירי.] סנהדרין ס"ט, ב'.
4. טרטימר.] שם ע', א': איני יודע מהו.
6. חבורה.] שם ב'; לפנינו: סריקין.
8. בחס. .] הח' בספק.
10. קואק.] סנהדרין ע"ד, ב'; נ"ה רצ"ז–רצ"ח.

[י"ד] [בתרא]

שכב מרע מצוה מחמת מיתה. . . [נ]תן

ט'ו קמא

המוסר ממון של ישר' למל[כ]ות בפרהסיא

י"ו כתובות

הכותבת תנאי על בעלה כל ז[מ]ן שנושא

י"ז כתובות

שני אחים שותפין ואין ביניהן שטר

י"ח קדושין

דתנן האומר לאשה קידשתיך והיא אומרת

[י]"ט מיצעא

דינא דבר מיצרא דקימלן צריך

כ' מיצעא

דאמרינן שם לענין בר מיצרא משכונא

כ"א מיצעא

דאמ' רבא תלוה וזבין זביניה זביני

ב', א'

[נ'] . . . . .

. . . .

[נ"א] . . . . .

. . . .

[נ"ב] . . . . .

7. בתרא.] בכמה מקומות של מסכת זו נשנו דיני מתנת שכיב מרע, עיין לדוגמא קנ"א, א' וכו' ועיין ג"א, נ"ג.

9. קמא.] עיין שם קי"ז, א' והרבה תשובות לגאונים בענין מסור.

11. כתובות.] עיין כתובות נ"ד, ב' עקר דין תנאי כתובה.

16. דתנן.] קדושין ס"ה, א'.

18. דברי מיצרא.] בבא מציעא ק"ח, א': צריך למיקנא וכו'.

20. שם.] ק"ח, ב'.

21. תלוה.] בבא בתרא מ"ח, א' בסוף העמוד ובטעות נרשם בכ"י מיצעא עיין קטע מ"נ, ב', א' ט'.

. . . .

[נ"ג] [סוכה ו]עירובין יומא

[מעשה ברבי א]ליעזר ששבת בסוכתו

נ"ד סוכה

מה היא [שאמ' ש]יחת דקלים כך אמרו כי יום

נ"ה סוכה

הא דתנן מי שבא בדרך ולא היה בידו לולב

נ"ו סוכה

וכתבתם כך אמ' אביי הוה קאימנא קמיה

נ"ז שנה וסוכה

ושיהא הנף כולו אסור

נ"ח שבת

הא דאמרינן מגלת אסתר מטמאה

נ"ט גטים

המוציא א[ת אש]תו משום שם רע לא יחזיר

ס' גטים

גנדלית מהו לשון ארמי קורין לשמאל

8. ששבת.] המעשה רק בסוכה כ"ז, ב' אלא שהמאמר, שם, לא מפני שהפליגו וכו' נמצא גם כן ביומא ס"ו וכן הביאו באותו ענין בסוכה דברי ר' אליעזר על פקק החלון מערובין מ"ד, א' ולכן נרשמו כאן ב' מסכתות אלו.

10. שיחת.] סוכה כ"ח, א'; התשובה לר' האי על ענין זה מתחלת אמרו כי יום, עיין ש"ת ע"ד וג"ל ל"ג.

12. דתנן.] סוכה ל"ח, א'.

14. אביי.] שם מ"ד, ב' ולפנינו אייבו.

15. שנה.]=ראש השנה וכן בגעאניקא ס"ב ולקמן סוף עמוד תכ"ז.

16. ושיהא.] ראש השנה ל', א' וסוכה מ"א, א'.

18. מגלת אסתר.] מגלה ז', א' ומה שנרשם, שבת, משום שבהתשובה נשא ונתן אם מצילין מגלת אסתר מפני הדלקה כשאר ספרי קדש שאמרו בשבת קט"ו, א' שמצילין אותן ועיין תשובת ר' האיי בג"ל פ"א.

20. המוציא.] גטין מ"ה, ב'.

22. גנדלית.] גטין פ"ו, ב' ויש ב' תשובות לגאונים בפרוש מלה זו, עיין ש"ץ י"ג סימן י"ז וג"ה שס"ט ועיין גם כן רש"י במקומו וערוך ערך גנדל.

מ"ב דסלקין לעילא דזבין חמ̇רא לבר ישראל.
מ"ג השותפין והאריסין והאפוטרופין אין להן.
מ"ד הנותן מתנה לעניי עירו ולא כת' בה מהיום.
מ"ה פי מעני אלחזקה פי אלזיזין וקורות ומרזב ומזח'
מ"ו פי מע[ני אלחזקה כל חזקה שאין ע]מה טענה כול'
מ"ז פי מעני [אל חזקה פי אלאמר אין מחזיקין בנכסי] אשת איש
מ"ח [הא דאמרו הנותן טליתו לאומן] אומן או שתים
[מ"ט פי אלאמר נתנה לו בזמנו] נשבע ונוטל
נ' כל שאילו בנכסי הגר לא קנה בנכסי חבירו לא] קנה כול'
[נ"א פי מעני אלמכירת קרקעות המוכר את] הבית

מד

א', א'

[א'] .....

....

[ב'] .....

....

[ג'] .....

...................דקאת....

ד' [מיצעא]

7. דסלקין.] בבא בתרא מ"ה, א'; עיין ההערה לקטע מ"ד, א', א', ו'.
8. השותפין.] משנה שם מ"ב, א'; ותשובה בענין זה נרשמה גם בקטע מ"ה סימן ח'.
9. הנותן.] עיין שם מ"ג, א'.
10. פי.] בענין חזקה בזיזין; עיין שם במשנה ס', א' ונ"ט סוף ע"א ועין ג"א, י"ב. ומזח.]=ומזחילה, צנור.
11. פי.] בענין חזקה כל וכו'; שם מ"א, א'.
12. פי.] בענין חזקה במה שאמרו אין מחזיקין וכו'; שם נ', ב'.
13. הנותן.] שם מ"ה, ב'. או.]=אומר.
14. פי.] במה שאמרו נתנה וכו'; שם.
15. כל.] שם נ"ז, א'.
16. פי.] בענין מכירת קרקעות המוכר וכו'; שם ס"א בראש הדף: ונראה שהתשובה נ' היא האחרונה בענין חזקה.

הלכה כ[רבי יה]ודה בבהמה ומרגלית

ה׳ מיצעא

דאמרינן מכריז רבא אותימא רב פפא

ו׳ כתובות

אמ׳ רב ג[ידּ]ל אמ׳ רב כמה אתה נותן לבנך

ז׳ בתרא

דתנן הלוקח פשתן לחברו לא קנה

ח׳ בתרא

דתנן השותפין והעריסין והאפטרו[פין]

ט׳ קמא ומיצעא ובת[רא]

ראובן שבקש למכור חצרו ובא שמע[ון]

י׳ בתרא

ראובן שבנה פונדוק במבוי ומכניס

א׳, ב׳

[י״א] . . . .

. . . .

[י״ב] . . . .

. . . .

[י״ג] . . . . .

. . . [מ]תנה. . . . .

8. יהודה.] בבא מציעא נ״ח, ב׳; עיין רי״ף במקומו שמביא דעות שונות להגאונים אם הלכה כר״י או לא ור׳ חננאל פוסק כר״י, עיין אור זרוע במקומו וגנ״ק סימן ל״ד.

10. מכריז.] בבא בתרא מ״ה, ועיין גם כן ב״ק סוף קי״ג ושם ואיתימא רב הונא, ואולם בב״מ לא נמצא מאמר זה ובטעות נרשם בכ״י: מיצעא=ב״מ.

12. גידל.] כתובות ראש ק״ב.

14. דתנן.] בבא בתרא פ״ג, ב׳. לחברו.] צ״ל מחברו; ועיין ג״ה של״ו.

16. דתנן.] שם מ״ב, א׳: האומנין. . . והאריסין, ועיין קטע מ״ג סימן מ״ג.

20. פונדוק.] השאלה היא אם יכולין בני המבוי למחות בידו, עיין ג״ה תקל״ג ושם מרומז על תשובת ר׳ מתתיה גאון בענין זה.

[י"ג שודא דדיני] מהו ועיקר מלה מאין נלקחה.
[י"ד פין] מעני אלקסמה ופיהא כלאם פי אלשפעה.
[ט"ו [הבא מחמת גוי הרין] הוא כגוי מה גוי אין לו חזק[ה].
[י"ו אפיק] כורא ועייל כורא לא הואי חזקה כול
י"ז מאן דאחזיק בגודא דעראדי ולבר לא הוי חזק'.
י"ח הי פי מעני אל[חזקה] ואלמנאזעה פיהא
י"ט ומא אחתג בה אלמשתרי אן קד מצת שני

ב', א'

חזקה בעד אנתהאיה..........
כ' ולענין חזקה אם בשטר קנו [ונמצא השטר בטל]
כ"א אמרי נהרדעאי אכלה רצופין [אין לו חזקה]
כ"ב אמר שמואל הא מתנתא טמירתא [לא מגבינן בה]
כ"ג אמר שמואל הא מתנתא טמירתא [לא מגבינן בה]
כ"ד ואשר שאלת זו המתנה כמלוה או [לא הויא כמלוה]
כ"ה האיי מאן דמסר מודעא אאונסא ומועא.....
ולענין ביטול מודעא דעל זביני [וגיטא ומתנתא]

14. שודא.] בבא בתרא ל"ה, א' ועיין קטע מ"ה סימן מ"ה.
15. פי.] בענין חלוקה של שותפין–ובה מאמר על מצרנות.
16. הבא.] בבא בתרא ל"ה, ב'; ועיין ההערה לא', א', שורה ז'; ג"ה תק"ל וגמו"מ ק"א.
17. אפיק.] שם ל"ו, א'.
18. מאן.] שם.
19. הי.] זו בענין חזקה והמחאה שבה.
20. ומא.] והנצרך בקנין שכבר הגיעו שני [החזקה].

1. בעד.] אחר סוף . . . .
2. בשטר.] בבא בתרא ל"ב, א'–ב'.
3. נהרדעאי.] שם ל"ז, ב'.
4. מתנתא.] שם מ', ב'; ולפנינו על שם ר' יהודה.
5. מתנתא.] תשובה אחרת על מאמר זה של שמואל שבסימן כ"ב.
6. זו המתנה.]=מתנתא טמירתא? ואולם קשה לעמוד על תוכן השאלה שבסתם מתנתא טמירתא היא בקרקע או בחפצים ומה מלוה שייכת כאן, ואולי שהשאלה היא בשכתב לו שטר מתנה על מעות אם המעות הן מלוה.
7. האי מאן.] תשובת ר' האי בספר העתים י"ח, בגעאניקא ב', ר"נ–ת"ב ובג"ה קס"ו–קס"ז ושם היא סימן כ"ד–עיין סוף התשובה–ולפנינו סימן כ"ה! ומועא. .] צ"ל ומודעא, והדבר ידוע.

כ"ו הא דאמ' רבא תלוה וזבין זביניה זביני כול'

כ"ז פי מעני אלחזקה ועדראות של גוים כול'

כ"ח ובעת הזאת ב.............. פי
מעני אלחזקה וא............ כול'

כ"ט מאי בעית [בהאי ביתא]...........

ל' אנא מנהרדעא א[נא]..............

ל"א פי מעני אמ....................

ל"ב פי מעני.......................

ל"ג א.............................

ל"ד...............................

ל"ה ....

ב', ב'

[ל"ו]............ נושא ונותן כול'

[ל"ז מה הוא הדין במי ש]לקח שדה מן הגוי ובא ישראל

[ל"ח אם בא אחד מן השוק והחזי]ק בה אין מוציאין אותה מידו.

[ל"ט]......... פי דאר ליתים פי מעני אל חזקה

מ'............. דאר פי מעני טענה וחזקה.

מ"א פי מעני אלחזקה ואלאימאן פיהא כול'.

9. תלוה.] בבא בתרא מ"ח סוף ע"א.

10. פי.] בענין חזקה וכו'; עיין שם מ"ה, א'.

12. מעני.] ענין.

13. מאי.] בבא בתרא מ"א, ב' אולם אפשר שצריך להשלים, בהאי ארעא, עיין סימן א' ובההערה עליו.

14. אנא מנהרדעא.] אולי שכך גרס הגאון בב"ב מ"א, ב' במקום, לכי תיתי ורב יהודה השיב שהוא פוסק כמו שנהגו בנהרדעא, ואף שר' יהודה דר בפומבדיתא–סנהדרין י"ז, ב'– אפשר שהיה יליד נהרדעא, ואין ספק ששם למד תורה אצל רבו, שמואל.

1. נושא.] בבא בתרא נ"ב, א'.

2. מן הגוי.] עיין שם ל"ה, ב'–ל"ו, א'; ועיין ג"ה תק"ל.

3. אם.] שם ל"ה, ב'.

4. פי.] בבית של יתום, בענין חזקה; עיין סימן י'.

5. דאר.] בית בענין טענה וחזקה.

6. פי.] בענין חזקה ושבועה בה, עיין תשובת הגאון בעטור מודעא צ"ו, א'.

א׳, א׳

י״ב ואמא פתיחת החלנות לחצר השותפין
י״ג ומן פתח טאק לאורה עלי דאר צאחבה
י״ד מא יקול פי ראובן לה חאנות לצד חנות שמע׳
ט״ו שיש לו חלונות והם למטה ובקש לפתוח אחרות
י״ו שעשה תקרה של חלונות ולא עשה חלונות
י״ז קושר כותל קשור ויש לו חלונות וביקש להוציא
י״ח שבנה עלייה ופתח בה חלונות ועמד ישראל
י״ט מי שהיה כותלו סמוך לכותל חב לא יסמך לו
כ׳ הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין סל׳
כ״א ודאמרינן הרוצה שיתחכם ידרים סל׳
כ״ב מי שמבקש לנטוע בצד שדהו על המיצר
כ״ג אמ׳ עולא אילן הסמוך למיצר [בתוך י״ו אמה]
כ״ד אילן שהוא נוטה ל[רשות הרבים]
כ״ה ולא נברכת הכובס[ין].........
ופי אלאס

1. ואמא.] מה שנוגע לפתיחת וכו׳; עיין בבא בתרא כ״ב, ב׳.

2. ומן.] ומי אשר פתח חלון לאורה על בית חבירו; עיין ב״ב נ״ט, א׳ והתשובות ג״ה תקכ״ח וג״מ, קט״ו.

3. מא.] מה יאמר בראובן שיש לו וכו׳; עיין ב״ב כ״א, ב׳.

4. חלונות.] עיין שם כ״ב, ב׳ ועיין תשובת ר׳ משה גאון בעטור מודעה נ״ב, א׳.

5. תקרה.] שם בעטור, וישראל שעשה תקרה, והיא תשובה לגאון.

6. קושר.] ג״מ קי״ד: ראובן שיש לו כותל קשור, ונראה שנתקצרה שם התשובה הרבה.

7. שבנה.] נראה שהשאלה היא בעכו״ם שפתח חלונות בעליה לחצר חברו ובא ישראל ולקחו ממנו אם חייב לסתום החלונות, עיין בבא בתרא ל״ה, ב׳: הבא מחמת נכרי הרי הוא כנכרי ותשובות הגאון בענין זה בטור חו״מ קנ״ד, ובג״מ רט״ז, אולם עיין ג״א ר״א.

8. מי.] בבא בתרא כ״ב, סוף ע״א במשנה; ועיין התשובה בתש״ר ב׳, כ״ז.

9. הרוצה.] שם כ״ה, ב׳. סל׳.] ? ואולי צ״ל כול׳; עיין ההערה לשורה הבאה.

10. ודאמרינן.] תשובה לגאון אחר בפרוש הגמרא, הרוצה וכו׳, והוא גורס שיתחכם ולא שיחכים ונראה שהיא התשובה בג״ה, תקכ״ט. סלי.] ? ואולי צ״ל כול׳.

11. מי.] בבא בתרא כ״ו, א׳–כ״ז, ב׳.

12. עולא.] שם כ״ו, ב׳.

13. שם כ״ז, ב׳.

14. נברכת.] שם י״ז, א׳ וי״ט, א׳; ואפשר שאינו חסר כלום אחר, הכובסין.

15. ופי.] מכאן עד סוף העמוד לקח המסדר התשובות מקונטרוס אֶחד שבו היו נרשמות כסדר שנכתבו מהגאון והוא מעיר על ההקבלה שבין סימני התשובות שבקונטרוס וסימניהן בספר זה, ואולם החלק היותר גדול של אלה שורות נקרע ואי אפשר לעמד על הדברים.

כ"ו והי אלג' מנה פי. . . . .
[כ"ז] והי אלד' מנה. . . . .
כ"ח והי אלה'. . . . .
כ"ט והי אלו' פי מגאוי. . . . .
ל' והי אלז'. . . . .

א', ב'

פרק ג' חזקת בתים

א' ההוא דאמ' ליה לחבריה מאי בעית בה' ארע'
ב' ואמא מא כאן מן אלחזקות פי גיר גופו של קרקע
ג' היכי גרסי רבנן כל דאלים גאבר וכול'
ד' ארעא לחד ובתי להד מארי ארעא מצי מעכב.
ה' האוכל שדה שש שנים וקרא עליו ערער.
ו' ואמא מ֯דׄה אלחזקה פי מא יצח פיה אלמסאמחה.
ז' ומן אדׄעי באלמסאמחה קבל וגוב אלחזקה
ח' ואמא כל מא יחתאג אלי מחאה וידעי צאחב
ט' כשאמרו י"ב חדש לא אמרו אלא להודיעו
י' פי מעני אלחזקה ואין מחזיקין בנכסי קטן.
י"א ההוא דאמ' ליה מאי בעית בהאי ארעא.
[י"ב] הגודרות אין להן חזקה דלתחלה ריש שנייה.

2. ההוא.] בבא בתרא ל', א' ובהרבה מקומות אחרים במסכת זו.
3. ומה שנוגע לחזקה שאינה בגופו של קרקע; עיין שם כ"ט, ב': צונמא.
4. כל.] שם ל"ד, ב'.
5. ארעא.] עיין שם נ"ט, א' ההלכה על צינור המקלח.
6. האוכל.] שם ל"ט, ב'.
7. ואמא.] ומה שנוגע לזמנה של חזקה שברור שכבר מחל.
8. ומן.] ומי שטען שכבר מחל לו קודם–שלום–זמן חזקה.
9. ואמא.] ואשר נצרך במחאה שהבעל טוען.
10. כשאמרו.] בבא בתרא ל"ח במשנה: ויודיעוהו שנה, ועיין גם כן כ"ח, א' במשנה ר' ישמעאל אומר י"ב חדש.
11. פי.] בענין חזקה ואין מחזיקין וכו'; עיין כתובות י"ז, ב' ובבא מציעא ל"ט סוף ע"א.
12. ההוא.] עיין ההערה לשורה ב'.
13. הגודרות.] בבא בתרא ל"ו, א' ושם נסמן. דלתחלה.] עיין שם: אין להן חזקה לאלתר=דלתחלה. רי"ש.]=(ר' שמעון בן לקיש) שְׁנִיָּיה.

א׳, ב׳

נשא מן תלמודא רבא — יוסף ראש הסדר

פרק רביעי — בן יעקב ראש בי רבנן

יוסף אב בית דין שלישי

...שתו מקנא על פי שנים — בן יעקב ראש בי רבנן ז׳צ׳ל׳

יוסף ראש הסדר ז׳צ׳ל׳

שחיבר מרינו ורבינו ואדונינו יוסף אב בית דין שכליש

ויגדל כבודו ומרינו ורבינו אדונינו הרב המובהק ראש

פרשת והיה כי תבוא

יש מביאין בכורים וקורין מביאין ואינן וקורין ויש שאינן מביאין

אילו שאינן

מביאין שחיבר מרינו ורבינו ואדונינו יוסף הרב ~~הגדול אב בית~~

~~דין של כל~~ ישראל ירום הודו ויגדל כבודו

~~שחיבר מרינא ורבינו~~ הרב הגדול ראש הסדר

פרשת והיה כי תבוא מתלמודא רבה

שחיבר מרינו ורבינו ואדונינו יוסף ראש ישיבת גאון יעקב יכון

כסאו לעולם

חמוד מרינו ורבינו ואדונינו יעקב הרב המובהק ראש בירבנו זצ״ל

2. רביעי.] של מסכת סוטה? ההלכות שבסוטה מקומן בספרו של מחברנו בפרשת נשא ורשם מה שעליו להעתיק מהמשנה והתלמוד של פרק ד׳ שבסוטה.

4. ..שתו.] אפשר שצ״ל שותות, עיין המשניות בפרק ד׳, א׳–ג׳ שבסוטה ועיין ההערה שלפני זו. מקנא.] משנה ראש סוטה.

6. שכליש.]=שכל ישראל.

9. יש.] בכורים ראש המסכת. ואינן.] לפנינו ולא.

10. הגדול–שלכל.] נמחק בכ״י והיה לו למחוק גם ישראל שהסופר טעה והחליף ר׳ יוסף ראש הסדר עם זקנו ר׳ יוסף ראש אב״ד שלכל ישראל.

11. שחיבר–ורבינו.] נמחק.

מג מד מה

שלש רשימות מתשובות הגאונים.

הרשימות שאני קובע להן מקום פה הן מכתבי יד שונים. הקטע הא' הוא בן ב' דפים תכופים של קלף ישן, ארכם כ"ג ורחבם י"ט מסומן T.-S. Loan 115 באוצר הספרים של האוניווערזיטא בקמברידג. הקטע הב' הוא בן ב' דפים שאינם תכופים ושהשליש העליון שלהם נקרע, ארכם ט"ו וחצי ורחבם י"ג והכתב כתב רבני מזרחי, מסומן קבוצת אדלער 2507 א'-ב' באוצר הספרים של בית מדרש הרבנים שבאמעריקא, ובכרך הזה-דפים ג' ד' וה'-גם הקטע הג' ואולם הוא מכ"י אחר. הקטע הזה הוא בן ג' דפים שרק השניים האחרונים תכופים הם והנייר של הקטע הוא רך מאוד והכתב רבני-ספרדי הנוטה למרובע, בהצד הראשון של דף א' ב' עמודים ולהצד השני כבב' דפים האחרונים רק עמוד אחד. אורך הדפים הוא כ' וחצי ורחבם י"ג ואולם מב' דפים האחרונים נקרע השליש התחתון. ברשימות אלה נרשמו לערך ק"ע תשובות ואנו רואים מזה כמה עשירה היתה ספרות הגאונים שרק החלק העשירי של אלה התשובות נמצא לפנינו בקובצי שו"ת הגאונים או בספריהם של הראשונים. האומנם לפעמים קשה לעמוד על תכן התשובות שהמלקטים רשמו רק ראשי פרקים ואפשר שכמה תשובות שישנן לפנינו בספרים נרשמו כאן אבל ברור שהחלק היותר גדול שלהן לא נודע לנו ממקום אחר. לדוגמא הנ' תשובות בעניני חזקת הבתים-קטע מ"ג עמוד ב' עד הסוף-כמעט כולן חדשות הן. ורואה אני להעיר שהמלקטים טעו לפעמים וציינו כמקורות לדברי הגאונים מסכתות שלא להן כוונו הגאונים כלל, עיין בההערות להקטעים מ"ד ומה'. וכבר הערותי כעין זה בגעאניקא ב', נ"ו הערה ד' שהמלקט ציין: בתרא במקום ברכות או מנחות (ואף שאפשר לומר שהראשונים גרסו בב"ב ק"מ, א' זירא במקום אבהוא) ועיין גם כן הרשימה בגנזי קדם ב', מ"ג הסימנים ה', וכ"ג ששניהם נרשמו בטעות, הראשון נרשם סנהדרין וצ"ל פסחים-עיין שם כ"ח, א'-והשני נרשם סוכה במקום יומא-עיין שם י"א, א'-והמו"ל לא הרגיש בב' טעיות אלה. אולם שם סימן ט' נרשם לנכון שבועות אלא שצ"ל: בשביל שאבור במקום בשביל שאבד והיא היא התשובה בקהלת שלמה מ"א ונרשמה בגעאניקא נ"ז סימן ה'. ואפשר גם כן שצ"ל נדה במקום שבועות והתשובה היא בבגד שאבד בו כלאים והגאון גורס בנדה ס"א, ב' א"ל ר' פפא לרבא במקום רבא לרפרם בר פפא שלפנינו וכבר מצינו במקומות הרבה שרבא אמר דברים בשם חמיו רב חסדא ורב פפא שאל לרבו רבא, מנא הא מילתא לסבא, רב חסדא. ומכל מקום לא נראה לומר כך שהבטוי, מנא ליה לסבא, נראה שר' חסדא היה עודנו בחיים ולפי סדר הזמנים אי אפשר, שרב פפא כבר נשא ונתן בדבר הלכה קודם שמת ר' חסדא, שקרוב לומר שנולד כמה שנים אחר שמת ר' חסדא, ולכן העקר כמו שכתבתי, שצ"ל, בשביל שאבור.

[לרופא] כי היכי דתהוי רפואה שיש לה קיצבה הדר אמ' ר' יוחנן עשינו עצמינו כערכי הדיינין מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר מעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם ולבסוף סבר אדם חשוב שאני: קריבתיה דרב נחמן זבינתה לכתובתה בטובת הנאה איגרשה ושכיבה אתא לוקח וקאתבע לה לברתה אמ' להו רב נחמן ליכא איניש דליסבה עיצה ותזיל ותחלה לכתובתה דאימה לגבי אבוה ותהדר ותירתה מיניה שמעה ואזלה אחילתיה אמ' רב נחמן עשינו עצמינו כערכי הדיינין מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר מעיקרא סבר ומבשרך לא תתעלם ולבסוף סבר אדם חשוב שאני:

ב', ב'

מן אלנקטאא   שבת פרק כל כתבי הקדש
פיס ימפני מה אין קורין בהן מפני בטול בית המדרש אמ' רב לא שנו אלא בזמן בית המדרש אבל שלא בזמן בית המדרש קורין: ובנהרדעא פסקי סדרא בכתיבי במנחא דשבתא: והילכתא אסור לקרות בשטרי הדיוטות בשבת: וכן הלכתא

תעניות מן אלנקטאתא

תנו רבנן עד מתי אוכל ושותה עד שיעלה עמוד השחר. אמ' רבא לא שנו אלא שלא ישן אבל ישן אינו אוכל. ~~איתביה אביי ישן [ועמד] הרי זה אוכל. התם במתנמנם היכי [דמי] מתנמנם אמ' רבא נים ולא נים תיר ולא תיר כגון [דקרו] ליה ועני ולא ידע לאהדורי סברא וכד מדכרו ליה מידכר~~

ואם הי מתנמנ הרי ז אוכל:

ותענית שפוסק בה מבעוד יום היכא דלא קבל עליה לתענית א'ע'פ' שפוסקם [חוזר] ואוכל עד שיבוא השמש אבל היכא [דקבל ע]לה עניק איתסר ליה למיכל. ולענין משתי [מיא] היכא

דאית

5. כי–קיצבה.] דברי מחברנו.
9. קריבתיה.] כתובות סוף פ"ה.
10. לוקח.] לפנינו, אתו קא תבעי, ובה"ג כתובות ע"ב סוף ע"ג, אתו יורשים ועיין ברש"י.

1. תעניות.] י"ב, א'–ב'. אלנקטאתא.] הלקוטים. על הד' שורות שעל הגליון הימיני עיין שבת קט"ז, ב'.
5. רבא.] לפנינו אשי. איתביה.] נמחק וכן הג' שורות ו'–ח' נמחקו ועל הגליון השמאלי: ואם היה מתנמנם הרי זה אוכל.
7. ותענית.] עיין רי"ף תענית י"ב, ב'.
8. שפוסקם.] צ"ל שפוסק.
9. לה עניק.] צ"ל עלה תענית תענית.

ליה למיכל אית ליה למשתי:

הילכות תעניות מן אלנקטאתא

תנו רבנן עד מתי אוכל ושותה עד שיעלה עמוד השחר אמ׳ רבא לא שנו

אלא שלא ישן אבל ישן אינו אוכל ואם היה מתנמנם הרי זה אוכל:

תענית שפוסק מבעוד יום

מב

א׳, א׳

פרשת והיה כי תבוא מן תלמודא [רבה]

שחיבר מרינו ורבינו ואדונינו יוסף הר[ב הגדול] ראש הסדר ירום הודו ויגדל

כבודו חמוד מרינו ורבינו ואדונינו יעקב הרב המובהק ראש בי רבנן ז׳צ׳ל׳

הדא אצח

פרשת נשא מן תלמודא רבה

והוא החיבור הכולל פתרון המקרא כולו על הסדר

שחיבר אדונינו יוסף ראש ישיבת גאון יעקב

חמוד אדנינו יעקב ראש בי רבנן ז׳צ׳ל׳ ~~הדא אצם~~

פרשת נשא מן תלמודא רבה

והוא החיבור הכולל תורה שבעל פה כולה ע[ל סדר] המקרא

שחיבר אדונינו יוסף ראש ישיבת גאין יעקב

חמוד אדונינו יעקב ראש בי רבנן ז׳צ׳ל׳

12. תנו.]=השורות ב׳–ג׳ וחצי הראשון של שורה ז׳.

1. תלמודא.] עיין בהפתיחה.

4. הדא אצח.] זהו יותר מדויק.

5. פרשת.] השורות ה׳–ח׳ נמחקו ונכתבו עוד הפעם בשנוים קטנים בהשורות ט׳–י״ב.

תנו רבנן כיצד מערבין מבואות המפולשין לרשות הרבים עושה צורת פתח מיכאן ולחי וקורה מיכאן והני מילי מבואות [וכן הילכתה] המפולשין לרשות הרבים הוא דסאגי ליה בצורת הפתח מיכאן ולחי וקורה מיכאן אבל רשות הרבים גופה לא מיערבא אלא בדלתות מיכאן ומיכאן והוא שנועלין בלילה: מתני' הכשר מבוי בית שמאי אומ' לחי וקורה ובית הלל אומ' או לחי או קורה: גמ' אוקמה רב יהודה לפלוגתא דבית שמאי ובית הלל בהכשר מבוי סתום והלכה כבית הלל:

א', ב'

מסכת ברכות

מאמתי קורין את שמע בערבים משעה שהכהנים נכנסין לאכל בתרומתן עד סוף האשמורת הראשונה דברי ר' אל[יעזר] וחכמ' אומ' עד חצות רבן גמליאל אומ' עד שיעלה עמו[ד השחר] גמ' תנא אמאי קאי דקתניא מאמתי תנא אקרא קאי דכתי' ובשכבך ובקומך: פיס משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן וליתני מצאת הכוכבים כדקתאני בבריתא סימן לדבר צאת הכוכבים. מילתא אגב אורחיה קאמשל"ן דכהנים אימתי אכלי תרומה מצאת הכוכבים: פיס'

14. תנו.] שם ו', ב'; בראשונה מביא הגמרא ו', א': תנו רבנן כיצד מערבין דרך רשות הרבים ור' יהודה אומר, הכי קאמר כיצד מערבין מבואות, וכאן מובא הברייתא כמו שתרצה ר"י.

15. והני מילי.] עיין שם בגמרא מאמר ר' יוחנן על ירושלים.

19. בהכשר.] ערובין י"א, ב'.

1. מאמתי.] ברכות ב', א'; ועל הכתיב בלי י' עיין מה שהערותי בגנזי שעכטער א, פ"ח.

4. אמאי.] לפנינו היכא, וכאן אמאי משמעו, על מה ולרוב הוא כמו למה.

6. לוכל.] בשורה ב' לאכל. מצאת.] לפנינו משעת צאת.

7. כדקתאני–כוכבים.] דברי המחבר.

עד סוף האשמורת הראשונה דברי ר׳ אליעזר. תניא ר׳ אליעזר אומ׳ שלש משמרות הווה הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב״ה ושואג כארי שנ׳ י״י ממרום ישאג וג׳ תניא אמ׳ ר׳ יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלם להתפלל ובא אליהו זכור לטוב ושומר לי על הפתח עד שסיימתי את תפלתי לאחר שסיימתי את תפלתי אמר לי שלום עליך ר׳ אמרתי לו שלום עליך ר׳ ומרי אמר לי בני מפני מה נכנסתה לחורבה זו אמרתי לו להתפלל אמר לי היה לך להתפלל בדרך אמרתי לו מתירא אני שמא יפסיקוני עוברי דרכים אמר לי היה לך להתפלל תפלה קצרה באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים למדתי שמתפללין בדרך ולמדתי שמתפללין תפלה קצרה ולמדתי שאין נכנסין לחורבה: תנו רבנן מפני שלשה דברים אין נכנסין לחורבה מפני חשד מפני

ב׳, א׳

מצות מן תלמוד קטן ופי׳ כתובות פרק נערה ופרק הכותב פיס ועל תעש עצמך כערכי הדיינין . קריביה דר׳ יוחנן הוה ליה איתת אבא דהות צריכה רפואה כל [יומא] אתו לקמיה דר׳ יוחנן אמ׳ להו זילו קוצו ליה מידי

9. עד.] ברכות ג׳, א׳.

13. ושומר.] לפנינו ושמר. עד.] בספרים, והמתין לי עד, אולם בכ״י ואצל הראשונים ליתא.

17. אני.] בספרים, הייתי ובכ״י מ׳ כמו שהוא בהקטע. יפסיקוני.] גם בכ״י ובספרים מדויקים כן ובנדפס, יפסיקו בי .

18. שמתפללין.] לפנינו הסדר, אין נכנסין, מתפללין בדרך ומתפללין תפלה קצרה ונוסח זה עולה יפה עם דברי אליהו.

1. מצות.] השורה הראשונה נכתבה על הגליון העליון, וקשה להשלים המלה קודם מצות ואולם מן, תלמוד וכו׳, נקל לעמוד על תכנו והוא, שמה שנכתב בעמוד זה נלקח מן תלמוד קטן של רב יוסף ומקורו בכתובות פרק נערה=נ״ב, ב׳ ופרק הכותב=פ״ה, ב׳ עד פ״ו, א׳; עיין הפתיחה. פיס׳ ועל.] משנה אבות א׳, ח׳; עיין כתובות נ״ב, ב׳.

מפתרונה ולא מעניינה אלא נגררו לשם בדרך גררא כי הדברים גוררין זה את זה והרויחו בו

הרבה ותלמוד זה שסידרנו אנחנו אין מגמתינו בו להאריך עד שנצא מתורף ההלכה / שאנו

מדברים בה כי אם לקבץ על כל משנה ומשנה דברים שהם מפתרונה ומעניינה וראויין

לכתבם עליה כמו שערבנו על נפשנו למעלה וכמו שיתבאר לקורא בו. והשלישי שיפלות

הסדירה ומיעוט כח העריכה שאותו תלמוד סדירת יסודי עולם תלמידי הנביאים מעתיקי

הדת ממשה רבינו שסדרוהו לפי דעתם הרחבה וחכמתם הנבובה ותלמוד זה שסידרנו

אנחנו יסדנוהו לפי קוצר דעתינו ומיעוט לבבינו אבל דימינו להם כפי כוחנו וי׳׳י יישר

אורחותינו והנה אנו עתה מתחילים ועורכים תלמוד על כל מסכתא ומסכתא ומפרשים

אותה עד תֹּם כל המסכתות הכלולות במוקדמת הזאת ומאלה׳ ישראל נשאל לעזרינו

על זאת ומאתו נדרוש להורותינו הדרך הטובה והישרה לבלתי נטות ימין ושמאל ויצילנו

מעונש הטעות ואל נכשל למען שמו כי הוא יתברך לעדי עד הבטיח דורשיו שלא יבושו

לעולם ובה אמר כי אני י׳׳י אשר לא יבושו קוי וכן יהי רצון:

מסכת פאה

3. והרויחו.]=והרחיבו.

8. הנבונה.] צ״ל העמוקה או הנכונה או הארוכה.

10. כל.] מאלה כ״ו המסכתות שלא נתחבר עליהן תלמוד.

14. ובה.] נראה שצ״ל וכֹה.

אלו דברים שאין להם שיעור הפאה והבכורים והריאיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה

[א]לו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא כבוד אב ואם

[וג]מילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם: גמ'

מֿא

א', א'

סוכו עלי בכל יום מקיפין את המזבח מקום

והאידאנא נהוג עלמא לשוויי תיבותא באמצע ציבורא ויהבי

ספר תורה בגוה ~~ומקפי לה דכר מזבח חדא מימינא וחדא~~ ואמרין

~~הושענא ותנייתא משמאלא ואמרין תוב הושענא ותליתיתא מימינא~~

~~ואמר'] תתפרקון וביומא דערבו שבעא זימנא ובסוף מסכתא~~ כתבינן להי:

ספר תורה בגוה ומקפי להוא מימיני שבחזת ובסוף מסכתא דא

נקטאתא דתלמודא ובסוף מסכתא דא כתבינן להי:

~~שחבר רבנו יוסף ראש הסדר~~

איתמר מבוי העשוי כנדל אמ' רבא עושה צורת פתח

לכולהו מחד גיסא ואידך גיסא משתרי בלחי וקורה:

נקטאתא דתלמודא

שחיבר רבנו יוסף ראש הסדר

בן רבנו יעקב ראש בי רבנן זצ"ל

1. סוכו עלי.] נראה שהן ב' תיבות האחרונות של מאמר ערבי ואולי צ"ל סופו–והוא כסופו בעברית–אבל לא נראה להגיה סוכה ואף שמדבר כאן מהקפת ערבה בסוכות ומקורה בסוכה מ"ה, א'. מקום.] עיין שם בראש המשנה, מקום היה למטה.

2. והאידנא.] נראה שמאמר זה נלקח מדברי הגאונים, עיין בהפתיחה.

3. ספר.] השורות ג'–ה' נמחקו בכ"י. דכר.] צ"ל סחר, סביב. וחדא.] צריך למחוק.

4. הושענא.] עיין בהפתיחה.

5. דערבו.] צ"ל דערבתא.

6. שבחזת.] צ"ל שבעא זמ' (=זמנא).

7. נקטאתא.] לקוטים.

8. שחבר.] שורה זו נמחקה, ועיין שורה י"ב.

9. איתמר.] ערובין ח', ב'.

והוא החבור שערך בו תלמוד על ששה ועשרים מסכתא הנותרים מן המשנה שלא נמצא עליהם תלמוד בבלי והם סדר זרעים כולו חוץ מברכות ושתים מסדר מועד ועדיות ואבות /
מסדר נזיקין ומדות וקנים מסדר קדשים וסדר טהרות כולו חוץ מנדה.: /

מסכת מסכת ברכות

השמים
והארץ השמים
ולא מאז השמים
עתה נבראו

שיר השירים כט
מסכת ברכות

בעזרת אדיר אדירים נתחיל נמקי מסכת נדרים

א', ב'

איש אטר יד ימינו יראה ויאמין מי שאינו מאמין
בשם י"י נעשה ונצליח
'יתברך שם המנחִילֵנו דתו ומכתירנו במצות בָּרִים
'וַיזהירֵנו לאמר זה הדרך לְכו בו אל תִפְנו לְחוקי זָרים.
'שישו בדברי דת משעשעים נֶפֶש עֲיֵפָה כמים קרים.
'פְּנו להגיונה תעודָנו יום אפקוד מעשה היצורים.
'בכתב ועל פה נְתָנָה לנו דובר צדק מגיד מֵישרים.
'נועָצו אבותינו וְחָרתו עִיקָרי תורה פה עת פוזרם יוצר הרים.

14. והוא.] השורות י"ד–י"ז נמחקו בכ"י ותוכנן שוה לתוכן השורות י"ט–כ"ב בעמוד הבא.
16. ושתים.] צ"ל ושקלים.
19. כט.] כתב יד בערבית.

1. יראה.] מה ענין אטר יד ליראה? בסוף השורה נראה שהשמיט הסופר או המחבר המאמר, לא יזכה לראות זמן הימין, שלא להוציא קללה מפיו.
3. ברים.] בשביל החרוז לא הבחין בין זכר לנקבה ובמקום, ברות, אמר ברים, ואפשר גם שפרושו מצוות שנתנו לברים.
6. תעודָנו.] תמונה זו אי אפשר בעברית, ונראה שצ"ל תְעִידֵנו=תעיד בנו. אפקוד.] צ"ל יפקוד, בעת שהקב"ה יפקוד על בני אדם תעיד בם התורה עיין עבודה זרה ב', א'.
8. עת פוזרם.] עיין דברי ר' סעדיה בסעדינה לרש"ז שעכטער ה': בראות הורנו את ההמון כי נפץ בכל הארץ ויגורו על ההגא לבלתי השכח ויאספו כל מלה. . . ויקראו את שמם משנה וכו', ועיין גם כן הארקאווי, זכרון לראשונים חלק ה', קצ"ד. ועל זה סמך מחברנו, באמרו

׳יָזְמו הבאים אחריהם וערכו תלמוד על רוב העיקרים.
׳עתה מגמתי לערוך על הנשאר לה המים (לד) ששה סדרים.
׳קרוב לקוראיו יעזרני על זאת בגילוי עמוקות וסתרים.
׳בריתו יזכור ויחיינו פדותו להושיע עם נבחרים.

כאשר הבטנו בתלמוד ועיינּו בדרכיו מצינו ענייניו חמשה העניין הראשון פתרון המשנה וביאור טעמיה. והשני חותך ההלכה. והשלישי השמעתות והמימראות הדומין לכל משנה ומשנה. והרביעי הדרשות הנגררין על המשנה ההיא. והחמישי החכמות החיצונות הנחקקין על מקצת משניות. וכיון שמצאנו שאילו החמשה תרפיו חקרנו לידע על כמה מסכת הוא סָדור ומצאנו שעל חמשה ושלשים מסכתא הוא בלבד ושאר מסכתות המשנה אין עליהם גמרא כי סדר זרעים כולו אין עליו גמרא חוץ מברכות וכן סדר טהרות כולו אין עליו תלמוד חוץ מנדה וכן שקלים מסדר מועד ועדיות ואבות מסדר נזיקין ומדות וקנים

מ

א׳, א׳

ותלמוד זה שסידרנו אנחנו על ששה ועשרים מסכתא והשני קוצ[ר]
הדרך שאותו תלמוד
דרכו ארוכה ורחבה עד למאד מפני שסידרו על כל משנה ומשנה
כל הרואה לה ואע״פ שאינו

שבראשונה אספו עיקרי תורה שבעל פה והיא המשנה שיראו שמפני כובד הגלות תשכח מישראל וְאחר כך הענפים והוא התלמוד.

10. המים (לד).] אולי צ״ל מַיַּם הששה סדרים, והבטוי ים התלמוד רגיל הרבה בפי האחרונים ואולם לא נודע לי שכבר השתמשו בו הראשונים, אבל עיין מדרש תהלים ק״ד, תמ״ו הוצאת באבער: זה הים גדול זו תורה ואין ספק שצ״ל זו תלמוד וכך גרס ר׳ יהודה ברצלוני עיין פרושו לספר יצירה ה׳: ועליו–על התלמוד–נאמר באגדתא בתורת משל זה הים גדול וכו׳.

13. ענייניו.] עיין הקדמת הרמב״ם לפרוש המשנה שלו, ועיין בהפתיחה.

22. שקלים.] אין עליה רק תלמוד ירושלמי ולא תלמוד בבלי.

2. הרואה.] הראוי או הראויה?

שאין להם תלמוד בבלי נאבד מאתנו מבלי להשאיר שם ושארית למחברו. ובההקדמה הוצאת מאנן הוא מזכיר, ספר חינוך שפירשנו בו פשוטה שלמשנה כולה בלשון ערבי, ואולי גם כאן צרף מחשבה טובה למעשה ובנוסח ההקדמה שלפנינו בהקטע אף שהוא מאוחר לזה של הוצאת מאנן לא זכר דבר מפרושו על המשנה. וראוי להעיר שבעמוד א׳ של קטע ל״ט שורה ה׳ נמצא כתוב, מסכת פאה ומזה מוכח כשכתב ההקדמה לתלמוד קטן שלו לא היה מונח לפניו אלא התלמוד על המסכת הראשונה שאין עליה בבלי והיא מסכת פאה ואולי גם מהחלק הזה לא כתב אלא שורות אחדות, שכן אין בקטע מ׳ רק המשנה הראשונה של פאה. ובראש עמוד ג׳ של קטע מ״א נמצאו התיבות, מצות מן תלמוד קטן ואין להן פתר, ואולי שהוא המשך מן קטע מ׳–דף א׳ שעמוד א׳ שלו חלק–וצריך לומר מצאתי מן תלמוד קטן, פרוש זה נמצא מן ספר זה.

הקטע מ״א מחזיק ב׳ דפים והוא מספר אחר לר׳ יוסף ושמו נקטאתא דתלמודא. השם הזה מוזר הוא שנקט בארמית הוא לקח בעברית ומחברנו משתמש בו במובן, לקוטים כאשר נראה מהקטע הזה המכיל לקוטים מהמסכתות ברכות ערובין תענית וכתובות. הלקוטים הם בלי שום סדר ורובם לשון הגמרא ממש מבלי פרוש ובאור ורק בהמקומות המועטים אשר הערותי עליהם בההערות הוסיף המחבר מלים אחדות להקל על התלמידים הבנת התלמוד. הדעת נוטה שר׳ יוסף זה היה מלמד תלמוד למתחילים ולקט אלה המקומות מהתלמוד שהיה בדעתו ללמדם ולכן אין סדר לקצור התלמוד שלו, ועיין מה שהערותי למעלה עמוד רס״ג, ב׳ ועמוד שע״ה על קצורי תלמוד למתחילים. והנה אף שכמעט אין כל חדש בהלקוטים ראוי לשום לב על גרסאותיו שהן מדויקות ועל הרבה מהן הערותי בהערות. בראש קטע זה פסקא קטנה על סדר הקפות בסוכות שכפי הנראה הוא מתלמודם של הגאונים ועל זה מראים הלשון והסגנון. ועיין תשובות ר׳ האי, ר׳ שרירא ור׳ סעדיה על סדר הקפות בש״ש א׳, קי״ג–קט״ו שדבריהם קרובים להדברים בהקטע, אלא שלכאורה משמע מדבריהם שם שבבבל לא הוציאו ספר תורה אלא הקיפו את התבה לבדה ובפרוש יאמר שם הרב אבן גיאת: ואנו בספרד נהגו ראשונינו דור אחר דור להעמיד ספר תורה על גבי התיבה ולהקיף סביבותיה פעם אחת דרך ימין בכל יום ויום וכו׳. ואולם שם קט״ו מובאים דברי רב סעדיה שמקיפין אחר קריאת התורה קודם שהחזירו את הספר התורה למקומו ואם כן גם בבבל הקיפו את התיבה כשהס״ת עליה ולפי זה לא בא הרב אבן גיאת אלא להשמיענו שבבבל הקיפו בכל יום ג׳ פעמים–וכן נאמר בהקטע שלפנינו–ובספרד רק פעם אחת. ואפשר גם כן שבזה חלוף מנהגים בין חכמי סורא וחכמי פומבדיתא שר׳ שרירא ור׳ האי לא הזכירו דבר מהס״ת שעל התבה אבל ר׳ סעדיה גאון סורא אומר שמקיפים קודם שמחזירין את הס״ת למקומו; ועיין גם כן מה שכתבתי למעלה צד רנ״ד–רנ״ה בענין זה.

קטע מ״ב הוא שריד ספר תלמודא רבא והוא החבור הכולל פתרון המקרא כולו על הסדר שהיבר אדונינו יוסף ראש ישיבת גאון יעקב (גם בקטע אחר

נקרא התואר הזה עליו, עיין מאנן שי"ב) חמוד אדנינו יעקב ראש בי רבנן זצ"ל. הדוגמאות מן פתרון המקרא קטועות וקצרות הן ואולם נראה שספר זה היה כעין ילקוט על התורה ואפשר שלא היו בו אלא לקוטי הלכות שבתלמוד לפי סדר הדברים שבתורה. ולוא יראתי שיאמרו עלי חברי כמה ספקני אותו האיש הייתי אומר שגם הספר הזה לא היה ולא נברא ומציאותו רק במחשבת ר' יוסף, חוץ משורות אחדות שהעתיק מהמשנה כעין חומר לספרו, וה' הוא היודע!

כל הקטעים האלה מלאים מחקים וכפולים וביחוד התוארים של המחבר ואלו של אביו ושמות ספריו נכפלו כמה וכמה פעמים והדעת נוטה שהכ"י שלפנינו הוא כ"י המחבר שהתחיל לכתוב, נסיונים, לספרים שעלו במחשבה לפניו.

א', א'

והוא החיבור שסודר בו תלמוד על ששה ועשרים מסכתא הנותרים
מסכת פאה מן תלמוד קטן מסכת
מסכת
בשם אדיר אדירים אתחיל נמקי שיר במסכת
השירים מסכת פאה
במסכת
מן תלמוד קטן שבתבא אליהם
והוא החיבור שסודר בו תלמוד על ששה ועשרים מסכתא אתם
שחיבר מרנו ורבנו ואדנינו יוסף הרב
הגדול ראש הסדר ירום הודו ויגדל כבודו
חמוד מרנו ורבנו ואדנינו יעקב הרב
המובהק ראש בי רבנן ז'צ'ל'
ור' יעקב נמי הא בעינן עד שידור בדבר הנדור אמ' לך בכור
נמי דבר / הנידור

7. שבתבא.] ?
9. יוסף.] עיין בהפתיחה.
13. ור' יעקב.] נדרים י"ג, א'; ולפנינו: ומאן דאסר (=ר' יעקב) בכור נמי מתפיסו בנדר; ועיין בעמוד הבא על הגליון: בעזרת... נתחיל נמקי מסכת נדרים.

ב׳, ב׳

[נסיב ומ]בגיא גזרי אנשים משל הוא שכר . . . . . ש. . על העיר לקק עליו אילו הן הלוקין הבא על אחותו. אחות[ו מ]אביו ולא מאמו ואפילו מאמו ולא מאביו שאין לאמה לאביו כלום א[ין] חייב אלא מלקות [וא]פילו בזמן מקדש ודינם ביד הקב״ה כי קין נשא אחתו ואם תאמ׳ הולד ממזר כלנו נהיה ממזרים יכול לא תעשה שקמו ד עשה ילקה עליו אונס שגירש אתו ~~אם כוהן הוא לוקה~~ ישראל הוא מחזיר ואינו לוקה אמ׳ הקב״ה אדם אנס אשה ונשאה לא יוכל לשלחה ואם הלך וגירשה מחזיר אותה ואינו לוקה ואם כהן הוא לוקה ואין מחזיר ביניתא דבי כראבא לכשיוסיף הנהר יכנסו מים בשדות ויכנסו עמן דגין ולכשייבשו המים נשתיירו הדגין באחו הטיט ומגדלין בו בלא מים אמרו חכמ׳ אסורין אותן דגין משום שרץ המשריץ בארץ ונקראת אותן דגין ביניתא דבי כראבא נזיר חייב על כל התראה והתראה ודוקא שמרטא מראשו ומזקנו ואמרו חכמ׳ היאך הדבר הזה כל שמאסך כל אצבעותיו נשא או נורה ומרט

1. נסיב.] מכות י״א, א׳: שכם נסיב ומבגאי. אנשים.] שמות אנשים הם, ועיין בפרוש ר׳ חננאל שמבגאי לשון באני ולא כן דעת מחברנו. שכר.] נראה שצ״ל, שכם רצה לשא דינה ובני העיר לקו עליו.

3. על אחותו.] משנה מכות י״ג, א׳; ומה שכתב, שבין שאם היא אחותו מאביו ולא מאמו או מאמו ולא מאביו, שחייב מלקות כך הוא בכמה מקומות בגמרא עיין לדוגמא מכות ה׳, ב׳.

4. לאמה.] פרוש, אשה שבא עליה איש בזנות והוליד בן ממנה אותו הבן אסור בבתה מאיש אחר.

6. כי קין.] עיין בהפתיחה.

7. יכול.] מכות ראש ט״ו.

8. אתו.] צ״ל אם.

11. ביניתא.] מכות ט״ז, ב׳ ועיין פרוש ר׳ חננאל כפי מה שמובא שם מהתוספות בד״ה ביניתא ובערוך ערך בניתא.

17. נזיר.] משנה מכות כ״א סוף ע״א.

18. ואמרו.] מכות כ״א ראש עמוד ב׳, ועיין בהפתיחה.

19. שמאסך.]=שסך. נורה.] סם המשיר שער בערבית.

לט, מ, מא, מב

שרידים מג׳ ספרים לר׳ יוסף ראש הסדר בר׳ יעקב ראש בי רבנן.

ארבעה קטעים אלו המונחים בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג הם חלקים שונים של כתב יד אחד כאשר יעידו על זה ארך ורחב הנייר–י״ח על י״ג–והכתב, כתב מרובע גס השוה בכולם, ועל פי טעות נרשמו ברשימת הכ״י לד׳ סימנים כזה: ל״ט מסומן T.–S. Loan 156, מ׳ מסומן T.–S. Loan 138, מ״א סימנו T.–S. Loan 120 ומ״ב סימן שלו T.–S. Loan 118.

שני הקטעים הראשונים הם מכילים השער וחלק מההקדמה של הספר תלמוד קטן לר׳ יוסף ראש הסדר. החכם הזה כבר נודע לנו מכבר וביחוד על ידי ה׳ מאנן שבספרו על היהודים שבמצרים ב׳, ש״י–שי״ג העיר על כמה דברים הנוגעים לחיי הרב הזה ולעבודתו הספרותית. אנו יודעים שחיה בארץ מצרים בזמנו של הרמב״ם ושעבודתו הספרותית הקיפה תנ״ך ותלמוד כאחת. הספק של ה׳ מאנן (שם שי״ב) אם יוסף בר׳ יעקב הבבלי הוא הוא יוסף ראש הסדר בר׳ יעקב ראש בי רבנן נפתרה על ידי הקטע ל״ט. הקטע הזה מכיל אלה הדברים עצמם שבקטע האחר שפרסם הוא ושנאמרו שם על שם יוסף בר׳ יעקב הבבלי ואי אפשר להטיל ספק בדבר ששניהם הם למחבר אחד. ראויה לתשומת לב היא העובדא שבהקטע הוצאת מאנן דברי ר׳ יוסף על תכן התלמוד הם בעקרם דברי הרמב״ם במבוא המשנה שלו כאשר כבר העיר שם המו״ל ואולם בהקטע שלפנינו הוסף ענין חדש והוא: החכמות החיצונות הנחקקין על קצת משניות (א׳, ב׳ שורה ט״ז של קטע ל״ט), וכן יש בהקטע שלפנינו בראש ההקדמה שיר שראשי החרוזים שלו הם, יוסף בן יעקב, מה שחסר בהקטע האחר. ונראה שהמחבר כתב „נסיונים" שונים של ההקדמה לספרו קצרים וארוכים. הקטע מ׳ אף שהוא חלק של ההקדמה כעמוד ב׳ של קטע ל״ט אינו מתאחה עמו ונראה שחסר בין שניהם דף אחד ולפנינו הראש והסוף של ההקדמה ואמצעיתה חסרה.

האם באמת קיים המחבר מה שהבטיח וחבר תלמוד לכ״ו מסכתות של המשנה שאין עליהם תלמוד בבלי? כמין נבואה נזרקה בפיו לכתוב קודם ההקדמה המאמר, איש אשר יד ימינו יראה ויאמין מי שאינו מאמין (עיין ההערה לל״ט, א׳, ב׳ שורה א׳) ואני מקטני אמנה בדברי המחבר וכפי אשר נראה לי מעולם לא נתחבר חבור כעין זה ולא כתב אלא הקדמה לספר שהיה בדעתו לחבר. וכמעט אי אפשר להאמין שחבור נכבד כעין זה, תלמוד על כל המסכתות

מלכות רומי שמזלזלין ביעי מאדם ועד
אברהם נ"ב שנה מימיו תהו ומן נ[״ב] שנה מחיי
אברהם ועד רבינו הקדוש תורה מיכן ואילן
ימות המשיח כר הזאר גונג בלשון פרסי
כר חמור הזאר אלף גונג גְוָנִים סר אמר
לו חמור שלמשיח יש רפואה מעט וכאיביהן
ומוצאין נחת רוח אבל משיח יתיר כאב
אחד ויאסור אחד בשבילנו שנ' אכן חֳלָיֵינו

ב', א'

פלח מן כשבא אל דפו. . זיקיתא עוף [קטן]
כמו סמאנה הוה גביל לה חזרא היה לש [סובין]
עם מים ואוכלת היתה אריא אישאתא זנת[י]ה
[הא]רי כשהיה בתיבה היה חולה באישאתא ולא הוה א
[א]וכל כלום וורשיניה עוף הוא [ונ]קרא ורשן אשכחיה
דהוה גני בסיפתא דתיבותא מהו פרג דוחן כי הוה

12. ביעי.] צ"ל ביש'=בישראל. מאדם.] פרוש לצ"ז, א' סוף העמוד.
15. כר.] צ"ח, א' ולפנינו בשבוש, בר חור גווני ולנכון בערוך ערך, כאר.
17. חמור.] נראה שצ"ל חבורה של משיח יש רפואה מעט לכאיביהן.
19. שנ' אכן חליני.] גם רש"י גרס כן, ובספרים גרסא אחרת.

1. פלח.] קשה לעמוד על תוכן ה' תבות הראשונות, ואולם אין ספק לי שבהם פרוש למה שאמרו בסנהדרין סוף ק"ח, וקא פאלי רמונא, ופלח בערבית הוא פאלי בארמית וכשב בערבית הוא עץ קשה ובמקום אל דפו. נראה שצ"ל אלרמאן (=רמונא בארמית) ולפי זה פרוש, קא פאלי רמונא, הוא שהיה מחתך העץ הקשה של רמון.

2. סמאנה.] שְׂלָו=סֻמָאָנה בערבית.

3. היתה.] והיא–זיקיתא–היתה אוכלת.

5. ורשאן.] לפנינו אורשינא ועיין התמונות השונות של שם זה בדקדוקי סופרים, ובג"ה ש"ו: ורשאנא, טיר אסמה אלורשאן, צפור ששמו אלורשאן.

6. בסיפתא.] לפנינו בספנא ובכ"י בסיפא והוא סיפתא. מהו.] מהו פרג והתשובה: דוחן, אבל לא אדע לאיזה מקום שם בהגדה דחלק היתה נמצאת לפני מחברנו המלה הזאת וגם פרושו אינו עולה יפה שפרג הוא מין זרע קרוב לדחן ולא דחן ממש ואף שבכל המקומות נזכרו ביחד, עיין לעף, שמות הנטעים בארמית, ק"ב–ק"ג. כי הוה מִתרמו.] סנהדרין ק"ט, ב': כי הוה מתרמי להו עניא ומחברנו גרס, מתרמו סחורי, (כך אני קורא במקום סרוסת) וסחורי הם עניים המחזרים על הפתחים, עיין סנהדרין ק"ז, א': סוחר כותי ופרושו, עני כותי המחזר על הפתחים כאשר מוכח ממדרש תהלים י"ט, י"ז שאמרו שם, הכותים הללו יודעין לסבב על הפתחים, ובלשון סורית, סָרוֹחא במשמע זה הוא רגיל הרבה.

מתרמו סרוסת כשהיו באין ש[ם עניים] כל אחד היה נותן לו דינר ושם כל אחת כתוב עליהן ולכשימות היה נוטל לכל אחד דינר שלו והאידנא עד דמחו להו לא נפקין לעולם אינן יוצאין חמה וִלבנה עד שיורו בהם מלאכים חצים. אילו הן הנחנקין לא היה וכו' לי בותא אבעבועות שלו דומל. שמא יצא עמה דם ומתחייב הריגה. אסטיסית חולה המלוה הלכה כרב שאמ' על שם ר' חייה שאינו [רשאי] לתבעו פחות משלשים יום הצדוקין היו אומ' [הנדרון] ימות [ת]חלה ואמרו להם חכמ' שלא כדין עשיתם שאינו כתו' ועשי' לו כז' עשה אלא כאשר זמם.

אילו הן הגו מהו מעגל דשדא פיס[א] ומחייה לגרמא ענבה שלתמרים וגירמא לבי כבאסא

יעני עתק.

9. והאידנא.] סנהדרין ק"י, א' בסוף העמוד.

12. לא.] סנהדרין פ"ד סוף עמוד ב': לא שביק לבריה למפתח ליה כוותא, ומחברנו גורס לא הוה–כך צ"ל ולא היה–שביק לבריה למפתח לי (=ליה) בַוָותא, ומפרש שבוותא היא כמו בוּעָתָא, אבעבועות בעברית, עיין ג"ה, רס"ז וערוך ערך בע ד'. דומל.] צ"ל דילמא.

13. אסטיסית.] משנה מכות ה', א'; ועיין קרויס, מלים שאולות ונכריות בתלמוד ומדרש, ערך אסטיטית על התמונות השונות של מלה זו ואולי מחברנו גרס אסטינית כמו שהוא בכ"י מינכען ולכן חשב שהיא היא אסתיניס, חולה.

14. המלוה.] מכות ג', ב'.

15. הצדוקין.] משנה מכות ה', ב': הצדוקין אומרים עד שיהרג, ובכ"י מ', עד שיהרג הנידון ועיין בדקדוקי סופרים במקומו.

16. עשיתם.] לשון מגמגם.

18. מהו מעגל.] משנה מכות ז', א' ונשמט בכ"י הפרוש של מעגל. דשדא.] מכות ח' ראש עמוד א' ועיין הגרסא בפרוש ר' חננאל ובערוך ערך גדם וערך כבס.

20. יעני עתק.] מובנו: עתק, ואין בידי לפרש לאיזו מלה ערבית נתכוון שעתק, יש לו משמעות הרבה ולא אחד בהם שאפשר להשתמש בו כעין תרגום לכבאסא.

א׳, א׳

כשהגיע אבישי לקוביה עיר ששמה קו[ביה א]מ׳
אבישי לבנו ראיתה העיר אל תנח אתו א[לא].
עמוד כן ואל תניחהו ליכנס עמד דויד ואבישי
[ו]הרגו אותו אימך בקברה ביתרין גיראן
אריא קטלו גרוון קתלו אסד שבל[כ]ן אמרו
דויד ואבישי לישבי בנב לך אמ[ור] לאמך
בקבר שכבר הרגו אותה שנ]י ג]ורי אריות
כששמע כך תשש כחו עמדו והרגו אותו
כמה נער כותב עשרה אפילו נער קטן ב[ן] שנה
תן קולמוס בידו נעץ את הקולמוס הזה
ויעשה כמו יוד גריתיה לארמא גילוח לגדם
יפה להם אתלית ליה נורא כמו שעשה הקבה
בסנח[ריב] שנ׳ ביום ההוא יגלח י״י בסער השכירה
טבא דנפחא מדבר נפחא ט[וב] טעמו שלר׳
יצחק נפחא מטעמו שלר׳ יוחנן בן נפחא שמ׳
כודנואתא ש׳ משואות שיגר לו מן ברזל שיש
לו שני פיות ואותו ברזל יבלע ברזל אחר [בעי]

1. כשהגיע.] סנהדרין צ״ה, א׳ בארמית.

2. לבנו.] צ״ל לדוד. אתו.] לישבי.

3. כן.]=כאן.

4. אימך.] נראה שמחברנו גרס, כי מטא ביתרין אמרי ליה זיל אמר לאימיך בקברה ביתרין גריאן אריא קטלו, ולפנינו בספרים ובכ״י: כי מטא ביתרי אמרי בתרי גוריין קטלוה לאריה אמרי ליה זיל אשתכח לערפה אימיך בקיברא. ונראה לי שביתרין או בי תרי הוא ביתר.

5. גרוון.] תרגומו בעברית, גורי אריות הרגו אריה מגודל.

9. כמה.] סנהדרין צ״ה, ב׳ בסוף העמוד.

11. גריתיה.] לפנינו שם צ״ו, א׳ גרירתיה אולם ברש״י בההוצאות הראשונות, גריתיה. לגדם.] צ״ל לגוים.

15. שמ׳.] שלש מאות עיין סנהדרין צ״ו, ב׳ טעין תלת מאה.

כפורי ידיה אמ׳ נבוזראדן הקב״ה רוצה
להחריב את ביתו ורוצה שאהיה אני נגויית

א׳, ב׳

[יש] לו אנשים אחרים על יד מי יחריב [ולא]
על ידי עשה פרצות בביתו יום ולילה ונתגייר
וזכה ויצא מבני בנותיו ר׳ מאיר ציריתא
דבבלאיי נהר למטה מפום בדיתא נקרא
צריתא אשינא דטורא כך שיגרו לו לנבוכדנ[צר]
ההר
אם תת[יר]א מן המים בו על צד הנהר שאין בו
מים בית וע[ד] יהיה לזנות בית תורה יהיה
לשנות וספר תורה שהוא מגויל יאשם כמו
אשמם כלומ׳ לא ימצאו הבטחות שבו
באספקלריא מראה יפה מן הברזל הנדי
בבאר מי שעולין ברשות מלכות הזלזלא

18. כפורי.] הבטוי, כפורי ידיה, לא נמצא לפנינו בסנהדרין בההגדה על נבוזראדן אלא בגטין נ״ו, א׳ בההגדה על נירון קסר, אולם יש מהראשונים שגרסו גם בסנהדרין, אמ׳ הקב״ה בעי לאחרוביה ביתיה קא בעי לכפורי ידיה בההוא גברא, עיין דקדוקי סופרים הערה צ׳.

19. נגויית.] משובש ואפשר שצ״ל כפרה והוא פרוש לכפורי ואף שכאן משמע כפורי הוא קנוח.

2. עשה פרצות.] מחברנו גורס, פרט פרטתא, ומתרגם עשה פרצות שכן פרט בארמית הוא כמו פרץ בעברית, עיין לדוגמא בבא קמא קי״ז, א׳ דפרטיה שפוותיה, אולם אין בידי לפרש מה ענין הפרצות להתגיירות שלו, ועיין הפתיחה.

3. ר׳ מאיר.] בגטין נ״ו, א׳ שנירון קיסר נתגייר ויצא ממנו ר׳ מאיר ובסנהדרין לא נזכר מזה כלום, עיין ההערה לא׳, א׳ שורה י״ח. צריתא.] לפנינו צרידתא ועיין הנוסחאות השונות בדקדוקי סופרים ועין בהפתיחה.

6. בו.] נראה שצ״ל לך.

8. לשנות.] צ״ל לזנות, עיין המשנה האחרונה של סוטה, בית וועד יהי לזנות והגליל יחרב והגבלן ישום ומחברנו גרס כל זה גם בהברייתא סנהדרין צ״ז, א׳ אלא שבמקום והגבלן ישום הוא גורס, והגויל יאשם.

9. אשמם.] צ״ל ישמם, ישים אותם שוממים ותוהים למה נעשה להם כך.

10. באספקלריא.] סנהדרין צ״ז, ב׳ קרוב לסוף העמוד. הנדי.] הבא מן הודו, עיין עבודה זרה ט״ז, א׳: בפרזלא הינדואה.

11. בבאר.] לפנינו בבר. הזלזלא.] סנהדרין צ״ח, א׳ ולפנינו הזלה.

לפעמים בלשון ערבי ואולם רוב מנין ורוב בנין של התשובה הזאת הוא בעברית ובההערות ימצא הקורא תרגום המאמרים הערביים. נוסחאות הגאון בתלמוד ופרושיו חשובים המה מאוד וכבר הערותי על הרבה מהם בההערות ולא באתי כאן אלא להוסיף על דברי שם.

הגאון גורס בצ"ו, א': גריתיה כאשר הוא בהוצאות העתיקות של רש"י—עיין דקדוקי סופרים—ולא גריתיה או גרידתיה כבספרים ובכ"י וברור שכך הוא העיקר שגרי הוא כמו גרע שכבר ידוע שבארמית של בני בבל כמה פעלי ל"ע נהפכו לל"י ובצדק מתרגם הגאון גלוח לגוים שגרע הוא גלח בארמית ובעל הערוך ערך גרע גורס גרעתיה והיא התמונה הישנה של גריתיה, ורש"י לא דקדק כל צרכו באמרו שגריתיה הוא כמו מחרך שאין משמע זה לגרע. שם עמוד ב' לפנינו, שדר פורטיתיה לביתיה ואיתגייר וכבר נתקשו הראשונים והאחרונים בפרוש המלה פורטיתיה—ויש שגורסים, פירטא, פיטרא, פטרייתא ועוד הרבה תמונות אחרות, עיין דקדוקי סופרים ולא העיר על הגרסא שרא פרטתא שביד רמה—ולפי הענין פרשוה בעל הערוך, רש"י ור' מאיר אבולפיא ביד רמה; שטר צואה ואולם אין זה אלא דברי נביאות. גם אין עולה על הדעת שנבוזראדן אחר שנתגייר ועזב ביתו ומשפחתו דאג להם וכתב שטר צואה שלא יבואו לידי מריבה אחר מיתתו. ובהקטע שלפנינו התרגום העברי של המאמר הזה הוא, עשה פרצות בביתו ונתגייר וברור שגרס פרט פרטתא (הרבים לנקבה פַּרְטָתָא מן פַּרְטְתָא) וכן גורס ר' האי גאון בהדיא בג"ה ש"א וזה לשונו: פרט פירטאתא, פרץ פרצות בחצירו ונתגייר. ונראה לי שלפני הגאונים היה כאן מאמר בתלמוד שחסר לפנינו והוא שנבוכדנצר חבש את נבוזראדן כאשר שמע שדעתו להתגייר ואולם הוא פרץ פרצות יום ולילה—ב' תבות אלו הן דברי הגאון ולא דברי הגמרא—שחתר חתירות ונס מביתו ונתגייר. ולפי זה ביתו שבהקטע נוח יותר מחצירו בתשובת ר' האי. ודע שבעלי המלונים לא הרגישו שבארמית יש לנו ב' שרשים, פרט א' במובן פרץ ושבר ופרט ב' במובן ההבדל והפרוד, הראשון מקביל לפרץ בעברית ולפרץ̇ בערבית והשני לפרד בערבית ובערבית. מעניין הרבה הוא מה שאומר הגאון (א', ב', ג'): צריתא דבבלאיי נהר למטה מפום בדיתא נקרא צריתא. לפנינו בספרים בכתבי יד ואצל הראשונים כמה גרסאות שונות שם ואולם אין ספק שכך הוא כמו שאומר הגאון שהוא שם נהר שהרי בפרוש אמרו בגמרא שצריתא דבבלאיי הוא התרגום של נהרות בבל (לפנינו, ותרגמה ולנכון בערוך ערך צני: ותרגומו ובעל ד"ס לא העיר כלל על זה) ובעל הערוך ורש"י פרשו צניתא או צנייתא, דקלים והמעיין יתמה מה ענין דקלים אצל נהרות ולשוא נדחק רש"י שהרגיש בהקושי הזה ליישבו. ולפי גרסת הגאון צריתא דבבלאי הוא שם נהר למטה מפום בדיתא ובי צינייתא דבבל (עיין ברכות ל"א, א' וסוטה מ"ו, ב') הוא שם מקום שבו הדקלים הגדולים בדרום של בבל לא רחוק ממישן, עיין ברלינר, גיאוגרפיה בתלמוד ובמדרש (אשכנזית) צד ס' וגם הוא הקריב את הרחוקים. והמעיין היטב בהגרסאות השונות המובאות מבעל ד"ס במקומו יראה שצינייתא צרידתא שבספרים והגרסאות

הקרובות לה מורכב מב׳ גרסאות, א׳) ציניתא וב׳) צרידתא ואולם שניהן אינן אלא שבושים של צריתא או צרייאתא כאשר הוא בכ״י פ׳, ובכ״י ק׳ ציניתא ליתא. ור׳ מאיר הלוי אף שגם גרסתו משובשת שהוא גורס אוריאתא בבלאי– בעל ד״ס לא העיר על זה–אפשר שהשתמש בתשובה זו שכך הוא כותב: אוריאתא בבלאי שם מקום הוא ומימיו רעים וקרוב הוא לבבל אית דגרסי צניאתא דבבלאי והם דקלים הגדולים על נהרות בבל ואין משאן פירות. ומה שאומר הרב קרוב הוא לבבל, פרושו קרוב להעיר ששמה בבל ולא למדינת בבל שהרי ברור הוא שמקום זה בבבל עצמה הוא, ואף שלפי דברי הגאון המקום הזה הוא סמוך לפומבדיתא לא נמנע רמ״ה מלומר שקרוב לבבל שעל ידי זה נעמוד על שם המקום שלכן נקרא כן משום שקרוב לבבל והעיר בבל אינה רחוקה מפומבדיתא כל כך. פרוש הגאון לבר (צ״ז, ב׳) מסכים לפרוש רש״י ולפרוש הראשון שבערוך וברור שהוא מקבלת הגאונים; הכתיב באר הוא מדויק יותר מבר שלפנינו בספרים שהמלה הפרסית היא בָר ולא בַר. מעניין הוא פרוש הגאון ששני אלפים תורה הם משנת נ״ב של אברהם עד רבינו הקדוש, שהראשונים לא עמדו על טעם הדבר למה גדרו זמנה של תורה עד ב׳ אלפים שלאחר שנת נ״ב של אברהם ולפרוש הגאון הכל עלה יפה; אברהם היה הראשון ללמד תורה לרבים ורבי היה האחרון, שהבאים אחריו לא עשו אלא שהשתמשו בהמשנה שלו ללמדה לרבים, ולפי סדר הזמנים רבי מת ערך שנת ג׳ אלפים תתק״פ ליצירה כב׳ אלפים שנה משנת נ״ח לאברהם. הפרוש לכר הזאר גונג הוא הפרוש שבערוך ערך כאר אלא שלפנינו נאמר בדיוק שהמאמר הזה הוא בלשון פרסי ובעל הערוך יאמר יש מקום שקורין וכו׳ (ונראה שהשתמש בפרוש ר׳ חננאל החסר לפנינו על פרק חלק) וכן כאן בדיוק גמור גונג, הרבים מגון. ועיין גם כן ביד רמה שמביא בשם יש אומרים שחוזר הוא אלף בלשון פרסי ואולי השתמש בערוך. הפרוש היותר קשה שבהקטע הוא הפרוש למשנה מכות י״ג, א׳ ואלו הם דברי הגאון ב׳, ב׳, ה׳: ודינם ביד הקב״ה כי קין נשא אחתו ואם תאמ׳ הולד ממזר כלנו נהיה ממזרים. ודבריו מפליאים והלא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין שהבא על אחותו בכרת ובניה ממזרין לפי ההלכה שנפסקה במשנותינו יבמות מ״ט: איזהו ממזר כל שחייבים עליו כרת בידי שמים והלכה כדבריו. ומה שהקשה מקין–קצת שלא בדיוק שאין אנו מזרעו של קין אלא מזרעו של שת ואולם הקושיא היא גם משת שאם נשא מזרעו של קיין כולם היו ממזרים ואם נשא אחותו בודאי בניו ממזרים–כבר אמרו בכמה מקומות, חסד הוא ושמא תאמר קין נשא אחותו תלמוד לומר חסד הוא והעולם מתחלתו לא נברא אלא בחסד שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה, עיין תורת כהנים קדושים פ״י, ירושלמי יבמות פי״א, א׳ (ושם חסד עשיתי עם הראשונים, והראשונים, פרושו קיין והבל ולא השבטים כמו שפרש רי״ה ווייס בהערותיו לספרא) וסנהדרין נ״ח, א׳. סוף דבר דברי הגאון צַרִיכִםְ עִיון גדול.

לדלויי טוענא בהדי שוכרים לא נתכיון להשאילן עצמו לכך [כדי] לסייען אלא כדי לפקוד את משו[י] שהן נושאין על פרדתו ולראות אם הן מכבידין עליה ומוסיפין על משואה או לא הולכך לא הויא פשיעתו בפרדה פשיעה בבעלים ושפיר מאי דקא דאין רבא דחייבינהו. איכא דאמרי לאו מיפשע פשעי פ׳ הנך שוכרים באותה פרדה אלא איגנובי איגנבא מי[ניי]הו ומתה כדרכה בי גנב וחייבינהו רבא משום דשומר שכר חייב בגנבה ואע״ג דמתה כדרכה בי גנב הוא דמתה דאילו שבקה מלאך המות בי גנב הות קימא כדאמרי׳ בפרק המפקיד. אמרי׳ לי רבנן לרבא והא גנבה בבעלים היא מדסייעינהו לשוכרים בטעינה בשעת שכירותה להן אוכסיף לסוף איגלאי מילתא דלמיסר

14. הולכך.]=הילכך.
20. המפקיד.] ל״ו, ב׳.
22. אוכסיף.] צ״ל איכסיף.

לח

פרושי סנהדרין ומכות לגאון.

קונטרוס בן ב' דפים נייר והכתב כתב מרובע, באוצר הספרים של האוניווערזיטא שבקמברידג מסומן .T.–S פרושי תלמוד 1. הכ"י הזה לא היה לפני והשתמשתי בהעתקה וברור לי שבכמה מקומות לא העתיק המעתיק כהוגן ולכן קשה לעמוד על כל דברי הקטע אולם לרוב קל לתקן השבושים.

הקטע הזה מכיל פרושים קצרים, וביחוד באורי מלים ובטוים קשים כדרך פרושי הגאונים, לפרקי סנהדרין, חלק ואלו הן הנחנקין ולג' פרקים של מסכת מכות. ראויה לתשומת לב היא העובדא שכפי מה שמשמע מדבריו (עיין ב', א', י"ג) סנהדרין ומכות היא מסכת אחת, ולא עוד אלא שפרק כיצד העדים והוא לפנינו הפרק הראשון של מכות איננו אלא החלק האחרון של פרק ואלו הן הנחנקין. והנה כבר ידענו ממקומות אחרים שכמה מהראשונים מנו ב' מסכתות אלו למסכת אחת ובמאמרי על מסכת תמיד (ספר השנה לניימארק: אנגלית) ל"ט–מ' הערה י"ט הארכתי קצת בזה ולא באתי כאן אלא להעיר שבין קטעי הגניזה שבקמברידג מונח קטע גדול ממסכות סנהדרין ומכות וגם בו מכות איננה מסכת לבדה אלא חלק של סנהדרין ואולם לא נודע לי ממקום אחר חבור הפרק כיצד העדים עם הפרק ואלו הן הנחנקין. ומה שנוגע לסדר ב' הפרקים האחרונים שבסנהדרין עיין דברי הר"ן בחדושיו לראש פרק הנחנקין ודברי הריטב"א ראש מכות ומה שכתבו בעל תוספות יום טוב ובעל מלאכת שלמה לראש פרק חלק ואין ספק שכן הוא כמו שכתבו שהסדר הישן והמקורי הוא חלק ואלו הן הנחנקין ולא כמו שהם סדורים בספרים וכן מוכח מהסדר שבתוספתא, שהתוספות לראש המשנה חלק נמצאות שם בסוף פרק הנשרפין. ונראה שמסדר המשנה שנה ג' המשניות בענין אלו שאין להם חלק לעה"ב אחר פרק הנשרפין המסיים במיתה בידי שמים והוא קרוב לעונש של אלו שאין להם חלק לעה"ב ששניהם עונשים בידי שמים. וכשנדקדק היטב נראה שכשם שיש ארבע מיתות בית דין כן יש ארבע מיתות שלא על פי בית דין והן: מכניסין לכפה עד שכרסו מתבקעת, קנאין פוגעין בו, מיתה בידי שמים, אין לו חלק לעה"ב–מיתת אבדון–וד' אלו נשנו במשנה על פי הסדר ההגיוני הראוי להם ג' הראשונות בסוף הנשרפין והרביעית בראש חלק.

דעתי נוטה שהקטע שלפנינו הוא שריד תשובה לגאון שנשאל על איזה מקומות שבסנהדרין ובמכות והשיב על מה שנשאל ולוא היה לפנינו פרוש אלה המסכתות כי אז לא היה קצר כל כך כי כמה וכמה מקומות יותר חמורים באלה הפרקים שלא נמצא להם פרוש בו. וכן מאמרי התלמוד הם שלא כסדרן לפעמים עיין עמוד ג' וזה דבר רגיל בתשובות, אבל לא בפרושים. הגאון משתמש

שומרין מחמולה בעצֿהא עלי בעץ פי מעאניהא וכמא קאלוא עירוב פרשיות שנו כאן וקאלוא פי קו׳ וכי ישאל איש וו מוסף על ענין ראשון וילמד עליון מתחתון ותחתון מעליון וקאלוא מקרא נדרש לפניו ולפני פניו והי כֿלהא אקואל דלאלה עלי כון

ד׳, א׳

מעאני הדה אלפרשיות מחמולה בעצהא עלי בעץ ואן אלשבועה אלמשרוחה פי פרשת שומר שכר סאריה פי סאיר פרשיות השומרין והו מדהב אל ג׳מהור. אמ׳ רבא האי מאן דבעי דנישאול מידי מחבריה ומיפטר נימא ליה פ׳ למשאיל בעידן שאלה אשקיין מיא כגון שאמ׳ לו בשעת הליכתן אחר המים השאילני כך וכך דכיון שקדמה שאילת הבעלים לשאילת כליו הויא לה שאלה בבעלים ופטור מאונסיה. ואי פקח הוא פ׳ משאיל נימא ליה לשואל משוך ברישא והדר שתי כלומ׳ משוך השאלה בתחלה ו[אחר] כך אשקך המים דמשעה שמושך אותה קניה וקדמה שאילתה לשאילת בעלים וחייב דתנן אבל שאל את הפרה ואחר כך שאל את הבעלים חייב. אמ׳ רבא מקרי דרדקי פ׳ מלמדי תינוקות ושתאלא פיר׳ נוטע נטיעות לרבים בשכר. ואומנא פ׳ מקיז דם. ויש מפרש מוהל. וסופר מתא. ור׳ שלמ׳ גורס וספר מתא פ׳ אל מאזין. כולהו כולהו עיבידתיהו כשאלה בבעלים היא. פ׳ ר׳ ברוך ז״ל כולן בשעה

1. מעאני.] עיין תרגום שורות אלו בההערה שלפני זו.
10. דתנן.] משנה צ״ד, ב׳ בראש העמוד.
13. מאזין.] סַפָּר, כך פרוש רש״י כאן ולקמן ק״ט, א׳ גם הוא גורס: סוֹפֵר.
14. כולהו.] דרך הסופרים הישנים להכפיל לפעמים בראש השורה התבה שסיימו בה השורה שעברה וכן דרך סופר זה בכמה מקומות אבל בחפזו השמיט התבה, עידן, אחר כולהו.

שעושין מלאכתן אם שאל מהן שאלה אחד מבני העיר כשאלה בבעלים היא פ' עידן עיבידתיהו העתים הידועות שנוטלין עליהן שכר מבני העיר דהוו להו כמושכרין לכל בני העיר. וחאצל מעני הדא אל שרח אן האולי אל מדכורין פי הדה אלשמועה דרבא / מתצרפון לאהל אלמדן באל אגרה פי אעמאלהם ולדלך אדא

אלדין הם מעלומין בהא פי אנהם שומרי שכר להם פי אוקאת אעמאלהם

אסתעאר אחד אהל אל מדינה מנהם שיא פי אוקאת אעמאלהם אל מכצוצא בהם כשואל בבעלים דפטור מן האונסין. מארי בר חנניה אבגר כודניאתיה לבי הוזאי פ' השכיר

ד', ב'

פרדתו לאנשים מבי הוזאי. נפק לדלויי טוענא בהדיהו פ' יצא לטעון עמהם במשוי הפרדה פשעי פ' השוכרים בפרדה ומתה אתא רב חנניה בהדיהו לדינא קמי רבא וחייבינהו לשוכרים בפרדה משום דפשעי בה עד שמתה אמרי ליה רבנן לרבא והא פשיעה בבעלים היא פ' דהא נפק לסיועינהו בטעינת הפרדה וכאילו השאילן עצמו עמה בשעה שהשכירה להן וכשפשעו בה הויא לה [כ]פשיעה בבעלים דתנן היה עמו בשעת שאלה אין [צרי]ך להיות עמו בשעת שבורה ומתה. איכסיף רבא לסוף [אתגליא] מילתא דלמיסר טועניה הוא דנפק פ' למיסר למיסער כדמתרגמי' פוקד מסער. כלומ' זה שיצא רב חנניה

17. וחאצל.] תרגום המאמר הזה: וקוטב ענין פירוש זה הוא, כי כל אלה הנזכרים בשמועה זו של רבא משועבדים הם לאנשי העיר בשכר עבודתם שמומחים הם בה כי בה הם כשומרי שכר להם בשעת עבודתם והלכך אם שאל אחד מהם מאנשי העיר איזה דבר בשעת עבודתם המיוחדה להם הוי כשואל בבעלים שפטור מכל האונסין.

22. מארי.] לפנינו מרימר בר חנינא ואולם ב"ג כתבי יד של התלמוד כמו שהוא בהקטע, עיין דקדוקי סופרים.

3. רב חנניה.] צ"ל מארי בר חנניה, עיין סוף העמוד שלפני זה, ואולם גם בשורה י' רב חנניה.

7. דתנן.] צ"ה, ב' אבל אין זו משנה אלא ברייתא, עיין ההערה לג', א' י"ד.

10. חנניה.] עיין ההערה לשורה ג'.

בה מלאכה ומחמת מלאכה הוא דכחשה ופטור אבל אי כחשא מחמת ששינה בה ממלאכה ששאלה לשמה חייב. ההוא גברא דשאל נרגא מחבריה ואיתבר פ׳ בפשיעה אתא לקמיה דרבא אמ׳ ליה זיל איתי שהדי דלא פשעת ביה פ׳ דלא שנית ביה וכי מחמת [מלאכה] דשאילתיה לה איתבר ופטירת ר׳ יוסף בר׳ יהכוי ז״ל ואי ליכא ראיה ראיה משתבע דלא שני ביה ואי ליכא שהדי ולא רצה לישבע משלם.

מאי משלם כלי שלם או מוסיף על דמי השבור תשלומי נזקו תא [שמע] דההוא גברא דשאיל נרגא מחבריה ואיתבר פ׳ בפשיעה אתא לקמיה דרב אמ׳ ליה זיל שלים ליה נרגא מעליא אמ׳ ליה רב כהנא ורב אסי לרב דינא הכי בתימהּ שישלם כלי עשוי ומתוקן והא תנן גבי נזקין תשלומי נזק מלמד שהבעלים מיטפלין בנבילה ששמין לו את הנבלה של בהמתו שמתה על יד זה שהזיקה ומוסיף עליה תשלום דמיה והכא נמי ישמו לו השברים דהאי נרגא ועליהן [ישלם] דמים וזה ילך ויקנה לו כלי. והי״ל כרב הונא ורב אסי. ההוא גברא דשאיל דולא מחבריה ואיבדא אתא לקמיה דרב פפא אמ׳ ליה זיל איתי שהדי דלא שנית ביה ואיפטר. הדין לישנא דגמרא. וכתב רבנו הרב ז״ל בהלכות שלו ואי לא משכח שהדי מישתבע דלא שני ביה ומיפטר כדין השואל את הפרה כדטעין דמתה מחמת

9. יהכוי.] עיין ההערה לב׳, א׳ שורה י׳.

14. בתימה.] הה׳ מנוקד לסימן שאות זו מורגשת בהברה. והא תנן.] בבא קמא י׳, ב׳ ואולם לא נשנה הלכה זו במשנה אלא בברייתא שם ולא היה לו לאמור דתנן אלא דתניא ואולי משום שאינה אלא פרוש המשנה, חבתי בתשלומי נזקו. וראוי לתשומת לב שגם רש״י כאן ראש צ״ז כותב, דתנן ונראה שמחברנו העתיק דברי רש״י, ודברי ר׳ יוסף מסיימים בתשלומי נזקו שבסוף שורה י״א ועיין ההערה לד׳, ב׳, ז׳.

18. הונא.] צ״ל כהנא.

19. ואיבדא.]=ואיתבדא, עיין גרסת הראשונים בדקדוקי סופרים, ואולי צ״ל, ואיברא והוא כמו ואיתברא.

21. בהלכות.] רי״ף.

ג', ב'

מלאכה. ורב יצחק בר' יהודה ז"ל כתב בהלכות שלו טעמ' דכי איכא סהדי הוא דמיפטר ואי ליכא שהדי משלם שמ' מי' דטוען טענת מתה מחמת מלאכה או כחשה מחמת מלאכה שני אלה כי אין לו ראיה משלם ואינו נשבע דאם איתה נימא ליה זיל אישתבע ליה אלא כיון דכל הנאה שלו אינו דומה לשומר חנם ולשומר שכר דנשבעין ובדיבוריה לא מהימן עד דמיתי ראיה והתם אמרי' אמ' רב פפא שואל שאמ' הריני משלם מקני ליה כפילא דאי בעי פטר נפשיה במתה מחמת מלאכה אמ' ליה רב זביד הכי אמ' אביי שואל עד שישלם מאי טעמ' כיון דכל הנאה שלו בדיבורא לא מקני ליה כפילה הא למדת דאין דין שואל כדין שומר חנם ושומר שכר אלא חמור מהן. וגבי ארבעה שומרין הן לשבועה שנינו אמ' לשואל היכן שורי אמ' לו נגנב והוא נשבר או נשבה או מת כול' משביעני ואמ' אמן חייב ואם איתה דטוען טענת מתה מחמת מלאכה ליתניה הכא ונימא היכן שורי אמ' לו מת מחמת מלאכתו והוא מת שלא מחמת מלאכתו או נשבר או נשבה של' חייב שהרי שינה מחובה לפטור אלא שמ' מינה אינו נאמן בשבועה וחייב לשלם עד שיביא ראיה לדבריו. ומא ארי הדא אלנטר צחיחא לאן קד תבת פי מואצע מן אל תלמ' כון פרשיות אל

1. בהלכות.] עד כה לא נודע לנו שהרב הזה ספר חבר הלכות בדיני ממונות.

2. שמ' מי'.] שמע מנה.

7. והתם.] בבא מציעא צ"ד, א'; לפנינו שואל נמי.

12. שנינו.] משנה פרק ח' של שבועות מ"ט, ב'.

15. של'.] צ"ל כול'=כולהו.

17. ומא.] תרגום השורות הערביות כך הוא. הדין הזה אינו נכון לפי דעתי כי מצינו בהרבה מקומות בתלמוד שפרשיות השומרים מוסבות ומלמדות זו על זו בעניניהן. כמו שאמרו עירוב פרשיות שנו כאן (בבא קמא ראש ק"ז ושם, כתוב, ולא, שנו). ואמרו על הפסוק וכי ישאל איש מוסיף על ענין ראשון וילמד עליון מתחתון ותחתון מעליון (בבא מציעא צ"ה, א') ואמרו מקרא נדרש לפניו ולפני פניו (שם) ומוכח מכל אלה שדין אלו הפרשיות למדין ומלמדין זו על זו והשבועה המפורשת בפרשת שומר שכר אמורה גם כן על כל שאר פרשיות השומרים ואין חולק בזה.

ב׳, ב׳

יש עליו לקדם אפי׳ בשכר ונותן מממונו שכר מצילין וחוזר ולוקח מבעל הבית ואפי׳ עד כדי דמי בהמות הניצלין. ואקשי׳ והיכן מצינו בשומר שכר שחייב באונסין פ׳ דקא רמית עליה לשכור אנשים משלו עד כדי דמיהן ופרקי׳ דהדר שקיל דמיהן מבעל הבית. וכי שקיל שומר שכר דמי דיהיב מבעל הבית מאי נפקא ליה מינה ומהדרי׳ נפקא מינה לטירחא יתירא פ׳ שלא יטרח לחזור על בהמות אחרות לקנות אי נמי לכושרא [דחיותא] פ׳ כגון שהיו אותן הבהמות כשרות למלאכה ולימודות בה ואיפשר דמשכח כותהון ואיפשר דלא משכח וכיון ששוכר השומר על אותן הבהמות אנשים שיחזירו אותן אם נלקחו או שלא ילקחו הרי ההנה בעל הבית שלא הצריכו לחזור ולקנות אחרות ושמא ימצא כמותן או לא ימצא כמותן. פיס. הליסטים הרי זה אונס. אוקמה רב יהודה בלסטים מזויין ואפי׳ יהי ר[ה]ועה מזויין לא אמרי׳ ליקו גברא להדי גברא ואם לא עשה עמו מלחמה חייב. דהאי מצי מסר נפשיה פ׳ הליסטים. והאי לא מצי מסר נפשיה פי׳

5. לטירחא.] לפנינו בספרים ובכ״י, לכושרא דחיותא אי נמי לטרחא יתירתא ומחברנו הפך סדר המאמרים.

9. ההנה.] צ״ל מְהַנֶּה או נהנה.

עינה
הרועה. מתני' מתה כדרכה הרי זה אונס סיגפה ומתה פי'
ברעב או העמידה בקיץ בחמה ובחרף בצנה. כדמתרגמי' לענות נפש
לסגפא נפש. עלתה לראשי צוקין. פ' רב' של' ז"ל הרים חדין וגבוהין. ר'
ברוך ז"ל אטראף אלגבאל ורווס אל פגוג. רב' יצ' בן יהודה ז"ל אלגבאל אל
מנקטעה. ופי יומא עשרת מילין מירושלם ועד צוק. יריד גבל
עזאזל. מתנה שומר חנם להיות פטור משבועה והשואל להיות
פטור מלשלם כול' פ' דדבר שבממון הוא וכל דבר שבממון אע"ג
דמתנה כן על מה שכתו' בתורה תנאו קיים. עלתה לראשי צוקין
ונפלה הרי זה אונס. אוקימנה כשתקפתו ועלתה. יעני אדא קוא

ג', א'
כחש
לא מיבעיא בשר מחמת מלאכה דפטור אלא אפי' מתה מחמת
מלאכה פטור דאמ' ליה פ' שואל למשאיל לאו לאוקומה בכילתא
עושין
שאילתא פ' בכילת חתנים והאי דתפס כילת חתנים משום דאין
בה מלאכה כלומ' לאו לאוקומה בלא מלאכה שאילתה אלא לעשות

14. מתני'.] במשנה שבתלמוד, מתה כדרכה, הוא חלק של המשנה, זאב אחד, ואולם במשנה שבמשניות ובריי"ף הן ב' משניות כאשר היו לפני מחברנו.

16. שלמה.] רש"י במקומו.

17. ברוך.] עיין ההערה לא', א' שורה ו'. אטראף.] צדדי ההרים וחדודי העמקים. יצ'.] עיין ההערה לא', א' שורה ב'. אלגבאל.] הרים מבולקים וביומא עשרת וכו' ועד הצוק, רצוני לומר הר עזאזל.

19. מתנה.] לפי גרסת מחברנו ההלכות, מתה כדרכה וכו' מתנה שומר חנם הן משנה אחת כמו שהן במשנה שבמשניות ובאלפסי והוא מפרש בראשונה דברי המשנה כסדרם ואחר כך מביא דברי אלפסי על הבבא, עלתה לראשי צוקין.

22. אוקימנה.] בבא מציעא ל"ו, ב' ומובא כאן מאלפסי. יעני.] רצונו לומר כשתקף.

1. לא.] בבא מציעא צ"ו, ב'.

3. כילת חתנים.] לא נודע לי מקום אחד בתלמוד שבו כילה סתם היא כלת חתנים ועיין לדוגמא יבמות כ"ד, ב' ושם כילה, מקום שישינים בו בעל ואשתו; עיין ביכלער בספר הזכרון לפוזנאנסקי פ"ח–פ"ט.

4. לא.] צ"ל אלא.

באו משתי רוחות אונס. הלסטים הרי זה אונס פ׳ משמע אפילו אחד. הארי והדוב והנמר והברדליס והנחש הרי אלו אונסין אימתי פ׳ יהיו כל אלו אונסין בזמן שבאו אליו מאיליהן אבל אם

ב׳, א׳

הוליך הבהמות למקום ידוע שבו גדודי חיה ולסטין אינן אונסין. תנו רבנן רועה שהיה רועה והניח עדרו ובא לעיר ובא זאב וטרף

היה

ארי ודרס אין אומרין אילו היה שם מציל אלא אומדין אותו אם היה יכול להציל חייב ואל ואם לאו פטור כתב רב הרב ז״ל בפרק המפקיד דהאי מתניתא כפשאטה סבירא לן דאומדין אותו אם היה יכול להציל חייב ואם לאו פטור ודקא מוקים אביי דעאל בעידנא דעילי אינשי וקא מוקים לה רבה דשמע קל אריא ועאל שינויי נינהו ולא סמכינן אשינויי אלא בין דעאל בעידנא דעילין אינשי בין דעאל בעידנא דלא עילין אינשי אי הוה יכול להציל אפי׳ על ידי רועים ומקלות חייב ואם לאו פטור. ורב חנן ז״ל ורב יוסף בר׳ יהסוי ז״ל או׳ אמרי דאי עאל

20. משמע.] עיין רש״י, הליסטם גרסי׳ וחד ליסטם קאמר ואולם מחברנו גורס הליסטים, ומכל מקום הוא אומר, אפילו אחד, ויוצא לו דבר זה ממה שאמרו: הרי זה, ולא, הרי אלו. וכבר ידוע שנשתבשה מלה זו בספרים ובכ״י מליסטים לליסטם.

21. אונסין.] כך בספרים מדויקים ובכתבי יד ולא אונס כמו שהוא בספרים.

2. תנו רבנן.] הברייתא הזאת מובאה בג׳ מקומות בבבא מציעא, מ״א, א׳, צ״ג, ב׳ וק״ו, א׳ אולם לא השתמשו באחד מן המקומות בהבטוי ת״ר.

4. ואל.]=ואם לאו ואולם אחר שכתב הסופר הר״ת שנה דעתה וחזר וכתב, ואם לאו, ושכח למחוק הר״ת. רב הרב.]=רבינו הרב והוא אלפסי, עיין דבריו בב״מ ל״ו, ב׳.

10. חנן.] ר׳ חננאל פוסק כאביי דתחלתו בפשיעה וסופו באונס חייב גם אם האונס לא בא על ידי פשיעה, עיין אור זרוע ב״מ סימן קי״ג שמביא דעת זו של הרב. יהסוי.] ברור שהסופר או המעתיק שבש את השם ולקמן ג׳, א׳ שורה ט׳ העתיק המעתיק יהכוי. ודעתי נוטה שצ״ל, מאיר, והוא ר׳ יוסף אבן מיגאש; עיין הפתיחה. או׳.]=אומרים וחזר וכתב אמרי ולא מחק או׳, עיין ההערה לשורה ד׳.

בעידנא דלא עילי אינשי הוה ליה תחלתו בפשיעה וסופו באונס וחייב.
ורב יצחק בן יהודה ז"ל אמ' דאפי' עאל רועה בעידנא דעילי אינשי או
דגנא בעידן דגאנו אינשי חייב לשלם ולא שנא חזאנא דמתא ולא שנא ~~כל~~
שומרי שכר אחד הן ומיחייבי לשמור עד כדי הייתי ביום וג' ופטיר וכגון
ותפול שבא ותקחם וג' אמ' רב יהודה אמ' רב רועה שהיה לו לקדם ברועים
ובמקלות ולא קידם חייב יעני אדא אמכנה ליתלקא אל לצוץ באל עצל תכתיר
אל רעאה עליה חתי יתכלץ מנה ולם יפעל דלך הו חייב עלי מא דל קו' רבא
פי מעשה דרוניא התם גברי דפרמיסקא הוו דאי שדא בהו קלא הוו אתו
ומצלו ליה ואד לם יפעל דלך רוניא אלזמה בגרם אלכיתנאי והדא חכם
ואנ̇ב פי שומר חנם ושומר שכר אלא ששומר חנם בחנם כלומ' אם יכול
שומר חנם לקדם בחנם מוטב ואם לאו אין עליו לקדם בשכר ולשקול
מממונן אע"פ שחוזר ולוקח אותו מבעל הבית אבל שומר שכר

15. אמ' רב יהודה–חייב.] לפנינו בספרים ובכתבי יד, דהא מר הוא דאמר שומר חנם שהיה וכו'.

16. יעני.] תרגום השורות הערביות כך הוא. רצוני לומר, אם היתה האפשריות בידו לפגוע בהליסטים על ידי שירבה עליו רועים ולהנצל ממנו והוא לא עשה כן חייב כמו שמוכח מדברי רבא במעשה דרוניא, התם גברי וכו' וכיון שרוניא לא עשה כן חייבו בנזק הפשתן, וזהו הדין בין בשומר חנם וכו', ועיין דברי רבנו חננאל על המעשה דרוניא המובאים באור זרוע ב"מ רצ"ב וכפי הנראה השתמש בהם מחברנו.

בהו ו. .ל. .ת אנה למא אתאה בטריק אל תמסכן ואנה לא יכפי עליה קלה קדרתה ען הדה אל כלפה אגֿאבה כאן הדא אמר קד פרג מנה ואנה לא חילה פיה לאן אלשרע אתי כדלך קצֿיה עאמה לדוי אלקדרה ולמן לא קדרה לה וקד אעתדר כמתל עדרך גמאעה קבלך ולם ימכן אלנטר פי חאלהם ולו כאן קצד בקו׳ בר אחתך בר אחתיה דרב פפא ממש לכאן גואבה עלי כלאף הדה אלצורה והו אן יקול לה נעם הכדא יפעל או אנני לא אעלם חאלה ולכן הדא הו אל שרע ונחו דלך. איבו אפקיד כיתנא בי רוניא פ׳ שם חכם. אתאי שביי שמטיה. ר׳ של׳ ז״ל שם הגנב וליסטים מזוין היה. וכן פירש בו ר׳ ברוך ז״ל משמא דר׳ שמעון קיירא ז״ל לסוף הוכר הגנב פ׳ שגנב האי כיתנא. אתא רוניא לקמיה דרב נחמן חייביה פ׳ לשלומי הואיל והוכר הגנב ואינו מפסיד כלום עליו לטרוח אחר הגנב עד שיוציא מידו לימא פליגא פ׳ הא דרב נחמן אדרב הונא בר אבין דאמ׳ פ׳ בסוף הגוזל קמא נגנבה פ׳ הבהמה

17. שביי.] לפנינו שבו ובכ״י מ׳ שבי.
19. קיירא.] חכמי ספרד יחסו לו הלכות גדולות (עיין געאניקא א׳, ק׳) ואולם לפנינו שם (צ״ז, ג׳ הוצאה א׳, סוף שצ״ב בהוצאת ה׳) לא נאמר אלא ששבו היה הגנב ולא שהיה ליסטים מזוין מה שלא נמצא אלא ברש״י.
21. פי׳] פירוש.
22. הגוזל.] בבא קמא ק״ח, ב׳.

א׳, ב׳

מן השומר באונס ואחר כך הוכר הגנב אם שומר חנם רצה נשבע פ׳ לבעלים שנגנבה באונס ופטור רצה עושה עם הגנב עם הגנב דין ומוציא ממנו לבעלים כדי שלא ישבע. ואם שומר שכר הוא עושה עם הגנב דין ~~ומוציא ממנו לבעלים כדי~~ ואינו נשבע והיני פלוגתא דרוניא שומר חנם היה וחייביה רב נחמן לשלם. אמ׳ רבא התם גברי דפרמיסקא הוו וס״ל כלומ׳ הא דרב נחמן לא פליגא אדרב הונא בר אבין והאי דחייביה לרוניא דכד אנסיה שביי לכיתנא מיניה הוו תמן גברי דפרמיסקא ואילו רמא בהו קלא הו[ו א]תו ומצלי ליה וכיון דלא עביד הכי הוה ליה כפושע וחייב ל[של]ם ואע״ג דהוכר הגנב הוא עושה עמו דין ומוציא ממנו ועליו לשלם לבעלים גברי דפרמיסקא פ׳ רב צמח אנשי המלחמה. רב האיי אנשי השלטון. וכן פי׳ רב שלמה ז״ל רב חננ׳ ז״ל אנשים חזקים גבורים:

מתני׳ זאב אחד אינו אונס פ׳ דיכול הרועה לעמוד בפניו ומציל ממנו הבהמה אבל אם היו שני זאבים אונס פ׳ דאינו יכול לעמוד בפניהם להציל מהם. ר׳ יהודה אומ׳ בשעת משלחת זאבים פ׳ שהחיה משולחת בגזירת המלך וקופצת על האדם אין לו כח לעמוד בפניה אפי׳ היא אחת ושמא אם יעמד בפניה יבואו אחרות עמה ויהרגו אותו. שני כלבים אינן של אנס בזמן שבאו אליו מרוח אחת דיכול להבריח אותם במקל שבידו אבל אם

2. עם הגנב.] נכפל בטעות.

3. ומוציא–כדי.] הסופר הרגיש בטעותו והעביר קולמוס על תיבות אלה שהכפיל משורה שלפני זו.

8. דפרמיסקא.] וכן ברי״ף דפוס קושטא ובשיטה מקבצת, ובספרים, דפרמוסקא, עיין דקדוקי סופרים.

11. צמח.] אולי מספר הערוך שלו.

12. שלמה.] רש״י במקומו. חננ׳.] דברי ר׳ חננאל מובאים באור זרוע ב״מ רצ״ב ובשיטה מקובצת במקומו, ועיין גם כן ערוך, פמסקא.

לז

מפרוש עברי–ערבי לבבא מציעא מאחד מקדמוני חכמי ספרד.

קונטרוס בן ארבעה דפים בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג, מסומן .T.-S פרושי תלמוד 2. לפי הערת המעתיק הכתב הוא מרובע שנוטה לעגול. כמדומני שהמעתיק העתיק אותיות ומלים שלא כהוגן ואין על הסופר אחריות הטעיות.

הקטע הזה מכיל פרושים לבבא מציעא צ"ג, ב'–צ"ד, א' וצ"ו, ב'–צ"ז, א' ולפי זה חסרים כב' דפים או יותר בין דף ב' וג'. פרוש זה קרוב בסגנונו לחדושי הספרדים ואינו פרוש קצר ופשוט בדרך ר' חננאל ורש"י. חשיבות גדולה להקטע שבו מובאים פרושי הגאונים וקדמוני חכמי הספרדים. החכמים אשר נקבו בשמותם הם: ר' ברוך והוא בלי ספק ר' ברוך אלבאליה תלמידו של הרי"ף, ר' האי, ר' חננאל, ר' יצחק בר' יהודה והוא ר' יצחק אבן גיאת, הרי"ף בשם הכבוד רבנו הרב, רב צמח, ר' שלמה=רש"י, ר' שמעון קיירא ומביא מה שמובא משמו בפרוש ר' ברוך ולפנינו בהלכות גדולות ליתא. חוץ מאלה החכמים הוא מזכיר בשני מקומות ר' יוסף בר' יהכוי או יהסוי. לי אין ספק שהמעתיק לא העתיק שם אבי ר' יוסף כהוגן ודעתי נוטה שבכ"י כתוב רמ' הלוי והוא ר' יוסף בר' מאיר הלוי תלמידו הגדול של הרי"ף הנודע באבן מיגאש, והשערה זו אינה תלויה באויר אלא יש לה מקום לעמוד עליו. מחברנו בלי ספק חי קרוב לזמנו של הרי"ף ואולי היה אחד מתלמידיו שאין דרך חכמי ספרד האחרונים לכנות את הרי"ף בשם הכבוד רבינו הרב ואם כן היה בן דורו של התלמיד היותר גדול וחשוב של הרי"ף והוא ר' יוסף אבן מיגאש וכאשר כבר נודע כי הרב הזה חבר פרוש לבבא מציעא–בעל שיטה מקבצת השתמש בו–יפלא הדבר אם מחברנו המזכיר בשם פרוש ר' ברוך התלמיד האחר של הרי"ף יעלים עיניו מפרוש גדול הדור, ר' יוסף אבן מיגאש. ראוי לתשומת לב שמחברנו מביא לפעמים דברי ר' יצחק בן יהודה ודברי ר' ברוך בלשון ערבי ומזה נראה שכתבו פרושיהם בלשון זה ולא בעברית, ואין נראה לומר שתרגמם מעברית לערבית. בראש ג', ב' הוא מביא מה שכתב ר' יצחק בן יהודה בהלכות שלו והרי זה בא ללמד שהרב הזה חבר גם הלכות דיני ממונות מה שלא נודע לנו עד כה. ורואה אני להעיר שמחברנו הוא הראשון בין חכמי ספרד שהיה לפניו פרוש רש"י ואולי השתמש גם כן בספר הערוך לר' צמח גאון ואף שאפשר שפרוש פרמיסקא שמביא בשמו (א', ב', י"א) נלקח מתשובה לגאון זה, ועיין מה שכתבתי בגעאניקא א', קנ"ט–ק"ס.

א׳, א׳

רב פפא רועה וכן אמ׳ לו הרי אתה יודע עסקי רועים מבן אחותך שהוא
רועה האתה יודע שיכול להעביר אחת אחת. ר׳ יצח׳ ביר׳ יהו׳ ז״ל. וקום
יעתקדונה אנה קצד כאצתה ואן קו׳ בר אחתך גיר תחקיק כאנה יקול
הל[ת]עלם אן פי מקדרתי תג̇ויזהא ואחדה ואחדה. ופי בעץ אללגאת
עמיתך. ואלי הדא אלמעני דהב פיה רב׳ שלמ׳ ז״ל אד קאל בבר אחתך
כלומ׳ בבן עמך ואומתך. וכמתלה קאל פיה רב׳ ברוך ז״ל אד ג̇על
קו׳ בר אחתך במעני קריבך אד כאן ג̇מיע אל אמה קריבין בעצהם מן
בעץ.: אצל קו׳ הלא אב אחד לכולנו וג׳ והדא אל תפסיר אל אכיר אנה
ארגח יקאית ג̇ואב רב פפא לה כבר צוחו קמאי דקמך וליכא דמשגח

1. רב פפא.] בבא מציעא צ״ג, ב׳; הפרוש הראשון הוא, שבן אחותו של רב פפא היה רועה.

2. יצח׳.] הוא ר׳ יצחק אבן גיאת. וקום.] תרגום השורות הערביות כך הוא. ויש שרוצים לפרש שהרועה על עצמו נתכוין ובאמרו, בר אחתך, לא ממש אלא, כלומר האם תדע שאנכי הייתי יכול להעבירן אחת אחת והוא במובן הלשון „עמיתך״. ובדרך הזה הלך ר׳ שלמ׳ (=רש״י) ז״ל שפירש בר אחתך, כלומר בן עמך ואומתך. וכן פירש רבנו ברוך ז״ל (והנקרא אלבאליה תלמידו של הרי״ף) בן אחתך, קרובך, וזהו לפי שכל האמה קרובים זה לזה בלשון הכתוב, הלא אב אחד לכלנו וגו׳. ופרוש זה נכון ומכוון יותר לתשובתו של רב פפא, כבר צוחו קמאי דקמך וליכא דמשגח בהו, כי אחרי שבא בטענתו מצד העדר יכולתו וטענתו זו אינה פוטרתו, השיבו כי כבר נקבעה כן ההלכה ואין שום טענה מועלת בזה, כי הוא משפט השווה לאשר היתה לו היכולת ולאשר לא היתה לו, וכבר קדמוך רבים בהתנצלות כזו ולא השגיחו עליהם. ולוא היתה כוונתו באמרו, בר אחתך, בר אחתיה דרב פפא ממש אז היתה באה התשובה בסגנון אחר והיה אומר לו כן, בר אחתי עושה באמת כן, או אנוכי לא אדע איך הוא עושה ואולם כן הדין וכדומה.

גיטה לאביה: דמאן דאמ׳ לא זכה פי׳ תני קמא דבריתא וקימא לן כותיה דשמעתיה כר׳ אלעזר בן עזריה שהלכה למע כמותו ופירושא דר נתן לאו דסמכא הוא: כר׳ אלעזר בן עזריה פי׳ דקאמ לא כתב לה אלא על מנת שכונסה וכן היא לא כתבה לו אלא על מנת שתיכנס: אלא מדידיה פי׳ שפוסק לה הוא: אבל מדידה פי׳ שפסקה היא: להביא עמה מבית אביה: מתני׳ וחייב במזו׳: דהא עדיפא פי׳ מיכלנהו: דזים דלא מלו פי׳ דמי הפירות כנגד פדיונה ומוסיף מדידיה ופָרִיק:

ואיפוך אנא פי׳ קבורתה תחת כתובתה ופרקונה תחת כתובתה: תיקנו מצוי פי׳ כגין מזונות וקבורה תחת מעשה וכתובה שאי אפשר לכל אדם מהן פירות:

ושאינו מצוי פי׳ פדיונה כנגד פירות ~~גם לא ראו~~ שיש נשים הרבה שאין להן נכסים שיש להן פירות וגם לא ראו שביה לעולם: אמ׳ רבא האי תנא פי׳ דעתידין למימר קמן: ואשר אכלו שאֹר עמּי פי מזון עמי: הגם לחם

א׳, ב׳

יוכל תת אם יכין שא׳ לע וכת וימטר עליהם וכו׳ שלילדה פי׳ בגדים: ושלזקנה לילדה פי׳ אבל מזונות

5. דמאן.] כתובות מ״ז, ב׳. תני.] צ״ל תנא, ועיין א׳, ב׳, ה׳.
7. למע.] למעשה, עיין נ״ו, א׳. ופירושא.] דעת ר״נ שבזה גם ר״א מודה.
8. פי=פירוש, וכן בכמה מקומות בקטע זה נכתבו ראשי תיבות בלי הקו עליהם לסימן הקצור.
12. דזים.]=דזימנין.
14. כתובתה.] צ״ל פירות.
15. כגין.]=כגון.
16. שאי אפשר.] שכל אדם צריך למזונות וקבורה. פירות.] צריך למחקו שנשתרבב מהשורה הבאה.
20. הגם.] פסוק זה אינו מובא לפנינו בגמרא עיין הפתיחה.

1. וימטר.] מהפסוק הזה בתהלים, ע״ח, כ״ד אנו למדים ששאר בפסוק כ׳ פרושו מזונות.
2. שלילדה.] כתובות מ״ח, א׳.

אינה מן התורה: והיא בבגדה פי' הילכתא היא דהא רב יוסף תאני כואתיה: מתני' ר' יהודה אומ אפילו עני: תני לא פי' שאמ' חייב בקבורתה מכלל שחלילים ומקוננת לא: אי דאורחה מאי טעמ' פי' אם משפחתה עושין כן והוא אורח קרובותיה: ואי דלאו אורחה פי' המשפחה: מאי טעמ' דר' יהודה פ' חייבי כגין דאורחיה פ' אורח משפחתו: אבל לאחר מיתה לא פי' אינה עולה עמו ואינו עושה פי' לה חלילים כאשר עושין לו הוא כשימות: ודבר אח וכן הלכה: וקוברין אותה פי' וכן הלכה: ואפילו לאחר מיתה פיר' כר' יהודה דאמ' אפי לאחר מיתה: דתנן הגיע זמן פי' בפרק אף על פי: מתני' מסר האב כו אמ' רב מסירתה פי' כיון שמסרה האב לשליחי הבעל זכה בה הבעל בירושתה ומציאתה וכתובתה מאחר מנה ולהפר נדריה חוץ מתרומה שאינה אוכלת בתרומה עד שתיכנס לחופה: עד שתיכנס לחופה פי' וגם אינה אוכלת בתרומה וקשיא לרב אסי שאמ' אף לתרומה: בתר איפכא פי' לא תתמארו עלי אלמנאקצ֗ה ואלכלאף ואקלאב אלכלאם: שמואל אמ' לירושתה

5. תני.]=תנא קמא, עיין א', א', ה'.

9. חייבי.] נראה שצ"ל דחייב. כגין=כגון.

11. פי' וכן הלכה.] נראה שחסר כאן הפרוש לדבר אחר עיין שם בגמרא.

13. דתנן.] כתובות מ"ח, ב', ולפנינו אחר המשנה מסר האב, עיין בהפתיחה.

18. עד.] דברי המשנה כאשר מובאים בהגמרא, ועד שתיכנס לחופה קודם לזה הן דברי מחברנו לפרש מאמר רב.

20. לא.] מאמר ערבי ותרגומו, אל תחזרו אחרי סתירות ומחלוקת ולאמור ההפך ולא כן פרש רש"י, עיין כאן וקדושין מ"ו, א.

מאי דכת׳ וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא אמ׳ לו עושה אדם את עצמו כמדבר הזה שהכל דשין אותו תורה ניתנה לו במתנה שנ׳ וממדבר מתנה וכיון שנתנה לו במתנה נחלו אל שנ׳ וממתנה נחליאל וכיון שנחלו אל עולה לגדולה שנ׳ ומִבָּמוֹת הַגִיא ומנחליאל במות ואם הגיס דעתו עליו הקב״ה משפילו שנ׳ ומבמות הגיא וג׳ אם חוזר בתשובה הקב״ה מגביהו שנ׳ ונשקפה על פני הישימון:

נשלם זה הדיפתר לאברהם ברבי שבתי תנצב״ה בשנת דתתנ״ג הקב״ה יזכהו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ויזכה לשמוח בשמחת ביאת הגואל ויתן חלקו עם מצוקי ארץ וינחילהו שני עולמות כדכת׳ כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים:

19. עושה.] בספרים ובכ״י, אם אדם משים עצמו.
22. ומבמות הגיא.] נקוד ב׳ תיבות אלו לסימן הטעות. הגיס דעתו.] כך בכ״י ובספרים, למגיס לבו.
23. התשובה.] בספרים, בו ובכ״י מ׳, משפיל עצמו.

לו

מפרוש כתובות לגאון.

דף אחד בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים של האוניוורזיטא שבקמברידג מסומן .T.-S פרושי תלמוד 4. ה' ווארמאנן שהעתיקו לי רשם על ההעתקה: כתב מרובע יפה ואולם האותיות קטנות.

הקטע הזה מכיל פרוש קצר לכתובות מ"ז, א'–מ"ח, ב' והסגנון מוכיח שהוא לאחד מהגאונים אלא שהדבר מוטל בספק אם הוא שריד פרוש או תשובה שכבר יש לנו הרבה תשובות לגאונים שאינן אלא פרושים לתלמוד. וקצת ראיה להשערה שהקטע הזה הוא שריד תשובה ממה שמצינו בסופו מאמר ערבי וכך הוא דרכן של הגאונים להסביר להשואלים על ידי דוגמא מהשפה הערבית. הפרושים הם קצרים ופשוטים וכמעט אין כל חדש בם אולם ראוים לתשומת לב הם גרסאות המחבר וסדר המשניות שבנוסח התלמוד שלו. הוא גורס בהברייתא מ"ז, ב' הגם לחם יוכל תת וכו' ולפנינו ליתא אבל במקור הברייתא, מכלתא נזיקין ג' גם כן מובא פסוק זה מתהלים לראיה ששאר הוא מזונות. מעניין גם כן הוא סדר המשניות ד'–ה' שבפרק ד' של כתובות לפי נוסח הקטע. לפנינו בין במשנה שבמשניות בין במשנה שבגמרא משנה ד' מסיימת בשני חללים ומקוננת ואולם כפי מה שנראה מא', ב', י"ג–י"ד ההלכה לעולם היא ברשות האב וכו' לפי נוסחת מחברנו הוא החלק האחרון של משנה ד' ומשנה ה' מתחלת במסר האב.

א', א'

להתקשט בהן עדי שתיכנס לכופה יתן לה אביה מעשה ידיה בהן: ובימים טובים פי' שאין בהן ביטול. ותשאר הקושיא עומדת הני מילי קטנה פירק לו קטנה וכו' ואיתקש יציאה להויה פי' מה קידושיה לאביה אף

1. להתקשט.] פרוש למה שאמרו בכתובות ראש מ"ז, שכר פקעתה, ואומר מחברנו שהאב שנותן לבתו תכשיטין להתקשט עצמה בשעה שנכנסת לחופה–כך צ"ל ולא לכופה– זהו שכר בטילה שלה, ואולם הלשון מגמגם קצת. ואולי פרוש הדברים, שאביה נותן לה שכרה בבטול הזמן שגרם לה שצריכה היא להתקשט קודם החופה.

3. פירק.] ותרץ לו.

4. פי'.]=פירוש.

בניו שנה להן משה פרקן נסתלקו בניו אלעזר ישב לימין משה ואיתמר ישב לשמאלו של אהרן ר׳ יהודה אומ׳ לעולם אהרן לימין משה הוא חוזר נכנסו זקינים ושנה להם משה פירקן נכנס כל העם ושנה להם משה פרקן נמצא ביד אהרן ארבעה ביד בניו שלשה ביד זקנים שנים ביד כל העם אחד נסתלק משה שנה להם אהרן נסתלק אהרן שנו להם בניו נסתלק בניו שנו להן זקנים נמצא ביד כל אחד ואחד ארבעה. מיכן אמ׳ ר׳ אלעזר בן עזריה חייב אדם לשנות לתלמידו ארבעה פעמים קל וחומר מאהרן ומה אהרן שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה כך הדיוט מפי הדיוט על אחת כמה וכמה ר׳ עקיבא אומ׳ חייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו שנ׳ ולמדה את בני יש׳ שימה בפיהם. ומנין עד שתהא סדורה בפיו שנ׳ שימה בפיהם ומנין שהוא חייב להראות לו פנים בה שנ׳ ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. והקשו חכמ׳ בדבר זה למה לא נכנסו כלם בבת אחת ללמוד ממשה ותירצו חכמ׳ כדי לחלוק כבוד לאהרן וכבוד לבניו וכבוד לזקנים.

ועוד הקשו היה לו לאהרן ללמוד ממשה וללמד לבניו ובניו ילמדו לזקנים וזקנים ילמדו לכל יש׳ ותירצו משה כיון שמפי הגבורה למד הכל זריזן לשמע מפיו ר׳ פרידא היה לו תלמיד אחד היה שונה לו ארבע מאות מ׳ פעמים ולמד פעם אחת באו ואמרו לו יש כאן מת מצוה שנה לו הלכה ארבע מאות פעמ׳ ולא למד אמ׳ לו מה יום מימים אמ׳ לו מאותה

7. ישב.] ליתא בספרים ובכ״י.

8. הוא.] ליתא בספרים ובכ״י. בספרים, נסתלקו זקנים נכנסו ואולם הרבה מהראשונים וכ״י לא גרסו, נסתלקו זקנים.

11. אהרן.] בספרים אחר אהרן (הראשון) פרקו ואחר בניו וזקנים פרקן ובכ״י מ׳ ליתא.

12. כל אחד ואחד.] בספרים, הכל, ואולם בכ״י ובספרים מדויקים כמו שהוא בהקטע.

15. חייב.] בספרים, מניין שחייב ובכ״י מ׳, מניין שאדם.

16. שימה בפיהם.] טעות סופר הנראית לעיין ובספרים ובכ״י ליתא.

18. והקשו.] תרגום לשון הגמרא לעברית; ומהתרגום מוכח שגרסתו היא כגרסת הספרים, וליזלו וליגמרינהו לכולהי ישראל, ולא ולעיילי כל ישראל ולילפי מזקנים כאשר גרסו רבים, עיין דקדוקי סופרים.

23. פרידא.] כל המעשה בתלמוד בלשון ארמית, עיין הפתיחה.

א׳, ב׳

שעה שבאו ואמרו לך יש כאן מת מצוה נטרפה דעתי ואמרתי עכשו יעמד מר ואמר עכשו יעמוד מר אמ׳ לו תן דעתך ואשנה לך שנה לו ארבע מאות פעמ׳ אחרות ולמד יצתה בת קול ואמרה לו פרידא ארבע מאות שנים נוסיף על חייך או תרצה שתזכה אתה ודורך לעולם הבא אמ׳ להן נבקש שנזכה אני ודורי לעולם הבא אמ׳ להם הקב״ה תנו לו זו וזו אמ׳ ר׳ חסדא אין התורה נקנית אלא בסימנין שנ׳ ולמדה את בני יש׳ שימה בפיהם אל תיקרא ושימה אלא וסימניה בפיהם שמע רב תחליפא בר מערבא ואמרה לפני ר׳ אבהו אמ׳ אנו מן המקרא הזה נלמד אתו הציבי לך ציונים עשה לך ציונים לתורה ומנין שציון הזה סימן הוא שנ׳ וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון ר׳ אלעזר אומ׳ מן המקרא הזה אמור לחכמה אחתי את ומודע לבינה תיקראי עשה (רבה אמ׳ עשה לך מועדים לתורה) לך מועדים לתורה רבא היה לו קפידה עם רבא בר רב יוסף בר חמא כשבא ערב יום הכפורים אמ׳ נלך לפייסו הלך ומצא שמש שלו שהיה מוזג לו את הכוס אמ׳ לו תן לי שנמזגיהו לו מזג ונתן לו כשטעמו אמ׳ מזיגה זו דומה למזיגה שלרבא בר רב יוסף בר חמא אומ׳ לו הוא הוא אמ׳ לו אל תישב עד שתפרש לי המקראות האלה

2. ואמר.]=ואמרתי ואולם נראה שבטעות נכפל ואמרתי.

3. אחרות.] בדפוסים הישנים, אחריני, ליתא ואולם מחברנו בודאי גרס כן.

4. ארבע.]=ארבע מאה שנין ניחא דליתוספו על חייך כאשר הוא בכ״י מ׳ ובספרים ניחא ליך דליספו לך ד׳ מאה שני.

5. אתה ודורך.]=את ודרך, שבספרים ויש שלא גרסו ודרך עיין דקדוקי סופרים. נבקש.] צ״ל אבקש ונראה שגרס, בעי אנא.

7. התורה.] כך בכתבי יד ואצל הראשונים ובספרים, תורה.

8. וסימניה.] בספרים ובכ״י סימנה.

9. בר מערבא.] כך בכ״י ובספרים, ממערבא; גם דברי רב תחליפא מתרגמים עברית מארמית שבתלמוד. אנו.] גרסת המחבר היא כגרסת כ״י א״פ ובספרים ובשאר כתבי יד, אתון מהתם–או מהכא–מתניתו לה.

10. לך.] בספרים ליתא ואולם יש שגורסים כך, עיין דקדוקי סופרים.

13. מועדים.] בראש השורה צ״ל מודעים. רבא.] המעשה ברבא לפנינו בערובין נ״ד, א׳ ובלשון ארמית, וצ״ל רב״י=רב יוסף שהוא שהקפיד על רבא בר יוסף בר חמא.

14. נלך.] נראה שצ״ל אלך=איזיל ואולם עיין שורה הבאה, שנמזיגהו.

17. הוא הוא.]=איהו ניהו שבכ״י מ׳ ובספרים אנא הוא.

כנגדו. בין לפני המטה. כלומר לפני המטה היכא דכדיתיב בדוכתיה שדו לקמיה וקא חזי ליה לגרף שלרעי ועביט שלמימי רגלים. ולאחר המטה היכא דכדיתיב בדוכתיה שדו לאחו[רי]ה ולא קא חזי להו קורא מיד כלומר בהרחקת ארבע אמות ובאיוד הצואה לצדדיו על ימין או על שמאל. אבל לפניו ממש לא סגי בארבע אמות אלא עד מלא עיניו. עד שיניחם תחת המטה שכמזיחין הן נחשבין אע"פ שהמטה גבוהה הרבה מן הגרף והעביט. תניא בית שיש בו ספר.: תורה או תפלין וכו'. צריך עיון למה הביא הרב אלפאסי ז"ל זאת הבריתא דהא פסק לעיל שמותר להניח תפילין תחת מראשותיו ואפילו אשתו עמו משום שמירה. ואם תאמר משום ספר תורה נקט ליה האקא חזינן שהוא מביא מימרא ר' יהושע נמי צריך מחיצה עשרה אפילו אין לו בית אחר. בית הכסא דפרסאֵי: בחפירה היו ופיהם ברחוק מן הגומא והוא בשיפוע והריע מתגלגל מצל לגומא .:

הדרן עלך מי שמתו

15. ובאיוד.] צ"ל וכן אם.
17. שכמזיחין.] כאלו הם נעתקים משלפניו, ונראה שצ"ל, שכמוזחין.
20. לעיל.] כ"ד, א'.
23. בחפירה.] אלה דברי רש"י בלשונם ממש, ועיין הפתיחה.
24. מצל.] צ"ל ונופל.

לה

מתרגום עברי של מסכת ערובין.

ב׳ דפים בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג מסומנים T.–S. פרושי תלמוד 10. העמוד הראשון של דף א׳ חלק והעמוד השני כתוב בכתב גסה וקשה ולא העתיק לי המעתיק המנוח ה׳ ווארמאנן רק הדף השני הכתוב בכתב מרובע יפה.

הקטע הזה מכיל מאמרי הגדה שבערובין נ״ד, ב׳, וא׳ ואולם לא כאשר נסדרו לפנינו (עיין ההערה לא׳ ב׳, י״ג) ,בלשונם ממש מבלי שום פרוש חוץ מהתרגום העברי של חלק הארמי שבהם. התרגום הזה שוה לתרגום הלכות פסוקות שהוציא לאור ה׳ שלאסבערג שבשניהם נתרגמו גם הבטוים המלאכותיים כתנו רבנן וכדומיהן. הדעת נוטה שיש כאן לפנינו קצור התלמוד למתחילים אלא שהדבר מוטל בספק אם הקצור הזה הכיל רק חלק ההגדה שבתלמוד או גם חלק ההלכה שבו, ועיין מה שהערותי למעלה רס״ג, ב׳ על קצורים כאלה. בההערות הערותי על השנויים הרבים שבין גרסאות התלמוד שבהקטע ובין הגרסאות שבספרים ואין לתמוה על זה שהכ״י הזה הוא היותר עתיק מכל כ״י של קטעי התלמוד הידועים לנו ובסופו נרשם זמנו: דתתנ״ג ואם כן נכתב ארבעים שנה קודם הכ״י של מסכת כריתות שהוציאו לאור הר׳ רש״ז שעכטער וה׳ שמעון סינגער (עיין קונטרסים מתלמוד בבלי כריתות, קמברידג תרנ״ה) שנכתב דתתפ״ג.

א׳, א׳

אין מתקיים אמ׳ רבה אמ׳ רב סחורה אמ׳ ר׳ חונה מהוא שכת׳ הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה. אם משים אדם את תלמידו חבילות חבילות מתמעט ואם קובץ על יד ירבה.

שנו חכמ׳ בתוספ׳ כיצד סדר משנה משה למד מפי הגבורה נכנס אהרן שנה לו משה פרקו נסתלק אהרן וישב יש׳ משה נכנסו

1. אין.] ערובין נ״ד, ב׳ ולפנינו בספרים, משתמר, ואולם גרסת הראשונים וכ״י מתקיים או מתקיימת, עיין דקדוקי סופרים. רבה.] בספרים הוגה, רבא, וכן בכ״י עיין דקדוקי סופרים.

2. משום.] לפנינו עושה אדם תורתו. . . לאו (בכ״י מ׳ ליתא) קובץ וכו׳.

4. שנו.] עיין בהפתיחה. בתוספ׳.] לפנינו שם ליתא.

5. יש.] צ״ל לש׳=לשמאל.

בתורה עד שכלה הרוח. צואה עוברת. עוברת לפניו לפי שעה גרף שלרעי מותר לקרות קרית שמע אין צריך להפסיק. ופי חזיר וכול' דסתם פי חזיר צואה דבוקה בו והוא עובר לפניו. ספק צואה בבית מותר דסתם בית אין דרך להניח שם צואה. באשפה אסור דמסתמא בודאי יש בה. שמטפיחין. שאם יגע בהם בידו יהיה לחלוחית בידו. ואם לאו שרי. אע"פ שיש לחלוחית בקרקע וניכר מקום השתן. מי רגלים לא אסרה תורה אלא כנגד עמוד בלבד דהיינו קילוח השתן משום דאז הוא מסריח יותר. ונפקא לן מקרא דבקרא אחד כתי' ויד תהיה לך מחוץ למחנה ובזה לא הצריך כסוי רק כשישתין לא יראה לכך הצריכו לצאת מחוץ למחנה ובפסוק אחריו כתי' ויתד תהיה לך על אזנך והיה כשבתך חוץ ושבת וכסית את צאתיך לצואה הצריך כסוי לשתן לא הצריך כסוי. כל זמן שזורקה ואינה נפרכת כלומ' אפילו בזריקה אינה נפרכת. נמצא שהיא לחה מבפנים הרבת..י [אב]ל אם היתה נפרכת בזריקה יבישה היא נחשבת אע"פ שלא היתה נפרכת בגלילה שהיא בנחת ואמרי לה כל זמן שגוללה כלומר

6. מותר.] מחלוקת אביי ורבא שם ורבא אוסר ואם כן צואה עוברת אסור ולא מותר. ונראה שמחברנו מפרש דברי אביי שצואה עוברת היא כגרף של רעי ולדעתו מותר.

9. שמטפיחין.] בגמרא סדר ההלכות הוא, אסור מי רגלים כנגד עמוד בלבד בראשונה ואח"כ, כל זמן שמטפיחין ולא ידעתי למה הפך מחברנו הסדר הזה.

13. לכך.] הלשון מגמגם וכי מפני זה צריך לצאת מחוץ למחנה!

17. הרבת. . י.] אין בידי להשלים ואין נראה להגיה: הרבה.

19. ואמרי לה.] כך היא הגרסא המדויקת של הראשונים ושל כ"י ובספרים, איכא דאמרי, עיין דקדוקי סופרים.

כל זמן שגוללה בנחת ואינה נפרכת אסור אם לא נפרכת אע״פ שהיא נפרכת בזריקה אסור לעולם עד שתהא יבשה כל כך שתיפרך אפילו בגילגול דהאי ואמרי לה חומרא הוא נוגע אסור משום שמחמת הנגיעה בא לידי הרהור אבל רואה מותר אע״פ שלא היה דרך העקב לראות הער[וה] לא קרינא ביה ולא יראה בך

א׳, ב׳

ערות [דבר] בעששית. לַכְּטִירְנָא בלעז. כלומר מחיצת זכוכית א או קלף דף מפסקת בנתים והיא נראית כל מה שבתוכה בכי. . . תלא ביזמנא דכת׳ וכסית את צאתך. שלא יצא ממנו הריח רע ובעששית נמיירן יוצא ממנה הריח רע אבל בערוה לא אסר משום ריח רע אלא משום ראייה ובעששית נמי הא מתחזיא. וברוק עבה אחר כגון כיחו שהוא נחשב בכופר שאין הריח רע יוצא הימנו אבל רוק אינו מפסיק הריח רע שאם היה מפסיק הריח לא היה נאסר מפני שנראית עדיין הצואה כר. . מרי בצואה בעששית אלא שנא כתחלה

כלומר שקודם שהשתין מים בכלי היה בכלי רביעית מים נקיים וכשמשתין עליהן איכא למימר ראשון בטל אלא אפילו בסוף שישליך על השתן רביעית מים סגי בכך ומותר לקרות קרית שמע

22. חומרא.] וכן כתב רש״י בפרושו על מקומו. נוגע.] כאן מתחיל דבר חדש פרוש לכ״ה, ב׳: נוגע אביי אמר אסור וכו׳.

1. לכטירנא.] צ״ל לנטירנא, עיין רש״י.

2. בכי. . .] נראה שצ״ל בכסוי תליא מלתא או בכיסוי תלא רחמנא.

4. נמיירן.] צ״ל נמי אין.]

6. בכיפר.] צ״ל בכיסוי.

8. כר. . .] צ״ל כדאמרי׳ (=כדאמרינן) בצואה בעששית שאף שהיא נראית אין צרך לרחק משום שהכסוי מבטל הרח הרע. אלא שנא.] נראה שצ״ל ולא שנא ובגמרא נחלקו בה אמוראים ושניהם מודים שיש חלוק בין לכתחלה ולבסוף אלא שזה אומר להקל וזה להחמיר.

[ל]עמוד בשלש שעות והאי דאמ׳ עד שלש שעות עד ולא עד בכלל נמצא דוד חשב חצות לילה הנשאר שהוא שש שעות ושתי שעות מהיום שהיא תשלום שנת המלכים ואמר קדמו עיני אשמורות ומיעוט רבים שנים הרי נתברר דכל ארבע שעות משמרה והלילה שתים עשרה שעות הילכך שלש משמרות הוי הלילה ועינין האי פלוגתא דאיפליגו בה ר׳ ור׳ נתן אם שליש הלילה קרוי משמרה או רביע הלילה קרוי מ׳ משמרה שאי אפשר דתֿהיי פלוגתיה ואם הלילה נחלק לשלשה חלקים או לארבעה שהזמן יחלק לכל חלק שתרצה :. מאי משמע דהאי נשף אורתא דכת׳ בנשף וכו״ל בערבים

11. ושתי שעות.] כך מפרש מחברנו מה שאמרו בגמרא, ותרתי דיממא.
18. דתהיי.] נראה שצ״ל דתיהוי פלוגתיהו אם.
20. שתרצה.] חסר כאן מאמר שלם, עיין בהפתיחה.

לד

מפרוש ברכות לאחד מקדמוני חכמי הצרפתים.

ב׳ דפים בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים של האוניווערזיטא בקמברידג מסומנים .T.-S פרושי תלמוד 8. ה׳ ווארמאנן שהעתיק קטע זה בעבורי זה ככ״ה שנים רשם על ההעתקה: ב׳ דפים בכתב מרובע מסולסל, העתקתי רק הדף הראשון.

הקטע הזה מכיל פרושים קצרים לברכות כ״ה, א׳–כ״ו, א׳ ובסוף הקטע מעיר מחברנו על דבר אחד בדברי הרב אלפסי (וכבר העירו רבים על זה, עיין תלמידי רבינו יונה לדף כ״ג) והוא האחד מן הראשונים שנזכר בשם. ומכל מקום ברור שמחברנו לא היה ספרדי אלא צרפתי והדעת נוטה שהיה מצרפת הצפונית שכן השתמש הרבה בפרוש רש״י והעתיק ממנו מאמרים שלמים באותיותיהם ממש כמו שיראה המעיין אם ישווה דברי פרוש זה עם דברי רש״י. פרושים קצרים להש״ס על דרך הפשט לא נודע לנו מהחכמים שהיו בדורות שלאחר רש״י שכולם וביחוד בני צרפת ואשכנז הניחו פרוש רש״י ליסוד להבנת פשט התלמוד והם לא עשו אלא שהעמיקו והרחיבו הדברים, מה שאין כן במחברנו שפרושו הוא על דרך רש״י ולא על דרך בעלי התוספות. ומצטער אני על אשר לא העתיק המעתיק כל הקטע שאולי בהדף השני נמצא איזה רמז על מחברו.

א׳, א׳

לצ. .ין ימין ושמאל סגי בארבע אמות. כל זמן שיש בתוכן עורות.
אבל אין בהן עורות אין שם סרחון כל כך. ציפי דבי רב מחצלות
שלבית
המדרש. דהני גאנו והני גרסי ואע״פ שדרך הישנים להפיח שמ׳ מנ׳
דריח הרע שאין לו עיקר מותר. אבל בדידיה לא. אלא עומד
מלעסוק

1. בארבע אמות.] ברכות כ״ה, א׳ ונראה שלדעת מחברנו אינו מרחיק מלוא עיניו אלא כשהיא לפניו ולא לצדדיו וצריך להשלים: וכשהיא לצדדיו ימין ושמאל וכו׳. כל זמן.] לפנינו בזמן שנתן עורות לתוכן וגרסת הקטע היא כגרסת כ״י פ׳, עיין דקדוקי סופרים.

4. בדידיה.] לפנינו דידיה ובכ״י מ׳ כמו שהוא בהקטע.

סוף משמרה ראשונה וכול׳ :. תנו רבנן מפני שלשה דברים אין נכנסין לחרבה וכול׳ מפני חשך תיפוק לי משום מפולת פיר׳ הואיל ואמרינן שאין נכנסין לחרבה משום מפולת למה נצרכנו לאמר משום חשך די היה לנו אלו אמר משום מפולת והואיל ואין נכנסין לה משום מפולת הרי אין נכנסין לה כלל ולא נשאר לא חשש חשד ולא חשש דבר אחר ואהדרינן בחדתי פיר׳ נצרכנו לומר משום חשד שמא תהיה החרבה בניין חדש ויסתלק חשש המפולת ואלו אמרנו משום מפולת [ב]לבד היה יאמר דבר נסתלק זה הטעם ומ[ותר] לפיכך נצרכנו לומר משום חשד שאפילו היה בניין חדש ונסתלק חשש המפולת לא נסתלק חשש החשד: תיפוק לי משום מזיקין פיר׳ ואפילו היה בניין חדש לא היה צריך לומר משום חשד שכבר אמר משום מזיקין וההזק מצוי אפילו בבניין חדש כגון נחשים ועקרבים או מיני חייה רעה המצויים במקומות החרבים ואהדרינן בתרי פיר׳ שיים

ד׳, א׳

יהיה הבניין חדש ויהיו שנים יכנסו ויאמרו מידי הוא טעמא אלא משום מפולת ומזיקין מפולת ליכא דהא חורבא חדתא היא וחשש מזיקין נמי ליכא דהא תרי אנן ומזהרינן זה לזה לפיכך נצרכו לומר משום חשד שאפילו היו שנים וחורבא חדשה ונסתלק חשש המפולת וחשש המזיקין לא נסתלק חשש החשד: ואקשינן אי

4. תנו.] ברכות סוף ג׳, א׳–ב׳.

21. שיים.] צ״ל שאים.

בתרי חשדא נמי ליכא פיר׳ אם היו שנים נסתלק ואפילו חשש החשד. ופרקינן בתרי ופרוצין. פי[רוש] שהחשד מצוי ואפילו היו שנים או יתר הואיל והם פרוצים דלא אמרינן שמותר לאשה להתיחד עם שני אנשים כדתנן במסכת קידושין בפרק עשרה יוחסין אבל אשה אחת מתיחדת עם שני אנשים אלא בכשרין אבל אי הוו פרוצין אפילו י׳ בני אדם לא נסתלק החשד כדאמרינן התם מעשה והוציאוה עשרה במטה :. תנו רבנן ארבע משמרות הוי הלילה דברי ר׳ ר׳ נתן אומ׳ שלש וכול׳ מאי טעמיה דר׳ אמ׳ ר׳ זריקא אמ׳ רב אמי אמ׳ ר׳ שמעון בן לקיש כתוב אחד אומ׳ חצות לילה וכול׳ פיר׳ והואיל ואמר קדמו עיני אשמורות ומיעוט רבים שנים תדע שהיה עומד קודם השחר בשתי משמרות ודבר

ד׳, ב׳

אמר חצות לילה אקום הרי נתברר דחצי הלילה שתי משמרות והלילה ארבע משמרות: ור׳ נתן סבר לה כר׳ יהושוע דתנן ר׳ יהושוע אומ׳ עד שלש שעות וכול׳ פיר׳ ר׳ נתן סבר שזה שאמר דוד קדמו עיני אשמורות לא על השחר שהוא עת עמידת רוב העולם מן השינה אלא על תחלת שעה שלישית מן היום שהיא עת עמידת המלכים כדאמ׳ ר׳ יהושוע עד שלש שעות שכן דרך בני מלכים

12. קדושין.] משנה פ׳, ב׳.
15. התם.] שם בגמרא.
16. תנו.] ברכות ג׳, ב׳.
18. שמעון.] לפנינו בספרים, יהושע בן לוי ואולם עיין בדקדוקי סופרים שבכ״י ואצל הראשונים כמו שהוא כאן וחלוף שני שמות אלו מצוי הרבה שהסופרים לפעמים טעו ופתרו הר״ת: ר׳ש׳ב׳ל, שלא כהוגן.
21. ודבר.] צ״ל ודוד.

ב׳, ב׳

(הנקרא) (ו)
בתרומתן זה הוא שיעור כהן ובבריתא שנינו תחלת הזמן הקריאה משעה שעני נכנס לאכל פתו במלח וזה הוא הנקרא שיעור עני וסוף זמן ה׳ הקריאה במשנה סוף האשמורת הראשונה לדברי ר׳ אליעזר שהוא שליש הלילה כדפשטינן לקמן שלש משמרות וכול׳ ולדברי חכמ׳ ורבן גמליאל לאחר זמן שאמר (ר׳ אליעזר) בזמן מרובה עד חצות או עד שיעלה עמוד השחר וסוף זמן הקריאה בהאי בריתא דאקשינן מינה אמתניתין שעה(ה) שעומד עני ליפטר מתוך הסעודה ובודאי שסוף זמן בבריתא חלוק מסוף הזמן במתניתין שאין העני נמשך בסעודתו עד שליש הלילה קל וחומר עד חצות מפני שהוא סועד במלח כדאמרינן ואין לו דבר המרגיל להאריך בסעודה כולי האי ואלו אקשינן מסוף זמן הבריתא על סוף זמן המשנה ודאי לא הוה מצינן לתרוצה דחלוקין הן אבל השתא דלא אקשינן אלא מרישא דבריתא שהוא תחלת הזמן מאין לנו ששיעור העני חלוק משיעור הכהן דלמא שעה שהכהנים נכנסין לאכל בתרומתן היא שעה שעני נכנס לאכל (בטלה) פתו ולא תקשי מידי דחד זמן הוא והינו דאמרינן דילמא עני וכהן חד שיעורא הוא. ואקשינן אהאי

ג׳, א׳

שבתות וקתני בהאי בריתא משעה שהכהנים טובלים לאכל בתרומתן. ופרקינן תרי תנאיי

5. לקמן.] ג׳, א׳.

21. אהאי.] על הברייתא שנאמר בה שזמן ק״ש הוא משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערבי שבתות.

1. שבתות.] אפשר שחסר דף בין ב׳ לג׳.

ואליבא דר׳ מאיר: קשיא דר׳ אליעזר אדר׳ אליעזר: פיר׳ דקתני בבריתא משעה שקדש היום בערבי שבתות דברי ר׳ אליעזר וקתני במתניתין משעה שהכהנים נכנסין לאכל בתרומתן וכול׳ דברי ר׳ אליעזר ופרקינן איבעית אימא סיפא ר׳ אליעזר וכול׳ פיר׳ אם רצית אמור שסוף ז[ה]מן שלמשנה שהוא עד סוף האשמורת הראשונה לר׳ אליעזר ותחלת הזמן שלמשנה שהוא משעה שהכהנים נכנסין לאכל בתרומתן לאו לר׳ אליעזר אלא לחכמ׳ או לתנא קמא והאי דתנן דברי ר׳ אליעזר אסוף זמן הוא ואיפרק קושיין ואם רצית אמור תרי תנאיי ואליבא דר׳ אליעזר ואיפרק קושיין :. מאי קא חשיב ר׳ אליעזר אי תחלת משמרות וכול׳ פיר׳ לפום דתנינא בבריתתא בשם ר׳ אליעזר ששלש משמרות הוי הלילה ולכל משמרה מיניהו סימן כדתניא סימן לדבר מש[מרה] הראשונה חמור נוער וכו׳ שילינן מאי קאחשיב אי תחלת משמרות תחלת משמרה ראשונה אורתא הוא ואינו צריך סימן כדי ש׳ שיאמר סימן לדבר וכול׳ שאין אדם צריך סימן

ג׳, ב׳

לעת גלו וידוע ואי סוף משמרות סוף משמרה אחרונה צפרא הוא ואם כן אינו צריך לסימן כדי שיאמר סימן לדבר ומהדרינן כי קא חשיב

7. איבעית.] גרסת המחבר בברכות ג׳, א׳ היא כגרסת כ״י מינכען: איבעית אימא סיפא ר׳ אליעזר רישא לאו ר׳ אליעזר ואי בעית אימא תרי תנאי אליבא דר׳ אליעזר; עיין דקדוקי סופרים.

14. מאי.] לפנינו בספרים ובכתבי יד: מאי קא סבר ר׳ אליעזר–בכ״י מינכען, ר׳ אל׳ ליתא–אי קא סבר שלוש משמרות הוו הלילה וגרסת מחברנו יפה יותר מגרסת הספרים.

15. בבריתתא.] צ״ל בבריתא.

וכלומר ובא השמש ולא די אלא וטהר כלומר וטהר היום שעינינו והחשיך אלא שדברו חכמ׳ בלשון נקייה ואחר כך יהיה מותר בתרומה דהכין מראין הדברים מדאמרינן ביאת אורו מעכבתו ולא אמרינן ביאת שמשו מעכבתו דילמא על שקיעת גופה שלשמש אמ׳ קרא והאי וטהר לא על היום

א׳, ב׳

הוא אמור אלא על הטמא ועינין הכתוב ובא השמש וטהר הטמא דהוא טהר גברא:. ומהדרינן אמ׳ רבה בר רב שלא וכנ״ל פיר׳ אי דכאמרת היה אומר קרא ויטהר ביוד שמשמע להבא כלומר ואחר שיבוא השמש יטהר אלא מדכתיב וטהר דמשמע לשעבר שמע מינה ביאת אורו הוא:. במערבא הא דרבה בר רב שלא לא שמיעא להו וכול׳ ופשוט הוא ממה שפירשנו אמר המחבר יש להקשות מאחר דאוקמינן דהאי ובא השמש אביאת האור הוא ומאי טהר וטהר יומא למה די להו ביציאת הכוכבים והלא אור השמש ישאר אחר יציאת הכוכבים בעולם זמן ארוך כמו שעה או קרוב ממנה והאי קושיא נמי איכא לאקשוייה אהא דגרסינן בשבת בפרק במה מדליקין שכוכב אחד יום שנים בין השמשות שלשה לילה לדברי מ׳ מקצת התנאים ולא חלק מקצתם אלא בזמן בין השמשות אבל בשלשה לילה ליכא מאן דפליג כדמשכחת התם ופירוקה דהאי קושיא כדאיתחזי לי דהא דא׳ דאמרינן ביאת אורו לא על הליכת אור השמש מן

19. מדאמרינן.] ברכות ב׳, ב׳.

13. בשבת.] ל״ה, ב׳.
15. התנאים.] שם ל״ד, ב׳.

הארץ לגמרי ולא משיפולי הרקיע שהוא המערב אלא ענין אלו הדברים כך הוא הכוכבים שברקיע אינם שוקעים כולם ביום אלא אור השמש יחביא

ב׳, א׳

אורם לפי עוצם אור השמש ומיעוט אורם וגם אחר שקיעת השמש במעט יעלם אורם מן האור שנשאר ברקיע מהשמש ולא יראו הכוכבים לעין האדם אלא עד שיתגבר אורם על האור המצוי מהשמש כמו שאינן נעלמין בשחר אלא עד שיתגבר אור השמש על אורם ואע״פ שעדיין לא זרחה והואיל ונראו הכוכבים הרי בא אור השמש מעל מקצת העולם והוא מקום הכוכבים ושלמעלה ממנו מצד המזרח מהרקיע ואע״פ שעדיין לא נשתקע שאר האור לא מהארץ ולא ממערב הרקיע ויהיה הסיע דברים שביאת אורו לא כל האור מהעולם אלא ביאת האור ממקום הכוכבים שהוא ביאת רובו מהעולם כולו וקודם לזמן הזה דהוא קודם צאת הכוכבים לא בא מהאור דבר שירגיש בו אדם וזה הוא הנראה לי בעין דעתי לא בקב[ל]ה מפי אחרים

אמ׳ מר משעה שהכהנים נכנסין לאכל בתרומתן ורמי להי מאמתי קורין וכול׳ פיר׳ והנה [מצינו ב]בריתא שיעור חלוק על זה השיעור האמור במתניתין. ואמרינן בשלמא סיפא ודאי פ׳ פליגא אמתניתין וכול׳ פיר׳ במשנה שנינו תחלת זמן הקריאה משעה שהכהנים ניכנסין לאכל

11. הסיע דברים.] משמע בטוי זה, ולא נודע לי ממקום אחר שמוש הסיע במ:בן זה.
15. בעין.] אפשר שצ״ל בעניות.
16. אמ׳ מר.] ברכות ב׳, ב׳.
20. במשנה.] ראש המסכת.

לג

מפרוש ברכות לאחד מקדמוני חכמי מערב.

קונטרוס בן ארבעה דפים (מסומן T.-S. פרושי תלמוד 13), בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

הקטע הזה מכיל פרוש לברכות ב׳, א׳–ג׳, ב׳ ונראה שחסר רק קצת בראשו. המחבר מזכיר ר׳ נסים בברכת המתים (א׳, א׳, ד׳) ואולם דעתי נוטה שהיה קרוב לזמנו של הרב הזה ואולי תלמידו ובפרושו לא נמצא אפילו רמז קטן להשתמשותו בפרוש ר׳ חננאל או בדברי שאר הראשונים חכמי מערב כהרי״ף. חבל שלא נשמר אלא קטע קטן מפרוש זה שנוכל לומר עליו שהוא יחיד במינו בסגנונו הצח והיפה ובהסברה שלו, ולא נמצא לו חבר בזה לא בין מפרשי התלמוד שבאפריקא וספרד ולא בין אלה שבצרפת ואשכנז. הסוגיא הראשונה בגמרא דברכות פשוטה היא ולא היה מקום למחברנו להראות כוחו ובכל זאת כמה דברים בפרושו על סוגיא זו הראוים לתשומת לב, והנני להעיר על איזה מהם.

גרסתו בראש הסוגיא איננה כגרסת הספרים שלנו אלא כגרסת הגאונים: וממאי דהאי ובא השמש וטהר ביאת אורו הוא ומאי וטהר וטהר יומא דילמא ביאת שמשו הוא ומאי וטהר טהר גברא. והנה גרסא זאת כבר ידוע לנו מדברי הראשונים, בעל המאור והרשב״א שיחסוה בפרוש להגאונים ובסתם מובאה גם בערוך ערך אר ובספר השלמה בראש המסכת, אלא שלא נתפרש עד כה איך באו להשתמש בטהר יומא במובן פנה היום עד שכבר יצאו הכוכבים. הרשב״א יאמר, טהר יומא שנטהר היום לגמרי מן השמש וכדומה לזה בשרשים לאבן גנאח שרש טהר: ודעת רבותינו בפרוש ובא השמש וטהר הוא שיבוא השמש ויהיה האויר נקי (=טהר) ויראו הכוכבים. וכמה מן הדוחק בפרוש זה ולפי דברי מחברנו וטהר הוא לשון סגי נהור–וכן השתמשו באור במקום לילה עיין ראש פסחים–והוא כמו החשיך לגמרי.–מעניין הוא הפרוש הרציונלי של מחברנו למה שאמרו בגמרא ג׳, א׳–ב׳ שמשום חשש מזיקין אין נכנסין לחרבה. ברור שמזיקין כאן משמעו שדים ורוחות רעות ואפילו ר׳ נסים שלא היה מהמאמינים לכל דבר פרשו כמשמעו אבל מחברנו מפרש מזיקין, כגון נחשים ועקרבים או מיני חייה רעה. ודע שהרמב״ם בספר היד מביא הך דאין נכנסין לחורבה בב׳ מקומות בהלכות תפלה ה׳, ו׳ ובהלכות רוצח ושמירת נפש י״ב, ו׳ אולם לא הזכיר הטעם, מפני המזיקין, וברור שגם הוא פרש מזיקין כפשוטן ולכן השמיט הטעם שאין דרכו להביא מה שנאמר בתלמוד שיסודו האמונה בשדים וברוחות, עיין מה שהערותי למעלה עמוד ד׳, י״ב.–מחברנו לפי הנראה לא גרס בג׳ ראש עמוד א׳: ואיבעית אימא וכו׳ עד משום מזיקין איכא וכן לא היה זה לפני ר׳ חננאל בנוסח גמרא שלו, עיין מה שהערותי למעלה עמוד שמ״ט.–בסוף

הקטע נמצאה הערה ממחברנו על מחלוקת רבי ור' נתן במספר האשמורות הראויה לתשומת לב. הוא מעיר שאי אפשר שנחלקו במציאות הדבר שהרי הזמן יחלק לכל חלק שתרצה, אולם תשובתו על שאלה זו חסרה. ונראה שדעתו שרבי ור' נתן נחלקו בפרוש דברי ר' אליעזר שאומר במשנותינו בראש המסכת, שזמן ק"ש של ערבית הוא עד סוף אשמורה הראשונה ורבי סובר שהלילה יש לה ד' אשמורות ולכן זמן ק"ש של ערבית לר' אליעזר הוא עד סוף שעה תשיעית שבערב ולר' נתן שסובר שהלילה נחלק לג' אשמורות זמנה עד סוף שעה עשירית.

א', א'

אוכל במעשר פיר' מעשר שני שהוא נאכל בירושלם:. הערב שמ[ש א]וכל בתרומה הביא כפרתו אוכל בקדשים ועיקרה [ד]האי מילתא ור. . .יותיה כב[ר] פירש אותם רבנו נסים זצ"ל בחבורו שקראו מפתאח וארוח בה ולפיכך לא הארכנו בה ורא[וי] לידע שכל מקום שנאמר כ' כבר פ[י]רש רבנו נסים. . . .מא שאותו הפירוש באותו החיבור. . . .ול שקו. .ו מעתא המחובר בלשון ישמעאלי :. ומימא[י ד]ה]אי ובא השמש וטהר ביאת אורו הוא ומאי וטהר[ו] טהר יומא וכול' פיר' זמן ביאת האור מאוחר מזמן ביאת השמש לפי שאחר שתשקע החמה ישאר האור בעולם מעט לפי גודל אורה ולא יראו הכוכבים עד לאחר שקיעתה בזמן מעט ולפיכך אקשינן ~~דהאי~~ ואמרינן מנ' לן דהאי ובא השמש לא על בקיעת גופה הוא אלא על ש' שקיעת אורה והאי וטהר על היום הוא אמור

1. אוכל.] נגעים פי"ד, ג'; המפרש מביא משנה זו לפרש מה שאמרו בברכות ב', א': ביאת שמשו מעכבתו עיין שם בהמפתח לר' נסים.

6. נסים.] נראה שצריך להשלים: כוונתנו לאותו החיבור של הרב שנקרא מפתח.

8. ומימאי.] ברכות ב', א' בסוף העמוד ועיין בהפתיחה על גרסת המחבר ששונה מגרסת הספרים שלפנינו.

14. בקיעת.] צ"ל שקיעת, עיין שורה כ'.

אמ׳ להו ומי שבקי לי כלומר הם לוקחים בלא ידיעתי לפיכך אני לוקיח מהם אמרו לו וכי טוב

ב׳, ב׳

לך לגנוב שלך אחר הגנב זה אינו עושה אותו אלא הרוצה לטעום [ט]עם מתיקות הגניבה כדכת׳ מים גנוֹבים ימתקו וג׳ כידאמר[י] אינשי בתר גנבא גנוב וטעמא טעום קביל עליה דיהיב איכא דאמרי יקר חלא ואיזדבן בד[מי] חמרא פיר׳ הא ד׳ אמ. . . רבנן שתהא תפילתי סמוך למיטתי סמ׳ כלומר של[א יש]אר לי דבר מלאכה לעשותו ויהיה לבי ט[ר]וד עלי [אלא] מאחרי תפילתי אסב על מיטתי לאכל דב׳ אח׳ שת[הא] תפלתי סמוך ~~למיטתי~~ למקום מיטתי כדי שיהו עניים מצו[יים] שם ועל מיטתי להיות נתונה צפון ודרום דאמ ר׳ חמא בר חנינא וכול׳ הא דתניא שנים שנכנסו לכנסת להתפלל וקדם . . . וא וסיים ויצא ולא המתין לחבירו טורפין תפילתו וכול׳ [קי]מא לן בתפילת ערבית ומפני המזיקי[ן] ד״א מפני שגורם לשכינה להסתלק לפיכך טר׳. . טור[פין] לו תפילתו לזה שיצא והניחו לחבירו ויצא כי השכינה [שרויה א]פילו בשניים שנ׳ אז נדבּרו יראֵי [י״י א]יש אל ר[עהו וי]קשב י״י וישמע וכוון שיצא גורם ל[שכינה שתסתלק] ועל זה נאמר טורפין לו תפילתו באפו . . . . .א ויע. . . ממ׳ כלומר אתה גרמתה שתסלק. . . . כי [יצאתה] אילמלי [ני]תנה רשות לעין לראות את

25. ומי.] לפנינו: מי קא שביק לי מידי מיניה הא קא גניב לי כוליה, ומדברי מחברנו מוכח שלא היו לפניו בגמרא הז׳ תיבות האחרונות.

3. קביל.] לפנינו: אמר להו קבילנא עלי דיהיבנא ליה ועיין בדקדוקי סופרים במקומו.
4. איכא.] נשמט כאן המאמר שבין איכא דאמרי הראשון וא״ד השני. חמרא.] גם בכ״י מינכען כן ולא, דחמרא, כמו שהוא בספרים מה שאינו נוח על פי חקי לשון ארמית.
5. אמ. . .] צ״ל דאמרי והסופר כתב ד׳ בסוף השורה שלפני זו. סמ׳.]=סמוך למיטה.
19. שתסלק.] צ״ל שתסתלק שכינה. אילמלי.] ברכות ו׳, א׳.

המזיקין א[ין] כל בידיה לכ. . כלה לעמוד מפניהם פיׄרׄ מסלי ביסלי פיר. .ב.בב. .דמשחיין תניא אבה בנימין אין תפילתו של אדם נ]שמעת אלא בבית הכנסת שנ׳ לשמוע אל הרנה ואל הת[פלה] מקום רנה שם תהא תפילת שנ׳ רננו צדיקׄים ב . . הבית י״י . .ים תיהיה תפילה ומניין [שהקב״ה] מצוי בכנסת פיר׳ ומניין שכבודו שלהקבה מצוי כן ובכל

20. כל.] צ״ל כל בריה יכולה ולפנינו: אלמלא נתנה רשות לעיין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין.

21. מסלי.] צ״ל כיסלי, עיין בפרוש המיוחס לר׳ סעדיה ובהפתיחה.

24. צדיקים.] צריך להשלים: ביי׳ כלומר בבית י״י שם; עיין סוף הפתיחה.

25. שכבודו.] וכן בירוש׳ יומא גבי ר׳ שמעון הצדיק.

הילכך תרי נשפי הוו נשף ליליא אתא יממא [נשף] יממא אתא ליליא ונשף דהכא אורתא הוא דכת׳ קידמתי בנשף ואש[ויעה] ומקשינן ודויד מי הוה ידע אימת הוי פלגא דליליא השתה משה רבינו לא ידע יכול. . . ר קינן דויד כגון אבן השעות וכיוצא בה וידע מתי הוא פלגא דליליא סימנא הוה ליה בכינור וכול׳ או בעית אומ׳ תרויהו הוו ידעי ומשה רבינו דאמ׳ בחצות הלילה סבר דילמ׳ [חשבו] [ומילתו] איצטגניני פרעה וטעו ואמרי משה בדאים הוא ואמ׳ מר למד לשונך לומר איני יודע [שמא] תתבדא ותיאחז כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכ׳ ישראל אצלו אמרו לו אדונינו המלך עמך ישר׳ צריכין לפרנסה אמ׳ להם לכו ופשטו ידיכם בגדוד מיד יועצים באחיתופל ונמלכין [בסנהדרין]

ב׳, א׳

שנ׳ בחסד ואמת יכופר עון מקבר את בניו נמי אתיא [עון] עון כתיב הכא יכופר עון וכת׳ התם ומֹשלם עון אבֹות אל חיק בניהם אמ׳ ר׳ יוחנן נגעים ובנים אינם יסורין שלא׳ שלאהבה אוקמנה בנגעים בארץ ישראל ומשום טומאה

11. יכול.] נראה שצריך לומר וכול׳=וכולהו ואח״כ צריך להשלים [כנו]ר פנגאן היה לדוד שהוא אבן השעות, עיין דברי ר׳ האי המובאים בחדושי הרשב״א. כנור היה תלוי וכו׳ פ׳ רב האי גאון ז״ל שהיה לדוד סימנא בכנור לידע חצות לילה כגון פנאגן–צ״ל פנגאן, אבן שעות בערבית וכבר העיר על זה בעל ערוך השלם סוף ערך אדק–שהוא אבן שעות.

13. או בעית אומ׳.]=אי בעית אמר ולפנינו בספרים ובכ״י: ר׳ זירא אמר משה לעולם הוה ידע ודוד נמי הוה ידע.

15. משה.] לפנינו, משה בדאי הוא.

17. תתבדא.] כך הוא הנכון ולא, תתבדה, שבספרים. כיון.] לפנינו הגדה זאת מקומה קודם, תרויהו הוו ידעו.

1. שנ׳.] ברכות ה׳, ב׳ בראש העמוד ולפנינו: כתיב הכא בחסד ואמת יכופר עון וכת׳ התם ומשלם עון אבות אל חיק בניהם.

4. אוקמנה.]=אוקימנה.

ובנים דלא האוו כלל אבל הוו ליה בנים ומתו ייסורין[אהבה] הן דהא איהו דאמ' דין גרמיה דעשיראה ביר פיר' היה תופש בידו שן וכשהיה בא לנחם מי שמיתו ב[ניו] היה אומ' זה עצם בני העשירי כלומר עשרה בנים מתו לי ולמה לא השאיר מכל האברים אלא השן לפי שהשן שלמת אינו מטמא אלא במחובר למת ואם נתלש אינו מטמא דתנן באהילות פ' שלישי כל שבמת טמא חוץ מי[השנים] והשיער והציפורן ובשעת חיבורן הכל טמא [והאי] דתניא כל שיש בו אחד מארבעה נגעים הללו הרי המזבח כפרה ליש' אוקמנה בחוצה לארץ ד[הארץ] טמיאה והטומאה לא מנעא להו מלצלויי דהא. . . . רץ[ששוכנ[י]ם] טמיאה היא . ר' אלעזר לא ד. . . ששי. . .. בט. .ם ומתו וגם לא היה חכם כר' יוחנן רבו [יוחנן עלה] לבקרו מצאו ישן במטה בבית אפל גילה [לזרועו פי'] מלובן זרועו כאילו נראה אורה באותן הבתים ה[תחיל] ר' א[לעז]ר לבכות וכול' רב הונא החמיצו לות' מאה דני דחמרא אמרו ליה רבנן לעיין מר באורחותיה דילמ'. . .זריה. . .ת בידיה אמ' להו ומי חשידנא גביכ[ו] אמרו ליה ומי חשיד הקה דעביד דינא בלא דינא אמרו ליה אמאי לא יהיב מר שבישתא לאריסיה פיר' שבישתא זמורות שלכרם אמאי לא יהבת לארישי

5. אהבה.] צ"ל של אהבה.
11. אהילות.] כך נקראה מסכת זו אצל הרבה מהראשונים ולא, אהלות.
14. אוקמנה.]=אוקימנה.
15. דהא.] צ"ל דהא הארץ ששוכנים בה.
16. לא.] צ"ל לא די שהיו לו בנים.
21. דילמ'.] צ"ל עבירה אית.
22. גביכו.] לפנינו בעיניכו. הקה.]=הקדוש ברוך הוא.
23. ליה.] לפנינו: אמר להו אי איכא מאן דשמיע עלי מלתא לימא אמרו ליה הכי שמיע לן דלא יהיב מר שבישא לאריסיה, ואפשר שמחברנו קצר דברי הגמרא.

יש לה ד׳ אמות לכל רוח כול׳ פיר׳ פירא חפירה ופי׳ [סופלין] תמרים ומי שיש לו בחצר זו פירא שדרכו כשמבשל התמ[רים] ועוצרן לשוף מהן השכר זורק אילו הסופלי שהן כגון גפת כג[ון] אותה חפירה יש לו לבעל זו חפירא ד׳ אמות סביבות זו חפירא ל[כל] רוח ד׳ אמות כדי שיהא זורק אילו הסופלי ומעלם מאי זו רוח שירצה אבל אם ייחד לה פתח מרוח אחת אין לו אלא ד׳ אמות כנגד אותו הפתח. אמר רב הונא אכסדרה אין לה ד׳ אמות איני וה׳ והתניא שערי אכסדראות יש להן ארבע אמות ושנינן כי תניא ההיא דאית לאכסדרה ד׳ אמות דבי רב שהיא לדירה ודחינן א׳ אכסדרה דבי רב אידרונא כול׳ ופרקינן אלא באכסדרה רומייתא פיר׳ אף על גב דפתיחן ורויחן מן הצדדין הני אכסדרי רומייתא

לב

א׳, א׳

האוייב קולו יענה כמו הידד עליהם שעתיד ל לדרכם בדרכת גת תנ׳ רב׳ מפני ג׳ דברים אין נכנסין לחורבה מפני החשד ואוקמנה בחורבה חדתי אפילו ביתר̇י ופרוצים לא ומפני המפולת ואוקמנה בחורבה עתיקתא ובתרי וכשירים ומפני המזיקין אוקמנה בחורבה חדתי ובתרי

25. הונא.] שם י״א, ב׳, ולפנינו: מתיב רב ששת אחד שערי בתים ואחד שערי אכסדראות וכו׳.

27. דבי רב.]=אככדרא דבי רב.

1. האוייב.] עיין ברכות ג׳, א׳ יושב הקב״ה ושואג כארי שנא׳ י״י ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו, ומחברנו מפרש סוף הפסוק, הֵידד כדורכים יענה שהקב״ה ידרכם בגת ולכן משתמש הנביא בלשון זה.

2. בדרכת.] צ״ל בדריכת.

3. תנ׳ רב׳.] ברכות ג׳, א׳.

כשירין ואע"ג דתרי נינהו במקומן שכיחי מזיקין דמזקי. תנ' רבנן ד' משמרות הוי הלילה דב' ר' ר' נתן אומ' ג' ר' נתן דייק מדכת' ראש האשמורת התיכונה אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה ודחי ר' להא דר' נתן מאי תיכונה אחת משתי תיכונות ולעולם ד' משמרות הווי הלילה ור' דייק מדכת חצׂות ליׂלה אקׂום להודות לךׂ וכת' קידמו עיניי אשמורות משאר מלכים הוא [ד]קאמ' שדרכם לישן עד ג' שעות שליום עד ולא [עד ב]כלל כלומר' עד תחילת שעה שלישית הלכך דויד הי[ה] עומד בחצי הלילה הרי שש שעות ושתי שעות שליום שכל מלך כמותו ישן והוא מקדים ועומד נמצא שהקדים לכל מלך ח' שעות שהן שתי אשמורות שלימות וזה הוא שאמר קידׂמו עיניי אשׂמורות לעמוד מן השינה קודם לשאר מלכים ושישינים עד תחילת שעה שלישית

א', ב'

שתי אשמורות שהן ח' שעות פריק תוב רב אשי ואמר אשמורה ומחצה שתי אשמורות קרי להו ולעולם ג' אשמורות הוי הלילה כר' נתן ואקשינן והא דויד מאורתא הוה קאי דכת' קידׂמׂתי בנׂשף ואשׂויעה ונשף ערב הוא דכת' בנשף בעׂרב יוׂם. ופריק רב אשי משמע הכי ומשמע הכי

8. תנ' רבנן.] שם ג', ב'.

12. מדכת'.]=מדכתיב.

13. חצות.] הנקוד מעל התיבות במקום שרטוט; עיין עמוד שמ"א הערה י'.

14. משאר.] חסר כאן, ור' נתן אומר, משאר וכו' שלרבי ב' משמרות הן מחצות עד עמוד השחר ולר' נתן הן רק משמר וחצי, ואולם דוד אמר אשמורות, שלמלכים הישנים עד ג' שעות ח' שעות הן מחצות עד זמן שקמים ממטתם.

15. עד.] וכן באותו לשון ממש בקטע ל"ג עמוד ח' שורה י'.

6. אשי.] לפנינו בספרים רבא אולם עיין בדקדוקי סופרים שעיקר הגרסא הוא ר' אשי.

[ד'] אמות על ד' אמות הן כל שכן ד' אמות שבחצר. ועוד מדמקשינן
[במס'] סוכה בתחילתה אהא דתניא בית שאין בו ארבע אמות על
[ארבע] אמות פטור מן ה[מזוז]ה כול' עד ואין האחין והשותפין חולקין בו וא'
[ואמרינן] טעמ' דלית [ביה ד'] אמות הא אית ביה פלגינן והתנן אין חולקין
[את החצר] עד שיהא בה ד' אמות לזה וד' אמות לזה שמעינן מינה ד'
[אמות דמתני]תין ד' אמות על ד' אמות היא דאילא תימא הכי לא הויא מש'
[מקשי] קשיא אמתניתא דהא בית שיש בו ד' אמות על ד' אמות
. . . .ן הו נמצא לכל אחד בחציו ד' אמות ברוחב שתי אמות
. . .וה אין בו דין חלוקה אלא שמע מינה ד' אמות על ד' אמות שנינו
[א]מ' רב הונא חצר מתחלקת לפי פתחיה ורב חסדא אמ' נותן לכל
[פ]תח ופתח ד' אמות והשאר חולקין בשוה והילכתא כרב (הונא) חיסדא
דהא תניא כוותיה. מיהו צרכינן לפרושי טעמיהו רב סבר בעת
שראובן ושמעון שותפין במילוסא שלחצר בלבד אבל לא בבתים
אלא כל אחד מחזיק ושוכן בביתו כגון אב שהקנה לבן אחד מבניו
בית ידוע ולא הזכיר לו חלק בחצר ומת האב ובאו הבנים לחלוק א'
החצר ולראובן בביתו שני פתחים פתוחים לחצר ולשמעון פתח
אחד פתח אחד נוטל ראובן שני שלישי החצר לפי פתחים ושמעון

14. סוכה.] שם ג', א'–ב' עין ג"א ט"ו ראש עמוד מ'.
16. טעמ'.] שם ג', ב'.
25. במילוסא.] צ"ל במילואה.

ב׳, ב׳

שלישה של חצר לפי פתחו. ורב חסדא אמ׳ לא כי אלא נוטל ראובן ד׳ אמות לכל פתח שהן בשני פתחים שמונה אמות כמלא רוחב הפתחים אם הם הפתחים רחבים מארבע אמות ואם אינם רחבים יתר מארבע אמות נוטל ד׳ אמות על ד׳ אמות כנגד פתחיו. וכן שמעון נוטל כענין הזה לפתחו ושאר החצר חולקין אותה שוה בשוה. והא דאמר ר׳ יוסי אמ׳ ר׳ יוחנן מסייעא ליה לרב חסדא... דמילתא כל אחד נוטל לפתחיו לכל פתח ד׳ אמות על א[רבע] אמות בחצר והשאר חולקין ועוד נתברר לו מן השמועה שבסוף חזקת הבתים בענין קטן לא עשנו גדול סבר רמי למימר ב[ר אר]בע אמות לא לישווייה בר שמונה דהא שקיל תמניא בחצר כול׳... וב אמ׳ בר ארבע לא לישוייה תרי בני תרתי דאם כן קא ש[קיל] ח׳ בחצר אבל בר ח׳ לישוייה בר ארבע שפיר דאמי דהא לא [שקיל] בחצר טפי מתמניא כול׳ והלכה כהני לישני כרמי בר חמא. . . . ורבא דחאה מדבר אחר אהדר ליה ואנו עתידין לפרשה [במקומה] בסוף חזקת הבתים וכבר הודענו ב[תחיל]ה כגון שהורישם [אביהם] לכל אחד בית ידוע ונשארה אוירה שלחצר [בניהי]הן אבל אם החצר ובתיה כולן ביניהן בשותפין ועתה באין לחלוק כל הח[צר והבתים] מעלים בדמים ואחר כך חולקין. אמ׳ אמימר נ׳ האי פי[רא דסופלי]

6. יוסי.] לפנינו אסי והוא הוא.

7. דמילתא.] נראה שצ״ל: וברירא מילתא דכל.

8. לו.] נראה שצ״ל לנו.

9. חזקת הבתים.] בבא בתרא ס׳, א׳.

10. וב.] נראה שצ״ל, וכן.

18. אמימר.] בבא בתרא י״א, א׳ סוף העמוד. נ׳.] נראה? ואולם אין זה לשון אמוראים ולפנינו, אמר אמימר האי וכו׳.

ד׳ אמות אבל חצר שיש בה דין חלוקה כופין אתו לחלוק ולבנות [כותל] /
באמצע. הזק ראיה שמיה היזק וכדגרסינן בסוף חזקת הבת[ים]
וירא את ישראל שוכן לשבטיו ראה שלא היו פתחיהן מכוונין [זה כנגד] /
זה אמר ראויין הללו שתשרה עליהן שכינה וכול׳ והני מילי בש[קנו]
מידן ברוחות אבל אם קנו מידן לחלק ועדיין לא חלקו ולא החזיק [כל] /
אחד מהן בחלקו ורצה אחד מהן לחזור בו אין כופין אותו ל[קיים]
הקנין הזה שקנו מידן דכיון דלא אקני ליה מידי קנין דברים הו[א]
וקנין דברים בעלמא לא מיחייב[לקיומי] ופיר׳ מסיפס [כותל]
דק חלול כגון חלונות חלונות ולישנא קמא דאמ׳ הזק ראיה לא שמ[יה]
הזק אין הלכה כמותה. אקשינן עלה ו׳ קושיא וסימנהא גנת[א כותל]
כופין. חולקין. ~~אם~~ חלונות ורב נחמן כולהי שינויי דשנו לאו דסמכא נינהו[א]
ודחויות הן ואין סומכין עליהם ופשוטות הן. וללישנא ב[תריית]א
הזק ראיה שמיה הזק ומאי מחיצה גודא כדתנינא מחיצת ה[כרם]
שנפרצה אומ׳ לו גדור נתיאש ממנה ולא גדרה הרי זה קידש וח[ייב]
באחריותן. עלה סמכינן וכן הלכ׳ ומשנת[נו] נמי אוקימנה בהגוז[ל]
קמא דר׳ מאיר דדאין דינא דגרמי וסב[ירא] לן כותיה ועבדינן כותיה

9. הזק. שם ב׳, ב׳. וכדגרסינן.] שם ס׳, א׳.
10. פתחיהן.] לפנינו בספרים פתחי אהליהם ואולם בכל כ״י ,פתחיהן. נגד.] בספרים ובכל כ״י חוץ מכ״י המבורג, לזה, ואולם כאשר השורה הבאה מתחלת ב„זה״ השלמתי כנגד על פי כ״י ה׳.
15. מסיפס.] שם ב׳, ב׳.
22. בהגוזל. בבא קמא ק׳, א׳–ק׳, ב׳.

פיר׳ כי איתרצאי לך למעוטי מאוירא כ[י אף ש]נתרציתי לך לעשות מחיצ[ה] אלא עשה מחיצה בטוב. . [שלא] תדחקני בקרקע דחזין גם בתשמישא וכול׳ כיון ש[נפסקה] הלכה כי בחצר שיש בה דין וכן בחצר שאין בה דין חלוקה. . . ניהן וחלקו וקנו מידן ברוחות או חלקו והחזיקו כל אחד מהן [בח]צר כופין הנמנע מלבנות כ[ותל] לבנות כותל באמצע עם חברו וזה הכותל שבונין הכל לפי מנהג

ב׳, א׳

חולקין את החצר עד שיהא בה שמונה אמות לזה ושמנה אמות לזה פיר׳ ארבע אמות לפתח וארבע אמות לחצר וכך הלכה דכל פתח דהוא פחות מארבע אמות שקיל בחצר כמלוא רוחב הפתח באורך על רוחב ארבע אמות כנגד הפתח זולתי ד׳ אמות על ד׳ אמות שנוטל חלקו בחצר [ול]ית לן למימר דארבע אמות [ש]שנינו במשנתינו פחות מד׳ אמות על ד׳ אמות הן דהא דתניא [אין] חולקין את החצר עד שיהא בה ח׳ אמות לזה וח׳ אמות ואוקי׳ ארבע אמות לפתח וד׳ אמות חלקו בחצר. ומקשונן אהא דתניא היה לו פתח ברוחב שמונה אמות יש לו ח׳ אמות כנגד הפתח וד׳ אמות בחצר. ומקשונן ד׳ אמות בחצר מאי עיבידתיהו. ופריק [אב]יי הכי קתני נוטל ח׳ אמות כמלוא רוחב הפתח באורך החצר [וד׳] אמות כנגד הפתח ברוחב החצר. נתברר כי ארבע אמות שאמ׳ לפתח

25. בטוב. . .] צ״ל במחצלת, עיין דברי ר״ח בחדושי הרמב״ן כאן.
29. מנהג.] משנה ראש המסכת: הכל כמנהג המדינה.

1. חולקין.] בבא בתרא י״א, א׳.
6. דתניא.] צ״ל תניא.
7. ואוקי׳.]=ואוקמינן.
8. ומקשונן.]=ומקשינן.
11. כמלוא.] פרוש הרב למה שאמרו שם, ח׳ אמות באורך החצר וד׳ אמות ברוחב החצר.

בחיים לא משום טומאה נאמר כן שהרי בפרוש אמרו במשנה דאהלות ג׳, ג׳ ששן אין מטמא, אלא משום מצות קבורה, שכך אמרו בירושלמי ראש פ״ז דנזיר, תקברנו כולו ולא מקצתו. . . שאם שייר ממנו לא עשה כלום ועוד שמשום נוול המת לא היה ר׳ יוחנן תולש שן מבנו המת וע״כ שנתלש מחיים. מעניין הוא פרוש ר׳ חננאל למה שאמרו גליא לדרעיה ונפל נהורא. שלדעתו אין הדברים ככתבם אלא כאילו נראה אורה מלובן זרועו של ר׳ יוחנן. ורואה אני להעיר שהפלגה זו נמצאה בכמה מקומות בתלמוד עיין כתובות ס״ה, א׳ איגלי דרעא נפל נהורא, ומגלה י״ד, ב׳, שגילתה את שוקה והלך לאורה, ועיין גם כן קדושין פ״א, א׳ נפל נהורא באיפומא. ב׳ הפרושים על המאמר, הייתי מצטער. . על תפלתי שתהא לפני מטתי מובאים בשם ר׳ חננאל באור זרוע ק״ש סוף ד׳ ובג״ל קי״ב רק הפרוש הראשון, ובערוך ערך תפל סתם כמו שהוא באו״ז. ובספר זה וכן בערוך עוד פרוש אחר שאינו בהקטע שלפנינו ודעתי נוטה שבטעות יחסו בעל או״ז לר׳ חננאל שכן הוא לבדו מובא גם בראב״ן קכ״ד ולולא השתמש הרב הזה בפרוש ר״ח למאמר זה לא היה נמנע מלהביא פרושיו האחרים. ב׳ הפרושים למאמרו של אבא בנימין מובאים סתם בערוך ערך טרף ובראב״ן קכ״ה רק הפרוש השני וכן בג״ל קי״ג רק זה לבדו ואולם בג״ל נתקצרו דברי ר׳ חננאל כמו שמוכח מההערה: ולזה הפ׳ אפ׳ בתפילת שחרית ומנחה, ולזה הפ׳, הוא בנגוד להפ׳ הראשון שלפנינו בהקטע ובערוך שנאמר בו קיימא לן בתפלת ערבית וכו׳, ופרוש זה מובא בשם ר׳ חננאל בפסקי הלכות לריא״ז (בסוף חדושי הריטב״א לפסחים) א׳ סוף עמוד ד׳.

מפרוש הרב להמאמר, כי כסלא לאוניא, לא העתיק המעתיק אלא תבות אחדות שקשה לעמוד עליהן ואולם נראה שצ״ל כמו שהוא בג״ה תי״ב: כסלי כסלי פיר׳ כסלא משוניתא. וה׳ לוי וה׳ קאהוט בספריהם בערך כסלא הרבו בדברים שאין בהם ממש שברור שכסלי הוא כמו כסלים בעברית ועל דרך ההעברה נקראו כן המקומות הגבוהים שמעל החריצים והחפירות וכן אין בין אוניא לעוניא ולא כלום כמו שכבר העיר בדקדוקי סופרים במקומו. הפרוש האחרון שבהקטע מובא סתם מהראב״ן קכ״ו בלשון זו: ומקום רנה הוא בבית הכנסת שנאמר רננו צדיקים בי״י כלומר בבית י״י, וכבר ראינו למעלה שכמה דברים מפרוש ברכות לר״ח נמצאו בראב״ן. ועיין שם קכ״ג, פסק רבינו חננאל כלשנא קימא לן ובהקטע שלפנינו לא נמצא דבר על המאמר שבג׳, ב׳: אין אומרים בפני המת וכו׳ ואולם נראה שר׳ חננאל נשא ונתן בענין זה בפרושו לי״ח, א׳: מת תופס ד׳ אמות לק״ש כאשר עשו כמה מהראשונים עיין רי״ף ברכות ראש פרק ג׳ ורמב״ן תורת האדם כ״ט, א׳.

א׳, א׳

פירוש תלאת אלאפראק אלאול
מן בבא בתרא דנזיקין
לרב[נו] חננאל הרב המבהק מופת
הד[ור ר]אש כל בית
דין בן רבנו חושיאל הרב המבהק
זכרונם לברכה ולתחיה אמן סלה
למשה הלוי בן דויד נ״ט רח״מ
~~בז~~ יזכה להגות בו הוא וזרעו וזרע
זרעו כענין ואני זאת בריתי וגו׳

נט׳ רחמ׳

כתבתיו [אני] לוי בר נתן הלוי
בר שמואל הלוי זצ״ל
תנצב״[ה]

א׳, ב׳

בשם י״י

השותפין שרצו לעשות מחיצה בחצר בונין את הכותל באמצע כול׳ שקלי וטרו טובא רבו׳ בהא שמעתא ואוקמה ר׳ יוחנן משנתנו בשאין בה דין חלוקה כגין חצר שאין בה ארבע אמות לכל אחד ואחד נתרצו לחלק בעצמן וקנו מידן ברוחות פיר׳ קנו מידן להיות חצי חצר זו במזרח לפל׳ וחציה במערב לפל׳ או כגין שחלקו והחזיקו /
זה במזרח וזה במערב כופין אחד את חברו לבנות כותל באמצע וזה /
שאמרנו בשנתרצו בחצר שאין בה ח׳ אמות שיבואו לכל אחד [ואחד] /

1. תלאת.] שלש הפרקים הראשונים.
7. נ״ט רח״מ.] נטריה רחמנא.

1. השותפין.] משנה ראש בבא בתרא.
2. שקלי.] שם ב׳, ב׳–ג׳, א׳. ר׳ יוחנן.] שם ג׳, א׳.

לא–לב
מפרוש ר' חננאל לבבא בתרא ולברכות.

שני קטעים; הראשון בן ב' דפים ארכו י"א וחצי ורחבו י"ז מסומן T.–S. Loan 177 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

הקטע הראשון הוא שריד מפרוש ר' חננאל לב"ב וחבל שלא נשמר מהכת"י שהחזיק פרושו לג' פרקים הראשונים של מסכת זו–עיין ראש הקטע–רק חלק קטן שבו פרושים לראש המסכת ולדף י"א. הכת"י שהוציא לאור ה' לוין בגנזי קדם ב', י"ג–ט"ו שבו פרוש ר' חננאל לב"ב י"ט–כ' הוא כ"י אחר מזה שלפנינו שכן הנייר והכתב שונים אם זכרוני אינו כוזב לי, שזה שנים הרבה עברו מעת שראיתי הכ"י ההוא.

הראשונים השתמשו הרבה בפרוש הרב למסכת בבא בתרא והנני להעיר על הדברים שבהקטע שנמצאו אצלם. פיר' מסיפס שהוא כותל דק חלול (א', ב', ט"ו) נזכר בשם ר"ח בחדושי הרמב"ן בראש המסכת ובעל הערוך מביאו בשם גאון–ר' האי– ולפי דרכינו למדנו שהיה לפני ר' חננאל פרוש בבא בתרא להגאון ובגנזי קדם ג', כ"ד הוציא לאור ה' לוין קטע אחד מפרוש קדמון לבבא בתרא ויחסו לר' האי, ואפשר שכן הוא ואף שאין ראיה ברורה לזה. דעת ר' חננאל שהלכה כלישנא בתרא שהזק ראיה שמיה הזק (א', ב', ז' וכ"ו) היא דעת הרי"ף ושאר הראשונים עיין אור זרוע ראש ב"ב. הפירוש לכי איתרצאי לך (א', ב', כ"ד) מובא בשמו מהרמב"ן במקומו. החלוק שמחלק הרב (ב', א', כ"ו ועיין גם כן ב', ב', ט"ו) שעד כאן לא אמרו שנותן לכל פתח ופתח ד' אמות והשאר חולקים בשוה אלא בשהורישם אביהם בית ידוע ולא בשבאין לחלוק הבתים והחצרות מובא אצל כמה מהראשונים, עיין רמב"ן ושיטה מקבצת, ואולם אין אפילו אחד מהם שמסתייע מפרוש ר' חננאל וזה מפליא קצת. הפירוש לפירא דסופלי (ב', ב', י"ח) מובא בלשונו ממש בערוך ערך פרא מבלי שהזכיר שם ר"ח עליו ואף שאין ספק שהעתיק דבריו. דעת הרב (ב', א', י"ב וכו') שד' אמות שאמרו לענין חלוקה מרובעות הן היא גם כן דעת הטור חו"מ קע"ב ויש שגרסו גם ברא"ש ד' על ד', עיין בבית יוסף שם ואולם לא הביאו ראיה לדבריהם חוץ מהמחבר השיטה אשר לא נודע שמו המובא בשיטה מקובצת וראייתו היא ראיית ר' חננאל ואולי המחבר הזה השתמש בפרושו של ר"ח.

הקטע השני בן ב' דפים שאינם תכופים בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג מסומן T.–S. פרושי תלמוד ג'. העתיקם לי זה ככ"ה שנים המנוח ה' ווארמאנן ורשם על ההעתקה: ב' דפים בכתב מרובע נוטה לעגול. הקטע הזה המכיל פרוש לברכות ג'–ד' וה'–ו' יחסתי אותו לר' חננאל לא על פי סגנונו לבד, שהוא סגנונו של הרב הזה כאשר יראה המעיין,

אלא גם על פי ההשתוות של הפרושים שבהקטע עם אלה הנאמרים על שם ר' חננאל. והנני להעיר על איזה פרטים שבהפרושים האלה.

קרוב לומר שהרב לא גרס ואיבעית אימא בג' ראש עמוד ב' שהרי הוא מבאר הברייתא ברחבה ואינו מזכיר דבר מחורבה דקאי בדברה. פרושו על כנור של דוד שהיה כמין אבן שעות הוא מפרוש ר' האי לברכות, עיין ההערה לא', ב', י"א, וכבר ידוע שבהרבה מקומות השתמש ר' חננאל בפרוש ר' האי והעתיקו אות באות מבלי להזכיר שם הגאון, עיין מה שהערותי למעלה עמוד שכ"ד. גם פרוש ר"ח, להא לן והא להו, (ה', ב') נלקח מפרוש ר' האי, עיין מה שמובא בשמו בחדושי הרשב"א במקומו אלא שבמקום, לבני בבל שאנו בארץ טמאה, שבדברי ר' האי כותב הוא, בחוצה לארץ דהארץ טמאה, שהגאון שחי בבבל השתמש בלשון הגמרא שאמר, לן, והוא בני בבל ור"ח שחי בקירואן דקדק וכתב חוצה לארץ שברור שלא בבל לבדה היא טמאה אלא כל הארצות, שכבר גזרו טומאה עליהם עיין שבת ט"ו, א'. ועיין תשובה לגאון בגעאניקא ב', מ' שהעיר הגאון, ועכשיו אין יכול לאכל חולין בטהרה כראוי וכן כת', ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא וגו', ומהמשך הדברים שם מוכח שכוון הגאון שגם בארץ ישראל לא היו יכולין להתנהג בטהרה אחר חרבן הבית. ואולם אין ספק שדעת הגאון האי שבארץ ישראל כל זמן שהיה להם אפר טהרה היו יכולין לאכול חולין בטהרה ולהשמר מטומאה ובימי ר' יוחנן שעוד היה להם אפר פרה (עיין מה שהערותי בגנזי שעכטער א, ע"א–ע"ב) היו נזהרין מטומאה ולכן אמר שנגעים אינן יסורין של אהבה. ובתשובה אחרת לגאון בגעאניקא ב', רכ"א–רכ"ב נאמר שחכמי התלמוד: היו מחמירין על עצמן לענין טמאה וטהרה ואף על פי שהיו שרוין בבבל בארץ טמאה היו נוהגין טהרה וקדושה והיו אוכלין חוליהן בטהרה וכו' וב' תשובות אלו נראות כסותרות זו את זו והתשובה השניה בודאי סותרת דברי ר' האי שאומר שבבבל לא נזהרו מטומאה. ולא אדע איפה מצא הגאון בתלמוד שחכמי בבל היו אוכלין חולין בטהרה ובכל המקומות שנזכר אכילת חולין בטהרה לא נאמר אלא שחכמי ארץ ישראל נהגו בה, עיין לדוגמא חלין ק"ו, א' על ר' גמליאל ברבי. ראוי לתשומת לב שר' חננאל אינו מביא המעשה בבנו הצעיר של ר' יוחנן שנפל לתוך יורה גדולה ומת שמביאו ר' נסים בשם ר' שרירא ור' האי כאן בסוגיא זו ומזה קצת ראיה שלא היה בפרוש ר' האי לברכות ור' נסים השתמש בהתשובה שלפנינו בג"ה ת"ט, ור' חננאל לא ידעה, ולכן הוא מפרש שגרמא הוא שן מה שאין כן לדעת ר' האי בתשובה זו שהוא אומר שגרמא כאן פרושו עצם של אצבע קטנה. וכבר העיר רש"י במקומו שהיה פחות מכזית שאינו מטמא, ובשיטה מקובצת מובא בשם יש אומרים, ששן היה שנתלשה ממנו מחיים ובארוכה בהאשכול ג', ט' בלשון זו: ואנחנו שמענו מרבותינו דלשון גרמא. . . וכן שן נקרא גרמא וריו' נושא–היה נ' או נשא–מבן עשירי אצלו ושן המת אינו מטמא כדתנן באהלות כל שבמת טמא חוץ מן השניים והשער והצפורן, וכעת נראה שהפרוש הזה הוא פרושו של ר' חננאל. ודע שמה שנאמר בשיטה מקובצת שנתלש ממנו

תחשבון וברית [אבו]ת תחוש בימיכם

פ[יר]וש רבי[נו] חננאל ש"צ

 וששאלתם תני ר' חייה פעמים שלשה עשר פעמים י'[ד'] פע' ט"ו והתניא פע' י"ז ההיא לאו כר' [יהודה ול]א כר' אליעזר פי' הפייס השני היו זכי[ם] בו בכל יום י"ג כהנים שכך שנינו במשנ'

א', ב'

מי שו[חט] מי זורק וכו' עד שלשה [עשר כהנים] זכים בו הרי אלו שלשה עשר שבכל [יום ויום] ובחג ביד אחד צלוחית שלמים הרי י"ד..... בכל שבת זכים בפיס השיני ט"ו י"ג שבכ[ל] יום ושנים בידם שני בזכי לבינה שללחם הפנים הרי ט"ו אבל בשבת שבתוך החג היו בפיס השיני זכים י"ו כהנים י"ג שבכל יום ושנים בידם שני בזכי לבונה שללחם הפנים ואחד בידו צלוחית שלמים הרי י"ו ומתברר שאין חשובים הכהנים המקריבין שני ~~בזכי לבונה~~ גזירי עצים בפיס השיני שאם כך אתה מוסיף במספר הכהנים [וא]נו לא מצאנו יותר ואקשונן והתניא י"ז ואיך (פסק) תֿאֿמֿרֿ ר' חייה בששה עשר

11. אבות.] אולי צ"ל וברית אבות ואמהות.

12. פירוש.] האותיות פ' בראש התבה וו' ש' בסופה עוד נכרות לעיין וברור שצריך להשלים כמו שהשלמתי ואף ששורה הבאה מתחלת, וששאלתם, ואם כן יש לפנינו תשובת ר' חננאל ולא פרושו, עיין בהפתיחה.

13. תני.] יומא כ"ו, ב' ולפנינו: פיס פעמים וכו' פע' ט"ו פע' ט"ז והתניא פע' י"ז ההיא דלא כר"א בן יעקב אלא כרבי יהודה, ועיין הפתיחה. במשנה.] שם כ"ה, א'.

3. ובחג.] משנה יומא כ"ו, ב'. י"ד] הנייר נקרע בסוף השורה ונראה שחסרה תיבה אחת.

12. ואקשונן.]=ואקשינן.

13. תֿאֿמֿרֿ.] מנוקד לסימן הטעות ונכתב בין השורות: פסק.

מכלל שאין לשם נׄהׄ יתר ומפר[קינן] הא דתני ר׳ חייה י״ו בלבד אי אליבא דר׳ [יהודה] דדוקא מתניתין כו[ותיה א]ו אליבא דר׳ אלעזר וזה. . . .

14. לשם.] בהקרבת הקרבן. נׄהׄ.] מנוקד לסימן הטעות. הא דתני.] מכאן עד הסוף הוא פרוש הרב ר״ח ולא דברי הגמרא, עיין סוף עמוד א׳ ובהפתיחה.

ל

שתי תשובות לגאֹונים ואחת מהן לר׳ חננאל.

דף אחד נייר בלוי מזקן ארכו כ״א ורחבו י״ד והכתב כתב רבני–מערבי, קבוצת אדלער סימן 2607 דף ט״ו–נכרך משמאל לימין!–באוצר הספרים של בית מדרש הרבנים שבאמעריקא.

א׳) מהתשובה הראשונה לא נשמר אלא סופה והוא בענין תחומין. הגאון פוסק שתחומין דרבנן ומביא ראיה לדבריו שאין הלכה כר׳ עקיבא שאומר תחומין מן התורה, ועיין בההערה לראש הקטע שהערותי שכן היא דעת כל הפוסקים הראשונים והאחרונים. ומסתימת דברי הגאון נראה שסובר שגם בי״ב מיל הוא מדרבנן ובזה נחלקו גדולי הראשונים, עיין שם בההערה. דעתי נוטה שהתשובה הזאת היא לאחד מאחרוני הגאונים ועל זה מראות הברכות שמברך בהן הגאון להשואלים ולא מצינו מנהג זה אלא אצל הגאונים ר׳ שרירא ור׳ האי ולא אצל הגאונים שקדמו להם.

ב׳) התשובה השניה היא לר׳ חננאל ואף שאין בה אלא פרוש סוגיא אחת שבתלמוד לא נלקח מפרוש הרב להתלמוד כאשר נראה כשנשוה דבריו כאן עם דבריו על התלמוד ובפרוש נאמר, וששאלתם. ונראה שהתשובה התחילה: וששאלתם פרוש תני ר׳ חייא וכו׳–הבטוי וששאלתם פרוש נמצא גם בתשובות הגאונים–והסופר השמיט בטעות המלה, פרוש, וחזר והשלימה על החלק שלמעלה משורה י״ג. התשובה הזאת נראה שנעתקה עוד בהיי ר׳ חננאל שנתברך בברכת החיים, ש״ץ,=שמרהו צורו ואולם אין הברכה ראייה מוכרחת שהיה עוד בחיים שהסופרים לפעמים לא פחתו אפילו אות מההעתק שהיה לפניהם. התשובה הזאת היא האחת לר״ח שנמצאה לפנינו בקובצי שו״ת הגאונים ואף שאין ספק שר״ח השיב תשובות ככל הראשונים, עיין תולדות ר״ח להרב ש״ר הערה ל״ד, פוזנאנסקי אנשי קירואן כ״א, מרכס בהרבעון האנגלי המשך חדש א׳, תל״ח, הצופה ז׳, צ״ד–צ״ה ובגנזי קדם ג׳, ל״ג.

כאשר התשובה חסרה בסופה קשה לעמוד על כל פרטיה. בשורה ט״ו עמוד א׳ השלמתי: יהודה ולא, שאין ספק שגרסת הרב ביומא כ״ו, ב׳ היא כגרסת הראשונים שהיתה לפני רש״י אלא שהם גרסו ההיא דלא כרבי אליעזר בן יעקב ולא כר׳ יהודה והוא גורס, ההיא לאו כר׳ יהודה ולא כר׳ אליעזר, ועיין שם ברש״י, בתוספות ובדקדוקי סופרים על גרסא זו של הראשונים שמחקה רש״י. ודע שהמאמר שבסוף התשובה, הא דתני ר׳ חייא יו׳ בלבד אי אליבא דר׳ יהודה וכו׳ הם דברי ר״ח ולא דברי הגמרא והוא מפרש בהרחבת דברים, שהברייתא שאמרה י״ז ושלפי דברי התלמוד אינה לא אליבא דר׳ יהודה ולא אליבא דר׳ אליעזר חולקת על ר׳ חייא שהוא פוסק או כר׳ יהודה שלא היה פיס למחתה או

כר׳ אליעזר שהמעלה אברים לכבש הוא מעלה אותן למזבח. ומה שאומר הרב, דדוקא מתניתין כוותיה, נראה שכוון לומר שמשום שלא אמרו במשנותינו שם כ״ו, א׳: מי מקטיר ומי חותה גחלים אלא אמרו סתם, חדשים לקטורת, משמע שת״ק כר׳ יהודה שלא היה פיס למחתה. אין בידנו דבר ברור להשיב על השאלה אם הרגיש ר״ח בהקושיא שהקשה רש״י על הגרסא הישנה ותרצה או לא הרגיש בה כלל שהדברים חסרים לפנינו ומפרושו על התלמוד נראה שהרגיש מה שיש לשאול על גרסתנו, עיין שם בתוספות ישנים. דברי הרב, ומתברר שאין חשובים הכהנים וכו׳ (א׳, ב׳ שורות ט׳–י״ב) צריכים באור שהרי בפרוש אמרו ביומא כ״ב, א׳ מי שזכה בתרומת הדשן יזכה בסידור מערכה ובשני גזרי עצים, ואם כן בודאי הכהנים המקריבין גזרי עצים אין להם עניין עם הפיס השני. ונראה שהוא העיר שמהמשנה עצמה ראיה שכן הוא שאם לא כן פשו להם כהנים בפיס השני.

א׳, א׳

[וא]מרינן בהאי פליגי דמר סבר [תחומ]ין דאוריתא [ומ]ר סבר תחומין דרבנן ואין הלכה כר׳ עקיבא ובכמה מקומות אנו אומרין תחומין דרבנן ועוד קאמרינן נמי בהבערה ואליבא דר׳ יוסי בתחומין ואליבא דר׳ עקיבא ודר׳ יוסי ליתא ועוד ממעשה דבני מברכתא וא׳ ליה פלגאא לית דחש להא דר׳ עקיבא דא׳ תחומין דאוריתא בעל הרחמים ילמדכם לעשות רצונו ויפתח לכם שערי בינת תורתו ויזכה אתכם לכל כתריה [ועם הצדיקי]ן ומבני עלייא

1. ואמרינן.] סוטה ל׳, ב׳.
2. ואין הלכה.] כך פסקו כל הראשונים, אלא שיש מהם שאמרו שי״ב מיל הוא מן התורה לכ״ע, עיין רי״ף סוף פ״א דעירובין ושם בהמאור ובמלחמות להרמב״ן.
3. ובכמה מקומות.] עיין לדוגמא ערובין נ״ט, א׳ והמקומות שציינו בעלי התוספות, עירובין י״ז, ב׳ בד״ה לאו.
4. קאמרינן.] שבת ע׳, א׳ ושם ב׳.
5. ודר׳ יוסי ליתא.] שכן המשנה שבת ע״ג, א׳ מונה מבעיר מל״ט מלאכות.
6. מברכתא.] ערובין ס״א, ב׳ סוף הפרק.
10. ועם.] אולי צריך להשלים ותמנו עם הצדיקים.

סוטה דכרו דלך בפרק מי שקינא לה ו[נסתרה ואמרו ומה] עדות הראשונה ש[אי]ן אוסרתה איסור עולם [וכו' עדות אחרונה] אינו דין שתתקיים ב[ע]ד אחד תל' לומ' כי מצׂא בה ערׂות דבר ולהלן [ה]וא אומ' על פי שני [עדים] או על פי שלשה עדים יקום דבר מה דבר [האמור] להלן על פי שנים אף ד[בר] האמור כאן על פי שנים וקד דכרו הדה אלמו[צע]ה פי אלפרק אלאול מן סוטה ותגד איצא פי אכר מסכת גטין מתל דלך. הכא אשה מהיימנא. אצל דלך פי אלמשנה ב[פרק] שני אף הנשים שאין נאמנות לומר מתו בעליהן נאמנות להביא [את גי]טה חמותה ובת [חמותה] וצרתה ויבמתה ובת בעלה וכדלך איצא קולהם

ב', ב'

................אצלה פי הדה אלמשנה [האשה עצמה מביאה את ג]טה ובלבד שצריכה [לומר בפני נכתב ובפני] נחתם ואין העדים [חותמין על] הגט [אלא מפני] תיקון העולם אצל [ה פי אל] משנה בפרק השולח גט לאשתו העדים חותמין על הגט מפני תיקון העולם

9. לה.] לפנינו סוטה ל"א, א' הגרסא לאשתו, וכן כמה שנויים אחרים בין גרסתנו לגרסת ר"נ.

11. מצא.] מנוקד וכן ערות, עיין ההערה לא', ב', י'.

15. וקד.] וכבר זכרו הדבר הזה בהפרק הראשון של סוטה (ב', א' וגו') וגם נמצא בסוף מסכת גטין כעין זה; עיין שם צ', א'.

17. הכא.] גטין ג', א' בסוף העמוד. אצל.] עקר דבר זה במשנה בפרק שני, עיין שם כ"ג, ב'.

19. בעליהן. לפנינו, מת בעלה.

20. וכדלך.] וכזה גם מאמרם.

1. אצלה.] ועקרה באותה המשנה; עיין משנה גטין כ"ג, ב' ושם לפנינו, שהיא צריכה.

3. ואין.] גטין ג', ב'; לפנינו שאין.

4. אצלה.] עקרה במשנה בפרק השולח; עיין שם ל"ד, ב'.

[וקאלו] פי אלתלמוד מפני תיקון העולם [דאוירית]א היא וכתוב בספר וחתום והעד עדים: אמר רבה לא צריכה לר' לעזר דאמ' עידי מסירה כרתי ת[קינ]ו רבנן עידי חתימה [דז]מנין דמיתי ומהד[י א]י נמי זמנין דאזלי [למד]ינת הים. רב יו[ס]ף אמ' אפילו תימא ר' מאיר דאמ' עידי [חתי]מה כרתי התקינו שיהו העדים מפר[שין] שמותיהן בגיטין מפני תיקון העולם. כי[דתני]א בראשונה אני עד ואם מת עד אם היה כתב ידו יוצא ממקום אחר כשר ואם לאו [פסו]ל התקינו שיהו כותבין שמותן מפ[ני] תיקון העולם אמ' רבן שמעון בן [גמלי]אל תקנה גדולה

7. וקאלו.] ואמרו בתלמוד; עיין שם ל"ו, א'.
8. וכתוב.] על הנקודות עיין א', ב', י'.
10. חתימה.] לפנינו: מפני תיקון העולם.
11. ומהדי.] צ"ל סהדי.
13. דאמ'–כרתי.] לפנינו ליתא ובמקומו, לר' מאיר.
15. בראשונה.] לפנינו: היה כותב אני פלוני חתמתי עד אם כתב ידו יוצא ממקום אחר כשר ואם לאו פסול אמר רבן גמליאל תקנה גדולה התקינו שיהו מפרשין שמותיהן בגיטין מפני תקון העולם; ועיין בהפתיחה.

האי דברים שבלב ודברים שבלב אינן [דברים] כול׳ הניחא למאן דאמ׳ אינה חוזרת [אבל] למאן דאמ׳ חוזרת מאי איכא למימר: אצל דלך פי קידושין בפרק האומר לחבירו: האומר לאשה התקדשי לי לאחר שלשים יום ובא אחר וקידשה בתוך שלשים יום מקודשת לשני לא בא אחר וקידשה בתוך שלשים יום מהו: רב ושמואל דאמרי תרויהו מקודשת ואף על פי שנתאכלו מעות כול׳ לא בא אחר וקידשה וחזרה בה מהו ר׳ יוחנן אמ׳ חוזרת ריש לקיש אמ׳ אינה חוזרת כול׳

א׳, ב׳

[סליק פרקא דאר]בעה נדרים: [פרק רבי]עי: אין בין מודר הנאה [דקא מהני ליה פרו]טה דרב יוסף פי בבא קמא [בפרק הכונס פי]אלתלמוד. קאלו איתמר שומר [אבדה ר]בה אמ׳ כשומר חנם דאמי ורב יוסף [אמר כש]ומר שכר דאמי רבה אמ׳ כשומר [חנם דא]מי מאי הנאה קא מאטי ליה רב יוסף [אמ׳] כשומר שכר דאמי בההיא הנאה דלא [בעיי] למיתב ריפתא לעני הוי עליה שומר שכר

10. הניחא.] נדרים כ״ט, ב׳.
11. אצל–פי.] עקר דבר זה בקדושין; עיין שם במשנה ראש פרק ג׳, נ״ח, ב׳: האומר לאשה הרי את מקודשת וכו׳.
15. לא בא.] קדושין נ״ט, א׳.
17. מעות.] לפנינו המעות.

2. מודר.] לפנינו, המודר ואולם בהוצאת לו׳ ובהוצאה א׳, מודר.
3. דקא.] נדרים ל״ג, ב׳. פי בבא קמא.] בבבא קמא.
4. פי אלתלמוד.] בגמרא. קאלו.] אמרו; ב״ק נ״ו, ב׳.
9. למיתב.] לפנינו, למותבי ליה ריפתא לענייא הוי כשומר שכר, ועיין דקדוקי סופרים שהעיר שבכל כ״י הגרסא היא, למיתב ריפתא.

מאי שנא מדרש דלא דכת׳ ואותי צוה י״י בעת ההיא וגו׳ פי מסכת בכורות בפרק עד כמה ישראל חייבין שנינו הנוטל שכרו לדון דינין בטלין. וקאלו פי אלתלמוד מנא הני מילי אמ׳ רב יהודה אמ׳ רב אמ׳ קרא ראה למדתי אתכם וגו׳ מה אני בחנם אף אתם בחנם תניא נמי הכי כאשר צוני י״י אלדי׳ מה אני בחנם אף אתם בחנם: ומנין שאם לא מצא בחנם ילמד בשכר תל׳ לומ׳ אמת קנה ומנין שלא אמר כשם שלמדתי בשכר

ב׳, ב׳

וקטנה שמא תימצא [אילינית ונמצא פוגעים] בערוה פמן. . . . . למיעוט. אלדי. . . . . רוב קטנים ורוב קטני[ם לאו סריסי נינהו זיל] בתר רוב קטנות ורו[ב] קטנות לאו א[ילונית נינהו] דאזלי רבנן בתר רוב[א] ולא חיישי למי[עוטא] . . . הדא אלקול מדכור פי עידה מואצע מן [אלתלמוד] ואין דבר בערוה פחות משנים פי [אלמשנה]

10. מאי.] נדרים ל״ז, א׳. ואותי.] וכן בעת בשורה הבאה מנוקדת ששתיים כותבין בלי שרטוט ושלש אין כותבין וכבר נהגו לנקד במקום שרטוט.

11. בכורות.] שם במשנה כ״ט, א׳.

12. דינין.] צ״ל דיניו. וקאלו פי אלתלמוד.] ואמרו בגמרא; עיין שם.

1. וקטנה.] יבמות קי״ט, א׳ ור״נ מביא מאמר זה לפרש מה שאמרו בגטין ב׳, ב׳: לר״מ דחייש למעוטא.

2. פמן.] ומי.

3. אלדי.] זאת.

4. רוב.] יבמות קי״ט, א׳

7. הדא.] והמאמר הזה (=לא חיישינן למיעוטא) נזכר בהרבה מקומות בתלמוד.

8. ואין.] גטין ב׳, ב׳. פי–דלך.] במשנה סוטה זכרו זאת.

ב׳, ב׳

. . . . יכן אז להחזיק. . . . .
. . . . לבינונית ושלא בשבועה . . . .
. . . . דלך אנהא אן כאנת בעלת חוב דידן הי הנפרעת מנכסי . .
אלא שבועה ואן כאנת בעלת חוב דאבא. . . . .
[אין] לה להיפרע אלא מן הזיבורית ובשבועה [ותגד דלך פי אלמתניתין במסכת גטין בפרק הנזיקין] / הניזקין שמין להן בעידית ובעל חוב בבינונית [וכתובת אשה בזבורית אין נפרעין מנכסי יתומין] / אלא מן הזיבורית ופי מסכת שבועות בפרק [כל הנשבעין מנכסין משועבדים] / ומנכסי יתומים והנפרעת שלא בפניו לא תפרע [אלא בשבועה]. . . . . / . . . ק . . . תגד פי מסכת תעניות בפרק סדר [תעניות אי]לו אלפא ור׳ [יוחנן] / הוה קא מיעסקי באוריתא [הוה] דחיקא להו [מילת]ה טובא אמרו [חד לחבריה] / ניזיל נעבוד עיסקא ונקיים בנפשן אפס כי לא יהיה בך אביון אזלו יתיבי [תותי] / ההיא אישתא רעיעא הוה קא כרכי ריפתא שמעיה ר׳ יוחנן למלא[כי דאמרי חד] / לחבריה תא (שעה) נישדיה עליהו ונקטלינהו שמניחין חיי עולם ועוסקים [בח]יי / א׳ ליה אידך שבקינהו בחד מיניהו קימא ליה שעתא אמ׳ ליה אילפא [לר׳] יוחנן / שמע מר מידי אמ׳ ליה לא אמ׳ שמע מינ׳ אנא הוא דקיימא לי שעתא. איהדר / איז. . . אנא איקיים בנפשאי כי לא יחדל אביון וגו׳ עד דאתא אילפא מלך ר׳ יוחנן / כי אתא אילפא אמרי ליה אי יתיב גריס לאו מר הות מליך תלא נפשיה בקר. . . / הא

2. לבינונית.] כתובות ס״ט, א׳.
3. דלך.] זאת, כי אם היתה.
4. ואך.] ואם היתה.
5. ותגד.] ונמצא זה במתניתין; עיין גטין מ״ח, ב׳.
7. שבועות.] שם במשנה מ״ה, א׳.
9. תגד.] נמצא בתענית; עיין שם כ״א, א׳, ורבנו נסים מביא המעשה מתענית לפרש דברי הגמרא בכתובות ס״ט, ב׳ אילפא תלא נפשיה באיסקריא–הק׳ בכתב יד היא האות הא׳ שנשמרה מתיבה זו שהוא גורס קרסא–ועיין שם ברש״י שגם הוא העיר על הגמרא דתענית.
14. אילפא.] טעות סופר וצ״ל אמר ליה ר׳ יוחנן לאילפא. ועיין בדקדוקי סופרים במקומו ובהוצאת מלטר על השנויים הרבים שבין גרסת ר׳ נסים וגרסת הספרים.
17. בקר. . .] לפנינו בספרים בכתבי יד ואצל הראשונים באיסקריא, עיין בהפתיחה.

מני ר' מאיר היא דאמ' מצוה לקיים דברי המת תגד דלך פי אכר אלפרק / אלאול מן גיטין דתניא הולך מִנה לפלוני כול' ר' יהודה הנשיא משום ר' יעקב / שאמר משום ר' מאיר מצוה לקיים דברי המת. סליק פרקא המדיר / את אשתו הינו טעמא דר' יוסי משום מעשה דבת חורון תגד. . . / הדא אלמעשה במסכתא דנדרים בפרק השותפין שנדרו זה מזה וכך שנינן / המודר הנאה מחברו ואין לו מה יאכל נותן לאחר לשום מתנה והלה מותר בה / מעשה דבית חורון באחד שהיה אביו נודר

כט

א', א'

שבלב אינם דברים . . . .
שלישי אמר שמואל גמר ב[לבו צריך שיוציא בשפתיו] . . . . . .
שנ' לבטא בשפתים מו' . . . .
קידושין פרק האיש מקד[ש פי אלמשנה]
אף על פי שאמרה בלבי היה [להתקדש וכו' וכן היא]
שה[טע]תו וקאל פי אלתלמוד ההוא גברא
דזבנינהו לנכסיה אדעתא למיסק ל[ארץ ישראל]
בעידנא דזבין לא אמ' לסוף לא סליק [אמר רבא]

18. הא מני.] כתובות ס"ט סוף הדף–ע' ראש הדף. תגד.] נמצא זה בסוף פרק ראשון של גטין, עיין שם י"ד, ב'.

21. הינו.] כתובות ע' סוף הדף ולפנינו: מאי. תגד.] נמצא מעשה זה בנדרים, עיין שם במשנה מ"ח, א'.

23. נותן.] לפנינו, נותנו.

24. מעשה.] לפנינו מעשה באחד בבית חורון .

1. שבלב.] נדרים כ"ח, א'.

2. שלישי.] התבה החסרה שלפני, שלישי, הוא פרק ונראה שצריך להשלים: וקאלו (=ואמרו) פי שבועות פרק שלישי; עיין שם כ"ו, ב' מאמר שמואל שמביא ר"נ, ועיין שם בתוספות בד"ה גמר שהעירו על הגמרא דנדרים מהך דשמואל.

4. קדושין.] שם במשנה מ"ט, ב'.

6. וקאל פי אלתלמוד.] ואמרו בגמרא. ההוא,] שם בגמרא ולפנינו הגרסא, דזבין לנכסיה. . ובעידנא דזבין לא אמר ולא מידי.

בין אלהכחשה ואלהזמה הו / אלהכחשה וקוע אלתנאפי בין אלשהוד פי אלמשהוד עליה כאן ראובן ושמעון / אן שהד. זבולון קתל יששכר פי יום ראש חודש אב באלמהדיה וחצר לוי ויהודה שהדא״ / אן זבולון אלקאתל או יששכר אלמקתול כאן מעהמא״ פי ראש חדש אב באל / קירואן הדה היא אלהכחשה וקד וג̇ב אסקאט אלשהאדתין גמיעא״ לא̇נא / ליס נעלם אלצאדקין מנה̇ם ואלהזמה הו אן ישהד לוי ויהודה עלי / ראובן ושמעון אנהמא״ כאנא״ מעהמא״ פי יום ראש חדש באלקירואן פאלואגב / אן יקתלא״ ראובן ושמעון בשהאדה לוי ויהודה עליהמא״ ופי דלך קאל אל (תורה / אלקד֫ס) ו׳ע׳ש׳י׳ת׳ם׳ ל׳ו׳ כ׳א׳ש׳ר׳ זמם׳ לעש׳ות׳ לאחיו ולן יותר תכדיב ראובן / ושמעון להמא״ שיא״ לאן אלשהאדה חצלת עליהמא״ וצארא״ במנזלה אלכצמא״ / אלמשהוד עליה֫ם אלדין לא יותר (אנכאר) המא׳ ללשהאדה אלמשהוד בה . . . / עליהם שיא״. ופי אלהכחשה אנמא וקע אלתנאפי בינהמא״ פי אלמשהוד / עליה והולאי פי מנזלה אלשהוד. ולדלך אסקטנא אלשהאדתין הדא הו אלפרק / בין אלהזמה ואלהכחשה והו

ב׳, א׳

. . . . . . וקד דכר דלך פי ע. . . . .
. . . . אשה רבה קאלוא טעמא מאי. . . . . .
. . . . דלא תהוי לה איבה ומתל דלך פי פרק. . . .
. . . . ופי פרק נערה שנתפתתה למא גא. . . .
. . . . וכול׳ ושרחו פי אלתלמוד זכאי במציאת

1. וקד.) וכבר זכר זה ב. . . ; עיין כתובות ראש פרק ו׳.
2. אשה רבה.) יבמות צ׳, ב׳. קאלוא.) אמרו.
3. ומתל דלך.) ודומה לזה בפרק; עיין בבא מציעא י״ב, ב׳.
4. נערה.) כתובות מ״ו ראש הדף. גא.) הג׳ בספק.
5. ושרחו.) ופרשו בתלמוד.

[ופי מסכת כתובות דבני] מערב[א פי] הדא אלפרק קאלו עלי [טל]....

.... יכול לשנותה למלאכה אחרת אמר מציאתה...

.... באשה מה טעם אחר באשה אמ' ר' חגי משום ...

.... לא שלא תהא אשה מברחת זהובים שלבעלה...

..... פסקה להכניס לו אלף דינר הוא כותב כנגד [זה]

.... אלף וחמש מאות וכנגד השום הוא פוחת חומש פי תוספ ..

... שרחו אלעלה פי דלך והדרי קאלו מה ראו לומר בכספים [אחד] ומחצה ובשום פחות חומש אמ' ר' יוסי ביר' חנינא שמו דעתה שלאשה / שהיא רוצה לבלות כליה ולפחות אותן חומש. שמו דעתו שלאיש / שהוא רוצה לישא וליתן בם ולעשותן באחד ומחצה אמ' ר' יוסי זאת / [אומרת שאין] אדם רשאי למכור כלי אשתו. וקאלו איצא דינרין לעשותן תכשיטין / בשוויהם תכשיטין לעשותן דינרים באחד ומחצה דאמ' ר' אלעזר בואו / ונחזיק טובה לרמאין. דכרו פי הגדת ויקרא מעשה פי מתל הדא / אלמעני' וקאלו ר' יוחנן וריש לקיש נחתו למיסחי בהדין דימוס דמן / טיבריא פגע בהון חד מסכן אמ' להון זכון בי אמרין ליה מי נפקין אנן / זכיין בך נפקין ואשכחוניה מית אמרין הואיל ולא איטפלינן בחייה / ניטפל ביה במותיה עד דאינון מסחין ליה אשכחון חדא כיסא דדינרין / תלי בדקליה אמרו ברוך שבחר בחכמים ובדבריהן לא כן אמ' ר' אבהו

6. פי.] בזה הפרק אמרו; עיין ירושלמי כתובות ו', א'; וכך לשון הירושלמי לפנינו. הרי אשתו אינו יכול לשנותה למלאכה אחרת ואת אמר מציאתה שלו אר' יוחנן טעם אחר באשה מה טעם אחר באשה אמר ר' חגיי מפני קטטה ר' יוסי לא אמר כן אלא שלא תהא וכו'.

10. פסקה.] משנה כתובות ס"ו, א', ולפנינו, פוסק, ולא כותב.

11. פי תוספ...] עיין תוספתא כתובות ו', ו'.

12. שרחו.] פרשו הסבה לזה. והדרי.] נראה שצ"ל ובתא"י=ובתלמוד ארץ ישראל עיין ירושלמי כתובות ו', ג' ואין נראה להגיה, והדר.

16. וקאלו.] וגם אמרו.

17. דאמ'.] כתובות ס"ח ראש הדף.

18. דכרו.] ובהגדת ויקרא זכרו מעשה השייך לענין זה ואמרו; עיין ויקרא רבה ל"ד, י"א.

עוד היא נגרר]ת מכל מקום וכי אין סופה ליבעל מאיסטרטיוס אנוסה היא / וא[נוסה מותרת לביתה כהנות מה היו עושו]ת מטמינות היו / ויטמינו אף בנות] ישראל [קול יוצא ומ]לכותה שמעה ואילין ואילין מת[ערבבין וקאלו תמה / אף על פי שב]טל ה[ש]מד המנהג לא בטל חדא לאפוקי מדר' אמי בר. . . . . / לאפוקי מד]רב חייה בר אבין אמ' רב ששת ותקדם דלך פי גמ' דמתניתין. . . ./. . . .משנה קמייתא להודיעך כוחו דר' יהושע דאף על גב דאיכא ל[מימר] / מיגו ופי אול אלפרק אלתאני שרחו וקאלו מיגו דאיבעיא אמרה מוכת / עץ אני תחתיך דלא קא פסלה נפשה מכהונה וקא אמרה נאנסתי דקא פסלה / נפשה מכהונה והתניא תשעה חנויות מוכרות בשר שחוטה ואחת מוכרת / בשר נבילה תגד הדה אלבראניה פי תוספת דמאי בפרק רביעי ואלבראניאת/אלתי בעדה תשעה צפרדעים ושרץ אחד ביניהן ותשעה שרצים וצפרדע / אחד ביניהם תגדהא פי תוספות טהרות פי אלפרק אלסאדס מן מסכת טהרות / נמצא בה תינוק מושלך כול' פי משנת מכשירין בפרק שני. סליק פרקא / האשה שנתארמלה לימא תנן סתמא [דלא] / כרבן גמליאל הו מא תקדם מן קולה פי אלפרק אלאול ר' גמליאל ור' אליעזר / אומ' נאמנת. וקול ר' זעירי ורב אסי איצא תקדם פי אלפרק אלאול ופיה איצא / כלף ר' אלעזר ור' יוחנן ר' שמואל בר יצחק הוה מרקד אתלתה כול' הדא / אלמעשה דכרוה פי

6. וכי.] לפנינו ליתא.

8. וקאלו תמה.] ואמרו שם.

9. חדא.] כתובות י"ג, א'.

10. ותקדם.] ונאמר זה לעיל בהגמרא על המשנה שבפרקנו.

12. ופי.] ובראש הפרק השני פרשו ואמרו; עיין כתובות ט"ז, א'.

14. והתניא.] כתובות ט"ו, א'.

15. תגד.] הברייתא הזאת נמצאת בתוספתא דמאי פ"ד והברייתות שאחריה, ט' צפרדעים ושרץ אחד ביניהן, ותשעה שרצים וצפרדע אחד ביניהם נמצאו בתוספתא טהרות בפ"ו של מסכת טהרות; טהרות במקום הראשון=סדר טהרות.

20. גמליאל.] כתובות ט"ז, א'. הו.] זהו מה שאמר למעלה בפרק א'; עיין י"ב, ב'.

21. וקול.] ומאמרי ר' זעירי ור' אסי גם כן נאמרו למעלה בהפרק הראשון ובו גם מחלוקת ר' אליעזר וריוח'; עיין שם י"ג, א'.

23. המעשה הזה זכרוהו במסכת פיאה דבני מערבא בנוסח זה; עיין שם א', א' דף ט"ו, ד'.

מסכת פיאה דבני מערבא בהדא אלנץ ר׳ שמואל בי רבי / יצחק הוה נסיב שבשת[תא]

א׳, ב׳

אמר חמון להדין

[והוה מקלס קומי כליא והוה ר׳ זעירא] חמה ליה ומטמר מקומוי / [סבא איך הוא מבהית לן ו]כיון דדמך הוה תלת שעין קלין וברקין בעלמא / [נפקת ברת קלא ואמרה דמך ר׳ שמו]אל גמיל חסד נפקין למיגמל ליה חסד / ואיתעביד כמין שבש[א דנ]ור בין ערסא לציבורא והוון ברייתא אמרין / [חזוהי דהדין סבא ד]קמתלית שבשביה ופי אל בראשית רבה קאלו / ......כד דמך ר׳ שמואל ביר׳ יצ[חק הוה מרקד אתלת / נפקין רוחין ועלעולין ועקרין כל אילני טביא] דארעא דישראל למה כן [דהוה / לקיט מינהון שיבשבן ומהלך קודם כליא] כול׳ ותגד דלך בגמ׳ דכל הצלמ[ים דבני מערבא] / וחכ׳ א׳ אינו אלא כמשיב אבדה] שהמשיב אבדה פטור מתניתין היא בפרק הנזיקין / המו[ציא אבדה] לא ישבע מפני תיקון העולם וכשם שאין מזימין את העדים [אלא בפניהם] כך אין מכחישין את העדים אלא בפניהם. אלפרק

3. שמואל.] לפנינו שמואל בר רב יצחק גמיל חסדיא.

5. חזוהי.] לפנינו בירושלמי בטעות, חיוי והשלמתי על פי בראשית ר׳ נ״ט, ד׳ ואפשר שצריך להשלים חיוהי, שבארמית של בני א״י השתמשו בהפעל חמה ולא חזה. דקמתלית.] בירושלמי, דקמת ליה, ואולם בב״ר במקום הנ״ל, דקמת ליה מתלי וה׳ טהעאדאר נתקשה בפרוש, מתלי, ולא ידעתי מה קשה לו שברור שמתלי בארמית הוא כמו משל בעברית והכוונה שנעשה לו דבר כעין השבשה שהיה רגיל לרקוד בה לפני הכלות.

8. ותגד.] ונמצא זה. הצלמים.] ירושלמי ע״ז, ג׳, א׳, מ״ב, ג׳.

9. וחכ׳ א׳.] כתובות י״ח, א׳. הנזיקין.] גטין מ״ח, ב׳.

11. אלפרק.] החלוק שבין הכחשה והזמה הוא שבהכחשה תפול הסתירה שבין שתי כתות העדים על גופה של העדות. אם ראובן ושמעון העידו על זבולון שהרג את יששכר ביום ראש חדש אב באלמהדיה (שם עיר, באפריקא הצפונית) ובאו לוי ויהודה והעידו שזבולון הרוצח או יששכר הנרצח היה עמהם ביום ראש חדש אב בקירואן זהו הכחשה והדין בזה לבטל עדות שתיהן לפי שלא נדע את מי משתיהן–ב׳ כתות–האמת. והזמה היא באופן שלוי ויהודה מעידים שראובן ושמעון בעצמם היו עמהם ביום ראש חדש–אב–ואז הדין הוא להרוג את ראובן ושמעון בעדותן של לוי ויהודה ועל זה אמרה התורה הקדושה ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו. והכחשתן של ראובן ושמעון לא תועיל כלום לפי שהעדות מוסבת עליהן ונעשו בגדר בעלי הדינין שכשמעידין עליהן אין מועיל הכחשתן מאומה נגד העדים המעידים עליהם. ובהכחשה שהסתירה שבין העדים תפול רק על גופה של העדות שם המה בגדר עדות ומבטלין העדות כולה. זהו ההפרש שבין הזמה והכחשה והוא. . .

כח–כט

מספר המפתח לר' נסים, מסכתיות כתובות נדרים וגטין.

שני קטעים בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים אשר לבית מדרש הרבנים שבאמעריקא; הראשון ארכו כ"ג וחצי ורחבו ט"ז וחצי, כתוב בכתב רבני–ספרדי על נייר עב ורך בלוא מזקן והוא בן שני דפים שאינם תכופים והם הב' דפים האחרונים של סימן 4034 שבקבוצת אדלער. השני ארכו י"ט ורחבו י"ב כתוב בכתב רבני–מזרחי על נייר דק מסומן 5079 והוא גם כן בן ב' דפים שאינם תכופים.

הקטע הראשון מכיל שריד המפתח לכתובות סוף פרק א', ראש פרק ב', פרק ו'–כמעט שלם–וראש פ"ז. כורך הספרים כרך הדפים שלא כסדרם ולא עוד אלא שכרכן משמאלם לימינם והשליש העליון של הדפים שהיה נקרע הדביק שלא במקומו והרבה עמלתי לתקן מה שקלקל והנני נותן פה הקטע ושבריו כסדר הראוי. חלק גדול של הדפים נקרע וגם החלק הנשאר מטושטש בכמה מקומות ולפעמים קשה להשלים מה שחסר על פי הסברא. הקטע השני הוא שריד המפתח לנדרים סוף פרק ג' וראש פרק ד' ולגטין ראש המסכת וגם הוא כהראשון חסר ואולם ברוב המקומות קל להשלים מה שחסר על פי מקורות מקבילים או על פי הסברא.

טרם התגלות הגניזה לא ידענו המקור הערבי של ספר המפתח אלא על פי השמועה וגם מתרגומו העברי לא נשמרו רק הג' מסכתות ברכות שבת וערובין ויש שחשבו–עיין שור במ"ע הראשון לגייגער ה', תל"א ורי"ה ווייס בדור דור ודורשיו ד', רס"ח–כי ר' נסים מעולם לא חבר ספרו על שאר המסכתות ואולם על ידי פרסום הגניזה נגלו לפנינו קטעים מהמקור הערבי על המסכתות שבת חגיגה מועד קטן, כתובות נדרים גטין וקטע מהתרגום העברי לסנהדרין, עיין לעיל רפ"ז–רפ"ח, פוזנאנסקי אנשי קירואן ל"ז–ל"ח וגנזי קדם א', י"ח ופ"א. קרוב לומר שר' נסים השלים חבורו על כל הש"ס, זאת אומרת על כל המסכתות שיש עליהן תלמוד בבלי ואף שעד עתה לא נתגלה אפילו קטע קטן מספרו לסדר קדשים, ופרושו שמביאים התוספות בכורות נ"ח, א' להמאמר שנמצא שם, חוץ מן הקרח הזה, אינו מספרו המפתח אלא ממגילת סתרים שלו כמו שנאמר בפרוש בתוספות בבא בתרא קי"ג ,א' ד"ה ומטו ביה.

המפתח כשמו כן הוא מבוא לתלמוד ומורה דרך לדורשים בו להבינם פשטן של דברים בהראות להם מקורי הסתומות שבתלמוד, שדברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר, ולפעמים לפנינו עניינים בתלמוד שאי אפשר לעמוד עליהם אם לא נדע הדברים המקבילים להם בתוספתא, בירושלמי ובהמדרשים. בקיאותו של ר' נסים במקורים אלה היא גדולה מאוד ובכל מה שעבדו הדורות הבאים אחריו במקצוע זו מראי המקומות שבספרו יגלו דברים שנעלמו מאחרוני האחרונים.

הברייתא, תשע חנויות וכו' מובאה בכמה מקומות בתלמוד–פסחים ט', ב' ושם נסמן–ולא אחד בין הראשונים או בין האחרונים גלה מקורה חוץ מר' נסים שבהקטע שלנו העיר שברייתא זאת מקומה בפ' ד' של התוספתא דמאי. לפנינו בהתוספתא–עיין ההערה לקטע כ"ח, א', א' שורה ט"ו–הלשון שונה קצת מלשון הברייתא בתלמוד אולם לא נראה לומר שר' נסים גרס בהתוספתא, תשע חנויות מוכרות, במקום כל העיר מוכרין–בהוצאת צוקערמאנדל, מוכרן ט"ס–שהרי ד' הלכות נשנו בהתוספתא המתחילות, בכל העיר, ואין עולה על הדעת שהוא גרס בכולם, ט' וי', במקום, כל העיר ואחד. חשיבות גדולה יש גם לנוסחאות רבנו נסים שלרוב הן מדויקות. לדוגמא גטין ל"ו, א' לפנינו, אמר רבן גמליאל, אולם ר"נ גורס רבן שמעון בן גמליאל–עיין סוף קטע כ"ט–ואין ספק שהיא הגרסא המדויקת שלא לבד שכן היא בתוספתא סוף גטין אלא שלפי גרסתו אין אנו מוכרחים לשבש המשנה שם ולהגיה העדים כאשר עשה ר' תם, עיין שם בתוספות בד"ה והעדים. גם דברי התוספתא יש להגיה על פי גרסת הרב וצ"ל, אם היה במקום או שהיה ופרושו, שכל זמן שלא היו פורשים את שמותם הגט שחתמו עליו היה כשר רק אם כתב ידן יוצא ממקום אחר, אולם אין מובן להגרסא או שהיה. ראויה לתשומת לב היא הגרסא בכתובות ס"ט, ב' תלא נפשיה בקרסא במקום ת' נפ' באיסקריא שלפנינו. הקטע נקרע אחר האותיות, בקר,–קטע כ"ח, ב', ב' שורה י"ז–ואולם אין ספק שצריך להשלים, סא, והערני ידידי דוקטור ר' שאול גיטעלזאהן שגם בשריד מבוא התלמוד לר' שמואל בן חפני (קבוצת אדלער סימן 7311 שבאוצר הספרים של בית מדרש הרבנים שבאמעריקא) הגרסא קרסא וכבר נתחבטו חכמי הלשון לפתור שורש המלה איסקריא (עיין דברי מורי נעלדעקא בהמלון הסורי של ברוקקעלמאַנן בערכו) אבל קרסא פשוט שהוא κέρας או κεραία ביונית הקורה שתולין בה וילון הספינה.

א', א'

האוכל אצל חמיו ביהודה [שלא בעדים אינו יכול לטעון טענת בתולים וכו']. . ./ פי דלך וקאלו בראשונה גזר[ו שמד ביהודה שכן מסורת להם מאבותם] / שיהודה הרג את עשיו דכ' ידך בערף א[ויביך והיו הולכין ומשעבדין] / בהן ואונסין את בנותי[הן] וגזרו שיהא אס[טרטיוס בועל תחלה / התקינו שיהא בעלה בא] עליה ועודה בבית אביה שמתוך שאי[מת בעלה עליה /

1. האוכל.] כתובות י"ב, א' במשנה.
2. פי.] בזה ואמרו, בראשונה וכו' עיין שם בירושלמי.
5. שמתוך.] לפנינו, שהיא יודעת שאימת.

הטילם לתוך הכבשן מה שהוא חייב משום [מבעיר] הרי חייב ועוד חיב משום מבשל: וז[ה ש]נצרך כן דלא תימא אין המפחר כלי חרס מבשל מפני שהוא מחזיק את הכלי אשמעינן דמירפא ראפי כ[שה]ן טיט ומתבשלין ואחר כך מתחזקין כשיצטרפו ויתפחרו: וכן מאן דארתח כופרא אף על גב דאהדר אקוש מבשל.

ג׳, ב׳

הוא אמ׳ רבה האי מאן דעבד חביתא חייב שבע חטאות הכי קא חזינן שאם נטל גבשושית שנטילתה מיפה אב הקרקע וכששוחק את העפר טוחן וכשמשליך צרורות וחרשים שבו בורר ממנו מחתך ועיקור מלאכה בניין וגמר מלאכה והשואתה מכה בפטיש הרי שבע והתנור מוסיף עוד אחר שהוא צריך להחליק את [תו]כו ולשוף אותו בחליה וחייב משום ממחק אמ׳ אביי האי מאן דעבד חלתא חייב אחת עשרה חטאות כשנוטל קנה מן האגם חייב משום חוצב ומשום נוטע כדאמ׳ רב כהנא לעניין זמר וצריך

13. הרי.] הלשון קשה קצת והיה לו לאמר, הוא, חייב.

1. רבה.] כך הגרסא בכ״י מ׳ אולם בספרים, רבא.
2. שבע.] בספרים משום שבע אולם גם בכ״י ואצל הראשונים משום ליתא.
3. אב.] צ״ל את.
5. בורר ממנו מחתך.] קצור לשון ופרושו שכמשליך הצרורות וחרשים שבו הרי זה בורר וכשמחתך הרי זה מחתך. ועיקור.] צ״ל ועִקָר, ואולי שהו׳ משמש כאן קמץ גדול.
6. בניין.] בפרוש ר׳ חננאל בשבוש, בניין מלאכה.
11. חוצב.]=קוצר ואולי צ״ל קוצר.
12. כדאמ.] שבת ע״ג, ב׳.

לעצים וכשמכנים את ה[קנים חי]יב משום מעמר וכשמדקדק את ה[קנים הוא טו]חן וכשחותך מרה שהוא צריך לה מחתך וכשמקלף קנים הרי זה דש וכשמשליך קליפה וקנים שאין כשרין למלאכה הרי זה בורר וכשמטיל את השתי מסיך וכשמתחיל ומניח שתים לערב עושה שני בתי נירין וכשמכה אותן כדי להתקרב זו לזו ולדרחק אורג כל זה

15. מרה.] צ"ל מְדָּה.

20. ולדרחק.] צ"ל ולהדחק כאשר הוא בערוך ערך חלתא ובפרוש ר"ח ולא יפה עשו המגיהים שהגיהו בפרוש ר"ח, חייב משום אורג. זה.] צ"ל זמן.

בבית בכלל בונה אלא שבלהשואת פני קרקע בשדה משום חורש הוא כגון המדייר המעדר המכבד שהוא משוה גומות [והמ]פעפע גושים המסקל הממלא נקעים שתחת הזיתים העושה עוגיות לגפנים כל אלו המפורשים בתלמוד ארץ ישראל משום חורש ולפום הכין אמ׳ רב ששת היתה לו גבשושית ונטלה בבית חייב עליה משום בונה ש[הוא] משוה את

ב׳, ב׳

ביתו ובשדה משום חורש כעניין הלא אם שיוה פניה: וכן דראבה הייתה לו גומה וטממה אף זה משוה פני אדמתו בבית משום בונה ובשדה משום חורש אמ׳ ר׳ אבה החופר גומה בשבת ואינו צריך לחפירה אלא לעפר בעלמא הוא צריך נטילת עפר אינו מלאכה וחפירה שחפר זה לא חישב עליה ולא הוה צריך לה לפיכך פטור ואפילו לר׳ יהודה שהרי הוא מקלקל את השדה או את הבית בשביל צרכו לעפר וכי האי מילתא שויה רבנן הלכות שבת כהררין תלויין בשערה מקרא מועט והלכות מרובות כדמפרש בסוף

16. בתלמוד.] ירושלמי שבת ז׳, ג׳ דף ט׳, ד׳–י׳, א׳.

19. משוה.] אפשר שכך גרס הגאון בגמרא ולפנינו בספרים ובכ״י ליתא ויותר נראה שהשתמש כאן בדברי הגמרא שבת קכ״ז, א׳: לאשויי גומות, ופרש ששוה הוא כמו שוה פניה במקרא.

2. דראבה.] לפנינו על שם רבא.

3. אף–אדמתו.] עיין ההערה האחרונה לעמוד ב׳, א׳.

10. וכי האי.]=וכהאי.

גמרא דהכל חייבין בראייה ולעניין מאן דשדא פיסא לדיקא ואנתר [תמ]רי כרב אשי הוא שאין דרך תלישא בכך ואין דרך פריקה בכך פיסא צרור של אדמה:

ודרבה דאמ׳ מאן דמכניף מלחא ממלחה חייב משום מעמר קאמרי רבנן דליתא וסברי כאביי דאמ׳ אין עימור אלא

ג׳, א׳

שהוא כעין כתישא ואינו כעין חיתוך: ומאן דסלית סילתי אלו עצים דקלים שהן עומדים שיבי שיבי כנימין נימין מי שבא ופירק את אותן הנימין יוצא מביניהן כגון קמח דק ומתוך כך נחשב כטוחן ואו קאפיד אמושחתא כגון שהוא צריך עץ שהוא עבה פחות מטפח ויש לפניו עץ שהוא עבה טפח והוא ממעטו כדי להתכוון לצורכו חִיב גם משום מחתך:

האיי מאי דשדא סכתא לאתונא פיר׳ סוכתא גללי בהמה דקוקים אם

13. דהכל.] חגיגה י׳, א׳ במשנה ומה שכתב, בגמרא, כוונתו שבגמרא שם הביאו מאמר זה של ר׳ אבה דוגמא להלכות שבת התלוים בשערה.

14. לדיקא.]=לדיקלא ואולי צ״ל, לדיקלא.

17. ודרבה.] בנדפס ,רבא, אולם רוב הראשונים גרסו רבה, עיין גליון הש״ס במקומו.

1. שהוא.] פרוש לפרים–או פריס–סילקא, עיין ר״ח במקומו שבת ע״ד, ב׳.

2. דסלית.] עיין הפתיחה.

5. ואו.] =ואי.

7. עבה.]=עב וגם בשורה הבאה עבה ולא עב וכן הערוך ערך סלתא גורס עץ עבה!

10. סכתא.] ובשורה הבאה, סוכתא, ולפי פרוש רש״י סיכתא–כך היא גרסת הספרים–הוא יתד, ועיין הפתיחה.

11. דקוקים.] צ״ל דקיקים כאשר הוא בפרוש ר״ח ובערוך ערך סך ט׳, ובאלפסי במקומו רקיקין והיא ט״ס שכוונת הגאון היא שגלל זה הוא גלל של בהמה דקה=דקיקין.

את קרשיו וגו׳ נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ ואם היה דר בעליה מניחה בחלון הסמוכה לרשות הר׳ ובשעת הסכנה בשעת השמד שגוזרין שלא להדליק מניחה על שולחנו ודיו וצריך נר אחרת לתשמישו ואי איכא מדורה לא צריך [וא]י אדם חשוב הוא צריך נר אחרתי [ותנן] הת[ם ב]בבא קמא גץ היוצא מ[תחת הפ]טיש וכול׳ מדקתני ר׳ יהו[דה אומ׳] בנר חנוכה פטור שמ׳ מינה [ד]מצוה

א׳, ב׳

להניחה בתוך י׳ טפחים שלרש׳ הרב׳ דאי סלקא דע׳ אית ליה להניחה לנר חנוכה למ׳ למעלה מעשרה טפח לימא ליה בעל ג[מל] לבעל [חנות] היה לך להניחה למעלה מגמל ור[וכבו] ..א דהא אית לך רשותא לאנוחת למעלה מי׳ ואידחי האי סברא דילמ׳ אף על גב דאית ליה רשותא לחנוני לאנוחת

8. נר.] שבת כ״א, ב׳.
11. בשעת השמד.] פרוש הגאון לבשעת הסכנה.
13. לתשמישו.] להשתמש לאורה.
14. צריך.] בספרים: אע״ג דאיכא מדורה צריך נר אחרת ובכ״י מינכען רק, צריך, ותו לא. אחרתי.] הי׳ קצת בספק.
15. קמא.] משנה סוף פרק ו׳, ס״ב, ב׳.
17. שמ׳.] לפנינו אמר רבינא משמיה דרבא זאת אומרת מצוה אולם בב״ק ס״ב, ב׳ גם לפנינו, ש״מ. ודע שדרכו של הגאון בקטע זה להשמיט לפעמים שמות האמוראים, עיין לדוגמא שורה ח׳ שהשמיט השם רבא בעל המאמר נר חנוכה וכו׳, וכן א׳, ב׳ שורות י״א, וט״ו נשמטו שמות האמוראים.

1. טפחים.] לפנינו ליתא לא בשבת ולא בב״ק.
2. אית–חנוכה.] לפנינו ליתא ואולי הן דברי הגאון להרחבת הלשון.
3. בעל–חנות.] דברי הגאון ולא דברי הגמרא כמו שמוכיח הלשון.
5. דהא–מי׳.] פרוש הגאון. לאנוחת.] נראה שצ״ל כאן ובסוף שורה ז׳, לאנוחה.

לנירו למעלה מי' לא מטרחינן ליה דילמ' אתי לאימנועי ממצוה ולית ליה ל[בע]ל גמל למימר היה לך להניחה למעלה מי' ונר חנוכה שהניחה למעלה מכ' אמה פסולה כסוכה וכמבוי ובסוכה אמרינן שהיא גבוהה למעלה מכ' אמה פסולה כן במבוי שה[וא] למעלה מכ' אמה פסול [ב]שהגביה קורתו שלמבוי. נר חנוכה מצוה להניחה בחוץ [כ]דאמרינ[ן] בטפח הסמוך לפתח ומנח ל[נר] בשמ[אל] בכניסתו כדי שתהא מזוזה בימין

ב', א'

משום זורע כי הנוטע הקובע יחור או שרביט בארץ להתגדל והזורע הוא הבוזר זירועים בארץ להצמיח אם רב כהנא אם זמר וצריך לעצים הרי הוא בנטילת כקוצר וביפוי הנטיעה להתגדל כנוטע וחייב שתים וכן מאן דקטל אספסת' ומאן דנקב סלקא. . החורש אף על פי שכל חפירה וחריץ ונעיצה ליפות בקרקע שהוא צריך לה בשדה בכלל חורש הוא וכל חפירה וחריץ ונעיצה שהוא צריך

8. מטרחינן.] נראה שכך גרס הגאון בגמרא ולפנינו, מיטרחא, ובכ"י מינכען, מטרחת.
11. ונר.] שבת כ"ב בראש הדף. חנוכה.] כך בכ"י מ' ובנדפס, של חנוכה.
12. אמרינן.] סוכה ראש המסכת במשנה ובגמרא.
13. במבוי.] עירובין ראש המסכת במשנה ובגמרא.

1. משום.] שבת ע"ג, ב'. הקובע.] עיין פרוש ר' חננאל שהשתמש בפרוש זה ועיין הפתיחה.
5. בנטילת.] צ"ל בנטילה או שחסר, העצים, ובפר' ר"ח ובנטילתו העצים.
7. אף על.] הלשון מגמגמת קצת שכך היה לו לאמר, כל חפירה ... בשדה בכלל חורש הוא וכל חפירה ... בבית בכלל בונה ולכן בלהשות פני קרקע חייב משום חורש וכו', ועיין הפתיחה. דנקב.] צ"ל דקנב.

כז

פרוש שבת לרבנו האי.

שלשה דפים בודדים ארכם י"ד ורחבם ט', והכתב כתב רבני–מזרחי, מונחים בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים אשר לבית מדרש הרבנים שבאמעריקא וסימנם 5097.

הקטע הזה מחזיק פרושים לשבת כ"א, ב'–כ"ב, א' ע"ג, ב' וע"ד, ב'. מנין הדפים החסרים שבין דף א' לב' גדול וקשה לעמוד עליו בדיוק ואולם בין ב' לג' חסר רק דף אחד, הפרושים לע"ד, א'. הרב ר' חננאל השתמש בהפרושים שבדף ב' וג' וכמעט העתיקם כולם לפרושו מבלי להוסיף או לגרוע והקטע הזה מלמדנו שכמה וכמה פרושי הגאונים נשתקעו בפרוש הרב הזה בלשונם ממש. ומעניין הדבר שבפרושו לע"ג, ב' בהעתקת דברי הגאון הוא קורא להירושלמי, תלמוד ארץ ישראל, ומיד אחר זה בהביאו מאמר אחר מאותו התלמוד הוא קורא לו, ירושלמי, ונוטה אני לאמר שבכל מקום שנמצא בפרוש ר"ח הבטוי תלמוד ארץ ישראל הוא משתמש בשו"ת הגאונים או בפרושיהם. יחסתי הקטע הזה לר' האי משום שב' מאמרים שבו מובאים על שמו בערוך ובמעשה רוקח על הרמב"ם–עיין למטה–, וכפי אשר נראה עתה היה לפניהם פרוש הגאון לשבת ולא שמצאו אלה הדברים בתשובותיו, וכבר ידוע לנו מכבר שהגאון חבר פרוש לשבת, עיין געאניקא א', קע"א. והנני להעיר על איזה פרטים שבהקטע הראוים לתשומת לב.

ב', א' שכל חפירה וכו' עד משום חורש מובא בשם ר' האי בערוך ערך גבשושית ובפרוש ר' חננאל עד שיוה פניה בעמוד הבא סתם. ודע שטעה ה' קאהוט שם בהערותיו להערוך במה שכתב שכן מובא פרוש זה מהרשב"א בחדושיו לשבת ק"ג, א' שדברי ר' האי שם הם בענין אחר לגמרי והוא אם יש בנין בכלים, עיין שבת ק"ב, ב'. ב', ב' סוף העמוד קאמרי רבנן דליתא וסברי כאביי דאמ' אין עימור אלא [בגידולי קרקע]. דברי רב' האי–והם מקבלת ראשונים: קאמרי רבנן–מחזיקים דעת הרמב"ם הלכות שבת ח', ה' והרא"ש במקומו שפסקו שאין עימור אלא בגדולי קרקע ונחלקו עליהם הרב בעל אור זרוע שבת נ"ז ושאר ראשונים, עיין המקומות שהעיר עליהם בתועפות ראם על ספר יראים השלם עמוד רס"ג. ואולם מה שכתב הרב בעל קרבן נתנאל שהרא"ש ספיקא מספקא ליה אם הלכה כרבה או כתלמידו אביי ולכן פוסק שאסור אבל אינו חייב ליתא שמדברי הגאונים מוכח שלא מטעם, הלכה כבתראי, פסקו כאביי ואולי שטעמם הוא שאביי שאומר אין עימור אלא בגדולי קרקע ורבא שאומר אין דישה אלא בגידולי קרקע (שבת ע"ה, א') עומדים בשיטה אחת ורבה שאומר דכניף מילחא ממלחתא חייב סובר כר' יהודה שם שפציעה בכלל

דישה ויש דישה גם בדבר שאינו גדולי קרקע ולכן פסקו כאביי ורבא שהלכה כרבים, זאת אומרת החכמים שנחלקו על ר' יהודה; ועיין מה שכתב ר' משה הכהן בהשגותיו על הרמב"ם. ג', א' שהיא כמין כתישה ואינו כעין חתוך מובא בלשונו ממש בערוך ואולם אפשר שהשתמש כאן בפרוש ר"ח שכן גם הוא מביא דברי הגאון מבלי להזכיר שמו. שם שורה ב'–ט' ומאן דסלית סילתי אלו עצים דקלים וכו'. נראה שבעל הערוך שמביא בערך סלתא פרוש זה השתמש כאן בפרוש ר' האי ולא בכלי שני פרוש ר"ח שלשון הערוך הוא לשונו ממש של הגאון ור"ח שָׁנָה פרוש זה בלשון אחר קצת. שם שורה י'–י"ח האי מאי דשרא סכתא וכו'. בערוך ערך סך ט' השתמש כאן בפרוש ר"ח שמפרש סכתא בשתי דרכים והדרך השני הוא כפרוש של הגאון ובעל הערוך מביא ב' הפרושים כמו שהם בפרוש ר' חננאל. ג', ב' האי מאן דעבד חביתא עד מכה בפטיש. בעל מעשה רקח על הרמב"ם בראש הספר מביא פרוש זה בשם ר' האי ובערוך ערך חבית מובא סתם והדבר מוטל בספק אם השתמש בפרוש הגאון או בפרוש ר"ח. ובפרושו של ר"ח נשתבשו דברי הגאון אולם בערוך ישנן לנכון אלא שאפשר שהיה לפניו ספרו של ר"ח מוגה ומתוקן. שם שורה ט' עד הסוף, האי מאן דעבד חלתא וכו'. הפרוש לחלתא בערוך בערכו נתרחב מעט ואולם ברור שהרב השתמש כאן בפרוש הגאון או בפרושו של ר"ח אשר בו מובאים דבריו. ובדפוס ווילנא הגיהו המו"ל דברי ר"ח ונעלם מהם דברי הערוך ומדבריו ומהקטע שלפנינו מוכח שאין להגיה כאן כלום.

א', א'

מורידין. במנחות פרק שתי הלחם אמרינן [מ]נא לן דמעלין בקודש ולא מורידין אמ' רב אחא בר יעקב אמ' קרא את מחתות החטאים האלה בנפשותיכם בתחלה תשמישי מזבח ולבסוף עכשיו גופו של [מזבח] ומנא לן דאין מורידין אמ ר' אמ[י דאמ' קר]א ויקם משה את המשכן ויתן את אדניו וישם

1. מורידין.] שבת כ"א, ב': וטעמיה דב"ה מעלין בקודש ואין מורידין. במנחות.] צ"ט, א' ושם גם בספרים „ולא" ובשבת „ואין" ודברי בעל ד"ס לשבת צריכים תקון.

2. דמעלין.] לפנינו שם ג' תיבות שלאחר מעלין ליתא.

5. ולבסוף.] כך בכ"י מינכען, ובדפוס עכשיו .

6. ומנא.] לפנינו בספרים ובכ"י הסדר מהופך בראשונה נותן טעם למה אין מורידין ואחר כך למה מעלין וגרסת הקטע נוחה יותר. אמי.] כך בכתבי יד ר' וק' ובנדפס רבי עיין דקדוקי סופרים.

מוליד בצין מניק וכל המיטי
ה
בצין ומיניקם יח׳ עורב משונה מכ....
׳
אמטיל בצין הזך.... עוף ט..א הוא וכשרצי ה....
וראה דרכיו שלזה וביון שהלך וראה פעם ראשונה.......
יך ה ואמר
...א בא אצל עורב בא והגיד לחכמין אמרו ....על ח.ם הלך
הזרזיר א..../ עורב אלא שהוא ממינו ◦ א יו׳ ה.. עוף טהור הוא
א״ר יהודה ביר׳ ס../ בשעה שהוא פורים כנפיו לתימן מ׳..א
הוא גלגל חמה שנ׳ המבינתך / יאבר נץ וגו׳ וחכ׳ או׳ לא כל כנפיו
אלא כנפי אחת שנ׳ יפריס כנפיו לתימ../ כנפי כתב ◦ יז׳ ביצת
עוף טהור ארוכה ולבנה ביצת עוף טמא כודרת ◦ ומגולגלת
צד וצד צדדים כדים
~~ראשה~~ אחד כד ~~וראשה~~ אחד חד טהורה שני ~~ראשיה~~ כ..... /
ושני צדדים חדים טמאה ° י״ח חלובו מבחוץ וחלמון מבפנים טהורה חלובו מבפנים וחלמון מ
~~או שני ראשיה כדים או ביידוע שניקרמו....... סורה ◦ יח״..~~
~~מבפנין וחלבון מבחוץ טהורה הלמון מבחוץ ו.........~~
~~וחלבון מבפנין טמאה הלמון וחלבון מעורבין ז.......~~

3. מוליד.] בכורות ז׳, ב׳–ח׳, א׳ ולפי מה שנאמר שם יש להשלים כך: כל שיש לו בצין מבחוץ מוליד, בצין (=כל שיש לו) מניק וכל המיטיל מלקט חוץ מעטלף שמיטיל בצין ומיניקם.

4. עורב.] נראה שצריך להשלים כך, עורב משונה מכל העופות שהוא רוקק זרע אף על פי שהוא מיטיל בצין, עיין סנהדרין ק״ח, ב׳ על העורב שמטיל זרע לפי נקבתו.

5. הזק.] הזרזיר עוף טמא הוא וכשרצו חכמים לבדקו אמרו לר׳ חייה בוא וראה דרכיו של זה וכיון שהלך וראה פעם ראשונה ושנייה שהלך הזרזיר ובא אצל העורב בא והגיד (ואמר) לחכמין אמרו לא על חנם הלך הזרזיר אצל עורב אלא שהוא ממינו; עיין בראשית רבה ס״ה, ב׳.

8. א׳ יו׳.] אמר ר׳ יונתן הזיז וכו׳, עיין ויקרא ר׳ סוף כ״ב.

9. ביר׳ ס...] ביר׳ סימון שם בויקרא ר׳: בשעה וכו׳ מכהה (=מכהא בהקטע) וכו׳ אולם מאמרם של החכמים לא נמצא שם, וצ״ל בראש המאמר כנף ובסופו כנפו כתיב.

11. ביצת.] עיין חולין ראש ס״ד ותוספתא שם ג׳, כ״ז על סימני בצים אלו ושם לא נזכרו אלא הסימנים של כד וחד ולא ארוכה ולבנה.

13. ראשה.] כך לפנינו בכל הנוסחאות ולא, צד, כאשר הוגה בין השורות.

14. חלובו.] צ״ל חלבון וכן צ״ל בסוף השורה: חלבון מבפנים וחלמון מבחוץ. שניקרמו.] עיין ירושלמי ראש ביצה ולפי מה שנאמר שם צריך להשלים: שניקרמו בהן גוזלים שאסורה. יח׳.]=הלכה י״ח ואח״כ צ״ל חלמון.

15. מבחוץ ו...] נראה שהסופר כתב וחלבון בסוף השורה וחזר וכתב תבה זו בראש השורה שלאחריה.

16. מעורבין.] זה בזה הרי זה.

ואין
הרי זר אסורה ○ לוקחין בֿצין מכל מקום ~~ואינן~~ חוששין. . . . . .
~~משם טריפות~~ ואין מוכרין בצין לגוים שרופות ונתונות ב. . . . .
. . . . מושו ביום מוליד ביום כי בלילה מוליד בלילה ביום
והא
ובלילה מוליד / התיבון תרנגולת שאין שימושה אלא ביום יולדת
הכל משמשין כל שהוה
בי. . . . . / . . . . ~~הוא~~ יולדת בלא זכר○ כ׳ וכולן שימושן פני
. . . .

17. חוששין.] לא משם נבילות ולא, חולין ס״ג, ב׳ ותוספתא ג׳, כ״ד.
18. שרופות.] צ״ל טרופות ונתונות בקערה, עיין שם בתוספתא.
19. ביום.] עיין ירושלמי ראש ביצה: כל שתשמישו ביום מוליד ביום בלילה מוליד בלילה התיבון הרי תרנגולת וכו׳ יולדת בין ביום בין בלילה אר׳ אבון שנייא היא שכן היא יולדת בלא זכר. ונראה שהקטע השתמש בהירושלמי ולא בבבלי ביצה ז׳, או בכורות ח׳, א׳ ואף שהמאמר ביום ובלילה מוליד [ביום ובלילה] נמצא רק בבבלי.
21. וכולן.] בבכורות ח׳, א׳, הכל משמשין פנים כנגד עורף וכו׳.

ד׳, ב׳

האומר לחבירו נאמן עלי אבא אביך נאמנין עליי שלשה רועי בקר אין יכול לחזור בו.

ראובן ואחר להעד לבן שמעון פסול. בן שמעון ואחר להעד לבן ראובן פסול. שלישי בשני כשר להעד. בן ראובן ואחר להעד לשמעון לממון פסול. לקידושין צריכה גט.

ובן ראובן ושמעון להעד לאחר לגבי קידושין צריכה גט. ראשון בראשון ושיני בראשון וראשון בשיני ושיני בשיני פסולין מן התורה להעיד. שלישי בראשון דרבנן פסול להעד. אילו הן הקרובים אחיו ואחי אביו ואחי אמו ואחי אשתו ובעל אחותו ובעל אחות אביו ובעל אחות אמו ובעל אמו וחמיו ואגיסו הן ובניהן וחתניהן וחורגו לבדו. וכל הקרוב לו באותה שעה הווה קרוב ונתרחק כשר ואי מיתה בתו ויש לה בנים ממנה הרי זה קרוב והאוהבו והשונאו בעל אשתו אבי חתן ואבי כלה מעידין זה לזה. קיום שטרות בקרובים כשר. על צורתא הוא דקא משהיד גברא אלאמא דידע שהדותא

1. האומר.] סנהדרין כ״ד, א׳ במשנה ובבבא בתרא קכ״ח, ב׳ הובאה משנה זו בהמשא ומתן על ההלכה האומר לחבירו עבדי גנבתה וכו׳ ומחברנו קצר יותר מדאי ובהלכות פסוקות מ״ח ובהלכות גדולות ק״ז, ד׳ מובאה כל הסוגיא.

3. ראובן.] מכאן עד סוף הקטע בהלכות פסוקות מ״ט אלא שמחברנו השמיט דברי המשנה והגמרא דסנהדרין כ״ז, ב׳ וכ״ח, א׳–ב׳ שהן המקור להלכות אלו, ובנוסח שונה מעט בהלכות גדולות עדות קי״ד, א׳ הוצאת ה׳ תע״א–תע״ב.

11. דרבנן.] כך היא קבלת הגאונים ובגמרא לא נזכר דבר זה, עיין הערות ר׳ שמעון טרויב על הלכות גדולות. אילו.] משנה סנהדרין כ״ז, ב׳ ושם לא נשנה אחי אשתו ובאמת מיותר הוא שהרי הוא אגיסו ונראה שנתרכבו כאן ב׳ גרסאות, בעל אחותו וגיסו.

19. קיום.] כתובות כ״ח, א׳ משנה וגמרא. צורתא.] הם דברי הלכות גדולות קי״ד, א׳ והוצאת ה׳ תע״ב.

20. אלאמא.] נראה שצ״ל ולא אמא ובה״ג ליתא.

כו

הלכות בצים (?)

דף אחד קלף ישן, והכתב כתב מרובע, נמצא בין עלי הגניזה שאינם מסמנים שבאוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

הקטע הזה נעתק בעבורי זה ככ"ה שנה על ידי אחד שתכנו של הכתב יד היה מוזר לו ולכן היתה קשה לו קריאתו. בריא לי שכמה וכמה טעויות הן של המעתיק ולא של הסופר ובכל זאת לא הגהתי בפנים כלום ומה שנראה לי להגיה ולהשלים ימצאם הקורא בההערות.

הצגתי סימן השאלה אחר הכתבת, הלכות בצים, ואף שאין בהקטע דבר ששייך לעניין אחר, משום שקרוב לודאי שלפנינו רק שריד קטן של ספר שהיו בו מלבד הלכות בצים כמה וכמה הלכות אחרות. ראוי לתשומת לב שהמאמרים שבתלמוד בבלי המקבילים לאלה שבהקטע אינם דברי אמוראים אלא ממשנתן של התנאים הם ואין לנו ראיה ברורה שהשתמש מחבר הלכות אלו בהבבלי, ואולם אין ספק שהשתמש בהירושלמי שהמאמר האחרון שבהקטע הוא לשון הירושלמי ממש בבצה א׳ כאשר הערותי במקומו. גם להשתמשותו של המחבר במדרשי הגדה שלפנינו אין לנו ראיה ברורה שאף שב׳ הגדות שבהקטע נמצאו בבראשית ר׳ ובויקרא ר׳ לשונן אין לשונן ממש של מדרשים אלה, ולא זו בלבד אלא שיש בו מאמר הגדה אחד שלא נמצא במקום אחר, עיין ההערות לשורות ה׳, ח׳, ט׳. ולוא היה הדבר בריא שנתחבר ירושלמי על קדשים כי אז הייתי אומר שלפנינו בקטע זה שריד תלמוד ירושלמי על משנה חולין ג׳, ו׳ אבל הדבר מוטל בספק גדול אם נתחבר כלל תלמוד ירושלמי על סדר זה. לכן השערתי כי כ׳ שורות אלה–העמוד השני של הדף חלק הוא–הן מספר קדמון בהלכות אסור והתר ואולי נתחבר בארץ ישראל.

א׳, א׳

. . . .

וולד. . . ל שיש לו בע

2. וולד.] הקטע הזה לא היה נגד עיני והמעתיק שהעתיקו בעבורי לא היה מומחה במלאכתו ולכן הלקוים רבים והשבושים גסים. והנני נותן פה בההערות התקונים וההשלמות.

ולגאול ביפה. זמנים דלא משפיא. ואין אפטרופים רשאיין למכור שדה וליקח עבדים. אבל מוכרין עבדין ולוקחין בהם שדות. ואין אפטרופים רשאיין להוציא לעבדים לחירות. ואם נתן עבד דמי עצמו יצא לחירות. ואין עושין נשין עבדין וקטנים אפטרופים. ואם מנו אבי יתומים הרשות בידו. יתומים הרי הן כהקדש לא מיקנו אלא בכספא. זכין שלא בפניו ואין חבין לו אלא בפניו. שטר חוב שכתוב בו עידית גובה מן העדית ואפילו מן יתמי כגון דכתב בשטרא לא יהא פרעון אלא מזו שכיב מרע שכתב כל נכסיו לאחר ולא

ד׳, א׳

שייר כלום ומת מתנתו קיימת. אם עמד חוזר בו ואם עד שהוא שכיב מרע כתבו

8. זמנים.] לפנינו בגמרא, דלמא לא משפיין ובה״ג, דלמא משתדפן אולם בהלכות פסוקות, שמא פעמים משתדפת=דלמא זמנין משתדפא.

12. לעבדים.] צ״ל עבדים.

14. מנו.] צ״ל מנן.

15. יתומים.] לפנינו נכסי אולם גם בה״ג, נכסי, ליתא.

16. זכין.] משנה גטין י״א, ב׳. מחברנו קצר דבריו יותר מדאי ולולא לא היה לפנינו ספר ה״ג כי אז לא היינו עומדים על קשר הדברים כאן, שמה ענין זכיה לאפטרופוס אולם המעיין בה״ג ימצא פשר דבר, עיין בהפתיחה.

17. שטר.] מחלוקת אמוראים בגטין נ׳ ורב הראשונים פסקו ששטר חוב היוצא על היתומים אע״פ שכתוב בו שבח אינו גובה אלא מן הזבורית, עיין טור וב״י חו״מ ק״ח, ל״ו, והם לא העירו שגם בעל ה״ג פוסק כן עיין בבא קמא פ״ו, ד׳ הוצאת ה׳ שמ״ב. אולם דברי מחברנו קשים לעמוד עליהם שמתחיל בשטר חוב שכתוב בו עידית ומסיים כגון דכתב לא יהא פרעון אלא מזו ובשכתב לו כן לא נחלק אדם מעולם. אבל אין לשבש הספרים שגם בהלכות פסוקות מ״ה כמו שהוא בכ״י הקטע וכן סדר המאמרים בה״פ שוה לסדרם בכ״י.

20. שכיב.] משנה בבא בתרא קמ״ו, ב׳; מכאן עד סוף עמוד הבא לפנינו בהלכות פסוקות מ״ח בשנויים קטנים אולם בה״ג רק קצתן של דברים אלו והסגנון וכן הסדר משונים.

לאחר אחרון קנה ראשון לא קנה. אם שייר קרקע כל שהוא וקנו מידו אם עמד אינו יכול לחזור בו. אם שייר ולא קנו מידו יכול לחזור בו. אם מת בין שייר בין לא שייר בין קנו מידו ובין לא קנו מידו מתנתו קיימת.

שכב מרע שכתב כל נכסיו לא עשה כלום אלא אם כן שייר כל שהוא . הכותב כל נכסיו לעבדו יצא לחירות שייר כל שהוא לא יצא לחירות. הכותב כל נכסיו לאשתו ומת מה שעשה עשוי. הכותב כל נכסיו לבניו וכתב לאשתו קרקע או מטלטלין ושתקה ולא מיחת איבדה כתובתה ואם צווחה הא כבר צוחת. המברחת נכסיה מבעלה מן קמי דתהוי לא עשת ולא כלום ואם שיירת כל שהוא שפיר עבדת. האומר לחבירו עבדי גנבת והוא או׳ לא גנבתי אלא אתה מכרתי לי או אתה נתתו לי במתנה רצונך השבע וטול הרי זה נשבע ונוטל ואין יכול לחזור בו

3. לאחר.] בבא בתרא קנ״ב, ב׳.

4. שייר.] בבא בתרא קנ״א, ב׳–קנ״ב, א׳.

8. שכב.] כל המאמר הזה נראה כמיותר שהרי כבר נשנה בראש העמוד אולם גם בהלכות פסוקות מ״ח נאמר פעמים אלא ששם לא נשנה אלא בשביל דבר שנתחדש, שאם שייר כל שהוא ולאו דווקא קרקע.

9. הכותב.] פאה ג׳, ח׳.

11. הכותב.] נראה שט״ס יש כאן וכך צ״ל, הכותב נכסיו לאשתו לא עשאה אלא אפטרופא שייר כל שהוא ומת מה שעשה עשוי, עיין בבא בתרא קל״א, ב׳ ובהלכות פסוקות מ״ח כמו שהגהתי.

12. הכותב.] פאה ג׳, ז׳ ובב״ב קל״ב, א׳ וב׳.

15. המברחת.] הלכות גדולות כתובות ע״ב, ג׳ ונחלות ק״ח, ב׳ ובלשון עברי בהלכות פסוקות מ״ח.

17. האומר.] בבא בתרא קכ״ז, ב׳–קכ״ח, א׳, הלכות גדולות ק״ז, ד׳ והוצאת ה׳ תמ״א.

פרי אדמה משום דיבשין לגמרי. צלף מברכינן על העלין ועל התימורות פרי אדמה על האבינות ועל הקפרוס פרי העץ. צלף מברכינן על העלין ועל התימורות פרי אדמה. שכר מברכינן בורא פרי האדמה. על כל מגמרות כלם מברך עליה בורא מיני בשמין

ג׳, א׳

האי עבדא או מן האי ארעא או מן האי תורא או מן כל מידי דמפרש. והלכתא בין בעל חוב בין אשה לא גאבו מן יתמי מן העבדים. אבל כד איתיה ללווהי בחיי מלוה שקיל מיניה מן העבדים דאית ליה בשטרא ואפילו מן גלימא דעל כתיפיה

אין נפרעין מן היתומים אלא מן הזיבורית וכן היתומים מן היתומים לא יפרעו אלא

18. האֲבינות.] צ״ל האביונות עיין ברכות ל״ו, ב׳. צלף.] הסופר טעה והכפיל המאמר על צלף.

20. שכר.] בב׳ מהדורות של ה״ג נזכרה דעת יש אומרים שמברכים שהכל וכן נאמר שם שכר (=צוקער) וקניא דשכר ומחברנו לא הזכיר קניא כלל.

21. מגמרות.] ברכות מ״ג, ב׳ וכן בה״ג הוצאת ה׳ ובהוצאה ישנה (ח׳, ג׳) וכל מיני דעץ.

האי.] נראה שמאמר זה הוא סוף ההלכה שבצוה לבניו לפרוע חובו מדבר מסוים נזקקין לנכסי יתומים, עיין ערכין כ״ב, א׳ ומובאה גם כן בה״ג נדוי ק״ה, ג׳ הוצאת ה׳ תל״א. ודברי ה״ג סתומים אם דעתו שבמנה זו נזקקין ואין מעמידין אפוטרפוס או שגם בזה מעמידין אפוטרפוס וכבר נחלקו הרמב״ם הרא״ש בזה, עיין טור חו״מ ק״י, ט׳ ושם בב״י ובב״מ. ואפשר גם כן שמחברנו מדבר מכתובת אשה שהכול מודים שאין מעמידין אפוטרפוס עיין שם בב״י בשם הרא״ש.

2. והלכתא.] בבא בתרא סוף קכ״ח, ה״ג נחלות ק״ז, ב׳ הוצאת ה׳ תמ״א.

4. אבל.] הלכות פסוקות מ״ג ובב׳ מהדורות של ה״ג ליתא. ללווהי.] נראה שצ״ל ללוה, פרוש שאם הלוה בחיים המַלְוֶה גובה ובהלכות פסוקות הלשון הוא, אבל מלוה כשישנו בחיי בעל חוב גובה וכו׳.

7. אין.] גטין מ״ח, ב׳ במשנה; דברי המחבר מכאן עד בפניו בעמוד הבא שורה י״ז קרובים לדברי ה״ג בבא קמא פ״ו, א׳–פ״ז, א׳, הוצאת ה׳ שמ״ב–שמ״ה, הלכות פסוקות מ״ד–מ״ה.

8. וכן.] שבועות מ״ה, א׳ במשנה, עיין מ״ז, א׳.

בשבועה. ואפילו נולד הבן לאחר מיתת האב ואתא נפק על אבוה שטרא הרי זה נשבע ונוטל. ואי אמר שכב מרע שעתא דקא מאית שטר זה אינו פרוע נוטל בעל חוב שלא בשבועה. יתומים שניתחייב אביהם שבועה ומת ולא נשבע לא מחייבין להון ליתמי לאשתבועי׳ במקום אבוהון שאין אדם מוריש שבועה לבניו. ומאן דמחייב שבועה ליתמי עד דגדלי יתמי לא משתבע אפטרופין תורמין ומעשרין לֶאֱכוֹל אֲבָל לֹא להניח. אפטרפוס חייב לעשר פירותיהם שליתומים

ג׳, ב׳

ועושין ליתומים לולב וסוכה וציצית וכל דבר שיש לו קצבה לאיתויי שופר. ואין פוסקין עליהן צדקה ואין מפדין עליהם שבויים וכל דבר שאין לו קיצבה לאיתויי תנחומי אבלים. ואין אפטרופין רשאיין לחוב ולדין ולזכות בנכסי יתומים. ואין אפטרפון רשאיין למכור ברחוק ולגאול בקרוב ברע

9. ואפילו.] בה״ג ליתא אבל כך במשנה שם ואולי שבה״ג דעתו שתנא קמא ור׳ יוחנן בן ברוקא חולקים בזה ופוסק כתנא קמא, עיין מה שהעיר הרב מגיד משנה הלכות מלוה ט״ז, ב׳.

11. ואי.] משנה שם.

15. שאין.] שבועות מ״ז, א׳ ושם נאמרה הלכה זו בשמת המלוה שאין יורשיו יכולין להוציא ממון מיורשי הלוה וכאן–וכן בב׳ מהדורות של ה״ג–לפי פשוטן של דברים אין יורשי הלוה חייבין להשבע כשנתחייב אברהם שבועה ועין ג״ה סימן נ״ז ורל״ב.

16. ומאן.] ערכין כ״ב א׳ וב׳.

18. אפטרופין.] גטין נ״ב, א׳–ב׳ כל הסוגיא.

19. אפטרופוס.] שם במשנה.

ב׳, א׳

שתחילתו שהכל סופו בורא נפשות היכא דאיתי ליה ריפתא ומיני דמבשלי כגון מאי דמיתאכלין בריפתא כיוון דשרי המוציא פטרא להו[ן ב]פת פת פוטרת כל מיני מאכל ויין פוטר כל מיני משקה. דברים הבאים מחמת סעודה בתוך סעודה אין טעונין ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם. שלא מחמת סעודה ובאים בתוך הסעודה טעונין ברכה לפניהם ואין טעונין לפניהם. כיון דמין מזון אינון מצטרפין בברכת המזון אבל כגון תמרי ורימוני וענבי ותינין שאין מגדי מגדי אחריני דאיתינון בתוך סעודה טעונין ברכה בין מלפניהם ובין לאחריהן דלאו ממזון אינון. אהיני דשכר וקריתי וסוהרין וגיסואן מברך עליהן בורא פרי העץ. כתמרי ובתריהן מברך בורא נפשות רבות. היכא דאיתי

1. שהכל.] ברכות מ״ד, ב׳, ובה״ג ז׳, ד׳ הלשון יותר מדקדק: וכל מידי דתחלתו בורא פ״א או שהכל אחריו בנ״ר.

2. היכא.] ה״ג, ז׳, ב׳ הוצאת ה׳ נ״ה.

5. פוטרת.] ברכות מ״א, ב׳ עד לפניהם שבשורה י׳.

10. לפניהם.] צ״ל לאחריהם. כיון.] בב׳ הוצאות של ה״ג באריכת לשון.

11. אינון.]=הם.

12. שאין.] צ״ל ושאר.

15. אהיני.] אין בידי לפרש בדיוק שמות הפירות הנמנות כאן ובב׳ ההוצאות של ה״ג, ואולם אין ספק ששכר הוא „צוקער" עיין ב׳, ב׳ שורה כ׳.

18. היכא.] בב׳ הוצאות של ה״ג באריכת לשון.

למקמיה מיני מגדאני אין ברכותיהן שוות אית בהון ממין שבעה פטר להון

ב׳, ב׳

להנך ואי אית בהן פרי העץ ופרי אדמה מברך על זה וחוזר ומברך על זה ומקדים עץ ברישא דאחשבי[נון] קרא ואי דלית בהון ממין שבעה מברך ע[ל אי]זה שירצה. וממין חמשה חביב וקדים. כיסאני ומעריב בהון עינבי קדימן לברכה. דהני בורא פרי האדמה והני בורא פרי העץ. במקום שהכל בורא פרי האדמה קדים. במקום בורא פרי האדמה פרי העץ קדים. והיכא דקדים בריך על פרות הארץ פרי האדמה לא מיפטרן פרי העץ. תמרי ורומאני מברך על תמרי. אילנא דנתרין טרפיה בסיתוה ופישין ע[יקרין] דיליה אילן מיקרי ומברכינן עלי פירותיו בורא פרי העץ. אילנא דכאלי לגמרי והאדר פ[ארי] משורשיו דיליה בורא פרי אדמה. מיוזא מברכינן עליה שהכל. שושמי וכיסאני בורא

19. אין.] צ״ל אי, פרוש שאם ברכותיהן שוות ויש בהן ממין שבעה מברך על מין שבעה ופוטר להשאר, עיין משנה ברכות מ׳, ב׳, שנחלקו בזה ר׳ יהודה ורבנן ומחברנו פוסק כר״י ואין כן דעת רוב הראשונים עיין רא״ש כ״ה שהאריך בזה.

1. בהן.]=בהון.
וחוזר.] ברכות מ״א, א׳.
5. קדימן.] פרוש, הענבים קודמים לכיסאני.
11. תמרי.] ואף שרמון קודם בפסוק תמר קודם בברכה משום שזה שני לארץ וזה חמישי לארץ, ברכות מ״א, ב׳. אילנא.] סדר המאמרים כאן כמו שהוא בה״ג הוצאת ה׳ ובשאר הוצאת סדר אחר להלכות אלו.
12. עיקרי.] בה״ג: גואזי והדר מפיק טרפיה מיגואזיה אילן מקרי, אולם הע׳ בכ״י אין בו ספק.
13. דכאלי.] לפנינו בהמהדורות של ה״ג, דבאלי וגרסת הכ״י נוחה יותר.
14. מיוזא.] צ״ל מוזא כאשר הוא בה״ג עיין לעוו, שמות הצמחים בארמית של״ו.
15. שהכל.] בה״ג שתי דעות בזה שיש אומרים שמברכים בורא פ״א ובה״ג הוצאת ה׳ נ״ו לא נזכרה אלא דעת זו.

חלב והיכין משער בששים ואין הגיד מן המיניין . האוו שני גידים הפנימי סמוך לעצם אסור ואין חייבים עליו החיצון סמוך לבשר אסור וחייבין עליו ואיתיה היכא דפרעון טבחי. מאן דמנקיד עטמא צריך לחטוטי בתר גיד הנשה ומשקליה ומקיים בה מצות נטילה. מאן דאכיל מן גיד הנשה פחות מכזית באיסורא קאי כזית מלקינן ליה. היכא דמלחה לעטמא בגיד הקשה דילה למבושל מדמונן ליה. וצריך לשעוריה דמליח הרי הוא כרותיח.

ואסיר למיטעם מידי בלא ברכה. וכל מידי מתבעי לברוכי עלוהי ברכתא דדמיא ליה דכת' ברוך י"י יום יום יעמס לנו וכי ביום מברכין ואין מברכין° אלא כל יום ויום בלילה

7. והיכין.] נראה שהמחבר גרס כגרסת הרי"ף ושאר הראשונים בחולין צ"ז, ב': מין במינו דליכא למיקם אטעמא כגון שמנונית שבגה"נ, וזהו מה שהוא אומר והיכין משער בששים. ואין.] חולין צ"ז, ב'.

8. הפנימי.] טעות סופר וצ"ל כמו שהוא בחלין צ"ג, ב': הפנימי . . חיבין עליו החיצון. . . אין חייבים עליו.

11. דמנקיד.] צ"ל דמנקיר ואולם ע' באכער, ממלונו של תנחום ירושלמי קמ"ג.

12. לחטוטי.] חלין צ"ב, ב'. המחבר מזכה שטר לשניים, פוסק שצריך חטיטה כר"מ, ומקיים מצות נטילה כר"י, עיין שם במשנה צ"ו, א'.

15. כזית.] חלין צ"ו, א' במשנה.

17. כרותיח.] חלין צ"ז, ב'. המחבר פוסק כרבינא שרותיח הוא רותיח דמבושל אבל כל הראשונים, בעל השאלתות ראש וישלח, הלכות גדולות קל"ד, ד' הרי"ף והבאים אחריו פסקו שרותיח הוא כצלי ולכן מותר.

18. ואסיר.] מכאן עד סוף ב', ב' כמעט כל דברי המחבר נמצאו לפנינו בהלכות גדולות, ברכות פרק ו' אולם לשונו אינו לשונו ממש של בה"ג. המאמר הראשון הוא תרגום ארמי של דברי ר' עקיבה בברכות ל"ה, א' ובה"ג מובא כמו שנשנה בתלמוד.

19. וכל.] הלכות גדולות הוצאה א', ו', ד' הוצאת הילדעסהיימער ראש נ"ד.

20. וכי.] ברכות מ', א' בשנויים.

21. מברכין.] הסופר השמיט התיבה בלילה והשלימה על הגליון.

א׳, ב׳

תן לו מעין ברכותיו. ואף כל מין ומין תן לו מעין ברכותיו. וצריך לאדכורי שם ומלכות בכל ברכה. וכל מידי דאית ביה מחמשת המינים מברך עליו בורא מיני מזונות. ודווקא דמעריב ליה במידי דמשבח ליה. אבל כאיס מיכס חטיא או דמספי קמחא שהכל מברך בורא פרי האדמה. על הפרוסות המוציא לחם מן הארץ. ולבסוף שלש ברכות. אין הפרוסות קיימות כתחילה מברך מיני מזונות לבסוף מברך ברכה אחת מעין שלש. על קמחא שהכל ארז ודוחן בין אפיה בין בשליה כתחילה בורא פרי האדמה לבסוף בורא נפשות רבות. וכל מידי דנאפיל ביה מחמשת המינים כתחלה מברך בורא מיני מזונות. ולבסוף מברך ברכה אחת מעין שלוש. דמברך אחד מחמשת המינים על המיחיה ועל הכלכלה על היין ועל הגפן ועל פרי הגפן ועל שבעת המינים על העץ ועל פרי העץ ועל תנובת שדי. וכל מִידי

2. וצריך.] ברכות מ׳, ב׳ ושם נסמן, ה״ג ו׳, ב׳ הוצאת ה׳ נ״ג.

4. מחמשת.] ברכות סוף ל״ו, ה״ג שם הוצאת ה׳ נ״ד.

5. דמשבח ליה.] בהוצאת ה׳ ליתא.

6. שהכל.] פרוש, אי מספי קמחא אומר שהכל ואי מיכס חטיא בורא פרי האדמה, עיין שורה י״א ובב׳ ההוצאות של ה״ג לא נזכר במאמר זה רק מיכס חטיא.

7. הפרוסות.] ברכות ל״ז, א׳ ובב׳ ההוצאות של ה״ג כמו שהוא בתלמוד ומחברנו קצר דבריו.

12. ארז.] ברכות ל״ז, א׳; ובה״ג ראש דף ז׳ מביא דעת יש אומרים שעל אורז אומר במ״מ.

14. וכל.] לכאורה נראה כמיותר שכבר נשנה למעלה בשורה ג׳: וכל מידי וכו׳ ואולם גם בה״ג ז׳, א׳ נכפלה הלכה זו ובמקום, כל מידי דאנפיל ביה, נאמר שם, אית בהו חמשת המינין.

17. דמברך.] צ״ל ומברך אחר חמשת (ואולם אפשר שצריך לנקד אַחַד=על אחד): ברכות מ״ד, א׳, ה״ג בב׳ ההוצאות בשנויים.

18. על היין.] צ״ל ועל היין על הגפן.

כה
הלכות קטועות.

ארבעה דפים בודדים בין עלי הגניזה שבאוצר הספרים של בית מדרש הרבנים אשר באמעריקא, ארכם כ"ב וחצי ורחבם י"ז–מסומנים 5097-והכתב כתב תימני עתיק.

החמר החדש שבהקטע מעט וקל הוא (בא', א', י"ז המחבר פוסק נגד כל הפוסקים שמליח הרי הוא כרותח דמבושל, עיין שם בהערה) שרובן של הלכות אלו נלקחו מספר הלכות גדולות וקצתן הנשאר מהלכות פסוקות ומשאלתות, כפי אשר יראה המעיין בההערות. ואם ישאל השואל מנין לי זה ואולי שנהפוך הוא שבעל הלכות גדולות השתמש בקובץ הלכות אלו ולא שהן נתקצרו מספר זה והתשובה על שאלה זו פשוטה וברורה. בכמה מקומות אי אפשר לעמוד על סדרן של הלכות אלו וכשנעיין בהלכות גדולות נראה מיד קשר הדברים. לדוגמא אין אנו יודעים מה עניין ההלכה, יתומים הרי הן כהקדש, לההלכה, זכין שלא בפניו ואין חבין לו אלא בפניו (ג' ב', ט"ו–י"ז) ורק על ידי הדברים שבהלכות גדולות אנו עומדים על הקשר שביניהם. בעל הלכות גדולות (בבא קמא. פ"ו, ד'–פ"ז, ב', הוצאת ה' שמ"ב–שמ"ה) מביא כל הסוגיא בהלכות אפוטרופוס שבגטין נ"ב, א'–ב' ומסיים במה שאמרו שם הלכה כאבא שאול, שמינוהו יתומים ישבע, ומוסיף טעם לפסק זה, שזכין לאדם שלא בפניו ואין חבין לו אלא בפניו, ולכן אמרו שאין כוח ביד בית דין למנות אפיטרופוס ולפטרו משבועה כאבא שאול ולא כר' אליעזר בן יעקב החולק עליו ואף שמשנתו של ר"א קב ונקי. המקצר של הלכות גדולות לא הביא רק ההלכות הקצובות שבו והשמיט לא בלבד המשא ומתן אלא גם ההלכה שמינוהו אבי יתומים ישבע שכפי הנראה שנאה בהלכות שבועות ומיד אחרי ההלכה נכסי יתומים הרי הן כהקדש שנה ההלכה זכין לאדם וכו' משום שכך היו שנויות בהמקור שלו. וכן בד', ב', א' ההלכה האומר לחבירו נאמן עלי וכו' אין לה שום קשר עם זו שקדמה לה ואולם הביא אותם המקצר זו אחר זו שכך בהלכות גדולות ק"ז, ד' נשנה כל המשא ומתן שבבבא בתרא קכ"ח, ב' ובו נשאו ונתנו בההלכה, האומר לחבירו עבדי גנבתה, מהמשנה, נאמן עלי.

חשיבות הקטע איננה בחמר הלכות אלו אלא בצורתן. הראשונים מייחסים לר' יהודאי גאון לא לבד את הספר היותר חשוב שבספרות ההלכה של דורות הגאונים את הספר הלכות גדולות אלא גם קובצים אחרים של הלכות כהלכות פסוקות, הלכות קטועות, הלכות קצובות, הלכות קטנות והלכות ראו, עיין עפשטיין בהגרן ג', נ"ה–ע' וגעאניקא א', קט"ז–קי"ז. הקובץ האחרון הוא האחד שחלק גדול ממנו נתפרסם בדפוס בתרגומו העברי (קטע גדול ממנו בארמית

בגעאניקא ב׳, שפ״ב–שצ״ג ושלא בדיוק נאמר שם שנ״ב שהוא קטע הלכות גדולות) ומהקובצים האחרים יש מהם שלא נודעו לנו אלא מספרי הראשונים כהלכות פסוקות–לא אלו שנקראו גם הלכות ראו–וכהלכות קטועות ויש מהם שקטעים קטנים מהם ראו אור בדפוס כהלכות קצובות (עיין עפשטיין שם נ״ה–נ״ו, ס״ח–ס״ט וגעאניקא ב׳, שצ״ח–ת״א) וכהלכות קטנות שהוציא לאור ה׳ בנימין לוין בגנזי קדם ב׳, כ״ז–כ״ט. קובץ הלכות שבהקטע שלפנינו שונה בצורתו מכל הקובצים שנתייחסו לר׳ יהודאי. הוא שווה בזה להקובץ הלכות ראו ששניהם הם כעין קצורי הלכות גדולות אולם הוא שונה ממנו בזה שאינו מביא רק ההלכות הפסוקות שבה״ג ולא סוגיות התלמוד ולא המשא ומתן שבו. ההלכות הקבוצות שנתפרסמו בדפוס הן לקוטים מה״ג ולא קצורים ממנו מה שאין כן הקטע שלפנינו וכן לשונו, שרבו ארמית, שונה מלשון העברי של ההלכות הקצובות. הדוגמא מהלכות קטנות שהוציא לוין מלמדנו שקובץ זה הכיל הוראות ופסקי תשובות והוא שונה מכל וכל מהקטע. וכדי להבחין בין הקובץ שבהקטע לשאר קובצי הלכות המיוחסים לר׳ יהודאי קראתי עליו את השם, הלכות קטועות, ולא שאני חושב שהוא הקובץ הלכות קטועות שהיה לפני הראשונים שלא נעלם ממנו שהם מביאים פרושים לדברי הגמרא שבהלכות קטועות (עיין לדוגמא ראב״ן ש״ט) מה שאי אפשר שהיו בקובץ כעין שלנו שאינו אלא סדר הלכות.

א׳, א׳

ואי ליכא שיעורא בנותן טעם זרק לה לגיד הנשה ושרי ההוא בישולא. והיכין דאסירא קטינאתיה משום דדמיאן לעץ והתורה אסרתו. והיכא דאסר גיד הנשה איסורי קליף ואכיל עד דמאטי לגיד הנשה קדירה שבישל בה בשר לא יבשל בה

1. ואי.] עיין שאלתות ראש וישלח: ואי ליכא שעורא וכו׳ שרי–צ״ל שדי–לדיליה ושם מפרש בעל השאלתות שצריך שעור נגד השומן והקנוקנות שנותנין טעם אבל הגיד עץ הוא והתורה אסרתו, והן הן דברי המחבר כאן אלא שלא הזכיר שומן.

2. והיכין.] הלשון מגמגם אבל ברור שכוונת המחבר הוא שאיסור תערובת בגיד הוא משום הקנוקנות (=קטינאתא, עיין שם בשאלתות) ואולם הגיד עצמו אין נותן טעם כלל. ולפי זה צ״ל דדמיא ולא דדמיאן, שלא הקנוקנות דומות לעץ אלא הגיד עיין חלין צ״ב, ב׳.

4. והיכא.] המאמר הזה נראה לי כמשבש וצ״ל, והיכא דנצלה גיד הנשה קליף ואכיל וכו׳ עיין חלין צ״ו, ב׳ שאלתות שם והלכות גדולות גיד הנשה קל״ד, ד׳.

6. קדירה.] חלין צ״ז, א׳.

כלום נשבע שמעון שנתתי לו ונפטר דאמרינן אמ׳ רבא אמ׳ רב נחמן אמ׳ לשנים צאו וקדשו לי את האשה הן הן שלוחיו והן הן עדיו וכן בגירושין וכן בדיני ממונות ולענין דיני ממונות אמרינן מאי קאסבר אי קא סבר המלוה את חברו בעדים צריך לפרעו בעדים הני נוגעין בעדותן ני[נהו] דאי אמרי לא יהבינן להו אמ׳ להו ואהדרו נהלן אלא קא סבר המלוה את חברו בשטר אין צריך לפרעו בעדים והשתא דתקינו רבנן שבועת היסת משתבע מלוה דלא [שקיל ליה ומשתבע]אי הני סהדי דיהבו ליה

ב׳, ב׳

ומשלים ליה לווה למלוה ואין הפרש בין שליח [אחד] לשני שלוחין לענין זה ועיקר דבר זה במשנותינו חנוני על פנקסו כיצד לא שיאמר לו כתוב על פינקסי שאתה חייב לי מאתים זוז אלא שיאמר לו תן לבני בסלע חטים ולפועלי בסלע מעות הוא אומר נתתי והן אומ׳ [לא] נטלנו הוא נשבע ונוטל הן נשבעין ונוטלין ואמרינן שניהן נשבעין ונוטלין מבעל הבית ואילו היה על חנוני לתת לפועלין בעדים לא היה נשבע ונוטל: אבל אם אמ׳ לו ראובן לשמעון שקול שטרא מלוי וקב ליה ליה זוזי ולא שקיל שטרא חייב שמעון לשלם דאמר ראובן לתקוני שדרתיך ולא לעוותי וששאלתם ראובן אצטריך לזב[וני] IV ארעא דיליה ובעא שמעון למזבנה ואמ׳ ליה ללוי זיל לגבי שמעון לזבונה מיני ואנא אתן לך אגר טורחך כך וכך זוזי ושקל וטרא ביניהון וטרח עד דאירצו להד[די]

10. דאמרינן.] שם מ״ג, א׳–ב׳.
13. אמרינן.] שם מ״ג, ב׳.

2. במשנותינו.] שבועות מ״ה, א׳ ועיין לעיל עמוד מ״ט, נ׳.
6. ואמרינן.] שם מ״ז, ב׳.
11. וששאלתם.] ש״ע פ״ג סימן ל׳ ובקצור ו״מ רע״ב.

וזבנה לשמעון ולבסוף קא מהדר ביה בההוא אגרא דפסיק ליה ללוי משום דלא הוה בקנין דינא מאי כך ראינו שראובן חיב לשלם ~~לשמעו'~~ ללוי שכרו משלם

בהגבהה או על גב מקרקעי במשיכה דכתיב וכי תמכרו ממכר או קנה דבר הנקנה מיד ליד על גב מקרקעי דתנן נכסים שאין להן אחריות נקנין עם נכסים שיש להן אחריות איבעיא להו בענן צבורין הני מטלטלי בגו מקרקעי או לא ואמרינן הילכתא צבורין לא [בענן א]גב וקני בענן אבל בקנין לא ק[ני ד]אי סלקא דעתך קני בחליפין הא מדקתאני גבי פירות ואם היה פיקח שוכר את מקומו למה לי [שוכר את מקומו] בקנין סגיא אלא [שמע מינ]ה קנין לא מהני בפירות וכן לענין [אבל] . . . [חכמים] אמר לא

א׳, ב׳

קא מדכרינן קנין כלל וקא אמרינן [דברים ומעות] קאי באבל אמרו דברים לחודיהו לא [קאי באבל] אמר׳ שמע מינה קנין שהוא חליפין [דלא מהני לגבי] פירות ולגבי מטלטלי במקרקעי ובעבד כנעני
II ובפשרה ובמחילה ובהודאה וששאלתם מי שכתב לחבירו יש לך עלי כך וכך זהוב[ים] והוא מודה כי הוא כתב ידו יכול לבטלו כעדות שעל [פ]ה דאמי או כעדות בשטר הוא ואין יכול לבטלו כך

8. במשיכה.] פוסק כריש לקיש, בבא מציעא מ״ז, ב׳ והרבה מהראשונים פסקו כר׳ יוחנן דדבר תורה מעות קונות, עיין רמב״ם פ״ג, א׳ מהלכות מכירה ותוספות ב״מ מ״ח, א׳ בד״ה נתנה.

10. דתנן.] קדושין כ״ו, א׳.

11. איבעיא.] שם כ״ו, א׳–כ״ז, א׳.

14. מדקתאני.] משנה בבא בתרא פ״ז, ב׳.

17. משנה בבא מציעא מ״ד, א׳ ולפנינו אבל אמרו והוספתי חכמים על פי גרסת הראשונים וכ״י אלא שהם גורסים אמרו חכמים ובכ״י נמחקה תבה אחת בין אבל לאמרו.

1. דברים.] בבא מציעא מ״ח, א׳.

4. במקרקעי.] חסר, אלא, קודם במקרקעי ובש״ץ ישנו לנכון.

5. וששאלתם.] גם תשובה זו בש״ץ פ״א סימן י״ד ושם נתייחסה לר׳ האי; עיין סוף הפתיחה.

ראינו כללו של דבר כי כתב יד כעדות [ש]על פה דאמי ולא כעדות בשטר אלא בזמן שמסרו הלוה אל המלוה בפני עדים להיותו עליו ראיה בשטר בזמן כי .... שעשה כך ומעידין עליו עדים כי מסרו לו בפניהם ל[היות] עליו ראיה בשטר קימא לן כר׳ אלעזר בין בגט בין בשטרות דתנן ר׳ אלעזר אומ׳ אף על פי שאין עליו עדים אלא שמסרו לו בפני עדים כשר וגובה מנכסים משועבדין אבל כתב יד שלא מסרו [בתורה הזאת כעל פה חשב] דתני המלוה

ב׳, א׳

I .... לוה. .... ראובן לוי אם הגיע. .... ראובן אצל שמעון ואמ׳ לו שמעון כבר נתתיו לו ביני לבינו אמ׳ [ראוב]ן היה לך לתת לו בפני עדים לתקוני שדרתיך ולא לעוותי אמ׳ לו שמעון אתה לא הזהרתני מלתת ביני לבינו ילמדנו א[דו]נינו כיצד הדין כך ראינו שאם לא צוה ראובן את שמעון לתת את המנה ללוי בעדים אין שמעון חייב לתת לו בפני עדים ואין הפרש בדבר זה בין שולחני [ל]בין זולתו ואם אמ׳ לוי לא נתן לי שמעון

11. שעשה.] הסופר טעה וכתב בסוף השורה שלפני זו, בזמן, במקום, כי בזמן, וכשהרגיש טעותו כתב, כי מעל השורה וכדי שלא יטעה הקורא חזר וכתב ב׳ מלים אלה ולפי זה צריך להשלים, כי בזמן.

14. דתנן.] גטין פ״ו, א׳ ושם עמוד ב׳ נחלקו אמוראים אם הלכה כר׳ אלעזר גם בשטרות, ועיין לעיל עמוד ק״י–קי״א.

17. דתני.] בבא בתרא קע״ה, א׳.

1. לוה.] המלים החסרות בב׳ שורות הראשונות נח להשלימם על פי מה שנמצא בש״ץ פ״ג, כ״ט ושם כל התשובה כולה וזה לשון השאלה. ראובן היה לו אצל שמעון מנה או שנתן לשמעון מנה ואמר לו הוליכו ללוי השלחני ולא אמר לו תן לו בפני עדים לאחר זמן שאל ראובן את לוי אם הגיע אליו המנה אמר לו לא הגיע אלי כלום הלך ראובן אצל שמעון וכו׳. ועיין גם כן ג״מ שכ״ד ושם התשובה בקצור אולם השאלה כמו שהיא בש״ץ.

4. לתקוני.] קדושין מ״ב, ב׳.

נמצא בכ"י לוצאטו וגם בנדפס הוא בהסגר להעיר את הקורא שאינו מעיקר הספר ונראה שהמוציא לאור הכניסו לפנים. והראייה היותר גדולה להשערתי היא שבכ"י הקטע המאמר הזה נאמר בלשון ערבי ואין עולה על הדעת שהגאון באמצע תשובתו שנה לשונו מעברית לערבית ואחר כתבו כב' שורות בלשון ישמעאל חזר עוד הפעם לכתוב עברית, וזו היא ראייה שאין עליה תשובה שהמאמר הערבי אינם דברי הגאון אלא הערה של קורא שהשתמש בלשון אחרת ממה שהשתמש בה בעל התשובה.

הגאון אינו מסתפק לומר הלכה פסוקה, אין מטלטלין נקנין בחליפין בשלא נתן דמים אלא משתדל להביא ראיות לדבריו שלא נעלם ממנו שדעתו בדבר זה היא חדשה. אולם כשנעביר עין בקורת על דבריו נמצא שראיותיו אינן מכריחות כלל.

הראיה הראשונה היא מהמשנה ב"ב פ"ד, ב' ואם היה פקח שוכר את מקומו, וע"כ שאינו קונה בקנין סודר דאם קונה ליקניה ליה בחליפין (בש"ץ בנדפס: למה לי דקני ממוכר בקנין סגיא והוא לשון גרוע ובכ"י לוצאטו נקנה במקום דקני ונראה שבסוף המאמר צ"ל: וסגיא) ומכעין ראייה זו הוכיחו בב"מ י"א, א' שטובת הנאה אינה ממון מהמשנה במעשר שני ה', ט' שר' גמליאל השכיר מקומות התרומה והמעשר לר' יהושע ור' עקיבה שאם קונה, וכי לא היה להם סודר לקנות ממנו בחליפין, אלא שדחו ראייה זו באמרם, מתנות כהונה נתינה כתיבה בהו חליפין דרך מקח וממכר, אולם בשאר דברים לכאורה קושית הגאון חזקה היא למה לי שוכר וכי אין לו סודר לקנות ממנו בחליפין, וכן אמרו בקדושין כ"ו, ב' דאי סלקא דעתך חביות ממש ניקניהו ניהליה בחליפים. מכל מקום הרי כבר אמרו בכעין זה בב"מ מ"ו, א', דלית ליה סודר, ואיך שנפרש תרוץ זה–עיין דברי הראשונים בשיטה מקבצת שיש שאמרו שאין לו רק סודר שאול ואין קונין בו–יספיק גם להשיב על השאלה למה במשנה ב"ב לא אמרו ואם היה פקח קונה בקנין סודר. וכל מה שאמרתי לא אמרתי אלא לשיטת הגמרא ואולם המעיין בעין בקורת בהמשנה לא יטיל ספק בדבר כי עקר קנין סודר לא נזכר כלל במשנה וגם החלפת חפץ בחפץ לא נזכר אלא בב' מקומות (קדושין א', ו' וב"מ ח', ד') ואין ספק שקנין זה לא הרגילו בו בזמן המשנה ולכן בב"ב שנו קנין הרגיל והוא שכירת מקום. והב' ראיות אחרות שהביא הגאון לדבריו קלושות כל כך עד שאין צורך להאריך בתשובתן; הוא אומר: וכן לענין אבל אמרו חכמים לא קא מדכרינן קנין כלל וקאמרינן דברים ומעות קאי באבל דברים לחודייהו לא קאי באבל אמרו שמע מינה קנין שהוא חליפין לא מהני לגבי פירות ולגבי מטלטלי. ופרוש דבריו כך הוא, במשנה ראש הזהב וכן שם בגמרא מ"ח, א' אמרו דברים לחודיהו לא קאי באבל, וקנין סודר שהוא דברים בלחוד אם לא נתן המעות אינו קונה כלל. והמודה על האמת יראה שאין מכאן אפילו צל ראיה שקנין סודר הוא קנין מעליא והמשנה והגמרא דב"מ לא באו אלא ללמדנו שגם במקום שאין קנין מכל מקום עומד במי שפרע אם נתן הכסף. ותדע שכך הוא שהלא אפילו הגאון מודה שמשיכה והגבהה ואגב

קונים בלי שנתן מעות כמו שאומר הוא בעצמו–עיין למעלה–ולא נכללו בדברים בעלמא ולא נזכרו במשנה דהזהב שאין כאן מקומם כלל וכן אין מקום קנין סודר כאן. סוף דבר דעת הגאון שקנין בלי שנתן דמים אינו קונה אין לה יתד לסמוך עליו ויפה עשו רבותינו הראשונים והאחרונים שלא חששו לה, וכפי הנראה לא היתה ידועה להם כלל. ועוד אחת מה שיש להעיר בדבריו. הוא פוסק כר"ל שמשיכה קונה מן התורה ולפי זה אפשר שקנין סודר אינו קונה אלא בשנתן דמים אבל לר' יוחנן שדבר תורה מעות קונות, בודאי אין לאמר כך שאם בשנתן דמים הרי הוא קונה בכסף כמו שהוא בעצמו העיר שבקרקע קנין סודר קונה בשלא נתן דמים ולר' יוחנן קרקעי ומטלטלין שוים בקנינם דבר תורה שבשניהם כסף קונה. ולפי זה למה נוסיף מחלוקה אחרת בין ר"ל ור' יוחנן ונאמר שלר"ש קנין סודר רק בשנתן דמים ולר"י גם בשלא נתן. ונראה שדעתו היא שמן התורה בין לרי' בין לר"ש קנין סודר מהני גם בשלא נתן דמים ורק מדרבנן אמרו שבשלא נתן אינו קונה שלא סמך דעתו.

ב'–ד') כל התשובות שבהקטע נמצאו בש"ץ עיין שם פ"א, א' ופ"ג, ב'. ורואה אני להעיר שבכ"י הקטע תשובה ב' הוא סימן ל"ז ותשובה ד' סימן מ"ה ובש"ץ סימניהן י"ד ול'. ומכל מקום ב' הקובצים לא היו שונים מכל וכל שכן ב' התשובות הראשונות וכן ב' התשובות האחרונות נסדרות בהקטע כמו שהן בש"ץ. שמות הגאונים המשיבים לא נזכרו בהקטע ובש"ץ נתיחסה תשובה ב' (=י"ד בנדפס) לר' האי, אולם כבר הערותי למעלה עמוד קי"ב שבטעות נקרא שם הגאון הזה עליה.

א', א'

עבד כנעני נקנה במשיכה בשלא נתן דמים גיר
מעמול עליה פי אלמטלטלין לאן אלמטלטלין נקנין בחליפין
ואמא אלמטבע ואלשטרות פהי אלתו[י וצח] קול רב צמח
פיהא אנהא אין נקנין בחליפין והמוכר פירות
לחברו ולא משך ולא [ה]שכ[יר] את מקומן ולא הגביהן
אף על פי שקנו מן המוכר בקנין לא קנה לו[קח] מה
טעם שלא מ[שכן] שנקנין [פירות] במשיכה או

1. עבד.] קדושין כ"ב. תשובה זו מובאה כולה בש"ץ פ"א, י"ג ועיין בהפתיחה מה שיש לישא ולתן בה. גיר.] תרגומו העברי: ואין בו תועלת במטלטלין שכן המטלטלין נקנין בחליפין אבל מטבע ושטרות ובהם נכון מה שאמר רב צמח שהן אין נקנין בחליפין; עיין לעיל ק"ט–קי"ב.

6. בקנין.]=בקנין סודר.

במשיכה בשלא נתן דמים, וטעמו שאם נתן דמים הרי הוא קונה משום כסף כמו שאמר למעלה על חליפין–ומזה ראייה ברורה שלפנינו רק תשובה אחת ולכן לא הכפיל הדברים–, ולפי מה שכתבתי למעלה אין ראייה מוכרחת שאפשר לומר שלא נתן לו דמים ממש אלא שמחל לו מלוה ובמחילת מלוה אינו קונה. גם אפשר לומר שמדבר במתנה ולא במכירה והכל מודים שמשיכה קונה לבדה במתנה ורק במכירה יש מקום לומר שצריך לתן דמיו שאם לא נתן אין המוכר גומר דעתו. ומכל מקום בודאי פשוטן של דברי הגמרא הוא כמו שמפרש הגאון שעבד כנעני נקנה במשיכה בין במכירה בין במתנה גם בשלא נתן דמים. ואולם מה שקשה ביותר הוא המאמר השני של הגאון שאחר דבריו על עבד כנעני הוא מוסיף ואומר, יש מי שאמ׳ שאין לסמוך על דברים אלו במטלטלין שהמטלטלין נקנין בחליפין אבל מטבע ושטרות מתקיימין בהם דברי רב צמח שאינן נקנין בחליפין. ו„דברים אלו״ אין להם פרוש כלל, שאם כוונת הגאון לומר שבמטלטלין אינו קונה לא משיכה ולא חליפין בשלא נתן דמים שלא נאמרו „דברים אלו״ הנאמרים למעלה, במטלטלין דבריו סותרים כמה הלכות מפורשות בגמרא ולא עוד אלא שהוא סותר דברי עצמו, שהוא מתחיל במה שאין לסמוך במטלטלין ומסיים, שהמטלטלין נקנין בחליפין. וגם אם נדחוק לומר שהמאמר, שהמטלטלין נקנין בחליפין, הוא מאמר מוסגר ופרושו, שאף שמטלטלין נקנין בחליפין אין נקנין בכעין זה. בשלא נתן דמים, סוף דבריו: אבל מטבע ושטרות וכו׳ אין להם שום מובן שמה ענין מטבע ושטרות כאן. ומה שנוגע להלכות עצמן ברור שמשיכה קונה במטלטלין בשלא נתן דמים כמו שאמרו בפרוש בחולין פ״ג, א׳ על המשנה, אפילו שור שוה אלף דינרים ואין לו ללוקח אלא דינר, והוא לא משך, ומכאן שאם משך קונה כל השור ואפילו לא נתן אלא דינר, ורק בקא עייל ונפיק אזוזי אמרו בב״מ ע״ז, ב׳ שאינו קונה גם בשמשך ויש מי שפרשו–עיין בעל המאור שם–שגם בכעין זה קונה בשמשך ולא חלקו בין עייל ונפיק אזוזי בין לא קא עייל אלא לענין מי שפרע, ולא מצאתי אפילו אחד בין הראשונים או האחרונים שיטיל ספק בדבר שקונה במשיכה בשלא נתן דמים, עיין לדוגמא תשובת ר׳ האי בחדושי הרמב״ן לקדושין כ״ז, ב׳ ושו״ע חו״מ ק״צ, א׳ שפסקו בפרוש שקונה במשיכה בשלא נתן דמים. והגאון בעצמו באותה תשובה עצמה שלפנינו אומר: והמוכר פירות לחבירו ולא משך ולא השכיר את מקומן ולא הגביהן אע״פ שקנו מן המוכר בקנין לא קנה לוקח. וע״כ שמשיכה קונה גם בשלא נתן דמים שבשנתן לא יכחיש שום אדם שקנין סודר קונה כל דבר וגם פירות ובפרוש אמרו בב״מ מ״ה, ב׳ פירות אע״ג דלא עבדי חליפין אקנוייא מקנו בחליפין, וכאן חליפין משמעו קנין סודר שאם היא החלפת חפץ בחפץ הכל מודים לפי דעת הגאון שגם במטבע קונה ובגמרא אמרו שפירות נקנין בחליפין ולא מטבע ועל כרחך שחליפין כאן הוא קנין סודר. ולפי גרסת הקטע „דברים אלו״ הוא שלא בדיוק שבערבית הוא: ע ל י ה וצריך לתרגם, עליו, ומוסב על דבר אחד לבדו והוא על מה שנאמר למעלה, שבחליפין אין צריך לתן דמים ואומר הגאון שאין לסמוך על זה במטלטלי שבהם אין חליפין קונה

רק בשנתן דמים. וטעמו שבקרקע ובעבד כנעני שכסף קונה בהם אם כן חליפין שאמרו בהם שקונים הוא בשלא נתן דמים שבנתן קונה מטעם כסף כמו שהעיר הגאון בראש התשובה אולם במטלטלין שאין כסף קונה יש לומר שחליפין לא נאמרו בהם שקונים אלא בשנתן דמים. ומכל מקום גם לפי גרסת הקטע כל המאמר, יש מי שאמ' שאין לסמוך וכו' קשה מראשו לסופו כאשר ראינו למעלה. ומה שנראה לי בזה הוא שהמאמר הזה הוא הערה שנשתרבבה מהגליון לתוך הפנים שקורא אחד העיר, שאין לסמוך על תשובה זו של הגאון ר' צמח שההלכה היא שמטלטלים נקנין בחליפין ורק בענין מטבע ושטרות יפה אמר הגאון שאינן נקנין בחליפין. הקורא הזה פרש דברי הגאון—מן והמוכר פירות עד סוף התשובה—שדעתו שאין מטלטלין נקנין בחליפין כלל לא בשלא שנתן דמים ולא בשנתן והשיג עליו באמרו שאין הלכה כמותו אלא שמטלטלין נקנין בחליפין. וכבר מצינו בתשובת ר' נטרונאי בש"ץ ע"ז, ב' שכותב: והמוכר מקח לחבירו אע"פ שלא משכו ולא שכר את מקומו כיון שקנו מידו אין יכול לחזור בו דמצינו בכמה מקומות שהן—בכ"י לוצאטו: שמטלטלין—נקנין בחליפין וכמדומין אנו שבשאלותיך על יד רב הילל—בכ"י הנ"ל: בהלול והוא הנכון עיין רשזח"ה בישורון ח', נ"ח וג"ה שמ"ה—טעו סופרים וכתבו דמטלטלין אין נקנין בחליפין ואם כן הוא לא עינו בה כהוגן ולית למילף מינה והל' מטלטלין נקנין בחליפין וכו'. ואנו רואים מתשובה זו שהשואלים מר' נטרונאי העתיקו בשאלתם תשובה לגאון אחד שבה נאמר שמטלטלין אין נקנין בחליפין והוא אומר שאין ללמוד מתשובה זה שהסופרים טעו וכתבו אין נקנין במקום נקנין, וקרוב לומר שהיא היא תשובת ר' צמח שלפנינו ועל זה מראים הדברים, והמוכר מקח וכו' שהם נאמרו בנגוד להדברים, והמוכר פירות וכו' לא קנה לוקח שבתשובה שלפנינו, ובנדפס בטעות נתיחסה התשובה הראשונה לר' נטרונאי שמת קודם שעלה ר' צמח לגאונות וכבר העירו רשזח"ה והארקאווי במקומות הנ"ל על טעות זו. אולם אין עולה על הדעת כלל לומר שהגאון ר' צמח או גאון אחר יטעה בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן אינם טועים בו, שמעולם לא נחלק אדם בדבר שמטלטלין נקנין בחליפין ובכמה וכמה מקומות בתלמוד אמרו כן בפרוש, עיין לדוגמא הסוגיא הארוכה בהלכות חליפין בב"מ מ"ה, ב'—מ"ז, ב'. וברור לי שהגאון לא אמר שאין מטלטלין נקנין בחליפין אלא שאין נקנין רק בשנתן דמים, ואף שדעת זו חדשה היא ולא מצינו לו חבר להגאון בדבר זה (יש מהאחרונים שאמרו להפך שבנתן כל הדמים אין קונה בחליפין משום שמא יאמר לו נשרפו חטיך בעליה, עיין סמ"ע קצ"ח, ז' ור"א ד' ומה שהעירו עליו ר' משה סופר בח"ס לחו"מ צ"ט ור' עקיבא איגר בתשובותיו קל"ד!) לא נוכל לומר שהיא סותרת דברי הגמרא ואדרבא כפי מה שנראה לקמן מצא הגאון סמוכים לה במשנה ובתלמוד. אולם הבאים אחריו לא ירדו לסוף דעתו וחשבו שהוא פוסק שאין מטלטלין נקנין בחליפין והשיגו עליו.

ומה שאמרתי שהמאמר יש מי שאמ' שאין לסמוך וכו' הוא הערת קורא אחד אינה השערה פורחת באויר אלא שיש לה בסיס נכון. כל המאמר אינו

כד
ארבע תשובות לגאונים.

שני דפים בכתב רבני–מזרחי ארכם ט"ו וחצי ורחבם י' שבכרך קטעי הגניזה קבוצת אדלער סימן 2609, דף כ"א–כ"ב באוצר הספרים של בית מדרש הרבנים אשר באמעריקא. בכרך הזה נמצאו גם רשימות קובצי שאלות ותשובות הגאונים, עיין לקמן סימן מ"ד–מ"ה אולם ב' דפים אלו הם מכ"י אחר מאלה שנכתבו בו הרשימות.

הקטע הזה מכיל ד' תשובות ואף שכאן הן חסרות ובקובץ שערי צדק הן שלמות לא נמנעתי מלקבוע להן מקום בספר זה שהרבה יש לי לישא ולתן בהתשובה הראשונה שהיא לדעתי אחת מתשובות הגאונים היותר חמורות וסתומות.

א') ראש התשובה חסר ועל פי מה שנאמר בש"ץ פ"א סימן י"ג השאלה היא אם חליפין קונה בקרקע גם בשלא נתן כסף, ותשובת הגאון היא: דאע"ג דלא יהי' (=יהיב) דמי דקא חשיב במה נקנין נכסין שיש להן אחריות או בכסף או בשטר או בחזקה ותנא אף בחליפין ואי סלקא דעת' כד יהיב דמי היינו כסף אלא שמע מינה בדלא יהיב דמי. וכבר המאמר הראשון שלא בדיוק קצת שהגאון מביא המשנה שבקדושין כ"ו, א' ועליה הברייתא, אף בחליפין, ואולם ברייתא זאת לא על המשנה שם נאמרה אלא על המשנה שבעבד כנעני, כ"ב, ב'. ובתשובת הגאון ר' נטרונאי שבסימן ב', ע"ז, ב' על שאלה כעין זו ממש הדברים מדויקים וכך לשונו, דתנא אף בחליפין דהוא קנין ומקשינן ותנא במתנ' מאי טעמא תני בכסף בשטר ובחזקה ולא תני חליפין כי קתני מילי דליתנהו במטלטלי חליפין דאיתנהו במטלטלי לא קתני, וכוונתו שעל כרחך בשלא נתן דמים דאי בשנתן היינו כסף כמו שבתשובה שלפנינו. והנה אף שגם הרב בעל העטור ראש מאמר שני, קנין והרב בעל כסף משנה הלכות מכירה ה' ה' הביאו הברייתא הזאת לראייה שקרקע נקנה בחליפין אין מכאן ראייה מוכרחת שהרי אפשר לפרש מילתא דאיתא במטלטלי, דבר שנוהג ר ק במטלטלים ולא בקרקע. ומהתמה שלא הביאו הברייתא שם י"ג, א' שבפרוש נשנה בה ההלכה, קרקע נקנית בפחות משוה פרוטה ופרושה בחליפין כמו שפרשו בגמרא. ואולם מה שנוגע להשאלה שנשאל עליה הגאון, אם קרקע נקנה בחליפין גם בדלא יהיב דמי אין ראייה כלום מקדושין כ"ב, ב' שטעם האומרים (מדברי הרב אלברצלוני המובאים בר"ן לקדושין כ"ו, א' נראה שכבר נחלקו בזה הגאונים) שקנין אינו קונה בכעין זה הוא משום שאינו יפה משטר ובזה אמרו שם, לא שנו אלא בשטר מתנה אבל במכר לא קנה עד שיתן לו דמים, ואם כן הך דעבד יש לפרשו במתנה או בשמכר מפני רעתו–כבר אמרו במקומות רבים, עבדא דנהום כרסיה לא שויא, עיין גטין י"ב, א' ושם נסמן–שגם בקרקע קונה בשטר לבד כמו שאמרו

בקדושין, או בשמחל לו מלוה שאינו קונה מטעם כסף וקונה בקנין סודר שכבר נתן לו הדמים, עיין ריטב"א קדושין שם. הראיה השניה שמביא הגאון היא, ותוב קא אמרינן אמר עולא אין מטבע נקנה בחליפין ושמעינן מינה תרתי חדא דלאו החלפה הוא דאי החלפה הוא אמאי לא מיקנו ושמעינן מינה בדלא יהיב דמי דאי יהיב דמי מטבע מקח הוא אלא ש"מ חליפין דמטבע קנין (=קנין סודר) ועינינו שברור (בכ"י לוצאטו כפי מה שמצאתי נרשם על הגליון של ש"ץ שהיה בידי רשז"ח האלבערשטאם לנכון: הוא ועַיְנוּ שברור) שחליפין קנין הוא. גם המאמר הזה כלו מוקשה הוא. דברי עולא בבבא מציעא מ"ו, א' הם: אין מטבע נ ע ש ה חליפין ולא נ ק נ ה, והמעיין שם בהגמרא יראה שאי אפשר שגרסת הגאון היתה נקנה במקום נעשה שהרי בפרוש אמרו שם, אמר רב פפא אפילו למ"ד מטבע נעשה ... אקנויי מיקני בחליפין ואם כן מחלוקת האמוראים שם היא אם נעשה ועליה הביאו מאמר עולא שגם הוא סובר, אין מטבע נעשה חליפין. אומנם בהשאלה ששאל רבי אבא לעולא יש שגורסין אין מטבע נקנה בחליפין, עיין בדקדוקי סופרים במקומו, ולפי זה אפשר שלגרסת הגאון, וכן אמר עולא וכו', מוסב למה שנאמר שם, ואף רב פפא הדר ביה– שאין מטבע נקנה בחליפין–והביאו דברי עולא ושאר האמוראים שאמרו בפרוש שאין מטבע נקנה בחליפין ומכל שכן שאין נעשה חליפין עיין שם בתוספות בד"ה אלא. ומה שקשה ביותר הוא החלוק שמחלק הגאון בין החלפה לקנין. החלוק הזה החלפת שווי חפץ אחד בשווי חפץ אחר, והוא מה שנקרא חליפין במובנו העקרי, ובין חליפין מדומים שאינן אלא „סמל הקנין" והוא מה שנקרא קנין סודר בתלמוד וקנין סתם אצל הגאונים והראשונים, הוא הוא ההבדל שרבים מהראשונים מבדילים בענין פירות שעד כאן לא אמרו שאין פירות נעשה חליפין אלא בתורת קנין סודר שנותן פרי כדי לקנות בו פירות אחרים ולא בשמחליף פירות בפירות, עיין רמב"ם הלכות מכירה ד', א' ותוספות ב"מ מ"ו, ב'. אולם הגאון צועד עוד צעד בהגדר ענין זה ואומר שגם במטבע חליפין במובנם העקרי קונה ומה שאמרו אין מטבע נקנה בחליפין הוא בקנין סודר. אבל לא אדע איך יפרש הגאון הסוגיא דב"מ מ"ה, ב' שבשמכר לו דינר זהב בעשרים וחמשה דינרין של כסף אף על פי שמשך את הדינר זהב לא קנה דינרי כסף, שאין מטבע נקנה בחליפין והרי ברור שמקח כעין זה הוא החלפה גמורה ולא קנין סודר. וכן אי אפשר להעמיד הסוגיא שם מ"ו, א' לפי דברי הגאון שמה קושיה היא משהיו חמריו וכו' שהיא החלפה על האומר שאין מטבע נקנה בקנין סודר. גם קשה להבין כוונת דבריו, דאי יהיב דמי מקח הוא, שבודאי לא כוון לומר, שאם נתן הכסף יקנה משום כסף גם אם אין קונה משום חליפין, שהרי במטלטלין מדבר ואין כסף קונה. ובתשובת ר' נטרונאי הנ"ל הלשון, והמוכר מקח לחבירו, פשוט וברור אבל, מקח הוא, שבתשובה זו אין לה מובן כלל.

החלק השני של התשובה שבו מתחיל הקטע שלפנינו (כפי אשר נראה לקמן איננה תשובה בפני עצמה) הוא בענין חליפין של מטלְטלין וגם בו דברים שפרושם קשה מאוד. הגאון אומר, הא דאמר שמואל (קדושין כ"ב, ב') עבד כנעני נקנה

עליה ולא למח[יי]ה ביה כל עיקר ולא [למתבע] שם מידעם מינה ולא אחריות

ב׳, א׳

. . . . ביום פל׳ במקום פל׳ אתא לקדמאנא פל׳ בר פל׳ וכן אמ׳ דארעא פל׳ דאיתה בדוכתא פל׳ דילי היא ואיתה השתא ביד פל׳ בר פל׳ בגזילותא או באגירותא או דאנא מניתיה וכל אימתיא דניחא לי תבענא יתיה בדינא ~~ומב~~ ומהנפיקא לה מן ידיה וכתבנא מא דאמ׳ פל׳ דנן בר פל׳ וחתמנא עליה ויהבנא ליה דליהוי בידיה לזכו ולראייה

כמלת אלשטרות לרבינו האי גאון בן שרירא זצ״ל והדא תדביר אלטלאק

אדא אראד רגל יטלק יקום ויאכד קלם וימד ידה אלי אלכ[אתב]. . . . . ל. . . . .

1. ביום.] עיין בהפתיחה.

5. אימתיא.] כל זמן וזמן; הרבים מן אימתי ואף שאינו שם דבר.

10. כמלת.] תרגום העברי של ה׳ שורות אלה הוא: נשלם ספר השטרות לרבינו האי גאון בן שרירא זצ״ל (עיין הפתיחה) וזה הוא סדר הגט. אם רוצה אדם לגרש יעמוד ויקח קולמוס ויפשוט ידו אל הסופר. . . . כאשר הקטע לקוי כאן קשה לעמוד על פרטי הדברים ואולם נראה שבימי הגאונים היה הבעל מביא הנייר והקולמוס ומסירת הקולמוס להסופר ולהעדים הוא לעשות פומפי לדבר שהם שלוחי הבעל, ועיין סדר הגט של הרא״ש בטור אהע״ז קנ״ד ובסדרי גטין של האחרונים. ובח״ג נ״ח תשובה לר׳ צמח גאון: באמירה סגיא ולא צריך לא ליתן קנין ולא ליתן קולמוס לבעל וכו׳.

ב׳, ב׳

בת פל׳ דהות אינתתי פאן כאנת
ארוסה יקול ארוסתי מן קדמת
דנא ובדין תהוי שריא ושביקא
ורשאה ושליטא בנפשה למהך
להתנסבה לכל גבר די תצבי ואנש לא
ימחא בידה מן שמי מן יומא הדין
ועד לעלם: פאדא פעל דלך
יתנאולה מנה אלכתאב י. . דחה מן ידה
תם יעוד ויאכד אלקלם וימד ידה אלי
אלשאהד ויקול לה הדא אלקול הא לך
חתום באגרא שיבוק[א ד]פל בת פל׳
די הות אנתתי או ארוסתי מן קדמת
דנא אלי נהאיתה: תם ינאולה לה
וירגע אלי אלכאתב ויצאפחה ויקול לה
. . . . פמ. . .
. . . .

1. פאן.] תרגום סדר הגט כך הוא. ואם היתה ארוסה יאמר ארוסתי, מן קדמת דנא וכו׳. ואחר שעשה כך–לאחר שכתב הסופר את הגט–יקח ממנו את השטר. . . מן ידו ואחר כך יחזור ויקח הקולמוס בידו ויושיט ידו אל העד ויאמר לו כזאת, הא לך חתים באגרא שיבוקא וכו׳ עד הסוף. ואז ימסור אותו לו (העד ימסור את הגט להבעל אחר שחתם) וילך שנית אל הסופר ויאחזנו בידו ויאמר לו. ונראה שבימי הגאונים הסופר היה אחד מן העדים וזהו מה שנאמר כאן שילך שנית אל הסופר ויאחזנו בידו, עיין מה שכתבתי בהערה י׳ לעמוד ב׳, א׳.

ולפעמים הוסיפו לא לבד נגד דעת הראשונים אלא גם נגד ההלכה הפשוטה, עיין לדוגמא ספר השטרות נ"ה סוף סימן ל"ה: ויהב לה תריסר זוזי ופלגא מוהרא דחזו לה מן אוריתא, וטעות זו בולטת שכתיבת י"ב וחצי ליבמה היא מדרבנן כידוע–עיין יבמות ל"ט, א'–ואין ספק שמן אוריתא הוא אשגרא מכתובת בתולה, וצ"ל מדרבנן או צריך למחקו כל עיקר. גם הלשון „מאתן זוזי" בנוסח הכתובה של ס' השטרות הוא הלשון שהרגילו בו בני א"י ובני איירופא ואולם הגאונים השתמשו בהלשון „כ"ה זוזי", וברור שהסופרים שנו הלשון המקורי כדי להתאימו עם הלשון השגור בפיהם.

א', א'

. . . . בהדא ויהבנא
[ליה] רשותא למפרע כל חובות ואנאס
. . . . אדא ית. . . . .. בני אדם
. . . נפשיה למאן דאית. . . . נטוריה
לדילהון ולאיקומי בסיפוקיהון [ובפרנסתיהון]
ובכל צרכיהון ואוזנקיהון לפום דצריו[ך]
עידנא בעידאניה ולמפרע כל חוב דאית
עליהון דחזי מן דינא למיפרע יתיה
וכל דמיצטרכא מילתא לקרוביה לדינא
יהבנא ליה רשותא לפל' אפטרפא דנן
לאקבועיה זמנא ולקרוביה לדינא

2. ואנאס.] תביעות על נכסי היתומים מאנסים ותקיפים.

4. נטוריה.] נראה שצריך להשלים, למאן דאית [בידיה] נטוריה לדילהון, פרוש לתבוע לפני בית דין כל איש אשר יש בידו פקדון מנכסי היתומים.

5. ולאיקומי.] צ"ל ולאוקומי.

6. ואוזנקיהון.] הוצאות שלהן, עיין מה שכתבתי בגעאניקא ב', רי"א הערה ב' על שורש מלה זו.

11. לאקבועיה זמנא.] עיין שטר קבע זימנא בהירחון האנגלי המשך חדש ד', כ"ה.

ולמתבעיה בדינא ולמידן ולמיזכא
בקציתיה ולקיומי זכואתא ורשואתא
ולבטולי זימנא ולמ. . . . . .

א׳, ב׳

אילין ~~ולמקבר~~ ולמקרב ליה קבלתא
דצריך למש[ד]רי עליה התראה א. . . .
שאקיל ומא. . . . [דמ]יצטרכא מילתא
לאש[בועיה ו]למגזר באנפיה. . . . . .
[בין מאן] דחאזי למיכתב ליה שטר
[אבי]זריה בין מאן דמשלים בין מאן
דקאים בדינא למיכתב ליה ראייה
וזכואתא כתיב ליה פל׳ [דנן] דין אפוטרפא
וכל מאי דעאביד פל׳ דנן מן כוליהון
אילין מילי לית להון ליתמין אילין
כד אגדלין ולא לשום אדם מחמתהון לא
קרוב ולא רחוק לא בית דין גדול ולא
הדיוט ולא לאדם בעולם לערעורי

13. בקציתיה.] מלה ערבית (עיין אפטוביצר בהירחון שם נ׳) ומשמעה דין ודברים, באנגלית law-suit ובאשכנזית Prozess. ורשואתא.] שם נרדף עם זכואתא, ובמקרא רִשְׁיוֹן, עיין עזרא ג׳, ז׳ רשיון מלך פרס עליהם, על פי הכח שנתן להם מלך פרס.

14. ולבטולי.] ואם הוא לטובת היתומים יבטל זמן הנקבע. ולמי...] עקבי האותיות ס״ר עוד נראים אולם, למיסר, אין לו פתרון כאן.

1. קבלתא.] =קובלנא.

2. התראה.] עיין שטר קבע זימנא בהירחון האנגלי ד׳, כ״ה: ואתרו ביה כאורח דינא, ועיין גם כן גולאק, אוצר השטרות שכ״ב–של״א.

4. ולמגזר.] גזירתא הוא החרם שתקנו הגאונים במקום שבועה מן התורה, עיין אפטוביצר בהירחון האנגלי ד׳, מ״ט.

6. אביזריה.] עיין נוסח שטר זה מספר השטרות לר׳ האי בהפסגה ג׳, מ״ט–נ׳ ובספרו של גולאק סימן רע״ח.

8. דין.] הסופר תלה בין השיטות המלה דנן אולם לא מחק דין.

11. אגדלין.] צ״ל אגדלון.

13. לערעורי.] עיין שטר אפטרופא בהירחון האנגלי ד׳, כ״ט: ופטרינן לפל׳ דנן אפוטרופא דיתמי אלין מן שבועתא ומן גזירתא... ומכל טַענתא וערערתא.

להפוך בנוסח זה הנסתר, פטר ותריך, למדבר בעדו, פטרית ותרכית והנסתר, דהות, לנוכח, דהוית, אלא שדהות שבהגטים העתיקים ובנוסח הגט שבהקטע מוכחת שדברי רבא נאמרו בדיוק. והדעת נוטה שרבא–או רב–באמת שנה נוסח הגט מלשון מדבר בעדו ללשון נסתר–ואין רחוק לומר שהשפעת הארמיים שבבבל גרמה זו–אלא שלא נתקבל נֻסחו ורק בהבטוי, דהות אינתתיה, שאין אלא ליפוי הלשון לבד לא חשו להשתמש בלשון נסתר כמו שהתקין הוא. ובאמרי שלא נתקבל נוסח הגט של רבא, כוונתי לאמר שלא נתקבל כלו ואולם נתקבל חציו וכאשר אנו רואים מנוסח הגט שבהקטע יש שהשתמשו בלשון נסתר בהחלק שמדבר מהאשה ובמקום הוית, תהויין, תיצביין בידיכי שבספר השטרות לר' האי–הפסגה ג', מ"ח–ובנוסחי גטין של הראשונים לפנינו בהקטע, דהות, תהוי, תצבי, בידה כולם לשון נסתר. ולפי דרכנו למדנו שסופר כ"י זה העתיק נוסח הגט ממקור ישן שקדם לזמנו של ר' האי שאין עולה על הדעת שלא חשו הבאים אחריו לדבריו בדבר הנוגע לעיקר נוסח הגט.

ראויה לתשומת לב היא העובדא שבנוסח גט זה לא נמצא לא הבטוי הרי את מותרת לכל אדם ולא ודן דיהוי ליכי מינאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין. והנה במה שנוגע להבטוי הראשון כבר העירו הראשונים (עיין ר"ן במקומו) שאחרי שכותבין למהך, להתנסבא אין צורך בהרי את ובהג' הגטים היותר עתיקים (עיין לעיל; הגט משנת אלף כ"ח לא זכרתי למעלה שבו התבה שלפני אנתתי נקרעה) איננו וכן השמיטוהו הרי"ף ורש"י ובה"ג לפי נוסח הוצאת הילדעסהיימער, אבל אין אפילו אחד בין הראשונים או גט אחד עתיק שלא נמצא בו גופו של גט לפי דעת ר' יהודה והוא ודן וכו', ומפורש אמרו בגמרא שם בגטין, בעינן ודן וכו' הכא נמי בעינן. ומכל מקום אפשר לומר שבגמרא לא אמרו אלא שאין ראייה מדברי רבא שלא בעינן ודן ואף שבאמת אפשר שכן הוא, או שהמלה ודן, או ובדין כאשר הוא בהקטע, (ובגמרא אמרו לא ליכתוב ודין דמשמע ודִין אלא ודַן) דייה והמלים דיהוי ליכי וכו' אינן אלא ליפוי של שטר. ועיין ראש נדרים שאמרו, ע"כ לא קאמרי רבנן דלא בעינן ידים מוכיחות אלא לגבי גט דאין אדם מגרש אשת חבירו, ולפי זה לחכמים שהלכה כמותם אין צריך לודן, ועיין בר"ן שכתב שזו היא דעתו של הרמב"ם ולכן לא קשה על נוסח של הקטע.– הכתיב „להתנסבה" במקום „להתנסבא" שבגמרא גטין שם, אצל הראשונים ובגטין עתיקים הוא על פי מה שנהגו בארץ ישראל בימים קדמונים שהשתמשו בה' בכל אלו התמונות של השמות המסיימות בקמץ גדול.–מן שמי, נמצא רק בנוסח הגט של ר' האי ואולם, יומא הדין, במקום יומא דנן מיוחד להקטע ובכל נוסחי גטין ובגטין עתיקים, דנן, במקום הדין. ורואה אני ב„הדין" השפעת ארמית של בני ארץ ישראל ש„דנן" היא תמונה מיוחדת לארמית של בני בבל וכבר הערותי למעלה על, להתנסבה, בכ"י זה שהוא כתיב של בני א"י, בנגוד להתנסבא שבשאר נוסחי גט שהוא הכתיב הנהוג בבבל. ובגעאניקא ב', קס"ו–קס"ז הערותי על

העובדא שהארמית שהשתמשו בה בנוסחי גטין היא ארמית של ארץ ישראל, ומכל מקום יש שכתבו, דנן, שלא רצו לכתוב ודַין וּדִין שממשמע גם ודין וכן נמנעו מלכתוב עוד הפעם, ודַן, חסר שהוא כתיב שלא הרגילו בו כלל.

הקטע הזה מחליט הדבר שכ"י ספר השטרות שבאוצר הספרים שבפטרסבורג הוא לר' האי בן שרירא ולא לר' האי בן דוד כאשר התעקש הארקאווי לאמור במאמרו בהאסיף ו', קנ"ג–קנ"ד ושנה דבריו בהפסגה במקום הנ"ל ושלש אותם באוצר ישראל ד', צ"ז. ובמקום האחרון רגז ושחק על דברי בגעאניקא א', קע"ז שייחסתי ספר זה לר' האי בן שרירא והנה עתה לפנינו שני עדים לקיים דברי, כ"י זה וכ"י אוקספורד סימן 2808 (והוא הכ"י שהיה ביד ווערטהיימער, עיין גנזי ירושלים ג', א'–ג') שבשניהם נאמר בפרוש שהוא לר' האי בן ר' שרירא. וגם אם היה כתוב מפורש בכ"י פטרסבורג שהוא לר' האי בן דוד היינו אומרין אין דבריו של אחד במקום שניים וקל וחומר שאין לפסול עדותן של שתי כתבי יד משום שבכ"י השלישי לא נזכר אביו של ר' האי ונהפוך הוא שבדברי הראשונים סתם ר' האי הוא בן ר' שרירא ולא אחר. ואין צריך להשיב על הראייה „הגדולה" שלו שבכ"י פטרסבורג לא נמצאו אלא כ"ח שטרות וכבר ספר השטרות של ר' סעדיה החזיק ארבעים, שמתוך הכ"י עצמו מוכח שאינו אלא קטע ולא ספר שלם שחסרים בו שטרות הרבה כשטר מכירה, שטר שותפות, שטר פשרה ואפשר שהחזיק הרבה יותר מארבעים שטרות. ובקובץ נוסחי שטרות להגאונים שהוציא אפטוביצר ישנם בו י' שטרות ורק אחד מהם–שטר אפטרופא–נמצא בכ"י פטרסבורג. אמנם צדק הארקאווי באמרו שספר השטרות לר' האי לא היה לפני הרב אלברצלוני ואולם כבר נדע שלא כל ספרי הגאונים באו לידי חכמי ספרד וזה אחד מהם. סוף דבר אין להטיל ספק בדבר שר' האי בן ר' שרירא חבר ספר השטרות ולא ר' האי בן דוד, שלא נודע ממנו שום ספר שחבר. והארקאווי מייחס לו ספר בחכמת העבור נגד הקראים וגם בזה לא כוון אל האמת שלא הוא אלא ר' האי בר נחשון הוא שחבר ספר זה, עיין געאניקא א', קס"א–קס"ב ובארנשטיין, מחלקת רב סעדיה גאון ובן מאיר, קמ"ד הערה א'. האומנם ה' הארקאווי שלא היה בעל הלכה לא הרגיש שלכאורה ראייה מוכרחת לדבריו שספר שטרות זה אינו לר' האי בן שרירא שהרי בנוסח כתובת אשה שם נאמר, מוהר בתולתיך מאתן זוזי מזוזי (טבי ותקילי כך צריך להשלים, עיין ס' העתים י' והארקאווי לא השלים כראוי) דחזו ליכי מדאורייתא, וכבר ידוע שלדעת ר' האי בן ר' שרירא כתובה מדברי סופרים, עיין ג"ה ע"ג (ועיין גם כן תשובת הגאון במכריע ס' מ"ב אולם היא איננה לר' האי כמו שכותב מיללער בהמפתח שלו עמוד רל"ד סימן תמ"ב אלא לר' שרירא ומיללער מעתיק: אבי אבינו וזה אי אפשר שאלו ב' תיבות הן בהשאלה וברור שארונא הוא ט"ס במקום אדונו=אדוננו ולא במקום אבינו) ואם כן ע"כ ספר זה הוא לר' האי בן דוד או ר' האי ב' נחשון. אולם אין בזה כדי להוציא הספר מחזקת בעליו, ר' האי בן שרירא שאין ספק שהסופרים באלה הארצות שהיו כותבים, מדאוריתא, לא נמנעו מלהוסיף מלה זה בהעתיקם נוסחי כתובות להראשונים

כג

מספר השטרות לר׳ האי בן שרירא.

ב׳ דפים קטנים בודדים ארכם י״ז וחצי ורחבם י״ב, מסמנים T.-S. Loan 100 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

השטר הראשון חסר בראשו ובסופו והוא שטר מנוי אפוטרפוס על ידי בית דין. נוסח שטר זה שונה הרבה מהנוסחאות שנודעו לנו עד כה מספרי הראשונים ומכתבי יד. ביחוד ראוי לתשומת לב שהחלק היותר גדול שבו הוא יפוי כוח של האפטרופוס לפרוע חובות היתומים, לעמוד לפני בית דין כמורשה מן היתומים ולכתוב שטר מחילה בשמם. בשטר אפטרופא שבספר השטרות לר׳ יהודה אלברצלוני עמוד ז׳ לא נזכר מכל זה דבר אלא שבדרך כלל נאמר שם, ומסרנו בידו כל הנכסים לעשות בהן מה שראוי לו. . . . ולא יהא כח בשום כל אדם למחות בידו מה שיעשה בנכסים לצורך היתומים, וקרובים דברים אלו להדברים בנוסח שטר אפטרופא שבספר העטור א׳, ע״ט, א׳; ויהא ליה רשותא למיעבד ולמיזבן כל מידי דמצטרך ליתמי. גם בנוסח שטר זה שבקובץ, שטרי דבי דינא דבבבא דמתיבתא, שהוציא אפטוביצר מכ״י ספר האסופות בהירחון האנגלי המשך חדש ד׳, כ״ג–נ״א לא נמצא אלא שהאפטרופוס ידין עם כל מי שיש לו הלואה או פקדון אצלו מאבי היתומים (עיין שם כ״ט) אבל לא שבידו לפרוע חובות היתומים. פטור האפטרופוס משבועה נזכר גם בנוסח שטר זה שבספר העתים ובקובץ הוצאת אפטוביצר אבל לא בעטור. והנה בגמרא גטין נ״ב, ב׳ קבעו הלכה מנוהו בית דין ישבע, וכן פסקו כל הראשונים עיין שם בתוספות בד״ה הלכה ובטור ר״צ ולפי זה אין מקום לפטור שבועה זו אלא שבדורות האחרונים ייפו כח האטרופוס כי נמנעו בני אדם נאמנים ובעלי נכסים להזדקק לאפטרופסות, עיין שם בספר השטרות, שכך ייפינו את כחו לפי שלא (רצה, כך צ״ל) ליכנס באפטרופסות זו כי אם על תנאי. לשון השטר כולו ארמית חוץ מהבטויים הטפוסיים, בני אדם, א׳, א׳ שורה ג׳, לא קרוב ולא רחוק לא בית דין גדול וכו׳ שבא׳, ב׳ שורות י״א–י״ב. הבטוי לא קרוב ולא רחוק נודע לנו ממקומות אחרים, עיין לדוגמא ספר השטרות סוף עמוד ל״ח אולם הבטוי, לא בית דין גדול ולא הדיוט, חדש הוא לי. ונראה שהשתמשו בו רק בבבל שבית דין גדול הוא בית דין של הגאון (עיין געאניקא א׳, י״ב, ב׳, שפ״ו ואפטוביצר במקום הנ״ל ל״ה–ל״ו) ובמדינות אחרות כל בתי דינים היו שוים במעלה.

השטר השני שנשמר כולו הוא שטר מחאה וזה תרגומו בעברית. ביום פלוני במקום פלוני בא לפנינו פל׳ בן פל׳ וכך אמר, קרקע פל׳ שבמקום פל׳ שלי הוא ועתה הוא ביד פלוני בר פל׳ בגזילות או בשכירות או שמניתיו–לפקח

עליה—וכל זמן שארצה אתבע אותו בבית דין ומוציאה מידו, וכתבנו מה שאמר פל׳ ב׳ פל׳ וחתמנו עליו ונתנו לו שיהי בידו לזכות ולראיה. ומה שיש לתמוה בנוסח שטר זה הוא שהעיקר חסר מן הספר או בדיוק ששני העקרים של שטר מחאה חסרים בו, א׳ שמפני אנסו ותקפו של המחזיק אינו יכול לתבוע אותו עכשיו לפני בית דין, ב׳ שהוא מוחה בתוך ג׳ שנים, ובנוסחי שטר מחאה שבספרי הראשונים (ספר העתים נ״ח, עטור סוף מודעה נ״ד, ד׳) ב׳ עקרים אלה הוא גוף שטר מחאה.

ב׳ שטרות הראשונות הם מספר השטרות לר׳ האי בן ר׳ שרירא—עיין למטה— ואחר כך הוסיף הסופר ממקור אחר נוסח גט וסדרו, מהראשון נשמר רבו ומהשני רק קצתו. נוסח גט שונה מנוסחי הראשונים ולחשיבות העניין הנני להעיר על איזה פרטים גדולים וקטנים. ב׳ שורה א׳, דהות אינתתי (ובשורה י״ב די הות) מן קדמת דנא. בכל נוסחי גטין של הראשונים, אנו מוצאים דהוית או בשתי תיבות די הוית והוא בעברית, שֶׁהָיִית ולא דהות=שֶׁהָיְתָה בעברית, עיין נוסח הגט לר׳ האי בהפסגה ג׳, מ״ח, הלכות גדולות (בהוצאה ראשונה, והוית טעות סופר במקום דהוית ובהוצאת הילדעסהיימער של״ט, דהווית), רי״ף סוף גטין ורש״י שם פ״ה, ב׳. אולם בהגטין היותר עתיקים, משנות אלף פ״ח וקכ״ח (עיין בלוי, גרושין אצל היהודים חלק ב׳, א׳ וג׳) דהות כמו שהוא בקטע זה. ודע שהחלוק הזה הוא חלוק גדול בענין גופו של גט. כל השטרות העתיקים וביניהם גם אלה שנכתבו סמוך לחרבן הבית הראשון ושנתגלו בימינו במצרים נכתבו בלשון של מדבר בעדו נוכח הצד השני, בנגוד לשטרות הבבליים הקדמונים שהם בסגנון רשמי ובלשון נסתר. ויוצא מן הכלל הוא נוסח גט שהתקין רבא (הראשונים גורסים רב ובכ״י מינכען רבין) אשר לפנינו בגטין פ״ה, ב׳ בלשון זה. איך פלניא בר פלניא פטר ותריך ית פלוניתא (בכ״י מ׳ לנכון, פלניתא) אינתתיה דהות (יותר יפה מדהוה בכ״י מ׳) אינתתיה מן קדם דנא מיומא דנן ולעולם. וכבר הרגיש הר״ן בחדושיו על הרי״ף בהזרות שבנוסח זה והוא אומר, האי לישנא לאו דוקא דכוון דספר מקנה בעינן צריך שידבר כדאמרינן—יבמות קט״ו, ב׳—בההוא גטא דאישתכח בנהרדעא אנא אנדרונילא פטרית ותרוכית יתיכי. ולא ידעתי למה הביא ממרחק לחמו ולא מהמשנה והגמרא שם בגטין שאמרו, גופו של גט הרי את מותרת לכל אדם. . ודן דיהוי ל י כ י מ י נ א י. . . . למהך להתנסבא לכל גבר ד י ת צ ב י י ן, שאין עולה על הדעת שנוסח הגט יהי מורכב מלשון נסתר ומלשון מדבר בעדו והמאמר, ודן דיהוי ליכי מינאי, מוכיח שראש הגט מתחיל, א נ א. . פטר. . י ת י כ י. גם לא העיר הר״ן על המשנה שם ל״ד, ב׳ שלכאורה דברי רבן גמליאל, שיהא כותב איש פלוני וכל שום שיש ל ו אשה פלונית וכל שום שיש ל ה, מראים שהגט נכתב בלשון נסתר. אולם ברור שלשון המשנה שם הוא שלא בדיוק קצת ומשום שהתחיל, בהיה כותב, בלשון נסתר סיים, בשיש לו. ובירושלמי שם על אותה המשנה אמרו בפרוש, אמר ר׳ אילי בתחילה צריך לומר: א נ י פלוני שמיהודה עם כל שם שיש ל י בגליל. אבל במה שנוגע לנוסח הגט של רבא לא בלבד שקשה שצריך

א׳, א׳

לאברהם בר יצחק בר אברהם בר דויד
בר יצחק נ"ע הידוע באבן אבלקרה

שאילות לאלפאס........

ושאילות לש.... אלפאסי שמואל ראש ישיבה

ושאילות ר׳ שמואל ראש ישיבה

ושאילה לאסמעיל לר׳ שמואל ראש ישיבה

א א

ושאילה לאסמעיל לר׳ האיי ראש ישיבה

וסאולין

שאילאתא אילין דבני פאס דבמערבא נפקו לקדמנא לבאבא דמתיבתא לבית דינא דמ[ורנא ורבנא] שרירא ראש מתיבתא בריה דמרנא ורבנא חנניה ראש מתיבתא בריה דמר[נא ורבנא יהודה] ראש מתיבתא ועייננא בהון וקמנא עליהון ופסק יתהון מרנא ורבנא ה[אי בריה] דמרנא ורבנא שרירא ראש מתיבתא במעמד רבנן דמתיבתא כ[ולה]................

[שאי]לה תנן השולח גט לאשתו והגיע בשליח או ש[שלח אחריו שליח וכו׳

ואמרינן עלה בגמר]א אמ׳ אביי נקיטינן שלוח מתנה כשלי[ח הגט ....

.... הוא דאמ׳ ש ....

2. שמואל.] הוא ר׳ שמואל בן חפני גאון סורא ועיין הפתיחה.
3. לאברהם.] נראה שפרושו שהקובץ הזה הוא לאברהם ולא שהוא לשון קצר במקום, ושאלות לאברהם, ועיין הפתיחה.
4. אסמעיאל.] בערבית הוא ישמעאל. 7. וסאולין.] סאל בערבית הוא שאל בעברית ובארמית.
9. ורבנא.] לא השלמתי, האי בריה דמרנא ורבנא, שהשורה קצרה מהכיל כל תבות אלה, עיין הפתיחה.
12. תנן.] משנה גטין ל"ב, א׳. 13. בנמרא.] גטין ל"ב, ב׳ ולפנינו הגרסא, שליח מתנה הרי הוא.

א׳, ב׳

. . . .
. . . . [אפט]ורפים לא קאני ואו נוכרא. . . . .
. . . . [שי]יר המצוה כלום ליורשיו והנך קרובים . . . .
. . . . [הכותב]כל נכסיו לאשתו לא עשאה אילא אפטורפה פ[שיטא בנו גדול לא עשאו אלא]
אפטורפים בנו קטן מאי איתמר אמ׳ רב חנילאי בר אידי אמ׳ שמואל אפי[לו בנו קטן המוטל]
בעריסה לא עשאו אילא אפטורפיה. גמרנן דכל בנו כי כאתיב ליה כולהו ניכסיה. . . . .
יורשיו לא קאני ואף על גב דקימא לן כר׳ יוחנן בן ברוקא שאם אמר על בן בין הבנים יירש . . . . .
דבריו קיאמין הני מילי למהוה לשון ירושה כלשון מתנה ולאפוקיה מן המתנה על מה שכתוב
בתורה ולמימר דלא דאמי לאומר בתי תירשני במקום שיש בן ולעולם היכא דאיכא למימיר
לא עשאו אילא אפטורפס אמרינן אבל היכא דמפריש דלא אפטורפס עשיתיו או דפאטר להו
ליורשיו לשון ירושה בדיליה כלשון מתנה דאמי . . . . מפרש דאשתו ארוסה ואשתו גרושה
אם כותב להן כל נכסי מתנה היא ולא ליורשים ואו כאתיב לאשתו נשואה אצל ה[בן]
או לאשתו נשואה אצל הבת אפטורפים היא וכל שכן אצל בניה ואצל בני הבעל דכיון דאיכא [למימר]

4. הכותב.] בבא בתרא קל״א, ב׳.
5. קטן.] בספרים הקטן אולם בכ״י כמו שהוא בהקטע עיין דקדוקי סופרים.
6. לא–אפטרופיה.] בספרים ובכ״י ליתא ואולי שהן דברי הגאון.
7. דקימא.] בבא בתרא ק״ל, ב׳.
11. בדיליה.] הד׳ בספק ולא אתפרש לי המאמר הזה.
12. ואו.]=ואי. דאשתו.] בבא בתרא קל״א, ב׳.

מערבא אמ׳ ר׳ שמואל בן סוסריטא מפני שמסריחות בנתיים לבדו ולא מילה שלא בזמנה הבאה בקל והומר. הכין כתב אדוננו האיי גאון ז״ל בפירושה מילה אינה דוחה יום טוב אלא בזמנה ומי שעבר שמיני שלו אינו נימול ביום טוב ותנן קטן נימול לשמנה לתשעה לעשרה ותאני לה יום טוב אחר שבת נימול לי״ב. . . . לו יום טוב שני אינה דוחה דהא תאני שני ימים . . . . . . לראש השנה נימול לי״ב מנא הני מילי. ו. . . תא דעיקר דילה בגמ׳ דביצה צולין דתנן העצמות והגידין והנותר ישרפו וכול׳ שאין דוחין לא את השבת

17. לבדו.] שבת סוף כ״ד.
20. ותנן.] שם קל״ז.
21. לה.] צ״ל בה.
22. לי״ב.] צ״ל לי״א.
24. דתנן.] פסחים פ״ג, א׳. שאין.] לפנינו שאינן.

כב

תשובה לרבנו האי.

דף אחד נייר ארכו י' וחצי ורחבו כ"ג וחצי מסמן T.-S. Loan 101 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

התשובה שלפנינו קטועה ולקויה היא וקשה לעמוד על תכנה ואולם הקטע מעניין אותנו בזה שהוא שריד של תכריך גדול שהכיל הרבה תשובות לגאונים וקדמונים וביניהן תשובות לחכמים שאינם ידועים לנו ממקומות אחרים. בראש הדף והוא כפי הנראה הדף הראשון של הקובץ, רשם הסופר שיש בו תשובות לאלפסי, לר' שמואל ראש ישיבה, לאסמעיל ולר' האי. ודאי גמור הוא שאלפסי הוא ר' יצחק בעל ההלכות וקרוב לודאי ששמואל הוא ר' שמואל בן חפני גאון סורא ואף שאינו מן הנמנע ששמואל זה הוא „שמואל בן עלי ראש ישיבה של גולה" בן דורו של הרמב"ם עיין עליו פוזנאנסקי, גאוני בבל אחרי ימי הגאונים, (אשכנזית) י"ט-ל"ו. שם חדש לגמרי בין מחברי תשובות הוא „אסמעיל"=ישמעאל בעברית, וכן לא נודע לנו מי הוא, אברהם בר יצחק בר אברהם בר דויד בר יצחק נ"ע הידוע (=הנקרא) באבן אבלקרה, הנזכר בשורה ג' של עמוד א'. הדבר מוטל בספק אם לאברהם וכו' פרושו, ויש בספר זה שאלות לאברהם, אם שקובץ זה הוא שייך לאברהם.

יחסתי התשובה שבהקטע לר' האי כי ברור לי שיפה השלמתי בשורה ט' של עמוד א'. ונראה שלא הוא נשאל מחכמי פאס אלא אביו ר' שרירא וזה האחרון משום שהיה זקן מופלג או כדי לחלוק כבוד לבנו לא נפנה להשיב והשיב ר' האי. ומה שמביאיני לידי השערה זו הוא שבשורה ז' אי אפשר להשלים בסופה, דמרנא ורבנא האי ראש מתיבתא בריה דמרנא ורבנא, כי קצרה התשובה מהכיל כל אלו התבות ושורה ח' מתחלת שרירא ואם כן נשאלה השאלה ממנו ולא מבנו. אולם מידי ספק לא יצא הדבר שאפשר שהסופר השמיט בטעות דלוג התבות, דמרנא ורבנא האי ראש מתיבתא בריה; עיין כעין זה ג"ה קט"ו סימן תי"ח.

ב׳, א׳

II ויגמע אלאטראף עלי כתפה אלשמאל ואלבאקי מספל מן אלרדי עלי אליד אלימני גאיז רפעה עלי אלכתף אם לא ודכרתם אנכם ראיתם אדא רפע אלגאנב אלאימן הדה אלתגטיה הי אלמסמאה במרזב ואן כאן אללאבס אנמא קצד פי רפעה אן יתחסן בה הל הו גאיז אם לא

פאלגואב אנה לו תבת אנה הדא אלתרדי הו אלמסמא במרזב וכאן אלמתרדי ליס הו קאצדא גמע אלאזאר לציאנתה או לחפטה ואנמא ירי פי דלך תגמלא ותחסנא ואן הדה אלתגטיה אחסן קד נץ עלי אטלאק דלך והו קולהם ען כמרזב אמ׳ רב אשי נקוט האי כללא בידך לכנופי אסיר להתנאות בו שפיר דאמי כי הא דרב שישא בריה דרב אידי מתנאה בסדינו ונחן ואם לא כנא נלבס הדא אללבאס ונתרדי הדה אלתרדיה ומא נאזע פי דלך אחד מן אלמתאיב ואנמא רגל מן מצר וכאן יטהר אלאמתנאע מן דלך ויקול הדא הו אלדי קאלו אמ׳ רב יצחק בר יוסי אמ׳ ר׳ יוחנן היוצא בטלית מקופלת ומונחת לו בש על כתיפו בשבת חייב תניא נמי הכי סוחרי כסות אין יוצאין בטלית מקופלת ומונחות על כתיפן ולא סוחרי כסות בלבד אמרו אלא כל אדם אלא שדרך סוחרי כסות לצאת בכך

והדא הו בעיד גדא לאן הדא אלקול פי צפה מא יחמלה אלבזאז עלי ענקה אלתיאב אלמטוי. . . . . יע

1. וינמע.] עיין בהפתיחה התרגום העברי של תשובה זו.

4. במרזב.] שבת קמ״ז, א׳.

10. אש׳.] לפנינו פפא...כל אדעתא לכנופי אסור כל דלהתנאות שרי ובכ״י מינכען ובר״ף כל אדעתא דלהתנאות שפיר דמי ועין דקדוקי סופרים.

16. יוסי.] שבת קמ״ז, א׳ ולפנינו יוסף...מונחת...חיב חטאת.. היוצאים בטליתות מקופלות ומונחות על כתיפן בשבת חייבין חטאת...אלא שדרכן של מוכרין לצאת כאך ובר״ף ובכ״י א״פ גם כן כמו שהוא בהקטע, סוחרי כסות במקום מוכרין שבספרים.

22. יע.] יפה שיער ידידי דוקטור ר׳ שאול גיטעלזאהן שצריך להשלים ללביע „למכירה״ והנני אסיר תודה לו על זה ועל עזרתו שעזרני בהעתקת התשובות הערביות לעברית.

פאמא קולהם עולא איקלע לבי אסי בר היני ו[בעו מיניה] מהו לעשות מרזב בשבת מאי מרזב אמ׳ ר׳ אלע כישי ככליאתא ותפסיר כישי ואצח פי לגתנא[והו]

ב׳, ב׳

מן כתאב אלמפתח לר׳

אלבקה ואלחזם ואלגרז אלמשדודה מן אלבקל וגירה ותגדון אנהם פי אלתלמוד הדרא ביה איהי אפילו כישא כישא דירקא הדרא   בעץ מן מעאני שבת לרבנא נסים יחי לעד. מותיבי רבן שמעון בן גמל׳אומ׳ תינוקות מסדירין פרשיותיהן לאור הנר הדה אלתיובתא קד ורד פיהא אנפצאלא פי תלמודנא ופי תלמ׳ ארץ ישראל   אנפצאל אכר טריף והכדי קאלו אילין בעיי דטפי בוצינא ואילין לא באעי דטפי בוצינא ושרח דלך הו אן אלתינוקות יסתתקלון אל דרס וישתהון אן ינטפי אלסראג ונחן עלי תקה מנהם אנהם לא יצלחון אלסראג ולדלך אגאזו להם אלקראה לאור הנר דליכא למיחש שמא יטה החזן לא יקרא דחישינן שמא יטה לאנה לא ישתהי אן תטפי אלסראג ויעטלון אלתינוקות מן אלדרס   אין מוקצה לר׳ שמעון אלא גרוגרות דצימוקין שרחו בגמ׳ דבני

23. ובעו.] לפנינו בעו.

25. כישי.] לפנינו כיסי אבל בכ״י ואצל הראשונים כישי או כושי.

1. אלבקה.] נראה שט״ס כאן שבקה הוא פרעוש או זבוב קטן ואין פרוש כישי כך.

2. אלתלמוד.] בבא בתרא קמ״א, ב׳ ולפנינו בה איהי הדרא אפילו כישא דירקי ובכ״י מינכען הדרא בסוף המאמר כאשר לפנינו; ואפשר שבהקטע נכפל כישא משום שנכתבה תיבה זו בסוף השורה ודרכן של הסופרים להכפיל לפעמים בראש השורות התבות שבסוף השורות שלפניהם.

4. נסים.] עין הפתיחה. מותיבי.] שבת י״ג בראש הדף.

5. מסדירין.] לפנינו של בית רבן היו מסדרין פרשיותיהן וקורין.

7. תלמ׳.] ירושלמי שבת א׳, הלכה ד׳ סוף ג׳, ב׳ ולפנינו שם, דיטפי.

14. אין.] שבת מ״ה, ב׳.

15 בגמ׳.] בצה ראש פרק ד׳.

שני שמע מינה אין זה ענינה ושינוין דחיקין הן כולן:

וכיון שהוקשה עלי הרבה נסתכלתי בה עד שעלתה בסייעתא דשמיא והם איתמר בבית שמאי אמ. . . . . . יבמות לענין קדשה על תנוי וכנסה סתם רב א[מ׳ צריכה] המנו גט דכיון דכנסה סתם אחולי אחליה לתנאיה [ועלה] אמ׳ רבא. . . . מחלוקת בטיעות שתי נשים דרב סבר [כיון דהוה]

א׳, ב׳

ליה למידק ולא דק אחוליה אחליה לתנאיה ופליג בה אביי הכא ואמ׳ לא תימא טעמא דרב דכיון דכנסה סתם אחוליה אחליה לתנאיה אלא היינו טעמ׳ דרב דאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות ומפני שחולק על רבא הוא משיב עליו כל אותן תשובות המצואות בטיעות שתי נשים והכי סבירא ליה לא[ביי] דבין בשתי נשים ובין בכענין שתי נשים ובין באשה אחת גרידתא לרב חזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. וכיון שכין הרי פירוש דברי רבא על דרך התלמוד אמ׳ ראבה מחלוקת רב ושמואל

22. והם.] ואף, עין מפתח כללי לגעאניקא ב׳ ערך הם. בבית שמאי.] פרק י״ג של יבמות ושם דף ק״ו גם כן נזכרה מחלוקת רב ושמואל במקדש על תנאי וכנסה סתם; ונראה שבסוף השורה צריך להשלים, אומרים במסכת.

25. רבא.] השלם, בכתובות? לקמן עמוד ט׳ ראבה וכן לפנינו בספרים ואצל הראשונים חלוף שמות זה ואולי שאחר שהשיב אביי על דברי רבה החזיק רבא בדברי רבו, רבה והוסיף שלא לשתי נשים ממש כוון אלא כעין ב׳ נשים ולפי זה בראשונה צ״ל רבה ואחר כך רבא.

2. אביי.] כתובות סוף ע״ב.

4. ומפני.] לפי דעתו של אביי, שטעמו של רב הוא משום שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות בודאי אי אפשר לחלק בין טעות שתי נשים לטעות אשה אחת אלא בין בעל לשלא בעל; עיין הפתיחה.

5. המצואות.]=הנמצאות לפנינו בסוגיא דטעות ב׳ נשים; כך נראה לי לפרש ואף שהלשון מגמגם מעט.

9. דרך התלמוד.] הלשון קשה ונראה שהסופר השמיט „כך הוא" אחר התלמוד.

. . . דשה על תנאי וכנסה סתם וכן כל מי שנחלקו בקידושין מוטעין. . . . . שתי נשים כגון שקידש שתי נשים או יותר מיכן על תנוי וח . . . . . שהרי כל מה שקידש על תנוי מקדש ולאחר קי. . . . . עליהן נדרים או מומין או לא דאמ׳ רב מאי . . . . שתים או שלש או יותר מיכן קידש. . . אחר כך לא דק. . . א כיון דקאפיד הוה ליה למידק. . . . . . . דק בשתים אחולי אחליה לתנאיה. . . . . שיו קידושי טעות אחולי אחליה . . . . זת כיון שלא. . . . . . דלא דאיק. . . . . אחולי אחליה ל. . . . . דעת קידושיו עשה מעשה וכיון שבטיעות היו אינה צריכה המנו גט א. . . . . . עליה וסבירא ליה . . . דלעולם סבירא ליה לרב ד. . . . . עושה בעילתו בעילת זנות לא שנא אחת ולא . . . . הא מתניתין דמ. . . . . שת אשה אחת היא שכך . . . . שאת. . . . . . כאן בדק לשתי נשים ומותבינן . . . . א על שמואל אלמא פליגי רב ושמואל. . . כי האי גונא

10. על.] בראש השורה צריך להשלם, בשקדשה אבל מהשורה הבאה עד סוף הדף קשה להחליט אילו הן המלות החסרות ולכן לא השלמתי בפנים והריני כותבן כאן על פי שקול הדעת ועל פי דברי הראשונים שהערותי עליהן בהפתיחה, וכדי להקל על המעיין הנני מעתיק כל התשובה משורה זו עד הסוף. [כשק]דשה על תנאי וכנסה סתם וכן כל מי שנחלקו בקידושין (11) מוטעין [לא נחלקו אלא] בשתי נשים כגון שקידש שתי נשים או (12) יותר מיכן על תנוי וח[זר וכנסן סתם] שהרי כל מה שקידש על (13) תנוי מקדש ולאחר קי[דושיהן לא דק אם יש עליהן נדרים (14) או מומין או לא דאמ׳ רב מאי [דקמן האי גברא] שתים או שלש (15) או יותר מיכן קידש [על תנוי ו]אחר כך לא דק [אל]א כיון דקאפיד (16) הוה ליה למידק וכיון דלא דק בשתים [או שלש] אחוליה אחליה (17) לתנאיה [ולא אמרינן כיון שלא נתקיים התנאי הוו קידו]שיו קידושי טעות אחוליה (18) אחליה [לתנוי משום שהתנה בזֹת ובז]ת כיון שלא [הזכיר בהכנסת שתיהן מוכח] דלא (19) דאיק אבל [באשה אחת לא אמ׳ רב] אחולי אחליה ל[תנוי אלא על] דעת קידושיו (20) עשה מעשה וכיון שבטעות היו אינה צריכה המנו גט (21) א[בל אביי פליג] עליה וסבירא ליה דלעולם סבירא ליה לרב (22) ד[אין אדם] עושה בעילתו בעילת זנות לא שנא אחת ולא (23) [שנא שתים ואמ׳] הא מתניתין דמ[קדש וכו׳ אינה מקד]שת אשה אחת היא שכך (24) [סברי בראשונה ואי אפשר לומר] כאן בדק לשתי נשים ומותבינן (25) [מהכ]א על שמואל אלמא פליגי רב ושמואל אפילו כי האי גונא.

ושאר חכמי צרפת ואשכנז כהראבי״ה ס׳ ר״כ והרא״ש במקומו גרסו כיסא ובכ״י מינכען שנכתב באשכנז או בצרפת הצפונית הגרסא כמו שהיא אצל חכמי ספרד הראשונים. ומה שלא נתברר לי כל צרכי הוא אם ככליאתא בהקטע שלפנינו היא ט״ס וצריך לומר בבליאתא כמו שהוא בספרים ואצל כל הראשונים או שכך הוא עיקר הגרסא וככליאתא היא התמונה הנכונה בנודע (emphaticus) מן כְּכלָן או כְּכלא שבתרגום ובמדרש, וידוע שככלא הוא לבוש תפארת ששוליו מגיעים עד הארץ (ביונית κυκλάς) ולכן היו מפשילים הקצוות על הכתף. ובהתשובה שלפנינו נמצאה גם כן תשובה על השאלה שנתקשו בה הראשונים (עיין מאירי במקומו) והלא טלית מקופלת אפילו בלא מרזב אסור ולפי דברי הגאון החלוק הוא שאם כל הטלית הוא רק על הצואר או על הכתף חייב משום שאינו דרך מלבוש כלל אבל בשמשלף הקצוות אסור—ולא חייב!—אם לכנופי, ואם להתנאות מותר. ופרוש לכנופי לפי דעת הגאון אינו כפרוש רש״י אלא שמכנף השולים שלא יטנפו או יקרעו כמו שמפרש הרמב״ם שבת י״ח, י״ט ובלשון הגאון, לתקנת הטלית ושמירתו. ורש״י שפרש ההלכה דמרזב שהוא משום תקון מנא הוצרך לפרש שלכנופי היא, שיהא מתוקן תמיד, אבל הגאון מפרש שמרזב אסור משום הוצאה, והשאלה היא מה נקרא דרך מלבוש ומה כעין משא.

ג׳) מאמצע שורה ג׳ שבעמוד האחרון עד סופו ג׳ לקוטים מספר המפתח לר׳ נסים על שבת ומהברכה „יחי לעד״ מוכח שנעתק מספרו של הרב בעודנו בחיים. כשנשוה המקור הערבי עם תרגומו העברי שבספרים נראה שלפעמים המתרגם לא עמד על דברי המחבר ולכן הנני מתרגמם מחדש, וזה הוא התרגום. קצת מפרושי שבת לרבנא נסים יחי לעד. מותיבי רבן שמעון בן גמל׳ אומ׳ תינוקות מסדירין פרשיותיהן לאור הנר. זאת התיובתא יש לה תרוץ בתלמודנו ובתלמוד ארץ ישראל תרוץ אחר רחוק, וכך אמרו אילין בעיי דטפי בוצינא ואילין לא באעי דטפי בוצינא. ופרושו שהתינוקות יכבד עליהם הלימוד וחפצם כי יכבה הנר ובטוחים אנחנו בהם כי לא יתקנו את הנר ולכן התירו להם הקריאה לאור הנר דליכא למיחש שמא יטה. החזן לא יקרא דחיישינן שמא יטה כי הוא אינו חפץ שיכבה הנר ויבטלו התינוקות מן הלמוד. המתרגם טעה וקרא טרף במקום טריף ולכן תרגם „חביב״ ובאמת ר׳ נסים כתב טריף „רחוק״ שפרוש זה של הירושלמי נראה לו רחוק מהסברא. ואין לומר שבהקטע שלפנינו נשתבש טרף לטריף שהבקי בלשון ערבי ידע שרחוק הדבר מאוד שר״נ השתמש כאן בהתאר טרף שזה יֵאָמר לאיש או לדבר שחביב על אדם ולא לפרוש ולכן העקר הוא כמו שהוא בכ״י. גם טעה ותרגם בסוף המאמר, לפיכך מבטלין התינוקות מן הקריאה ואין לזה מובן כלל שהרי באמת אמרו החזן רואה וכו׳ וברור שצריך לתרגם כמו שתרגמתי. שני הלקוטים האחרים הם בלשון חכמים וקשה להחליט הדבר אם המחבר בעצמו כתבם כך או שהמעתיק מספרו תרגמם ועיין לקמן בסימן כ״ח—כ״ט הקטעים מספר המפתח שהם כולן בערבית חוץ ממאמרי התלמוד והמדרשים שמובאים בלשונם ממש.

א׳, א׳

נשים היא השתה מתניתין משנינן בריתא לא כל שכן ומדלא שני ליה הכי ואיצטריך לדחויה ולמימר ליה מאי קידשה בטעות כגון שקידשה בפחות משוה פרוטה שמע מינה לאו טעמא כדאמרי ראשונים ודברים בגו ועוד דקאמ׳ לאחר כך איתמר נמי אמ׳ ר׳ אחא בר יעקב אמ׳ ר׳ יוחנן המקדש על ת[נוי ו]בעל אינה צריכה ממנו גט וכל אותן שמועות שאחריה דאמ׳ בהו ובעל אם פירוש שתי נשים כמו שאמ׳ מאי טעמ׳ הויאן הני כולהי טיעות אשה אחת גרידתא ולא הויאן טעות אשה אחת כעין שתי נשים כד שני למתניתין וכן אתה מוצא קושיות הללו על פירוש מר׳ נחשון שאמ׳ טעות אשה אחת כעין שתי נשים כגון [שקדש] אשה על מנת וגרשה לימים חזר וקדש [אותה סת]ם ובעל ונמצאו עליה נדרים ועל פירוש מר׳ נטרונאי שאמ׳ בה כגון שקידש אשה אחת על מנת שאין עליה נדרים ובקש לישא אשה אחרת והטעוהו וקידשו לו אשה ראשונה סתם בשליח כגון ויהי בבקר והנה היא לאה [אבל אי אפשר] להעמיד משנתנו על כן והות ליה לשנות קידשה בטיעות נמי על כן דהשתא מתניתין משנתנו בריתא לא כל שכן ומדלא

1. מתניתין.] כתובות ע״ב, ב׳; עיין הפתיחה.

3. מאי.] שם ע״ג, ב׳ ולפנינו, מאי לאו טעות נדרים לא טעות פחות.

4. ראשונים.] הגאונים הראשונים שקדמו לר׳ נטרונאי ור׳ נחשון, עיין הפתיחה. ודברים.] צריך להתעמק בדבר זה ובקדושין מ״ד, ב׳ הבטוי הזה, דברים בגו יש לו פנים אחרות.

5. איתמר.] כתובות ע״ד, א׳; ובספרים חדשים הוסיפו „דברי הכל״ קודם אינה צריכה והמוסיף גורע שאין דרכו של ר׳ יוחנן לפרש מחלוקת רב ושמואל.

9. טיעות.] וכן בשורות י״ח וכ״ה ואולי שצ״ל טעיות הרבוי מן טעות אבל בשורה י״ח אין מקום לרבים.

10. כד.] הכתיב כד שני בב׳ תיבות אינה טעות סופר.

17. בשליח.] פרוש, עשה שליח לקדש לו אשה והטעהו השליח וקידש לו אותו האשה עצמה שקדשה קודם לכן על תנאי; עיין הפתיחה.

19. משנתנו.] צ״ל משנינן, עיין שורה ראשונה.

כא

שתי תשובות א׳ עברית וב׳ ערבית ולקוטים בערבית מספר המפתח על שבת לר׳ נסים.

שני דפים שאינם תכופים כ״ה שורות לכל עמוד ועמוד מסמן T.-S. Loan 180 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

א׳) התשובה הראשונה חסרה בראשה ובסופה ולא זו בלבד אלא שהחלק הנשאר ממנה לקוי בהרבה מקומות על ידי מחיקה וטשטוש עד שמט״ו שורות האחרונות שבעמוד ב׳ אפילו אחת איננה שלמה ובכל זאת אקוה אשר עלתה בידי להשלים כל מה שחסר, עיין ההערה לא׳, ב׳ שורה י׳. לפי מה שנראה לי תשובה זו בפרוש הסוגיא דהמקדש על תנאי בכתובות ע״ב, א׳ וכו׳ היא לר׳ האי והשערתי זאת איננה בנויה על סגנונה בלבד שבה נכר סגנונו המיוחד של גאון זה אלא גם על דברי הרב בעל העיטור שבספרו מאה שערים מעיר על דברי הרי״ף בהסוגיא הנ״ל בלשון זה. וסברא דרבינו סברא דרב שמואל הנגיד הוא ואקשי–הרי״ף–בפ׳ דרבינו האי ורב נחשון ורב נטרונאי. ואם נשוה התשובה שלפנינו עם דברי הרי״ף נראה שהפרוש השני שמביא בשם אחד מהקדמונים הוא פרושו של ר׳ נחשון בהקטע והפרוש השלישי הוא פרושו של ר׳ נטרונאי שם, ואם כן הפרוש הראשון שברי״ף הוא לר׳ האי. ובעל התשובה הזאת מביא פרושי ר׳ נחשון ור׳ נטרונאי ודוחה אותם ומפרש בדרך אחר, וקרוב הדבר שהרי״ף ובעל העטור השתמשו בה אלא שלפניהם היתה שלמה ולפנינו חסרה ולכן אין בה מה שמביא הרי״ף בפרוש טעות אשה אחת כעין שתי נשים. והנה אף שחלק גדול של התשובה חסר יש במה שנשאר ללמדנו שפרושו של ר׳ יוסף אבן מיגאש על טעות ב׳ נשים–עיין עטור מרד ע׳, א׳ ובקצור בהר״ן על אלפסי במקום הנ״ל–נלקח מדברי ר׳ האי שבתשובה זו ועל פי דברי אבן מיגש השלמתי מה שחסר לפנינו בהקטע. מעניין גם כן שפרוש רש״י על טעות אשה אחת כעין שתי נשים הוא פרושו של ר׳ נחשון ופרוש רבותיו–לפנינו ברש״י בפרושו לכתובות בקצור, ובארוכה בפרדס כ״א, ג׳ בין לקוטים משו״ת הגאונים–הוא פרושו של ר׳ נטרונאי. ראויה לתשומת לב היא דעת הגאון שכל המשא ומתן בין רבא ואביי בטעות ב׳ נשים וטעות אשה אחת תלוי בפרוש טעמו של רב בראש הסוגיא שאביי אומר שטעמו הוא משום שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות ולכן אין לחלק בין טעות ב׳ נשים לטעות אשה אחת אבל רבא סובר שטעמו דרב הוא משום אחולי אחליה ולפי זה יש מקום לחלוק שבב׳ נשים כיון שלא זכר התנאי בנישואין איתחזק גברא להתנות ולא להקפיד על התנאים מה שאין כן באשה אחת. ולפי זה כל הקושיות שהקשו על רבא הוא משום שבדברי התנאים שהובאו

שם נזכר, בעלו, ומזה מוכח כאביי דאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות ולא כרבא דאמר דטעמו של רב הוא משום אחולי אחליה לתנאיה. והמעיין הטב בזה יראה שכמה דברים בסוגיא זו שהקשו בהם הראשונים והאחרונים יתרצו לנכון. ובודאי הגאון חולק על הרי"ף שמפרש, שטעות אשה אחת כעין ב' נשים הוא בשקדשה על תנאי וקדשה סתם וטעות אשה אחת שקדשה ובעלה מיד, שלדעת הגאון רבא חולק על אביי וסובר דאין אנו אומרין אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. וברור שלדעת הגאון טעות אשה אחת כפשוטה וטעות כעין ב' נשים היא בשקדש על תנאים שונים וקודם נישואיה מחל לה תנאי אחד ולא השני ובזה אנו אומרין שכיון שהתנה ומחל לה תנאי אחד ולא הזכיר התנאי השני בנשואיה, לא דק; עיין שם בהגהות הב"ח על הרי"ף.

ב') כדי לעמוד על תשובה זו החסרה קצת בראשה הנני מתרגמה עברית וזה תרגומה. ויכנף הקצוות על הכתף השמאלית והנשאר מן הבגד יניחו על ידו הימנית–והשאלה–אם מותר להגביה תחתית הבגד על כתיפו אם לא. והזכרתם כי לפי דעתכם אם מגביה הצד הימיני של כסות זו זהו מה שנקרא–בתלמוד שבת קמ"ז, א'–כמרזב ואם הלובש אינו מכוון בהגבהת הבגד רק להתנאות בה מותר או לאו. והתשובה בזה כי אם הוא ברור שהלבשה כזאת היא הנקראת כמרזב וכוונתו של הלובש בהגבהה זאת איננה לתקנת הטלית ושמירתו אלא שיראה בזה נוי ויופי ושעטיפה כזו נאה ביותר וכבר יש סמך ברור להתירו במה שאמרו במרזב אמר רב אשי נקוט האי כללא בידך לכנופי אסור להתנאות בו שפיר דאמי כי הא דרב שישא בריה דרב אידי מתנאה בסדינו. ואנחנו אף אשר לא נלבש עצמנו בהלבשה כזו ונתעטף בעטיפה כזו אין אפילו אחד מהישיבה שיחלוק בזה ואולם איש אחד ממצרים אמר בזה שהוא אסור ואמר כי זהו מה שאמרו אמר רב יצחק בר יוסי אמ' ר' יוחנן היוצא בטלית מקופלת ומונחת לו על כתיפו בשבת חייב תניא נמי הכי סוחרי כסות אין יוצאין בטלית מקופלת ומונחות על כתיפן ולא סוחרי כסות בלבד אמרו אלא כל אדם אלא שדרך סוחרי כסות לצאת בכאך. אבל רחוק זה מהסברא כי הדברים האלו אינם אמורים אלא בדרך שמוכרי כסות עושין שנושאין הבגדים מקופלים על צואריהם למכירה. ומה שאמרו עולא איקלע לבי אסי בר היני בעו מיניה מהו לעשות מרזב בשבת מאי מרזב אמ' ר' אלע' כישי בבליאתא ופרוש כישי ברור בלשונינו והוא אלבקה (עין ההערה לב', ב' שורה א') או אגודה וחבולה הנקשרת מן ירקים וכדומה. וכבר נמצא בתלמוד, הדרא ביה איהי אפילו כישא כישא דירקא הדרא.

מתשובת הגאון נראה ברור שפרש מרזב בשבת קמ"ז, א' כמו שפרשו ר' חננאל, הרי"ף ושאר חכמי ספרד והראשון אומר שפרושו קבל מרבותיו שהיה להם כך בקבלה מרבותיהם. ומה שהקשו שם בתוספות על פרוש זה שהיה ידוע לפניהם מהערוך ערך מרזב שהלא הלבשה כזו אינה עשויה כמין כיסא, לא קשה שהגאונים והנגררים אחריהם גרסו, כישי וקצוות הבגד הנפשלות למעליהן נקראו כישי שהן כמין אגודה כמו שמפרשו היטב הגאון. ומהתמה שבעלי התוספות

ראו׳........שהיה ביניהם בין חלקו המגיע ובין חלק אחיו
לפי שהיה ביד אביהם ואין להם זכות בו ושל יתומי ראו׳ הוא
IX ...שהלך לבית עולמו ונשארה לאה אלמנתו ובתוך [י] מי
כתובתה.... כשהן שמין כתובתה היה שם תכשיט אחד
לשומו בשאר והיה שם בן אח לאה וא׳ תכשיט זה
עשתה מתנה ממנו לאה לו ללוי אבי אחיה נ״נ קודם שנתארסה
..... ליד .. דע וענה אחד השמאין לבן אח לאה זו מתנה
.... שאני... מין מתנה זו שבשעת פטירת לוי אח לאה
...........עליו לומר תן לי המתנה שעשתה לך לאה
...........עשתה לך היא המתנה שאם לא יהא
...............בן או בת תהא המתנה בטילה
...................בכתב שלי שיש לי תנאי
....................היה ביד דודנו ונשתייר
.................שבתנאי זה נעשתה המתנה
.............ע כך יבאו אותן העדים החתומים באותה
.................נעשת המתנה איני יודע אם נכתב
...................נעשת המתנה ואני שחתמתי
...................זה החתום במתנ׳ ומעיד
....................לאחד........ יעקב
..........הוא במש....... ששכחו היורשים....
.........על אותו........ ועל...........
............בפניו על כל איש שבא
...............ש...........ם.....
.......................ובתי באי
.......................על פה אם

14–5. שהלך.] ברור שצריך להשלים בראש השורה ויעק׳ ועין בהפתיחה שהשלמתי כל מה שחסר בהקטע עד שורה י״ד ועל פי מה שנשלם הוכחתי שם כי יש לפנינו כאן השאלה לתשובת ר׳ משלם בג״ק קמ״ט. נ״נ.]=נוח נפש.

. . . . שיקיים את
. . . . אותו שהעיד בעל פה ועדתו
. . . . בעל בעלה ורוצה לישבע
. . . . לא צוה על כך לא כל המנה
. . . . אומ. . . ;
. . . . מן הכוריות

[תכ]בדיני / . . . . . ני כראוי אקרע מתנה זו ותירש כל מקרק׳ ומטלט. . שלי כבן / . . יורש ואם לאו אמסור המתנה זו ביד בעלה ואשאיר עירום מכל / . . לי כיון ששמעה לאה. . . . ה נתרצו לה הדברים ואמרה לו בטובך / . . . .עדים מיד וכן עש. . . .ועשתה מתנה לבן לוי נכדה ממקרק׳ / ושלחה לוי להביאה. . . . לך ונטלה כיון שראתה לאה . . . . על לוי / המ

ב׳, א׳

VII שדירתו של שמע בארלדי הי. . . . . מקום ויושב שם וחוטף מיד התגרין מה שמכי. . את צידו שקנוי לו ומביא הוא את . . . בארלדי . . . הוא את מזונו וגורע את חוקו ואין לך עוות [הדין גדול מזה] מידי. . . . אני דר ואין לי לחוש על הגזיר׳ אין ממ . . . . היה דר וכשם שחלה הגזיר׳ על הקהל כך חלה על. . . . . הסחור ארלדי הוא והוא מקדימו בדרך ומונעם . . . . הוא שאותן עיירות שם מבית ארלדי ארלדי היא . . . . לפי שארלדי קהל גדול של ישראל יוסיף עליה המק אלף . . . ובכל דבר הילכך אין לו לעבור על גזיר. . . . .

VIII ואלמנת ראו׳ שתובעת את שמעון לד. . . . .

32. ני.] הנ׳ בספק ואפשר שהוא מ׳ ואם כן הוא השלם, ותנהוג עמי. ומטלט.]=ומטלטלין.
33. יורש.] השלם קודם תיבה זו, הגון שהוא.
34. לי.] השלם, אשר, קודם לי. לאה.] השלם, כן מן חתנה.
35. עדים.] השלם בראש השורה, לך והביא. וכן.] השלם, עשה לו.

1. שדירתו.] עיין בהפתיחה על תכן השאלה. בארלדי.] עין הפתיחה.
3. את.] קרוב לודאי שהמלה שלאחר את היא, התגרים.
4. גדול.] והל׳ של גדול עוד נכר.
5. אין.] השלם, ממש בדבריו.
7. הסחור.] נראה שצ״ל הסוחר. מקדימו.] יוכל להקרא, מקדימם, וכן מיד לאחר זה ומונעם ופרוש מאמר זה שהאיש הולך לסביבות העיר ארלדי ומונע הסוחרים להביא אל העיר שהוא נושא ונותן עמם.
9. אלף.] דברים א׳, י״א; ועין תשובת ר׳ נטרונאי בקבוצת חכמים קי״א שגם הוא הוסיף ברכה זו אחר אמרו שבעיר אליוסאנה יש בה ישראל הרבה.
11. ואלמנת.] כאן מתחיל תשובה בדין תביעת אלמנה ויתומים אבל כאשר רק חלק קטן נשמר בהקטע אי אפשר לעמוד על תכן הדברים.

אוקיא זהב תשאר בידו משקל י׳ פש׳ מזהב הו. . . . .
לא ציוה בשעת מותו על כך ואין מי שיודע הדבר וש. . . . .
לבעלה ואין לה דבר אחד על. . . .׳. . . . .
בן שמעון לדין מן תכשיט ש. . . . .
במדה ונתן לו הדמים לאח. . . . .
המדה שלימה מה תתן לו נ. . . . .
ולא תמצא המדה שלימה כדי ש. .שלימ. . . . .
התכשיט ביד שמע לימ חלק . . . .
היו קטנים באותו זמן כשנ . . . .
שם נשלים לך והשי. . . . .
זה איני יודע כלום ובכך ע. . . . .
ואמרנו לה בטובתיך אמרה לנו. . . . .
לא היה תכשיט זה ביד בעל. . . . .
השלמת הכרם שקנה א. . . . .
לא אתן א. . . . .
ומעיד בא עד א . . . .
שם ראו התכשי. . . . .
לפני שמע ביום ש. . . . .
ואמ לשמ׳ התכשיט ששמ . . . .
הוא שבשביל השלמת הכר. . . . .
לעשות הטוב והישר י . . . מו. . . . .
ואו׳ התכשיט לפי התנאי . . . .

ב׳, ב׳

ישבע שלא ידע. . . . . .דבר לפי שראוי לו לסמוך על
דברי אמ׳ ועל דברי עושה. . . . .נמנע מלישבע ישלם ליתומי

לבן חורין אינה [ראויה / מפני צד] שפחות שבה כל שכן זו שכולה
בת חורין שאסורה לעבד / [ואינה מותרת] אלא לבן חורין.
III ויבמה שנפלה לפני ג׳ אחי[ם] / גדולים [שנים נשו]אים והשלישי
מופנה ותובעת כתוב׳ והם אומ׳ ליבמ׳. / בני אדם אין אומ׳ אלא
. . . . רוב כתוב׳ ולפוטרה ב[חליצה]
ואין שם ותרמ. . . . . יש כח בידם ליבם . . . .
. . . . יש כח ביבמין
. . . . ין שונה . ו . . . . אף . . . . ותם לשו

א׳, ב׳

התורה נתנה רשות ליבם רצה מיבם רצה חולץ לפי שאין הלכה
כ[אבא] / שאול אלא כחכמ׳ שאומר יבמה יבא עליה מכל מקום
אבל אם היה / היבם מנוול או מוכה שחין אין חוסמין אותה לפניו
IV וחולצת וגובה כתובתה / הכל כמנהג המדינה ראו׳ שבא חבול
בצוארו בחמש חבלות / [וה]ין בצד זו שחבלו שמ׳ וחייבוהו בי׳
די׳ קנס נ׳ דינר י׳ דינר על כל חבלה וחבל׳ / לפי מה שכתוב
בתקנה שלכם אף על פי כן שנעשו חמשתן כאחת בה׳ /
אצבעות יפה דנו אותם דיינין שחייבוהו על כל חבל וחב׳ שאילו
לא היתה / אלא אחת היה חייב י׳ דינר ועכשיו שהן חמש חייב נ׳
דינר׳ ועדים / שהעידו עדותן אין יכולין לחזור בהן כיון שהגיד
שוב אינו חוזר / . . . . כשמוא׳ דא׳ שנים שדנו דיניהם דין
V אלא שנקראו בי׳ דין / . . . . וחנוך שהציא שטר חוב על

29. ליבמ׳.] ב׳ או ג׳ אותיות חסרות בסוף השורה.
30. רוב.] מכאן עד סוף העמוד רק אותיות מועטות נכרות לעיין וקשה להשלים מה שחסר, ועיין בהפתיחה על תכן השאלה.

2. שאול.] יבמות ל״ט, ב׳. אבל.] עיין שם ד׳, א׳.
5. והין.] האותיות י׳ן׳ בספק ולכן אפשר שלא השלמתי כראוי.
10. כשמוא׳.] כשמואל, עיין סנהדרין ג׳, א׳ והפתיחה; ובראש השורה צריך להשלים ומגיד (עיין כתובות י״ח, ב׳) והלכה כשמוא׳ וכ׳. ונראה שבין התיבות ומגיד והלכה היה חלק לסימן הפסק בין ב׳ התשובות.
11. וחנוך.] בזה מתחיל תשובה אחרת (ובראש שורה זו צריך להשלים, חצוף, עין סנהדרין ג׳, א׳) ופרטי תשובה זו לא נתבררו לי כל צרכן.

יעק' וכת' בו יטול חנ' פד' / [דינר מהעבד ומה]שפחה קרן שלו וחוב הדינר' ממה שיצא ראשון מכאן / [עד חנוכה והנו]תר נחלוק בשוה ואם שמא לא יצא מהעבד ומהשפחה / [סכום זה של פ"ד דינ]ר' נתנו לו ארבע אמות קרקע בחצירנו ואגבן הקנינו לו / מהן ס' דינר' חסר אחד לפי שמפד' דינר' הכתובין לעיל. . . ..ר.. בחוב ונ' דינ' הם בינינו ובינו לפרוע לו מחצה מהם וכולי אכ"ה אין לשנות ממה שכתו' בשטר שכך מפרעו שיטול פ"ד דינ' מהעבד / [ומה]משפחה וחוב הדינ' ממה שיצא ראשון מיכאן עד חנוכה ואם שמא לא יצא / [מה]עבד ומהשפ' פ"ד דינר' כדי לגבות כ' חסר, לפיכך טוען חנו' שתובע פ"ד דינר' / ש[לא יצאו מהעבד ומהשפח' ומחוב הגוים שאילו לא נכתב בשטר ואם שמא / [לא] יצא מהעבד ומהשפ' ומחו' הגוי' היה הדין כמו שטוען יעק' ולא היה לו לחנו' / . . . . אלא ס' דינר' חסר אחד ועכשיו שנכתב בשטר ואם שמא לא יצא / . . . . . תן מהע' ומהש' ומח' הגוי' לפיכך אם יצא מהן גובה פ"ד דינר' ואם / [לאו גובה] ס' חסר אחד.

יעקב נשא לאה והוליד ממנה שתי / [בנות ובן אחד] נפטר יעק' ונשארה לאה עים בנה ועים בנותיה ונשאו הבנות / [לבעליהן] וגם הבן נשא אשה והיה דר עים לאה אמו הוא ואשתו ונפלה קטטה / [בינה ו]כלתה על שהשליטה בנה על נכסיה כדרך כל הארץ להשליט נשותיה' / [על נכסיהם] ובתוך הקטטה שלחה לקראות ללוי חתנה ושאלה ממנו עצה [מ]ה / [אע]שה לבני שאין עימי כתמול שלשום קודם שנשא אשתו א[מ' לוי אם / [רצו]ניך לכופו ושינהג ביך כבוד עשי מתנה ממקרק' שליך לא'. . . . . / [ותראה שתה]יה המתנה בידך ותוכלי להפחידו בכך לומר אם

13. עד.] השלמתי על פי מה שנאמר בשורה י"ח.

17. אכ"ה.] אם כן הוא, עין לעיל ראש עמוד ר"א.

21. לחנו'.] לחנוך וצריך להשלים, על יעק', בראש השורה הבאה.

23. מהע'.] מהעבד ומהשפחה ומחוב הגוים, עין שורה כ"א ועל פי שנאמר שם צריך להשלים בראש שורה זו, סכום פ"ד דינ' יתן.

30. לא'.] צריך להשלים, מבנותיך או לבניהן, עין שורה ל"ה.

וכבר ידענו ממקומות אחרים שר' משולם ואביו ר' קלונימוס השיבו תשובות לחכמי העיר הזאת, עיין למעלה עמוד ר"ד.

ח') החלק הנשאר מתשובה זו קטן כל כך עד אשר אין שוה להטפל בו ובכל זאת לא אמנע מלהעיר על דבר אחד מעניין שבה. ר' משולם כותב אוקיא כהמחברים שחיו בארצות בני ישמעאל ולא אונקיא כהמחברים מארצות אדום (עיין צונץ צור געשיכטע תקמ"ג) ודבר זה מסייע ההשערה שמשפחתו, משפחת קלונימוס באה ללוקא מהדרום שבאיטליא אשר חלק גדול ממנו היה עומד בימים הקדמונים תחת ממשלת הערביים. גם בהשם קלונימוס קצת סמך לזה שרק בדרום איטליה דברו היהודים יונית–הוא Καλώνυμος הוא „שם טוב"–ולא בצפונה אשר בו לוקא, מקום שגרו בו ר' קלונימוס ובנו ר' משלם.

ט') כדי לעמוד על תכנה של תשובה זו הנני משלים מה שחסר בראש התשובה. יעק' שהלך לבית עולמו ונשארה לאה אלמנתו ובתוך ימי אלמנותה כשבאת לגבות כתובתה מיורשי יעק' כשהן שמין כהובתה היה שם תכשיט אחד ורצו לשומו כשאר התכש' והיה שם בן אח לאה וא' תכשיט זה עשתה מתנה ממנו לאה זו ללוי אבי אחיה נ"נ קודם שנתארסה ליעק'. וכאשר הביאו שטר מתנה ליד בי' דין וענה אחד מן השמאין לבן אח לאה זו מתנה שאמרת שנתנה לאה לאביך אני יודע מה ענין מתנה זו שבשעת פטירת לוי אח לאה כשצוה על נכסיו הפצרתי עליו לומר תן לי המתנה שעשתה לך לאה והשיב לי ואמר מה שנתנה לי לאה אחותי ועשתה, לך היא המתנה שאם לא יהא בן או בת מיעק' היה תנאי מתנתה ושאם יהא לה מיעק' בן או בת תהא המתנה בטילה וכו'.

וכשנשוה דברים אלה עם התשובה לר' משולם בג"ק קמ"ט נראה מיד שכאן יש לנו השאלה ושם התשובה עליה, וכבר הערותי בראש הפתיחה שכל התשובות חוץ מהראשונה הן להרב הזה.

א', א'

I [שמכ]רת אותם לי היום ח' חדשים מחלת לי בדבר בין נחושת ובין בדיל / [ו]טען ראו' וא' אותו היום שסחרתי עימך בו ביום העליתים לשותף / שלי ולא הכרתי שהם מנחושת ובדיל עד חזירת שותפי לכאן וא' / לי שותפי חתכו ממני מקצת ומצאו שהוא מן נחושת ובדיל וטען שמ' / וא' מה שאתה או' שאותו היום שסחרתי עמך העליתים לשותף שלך / לסוחרו למדינת הים חס ושלום אלא לאחר שסחרתים עמך עיכבתן / אצלך יותר מג' חדשים

4. ממני.] צ"ל ממנו. ומצאו.] אפשר שצריך לנקד וּמְצָאוֹ ולא וּמָצְאוֹ.

ונתרציתה בכמה שהן והביא שמ' עד אחד / וא' יודע אני עדות ברורה כששחר ראו' עים שמ' ריילוש הללו הית / מצוי שם וא שמ' זה שהם מפשט' שלפאפיה והשיב לו ראו' הדא / חומוש מה ואני אערבם עים כסף צרוף ונצא מהן יפו. . . / לשב' כך הראונ' מ' השמ' ואין לראו' על שמ' כלום ואי. . . . / אותן רייולוש לשמ' מה שקנה קנה דכל מקום דחו[זר מקח] / משום אונאה ומשום מקח טעות כבר נתנו חכמ' [שיעור בין באונאה] / בין במקח טעות בכדי שיראה לתגר או לקרובו דק[יימא לן] / כרבא דא פחות משתות נקנה מקח יתר על שתות בטיל מק[ח שתות] / קנה ומחזיר אונא' זה וזה בכדי שיראה לתגר או לקרובו [ומה שאמרו] / בכדי שיראה לתגר או לקרובו זה אי שתות ואי יתר משת[ות דאי] / פחות משת' לאלתר הויא מחילה לא שנא זהב בכסף ולא שנא [כסף] / בנחושת ובדיל וכולהו בכדי שיראה לתגר או לקרובו.

מֿן רֿ מֿשֿלֿםֿ ראו' שהיתה לו שפחה כנע[נית ושחררה] ודרה עמו בביתו ורוצה להשיאה לעבד כנעני אם [אסור] וצריך ביד"י למונ[עו] כתחילה או לאו' ודאי [וצריך] ביד"י למונעו שכך אנו גורסין א"ר חנא בר' קטינא א"ר [יצ' מעשה] באשה אחת שחציה שפחה וחציה בת חורין וכפו את רבה [ועשאה בת חורין ו]אמרו [חכמ' הט]עם מפני שלא היתה ראויה לא לעבד ולא [לבן / חורין] לעבד לא היתה ראויה מפני צד חרות שבה

8. ריילוש.] בשורה י"ב רייולוש והיא היא, עיין הפתיחה.

9. מפשט'.] הש' בספק ולא אדע פשר ב' התיבות, מפשט' שלפאפיה, ונראה שהוא שם מטבע.

10. מה.] ומה לי אם יש בו חומש שאינו טוב. יפו.] צריך להשלים, יפות וראויות לשב'=לשבח.

11. וא.] נראה שצריך להשלים, ואין יכול להחזיר ואפשר שחסר, ואם מכר.

12. מה.]=דמה.

15. דא.]=דאמר, בבא מציעא נ', ב' ולפנינו שם, יותר, ביטול, וזה.

20. מן.] ג' תבות אלו מנוקדות בכ"י, והנקוד אצל הסופרים הראשונים הוא כמו פזור האותיות אצלנו.

22. ביד"י.] בית דין.

23. גורסין.] גטין ל"ח, א'–ל"ח, ב'.

כ

שמונה תשובות לר׳ משולם ואחת לאחד מקדמוני ספרד.

שני דפים שאינם תכופים והכתב כתב רבני–ספרדי ישן מסמן T.-S. 13 G. 3 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

חבל שחלק גדול של הקטע נקרע והנשאר ממנו בלוי ומטשטש עד שקשה מאוד לעמוד על תוכן הדברים שבו. ברור שכלו מלבד כ׳ שורות הראשונות הוא מקובץ תשובות לר׳ משלם והערת הסופר בשורה כ׳ „מן ר׳ משלם" תעיד על כל מה שבהקטע מכאן ולאיליך, וראיה לזה שכפי מה שנראה לקמן תשובת ר׳ משלם בג"ק סימן קמ"ט היא על השאלה שלפנינו בסוף הקטע. ודאי גמור הוא גם כן שהתשובה הראשונה שבהקטע היא לאחד מקדמוני חכמי איירופא כאשר לשונה וסגנונה מוכיחים ודעתי נוטה שהיא לחכם ספרדי משום שהמטבע ריילוש הנזכר בתשובה זו פעמִים הוא מטבע של מדינה זו ושגור בפי הספרדים, עין צונץ צור געשיכטע תקמ"ח, תקנ"ד תקנ"ז בהערה ולא נמצא אצל חכמי אשכנז, צרפת, פרובינציא ואיטליא.

א׳) התשובה הראשונה שחסר ממנה ראש השאלה היא בדין אונאה ופשוטה היא. דעת הרב, שכיון שהלוקח שהה יותר בכדי שיראה לתגר או לקרובו אין לו טענת אונאה על המוכר גם אם הוא שתות או יתר משתות נוסדה על הלכה שלא נמצא חולק עליה, עין בבא מציעא נ׳, ב׳.

ב׳) גם זו פשוטה היא שבודאי שפחה שנשתחררה הרי היא כבת ישראל לכל דבר ואסורה לעבד ומעניין הדבר שנשאל הרב הזה על דבר שאפילו תינוקוֹת של בית רבן יודעים בו אולם עין לעיל רמ"ג.

ג׳) המחלוקה העתיקה בין התנאים אם מצות יבום קודמת או מצות חליצה לא עמדו עליה למנין לא בימי התנאים ולא בימי האמוראים וכן בימי הגאונים לא באו החכמים לידי הסכם בדבר זה ונחלקו בה ב׳ הישיבות, בני סורא פסקו שיבום קודם ובני פומבדיתא שחליצה קודמת, עיין אלפסי כתובות סוף פרק ו׳, עטור גט חליצה ה׳, ג׳ וד׳, תשובת ר׳ שמואל בן עלי בן דורו של הרמב"ם לר׳ משה מקיוב בספרו של פוזנאנסקי, גאוני בבל שלאחרי הגאונים (אשכנזית) נ"ד ונ"ה, ג"א סימן נ"ח ובהמקומות שהעיר עליהם המו"ל ר׳ שמחה אסף שם ובמאמרו חלופי מנהגים ל׳–ל"ג. חכמי איירופא הקדמונים הלכו בשיטת בני סורא ולא נודע לנו אפילו אחד בין חכמי ספרד הקדמונים שיאמר חליצה קודמת (עין שו"ת הריב"ש תק"ט שאומר שגם האחרונים שבארץ הזאת דעתם שיבום קודם) ומהתשובה שלפנינו נראה שגם בארצות הנוצרים, מקומות שרב היהודים לא נשאו רק אשה אחת, בכל זאת נהגו במצות יבום. אבל כשנתקבלה

גזרת ר' גרשם אצל יהודי צרפת ואשכנז הרגישו חכמינו שמהנחוץ להשוות מדותיהן וכדי שלא להבדיל בין יבם נשוי ויבם פנוי אמרו שלעולם חליצה קודמת, ואפשר שרש"י הוא הראשון שאמר כזה, עיין דבריו ליבמות ל"ט, ב' בד"ה אין כופין ומה שהעירו עליהם בבית יוסף ובבית חדש אהע"ז ראש סימן קס"ה, ורב חכמי אשכנז וצרפת הצפונית החזיקו בשיטה זו, עיין הגהות מיימוניות ראש יבום וחליצה. ומכל מקום אין אני מחליט הדבר שאולי שהשפעת ארץ ישראל על ארצות האלו גרמו שנהגו לחלוץ ולא לייבם, שקרוב לודאי הוא בעיני שלפי דעת הירושלמי מצות חליצה קודמת. וזה אני אומר לא בלבד משום שלא נזכר שם מה שאמרו בבבלי, חזרו לומר מצות יבום קודמת, ואם כן בודאי הלכה כמשנה אחרונה שמצות חליצה קודמת אלא שסתמא שבירושלמי הוא כאבא שאול, עיין לדוגמא ראש יבמות שאמרו שר' יוסי סובר כן ובכתובות ד', ד' לא סוף דבר וכו' אלא אפילו למשנה אחרונה. אולם אם כן הוא דעת ר' משלם שמצות יבום קודמת קצת קשה שהרי השפעת א"י היתה גדולה יותר על איטליא מעל שאר ארצות איירופא.

ד') מעניין הדבר מאוד שיש לנו ג' תשובות בעניני חבלה לר' משולם–התשובה שלפנינו והתשובות קכ"ה וקל"ה בג"ק–ולא זו בלבד אלא שהוא מזכיר גם כן תקנת הקהילה לשלם קנס קצוב–לפנינו י' דינרים ובג"ק קל"ה כ'–בעד כל חבלה וחבלה ומזה אנו רואים כמה גדול היה, כח האגרוף, בין היהודים השוכנים בצרפת הדרומית ובאיטליא. בב' שורות האחרונות שבהתשובה–מן ועדים עד הסוף–ב' הלכות קצובות ואולי הן קצורי ב' התשובות שבג"ק קל"ג וקמ"ט.

ו') התשובה חסרה לגמרי וגם סוף השאלה חסר ולכן קשה לעמוד על תכן הדברים, ונראה שנשאל הרב אם השטר מתנה שכתבה לאה לנכדה–הוא משמש במלה זו במשמע בן בת ובדורות האחרונים האיטליאנים משמשים בה במשמע בן אח או אחות עיין אגרות שי"ר נ"א ונ"ג–וחתמו עליו עדים אבל לא נמסר לידו אם קנה או לא, עין התשובה–לר' משולם או לאביו ר' קלונימוס?–למעלה עמוד רכ"ד.

ז') אף שחלק גדול של התשובה חסר בכל זאת אפשר לעמוד על תכנה והוא שנשאל הרב אם העיירות–באנגלית suburbs ובאשכנזית Vorstädte– נכללות בגזרות ותקנות של העיר עצמה, ותשובתו שבודאי כך הוא שהעיירות הן כהעיר, וטעמו שכיון שהעירות הן שייכות להעיר פרוש, שלכולם שלטון אחד, הרי הן כהעיר. ועיין במרדכי חולין תשי"א שכתב, מכאן–חולין ק"י, א': חוץ לתחום אכלתנהו–נהגו העם שלא לנהוג חומרי המדינה ומנהגה אלא בתוך התחום וכו' ולכאורה דעת זו סותרת דברי הרב ר' משולם, שהרי הוא אינו מחלק כלל בין תוך התחום לחוץ לתחום. ונראה שבמרדכי הוא לענין תקנות איסור והתיר אבל בהתשובה שלפנינו הוא בענין תקנת הסוחרים–גופה של התקנה חסר לפנינו בהקטע אבל ברור שהיתה נגד אלה היורדים לקפח פרנסת חבריהם–ואם נצמצם אותה על הסוחרים בתוך העיר ממש תתבטל לגמרי שכל אחד ואחד מהן ילך אל העיירות ויעשה מה שלבו חפץ. מעניין הדבר שבעיר ארלדי היה כבר בימי הרב קהל גדול של יהודים כמו שהוא אומר בפרוש

אפילו שעה אחת הכא במאי / עסיקינין דזנתיה אשתיה והא באעי שבעה דזנתיה אשתיה דאימיה איבעית אימא הני מילי היכא דלא מערי באימיה אבל מערי באימיה חיי: אמ׳ ר׳ יוחנן משום ר׳ בנאה / ערל מקבל הזאה שכן מצינו באבותינו שקיבלו הזאה כשהן ערלים שנ׳ והעם עלו מן / הירדן בעשור וג׳ בעשרה לא מהלי משום חוליא דארחא אימת מהלו בחדסר הזאה / אימת עבוד לאו כשהן ערלים וממאי דעבדו פסח דילמא לא עבדו כלל לא ס׳ל׳ ד׳ע׳ / דכת׳ ויחנו בני יש׳ בגלגל ויעשו את הפסח וג׳ מתקיף לה מר זוטרא ודילמא פסח בטומאה / עבוד אמ׳ ליה רב אשי תניא בהדיא מלו וטבלו ואחר כך עשו פסחיהן בטהרה: / . . . ציצין המעכבין את המילה כדתנן אילו הן ציצין המעכבין את המילה / החופין את העטרה ואינו אוכל בתרומה אמ׳ ראבינא אמ׳ רב ירמיה בר אבה אמ׳ / רב בשר החופה את רוב גובהה של עטרה ומעיקרא מאי טע׳ לא מהול איבעית / אימא משום חוליא דאורחא ואיבעית א׳ משום דלא נשבא להו רוח צפונית דאמ׳ / מר כל אותן מ׳ שנה שהיו יש׳ במדבר לא נשבה להן רוח צפונית מאי טע׳ איבע׳ א׳ משום / דנזופין היו ואיבע׳ א׳ דלא ליבדרו ענני כבוד אמ׳ רב פפא שמע מיניה לא מהלינן לא / ביומא דעבא וג׳ תנו רבנן כל אותן מ׳ שנה שהיו יש׳ במדבר אין לך יום שלא

37. דזנתיה.] כגון דזנתיה אישתא אישתא דמאן אילימא אישתא דידיה אי הכי כל שבעה בעי אלא דזנתיה אישתא דאימיה ואיבעית.

38. מערי.] מעוי אבל היכא דמעוי מחייא חיי.

40. מהלי.] מהולי. חוליא.] חולשא. אימת.] עד אימת בשורה הבאה ליתא.

41. עבוד.] עביד להו. וממאי.] ודלמא לא עביד פסח כלל.

42. בטומאה.] הבא בטומאה היה.

43. ואחר כך.] ליתא. עשו.] ועשו.

44. ציצין.] ד׳ תיבות הראשונות בהשורה פרוש הוא ל„סוף מילה" שבגמרא שם בסוף ע"א, ב׳ ועין רש"י.

45. החופין.] בשר החופה. ראבינא.] רבינא ואיתימא.

46. ומעיקרא.] ובמדבר.

47. חוליא.] חולשא ועין שורה מ׳. נשבא.] נשיב. דאמ׳.] דתניא.

49. ליבדרו.] נבדור. שמע.] הלכך יומא דעיבא ויומי דשותא.

50. אין לך יום.] לא היה יום. להן.] בו.

נשבה להן / רוח צפונית בחצי הלילה שנ׳ ויהי בחצי הלילה וי״י הכה כל בכור מאי משמעא אמ׳ מר / עת רצון מילתא היא: אמ׳ רב הונא דבר תורה משוך אוכל בתרומה ומדבריהם גזרו / עליו מפני שנראה כערל ודקא ארי לה מאי קא ארי לה משום דקתני סיפא ר׳ יהודה אמ׳ / משוך לא ימול מפני שסכנה היא לו אמרו לו לר׳ יהודה והלא הרבה מלו בימי בן / כוזבא והולידו בנים ובנות ואו׳ המול ימול ואפילו מאה פעמים ואו׳ את בריתי הפר / לרבות את המשוך הוא סבר מדקא נסיב לה קרא שמע מיניה דאוריתא ולא הוא / מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא: וביום השמיני ימול אין לי אלא נימול לשמיני מנין / לרבות תשיע׳ ועש׳ ואחד עשר ויב׳ תל׳ לומ׳ וביום מר דריש וביום ומר לא דריש וביום: / אמ׳ ליה ר׳ יוחנן לריש לקיש ראיתי לבן פדת שהוא דורש כמפי הגבורה אמ׳ ליה הא / דיליה היא מתניתא היא אמ׳ ליה והיכא תאני לה אמ׳ ליה בתורת כהנים נפק תניה בג׳ / יומי וסברה בתלתה ירחי אמ׳ ר׳ אלעזר ערל שהזה הזאתו כשרה: טומטום שקידש / קידושיו פסולין מפני שהוא ספיק ערל וערל פסול מלקדש אנדרוגינס שקידש קִידושיו / כשרין ר׳ יהודה או׳ אף אנדרוג׳

51. משמעא.] תלמודא הא קמ״ל דעת.
53. ודקא ארי.] חסר על ידי ט״ס, מיתבי משוך צריך שימול מדרבנן, ואחר זה לפנינו בש״ס ודקארי וכו׳ הא צריך קתני קטעי בסיפא.
54. משוך.] ליתא.
55. כוזבא.] כוזיבא.
56. המש׳ך.] לפנינו מאמר שלם שאינו כאן ואולי אינו מעקר הש״ס. לה.] הש״ס קרא דאוריתא היא.
57. וביום.] עין גרסת הספרים ואולי שנשתבש בכתב יד.
59. שהוא.] שיושב ודורש כמשה מפי. ליה.] ר״ל דידיה.
60. אמר ליה.] ליתא. והיכא.] היכא תנא ליה בתורת.
62. קידושיו.] קידושו. מלקדש.] המ׳ בספק ובספרים לקדש. אנדרוגינס.] ואנדרוגינוס.
63. כשרין.] כשר.

רב נחמן בר יצחק מנ[הג ה]פקר נהגו בה: הדרן עלך הבא על יבמתו: אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט הכניסה לו עבדי מלוג עבדי צאן ברזל עבדי / מלוג לא יאכלו תרומה עבדי צאן ברזל יאכלו אילו הן עבדי מלוג וגו׳ ועבדי מלוג לא / יאכלו בתרומה וליהוי כקנינו שקנה קנין . . . מי לא תניא מנין לכהן שנשא אשה / וקנה עבדים שיאכלו בתרומה שנ׳ וכהן כי יקנה נפש קנ׳ כס׳ הוא יאכל בו ומנין לאשה / שקנתה עבדים ועבדיה שקנו עבדים שיאכלו בתרומה שנ׳ וכהן כי יקנה נפש קנ׳ כספו / קנינו שקנה קנין אוכל כל אוכל מאכיל וכל שאינו אוכל אינו מאכיל ולא והרי ערל וכל / הטמאים דאין אוכלין ומאכילין הנך פי . . . להו והרי ממזר דאינו אוכל ומאכיל / אמר רבין מדאוריתא מיכל אכלי ורבנן הוא דגזרו בהן כדי שתאמר היא אינה אוכלת / ועבדיה אינן אוכלין זונה היא אצלו הילכך אתי לאפוקה רב אשי אמ׳ הכא באלמנה / כוהנת עסיקינן משום דמוריא ואמרה מעיקרא אכלי בתרומה דבית נשא השתא / אכלי בתרומה דגבראי השתא אחזור לתרומה דבית נשא והיא לא ידעה דמעיקרא לא שוייה / לנפשה חללה השתא שוייה לנפשה חללה: אית . . ר סה . . לה היא / . . ני . . . . וג׳: איתמר הבא על ארוסתו בבית חמיו רב אמ׳ הולד ממזר ושמואל / אמ׳ הולד שתוקי אמ׳ רבה מסתברא מילתא דרב דדימא מעלמא אבל לא

8. אומ׳.]=אומר עין במשנה שם ביבמות ס״ה, ב׳.
9. יבמתו.] המלה הזאת הוא סוף השורה שלמעלה.
10–11. ועבדי.] יבמות ס״ו, א׳ ראש הסוגיא. וליהוי.] לפנינו, אמאי להוי וכו׳ דתניא.
13. ועבדיה.] לפנינו ועבדיו.
14. כל אוכל.]=האוכל. שאינו.]=שאין.
15. הנך.] לפנינו התם. דאינו.] שאינו.
16. רבין.] רבא. היא.] אני.
17. ועבדיה.] עבדי.
18. דמוריא.] דאתיא לאורויי מעיקרא. דבית.] דבי נשי אינסבי ליה להאי אכלי וכו׳
19. השתא. והשתא הדרי לי למילתיה קמייתא ולא. . . שויתה.
20. שויה.] שויתה. אית.] השלם, איתמר המכנסת שום לבעלה היא אומרת כלי אני נוטלת והוא אומר; עין שם בסוף העמוד.
21. איתמר.] יבמות ס״ט, ב׳.
22. רבה.] לפנינו רבא. דדימא.]–דדיימא.

דימא / מעלמא בתריה דידיה שדינן ליה ומתניתין דלא דימא כלל דקתא עיבורה תאכל / ילדה תאכל: מתני': כהן גדול פעמים שפוסל כיצד בת כהן שניסאת ליש' וילדה / הימנו בת והלכה הבת ונישאת לכהן וילדה הימנו בן הרי זה ראוי להיות כהן גדול ולעמוד / על גבי המזבח מאכיל את אמו ופוסל את אם אמו זאת אומרת לא כבני כהן גדול / שפוסלני מן התרומה: תנו רבנן הריני כפרת בן בתי כווא ממזר שמאכילני בתרומ / פיר' הלכה שלפניה ממזר פוסל ומאכיל . . היתה אם אמו בת יש' לכהן תאכל בתרו' בשביל / שהוא ממזר קראתו כווא שהוא קטן. ואיני כפרת בן בתי כדה כהן שפסלני מן התרומה / פיר' בשביל שהוא כהן גדול כדה כלומר שהוא גדול: הדרן עלך אלמנה: / הערל וכל הטמאים וג' תוני לודא עשו יום הברותו כיום הולדו מה יום הולדו לא בענן מעת / לעת אף יום הברותו לא בענן מעת לעת רב פפא אמ' כגון דכיבין ליה עיניה לינוקא / ואיתסי ביני רבא אמ' כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין רב כינאי בריה / דרב נחוניא אמ' כגון שנמצא טומטום ונקרע ונמצא זכר רב שרביא אמ' כגון שהוציא / ראשו חוץ לפרוצדור וכי האי גונא מי חאיי והא אמ' מר כיון שיצא לאויר העולם / נפתח הסתום ונסתם הפתוח שאלמלי כן אינו מתקיים

23. ומתניתין.] קצור לשון התלמוד. דקתא.]=דקתני והתבות: עיבורה תאכל טעות סופר וצ"ל עיברה לא תאכל.

24. מתנ'.] יבמות ס"ט, ב' ולפנינו המחלוקת בארוסה שעברה היא אחר משנה זו. שניסאת.] לפנינו ליתא.

25. ולעמוד.] עומד ומשמש.

26. את אם.] את ליתא.

27. שפוסלני.] שהוא פוסלני. תנו.] יבמות ע', א'.

28. פיר'.] פירוש, עין רש"י שם.

31. תוני.] לפנינו, והתני לודאה יום.

32. דכיבין.] דכאיב.

33. ואיתסי.] ואיתפח. כינאי.] כהנא בריה דרב נחמיה.

34. שנמצא.] ליתא. ונקרע.] שנקרע.

35. לפרוצדור.] לפרוזדור ומי חיי והתניא.

36. אינו מתקיים.] אין יכול לחיות.

שהעיד על שמעון וכפר שמעון ואמר לא היו דברים מעולם. . . . . שמעון להוציא לראובן כנגד [ההוצאה שהוציא על עצמו]. . . . . [ונמצא שנשבע] שמעון שבועת שוא וחשוד שמעון מעתה על השבועה ופסול לעדות דתנן ושכנגדו חשוד על השבועה כאזה צד אחד שבועת העדות ואחד שבועת הפקדון ואפילו שבועת שוא היה אחד מהם משחק בקוביא ומלוה בריבית ומפריח יונים וסוחר שביעית שכנגדו נשבע ונוטל וכל מי שהוא חשוד על השבועה פסול לעדות דתנן אילו הן הפסולין המשחק בקוביא ומלוה בריבית ותנא הוסיף עליהן הגזלנין והחמסנין ואמרינן ההיא איתתא דאיחייבה שבועה בידינא דרבא אמרה ליה בת רב חיסדא ידענא בה דחשידא על שבועת שוא דחזה מפקא שם שמים לבטלא אפכה ראבא אשכנגדה. ושמעון זה חייב מלקות דתנן זו היא שבועת שוא שחייבין על זדונה מכות וזה הזיד ונשבע שעליו עדים ונשבע על שקר. הילכך שמעון זה חייב להוציא כנגד ההוצאה שהוציא על עצמו והתנה לראובן שהיה פסול לעדות וחייב

9. תנן.] משנה שבועות סוף מ״ד–מ״ה, א׳.

10. דחד.] לפנינו אחת–ואחת.

12. אמפריח.] זה נוח יותר ממפריחי שבספרים.

13. ווסוחר.] בספרים, וסוחרי.

14. דתנן.] סנהדרין כ״ד, ב׳.

15. ומלוה. לפנינו והמלוה. ותנא.] סנהדרין כ״ה, ב׳.

16. עליהן.] הסופר טעה וכתב הוסיף במקום הוסיפו כאשר הוא בספרים וכשהרגיש טעותו תלה הו׳ בין השורות. ואמרינן.] כתובות פ״ה, א׳.

17. בידינא.]=בי דינא.

19. שוא.] מן שוא עד לבטלא ליתא בספרים ונלקח מפרוש הגאונים, עין הפתיחה.

20. דתנן.] שבועות כ״ט, א׳.

24. שהיה.] צ״ל והוא.

מלקות וישאר בדין זה שכתבנו עד שיעשה תשובה גמורה ויצום ויקבל עליו נדר שלא יעשה כדרך שעשה לאחר שיטול ראובן מה שיש לו עליו ואז אם יעשה תשובה גמורה הקב"ה יקבלה שידו פשוטה לקבל שבים דכתי' וידי אדם וידו כתי' הקב"ה יצילנו וכל ישראל מעונש הדין המשפט וילמדנו דעת ודרך תבונות

יודיענו ויעזור ויסייע ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

ג ל א

שמריה הרב בירבי אלחנן הרב הראש

ת ש פ

א', ב'

. . . . יוחנן. . . . .

. . . . רב נחמן כגון זו כופין. . . . .

דביתהו דר' חייה הוה לה צער לידה שניא מאנה ואתאי לקמיה דר' חייה אמרה ליה / איתתא מיפקדא אפריה ורביה אמ' לה לא אזלא אשתאי סמא דעקרתא לסוף / חש בה אמ' לה איכו. . . הוה לי חדא כרסא מיניך דאמ' מר יהודה וחזקיה אחי / פזי וטוי אחואתי ואמ' רב אחא בר רב קטינא אמ' ר' יצחק מעשה באשה אחת שחציה / שפחה וחציה בת חורין וכפו את רבה ועשאה בת חורין . . . כר' יוחנן בן ברוקא דאמ' על / שניהם הוא אומ' . . .

29. דכת'.] יחזקאל א', ח'; והדרשה על הכתיב היא מפסחים קי"ט, א'.

31. וילמדנו.] צ"ל וילמדהו כמו שהוא בישעיה מ', י"ד והנקוד על הפסוק הוא כידוע במקום שרטוט ושתים כותבין ולכן ב' תבות הראשונות אינן מנוקדות.

33. שמריה.] האותיות למעלה ולמטה בשורה זו הן מעשה ידי נער המתרגל לכתוב.

1. יוחנן.] יבמות ס"ה, ב' בשליש התחתון של העמוד.

3. שניא.] לפנינו שנאי מנא ואתיא.

4. אשתאי.] לפנינו אישתיא.

5. חש בה.] לפנינו ב' גרסאות, איגלאי מילתא וגליא ליה אבל לא חש בה. מיניך.] לפנינו אחריתא.

7. כר'.] המלה המטושטשת היא, כמאן, ולפנינו כל המאמר עד אומ' בשורה הבאה ליתא ונראה שהוא פרוש.

בה"ג ראש שבועות בב' הנוסחאות ובש"ץ ראש ע"ז סימן כ"ח–ושם הועתקה מה"ג ולכן מקומה אחר תשובה לר' יהודאי גאון–נאמר בפרוש, ומפרשי רבנן, וגורס בתלמוד כמו שהוא בספרים. אבל מדברי התוספות שבועות מ"ו ב' ומרא"ש גטין ד', ח' נראה שגם לפניהם לא היו התבות, ומפרשי רבנן, בה"ג ולכן הם אומרים ובה"ג גרס ידענא ביה וכו'. ועין בהגהות מרדכי בבא מציעא תמ"ג ותמ"ד שמביא בשם רבינו יהודה–הכהן תלמיד ר' גרשום?–דברי ה"ג בלשון זה. פירש בעל הלכות דחשידא אשבועתא דשמעה דאפקא שם שמים לבטלה ועברה על לא תשא ושמא בעל ה"ג מרביה גמיר לה וקבלה מידו. ונראים הדברים שבגרסתו היה כתוב פ"ר ראשי תיבות של פַרשו רבנן והוא קרא, פרוש, ושיער שהפרוש הזה היה לו הקבלה. ומצדד אני לאמור שהרב הזה לא היה לפניו ספר ה"ג אלא השתמש בכלי שני באחד מספרי הראשונים שהובאו שם דברי ה"ג, שבאמת לא נמצא שם אלה הדברים ממש וספק גדול הוא אם לדעת בה"ג מוציא שם שמים לבטלה פסול לעדות, ולדעת התוספות והרא"ש לא אמר אלא בשבועת בטוי והמעיין היטב בדברי בה"ג יראה שבודאי כן הוא שכך הוא אומר. ולא מיבעיא אפוקי שם שמים ובטוליה דאסיר אלא אפי' לאפוקיה כי לא צריך אסור ועובר משום לא תשא. . . ומאן דרגיל לאפוקי שם שמים לבטלה–בהוצאת הילדעסהיימער לבטולי הזכרת השם–פסול לשבועה דתנן שכנגדו חשוד על השבועה. . . . ואמרינן ההיא אתתא דאיחייבא. . . . אפכה רבה לשבועה אשכנגדה ומפרשי רבנן דקא חזיא לה דהוה מפקא שם שמים לבטלה. והרואה יראה שבה"ג משתמש בהבטוי אפוקי שם שמים ובטוליה או לבטוליה–כך בהוצאת הילדעסהיימער–במשמע, הנשבע שבועת בטוי ואינה מקיימה, ובמקום הבטוי הרגיל אצלנו, מזכיר שם שמים לבטלה, הוא אומר, לאפוקי כי לא צריך, ורק בנשבע שבועת בטוי ובִטְלָה דעתו שפסול לשבועה כמו שפרשו דבריו התוספות והרא"ש ולא כרבינו יהודה בהגהות מרדכי. ואם ישאל השואל אם בשבועת בטוי אמר דבריו למה לי, שם שמים, הלא גם בלי שם הוא עובר על שבועת בטוי, והתשובה על זה שבודאי עובר אבל כיון שאינו לוקה בלי הזכרת השם (עין רמב"ם וראב"ד הלכות שבועות פ"ב, ג' שאינו לוקה על שבועת בטוי בלי הזכרת השם ועיין שם בכסף משנה) אינו פסול לשבועה שכך היא המדה, העובר על דבר שיש בו מלקות פסול לעדות ולשבועה, עין ריב"ש שי"א וגם מדברי ר' שמריה מוכח כן שהוא אומר, ושמעון זה חייב מלקות דתנן זו היא וכו' הילכך שמעון זה חייב להוציא וכו' הרי שזה תלוי בזה שכיון שעבר עבירה שיש בה מלקות אינו יכול לישבע. ומה שקשה לי בדברי בה"ג שאם כן הוא כמו שפרשו התוספות והרא"ש דבריו למה הוא אומר ומאן „דרגיל" וגם מי שאינו רגיל לבטל שבועות בטוי ועבר רק פעם אחת למה אינו פסול לשבועה הרי עבר על עבירה שיש בה מלקות. אולם כבר אמרו בשבועות מ"ו, ב', אבל שבועת בטוי דאיכא למימר דבקושטא קא משתבע לא קא תני, ורק בשרגיל לעבור על שבועות ביטוי פסול. ועיין שם בתוספות ובר"אש גטין ד', ח' שלא העירו כלל על הלשון ומאן דרגיל, ואף שנסתייעו מבה"ג שבעובר על שבועת בטוי פסול. ומהמשא

ומתן בהתשובה שלפנינו נראה בברור שגם הרב ר' שמריה לא אמר אלא בשנשבע שבועת שוא–שם הכולל לשבועות שאין בהם דררא דממונא!–שפסול לשבועה ולא במוציא שם שמים לבטלה. ועין בריטב"א לכתובות פ"ה, א' שכתב ופרשו הגאונים ז"ל שהיה שומע–צ"ל שהיתה שומעת–ממנה שנשבעת כל היום לבטלה ולשוא, וגם בדברי הרב הזה „לבטלה" פרושו שנשבעת ואינה מקיימת, וכן כתב הסמ"ג עשין צ"ה שלפי בה"ג היתה האשה שפסלה רבא לשבועה נשבעת ואינה מקיימת. ולפי זה ר' יהודה בהגהות מרדכי הוא יחיד בדעתו שמוציא שם שמים לבטלה פסול לעדות ויפה עשה הרב בעל שו"ע שלא זכרה ואף שבב"י סוף פ"ז העיר על הגהות מרדכי, והרמ"א שקבעה להלכה לא דקדק כל צרכו וכבר העירו האחרונים בזה אבל גם אחד מהם לא עיין בה"ג מקור דין זה, עין אורים ותומים סוף פ"ז ופתחי תשובה ס' ל"ד, י"ב.

ב') כבר הערותי בראש הפתיחה שמאמרי התלמוד שנלקטו בקטע זה אין להם שום סדר ואפשר שכבר בימים הראשונים היו להם קצורים שונים של התלמוד לתלמידים המתחילים ללמוד והקטע שלפנינו הוא מאחד הקצורים האלה. ועין הקטעים מקצורי תלמוד ירושלמי בשרידי הירושלמי שלי כ"ט וכ', קצור ברכות, קנ"ב וכ"ו, ראש השנה, קפ"ג וכו', תעניות ומועד קטן ובהספר הראשון של גנזי שעכטער שפ"ד וכו' הוצאתי לאור קטע גדול מקצור הירושלמי ר"ה ותעניות ואפשר שכל אלה הקצורים הם למתחילים. בד' מקומות של הקטע נמצאו פרושים קצרים–עין ז', כ"ח, ל', מ"ה–אולם הם פשוטים מאוד וראוים למתחילים. לעומת זה נכבדות וחשובות הן הגרסאות שבקטע זה, שברובן הן יותר יפות ומדויקות מגרסות הספרים. לדוגמא, חש בה, בשורה ה' יותר יפה מאיגלאי מילתא או וגליא ליה שבספרים. בשורה ל"ח, מערי, והוא כמו מעורה בעברית היא בודאי הגרסא הנכונה ולא מעוי שכבר נדחק רש"י לפרשה. מעניין הרבה הוא הכתיב, תוני, בשורה ל"א במקום תָני שהוא מחזיק דעת ה' עפשטיין בספר היובל לשווארץ שי"ט וכו' שהבטוי, ותנא תונא צריך להתרגם, והמַשְׁנֶה שָׁנָה, שבתונא הו' הוא משמש קמץ גדול והרי אנו רואים שכן הוא שתוני בהקטע הוא כמו תָנֵי ועיין בהמפתח הכללי ערך ו'.

א', א'

[דאמ]רינן הכל לפי התנאי [ואם יש עדים לראובן]
שקבל הקיניין משמעון שיוציא לראובן [כנגד ההוצאה שהוציא
ע]ל עצמו שחייב [שמע'] ואין אחר קיניין כלום. ועל העד

1. דאמרינן.] בצה ל', ב' הכל לפי תנאו, ושם הכלל הוא בדיני יום טוב ולא בדיני ממונות אבל מצאתי גם במקומות אחרים שהשתמשו הראשונים בו לענין דיני ממונות עין לדוגמא תוספות בבא מציעא פ"ג, א'.

3. ואין.] בבא בתרא סוף דף קנ"ב.

ימי חייך ימי חייך הימים וכל ימי / חייך הלילות וחכ׳ אומ׳ ימי חייך העולם הזה וכל ימי חייך להביא את ימות / המשיח כנגד ארבעה בנים דברה תורה אחד חכם ואחד רשע ואחד [תם] / ואחד שאינו יו[דע] לשאול חכם מה הוא או׳ מה העדות והחוקים והמשפט[ים] / אשר צוה ייי אל[והנ]ו אתכם ואף אתה אמור לו בהילכות הפסח אין מפט[ירין אחר] / הפסח אפיקומין רשע מהו או׳ מה העבודה הזאת לכם לכם ולא לו [ולפי שהוציא] / את עצמו מן הכלל כפר בעיקר ואף אתה אומר לו והקהה את ש[ניו בעבור] / זה עשה יי לי לי ולא לך ואילו הייתה שם לא הייתה נגאל ת[ם מהו או׳] / מה זאת ואמרת אליו בחוזק יד הוציאנו יי ממצ׳ ביד חזקה ושאינו יודע לשאול את פתח] / לו שנ׳ והגדת לבנך ביום ההוא לאמר יכול מראש חודש תל׳ לומ׳ [ביום ההוא יכול] / מבעוד יום ת״ל לומ׳ בעבור זה לא אמרתי אלא בשע[ה] שיש מצ[ה ומרור מונחים] / לפניך מתחילה עובדי עב׳ זרה היו אבו׳ ועכש[יו] קרבנו המ׳ ל[עבודתו שנ׳ בעבר] / [הנהר ישבו] וג׳ ואקח וג׳ ואתן לו יצחק וג׳ ואתן לעשו את הר שעיר [וג׳ ברוך שומר] / הבטחתו ליש׳ בר[וך הו]א שהקודש מחשב את הקץ לעש[ות כמו שאמר לאברהם] / בברית בין הבתרים שנ׳ ויאמר לאברהם וג׳ וגם את הגוי וגו׳ והיא שעמדה לאבותינו / [ולנו] שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו והקב״ה [הצילנו מידם צא ולמד מה] / בקש לבן הארמי לעשות ליע׳ אבינו [שפרע]ה ל[א גזר אלא על הזכרים ולבן] / בקש לעקור את הכל שנ׳ ארמי אובד [אבי וירד מצרימה ויגר שם מלמד שלא ירד אלא] / לגור שם שנ׳ ויאמרו אל פרעה לגור [בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך]

9. וכל.] לפנינו כל.

11. כנגד.] לפנינו ברוך המקום וכו׳ עין הפתיחה.

13. בהילכות.] זה נח יותר מכהילכות שבספרים.

15. אומר.] לפנינו הקהה את שניו ואמור.

16. לך.] בכל המאמר כאן הוא משתמש בלשון נוכחי ולכן לך יפה יותר מלו שבספרים,

17. ביד חזקה.] צריך למחקו וצ״ל במקומו מבית עבדים.

22. שהקודש.]=שהקדוש עיין הפתיחה,

יט

תשובה לר׳ שמריה בר׳ אלחנן וקצור תלמוד יבמות

דף אחד גדול ארכו ל״ט וחצי ורחבו י״ט ושליש חבוי בזגית ומסמן T.-S. 20. 35 באוצר הספרים בקמברידג. עמוד א׳ כתוב רק חציו בכתב ישן נושן ועמוד ב׳ בכתב יד אחר מזמן מאוחר, ואין ספק שבראשונה נשאר עמוד ב׳ חלק והשתמש בו סופר מאוחר. בעמוד א׳ נשמר קטע מתשובת ר׳ שמריה בר׳ אלחנן שהשיב הלכה למעשה על שאלה שנשאלה לפניו ובעמוד ב׳ לקוטי מאמרים מיבמות ס״ה, ב׳ ס״ו, א׳, ס״ט, ב׳ ע״א, ב׳ וע״ב, א׳ מבלי שום סדר וקשר.

א׳) שם המשיב, שמריה הרב בירבי אלחנן הרב הראש, כתוב בסוף התשובה בכתב יד אחר מזה שהתשובה עצמה כתובה בו וברור שיש לפנינו כאן חתימת הרב ר׳ שמריה בעצם כתב ידו והתשובה כתבה סופרו. הרב הזה היה לפי עדותו של ר׳ אברהם אבן דוד בעל ספר הקבלה אחד מארבעה שבוים שעל ידם נתפשט למוד התורה בספרד בצרפת באפריקא הצפונית ובמצרים. המסורה הזאת עוד לא נתבררה כל צרכה אולם אין ספק שר׳ שמריה היה אחד מהתלמידים היותר חשובים של ר׳ שרירא גאון והחליף מכתבים עמו ועם בנו ר׳ האי אחר שנתמנה לרב של מצרים ומת שם בשנת אלף וי״א למנין הרגיל. עין על כל זה מאנן, הרבעון האנגלי (המשך חדש) ח׳ שמ״ג וכו׳, ט׳ קס״ח וכו׳ ובספרו על היהודים במצרים א׳, כ״ו וכו׳, ב׳, כ״א וכו׳. ובמקום האחרון יש שיר בשבח הרב הזה לדונש בן לברט ואומר עליו: בפיו מרגליות ומקיר בציות והוא מרגוליות (נהר שוטף מן רגלתא, נהר, בסורית ומזה מרגילין, מושכין את הנהר, במועד קטן ה׳, א׳ וכבר נמצאו במקרא עין רגל וכל זה נעלם מה׳ מאנן) מקור מים חיים. לא אשגה אם אומר כי התשובה הזאת היא האחת להרב ר׳ שמריה ואם זכרוני אינו כוזב לי גם אצל הראשונים לא נזכרו תשובותיו. מעניין גם כן הדבר שבקטע זה יש לנו חתימת אחד מגדולי הדור שבסוף זמן הגאונים מה שלא נודעה לנו עד עתה.

מרוב הזקן של הנייר והדיו ניטשטשו כמה וכמה תיבות שלמות ואותיות ומהשורות ו׳ וז׳ לא נשארה אפילו אות אחת ובכל זאת נקל לעמוד על תכנה של תשובה זו וזה הוא. שמעון נתחייב שבועה לראובן על פי העדאת עד אחד וקודם שנשבע לו שבועה זו קפץ ונשבע שיש לנו עדים להעיד לו ונמצא ששקר נשבע ונשאל הרב אם יכול שמעון לפטור עצמו בשבועה או כיון שחשוד הוא על השבועה שכנגדו נשבע ונוטל. תשובת הרב אף שפשוטה היא בעקרה, שמשנה שלמה היא בשבועות מ״ה, א׳ שהחשוד על השבועה שכנגדו נשבע ונוטל מעניינת היא בהפרטים שבה. הוא מביא דברי הגמרא בכתובות פ״ה, א׳ בלשון שמוכיח שכבר היה לפניו בתוך דברי התלמוד פרוש הגאונים על „דחשידא״ ולפנינו

[ומקדש] קידוש היום וחותם במקדש השבת יש' והזמנים ואם חל היום אחר השבת

. . . . . עלה יין וקדושה נר הבדלה וזמן ולאחר שמקדש קידוש היום מביאין

[מים ונוטלין] כולם ידיהם ומברך על נטילת ידים ואחר כך מביאין מיני ירקות

[כגון חסא או גרגירא] או כרפסא ומביאין לפניו חזרת ששמו סליקה שעושין אותו

[במקומנו מן תמ]רים ולוקחין כל אחד ואחד מן הללו שלשה מיני ירקות ומב'

[ב"א יי אלהינו מ"ה בור]א פרי האדמה ומטבלין בחזרת ואוכלין וחוזר' ונותנין כל

. . . . . ול יין ומביאין שיש עליו לחמא עניא ומן ירק דמתקרי

. . . . . . ומביאין [קערה] שיש בה . . . .ול ובלבד שלא יהא ז. . .

. . . . ומגשה את השולחן ואו' לו מי שהוא מקדש קידוש

. . . . את השולחן אתמול היינו עבדים והיום בני חורים

13. היום.]=ביום א' של שבת.

14. שמקדש.] לשון קצר במקום, ולאחר שקדש ושתה, והשלם בראש השורה: סדרו שונה משלמעלה.

16. כגון.] השלמתי על פי סדר ההגדה בסדר רב עמרם, ועין שורה י"ח: מן הללו ג' מיני ירקות ובסדר ר' עמרם נמנו כאן חמשה מינים. חזרת.] טעות סופר הנגלת לעינים וצ"ל כמו שהוא בסר"ע, חרוסת, וכן סליקה ט"ס שסליקה היא מין ירק (באנגלית beet ובאשכנזית Mangold) ואינו נעשה מן תמרים, ובסר"ע חליק"א ונראה שהיא מלה ערבית ואף שאין בידי לפרשה.

19. בחזרת.] צ"ל בחרוסת, עין ההערה שלפני זו.

20. יין.] נראה שצריך להשלים בראש השורה, [אחד ואחד כוס של] יין ומה שנראה כו' קודם הל' הוא החלק הנשאר מן הש'. שיש.] חסרה המלה שולחן קודם שיש. ומן.]= ומין.

21. בה.] לכאורה נראה שצריך להשלים [ב' מיני תבש]יל (ובכ"י קשה להפריד בין י' לו'), אולם ממה שנאמר בסוף השורה שלא יהא נראה קצת שצריך להשלים, בשול, ופרושו בשר בשול והז', האות האחרונה שבשורה היא התבה הראשונה מן זה וצריך להשלים זה הבשר צלי, עין משנה וגמרא בפסחים נ"ג, א'.

22. ומגשה.] נראה שצ"ל ומנסח והוא כמו עוקר.

23. את.] השלם בראש השורה, היום אחר שעקרו–או שנסחו–את וכו'.

. . . . . . דוני׳ ואו׳ אחריו מאי לחמא עניא דיאכלו אבהתנא
. . . . . לישנא בארעא ומניחו לשולחן לפני. . . .
ואו׳ אותו שמקדש: מה
[נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל] הלילות אין אנו מטבלין אפילו פעם
[אחת הלילה הזה ב׳ פעמים שבכל הליל]ת אנו אוכלים חמץ ומצה הלילה
הזה כולו מצה

א׳, ב׳

עבדים היינו לפרעה במצ׳ ויוצ׳ יו׳ ממצ׳ ביד חזקה ובזרוע נטויה לפיכך
מצוה עלינו לספר ביציאת מצ׳ ואפילו כולנו חכ׳ כולנו נבונים וכולנו יודעים את
התורה מצווה עלינו לספר ביציאת מצ׳ ואפ׳ כול׳ זקנים כול׳ ישישים כול׳ יודעים
את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת מצ׳ וכל המספר ביצ׳
מצ׳ הרי זה משובח / ומעשה בר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור׳ אלעזר
בן עזריה ור׳ עקיבה שהיו מסובין / בבני ברק והיו מסיחין ביצ׳
מצ׳ כל אותה הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם / רבותינו
היגיע זמן קרית שמע של [שחרי]ת אמ׳ ר׳ אל[עזר בן עזריה הרי
אני כבן / שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יצי׳ מצ׳ בלילות עד
שדרשה בן זומא שנ׳ / למען תזכור את יום צאתך מארץ מצ׳ כל

24. דוני׳.] אפשר שצריך להשלים כך וכל המסובים שומע׳. מאי.] צ״ל האי וזה עקר ולא הא כמו שהוא בספרים שלנו, שלחמא הוא לשון זכר והא לשון נקבה. דיאכלו.]–די אכלו.

25. לפני.] השלם, מי שהוא אומר הגדה, עיין ספר ר׳ עמרם ל״ח, ב׳ ומניחין לשולחן בפני מי שאומר הגדה, ומוסיף הגאון ואומר שמי שמקדש הוא הוא שאומר אותה, עין שורה הבאה.

1. עבדים.] נוסח מה נשתנה נתקצר ולא נאמרו כאן אלא ב׳ השאלות הראשונות. לפיכך.] לפנינו הנוסח משונה ועין הפתיחה.

3. ישישים.] לא נמצא בנוסחאות השונות של ההגדה.

5. ומעשה.] לפנינו מעשה ולפי נוסח הקטע נראה שהמעשה הוא חלק מהפסקא, עבדים היינו.

6. מסיחין.]–משיחין.

מנהג אשכנז ומנהג ספרד אבל האיטליאנים אין אומרין אותו וגם מזה קצת ראיה למה שכתבתי לעיל שההושענות שלהם הן על פי מנהג א"י.

ב׳) סדר ליל פסח שבתשובה זו יש לו קרוב גדול עם הסדר בסדורו של ר׳ עמרם אבל אין לנו אפילו צל ראיה שהגאון המשיב תשובה זו השתמש בסדורו של ר׳ עמרם ואפשר שהיה קדום לו. הנוסח הארוך של הקדוש ללילי פסח שבהקטע המתחיל בחר בנו ויגדלנו כול׳ הוא מזמן קדום מאוד ור׳ סעדיה אף שלא נחה דעתו בשנויי תפלות וברכות שנהגו בהם הפייטנים מכל מקום לא פקפק בנוסח זה ואמר שמי שרוצה לאמרו אומרו, עיין בְנדי, סדור ר׳ סעדיה ל"ב ועוד היום נמצא בהגדה כמנהג תימן ובהגדה כמנהג בגדד וכן הוא בקטע ההגדה מהגניזה שהוציאה לאור ה׳ אברהמס בהרבעון האנגלי לחכמת ישראל י׳, מ"ד אלא שהמו"ל לא הרגיש שנוסח קדוש שבהקטע הוא הנוסח של מנהג תימן. מעניין מאוד הוא הנוסח של הא לחמא שבהקטע שקצר הרבה מהנוסחאות שלפנינו בההגדות ואצל הראשונים. כפי אשר השלמתי בההערה לשורה כ"ו כך הוא הנוסח בהקטע: האי–בכ"י מאי וזו ט"ס–לחמא עניא די אכלו אבהתנא השתא הכא לישנא בארעא דישראל. הלשון לישנא במקום לשנה הבאה שבספרים נמצא גם אצל ר׳ סעדיה, עין בְנדי במקום הנ"ל ובקטעי ההגדה שמהגניזה, עיין אברהמס במקום הנ"ל נ׳. המאמר, אתמול היינו עבדים והיום בני חורים, שאומרו לפי דברי הגאון קודם הא לחמא אינו מקביל, להשתא עבדי לשנה הבאה בני חורין, שבהגדות שלפנינו ושל הראשונים–וכבר נמצא בנוסח זה אצל ר׳ עמרם ור׳ סעדיה ובקטעי ההגדה שמהגניזה–שהרי משמעו דבר אחר לגמרי כמובן. גם בשאר חלקי הגדה–הקטע מסיים בויאמרו אל פרעה לגור–יש שנוים גדולים וקטנים שראוים לתשומת לב. בעבדים היינו המאמר, ואלו לא הוציא וכו׳ עד ואפילו וכן הפתיחה, ברוך המקום, לד׳ בנים עד כנגד ליתא. הלשון ואילו הייתה שם יותר יפה מאלו היה שם שבספרים. הקודש במקום הקדוש ברוך הוא נמצא גם בקטעי ההגדה שמהגניזה, עיין אברהמס במקום הנ"ל מ"ז הערה א׳ ונ"א הערה א׳, ועיין גם כן המפתח לגנזי שעכטער א ערך קדש.

א׳, א׳

I במקדש ראשון: אנא אלוה אבות שלושה: הושע עולי רגלים שלשה: ברגלים

נעלי להר מרום ציון ומקדש ידנו בגילה נעטרך מלכינו נעלה זה נשיש אנא

2. נעלי.]=נעלה. ידנו.] אין להגיה ידיך על פי הכתוב שמות ט"ז, י"ז שיָדֵנוּ הוא חורז עם מלכינו. נעלה זה נשיש.] נראה לי כמשובש ואף שאפשר לפרשו בדוחק כזה, כתר נביא לך מלכינו, עליון על כל הארץ וזאת תהיה שמחתינו.

רוכב ארבע פדינו מכנף ארבע בצדק כנפות ארבע גדע מלכיות ארבע תשכיח
דופי ארבע מתוך רובע שמור אותנו מכל פגע נקינו מכל פשע הושענא והושיענא
הושיע את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם והכין רגילין רבנן
דהדרין בהושענא בצפרא ומוסף ביומא טבא ובחולא חדא זימנא וביום שביעי
של ערבה בצפרא ובפניא ו[כד]הדרין [בפניא] לא צריכי לברוכי על נטילת לול[ב]
ויתקיים בן קראה דכ׳ כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון ההרים והגבעות יפצחו
לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף: וקידוש של פסח ששאלתם בתחילה נוטלין
[ומקדש] קדוש על כוס של יין ומברך מי שהוא רגיל לומר להם קידוש היום או׳ ב׳ א׳ יי אלהינו מ״ה
[בורא] פרי הגפן אשר קדשנו מכל עם ורוממנו מכל לשון בחר בנו ויגדלנו כול׳ עד שהחינו
[ומסיבין ו]שותין כל אחד כוסו ואם חל להיות בשבת בתחילה או׳ ויכלו ו[אחר] כך או׳ בורא פרי הגפן

3. רוכב.] רוכב על כסא המנושא מד׳ חיות. בצדק כנפות.] בזכות מצות צצית הנתונות על ד׳ כנפי בגדינו תגדע ד׳ מלכיות.

4. דופי.] תשכיח ד׳ עונות מישראל הנקרא רובע, עין במדבר כ״ג, י׳. וקשה להחליט לאיזה עונות כוון הפייטן ובכמה מקומות מצינו שמנו ד׳ עבירות שענשן מרובה אבל לא כשם שהן מנויות במקום אחד הן מנויות במקום אחר, עין מעשה תורה עם הוספות מהגר״א אות ד׳, כ״ה, נ״ג, פ״א קכ״ג–קכ״ט, קס״ט. אולם אפשר גם כן שדופי כאן פרושו דבר מגונה וכוון לד׳ מיני נגעים באדם, עין ראש מסכת נגעים.

7. בצפרא.] בשחרית, עין סוף הפתיחה. לברוכי.] עין סוף הפתיחה לתשובה זו.

8. ויתקיים.] הגאון מסיים התשובה בברכה. דכ׳.] ישעיה נ״ה, י״ב; ועין במדרש תהלים סוף פרשה י״ג שבזכות לולב יפרע הקב״ה לישראל לעתיד לבוא שכל עצי השדה ימחאו כף, וברור שהגאון כוון לדרשה זו.

11. בחר בנו.] סדר זה לקדוש של פסח ישן נושן הוא, עין הפתיחה.

והלשון עומד כמלאך אלהים הוא לשון של המדרשים המאוחרים וקרוב לו מה שנאמר בפרקי ר"א סוף פי"ג מה דרכו של חזן עומד ומברך וכו' כך הקב"ה עמד וברך. ואין מן הצורך להביא ראיות שהיו לפני הראשונים נוסחאות של הירושלמי עם הוספות מזמנם של הגאונים, ועין בתשובתי בדבר יינות כ"ב על מאמר ירושלמי שמובא ברוקח והיא הוספה, ועין גם כן אהבת ציון לראטנער סוכה קמ"א סוף העמוד שדעתו שלפנינו בירושלמי נשמט סדר הקפה שהיה שם לפני הראשונים ולפי מה שכתבתי לא כן הוא. ודע שבימי הרב בעל שבה"ל מנהג איטאליאני היה להקיף רק בהושענא רבה ובשאר ימי החג היו אומרין רהיטין של הושענא בלי הקפה עין דבריו במקום הנ"ל וגם מזה ראיה שההקפות הן מזמן מאוחר ובראשונה נהגו להקיף רק בהו"ר ואחר כך בכל הימים. ובמדרש תהלים פי"ז מוכח גם כן שמחברו לא ידע אלא הקפת הו"ר ולא של שאר הימים, אבל דעתי נוטה שהמאמר בסדר הקפה אינו מעקרו של מדרש זה אלא הוספה מזמן מאוחר, שכבר נמצא בו הלשון הושענא רבה והוא מאוחר מאוד והראשונים שהשתמשו בו הם הרוקח רכ"א והמנהיג סוכה ל"ח, וכ"י של מ"ת שנמצאה בהם הוספה זו נכתבו באיטליא ובה לא נהגו להקיף אלא בהו"ר. וכבר ידענו שגדולה היתה השפעת ארץ ישראל על ארץ זו ולכן לא נתמה אם מנהג זה של האיטליאני מקורו בארץ ישראל ששם מצינו שנהגו להקיף את הר הזיתים בהו"ר עין ספר חסידים תר"ל ומכתב בן מאיר בזכרון לראשונים ה' קט"ו. והמנהג שלנו להקיף כל ימי החג בלולב הוא מנהג של בני בבל ובראשונה נהגו בו רק החכמים ואנשי מעשה, רגילין רבנן, בלשון הקטע ואחר כך נקבע למנהג קבוע בכל בתי כנסיות. ועל פי זה נוכל לעמוד על שרש המנהג שנהגו בימי בעל העטור בפרובינציה (עין לולב, צ"ג, ג') להקיף יום ז' בערבה בלבד ובשאר הימים בלולב שההקפה בערבה בהושענא רבה באה לארצות איירופא מארץ ישראל עוד בזמן קדמון ואז לא הקיפו אלא בהו"ר ואחר כך נהגו גם באלה הארצות כמנהג בבל להקיף כל ימי החג בלולב אבל המנהג הישן להקיף בהו"ר בערבה לא נתבטל. ועין בסדור רש"י ובנסמן שם והוסף ראב"ן סוכה שהאריכו הראשונים בהשאלה אם במקום שאין לולב מקיפין בערבה בהו"ר ובודאי השכל הישר מחייב שהעקר הוא כמו דברי רש"י האחרונים שכיון שאנו עושין על פי דעת האמוראים שאמרו הקפה בלולב אין כאן מקום להקפה בערבה (עין ההערה העמוקה של דודי זקני הגר"א בבאורו לש"ע או"ח תר"ס) ומנהג פרובינציה שהזכרתי אין לו טעם אלא אם הדבר הוא כאשר אמרתי.

אחרי שבארנו השתלשלות מנהג הקפה של סוכות אין עלינו אלא להוסיף דברים אחדים על אמירת הושענא. כבר ראינו למעלה שבימי ר' עמרם אמרו הושענא ב' פעמים, בשחרית ובמוסף ואלו שנהגו להקיף הקיפו ב' פעמים כמו שנאמר בפרוש בהקטע שלפנינו אולם כבר בימי ר' סעדיה סדר הושענא של מוסף נתבטל וזה של שחרית הסדירו לא אחר קריאת ההלל כבימים הקדמונים אלא קודם הכנסת ספר תורה, עיין דבריו בש"ש קט"ו. ומי שרוצה להגיה שם ולקראות, ומחזירין ס"ת למקומו ואומר קדיש ומתפללין תפלת המוספין ועומד שליח צבור

ולולבו בידו וכו׳, אינו אלא טועה שלא בלבד שנאמן עלינו בעל הטורים שמַעיד בפרוש שלדעת ר׳ סעדיה סדר הושענא הוא לאחר מפטיר (עיין או״ח תר״ס), אלא שמדברי ר״ס עצמו על אמירת הושענא ליחיד שהבאתי לעיל מוכח שכן הוא שהוא אומר, שהיחיד אומר הושענא אחר הלל, וזה מקביל לאחר מפטיר–ובחוה״מ אחר קריאת התורה–שבצבור. ונקל למצוא הטעם לשנוי המנהג, שבימי הגאונים הראשונים שלא הקיפו כלל אמרו סדר הושענא כאשר עוד היו לולביהן בידיהם מיד אחר הלל אבל כשנהגו בהקפה והוצרכו להוציא ספר תורה כדי להקיף אותה המתינו עד הוצאת ס״ת וכאשר תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם קראו בראשונה ואחר כך אמרו הושענא ועשו סדר הקפה סביבות הס״ת קודם הכנסתה. ובאלה הארצות כארץ ישראל והעומדות תחת השפעתה שלא היו מקיפין אלא בהו״ר, ובירושל׳ הקיפו את הר הזיתים, אמרו הושענא–וכבר יש לנו הושענות קליריות–אחר סיום כל התפלה שלא הצרכו לספר תורה, וכאשר נתפשט מנהג הקפות גם בהן המנהג הישן לאמור הושענא אחר מוסף לא נתבטל ולכן בארצות איירופא סדר הושענא הוא לאחר מוסף. אולם המנהג להקיף במנחה של הו״ר הנזכר בהקטע לא נמצא זכר לו בספרי הראשונים חוץ מבמקום אחד, עין הגליון בה״ג הוצאת הילדעסהיימער בראש עמוד קע״ג, וזה לשונו: והכי הוו רבנן רגילין ביום ערבה דהדרין בצפרא ובפניא בהושענא וכד הדרין בפניא מצלן שמונה עשרה דמנחה ובתר דנחית שליחא דצבורא. . . נקיט הושענא והדרין ולא צריך לברוכי על נטילת לולב דהא בריך ליה בצפרא. וקרובים מאוד דברים אלו לדברי הקטע והמלה החסרה בהקטע בא׳, שורה ז׳ אחר הדרין היא, בפניא, כמו שהוא בגליון ה״ג. ודע שמה שנאמר, הדרין בהושענא, פרושו, שלוקחין עם הד׳ מינים עוד ערבה אחת כמו שאנו נוהגין ולא שמקיפין אלא בערבה וזה מוכח ממה שנאמר שאין לברך על נטילת לולב וע״כ שלולב בידו. ורואה אני בזה השפעת מנהג ארץ ישראל כי לפי מנהג בני בבל אין טעם להקפה בערבה כמו שבארנו למעלה.

הפיוט להושענא שבהקטע לא נודע לי ממקום אחר וראוי לתשומת לב שאיננו פיוט אלפאביתי ואף שלפי דברי ר׳ עמרם הפיוטים להושענא הם על דרך אלפאביתא, וכבר העיר ר׳ סעדיה בראש הושענות שלו (עיין הירחון לחכמת ישראל ל״ז, תק״ח) שהרבה פיוטים יש לבני א״י ולבני בבל לסדר הושענא. ב„אנא אלוה אבות" שבשורה ראשונה מתחיל פיוט וב׳ מלות הראשונות „במקדש ראשון" שבהקטע הוא סוף פיוט. בהושענות של ר׳ סעדיה יש ג׳ פיוטים להושענא שכל יום ויום והפיוט האחרון מתחיל באנא כמו שמתחיל הפיוט בהקטע ואינו אלפאביתי אבל ב׳ פיוטים הראשונים הם על דרך א״ב או תשר״ק ולכן נראה שהפיוט שלפנינו הוא השלישי שבסדר. ושלוש הפיוטים הוא זכר להמנהג להקיף ג׳ פעמים, עיין תשובות ר׳ שרירא ור׳ האי בש״ש קי״ג וקי״ד ועל פי זה דברי ר״ש אסף במאמרו חלוף מנהגים י״ח וי״ט צריכים תקון. אמירת הפסוק הושיעה את עמך לאחר הושענא נמצאה גם בהושענות של ר׳ סעדיה ובהושענות לפי

יח

שתי תשובות א׳ על סדר הושענא וב׳ על סדר ליל פסח.

דף אחד נייר כ״א על כ״ג והכתב כתב מרובע מסמן T.-S. Loan 179 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

א׳) התשובה הראשונה אף שהיא חסרה במקצתה או ברובה יש לה חשיבות גדולה שעל ידה אנו עומדים על השתלשלות של מנהג הושענא וכאשר הדבר הזה עודנו לא נתפרש כל צרכו אמרתי להרחיב בו הדברים מעט. המנהג להקיף את המזבח בז׳ ימי החג של סוכות נזכר כבר במשנה סוכה ד׳, ה׳ ובגמרא שם מ״ג, ב׳–מ״ד א׳ נחלקו בפרוש דברי המשנה, יש שאמרו שההקפה היתה בלולב ויש שאמרו שהיתה בערבה, אולם לא נמצא שם זכר להמנהג שלנו להקיף בבית הכנסת. אמנם הרב בעל העטור לולב צ״ג, ג׳ מפרש שמה שאמרו שם, האידנא נמי לידחי ז׳ של ערבה, כוונו להקפה ומזה שאם חל בחול היו מקיפין, וכן הוא אומר שהמשא ומתן בין אביי ורבא שם מאי שנא לולב וכו׳ הוא על הקפה בערבה. אבל פרוש הרב קשה להעמיד שפשוטן של דברים הוא שעל נטילת ערבה נאמרו כל הדברים שם למה אין נוטלין ערבה בכל יום ולמה אין נטילתה דוחה שבת בזמן הזה. ועין שם ברש״י מ״ג, ב׳ בד״ה האידנא נמי ומ״ד, א׳ בד״ה דלא עבדינן שנראה שפרש כמו שכתבתי, והלשונות ששמשו בם האמוראים, דקא מגביה ליה והדר מגביה ליה, ואינה נטלת אלא בפני עצמה מוכיחות שכן הוא הפרוש האמתי. וכשנדקדק היטב בדברי הגאונים נראה שעוד בימיהם לא היה מנהג ההקפות קבוע, עיין סדר רב עמרם, חוה״מ סכות שעל השאלה איך–בהוצאת פרומקין אין, וזו טעות הדפוס או ט״ס של הכ״י–חוזרין בהושענא, השיב: כך מנהג נשיאים וגאונים ואבות בית דין (עיין סוף סדר פורים לשון קרוב לזה) שמוציאין לולב ואתרוג ומברך מי שמתפלל לפניו–פרוש, השליח צבור שמתפלל בבית הכנסת של גאון או אב״ד–וכל אחד ואחד נוטלו בידו ומברך על נטילת לולב ומכניסין את הלולב אבל קודם כך–בכ״י גאונות אחר „קודם" ובצדק מחקו המו״ל שפרושו, קודם שמחזיר הלולב למקומו–אומר שליח צבור הושענא ועונים צבור אחריו. אומר שליח צבור הושיענו ורחם עלינו וכו׳ ככתוב על ידי חוזך והתגדלתי והתקדשתי וכו׳ וידעו כי אני י״י. והושענא במקומות הללו נוהגים לומר כל שבעת הימים–בכ״י אוקספורד, כהאי גונא כל וכו׳–לאחר שמסיים תפלת המוספין אומר הושענא אלפא ביתא או שנים, וביום השביעי אומר הרבה. דברים אלה של הגאון סתומים קצת אבל על ידי הקטע שלפנינו יתפרשו היטב ויתלבנו. בבתי כנסיות החשובים שמתפללים בהם גדולי הדור אומרים הושענא פעמים, לאחר שברכו על נטילת לולב–וקראו את ההלל, עין לקמן–אומרים הושענא והושיענו ורחם עלינו וכו׳ מטבע קצר ולאחר תפלת

המוספין אומר הושענא באריכות, פיוט אלפא ביתא או שנים. ודבר זה מסכים בעקרו למה שנאמר בהקטע, והכין רגילין רבנן דהדרין בהושענא בצפרא־לאחר נטילת לולב־ומוסף ביומא טבא ובחולא. ומה שאמרתי שעל נטילת לולב בדברי הגאון הוא לשון קצר במקום קריאת ההלל־והשתמש בלשון זה משום שברכו על נטילת לולב קודם קריאת ההלל עין שערי תשובה סימן ע׳–יש לי ראיה מוכרחת מדברי רבנו סעדיה המובאים בשמו בש״ש הלכות לולב קי״ב בזה הלשון: כשהיחיד גומר את ההלל והותם אומר הושיעה נא והושיענו רחם עלינו וכו׳ כדבר שנאמר והתגדלתי והתקדשתי וכו׳ כמו שהוא בסדר ר׳ עמרם, ובא ללמדנו שגם היחיד אומר תפלה קצרה זו ואומרה אחר ההלל כמו שהצבור עושים. והנה בסדר ר׳ עמרם לא נזכר דבר מההקפה סביבות התבה ואף שנשאל „איך חוזרין" משום שלא נהגו כך בבתי כנסיות שהתפללו בהם גדולי הדור אלא אמרו הושענא ואף שאין ספק שהגאון ידע שיש מקומות שחוזרין לא חש לחוות דעתו אם הוא מנהג ותיקין או לא והסתפק להודיע להשואלים שבבתי כנסיות החשובים א ו מ ר י ם הושענא. ועין גם כן בתשובת ר׳ שרירא בש״ש קי״ד שכתב שההקפה זו שאנו נוהגין היום אין זו הקפה שהיו מקיפין את המזבח אלא „חדוש" הוא, ונראה שכוון לאמור שרק מחדש נהגו כך וכפי מה שראינו בודאי כן הוא שעוד בימי רב עמרם לא נהגו כך בבבל בבתי כנסיות החשובים. גם דברי הקטע והכין רגילין רבנן דהדרין וכו׳, נוטים לזה שרק החכמים והיחידים נהגו כן ולא רב העם ועין גם כן לקמן דברי הגליון שבהלכות גדולות הוצאת הילדעסהיימער קע״ג הקרובים לדברי הקטע. ואם ישאל השואל איך אפשר לומר שהקפה זו אינה אלא מנהג שנתחדש בימי הגאונים והלא כבר נזכר בירושלמי דסוכה פרק ד׳, ואף שלא נמצא שם לפנינו, הרי כמה מהראשונים מעידים שהיה לפניהם שם המאמר: סדר הקפה כל ישראל גדולים וקטנים וכו׳ חזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וספר תורה בזרועו וכו׳. והתשובה על זה בודאי כן הוא שהיה לפניהם בירושלמי כך, ואי אפשר לומר שבילקוט תהלים סוף תש״ג, רוקח רכ״א ובאור זרוע ב׳, שט״ו (בעל שבה״ל לולב שס״ט אפשר שהשתמש בדברי הרוקח) „ירושלמי" היא ט״ס במקום מדרש תהלים ששם בפרק י״ז נמצא מאמר קרוב לזה–אולם רק בד׳ כתבי יד ובד׳ כתבי יד אחרים ובנדפס ליתא!–, שהרי הרב בעל אור זרוע אומר בפרוש „בשמעתין" פרוש, בירושלמי שעל המשנה דסוכה. והרב בעל רוקח אחר שהביא סדר הקפה מהירושלמי מסיים ואיתא במזמור ששה עשר בשוחר טוב שמעה י״י צדק–וטעה ה׳ באבער בהערותיו לתהלים שחשב שב„ואיתא" מתחיל מאמר חדש, למה מקיפין ז׳ פעמים וכו׳ ולא כן הוא שהמאמר למה מקיפין הוא גם לפנינו בירושלמי ולא במדרש תהלים–ואם כן היה לפניו סדר הקפה בירושלמי ובמדרש תהלים. ומכל מקום אין ספק שאינו מעקר הירושלמי אלא הוספה מאוחרת, והבקי בלשון הירושלמי יראה מיד כי כן הוא שהבטוים ניחא או הא תינח, חזן במשמע שליח צבור, עומד כמלאך אלהים אי אפשר שהם מהירושלמי המקורי שניחא הוא לשון תלמוד בבלי, חזן במשמע ש״ץ נמצא בראשונה בימי הגאונים–עיין בערוך ערך חזן–

והלשון עומד כמלאך אלהים הוא לשון של המדרשים המאוחרים וקרוב לו מה שנאמר בפרקי ר"א סוף פי"ג מה דרכו של חזן עומד ומברך וכו' כך הקב"ה עמד וברך. ואין מן הצורך להביא ראיות שהיו לפני הראשונים נוסחאות של הירושלמי עם הוספות מזמנם של הגאונים, ועין בתשובתי בדבר יינות כ"ב על מאמר ירושלמי שמובא ברוקח והיא הוספה, ועין גם כן אהבת ציון לראטנער סוכה קמ"א סוף העמוד שדעתו שלפנינו בירושלמי נשמט סדר הקפה שהיה שם לפני הראשונים ולפי מה שכתבתי לא כן הוא. ודע שבימי הרב בעל שבה"ל מנהג איטאליאני היה להקיף רק בהושענא רבה ובשאר ימי החג היו אומרין רהיטין של הושענא בלי הקפה עין דבריו במקום הנ"ל וגם מזה ראיה שההקפות הן מזמן מאוחר ובראשונה נהגו להקיף רק בהו"ר ואחר כך בכל הימים. ובמדרש תהלים פי"ז מוכח גם כן שמחברו לא ידע אלא הקפת הו"ר ולא של שאר הימים, אבל דעתי נוטה שהמאמר בסדר הקפה אינו מעקרו של מדרש זה אלא הוספה מזמן מאוחר, שכבר נמצא בו הלשון הושענא רבה והוא מאוחר מאוד והראשונים שהשתמשו בו הם הרוקח רכ"א והמנהיג סוכה ל"ח, וכ"י של מ"ת שנמצאה בהם הוספה זו נכתבו באיטליא ובה לא נהגו להקיף אלא בהו"ר. וכבר ידענו שגדולה היתה השפעת ארץ ישראל על ארץ זו ולכן לא נתמה אם מנהג זה של האיטליאני מקורו בארץ ישראל ששם מצינו שנהגו להקיף את הר הזיתים בהו"ר עין ספר חסידים תר"ל ומכתב בן מאיר בזכרון לראשונים ה' קט"ו. והמנהג שלנו להקיף כל ימי החג בלולב הוא מנהג של בני בבל ובראשונה נהגו בו רק החכמים ואנשי מעשה, רגילין רבנן, בלשון הקטע ואחר כך נקבע למנהג קבוע בכל בתי כנסיות. ועל פי זה נוכל לעמוד על שרש המנהג שנהגו בימי בעל העטור בפרובינציה (עין לולב, צ"ג, ג') להקיף יום ז' בערבה בלבד ובשאר הימים בלולב שההקפה בערבה בהושענא רבה באה לארצות איירופא מארץ ישראל עוד בזמן קדמון ואז לא הקיפו אלא בהו"ר ואחר כך נהגו גם באלה הארצות כמנהג בבל להקיף כל ימי החג בלולב אבל המנהג הישן להקיף בהו"ר בערבה לא נתבטל. ועין בסדור רש"י ובנסמן שם והוסף ראב"ן סוכה שהאריכו הראשונים בהשאלה אם במקום שאין לולב מקיפין בערבה בהו"ר ובודאי השכל הישר מחייב שהעקר הוא כמו דברי רש"י האחרונים שכיון שאנו עושין על פי דעת האמוראים שאמרו הקפה בלולב אין כאן מקום להקפה בערבה (עין ההערה העמוקה של דודי זקני הגר"א בבאורו לש"ע או"ח תר"ס) ומנהג פרובינציה שהזכרתי אין לו טעם אלא אם הדבר הוא כאשר אמרתי.

אחרי שבארנו השתלשלות מנהג הקפה של סוכות אין עלינו אלא להוסיף דברים אחדים על אמירת הושענא. כבר ראינו למעלה שבימי ר' עמרם אמרו הושענא ב' פעמים, בשחרית ובמוסף ואלו שנהגו להקיף הקיפו ב' פעמים כמו שנאמר בפרוש בהקטע שלפנינו אולם כבר בימי ר' סעדיה סדר הושענא של מוסף נתבטל וזה של שחרית הסדירו לא אחר קריאת ההלל כבימים הקדמונים אלא קודם הכנסת ספר תורה, עיין דבריו בש"ש קט"ו. ומי שרוצה להגיה שם ולקראות, ומחזירין ס"ת למקומו ואומר קדיש ומתפללין תפלת המוספין ועומד שליח צבור

ולולבו בידו וכו', אינו אלא טועה שלא בלבד שנאמן עלינו בעל הטורים שמֵעיד בפרוש שלדעת ר' סעדיה סדר הושענא הוא לאחר מפטיר (עיין או"ח תר"ס), אלא שמדברי ר"ס עצמו על אמירת הושענא ליחיד שהבאתי לעיל מוכח שכן הוא שהוא אומר, שהיחיד אומר הושענא אחר הלל, וזה מקביל לאחר מפטיר–ובחוה"מ אחר קריאת התורה–שבצבור. ונקל למצוא הטעם לשנוי המנהג, שבימי הגאונים הראשונים שלא הקיפו כלל אמרו סדר הושענא כאשר עוד היו לולביהן בידיהם מיד אחר הלל אבל כשנהגו בהקפה והוצרכו להוציא ספר תורה כדי להקיף אותה המתינו עד הוצאת ס"ת וכאשר תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם קראו בראשונה ואחר כך אמרו הושענא ועשו סדר הקפה סביבות הס"ת קודם הכנסתה. ובאלה הארצות כארץ ישראל והעומדות תחת השפעתה שלא היו מקיפין אלא בהו"ר, ובירושל' הקיפו את הר הזיתים, אמרו הושענא–וכבר יש לנו הושענות קליריות–אחר סיום כל התפלה שלא הצרכו לספר תורה, וכאשר נתפשט מנהג הקפות גם בהן המנהג הישן לאמור הושענא אחר מוסף לא נתבטל ולכן בארצות איירופא סדר הושענא הוא לאחר מוסף. אולם המנהג להקיף במנחה של הו"ר הנזכר בהקטע לא נמצא זכר לו בספרי הראשונים חוץ מבמקום אחד, עין הגליון בה"ג הוצאת הילדעסהיימער בראש עמוד קע"ג, וזה לשונו: והכי הוו רבנן רגילין ביום ערבה דהדרין בצפרא ובפניא בהושענא וכד הדרין בפניא מצלן שמונה עשרה דמנחה ובתר דנחית שליחא דצבורא. . . נקיט הושענא והדרין ולא צריך לברוכי על נטילת לולב דהא בריך ליה בצפרא. וקרובים מאוד דברים אלו לדברי הקטע והמלה החסרה בהקטע בא', שורה ז' אחר הדרין היא, בפניא, כמו שהוא בגליון ה"ג. ודע שמה שנאמר, הדרין בהושענא, פרושו, שלוקחין עם הד' מינים עוד ערבה אחת כמו שאנו נוהגין ולא שמקיפין אלא בערבה וזה מוכח ממה שנאמר שאין לברך על נטילת לולב וע"כ שלולב בידו. ורואה אני בזה השפעת מנהג ארץ ישראל כי לפי מנהג בני בבל אין טעם להקפה בערבה כמו שבארנו למעלה.

הפיוט להושענא שבהקטע לא נודע לי ממקום אחר וראוי לתשומת לב שאיננו פיוט אלפאביתי ואף שלפי דברי ר' עמרם הפיוטים להושענא הם על דרך אלפאביתא, וכבר העיר ר' סעדיה בראש הושענות שלו (עיין הירחון לחכמת ישראל ל"ז, תק"ח) שהרבה פיוטים יש לבני א"י ולבני בבל לסדר הושענא. ב„אנא אלוה אבות" שבשורה ראשונה מתחיל פיוט וב' מלות הראשונות „במקדש ראשון" שבהקטע הוא סוף פיוט. בהושענות של ר' סעדיה יש ג' פיוטים להושענא שכל יום ויום והפיוט האחרון מתחיל באנא כמו שמתחיל הפיוט בהקטע ואינו אלפאביתי אבל ב' פיוטים הראשונים הם על דרך א"ב או תשר"ק ולכן נראה שהפיוט שלפנינו הוא השלישי שבסדר. ושלוש הפיוטים הוא זכר להמנהג להקיף ג' פעמים, עיין תשובות ר' שרירא ור' האי בש"ש קי"ג וקי"ד ועל פי זה דברי ר"ש אסף במאמרו חלוף מנהגים י"ח וי"ט צריכים תקון. אמירת הפסוק הושיעה את עמך לאחר הושענא נמצאה גם בהושענות של ר' סעדיה ובהושענות לפי

יח

שתי תשובות א׳ על סדר הושענא וב׳ על סדר ליל פסח.

דף אחד נייר כ״א על כ״ג והכתב כתב מרובע מסמן T.-S. Loan 179 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

א׳) התשובה הראשונה אף שהיא חסרה במקצתה או ברובה יש לה חשיבות גדולה שעל ידה אנו עומדים על השתלשלות של מנהג הושענא וכאשר הדבר הזה עודנו לא נתפרש כל צרכו אמרתי להרחיב בו הדברים מעט. המנהג להקיף את המזבח בז׳ ימי החג של סוכות נזכר כבר במשנה סוכה ד׳, ה׳ ובגמרא שם מ״ג, ב׳-מ״ד א׳ נחלקו בפרוש דברי המשנה, יש שאמרו שההקפה היתה בלולב ויש שאמרו שהיתה בערבה, אולם לא נמצא שם זכר להמנהג שלנו להקיף בבית הכנסת. אמנם הרב בעל העטור לולב צ״ג, ג׳ מפרש שמה שאמרו שם, האידנא נמי לידחי ז׳ של ערבה, כוונו להקפה ומזה שאם חל בחול היו מקיפין, וכן הוא אומר שהמשא ומתן בין אביי ורבא שם מאי שנא לולב וכו׳ הוא על הקפה בערבה. אבל פרוש הרב קשה להעמיד שפשוטן של דברים הוא שעל נטילת ערבה נאמרו כל הדברים שם למה אין נוטלין ערבה בכל יום ולמה אין נטילתה דוחה שבת בזמן הזה. ועין שם ברש״י מ״ג, ב׳ בד״ה האידנא נמי ומ״ד, א׳ בד״ה דלא עבדינן שנראה שפרש כמו שכתבתי, והלשונות ששמשו בם האמוראים, דקא מגביה ליה והדר מגביה ליה, ואינה נטלת אלא בפני עצמה מוכיחות שכן הוא הפרוש האמתי. וכשנדקדק היטב בדברי הגאונים נראה שעוד בימיהם לא היה מנהג ההקפות קבוע, עיין סדר רב עמרם, חוה״מ סכות שעל השאלה איך-בהוצאת פרומקין אין, וזו טעות הדפוס או ט״ס של הכ״י-חוזרין בהושענא, השיב: כך מנהג נשיאים וגאונים ואבות בית דין (עיין סוף סדר פורים לשון קרוב לזה) שמוציאין לולב ואתרוג ומברך מי שמתפלל לפניו-פרוש, השליח צבור שמתפלל בבית הכנסת של גאון או אב״ד-וכל אחד ואחד נוטלו בידו ומברך' על נטילת לולב ומכניסין את הלולב אבל קודם כך-בכ״י גאונות אחר „קודם״ ובצדק מחקו המו״ל שפרושו, קודם שמחזיר הלולב למקומו-אומר שליח צבור הושענא ועונים צבור אחריו. אומר שליח צבור הושיענו ורחם עלינו וכו׳ ככתוב על ידי חוזך והתגדלתי והתקדשתי וכו׳ וידעו כי אני י״י. והושענא במקומות הללו נוהגים לומר כל שבעת הימים-בכ״י אוקספורד, כהאי גונא כל וכו׳-לאחר שמסיים תפלת המוספין אומר הושענא אלפא ביתא או שנים, וביום השביעי אומר הרבה. דברים אלה של הגאון סתומים קצת אבל על ידי הקטע שלפנינו יתפרשו היטב ויתלבנו. בבתי כנסיות החשובים שמתפללים בהם גדולי הדור אומרים הושענא פעמים, לאחר שברכו על נטילת לולב-וקראו את ההלל, עין לקמן-אומרים הושענא והושיענו ורחם עלינו וכו׳ מטבע קצר ולאחר תפלת

המוספין אומר הושענא באריכות, פיוט אלפא ביתא או שנים. ודבר זה מסכים בעקרו למה שנאמר בהקטע, והכין רגילין רבנן דהדרין בהושענא בצפרא-לאחר נטילת לולב-ומוסף ביומא טבא ובחולא. ומה שאמרתי שעל נטילת לולב בדברי הגאון הוא לשון קצר במקום קריאת ההלל-והשתמש בלשון זה משום שברכו על נטילת לולב קודם קריאת ההלל עין שערי תשובה סימן ע׳-יש לי ראיה מוכרחת מדברי רבנו סעדיה המובאים בשמו בש״ש הלכות לולב קי״ב בזה הלשון: כשהיחיד גומר את ההלל והותם אומר הושיעה נא והושיענו רחם עלינו וכו׳ כדבר שנאמר והתגדלתי והתקדשתי וכו׳ כמו שהוא בסדר ר׳ עמרם, ובא ללמדנו שגם היחיד אומר תפלה קצרה זו ואומרה אחר ההלל כמו שהצבור עושים. והנה בסדר ר׳ עמרם לא נזכר דבר מההקפה סביבות התבה ואף שנשאל „איך חוזרין" משום שלא נהגו כך בבתי כנסיות שהתפללו בהם גדולי הדור אלא אמרו הושענא ואף שאין ספק שהגאון ידע שיש מקומות שחוזרין לא חש לחוות דעתו אם הוא מנהג ותיקין או לא והסתפק להודיע להשואלים שבבתי כנסיות החשובים א ו מ ר י ם הושענא. ועין גם כן בתשובת ר׳ שרירא בש״ש קי״ד שכתב שההקפה זו שאנו נוהגין היום אין זו הקפה שהיו מקיפין את המזבח אלא „חדוש" הוא, ונראה שכוון לאמור שרק מחדש נהגו כך וכפי מה שראינו בודאי כן הוא שעוד בימי רב עמרם לא נהגו כך בבבל בבתי כנסיות החשובים. גם דברי הקטע והכין רגילין רבנן דהדרין וכו׳, נוטים לזה שרק החכמים והיחידים נהגו כן ולא רב העם ועין גם כן לקמן דברי הגליון שבהלכות גדולות הוצאת הילדעסהיימער קע״ג הקרובים לדברי הקטע. ואם ישאל השואל איך אפשר לומר שהקפה זו אינה אלא מנהג שנתחדש בימי הגאונים והלא כבר נזכר בירושלמי דסוכה פרק ד׳, ואף שלא נמצא שם לפנינו, הרי כמה מהראשונים מעידים שהיה לפניהם שם המאמר: סדר הקפה כל ישראל גדולים וקטנים וכו׳ חזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וספר תורה בזרועו וכו׳. והתשובה על זה בודאי כן הוא שהיה לפניהם בירושלמי כך, ואי אפשר לומר שבילקוט תהלים סוף תש״ג, רוקח רכ״א ובאור זרוע ב׳, שט״ו (בעל שבה״ל לולב שס״ט אפשר שהשתמש בדברי הרוקח) „ירושלמי" היא ט״ס במקום מדרש תהלים ששם בפרק י״ז נמצא מאמר קרוב לזה-אולם רק בד׳ כתבי יד ובד׳ כתבי יד אחרים ובנדפס ליתא!-, שהרי הרב בעל אור זרוע אומר בפרוש „בשמעתין" פרוש, בירושלמי שעל המשנה דסוכה. והרב בעל רוקח אחר שהביא סדר הקפה מהירושלמי מסיים ואיתא במזמור ששה עשר בשוחר טוב שמעה י״י צדק-וטעה ה׳ באבער בהערותיו לתהלים שחשב שב„ואיתא" מתחיל מאמר חדש, למה מקיפין ז׳ פעמים וכו׳ ולא כן הוא שהמאמר למה מקיפין הוא גם לפנינו בירושלמי ולא במדרש תהלים-ואם כן היה לפניו סדר הקפה בירושלמי ובמדרש תהלים. ומכל מקום אין ספק שאינו מעקר הירושלמי אלא הוספה מאוחרת, והבקי בלשון הירושלמי יראה מיד כי כן הוא שהבטוים ניחא או הא תינח, חזן במשמע שליח צבור, עומד כמלאך אלהים אי אפשר שהם מהירושלמי המקורי שניחא הוא לשון תלמוד בבלי, חזן במשמע ש״ץ נמצא בראשונה בימי הגאונים-עיין בערוך ערך חזן-

שא׳ ר׳ הנינא·לר׳ חייא בהדאי דידי מנצית דאי משתכחהא תורה מהדרנא לה מפילפוליי דאלהא הוו פקיען אפילו בחסירות ויתירות [והוו

IV מדראשיהון בספר תורה מוגה דלית בה שום טעותא ושש׳ העושה מלאכה במי חטאת ובפרת חטאת הכין תנינן המטמא [והמדע וכו׳

בשוגג פטור במזיד ח׳ ואמר׳ ע׳ בשוגג פטור במ׳ ח׳ א׳ חזקיה דבר תורה אחד שוגג ואחד מיזיד חייב מאי טע׳ הזיק שאינו ניכר שמיה היזק

אמרו בשוגג פטור כדי שיודיעו אי הכי במיזיד נמי השתא לאזוקיה קא מיכוין אוד׳ לא מודע ליה ור׳ יוחנן אמ׳ דבר תורה [א׳ש׳ו׳א׳מ׳פ׳

ומתיב ר׳ אלעזר על חזקיה העושה מלאכה במי חטאת ופ׳ ח׳ פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמ׳ ואמרית הזיק שאינו ניכר [שמיה היזק בד״א נמי ליחייב

ואמרי׳ הוא מותיב לה והוא מפרק לה ממי חטאת ששקל בהן משקלות וממרא דרבא דמי חטאת ששקל בהן משקלות כשרה [הלכתא היא אלא

והעושה מלאכה חטא חייב בדיני שמים כשעשה בהן גופן מלאכה כגון שרחץ בהן כלי כמו ששנינו והמלא׳ פוסלת [במלוי בין לו בין לאחר

9. שא׳.] שאמר, בבא מציעא פ״ה, ב׳ ולפנינו, בהדי דידי קא מינצת חס ושלום אי משתכחת תורה מישראל... מפילפולי. דאלהא.] הקריאה קצת בספק וצ״ל דהאלין.

10. בספר.] הב׳ בספק ואולי האות הראשון הוא כ׳. העושה.] גטין נ״ג, א׳. תנינן.] שם במשנה נ״ב, ב׳.

11. ואמר׳ ע׳.] ואמרינן עלה, שם בגמרא נ״ג, א׳.

12. אמרו.] לפנינו ומה טעם אמרו וכאן נתקצר. הכי.] לפנינו אי הכי אפילו.

13. ואמרית.] צ״ל ואי אמרית כמו שהוא בספרים.

14. ממי.] הקושיא ממי חטאת הוא מתרץ.

15–16. חטא.]=חטאת. ששנינו.] פרה ז׳, ב׳ וד׳ ולפנינו שהמלאכה, ואקדש לך וברור ש„לי״ היא ט״ס. הרבה.] עין שם בפרק ז׳ הרבה הלכות בפסול מלאכה של חטאת.

מלא לי ואקדש לי שניהן פסולין וכמותה הרבה במסכתא דפרה וכשאמר רבא מי חט' ששקל בהן משקלות [כשרה ההיא]

לא באותו שקל לשקול כנגדו וכמו שנינו לעיניין בכור ושוקלין כנגדו מנה כנגד מנה בבכור': וטש'........

וקשיה לכון למה לא יחזור על ב הראשונים ויטול מאי דאקדים לתלת שני הכין הוחמ...............

..... מנהגא דכל שתא וד... ארעא לטסקא משתעבדא וכיון דלא יהיב מארי..............

ט...אצל גדול בר דע לא.....קמיתא וכי אתו מרואתא דארעא לא שקל ארעא..............

על....א דשתא דאבתי לא אתת . . קאמרין ליה דהא אתינן לן למשקל...................

.......חת לך למיהב ואקדומי . . . ין שני אחרניאתא ואן לא אתי מ...................

......................בני באגא לדיליה

מידי הואיל ו................

.............................ול ומארי

ארעא לא מ....................

................................בשטרי

הקנאה כמו..................

....

16. כשרה.] השלם, תרצו בגמרא דמיירי.

17. שקל.] צ"ל לא באותו ששקל בגופן אלא כנגדן. שנינו.] צ"ל ששנינו; עין. משנה בכורות ל"א, א'. כנגדו.] נקוד לסמן הטעות וצריך למחקו. בבכור'.] נראה שגרסת הגאון היא בבכורים, ולפנינו בבכור. וטש'.] השלם, בהך מילתא דגדול בר דעלא; עין גטין נ"ח, ב' ועין שורה כ'. וכאשר החלק היותר גדול של התשובה נקרע ונבלה אי אפשר לעמוד על תכנה ועין בהפתיחה.

[לעברה דברישא סברו דכי מע]טנהו קרא מאוהלא דכת' וזאת
התורה אדם כי ימות בא' במגע ובמשא כי לא מטמין וראבינא
אמ' דבמגע ובמשא מטמין ולא קא ממעיט אלא באהל וכל שכן
עבדין ושפחות דישנין במצוות ומיטעמא דמפרשין לעילא
הילכך

II . . . . ביא ד[א]שהיד על נפשיה דאית ליה לראובן עלי
כן וכן עד. . . ה דיומי וחליף זמניה ולא. . . . . .
. . . . טרופיה והימנינין וכד פקיד ראו' א' דאית
ליה על פלו' כן וכן והוה יתיב ההוא גברא. . . . .ה
. . . . ליה ולא אמרו' דלא אית ליה לראו'
עלי מידי דינא מאי מי אמרינן ר. . . . . .
. . . . על גב דקא טעין דלא אית ליה עלי מידי
שבועה משביעין ליה אם כן כמה
. . . . זמניה והווה יתיב ההוא גברא קמיה כד
מפקיד ומנדעיה עליה הוה. . . . .
. . . . או' מידי מחויא מילתה דמפרע. . . . .
ליה אי הוה נמי ב. . . . .
. . . . יסית דקאמר' המלוה. . . . .
. . . . ליה עליה. . . . .

א', ב'

III החריב והגלה ועשה בעצמו. . . . . שאין לשונאי ישר' פניי לגזור
גזירות ולא להפריש מן. . . והיכין האי טיטוס וקא איכא במ. .

17. לעברה.] אולי יש להשלים: וסתמא דגמ' דכי וכו'. במגע.] שגם במגע ובמשא אינם מטמאין שלמדו טומאות אלה מטומאות אהל.

19. דשהיד.] השלם בראש השורה, ברירא הדא מילתא דמטמאין. ושש.. דשהיד וכו' והסופר הרגיש בטעותו ותקן, אשהיד. עין בהפתיחה על תכן תשובה זו.

1. איכא.] השלם, במשנה עין משנה אחרונה שבסוטה. ולא אתפריש לי מה שנאמר בשורה זו, ועין הפתיחה.

גופה בפולמוס האחרון ובתר טיטוס ליכא... והאי טיטוס מלכא
מן מלכי יונים הו דבתר אספסינוס הוה כמו שלמדונו רבנו
בסוף סדר [עולם]

רבה מפולמוס של אסוירוס ועד פולמוס של אספינוס כ' שנה
ומפולמוס של קיטוס ועד פולמוס של אספסינוס נ"ב שנה ומן
פול' של [קיטוס עד]

מלחמת בן כוזבא י"ו וטיטוס [בזמנא דפולמיס] לאו מלכא הוה
ושמועה דאספסינוס מלכה הוה כדמפריש בגמארא דהנזקין
ובראש בראשית ר[בא ומה

שאמרו] משמת ר' אליעזר [נגנז ספ'] תור' וזה הוא ר' אליעזר בן
הורקנוס שהיתה תורה בפיו כספר מוגה בחסירות ויתירות
ופקקין ובכל דבר [כאלו למד תורה]

מפי עזרא הסופר שהרי אמרו שלא אמ' דבר מעול' שלא שמעו
מפי רבו ודבר זה אנו אומ' אותו לגדל זכר החכמ' ולהעצים
ב[גודל חכמתם]

כמו שאנו אומ' ביום שמת ר' בטלה מצות כהונה.. ל ל והיכן
הוי פירושה דהא מילתא דמרוב חמת לב החכמ' עליו נטמא[ו
הכהנים עליו]

הכין משמת ר' עקיבה [בטלו] זרועי תורה ונסתתמו מעיני חכמה
וש' שניסתתמו מעיני חכמה אלא שהן פתוחין לכל שוקד ול..

2. סדר.] פרק ל' ועל גרסת הגאון בס"ע ובמשנה עין הפתיחה, והשלם, פולמוס, אחר ליכא.

3. אספינוס.] צ"ל אספסינוס.

4. ושמועה.]=וקבלה היא בידי החכמים. בגמארא.] גטין נ"ו א' וב'. בראשית.] אם זכרוני אינו כוזב לי לא נזכר אספסינוס במדרש זה ובודאי לא נמצא זכר לו בראש המדרש, ובפרק י' מסופר המעשה של טיטוס והיתוש אבל שם אביו לא נמצא שם, וקשה לומר שהגאון גרס שם א', י"ב אספסינוס שאל לרבן גמליאל במקום פילוסופוס אחד שאל לר"ג שאף שמצינו כמה וכוחים בין רבן גמליאל וקסר לא כוונו לאספסינוס אלא לאדרינוס.

5. שאמרו.] סוטה סוף המסכת. ופקקין.] צ"ל ופקיעין בכל.

6. אמרו.] סוכה כ"ז, ב'.

7. אומ'.] כתובות ק"ג, ב' ולפנינו שם אותו היום שמת רבי בטלה קדושה ולא כהונה ועין שם בתוספות בד"ה אותו, ולא נראה לומר שהגאון כוון לדברי הירושלמי ברכות פרק ג', הלכה א' סוף ו', א': כד דמך ר' יודן נשיאה... אין כהונה היום. כהונה.] השלם, לא שנתבטל' לעולם.

8. משמת.] סוטה סוף המסכת. שוקד.] השלם, ולומד כמו. וש'.] צ"ל חו"ש, חס ושלום.

[מאיר] אי אתה שאם הוציאה בספל לבית החיצ' שהוא טהור א' להם אבל לפי שאינו א' לו כשם שאינו בבית החיצ' כך אינו בבית הפנימי א' להם

[אינו דומה] נמוק פעם אחת לנימוק ב' פע' ר' מאיר או' הא כברקא מטמא באהל אפילו שיליא ואף על גב דלא קא חזינן ולד בשיליא אבל חזו

[ולד בשיליא] הוה מטמא באהל ואמרינן מאי טע' דר' שמע' קא סבר כל טומאה שניתערב בה ממין אחר בטלה אבל נפל דב̇ר̇י הכל והכל מודין

.....ל מן הלין תיובתא ואף מן הלין מתניתה דמפרשין לעילא וכל ש' במגע ובמשא שמעינן מן הלין מתנייתא וגמרא דנפלין מטמין במגע

[ובמשא] ושפחות כיון דלא שרי לן למישתי מן חמרא דנגעין בגוה ולא למיסמך עליהון בכל עיבידתא דבישול ובמילי אחרניתא עד דכפרין

......נח הו קיש דילהון ומקבלין עליהון מצוות ואי עבדים אינון מהלין להון ומטבילין להון ואי שפחות אינון עד דמקבלין מצות

[ומטבילין להו] ולא מישתרי לן לשחרורינון כד לא מקבלין עליהון עול מצוות: הכין איתא לנא מיו' דמטמין טומאת מת כגירין ורגלים לדבר

3. אתה.] צריך להוסיף מודה כמו שהוא בספרים. הוציאה.] כך הוא נכון, ששליא היא נקבה, ולא הוציאוהו כמו שהוא בספרים. לפי.] בספרים ולמה לפי.

4. כברקא.] צ"ל נבדקא=נבדקה.

5. מטמא.] פרוש, לדברי הכל מטמא.

6. ש'.]=שמעתא, וכל המשא ומתן לענין מגע ומשא הוא אבל עין בתוספות שם כ"ז, ע"ב בד"ה משום שכתבו שלמשא ר"ש מודה שטמא; ובראש השורה השלם: שמטמא נפל.

8. נח.] נראה שצריך להשלים בראש השורה, בעבודה זרה ומודין באלהא דיש' ודילהון.

9. איתא.] כך בידינו מימים–קדמונים, אבל נראה שצ"ל כך איתחזי לנא מילתא. כגירין.]=כגרים. ורגלים לדבר.] וראיה לזה.

[דאי מקדים] ליה קדים וא׳ לשום בן חורים קא טבילנא קני נפשיה בן חורין דקאמר׳ הלוקיח עבד מן הגוי וקדם וטבל לשום בן חורים קנה

[עצמו בן חורין] מנימין עבדיה דרב אשי מסריה לרבינא ולרב אחה בריה דרבא לאטבוליה א׳ להו חזו דמינייכו בעינא ליה רמו ליה

[סודרא בצואריה ארפו] ליה וצמיצו ליה אר׳ ליה דלא הוו חציצא וצמיצו ליה דלא נקני נפשיה ובהדי דאפקיה לראשא שקלו איזולתא

[דטינא ואנחו ארי]שה א׳ ליה זיל אמטי לבי מרך ולעיניין טומא׳ נידה ולידה קא משוינן ליה לשפחה הם כי׳ כיגיורת דקאמרינן

. . . . ועוד דגרין גמירין נמי פלוגתא דר׳ שמע׳ בן יוחי ורבנן היא דקא אמרינן וכן היה ר׳ שמע׳ בן יוחי או׳ קברי

[עו״ג אינן מטמאין באוהל] שנ׳ ואתם צאן מריע וג׳ אתם קרויין אדם ומקשינן ולא והא כת׳ ונפש אדם י״ו אלף משום בהמה אדם אשר לא ידע

[משום בהמה כל הורג] נפש [וכל נו]גיע בחלל וג׳ איתקטיל ישראל בהדיהון ורבנן לא נפקד ממנו איש ור׳ שמעון לא נפקד ממנו איש

10. דקאמר׳.] יבמות סוף מ״ה.

11. מנימין.] שם מ״ו, א׳.

12. סודרא.] השלמתי על פי גרסת בה״ג מילה כ״ג, ב׳ אבל בהוצאת הילדעסהיימער ק״ח אריוסא ובספרי הגמרא שלנו ארוסא, עין ערוך השלם ערך ארוסא. וצמיצו.] לפנינו ובהלכות גדולות וצמצמו. אר׳.] ארפו. איזולתא.] לפנינו זולטא אבל בב׳ המהדורות של ה״ג ובערוך זילתא.

13. הם.] אף, עין מפתח כללי לגעאניקא ב׳ בערכו. כי׳.] הסופר כתב בראשונה המלה כיגיורת בראשי תיבות וחזר וכתבה כולה.

14. ועוד.] נראה שצריך להשלים בראש השורה, מעשה בשפחה של ר״ג, עין נדה ו׳, ב׳ וממעשה זו ראייה ששפחה מטמא בנידה. דגרין.] צ״ל דגוין. אמרינן.] יבמות סוף ס׳.

16. איתקטיל.] לפנינו דילמא איקטיל עין הפתיחה.

עין תשובות הרשב"א בולוניא קצ"ד ורמ"א–ולא נודע מי הרגו על כן היו כולם צריכים הזאה. ומאמר זה של „חכמינו ז"ל" תמוה שלפי סתמא דגמרא שם ביבמות הוצרכו הזאה, דילמא איקטיל ישראל או לפי גרסת גאון דאיתקטיל ישראל ולדברי רבינא גוים מטמאין במגע ומשא, וישראל מומר מאן דכר שמיה. ולכן המאמר הזה חשוד בעיני והוא המצאת אחד מהדרשנים האחרונים. ונראה שהדרשן היה קשה לו, איך אמרו בגמרא דילמא איקטיל ישראל והרי בפרוש נאמר בתורה–במדבר ל"א, מ"ט–ולא נפקד ממנו איש ולכן פרש שזה שנהרג מומר היה. ובודאי דברי הגמרא נראים כסותרים פסוק מפורש בתורה אולם התרוץ, שישראל מומר היה שם, הוא על דרך הדרש. והמו"ל ה' באבער לא הרגיש בכל זה והסתפק עצמו להעיר על דברי הגמרא ביבמות.

ב') קשה להשלים מה שחסר בתשובה זו, שרק חלק קטן של השאלה נשמרה בהקטע, אבל אין ספק שנשאל הגאון מה הוא הדין באחד שהודה–בפני עדים–שעליו לשלם לזמן קבוע סך ידוע לראובן ואחר שעבר הזמן מת ראובן והנטען טוען שאין חייב כלום להיתומים, שכבר פרע לו. וטענת היתומים כפי מה שנראה היא שראובן סמוך למיתתו צוה על ביתו בפני הלוה הזה והזכיר החוב שחייב לו והלה שתק ושתיקתו כהודאה.

ג') חבל שראש התשובה חסר וקשה לפרש השורה הראשונה שמתחלת באמצע מאמר, וביותר אחר שכפי מה שנראה לי טעה הסופר וכתב טיטוס במקום קיטוס–השם הראשון ידע אבל השני היה זר לו–ולוא היתה לפנינו התחלת התשובה כי אז היה אפשר לראות אם השערתי נכונה או לא. ולפי השערתי נשאל הגאון מי הוא ואיזה זמנו של קיטוס הנזכר במשנה סוף סוטה–כך היא הגרסא המדויקת ולא טיטוס כאשר לפנינו, עין מתניתא דבני מערבא והערת ראטנער לסדר עולם ל', ע"ז–, והשיב שמהמשנה גופא שאמרה בפולמוס האחרון גזרו וכו' מוכח שהיה האחרון ממלכי יונים שהביא פולמוס על ישראל. והגאון מחזק דבריו שקיטוס היה אחר אספסינוס מדברי הסדר עולם במקום הנ"ל וכך הוא שונה שם, מפולמוס של אסוירוס ועד פולמוס של אספינוס כ' שנה ומפולמוס של קיטוס ועד פולמוס של אספסינוס נ"ב שנה ומן פול' של. . . (השלם קיטוס עד) מלחמת בן כוזיבא י"ז. והנה ברור שהסופר של הקטע טעה וכתב, ומפולמוס של קיטוס ועד פולמוס של אספסינוס במקום ומפול' של אספס' עד פול' של קיטוס שהרי הגאון מתחזק בדברי הסדר עולם להוכיח שקיטוס היה אחר אספסינוס ולכן אי אפשר לומר שכבר היתה לפניו גרסא משובשת בס"ע, ומלבד זה אין עולה על הדעת שהגאון לא היה מרגיש שדברי הס"ע סותרים את עצמם ובודאי כך הוא כאשר כתבתי. ולפי זה היתה לפני הגאון גרסא זו בס"ע, מפולמוס של אסוירוס ועד פול' של אספסינוס כ' שנה ומפולמוס של אספ' עד פול' של קיטוס נ"ב שנה ומן פול' של קיטוס עד מלחמת בן כוזיבא י"ו. ולפנינו בספרים ובכ"י בהחלק הראשון של מאמר זה, פ' שנה אלו בפני הבית והגר"א מחק ג' תיבות אחרונות ויפה עשה שנתוספו על פי דברי הגמרא שבת ט"ו, א' וגרסת הגאון שבתשובה זו מסייעתו. וכאשר האותיות כ' ופ' עלולים להתחלף קשה להחליט

אם כ׳ בהקטע אינה ט״ס במקום פ׳ אולם גם לפי גרסת הספרים אסוירוס זה אין אדם יודע מי הוא, ואולי שהפקיד פענטידיוס קומאנוס שהביא רעה גדולה על יהודה ככ׳ שנה קודם החרבן והוא היה באמת הגורם הראשון להמרד הגדול נקרא בשם גנאי: אסוירוס (בלשון רומית severus), קשה ועריץ, שם נאה ויפה לו. המספרים האחרים, נ״ב וט״ז הם בדיוק וכן הוא בכ״י המדויקים של סדר עולם. דעת הגאון שפולמוס האחרון במשנה דסוטה פרושו בפולמוס זה של קיטוס והוא האחרון אינה יכולה להתקיים ופשוט שמלחמת בן כוזיבא הוא הפולמוס האחרון ואין בין פולמוס למלחמה ולא כלום אלא שזה יוני וזה עברי והרמב״ם שבפה״מ מפרש פולמוס תאריך לא היה בקי בלשון יון. ורואה אני להוסיף שבכ״י מינכען מה שבין „על״ הראשון ל„על״ השני ליתא, אבל אין ספק שט״ס היא שגם בכ״י זה יש בגמרא המשא ומתן על עטרות חתנים וכו׳.

ד׳) תשובה זו פשוטה היא ואין לי להעיר אלא על דבר אחד שבה. לפי גרסת הספרים שלנו בגטין נ״ג, ב׳ נדחה החלוק בין בגופן ובכנגדן והמסקנא היא, אידי ואידי בכנגדן והא דאסח דעתיה הוא דלא אסח דעתיה ולכן קצת תימה שהגאון בפרושו על סוגיא זו מפרש רק הדברים שנדחו בהגמרא ולא המסקנא.

ה׳) מתשובה זו לא נשארה אפילו שורה אחת שלמה ולכן אי אפשר לעמוד עליה ואף שאין ספק שנשאל הגאון לפרש הסוגיא בגטין נ״ח, ב׳ במעשה דגידל בר רעילאי–הגאון גורס גדול בר דעלא–שכבר נתקשו בה הראשונים, עין רש״י, תו״ס, רמב״ן וריטב״א וזה האחרון העיר שכל מה שנאמר בפרוש סוגיא זו דחוק הוא.

א׳, א׳

[זרו]עין עד נ׳ אמה אזלא הי לחודה טפי איניש אוחרינא דברא I
בהדיה ולבית הקברות אזלא ותנן שליא בבית הקב׳ טמאה
ולא שהשליא ולד

[אלא] שאין שלייה שאין עמה ולד ר׳ עקיבה או׳ נימוק הולד עד
שלא יצא ותנו רב׳ שליא בבית הב׳ טמא דב׳ ר׳ מאיר ר׳ יודה
ור׳ שמ׳ מטהרין א׳ לו לר׳

1. זרועין.] צ״ל זרועותיהן כמו שהוא בכתובות כ׳, ב׳. אוחרינא.] לפנינו ליתא והסדר, דברא אינשי. בהדיה.] לפנינו בהדה וזה נח יותר שהנשים נזכרו שם תחלה. ותנן.] משנה נדה כ״ו, א׳. הקב׳.] הקברות והוא טעות סופר וצ״ל הב׳=הבית כמו שהוא בספרים וכאן בשורה ב׳, והטעות באה על ידי בית הקברות שבמאמר הראשון. ולא.] במשנה שבגמרא לא.

2. שאין עמה.] בספרים, בלא. עקיבה.] גרסא זו חשוד בעיני ויותר נראה גרסת הספרים ר׳ שמעון, ועין ההערה הבאה. ותנו.] נדה כ״ז, א׳ ובספרים הגרסא, לא שהשליא וכו׳ כמו שבמשנה–ובברייתא גם בספרים שאין עמה!–דברי ר״מ, ר׳ יוסי ורבי יהודה ור״ש מטהרין.

אלחי משעבד להא כ"ק כנסה הרי היא כאשתו לכל דבר וג' ואי לית ליה לראשון תקנו לה רבנן משֶנֵי כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה: ⊙ שמ' א' רב נחמן ואן אכתאר אליבום ואכתארת

29. כ"ק.] כקולה. כנסה.] כתובות פ', ב' במשנה. ואי.] שם בגמרא פ"א, ב'.
30. שמ'.] נראה שצ"ל שש'=ששאלתם ועין הפתיחה.

יז

חמש תשובות לגאונים.

דף אחד קלף ארכו י"ח ורחבו ל"ב והכתב כתב מרובע עתיק מסמן T.-S. Loan 179 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

מהחלק התחתון של הדף נקרע הרבה ולדעתי רק החצי נשאר שלרב דפי כתבי יד ארכם גדול מרחבם וכאשר רחב דף זה הוא ל"ב סענטימעטער משער אני שארכו היה לכל הפחות ל"ו ולא נשאר אלא י"ח. גם לקוי הוא הקטע בהרבה מקומות שהקלף נבלה והדיו נשחת עד שרק תשובה אחת נשמרה שלמה. מצדד אני לאמור שהתשובות אינן לגאון אחד שסגנונן ולשונן שונים, ב' תשובות הראשונות והאחרונה נכתבו ארמית והאמצעיות בלשון חכמים, אולם קשה להחליט הדבר שכבר ידענו שהגאונים היו משתמשים בג' לשונות, ארמית, עברית וערבית.

א') השאלה החסרה בהקטע היתה בענין טומאה ומהתשובה נראה שנשאל הגאון על שני דברים והם, אם נפל מטמא ואם השפחות שנתיהדו מטמאין באהל או לא, ותשובתו על שניהם שמטמאין. והנה טומאת נפל נשנה בכמה מקומות במשנה ובתלמוד, והגאון העיר על איזה מהם, וקצת תימה ששאלוהו על דבר פשוט כזה אולם שאלתם אם שפחה מטמאה באהל אינו שאלה פשוטה כל כך שדעתם היתה שכיון שהשפחות לא נתיהדו ברצון אלא באונס הרי הן כגוים שאינן מטמאין, אבל אין ספק שצדק הגאון בדבריו שכיון שנטבלו לשם עבדות הרי הן כגרים ומטמאין בכל הטומאות. וראוי לתשומת לב שהשואלים לא היה להם שום ספק שגוים אינם מטמאים לא באהל ולא במגע ומשא וגם הגאון בתשובתו אף שלא החליט הדבר נראה שדעתו נוטה שההלכה כר"ש שגוי אינו מטמא באהל אלא העיר שגם ר"ש מודה שמטמאים במגע ומשא. ולפי זה הגאון והרמב"ם פרק א', י"ד הולכים בשיטה אחת והרבה מחלוקות בדין זה בין הפוסקים שיש שסוברים דאין הלכה כר"ש אלא כרבנן דגוי מטמא באהל ויש שסוברים שאין הלכה כרבינא שמחלק אליבא דר"ש בין טומאת אהל לטומאת מגע ומשא אלא שגוי אינו מטמא במת כלל, עין תוספות בבא מציעא קי"ד, ב' בד"ה מהו, ספר יראים השלם סימן שכ"ב, עמוד שנ"ט והקצר סימן שי"א, תשובות מהר"ם מרוטנבורג חלק ג', ש"ל, תשובות הרמב"ם ס"ה (תלמידי ר' אפרים) טור וב"י יורה דעה שע"ב. ודע שהגאון גורס ביבמות ס"א, א' איתקטיל ישראל ולא דילמא איקטיל כאשר הוא בספרים וגרסתו נוחה יותר שהרי ספק טומאה ברשות הרבים טהור אלא שודאי נהרגו כמה וכמה מישראל ונצטוו כולם להטהר. ובמדרש אגדה הוצאת בובער במדבר ל"א, י"ט מצאתי דבר מתמיה וכך לשונו. ואתם חנו מחוץ למחנה והלא קברי גוים אינם מטמאים וכו' אמרו חכמינו ז"ל משומד אחד מישראל היה שם במדין והרגוהו ישראל ואעפ"י שחטא ישראל הוא–ולכן מטמא,

בנותיכם תנו לאנש׳ וג׳ האוי שומר וכיון דטעמא ברירא

III חיבונהו בגניבה ואבידה: ∘ אחרת ראינא כתיר מן אלעלל תנתהי באלעליל אלי אכתלאל אלעקל ואכתלאט אלדהן פיגב עלי מן יריד ישהד עלי עליל אן ימתחן תחצילה ופהמה ודהנה באלמחן אלתי אוצונא בהא קדמאונא פקד אגאדו לק׳ פי אלמשנה פי גיטים פי מן ערצ̇ת לה אלעלה אלמערופה / באלסכתה נשתתק אומ׳ לו נכתוב גט לאשתך הרכין בראשו בודקין אותו ג׳ פעמים אם אמר על לאו לאו ועל הין הין

א׳, ב׳

הרי אילו יכתבו ויתנו ועארצו פי אלתלמוד וקאלו וליחוש די[למא] שיחא דלאו לאו נקטיה או נמי שיחה דהין הין נקטיה ואפ[רקו] עלי מעארצ̇תהם וק׳ א׳ רב יוסף בר מניומי א׳ רב נחמן דא[מרינן] ליה בסירוגין וזאדו פי אלמעארצ̇ה וקאלו ליחוש דילמא ש[יחה] דסירוגין נקטיה ואפרקו וקאלו דאמרינן ליה חד הין ותרי לאו חד לאו ותרי הין דבי ר׳ ישמעאל תינא אומ׳ לו דברים שלימות החמה בימות הגשמ׳ ושל ימות הגשמ׳ ביום החמה מאי הוא אילימא גארמקי וסדיני וניחוש דילמא חמה אחד̇ה או נמי דיל׳ [קורא אחדיה] אלא בפירי. ולעל מתוהם יתוהם אן הדא אלקול מקול / פי אלגט. . . . . . והמה בקו׳ כשם שבודקין אותו לגיטין

25. אחרת.] לשון קצר במקום אחרת בלשון ערבי, ותרגומה בהפתיחה.
30. נשתתק.] משנה גטין ראש פרק ז׳, ס״ז, ב׳. אומ׳.] לפנינו ג׳ גרסאות שונות ואמרו לו, ואמרו, אמרו אולם הגרסא אומ׳=אומרים לו חדשה היא. הרכין.] לפנינו והרכין.

1. וליחוש.] גטין ע׳, ב׳.
2. שיחא.] לפנינו שיחיא. או.]=אי. שיחה.] לפנינו שיחיא.
5. חד.] לפנינו, חד לאו ותרין הן ותרין לאו וחד הן.
6. תינא.] לפנינו תנא ונראה שבכ״י צ״ל תונא.
7. ביום.] לפנינו בימות החמה מאי ניהו אילימא גלופקרי וסדני וליחוש דילמא קורא אחדיה אי נמי חמא אחדיה.
10. כשם.] גטין ע״א, א׳.

כך בודקין אותו למשאות ולמתנות ולעידיות ולירושות: ⊙

אחרת הכותב נכסיו לבניו וכתב לאשתו
קרקע [כל שהו]א איבדה כתובתה. ועארצֹו פי תל' וק' משום –
דכתב לה קרקע כל שהוא איבדה כתובתה וקאמ' רב במזכה
להם [על ידה] שמואל א' במחלק בפניה והיא שותקת ר' יוסי בן –
הנינה א' באומר לה טלי קרקע זו בכתובתך ומקולי כתובה שנו
וקאלו בעד דלך עלי טריק א. . אבה תנן אם קבלה עליה אף
על פי שלא כתב איב' כתובתה מכלל דתנא קמא כתיבה וקבלה
בעי וכי תימא כולה ר' יוסי היא והא תניא א' ר' יוסי במ' דב'
אמו' /
בזמן שהיתה שם וקבלה עליה אבל אם היתה שם ולא קיבלה
עליה קיבלה עליה ולא היתה שם לא איבדה כתו' תיובתא דכולהו
תיובתא. וקאל א' ליה רבא לרב נחמן הא רב והא שמואל והא
ר' יוסי בן חנינה מר כמאן סבירא ליה א' ליה שאני אומ' כיון
שעשאה שותף בין הבנים איבדה כתובתה, ⊙ אחרת
מן אראד אן יאכד יבמתו פלידפע אליהא י"ב דרהמא ונצף
או מא זאד ויכתב להא עליה מתל מא כאן מכתובא עלי אכיה
ואן שא אן יזידהא פליזד לכן לא ינקצהא אלא בראיהא
פאן. . . אלמית עקארא פהו משעבד להא ואלא פמלך חייא אלאן

12. אחרת.] עין ההערה לא', כ"ה; ועין בהפתיחה התרגום העברי של התשובה. הכותב.] משנה פאה ב', ז' והובאה בבבא בתרא קל"ב, א'.

13. איבדה.] לפנינו אבדה מה שאפשר לקרות אִבְּדָה ואָבְדָה. משום.] בבא בתרא קל"ב, א'–ב', כל הסוגיא.

15. בפניה.] לפנינו לפניה.

16. זו.] לפנינו זה. בכתובתך.] גרסת הספרים, בכתובתיך, יותר יפה.

17. אם.] הגאון שנה לשון קצר והשמיט התבות, ר' יוסי אומר.

18. כתב.] לפנינו לה. כתיבה.] לפנינו, סבר כתיבה.

19. יוסי במ' דב' אמו'.]=במה דברים אמורים וכן בכ"י ה' ואצל הרבה מהראשונים עין דקדוקי סופרים במקומו, אבל יוסי הוא טעות סופר כמו שמוכיח הענין וצ"ל יהודה כאשר הוא בכל הספרים ובכ"י.

24. אחרת.] תשובה זו היא בענין כתובת יבמה, עין תרגומה בהפתיחה.

28. חייא.] נראה כמיותר אחרי שבשורה הבאה נאמר אלחי.

דבר אחד. הגאון גורס שם במקום גלופקרי שבספרים, גארמקי מה שאין בידי לפרש. בפרסית גארמק או גארמך הוא מין קמח אבל בסוגיא זו אין מקום לקמח כלל אלא למלבוש או כסות, ונראה שטעות סופר הוא וצ״ל גשפקי או גושפקי וכן גורס שם הערוך, עין ערוך השלם ערך גשפק.

ד׳) הגאון מעתיק דברי הגמרא בבבא בתרא קל״ב, א׳–ב׳ מבלי להעיר עליה אפילו פרוש קצר. ונראה שנשאל על הגרסא הישרה וכבר מצינו אצל הראשונים ובכתבי יד גרסאות שונות שם, עין דקדוקי סופרים, וגרסת הגאון היא בעקרה גרסת הספרים שלנו.

ה׳) התשובה הזאת בענין כתובת יבמה סתומה מעט אבל נראה שכך היא כוונת הגאון. היבם כשמכנים יבמתו כותב כתובה של י״ב וחצי דרהמים והוא בשלא נשארו נכסים מהמת ולכן אין לה אלא כתובת מנה שהוא הסכום הנזכר, שדרהים כאן הוא כמו סלע וכ״ה סלעים הן כתובות בתולה ומחציתם כתובת אלמנה, עיין חלוף מנהגים סימן ז׳ ובהמקומות שהעיר עליהם ה׳ מיללער והוסיף עליהם ג״ה, ע״ג ש״ץ נ״ו, ב׳, לקח טוב סוף פרשת ויקרא בשם ר׳ האי ורמב״ם אישות ח׳, י׳. ובשנשארו נכסים מהמת הם משועבדים לכתובתה ממנו ואם היתה בתולה כשנשאה כתובתה כ״ה, וכך כותב לה היבם, ויהיבנא ליכי כסף כ״ה זוזי דחזי ליכי כדהוו כתיבי בכתובה דכתב לך בעליך קדמאה, עין רי״ף סוף פי״ב דיבמות, עטור כתובת יבמין ל״ח, ג׳ אור זרוע תרע״ה וטור אהע״ז קס״ו. ודע שהרב בעל בית חדש שם סובר שאחר שתקנו מאמר ביבמה היבם כותב לה כתובת מנה מלבד כתובתה של בעלה הראשון ולפי זה אפשר לפרש דברי הגאון, שלעולם כותב לה י״ב וחצי דרהמים, אבל לא נראה לי ליחס דעה זרה כזו להגאון שהיא נגד פשוטן של דברי הגמרא כאשר כבר ראו האחרונים עין בית שמואל לש״ע אהע״ז קס״ו. השורה האחרונה שבהתשובה מסיימת באמצע מאמר ואי אפשר לעמוד עליה, אבל נראה שצ״ל שש׳ (=ששאלתם) במקום שמ׳ וכאן מתחיל שאלה אחרת בענין יבום וכאשר רק מלות אחדות נשמרו בהקטע קשה להחליט מה היתה השאלה.

א׳, א׳

I [ושש׳ מק]דיש דבר המשעבד במק׳ שאין זולתו לגבות ממנו
[כך] שנו לנו רבות׳ המקדיש נכסיו והיתה עליו כתובת אשה
[ובע]ל חוב אין האשה יכולה לגבות כתובתה מן ההקדש ולא

1. במק׳.] במקום.
2. שנו.] משנה ערכין כ״ג, ב׳.
3. כתובתה.] לפנינו בכתובתה במשנה שבגמרא אבל במשנה שבמשניות כאשר הוא כאן וכן הגיה בשיטה מקבצת.

[בע]ל חוב את חובו אלא הפודה פודה על מנת ליתן לאשה כתו' [ול]בעל חוב את חובו והקשינו עליה ואמרנו וכי מאחר שהנכסים הללו משועבדין לחוב ולכתובה אף כשאנו מצוין לפדותו אנו נותנין את הפדיון למלוה ולאשה למה אין אנו מצוין לתת להם את הקרקע בעיניה והשבנו ואמרנו כי מפני מראית העין נעשה זה שלא יאמרו העם הקדש [יוצא בלא] פדיון ואפילו היה החוב מרובה משל הקדש. . .שר מלהוסיף עליו מעט ולפדותו כאשר שנו הקדיש תשעים [מנה והיה] חובו ק' מנה מוסיף עוד דינר אחד ופודה את הנכסים הללו אלא אם כן היה ההקדש בחצי החוב שאינו צ֗ריך [לפדותו] ואמרינן עד כמה אמ' רב הונא בר יהודה א' רב ששת עד [פלגא ודבר]ים הללו בפני הבית נאמרו שהיה סתם הקדש לבדק הבית לפי כך לא היה אפשר להוציאו בלא פדיית אבל בזמן הזה שאין לנו בדק הבית אם נמצאו נכסים בלעדי אשר לעניים יפרעו מהן ואם לאו לא יפרעו מאשר נצטוה לעניי העיר הואיל ושלא כראוי נצטוה ○ אחרת בלשון ערבי:

II כלמן אזוג אבנה או אבנתה פגמיע מא יאמר כל ואחד מן אלאכר אעני אבו אלחתן מן חמו אבנה או אבו – אלכלה מן חמו אבנתה פחכמהם פיה כשומרי שכר כיון דאית להו אגרא מן שמיא קא מקיים מצות וקחו לבניכם נשים ואת

5. והקשינו.] ערכין כ"ג, ב'.

10. הקדש.] נראה שצריך להשלים, [אי אפ]שר מלהוסיף עליו וכו' והגאון אומר שגם בשהיה החוב מרובה אי אפשר להוציא ההקדש לחולין מבלי שיוסיף עליו דינר.

11. שנו.] משנה ערכין כ"ג, ב'.

12. אחד.] לפנינו ליתא לא במשנה שבמשניות ולא בזו שבגמרא. הללו.] במשנה ובגמרא האלו ובירושלמי כתובות פ"ח, י' כאשר הוא כאן.

16. פדיית.] צ"ל פדייה.

17. בלעדי.] חוץ מהנכסים שהקדיש לעניים.

19. ערבי.] עיין בהפתיחה התרגום העברי של תשובה זו.

20. יאמר.] צ"ל יאכד.

23. וקחו.] ירמיה כ"ט, ו' ועין מה שדרשו בזה בכתובות נ"ב, ב' ולדברי הגמרא שם כוון הגאון באמרו שמצוה הוא להשיא בניו ובנותיו, ועין הפתיחה.

טז

חמש תשובות לגאון וארבע מהן בלשון ערבי.

דף אחד קלף מסמן T.-S. Loan 159 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

הדף הזה מכיל ה' תשובות ורק הראשונה היא בעברית והד' הנשארות כולן הן בערבית, והנני נותן בראשונה תרגום התשובות הערביות ואחר כך המשא ומתן על כולן לפי סדרן.

כל אשר ישיא את בנו או את בתו כל אשר יאחז כל אחד מן האחר, כלומר אבי החתן מן חמיו של בנו או אבי הכלה מן חמיה של בתו ומשפטם בזה כשומרי שכר כיון דאית להו אגרא וכו'.–אחרת. נראה לנו כי רבים מן התחלואים מביאים את החולה לידי בלבול וטרוף הדעת ולכן החובה על כל מי שירצה להעיד על החולה לבדוק מצב שכלו בבדיקה שצוו בה קדמונינו. וכבר בארו היטב באמרם במשנה גטין על מי שבא עליו חולי הנקרא שבץ (אלסכתה, באנגלית stroke ובאשכנזית Apoplexie), נשתתק אומר לו נכתוב וכו' עד יכתבו יתנו. והקשו בתלמוד ואמרו, וליחוש שיחא דלאו לאו נקטיה או נמי שיחה דהן הן נקטיה, ותרצו על קושיתם ואמרו, אמר רב יוסף בר מניומי א' רב נחמן דאמרינן ליה בסירוגין והוסיפו בקושיה ואמרו ליחוש דילמא שיחה דסירוגין נקטיה ותרצו ואמרו, דאמרינן ליה חד הן ותרי לאו וכו', עד אלא בפירי. ואולי יחשוב אדם שדבר זה נאמר בגט (השלים מה שחסר: ולא לדבר אחר אבל) והם אמרו, כשם שבודקין אותו לגיטין כך בודקין אותו למשאות ולמתנות ולעידיות ולירושות.–אחרת. הכותב נכסיו לבניו וכו' עד איבדה כתובתה. והקשו בתלמוד, וכי משום דכתב לה וכו' עד ומקולי כתובה שנו ואמרו אחר זה מיד תנן אם קיבלה כתובתה וכו' עד שותף בין הבנים איבדה כתובתה.–אחרת. מי שרוצה להכניס יבמתו ועליו לתן לה י"ב וחצי דירהמים או יותר ויכתוב לה עליו כאשר היה כתוב על אחיו ואם רוצה להוסיף יוסיף אבל לא יפחות אלא ברצונה. ואם נשאר קרקע מהמת והוא משועבד לה ואם לא ונכסי החי משועבדים לה כמו שאמרו כנסה הרי היא כאשתו וכו' עד להוציאה.–ששאלתם אמר רב נחמן, ואם היבם עשיר ועשירה (היבמה). . .

הטרנסקריפטיון בכתב יד זה היא הרגילה בכתבי יד הערבים–העברים אלא שהסופר לא השוה מדותיו, ולפעמים הוא משתמש בנקודה למעלה מכ' וד' אם הם מקבילים לח' חזק ולד' הקרוב לז' שבלשון ערבי ולפעמים אינו מנקד. אפשר שהנקודות היו רפות כל כך עד שברבות הימים נעלמו מן העין כי הכתב שבדף זה הוא עתיק מאוד. ומה שיש לי להעיר על תכן התשובות זה הוא.

א׳) הגאון מפרש המשנה שבערכין כ״ג, ב׳ בדרך זה, ראשה בשהיה החוב פחות מההקדש או נגד ההקדש וסופה בשהיה יותר מההקדש ובשניהם מוסיף עוד דינר. ופרוש זה הוא נגד פירושי הראשונים, שלדעת רש״י ורבינו גרשום ראשה וסופה בשהיה פחות מההקדש ולדעת התוספות שם ראשה כמו שפרש הגאון אבל הם אומרים שבזה אין צריך להוסיף דינר. ובשהיה ההקדש בחצי החוב לפרושו של הגאון אין צריך לפדותו כלל והוא כלשון אחרון שברש״י וכדעת התוספות אבל בדבר אחר נחלק עליהם הגאון שהוא אומר בפרוש, למה אין אנו מצוים לתת להם הקרקע, ומזה נראה שרק בקרקע אמרו שכל עקר הפדייה הוא משום מראית העין אבל במטלטלין הוא הקדש גמור וזה נגד דעת התוספות שם בד״ה משום. ויודע אני שאפשר לדחוק ולומר שהגאון מדבר מקרקע משום, שמטלטלים אינם משועבדים לבעל חוב וכתובת אשה, אבל הרואה בעין פוקחת יראה שדעתו שאם אינם משועבדים ההקדש חל. ולהרמב״ם יש לו דרך אחר לגמרי בפרוש סוגיא זו, עין פרושו למשנה ובספר היד פ״ז, י״ד וכו׳ וכפי אשר נראה לי סמך דעתו על דברי הירושלמי כתובות ח׳ י׳ ששם אמרו בפרוש שהקדש גמור הוא גם בשהיה החוב יותר על ההקדש, והרבה יש להאריך בזה אבל אין כאן מקומו. ורואה אני להעיר שבפרוש המשנה להרמב״ם שלפנינו כאן טעות סופר וצ״ל, הריני נותן להקדש דינר, ובהמקור הערבי שהוציא לאור ה׳ ישראל שפירא (ירושלים אתתמ״א) הוא לנכון. ועין גם כן תשובת ר׳ האי בספר התרומות מ״ג, ג׳.

ב׳) דעת הגאון שאבי החתן הוא שומר שכר על נכסי הכלה וכן אבי הכלה שומר שכר על נכסי החתן, משום שעוסקים במצוה, חדשה היא לי ולא מצאתיה לא אצל הראשונים ולא אצל האחרונים, אבל בעקר הדבר ששומר אבידה כשומר שכר משום שעוסק במצוה רב הראשונים פסקו כך ולא כרבה ששומר אבידה כשומר חנם, עין בארוכה תוספות ב״מ, כ״ט, א׳ בד״ה והוי. וכפי הנראה היתה הלכה זו כל כך קבועה בימי הגאונים עד שלא הוצרך הגאון המשיב תשובה זו להעיר על מחלוקת רבה ור׳ יוסף בבבא ק׳ נ״ו, ב׳ ובשאר מקומות בש״ס. ולפי דרכנו למדנו גם כן מדברי הגאון שלא רק בעוסק במצוה דאורייתא אמרו כך אלא גם במצות דרבנן שבודאי המצוה על האב להשיא בניו ובנותיו אינה מן התורה ואף שבכתובות נ״ב, ב׳ אמרו, הא נמי דאורייתא הוא, לא כוונו לדברי תורה ממש אלא שקראו לה, דאורייתא, על דרך ההשאלה משום שנזכרה בירמיה, וזה ברור למעיין. ומה שיש להעיר על דעתו של הגאון הוא, שאף שנאמר שהאב עוסק במצוה בשמשיא בניו ובנותיו, מכל מקום אחר שהשיאן כבר קיים המצוה ולמה נאמר שהוא כשומר שכר על נכסי הכלה. ונראה שכוון לומר שהשתדלותם והתעסקותם של האבות בנכסי בניהם ובנותיהם הצעירים הוא חלק המצוה הזאת שאיך אפשר להשיאם אם לא יפקחו על מה שנצרך להם.

ג׳) התשובה הזאת על בדיקת דעת החולה אין בה חדש אבל גרסת הגאון בהסוגיא דגטין ע׳, ב׳–ע״א, א׳ ראויה לתשומת לב, וכבר הערותי על השנוים שבין גרסת הספרים וגרסתו בההערות במקומן, ולא באתי אלא להוסיף כאן

[ולשמש בו] כתחילה אם כשסתמו פרץ את פצימיו סילק את תשמישו מאותו

[פתח לג]מרי ונעשה כנכרי ואינו יכול לחזור ולפותחו ולהרבות דרך על בני

[אותו ה]מבוי שכבר סילק עצמו ממנו ואם כשסתם אותו הפתח הניח הפצימ'

[מראין] הין וניכר הדבר שלא עקר תשמישו מאותו מבוי שצורת הבית במקומה

[עומדת כ]מו שהיתה וכל זמן שרוצה פותחו ואין בני מבוי מעכבין עליו אבל

[בנדון זה] שלא היה [לו] בגן ראו' כלום מעול' לא תשמיש ולא דרך ולא יציא' ולא

[ביאה ולא הכנסה] מעול' בחזקתו וכשנתנו ראו' לבתו סתום היה איזו

..............כניס שם בהמתו או תרנגולין או

..............בפירותיו וירקות גנו ולידע

..............יה חבירו בשעה שעומדת

..............בוע לגן חבירו ולראות כל

..............זק בהמתו ואנשי ביתו אילו היה

..........ך או שום דבר בעו' היה טענתו טענה עכשיו

..........ן פתח בגן חבירו ועוד אפילו היה לו שם

..............לצאת היה לו לבעל הגן לעשות לו

..............לואי מימיו או לקיטת פירותיו ועכשיו

..............שומעין לו להיות פתח פתוח לגנו הילכך

..............טוען אף זו אינה טענה שאפילו

..................יכול לחזור ולפותחו שכך

..................שאין עשוי שסותמין אורו

15. חבירו.] נראה שצ"ל, ולראות באשת חבירו בשעה שעומדת על הכביסה, עין בבא ב' נ"ז, ב' בכל שותפין מעכבין וכו' שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה.

24. שכך.] צריך להשלים, אמרו חכמים אמ' ר' נחמן ולסתום לאלתר הוי חזקה שאין עשוי שסותמין אורו בפניו ושותק, עין בבא ב' ראש דף ס'.

. . . . ותו מעו לא לאורה ולא
. . . . ובעבור ראו׳ שהוציא XX
. . . . אספמיא ובכל מקום
. . . . .כמלך שהוא צרוף וכול׳ נראה לנו
. . . . שעוברין בספרד שאילו לא כתב לו
. . . . אדלדי נכתב שטר זה מגביהו זוזי אדלדי
. . . . שטר היה מגביהו זוזי אותו מקום שהיה
. . . . סתם היה פורעו לווה מה שרוצה ואם
. . . . הו מטבע של מלך עכשיו שכתוב בו
. . . . ים שלא על מטבע סמך אלא על

27. ובעבור.] כאן מתחלת התשובה האחרונה שבהקטע ותכנה, בנפסל מטבע איך משלם הלוה, מן המטבע הישנה או מהחדשה, עין בהפתיחה.

31. אדלדי.] ברור לי שצ״ל ארלדי, והיא מטבע שנטבעה בעיר ארלי, עין גרוס גאלליא יודאיקא ע״ג ועין הפתיחה.

דכל כי האי גונא עבדינן כלישנא בתראי וכיון דזאב לית ליה דריסה [אף]
בדיקה נמי לא בעי דהכי קא אמרינ' דרוסה שאמרו צריכה בדיקה [כנגד בני]
מעיים ומכפא דמוחא ועד אטמא דוקא דרוסה אבל האי לית ביה [משום]
דרוסה כלל וסבירא לי דהוה כתיב באיגרתיה דמר אי . . . . .
ה' א' ר' יהוד' דדיבא בגסה לית ליה. . . . הני מילי היכא. . . . .
היכא דמיתחזיא אפילו ר' יהו. . . . .
להו אנן לא אשכחינן דפליגי. . . . .
יהוד' מילתא פסיקא א' דדיב. . . . .
ליכא לאיפלוגי עליה כלל. ואימ. . . . דא. . . . .
חתול ונמיה עד שתינקב לחלל אלמא אי. . . . .
לחלל להיכא דלא אינקב ההיא לא מש . . . .
ליה לרב חסדא דלית לה דרוסה כלל וכק. . . . .
דאיכא תורת דרוסה לא מפלגינ' בין היכא . . . .
דדרוסה משום זיהרא הוא וקים להו ל. . . . .

10. אמרינן.] חולין נ"ג, ב' ונ"ד א'.

11. ומכפא.] שם נ"ד, א'.

13. ה'א'.] הכי אמר. היכא.] מכאן עד סוף התשובה הפרוץ מרובה על העומד ומה שאני משלים כאן הוא רק על דרך השערה, וזה מה שנראה לי בזה. היכא [דלא מיתחזיא נקב אבל] היכא דמיתחזיא אפילו ר' יהודה מודה דדיבא בגסא דרוסה וטרפה ולחכמ' אפילו לא איתחזיא דרוסה אית] להו, אנן לא אשכחינן דפליגי ר' יהודה ורבנן בהדא מילתא כלל דהא] ר' יהודה מילתא פסיקא א' דדיב[א בגסה לית ליה דרוסה ואם כן] ליכא לאפלוגי עליה כלל ואי [מה דאמרינן התם בברייתא דמותיב מנה על ר' חסדא דרוסת] חתול ונמיה עד שתינקב לחלל אלמא אי[כא למפלגא בין היכא דאיתנקב] לחלל להיכא דלא אינקב ההיא לא משו[ם דרוסה מפלגינן דהא מקשינן מהך ברייתא] ליה לרב חסדא דלית לה דרוסה כלל וכ[דקא אמרינן אבל דרוסה לית להו ועל כרחך כל היכא] דאיכא תורת דרוסה לא מפלגינן בין היכא [דאיתחזיא נקבא להיכא דלא מיתחזיא] דדרוסה משום זיהרא הוא וקים להו ל[רבנן דדיבא בגסה לא קלי זיהריה] הילכך ליכא למיחש כלל לא שנא [בין מיתחזיא נקבא בין לא מיתחזיא אלא אם מיתחזיא] בה מילתא דמטרפא בה כגון נקוב לחלל [טרפה היא משום נקב] אבל לדרוסה לא חיישינן; ועיין בהפתיחה.

18. חתול.] לפנינו חתול נץ ונמיה ולעיל בדברי רב חסדא בספרים נץ ליתא אבל בכתבי יד ואצל הראשונים איתא.

20. לה.] להברייתא, עין מה שהשלמתי בההערה לשורה י"ג.

הילכך ליכא למיחש כלל לא שנא . . . .
בה מילתא דמטרפה בה כגון נקוב . . . .
אבל לדרוסה לא חיישינן . . . .
הרבים בצד גגו והיה לאותו ב . . . .
גן והיה סתום באבנים ובטיט . . . .
אותו בית לביתו וכשהשיאה ל . . . .
ראו׳ כשנתן אבי הבית לאחותי לא נתן . . . .
רוצה לסותמו כמו שהיה טענה מעו . . . .
ויהוד׳ זה שמעכב עליו אין בדבריו כל . . . .
הגוי אינה כלום ואף על שלא מיחה ל . . . .
גוי אונס הוא ואם בשביל המשקופ . . . .
המשקופין מועילים כגון זה כלום ש . . . .
ולפתחו אין מעכבין עליו ותרצת . . . .

ו׳, ב׳

[עדיין] במקומה עומדת לא כגון זה אלא כגון ארבעה אח[ים]
[שיש להם ד׳ פתחי]ם פתוחים לדרום וכל אחד מהם יש לו לצאת ולבוא ולהכנים
[באיזה שירצ]ה לאחד מהם פתח פתוח למבוי אחר לצפון ונמלך וסתם אותו
[הפתח שפתוח] לו לדרום והיה נכנס ויוצא ועושה כל תשמישי באותו פתח שפתח
[לו למבוי] . . יז צפון ועכשיו רוצה לחזור ולפתוח אותו פתח הסתום לדרום

26. הרבים.] רק מלות מועטות חסרות בראש תשובה זו אבל קשה מאד לעמוד על תכנה שעקר השאלה חסר ועיין בהפתיחה.

33. גוי.] צריך להשלים שסתם גוי וכו׳ עין בבא ב׳ מ״ה, א׳: דסתם גוי אנס הוא.

35. לפתחו.] בבא בתרא סוף י״א.

1. במקומה.] נראה שצריך להשלים, בראש השורה והקושיא עדיין, ובמקום לא צ״ל ולא.

[ד]קיימא לן דאין אדם מוריש שבוע' לבניו פסיד זכותיהו לבני שנייה ולא

[שקלי] מכתובת אמהון מידי דילמ' דאיכא מילתא דכת' בכתובתה

[ואיתה] בעינה וידיעה דאיהי היא דהוה משתקלא בלא שבועה לאימהון

[אינהו נ]מי שקלי לה אבל [ליכא מ]ילתא בעיניה פקע ליה שעבודא דכתי'

[לבטלה] כתוב' בנ[ין דכר' גבייהו ואף] על גב דבמתנית' סתמא קא תני שנייה

[ויורשיה קודמת ליורשי ראשו' ולא קא ת]ני בשבוע' הא קא מותבינן לה

[ב]כל הנשבעין [על דרב ושמואל דקאמרינן] תא שמע נשא ראשו' ומתה נשא

[שניה ומת הוא וכו' ומוקמינן לה ב]שנשבעה ומתה הא לא נשבעה לא מצי

[ירתה למיגבא כתוב' ובני ראש'] לגבו כתוב' אמהון בלא דינא ולא דיינא

[ולא חיישינן לפסידה דבני שני]יה דאמהון גרמא להון דלא אישתבע אבל

[ראשו' דמחיים דבעל שכבה] לא הוה שבוע' עלה דלא ניתנה כתוב' לגבות

[מחיים ואי פייש מידי בתר דשק]לו בני ראשונ' כתוב' אימהון פלגי לה בני

[ראשו' ובני שנייה בתורת ירושה חד] חד כד מטי מנתיה הכי דאיתפסקת

19. דאין.] שבועות מ"ח, א'.
28. הנשבעין.] שם.
28. אישתבע.]=אישתבעה.
29. דלא.] כתובות פ"א, א.

[במתיבתא וכתיבא בהלכ' גדול'] וליכא למיחש מינה הני בני ראשונ'

[כדין טוענין ודינא גביהו למשקל כ]תוב' אימהון לימדונו

[רבותינו דכל חיות יש להן דריסה לבד מכלב דאין לו ד]ריסה כל עיקר. ושכת' בהלכ' פסו' גדול'

ו', א'

[ואי] דריס לה אריא או דיבא וכל דמידלי מדיבא ודא[י דרסי וטריפה]

לצדדין איתמר אריא בגסה ודיבא בדקה דחס ושלום לא הוה [אמר רב]

יהודאי מילתא דפליגא על גמרא דהא אמרינ' בגמרא א"ר בנימין [בר יפת]

א"ר אלעזר לא בא ר' יהוד' אלא לפרש דברי חכמ' והכי איס[תלקא דרבנן]

לא פליגי עליה דר' יהוד' ואף על גב דמשנינן ואמרינ' מר סבר פל[יגי ומר סבר]

לא פליגי הא שבקינן לההוא שנויה ותפסינן טעמ' אחריתי ואי בעי[ת אימא]

לא פליגי ושדרו ממתיבתא דהלכת' כר' בינימ' בר יפת א"ר אלעזר דא' לא[בא ר' יה']

אלא לפרש דברי חכמ' וכההיא שינויא דאמרינ' בתרה ואיבע' אימ' לעול' [למעוטי חתול]

32. בהלכ'.] הוצאה א' כתובות ע"ב, ד' ועיין גם כן ש"ץ ס"ט, א' סימן ס"ט תשובת ר' יהודאי בענין זה. למיחש.] צ"ל למיזו.

34. בהלכו'.] בהלכות ראו עמ' קמ"ה: בהמה שדרסה ארי או דוב וכל שהוא גבוה מן הדוב ודאי דורסין וטרפה והוא תרגום עברי של המאמר הארמי שמובא בהקטע אלא שהמתרגם–או הסופרים–טעה טעות גדולה בחשבו שדיבא הוא דוב בעברית, ובאמת הוא זאב ודוב הוא דובא בארמית ולא דיבא, ועין בהפתיחה.

3. בגמרא.] חולין נ"ב, ב'.

4. איסתלקא.] כך היא המסקנא בגמרא.

7. ממתיבתא.] עין לעיל עמוד קי"ט, ט"ו.

דליכא מותר דינ' שנייה או יורשיה קד[ימי] דדיקינן ממתני' ש[מע מינה]
תלת וכמסקנא דמר זוטרא [משמיה דרב פפא ואלו ה]וה שכבא [שנ' בתר]
בעלה הוו שקלי בנה כתוב' אי[מן לגמרי ואי הוה פייש מידי] הוו שק[לי]
בני ראשו' ואילא הוו אזלי בפחי נפש ב[ין מירושה דאוריתא בין מירושה]
דרבנן. השתא דשקלתא שנייה לכתוב' [ואזלא ואינסיבא אפקעתה]
לכתוב' מבנה בני ראשו' מאי טע' מיקנ[סי דלא למישקל כתובת אימן]
הני מטת תקנתא דרבנן לגביהו והני לא [מטת דכמה דאיתה לאיתתא]
בחיי כתוב' ברשותה קיימא ואיהי רשו[יה למעבד בה מה דניחא לה]
דלא תקון רבנן לבנין דכר' אלא לאחר [מיתה אבל בני ראשו' מכי שכיב]
אבוהון זכו להו בכתוב' אימן וליכא ד[מחו להו ודקאמרינן דכי]
רבנן לא תקון אלא מילתא דניחא לתר[ויהו ליכא למימר הכי מידי]

ה', ב'
[מלוה ולוה אינוך] דבענן מילתא דניחא לתרויהו תקנתא היא דכולה מתניתן
[כי מעיי]ן בה מר הכי איתה אית בה דניחא לבני ראשונ' ולא ניחא
[לבני] שנייה ואית בה דניחא לבני שנייה ולא ניחא לבני ראשונ' הילכך

22. דדיקינן.] כתובות צ', ב'.
23. וכמסקנא.] שם צ"א, א'.

[ליתא ל]האי מימרא כלל ובתיובאתא דמר רב משה גאון הכי דכתיב
[בהדיא] היכא דמתא ראשונ׳ בחיי בעלה ונשא שנייה ומת הוא כיון
[דמתה] הראשונ׳ ירתה בעל דהא שנייה דקיימא לאחר מותו בעלת חוב
[הויא ו]יורשי ראשונ׳ תבעין תקנתא דרבנ׳ הולכך שנייה קודמת ליורשי
[רא]שונ׳ וכן יורשיה קודמין ליורשי הראשונ׳ כי דוקא דמתנית׳ וכהילכת׳
[אלמ]א ליכא לאיפלוגי בין היכא דגביא איהי להיכא דגבו בנה בתרה
[בין הי]כא דינסיב להיכא דלא נסיב דסתם איתתא דגביא כתובת׳
[כתוב׳ לאינסו]בי קיימא וקא תני שנייה דומיא דיורשיה בין היא ובין יורשי׳
[מקדם הוא] דקדמי הא פייש שקל[י ואי] משום דנפקי בני שנייה בלא
[בלא כלום] ליכא למיחש להו דלא מ[יבעיא בכ]דהאי גונא דדהא מישתלמא
[אימן כתובתה ואיהי] אפק[עתה מנהון] דלא חיישינן דלא למיפסד
[זכותה דהני ראשונה] אלא אפילו [שכבה] אימהון דבני שנייה מקמי
[דתגבי] לכתוב׳ ולא] אישתבעת ליתמי דלא אתפסה בעל צררי מחיים
[וליכא גב]ה מן דבעלה מידי כיון דאמו׳ רבנן הבא ליפרע מניכס׳ יתומ׳ לא
[יפרע אלא בשבועה ואיהי] לא משתבעת ירתהא נמי לא מצו אישתבועי

4. דכתיב.] בנ״ק כתיב וזה נוח יותר.
7. הולכך.]=הילכך.
13. בלא.] נכפל מסוף השורה שלפניה; רשמי הל׳ עוד נכרים.
17. דאמו׳.] כתובות פ״ז, א׳.

. . . . ברריס הדבר היטב כרשום לעיל נעשת
. . . . אמ׳ חכמ׳ ממון המוטל בספק חולקין
. . . . בית ועלייה וחצר תשובות מן
XX . . . . ראו׳ דנסיב איתתא והוו ליה מינה

ה׳, א׳

בני ושכיבא ונסיב איתתא אחריתי והוו ליה מינה בני ושכיבא [ונסיב אחריתא והוו ליה מינה בני]
וקא טענין בני שנייה דכי תקון רבנן כתוב׳ בנין דכר׳ דוקא דמיתו תרוי[הו אחת]
בחייו ואחת במותו דש̇קלי בני ראשו׳ ובני שנייה אבל היכא דשנייה אי[תה]
ושקלתה לכתובתה ואי נסיבא לית להו לבני ראשו׳ כתוב׳ בנין דכר[ין]
הכי סבירא לן דטענתיה לאו טענתה היא דהכי תנינ׳ במתני׳ נשא [ראשו׳]
ומתה נשא שנייה ומת הוא שנייה ויורשיה קודמין ליורשי ראשו׳ ולא קא. . . .
מפליג תנא קמא דמתני׳ בין דידה ליורשיה לא שנא גביא איהי לא שנא ג[בו]
יורשיה לאחר מיתתה מקדם הוא דקדמי הא היכא שקלי ומהדין דוקא [קא]

30. ברריס.] בראש השורה צריך להשלים כך, מתנה אבל כיון שאין העדים מבררים וכו׳.

31. אמ׳.] התבות החסרות בראש השורה הן: כדבר המוטל בספק ובזה אמ׳ וכו׳; עין ב״ק מ״ו, א׳, ועין שם בתוס׳ אם הלכה כסומכוס.

32. בית.] קודם בית צריך להשלים ולכן היתומה בת שמע׳ ודודה לוי חולקין בבית וכו׳.

33. ראו׳] תשובה זו כולה בג״ק קנ״ב.

5. במתנ׳.] כתובות צ׳, א׳.

6. ראשו׳.] לפנינו הראשונה. קא.] צריך להשלים: מפליג משורה הבאה שהסופר הכפיל תבה זו.

8. היכא.] צ״ל איכא כמו שהוא בג״ק. דוקא.] בג״ק דיוקא, אבל עיין ספרו של עפשטיין

גמרינן דאחת בחייו ואחת במותו יש להן כתוב׳ בני׳ דכר׳ דלא באינסובי תליא/

מילתא תקנתא דרבנן היא דלירתון בנין דכר׳ כתוב׳ אמהון ומחיים לא מצ[ו]

ירתי בני ראשו׳ מכי שכבא אמהון בחיי אבוהון ירתה בעל ורבנן תקון [דלכי]

שכיב תהדר כתוב׳ לבנה׳ וטע׳ מאי [דכד] מנסיב אינש ברתיה לא להוי

עין רעה במאי דיהב לה וסוף [סוף בניה] ירתי לה בכתובת׳ וכיון דש[כיב אבוהון]

נפלה כתוב׳ אמהון קמיהו מי הוא [כיון דנסיב] אבוהון איתתא אחריתא

ושעבדינהו לנכסיה לידה ושיע[בודא ק]מיתא פקע ליה לגב[י דידיה]

ושכיב שנייה בעלת חוב היא ובני ראשו׳ לית להון תקנתא דרב[נן ולא יכלין]

היכי

למשקל מידי עד דמשתלמא שנייה כתוב׳ וכי דאיהי קדמא יו[רשיה נמי]

קדמי אי שכבא ומאי דפייש שקלי בני ראש׳ כתוב׳ אמהון אף על גב [דליכא]

מותר דינר דקא מעקרא יוֹרֶשה דאוריתה דכי בענן מותר דינ׳ היכא

דמיתו שתי נשיו בחייו כדקתני במתני׳ מי שהיה נשוי ~~שנים~~ נש[ים]

ומתו ואחר כך מת הוא וכו׳ אבל אחת בחייו ואחת במותו אף על [גב]

על קובץ זה, עמוד פ״ח שבכ״י הוא דוקא.

15. לידה.] בג״ק לדידה וגם לשון זה קשה שהיה לו לאמור לה.

19. יורשה] הסופר טעה וכתב הו׳ קודם הר׳ וכשהרגיש בטעותו נקד הו מלמעלה,לסמן שבטעות נכתב.

מחייב בהפסידה ~~דממון~~ דנודות דהוה ליה מציל ממון בממון חבירו

[דהוי] בעי ליה לאוריקי לחמרא לכלים אחרים אבל וודאי בעו שלוחי למינס

[הנודו]ת הוה מכת מדינה ואו' לו הרי שלך לפניך ופטור מאונסייהו דקאתני הגוזל

[שדה] מחבירו ונטלוה מסיקין אם מכת מדי' היא אומ' לו הרי שלך לפניך אם

[מחמ]ת הגזלן חייב להעמיד לו שדה הילכך נפיק ליה מדעתיה בשבועה

[דקיימא לן] נושא שכר והשוכר נשבע על השבר ועל השבוייה ועל המיתה ואי מיגלייא

[מילתא] דמנס הוא אנס כד תבעינהו לנודות פטור משבועה לאה XXIX

[ובעלה יעק'] עשו מתנה מבית ועלייה וחצר שהיו דרין בהם לשמ' בנו ומת שמ'

[בחיי אביו] ואמו והניח יתומה קטנ[ה ואחר] כך נפטר יעק' ונשארה לאה

[זו היתה משתמשת] בבית ועלייה וחצר אילו [ונפטר]ה לאה זו והלכה לבית עול' וביקשה

[בת שמעו'] לירד על בית ועלייה ו. . . . וחצר בכח מתנה שעשו לאביה

[לאה אמו ויע]ק' בעלה אביו ומונעה לוי [דו]דה מלירד עליהם וכתב המתנה

5. מציל.] ב"ק קי"ז, ב' מציל עצמו בממון חבירו ועצמו שם פרושו ממונו כמו שמוכיח הענין ובשורה ג' לפי הגהתי בההערה שעליה עצמו הוא ממש, שחיו היו בסכנה.

7. דקאתני.] ב"ק קט"ז, ב' במשנה; ובספרים, שדה אחר.

10. נושא.] ב"מ צ"ג, א' במשנה; ובספרים, השבורה.

15. ועלייה.] נראה שהסופר טעה וכתב תבה זו פעמים.

[הרי הוא] בידה וציוו בית דין לגזור גזירה על כל מי שיודע עדות מתנה
יביא ויעיד והעידו ג' עדים שראו את המתנה כתובה וחתו' ביד שמע'
זה
[בחיי אמו] ואביו והשיב לוי אחי שמע' אני בידי המתנה שעשתה לי לאה אמי
[מיד] אחר פטירת אבי מבית ועלייה וחצר שהייתה דרה בהן והביא המתנה
[לפני בית] דין וקיימוה בעדים החתומי' בה וטען עוד לוי ואמ' אילו העדים
שראו
[שהעידו] המתנה ביד שמע' אינ' יכולין להעיד עליו שהאחד בעל אחות
[אשתו] ונפטרה לאחר כך ואין תחילתו וסופו בכשרות והאחד הוא בן אח
[של שמעון] ואינו [כשר להעיד שהוא קרוב] ליתומה זו והאפטר משיבו כול'
[א']ה'כ'ש'א . . . . עד אחד אין תחילתו וסופו בכשרות
. . . . עיד לה מפני שהוא שלישי שהוא כשר
. . . . א זכות היתום' ואילו העידו עדים אילו
[שמעידים שראו כתב המתנה ביד שמעו'] ששמעו מן החתומ' שהוא כתב ידן נתקיים
[השטר על פיהם ומתנת שמעו' מתנה] מפני שהוא מוקדם ומתנה שביד לוי אינה

23. תחילתו.] ב"ב קכ"ח סוף עומד א'.
24. והאפטר.]=והאפטרופוס.
25. א'ה'כ'ש'.] אם הוא כמו שכתוב; ואחר זה צריך להשלים כך, בודאי כך הוא שעד וכו'.
26. עיד.] נראה שצריך להשלים בראש השורה כך אבל הרי יש כאן ב' עדים כשרים שבן אח אביה שהעיד לה וכו'.

רתחא עד דסליק עמודא לשדי [בה] חתיכא ולהדר ולישה. . . .
עמודא רותחנא ולשדי חתיכ[תא כול'] ודבר זה אסור למוסרו ל[נשים ולא נמסר אלא]
לאנשים ואנש' עצמן דווקא [תלמידי] חכמ' אבל עמי הארץ [לא משום שאינן]
XXVI יודעין להעמיד איסור והיתר על מקומו רב֗ צמ֗ח [גאון]
ראו' דזבין ליה לשמ' כורא דחיטי בדינרא דדהבא ושקל ראו' ומשו[ך שמע']
תלתא רבעי דכורא וכיון דהדר למשקל הנך ריבע' הדר ביה ראו' [ואמ' ליה]
שמע' לא שביקנא לך עד דשקלתא אמ' ליה ראו' מאי דשקלת שקלת ואי [לאו]
דטענתיה לביתך אפילו ההוא דשקלת לא הות שקיל טענתיה טענתא
הכי חזינא דאילו זבי[ן שמע']
בזוזי ומהדר מיני הדר ביה כמה דלא משיכו פירי מביתיה ומקב[ל עליה]
ראו' מי שפרע דהוי מחוסר אמנה אבל האי שמע' כיוון בדינרא [דדהבא זבין וק' לן]
דהבא פירא הוא וחלופי חלפי אהדדי ומה [בין חלופין אלו לחלופין אחרין]
XXVII וראו' דאמ' ליה לשמע' אמטי ליה ללוי. . . . .

12. ולישה.] צריך להשלים, ולהדר ולירתח לקדירה עד כדי ריתחא עד דסליק.
19. דשקלתא.] צ״ל דשקלנא או דשקלתי.
23. מי שפרע.] עין בבא מ״צ מ״ד, א' במשנה.
24. דהבא. עיין ש״ץ ע״ז, ב', ג', ג״ה, ע״ח ושי״א, געאניקא רכ״ט והשוה הפתיחה.
25. וראו.] נוסח אחר של תשובה זו בג״מ סימן ו' ועיין שם גם כן סימן רכ״ג ועל פי מה שכתוב שם צריך להשלים כך. וראו' דאמ' ליה לשמע' אמטי ליה ללוי [הלין דינארי דמסיק בי] ושקליה ואתא למאתיה ואמ' לו לוי לשמ' שד[ר לי ראו' עמך מדי אמר ליה אין שדר לך ברם] השתא לא מצינא למיתן לך ואדהכי נח נפשיה [דראו' אתא שמע' ואמר] ליה ללוי לא אתין לך מידי דאית לי ממונ[א... (הסכום היה כתוב כאן אבל רק ג' נשאר) עלוהי ועד עכשו הייתי סבור דאתן לך ואנא] איזל להתם וליתן לי השתא דמית ליה ש[קילנא

ושקליה ואתא למאתיה ואמ׳ לו לוי לשמ׳ שדי. . . . .
השתא לא מצינא למיתן לך ואדהכי נח נפשיה ה. . . . .
ליה ללוי לא אתין לך מידי דאית לי ממונ. .ג. . . . .
איזיל להתם וליתן לי השתא דמית ליה שם. . . . .
הכי חזינא דמן דשדר ממונא למ. . . . .
למיתנייה ללוי משלם דאיתמר המ. . . . .
ואם בא להחזיר אינו חוזר ולאו כל. . . . .
X דאגר עדות משמע׳ ואתו בהו חמר. . . . .

ד׳, ב׳

. . . .איטמר יומי נפשי עד דאיתנו כול נודות אונסייהו על מאן מפרט
. . . . .דאיטמר ואיטמר ההוא חמרא בנודות יין אי שלוחים דמלכא לגברא
[ההוא] בעיה ואיטמר לאו כל כמיניה דמציל עצמו וממון בידו ומשלם נודות
[בעל הי]ין אי נמי לחמרא בעי למנסביה כיון דלא בעו שלוח׳ דמל׳ לנודות אלא לחמרא

להא מידי בחובי דינא היכי הוי] הכי חזינא דמן דשדר ממונא לא[מסר לחבריה זכא שליחא ליה והכא כיוון דמסר ליה ראו׳ הך ממונא ושמע׳ קבל עלוהי] למיתנייה, ללוי משלם דאיתמר המ (=הולך מנה) לפלוני א׳ רב חייב באחריותו ואם בא להחזיר אינו חוזר ולאו כל [כמיניה דשמע׳ לתופסו לההוא מידי בחובו].

31. דאיתמר.] גטין י״ד, א׳.

32. כל.] עין בסוף ההערה לשורה כ״ה ששם השלמתי מה שחסר מתשובה זו, ואחריה בסוף שורה זו מתחלת תשובה אחרת והיא נמצאת בנוסח אחר בג״מ ט׳ וכך צריך להשלים. ראו׳ דאגר נודות משמע׳ ואיתי–כך צל׳ ולא כאשר הוא בג״מ, ואתו–בהו חמרא וכד מטא בפלגא דאורחא ערערו עליה שליחי דמלכא ואיטמר וכו׳.

1. איטמר.] עין סוף ההערה שלפני זו. נפשי.]=נפשיה ויותר נראה שצ״ל נפישי, ימים רבים. דאיתני כול.] צ״ל דאיתניבול, נבלו ונתקלקלו, ובג״מ ונתקלקלו הנודות. מפרט.] מכאן עד יין שבשורה הבאה נראה לי כמשובש.

3. וממון בידו.] צ״ל בממון חבירו, עיין ההערה לשורה ה׳.

4. בעל.]=ובעל היין משלם.

XXIII [למהדר ל]הו וראו' שהיה רגיל אצל שר אחד והיה מלוה מעותיו
[ברבית] לגוים וישר' וכשהיה מלוה לישר' היה מלוה לו על יד גוי והיו
[הגוי השר ו]ראו' זה וישר' אחד עמו והיה אומר לסופר וכותב בעניין
[זה עד]ין אנו החתומין למטה שאמ' לנו פל' ישר' הוו עלי ע' וקנו ממני וכת'
[בשטר שהלויתי] לו ללפי הגוי השר שנטתי מממונו כך וכך דינ' וחותם הוא וישר'
[אחר] זה לווה שמ' ברבית מן השר על יד ראו' וחותם ראו'
[ועד אחד] עמו על [מה שכת]וב באותו שטר שיש לו על שמ' לג' דינ' והלך
.... שחתום עמו מעיד על חתימ' ידו
.... ית ראו' המת ומצאו כתב שהיו כתוב' בפשרה בני אדם
.... זה לבד וזה והיו חתומ' תחת כל כתובה
.... אחר והיה כתו' על שמ' לג' דיני' א'כ'ה'כ'ש' כיון
.... לג' דיני בכתב האחד שנמצא בבית ראו' כתוב'
.... כרת לא כל הימנו לשמע' להכחישם
.... דינ' והביא עדים שמעידין בעל
.... יתומי ראו' שאומ' לו אותן י' דינ'
.... ה שכיון שכתו' וחתו' נכתב המשכו'

19. להו.] עיין הפתיחה.

21. אחד.] נראה שצ"ל אחר. בעניין.]=כעניין.

22. ע'.] עדים.

23. הוא.] הסופר.

25. והלך.] עין ד', ב'שורה י"ד ועל פי מה שכתוב שם יש להשלים כאן, לו ראו' לבית עולמו והוציאו יתומים כתב שהעד.

29. א'כ'ה'כ'ש'.] אם כן הוא כמו שכתוב.

ד', א'

ובכתב האחד לג' דינ' אין כוח לשמ' להכחיש עדותן אפט[רופוס]
שתבע שמע' לדין ואמ' הרי שהיה לראו' אבי יתומ' משכון ביד שמע[ון]
י' דינ' והיה לו שותפות עימו ר' ליטר' לבן שקנו ביחד ועכשיו יתן להם [של]
אביהם מהלבן ומהמשכון יטול י' דינ' שלו והודה לו שמע' להמש' ומהש[אר]
אמ' בוודאי אני וראו' ולוי קנינו ר' ליטר' לבן ושמנו הסחורה בבית לוי חב[רנו]
והלך שם ראו' ונטל מחלקו ו' מלבושין בגדי צמר ופרעו לי דמי המלבושי'...
דינ' מהמשכון ואחזיר להם חלקם מהלבן וכו' אם כן ה'כ'ש' הואיל והל[בן]
ביד שמע' הוא ישבע שמע' שנטל ראו' שליש שלו מן הלבן שנמכר ולא נשאר]
בידו אלא כך וכך י' מלבוש' בגדי צמר נטלם ראו' מחלק שמע' ולא נתן [לו]
דמיהן אין עליו יותר מכן   סליקו תשובות מרבנא משו[ולם]
ודוכתא דליכא מילחא למימלח בישרא אי איפשר למיכל צלי מ[וטב]
ואי לא איפשר נינתחנהי לחתיכות דבישרא קמיה ולירתח לקדירה [עד כדי]

3. לבן.] צמר לבן.

6. ופרעו.] וּפְרָעוּ, ועתה פרעו לי וכו'.

7. דינ.] דינרים ובסוף השורה שלפני זו היה כתוב מנין הדינ' ונמחק. ה'כ'ש'.] הוא כמו שכתבתם, או כמו שכתוב.

10. מש....] ברור שצריך להשלים האותיות, ולם, שתשובות אלה הן לר' משולם, עין הפתיחה.

11. ודוכתא.] תשובה זו נִמְצָאה בְכמה קובצי שו"ת הגאונים, עיין הפתיחה.

פשע לעצמו שלא קרא לעדים כ[די להעיד אלויה מאה] ראובן

XX דינ׳ לשמ׳ וכתב ליה שטרא עילוי.........

שמ׳ למדינ׳ הים ולא אתא בזמניה..........

בי דינא ואמ׳ לבי דינא שמתי..........

דאיזבניה ואגביה כמאה דינא[רי]..........

ג׳, ב׳

......דיו ומשעבד לירךתיה מקמך ואמ לה ראו׳ לא [נתנה כתובה]

[לגבות מחיי]ם טענתיה דראו׳ טע׳ או לא. אם כה׳ טענה דאיתת שמ׳

[טענא] מעלייא ולא כל כמיניה דידיה לאפקועי שעבודה דידה דאמרה

[דאי משום] דלא נתנה כתוב׳ לגבות מחיים אמי מתרע מילתא בהך איתתא או

[דפטרה] לה בגיטא ממאי תגבי כתו׳ הא משעבדה לי מקמך שעבודאי קדים

XXI [מקמי ש]עבודך ונקיטא בידך ולאו כל כמותך ארמלתא דיתבא

30. וראו׳.] נוסח אחר של תשובה זו בג״מ רע״ט ושם התשובה בעברית; וכך צריך להשלים כאן. [ראו׳ אלויה מאה] דינ׳ לשמ׳ וכתב ליה שטרא עלוי [ואקבע ליה זמנא בשטרא ואזל ליה] שמ׳ למדינת הים ולא אתא בזמניה [ולא פרע ליה חוביה ואתא שמ׳ קמיה] בי דינא ואמ׳ לב׳ דינא שמתו[ה לאיתת שמעון דתיפוק מדרתא דשמ׳] דאיזבניה ואגביה כמאה דינא[רי ואמרת איתתא דשמע׳ אית לי כתובתא דקְ׳ דינ׳ על בעלי שמ׳.

33. שמתי.] הי׳ בספק ונראה שצ״ל שמתוה, עין ההערה הקודמת.

34. כמאה.] הלשון קשה ואפשר שצ״ל הך מאה.

1. דיו.] נראה שצ״ל, ודרתא דין משועבד לי ולירתיי ובג״מ, והחצר משועבד לי. לא.] כתובות פ״א, א׳.

2. כה׳.] כן הוא, עיין הפתיחה. טענה.]=טענא.

4. אמי.] נראה שצ״ל אם ואולי שהוא כמו אֵימא בתלמוד, אפשר. מתרע.] פרוש שימות בעלי ולפי זה אפשר שצ״ל, בבעלה דהך.

6. בידך.] נראה שצ״ל בידי והך׳ הוא אשגרא משעבודך.

[בבית] בעלה וקא בעי יורשין למיתן לה כתו' ולמפטר יתיה וכולי דהלכה

[כא]נשי יהוד' דאמרי' עד שירצו ליתן לה כתו' או לא פרישו רבנ' ממתניתא

[דהל]כתא כאנשי יהוד' ופירשו נמי הל' כאנשי גליל ומיסתברא דהיל' כאנשי

[יהודה דא]תמר רב אמ' הלכ' כאנ' יהוד' ושמו' אמ' הל' כאנ' גליל ואמרינן בבל וכל

[פרו]ארא נהוג כרב נהרדעא וכל פרוארא נהוג כשמו' עד היכא נהרדע'

[עד היכ]א דסגי קבא דנהרדע' וכיון דקבעו רבנן תחומא לנהרדע' למעבד

[כשמואל] מכלל דשאר בני גלותא כרב [מיב]עי להו למעבד והא אמ' ר' יוסי XI

[ברבי חנינה] באושא התקינ' האשה ש[מכר]ה בנכסי מלוג בחיי בעלה ומתה

[הבעל מוציא] מיד הלקוחות [שדרו רבנ]ן ממתיבתא ופריש' נמי בלא דמים

[וכך נראה] לי בלא דמים משום דבע[ל] לקח ראשון הוא ואמ' ליה זביניי

[לניכסי דאיתתי] זבינן ולא איבעי לך למיזבן הילכך אפסודי אפסדתנהו לזוזך

[והני מילי בד]לא מטו זוזי לידי בעל אבל מטו זוזי לידי בעל ובעי ליה

7. וכולי.]=וכולהו.

8. כאנשי.] כתובות נ"ב, ב' ונ"ד א' במשנה ותלמוד. פרישו.] צ"ל פירשו רבנ' דמתיבתא, עין שורה ט"ו, ועין הפתיחה.

10. דאתמר.] כתובות נ"ד, א'.

13. אמ'.] צ"ל דאמ'; כתובות נ', א'.

15. ופריש.] נראה שצ"ל, ופירשו בדמים ופירשו נמי בלא דמים וכו', עין שורה ח' ובהפתיחה.

בביתו של חתן שמ׳ זה ואמרתי לו תן לי חלקי מהריוח ומהסחורה [שהרי
יששכר מכר לי חלקו והשיב חתנו של שמע׳ כל הריוח שצא ממנו נתתי [לאשתו
של שמ׳ לפי שאין אתה כח בו והעידו עדים שישכר ושמ׳ קנו את התגר. . . . .
זה ביחד וכול׳ אם כן הוא הכל לפי העדאת עדים שאילו ה[יה שמע׳]
מצוי שם היה להם לעדים לעד עדותן בפניו של שמ׳ ועכשיו שא[ין
שמע׳ מצאוי שם והלך למדינת הים מקבלין את העדים שלא בפני שמ׳ [ואל]
XIX יפסיד ראו׳ מקחו שלקח שהרי עדים מסייעין אותו ראו׳ [שתבע]
את שמע׳ לדין וטען ואמ׳ הרי שהיה דר בביתי יהודה אחי שמע׳ [קרובי]
מאב שגדלתיו בתוך [ביתי ופירנסתיו לפי השגת ידי ונתתי שכירות [למלמד]
ולומדו תורה והייתי מגדלו כבני [מפני] שלא היה לי בן אחר ולא ב[ת חוץ]
אחות אמו של יתום זה דודתו. . . .ק יתום זה בכל קרקע. . . .
אמו ובשעת פטירתו היינו שם. . ש. אני ושמע׳ זה ולוי אחי[הנפטר]
ומקצת קרובינו על מיטתו כיון [הרגיש ש] חזק חוליו קרא ~~אחיו~~ לוי ל[שמעו׳]

6. שאין אתה כח בו.] לשון זר ובנ״ק שאין לך חלק בו. התגר.] נראה שהסופר כתב בסוף השורה זה והכפיל תיבה זו בראש שורה ז׳.

9. מקבלין.] עיין בבא ק׳ קי״ב, ב׳.

13. ולומדו.]=ללמדו.

15. אמו.] קשה להשלים מה שחסר בשורה שלפני זה על פי שקול הדעת אבל נראה ששם היה מסופר מה שעשה ראובן לאם הנפטר, עין שורה י״ח.

16. על.]=סמוך. אחיו.] הסופר מחק אחיו והיה לו למחוק גם לוי, שיהודה הוא שקרא לאחיו, שמעון ולוי.

ולוי אילו בפני קרובינו וציוה להם אי איחיי הואיל ולא זכיתי [לגמול לו]

שכר החסידות שגמל עמי ועם אמי ראו' זה מיום שנולדתי [ועד היום הזה]

ועמד במקום זב וגידלני בתוך ביתו רוצה אני שיטול חלק שלי [מכל מה]

שיש לי בין ממקרקעי בין מטלט' והיא העת היה לילה ורציתי [ללך החוץ ולהביא]

עדים ואמ' לי שמ' ולוי אילו וקרובנו אל תטרח בשביל עדים ש[נכונים אנחנו לקיים]

את דבריו ונסמכתי על דבריהם ולא נסתנתי בסכנת הלילה וע[תה אחרי שנפטר יהודה]

אינן רוצים שמ' ולוי לקיים את דבריו והשיב שמ' חס ושלום [לא היה דבר זה ולא הוציא]

מפיו מעולם דבר זה משיב ראו' הישבעו נא על [דבר זה שאתם אומרים שלא אמר דבר]

זו ואסתלק מעליכם אם כן הוא [שרק הקרובים הם העדים]

שמעידין בצואת יהודה לראו מש. . . . .

היורשים דבר לפי שעדות קרובים אינה כלום וי. . . . .

ואין ירושה נעקרת מן היורשים כי אם בעדים ב[רורים וראו' שאין לו עדים]

ברור' בצואה זו אינה יכול להוציא מיד היורשים [כלום וראובן הוא]

17. איחיי.] צ"ל אחיי ואולי צ"ל אי חיי, אוי שאני הולך למות.

19. זב.] צ"ל אב. שלי.] החלק שיש לי בירושת אבי.

21. וקרובנו.] צ"ל קרובינו.

22. נסתנתי.] צ"ל נסתכנתי.

26. לראו.]=לראובן; ונראה שצריך להשלים כך, משהודה (=כיון שהודה) שכך הוא אין לראובן על היורשים.

27. כלום.] ונראה שצריך להשלים, וירושת יהודה היא לאחיו שמע' ולוי.

[לא יהא כח] הדם חמור מהקדש הילכך מאן דמנכי כל שתא ושתא מחוביה

[שפיר דאמי לא שנא מקמי הלואה מטו פירי לידיה לא שנא בתר הלואה

XVII ראובן שע]שה סחורה ער' שבת וקנה ממנו ב' קנטרין כרמז בכ"ג דינר' ושם

[לו משכון עליהם] ג' בגדים ברורים להיות בידו עד חודש לילך למדינתו וליתן

[לו הפשיטים א' לו] שמע' לא אתן הכרמז לך עד שתטול לִי קיניין בפני עדים שיהו

[מכירין בי]די הבגדים א' לו ראו' איני מוכר לך בגדים ששוין ל"ו דינר' שאין לך

[עלי יותר] מכ"ג דינר' א' לו שמע' מכור אותם לי בפני עדים שיהיו מהיום בידי ר'

[לחלוטין ויהיו] שני עדים אחרים מזומנים שאם תתן לי בתוך חדש שאתה הולך

[למדינתו אותן כ"ג דינר' שאחזיר] לך הבגד' ואם לאו שיהו לי לחלוטין וכך עשו

[כענין זה וזמנו ב' כתי עדים ועשו כענ]ין זה פניהם וצוו בד"י וגזרו גזירה על העדים ובאו

[והעידו שנתן לו הבגדים לחלוטין] ובאו שנים אחרים והעידו שהתנה ראו'

17. הדם.] צ"ל הדיוט.

19. ראובן.] גם תשובה זו מובאה על שם ר' משולם, עין ג"ק סימן ק"ג. סחורה.] חסר, עם שמעון, כאשר הוא לנכון בג"ק. כרמז.] מלה ערבית, קִרְמִז, ומלשון זה באה אל לשונות בני איירופא, עין הפתיחה.

20. ברורים.] ברודים? ובג"ק ליתא.

23. ר'.]=ראובן אבל צל"מ ובג"ק ליתא.

26. פניהם.] צ"ל לפניהם. בד"י.] בית דין.

[עם שמעון שאם יתן לו] כ"[ג דינר'] בתוך החדש יחזור לו אותן ג' בגדים אם לא

[יתנם לו בתוך החדש שה]בגדים שלך ועוד שטען ראו' כשחזרנו למדינ' רציתי לתן לו

[אותן כ"ג דינר' ולא] רצה לקבל וכך אשבע מה עשה מכר אותם מ' דינר' וצעקתי

[בקהל מי ראה כמעשה זה ליפרע מ'] דינר' בכ"ג שנתחיבתי לו לא רבית גדולה היא

[זו אם כן הוא כמה שנ' שלא כ]הוגן עשה שמע' שלא רצה לקבל אותן כ"ג דינ'

[ואפילו הביאן אחר החדש היה לו לקבל] ממנו ולהחזיר לו הבגדי' ואם לא היה

[מביא לו אותן כ"ג דינר' לא היה לו לשלוח] [יד] בבגדי' וליטול אותן לעצמו אבל היה

[לו להביא הבגדים בבית דין ולמוכרן בפניהם ולג]בות אותם כ"ג דינר' והשאר להחזיר

ג', א'

[לראובן שכל תנאי שהוא] כעיניין זה אסמכתאה היא ואסמכתא לא קניא]

ראו' שתבע את חתנו של שמע' וטען ואמ' הרי שקניתי [מערופא בממון]

מן יששכר מן תגרין והיה אחד מן התגרין בין שמע' ובין יששכר [ובא התגר]

28. אם.] בנ"ק לנכון ואם.
29. שלך.] צ"ל שלו כאשר הוא בנ"ק.

2. ראו'.]=תשובה קנ"א בנ"ק והיא גם כן לר' משולם.
3. מן התגרין.] ראובן טוען שהמערופא מכר יששכר לא לשמע' בלבד אלא גם לראובן שנשתתף עמו בעסק זה וכאשר שמעון הלך לו למדינת הים–עיין שורה ט'–הוא תובע חלקו שבמערופא מחתנו של שמעון.

שהיא כתוב' וחתום' בלשו' מתנ' ועוד אפילו א' נכסי לפלניתא
[ולא הזכיר שם]
מתנ' דבריו קימין שכך שנו חכמ' נכסי לך ואחרייך לפל' דבר[יו
קיימין לפיכך כל מה שכת']
בצואה הראש' מקוים ואין שם חזרה אלא המ[קרא בלבד וזכתה
האלמנה]
מה שנתן לה וגם העניים זכו במה שציוה ל[הן ואינו יכול לחזר בו
שכיון שיצא מפיו]
לעניים בצואה הראשונ' זכו להם בית ד' לפי [שבית ד' יד עניים
הם]

XI ושכת' פרנס העיר ועד אחד [שמעידין בדברי השלטון יש
להן קריבות מנשותיהן אם הם נשואין]
שתי אחיות והם גיסין זה לזה ודאי [אינם יכולים להעיד ואם נשואין
בנות אחין או]

ב', ב'

XII [בנות אחות כשרין לה]עיד זה לזה וראו' שציוה הב[ית אשר
לי תדור]
[בו] אשתי כבימי חייה ונשאת לשמע' כיון שנשאת אין לה לדור
[בתוך הבי]ת שכך ציוה שתדור בו אשתי אשתי ולא כשהיא אשת
שמע'

XIII . . . . . וקטן הנימול ביום הכיפורים אין ראוי להביא כוס של יין
ולברך
[עליו] בור' פר' הגפ' לפי שאמרו חכמ' המברך·צריך שיטעום
וכיון שאינו יכול לטעום

30. שנו.] שם קל"ז, ב'. השלמתי על פי הגרסא בג"ק אבל לשון התלמוד הוא: אין לשני אלא מה ששייר ראשון, והמו"ל של ג"ק לא די לו שלא הרגיש בזה אלא שהעיר על קמ"ח, ב' כמקור לדברי הגאון ושם לא נזכרה כלל הלכה זו, ועין ג"ה תק"כ.
34. ושכת'.] ושכתבתם; גם תשובה זו בג"ק, סִימן קמ"ב,

4. וקטן.] עיין בהפתיחה.
5. שאמרו.] ברכות נ"ב, א' ושם נסמן.

[נמצ]א מוציא שם שמ' לבטלה לפיכך אין ראוי להביא כוס כדרך שעושין
[בשאר] ימים וראו' שבונה בית הכסא בכותלו בצד חצירו של
[חבירו] וטוען לכיבוא לו היזק אסלקינו יש מן הדין לעשות לו תקנה ולסוד
[כות]לו בסיד ולהרחיק הזקתו וכמעשה דקורקור דרב יוסף אותן
[הרוגים י]הודים שנמסרו למלכות ונטלו כל בתים שלהם ועמד אחד וקנאו מהם
[מהמלכות] ואין ליורשין כח להוציא מידו לפי שהסיח הנגזל דעתו מהן ועוד הרוגי
[מלכות נכס]יהן למלכות ורא' שהשכין כרמו לשמע' וכתב לו שטר בנכיתה
[קודם שבאו] המעות לידו של שמע' באו הפירות לידו של ראו' אם יש בדבר משום
[רבית או לא] כיון דהנך פירי אכיל להו [בנכ]יתא ליכא למיחש משום רבית מאי
[טעמא שרו רב]נן למיכל בנכיתא מדי [דהוי א]מקדש שדה אחוזה דפריק מרי
[ארעא פרי דשתא שתא בר זוז אף על גב דשוי טובא הנך פירי] דאמור רבנן

7. בכותלו.] אפשר שצ"ל וכותלו.

8. לכיבוא.]=לכשיבוא.

9. דקורקור.] בבא בתרא כ"ג בראש הדף.

11. שהסיח.] פרוש, והויא יאוש ושינו רשות. הרוגי.] סנהדרין מ"ח, ב' ועין הפתיחה.

12. שהשכין.] בש"ץ מ', ב' סימן כ"ג מובאה תשובה זו על שם ר' משולם, ושם שמשכן.

14. כיון.] כאן מתחלת התשובה על השאלה.

15. שרו.] בבא מ' ס"ז, ב' וס"ח, א'.

16. בר זוז.] צ"ל בד (=בארבעה) זוז כמו שהוא בגמרא שם. דאמור.] גטין נ"ב, א' וקדושין כ"ט, א'; ונראה שצ"ל ואמור.

לארעיה ושתיק אבל אם רצה להשביעם שבוע׳ יורשים יעשה ואם יש עד [והוא]

שמע שאותו ספר קנוי הוא בידו אפילו להשביעם אין לו ועל טעמים גדולים [סמכנו]

IX דבר זה וקטנה בת אחת עשר׳ שנה שחלצה ליבם ונתארסה ראוי ל[ו]

לחלוץ כשתגדיל כשהיא יושבת תחת בעלה אבל היבם כיון שחלץ לה אף [על פי]

שהיתה קטנה נאסרה עליו אין לו תקנה ליבם אותה אלא יעשה טוב ותחלוץ [לו]

לכשתגדיל כיושבת תחת בעלה ולבעלה מותר׳ היא ואם נאנס ולא חלצתו א[חרי]

שהגדילה או שנמנע מלתת לה לחלצה מרוע לב אף על פי כן חליצתה ראשו[נה]

כשירה ומותרת היא לבעלה שכך שנינו קטנה שחלצה תחלוץ לכשתגדיל [ואם לא]

X חלצה חליצתה כשיר׳ וששאלת׳ חולה ונטה למות וצוה בחלי[ו] כשדעתו]

מיושבת עליו לאחיו ציוה מה שצוה ולבן אחיו ציוה מה שציו׳ ולעניי[ם ציוה]

מה שציוה ושאר כל נכס׳ שיש לו תחת [כל הש]מים מטלטלי ומקרק׳ במ[דינה וחוץ]

לה בין מקניתו בין ירושת אבותיו נ[תן לאש]תו במתנה וגם כל חובות [שחייבין לו]

6. וקטנה.] תשובה זאת היא התשובה סימן קמ״ג בג״ק ובנדפס נתקצרה אבל בכ״י כמו שהיא בהקטע, עין הפתיחה.

9. כיושבת.]=כשהיא יושבת, עין שורה ז׳.

10. לחלצה.] שני גרסאות נתרכבו כאן: א׳) שנמנע מלתת לה חליצה,–כך בכ״י של ג״ק–וב׳) שנמנע מלחלצה.

11. שנינו.] יבמות ק״ד, ב׳ במשנה; ועין הפתיחה.

12. וששאלת׳.] היא התשובה סימן קל״ט בג״ק.

לעשות הכל כרצונה ומאותו חולי נפטר לבית עולמו א׳כ׳ה׳ צואתו [מקוימת
שאדם רשאי לעשות ממונו מה שהוא רוצה שכך שנו חכמ׳ ה[כותב נכסיו וכו׳]
מה שעשה עשוי כל שכן זה שנתן מנכסיו לאחיו ולבן אחיו [ולעניי]
זיכה מה שזיכה והשאר נתן הכל לאלמנתו וחזקו חכ׳ מתנת שכיב [יותר ממתנת]
בריא לפי שמתנ׳ בריא צריך קניין ומתנ׳ שכי׳ מרע אין צריך קיניין [ואלו]
דבר׳ שכ׳ מר׳ ככתוב׳ וכמסור׳ דמו וכל כך למה שאם מצריכו קיניין [תהיה]
דעתו מטורפת עליו שמא לא יספיק לעשות רצונו ולפיכך קימו חכמים
דבריו וגם בצואה האחרונה לא ביטל דברי׳ השניים ולא שינה מצואה [כלום]
אלא הוסיף לבן אחיו מקרא תרגום כשאמרו חכמ חזרה במקצתה שמה[חזרה]
בשלא פירש את דבריו אבל זה פירש בצואה [האחרונה כמו בצואה]
הראשונ׳ ולא גרע ממנה דבר כי אם ה מקרא תרגום בל[בד לפיכך צואה הראש׳ מקוימת]
היא שהרי לא בטלה והיא כבר כתוב׳ ו[חתומה] כלשון מתנה ועדי צואה האח׳]
שמכחישין אילו את אילו אין בהכחשתן ממש [לפי שהצואה הראשונ׳ מקוימת]

16. א׳ כ׳ ה׳.] אם כן הוא.
17. שנו.] בבא בתרא קל״ג, ב׳ במשנה.
21. דבר׳.] דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורין דמו, גטין י״ג, א׳ ושם נסמן.
22. ולפיכך.] בבא ב׳ קמ״ז, ב׳.
24. מקרא.] במלה זו השתמשו הראשונים במשמע נ״ך ולפעמים במשמע תנ״ך, עין בהמפתח הכללי. חכמ.] בבא בתרא קמ״ח, ב׳.

[ואילו היה יו]דע ליטול שיש להן ליטול כתו' בנ' דכר' לא היה מרבה כל כך להוציא
[עליהן ממון] דהילכתא אזלינן בתר אומדן דעת' כר' שמע' בן מנסיא וכר' שמע'
[שזורי] לפיכך דינו רצו[היא ש]הרי לא בטלה והיא כתובה וחתומה בלשון
[מתנה ועדי] צוואה האחרונה [שמכחישין] אילו את אילו אין בהכחשתן ממש
[שהצוואה הר]אשו' מקויימת לעמוד במתנתן עומדין לעמוד בכתו'

V אמן וששאלתם פרק גף בעוף שנשבר סמוך לגוף אם הוא
...... העוף מותר הוא ועצם שנשבר ויצא לחוץ אם עור ובשר
[חופה את רוב]ו אבר מותר ואם אין עור ובשר חופה את רובו האבר אסו'
[ומכה שנמצאה על] גף העוף מהצלעות יש לחוש שמא ניקבה הריאה
[וצריכה בדיקה והוא מב]יא שפופרת של קש דק ומכניס בקנה של ראיה
[ומנפיח ואם נופחת בידו]ע שלא ניקבה וכשר' ואם אינה נופחת בידוע שנק'

VI [וטריפה וארבעה] עשר שחל להיות בשבת אם רצה לאפות ערוב מער'
[שבת אופה ואם] רצה לשהות ערוב הישן ולאפות חדש בחולו של

12. ליטול.] טעות סופר וצריך למחקו.

13. דהילכתא.] בבא בתרא קל"ב, א' וקמ"ו, ועל פי המקום האחרון השלמתי, שזורי, בשורה י"ד.

14. היא.] מכאן עד מקוימת נשתרבב מלקמן, עין הפתיחה.

16. לעמוד במתנתן.] פרוש, שאם רוצים לעמוד במתנתן עומדין ואין גובין כתובת אמן ואם רוצים לעמוד בכתוב' אמן אין לוקחין מה שכתב להם אביהם בשטר מתנה, ועין הפתיחה.

17. וששאלתם.] עין געאניקא כ"ח וכ"ט ועין הפתיחה.

18. העוף.] עין הפתיחה.

19. אבר.] חולין ע"ו, ב'.

20. ומכה.] מכאן עד סוף התשובה בגעאניקא כ"ח וכ"ט בהרחבת דברים.

23. ערוב.] עיין הפתיחה.

[מועד אופה בחולו ש"מ] ראו' שתבע שמע' וא' הוצרכתי למעות

. . . . שהלויתי לגוי ס' דינר' ברבית הלויני כ' דינ'

. . . . מתיו לך ומבקש עוד רבית עליהם

. . . . בביתך נתתים ומשכון לא היה מצוי אז

. . . . לך תמורה וכן עשיתי לאחר זמן נתתה לי המש'

. . . . לפי שהמשכ' של גוי ביד ראו' וקיבל כ' דינר'

. . . . הגוי לקבל המשכ' יוליכנו ראו' אצל

. . . . היה מגיעו מאותו יום ואילך ואין לנו

. . . . שמגיעו מאותו היום ואם משתק'

לפי חלקו וראו' שמש. . . . .

. . . . הלך שמע' לבית עולמו ור. . . . . . .

ב', א'

. . . . . מיד יורשי שמע' וטוענין א. . . בכל זאת אמא. . . . .

בידינו אם כ'ה' כ'נ'י' אינו יכול להוציאו דאיהו הוא דאפסיד

א[נפשיה]

דלא חציף איניש למגזר דקלא דלא דיליה ועוד דלא עביד איניש

[דנחתי אריסי]

25. ראו'.] תשובה זו לפנינו בג"ק, קמ"א וכך לשונה שם. ראובן שתבע את שמעון וא' הוצרכתי למעות ואמרתי לשמעו' זה יש בידי משכון שהילויתי לגוי בריבית ס' דינ' הילויני כ' דינ' ואשימנו ויעלה לך כדרך שמעלה לי ושמתיו לו ומבקש עוד ריבית עליהן. ענהו שמעון לא כי אלא ביד גוי שהיה בביתך נתתים והמשכון לא היה מצאוי אז בידך ואמרת לי תן לי כיסך ויתנני לך תמורת המשכון וכן עשיתי לאחר זמן נתתי לי המשכון וכו'. אם כן ה' אין איסור בדבר לפי שהמשכון של גוי היה ביד ראובן וקיבל כ' דינ' משמע' ומכר לו שליש המשכון כשיבוא הגוי לקבל המשכון יוליכנו ראו' אצל שמע' ויקבל שמע' מיד הגוי הריבית לפי שמגיע–בנדפס שיגיע אבל בכ"י שמגיע, עין עפשטיין בספרו על ג"ק עמוד פ"ג–לחלקו מאות' היום ואם משתקע המשכון ואין הגוי פודהו יטול ראו' לפי חלקו ושמ' לפי חלקו.

34. וראו.] נראה שכך צריך להשלים. וראו' שמש[כון]שלו ביד שמעון והוא משתמש בו כל הימים עד ש]הלך שמעון לבית עולמו ור[אובן טוען שהספר שלו ורוצה להוציאו] מיד יורשי שמעון וטוענין אלו שבכל זה הזמן השתמש בו אבא ולא צווה בידינו.

2. כ'ה' כ'נ'י'.] כן הוא כאשר ניכתב.

3. חציף.] בבא בתרא ל"ג, ב'. דלא.] שם מ"ו, ב'.

רחל והוליד ממנה בן ובת ונפטרה ר . . . .
כל כרמי' ובתים שהכניסה לו רחל אשתו לבן ובת א . . . .
בלהה והוליד ממנה שני בנים ונפטר יעק' בטירוף ד[עת והניח
בלהה]
מעוברת והניח בתים וכרמים שעור ג' כתובו'. . . . .
לבתו הראשונ' מלאה כל מקרק' שהיה לו מלאה א. . . . .
נתן כל קרק' שהיה לו מן רחל נראין הדבר' ש. . . . .
דכרין שאילו היה בקי לא היה מחלק קרקע. . . . .
משומן לבניהן כתיקון חכמ' עכשיו שחילק. . . . .
הסיח דעתו ממשפט בנ' דכר' ועשה כדעת. . . . .
בתר אומדן דעתא הילכך אין. . . . .
נירש כתוב' אמנו והמתנו' שנתן לה אבינו. . . . .
דעת הוא לפי כשחילק קרק' נשיו לבי . . . .
נתן המתנ' לבני לאה ורחל אבי. . . . .
להם ולהוציא בני השליש ריקנין. . . . .
רצו לעמוד במה שנתן להם אביהם ולפי. . . . .
ועומדין במה שנתן להם אביהם ואם. . . . .
מתנו' יעמדו על כתוב' אמותם ויחלו. . . . .
. . . ולהוציא אחיהם ריקנין אינן. . . . .
היתה לו קרק' מרובה והוליד. IV
. . . מחצית כל קרק' שלו ל. . . . .

23. משומן.] לפי ערך נכסיו היה נותן לבתו, עין כתובות ס"ח, א' במשנה: שמין את הנכסים.

35. בסוף שורה ל"ג מתחלת תשובה אחרת וצריך להשלים כך: [יעקב שהיה נשוי לאה] היתה לו קרקע מרובה והוליד [ממנה ראוב' ושמע' ודינה ומתה לאה וכתב לבניה מתנה שתהי] מחצית כל קרקע שלו ל[ראוב' ושמע' והמחצית האחרת להם ולדינה אחו' ושאם ישא].

א׳, ב׳

אחרת ויהא לו זרע ממנה [שיט]לו ראו׳ ושמע׳ ודינ׳ אמו במחצה [האחרת שוה]
בשוה עם הבנים שהיה לו ממנה ונשא יעקב רחל והוליד ממנה ונפטר וגבתה
רחל כתוב׳ בבית דין ממטל׳ ומקרקר׳ שהניח ומינו בית דין לבני לאה אפטרופ׳
ואפטרו׳ אחר לבני רחל והוציא אפטרופו׳ בני לאה מתנתם בבית דין וטען ואמ׳
יש להן שלש ידות בכל קרק׳ שהניח יעק׳ לפי מתנתם ועדיין מתעסק בכך
אמ׳ אחד מקרובי בני לאה לא יבואו בכוח מתנתם כי אם בכח כתו׳ אמם לפי
שהיא הביאה כל הקרק׳ ליע׳ ובכך הוציא הכתוב׳ בבית דין ואמ׳ תנו לבני לאה
כתוב׳ אמן כשם שגבתה רחל כתוב׳ שהדין עמם ליטול כתוב׳ בנין דכר׳ ואחר כך
יטלו מתנה שנתן להם אביהם מחצה מהכל א׳ה׳ כמו שכ׳ כיון
[ש]לא. . . היזכיר בשעת המיתה כתו׳ בנין דכר׳ נראין הדברים שלא ידע שיש
[תקנת] כתו׳ בנין דכרין לפיכך הירבה לבני לאה ליטול ג׳ ידות עם בני רחל

1. אמו.] צ״ל אחו׳=אחותם.

2. שהיה.]=שתהיה לו מאשתו השנייה.

4. בני.] שני בניה ובתה, אבל בשורה ז׳ בנים ממש שרק הם גובים כתובת אמם.

9. א׳ ה׳ כמו שכ׳.] אם הוא כמו שכתבתם, עיין הפתיחה.

10. שלא.] נראה שאין חסר כלום בין שלא להיזכיר והרוח שביניהם הוא משום שהקלף נקוב כאן.

בתשובה זו. ודברי בעל הלכות פסוקות סתומים ואפשר שדעתו שזאב ולמעלה ממנו דרוסה גם בגסה ולא רק בדקה כמו שמפרש הרב בתשובה זו. וכבר נחלקו בזה הראשונים אם הלכה כר׳ בנימין בר יפת שלא בא ר׳ יהודה אלא לפרש או כלישנא אחרא שר׳ יהודה חולק על חכמים וגדולי הראשונים כהרי״ף והרמב״ם דעתם כדעת הרב המשיב תשובה זו אבל הרבה מחכמי אשכנז וספרד פוסקים לחומרא, עין ספר התרומה טריפות כ״ה ורשב״א בחדושיו ובספרו תורת הבית ב׳, ג׳, ומסתימת דברי בעל הלכות פסוקות נראה שגם הוא מן המחמירים אלא שקשה לומר כך אחרי שבהלכות גדולות טריפות פוסק בהדיא שאין לזאב דרוסה אלא בדקה. ודעת הרב השואל לחלק בין היכא דאיתחזיא נקב שיש לזאב דרוסה גם בגסה ובדלא איתחזיא נקב שאין לו דרוסה בגסה, וקרובה דעת זו לדעתו של הרי״ף שם שבנץ לגדים וטלאים אם נקב לחלל יש בו משום דרוסה אבל רש״י שם סובר שנקב לחלל הוי כקוץ בעלמא וזהו דעתו של הרב המשיב.

ל״ב) תשובה זו היא בענין חזקה אבל קשה לעמוד על תכנה שהחלק היותר גדול ממנה נקרע ונבלה, ואמרתי להעיר שכבר מצינו לקדמוני חכמי איירופא שנשאו ונתנו בהלכות חזקה והתשובה הראשונה לר׳ קלונימוס בג״ק ק״ו היא בדבר זה.

ל״ג) גם תשובה זו שרק חלק ממנה נשמר בהקטע נלקתה בהרבה מקומות ולכן קשה לעמוד על תכנה ואף שאין ספק שהיא בענין מטבע שנפסל איך משלם הלוה חובתו, והרבה תשובות יש להגאונים ולהקדמונים בהלכה זו עין גמו״מ ס׳ י״ג, ג״ה תכ״ד ג״מ צ״ב ג״א ל׳ ותשובות חכמי צרפת מ״ב. ובההערה האחרונה הערותי שנזכר בתשובה זו המטבע של העיר אַרלֵי, ונראים הדברים שנשלחה לעיר זו וכבר נודע שר׳ קלונימוס ובנו ר׳ משולם שניהם שלחו תשובותיהם לחכמי ארלי, עין המקומות שהעיר עליהם גרוס, גאלליא יודאיקא ע״ג ועין גם כן לקמן עמוד רע״א, ז׳ וזה מחזיק ההשערה בדברי לסימן ל׳ שד׳ תשובות אלו הן להם, או לאחד מהם או לשניהם.

א׳, א׳

I . . . . לה. . . . .[מה שקנתה]
[אשה] קנה בעלה וזכה בהן ויש בהן ויש בהן. . . . . . . .שתי. . . .
הוא תנאי בנין דכר ועיקר תקנה זו כדי שיקפוץ אדם [ויכתב]
לבתו כבנו. . . .

1. מה.] גטין ע״ז, ב׳ ושם נסמן; ועל תכן התשובה עין בהפתיחה.
2. ויש בהן.] קשה להחליט אם ב׳ תיבות אלו נכפלו על ידי טעות סופר או לא ונראה שכך צ״ל: ויש בהן–בהדברים שנשאל עליהם הגאון–התקנה שתיקנו חכמים הוא תנאי וכו.
3. כדי.] כתובות נ״ב, ב׳ .כבנו.] צריך להשלים: ולכן.

כל מה מכנסת אשה לבעלה יש בה תורת בנין דכר ואין לחלק בין מה שהכניסה
מבית אביה בין מה שהכניסה מבית בעלה הראשון וכיון שאילו היה שני. . . . .
קיים היה יורש את אשתו ולא בנים שיש לה מן הראשון כך בנים שהיו לו. . . .
ממנה הן יורשין אותה ולא בניה מן הראשון שכך שנו חכמ׳ כל הקודם בנחלה
יוצא יריכו קודם וראו׳ שנתן מתנה לבנו הקטן בית [דירה לדיר] בתוכה
וחתומ׳ ונמצאה המתנה ביד ראו׳ וא׳ לא מסרתיה לו מעול׳ אם יש כח ל[אותה]
מתנה אף על פי שלא מסרה לוי. אם יש עדים שקנו מידו על כך אינו [אומר כלום]
שאין לאחר קניין כלום ואם אין עדים שקנו מידו כיון ש(לא)מסר לו ה[מתנה]
אינה כלום לפי שכתיבה בלא מסירה אינה מועלת כלום [יעקוב שנשא]
לאה והכניסה לו מקרקעי ומטל׳ והוליד ממנה שלש בנות ו[בן]
והשיא הבנות לבעלים ונתן לראשונ׳. . . . .
ותכשיט׳ כמנהג בנות והאחרות השיא. . . . .

4. מה.]=אשר.

5. שני.] נראה שאינו חסר כאן אלא ראש התבה שבראש השורה הבאה שנכתב כדי למלאות החלק, וכן צריך להשלים בסוף השורה הבאה ראש התיבה שבראש השורה שלאחריה.

7. שנו.] בבא בתרא קט״ו, א׳ במשנה.

8. בתוכה.] נראה שצ״ל כתובה עין א׳, ב׳, שורה י״ד.

10. לוי.] צ״ל לו.

12. מסירה.] עין גטין פ״ו, א׳ וב׳ ועין בהפתיחה. יעקב.] תשובה זו היא אפשר שאיננה אלא נוסח אחר של התשובה קל״ב בג״ק ולא השלמתי בפנים על פי מה שלפנינו שם שהדבר עוד מוטל בספק, ועין בהפתיחה תשלום מה שחסר כאן.

15. כמנהג בנות.] כמו שנוהגים לתן לבת הנפטרת תכשיטי אמה, ואפשר גם כן שהוא לשון קצר במקום, בנות ישראל.

לפעמים לקיימם ולפעמים–וזה הרוב!–לסתרם. ומעניין הדבר שבמקום אחד שר' האי מביא ספר הלכות גדולות להסתייע ממנו הוא מתנצל את עצמו שלא עשה כן אלא „כיהודה ועוד לקרא" עין ש"ץ סוף ע"א: והא פסק דינא דכתב בהלכות גדולות דאיפסק במעמד רבנן ותרתין מתיבאת' כרב ושמואל עבדו ואנחנא מפי (צ"ל, מפי השמועה) ידענן בהכין והאי דכתבנא לכון דוכרן הא מעשה לברורי לכון דמעשים בכל יום הכין אינון. ונעלמו דברי ר' האי אלה מה' עפשטיין במאמרו הנ"ל ומה' מיללער בהערותיו לגמו"מ סימן ג', ואין ספק שבגמו"מ בסוף התשובה צ"ל, וכך מנהג קדמונינו בכל הדורות שמאחר התלמוד והרי מפורש בהלכות (=בהלכות גדולות) פסק דינא דאיפסק במעמד רבנן כסדר הזה. היוצא מדברינו שממקום שבא הרב שי"ר להביא ראיה לדבריו ממנו הוא מופרך שרק חכמי אירופא, וכבר הראשונים שבהם חלקו כבוד גדול לספר ה"ג והיה נחשב מאוד בעיניהם והסתייעו מדבריו ולא כן עשו מעולם גאוני בבל ולכן התשובה שלפנינו לא להם היא. ובחלק ראשון של ספרי געאניקא ק"ב וכו' שערתי כי כבר נזכרו ההלכות גדולות בתשובת ר' נטרונאי שאליו יחסתי התשובה שבגעאניקא פ"ה ופ"ו אולם אף שעוד עומד אני במקומי בכל זאת ברור להמעיין שם שלא הגאון הזה הביא דברי ה"ג להסתייע מהם אלא שהשיב להשואלים שאין לסמוך על מה שכתוב בספר זה בענין ההלכה שנשאל עליה. ורואה אני להעיר שר' משה גאון נקרא בשם התאר „הכהן וגאון סורא" מר' שרירא ור' האי, עיין התשובות שפ"ט ותל"ד בג"ה וגם זה עומד נגד השערת ר' אברהם עפשטיין שהתשובה שלפנינו היא לר' שרירא שבה ר"מ לא נקרא לא כהן ולא גאון סורא. ועקר ראייתו של שי"ר היא מלשון ארמי של תשובה זו בנגוד לשאר תשובות של ר' משולם שהן בלשון עברית אבל נעלם ממנו שיש לנו תשובות ארמיות לר' משולם חוץ מזו, עין ספר התרומות כ"ו, ב' ובקצור בעטור נאמנות כ"ד, א', עטור שתוף מ"ב, א', ש"ץ מ' ב', סימן כ"ד–והיא גם בהקטע שלפנינו סימן ט"ז–תשובות הרא"ש כלל י"ז, י'–עיין לעיל קכ"ב על תשובה זו–והוסף על אלה ד' תשובות עוד ב' אחרות מהקטע, הסימנים כ' וכ"א והתשובה סימן קע"ח שבגמו"מ. ומהנותר להעיר שר' משולם ושאר קדמוני הראשונים שבאיירופא הלכו בדרכי הגאונים גם בזה וכאלה השתמשו גם הם בב' לשונות בעברית ובארמית, שכמעט אין גאון אחד שהשתמש רק באחד מב' הלשונות. והנה אף שאין ספק לי שהתשובה הזאת היא לחכם מחכמי איירופא הדבר מוטל בספק אם היא לר' משולם אשר נתיחסה לו בג"ק או לאביו ר' קלונימוס שעל שמו מובאה מבעל העיטור, כתובות בנין דכרין ל"ב, ד', כאשר כבר העיר הרב שי"ר. וברב פלפולו האריך הרב הזה לבאר איך בא בעל העיטור „לטעות" זו ליחס לר' קלונימוס תשובת ר' נחשון וכל דבריו הם בנוים על יסוד הפורח באויר שברור שלפני בעל העיטור לא היה הקובץ של תשובות גאוני בבל וגאוני איירופא הנדפס בג"ק שהרי הרב הזה מביא כמה תשובות לר' משולם שאינם שם וכן לפנינו בהקטע קובץ תשובות לר' משולם השונה מכל וכל מקובץ תשובותיו בג"ק. ומהסדר של התשובות שבהקטע נראה שאינה לר' משולם שאחר סימן כ"ד נאמר סליקו תשובות רבנא משולם ואם כן נראה שהעיקר

כאשר הוא בעיטור ובהקטע סוף ד׳ התיבות החסרות הן, רבנא קלונימוס. ומכל מקום מידי ספק לא יצא שאפשר שד׳ תשובות האחרונות שבהקטע הן התשובות שהשיב ר׳ משולם לחכמי אַרְלֵי ולכן שמן המאסף קבוצה בפני עצמה. ויש מקום להשערה זו כי בהתשובה האחרונה נזכר שם עיר זאת, וכאשר דרכו של סופר כ״י זה לרשום שם המשיבים או בראש או בסוף התשובות ולא נמצא זכר לשם המשיב אלא בראש תשובה ל׳ שנאמר בה ת ש ו ב ו ת מן. . , ועל כרחך שד׳ תשובות אלו הן לחכם אחד. ואפשר גם כן שהאב והבן, ר׳ קלונימוס ור׳ משולם, נשאלו והשיבו כאחד ויש שייחסו תשובתם להראשון ויש להשני, והרבה תשובות יש לנו לר׳ שרירא ולבנו ר׳ האי שלפעמים נזכרו על שם האב ולפעמים על שם הבן, ועין בטור חו״מ ע״א, כ״ג תשובת ר׳ קלונימוס על נאמנות וכבר העיר שם בבית יוסף שבעל התרומות מביאה בשם ר׳ משולם בנו של ר׳ קלונימוס. ובסוף דברי על תשובה זו אמרתי להעיר על ב׳ תשובות אחרות של ר׳ משולם שבג״ק ובהקטע שהרב שי״ר מיחס אותן לגאוני בבל והן הסימנים י״ז וי״ח. המלה, כרמז, שבסימן י״ז היא מלשון ערבי ולכן יאמר הרב שאי אפשר שתשובה שבה נזכרה מלה ערבית היא מחכמי ארצות אדום. וטעה בזה טעות גדולה שאדרבא הכתיב כרמז בכ׳ ולא קרמז בק׳ מראה באין ספק שלא נכתבה בארץ ישמעאלים שבלשון ערבי הוא קִרמִז–כרמי בסאנסקריט תולעת ומזה כרימיזא בשפה זו ובפרסית קִרְמִז, צבוע בדם תולעת ומלשון פרסי שאולה היא בערבית–ולא כרמז אבל בכל שפות איירופא, ספרדית צרפתית איטליאנית ועוד ועוד היא כרמז כאשר כתובה בהתשובה. וכן מה שכתב הרב שי״ר שמערופיא בסימן י״ח היא מלה ערבית ולכן התשובה הזאת היא לגאון בבל, ארץ שדברו בה לשון זו היא טעות גדולה שבכל אלפי תשובות הגאונים לא נמצאה מלה זו וכן כל ענין מערופיא הוא זר להם ורק חכמי ספרד צרפת ואשכנז מרבים לדבר בזה וכבר מצינו תשובה אחרת לר׳ משולם והיא בגמו״מ קע״ד המתחלת, שאלה זו מן מערופאא. ועין מה שכתבתי למטה על סימן ל״א.

ל״א) גם תשובה זו היא בלשון ארמי וכבר הרחבתי לדבר בשאלת הלשון בדברי על סימן ל׳ ואין מן הצרך להכפיל הראיות שבין גאוני בבל ובין הקדמונים שבאיירופא השתמשו בב׳ לשונות, בעברית ובארמית. ונראה לי לומר בדרך כלל כי התשובות שנכתבו הלכה למעשה נכתבו לרב עבריַת אבל אלה שלא נאמרו אלא בדרך פרוש לדברי התלמוד נאמרו בארמית כי זו היא לשונו. וראוי לתשומת לב הבטוי, דהוה כתיב באיגרתיה דמר, שכפי אשר נודע לי לא נמצא בשו״ת הגאונים ואם כן לא רק תשובה זו אלא גם זו שלפניה היא לאחד מחכמי איירופא. בההערה לראש תשובה זו הערותי שבספר ראו, והוא התרגום העברי של הלכות פסוקות לר׳ יהודאי, מתרגם בטעות דוב וצריך להיות זאב. והנה לא כוונתי לאמור שאין לדוב דרוסה בגסה שכמה מגדולי הראשונים סוברים שיש לו וכך הסברא נוטה, עין ראב״ן רנ״ב ובהמגיד שחיטה ה׳, ד׳ אולם בודאי אי אפשר לפרש כן בספר ראו שברור שר׳ יהודאי הביא כאן דברי הגמרא בחולין נ״ב, ב׳ בבהמה מן הזאב ולמעלה ובהמקור הארמי הוא לנכון דיבא כפי מה שמובא

חסרות תיבות אחדות, אבל נראה שר' משולם פוסק שאם נודע שהבעל יש בידו הכסף שקבלה האשה מהלוקח בעד נכסי מלוג שלה חיב להחזיר להלוקח וכן פסק ר' האי בג"ה רס"ו.

כ"ג) קשה לעמוד על תכן תשובה זו שחלק גדול ממנה חסר, אולם ראויה לתשומת לב העובדא שבימיו היו יהודים סרסורי השרים להלוות מעות השרים ליהודים על רבית וכדי להוציא מידי חשש רבית היו נותנים הכסף באמצע גוי. והנה כמה חלוקי דינים יש בדבר באיזה אופן מותר ללות מעות באמצע גוי, עין יורה דעה קס"ח וקס"ט ולא נזכר כאן איך נהגו בזה בזמן ר' משולם.

כ"ד) התשובה האחרונה של ר' משולם פשוטה היא, שכיון ששמעון כופר שהוא חיב כלום ליורשי ראובן אין לו אלא שבועה, ושבועה זו היא שבועת היסת, אבל הרב לא הוצרך לפרוט זה כי אי אפשר לטעות בהלכה פשוטה כזו.

כ"ה) נראה שבסוף שורה י' שבדף ד', א' היה כתוב שם הגאון שמידיו יצאה תשובה זו על חליטת בשר במקום שאין מלח ואין ספק לי שהיא לאחד מראשוני הגאונים שכבר ר' נטרונאי אסר חליטה, עין תשובתו בג"א, כ"ד. ובגעאניקא ב', ק"ב נמצאה התשובה שלפנינו סמוכה לתשובה של ר' נטרונאי, ועל ידי התשובה שבג"א אנו רואים שאין דורשין סמוכים בקובצי שו"ת הגאונים, ושם צ"ה הערותי שגם בג"מ נמצאה תשובה זו ואתקן כאן טעות סופר שבספרי הנ"ל וצ"ל שם ג"מ, צ"ח וצ"ט ולא פ"ח ופ"ט.

כ"ו) ר' צמח–הדבר בספק אם הוא אחד מהגאונים שנקרא כך או ר' צמח אב בית דין שיש לנו הרבה תשובות ממנו–פוסק דדהבא פירא ולכן המוכר חטים בדינר זהב מקחו קיים שהוא כמו המחליף חטים בשעורים. וכבר ידועה המחלוקת שבין הרי"ף ור' האי אם מטבע זהב הוא כפירות לכל דבר או רק לענין כסף, עין רי"ף ראש פרק הזהב ומהתשובה שלפנינו נראה שר' האי הולך בשיטת ר' צמח שגם הוא פוסק שדינר זהב הוא כפירות לכל דבר.

כ"ז) הגאון פוסק בגטין י"ד, א' כרב, אם בא לחזור אינו חוזר, ולכן אין יכול השליח לומר לא אתן המעות למי שנשלח לו משום שהמשלח בעל חוב שלי שמיד שקבל המעות זכה לו. והנה אף שהלכה כשמואל בדיני פוסק הגאון כאן כרב וכן פסקו כל הראשונים משום דתניא כותיה דרב ונראה שכלל זה היה כל כך פשוט בעיניהם שלא הוצרך להזכירו, ועין לעיל עמוד קמ"ח על כלל זה. ובההערה לד', א' שורה כ"ה הערותי על ג"מ ו' ששם נמצאה תשובה זו בנוסח שונה קצת.

כ"ח) גם תשובה זו נמצאה בג"מ, ט' ושם רוב לשון השאלה והתשובה בעברית ולפנינו בארמית, ואין מן הצורך להביא ראייה שהעקר כמו שכתוב כאן.

כ"ט) לשון תשובה זו הוא לשון קדמוני חכמי איירופא ואינו לשון הגאונים ולכן ספק גדול לי אם היא לר' צמח, ואף שכפי הנראה סופר כתב יד זה ייחס לו כל הד' תשובות כ"ו–כ"ט והזכיר שם הגאון על הראשונה ואחר שהשלים התשובות לר' צמח רשם בראש תשובה ל', תשובות מן .... להודיענו שכאן מתחילות תשובות לגאון אחר. ומה שמחזיק ספק זה הוא העובדא שהתשובה

להשואלים מתחלת, א׳ ה׳ כ׳ ש׳=אם הוא כמו שכתוב הלשון הרגיל בפי ר׳ משולם (ולפעמים הוא מוסיף, בשאלה זו, עין גמו״מ קע״ד) ואצל קדמוני חכמי ספרד, עין מאמרו של מיללער על תשובות חכמי ספרד כ״ד. ומכל מקום קשה להחליט הדבר שכן מצינו לר׳ צמח שכותב, אם כמו שכתוב בשאלה, עין ח״ג כ״ז וכן בתשובת ר׳ ששנא בש״ץ מ״ו, ב׳ אם כן הוא כי היכין דכתיב בשאלתא, ועין גם כן מיללער במקום הנ״ל ט׳, הערה ג׳.

ל׳) תשובה זו היא התשובה הידועה על כתובת בנין דכרין שבג״ק, קנ״ב ושם היא האחרונה בקובץ תשובות לר׳ משולם. והנה במה שנוגע לדברי הלכה שבה כבר פרשה כהוגן ה׳ אסף במקום הנ״ל ולא באתי כאן אלא להעיר על דברי שי״ר ור׳ אברהם עפשטיין אשר החליטו שהיא לגאון בבל. וזה לשון הרב שי״ר בהערותיו לג״ק דף ז׳, א׳: ואותה–התשובה ס׳ קנ״ב–נחשוב ג״כ לאחד מגאוני בבל שכן כלה בלשון ארמית הרגילה להם ולא לחכם מחכמי איטליא כאשר היה ר׳ משולם, וכל תשובות הקודמות מס׳ ק״ו ואילך הן בלשון המשנה הקלה ולא בארמית וכתוב בתשובה זו ובתיובאתא (ר״ל ובתשובה; וזה שלא בדיוק קצת והיה לו לאמר: ובתשובות) דמר רב משה גאון הכי כתוב בהדי׳ וכו׳ וסיומה הכי איתפסיקת במתיבתא וכתיבא בהלכות גדולות וליכא למיזז מינה. ובלשונות האלה יכיר המעיין לשון גאון של בבל, ונקל ליחס גם תשובה זו לרב נחשון כמו הפרושים שאחריה. וה׳ עפשטיין הסכים לדעת הרב שי״ר במקצת ונחלק עליו במקצת שגם הוא מיחס תשובה זו לגאון בבל אבל לא לר׳ נחשון אלא לר׳ שרירא, עין מאמרו על ספר ה״ג בהגרן ג׳, ס״ג. אבל מי שדרכי הבקורת הישרה נגד עיניו יראה כי אלה החכמים הגדישו סאת הבקורת וכל דבריהם אינם אלא תימה. דעתו של הרב שי״ר שהתשובה היא לר׳ נחשון בודאי אינה יכולה להתקיים כלל שההלכות גדולות נזכרו בפרוש בראשונה אצל ר׳ שרירא כפי אשר כבר ראה ה׳ עפשטיין במקום הנ״ל נ״ד (ואולי כבר אצל ר׳ סעדיה עין שם, ונעלם מעפשטיין ורש״ז שעכטער כי דברי ר׳ סעדיה המובאים בפרוש ר׳ בחיי ובפרוש על התורה שבקובץ פרמא תקצ״א נלקחו מפרוש בן עזרא לדברים כ״ז, א׳!) ובודאי לא מקרא הוא שהגאונים חוץ מהאחרונים שבהם עברו בשתיקה על שני ספרי הלכה היותר חשובים שיצאו מבית מדרשן של הגאונים, ההלכות גדולות והשאלתות, ואיך שנפרש שתיקה זו ברור שאי אפשר ליחס תשובה שמסיעת מדברי הלכות גדולות אלא לאחרוני הגאונים. וכפי הנראה מפני טעם זה לא קבל ה׳ עפשטיין דעתו של הרב שי״ר אלא במקצתה ומיחס תשובה זו לר׳ שרירא, וכבר העיר ה׳ אסף במאמרו הנ״ל שזה אי אפשר שדעתו של ר׳ שרירא על כתובת בנין דכרין איננה דעתו של המשיב תשובה זו. אבל לא בלבד שאלה ב׳ החכמים שגו בשמות אלא גם בעיקר הדבר, שלא מצינו בכל ספרות הגאונים שהסתייעו מה״ג. ובכל המקומות בתשובתם שנזכרו בשם ה״ג–עיין הרשימה במאמרו של עפשטיין והוסיף עליה המקומות בשו״ת שבגעאניקא ונרשמו שם בהמפתח הכללי ערך הלכות גדולות–לא נזכר ספר זה אלא כשנשאלו הגאונים דעתם על דברים שבו, והשיבו

את ההיזק טרם שיבוא, קשה מה ענין זה למעשה דרב יוסף והעורבים בבבא ב׳ כ״ג בראש הדף, ושם לא אמרו אלא שבהיזק כקוטרא ובה״כ אין חזקה לנזקין אם כבר נעשה ההיזק שהעורבים הפסידו והשחיתו לפירותיו של רב יוסף. וקשה לומר שהשאלה היתה בשכבר בנה בה״כ ולא מיחה ועל פי מעשה דרב יוסף פסק שצריך להרחיק משום שאין חזקה לנזקין, שאם כן למה לא הביא דברי הגמרא שם, בבית הכסא, והביא מעשה דהעורבים, וצ״ע.

ט״ו) בגמו״מ קע״ט תשובה כעין זו לבן דורו של ר׳ משולם, והוא ר׳ משה בר׳ חנוך, שפוסק גם כן שנכסי הרוגי מלכות במקום שהם למלכות כבר נתיאשו הבעלים מהם ואין להיורשים כח להוציא ממי שקנה אותם מהמלכות. אבל דברי ר׳ משולם שמטעים דעתו משום, שהרוגי מלכות נכסיהן למלכות, קשה לעמוד עליהם שהמעיין בסנהדרין מ״ח, ב׳ לא יטיל ספק בדבר שלא נאמרה הלכה זו אלא במלכות ישראל ולא במלכות עכו״ם והיה לו להרב להביא ההלכה, דינא דמלכותא דינא, שנאמרה במלכות עכו״ם ועליה סמך ר׳ משה בר חנוך בתשובתו.

ט״ז) כבר העירותי לב׳, ב׳ שורה י״ב שתשובה זו נתייחסה בש״ץ לר׳ משולם אלא ששם נתקצרה מעט ולפנינו היא שלמה. ונראה שגרסת הגאון בבבא מציעא סוף ס״ז וראש ס״ח היתה שונה מגרסת הספרים וכ״י שקשה לומר שדבריו, דפריק וכו׳ הם דברי הרב כעין פרוש לדברי הגמרא, ומכל מקום מידי ספק לא יצא שאפשר שהוא פירוש.

י״ז) פסקו של הרב שכל תנאי שהוא כעיניין זה אסמכתא היא ולא קניא לכאורה צריך עיון גדול שהרי לפי מה שכתוב בהשאלה התנה שמעון שימסור לו הבגדים שיהיו מ ה י ו ם בידי לחלוטין ומשנה שלמה שנינו בבבא מ׳ ס״ה, ב׳ אם אי אתה נותן לי מכאן ועד ג׳ שנים הרי היא שלי הרי היא שלו ופרשו בגמרא שם ס״ו, ב׳, דאמר ליה קני מעכשיו, ואם כן לפנינו בשאמר מהיום למה אינו קונה. וכשנדקדק היטב בדברי התשובה לא קשה מידי שכך היה המעשה, ראובן מסר את הבגדים לשמעון בפני עדים בלי שום תנאי כלל והתנאי שהתנה היה בפני כת עדים אחרת והתנאי היה, שאם יתן לו אותן כ״ג דינרים בתוך החדש יחזור לו הבגדים ואם לא יהיו שלו. ולפי זה מה שהתנה שמעון בראשונה עם ראובן ואמר לו שיהיו מ ה י ו ם בידי לחלוטין אינו כלום שכיון כשהתנה בפני העדים לא אמר מהיום והיא אסמכתא ולא קניא. ודע שבגנ״ק, קנ״א ששם נמצאה תשובה זו בין תשובות ר׳ משולם נאמר, מסור אותן לי בפני עדים, אבל בכ״י שלפנינו „מכור" וזה נראה עיקר שהרי גם בגנ״ק נאמר בראשונה, שיהו מכורין בידי, וכל מה שעשה שמעון לא עשה אלא שיהיו לו עדים שנמכרו לו הבגדים ולא שנמסרו לו.

י״ח) סדר התשובות י״ז וי״ח הוא כמו שבגנ״ק שב׳ תשובות אלו נסדרו גם שם זו אחר זו בהסימנים ק״נ וקנ״א. דעת הגאון בתשובה זו שמקבלין עדים שלא בפני בעל דין בשהלך לו למדינת הים נוסדה על פי דברי הגמרא בבא ק׳ קי״ב, ב׳ ואף ששם לא אמרו אלא בשעדים מבקשים לילך למדינת הים, אבל מתוך הסברא פוסק הרב שכין מקבלין אם הבע״ד הלך לו ולא מצאתי דעה

זו מפורשת אצל הראשונים, ומה שכתב הראב"ן ב"ק ראש פרק בתרא והובא בשמו במרדכי שם, שמקבלין עדים אם אין הבע"ד בעיר ואין שהות לשלוח אחריו, אין ענינו לכאן שכוון למה שאמרו בגמרא שמקבלין עדים אם מבקשים ליליך למדינת הים ומפרש הרב שאין צריכין לשלוח ולקרוא להבע"ד אם אינו בעיר.

י"ט) תשובה זו פשוטה היא ולא באתי אלא להעיר על הלשון שבה „אי אחיי"– ג', א', י"ז–שהוא בטוי רגיל בלשון ערבי וקשה לאמר ששלחו תשובות לר' משולם מארצות שדברו בהן היהודים ערבית, ומכל מקום אין בזה כדי להוציא תשובה זו מחזקתו של ר' משולם.

כ') בנגוד לכל התשובות של ר' משולם שנכתבו עברית תשובה זו ושלאחריה הן בלשון ארמי, אולם הבטוי „אם כן הוא" שבו מתהלת התשובה על השאלה הוא רגיל מאוד בפי ר' משולם וכמעט כל תשובותיו מתחילות כך ולכן אין להטיל ספק בדבר שבצדק נתיחסה לו ועיין מה שהערותי על סימן כ"א ול'.

כ"א) כבר העירותי לסימן כ' מה שיש להעיר על לשון הארמי שבב' תשובות אלו, ולא באתי אלא להוסיף כאן שתשובה זו בודאי אינה לגאוני בבל שאין דרכם לאמור, פרשו רבנן דמתיבתא, וזה הוא לשון חכמי מערב, רצוני לאמר חכמי איירופא בזמן הגאונים. ובמה שנוגע למחלוקת הגאונים אם הלכה כאנשי יהודה או כאנשי גליל, עין ג"ה סימן שפ"ט תשובת ר' שרירא גאון בענין זה שכתב, הא מילתא מן כמה דורות פליגי בה רבנן ופורט בשם, הגאונים ר' משה הכהן שפסק הלכה כאנשי גליל ושכנגדו ר' צדוק שפסק כאנשי יהודה. והראיה שמביא ר' משולם, וכיון דקבעו רבנן תחומא לנהרדעא למעבד כשמואל מכלל דשאר בני גלותא כרב, כבר נזכרה מר' שרירא על שם אית מאן דאמ', ובאלפסי סוף פ"ז דכתובות והרב הזה כפי הנראה היתה לפניו תשובה זו של ר' שרירא וכן היתה לפני בעל העיטור כתובות ל"ד, ג' והוא מוסיף שגם ר' האי ור' חננאל פסקו שבמקום שאין מנהג עבדינן כאנשי גליל וכן פסקו כל הראשונים הרי"ף, הרמב"ם בעלי התוספות ושאר חכמי ספרד צרפת ואשכנז, עיין טור ובית יוסף אהע"ז צ"ג. ותמה אני שאין אחד בין הראשונים העיר על בה"ג כתובות ס"ט, ד' שכתב, והיכא דשכיב ושבק נכסי. . . ומיתזנא מן ההוא נכסי כמה דניחא לה, וברור שג' תיבות האחרונות באו ללמדנו שבה הדבר תלוי ולא בהיתומים, שאנו עושים כאנשי גליל. ועין גם כן תשובה י"ד בג"מ שנאמר בה שהלכה כאנשי גליל אבל קצת ספק יש לי אם היא לגאון שבסופה כתוב, והאי דינא (=והאידנא) תקנו הגאונים אפילו ממטלטלי, ואין זה לשון הגאונים אלא לשון חכמי מערב, שהגאונים לרב משתמשים בהלשון, רבנן קדמאי וכדומה.

כ"ב) גם בתשובה זו רבנא משולם מעיר על מחלוקת בין הגאונים וכבר מצינו בקובצי שו"ת הגאונים הרבה תשובות על הלכה זו אם הבעל מוציא מיד הלקוחות בדמים או בלא דמים ונחלקו בזה הגאונים ר' עמרם, ר' נחשון, ר' מתתיה, ר' צמח, ר' שמואל בן חפני, ר' נטרונאי ר' האי ור' הילאי, עין ג"ה רס"ו ותקמ"ד ובהמקומות שהעיר עליהם הארקאווי עמוד שס"ה. ובסוף התשובה שלפנינו

כתובת אמם משום שמעשה הנפטר מוכיח שלא ידע שיש תקנת בנ' דכרין אין לו שורש לא בדברי התלמוד ולא בדברי הגאונים, ולא עוד אלא שלכאורה הוא נגד ההלכה שאפילו צוה שלא יטלו הכתובה אין בדבריו כלום כמו שאמרו בפרוש בכתובות סוף ס"ח, האומר אל יזונו בנותיו אין שומעין לו וכן בכל תנאי כתובה חוץ מפרנסה שהיא חוב על היתומים ולא נמצא אדם שחולק על זה, עיין רמב"ם אישות פי"ט, י"ג וטור אהע"ז קי"א וקי"ב. ונראה שבימי הרב כבר היתה תקנת בנ' דכרין רפופה–ובבבל כבר נתרפפה כב' מאות שנה קודם, עיין מאמרו של אסף שרמזתי עליו למעלה–ולא נהגו בה אלא בשהיה תנאי זה כתוב בספר כתובה או אפילו בסתם אם לא היה אומדן דעת שלא ידע שיש תקנה זו. ומכל מקום בשהבנים רוצים להחזיר המתנות ולעמוד בכתובת אמן עושים כן שאומדן דעת שהאב היה מרוצה לקיים תקנת חכמים. ועיין היטב בהתשובה הבאה שכך היא דעתו של הרב.

ד') כבר פרשתי דעת הרב על תקנת בנ' דכרין למעלה בדברי על תשובה ג' ועליה נוסד פסקו בתשובה זו. ובסוף התשובה טעה הסופר והעתיק ב' שורות מתשובה י'–דף ב', א' שורות כ"ז וכ"ח–ועל ידי זה נשתבש הענין וצריך למחוק מן שהרי, א', ב' שורה י"ד עד מקומות שבשורה ט"ז וכך צריך לקרוא, לפיכך דינו רצו לעמוד במתנת עומדין לעמוד בכתו' אמן עומדין.

ה') ראש תשובה זו בענין טריפות העוף קשה לעמוד עליו שחסרות איזה תיבות הצריכות להבנת הדברים, אבל נראה שנשאל הרב אם מה שאמרו בחולין נ"ו במשנה ושם נ"ז, א' בתלמוד נשתברו גפיה כשרה הוא גם אם נשתבר סמוך לגוף ממש כי יש שהטריפו בכעין זה על פי מה שמצאו בספר אלדד הדני–לפנינו שם ליתא!–עין עטור הלכות שחיטה ל"א, א' שמעתי שר' אלדד הדני החמיר בפרק שלישי–(שסמוך לגוף)–של גף הנשבר שהוא פסול בעוף, וכן מביא דעת זו הרשב"א בחדושיו לחולין נ"ז, א' על שם אלדד הדני והרבה חכמי אשכנז וצרפת הצפונית החמירו, עין טור וב"י יורה דעה נ"ג. ולפי זה צריך להשלים בשורה שנייה של תשובה זו, פרק שלישי, פרוש גם אם הוא הפרק השלישי מכל מקום מותר. קרוב לאמור שהיתה לפני הרב תשובת הגאון ר' צמח שבגעאניקא כ"ח וכ"ט שדבריו על בדיקת הריאה נראים כלקוחים מתשובת הגאון, וכבר נחלקו בהלכה זו הראשונים שיש שאמרו שהלכה כרב שבדיקה לא מהני עין עיטור שם ל', ד' ובהמקומות שנרמז עליהם בשער החדש.

ו') להבנת תשובה זו צריך לדעת שמנהג ראשונים היה לעשות ערובי חצרות בא' חוה"מ של פסח ונשאל הרב מה לעשות בשחל ע"פ בשבת שאי אפשר לאפות מצה חדשה, ותשובתו פשוטה. ועין למעלה עמוד צ"ח, ד' על המנהג הזה.

ז') כבר הערותי בההערה לא', ב', כ"ה שתשובה זו ממש לפנינו בג"ק סימן קמ"א ושם מקומה בין התשובות שנתיחסו לר' משולם.

ח') גם תשובה זו נמצאה בג"ק על שם ר' משוּלם, עין שם סימן קמ"ג והמדפיס קצרה אבל בכ"י כמו שהיא לפנינו, עין עפשטיין במחברתו על ג"ק, פ"ז. ועין גם כן

גמו"מ רי"ט ושם נדפסה כמו שהיא בכ"י של ג"ק אבל מכתב יד אחר. ועל דעת הרב שחליצת קטנה, אם לא חלצה לכשתגדיל, חליצתה כשרה עין לעיל עמוד קס"ט.

ט') דברי הרב בתשובה זו (=סימן קל"ט בג"ק) שבית דין יד עניים הם ראוים לתשומת לב ולפי זכרוני לא נמצא כלל זה לא בתלמוד ולא בספרי הגאונים אולם אין ספק שכוון למה שאמרו בבבא ק' סוף ל"ו, אנן יד עניים אנן ודומה לזה אמרו בקדושין כ"ז, א' שאני ר' עקיבא דיד עניים הוה. ולפי פשוטן של דברים ר' יוסף בבבא ק' ורע"ק בקדושין היו גבאי צדקה והם זכו לעניים אבל בלא זה לא אמרינן שבית דין זוכים לעניים וכבר נחלקו בפרוש הסוגיא דב"ק הרבה מהראשונים עין שם בשיטה מקובצת. ומחברו מביא מחדושי המאירי דברי הגאונים שמי שחייב לכיס של צדקה אינו משמט דבית דין יד צדקה, ונראה שרבנא משולם סמך על הלכה זו של הגאונים. והרב בית יוסף לחו"מ ס"ז, ט"ז מביא ההלכה לענין שמטה בשם הרשב"א ולא ידע שכבר פסקו כך הגאונים.

י"א) בג"ק קמ"ב לר' מש' ובגמו"מ רי"ח סתם. דעת הרב שראשון בראשון אמרינן תרי בעל כאשתו ולכן גיסים פסולים להעיד אבל לא אמרינן תרי בעל כאשתו בשני בשני ולכן הנשואין שתי בנות אחים כשרים היא דעת רב הפוסקים ואף שמצינו שיש חולקים בדבר, עין טור חו"מ ל"ג ושם בבית יוסף סעיף קטן ט"ז וכפרוש הטור בדברי רב אלפס הוא גם כן פרוש בעל אור זרוע סנהדרין פרק ג' סימן מ"ד, ומה שמביא הרב בית יוסף מהמרדכי בשם הראב"ן הוא לפנינו בראב"ן, סנהדרין סימן ח'. ועין ג"ה תפ"ב (=נדפסות קע"ד) ותק"ה ובאלה התשובות הרי"ף מכשיר בפרוש בעלי הקרובות.

י"ב) דעת ר' משולם שבנישאת שנית אין להאלמנה זכות לדור בבית שהשאיר לה בעלה הראשון לא נודעת לי ממקום אחר אולם בודאי השכל הישר מסכים לזה.

י"ג) בשאלה זו כבר נשאו ונתנו הרבה מהראשונים ולא הסכימו לדעה אחת. יש שאומרים שבין ביה"כ ובת"ב ובין בשאר תעניות מלין בלא כוס ויש שחילק בין יה"כ ות"ב שמלין בלא כוס לשאר תעניות, שמברכין על כוס, ויש גם כן שאומרים שבכולם מביאים כוס ונותן לתינוק. עין תשובה לגאון באבודרהם הלכות מילה, ראב"ן עירובין ה', עיטור הלכות מילה נ"ג, ב', שבה"ל סדר תענית רע"א, ארחות חיים חלק ב', י"ב, טור או"ח תקנ"ט ויו"ד רס"ה ובית יוסף בב' מקומות אלו שהעיר על הרבה מהראשונים שדברו בזה. וקשה להחליט בברור אם רבנא משולם אוסר בכל תעניות להביא כוס או רק ביוה"כ שאפשר שמשום שנשאל על מילה ביוה"כ השיב עליה ואף שלדעתו אין חלוק בין תענית זו לתענית אחרת. ודעתי נוטה שלא ליה"כ בלבד אוסר שהרי טעמו משום שהמברך צריך לטעום ואם כן כל התעניות שוות בזה.

י"ד) תכן תשובה זו אינו מבורר כל כך, שלכאורה נראה שהשאלה היתה אם בנזקי שכנים יכול השכן לאמור אני עושה בתוך שלי ואם יוגרם לך היזיק אסלק הגורם ומה לך כי נזעקת טרם תדע אם יבוא לך היזיק. אבל אף שאין ספק שכך הוא הדין כמו שפוסק הרב שאין זו טענה אלא שצריך להרחיק את

טו

שלשים ושלוש תשובות לגאוני מזרח ומערב ומהן לר׳ צמח ור׳ משולם.

ו׳ דפים תכופים של קלף עתיק והכתב כתב מרובע ישן מסמן T.-S. Loan 99 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג. שני דפים הראשונים נלקו ברובם שהקלף נקרע ונבלה והכתב נשטשטש הרבה ובכל עמלי לא עלתה בידי להשלים מה שחסר בשתי תשובות האחרונות–מאמצע עמוד א׳ שבדף האחרון עד סוף הקטע–אולם הלקוים הרבים שבשאר התשובות רפיתי וכמעט שלא נשאר בהן מאמר אחד שאי אפשר לעמוד עליו. וכדי שלא יהיו הדפים מלאים הסגרים לא השלמתי בפנים אלא הלקוים הקטנים, והגדולים שבהם נשלמו בההערות חוץ מתשלום התשובה השלישית שאני נותנה בהפתיחה.

בסוף תשובה כ״ד–דף ד׳, א׳ שורה י׳–נאמר, סליקו תשובות מרבנא מש. . ., וברור שצריך להשלים, ולם, שכן ח׳ מהן נתיחסו גם במקומות אחרים לרבנא משולם בר׳ קלונימוס מלוקא, עין לקמן על הסימנים, ג׳, ז׳, ט׳, י׳, י״א, ט״ז, י״ז, ועין גם כן מה שכתבתי על שלש תשובות האחרונות שאולי גם הן לר׳ משולם או לאביו. ובסוף דף ד׳ בראש תשובה ל׳ נאמר „תשובות מן״ וחבל שנקרע שם הגאון אבל אין ספק שמכאן עד הסוף כל הג׳ תשובות מידי אחד יצאו. התשובות כ״ו–כ״ט הן לר׳ צמח כמו שנרשם בראש תשובה כ״ו, ומכל מקום מצדד אני לאמור שתשובה כ״ט היא לאחד מקדמוני צרפת ולא לגאון בבל, עין לקמן על תשובה זו.

א׳) תכן תשובה זו, שהשאלה שלה חסרה, הוא שאף שעיקר כתובת בנין דכרין לא נתקן אלא כדי שיקפוץ אדם ויכתב לבתו כבנו בכל זאת בכל מה שהכניסה אשה לבעלה התקינו כך וגם בנכסים שלא הכניסה לבעלה מבית אביה אלא מבית בעלה הראשון. ועל פי זה פוסק ר׳ משולם שאשה שגבתה כתובתה ונשאת עוד הפעם ומתה ומת בעלה השני שבנים שהיו לו ממנה יורשין אותה ולא בני הראשון, שהבעל השני יורש את אשתו ובניו יורשין אותו. הלכה זו אף שלא מצאתיה במקום אחר פשוטה היא שלא הטיל אדם ספק בדבר שכתובת בנין דכרין היא גם באשה שמת אביה קודם נשואיה ולא הכניסה לבעלה כלום מנכסי אביה. ומה שיש לי להעיר הוא על העובדא שלא בתשובה זו ולא בתשובה ג׳ זכר ר׳ משולם דעת אלו הגאונים שסברו שתקנת בנין דכרין נתבטלה, עין על זה בארוכה במאמרו של ר׳ שמחה אסף בהצופה חלק י׳, י״ח וכו׳, וכפי הנראה לא חששו קדמוני אטליא וצרפת לדעה זו ועברו עליה בשתיקה. ועין בקהלת שלמה ע״ב ברשימת תשו׳ ר׳ שרירא ור׳ האי למצרים רשימת

תשובתם, אם כתובת בנין דכרין נוהגת בזמן הזה או לא, וכפי אשר נדע ממקורות אחרים עין בהצופה שם כ"א וכ"ב גם גאונים אלו שהיו בזמנו של ר' משולם לא החליטו לאמור שנתבטלה תקנה זו. אבל עין מה שכתבתי על סימן ג'.

ב') מתשובה זו אנו למדים שדעת ר' משולם היא שקטן קונה בין בשטר בין בקנין גם אם לא זיכהו על ידי אחר ושלא כדברי הר"ן לגטין ס"ד שקטן אינו קונה אלא אם כן בא הדבר לידו ממש, עין בית יוסף וש"ע חו"מ סימן רמ"ג.

ג') כדי לעמוד על תשובה זו הנני משלים כאן בראשונה מה שחסר בפנים, וזה לשונה. [יעקב שנשא לאה] והכניסה לו מקרקעי ומטל' והוליד ממנה שלש בנות ו[בן אחד ומתה] והשיא הבנות לבעלים ונתן לראשונ' [מבנות לאה כל מקרקעי ומטל' שהכניסה לאה אמם] ותכשיט' כמנהג בנות והאחרות השיא [לאנשים ונתן להם מקרקעי ומטלטלי מנכסיו ונשא את] רחל והוליד ממנה בן ובת ונפטרה ר[חל אשתו השניה ועל פי עצת קרובי היתומים נתן] כל כרמים ובתים שהכניסה לו רחל אשתו לבן ובת א[חר כך נשא את אשתו השלישית] בלהה והוליד ממנה שני בנים ונפטר יעקב בטירוף ד[עת ובלתי צוואה והניח בלהה אשתו] מעוברת והניח בתים שעור ג' כתובו' [ונכסים הרבה איך חולקין הירושה אחרי שנתן] לבתו הראשונ' מלאה כל מקרק' שהיה לו מלאה א[מה וכן לבן ובת של רהל] נתן כל קרק' שהיה לו מן רחל נראין הדבר' ש' [א'כ' ה' כ' ש' אין כאן כתובת בנין] דכרין שאילו היה בקי לא היה מחלק קרקע [של נשיו לבנותיהן אלא היה נותן חלק] משומן לבניהן כתיקון חכמ' עכשיו שחילק [הקרקע להבנות אנו עומדין על דעתו שכבר] הסיח דעתו ממשפט בנ' דכ' ועשה כדעת[ו וכרצונו ובדבר כזה אמרו חכמ' אזלינן] בתר אומדן דעתו הולכך אין [מן הדין שיאמרו בני לאה ורחל לבני בלהה] נירש כתוב' אמנו והמתנו' שנתן לה (=להם) אבינו [מבעודו בחיים ומה שנשאר נחלק בשוה שאומדן] דעת הוא לפי כשחילק קרק' נשיו לבנותיהן גלה דעתו שאינו יודע כלום מתקנת בנ' דכ' ולכן] נתן המתנ' לבני לאה ורחל אב[ל לא היה בדעתו שיקבלו כתוב' אמם והמתנ' שנתן] להם ולהוציא בני השליש (=השלישית) ריקנין [ולכן אין מן הדין שיגבו כתובות אמם, אם] רצו לעמוד במה שנתן להם אביהם ולפי[כך עושים בני לאה ורחל מה שהם רוצים רצו] ועומדין במה שנתן להם אביהם ואם [רצו להחזיר כל מה שנתן להם אביהם] מתנ' יעמדו על כתוב' אמותם ויחלו[קו הירושה בשוה לאחר שגבו כתובות אמם] אבל ולהוציא אחיהם ריקנין אינן יכולין. ראוי לתשומת לב הוא הקרוב שבין לשון השאלה הזאת ולשון שאלה אחרת לר' משולם בג"ק, קל"ב ואף שתכן השאלה שלפנינו הוא שונה לגמרי מתכן השאלה שם. ונראה שאלו השאלות לא נשאלו הלכה למעשה אלא לדינא והשואלים שמשו בדוגמא אחת כדי לעמוד על ב' הלכות, א') אם בכעין זו יש בהאחים להוציא מבעליהן של אחותיהן מה שנתן להם מירושת אמותיהם והיא השאלה בג"ק וב') אם בני שתי נשים הראשונות יכולין לגבות כתובת בנין דכרין והיא השאלה שלפנינו. והנה פסקו של ר' משולם בתשובה זו ובתשובה הבאה שאם הבנים רוצים לעמוד בהמתנות שנתן להם אביהם אין יכולין לגבות

[כולה רבי יוסי היא] דאמ׳ מילי לא מימסרן לשליח. ולא מיבעיא קאמ׳ לא
מי[בעי] היכא דלא אמ׳ תינו אלא אפילו אמ׳ תנו לא ולא מיבעיא היכא
דלא אמ׳ לבי תלתה אלא אפילו אמ׳ לבי תלתה לא ולא מיבעיא היכא
דלא אמ׳ אִמְרו אלא אפילו אמ׳ אמרו נמי לא ותניא כואתיה דרב
אשי כתב סופר לשמה וחתמו העדים לשמה אף על פי שכתובוה
[וחתמוהו ונתנוהו לו ו]נתנו לה הרי זה גט בטל עד שישמעו קולו
שאמר לסופר כתוב ולעדים חתומו ואשר שאלתם עדים שאמר
להן כתבו וחתמו וכתבו וחתמו ואבד בדרך אם הן שלוחי הולכה ואמר
להן תנו לה כיון [שהם כולם שלוחיו] או אחד מהן הוא סופר והן העדים
והן של[וחי הולכה נמי] כותבין וחותמין ונותנין ושפיר דמי
ואין צריכין ממנו רשות [פעם שניי]ה לכתוב ולחתום דאמרינן ההיא
[איתתא דהוו] קארו לה [נפאתא ואזול ס]הדי וכתבו תפאתא אמ׳ רב יצחק בר
בר שמואל בר מרתא משמא דרב עשו עדים שליחותן. מתקיף לה
ראבה מי אמ׳ להו כתבו חספא והבו לה אלא אמ׳ ראבה אי ודאי כתבו
שהדי גיטא מעליא ואירכס עשו עדים שליחותן. מתקיף לה רב נחמן

10. דאמ׳.] מן דאמ׳ עד דשליח הן דברי הגאון.
14. שכתובוה.] צ״ל שכתבוהו.
17. וחתמו.] קצר לשון במקום, וחתמו ותנו לה, כמו שמפורש בשורה הבאה.
20. פעם.] להקל הלשון השלמתי „פעם״ אבל הגאון אומר שנייה בלי פעם, עין ב׳, א׳ שורה כ״א.
23. אי ודאי.] וכן ברי״ף אבל בספרים, ודאי אי כתוב וזה נוח יותר.
24. ואירכס.] לפנינו ואבד.

ו
25 מי קאמר להו כתבו אחתוה בכיסתיכן אלא אמ׳ רב נחמן כותבין
ונותנין עד
שיגיע גט לידה ושכתוב בשאלה אם צריך לחזור אליו אם מת
מה
היא לכהן

25. אחתיה בכסתיכן.] לפנינו, ואנחוה בכיסייכו.

26. שיגיע גט לידה.] בספרים, אפילו מאה פעמים, והבטוי הזה גם בב״מ ל״א, א׳ ושם נסמן ועין מה שכתבתי על שמוש המנין ק׳ בספרי, הגדות היהודים ה׳, עמוד ש״כ סימן שט״ז.

שיש לי זו וזו עליה להביא ראיה כי כלל גדול בדין המוציא מ[חבירו עליו] הראיה ואם אין לה ראיה אין שומעין לה. משביעין אותה שלא [התנת]ה עמו שהראשונה בטילה וגובה את הראשונה מנכסי בעלה הראשון ואין גובה את השניה וכן אם אמרה שלא הזכרנו את הראשונה בשעה. . שנכתבה שנייה לא לקיימה ולא לבטלה נשבעת שלא מחלה את הראשונה ודלא הוה תפישא כלום שיחשב ממנה וגובה אותה מנכסי הבעל הראשון ואינה גובה את השניה: וששאלתם

IV ראובן כתב גט לאשתו במצרים ונתנו לשני בני אדם להוליכו לקירואן ק"ה אבד הגט בדרך יש לאותן העדים שיכתב[ו גט] אחר או לא: ועוד אם יאמר לשני בני אדם כתבו גט לאשתו וחתמו ותנו לה וכתבו בפניו וחתמו ואבד הגט בדרך צריכין העדים לחזור אליו ולאמר לו עד שיאמר להם שנייה כתבו וחתמו או לא וא[ם צריך לחזור] אליו אם מת מה היא לכהן ואם יש לה יבם חולצת או מתיבמת ואם הוא חי ואמר אל תכתבו היוכלו לומר לו כבר אמרת לנו מתחילה וקנינו מידך על ככה ואם כתבו

10. כלל.] בבא קמא מ"ו, א'.

13. בשעה.] אין חסר כאן רק ב' או ג' איתיות של התבה, שנכתבה, שכתבן הסופר בסוף השורה כדי למלאות החלק, עין ההערה לא', א' שורה י"ב.

15. תפישא.] עין כתובות ק"ז, ב' צררי.....מתפיס, ועין הפתיחה. שיחשב.] שינכה מסכום כתובתה הסכום שתפשה.

16. הראשון.] יבמות ל"ח, א' במשנה, עין ההערה לשורה ה'.

19. לאשתו.] צ"ל לאשתי.

21. שנייה.] עוד פעם שני.

הם מעצמם על דעת הראשונה והלכה היא ונשאת הבנים מה הם ותצא
מתחת השני או תשב תחתיו. ששה עיקרי שאלות יש בן מהן
כמה דברים שתמהנו חכמים גדולים שכמוכם איך שואלים עליהם

ב׳, ב׳

שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותן אבל אמרנו להסיר תואנות
מתאנים בקשתם תחלה אם אבד הגט מיד שלוחי הולכה יש להן
שיכתבו גט אחר אם לאו אם הסופר אדם אחֵר והעדים אנשים אחרים
הן ואלה נשלחו להולכה ולא אמר להם לכתוב ולחתום ואבד הגט
היאך כותב מי שלא אמר לו הבעל לכתוב או חותם מי שלא אמר לו הבעל
לחתום ואם כתבו וחתמו אינו גט ואינה מתגרשת בו דתנן אמרו לו
[נכתוב גט] לאשתך ואמר להן כתבו ואמרו לסופר וכתבו לעדים וחתמו
[אף על פי ש]כתבוהו וחתמוהו ונתנוהו לו ונתנו לה הרי זה גט בטל עד
[שיאמר לסופר] כתוב ולעדים חתומו ואמרינן עלה רב אשי אמ׳

26. שכמוכם.] =שכמותכם; ועין הפתיחה על הבטוי הזה.

2. מתאנים.] כך במקרא אולם בלשון חכמים שבמשנה ובתלמוד לא נמצא. בקשתם.] במשמע זה „בקש" הוא תרגום של בעא בארמית שמשמש בב׳ פנים, בקש בקשה ושאל שאלה.

4. ואלה.] הסופר והעדים.

6. דתנן.] גטין ע"א במשנה.

7. כתבו.] כך הוא הנכון ולא כתובו כמו שהוא בספרים. וכתבו.] אם הקריאה היא נכונה צריך לנקד וּכְתָבוֹ, ולפנינו וכתב ולעדים.

8. ונתנו.] לפנינו וחזר ונתנו אבל בברייתא ע"ב, א׳ וחזר ליתא. זה גט.] בספרים הגט אבל הלשון, הרי זה גט, כמה וכמה פעמים במשנה גטין.

9. ואמרינן.] גטין ע"ב, א׳.

ברור כי מה שמכר גדליה בהרשאת סתאת מכר נכון וקיים ואורכתא דעל מקרקעי למכור או לגבות אורכתא מעליתא היא וכיון שקנו הע העדים ממנה כי ידו כידה אין לשוב ולערער במה שנעשה ואשר טען אפטורפה השני עליו כי לא מכר את שלו ואת שלה בבת אחת אם העדו העדים כשרים כי בבת אחת היה המכר על פי אשר היה התנוי הלך אחר עדים ואחזוקי שהדי בשקארי לא מחזקינן ואילו שינה במה שהתנתה עמו שימכור הוא את חלקו עמה או שמכר בזול כמה שהתנתה עמו היינו אומרין כיון ששינה בטל מה שעשה דכי הא מילתא קפידא הוא ודאמיא לההיא דאמרינן פשיטא אמ׳ ליה לשליח לאחד קפידא אמ׳ סתאמא מאי רב חונא אמ׳ אפילו לשנים רב חיסדא וראבה בר רב הונא אמרי לאחד ולא לשנים איקלע רב נחמן לסורא עול לגביה רב חיסדא וראבה בר רב חונא אמרי ליה כי האי גונא מאי אמ׳ להו אפילו לשנים ואפילו למאה ואף על גב דטעא שליח טעא שליח לא [קאמינא] והא מר הוא דאמ׳ אין אונאה לקרקעות הני מילי היכא

11. ואורכתא.] עין ב״ק ע׳, א׳ ולרווחא דמלתא כתב הגאון כן, שעד כאן לא נחלקו שם אם כותבין אורכתא אמטלטלי אלא לגבותם אבל למוכרם לא נחלק אדם, שלא יהא אלא שליח, ושליח של אדם כמותו. ועל אורכתא במשמע הרשאה, עין מה שכתב הארקאווי בג״ה קצ״ט הערה ג׳ ושם עמוד שנ״ט, ובמאמרי על ספר בן סירא בספר היובל לנעלדעקע תרכ״ב הערותי שבספר זה ט״ו, ב׳ החלים הוא כמו הרשה ושכחתי לרמז על אוריך ואורכיתא שמשמעם העיקרי הוא גם כן נתינת כח כהרשה והחלים.

14. השני.] בן בתה של סתאת, עין שורה ד׳ בנגוד לגדליה שהיה מורשה שלה בראשונה.

16. ואחזוקי.] ערכין כ״ב, ב׳ ושם כוונת המאמר משונה ממה שכוון בו הגאון.

18. כמה.] נראה שצ״ל ממה, ובהשטר שלפנינו אין כאן שום תנאי במה שנוגע להמחיר.

19. דאמרינן.] כתובות צ״ט, ב׳, ועל גרסת הגאון עין בהפתיחה.

דטעא בעל הבית אבל טעה שליח אמ׳ ליה שליחא לתקוני שויתיך
ולא לעותי ואמרינן איבעיא להו שליח כמאן ראבא אמ׳ רב נחמן שליח

ב׳, א׳

II מדלא כתב לה אוסיפית ליך מאה אמאתי אחולי אחילתיה לשעבודיה קמא
ואמרינן נמי אמ׳ מר או בעיא בהא גביא ואו בעיא בהא גביא נימא פליגא
אדרב נחמן דאמ׳ רב נחמן שני שטרות היוצאין בזה אחר זה ביטל שני את
הראשון לאו איתמר עלה אמ׳ רב פפא ומודי רב נחמן דאו אוסיף לה דיקלא
אדעתא דדיקלא הוא דכתב לה הכא נמי דאוסיף לה והא איתתא נמי חדא
הוא דאית לה או מניכסי בעלה השני גביא לית לה למיגבא אלא שניה דכתב
לה הוא ואם יש לבעלה הראשון נכסים שיש להן אחריות והיא [רוצה]
לגבות מהן שואלין אותה על מה כתב ליך בעליך השני חמש. . . .
כי התנה עמה שבטלה ראשונה כבר בטלה ואם אומרת. . . . . .

25. שויתיך.] שם ובשאר מקומות בש״ס, שדרתיך.

26. ואמרינן.] כתובות צ״ט בסוף הדף וק׳ בראש הדף.

1. מדלא.] כתובות מ״ד בראש הדף. ליך.] כך הוא הנכון ולא, לה שבספרים

2. או...בהא.] לפנינו אי בעיא בהאי גביא אי...בהאי..לימא.

4. לאו.] לפנינו לאו מי. דאו.] לפנינו, דאי...ביה דיקלא לתוספות כתביה הכא נמי הא אוסיף לה מידי, והלשון שבתשובה נוח יותר.

5. והא איתתא.] יבמה שכנסה אחי בעלה, עין הפתיחה.

8. חמש.] נראה שצריך להשלים מאות ואולי חמש ט״ס במקום משום.

9. כבר.] לפי ההערה שלפני זו צ״ל, וכבר. אומרת.] השלם: הא איתתא.

על מכירת חצי חצר שלה וכתבה לו שטר אפטורפות וזה נסחו
נחן אלשהוד אלמסאון פי אספל הדא אלכתאב אשהדתנא עלי נפסהא
סתאת בנת בנימין כאלה יוסף ועטיה בני יעקב בן עזריאל צאיג פי צחה
עקלהא ובדנהא וגאוז אמרהא אנה וכלת גדליה בן מנחם עלי ביע
נצף אלדאר אלדי להא מע גדליה הדא מתי מא באע גדליה אלנצף אלדי
לה והי אלדאר אלדי קבאלה האנות אלנביד אלדי לעטא גואר אבן צאלח
אלנבאד ואן דפע גדליה מן תמן נצף הדה אלדאר אלדי לסתאת הדה
מעה עשרין דינארא ליוסף ועטיה אולאד אכתהא בני יעקב בן
עזרא אלצאיג והדה אלכ׳ דינאר אקרת סתאת אנהא על....דין
חאל ליס להא מנהא בראה אלא אן יפי ביהם גדליה הדא מן....ה
אלדאר ליוסף ועטיה הולי וקד וכלת עלי דלך גדליה בן מנחם הדא

15. נסחו.] תרגום העברי של שטר זה כך הוא. אנחנו העדים החתומים למטה של שטר זה מעידים על האשה–בערבית נפש–סתאת בת בנימין דודת יוסף ועטיה בני יעקב בן עזריאל צורף שהיא, בדעת שלמה ובגוף בריא ובשלטון שעליה, הרשתה לגדליה בן מנחם למכור חצי החצר אשר לה בשותפות עמו כאשר ימכור החצי אשר לו בזה החצר אשר הוא נגד חנות מוכר יין אשר להסוחר אבן צאלח מוכר יין, ובתנאי שיתן ממחיר החצי של החצר אשר לסתאת זאת, עשרים דינרים ליוסף ועטיה בני אחותה, בני יעקב בן עזרא הצורף. וקיימה סתאת במה שנוגע להכ׳ דינרים כפי זה ושלא יהי לה שום דבר אלא שגדליה ישלם מן מחיר חצי החצר ליוסף ועטיה אלה, ולגדליה זה יש הרשאה למכור חצי החצר שיש לה בשותפות עמו, מכירתו כמכירתה ודברו כדברה וציויו כציויה וכאשר יעלה בידו במכירת חצי החצר הזה קבלה עליה. ומיד כשישיג המחיר בידו ישלם מן סך הכל ליוסף ועטיה אלה כ׳ דינרים ואשר ישאר מזה יתן אל סתאת הזאת. וקנינו מן סתאת הזאת על כל זה בקנין גמור כתיקון חכמ׳ והיה זה בירח פלוני.

18. אנה.] צ״ל אנהא.

20. האנות.] צ״ל חנות, ועין הפתיחה.

21. דפע.] צ״ל ידפע.

23. עזרא.] הוא עזריאל שבשורה י״ז, עין הפתיחה.

24. מן.] נראה שצריך להשלים, תמן נצף הדה.

עלי ביע נצף אלדאר אלדׄי הי להא מעה ביעה כביעה וקולה כקולהא

א׳, ב׳

ואמרה כאמרהא ומא עמל פי ביע נצף הדה אלדאר כאן גאיזא עליהא ואדא
חצל אלתמן בידה ידפע מן גמלתה ליוסף ועטיה הולאי כ׳ דינר ומא בקי בעד
דלך ידפעה אלי סתאת הדה וקנינא מן סתאת הדה עלי דלך בקנין גמור
כתיקון חכמ׳ וכאן דלך פי אלשהר אלפלאני   בא עתה בן בתה של סתאת
זו אפטרופא לה אומר כי לא מכר גדליה החצר כולה בבת אחת והנה
עתה בה שני אנשים שותפים הקונה אשר קנה מגדליה זה ואחר הביא
גדליה זה עדים כשרים והעידו בפנינו כי בעת שמכר גדליה הזה את
זו החצר לא מכרה אלא כולה והקונה קנה את כולה ולאחר שהחזיק בה
הקונה מכר מקצתה לזה האיש עתה יש מן הדין על גדליה זה זה כלום או
על הקונה   יורנו אדונינו: אין בדבר הזה ספק לשאל עליו והדבר

26. כביעה.] צ״ל כביעהא.

3. בקנין.] רק זה בעברית בשטר זה שכלו ערבי.
6. בה.] בחצר זה. ואחר.] ועוד איש אחר מלבד זה שקנה מגדליה, והאפטרופא של האשה טוען כי בראשונה לא מכר גדליה אלא חצי החצר.
9. לזה.] הוא „אחר״ שבשורה ו׳.

הראשונה לא לקיום ולא לבטול נשבעת שלא מחלה את הראשונה ושאינה תפושה כלום. והנה אין ספק „שלא מחלה" אין פרושו שבטלה כתובתה הראשונה שאם כן לא היה אומר מחלה אלא בטלה כי בבטוי זה הוא משתמש בכל התשובה. ולכן אי אפשר לפרש מחלה בדרך אחר אלא שמחלה או לבעלה הראשון או לבעלה השני כתובתה הראשונה ודעת הגאון היא כדעת הרמב"ם ששבועת אלמנה הבאה לגבות כתובתה שנזכרה במשנה ובתלמוד היא שבועה, שלא מחלה ושלא הניח אצלה כלום, עין ספר היד אישות פט"ז, ד'. ומה שקשה לי הוא שלפי זה גם בהאופן הראשון היה לה לשבע שלא מחלה ושלא התפישה דבר כדין כל אלמנה הבאה להפרע כתובתה מנכסי יתומים, ובודאי אי אפשר לומר שמדבר מגרושה שגרשה יבמה שאם מכחישה גם בשבועה לא תטול. וכן קשה לומר שכוונת הגאון שבהאופן הראשון היא נשבעת בראשונה שלא התנה עמה שהראשונה בטלה ומלבד שבועה זו עוד ב' שבועות האחרות שמשביעין לכל אלמנה, שלא מחלה ושלא התפישה כלום, שהמעיין בלשונו יראה כמה קשה פרוש זה. ועוד דבר אחד בתשובה זו שקשה לי והוא שהגאון אומר, שהיא גובה מנכסי בעלה הראשון אם יש לו נכסים שיש להן אחריות, וקשה הלא ידועה שכבר בימי הגאונים הראשונים התקינו שאשה גובה כתובתה ממטלטלין–עין אגרת ר' שרירא ק"ה ושערי שבועות י"ג שנתקנה תקנה זו בשנת ד' אלפים תקמ"ו– ולמה אינה גובה ממטלטלין של בעלה הראשון, וקשה לחלק בין כתובה דעלמא לכתובה של יבמה שבזו העמידו הגאונים דבריהם על דין התלמוד. וכבר אמרתי למעלה שאי אפשר לאמור שמדבר מכתובת גרושה שלדעת חכמי פומבדיתא אינה גובה ממטלטלי, עיין ש"ץ נ"ד, א' סימן ג'.

ד') דעתי נוטה שתשובה זו היא לר' האי, וטעמי שהלשון, שתמהנו חכמים גדולים וכו' עד להסיר תואנות מתאנים (סוף ב', א' וראש ב', ב',) לא מצאתיו רק אצל הגאון הזה, עיין ג"א ראש עמוד ס', וכאשר הלשון הזה אפיי הוא ביותר קשה להאמין שהשתמשו בו רבים. על גוף התשובה אין לי להעיר, וכבר תמה הגאון על השואלים ששאלוהו על דברים שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותן ועל נוסחאות דברי הגמרא שבתשובה זו, עין בההערות.

א', א'

I ובהאי חולק ואו מיתו ליה אכיל וכן שמת לו מת בי"ד וקברו בי"ד דלא
אכיל אלא פסח אבל בשלמים לא אכיל שיום מיתה תופש לילו מדרבנן

1. ובהאי חולק.] עין זבחים צ"ט, ב'–ק', ב' כל הסוגיא ונראה שצ"ל ובהאי אינו חולק ואו (=ואי) מיתי ליה וכו' כמו שאמרו שם בתחלת הסוגיא, מיפלג הוא דלא פליג וכי מזמני ליה אכיל. וכאשר דברי הגאון מתחילים באמצע מאמר קשה להחליט למה כוון באמרו

וכי קאמ׳ רב שמע׳ שלמים ופסח לא יביא אלא שלמים אבל אונן לא
אמרינן בה רב ששת אמ׳ מאי פסח שלמי פסח הינו הינו שלמים
תנא שלמים הבאים מחמת עצמן ותנא שלמים הבאים מחמת פסח
סלקא דעתא אמנא הואיל ומפסח קא אתו כי פסח דאמו קא משמ׳ לן
וקימא בקפיץ לא מטבלי כהנים בי״ג מפני שאין מביאין חגיגה באותו ט
פסח ונכון להיות הקושיא דמית נשיא אימת או בי״ג מאי שנא סכין
ומאי שנא קפיץ שהרי מביאין חגיגה או בי״ד נמי מית מאי שנא בי״ג
קפיץ מסכין ונכון להיות פירוק רב אשי שהיה הנשיא גוסס בי״ג סכין
מטבלי לה דצריכי לה אבל קפיץ יש בו שני ספיקות דלמא מאית
נשיא ואין החגיגה באה ואו אפילו לא מאיית נשיא דילמא בא במרו
במרובה ואין נעשין עמו חגיגה ולא מטבלי ליה:
וששאלתם רחל מינת לראובן אפיטרופא צ̇

„ובהאי", שלכאורה משמע שיש לך אופן שאינו חולק אבל אוכל לערב, וה״א ביום קבורה שאינו חולק בו ביום ואוכל לערב שליל יום קבורה גם מדרבנן מותר, אולם לפי זה הלשון „וכן" קשה קצת, שבמת בי״ד אינו אוכל לערב בשאר קדשים כמו שאומר הגאון בעצמו, שפוסק כר׳ אמי ולא כר׳ ירמיה.

3. רב.]=רבי.

4. הינו.] נכפל בטעות וצ״ל, אי הכי הינו כמו שהוא לפנינו בספרים ובכ״י.

5. עצמן.] הסדר, עצמן ומחמת פסח, בכל כ״י אבל בספרים הסדר להפך.

6. אמנא.] צ״ל אמינא. ומפסח.] לפנינו בספרים ובכ״י, ומחמת פסח אתי כגופיה דפסח.

7. וקימא.]=וקיימא לן, עין פסחים ע׳, א׳ וב׳ כל הסוגיא ועין הפתיחה. באותו.] בפסח כעין זה שמת נשיא סמוך לחג. מאי שנא.] לפנינו הגרסא, סכין למה ליה למטבליה, עין הפתיחה. ט] פ״ט? עין על הגליון של השורה האחרונה.

9. אי בי״ד נמי מית.]=אי נמי בי״ד מית. בי״ג.] פרוש, למה אנו אומרין שטבל הסכין בי״ג כדי לשמש בו בי״ד וקפיץ לא טבל ולמה לא, הרי בי״ג עוד חי היה הנשיא.

12. במרו.] חלק של התבה הראשונה שבשורה הבאה כדי למלאות החלק.

14. רחל.] שמות האשה והאיש בהשאלה הם, סתאת וגדליה אבל כך דרך הראשונים לשמש בשמות של אבות, אמהות ושבטים במקום פלוני ופלונית. אפיטרופא.] ובשורה הבאה אפטורפות ונראה שצ״ל אפטרופות.

יד

ארבע תשובות לגאונים בענינים שונים.

שני דפים בודדים של קלף עתיק ובכתב ישן נושן, ארכם כ"א ושליש ורחבם י"ז מסמן T.-S. Loan 154 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג. הדפים האלה הם מקובץ תשובות הגאונים שהכיל לכל הפחות ק"א סימנים, שהתשובה האחרונה שבהקטע שחסרה בסופה נסמנה על הגליון, ק"א ומהסימנים על הגליון אנו למדים גם כן שבין דף הראשון לדף השני חסרים לערך י' דפים שהראשון מתחיל באמצע הסימן פ"ט והשני באמצע של סימן ק'.

א') חבל שהשאלה וחלק הראשון של התשובה חסרים ובכל זאת אין ספק שפרוש הגאון לפסחים ע', ב' הוא שונה לגמרי מפרוש ר' חננאל ורש"י והחלוף בפרוש סוגיא זה בינו לבינם תלוי בחלוף גרסא שהוא גורס שם בראש העמוד, אילימא דמית בי"ג מאי שנא סכין ומאי שנא קפיץ ואפילו תימא דמית בי"ד מאי שנא סכין ומאי שנא קפיץ בי"ג. אמר רב אשי לא צריכה שהיה נשיא גוסס בי"ג ומת בי"ד סכין דחד ספיקא הוא ספק מית נשיא ספק לא מית נשיא מטבלי ליה קפיץ דתרי ספיקי נינהו ספק מית נשיא ספיק לא מית נשיא ואם תמצא לומר לא מית ספק במועט אתי ספק במרובה אתי לא מטבלי ליה. והנה מאמר רב אשי עד הסוף נמצא כגרסת הגאון גם בכ"י ב', עין דקדוקי סופרים במקומו, אבל עד אמר רב אשי גרסאות כל הכ"י הן בעקרן שוות לגרסת הספרים והוא, שמפני הטומאה הוא שאי אפשר להביא חגיגה אם מת הנשיא בי"ג או בי"ד. ובאמת קשה לעמוד על סברה כעין זו והיתכן שרֹב אוכלסי ישראל שהיו בירושלים בערב פסח נטמאו להנשיא וכי אפשר למאת אלף אנשים-לפי דברי התלמוד פסחים ס"ד, ב' היו שם כפלים כיוצאי מצרים ואפשר שזו גוזמא היא אבל ברור שהיו שם לכל הפחות כמנין הנזכר-להטמא במת אחד, ולא זו בלבד אלא שמהירושלמי ביצה פרק ב', ד' מוכח בפרוש שמיתת הנשיא לא גרמה טומאה לרב ישראל שאמרו שם, דוד מת בעצרת והיו כל ישראל אוננין והקריבו למחר. ולפי גרסת הבבלי שבספרים, נשאל, וכי יש לנו גדול מדוד מלך ישראל ומכל מקום לא נטמאו לו רק בני משפחתו והקרובים אליו. ולפי גרסת הגאון אין כאן שום מחלוקה בין הבבלי והירושלמי ובא זה ולמד על זה, שלא משום טומאה אמרו בבבלי שאין מביאין חגיגה בשמת נשיא בי"ד אלא משום אנינות, שליל יום מיתה מדרבנן ובמקום איסור כרת לא העמידו כמו שאמרו בזבחים צ"ט, ב' כאשר כבר העיר הגאון על דברי הגמרא שם, אבל בשלמים אין אוכל בערב מדרבנן ונמצא הסוגיא דפסחים עולה יפה מבלי שום דוחק. ויש להעיר שהגאון מדבר מטבילת סכין על ידי כהנים, ואין ספק שגם הוא גרס כגרסת ר' חננאל וכ"י ב'; כהנים קסומי נינהו עין בדקדוקי סופרים במקומו וכבר נתקשה בזה

הרב המחבר ספר זה, למה תולה הטבילה בכהנים ולא בבעלים וביחוד טבילת הקפיץ שמשתמשין בו לחתוך בשר שלמים. ומדברי הגאון נראה שאי אפשר לפרש, וכי ישראל „כהנים קוסמים" הם, לדע עתידות, ואולי שכוונו לומר, וכי הכהנים קוסמים הם להזהיר את העם, וצריך עיון. הכתיב קפיץ מסכים לזה שבכ"י ובספרים קופיץ.

ב') התשובה הזאת אף שפשוטה היא כאשר יאמר הגאון בעצמו, אין בדבר הזה ספק לשאל עליו, (א', ב', י') מענינת אותנו בכמה פרטים. השמות הערביים, סתאת עטיה אבן צאלח וצאיג או אלצאיג–זה האחרון אפשר שאינו שם פרטי אלא משמעו הצורף–ידועים לנו גם ממקורות אחרים אבל רק מדורות אחרונים ולא מדורות הגאונים, עין עליהם ספרו של שטיינשניידער בספרו על שמות ערביים אצל היהודים. מענינת מאוד היא העובדא שבשטר אפטרופות שלפנינו איש אחד נקרא בראשונה עזריאל ואחר כך עזרא ומזה ראייה גדולה לאלה האומרים שהוא עזריאל והוא עזרא שממנו למד הרמב"ן תורת הקבלה ולא שהיו לו ב' מורים בחכמה זו עזרא ועזריאל, עיין אור החיים למיכל סימן אלף קנ"א, יעללינעק לתורת הקבלה א', מ"א והענציקלאפעדיא האנגלית ב', שע"ג בראש העמוד. נוסח שטר אפטרופות לא נודע לנו עד כה ובספר השטרות לר' יהודה בן ברזילאי נמצא נוסח שטר אפטרופות אבל הוא שטר אחר לגמרי, שהשטר שלפנינו הוא שטר הרשאה של מכירת קרקע ושם הוא שטר מינוי של אבי יתומים ושטר הרשאה בספר השטרות הוא שטר לגבות חוב או פקדון. השטר שבהקטע אף שנכתב בלשון ערבי הוא על פי „תקון חכמינו" כמו שנאמר בסופו ואינו „שטר ערבי" אלא שטר יהודי בלשון ערבי. ראויה לתשומת לב היא גרסת הגאון בכתובות צ"ט, ב' ששונה מגרסת הספרים ומגרסת הכמי אשכנז וצרפת ובעקרה היא שווה לגרסת ר' האי בשער ו' מספרו „המקח וממכר" ט"ו, א' ושם בקצרה י"ד, ב' שהיא לפי עדותו של הרא"ש למקום הנ"ל גם כן גרסת הר"ח, ולפנינו ברי"ף כגרסת הר"ח אבל לפני הרא"ש כפי הנראה היתה גרסא אחרת ברי"ף, עיין שם בקרבן נתנאל. והשנוי היותר גדול בין גרסת הקטע לגרסת אלה הראשונים הוא שהוא גורס, אפילו לשנים–ב' פעמים–ואפילו למאה, והן גורסין לאחד אפילו לשנים לאחד ואפילו למאה. וכבר נתקשה הרא"ש שם שלפי פירוש ר' חננאל–הוא מזכיר רק ר' חננאל ואף שספרו של ר' האי היה פתוח לפניו!–שהמחלוקה היא בסתמא איך אמרו ל א ח ד וכו', ולפי גרסת הגאון באמת לאחד ליתא בגמרא ונשתרבב בדברי ר' חסדא ור' נחמן מדברי ר' הונא על ידי סופרים שאינם בקיאים.

ג') אף שהשאלה והחלק הראשון של התשובה חסרים נראה ברור שנשאל הגאון על יבמה שכנסה יבמה ומת והיא מוציאה ב' כתובות ושואלת כתובתה של בעלה הראשון וכתובתה של בעלה השני. ועל שאלה זו השיב הגאון שאין לה אלא כתובה אחת או זו של בעלה הראשון או זו של בעלה השני, אבל בשחפצה לגבות כתובתה הראשונה נשבעת שלא התנתה עם בעלה השני שכתובתה הראשונה בטלה ואם אמרה שבשעה שנכתבה הכתובה השנייה לא הזכירו את

לאיחלופי בגדול ואתי למעבד על [לא] בנה שוב לא יבנה ואו אית ליה [אחים] דאמרינן דחליצתו אינה כלום ואשארי[א] לאחים ואתו למימר קא שרו חלוצה לאחר וכל שכן אם היו כהנים דמתרמי חשאשא חששא ואתי למימר קא שארו חלוצה לכהן ואשכחנן בכמה מקומות ביבמות דאמרינן מאי [טעמא] משום כין דאתו למימר כן כי היכין דאמרינן מאי טע' אמור רבנן גט ביבמה מהני משום דמהני

[דמהני בעלמא דאי]לא [מהני] אתו למימר [גט להוציאה וחליצה] להוצ[יאה] ומדגט לא מהני חליצה [נמי לא מהני ו]כן נמי אמרינן מאי טע' אמור [רבנן מאמר ביבמה] מהני משום דמהני בעלמ[א] [וכן בהה]יא נמי דצריכה גט מזה [ומזה] דאמרינן בשלמא מראשון לחיי אלא משני [אמאי] אמ' רב הונא גזירה שמא יאמרו גירש זה ונשא זה] ונמצאת אשת איש יוצאה בלא גט הולכך [בהך דקטן] אף על גב דאין חליצת קטן כלום משום [גזירה] שמא יאמרו אסרינן לה עליה ועל האחין

13. יבנה.] יבמות י"ב. ואו.]=ואי.
14. ואשאריא.] הו' קצת בספק, ונראה שצ"ל ואי שאריא.
15. לאחר.] צ"ל לאחים.
17. חששא.] נכפל משורה שלפני זו.
20. דאמרינן.] יבמות נ' ב'.

1. דמהני.] נראה שהסופר הכפיל התיבה הזאת שבסוף העמוד שלפני זה, עיין לשון הגמרא שם.
2. להוציאה.] בכ"י נראים רשמי י' וקו כזה: יו. חליצה.] ג' אותיות הראשונות קצת בספק.
3. אמרינן.] יבמות נ', ב'.
6. דאמרינן.] שם פ"ח, ב' ולפנינו הגרסא, תבעי גט אלא משני אמאי זנות בעלמא היא.

[ולא קא]שרינן לה דאין חליצת קטן כלום ...... עשת כר' מאיר ולאו כטעמיה אלא משום גזירה שמא יאמרו ומסמכינן ליה על מימריה דשמואל דאמ' שמואל כל מקום שאמרו חכמ' גט פסול פסול ו[פו]סל חליצה פסולה פסולה ופוסלת פסולה דאסורה [לעלמא] ופוסלת בין לו בין לאחים ולכשיגדל [ויהא] לו י"ג שנה ויום אחד ויביא שתי שערות חולץ לה חליצה אחרת ומשתריא לעלמא וכן קטנה נמי

11. דאין.] לשון קצר במקום, משום דאין.

12. עשת.] הת' בספק ואפשר שאות זו הוא ה' ואולי צריך להשלים כך. וחיישינן לרבי שעשה וכו', עין שם ק"ה, ב' במעשה דרבי ואבדן, ובכ"י עוד נכרים קצת רשמי האותיות בה קודם התבה עשת או עשה, ואפשר שהיה כתוב, וחיישינן למעשה דרבה יודן שעשה–רבי–כר' מאיר וכו'.

13. יאמרו.] פרוש, שיאמרו אדם נושא חליצתו, עין בעמוד שלפני זה שורה י"ב וכו', לאיחלופי בגדול ואתי למיעבר.

14. דאמ'.] גטין כ"ד, ב'.

15. שאמרו.] לפנינו, ששנו.

16. דאסירה.] הקריאה בספק ואולי היא, דאסריה. ולפנינו בגמרא רק, פסולה ופוסלת מן האחין, ונראה שהגאון הרחיב הדברים מעט.

19. אחרת.] מעל תבה זו כב' או ג' אותיות שאי אפשר לקראותן.

20. וכן.] עין הפתיחה.

אחותה מאביה כו' כך פירושה [איש שהיה נשוי] אשה והלכה למקום אחר ואמרו לו מ[תה ולא] מתה ונשא אחותה מאביה והלכה [למקום אחר] ואמרו לו מתה ולא מתה ונשא את [אחותה] מאמה ולא מאביה והלכה למקום [אחר ואמרו] לו מתה ולא מתה ונשא אחותה מא[ביה והלכה] למקום אחר ואמרו לו מתה ולא מתה [ונשא] את אחותה מאמה   וחזרו כולן אותן נשים ובאו אצלו ונמצאו חמש נשים לפניו מותר בראשונה שהיא אשתו ואסור בשנייה שהיא אחותה שלראשונה מאביה וכתוב ואשה אל אחותה לא תקח ואם תאמר תיאסר הראשונה בשכיבת שנייה כבר שנו חכמי' אותה שכיבתה אוסרתה ואין

ה', ב'

[שכיבת אחותה] אוסר[ת]ה ומותר בשלישית [מפני שאין] לה קרובות בראשונה כל עיקר [שהיא אחותה] של שניה מאמה ולא מאביה [לפיכך מותר בשלישי]ת ואם תאמר תאסר [שלישית בביאת] שנייה כיון שכשנשאה [לשנייה] בחיי הראשונה נשאה שהיא אחותה [מאביה ביאת] שניה זנות בעולם היתה ולאו [קיחה היא] וכיון דזנות היא אין אוסרת את [השלישית] שהיא אחותה מאמה לפיכך [מותר ב]שלישית וכן רביעית לאיסורא כשנייה

8. והלכה.] עין המשנה שלפני זו, מי שהלכה אשתו למדינת הים וכו'.
17. וכתוב.] ויקרא י"ח, י"ח.
19. שנו.] יבמות צ"ה, א' וב'.

[וכן חמישי]ת להתירא כשלישית וכולה כהדין
רבנו חנניה גאון ז"ל

[ש]ש הא דתנן חרש שנחלץ והחרשת שחלצה
כו ואמרינן עלה אמ' רב יהודה אמ' שמואל זו
דברי ר' מאיר אבל חכמ' אומ' אין חליצת קטן
כלום וקימא לן כחכמ' וסבירא לך דכיון
דקימא לן כחכמ' היכא דהויא קטנה שחלצה
כיון דקימא לן דאין חליצת קטן כלום מהו שיחזור
החולץ ויבמה וקא מהדרת לה כמה הדראתא
להיתירה והוצרכת

ו', א'

לידע מה עבדינן הכי או לא........
ואין חליצת קטן כלום וכיון.........
דהיכא דהוה קאי קטן שחלץ..........
וחזר ובא על יבמתו או נמי בא.........
על יבמתו ודאי דהוה מ............
לעכובי עליה בהכין מי...........
בדיקא לענין שתי שערות..........
לעיוני בהין לפני זמן אינין או לאחר זמן [או]
בתוך הזמן וצריכה מילתא נמי ל[מבדקא אם]
בין שלש עשרה שנים ויום אחד [הוא או פחות מבין]
עשרה שנה ויום אחד לענין אשה [אתי]

13. דתנן.] יבמות ק"ד, ב' במשנה.
14. כו.]=כולהו. ואמרינן.] שם ק"ד, ב' בראש העמוד, ועין הפתיחה.
17. דקימא.] שם ק"ד, ב' פסקו והלכתא עד שתביא ב' שערות, ועין הפתיחה.
18. כיון.] הקשור בין ב' המאמרים המתחילים בכיון קשה לעמוד עליו, ונראה שדעת השואלים היא שכשם שבקטנה חליצתה כשרה לכל הדברים כן פסול דקטן הוא פסול לגמרי ואם רצה מיבם כשהגדיל, ומכל מקום הלשון אינו נוח יפה.

7. בדיקא.] עין נדה מ"ו, ב' ויבמות ק"ה, ב'.
11. אשה.] אשות.

מצוה התלוי בדבר אחר שאי אפש[ר לעשות] את השני עד שיעשה הראשון הרי ה[ראשון] מתיר והשני דבר שיש לו מתירין כ[גון כל] הנאכלין שאי אפשר לאכלם עד שהד[ם נזרק שכך] שנינו העולה דמה מתיר את בשרה [למזבח ועורה לכה׳] חטאת העוף דמה מתיר את בשרה [לכהנים פרים] הנש׳ ושע׳ הנש׳ דמן מתיר את אמורה[ין ליקרב] אלו המתירין וכיוצא בהם מתירין שהן [בעצמן] ויש מתירין שהן זמנים כגון החדש ש[הוא אסור] עד שיעבור הפסח וכגון ביצה שנולדה בשבת שהיא אסורה עד מוצאי שבת או שנולדה ביום טוב שהיא אסורה עד מוצאי יום טוב וכיון שעבר השבת לבדו או יום טוב לבדו הותרה וכן פירות שנלקטו ודגין שניצודו כיון שעבר השבת או יום טוב על כן אמ׳ רבות׳ כי הביצה

ד׳, ב׳

[מהדברים שיש ל]הם מתירין וכיון שהזמן [הוא בא ו]מתיר אותה אינה מיתורת על ידי [תערוב] שאין התערוב מתיר אלא דבר [שאין זמן לה]תירו כגון ערלה וכלאי הכרם [משום שהוא] כעין מוקש לעם אבל החדש [וכ]יוצא בהן מה מוקש יש לעם בתערובם [אחר] חילוף זמן איסורן ויותרו גופיהן

10. שנינו.] משנה זבחים ד׳, ד׳ ושם בגמרא מ״ז, א׳.
15. הפסח.] יום טוב הראשון של חג המצות.
19. פירות.] עין ביצה כ״ד ב׳.
20. אמ׳.] שם ג׳, ב׳.

4. ערלה.] נדרים נ״ח, א׳.
5. החדש.] שם.

[ואין צריך] לומר תערובהן ○ ○ ○ ○ ○
[וישש׳ דלאי]דדלו דולא סתר פתר פיר׳ אשה העוברת
[עם חברותיה כ]שהם דולין מים להשקות את
[הצאן אשר יש] להן ריב ומצה יפול ביניהם שזה
[אומ׳ כך וזה אומ׳ כך נו]שא הוא בני ואני בן אחיו משכחת לה
[בנכרי ה]בא על בת בנו כדמפרש בגמרא
[ו]שש׳ בייא מאח דהוא בעל והוא בר בעל והוא
בעלה דאם ואנא ברתא דאיתתיה ולא קא יהיב
פיתפא לאחי יתמי בני ברתיה כך פיר׳ אשה
שבאתה לפני חכמ׳ ואמ׳ להם זה שאני נושא הוא
מאחי שהוא בעלי שהוא בן בעלי שהוא בעל
אם ואני בת אשתו ואינו נותן מזונות לאחיו
יתומים

ה׳, א׳

בני בתו̇ וכבר מפורש בגמ [דמשכחת לה]
בגוי הבא על אמו והוליד ממנה ב[ת וחזר]
ובא על אותה הבת וחזר ז[קן והוליד]
ממנו בנים וכך פירוש. . . . .
האשה שהלך בעלה למ[דינת הים וכו׳]
וישש׳ לפרש לכם אמרו לו [מתה אשתך ונשא]

9 וישש.] יבמות צ״ז, ב׳ ושם לפנינו, דלאי דדלו דוולא ליפול בכו ועין הפתיחה.
12. בן.] צ״ל בת.
14. וישש.] יבמות צ״ז, ב׳ ושם והוא אב והוא בעל וכו׳.
16. פיתפא.] צ״ל פיתא.

1. בתו̇.] כך נקוד בכ״י. בגמ.] בגמרא.
4. פירוש.] נראה שלא חסר כלום בשורה זו ומחציתה השני נשארה חלק כדי ליתן רווח בין תשובה לתשובה.
5. האשה.] משנה ראש פרק י׳ דיבמות, פ״ז, ב׳. ונראה שהיו לפני הסופר הרבה תשובות על הלכות וסוגיות שבפרק זה ולכן רשם, האשה שהלך וכו׳, לאמר מכאן ואילך התשובות הן על הלכות שבפרק האשה, אבל לפנינו רק תשובה אחת על סוגיא שבפרק זה.
6. וישש׳.] משנה יבמות צ״ו, א׳; תשובה זו גם בש״ץ כ׳, א׳ סימן כ״ז, עין הפתיחה.

ג׳, א׳

אשת אחיו שלא היה בעו[למו זה הוא]
חד באבא עשה בה מאמר [האח השני]
ולא הספיק לכנסה עד שמת [חולצת ולא]
מתיבמת וקאמרינן עלה מאן [דתני ראשונה]
לא משת׳ ומאן דתאני שניה לא מ[שת׳ מאי ראשונה]
נפילה שנפלה לפני יבם בראשונה [להאח השני שאחר]
כך מת ומאן דתאני שניה לא מיש[ת׳ שניה]
לנישואין שנשא אשתו ראשונה וא[חר כך נפלה]
אשת אחיו לפניו לנישואין שנעשות [צרות לזו]
שעשה בה מאמר ולא הספיק לכנס[ה עד שמת]
וזהו פירושה
VI ושש׳ אוזן אוזן מופנה רגל רגל לא מפ[נה וכו׳]
מקום שאמרו חכמ׳ מפני או לא מפנה [כך]
פירושן קאמרינן בשמאל חליצתה פסו[לה]
ור׳ אלעזר מכשיר וקאמרינן עלה מאי טעמ[א]
דרבנן אמ׳ עולא גמרי רגל רגל ממצורע
כת הכא וחל׳ נע׳ מע׳ רג׳ וכת׳ במצורע ועל בהן
רגלו הימנית מה רגלו של מצורע בימין
אף רגל של יבם בימין ומקשי׳ ור׳ אליעזר לא יליף
ממצורע

ג׳, ב׳

[והא ר׳ אלי]עזר דגמר ממצורע
[דתניא אמ״ר] אליעזר מנין לרציעה דעבד עברי
[שהיא בימין] כ[ן] נאמ׳ בעבד עברי אוזן ונאמ׳

6. נפילה.] לפנינו לנפילה ואולי שצריך להשלים בשורה שלפני זו, מאי ראשונה לנפילה, והגאון מפרש מה זהו נפילה.
12. ושש׳.] יבמות ק״ד, א׳.
17. וחל׳.] דברים כ״ה, ט׳. ועל.] ויקרא י״ד, י״ד.

3. בעבד.] דברי הגאון שפרש, כָּן.

[במצורע אזן] ימנית מה מצורע באוזן ימנית
[אף עבד עברי ב]אוזן ימנית. אמ' רבי יצחק בר יוסף
[אמר רבי יוחנן] מוחלפת השיטה ומאי מוחלפת
[השיטה רבי אלי]עזר אומ' בשמאל חליצתה פסולה
[וחכמים מכ]שירין רבא אמ' לעולם לא תיפוך
[ר' אליעזר מכשיר ו]אומ' חכמ' חליצתה פסולה ור' אליעזר
[בעבד עברי] אוזן אוזן מפנה לדרוש בו שני דברים
[אצל עבד] ע' ואצל מצורע רגל רגל לא מפני אינו
[מופנה] ועומד לדרוש בו שני דברים אצל מצורע
[ואצל] היבם וכיון שאינו מופנה לדרוש בו שני
[ד]ברים מאי פירכא איכא למיפרך מה למצורע
שכן טעון עץ ארז ואזוב ושני תולעת וכל מקום
שאמרו חכמ' מפנה או לא מפנה כך פירושו מפנה
ועומד הוא להכניס בו כלום או לא ובלשון
ערביה בית הדא פארג הוא ליס פיה שי

מצות חליצה רבינו סעדיה

ד', א'

וששׁ שני הדברים המתירי[ן כבר]
ידועין כי הן החליצה והרקיקה אבל [אין רקיקה]
מעכבת אלא מה הם המתירין הא[ך דגבי]
ביצה שאמ חכמ' כל דבר שיש ל[ו מתירין אפילו]
באלף לא בַטִיל וזאת תשוב[תנו]

18. בית וכו.] הבית הזה פנוי אין בו דבר. ערביה.] הה' קצת בספק ואולי צריך לקרות ערבית.

19. מצות חליצה.] פרק י"ב דיבמות, והסופר רשם שהתשובה על הסוגיא ב' דברים המתירין שבפרק זה היא לר' סעדיה, ועין ההערה לה', א' שורה ה'.

1. וששׁ'.] יבמות ק"ד, ב'–ק"ה, א'.

4. חכמ'.] ביצה ג' ב' ובהרבה מקומות בש"ס.

ב׳, א׳

IV ושש׳ ישר׳ משומד ש[נפלה לפניו יבמה מהו]
היכא דאיכא תרי אחי ואישתמד [חד]
ובתר הכין נסיב אידך ושכיב [ונפלה]
לה קמי משומד מי בעיא חליצה [או לא]
הכין חזינא דבדאיכא תרי אחי [חד משומד וחד]
ישר׳ או נסיב ההוא ישר׳ מקמי דאש[תמד]
כדשכיב ישר׳ מחייבא חליצה מי [דאמרינן]
נישואין הראשונים מפילין ולא [אמרינן מיתה מפלת]
ואו אשתמד חד מניהו מן קמי דל[יסיב]
ישר׳ חבריה ושכיב בלא זרעא פטור[ה מיבום]
מן משומד ולא צריכא איבומי דקימ׳ ל[ן]
דאין מיתה מפלת אלא ניש׳ הרא׳ מפיל[ין הילכך]
נסיב ראובן איתתא ד[הוי]א לשמעון [ואית]
לה רימזא מן אוריתא דכת׳ ואיש אשר יק[ח את אשת]
אחיו נדה היא ופירשו חכמ׳ הרי היא לך כנ[דה]
מה נדה יש לה היתר אף אשת אחיו יש לה הית׳
והכא דנסב בר ישר׳ איתתא ולאחר כן אישתמד
חבריה דאו שכיב בלא זרעא מחיבא למחלץ

1. משומד.] דעות שונות להראשונים בענין זה, עין הפתיחה.

6. או.]=אי. דאשתמד.] האח השני, ואולי צריך להשלים, אחוהי.

8. נישואין.] יבמות י״ג, א׳; וכיון שהיה ישראל בשעת נשואי אחיו היא זקוקה לו מאותה שעה.

12. דאין.] לרווחא דמלתא כתב כן, ובאמת גם אם נאמר מיתה מפלת אין זקוקה היא אם כבר נשתמד האח קודם נישואיה אלא בשחזר בתשובה קודם מיתת בעלה, עין באור זרוע סימן תר״ה.

13. דהויא.] הו׳ בספק.

14. דכת׳.] ויקרא כ׳, כ״א.

15. ופירשו.] יבמות נ״ד, ב׳: מה נדה אע״פ שיש לה היתר לאחר מכאן בשעת איסורא בכרת אשת אח נמי אע״פ שיש לה היתר לאחר מכאן בחיי בעלה בכרת. ואין מן הצרך להעיר את הקורא שהגאון הסיב מאמר התלמוד לדבר אחר שלא כוונו בו כלל.

18. דאו.] שאם מת בלי זרע חייב לחלוץ לה, כמו שנאמר לעיל, אבל אם גרשה ואח״כ חזרה וכבר נשתמד אחיו בכעין זה אינה צריכה חליצה.

לה מההוא משומד או גרשה בר ישר' והנפקה
מן ביתיה כדאשתמד חבריה ולבתר כן
קדשה

ב', ב'

[ומת כך ראינו] דבכעין [זה] איפטרת
[לה] מ[משומד ואינה] צריכה לחליצה דנישואין
[הראשונים כד]לית להו ודאמי כמאן דנסיב
[איתתא] אחריתי לאחר שנשתמד אחיו
[ואין קורין בו כי יש]בו אחים יחדו שיש להם אחוה
[בשעת נש]ואין וכך מנהג במקומנו שכשנופלת
[יבמה לפני מ]שומד משאלין עליהם אם יאמרו
[שבעת שנשאת] ישר' היה ואחר כך נשתמד
[היא צרי]כה חליצה ואם יאמרו נשתמד זה
[קודם ש]נשא אחיו או שיגרשה לאחר שנשתמד
[והחז]ירה פוטרין אנו אותה מן החליצה
[ומותר]ת היא שנישואין הראשונים
[מפילי]ן: ושש' כצד אשת אחיו שלא היה בעולמו
[וכו' אמ'] רב נחמן מאן דתאני ראשונה לא משתבש
וכולה כאיזצד לנפילה וכצד
לנישואין כך ראינו דקתני
במתניתין תרי בא[בי] כיצד אשת אחיו שלא היה
בעולמו שני אחין ומת אחד מהם ונולד להן
אח ואחר כך יבם השני את אשת אחיו ומת
הראשונה יוצאת משום

1. דבכעין.] נראה שחסר זה אחר דבכעין, אבל הקריאה בספק.

5. כי.] דברים כ"ה, ה'. אחוה.] ביבמות י"ז, ב' דרשו, שהיתה להם ישיבה אחת בעולם פרט לאשת אחיו שלא היה בעולמו, והגאון דורש שיש להם אחוה, שישבו כאחים ולא כנכרים ומשומד הרי הוא כנכרי, ולפי דרשת הגמרא הכל הולך אחר המיתה ולא הנשואין ולפי דברי הגאון הכל הולך אחר הנשואין; עין הפתיחה.

6. במקומנו.] אפשר שכוון למנהג ישיבת מחסיא, עין הפתיחה.

13. ושש'.] יבמות י"ז, א'–ב', משנה וגמרא.

א׳, א׳

לבעץ אלגאונים [ושש׳]

I האשה שהלך בעלה וצרתה [למה״ים ובאו וכו׳ שמא]
מבע׳ כו׳ היתה לה חמות [אינה חוששת יצתה]
מלאה חוששת האי חמות[ה ח]מות[ה מ]מ[ש או אינה]
ממש אשת ח[מ]יה כך ראינו שחמ[ותה ממש ואין לה בנים]
ולא מעוברת וכך פירושה האשה [שהלך בעלה וצרתה]
למהים והיא בכַּן ואמרו לה מת בעליך [והיה לה]
חמות ואבי בעלה כן אינה חוששת ומה [טעם]
שאם יולדת חמותה כן הרי צרתה זקוק[ה]
ועומדת היא ותינשא לאיש ואינה חושש[ת שהיא]
תוזקק ליבם שהרי צרתה זקוקה ועומ[דת היא]
אין לה חמות ויש לבעלה אח בכן אף על פי [שיצאתה]
צרתה מליאה שהיא מעוברת חושש[ת ולא]
תנשא ולא תתארס לבעל עד שתדע[שמא מעוברת]
ויולדת היא צרתה ראשה דמתניתין שא[ין לו]
אח ויש לו אב ואם ואינה חוששת שאם תל[ד]
חמותה הרי צרתה זקוקה ועומדת ליבום [והיא]
עומדת ונישאת לאחר ואינה חוששת סופה
בשאין לה חמות ויש לבעלה אח בכאן אע״פ
שיצרה צרתה מלאה שהיא מעוברת חוששת
ולמה חוששת שמא מת עוּבָרָה

1. האשה.] יבמות ראש פרק ט״ז, עין שם קי״ט, א׳ במשנה ובגמרא. למהי״ם.]=למדינת הים עין שורה ו׳.

4. אשת.]=אלא אשת.

7. כן.] במקום הבעל בנגוד לבכאן בשורה ו׳, מקום האשה ועין הפתיחה על הפרוש הזר והקשה של הגאון.

9. ותינשא.] האישה מותרת להנשא ואינה חוששת שיְבָמָהּ רוצה ליבם אותה.

13. שתדע.] הד׳ בספק והשלמתי על פי דברי המשנה ושם רק, שמא מעוברת והגאון מוסיף, ויולדת, ובודאי שכן הוא שכל זמן שלא ילדה צרתה אסורה להנשא שאפשר שתפיל.

14. ראשה.] לא ראש המשנה, האשה שהלך בעלה וצרתה וכו׳, אלא רישא דסיפא, היתה לה חמות וסיפא היא, יצאה מלאה, עיין הפתיחה.

19. שיצרה.] צ״ל שיצאה.

א׳, ב׳

[ולכן אמר שהיא צרי]כה להמתן שתדע [אם מעוברת ה]יא או צרתה לאחר מיתת [בעלה] [ואינה זקוקה לחלי]צה דחמות ודאי אם בעלה [היא] וששׁ׳ ודילמ׳ כמצורה בעלמא שכיב [מהו כ]מצורה כך פירושו אחד ממיני חגבים [הנקרו]ת כמצי ששמן בלשון ערבית גראד [והוא] ממין חגב וקאמרינן ודילמ׳ כמצורה בעלמא [ש]כיב להו אסיקו ליה פל׳ בן פל׳ דקאמרי הכין [כך וכך ר]בנן הוה איכא התם כך וכך וכו׳ [וששאל]תם האשה שבאתה [לפני] רבה ואמרה לו [מת] בעלי ברעב ובעי למ[בדקה] ואמ׳ לה יפה [עשית] שהצלתה את עצ[מיך מן הרעב] באותה [מ]ע[ט נשמה] שהיתה עולה ויורדת בו הוא חויה [אמרה] לומר נמי יודע שכמות זה אינה חויה אף על פי כן אסר את אשתו ולא התירה שאנו אומרין אמ׳ רבא רעבון גרוע ממלחמה דאילו מלחמה כי אמרה מת במלחמה לא מהימנא מת על מטתו לא מהימנא עד דאמרה מת וקברתיו הולכך פיר׳ נפפיתא מעט נשמה שיש בו שעולה ויורדת בו נפפיתא שמָה

מהימנא ואלו רעבון לא

2. היא.] עיין משנה וגמרא יבמות מ״א, א׳ וב׳.

4. כמצורה.] יבמות קכ״א, ב׳ ולפנינו הגרסא קמצא.

6. הנקרות] ר׳ וו׳ בספק, ועל פי חקי הלשון צ״ל הנקרים אבל הראשונים לפעמים אין מדקדקים להבדיל בין זכר לנקיבה. גראד.] חגבים בעברית.

9. כך וכך.] לפנינו כן וכן וכגרסת הגאון היא גם גרסת הרב המאירי בחדושיו למקום זה.

10. וששאלתם.] יבמות קי״ד בסוף הדף, ולפנינו שם רבא ולא רבה.

13. חויה.] כך בכ״י וצריך לנקד חוָיָה וכן בשורה שלאחרי זו.

15. אף.] הלשון קשה קצת והיה לו לאמור, ומשום הכא, או משום כן.

19. הולכך.]=הילכך, אבל הלשון מגמגם. נפפיתא.] עיין בהפתיחה.

לא נמצאה תשובת ר' יהודאי וה' מיללער בהמפתח ס"ט, הערה כ"ו מיחס לו התשובה סימן נ"ג בש"ץ ח', א' על פי כי"ה, אבל לפנינו נאמרה על שם ר' הילאי וזה נראה עיקר שהרי לא נמצא שם דבר על אשת מומר שהרב בעהע"ט מביאה מאותה תשובה עצמה של ר' יהודאי. וכן אין מקום למה שכתב שם קצ"א הערה ס"ו שהתשובה בש"ץ ד', ב' המחמרת בזקוקי מומר היא לר' שרירא שכן הוא מהמחמירים כאשר ראינו למעלה, אולם גם ר' חנוך בר' משה שנתיחסה לו תשובה זו בדפוס הוא מהמחמירים כאשר נאמר בפרוש בתשובתו בגמו"מ סימן קפ"ב ואם כן חלוף שמות זה למה הוא. ובעקר הדבר עוד ספק גדול הוא אם ר' שרירא הוא מן המחמירים כי כבר העירו הב"י והב"ח לטור אהע"ז קנ"ז שלפי נוסח דבריו בעיטור ובמרדכי אפשר שלא אמר אלא במומר שנשתמד אחר נשואי אחיו וכמו שפרשתי לעיל דברי ה"ג ורק בעל הטורים שם אומר שר' שרירא ור' יהודאי חולקים, ולא אאמין שהיו לפניו תשובות גאונים אלה אלא שהעתיק דבריהם מספר העטור ופרשם לפי דעתו. אבל עיין תשובת ר' שרירא ובנו ר' האי בפרדס כ"ה, ב' ושם לפי הנראה הוא בשנשתמד קודם ופסקו שצריכה חליצה, והגאון שמחמיר בזה בודאי הוא ר' פלטוי, עיין תשובתו בש"ץ נ' ששם נאמר בפרוש שהצריך חליצה לאשה שנתארסה לאיש שאחיו היה מומר. ודעתי נוטה שבהלכה זו נחלקו ב' הישיבות, חכמי סורא המתירים וחכמי פומבדיתא האוסרים, ולכן ר' פלטוי ר' שרירא–כפי אשר פרש דבריו הטור ולפי התשובה ממנו ומבנו בפרדס–וחכמי איספמיא בזמן בנו ר' האי, כר' חנוך ור' יוסף בן אביתור שהשפעת ישיבת פומבדיתא היתה גדולה עליהם מצריכים חליצה ממומר. והבסיס להשערתי זו הוא שר' יוסף בן אביתור בתשובתו בש"ץ ד', ב' סימן כ"ט אומר בפרוש, ושגרו ממתיבתא הקדושה דצריכה חליצה, ולעומת זה הרב בעל או"ז, סימן תר"ה מעיד שכבר נשאלה שאלה זו לפני ישיבת מחסיא והשיבו שאין צריכה חליצה ממומר שנשתמד קודם נשואי אחיו וכן השיב ר' נחשון גאון. ולפי זה התשובה שלפנינו בהקטע היא לגאון מחסיא, ואולי לר' נחשון, ועל הנגוד שבין הישיבות מרומז לפנינו ב', ב', ו' שנאמר שם, וכך מנהג במקומנו, רצונו לומר בישיבתנו, ישיבת סורא. וראוי לשום לב על דעת חכמי סורא בענין ירושת מומר שפסקו דאין יורש אביו ונחלקו עליהם חכמי פומבדיתא, עיין דברי ר' צדוק ור' נטרונאי, בג"ל ובגמו"מ סימן י"א ובהמקומות שהעיר עליהם המו"ל ולמעלה עמוד קכ"ב. וכנראה הלכו ב' הישיבות בשיטתן, שלפי דעת חכמי סורא מומר אינו לא „אח" ולא „בן" וחכמי פומבדיתא סוברים שכיון שהורתו ולידתו בקדושה הרי הוא כישראל גמור לכל דבריו.

ז') תשובה זו נתיחסה בהקטע לר' סעדיה וכן לשונה וסגנונה מעידים על זה שכן דרכו של הגאון להסביר דברי התלמוד על פי חקי ההגיון והשכל הישר ובתשובתו הוא אומר שלכן התירו תערובות שלא יהיו מוקש לעם, אבל בדבר המתירין אין כאן מוקש ולכן אינן בטלין.

ח') גרסת הגאון ביבמות צ"ז, ב' שונה מגרסת הספרים ומגרסת רש"י ובעל הערוך שאינו גורס לא, ליפול בכו, כבספרים ולא ליפול לכו כברש"י ובערוך

ערך דל ג׳ ולכן גם פרושו להמשל שם דלאי דדלי וכו׳ שונה מפרוש רש״י ומפרוש הערוך. ומכל מקום גם פרושו קשה, ולי אין ספק שהעיקר כגרסת הגאון אלא שדולא כאן הו כמו דוללא, חוט, בחולין ס׳, א׳ שכן חבירו „סתר״ מעיד עליו ודולא סתר כאן הוא כמו סתר דוללא שם; וכך תרגום המשל: אתם האורגים שמארגים החוטים סתרו האריגה החזקה, (ועל פתר במשמע זה, עיין פתרא בסורית ופתורא או פתירי בנדה כ׳, א׳) ובהרבה לשונות משמשים בבטוים כאלה במשמע, חידה.

י׳) התשובה הזאת היא האחת בהקטע שנמצאה גם בקובצים אחרים של שו״ת הגאונים, עין ש״ץ כ׳, א׳ סימן כ״ז ושם היא מיוחסת לר׳ נטרונאי, עין בראש הפתיחה.

י״א) התשובה האחרונה שהיא תשובת ר׳ חנניה גאון על חליצת קטן וקטנה– סוף התשובה חסר ולכן לא נדע דעתו בענין חליצת קטנה–שוות בדבר אחד להתשובה הראשונה והוא בקושי דבריהן, ובשתיהן הגורם הגדול לזה הוא לקוי של הקטע בהדף הראשון והאחרון. כפי אשר נראה לי מהמשא ומתן של הגאון, דעתו היא שאף שאין הלכה כר׳ מאיר בקטן שחלץ שכבר אמרו ביבמות ק״ד, ב׳ אמר רב יהודה אמר שמואל–כך הוא גם כן גרסת בה״ג נ׳, ד׳ והוצאת הילדעסהיימער רמ״ח וכן בתוספות יבמות צ״ו, א׳ ולפנינו, רב–אבל חכמים אומ׳ אין חליצת קטן כלום, מכל מקום משום גזירה אסורה לו ולאחים, שמא יאמרו אדם מותר בחליצתו או בחליצת אחיו שלא ידעו שקטן היה. והמעיין בהסוגיא שם ביבמות יראה שאי אפשר להעמיס דעה זו בדברי האמוראים שמראים בפרוש שר׳ מאיר וחכמים נחלקו בהלכה למעשה, ולא שר׳ מאיר עושה חליצת קטן כמאמר וחכמים עשאו אותה כחליצה פסולה ושניהם שוים לדינא וכן לא מצאתי אפילו אחד בין הראשונים שיסכים לדעה זו וכולם כאחד פוסקים סתם שאין חליצת קטן כלום ולא שהיא כחליצה פסולה. ראה זה מצאתי בה״ג נ״א, בראש הדף ובהוצאת הילדעסהיימער רמ״ט קטן שחלץ ליבמתו צריכה חליצה מן האחין או לכשיגדיל חולץ לה חליצה אחרת ובודאי גם דעתו שאסורה לו ולאחים ולכן הוא אומר שהוא או האחים חולצין אבל לא מיבמין ואף שהוא פוסק כחכמים דר׳ מאיר, עין שם נ׳, ד׳ והוצאת הילדעסהיימער רמ״ח. ובמה שנוגע לחליצת קטנה קשה להחליט בברור דעתו של הגאון, שהחלק של התשובה על חליצת קטנה חסר לפנינו אבל ממה שנאמר בסוף התשובה, וכן קטנה נמי, נראה שהוא גורס במשנה יבמות ק״ד, ב׳ ואם לא חלצה חליצתה פסולה ולא כמו שגרסו הרבה מהראשונים, כשרה, עין תשובת ר׳ משולם בג״ק סימן קמ״ג, גמו״מ רי״ט וחדושי הרא״ש והמאירי ליבמות שם.

יג

אחת עשרה תשובות לגאונים בעניני יבום וחליצה ומהן לר' סעדיה ולר' חנניה.

קונטרוס בן ו' דפים תכופים והכתב כתב רבני–ספרדי, מסמן T.–S. 8 G. 4 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג. הנייר והכתב שניהם במצב רע עד למאוד ובכל זאת אקוה שעלתה בידי להשלים כמעט כל מה שחסר ורק המחצה השנית של הו' שורות הראשונות של הדף האחרון נשארו פרוצות. כל התשובות שבהקטע ומספרן י"א הן בעניני יבום וחליצה אולם לא נאמרו הלכה למעשה אלא פרושים הן על מקומות ביבמות שנתקשו בהם השואלים, חוץ מתשובה ד' שהיא פסק הגאון על זקוקה למשומד. בראש הקטע נרשם, לבעץ אלגאונים, בעברית: לקצת גאונים, וכפי הנראה כבר נעלמו שמותיהם מהסופר חוץ מתשובה ז' שנאמרה על שם ר' סעדיה והתשובה האחרונה על שם ר' חנניה הוא אבי ר' שרירא גאון פומבדיתא. וכאשר כל אלה התשובות חדשות הן אי אפשר לברר שמות מחבריהם, יוצאת מן הכלל היא תשובה י' שנמצאה גם כן בשערי צדק ד', א' סימן כ"ז ונתיחסה שם לר' נטרונאי–התבות רב נטרונאי בסוף סימן כ"ו שייכות לראש סימן כ"ז–ומכל מקום מידי ספק לא יצא שבקובץ זה הרבה ערבובים ושבושים גדולים במה שנוגע לשמות הגאונים.

א') התשובה הראשונה היא היותר קשה שבקטע זה וכל עמלי לעמוד על דברי הגאון בפרוש המשנה דראש פרק ט"ז דיבמות לשוא היה. ברור שלדעתו, יצאת מלאה, מוסב לצרתה ולא לחמותה ולא כמו שמפרשים כל הראשונים שעל חמותה נאמר זה, עין רש"י וחדושי הרמב"ן הרשב"א הריטב"א והמאירי לסוגיא זו וברמב"ם סוף פ"ג דהלכות יבום. ופרוש זה הוא נגד דברי הירושלמי שאמרו שם בביאור מחלוקת ר' יהושע וחכמים, שלחכמים הוא ספק אחד ספק זכר ספק נקבה ולכן חוששין להחמיר ולר"י ב' ספקות ספק זכר או נקיבה וספק בן קיימא או לא, ואם כן מחלקותם ביצאה חמותה מלאה ולא צרתה. וכבר ידענו שהגאונים לא השתמשו הרבה בהירושלמי ואפשר שהגאון הזה לא היה לפניו פרוש הירושלמי לסוגיא זו או שלא חש לו ואפשר שנראה לו שהבבלי חולק עליו. ובאמת דברי התלמוד שלנו, סיפא דאיסור לאו לא חששו מראים שפרשו יצתה מליאה על צרתה שאם לא כן למה חששו חכמים וכבר נתקשו הראשונים בזה לפי פרושם שעל חמותה נאמרו, עין בחדושי הרמב"ן. אבל מה שקשה לי בדברי הגאון הוא, שלפי פרושו, עקר החלוק שבין הרישא להסיפא הוא, שאם החמות והצרה במקום אחד אינה חוששת שגם אם נאמר, שניתן לה יבם הרי צרתה שם והיא, הצרה, תינשא לו או תחלוץ ותפטר אותה ובשהיבם

כאן והצרה במקום אחר חיישינן שמא תתעבר. ופרוש זה לא בלבד שהוא נגד פשוטן של דברי המשנה, שהרי היא אומרת „אינה חוששת" ומותרת להנשא מיד ולפי פרוש הגאון רק לאחר שהמתינה בכדי שיגדיל וישא צרתה, אלא נגד דברי התלמוד שפרשו המשנה בדרך אחר לגמרי, עין שם כל הסוגיא.

ב׳) גרסת הגאון „כמצירא" ביבמות קכ"א, ב׳ היא חדשה לגמרי אבל אין ספק שכמצירא וקמצא אינן רק תמונות שונות של שם אחד וכבר מצינו השמות עצמיים, קמצא וקמצר, ואין בין כמצירא וקמצר אלא שינוי כתיב בלבד.

ג׳) פרוש הגאון על נפפיתא ראוי לתשומת לב, וכאשר נראה לי יש קרוב בין מלה זו לאופיתא בבראשית ר׳ י"ד, ט׳ שלשניהם משמע אחד והוא „נשימה" וקשה להאמין שמקרה הוא שהגאון משמש כאן בהבטוי, עולה ויורדת, שנשתמשו בו שם במדרש באותו מאמר עצמו שנזכר אופיתא. ועין מה שהעיר ה׳ זימאנזען בהירחון לחכמת ישראל מ"ה, שס"א על אופיתא או האופיתא ובודאי יפה כוון באמרו שהיא היא המלה הוּפָא, נשימה, בסורית אבל שרשה עוד לא נתברר ולפי פרוש הגאון לנפפיתא נראה שהוף הוא כמו נוף; השוה המם ונמם בעברית.

ד׳) שתי הלכות גדולות קבועות בתשובה זו והן, שיבם שנשתמד קודם נשואי אחיו אין זוקק אלמנתו אבל אם נשתמד לאחרי כן זוקקה לחליצה. הראשון שנשא ונתן בהלכות אלו הוא בעל ה"ג שבסוף הלכות יבמות וכן בהלכות קטנות הנדפסות בגנזי קדם ב׳, כ"ז (והמו"ל לא כוון יפה בהערתו שם ודבריו צריכים תקון על פי מה שכתבתי) כתב, שומרת יבם דנפלה קמי מומר לא משתרייא לעלמא עד דחליץ לה דהא בקדושתיה–קאי, כך לנכון בהוצאת הילדעסהיימער סוף עמוד רנ"א–דקיימא לן דאי מקדיש תפסין ליה קדושי. ודברי בה"ג סתומים ואפשר לפרשם בב׳ דרכים הדרך הא׳, שבין אם נשתמד קודם נשואי אחיו ובין לאחר מכאן שזקוקה לחליצה והדרך הב׳ שרק בשנשתמד לאחר נשואין היא זקוקה והוא בא להוציא מדעה משובשת של אלו שחשבו שמומר הוא כגוי לכל דבריו. ועין תשובת ר׳ סעדיה בש"ץ ח׳, נ"ד שהאריך לבאר דין מומר להוציא מדעת הטועים שחשבו שמומר שבא על אשת איש, בנו אינו ממזר, שגוי ועבד הבא על בת ישראל הוולד כשר והוא אומר שאם היתה הורתו ולידתו בקדושה קדושיו קדושין וגיטו גט וחליצתו חליצה. ונראה שהדרך הב׳ בפרוש דברי בה"ג הוא הדרך האמתי, שהרב בעל העטור בסוף גט חליצה מביא דעת ר׳ יהודאי שאם נשתמד קודם נשואי אחיו אינה צריכה חליצה, וקשה לאמור שדברי ה"ג הן נגד דעת הגאון הזה, שאף אם נאמר שהוא לא חברן–עין מה שכתבתי בזה בגעאניקא א׳, צ"ט וכו׳–אין להטיל ספק בדבר שהן מבית מדרשו ובודאי לא היו נמנעים תלמידיו מלהביא דעתו. וקשה לאמר שבעל העיטור כוון לר׳ יהודאי גאון פומבדיתא ולא לר׳ יהודאי גאון סורא, שכבר ידוע שר׳ יהודאי סתם אצל הראשונים הוא ר׳ יהודאי „בעל הלכות גדולות" ועוד דוחק גדול הוא לאמור שר׳ יהודאי גאון פומבדיתא הוא מהמקילים בחליצת מומר שהרי נכדו ר׳ שרירא, כפי אשר מובא בשמו בעיטור שם, הוא מהמחמירים מבלי לרמז בתשובתו על דעת זקנו, ולכן העיקר כמו שכתבתי. ודע שבקובצי שו"ת הגאונים שלפנינו

אחד לץ רע ובליעל גנב נואף כך אומ׳ [בני] אדם פלאן משהור באלפסק ובאלרדא וכך פותרים חכמים אז הקב״ה לעתיד לבוא ישתהר אסמה פי אלעאלם [וישת]הר תוחידה ויבטל כל מן דונה. וְרְאָיָה לדבריהם . . . . . . .רא ולא היית כזונה לקלס אתנן ופתרונו . . . . מתברגה משתהרה בכראהא והאומר׳ . . . . .אומ׳ שיתקלס הוא בלשון ערבי . . . . . חרפה לגוים וק]לסה לכל הארצות לעג וקלס [לסביבותינו. . . . . מרו כך ראינו כשיעמוד [החזן לפרוס על שמע הוא] מתחיל ואומ׳ יתגדל

א׳, ב׳

[בחייכו]ן וביומיכון וב[חיי דכל בית ישראל בעגלא] ובזמן קריב וגו׳ מ[תחלה הוא מבקש מל]פני המקום להחיש בטחונו. כמו [שהבטיחנו] על יד הנביא והתגד׳ והתקדשתי ונודעתי ל[עיני] גוים רבים. ועוד וקדשתי את שמי הגדול המחולל בגוים. ובקשתינו מלפני הקב״ה שיקדש את שמו בעולם הזה שברא כרצונו ויחדש מלכותו [עלי]נו ובימינו כמה שהבטיחנו

18–19. פלאן וכו׳.] פלוני מפורסם ברשע ובנבלה.

20. ישתהר וכו׳.] יתפרסם שמו בעולם ויתפרסם יחודו ויתבטל כל דבר חוץ ממנו.

22. . .א.] נראה שצריך להשלים: מה שאמר יחזקא=יחזקאל ועוד נכר כעין קו נטוי על הא׳ לסימן הקצור, והר׳ קודם הא׳ הוא החלק הראשון של הק׳ ולא ר׳. אתנן.] יחזקאל ט״ז, ל״א.

23. מתברגה.] מתפארת ומפרסמת לכל השכר שנתן לה.

24–25. אומ׳.] נראה שכך צריך להשלים: והאומ׳ שאין מן הכבוד לאומ׳ (=לאומרו) שיתקלס הוא בלשון ערבי יעוור–יתחרף בעברית–כמו חרפה וכו׳, עין יחזקאל כ״ב, ד׳; ערבי.] הקריאה קצת בספק.

26. לסביבותינו.] תהלים מ״ד, י״ד; ונראה שלאחר תבה זו צריך להשלים: לא יפה אמרו. כך.] כן מתחיל ענין חדש, פרוש לקדיש.

3. בטחונו.] מה שהבטיח לנו; אבל הקריאה קצת בספק שהנ׳ והו׳ נערבבו ונראה כעין ט׳ ואחר זה כעין י׳. הנביא.] יחזקאל ל״ח, כ״ג.

4. וקדשתי.] שם ל״ו, כ״ג.

7. כרצונו.] לפי פשטות הלשון נראה שבדברי הגאון כרצונו מוסב לשברא אבל אפשר שתרגם לשון ארמי של הקדיש מלה במלה ואף שברור „שכרעותיה״ שבקדיש מוסב ליתגדל כמו

על ידי חוזים והיה [יי למלך] על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד [ושמו א]חד וימלך בעולמו. הוא לבדו [ויחלפו] מן [הארץ] כל אלילים וכל פסילים וכל עב[וד]ה [זר]ה [שב]ה כמה שכת׳ והאלילם. כליל יחלוף ונשגב יי לבדו ביום ההוא כשימלוך בעולמו ויהיה אחד לבדו וימלוך על כל העולם ויבושו כל עובדי פסילים וישתחוו לו כל בריות וכיון שהכל מודים לשמו וכל באי העולם מיחדים אותו ויהיו כל האומות מברכים אותו בפה אחד כמו שכתוב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וג׳ לפיכך אנחנו [אומ]רים לאחר יתגדל ויתקדש יתברך. וכיון שכל הא[ומות מב]רכין אותו ויתרומם ויתנשא על הכל ותהיה אימתו על הכל כמו שכתוב עתה אקום יאמר ייי עתה ארומם עתה אנשא. ויתהדר כמו שכ׳ מפני פחד ייי ומהדר גאונו בק׳ לערוץ הא׳ וית[פאר] כמו שכ׳ כי גאל ייי יעקב ובישראל יתפאר [וזאת תהיה] בביאת משיח כמו שכת׳ למה רגשו [גוים ולאומים יהגו] ריק יתיצבו מלכי ארץ וג׳ יתקבצו [כל אומות העולם] לעשות מלחמה עם ישראל וי[שראל בורחין לירושלם] כמו שכת׳ ואספתי את כל [הגוים אל ירושלם למלחמה] והקב״ה יתעלה זכרו [נגלה עליהם בירושלים ועושה מלחמה]

שכבר הוכיח הגר״א בההוספה לבאוריו על או״ח סימן רמ״א מהנוסח שבעל הכל המקביל לנוסח הקדיש. ועין ספרו של ה׳ דויד סולא פול על הקדיש עמוד ל״ד שכתב גם כן כזה ולא ידע שקדמו כבר הגר״א.

8. והיה.] זכריה י״ד, .ט׳.

11. שכת׳.] ישעיה ב׳, י״ח וי״ז, ולפנינו, והאלילים, מלא.

16. שכתוב.] צפניה ג׳, ט׳; לפנינו, אהפך, חסר.

20. שכתיב.] ישעיה ל״ג, י׳.

21. שכ׳.] שם ב׳, כ״א.

23. שכ׳.] שם מ״ד, כ״ג.

24. שכת׳.] תהלים ב׳, א׳.

27. שכת׳.] זכריה י״ד, ב׳.

לגנאי, וקרובה דעת זו לדעתו של אקילס הגר שבתרגומו לחבקוק א׳, י׳ הוא מתרגם יתקלס בהמלה היונית κλέος שמשמשת שתי פנים, פרסום בין לשבח בין לגנאי. ובימינו נשאו ונתנו הרבה מחכמי הלשון בהשאלה אם קלס בלשון המקרא הוא קלס שבלשון חכמים או לא, עיין לוי במלון שלו ערך קלס, ביכלער בהעתון לחכמת בני קדם של האוניוערזיטא בווין י״ז, קס״ה וכו׳, בעוואַן בספר היובל לנעלדעקע תקפ״א וכו׳, ועין גם כן המקומות שהעיר עליהם ה׳ פול בספרו על הקדיש (אנגלית) נ״ט, הערה ל״א. ומכולם נעלם שרש״י ליחזקאל ט״ז, ל״א כבר העיר בקצרה, לקלס אתנן לדבר ולהתפלל... וכן כל לשון קלס לשון דיבור פורליץ בלע״ז–בצרפתית החדשה parler–ועין גם כן מה שכתב בסוטה כ״ז בראש הדף, דומה נטענת ונדברת בפי כל.. דומה לשון קלסה ודיבור.. ואף קלסה לשון דיבור יתר הוא לפיכך הוא נהפך ללשון שבח וללשון גנאי. ויש להשוות גם כן שמוש המלה רנן שלרב משמעה לגנאי אבל בכמה מקומות–ובעלי המילונים לא זכרו זה!–גם לשבח, עיין לדוגמא מדרש משלי א׳, כ׳ בשעה שחכם יושב ועוסק בתורה הכל מרננים אחריו ואומרים אשרי לזה שזכה וכו׳, וכאן מרננים אחריו לשבח וכן באליהו ר׳ י״ז, פ״ה כשהיו ישראל במדבר לא שינו שמם ולשונם והיו מלאכי השרת מרננים אחריהם ואומרים כו׳ ולעומת זה בספרי דברים י״ג, אין כל ישיבה... עד שיהיו הבריות מרננים אחריו ואומרים מה ראה איש פלוני לישב וכו׳ וכאן מרננים אחריו לגנאי. וה׳ בעוואן במקום הנ״ל העיר על אַהַל בסורית שמשמעו חרף ובִזָה ושרשו הלל אבל כפי אשר נראה לי אהל במשמע זה הוא כאַהַל, נהג בו מנהג חולין ובזיון. גם לא צדק במה שאמר שם כי אי אפשר לומר שקלס בלשון חכמים הוא מן καλῶs, טוב ויפה, ביונית שלא מצינו בלשונות בני ארם המלה קלוס וטעה בזה, עין שבת ק״ח, א׳ בסוף העמוד: קאלוס ושם בפרוש ר׳ חננאל פרשו כהוגן, פ׳ קאלוס בלשון יון טוב.

הפרוש של הגאון על הקדיש, שנתקן על העתיד כשימלוך הקב״ה בעולמו וישתחוו לו כל הבריות, קרוב מאוד בסגנונו ובתכנו לדברי ר׳ האי כפי אשר מובא ממנו בשבה״ל תפלה ח׳ ולכן יחסתי ב׳ תשובות שבהקטע להגאון הזה. האומנם מדברי בעל שבה״ל נראה שלדעת ר׳ האי גאון יתקלס הוא כמו, יזדיין, מן קולסא, כובע נחושת של בעלי מלחמה, אבל הרגיל בסגנונו של מחבר זה ידע שכך הוא דרכו להרכיב דברי עצמו עם דברי אחרים או דברי מחברים שונים, עין לדוגמא מה שהערותי לעיל עמוד ח׳, ב׳ וכן הפרוש הזה ליתקלס אינו לר׳ האי כלל אלא ממקום אחר בא לו לבעל שבה״ל ונתנו בסוף דברי הגאון. וכמעט אי אפשר להאמין כלל שמפי הגאון יצא „פרוש על דרך הדרוש״ כעין זה, ונראה שבעל שבה״ל או אחד מחכמי צרפת ואשכנז שבספרו השתמש כאן הרב הזה לא עמדו על פרוש הגאון ליתקלס כאשר הלשון הערבי היה זר להם ולכן השמיטו דבריו על השתוות שמוש „קלס״ לשמוש „שהר״ בערבי ופרשו מה שפרשו.

א׳, א׳

[תש]בחות וזה

I עשר תשבחות.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏ אחרונות מן ברכת רצה ומודים וש.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏.‏‏ לם עשר תושבחות ואסור לשנות ממטב[ע ש]טבעו חכמים בתפילה

II וששאלתם שיש חזנים מקצת[ם] אומ׳ ויתקלס ומקצתם אין אומרין כך ראינו שיתקלס בלשון תלמוד [הוא משמש] בלשון שבח ובלשון מקרא הוא [שבח וגנ]אי ובין בלשון מקרא ובין בלשון תלמוד צ[ריך לא]מרו וכל שאינו אומ[ר] ויתקלס טועה הוא וכ[אשר א]מרנו ש]קלס לשון שב[ח] הוא כך הוא פתרונו [שמשהור וא]שתהר ולשון שהרה משמש שני לשונות כשיהיה אדם [נודע בעירו] או בדורו בגבורה או בגדולה או בתורה או בעשר או בְעֵצה או בבינה כך אומ׳ בלשון ערבי פלאן משהור קד אשתהר פי קומה או פי בלדה או פי עקלה או פי אסבאבה או פי קדמה או פי סבו[ה] והוא משמש לשון גבורה וכשיהיה בבני אדם

3. וש... לם.] נראה שצריך להשלים כך: ושים שלום הרי בין כולם; עין הפתיחה.

4. ואסור.] עין ברכות מ׳, ב׳ כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו, ואף שלענין ברהמ״ז נאמרה הלכה זו לא נמנעו הגאונים והראשונים להשתמש בה גם לענין נוסחי תפלות, עין לדוגמא פרקוי בן באבוי בהצופה הצרפתי חלק ע׳, קכ״ט.

6. ויתקלס.] עין הפתיחה.

8. ובין בלשון מקרא.] פירוש, בין לפי שמוש לשון המקרא ובין לפי שמוש לשון התלומד צריך לאמרו.

10. וכאשר.] הקריאה בספק ואפשר שהאות אחר הו׳ הוא מ׳ ולא כ׳ וצריך להשלים: ומה שאמרנו.

11. משהור.] מפורסם. אשתהר.] נתפרסם.

12. שהרה.] פרסום.

15–16. פלאן וכו׳.] פלוני מפורסם; כבר נתפרסם בין בני משפחתו או ארצו בבינה שלו או בנימוס דרכיו או בגדלותו או בעָשרו; סב בסוף שורה ט״ז הוא במקום צב, שָפַע נכסים בעברית והערני על זה ידידי דוקטור ר׳ שאול ניטעלזאהן.

17. גבורה.] כך בכ״י וקשה להגיה, גדולה.

מתְעלים אלנטאח פארי סובין אפרע משל הו כך אמרו חכ' מי שיש לו מלוה על חברו ועני הו לא יאמר מלוה איני נפרע עד שיתן לי כל הלואתי אלא אם מוצא סובין [ואפרע] ממנו מעותיו מעט מעט ופַאּרֵי סובין שמן [בלשון חכמים]

ב', ב'

יש ברירה ואין ברירה כך אמרו חכ' ראובן ושמעון יש להן חצר בשותפות ואינה חלוקה ואין ידוע חלקו של אחד ואחד והידרן עצמן בנדר שאין אחד מהן משתמש בחילקו של חבירו ואין נותנין זה מזה וחכ' [או]מ' כיון שאין ידוע חלק של כל אחד ואחד שניהם אסורין ליכנס לחצר מפני שנמצא כל אחד ואחד משתמש בחלק חבירו ואין ברירה ר' אליעזר בן יעקב או' יש ברירה ואף על פי שלא חלקה כמי שחלקה דמי ויש ברירה ר' אליעזר בן יעקב אומ' יש ברירה כאיזה צד הוא ששנינו המדלה מים ואמ' לחבירו הנח לי ואני אדלה חָיב מי שיניחנו משתמש ר' אליעזר בן יעקב אומ' מי שימסו שימסור לו דלי מאי פליגי תנא קמא סבר יש ברירה כיון שמניחו והולך זה ברור לו הדבר וידוע שמסר לו הדלי ונתחיב בו השני ר' אליעזר בן יעקב סבר אין ברירה

12. מתְעלים אלנטאח.] בעברית, מלומד לנגוח. פארי.] ב"ק מ"ו, ב'. חכ'.] חכמים ולפנינו, דאמרי אינשי אבל כאשר המשל הזה מובא בתלמוד נוכל לומר עליו שהוא משל שמשלו חכמים.

1. אמרו.] ב"ק נ"א, ב'

3. והידרן.] צ"ל והידרו.

4. נותנין.] נראה שצ"ל נהנין.

9. יש.] נראה שצ"ל אין שהרי לפי גרסת הגאון במדלה מים ר' אליעזר סובר אין ברירה, ועין הפתיחה.

10. חיב.] לפנינו פטור, פרוש הראשון, פטור וחיב לגרסת הגאון הוא השני ואין בין זה לזה אלא חלוף לשון בלבד.

11. מי שיניחנו.] לפנינו כיון שהניחו. מי שימסור.] לפנינו משימסור.

יב

שתי תשובות על קדיש לר׳ האי.

דף אחד קרוע ובלוי והכתב כתב עתיק מאוד מסומן T.–S. 12 828 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

הקטע הזה מכיל ב׳ תשובות על קדיש וחבל שמהתשובה הראשונה לא נשארה אלא ג׳ שורות חסירות וגם השניה חסרה בסוף ומה שנשאר ממנה לקוי בהרבה מקומות. בהתשובה הראשונה מעיר הגאון שי׳ תשבחות שבקדיש הן נגד י׳ ברכות שבתפלה אבל כאשר עקרה של תשובה זו חסר קשה לעמוד על דבריו שתפלה של חול היא של י״ח ברכות, של שבת של שבע ושל ראש השנה של תשע. ונראה שלדעתו י׳ ברכות יש בשמ״ע שבהן תשבחות, והשאר רק בקשות, ומלשונו משמע שג׳ אחרונות הן תשבחות, ולפי נוסח התפלה של בני בבל במודים ושים שלום בודאי יש בהן תשבחות אבל רצה בקשה היא כולה. ודע שי׳ תשבחות שבקדיש כבר נזכרו אצל הגאונים והראשונים ונמצאו להם טעמים שונים, עין שבה״ל תפלה סימן ח׳ ושם הם מנוים כך, יתגדל ויתקדש יתברך וישתבח יתפאר יתרומם יתנשא יתעלה יתהדר יתהלל אבל לפי התשובה השניה דעת הגאון היא שחייב לומר ויתקלס ואם כן מכניס זו ומוציא ויתהלל, עין שם בשבה״ל שיתהלל נהגו לאמרו במקום ויתקלס, וכן הן התשבחות בנוסח הקדיש שבסדר ר׳ עמרם. ועל אמירת ויתקלס כבר נחלקו בו הגאונים עין שם בשבה״ל ובמאמרו של ה׳ ביכלער בהצופה הצרפתי נ״ד, קצ״ד וכו׳ שהאריך בזה הרבה, ודעתו שיתקלס הוא מנהג א״י ומשם בא לישיבת סורא אבל בפומבדיתא אמרו במקומו ויתהלל, לא נראה לי שהרי ר׳ האי שכבוד ישיבתו גדול מאוד בעיניו מחזיק באמירת ויתקלס, עין שם בשבה״ל וכן מהתשובה שלפנינו נראה שאין כאן חלוק בין סורא לפומבדיתא אלא בין „קצת חזנים לקצתם" שיש שנמנעו לאמרו משום דמשתמעא לתרי אפי לשבח ולגנאי. והראיה היותר חזקה נגד דברי ביכלער היא שבנוסח הקדיש שהוציא לאור רש״ז שעכטער בספר הזכרון לר״ד קויפמאנן, חלק העברי נ״ג, לא נמצא ויתקלס ואף שברור הוא שהוא נוסח א״י שהרי נאמר בו, בחיי אדונינו אביתר הכהן. . . ובחיי רבינו שלמה. . . ובחיי רבינו צדוק, ואלו הג׳ היו הגאון, האב בית דין והשלישי בחבורה של הישיבה הגדולה שבארץ ישראל, ובנוסח שני של הקדיש שם עמוד נ״ד והוא נוסח בבל נמצא בו ויתקלס ועל כרחך שאין בזה לא חלוף מנהגים בין בני א״י ובני בבל ולא חלוף מנהגים בין חכמי סורא וחכמי פומבדיתא.

מעניינת מאוד הי׳א דעת הגאון על משמע „קלס" שמשמש בלשון המקרא לגנאי ובלשון חכמים לשבח והוא משווה אותה לשמוש המלה „שהר" שבלשון ערבי, שעקר משמעה הוא „נודע לכול" ורק מסמיכות הענין נדע אם הוא לשבח או

ולא במעשים באנו אליך כד׳ כרשים דפקנו דלתיך
לא בזכות ול׳ בצדקה בא׳ אל׳ כד׳ כר׳ דפק׳ דלתיך
לא בחסד ולא במשפט בא׳ אל׳ כעניים כאביונים דפ׳ דל׳
לא בתמות ולא ביושר בא׳ אל׳ כמכים כרכים דפ׳ דל׳
למענך אלה׳ תעשה ולא ראה עמידתינו לפ׳ דלים ורקים
למענך אלה׳ תע׳ ולא ראה צעקתינו לפניך עניים ואביונים
דלים ורקים אנחנו דפ׳ דל׳ רחם עלינו עניים ואביונים

א׳, ב׳

[אנחנו אל] תרחק ממנו. מכים ורכים אנ׳ דפ׳ דל׳
.... אתנו לפתחך [אל] תסגור דלתיך ממנו
.... דלתות שערי רחמים א׳ אל תס׳ דל׳ ממנ׳
.... שערי תשובה: א׳ .... ואל תס׳ דל׳ ממ׳ פ׳ ל׳ דל׳
שע׳ רוח והצלה: ר׳ זרע שלמא רבא בעמ[ך] יש׳ ר׳ זרע
שלמא רבא בעלמא כוליה: ר׳ זרע של׳ רבא באלפי אור
אוריתך ר׳ זרע של׳ רב׳ בתרין מתיבתא ר׳ זרע של׳
רב׳ בכל כנישתא דישראל ר׳ זרע של׳ רב׳ בהדא כנישתא
ר׳ זרע של׳ רב בכל בתי ישראל ר׳ זרע שלמ רב׳ בכל מותבי
ישראל ר׳ זרע של׳ רב׳ במלכותא ר׳ זרע שלמא דילהון
ניחא לעמך: ר׳ תהי רעוא מן קדמך דתגרן מלכו

במלמא דילהון ניחא לעמך

7. בא׳ וכו׳.] באנו אליך, כדלים כרשים דפקנו.
10. ולא.] צ״ל ולא לנו, וכן בשורה י״א.

3. א׳.] אלהינו. תס׳ ד׳.] תסגור דלתיך.
4. פ׳ ל׳ דל׳.] פתוחות–או פתיחן–ליהוין דלתיך.
5. ר׳.] רחמנא.
6. אור.] כדי להשלים השורה כתב הסופר חצי התבה הראשונה שבראש השורה שלאחריה.
9. רב.]=רבא. שלמ.]=שלמא.
10. דילהון.] זרע שלום שלהם–של בני המלכות הזאת–שעל ידי זה יהי נוח לעמך והלשון קשה קצת וכן אין בידו לתן טעם למה נכתב ה„רחמנא" עוד הפעם על הגליון.
11. דתגרן.] בקשה כעין זו, שתגרינה מלכות במלכות, זרה היא מאוד וביחוד אחר הבקשה על שלום רב במלכות ומכל מקום אין נראה להגיה, דלא תגרן, כי גם במקומות אחרים מצינו הרעיון הזה שפרוד הלבבות בין המלכויות השונות הוא טוב לישראל שלולא כן לא היה להם תקומה כלל בין הגוים.

במלכו: ר׳ ואסי קצירי עמך ישראל לחיי ר׳ פרוס על[ן ועל עמך ישראל מטללא דשלמא] ברחמך מטית שלמא

ב׳, א׳

וניקרית כפניתא ובל׳ יש׳ אלרפלקס והי מכת שלש עשרה סלעים ומנהון אתו ○ גרגותא דלו מן גלד תיר: פורא קציב רטב: הכוס ושתה שכר מן הגיגית כלי שעושין בתוכו שכר תמרים ושמו גיגית ושמו נימא הפתקה ספור צפעי כסף צורי סלע[ים של צור] שהו חמשה כספים וארבע שתותים ואיסר במשקל של[תורה] אמ׳ רב יהודה אמ׳ רב אסי כל כסף האמור בתורה כסף צורי ושל חכ׳ כסף מדיני הם וכמה הו חצי מטבע שלנו דקא אמרינן אי פלגא דזוזי הו זילא בה מילתא למשקליה וכסף צורי זה הו רושלמי ואמרינן מאי מנה צורי אמ רב אסי מ[נה] של צור זה הו משקל דינר של ישמעאלים שור האיצטדין

1. ובל׳ יש׳.] ובלשון ישמעאל. אלרפלקס.] אין בידי לפרשו כי מלה כזו לא נמצאה בלשון ערבי וגם התמונה זרה ונראה שיש כאן שבוש, אבל ברור שהגאון מפרש כאן מה שאמרו בב״ק כ״ז, ב׳ ולסנוקרת י״ג וזה מה שהוא אומר, והיא מכת י״ג סלעים, שעל מכה כזו הוא חייב לשלם י״ג סלעים.

2. ומנהון אתו.] לא איתפרש לי. גרגותא.] ב״ק כ״ז, ב׳. דלו.] בעברית, דלי שנעשה מן עור של שור.

3. תיר.] צ״ל תור, שור בעברית עיין ההערה שלפני זו. פורא.] נראה שצ״ל פודא ולפנינו פנדא, עיין שם בב״ק כ״ז, ב׳ ובהפתיחה. קציב רטב.] גזע מעץ שעודנו לח. הכוס.] אולי צ״ל הַבִּיס מן בוס וכבר מצינו במקרא מובס או הֲדָיס שמצוי בלשון חכמים. הגאון מפרש כאן המעשה משורו של רב פפא בב״ק ל״ה, א׳ עין הפתיחה.

5. נימא.] הקריאה קצת בספק וברור שצ״ל נזייא. הפתקה.] בב״ק ל״ה, א׳ במעשה של השור, ופתקיה ונראה שהגאון גרס הפתקה, וזה אפשר אבל ב׳ תבות שלאחריו אין בידי לפרשן ועיין הפתיחה. כסף.] ב״ק ל״ו, ב׳.

6. שהו.] נראה שצ״ל שהן.

8. חכ׳.] חכמים: לפנינו דבריהם, מדיני הם.] לפנינו מדינה ותו לא. הו.] הסלע המדיני, עיין שם בגמרא.

9. אי וכו׳.] לפנינו, הואיל ופלגא בזוזא הוא לא בעינא.

10. רושלמי.] צ״ל ירושלמי. ואמרינן.] בכורות מ״ט, ב׳ ושם של צורי וצ״ל כאשר הוא כאן.

11. ישמעאלים.] עין שם ר׳ אמי אומ׳ דינרא ערבא. האיצטדין.] ב״ק ל״ט, א׳.

כאשר לפנינו בספרים כי בלשון פרסי פַּאְה הוא עץ או שבט ויפה פרשו הגאון, קציב רטב, גזיר עץ לח. התקון בההערה לב׳, א׳, ה׳ שצ״ל נזייא במקום נימא נראה לי כודאי שאין ספק שהגאון מפרש נזייתא שבב״ק ל״ה א׳ והוא לדעתו גיגית שעושין בו שכר וקרוב לזה פרוש הערוך, עין בערוך השלם בערכו. ונעלם מה׳ קאהוט שם שגם בלשון סורי נזנתא, חבית גדולה, ולכן אין לסור מקבלת הראשונים בפרוש מלה זו. ואולי שהגאון גרס עייל להפתקה דנזייתא, לאוצר שהיו בו גגות של שכר וזהו מה שכותב, הפתקה ספור צפעי וב׳ מלות האחרונות נראות כמשובששות. חשבון הגאון על הסלעים, ב׳, א׳ שורה ו׳ וכו׳ קשה לעמוד עליו שתפס לשון קצרה שלא פרש לאיזה כספים כוון באמרו, שסלע צורי הוא חמשה כספים וארבע שתותים ואיסר במשקל של תורה- המלה האחרונה השלמתי על פי הסברה שהקטע נקרע כאן-שלכאורה משמע שכסף הוא דינר כמו שאמרו בב״ב קס״ה, ב׳ ולפי זה ד׳ דינרים של צורי הם חמשה וארבע שתותים ואיסר-אחד מכ״ד שבדינר-בדינר של תורה, וחשבון כזה אינו עולה יפה עם מה שאמרו בבכורות נ׳, א׳ על הערך שבין כסף צורי וסלעים דאוריתא. גם מה שאמר שכסף צורי הוא ירושלמי-הי׳ חסר בראש המלה אבל בודאי כך צ״ל-לא איתפרש לי, שלא נזכר בשום מקום בתלמוד כסף ירושלמי ומה שאמרו בב״ק צ״ז, ב׳ על מעות ירושלמיות אין ענינו כאן, ואי אפשר לומר שכסף ירושלמי הוא כסף של תורה שאם כן הוא סותר דברי עצמו. ואולי כוון למה שאמרו שם בבכורות נ׳, א׳ שהוסיפו על סלע הקודש ועשאוהו למדת סלע צורי והדבר צע״ג. ומדברי הגאון שאומר שסלע צורי הוא דינר ישמעאלים ראייה לפרוש רש״י בבכורות מ״ט, ב׳ בסוף העמוד והתוספות שם פרשו שדינר ערבי הוא חמש סלעים ופרושם נגד דברי הגאון. המשל הידוע, ממרי רשותך פארי-מנוקד פּאַרֵי וכן בלשון סורי והא׳ משמש כאן פתח ולא קמץ ונכתב מלא כדי להבדיל בין פְּרִי לפַּרֵי-אפרע פרושו לדעת הגאון, הפרע מבעל חובך מעט מעט, כגרגרי סובין הקטנים, אם אין לו לשלם חובתו. והנה אף שכך היא ההלכה, עין ב״מ, מ״ז, ב׳: האי מאן דאוזפי מאה זוזי לחבריה ופרעיה זוזא זוזא פירעון הוי, בכל זאת קשה לפרש המשל בכעין זה, שהרי בכל המקומות שמובא, עין ב״ק מ״ו, ב׳ ושם נסמן לא הובא אלא להטעם ההלכה שהמלוה מוכרח לקבל פרעון הובו בשוה כסף ואף אם השוה כסף הוא קל הערך כסובין וכן אמרו שם ז׳, א׳ ישיב לרבות שוה כסף ואפילו סובין, ואין בין פארי לסובין ולא כלום כאשר אמר הגאון בעצמו. כבר הערותי בראש הפתיחה על הקרוב שבין הקטע הזה והקטע בגעאניקא ב׳ רמ״ד וגו׳ וזה מבליט ביותר בפרוש הסוגיא דברירה בב״ק נ״א, ב׳ ששוה בשני הקטעים אלא ששם חסר הפרוש על חצר השותפין ולא נמצא אלא זה שעל המדלה מים ששוה ממש למה שלפנינו בהקטע הזה, ובשניהם טעות סופר בולטת שצ״ל כאן בשורה ט׳ ושם בשורה ד׳ אין ברירה במקום יש ברירה. ומהקטע שלפנינו אנו רואים ש„יש״ נשתרבב מהשורה שלפניה- ושם לנכון „יש״ שבהשותפין ראב״י סובר יש ברירה-וזו ראיה מוכרחת שהסופר של הכ״י שבגעאניקא היה לפניו כל מה שבהקטע הזה שלולא כן לא היה בא

לידי טעות זו. והנה כבר הערותי שם עמוד רמ"ב על פרוש הגאון, שברירה ואין ברירה בבב"ק נ"א, ב' הוא רק על דרך ההשאלה ואין בטוי זה כאן כבשאר מקומות בש"ס. וחכם אחד השיג בהירחון לחכמת ישראל נ"ה, ש"פ על פרושי בדברי הגאון וכתב שפרוש הגאון שם רמ"ח לברירה ואין ברירה בהסוגיא דלוקח יין בגטין כ"ה, א' שהוא המקור היותר חשוב להכלל ברירה במובנו המקורי והאמתי הוא פרושו להסוגיא דבב"ק. ותמה אני איך אפשר להתעקש בדבר פשוט כזה, והלא בפה מלא אומר הגאון בפרושו על הלוקח יין, דבר ברור הוא הכרה והבחנה בין זה לזה, וד' תיבות האחרונות שהן מגבילות הגדר של ברירה לכל צרכו אינן בפרושו על המדלה מים והוא אומר כאן רק, ברור הוא הדבר—בהקטע שלפנינו „לו" וזה יותר יפה—וידוע, וזהו החלוק היותר גדול בין ברירה בבב"ק לברירה בגטין ובשאר מקומות. ונראה שדברי הגאון היו לפני רבינו חננאל שכפי אשר מובא מפרושו בהרשב"א לב"ק במקומו טעם דראב"י הוא משום, כשמסר לו הדלי כאילו נסתלק הוא ממנו והעמיד הוא ברשותו והוברר הדבר משמסר לו הדלי שהבור עומד ברשותו ומשל עצמו הוא דולה, והן הן דברי הגאון בהרחבת הסברה מעט. והרשב"א שם ובפרושו לנדרים מ"ו, ב' תמה על הר"ח שפסק במדלה מים כרבנן והלא הלכה כראב"י בחצר השותפין כמו שאמרו בנדרים. אבל אין ספק שלפרוש הגאון אי אפשר לגרוס בב"ק, ואזדא לטעמיהו, שנהפוך הוא שבחצר השותפין ראב"י אית ליה ברירה ובהמדלה מים לית ליה כאשר כבר הערותי בגעאניקא רמ"ב. וכותב המאמר בהירחון שער שהגאון גרס, ומיחלפא שיטתייהו, ואף שלדעתי השערה זו אינה יכולה להתקיים שאין זה לשון הבבלי אלא לשון הירושלמי בכל זאת ברור שלגרסת הגאון אם הלכה כראב"י בחצר השותפין אין הלכה כמותו בהמדלה מים, ולפי זה פסק ההלכה של ר' חננאל היא על פי גרסת הגאון.

א', א'

ונכ' בעונותינו. . .א. . . בי'. . . . .
פנינו אליך. . . . . אנו ונ'. . . . .
בוש' בפש[עינו] . . . . באשמינו אלה. . . ..
ונ' במרדנו אלה בוש' מכל עם ונכ' מכל גוי אלה'
בש' בדלותינו ונ'כ' בקילקול דרכינו בחסד

1. ונכ'.] ונכלמנו.
2. אנו.] נראה שצריך להשלים, [בושנו מחט]אנו. ונ'.] ונכלמנו.
3. אלה.] אלהינו, וכן בשורה ד' בלי קו על הה' לסמן הקצור.
5. בש.] בושנו. בחסד.] צ"ל לא בחסד, ונראה שהעתיק הסופר מספר לקוי ולכן השאיר חלק.

הפסח מותרין דמיהן לתת לעניים

V ווששא׳ הא דאמרינן לפני החמה הוא לצפונה לאחר החמה הוא לדרומה הכין קאמ׳ גמרא הא דתנן לפני החמה או לאחר החמה לאו לענין אדם שעומד במזרח ופניו כלפי מערב תנן לשאליה הכין ולמימר ליה איזה מהן שוקע ראשון חמה או לבנה כי אפילו פתאים ותינוקות אינן טועין טעות כזאת ויודעין הן כי בראש החדש לבנה אחר חמה ואין בודקין אדם כבדיקה זו וזו ששנינו שבודקין את העד ואומרין לו כיצד ראיתה את הלבנה לפני החמה או לאחר החמה. פירושו לצפ[ונה] או

10. דאמרינן.] ראש השנה כ״ג, ב׳ ולפנינו, היינו לפני החמה היינו לצפונה היינו לאחר החמה היינו לדרומה.

יא

תחנה ופרושים קצרים על בבא קמא לגאון.

שני דפים בודדים של קלף ארכם י' וחצי ורחבם י"ד מסמן T.-S. Loan 114 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

הדף הראשון מכיל תחנה מעין אלה הנמצאות בנוסחי תפלות בסוף הסליחות אבל כיוצא בהן ממש לא מצינו. ראה זה מצאתי בכ"י של הגניזה שבאוצר הספרים של בית מדרש הרבנים שבאמעריקא, קבוצת אדלער 2857 דף י"ט תחנה אחת הקרובה לזו שלפנינו, וזה לשונה.... באנו אליך כדלים כרשים דפקנו דלתיך, לא בחסד ולא במעשים באנו אליך כדלים כאביונים דפקנו דלתיך. לא בחסד וכו' כדלים כ ב ז ו י ם דפקנו דלתיך. לא בחסד וכו' כדלים כ ג ע ו ל י ם דפקנו דלתיך. לא בחסד וכו' כדלים כ ד ח ו פ י ם וכו'. לא בחסד וכו' כדלים כ ה ד ו פ י ם וכו'. לא בחסד וכו' כדלים כ ו ע ו ת י ם וכו'. לא בחסד וכו' כ ז נ ו ח י ם וכו'. והנה אנו רואים מזה שהבקשה הזאת היא על סדר א"ב ובקטע שלפנינו נתקצרה. מענין הדבר שבה תפלה על ב' הישיבות ולכן אין ספק שנתחברה בבבל בזמן הגאונים.

הדף השני מכיל פרושים קצרים ובאורי מלות למקומות שונים בב"ק פרק ג', ד', וה' וקרוב הדבר שהקטע הזה והקטע בגעאניקא ב' רמ"ו הם חלקי תשובה אחת אבל בנוסחאות שונות. חבל שאין הכ"י לפני כעת שבריא לי שהמעתיק לא העתיק המלות הערביות שבתשובה זו כהוגן ולכן קשה לעמוד עליהן.

הדף השני מתחיל באמצע מאמר אולם אין ספק שהוא פירוש הגאון לסנוקרת בב"ק כ"ז ב', ומלה זו–על כתיבתה עין שיטה מקובצת ובדקדוקי סופרים–עודינה סתומה וחתומה ולרבותינו הראשונים הרבה פרושים בה, עיין ר"ח, רש"י, ערוך, שיטה מקובצת נמוקי יוסף. המלה הערבית, אלרפלקס, נראה כמשובשת וכן דעתי נוטה שצ"ל דפניתא במקום כפניתא, שאין כאן מקום לכפניתא כלל, ודפניתא הוא מן דפן, הכה, או שלדעת הגאון סנוקרת היא מכה על הבטן שכן דפניתא הוא בטן בארמית. דעת הגאון היא כדעת ר"ח ורש"י שכל הקנסים שם בב"ק הם בשל סלעים וזהו מה שאומר והיא, סנוקרת מכה שחייב לשלם י"ג סלעים. בנגוד לרש"י ושאר הראשונים אומר הגאון שגרגותא שם הוא דלי שנעשה מן עור שור, ובודאי כאן אפשר לפרשו כך אבל לא אדע איך יפרש הגאון גרגותא ונפלה בב"מ ק"ג, א' וגרגותא דפל' בב"ב נ"ו, א' שבאלו המקומות אי אפשר לפרשו כמו שפרש הוא, עור שור אלא, בור, כמו שפרשוהו כל המפרשים רש"י הערוך ושאר הראשונים, ונראה שלדעת הגאון עקר משמע גרגותא הוא דלי של עור, ובהשאלה נאמר על בור שמשקין ממנו בדלי כזה. כבר הערותי לב', א' ג' שפורא הוא טעות סופר וצ"ל פודא והוא כמו פדא של הראשונים ולא פנדא

III על מה דכתבנא לכון בתשובות דשאילתכון וכולי הני בריאתא לא איקבען למיגרסינהי כולי עלמא כי דאקבען בריאתא דר׳ חייא ודר׳ אושעיא לא אמרינן ביה תנו רבנן אלא תניא דתניא ולא תוספתא ר׳ חייא תירצה ועלה אמרינן תניא וממנה מקשינן הא תניא וכל דתניא כואתיה אף על דתלמיד במקום הרב הלכה כאותו תלמיד מה הפריש בין האי תניא להנך דלא איקבען למגרסינון כולי עלמא ילמדינו אדונינו   תשו׳   היו יודעין שכל דבר שהוא שנוי בין במשנתינו בין בתוספתא בין בספרי ובין כל בריאתא יש לומר עליו תניא כלומר זו שנויה ואמורה ואין מפורש

ב׳, א׳

IV [החִ]טים מותרין ויש מי ש[אומר שחשוב] כמו של [הקדש ולכן] אינו חייב לבערו מאי [טעמא שהקדש] מיבדל בדילי מיניה ילמדינו אדונינו מה [דינ]ו חייבין ע[תה]   לבערו או לא כך ראינו כי האומרים כי זה חשוב כשל גבוה דאיתמר ביה שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של גבוה שלא כדין אמרו ושלא כהוגן מפני שהצדקה הנתונה לעניים לאו גבוה היא ולא דמיא לשל גבוה ודקא אמרי מיבדל בדילי מיניה אנשי לאו הכין היא משום דהקדש גופיה איסורא הוא מעיקרא ובדילי מיניה מפני שהוא אסור לפיכך המוצאו

13. לא...ביה.] צ״ל ולא.. בהו כמו שהוא בג״ה.

14. על.] חסר גב.

15. הלכה.] עין הפתיחה.

1. מותרין.] השאלה היא אם מטמון של שעורים שנתן לעניים קודם פסח ונכנסו בהן מי גשמים ונאנס ולא מכרן קודם הפסח ורצה למוכרן לאחר הפסח, שיש שאמר שצדקה הוי כמו הקדש שאיננו עובר עליו בל יראה ואם כן מותר למכרו לאחר הפסח, עין רמז לתשובה זו בש״ץ פסחים צ׳, וכך צריך להשלים בראש הקטע: יש מי שאומר שאם נתבקעו החטים במי גשמים שירדו עליהם אסורין ואם לא נתבקעו החטים מותרין וכו׳.

2. שהקדש.] פסחים ו׳, א׳.

4–5. דאיתמר.] פסחים ה׳, ב׳ ושם נסמן; הגאון השמיט של אחרים שאין ענינו כאן.

ביום טוב אין צריך לכסות עליו כלי דאמרינן אמ' רב יהודה אמ' רב המוצא חמץ ביום טוב כופה עליו את הכלי ואמ' רבא ושל הקדש אינו כן מאי טעמ' מיבדל בדילי מיניה עכשיו שעבר הפסח על אילו השעורים של עניים מאי איכפת לן אי הוה בדילי מיניה וכל שכן כי זה של עניים לא בדילי מיניה אנשי ולאו הקדש ולאו גבוה הוא ואינו אסור לאדם ובימי הפסח האי אסור ועכשיו שעבר עליו הפסח יש לו ב בדיקה אם היה כתורת חמץ בפסח אסור הוא אפילו בהנאה ואם לאו מותר ומה היא בדיקת השעורים

ב', ב'

[רואים א]ם נתקב[עו מפ]ני הגש[מין] שירדו עליהן ואם לאו כדאמרינן תנו רבנן אין לותתין את השעורים בפסח ואם לתת נתבקעו אסורות לא נתבקעו מותרות ואע"ג ב'א' דאמרינן עלה אמ' רב חסדא אמ' מר עוקבא לא נתקבעו ממש אלא כל שאילו יניחם על גבי הביב והן מתבקעות מאיליהן הא אמרינן ושמואל אמ' נתבקעו ממש ואסקינן עבד שמואל עובדא בדורא דבר חשובא נתבקעו ממש וקימ' לן מעשה רב הילכך אם לא נתבקעו והרי עבר

10. דאמרינן.] שם ו', א'.

16. ואינו אסור.] חמץ של הקדש אסור בכל השנה אבל של ענים הרי הוא כשאר חמץ שאינו אסור רק בפסח ודינו לאחר הפסח כחמץ דעלמא.

1. לאו.] המאמר הזה מובא בש"ש כאשר לפנינו והמו"ל הגיה, אם נתבקעו וכו' אסורין ואם לאו מותרין ואין צורך להגיה שפרוש הדברים שבודקין אם נתבקעו או לא, ואחר כך מביא דברי הגמרא כצורתן שאם נתבקעו אסורים ואם לאו מותרין.

2. כדאמרינן.] פסחים מ', א'.

4. נתבקעו.] הסופר טעה בסדר האותיות ק' ב' וכתב בין השורות ב' א', והוא שק' צריך להיות אחר ב'.

5. הביב.] לפנינו חבית ויש שגורסין אבוב או אביב, עין דקדוקי סופרים.

7. דבר חשובא.] לפנינו בנדפס, דבי בר חשו אבל בכ"י ב' מינכען כאשר בהקטע, עין דקדוקי סופרים.

8. רב.] בבא בתרא ק"ל, ב'.

ד׳) כבר הערותי למטה שקצור תשובה זו נמצא בש״ש פסחים צ׳ אלא שמשום קצורה קשה לעמד על תכנה שם ולפנינו הכל מבואר. השואלים טעו בשתים, בחשבם שהקדש עניים הוי כהקדש גמור ועוד טעו במה שאמרו בפסחים ו׳, א׳ שבהקדש בדילי אינשי מיניה וחשבו שחמץ לאחר הפסח אסור משום חששא שמא יאכלו אותו בפסח ובהקדש שבדילים ממנו מותר, והרב המו״ל של ש״ש לא עמד על ברורן של דברים. גם הגהתו „חששא" במקום „תורת" אינה נכונה ופשוט שהגאון אומר שאם אנו בודקין החטים ואנו מוצאים שנתבקע והם בתורת חמץ אסורים בהנאה, ומהנוסף להעיר שתקונו בר חשא במקום בר חשובא או בר חשבא הוא קלקול שגם כ״י התלמוד גורסים כגרסת הגאון.

ה׳) לשון וסגנון תשובה זו הם כלשונו וסגנונו של ר׳ האי וכאשר התשובה שלפניה היא לו הדעת נוטה שגם זו היא לו ואולם מידי ספק לא יצאה ובכגון זה אין לסמוך על „סמוכין" ועל קרוב הסגנון.

א׳, א׳

כ״ד

I ואותו שפחת הרי אילו עשרים וארבעה

II וששאלתם

הא דאמ׳ רב חסדא כל השערין ננעלין חוץ משערי אונאה וכו׳ אונאה דר׳ אליעזר במאי הויא או נימא משום דאותיב תיובתא ואייתי ראיות אילו איתוקמן מיליה והאי הילכתא כואתיה בודאי איכא אונאה השתא דאיפשיט לן מדבריו של ר׳ יהושע וממעשה דר׳ נתן דלית הילכתא כואתיה מאי אונאה איכא ואי משום דגברא רבה הוא ליה גברא דפליג על כולהו רבנן ואמ׳ דבר שלא כהלכה לאו אורח ארעה לאותוביה והא קא חזינן במעשה דר׳ יהושע אף על גב דרבן גמלי׳ חכם ונשיא הוא משום דצעריה לר׳ יהושע עברוה

1. וארבעה.] בבא מציעא מ״ט, ב׳ במשנה ובגמרא.
3. דאמ׳.] שם נ״ט, א׳ וב׳.
4. אליעזר.] שם נ״ט, ב׳. או.]=אי.
5. והאי.] נראה שצ״ל וקיימא או והויא.
7. יהושע.] בבא מציעא נ״ט, ב׳. נתן.] שם.
8. ליה.] צ״ל וכי או אטו.
10. יהושע.] ברכות כ״ז, ב׳–כ״ח, א׳.

רבנן ולא אשגחו ברבותיה ב ואי משום ברכה שבירכוהו לא ליבעי למיעבד הכי גברא רבה ואפילו אמ' שלא כהלכה אפקוה בלשון אונאה ילמדינו אדונינו

תשובה הכין חזינא שהרי אתם כתבתם תשובת השאלה דמשום ברכה שבירכוהו מטייה לרבן גמליאל מאי דמטייה דלא ליבעי למיעבד הכי בגברא רבה אפילו אמ' שלא כהלכה דסבר ידיעא מילתא שלא להרשיע הוה ולא מזיד היה אלא ששם אל לבו

א׳, ב׳

[שאין] כמוהו דהוא לבדו חשוב כרובה ואינון על קבלה דילהון סמכו /

[ומט]ין על פי רבים ואפילו לא הכי הוה מיבעי למיפגע ביה בההיא /

מילתא והרי ר' עקיבא לבש שחורין ונתעטף שחורין וישב לפניו בריחוק ארבע אמות וקא חאזו מאן דאזיל שלא יחריב את העולם דקים להון בחסידותיה ואף על גב דשמתי היה מתלמידי שמאי

ודאמריתון מאי טעמ' אפקוה בלשון אונאה מי איכא אונאת דברים דרבה מיהא וקאמרינן גדולה אונאת דברים מאונאת ממון כול' ודרשין רבנן ולא תונו באונאת דברים הכתוב מדבר שא' ודשאיל'

12. ואי.] וכי' משום שלא עשו כהגן לנדותו יקראו לזו אונאה, עין א', ב', ו'.

2. רבים.] עיין הפתיחה.
3. עקיבא.] בבא מציעא נ"ט, ב'.
4. מאן דאזיל.] שם בב"מ, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו ונמצא מחריב וכו', ולכן נראה שצ"ל דלא יזיל מאן דאזיל וכו'.
5. שמאי.] עין שבת ק"ל, ב' בפרושי ר' חננאל רש"י ותוספות.
6. ודאמריתון.] עין א', א', י"ד: אפקוה בלשון וכו', והיא בתמיה וכי משום זה נאמרה לזו אונאה.
7. דרבא.] אונאת דברים קשה מאונאת ממון. וקאמרינן.] נראה שצ"ל דקאמרינן.
8. ממון.] בבא מציעא נ"ח, ב'. ודרשין.] שם.
9. ודשאיל'.] ודשאילתון. השאלה והתשובה בשלמותה בג"ה סימן רי"ח.

י

חמש תשובות לר׳ שרירא ור׳ האי.

שני דפים בודדים, י״ט שורות לכל עמוד מסמן T.-S. G. 4[5] באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

הקטע מתחיל בשורה אחרונה של תשובה בענין אונאה, בבא מציעא מ״ט, ב׳ והתשובה שלאחריה היא גם כן באונאה, במעשה דר׳ אליעזר וחביריו שאמרו על זה שם נ״ט, ב׳ כל השערים ננעלו הוץ משערי אונאה, התשובה השלישית חסרה קצתה ונמצאת כלה בג״ה סימן רי״ח והיא לר׳ שרירא, וקרוב הדבר שגם התשובות שלפניה הן לו, אבל התשובה הרביעית היא לר׳ האי כמו שמוכח מש״ש, פסחים צ׳ ואפשר שגם תשובה ה׳ היא לו וכאשר איננה שלמה קשה להחליט הדבר. והנני להעיר על קצת דברים בתשובות אלה.

ב׳) הגאון מפרש שהמחלוקה הידועה שבין ר׳ אליעזר וחביריו על תנורו של עכנאי היתה בענין קבלה שחביריו סמכו על קבלתם והוא לא חש לה. ונראה שלדעת הגאון הכלל, יחיד ורבים הלכה כרבים, הוא רק בשנחלקו בסברה אבל לא בשנחלקו בקבלה. ואולי שיצא לו זה ממה שאמרו בעדויות סוף פרק ה׳, אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים אני עמדתי בשמועתי והם עמדו בשמועתן, אולם מדברי הגאון משמע שר׳ אליעזר לא היתה לו קבלה כלל בדבר זה והתנגד לקבלת הרבים מתוך סברה, ועין מה שכתבתי בזה במאמרי בלשון צרפתי על ספר היובל לר׳ ישראל לוי י׳ וי״א.

ג׳) ראוי לשום לב על הכללים שרמזו חכמי קיירוואן בדבריהם והם שנים, אין הלכה כתלמיד במקום הרב אבל הלכה כתלמיד אם „תניא כוותיה" בברייתא. והנה הכלל הראשון ששגור הרבה אצל הראשונים, עיין לדוגמא מבוא התלמוד ואלפסי ראש עירובין, לא מצאתיו מפורש בכתבי הגאונים ואף שברור שהוא מקבלתם והר״ן בראש סוכה אומר עליו בפרוש, מסורת בידינו מהגאונים, ולא נודע לי אלא רמז עליו בדרכי התלמוד של ר׳ סעדיה כפי מה שמביא ר׳ בצלאל אשכנזי–הוצאת מארכס בספר היובל להאפפמאנן ר״ה–ואין ספק שהרב בעל גופי הלכות קמ״ה שמביא הכלל הזה בשם ר׳ סעדיה השתמש בכלי שני, בכללי התלמוד של ר׳ בצלאל. ועל הכלל השני עין ג״א עמוד מ׳ הערה ד׳ ועין גם כן אלפסי לערובין פ״ד, תרי״ג: ואע״ג דקי״ל הלכה כרב באיסורי הכא הלכתא כשמואל דתניא כוותיה וזהו בדרך חכמי קירוואן; עין לקמן ר׳, כ״ז.

ובמה שנוגע לדעת הגאון שתניא הוא כולל כל משנתם של התנאים בין משנה דרבי בין ברייתות שנקבעו בבית המדרש בין ברייתות יחידיות בודאי הצדק אתו ובנעאניקא ב׳ ק״צ ושס״ד הערותי שרשמי שמוש זה של תניא עוד נכרים בספרים שלנו ושל הראשונים בין בנדפס בין בכ״י שבכמה מקומות בתלמוד

נאמר תניא על המשנה, ולחנם נתקשו בם הראשונים ובעלי הכללים. ושם שערתי גם כן שבימי התלמוד השתמשו בתנן מבלי הבדל בין משנה לשאר מקורות תנאים שנקבעו בבית המדרש ורק בימי הגאונים, כאשר אנו לומדים מדברי ר' שרירא, נצטמצם שמושה אבל עוד נשארו בספרים רשמי השמוש הישן, ולכן בכמה מקומות מצינו תנן גם לברייתות, מה שהיה קשה מאוד להראשונים, עין לדוגמא חדושי הר"ן לב"ב וחדוש הרמב"ן לב"מ, כפי אשר מובא מכ"י בכללי התלמוד לר' בצלאל אשכנזי שם קפ"ז, מה שכתבו ליישב המקומות בתלמוד שנאמר בהם תנן על ברייתא וכן העירו התוספות בכמה מקומות על זה, עיין לדוגמא חולין פ"ז, ב' בד"ה תנן ואולם לפי מה שכתבתי אין צורך לכל הדחוקים שבמקומות כאלו אנו רואים עקבי השמוש הישן להשתמש בתנן בין למשנה בין לברייתות קבועות. ודע שהקושיא שמצאו חכמי קירוואן בדברי ר' שרירא היא היא הקושיא שנתקשו בה האחרונים, הרב בעל יד מלאכי כלל תרנ"ח ור' מאיר איש שלום במבוא למכלתא מ"ו, וכפי מה שנדע עתה מתשובת ר' שרירא על שאלת חכמי קירוואן העמיסו הם והבאים אחריהם בדבריו מה שלא עלה על לבו כלל, שהוא לא אמר אלא שת"ר בטוי מיוחד לברייתות שנשנו בבית המדרש ותניא השתמשו בו לכל מה שבא להאמוראים מקבלתם של התנאים. ומה שכתב שם הרמא"ש שתנו רבנן היא ברייתא שהוקבעה באיזה בית המדרש הוצרך לזה מפני שלא עמד על כוונת הגאון וחשב שתניא הוא בנגוד לת"ר ומעולם לא אמר זה הגאון. וצריך אני להעיר, שאף שהגאון לא הזכיר אלא ברייתות דר' חייא ודר' אושעיה שבהן נאמר ת"ר, בודאי אחז לשון קצר וכוון לכל הברייתות כהספרא וספרי שנקבעו בבית המדרש וסמך על מה שכתב באגרתו-הוצאת לעווין מ"א ומ"ב-מיד אחר דבריו על ב' קובצי ברייתות של התנאים הנזכרים וזה לשונו. וספרא וספרי נמי לאו מתחלה פשטו רבנן בהו כמשנותינו. . . ובתר הכי אקבעון ספרא וספרי ותוספתא-הזכיר עוד הפעם התוספתא ואף שלפי דבריו כבר נקבעה קודם!-דגרסי להו רבנן ועד השתא הכין תקנתא. ולי אין ספק שבעל מבוא התלמוד השתמש באגרתו של ר' שרירא אלא שהוא קורא להתוספתא משנת ר' חייא ומשנת ר' אושעיא ותוספתא אצלו ברייתות שלא נקבעו בבית המדרש ולכן הוא אומר שסימן התוספתא הוא תאנא וסימן הברייתא-שנקבעה בבית המדרש-ת"ר ולפעמים גם תנא הכל כאשר נמצא באגרת ר' שרירא ובתשובה שלפנינו. ולדעתו הברייתות שנלמדו בבית המדרש הם, משנת ר' חייא ומשנת ר' אושעיא (=התוספתא) מכלתא ספרא וספרי-ר' שרירא כולל המכלתא בספרי וכן הרבה מהראשונים-אותיות דר"ע, (בודאי ט"ס במקום ואותה דר"ע, והוא מה שנקרא אצלנו מכלתא דר' שמעון ומכלתא דבי רב אצל הגאונים)-ומשנת ראב"י, ואין בינו לר' שרירא גאון אלא זו בלבד שהגאון אינה מונה משנת ראב"י בין הברייתות דבי מדרשא. והר"ז פראנקעל בדרכי המשנה לא עמד על דברי בעל מבוא התלמוד ואמר שתלמיד טועה שבש דבריו וכבר השיב עליו במקצת רמא"ש במקום הנ"ל אבל גם הוא לא דקדק כל צרכו.

הלכה אמרה תורה אל יורה הלכה תפילה שצריכה כוונת הלב וצריכה יראה ורעד

ככ׳ עבדו את ייי ביראה על אחת כמה וכמה ו[לכן אמרו] כל שאינו מתפלל בשעה

ששתוי יין [מעבירין] ממנו כל צרות [ואמרו כל המפיק מגן] בשעת גאוה

סוגרין וחותמין צרות בעדו שנ׳ גאוה אפיקי מ[גנים] סגור חותם צר ומאי משמע

דהאי מפיק עבורי תפילה הוא דכת׳ אחי בגדו כמו וכו׳ שכל מפיק ראשוי

הולך לו ומאי סופיק. . . . . . [הילכך השותה] רביעית יין כשהוא [חי ושתי]

רביעיות מזוג [לא] ויתפלל עד שישן ואם אין לו [פנאי] פטור מפני שאונס יין

ואונס הדרך וכל אונס פטור מן התפילה מפני שתפילה צריכה כוונת הלב דא״ר

אלעזר לעולם ימוד אדם את עצמו אם יכול לכוין את דעתו [יתפלל] אם לאו לא

13. אמרה.] עירובין ס״ד, א׳ ועין ג״כ כריתות י״ג, ב׳.

15. כל.] עירובין ס״ה, א׳ עד כמו בשורה י״ז.

17. תפלה.] ליתא לפנינו ולכן יש שפרשו שעבורי מוסב ליין, שמעביר את היין, עין שם בפרוש ר׳ חננאל, בערוך ערך פק ובתוספות אבל רש״י מפרש כמחברנו שמגן הוא תפלה. ועיין שם בריטב״א שכפי הנראה נתערבבו שם על ידי ט״ס ב׳ הפרושים. ראשוי.] אפשר שצ״ל רויו רְוָיו הולך לו, השכרות מפיגה אבל קשה לעמוד על קשר הדברים.

18. סופיק.] נראה שצ״ל מפיק.

19. מזוג.] החלוק הזה בין יין חי למזוג נאמר בגמרא ובתוספתא רק לענין עבודה ולא לענין תפלה, עין כריתות י״ג, ב׳ ושם בתוספתא א׳, כ׳ ועין מה שכתבתי על זה בתשובתי על דבר יינות, מ״ג ובהפתיחה. ויתפלל.] צ״ל יתפלל. שאונס.] עיין עירובין ס״ה בראש הדף ושם באמצע ע״א על אונס הדרך.

21. לעולם.] ברכות ל׳, ב׳.

III יִתפלל ובשביל תפילין כך שנו חכמים א׳ עולא כל הקורא קרית שמע בלא

תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו וא׳ ר׳ חייא בר אבא א״ר יוחנן כאילו מקריב

עולה בלא מנחה [וזבח בלי נסכים] וא״ר חייא בר אבא א״ר יוחנן הרוצה שיקבל עליו

עול מלכות שמים [שלמה] יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא קרית שמע ויתפלל

זה הוא מלכות שמים [שלמה ולכן] הקורא בלא תפילין מכלל דמלאכתו חסרה ועוד

שנו חכמ[ים כל שאינו מניח] תפילין עובר בשמונה עשה בכל יום ועוד שנו

חכמים [איזהו עם הארץ שאין מזמנין עליו ר׳] יהושע א׳ כל שאינו מניח תפילין מפני שהיא

[שקולה ככל התורה כולה שנאמר] למען תהיה תורת ייי בפיך וכל שמניח

תפילין [כאלו כל התורה כולה בפיו מפני שקבל עליו עול] מלכות שמים שלימה ועוד

אל..................................

22. תפילין.] תשובה זו מובאה מכמה ראשונים על שם ר׳ יהודאי, עין המאמר על פרקוי בן באבוי בסוף הספר. שנו.] ברכות י״ד, ב׳–ט״ו, א׳.

27. שנו.] מנחות מ״ד, א׳ ולפנינו, בכל יום, ליתא.

28. שנו.] ברכות מ״ז, ב׳.

29. שקולה.] בשבה״ל ראש תפילין ובשאר המקומות שמובאה תשובה זו של ר׳ יהודאי הגרסא, שהוקשה כל התורה כולה לתפילין כמו שהוא בקדושין ל״ה, א׳ אבל אי אפשר להשלים כך אחרי, שהוא.

30. עול.] השלמתי על פי תשובת ר׳ יהודאי בשבה״ל ובדברי הראשונים וכן קל להשלים השורה האחרונה.

למעשה ועדעיין הן נוהגין כך ולא עוד אלא שלמדו אחרים שבכל מקומות מהן והן
כותבין ספרי תורה ומחזורין מפני שהוקל עליהם בדמו [וב]כתבו אמרו חכ' אסור
לקרות בספר תורה שלא כתבה כהלכה למשה מסיני ואסור לברך עליו וכל המברך
עליו הרי זה מברך ברכה שאינה צריכה מפני שאין כשר לקרות בו שאפילו חסר
דבר אחד ממה ששנו חכ' יגניזו מדר' יהושע בן לוי דא' ר' יהושע בן לוי כתבה שלא
בדיו או שיחפה את אזכרות זהב הרי אלו יגניזו ועוד מההוא דאתא לקמיה דרבהו

א', ב'

אמר לו ערות של ספר תורה [שכתבתי] שלא לשמה עיבדתים מיכלל דכי עיבדן שלא
לשמה אינו כשר לקרות בו אל יגניזו ואסור לטלטלן בשבת מפני שאינן כשרין

26. ועדעיין.]=ועדיין וכן בשורה ד' ובהצופה בב' המקומות ועד עכשיו, ונראה שצ"ל עדאיין.

27. ומחזורין.] אפשר שמשמעו ספרי תנ"ך ולא סדרי תפלות לכל השנה, שבמשמע זה לא נמצא אצל הגאונים. שהוקל.] בהצופה נשטשטשו כמה תיבות בשורה זו וה' מאנן העתיק קל וחומר... הם וברור שצ"ל קל הוא עליהם בדמו וכו'. אמרו.] כוון למה שאמרו בגטין ס', א' ס"ת שחסר יריעה אחת אין קורין בו אבל כמה מהראשונים מחלקים בין חסר לפסול. עיין על זה בארוכה בבאורי הגר"א לא"ח קמ"ג, ה'.

28. ואסור.] דברי המחבר, שבמקום שאין קורין אסור לברך.

30. יהושע.] עין ההערה לשורה ה'.

31. מההוא.] גטין נ"ד בסוף הדף.

2. אינו.] הראיה הזאת מגטין שס"ת צריך עבוד לשמה מובאה מרבנו האי גאון בג"ה תל"ב ומכמה ראשונים, עין בהמאמר על פרקוי בן באבוי בסוף הספר. בו.] בהצופה בהן ובתבה זו מסיימת שם התשובה על ס"ת. אל.] צ"ל אלא. בשבת.] עין גטין ס', א' לטלטולי נמי אסור וכו' דהא לא חזי למקרי ביה ולדעת הגאון אסור לקרות בס"ת שלא נכתב כהלכה ועין שבת קט"ו, א' וב' על הצלת ספרים שלא נכתבו כהלכה.

II לקרות בהן ובשביל שתוי אל יתפלל שכך שנו חכ' שתוי אל יתפלל ואם התפלל
תפילתו תפילה ודוקא בשוגג אבל במזיד אל יתפלל [ולא יצא ידי חובתו] אם התפלל כאותה
ששנינו ועל כולם אם או' שהכל נהיה בדברו יצא [וזה רק בשוג'] אבל במזיד אם א'
על בורא פרי העץ או על הלחם שהכל נהיה בדברו [לא יצא אלא] יאמר על כל מין
ומין כהלכה [ו]כת[קון] חכמים ואם [בעבודה] השותה [רביעית] . . . . .ה של. . כי
יין ושכר אל תשת אתה וקל וחומר ומה עבודה ש[קלה ש]אינה צריכה כוונה אמרה
תורה השותה רביעית יין אל יעבוד עבודה תפילה שצריכה כוונת הלב ככ' עבדו
את י"י ביראה על אחת כמה וכמה וכן אתה למד ממה שכתוב ולהבדיל בין הקדש
ובין החול ולאיסור ולהתיר אמרה תורה שותה רביעית אל יטמא ואל יטהר תפילה
שהיא צריכה כוונת הלב על אחת כמה וכמה וכת' ולהורות את בני ישראל ומה להורות

3. ובשביל.] עין בהמאמר על פרקוי בן באבוי על המבטא הזה. שנו.] עירובין ס"ד, א'.

4. בשוגג.] פרוש, שלא ידע שאסור לו להתפלל אבל אם ידע שאסור והתפלל אינו יוצא ידי חובתו, ולא מצאתי הלכה זו לא אצל הראשונים ולא אצל האחרונים.

5. ששנינו.] משנה ברכות מ', א'.

7. כהלכה.] בריא לי שבעקר הדבר השלמתי כנכון ואף שלא מצאתי למחברנו חבר בזו שרק בשוגג יצא בששנה הברכה, ואולי שהיה קשה לו הלא, כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא, עין שם מ', ב' מה שאמרו בגמרא על זה. של.] אולי צריך להשלים כך: עבודתו פסולה שלאהרן נא' כי (=כן).

8. יין.] ויקרא י', ט'. כוונה.] פרוש כוונה כאן כוונת מצוה ולא כוונת מעשה שזו מעכבת בקדשים, עין חולין י"ג, א'. אמרה.] עין כריתות י"ב, ב' במשנה וי"ג, ב' בגמרא.

10. ביראה.] תהלים ב', י"א; ועבדו הוא תפלה עין תענית ב', א'.
שכתוב.] ויקרא י', י'.

11. אמרה.] עין כריתות י"ג, ב'.

12. וכת'.] ויקרא י', י"א.

אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו וכן חמשה חומשין של תורה
וכן נביאים וכתובים וכן מזוזות ואפילו גט חליצה שיש בו מקראות ואפילו מגילה
שאין בה שום אינה כשירה עד שיכתוב אתה כהלכה זה שכך שנו חכ' היתה
כתובה בסם בסיקרא כולה שמועה ואפילו אות אחת מן התורה אסור לכתוב על
גבי נבילה מפני שאין כותבין דברי קודש אלא בעורות שעיבדן ויצאו בעפצי מתורת
מתורת נבילה אפילו מגילת סוטה אין כותבין אותה אלא כהלכה אלא שכך שנו
חכמים אינו כותב לא על הלוח ולא על הניאר אלא על המגילה תלמוד לומר בספר
ואינו כותב לא בקימוס ול בקנק[נת]וס ולא בכל דבר שהוא רושם אלא בדיו אמרו

9. וכן.] מוּסב להפסוק שבירמיה שכמו ששם נאמר על הספר בדיו כן בכל דבר שצריך כתיבה.

10. חליצה.] גדולי הראשונים לא אמרו אלא שבגט חליצה המקראות שבו צריכים שרטוט אבל לשאר דברים אינו אלא מעשה בית דין, עין רמב"ם, יבום וחליצה פ"ד, כ"ט ובסופו, ודעת המחבר שכל הדברים הפסולים בס"ת פסולים בו היא תמוהה ביותר.

11. שום.] בהצופה שם אבל בשורה א' גם שָׁם שום. זה.] המחבר חשב בתחלה לכתוב זה ששנו ושנו דעתו וכתב, שכך שנו ולא מחק זה. וה' מאנן הגיה זאת, אבל לשון המחבר הוא „כהלכה" ולא כהלכה זאת עין שורות ח', י"ד וי"ט. שנו.] משנה רפ"ב דמגלה, י"ז, א' עין ההערה לשורה ג'.

12. כולה.] המחבר קצר לשון המשנה שכבר הביאה בשורה ג'.

14. נבילה.] עין ההערה לשורה ה'. אלא.] בטעות הכפיל אלא וצריך למחקו, ובהצופה ליתא. שנו.] משנה סוטה י"ז, ב'.

15. אלא.] חסר המאמר ולא על דיפתרא קודם אלא. והדבר מפליא שגם בשורה ג' חסר, ועל דיפתרא, ואף שעיקר התשובה לא בא אלא ללמדנו שרק הוא דיפתרא ולכן פסול לס"ת. תלמוד לומר.] לפנינו שנאמר וזה נוח יותר.

16. שהוא.] כך בספרים מדויקים בסוטה, ובשבת ק"ד, ב' בכל הספרים. אמרו.] שבת ק"ד ב' וגטין י"ט, א', ולא כמו שחשב ה' מאנן שכך גרס המחבר בסוטה י"ז, ב' שאם כן היה לו לומר, למעוטי, ולא לאיתויי שבסוטה, דבר שהוא רושם, פסול וברור שאחר שהביא הגאון המשנה דסוטה מביא דברי הגמרא דשבת ודגטין שנ' ההלכות על כתיבה, דשבת דגט ודסוטה, קרובות זו לזו. וראיה שאין עליה תשובה שלא היו דברים אלו בסוטה

חכ' ולא בכל דבר שהוא רושם לאיתויי מאי לא לאיתויי הא דתני ר' חנניה כתבה
במי טרייא ועפצה כשר ולית הילכתא כותיה ללמדך שאין כותבין אות אחת מן
התורה אלא כהלכה וכך הלכה למ[עש]ה בשתי ישיבות ובכל ספרים ראשונים הישינים
שמימות משה ועד עכשיו לא נ[הגו] לכתוב בריק זה אלא משנים מועטים מפני
שמנהג שמד הוא שגזר אדום הרשעה שמד על ארץ יש' שלא יקראו בתורה
וגנזו כל ספרי תורות מפני שהיו שורפין אתם וכשבאו ישמעאלים לא היו להם
ספרי תורות ולא היו להם סופרים שהיה בידם הלכה למעשה כאיזה צד מעבדין
את עורות וכאיזה צד כותבין ספרי תורות והיו לוקחין ריק מידי גוים שעושין
לכתוב בהן ספר עבודה זרה והיו כותבין בהן ספרי תורה מפני שלא היה בידם הלכה

לפני המחבר שאין דרך התלמוד והראשונים לפסוק, הלכתא למשיחא, והוא כותב ולית הלכתא כוותיה וע"כ שמדבר מדיני שבת וגטין ולא מסוטה.

18. ולית.] כל הראשונים פסקו כר' חנניה חוץ ממחבר זה, ואף שבגמרא נאמרו דברי ר' חנניה סתם. ונראה שטעמו משום שאמרו שם בגמרא דר' חנינא בדלא אפיץ, וכוין שלדעת המחבר קלף שאיננו מאֻפץ הוא דיפתרא ואין כותבין על הדיפתרא כמו שאמרו במשנה שם כ"א, ב', ואף שחכמים מכשירין קשה לומר שהמשנה, י"ט, א' הוא רק אליבא דרבנן, ועין בהמאמר על פרקוי בן באבוי בסוף הספר.

19. אלא.] בהצופה בטעות, אבל. למעשה.] חסר בהצופה. ישינים.] צ"ל ישנים.

21. שגזר.] ה' מאנן מגיה שגזרה, אבל הנושא הוא אדום וכן שם קל"ט, מ', ולא עבר; ועל השמד הזה עין בהמאמר על פרקוי בן באבוי בסוף הספר.

22. תורות.] וכן בשורות כ"ג וכ"ד אבל בשורות כ"ה וכ"ז ספרי תורה ובהצופה בכל המקומות, תורה.

33. כאיזה צד.] בהצופה כאן ובשורה כ"ו כיצד, הכתיב החדש.

25. עבודה זרה.] ספר אל קוראן? אחר שנלכדה א"י מהישמעאלים לא נשארו בה רק מעט מהנוצרים, ועין ג"א סימן נ' ובמקומות שהעיר עליהם המו"ל שהגאונים נחלקו בדבר אם בני דת האיסלאם הם עובדי ע"ז או לא.

שם הגאון. אבל מה שעומד נגד השערה זו הוא, שהתשובה על ס"ת שבהקטע היא התשובה ממש שנמצאה בפרקוי בן באבוי ואין השכל הישר מקבל שהוא לא עשה אלא העתיק מלה במלה, בלי להוסיף ובלי לגרוע דברי הגאון. ולא עוד אלא שדבריו, וכל הדברים הללו שכתבתי אליכם לא מתלמודי ולא מחכמתי אלא ממה שלמדתי מרבי. . . שהיה תלמיד מר רב יהודאי גאון (שם בהצופה קמ"ב) מראים שלא היה מעתיק דברי הראשונים ואף שעקר תלמודו מתלמיד ר' יהודאי בא לו. ולכן כאשר נראה לי אין להטיל ספק בדבר שהקטע שלפנינו הוא חלק מפרקוי בן באבוי אלא שהשתמש בתשובותיו של הגאון לאנשי ארץ ישראל כמו שהוא אומר בעצמו (שם סוף קל"ו), ובהתשובה על תפילין העתיק בראשונה דברי ר' יהודאי, ובלשונם ממש מובאים על שמו אצל הראשונים, ואחר כך הוסיף עליהם דברי עצמו ומה שהוסיף חסר לפנינו שכן הקטע אינו שלם ומסיים באמצע מאמר. וכאשר הספר של בן באבוי כמעט יחיד במינו הוא וערך גדול יש לו בין לתולדות ההלכה בין לתולדות עמנו בארץ ישראל אמרתי לקבוע לו מאמר מיוחד בסוף הספר וכאן אעיר בקצור נמרץ על דברי הקטע כפי היוצא מדברינו שם. החמשה פסולים שמצא ר' יהודאי בספרי תורה של בני א"י יש מהן שפסולים לדעת הבבלי אבל לא לדעת הירושלמי, כלשמה וגידין, ויש מהן שאפשר שגם לדעת הבבלי אינם פסולים כלל כקלף שאינו מעופץ ודיו והחלוף שבין בני א"י ובני בבל הוא חלוף פרוש דברי התלמוד. גם במה שנוגע לשתויי יין החלוף שבין בני א"י ובני בבל הוא החלוף שבין הבבלי והירושלמי בהלכה זו שלהבבלי שתה פחות מרביעית בין חי בין מזוג מותר להתפלל ובשתה יתר מרביעית בין חי בין מזוג אסור ולהירושלמי חי גם פחות מרביעית אין מתפלל ובמזוג גם ביותר מרביעית מותר, ור' יהודאי גאון פסק כהבבלי והנה בני א"י שהיו מתפללים תיכף ומיד אחר ששתו יין מזוג. וודאי גמור הוא שהתרשלות בני א"י במצות תפילין לא נתחדשה אצלם בימי הגאונים אלא שהמצוה הזאת היתה רפויה בין בני א"י כבר בימי התלמוד. והרוצה לעמוד על פרטי אלה הדברים ימצאם בהמאמר על פרקוי בן באבוי.

א', א'

I חמשה איסורין אחד שלא עיבדן בעפצי ואחד שלא עיבדן לשום ספר תורה
ואחד שכתב על גבי בשר ואחד שלא כתב בדיו ואחד שאין תופרין אותו בגידים

1. חמשה.] חסר מראש תשובה זו ככ' שורות ובהצופה הצרפתי ע' קל"ז ישנם, אבל חסרה בטעות המלה, חמשה, וה' מאנן הגיה, כמה. ואחד שלא.] בהצופה, לשלא, והגיה לנכון ה' מאנן.

2. שכתב.] כך צ"ל ולא כמו שהוא בהצופה, שלא כתב, עין פרושו בנספח ב' שאין.] בהצופה בטעות מאחד, ולשוא טרח ה' מאנן לפרשו.

וכך שנו חכמים כתב בסם בסיקרא בקימוס ובקנקנתוס לא יצא ידי חובתו עד שיכתוב

בדיו וכתוב הדפדרה ומאי דפתרה כגון ריק דמליח וקמיח ולא עפיץ ועדיין לא

יצא מתורת נבילה [ואמ']ר' יהושע בן לוי כתבן שלא בדיו או שיחפה את אזכרות

זהב הרי אלו יגניזו שאסור לקרות בהן שאין ספר תורה כשר לקרות בו עד שיכתוב

בעורות שעבדן בעפצי לשמה על גבי שער והוא פרוש ספר ועד שיכתב

אתו בדיו כהלכה ויתפור אותו בגידים שכך כת' ויאמר להם ברוך מפיו יקרא

3. שנו.] משנה פ"ב מגלה י"ז, א' ושם לענין מגלה נאמרה והמחבר מלמד בק"ו אם פסולה למגלה כל שכן לס"ת, עין נספח ב'. כתב.] לפנינו, היה כתוב וכן בכתבי יד ואצל הראשונים, אבל במחזור וויטרי תרנ"ב גם כן כתבה ולא „היה כתוב" ונראה שהוא אשגרא משבת י"ב, ד', כתב בדיו וכו', עין שורות י"א–י"ב וההערה לראש שורה ד'.

4. וכתוב.] צ"ל היתה כתובה על הדפדרא (=הדפתרא) וכו', עיין שם במשנה מגלה, ובהצופה, עד שיכתוב בדיו על הדפתרא, וה' מאנן העיר על הטעות הגדולה שבגרסא זו, שכל עקרה של תשובה זו אינו אלא ללמדנו שדפתרא פסול לס"ת. ומאי.] מגלה י"ט, א' בראש הדף. ריק.] בערבית רַק, קלף דק עין עמוד תקכ"ז. וחי' הוא במקום סגול, וכן שיחפה בשורה ה', עיין מפתח לגנזי שעכטער א, ערך י'.

5. יצא.] העור שנעשה ממנו ריק, וה' מאנן הגיה, יצאו, משום שמצא כך בשורה י"ג אבל שם הנושא הוא, עורות. נבילה.] לא מפני טומאה שהרי משנה שלמה היא בחולין ראש פ"ט שאין עור מטמא משום נבלה, אלא שכל זמן שלא נעבד העור הרי הוא עור נבלה ומאוס לדבר קודש ומשנעבד נשתנה בריתו והרי הוא כלי ודבר חדש לגמרי, עין ספרא שמיני סוף פרשה ו', יצאו עור המצה ועור האיפה (=חיפא בתלמוד) שלא נעשה בהם מלאכה. יהושע.] כבר העיר ה' מאנן שלפנינו בשבת ק"ג, ב' נשנה בברייתא ולא על שם ר' יהושע, ועין גם כן ספרי דברים ל"ו וגם שם כמו שהוא לפנינו בתלמוד. שיחפה.]=שְׁיחפה, עין ההערה לסוף שורה ד'.

6. יגניזו.] וכן בשורות ל' ול"א אבל בהצופה, יגנזו.

7. לשמה.] עין ראש עמוד ב' ונספח ב'. שער.] שבת ע"ט, ב' ועין שורה ב' ונספח ב'. ספר.] עין משנה ראש פ"ב דמגלה ומשנה סוטה י"ז, ב' ובשניהן נאמר שדיפתרא אינה ספר.

8. כהלכה.] וכן בשורות י"א וי"ד ובהצופה בטעות, כולו. בגידים.] מגלה י"ט, א' והדרשה מברוך ,ירמיה ל"ו, י"ח, שם בראש הדף לענין מגלה שהיא ככתובים ובמנחות ל"ד, א' לכל הספרים שהם על הספר בדיו.

ודיניה מן טעמא מי בעי למיכתב פסק דינא אלא
מיהו כדכתיב פסק דינא לית ליה לאיעכובי מאי
דמיחייב ביה עד דמתיהיב פסק דינא לאיניש אחר

22. ודיניה.]=וְדַיְינֵיה. מן.] נראה שצ"ל מאי טעמא מיבעי, מפני מה הוא מסרהב לכתוב פסק דין.

24. מאי.] אם הדיין מרוצה לכתוב לבעל דין פסק דינא חייב הוא לקבל עליו את הדין מיד ואין יכול לומר להדיין רוצה אני להראות פסקך לחכם אחר כדי שנראה אם בקי אתה בדינים, עין הפתיחה.

ט

שלש תשובות מפירקוי בן באבוי.

דף אחד של קלף ישן והכתב כתב עתיק מאוד מסמן T.-S. Loan 109 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

התשובה הראשונה על עבוד עורות של ספר תורה היא היא שנתפרסמה בדפוס מכתב יד אחר של הגניזה על ידי ה' מאנן בהצופה הצרפתי לחכמת ישראל חלק ע', קכ"ט וגו'. ושם בהמבוא קי"ד וגו' הוכיח החכם הזה בראיות שאין עליהן תשובה שכל אלה הקטעים השונים המכילים תשובות ל„תלמיד ראבא תלמידו של ר' יהודאי גאון" אשר יצאו לאור על ידו ועל ידי הארקאווי בהגרן ד', ע"א וגו' ועל ידי בגעאניקא נ' וגו' אינם אלא חלקי הספר, פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא וראבא תלמידא מרב יהודאי גאון, שקונטרוס ממנו היה ביד רש"ז שעכטער. חבל שבעזבון המנוח לא נמצא עד כה הקונטרוס הזה אולם לעומת זה מצאתי בין קטעי הגניזה הדף הזה שהוא קטע חדש מספרו של בן באבוי. חשיבותו לא בהחמר שבו שרק קצת חדש בו, כאשר נראה בהמשך דברנו, אבל בזה שעל ידו אנו רואים שמהדורות שונות היו לספרו של בן באבוי. בהקטע T.-S. F. 2 שהוציא לאור ה' מאנן מיד אחר התשובה על עבוד עורות של ס"ת מתחלת התשובה על מנהגי מילה–עין שם בהצופה קל"ט שורה כ"ה של הקטע שהתשובה הראשונה מסיימת באמצע השורה ובאותה השורה עצמה מתחלת התשובה השנייה-אבל בקטע זה לפנינו ב' תשובות אחרות אחר התשובה על ס"ת שלא נמצאו בהקטע האחר. והננו לומדים מזה שהיו מהדורות שונות, לכל הפחות שתים, מספרו של בן באבוי, או בדיוק יותר שהסופרים לא העתיקו כל התשובות שהיו בו. מענין הדבר שבהתשובה על שתוי יין שלפנינו א', ב', ג', וכו' לא נזכר דבר שבני ארץ ישראל הקלו בדבר ואף שברור שעקרו של ספר בן באבוי אינו אלא ללמד בני ארץ ישראל שכל הפורש מן התלמוד בבלי כאילו פורש מדרכי ישראל. בכל זאת אין ספק שתשובה זאת איננה יוצאת מן הכלל, וכאשר הוכחתי בסוף הספר בהמאמר המיוחד לספרו של בן באבוי גם בזה החלוף שבין בני א"י ובני בבל אינו אלא חלוף דעות בין הירושלמי והבבלי, בהגדר הדבר מה הוא שתוי יין שאסור לו להתפלל, ושם הוכחתי גם כן כי התשובה השלישית שבהקטע ושחסרה בסופה נשלחה לבני א"י שמצות תפילין היתה רפויה בידם כבר בזמן התלמוד. ויודע אני שיש מקום לאמור שהקטע הזה הוא מקובץ תשובות לר' יהודאי גאון ולא מספרו של בן באבוי, שכבר זה האחרון אומר בפה מלא שכל תלמודו בא לו מרבו תלמידו של הגאון ולכן אין לתמוה אם נמצא תשובת הגאון על ס"ת של בני א"י גם בספרו. וקצת ראיה לזה שהתשובה על תפלין והיא האחרונה שבהקטע מובאה אצל הראשונים על

על כל מה שבכלי קומץ בכלי ג' חצאין והמנחה הוא שני חצאין
והשלישי הו חולין נמצא שליש הקומץ חולין ובא רב אשי ופירק
שני התקפות האלה ואמ' כי העבודה תלויה בדעת הכהן העובדה
ואינו קומץ אלא על שני חצאין לכך לא נותרבשרים דנקא באתקפת
רב פפא ואף לא נקמץ על יותר מעשרין אחד כדי שיהא בקומץ
שליש חולין וזה הוא שאמרנו אמ' רב אשי בדעתא דכהן תליא
II מילתא כי קא קמיץ אעשרון קמיץ. ⊙ וארבעה עשר של אדר
הראשון אסורין בספד ותענית כשם שאסורין באדר השני וי"ג
של אדר הראשון נמי מתענין כי"ג של אדר השני. ⊙

III וכבד או הטחול שלנו מותר לצלותן ולאכלן ואין לחוש
מהן משום לינה דלא חששו חכמים אלא שלשה דברים שום
ובצל וביצה שקלפן ואפילו הניתן בכלי מתכות למחר אסור
לאכלן מפני ששורה עליהן רוח רעה אבל דבר אחר לא

יא IV ובצים שהדיחן והשליכן עם הבשר והן שלימות מותר
מפני שהביצה בולעת מן הבשר ואין הבשר בולע מן הביצה
אם נמצא באחת מהן קרום דם או אפרוח זורקה ומותר
[לאכ]ול וכשר שאין הבשר בולע מן הביצה. ⊙

ב', ב'

מא נקל מן דרג ביוע גואב רבינו שרירא

יב V ואשר שאלתם מהו למנוע את המורים במקום שיש דיאן

8. בשרים.]=בשירים, במה שנשאר. באתקפת.] צ"ל כאתקפת.
10. אמ' רב אשי.] כן גם בכ"י מ' וברש"י אבל בנדפס רב אשי אמר. בדעתא.] בנדפס קומץ בדעתא, אבל בכ"י רומי קומץ ליתא.
12. בספד.]=בהספד; מגלה ו', ב'.
15. חכמים.] נדה י"ז, א' ועין שם ברש"י בד"ה שעבר וכן פרש הגאון.
16. הניתן.] צ"ל הניחן.
18. והשליכן.] לתיך התבשיל, ואולי צ"ל ומלחן, עין הפתיחה.
21. וכשר.] צ"ל הבשר.

1. מא.] התרגום העברי של שורה זו ערבית הוא: אשר נלקח מן הדף על קנינים תשובות רבינו שרירא. הו' בביוע קצת בספק.
2. שאלתם.] עין הפתיחה. המורים.] החכמים שראוים להוראה אבל במקומם יש דיין קבוע.

ולא עוד אלא שאינו כותב פסק דין ולא עוד אלא להתנות על העם שאם יתחייב אדם לחבירו אינו כותב לו פסק דין ולא עוד אלא שאינו מקבל עליו דבר לישיבות והיכא דקבילו על נפשיהו הכין ואמר חד מינהון בזמן הזה דלא יהיבנא מידי עד דמקבילנא פסק דינא כל כמיניה.

תשו' כך ראינו כל מי שהוא ראוי להוראה מי שיודע כי כדין וכשורה הוא אסור למונעו מן ההוראה וכך אמרו חכמים במדרש כי רבים חללים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, ועצומים כל הרוגיה זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה והיאך יאמר לאדם הפיל הרוגים הרבה. ועל אודות מי שניזקק להיות דיאן על מנת שאינו פוסק דין במה שהוא חותך יש לו שלא יזקק לדין ולא בתנאי זה ואם אינן מקבלין לו זאת יש לו לחשוך עצמו מן הדין

והיכא דקבילו אנפשיהו הכין ואמר חד דלא יהיבנא מידי עד דשקילנא פסק דינא כיון דאמור רבנן אמר כתובו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני כותבין ונותנין לו לא מחייבינן שאר בני אדם בני ההוא אתרא למיכתב למיהב מאי דאיפסיק עליה דאי בקושטא דן. . . .

3. להתנות.] הלשון קשה אבל ברור שהכוונה שהדיין הקבוע התנה עם הקהל שלא לכתוב פסק דין ואולי שתשובה זו נעתקה מערבית.

5. דבר לישיבות.] הדיין אינו מקבל עליו לשאול דבר הלכה מהישיבות, עין תשובת ר' האי לעיל ס"ב וכו'.

6. בזמן הזה.] ואחר שקבלו עליהם בני העיר תנאי הדיין, אחד שנצרך לדין אומר שלא יבוא לפני הדיין אם לא יכתוב לו פסק דין.

10. במדרש.] בהדרשה שלהם על הפסוק במשלי ז', כ"ו: עין סוטה כ"ב, א'.

11. תלמיד.] לפנינו בראש ובסוף המאמר תלמיד חכם ובלשון הגאונים תלמיד במקום תלמיד חכם מצוי הרבה.

13. הפיל.]=הפל.

15. ולא.] אם הבעלי דינים אינם מקבלים עליהם תנאי שהתנה הדיין עם הקהל.

18. דאמור.] סנהדרין ל"א, ב'.

20. למיכתב.] צריך למחוק או שצ"ל למיהב שהסופר כתב תבה זו פעמים בסוף שורה זו ובראש השורה שלאחריה.

לר׳ חנין הוסיף ר׳ עקיבא הסלת והקטרת והלבונה והגחלים שאם נגע טבול יום במקצתן פסל את כולן וקא מיפריק לר׳ חנין אמ׳ ריש לקיש משום בר קפרא לא נצרכה לשירי מנחות וקא מפרשינן דמדאוריתא מה שצריך אל כלי כלי מצרפו ומה [שאינו צריך] אל כלי אין כלי מצרפו דלמא עיקר דאוריתא והאי דאוסיף ר׳ עקיבא דבר שאין צריך לכלי בשירי מנחות דלאו דאוריתא ותוב אקימינין לר׳ חנין דר׳ עקיבא ארבעה מילי קאמ׳ הסלת והקטרת והלבונה והגלים תינח סלת שתוכל להעמיד שהוסיף ר׳ עקי׳ דבר שאין צריך שהרי יש בשירי

א׳, ב׳

מנח׳ סלת שקבעה בכלי ונמצאת זקוקה לבעליה והו[א] לדבר׳ דאורי׳ / ויש בה מנחת מחבת מרחשת ומאפה תנור וכמה דבר׳ שאם לא קבען בכלי אין זקוקין לכלי ואין צריכין לכלי וקאמרת שאותן הוסיף ר׳ עקי׳ מה תוכל לומר בקטרת ובלבונה ובגחלים שאין בהן דבר שאין צריך לכלי ואלו הגחלים שמענו שהן של יום הכפורים שנ׳ בהן ולקח מלא המח׳ גח׳ וג׳ ומה הוסיף ר׳ עק׳ בהן ופרקינן ליה / לר׳ חנין אמ׳ רב חנין אמ׳ רבה בר אבוה כגון שצברן על גבי קני גליא / ופירשנו דְמדאוריתא כלי שיש לו תוך מצרף שאין לו

18. במקצתן.] לפנינו בחגיגה במקצתו אולם בכתבי יד ואצל הראשונים ובשאר מקומות בש״ס שהובאה שם משנתו של ר׳ עקיבא לנכון, מקצתן, עין דקדוקי סופרים. כולן.] לפנינו בחגיגה כולו, עין ההערה שלפני זו.

19. לשירי.] צ״ל אלא לשירי, עין שם בחגיגה.

21. דלמא.] אולי צ״ל ודלמא והסופרים השמיטו ו׳ משום שהתבה שלפניה חותמת בו.

23. אקימינין.] צ״ל אקשינין.

24. והגלים.] צ״ל והגחלים.

25. להעמיד.] לתרץ והוא תרגום עברי של אוקים ומצוי הרבה אצל הגאונים, עין לדוגמא געאניקא ב׳, י״ג שורה י״ז ועין שם בהמפתח ערך, עמד.

1. מנח׳.] מנחות. והוא.] צ״ל והיא שסולת נקבה היא. לדברי׳.] לדבריו של ר׳ חנין.

2. ויש בה.] עין פרוש הדברים בהפתיחה.

5. שמענו.] ירושלמי חגיגה ג׳, ב׳ ועין הפתיחה.

6. ולקח.] ויקרא ט״ז, י״ב. ופרקינן.] חגיגה כ״ד, א׳.

8. קני גליא.] צ״ל קטבליא.

תוך אינו / מצרף ושהוסיף ר׳ עקי׳ דגזור רבנן אפילו שאין לו תוך לצרף. נמצא / רב כהנא דאמ׳ לבני ר׳ חייא הצריך לכלי כלי מצרפו ושאין צריך / לכלי אין כלי מצרפו ולא אמ׳ דמדרבנן מצרף ליתיה כריש לקיש / משום בר קפ׳ דמפרקינן כמימריה לר׳ חנין. והשאלה השלישית / הושיט טבול יום אצבעו ביניהן לתוך הכלי ולא נגע. תשובתו / פשוטה שאן לך דבר שמטמא מאוירו אלא כלי חרש בלבד. / אחרי כן חזר הוא ושאלו מהו לקמוץ מזה על זה וכול׳ וכך / פירושו אמ׳ להן כבר השבתיכם בשלוש שאלותיכם לענין / עשרון שנחלק והונח בביסא והרי אני שואלכם בו שאלה אחרת / מהו לקמוץ מזה על זה ועיקר דבר זה לדעת צירוף דאוריתא / או דרבנן דאי מדאוריתא קומץ מזה על זה אע״פ שאין נוגעין / זה בזה ואי מדרבנן אין קומץ מזה על זה ודבר זה חלוקת ר׳ חנין / ור׳ יוחנן כדפרישנן דר׳ יוחנן אמ׳ כף אחת עשרה זהב עשאו הכת׳ / לכל מה שבכף אחד ור׳ חייא בר אבא אמ׳ ר׳ יוחנן מע[דותו] / של ר׳ עקיבא נשנית משנה זו אמרו לו לא שמענן בפירוש / דאוריתא היא או דרבנן אלא כיוצא בשאלתך שמענו שתי / מנחות שלא נקמצו ונתערבו זו בזו אם יכול לקמוץ מזו / בפני עצמה ומזו בפני עצמה כשרות פיר׳ כגון שנתערבו אלו

ב׳, א׳

חציו על חצי אחד וחציו על חצי שני בלבד הרי החצי שקמץ
ממנו ולא הגיעו אלא שני שתותין ונשאר עליו עדיין שתות אחד
וזה הוא דאמרי הא איכא דנקא דקומץ ועוד התקיף תיצא כן
וקומץ גופיה היכי קריב והא אית ביה תולתא חורי פיר׳ כשקומץ

13. הושיט.] מנחות כ״ד, א׳.
14. תשובתו.] אולי צ״ל תשובתה ששאלה היא נקבה, אבל אפשר שהוא קצור מן, והתשובה על דבר זה, ולכן תשובתו, זכר.
18. לדעת.] לעמוד על הדבר אם צרוף וכו׳.
21. דר׳ יוחנן.] צ״ל דר׳ חנין.

3. דאמרי.] מנחות כ״ד, ב׳. תיצא.] צ״ל ר׳ יצחק.
4. חורי.] צ״ל חולין.

הכלי. והנה אף שפרוש זה אפשר להעמידו איני יודע מה דחקו להגאון לאמור שמכלי שמקריב בו מדבר ולא מכלי שרת, ואולי שכך פרש החלוק בין גחלי יוה"כ שמביאם בכלי שחותה בו וגחלי כל השנה שמחתה בכלי אחר. ודברי הגאון, א', ב', ה' ואלו הגחלים שמענו וכו' מוכיחים שלא השתמש בהירושלמי דחגיגה שבו נמצאה שמועה זו ומהירושלמי מוכח גם כן שלא בכלי שמקריב בו נאמר אלא בכלי שרת. וביותר תמוהים דברי הגאון בג"ק כ"א, א' ודברי ר' חננאל בפרושו לחגיגה שכולם גורסים כגרסת הגאון וכגרסת כ"י, תינח סלת קטורת ולבונה וגחלים מאי איכא למימר, אבל הם מפרשים תינח סלת שצריכה כלי, קטורת וכו' שאין צריכים כלי מאי איכא למימר, והדברים תמוהים, שמלבד שאי אפשר לומר שקטורת אין צריכה כלי—על קטורת יוה"כ עין תוס' יומא מ"ח, א' בסוף העמוד—הרי אדרבא אם אלה הדברים אינם צריכים כלי אין כאן קושיא כלל שלכן הוסיף ר' עקיבא משום שמדאוריתא אינם מצטרפים בכלי כוון שאין צריך להם כלי, וקשה להגיה בב' המקומות.

ב') תענית י"ג של אדר הראשון לא נזכרה בשום מקום ולא עוד שהר"ם מרוטנבורג בשו"ת שלו הוצאת רנ"ר סימן קצ"ה פוסק שאין מתענה, ודעת הגאון מפליאה קצת אחרי שברור שכל עקרה של תענית זו אינה אלא תקנה של החכמים שלאחר זמן התלמוד.

ג') גם בתשובה זו הקטנה יש בה דבר חדש, שלדברי הגאון אלו הג' דברים שאסורים משום לינה בכל כלים אסורים ולפי נוסחת הגמרא שלנו, נדה י"ז, א' אינם אסורים אלא בכלי מתכת.

ד') ההלכה הראשונה בענין בצים סתומה היא, שמה לי אם הבשר בולע מן הביצה או לא וכי בצה עם בשר בשר בחלב הוא. ונראה שמדבר בבצי טמאה והגאון פוסק כהירושלמי סוף פ"י דתרומות דמתיר בשאינן קליפות, בלשון הגאון והן שלימות, ועין באהבת ציון לראטנער הגרסאות השונות שהיו לפני הראשונים שם בירושלמי. ומכל מקום קצת צ"ע שאין דרכן של הגאונים לפסוק על פי הירושלמי מבלי להעיר על המקור שהשתמשו בו, ואולי שצ"ל ומלחן במקום והשליכן, עין ברמ"א שולחן ערוך יורה דעה ע"ה, א' על בצים גמורות שנמלחו עם הבשר שבדיעבד אין לחוש ונחלקו על זה גדולי האחרונים, עין שם בט"ז, בש"ך ובפר"ח ודעת הגאון כדעת הרמ"א. ועל ההלכה השניה שבהתשובה בנמצא דם או אפרוח שהבשר מותר עין דעות שונות של הראשונים בזה בטור ובית יוסף יו"ד פ"ו, מעשה הגאונים סימן י"ז, פרדס י"ט, ג' וארחות חיים ב', ש"ב, והמקילים סומכים על הירושלמי דתרומות שהבאתי לעיל והגאון הוא מהמקילים.

ה') התשובה הזאת מובאה בקצור נמרץ מבעל העיטור, בירורין א', ב' וגו' על שם ר' האי ושם הרבה שבושים שאפשר לתקנם על פי הקטע שלנו, וכך צ"ל. דיין שהתנה... אין אני רוצה לקבל הדין אם לא יכתוב פסק דין אין לו לקבל הדין עמו.... ואין להמתין עד שיראה לרב אלא עושין בו דין מיד. והרב בעל שער החדש חכם עדיף מנביא ועל פי שקול הדעת תקן השבושים הגסים.

א׳, א׳

I כיון שאינן נוגעין בהדדי לא פסלו אלא האחד ההוא שנגע או דיל׳ הכלי צורפן וכאילו בשניהן נגע והשיבן אלו שנינו כלי מחבר היינו אומרין פסולת זו מחוברת היא ונוגעת ולולי כי ישנה בכלי היתה מתפזרת הנה והנה ואם יפחת הכלי הרי היא מתפזרת והכלי הוא השומרה בחיבורה ונגיעתה לפיכך אם חלוקה בכלי הרי היא כמפוזרת ואם נגע בזה לא טימא זה עכשיו ששנינו הכלי מצרף כל שהוא צירוף לא שנא נגע ולא שנא לא נגע לפיכך אם נגע ביה נפסל בזה. ועוד שאלוהו הנה בהיות שניהן נתונין בכסא ונגע באחד פסל גם האחר אחר שנטמא ואלו אם הושיבו ביניהן דבר אחר מי אמרינן בעת הנגיעה כל מה שבכלי נטמא אבל הנתון אחרי כן לא או דיל׳ לא שנא והושיבן אם הנתון אחר כך לא יתכן להקרב אלא בכלי ואם לא הביאו בכלי לא יצא ידי חובתו הכלי מצרפו וניטמא אין זקוק לכלי לא ניטמא ומהויא מילתיה דרב כהנא בתשובתו זו לא פשיטא ליה כר׳ חנין דאמ׳ צירוף דאוריתא דהא רב כהנא הוא קא מותיב ליה

1. כיון.] פרוש למנחות כ״ד א׳ וב׳.
2. דיל׳.] דילמא וכן בשורה י״ב.
3. פסולת.] צ״ל כי סולת.
8. ביה.] צ״ל בזה.
9. בכסא.] צ״ל בביסא כמו שמוכח מא׳, ב׳ שורה י״ז וכבר מצינו בכתבי יד ובדפוסים ישנים השיבוש כיסא במקום ביסא, ביונית כלי, עין דקדוקי סופרים למנחות כ״ד, א׳ הערה ד׳.
10. ואלו.] נראה שצ״ל הראשון או ושאלו, עין א׳, ב׳ שורה ט״ו. הושיבו.] הושיטו? דבר אחר.] נראה שכך היתה גרסת הגאון שם במנחות במקום אחד שלפנינו או אחר שבכ״י רומי, עין דקדוקי סופרים ומהרמב״ם אבות הטומאות י״ב, ה׳ מיכח שגם הוא גרס כהגאון, ועין הפתיחה.
12. אחרי כן.] הגאון מפרש השאלה בדרך אחר לגמרי ממה שפרשוהו הראשונים ואף שגם הם לא השוו מדותם, שיש לנו ג׳ פרושים שונים, אולם כולם מפרשים שהשאלה היא על דבר שהיה בכלי בעת הטומאה ולא שנתנו אחרי כן, עין הפתיחה.
14. ומהויא.] צ״ל ומחזיא, ומחזיא מילתא הוא כמו נראה הדבר בעברית, ועין גמו״מ קל״א, ג״ה רי״ט בראש עמוד ק״ד ובתש״ר ב׳, כ״ז שבכל אלה המקומות בשבוש מיהוי מהויא ומהוייא אבל בתש״ר ב׳, מ״ה לנכון, מחזיא מלתא, ועין גם כן ש״ש ב׳ ק״א בראש העמוד, ומהויא מלתא, ואין לו פרוש וצ״ל ומחזיא מלתא.
15. לא פשיטא ליה כר׳ חנין.]=פשיטא ליה שלא כר׳ חנין.
16. מותיב.] חגיגה כ״ג, ב׳.

ח

חמש תשובות לגאונים ומהן אחת לר׳ שרירא.

ב׳ דפים תכופים של נייר, ארכם י״ט וחצי ורחבם י״ד וחצי, מסמן T.-S. Loan 96 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג. הקטע נעתק על ידי המנוח ה׳ הלפר ולא הספיקה לי השעה להשוות ההעתקה עם הכ״י ולכן אין בידי לאמור בברור שהשבושים שהערותי עליהם בההערות נמצאו בכ״י.

א׳) התשובה הראשונה שחסרה קצת בראשה מכילה פרוש ארוך על המשא ומתן שבין רב כהנא ובני ר׳ חייא במנחות כ״ד ועל הסוגיא הקרובה לה בחגיגה כ״ג, ב׳-כ״ד, א׳. וכאשר הפרוש הזה חדש הוא לגמרי ושונה מכל פרושי הראשונים לסוגיא זו אמרתי להעיר עליו בהרחבת דברים. השאלה השנייה של בני ר׳ חייא, הושיט אחד לביניהן, לפי פרוש רש״י היא, אם נתן חצי עשרון בין אלה ב׳ חצאי העשרון ונגע טבול יום בהחצי האמצעי מהו אם נטמאו ב׳ חצאי החצוניים, והתשובה עליה היא, צריך לכלי כלי מצרפו אין צריך לכלי אין כלי מצרפו וכיון שאין החצי האמצעי צריך לכלי שהרי אינו מצטרף עם ב׳ החצוניים אין הכלי מצרפם לאחת והאמצעי טמא והשאר טהור. והרבה יש להקשות על פרוש זה, ובראשונה נשאל מאי חזית לומר שהאמצעי הוא היותר ולא חצי אחד מהחצוניים ועוד במנחות נדבה שמקריב אפילו אלף עשרון איך אפשר לומר שהאמצעי אינו מצורף עם האחרים למנחה אחת ומה מונע אותו להקריב עשרון וחצי, ועין גם כן בכסף משנה פי״ב, ח׳ מהלכות שאר אבות הטומאה מה שנתקשה בדברי רש״י. ולפרוש הגאון הכל עולה יפה, שהשאלה היא אם אחר שנטמאו ב׳ חצאי עשרון על ידי צירוף כלי ונתן דבר אחר שם אם גם זה נטמא או לא, והתשובה אם הדבר הנתון אחר כך הוא דבר שאי אפשר להקריב בלי כלי הכלי מצרפו, ואם לא, לא. והנה גם לפרוש הגאון אוכל קודש שנטמא והניחו בכלי ובתוכו אוכל קודש אחר טהור או שהניח בכלי אחרי כן אוכל קודש אחר טהור, שאם לא נגעו זה בזה שלא נטמא הטהור וזה יוצא מפורש מדברי הגמרא שם במנחות כ״ד, א׳ סוף העמוד, עין ברש״י בד״ה ונטמא אחד וברמב״ם במקום הנ״ל הלכה י׳, אלא שלדעת הגאון לא נאמר זה רק בשנטמא חוץ לכלי ואחר כך נתנוהו בכלי אבל בשנטמא בכלי מטמא כל קודש שנתון בו אחר כן אם הוא דבר שצריך לכלי. וכבר הערותי לא׳, א׳, י׳ שכפי הנראה גרסת הגאון הרמב״ם והראב״ד היא, הושיטו ד ב ר אחר ולכן כלם מפרשים שלא כרש״י שבהושיט חצי עשרון מדבר שפרושו אפשר רק על פי הגרסא אחד או מה שנראה יותר, אחר, אבל בפרטי הדברים נחלקו הרמב״ם והראב״ד על פרושו של הגאון וכן נחלקו שניהם זה על זה. שניהם מפרשים בנגוד לדעת הגאון שנגע טבול יום בשהיו בכלי ב׳ חצי העשרון ודבר אחר, אלא שלהרמב״ם דבר אחר גורם

שאין כאן צרוף כלל ולא נטמא אלא מה שנגע בו הטמא ולהראב"ד דבר אחר אם אין צריך לכלי מציל את עצמו אבל לא ב' חצאי העשרון. והרב בעל כסף משנה העיר שמהירושלמי מוכח כדעת הראב"ד והרב בעל מרכבת המשנה השיג עליו מבלי לעמוד על סוף דעתו, שברור שכוון הרב כ"מ לסוף הסוגיא בירושלמי חגיגה פ"ג, ב' ולא לתחלתה כמו שחשב בעל מרכבת המשנה, וזה לשון הירושלמי שם. אמרון ליה–צ"ל אמר להון, רב כהנא לבני ר' חייא–וקפצה טומאה אפ' אחרת בינתיים, אמרון ליה אפילו אחרת בינתיים, ומזה מוכח כדעת הראב"ד שאין ההפסק מציל את אחרים. ומכל מקום קשה להשוות דברי הירושלמי עם הבבלי, שאחרת, בירושלמי אי אפשר לפרשה בדרך אחר אלא מנחה אחרת ולפי זה דעת חכמי ארץ ישראל היא שרק חלקי מנחה אחת נצטרפין על ידי כלי ולא חלקי מנחות שונות, אלא שאמרו שהמנחה האחרת בין ב' חלקי מנחה אחת אין מפסקת ביניהם וכשנטמא חלק אחד נטמא השני. ואיך שנפרש דברי הגמרא שלנו, הושיט וכו' הרי בודאי ב' התלמודים חולקים זה על זה, שהרי לפי הירושלמי פשוט הוא שאין מנחות שונות נצטרפות על ידי כלי ולפי התלמוד שלנו, גם אם נקבל פרוש רש"י, זהו המשא ומתן שבין רב כהנא ובני ר' חייא. גם בזה נחלקו ב' התלמודים, שלפי התלמוד שלנו חגיגה כ"ד, א' ר' יוחנן סובר צרוף דרבנן ולפי הירושלמי רק שירי מנחות הם מדרבנן. ובדבר זה יש לי תמיהה גדולה על הרמב"ם שהוא פוסק כר' יוחנן שצרוף מדרבנן והוא כשיטת הגאונים כפי מה שנראה מהקטע שלנו, מפרוש הגאונים–ר' שרירא או ר' האי–בג"ק כ"א, א' סוף מעלה ז' ומפרושו של ר' חננאל לחגיגה, ואם כן איך הוא אומר באותה ההלכה עצמה, פי"ב, ז' משאר הטומאות שכלי שאין לו תוך מצרף והרי לא אמרו זה בחגיגה אלא לפי דעתו של ר' חנין שצרוף מן התורה והצרכו לאמור שר' עקיבא הוסיף גם כלי שאין לו תוך אבל אם צרוף מדרבנן למה נדחק לאמור שכלי שאין לו תוך הרי הוא ככלי, וצע"ג.

ודע שלהראשונים יש דעות שונות בענין צרוף כלי, שיש שאמרו כלי קודש שרוצה להקדיש בו מצרף ויש שאמרו שכל כלי שרת מצרפים ויש שאמרו שאף כלי חול מצרף, עין תוספות חגיגה כ"ג, ב' בד"ה שאם וכ"ד א', בד"ה דאוריתא ובאריכות בפרוש לתמיד המיוחס להראב"ד–ובאמת הוא לר"י בר' ברוך–פרק ג'. ולהגאון כפי הבנתי בדבריו כלי שאמרו בענין זה הוא כלי שמקריב בו על המזבח, עין דבריו א', א' י"ג וא', ב', א' וכו'. ודבריו הסתומים בראש א', ב' נראה שיש לפרשם בדרך זה. במנחת סלת הכלי שהסלת נתונה בו מוליכו הכהן אצל מזבח, עין סוטה י"ז, ב' ותוספתא סוף פ"א במנחות אבל מנחות מחבת מרחשת ומאפה תנור, הכלי שנותן בו הסלת אין צריך להיות הכלי שמוליכו אצל המזבח שהרי מנחות אלה מקריבן אחר שנאפו, עין מעשה מנחות אלו ברמב"ם מעשה הקרבנות פי"ג, י"ב, ואדרבא להיפך לרב הכלי שנותן בו הסלת אינו אותו הכלי שמגישו למזבח ולכן באמרם בגמ' שבשירי מנחות הוסיף ר' עקיבא ואמר שמצרפים ואף שאין צריכים כלי זהו במנחת סלת אבל בשאר המנחות גם קודם שנקמצו, הכלי שסלתן בו אינו מצרף רק מדרבנן שהרי אינו מגישו למזבח באותו

הנגזל והגזלן ישראל היו רשאים להעיד על ישראל לגוים אצל השותפין שאינו חומס דאמ׳ מכריז רבא ואיתימא׳ רב הונא דסלקין לעילא ולנחתין לתתאה האי בר ישראל דידע סהדותא לגוי על בר ישראל חבר[יה] ואזיל ומסהיד ליה בי גוים משמתי׳ ליה ולא אמרו אלא בחד אבל בתרתי לא בחד נמי לא אמרו אלא בי דינא דמגסתא אבל בי דואר מומתא רמו עליה ופי׳ בי דינא דמגסתא בית דין של קערה כי כן תרגו׳ קערת כסף מגסתא דכסף כלא שדנין ואינן מדקדקי׳

ד׳, א׳

. . . . של זה ולקחת לעצמם וכן
. . . . קרוב מדין הסכמת כל הקהל
. . . . ולא היה מהרהר בדבר
קמ״א עוד כתב במי שדר במדינה אחת ויש לו נכסים כאן ונכסים במדינה אחרת ויש לו חובות באותה מדינה אחרת נראה שאין מנכין לו מן המס אלא מנכסים שיש לו במקום ששם בעלי חובו דהא קימ׳ לן כרבא בפ׳ הכותב דנפרעים שלא בפני בעל חוב ואין המלוה צריך ללכת אחר הלוה והלכך דין הוא שיהו מחשבין ומנכין

8. הנגזל.] כאן ובש״ת הרשב״א חסר גוי אבל בש״ץ איתא לנכון.

9. השותפין.] הטעות, השותפין במקום השופטין גם בשו״ת הרשב״א אבל בש״ץ לנכון, השופט, עין הפתיחה. דאמ׳.] בבא קמא קי״ג סוף הדף.

10. ולנחתין.] לפנינו ודנחתין וכך הוא הנכון, והשבוש ולנחתין גם בש״ת הרשב״א, עין הפתיחה.

16. כלא.]=כלומר.

1. של.] השאלה היא אם פורעין מס על ממון שיש לו במקום אחר, והתשובה שאין פורעין אלא על מה שיש לו במקום שדר בו חוץ אם התנו בני העיר וקבלו עליהם וגם בכעין זה, אם היה אחד בעיר שלא קבל עליו תנאי זה אינם יכולים לכפותו, שלא כל הימנו של קהל לגזול ממונה של זה וכו׳ וכן נוהגים במקומנו מקרוב וכו׳, שהתנו כולן בכך ולא וכו׳.

4. בהקטע ובהוצאת שנת ר״מ נתקצרה התשובה ובהוצאת בולונייא אלף ע״ד בהרחבת הדברים.

מן הנכסים שיש לו באותה מדינה. תקנה שעי מבני העיר כמנהג העיר בכל תקנות ועבר אדם עליה מביאין ראיה מאנשי העיר וצא וראה בכל קהלות הקדש שאין מביאין עדים ממדינה למדינה להעיד על תקנותיהם ויש תקנות כוללות במקצת מקומות של ישראל וכללון באותה תקנה וא"כ בטלת אותה מן

ד', ב'

העולם שאין לך עדים וכל כיוצא [בזה אמרו] בירושלמי כל הלכה שהיא רופפת [בבית דין ואין אתה יודע] מה טיבה צא וְראה מה צבור נוהג ונהוג כן

קמ"ב שאלה מהו להתיר חרמות בשבת ואפי' לדבר מצוה

תשובה דע שכך שנינו במסכת שבת בפ' אחרון מפירין נדרים בשבת נשאלין לנדרים שהם צורך השבת לפי שאין הבעל יכול להפר לעולם אלא ביום שמעו הלכך אם לא יפר היום לא יוכל להפר מעולם והוה ליה כצורך היום אבל היתר נדרים לצורך השבת דוקא אבל שלא לצורך השבת לא שהרי אפשר לחכם להתיר אחר שבת הלכך בנדרי צבור היה נראה שאין רשאי לעשו' כן אלא שכך נהגו ומנהגן של ישראל תורה היא ואולי יש לְהם על מה שיסמוכו לפי שאין כנופיא אלא בשבת ואולי לא יתירוהו בשבת לא יתאספו ביום אחר ונמצא

11. תקנה.] כך הוא הנכון ולא כמו שנדפס בטעות, בהוצאת ר"מ שתקנה, שכאן מתחיל תשובה חדשה והכתובת שלה, תקנה, עין שו"ת הרשב"א הוצאת בולונייא תתי"א ושם מתחלת התשובה העיד במנהג העיר וכו' והתשובה שלפניה היא בענין כתיבת ספר תורה!

16. וכללון.] הקריאה בספק קצת ובב' ההוצאות, שנכללין.

2. בירושלמי.] מעשר שני ה', ב' נ"ו, ב' בראש העמוד.

4. שאלה.] השאלה והתשובה לפנינו בשתי נוסחאות, נוסח קצר בשו"ת הרשב"א הוצאת ר"מ כאשר לפנינו בהקטע ונוסח ארוך בחלק ד' סימן רצ"ו. ועין גם כן תשובה לגאון בנ"ק, סימן פ"ה שאין מתיר הפרת נדרים אלא לצורך שבת.

ודאי יש בו משום דינא דבר מצרא ואם אותה שורה שמקום ישיבה זה דחוק ורוצה להרחיבו בזה ודאי יש בו משום דינא דבר מצרא ורוצים כל בני השורה לקנות אותו כדי להרחיב כל השורה אין בן המצר ממש יכול לעכבם וכל שכן אחד מן השוק אין יכול לקנותו ויש לבני השורה בו משום דינא דבר מצרא

ב׳, ב׳

קל״ה תשובת רבי׳ האיי ז״ל

מודיענו לפני גאון ז״ל כי פעמים שבאו שני בעלי דין לדין האחד חזק והאחד רך ושומעין אנו טענותיהן ואת ראיותיהם ומורים אנו אותן שורת הדין ויוצאין מלפנינו ואין החזק רוצה ליתן מידי שהוא חייב בדין והולך תחלה ותולה עצמו בשלטון ישמעאל ויוצא בזה וחוזרין בפנינו ואנו עושים פשרה ביניהם. תשובה אתם יודעים דר׳ מע שמעון בן מנסיא דאמ׳ משתש את דבריהם ואתה יודע היכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומ׳ להם צאו ובצעו שנ׳ ולפני התגלע הריב נטוש קודם שיתגלה הריב אתה יכול לנטשו אך אם יעלה הדבר להפסד עומדין אחרים ופושרין ביניהם שלא במושב דין הקבוע למשפטי ע״כ

קל״ו עוד השיב זה לשונו מסוגיא דפ׳ר

1. תשובת.] בתשובות הרשב״א הוצאת ר״מ ס׳ קל״ה ובהוצאת בולונייא אלף קי״ג עין הפתיחה.

10. דאמ׳.] סנהדרין ו׳, ב׳.

16. השיב.] גם בשו״ת הרשב״א השאלה חסרה אבל קל להשלים והוא, אם הבעל יכול לאסור על אשתו קצת נכסיו.

ג, א'

המדיר נמי כיון דמשתעבד לה היכי מצי מדיר לה אתה למד שאדם יכול לאסור על אשתו מקצת נכסים כיון דעדיין יש מקצת נכסים שיכולה לזון מהם דהא מעקרא דקס"ד דאין מעשה ידיה בכלל האסור חייל נדרא אכולהו שאר נכסי כל שכן במפרש אמעשה ידיה אע"פ שאנו אומרים לה בשעת הנדר שתזון מהם וה"ה שאדם יכול לאסור דירתו על אשתו כיון שיש לו נכסים אחרים שאפשר לשכור לה מהם דירה ראויה לפי כבודו ולפי כבודה ויש לבית דין לכוף אותו שידור הוא עמה קל"ז ורבינו האיי ז"ל וזה ששאלתם במקום שאין דין קבוע ויש מישראל מי שיש לו אצל חברו הלואה או פקדון או ירושה ותפשו לפני הזקנים ותלמידים וחייבוהו ליתן לו מה שיש עליו מן הדין ולא רצה ונתפרץ ואינן יכולין להוציא ממנו מה

ג', ב'

שיש עליו מן הדין ויש באותו מקום בי דואר של גוים שאינו מקבל שחד ולא ישא פנים ומקבל עדות ישראל על חברו יש לאותן עדים או לאותן זקנים שילכו לפני שופט של גוים ויעידו על החייב ויאמרו שזה חייב לזה כך וכך כדי להחזיר ממון לבעלים ולהציל עשוק מיד עושק או לא. תשובה כך ראינו שיש להם רשות ומצוה לעשות כך אפי'

1. המדיר.] כתובות ע', א'. דמשתעבד.] לפנינו דמשועבד.

11. ורבינו.] צ"ל לרבינו ובתשובות הרשב"א, רבנו. התשובה הזאת נמצאה גם בשערי צדק סימן ד' דף פ"ד, ב' ועין הפתיחה.

15. ותלמידים.] בתשובות הגאונים תלמידים הוא כמו תלמידי חכמים.

א׳, א׳

בשטר קדושין תקבלם אמ׳ לו על כן דעת כן קבלתי אלא סטראי דאית ליה גביה ועוד דגרס׳ בפר׳ קמא דקדושין תניא אמ׳ לה כנסי סלע זה שאני חייב ליתן וחזר ואמ׳ התקדשי לי בו בשעת מתן מעות רצתה מקודשת לא רצתה אינה מקודשת ופרשנו רצתה דאמ׳ אין לא רצתה דאשתיקה מאי טעמ׳ דיכולה למימר אין שקלי ודידי שקלי קכ"ט קכ"ט עוד כתב שאלתם ראובן שהקדיש מנה מנכסיו ובשעת מיתה ושיקח שמעון בנו מהם קרקע ושיחלק הוא פירותיו בכל שנה ושנ׳ בזמן ידוע ועל מנת שלא יהא רשות ולא צווי ולא מניעה לשום אדם בעולם לא בקרקע ולא בהקדש ולא בפירותיו אלא בנו והבאים מכחו ועכשו עבר זמן רב ולא קנה שמעון קרקע אם יכולין גבאי צדקה לכופו לקנות קרקע כדי שתגיע הנאה לעניים אם לאו תשובה שמעון זה עובר

א׳, ב׳

הוא על דברי אביו ועובר בשתים חדא דעובר על דברי אביו ועוד שמצוה לקיים דברי המת ועוד שמונע צדקה מאיזה עני שיהיה אבל מ"מ ממון זה אין לו תובעין שהרי יכול ליתן הפירות למי שירצה ושלא ליתן לאחר ואין לגבאי הקדש

1. כשטר.] השאלה היא, מי שחייב לחברו ב׳ חובות האחד בשבועה והשני שלא בשבועה ופרעו סתם והלוה טוען שפרעו אותו שבשבועה; עין תשובות הרשב"א הוצאת ר"מ סימן קל"ח ועין הפתיחה. כן.] הראשון צריך למחקו.

2. אלא.] כתובות פ"ה, א׳.

3–4. דקדושין.] קדושין י"ג, א׳. ליתן.] לפנינו ליכי.

2. המת.] תענית כ"א, א׳.

לתובעו ולכופו שאינן בעלי דברים ואע"פ שהם יד עניי העיר ק"ל עוד השיב באחד שעשה כותל חדש בינו ובין רשות הרבים ובאו עדים והעידו כן שאינן נאמנים ונוגעין בעדותן הם וחייב שבועת היסת דמדרבנן נשבעין על הקרקעות קל"א עוד השיב באחד שנתן בתים שלו לבנו וכתב לו ושיירתי לעצמי דירה בלבד ואחר כך נשא אשה שיכול לדור בהם הוא ואשתו דלא עלה על דעת שלא יהא מי שישמשנו ויהא נקלה עובד לו ולא גרעה אשתו משמש והא דאמ' לעצמי בלבד

ב', א'

והשיב זה לשונו יש מן הגדולים שכתב דיש בהם משום דינא דבר מצרא אבל לא נראה לי כן שכל מקום שאינו [רא]וי לערבבו עם שלו להיות אחד אין בו משום דינא דבר מצרא שהרי אפי שתי שדות ומפסיק ביניהם סלע או כיוצא בזה אין בו משום דינא דבר מצרא דגרסי' התם הפסיק משוניתא או רכבא דדקלי חזינן אם יכול ליכנס אפי' תלם אחד איכא משום דינא דבר מצרא ואי לא ליכא משום דינא דבר מצרא מכל מקום אם מקום ישיבה של בן המצר דחוק ורוצה להרחיבו בזה

7. יד.] עין בבא קמא ל"ו, ב' בסוף הדף.

9. ונוגעין.] אנשי העיר הם נוגעים בדבר כי הנאת העיר היא הנאתם. ועין תשובה קמ"ב שנראה כסותרת זו. דמדרבנן.] עין רמב"ם, טוען ונטען ה', א' ובטור חו"מ צ"ה סוף הסימן ושם בב"ח ובב"י. והראשון בין הפוסקים שפסקו כן הוא ר' האי, במשפטי שבועות שלו ט', א'.

1. והשיב.] השאלה, מקומות ישיבה של בית הכנסת אם יש בהם דינא דבר מצרא, עיין תשובות הרשב"א הוצאת ר"מ סימן קל"ד, והוצאת בולונייא אלף כ"ב.

6. התם.] בבא מציעא סוף ק"ח.

גאון שלא יקדשו אלא כסדר בבל בכתובה וחתם ידי עדים וברכת אירוסין, וכל שאינו כסדר הזה תקן להן שאין חוששין לו כדאמ' כל דמקדש אדעת' דרבנן קא מקדש ואפקיעינהו רבנן לקידוש' מיניה, אף אתם ראויים לסלק מנהג כזה וכו'. ודעתי נוטה שהיא היא התשובה שלפני הרשב"א אלא שהוא ייחסה לר' שרירא ובכ"י נתייחסה לבנו. ובדורות האחרונים בימי הרב קפסלי ראש הרבנים בקוסטא התקינו שם תקנה כעין זו שגרמה מחלוקת גדולה בינו ובין מהר"י קולון, עין תשובות מהרי"ק פ"ג, פ"ד ופ"ה ומשניהם נעלמו דברי הגאונים ודברי הרשב"א. התשובה הזאת גם בבולנייא תקנ"א, ועיין ג"א קי"ג.

רצ"ב) לרבנו האיי ז"ל וששאלתם ישראל משומד אם יורש אביו דבר תורה כך הראונו מן השמים דמשומד אינו יורש אביו ישראל דכיון דמשומד הוא נפק ליה מקדושת ישראל ומקדושה וכו'. וא"ת הא דאמר ר' חייא בר אבא וכו' גוי יורש את אביו וכו' ויש לומר דההוא אביו גוי קאמא (=קאמר) אבל גוי לאביו ישראל אינו יורש והכי פירש מר רב יצחק גאון ז"ל. תשובה זאת נמצאה בכמה קובצי תשובות הגאונים ובכולם נתייחסה לר' נטרונאי, עיין חמדה גנוזה נ"ב, ג"ל, כ"ד וש"ץ, מ"ח, ב' סימן ר"ה, ועין גם כן גמו"מ י"א. ונראה שבטעות יחסה הרשב"א לר' האי שכן דרכו של ר' נטרונאי להסתייע מדברי ר' צדוק גאון–ברשב"א בטעות ר' יצחק והחלוף ר"צ=ר' צדוק ורי"צ=ור' יצחק מצוי הרבה–, עין מפתח למיללער ק"ג וכן הוא משתמש בהמבטא, הראונו מן השמים–מיללער שם–וכל הדברים האלה זרים הם בתשובות ר' האי. והרב ב"י בחו"מ רפ"ג מעיר שתשובה זו שמביא הרשב"א בשם ר' האי היא היא התשובה שמובאה בשו"ת הרא"ש כלל י"ז, ח'–לפני בדפוס חדש בטעות י"ח–על שם ר' משולם, אולם שלא בדיוק כתב הרב כן שהמעיין בב' תשובות אלו יראה שלא כן הוא ואף שהדעת נוטה שר' משולם השתמש בתשובתו של ר' נטרונאי. ודברי הב"י גרמו טעות גדולה לה' מיללער שכתב בהערותיו לגמו"מ י"א, שאפשר שהתשובה ברשב"א היא באמת לר' משולם, ולא ראה לא דברי הרא"ש עצמם ולא דברי הרשב"א והוא מזכה שטרא לבי תרי, התשובה שבקובצי הגאונים הנ"ל הוא מייחס לנכון–לר' נטרונאי ואותה התשובה עצמה ברשב"א לר' משולם ועין ג"ה, של"ב.

של"ב) הנותן נכסיו לאחר מעכשיו ולאחר מיתה. . . הרי הן של מקבל מתנה ואם אמרו היורשים מטלטלי פלוני קנה לאחר המתנה ולא זכית בו עליהם הראיה שכל הטוען דבר מחודש עליו להביא ראיה שאני אומר כאן נמצאו וכאן היו וכן הסכימו הגאונים ז"ל. תשובת הגאונים בענין זה אינה ידועה לי.

ת"א) מעשה הכפרה שנהגו לעשות ערב יום הכפורים נוסח שלה בתשובת הגאונים וזה לשון התשובה, וששאלתם מה שאנו רגילים לשחוט תרנגול ואין אנו יודעים מנהג זה למה וכו'. תשובה כך ראינו שיש בזה טעמי' אחד מפני שהתרנגול מצוי בביתו של אדם וכו'. מעשה כפרה זה יש בו כמה שנוים ממה שנמצא במקורות אחרים והרוצה לעמוד על המנהג הזה טוב יעשה אם ישתמש בנוסח זה אבל אין כאן מקומו להאריך. והנני כאן להעיר על המקומות העתיקים שהובאו שם דברי הגאונים על הכפרות ואלו הן, ש"ת רצ"ט בשם מר ששנא גאון

וסדורו קרוב לזה שברשב"א; ח"ג, צ"ג תשובת ר' נטרונאי; תשובה לגאון-ר' עמרם-בקטע הגניזה עין לעיל ב'-ג'; מחזור וויטרי שע"ג-וכך הוא בפסיקתא, ופרושו, בפסקי הגאונים ולשוא נתקשה בזה ה' אפטוביצר בהצופה ז', צ"ג וכתב ולפנינו בפסיקתא אין רמז מזה-; שבה"ל רפ"ג; רא"ש יומא כ"ג ומרדכי שם בראש המסכתא; טור או"ח תר"ה; ארחות חיים, ערב יוהכ' א'; ספר האורה ק"ט; מעשה רוקח לר' אליעזר בר' יהודה ממגנצא ס' קל"ט ושם: מ"כ במגלת סתרים של ר"נ מה שנעלם מפוזנאנסקי בספרו, לקוטים מן מגלת סתרים; פרדס כ', ג' ותניא סימן ע"ב בסופו ושם בקצור נמרץ. העובדא שמעשה כפרה נמצא בשו"ת הרשב"א מפליא מעט שהרב הזה התנגד מאוד למנהג זה, עין תשובותיו הוצאת בולונייא סימן שצ"ה ועליו סמך בעל השולחן ערוך וכתב-כך הוא בהוצאה ראשונה ובההוצאות שלאחרי זו תקנו הלשון-באו"ח תר"ה שמנהג שטות הוא.

ת"כ) דרב האי גאון כן כתב דהיכא דליכא אורחים לא מקדשינן בבי כנשת... וכך אמר רב נטרונאי גאון ז"ל מקדשין ומבדילין בבית הכנסת אע"פ שאין שם אורחים וכו'. כפי הנראה לקח הרשב"א דברי אלו הגאונים בענין זה מספר העתים, עין שם קפ"ב וקפ"ג ולשון הגאונים שם הוא לשונם ממש בהרשב"א, ודברי ר' נטרונאי מובאים בהרבה מקומות, עין ג"ל נ"ב, סדר רב עמרם תפלת ליל שבת ומנהיג שבת ט"ו. ועין שם במנהיג י"ג וכך כתוב-שהלכה כשמואל שאין קדוש אלא במקום סעודה-בתשובות ר' האי גאון ז"ל ור' שרירא אביו ואולי נתכוון לאותה התשובה עצמה שבספר העתים וברשב"א. ובש"ת קי"ד נתיחסה בטעות התשובה של סימן זה לר' האי שברור שהגאון הזה פוסק דאין מקדשים בבית הכנסת אם אין אורחים אוכלים שם ועין בהערת בעל איי הים על תשובה זו שהעיר שבכ"י היא על שם ר' מתתיה וכל מה שמביא מהכ"י הוא לפנינו בס' העתים קפ"ג. ועין ג"כ עטור מצה ומרור קל"א, ב' וגם הוא מביא דעת ר' האי שאין מקדשין בלא אורחין, ועין דברי הראשונים שהעירו עליהם המו"ל של ספר העטור וספר העתים ומשניהם נעלמו דברי הרשב"א בתשובה זו ובנוסח שונה מעט בהוצאת בולונייא שנ"ג, מה שכתב ליישב דברי ר' נטרונאי.

אחר כתבי כל זה באו לידי שו"ת הרשב"א ווארשא תרכ"ח ובהן נדפסו עוד הפעם התשובות שבהוצאת ר"מ אבל רק אלה שלא נמצאו בהחלקים האחרים של שו"ת הרשב"א ולפעמים טעה המו"ל והשמיט גם תשובות שלא נמצאו במקום אחר, עיין לדוגמא סימן קנ"ו שרמז על חלק א' תרס"ח ובאמת התשובה שם היא תשובה אחרת והיא נמצאה בהוצאת ר"מ בסימן קצ"ג. גם אמרתי להעיר שהקטע שפרסם ה' ווייס בהצופה ה', ע"ו וע"ז הוא דף ג' שחסר בכ"י שלנו והמו"ל לא ידע שהתשובות שהוציא הוא לאור כבר נדפסו יותר מג' מאות שנים.

קל"ז) רבנו האי ז"ל וששאלתם במקום שאין דיין קבוע וכו', עין מה שכתבתי למעלה בראש הפתיחה על תשובה זו.

קנ"ד) ויש מן הגאונים ז"ל שאומרין שאין כל הדברים האלו–אמירת כל נדרי וזו של ונסלח, עין שם קנ"ב–נוהגין אלא בנדרים בלבד ולא בשבועות, דאי אפשר לו להתיר עצמו בלי חרטה דמעיקרא ובלא יחיד מומחה ובלא שלשה הדיוטות ועוד דהלכה כרב פפא דאמר צריך לפרוט את הנדר ע"כ. כבר ידועה תשובתה של ר' יהודאי גאון, שאין בנו כח ואין אנו יודעין לפתוח פתח לשבועה להתירה–פרדס כ"ו, ב'–אבל לא לזו כוון הרשב"א כאשר דבריו מראים בברור. ובמה שנוגע לכל נדרי הרבה גאוני סורא מזהירים שואליהם שלא לאמרו, עין ש"ת ל"ח וקמ"ג ובהערות לתשובות אלו באיי הים, אולם כפי הנראה זו היא ממחלוקות שבין בני סורא ובני פומבדיתא שהגאון ר' פלטוי ראש ישיבת פומבדיתא אומר, מנהגא דילן–ישיבת פומבדיתא!–ובבי' רבי' בבבל שאומר ש"ץ שהחיינו ושוב כל נדרי ושוב ברכו וכו', עין מה שמובא מכ"י ראבי"ה בהמפתח של מיללער פ"ח, כ"ד. ומה שקשה בזה הוא שבבית רבינו שבבבל שהיה בסורא נהגו מנהג פומבדיתא, ואפשר שר' יהודאי גאון אחד מבני פומבדיתא שנתעלה לגאון סורא הנהיג בבית רבינו שבבבל כך, עין מה שכתבתי בגעאניקא א', מ"א ומ"ב בההערה ב' על בית רבינו שבבבל ושם ל"ט וכו' על בני פומבדיתא ששמשו בגאונות סורא.

קנ"ה) ותשעה באב בתפילין כתב הגאון מי שערב לו הדבר יעשה כי אני לא הנחתים מעולם ויותר טוב לשים אפר מקלה על ראשו. בקובצי תשובות הגאונים שלפנינו וכן אצל הראשונים תשובות לר' ששנא גאון–אולי צ"ל שרירא–ור' האי שת"ב חיב בו בתפילין, עין ש"ת קנ"ה, שבה"ל תענית ר"ע, ה"פ ס"ה ובמקומות שהעיר עליהן בעל איי הים להתשובה בש"ת. וביותר יפלא שהרשב"א בעצמו חלק ה', רי"ד מתשובותיו, כפי מה שמובא שם באיי הים מביא תשובת ר' האי שת"ב חייב בתפילין וכן מובא משמו בשבה"ל סוף תפילין משמוש תפילין של ר"י ברזילאי. ונראה שכל הסימן הזה בשו"ת הרשב"א אינו לו אלא לחכם אחר ומתוכו הוא מוכרח ששם נאמר, וכן פסק הרשב"א והר' אשר פסל וכו' ובודאי אינם דברי הרשב"א.

קנ"ו) עוד תשובה לגאון מי שנשבע בחלום אין עליו לקיים את שבועתו ולא נאסר באסר בחלום על עצמו שהרי שלא בחלום אינו חיב עד שיהא פיו ולבו שוים והיאך יתחייב בשבועות החלום אלא אם רצה לעשות מדה יתירה חכם מתיר לו כענין נדוהו בחלום–עין על זה ש"ת, מ"ח, ג"ל, י"א ושם באיי הים–שמביא עשרה בני אדם ומתירין לו אע"פ שאין צריך. ויאמר דברי חלומו' לא מעלי' ולא מורידי' ומי שרא' חלום ביום ונפשו עגומה עליו אם לא טעם כלום ישלים את יומו בתענית וזהו ענוי שעות כמו שפירשנו. לא מצאתי תשובה זו במקום אחר, ועין במיוחסות רס"ה, מי שנדר בהלום אם צריך שאלה. . . חששתי אני פעמי' אע"פ שלא נאמ' בגמ' נדרים–ח', א'–אלא במי שנדהו בחלום אבל בנודר לא נתפרש בגמ' אע"פ כן אני חושש לו. ודע שנראה לי שצ"ל בתשובת הגאון, ולא אמרו דברי וכו', והגאון נותן טעם לדבריו שאם רצה חכם מתיר לו שגם

בנדוי לא אמרו בגמרא דברי הלומות וכו׳ וחששו לחלום וכן גם בנדר אין לסמוך על המאמר, דברי חלומות לא מעלי׳ ולא מורידין. ולפי דרכנו למדנו שהגאון מפרש תענית לשעות כמו שפרש הראב״ד ושאר ראשונים ולא כהרמב״ם, תענית א׳, י״ג שלפי דעתו גם בשאכל יכול להתענות מכאן ואילך ואפשר שמן, ומי עד הסוף הן דברי הרשב״א ולא דברי הגאון. ועין שו״ת הרשב״א בול׳, תרס״ח ולקמן ס׳ קצ״ג.

קע״ו) הר׳ ברצלוני מצריך קנין לכל מודעה ורב׳ האיי ז״ל כתב שאינו-מודעה-צריך קנין. איני יודע איפה כתב כן ר׳ האיי ולא מצינו לו שפסק כן בפרוש לא בספרו מקח וממכר שער ל״א שכלל בה כל דיני מודעה ולא בתשובה הארוכה לו בדבר זה ג״ה, של״ה, געאניקא רנ״א וספר השטרות לרי״ה אלברצלוני י״ח וגו׳. ודע שבספר השטרות שם לא נמצאה שום מחלוקת בין הרב אלברצלוני ור׳ האיי בהלכה זו, אף ששם מקומה, ואולם עיין ג״ה, כ׳ ורע״ה.

קצ״ג) בתשובות הגאונים ז״ל שנשאל על מי שנשבע או נדר בחלום והשיבו-מתחיל ביחיד, שנשאל ומסיים ברבים!-מביאין עשרה בני אדם דידעי למקרי ומרחמי ליה ויתירו לו את הנדר בחרטה כמי שנדר ונשבע בהקיץ ומייתו ראיה מההוא דאמר-סוף יומא-החוטא לחבירו ומת מביאין בני אדם ומשתטח על קברו ויאמר חטאתי לה׳ ולך ויענו כלם מחול לך שלשה פעמים וראוי-דברי הרשב״א?-להתנהג-כזה או כן-לכל אדם. עין מה שכתבתי לעיל על התשובה בסימן קנ״ו ושם מביא תשובה לגאון שאין צריך התרה; בנוסח שונה מעט תשובה זו נמצאה גם בבלוניא תרס״ח.

רי״ו) עוד השיב בפרשיות שבתפילין שדעתו נוטה כדברי הר״ם והרמב״ם ז״ל, עליהם אנו סומכין ועושין מעשה וכו׳ ואם-צ״ל ואין-כן דעת הראב״ד ז״ל ורבנו יעקב והגאון רבנו האיי ז״ל. תשובה זו של הרשב״א כאן בקצור נמרץ ובאריכות במיוחסות רל״ד וגם שם נאמר שר׳ האי דעתו כדעת ר״ת ור׳ סעדיה כדעת הרמב״ם, ולפי זה צריך להגיה הר״ס במקום הר״ם, וזה מוכרח ממה שנכתב הר״ם במ׳ סתומה והסופרים לעולם כותבים הרמ׳ במ׳ פתוחה. ודע שהתוספות מנחות ל״ד, ב׳, הרא״ש הלכות תפילין ועוד שאר ראשונים אומרים שדעתו של ר׳ האיי כדעת ר״ת אבל מסדר תפלין שלו בעטור תפלין נ״ח, ג׳ מוכח שסדר הוויות אינן באמצע כמו שכבר העיר בעל העטור, ועין גם כן הלכות תפילין לרבנו האיי בגנזי קדם ג׳, ע״ה.

רכ״א) וכן מצאתי גם רב שרירא גאון ז״ל שכן נהג הוא ואבותיו ואמר לצבור אחריו לנהוג כן. דברי הרשב״א סתומים במקצת, ומהמשך הדברים אין אנו יודעים רק שהגאון הזה תקן שכל קדושין שאינן כפי תקנת הקהל אינן קדושין שאפקינהו רבנן לקדושין מניה, ומה שסתום כאן יוצא מפורש מתשובת ר׳ האיי בנו של ר׳ שרירא אשר חלק קטן שבה פרסם ה׳ מאנן בהרבעון האנגלי, המשך חדש ז׳, תע״א הערה ט״ו וזה לשונו שם. וכתב רב׳ האי ז״ל הוו יודעים כי הפסד גדול אצלכים בזה. . . . ומק׳ שנה לא נשמע בבבל כזאת, אין יודעין כל עיקר קידושי אשה אלא בשעת כְּתובה. . . . ותיקן להן זקיננו מרננא ורבנא יהודה

ז

מקובץ תשובות לר׳ שלמה בן אדרת ובתוכו שתי תשובות לר׳ האי.

קונטרוס בן ג׳ דפים בודדים בכתב רבני–ספרדי מסולסל מסמן T.-S. 10 G. 4 3. באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג.

הקטע הזה הוא מקובץ תשובות להרשב״א וכולן נמצאו בסדר ובמנין כאשר לפנינו בתשובות הרשב״א הוצאת שנת ר״מ וכאשר ההוצאה הזאת יקרה היא עד למאוד ולא נמצאו ממנה בכל העולם רק עקסמפלרים מועטים אמרתי לתן כאן מקום לכל הקטע ואף שבעקרו לא בא אלא בשביל ב׳ התשובות של ר׳ האי שבו. ברור שההוצאה משנת ר״מ נדפסה על פי כ״י עצמו שהקטע הזה נלקח ממנו ועד נאמן על זה הג׳ טעויות שבתשובה קל״ז הנמצאות בכ״י ובדפוס זה, ואין עולה על הדעת שמקרה הוא שהסופר של כ״י זה והמדפיס הוצאה זו שניהם טעו בשותפין במקום שופטין או בלנחתין במקום דנחתין ושניהם השמיטו גוי אחר הנגזל כ״ג, ב׳ שורה ח׳.

ובראשונה אעיר על התשובות של ר׳ האי. דעתו–ב׳, ב׳–שההלכה כר׳ שמעון בן מנסיה בסנהדרין ז׳, א׳ לאחר ששמע דבריהם אסור לבצוע היא כנגד כל הפוסקים, עין רי״ף ורא״ש שם, רמב״ם סנהדרין כ״ב, ד׳ וטור חו״מ י״ב. ובשו״ת הרשב״א חלק ד׳, רע״א מביא הרב שהרי״ף והסמ״ג חולקים בזה שבעל הסמ״ג פוסק כר׳ שמעון בן מנסיה ולפנינו בסמ״ג מ״ע ק״ו להפך ונאמר שם מפורש שיכול לבצוע עד לאחר דין. והרשב״א שם כותב שדעתו נוטה לדעת הרי״ף ולא העיר על תשובת הגאון ר׳ האי שחולק עליו ואף שהוא בעצמו מביאה במקום אחר, וצריך עיון גדול. התשובה השניה–סימן קל״ה בהוצאת ר״מ ועין חלק ה׳ סימן קע״א–שמצוה ללך לפני בית דין מומחים של גוים אפילו אם הנגזל גוי והגזלן ישראל אם הישראל אינו שומע לבית דין ישראל, נמצאה סתם בש״ץ עין ההערה במקומה והרב בעל העיטור בירורין ב׳, ג׳ מיחסה לר׳ שרירא גאון ונגרר אחריו בעל התרומות כ״ב, א׳, ועיין ג״ה רל״ג תשובת רב׳ האי בענין קרוב לזה, אולם כבר ר׳ פלטוי גאון פסק ההלכה שמי שמסרב לבוא לפני ב״ד ישראל מותר להביא לערכאות של גוים, עין ר׳ ירוחם מישרים א׳, י״ב.

ובעברי בקובץ זה של תשובות הרשב״א מצאתי בו הרבה תשובות לגאונים יש מהן חדשות ויש מהן ישנות בנוסחאות שונות וכאשר ה׳ מיללער לא השתמש כלל בו אמרתי לקבוע להן מקום כאן ולהעיר עליהן מה שיש מן הצורך.

סימן א׳) מהו לומר פסוקי דזמרא לאחר י״ח. . . שהגאונים אומרים שלא תקנום אלא קודם תפלה; ר׳ נטרונאי בח״ג, נ״ז עין מפתח ק״ד, י׳. ודע שתשובה

זו להרשב"א נמצאה גם כן בהוצאת בולונייא ס' קפ"ט ובמיוחסות קצ"ח, בנוסח שונה מעט.

סימן נ"ה) רב פלטוי ז"ל פנוי הבא על הפנויה כיון שמודה בו בנו הוא ויורש אותו ואם אינו מודה בו נעשה שתוקי ואינו יורשו ולעני' כהונה אם זכר הוא נפסל מן הכהונה ואם בת היא מותרת לכהונה. תשובה זו כלשונה וכצורתה בש"ץ מ"ו, ב' סימן י"א, ובאריכות בג"ק ס' ל"ט. וה' מיללער במפתח צ"א, ס"ה פרש דברי הגאון שגם בשמודה משתקין אותו מדין כהונה, ולא ידעתי מה דחקו לזה וברור שהגאון מדבר בשאינו מודה, בשאינו לפנינו, ורק מפי האשה אנו חיין, בזה אנו אומרין שבזכר פסול לכהונה ובנקבה מותרת כמו שאמרו בכתובות י"ג, בב' דמאן דמכשיר בה מכשיר בבתה ונאמר זה על המשנה, ראוה מדברת וכו' וכשהבועל אין לפנינו והיא ובתה כשרין לכהונה.

ס"ח) כתב רב סעדיה ז"ל וצריך שיאכל בלילי שבתות אחר קדוש ואפי' כזית ואם לאו לא יצא ידי קדוש, דברי רב סעדיה מובאות גם בש"ש א', י"א, ונראה שנלקחו מסדורו שכן ההלכה בענין קדוש שמובא בש"ש ז', ואמר מר רב סעדיה צריכין היושבין וכו', היא מסדורו כמו שנאמר בפרוש בספר העתים ק"צ, ועין גם כן מיללער, ספר הירושות. . . לרבינו סעדיה קנ"א, ל'.–שם. כתבו הגאונים ז"ל סומא אינו צריך להבדיל–על הכוס–ובתפלה בלבד די. ר' האי בארחות חיים חלק א' ס"ח, י"ב, ועיין הוצאת בול', תש"לט.

ע"ג) רב האי ז"ל השי' דאסור–לתן עטרה–על ראש חתן. בש"ת רע"ז על שם ר' נטרונאי ובש"ש קי"ח לגאון סתם אולם מהמשך הדברים שם נראה שיחסה לר' האי ובר"ן מגלה פ"ג, אלף פ"ו על שם ר' האי אבל אין ספק שהרב הזה העתיק דברי הרשב"א שבמיוחסות סימן ר"ס, ונעלם זה מה' מיללער בהמפתח רי"ד, קכ"ה.

ק"ב) ואלו היה בבור שיהא שם חטים מבוקעות ונתיר אותו בבטול לכשיפנה אפשר שיהיה צריך לבערו ואפילו לר' שמעון דאמ' חמץ אחר זמנו אינו עובר עליו בכלום דהרי זה כמבטל ומתכוין לחזור ולמכרו אחר הפסח וכן כתב הר' רב' האי גאון ז"ל בתשו'. נראה שכוון הרשב"א לתשובת ר' האי בש"ש פ"ג בענין מוריים ושם בסוף התשובה, וצריך שיבטל ואינון דעתהון לזבוניה אחר פסחא הלכך אכריזו בהדא מילתא דאסורא היא ואתרו בהו דלא ליעבדו הכי וכו', ובהוצאת בול' ע'–ושם בנוסח שונה–אומר בפרוש שהשתמש בש"ש.

קל"ג) שמעתי בשם הגאון–ר' האי?–ז"ל בתשובה והביא ראיה ממה ששנינו לקתה חיב לרפאותה ואם אמר הרי גיטה וכתובתה תרפא את עצמה רשאי הרי גיט' וכתובתה אבל שלא בכתובתה אינו רשאי ואם לא קבל עליו את הדין מנדין אותו זה לשון התשובה. נראה שחסרה כאן תשובת הרשב"א על הבעל שלא רצה לתן דמי רפואה לאשתו ובסופה הביא תשובת הגאון בענין זה שלא נודעה לנו ממקום אחר.

קל"ה) תשובת ר' האיי ז"ל מודיעני לפני גאון ז"ל כי פעמים וכו', עין ראש הפתיחה.

ב׳, ב׳

והוה ליה רב אשי בתרא ואו נמי קא[פליג]א סתם מתניתין ות[וב מההי]א דראבא כיון דאמימר ורב אשי בתראי נינהו אמרינן הוה שמיעא להון כל הלין ואפילו הכין [פליגין עליה] ואו לאו דתרצוה למתניתא לא [היו חולקים על ראבא] שמעינן מן הלין טעמי דלא מקני שטארא בחליפין ולא בהגבהה ולא במשיכה ולא ב[מסירה] דמילי במילי לא מקניאן עד דכאתיב ליה שטארא וכאתיב ליה קני לך וכל שעבודא דאית ביה דאמ׳ רב פפא האי מאן דמזבין ליה שטארא לחבריה צריך למיכתב ליה קני לך וכל שעבודיה והיכא דאקנייה ניהליה על ארעא קאני דקא אמרינן עילאוי הא דרב אשי אמ׳ מילי במילי לא מקניאן ולא והא ראבה בר יצחק אמ׳ רב שני שטרות הן זכו בשדה זו לפלוני וכתבו לו את השטר חוזר בשטר ואין חוזר בשדה על מנת שתכתבו לו את [השׁ]טר חוזר בין בשטר ובין בשדה ורב חייה בר [אבין] אמ׳ רב חונא שלושה שטרות הן וכול׳ [ואמר]ינן בפירוקא אגב שאני דהא מטבע

1. ואו.]=ואי. פליגא.] וקיימא לן כרב אשי, וגם אם היתה לפנינו סתם משנה כרבי דאותיות נקנות במסירה הינו אומרין אין הלכה כמותה משום שרב אשי פוסק כנגדה.

2. דראבא.] בבבא בתרא קע״ג, א׳ עין ב׳, א׳ שורה י״ח.

4. ואו.]=ואי.

5. למתניתא.] הברייתא בבבא ב׳, קע״ג, א׳.

9. דאמ׳.] בבא בתרא מ״ו, ב׳.

11. קני.] כך היא גרסת הראשונים וכ״י אבל בנדפס, קני הוא וכל שיעבודא דביה, ובהקטע אפשר שחסר הוא על ידי טעות סופר, ובה״ג הוצאת הילדעסהיימער גם כן כמו שהוא בהקטע ועין ב׳, א׳, שורות ח׳ וט׳.

13. אמרינן.] בבא בתרא ע״ז א׳ וב׳.

[דקי]מא לן לא מקני בחליפין ועל [גב] [נקני] כי הא דרב פפא הוה ליה תריסר אלפי [זוזי] בי חוזאי ואקנינהו ניהליה לרב שמואל

20. דקימא.] מטבע דלא ניקני. ועל גב.] ואגב ארעא.
22. ואקנינהו.] אקנינהו.

אמרינן רבי סבר לה כר׳ אלעזר דאמ׳ עידי מסירה כרתי ודר׳ אלעזר הילכתא היא כי קימא לן הלכה כר׳ אלעזר הני מילי בגיטין אבל בשאר שטרות שמואל הוא דאמ׳ הלכה כרבי אלעזר אבל כולהון בין רב ובין ר׳ יהושע בן לוי ובין ר׳ יוחנן ובין רב הונא ורב חסדא ורב חמא ה׳ בר גוריא כולהו סבירא לו* דהלכה כר׳ אלעזר בגיטין ולא בשטרות ואו ניחא ליה ליפרשינון לטעמא דכל חד וחד בהמגרש הולכך אף על גב דאמ׳ ר׳ כר׳ אלעזר ליתה לדר׳ דאמ׳ אפילו בשטרות ותוב ליתה לדרבי מדרב נחמן וראבה דקא אמרינן ההיא איתתא דנפק שטרא מתחות ידה אתאי לקמיה דרב נחמן אמרא [ליה] ידעאנא ביה דפריעא הוא הימנה רב נחמן [אמר] ליה ראבא כמאן כרבי דאמ׳ אותיות [נקנו]ת במסירה אמ׳ ליה לא אילא שאני הכא [דאי ב]עאי קליתיה אלמא בין ראבא ובין רב [נחמן ל]א סבירא להו כרבי ואף על גב דאמרינן [התם טעמ]א אחרינא ההיא טעמא [לענין בעי קליתיה נאמר] אבל לענין אותיות לא פאריך

4. אמרינן.] בבא בתרא ק״ע, א׳.
10. לו.] הסופר טעה וכתב לו במקום להו ותקן טעותו וכתב ה׳ על הגליון.
11. ואו.]=ואי; ואם רוצה למצא טעם כל אחד ואחד ימצאם בהמגרש.
12. בהמגרש.] גטין פ״ו, ב׳. הולכך.]=הילכך.
13. דאמ׳.] רבי סובר כר׳ אלעזר בכל השטרות וההלכה נפסקה כר׳ אלעזר רק בגטין.
14. וראבה.] צ״ל וראבא, עין שורות י״ח וכו׳.
15. אמרינן.] סנהדרין ל״א, סוף א׳ ולפנינו בנדפס ובכ״י, מתותי ידה אמרה ליה.
17. ליה.] השלמתי על פי הנדפס ואף שבכ״י ליתא שכפי הנראה נקרעה תבה אחת. ידעאנא.] בנדפס, ידענא בהאי שטרא דפרוע הוה ובכ״י ואצל הראשונים כאשר הוא בהקטע.
18. ראבא.] בנדפס לרב נחמן ובכ״י מ׳ ליתא.
19. לא אילא.] בנדפס ליתא ובכ״י מ׳, לא איתא.

ב׳, א׳

לישאנא קמא ואו קשיא ההיא מתניתא דהוה חתימין עליה תרין גיסי וקא אמ׳ ליה רב יוסף ז״ל נקנייה ניהלך בעידי מסירה התם כתבא בשמא דמקבל מתנה כתיב ומשום דקא מיסתפק להון גיסי האוו קרובים או לא אבל היכא דכתיב שטרא בשם אחד וקא מקני ליה או דקא מזבין ליה לא קאני ליה עד דכתיב ליה שטרא עליה דקני לך שטרא דנן וכל שעבודא דאית ביה ודוקא דמשיך ליה לשטארא ואף על גב דקא אמרינן שנים שהיו בעיר שם אחד יוסף בן שמעון וכול׳ ומקשינן ודיקינן מינה הא על אחרים מוציאין והא תניא כשם שאין מוציאין שטר חוב זה על זה כך אין מוציאין על אחרים ומפרקינן באותיות נקנות במסירה קא מיפלגי ואמרינן דכולי עלמא אותיות נקנות במסירה והכא בצר[יך] להביא ראיה קא מיפלגי ופליגנן אביי ורא[בא] אלמא אותיות במסירה חישנן וליתה דא[מ׳] אמימר הילכתא אין אותיות נקנות במ[סירה] אמ׳ ליה רב אשי לאמימר גמארא או סב[ארא] אמ׳ ליה גמארא רב אשי אמ׳ אפילו ת[ימא] סבארא הואי מילי במילי ומילי במילי לא [מקני]

1. ואו.]=ואי. מתניתא.] צ״ל מתנתא כאשר הוא לפנינו בסנהדרין כ״ח, ב׳.

4. התם.] פרוש, ר׳ יוסף סבר כר׳ אלעזר דעדי מסירה כרתי בשמסר השטר לאותו שכתב לו אבל לא בשמוכר שטר לאחד שיש לו על אחר, ועין כתובות צ״ד, ב׳ כתב לאחד ומסר לאחר זה שמסר לו קנה ועין שם בתוספות בד״ה כתב.

10. אמרינן.] בבא בתרא קע״ב, ב׳–קע״ג, א׳.

17. ופליגנן.] צ״ל ופליגין.

19. אמימר.] בבא בתרא ע״ז בראש הדף ועין בהפתיחה על הגרסא שם.

21. אפילו.] לפנינו, סברא נמי הוא דאותיות מילי נינהו ומילי במילי וכו׳.

היא דעת הרי"ף והרמ"ה במקומו, העטור ושאר הראשונים עין מאמר שלישי אגב י"ד ובהמקומות שהעיר עליהם בשער החדש. אבל הרא"ש בבבא מציעא א' סימן מ"ט מביא בשם ר' האי גאון, דכי אמרינן כיון שהחזיק זה בקרקע נקנה השטר וכו' היינו שטר מכירת הקרקע עצמו אבל שטר אחר אין נקנה אגב קרקע, וזה סותר להתשובה שלפנינו. ומכל מקום ספק גדול יש לי אם הרא"ש כאן מביא דברי ר' האי כצורתן שאפשר שלא היתה לפניו תשובת הגאון בענין זה כלל אלא שכך פרש מה שנאמר בספר מקח וממכר ל"ה, א' וכך לשונו. והיכא שאדם כותב שטר מכר לחבירו על שדה ובא הלוקח והחזיק בשדה נקנת השטר בכל מקום וכו', ופרש הרא"ש שדוקא כעין זה שטר נקנה באגב ולא שטר אחר, ופרוש זה אינו מוכרח כלל שהגאון נותן שם עקרי דינים של מכירת קרקע ולא בא להוציא שטר אחר מקנין אגב. ודע שבש"ץ פ"א א', סימן י"ד תשובה מיוחסת לר' האי שבה נאמר, קיימא לן כרבי אלעזר בין בגטין בין בשטרות וגם זה סותר להשערתנו שהתשובה שלפנינו היא לר' האי שהרי כאן נאמר בפרוש שאין הלכה כר"א בשאר שטרות, אולם בודאי דעתו של ר' האי היא שאין הלכה כר"א בשאר שטרות שכן הם דבריו בספר מקח וממכר שלו כ"ו, ב' ועל כרחך שבטעות נתיחסה לו התשובה בש"ץ, ועין ג"ה קצ"ו והיא היא התשובה שבש"ץ וכאן היא על שם ר' צמח, עין הכתבת בראש סימן קפ"ג.

א', א'

הינו תנא קמא אלא לאו דרב ושמואל איכא ביניהו לא דכולי עלמא או כרב או כשמואל והכא באותיות נקנות במסירה קא מיפלגי וקא אמ' תנא קמא ספינה נקנית במשיכה ואותיות במסירה ואמ' ליה ר' נתן בספינה מודינא לך אותיות או איכא שטר אין ואילא לאו והוה. ליה תנא קמא כרבי ור' נתן כחכמים ור' נתן קימא

1. הינו.] בבא בתרא ע"ו, א'; התשובה היא על קנין שטרות עין הפתיחה.

2. או.]=אי.

3. והכא.] לפנינו, ובספינה כולי עלמא לא פליגי כי פליגי באותיות והכי קאמר, אולם בכ"י רומי ואוקספורד כמו שהוא בהקטע, אלא שגם שם, והכי קאמר.

4. אמ'.] מן אמ' עד ואמ' ליתא בנדפס אולם בכ"י וביד רמה ישנו.

5. נתן.] לפנינו מוסיף, לתנא קמא. מודינא.] ודאי מודינא.

6. ואילא לאו.] אי לא לא.

לן כל היכא דפליג בהדי יחיד הילכתא כואתיה והכא קם ליה הוא וחכמים בחדא שיטותא וקא אמרינן באידך פירקין וכן היה רבן שמעון בן גמליאל אומ׳ הנותן מתנה לחבירו והחזיר לו את השטר חזרה מתנתו וחכמ׳ אומ׳ מתנתו קיימת ואמרינן מאי טעמיה דרבן שמעון בן גמליאל אמ׳ ר׳ אסי נעשה כאומר לו שדה זו נתונה לך במתנה כל זמן שהשטר זה בידך אמ׳ ליה ראבה או הכי אפילו נגנב או אבד נמי אילא אמ׳ ראבה באותיות נקנות במסירה קא מ[יפלגי] דרבן שמעון בן גמליאל אותיות נקנות במ[סירה] ורבנן סברי אין אותיות נקנות במסירה וק[יימין] להו רבנן דבהדי רבן שמעון בן גמליאל [כר׳ נתן] וחכמים דפליגי עליה דרבי הילכך [אין הלכה כרבי] כי אמרינן הלכה כרבי מחבירו ו[לא מחבריו ולעולם] לא אמרינן [הלכה כיחיד ובערוב׳ אמ׳]ר׳ יעקב [ור׳ זריקא]

א׳, ב׳

אמרו הלכה כר׳ עקיבא מחבירו הלכה כר׳ יוסי מחבירו הלכה כר׳ מחבירו מישום דיחיד ורבים הלכה כרבים הלכה רווחת היא ואף על גב דקא

8. הילכתא.] עין ב״ק נ״ג, א׳ ר׳ נתן דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא.

9. שיטותא.] צ״ל שיטתא.

10. אמרינן.] ב״ב קס״ט בראש הדף.

13. ואמרינן.] שם עמוד ב׳.

15. במתנה.] בנדפס ליתא אבל בכתבי יד וביד רמה איתא. זה.] לפנינו ליתא לא בנדפס ולא בכ״י. אמר ליה.] לפנינו מתקיף לה.

18. אותיות.] סבר אותיות.

22. מחבירו.] עירובין מ״ו, ב׳.

1. אמרו.] שם.

3. כרבים.] ברכות ט׳, א׳ ובהרבה מקומות אחרים.

בשמו בתוך התשובה עצמה, ונראה שהיא מאחד לאחרוני הגאונים, וה' מיללער המפתח ק"נ הערה ס' משער שהיא לר' שרירא ועין למטה עמוד ש"ב.

והנה אף שבה"ג ור' האי עומדים בשיטה אחת לענין חליפין הם חולקים בענין מסירה שהראשון פוסק שאין הלכה כאמימר אלא כרבי שאותיות נקנות במסירה, עין דבריו במקום הנ"ל ובהלואה קי"א, ב' ונחלק עליו השני במקח וממכר שער י"ג, כ"ו, ב'. והמעיין היטב בדבריו שם לא יטיל ספק בדבר שהתשובה שלפנינו היא לר' האי אלא שבתשובתו האריך מעט ושם קצר. ולפי עדותו של ה' מיללער בהמפתח שלו רמ"ג, הערה ג' התשובה שאין אותיות נקנות במסירה בש"ץ פ"ג, א' סימן כ"ז אשר נכתבה בדפוס על שם ר' הילאי נתיחסה בכת"י האלבערשטאם לר' האי ואפשר שהיא רק קצור של התשובה שבהקטע. ומכל מקום מידי ספק לא יצא, שכן מצינו במקום אחר תשובה לר' הילאי, ש"ץ מ"ו, ב' סימן ט"ו שפוסק שאין אותיות נקנות במסירה, וכן פוסק ר' שמואל אבן חפני בג"ה שי"ג. ותמה אני על בעל העטור שרגיל ובקי היה בדברי הגאונים שהעלים עין מדברי ר' האי גאון בספרו מקח וממכר במקום הנ"ל ומהתשובות של הג' גאונים שפסקו שאין אותיות נקנות במסירה וכתב, מאמר ששי בשמות הבעלים כ"ו, ג': והאי דכתב ובספרא–צ"ל בספרים–הלכה אין נקנות במסירה טעותא דספרא היא דאיכא דכתב בהן–בספרים–אין אותיות נקנות אלא במסירא וכו' אלא דרבי' חננאל ורב אלפס פליגי. ובאמת אלו ב' החכמים קבלת הגאונים בידם וגרסת הגאונים היא אין אותיות נקנות וכו' וגם בעל ה"ג שאינו פוסק כן לא היתה לפניו גרסא אחרת עין דבריו במקומות הנ"ל. ולא בלבד הגאונים וחכמי ספרד גרסו כך–וכן בכ"י המבורג שהוא כ"י ספרדי–אלא שנראה שהיא גם גרסת חכמי אשכנז הראשונים שכן מצינו בראב"ן, בבא בתרא פרק המוכר את הבית צ"ט, ד' הוצאת ר' אריה ל' ראשקעס. וגרסת הספרים שלנו היא על פי הרשב"ם שאולי היה הראשון להגיה הספרים ואף שכבר בהפרוש המיוחס לר' גרשום „אין" ליתא, לאו מאור הגולה חתום עליו, ומכל מקום דברי ר' האי במקח וממכר כ"ו, ב' מראים שכבר בימיו היו ספרים שגרסו כהספרים שלנו והוא אומר שאין לסמוך עליהם, ועין ג"כ אור זרוע סנהדרין ל"א סימן ע' ודבריו סתומים שאפשר שכוון לספר מקח וממכר ולא להתשובה שלנו.

כבר הבאנו למעלה דעת בה"ג שפוסק שאותיות נקנות במסירה ובב' מקומות הוא נותן טעם לדבריו והוא שהלכה כר' אלעזר דעדי מסירה כרתי, ודבריו לפנינו מגמגמים, שכך הוא אומר ק"ג, ד' וקי"א, ב': ואותיות נקנות במסירה כרבי דהיכא דיהב ליה לחבריה שטר במתנה ומסריה נהליה וכו' דקיימא לן הלכתא כרבי אלעז' בגטין דאמר עדי מסירה כרתי. ובאמת ממקום שבא ללמד קשה עליו שאם הלכה כר"א, בגטין, דוקא ולא בשאר שטרות אם כן הדעת נוטה שאין אותיות נקנות במסירה, ובהתשובה שלפנינו הגאון מאריך להוכיח שהלכה כר"א רק בגטין ולכן אין אותיות נקנות במסירה וכן הוא אומר במקח וממכר שלו כ"ו, ב', וקשה לאמור שבה"ג „בגטין" הוא מראה מקום שנזכרו בו דברי ר"א והוא בגטין–פ"ז, ב'–, ויותר נראה שבגטין הוא טעות סופר או

שהסופרים קצרו מאמר הגמרא המתחיל רב אמר הלכה כר"א בגטין ואח"כ מביא דברי שמואל אף בכל השטרות והשמיטו וכו' אחר בגטין. ובעקר הדבר בה"ג ור' האי עומדים בשיטה אחת, שההלכה אותיות נקנות במסירה תלויה בההלכה, עדי מסירה כרתי ולא מצאתי לשאר הראשונים שסוברים כן, ומהגמרא בבבא ב' ק"ע, א' אינה ראיה כלל לזה ששם לא על מחלוקת רבי וחכמים באותיות נקנות או לא נקנות אמרו, ורבי כר' אלעזר דאמר עדי מסירה כרתי אלא על מחלוקת רבי ורשב"ג בהבא לדון בשטר וכו' אמרו כך. והמעין שם יראה שאדרבא שמשם מוכח שאין מחלוקת רבי וחכמים בשטר תלויה במחלוקת ר"מ ור"א שהרי רשב"ג מודה לרבי, כמו שאמרו שם, שאותיות נקנות במסירה ומ"מ הוא אומר עדי חתימה כרתי, וא"כ גם להפך אפשר לומר, עדי מסירה כרתי ואין אותיות נקנות במסירה. וביותר קשים לי דברי ר' האי גאון שהוא בעצמו ב', א' עד ז' אומר, שר' יוסף בסנהדרין כ"ט, ב' מודה שאין אותיות נקנות במסירה בשמוסר לאחד שטר חוב שיש לו על אחר ולא אמר, נקנייה ניהלך בעדי מסירה, אלא ששם שטר מתנה היה כתוב על שם שמסר לו את השטר אלא שהיו עדיו פסולים והוא כמו שאמרנו, שאין ב' הלכות אלו תלויות זו בזו, וזה סותר למה שאמר הגאון למעלה שלכן אין הלכה כרבי משום שהלכה כר"א רק בגטין ולא בשאר שטרות. ועוד קשה לי שבראשונה האריך הגאון להוכיח שאין הלכה כר"א בשטרות ששמואל יחיד הוא בדבר זה ונחלקו עליו כל האמוראים ואחר כך מביא מעשה דרב יוסף ומזה באמת ראיה ששמואל אינו יחיד בדבר שר' יוסף סובר כמותו. ועין ברי"ף המגרש ושם בהשגות הראב"ד ובספר הזכות מה שהאריכו לקים דברי ר' יוסף עם דברי האומרים שאין הלכה כר"א אלא בגטין והגאון עובר על הקושי הגדול בשתיקה. וכן סתירה קטנה אחרת בדברי הגאון שבראשונה הוא מביא ראיה מסנהדרין שרבא סובר שאין אותיות נקנות במסירה ואחר כך מביא מב"ב שרבא סובר אותיות נקנות וכבר נשאו ונתנו בזה הראשונים הרי"ף, בעלי התו"ס, או"ז והרא"ש, והגאון רק מרמז על המקומות הקשים מבלי להעמידם. ועוד קושיא אחרת יש לי בדברי הגאון שהוא משתדל להראות שאין הלכה כרבי מחבריו ולא הזכיר לא דברי הגמרא בפסחים כ"ז, א' ולא מה שנשנה בענין זה בבבא בתרא קכ"ד, ראש עמוד ב' שאמרו שם שנחלקו אמוראים בדבר זה, אם הלכה כרבי אפילו מחבריו. וביותר קשה שהרב אבן מיגאש מביא בחדושיו שם בשם ר' האי שהאמוראים שם נחלקו בכל מקום שיש מחלוקת בין רבי וחכמים יש מי שאומר שהלכה כדבריו, ועין שם בתוספות ובשטה מקובצת. וצ"ע. והנה אף שאין הקושי הזה גדול כל כך שיביאנו להטיל ספק בדבר אם התשובה שלפנינו היא לר' האי לא אמנע מלהעיר על דבר אחד שבה הסותר לדעת ר' האי וזה הוא. לפי דברי הגאון בהתשובה אגב קני גם בלי כתיבה, שהוא מונה כל הקנינים שאינם קונים בשטר, חליפין, הגבהה, משיכה, מסירה ואחר כך הוא אומר, ב', ב', י"א: והיכא דאקנייה ניהלה על ארעא קני וברור שדעתו שאגב קונה בלי כתיבה, שעמה גם מסירה קונה והיא נמנית בין אלה שאינן קונין וע"כ שאגב קונה לבדו ומסירה רק עם כתיבה, וכן

כך תש׳ שפטור הוא מקרית שמע של תפלה בלבד אבל אינו
פטור מן התפלה דלא שמעינן מרבותינו מעולם דאירי בתפלה
ק״ו XIX דפטור. ובשביל חולה דלא צלי יש תשלומין לדבר כד
קאיי או לא. תש׳ אי איפשר לומר כן השתא משחרית לערבית
ליכא תשלומין כלל לימים הרבה איפשר אי אפשר ואסור לפי
שהתפלה חובת היום היא וחובת שעה כיון דעבר יום בטל קרבנו
ק״ז XX וחולה אנוס הוא. ובש׳ פורנא גדולה ותנור של חרס
שאופין בה חמץ כל השנה מותר לאופות בהן בפסח. ת״ש בזמן
שאין אופין בהן חמץ כל ימות [השנה] הפסח מותר מפני שהסיקה
על פניה היא שורפת כל ריח חמץ וכל רוטב שבה אבל טפקא
של חרס שהיא ניסקת מלמטה והפת אפויה מלמעלה אסור
ק״ח XXI לאופות בה בפסח אלא אם היתה חדשה. ובש׳ קהל שאין

11. בלבד.] ועל ק״ש של מטה לא השיב שכל שכן הוא שק״ש של תפלה הוא מן התורה או לכל הפחות מדרבנן ושעל המטה רק מנהג.

14. קאיי.] עומד מחליו. תש׳.] על שם ר׳ נטרונאי בשבה״ל סוף תפלה ודומה לה התשובה לר׳ נחשון בחמדה גנוזה מ״ח, ואולי הוא „תקון סופרים״ שהחליפו ר״נ=ר׳ נטרונאי בר״נ=ר׳ נחשון.

15. איפשר אי אפשר.] וכי אפשר הדבר שיהיו תשלומין לזה, ודאי אי אפשר, ובחמדה גנוזה, אפשר לומר כן מתפלל ל׳ תפלות ביום אחד וכו׳ אי אפשר לומר, ואולי שלפנינו נשתמט מן אפשר לאי אפשר, ועין הפתיחה.

16. קרבנו.] ברכות כ״ו, א׳.

17. פורנא.] השאלה והתשובה בגעאניקא רכ״ה, בש״ת רמ״ג ובש״ש פ״ז ונראה שהיא לר׳ נטרונאי, עין הפתיחה.

ו

תשובה לרבנו האי על מכירת שטרות.

ב' דפים תכופים נייר, ט"ז וחצי על י"ג וחצי מסמן T.-S. Loan 187 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג.

כפי הנראה חסרה רק מקצת התשובה בראשה ובסופה ועקרה נשמר בהקטע. דעת הגאון היא שאותיות אין נקנות במסירה, ולכן אין שטר נקנה לא בחליפין ולא בהגבהה ולא במשיכה ולא במסירה אלא בשטר אם כתב לו קני לך וכל שעבודא דאית ביה, עין דבריו ב', ב' ו' וגומר. וכדי לעמוד על דעת הגאון עלינו להרחיב הדברים מעט. בעל ה"ג ב"ב, ק', ב' גורס בבבא בתרא ע"ז, א' אמר אמימר הלכתא אין אותיות נקנות בחליפין וכן הוא שם בהוצאת הילדעסהיימער ת"ו ועל זה כוונו בעלי התוספות בדבריהם ב"ב בד"ה אמר, כתב ר' יהודאי גאון דאין אותיות ניקנות בחליפין, שכן דרך הראשונים לקרוא ספר זה על שם ר' יהודאי. ובראש שם צ"ל הכי גרס הרשב"ם, ור' יהודאי גאון וכו' גורסין אין אותיות וכו'. אולם גרסא זו קשה להעמידה שלא בלבד שכל הראשונים, כאשר נראה לקמן גרסו „במסירה" וכן מוכח מתוך הסוגיא עצמה שכל השקלא וטריא שם הוא אם שטר נקנה במסירה או לא, אלא שבה"ג ק"ג, ג'=הוצאת הילדעסהיימער תנ"ב מובאים דברי הגמרא כאשר גרסוהו הראשונים, ואי אפשר לגרוס שם „הליפין" שבה"ג נותן טעם לדבריו, שאין הלכה כאמימר משום שהלכה כר' אלעזר דעדי מסירה כרתי, וע"כ שהוא מדבר ממסירה. ולי אין ספק שכך צ"ל בה"ג, אמר אמימר אין אותיות נקנות במסירה וכן אין אותיות נקנות בחליפין והסופרים השמיטו מה שבין אין הראשון לאין השני. ובעל ה"ג הוציא הלכה זו שאין שטר נקנה בחליפין ממימרא דאמימר, שאין שטר נקנה במסירה, וק"ו הוא שאם בשמסר ונתן לו את השטר לא קנה מכל שכן שאינו קונה על ידי חליפין. ועין במקח וממכר שער י"ג, כ"ז, א' מה שהעיר ר' האי בענין זה וזה לשונו. ומצינו לקצת גאונים שהשיבו מי שמוכר ש"ח במטלטלי'–צ"ל כמטלטלי'–שדנו בו דין חליפין וכו' ולא צריך למכתב כתב מכירה עליו ואין לסמוך על דבריהם דלא אמרי' להא מלתא–דמכירת שטר–אלא בכתיבה ומסירה, ובה"ג אף שסובר, כפי מה שנראה לקמן שאותיות נקנות במסירה מודה שאין קונה בחליפין. ועין על זה בדברי הראשונים שהעיר עליהם בעל שער החדש בהערותיו על בעל העטור ראש מאמר קנין הערה ו', וה' מיללער במפתח רמ"ג ,הערה ג' טעה וחשב שבעל העטור מביא תשובת ר"ה בזה ובאמת העתיק דבריו מספר המקח וממכר והשתמש בתרגום השונה ממה שלפנינו וקרוב לשונו ללשון התרגום של הלכה זו בתרומות שער נ"א, ד'. ומצינו עוד גאון אחר שמורה שאין שטר נקנה בחליפין, עין ש"ץ פ"א, א' סימן י"ג, והתשובה בודאי איננה לר' צמח כאשר נרשם, שהוא נזכר

ב׳, א׳

XI פרוצים דסמכין על ברכת אירוסין ומיחדין עם ארוסות שלהן ובועלין אותן. כך תשו׳ למ״ר נטרונאי מנהג שלנו כשרוצין לברך בודקין ושואלין אם היתה חופה שאין ראוייה לביאה מברכין ברכת אירוסין בלבד בין לצנועין בין לפרוצין אבל ברכת חתנים שבע ברכות אין מברכין עד שעת [הכנס]תה לחופה וכן הלכ׳ וכן נוהגין בשתי ישיבות

צ״ט XII ובש׳ וקרא זה אל זה ותשאני רוח מה טעם יש לקרות ולתרגם. כך תש׳ שחכמים ותלמידים הראשונים לאחר שהיו מתפללין היו מביאין מקרא וקורין בה עשרה פסוקים או חסר או יתר ומתרגמ׳ אותם וקורין שני פסוקין אילו ומתרג׳ אותם ומקדשין ואחר כך עוסקין בתורה ועכשו שרבתה עונות ואי אפשר לקרות במקרא כל כך קבעו שני פסוק׳ אילו שהן שבחו של הקב״ה וכדי שנשלש קדושות בכל יום ולאחר שגומר יחיד תפלתו ואומר עושה שלום אם בא לאומרן כקורא בפסוקין הרשות בידו ולומר יענך י״י כך מנהג לומר אותה עם קידושא דסידרא.

ק׳ XIII ויחיד שעומד בתפלה ושמע קדוש או ברוך או ימלוך או יהא שמיה רבה מברך אם עדיין לא חתם תפלתו אסור לו לענות או אפילו לשתוק אלא חותם

2. נטרונאי.] וכן מובאה תשובה זו על שמו בעטור, ברכת חתנים ס״ג, ב׳ אבל בש״ץ י״ט, י״ד על שם ר׳ נחשון, וה׳ מיללער במפתח קט״ו מביא חלק ממנה על שם הראשון ובקל״ג חלק אחר על שם השני! ועין בהפתיחה.

3. שאין ראויה.] שהכלה נדה, עין המשא ומתן הארוך בעטור במקום הנ״ל.

6. ובש׳.] ובשביל; השאלה והתשובה על שם ר׳ נטרונאי בשו״ת ג״ל צ׳, ובש״ת נ״ה על שם ר׳ האי ושם הוספה מאוחרת טעם לקדושא דסידרא על פי הקבלה, ואין ספק שנתיחסה שם לר׳ האי משום שבעלי הסוד התימרו בו ועשוהו לאחד מאבות הקבלה. ועין גם כן במחזור וויטרי כ״ו ובסדור רש״י ל״ז שמובאה תשובה זו סתם והמוציאים לאור, ר׳ שמעון הורוויץ וה׳ באבער לא העירו מקורה בקובצי תשובות הגאונים.

8. מקרא.] נביאים; ורגיל משמע זה של מקרא בספרי הראשונים ואצל בעלי המסורה. עין מה שכתבתי בהעתון, העבראישע ביבליאגראפיע י׳, קכ״ה וקכ״ו.

10. ומקדשין.] ואומרים קדיש.

14. יענך.] עין הפתיחה על זה.

17. לשתוק.] בה״ג ברכות ג׳, שאלתות א׳ בד״ה תניא ר״י בר׳ יהודה חולקין על זה ואומרים ששותק ואינו עונה, עין הפתיחה.

תפלתו ואין לו עון בכך. והמשל דומה לשני עבדים שנצטוו שתי מלאכות כל אחד ואחד עושה מלאכתו שנצטוה עליה.

ושליח צבור הקורא מגלת אסתר אינו צריך לסדר סוף פסוק ראשון בנשימה אחת אלא כל מקום שרוצה יפסיק שלא אמרו חכמ׳ לומ׳ בנשימה אחת אלא עשרת בני המן ועשרת

ב׳, ב׳

וסופר שהשמיט במגלה אות ופסוק והיה הקורא מהיר וקראן בעל פה מוציא ציבור ידי חובתן. ובשביל מהו להדביק שור וחמור לענין דישה כך תש׳ שאסור ואפילו פרד בן סוסתא ופרד בן חמורתא שאב אחד להן ודומין זה לזה אסור בין לדוש ובין לחרוש. וכהן שנשתמד וחזר בו זה הוא ככהן בעל מום אוכל בתרומה אבל אינו עולה לדוכן ולא יקרא תחלה בכהן. ובהלל מאי בתחלה ומאי בסוף כך תש׳ בתחלה הודו ליי ובסוף זה היום עשה יי. ובש׳ חתן פטור מקרית שמע מאיזה קרית שמע של תפלה או של מטה וכשם שפטור מקרית שמע כך פטור מן התפלה או לא

18. והמשל.] דומה לזה המשל בבה״ג ברכות ב׳, ד׳ ועין הפתיחה.

20. לסדר.] בה״פ קפ״ז על שם ר׳ נטרונאי ובטור או״ח תר״ץ על שם ר׳ נתן אבל בהוצאה ראשונה של הטור לנכון, נטרונאי ובהכ״י שנדפסו על פיו ההוצאות האחרות היה כתוב רנ׳= ר׳ נטרונאי והדפיסו ר׳ נתן. ובמחזור וויטרי רי״ב מובא סתם בשם תשובות הגאונים ובשבה״ל קצ״ח ומשם בתניא מ׳ בשם ר׳ שלמה, והוא רש״י, והלשון שם מוכיח שרש״י העתיק תשובת ר׳ נטרונאי.

1. וסופר.] אפשר שנמחקו אותיות אחדות בראש השורה; מכאן עד חובתן לא נמצא במקומות האחרים שהובאה בהם תשובה זו, עין הפתיחה.

5. לדוש.] וכן דעת הגאון ר׳ יוסף בה״פ, י׳ אבל בגעאניקא ב׳, קצ״ה תשובת גאון אחר ובה נאמר, ישראל מותר לו לדוש בשור וחמור, ועין הפתיחה.

6. אינו עולה.] קצור מתשובת ר׳ נטרונאי בה״פ פ״ז, ובש״ת ר״ז–לא כ״ז כאשר נרשם בטעות בהערת מיללער–וכן מובאה על שמו באשכול א׳ כ״ח–כ״ט ובשבה״ל תפלה ל״ג; ועין ג״כ תשובת ר׳ האי בש״ת רל״א.

7. בתחלה.] נראה שכך פרש הגאון המשנה סוכה ג׳, ט׳ ואולי שצ״ל ובהודו ליי׳ במקום ובהלל. וכבר נאמרו הרבה פרושים על תחלה וסוף אבל לא מצאתי חבר להגאון, עין רש״י ותוספות בפרושיהם על המשנה ל״ז, ב׳; אור זרוע סוכה שי״א ושבה״ל לולב שס״ז.

9. שמע.] עין משנה ברכות ב׳, ה׳.

וצד בהן צבאים ושחטן ועיבד עורותיהן
וכתב תורה ולימד. ע"ז III ובש' שמנונית שבין
שוק לירך טהור או טמא. כך נהוגים אנחנו
מעולם וטבחים שלמדו מן החכמ' ליטול אתו.
ע"ח IV ובש' לערב עירובי חצירות של כל שנה
ושנה. תש' אנו במועד של פסח נערב.
וברכה של עירובי חצירות כד מנח אניש
מיחייב לברוכי. אסמכתא מדרב אויה
ומדרב נחמן בר יצחק. ע"ט V והא דאמ' ר'
אלעזר כל המשייר פתיתין על שלחנו
כעובד עבודה זר' הוא דאמ' לגדא דביתא
דמשמע דעובד לשר הבית.
פ' VI ובש' חולה שהקשה עליו חליו

א', ב'

[בפסח] ואין יכול לטעום כלום מהו לחלוט לו ברותחין
בפסח דיסא של קמח. תש' אם מסוכן הוא
ואומ' רופאין לעשות לו כן מותר לעשות לו
דאמ' בכל מתרפאין חוץ וכול'. פ"א VII ובש' להפריש
חלה מן העיסה צריך לשער אחד מכ"ד או לא.

12. ובש'.] ובשביל; השאלה היא על שמנונית של גיד אם אסור ובעיטור הכשר הבשר ח', ג' מובאה תשובת ר' עמרם והוא אומר שכבר נהגו לאסור וכן מובא בשמו בה"פ נ"ד והמו"ל לא העיר על דברי העטור, ועין הפתיחה.

15. השאלה והתשובה בגעאניקא א', קכ"א, ושם ליתא מן וברכה עד הסוף.

16. תש'.] תשובה.

19. יצחק.] עין פסחים ז', ב' דברי האמוראים על עובר לעשייתן ושנים מהם, אביי ור"נ בר יצחק והגאון גורס אויה במקום אביי.

20. אלעזר.] סנהדרין צ"ב, א' ועין שו"ת נ"ק סימן נ"ז, ועין ג"כ הפתיחה.

1. לחלוט.] עין התשובות של ר' שרירא ור' האי גאון בש"ת צ"ו, צ"ז, רס"ט וה"פ קס"ד ועין הפתיחה.

4. חוץ.] פסחים כ"ה, א'.

5. חלה.] השאלה והתשובה בש"ת מ"ו וקס"ג ובמקום הראשון על שם ר' האי ובמקום השני על שם ר' נטרונאי ועין הפתיחה.

תש' שלא הצריכה חכמ' לשער אפילו לשה סאה כולה בעריבה אחת אין עליה להפריש אילא חלה אחת מדכת' ראשית עריסות' וזו ששיעורו אחד מן כ"ד מתחלת חיובה של עיסה וכמה שיעורה מ"ג ביצים וחומש ביצה.

VI ומבוי מוקף וסתום בדלתות ויש בו בית הכנסת ובאין ציבור לשם להתפלל וצריכין לספרים למבוי ומבני המבוי כגון זה צריכין לערב עם בני מבוי או לא. ת"ש שאם היו בני עיר אחרת ואין דעתם לדור שם אלא להתפלל ולשנות בלבד מותר לטלטל ואין צריכין לא לערב ולא להשתתף מפני שהן אורחים ואורחים לא אסרין.

IX ובש' הקורא קרית שמע צריך לאחוז ארבע ציצותיו בידו או לא. ת"ש דבר זה לא דרך חכמים ותלמידים הוא אלא דרך יהירות ומי שעושה כן צריך ללמדו שלא יעשה כן.

X ובש' מן דגאני ערום בסדיני

8. מדכת'.] במדבר ט"ו, כ' ושם ערסתכם חסר.

9. כ"ד.] משנה חלה ב', ז'.

10. ביצה.] עין ערובין פ"ג, ב' ועין הפתיחה.

11. ומבוי.] קצור התשובה בעתים קכ"ד סוף העמוד ושם נתיחסה לר' שרירא ובשבה"ל שבת סוף ס' ק' סתם. ובשורה י"ג הלשון מגמגם ונראה שצ"ל, שבמבוי ובני המבוא צריכין לספרים שבבה"כ.

18. ובש'.] ובשביל; השאלה והתשובה, והיא לר' נטרונאי, בגמו"מ ל"ח ובש"ת ראש פ"ח נרכבה עם תשובה של ר' האי, המתחלת ואנן חזי לן וכו'.

23. דגאני.] נראה שהשאלה הוא אם מותר לקרוא ולהתפלל כשהוא ערום, עין ברכות כ"ה, ב' וסוכה י', ב', ועין בהפתיחה.

מראים שיש מי שסובר שרק חרישה אסורה ולהוציא מידי דעה זו אמר, ודישה נמי כחרישה דמיא ואסור. ואת אשר נראה לי בזה הוא שיש מי שפרשו המשניות כלאים ח׳, ב׳ וג׳, אסורין לחרוש ולמשוך, המנהיג סופג וכו׳ שכל זה לענין חרישה נאמר, שלא לבד זה שחורש בכלאים עובר על הלאו הזה אלא גם מי שמושך ומנהיג או יושב בקרון ומנהיג הבהמות בעת שחורשין עובר ולוקה אבל בשאר מלאכות אינו עובר כלל ומותר. ועל דרך זה יש לדחוק ולפרש גם שאר המקומות בתלמוד שלנו, שדברו על מנהיג בכלאים, עין לדוגמא ב״ק, נ״ה, א׳ וב״מ, ח׳, ב׳, אבל דברי הירושלמי כלאים ח׳, ב׳, בהמה שאסור להנהיג בה בזו עם זו, בודאי אי אפשר לישבם בדרך זה שהרי שם אמרו שכלא כדין עשו להרכיב שלמה על הפרדה ומזה שלא רק חרישה אסורה אלא כל מלאכה. וכאשר רב הגאונים העלימו עיניהם מהירושלמי אין לתמוה שפרשו המשנה בדרך אחר ממה שפרשוה חכמי ארץ ישראל, ומכל מקום ברור שפרוש זה דחוק מאד ולכן הגאון שבקטע זה וכן ר׳ יוסף גאון נחלקו על זה ופסקו שכל מלאכה אסורה.

ט״ז) בקצור נמרץ מובא הפסק של תשובה זו–לר׳ נטרונאי, עין ההערה–גם בתש״ר ב׳, ח׳ באמצע העמוד אחר כ״ב תשובות קצרות המתחילות, תש״ק, והן אינן לר׳ נטרונאי אלא לר׳ יהודאי וכולן חוץ מזו שעל לשון ים וכו׳ נמצאו בג״ל מ״ה ושם גם כל התשובות שבתש״ר ה׳ הפותחות בלשון זו חוץ מהאחרונה, צדקה שפרשה לעני, נאמרות על שם ר׳ יהודאי וברור שהן לו ולא לר׳ נטרונאי.

י״ז) תשובה זו לא נודעה ממקום אחר ודעת הגאון שמנענעים בזה היום יחידה היא וגם קשה להעמידה שלמה נקרא הפסוק הזה סוף של הודו ובאמת המזמור הזה מסיים בהודו ולא בזה היום. ואולי משום שאמרו שם בסוכה, בהודו בתחלה ובסוף ובאנא וכו׳ קורא לפסוק זה בסוף שמיד לאחריו מתחיל אנא.

י״ח) גם תשובה זו לא נמצאה במקום אחר וקצת קשה שלא הביא הגאון דברי הגמרא סוכה כ״ה וכ״ו שנחלקו שם תנאים אם חתן פטור מתפלה או לא.

י״ט) בנגוד לדעת ר׳ נטרונאי ור׳ נחשון–עין ההערה–, נמצא בין התשובות המיוחסות לר׳ נטרונאי בתש״ר ב׳, י״ב באמצע העמוד הפסק, אם יש אדם במקום סכנה וכו׳ ואינו יכול להתפלל אפילו בסוף ימים מונה אותן תפלות וכולל ביום אחד ומתפלל ואפילו מוכרן לשנה. המאמר האחרון בודאי משובש, ואולי צ״ל ואפילו זוכרן לשנה שאם הוא זוכר כמה תפלות בטל מתפלל כולן כאחת, ואיך שיהיה ברור שלפי מה שנאמר כאן אדם מתפלל כמה תפלות כאחת אם לא בטלן במזיד, ולא כר׳ נטרונאי ור׳ נחשון.

כ׳) כבר העיר המו״ל של ש״ש שבש״ת התיבות, רב נטרונאי ז״ל, מקומן קודם התשובה שבסימן רע״ג ולא אחריה שהתשובה בס׳ רע״ג מביאה בעל ש״ש פ״ז על שם ר׳ נטרונאי וכן מובאה על שמו בטור תס״א. וממקומו הוא מוכח שטעות סופר בש״ת שסימן ר״ע נכתב שם על שם ר׳ שרירא והסימן שלאחריו על שם ר׳ יהודאי (וחלק ממנה בג״ל מ״ה) ואחר כך התשובה שלפנינו שבודאי איננה לר׳ יהודאי שתשובותיו הן קצרות כעין הלכות פסוקות, אלא ברור שהשם ר׳

נטרונאי נדרש לשלפניו ולשלאחריו. ובספר האורה צ״ז מובא קצור של תשובה זו אבל לא נזכר שם הגאון.

י״ג תשובות של הקטע הן מיוחסות לר׳ נטרונאי בקובצי תשובות הגאונים ואצל הראשונים, ואלו הן: א׳, ב׳, ד׳, ו׳, ז׳, ט׳, י״א, י״ב, י״ג, י״ד, ט״ז, י״ט, כ׳ ושש חדשות הן והן ג׳ ה׳, י׳, ט״ו, י״ז, י״ח. ונשארה רק התשובה ג׳ שנתיחסה מבעל ספר העתים לר׳ שרירא, עין למעלה. והדעת נוטה שהמאסף של קובץ זה יחס גם זו לר׳ נטרונאי שרחוק לומר שעל פי מקרה כל הודאיות שבהקטע חוץ מאחת הן לגאון זה והנשאר לגאונים אחרים. וצריך להעיר גם כן על הלשון שבשביל שי״ב תשובות פותחות בו, והוא לשון שרגיל מאוד בפי ר׳ נטרונאי, עין לדוגמא גמו״מ ל״ב ובהמקומות שהעיר עליהם הארקאווי בהגורן ד׳, ע״א. (ואף שבעיקר הדבר טעה הארקאווי שהתשובות שהוציא שם לאור הן מפרקי ר׳ באבוי תלמיד ר׳ יהודאי ואינן לר׳ נטרונאי, עיין לקמן נספח ב׳), וגם זה מחזיק ההשערה שכל התשובות שבקטע זה הן לר׳ נטרונאי ואין לאחרים חלק בהן.

א׳, א׳

I לחבירו באשראי ומעלה לו דמים פחות משותות
תש׳ שאם מכר לו באשראי בדמים של
עכשו מותר ואם מוסיף עליו אפילו שוה פרוטה
II למקח של אלף דינר אסור. ובש׳ לפרש
לכם מעשה דר׳ חייה רבה תחלת מעשיו היכי
הוה. נשתכחה תורה מיש׳ עלה עזרא ויסדה
שוב נשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה שוב
נשתכחה עלה ר׳ חייה ובניו ליסדה והיה עני
ולא היה ספק בידו ליקח יריעות לקנות ספרים
מה עשה זרע פשתן ועשה חבלים ונושבין

1. לחבירו.] השאלה והתשובה בש״ע מ׳, א׳ ובנעאניקא א׳, קי״ח, ועין הפתיחה. משותות.] צ״ל משתות.

2. תש׳.] תשובה.

4. ובש׳.] ובשביל, השאלה והתשובה בנעאניקא ב׳, קי״ח.

5. חייה.] בבא מציעא פ״ה, ב׳. היכי.] בנעאניקא הכין הוא ונראה שצ״ל הכין הוה.

6. נשתכחה.] סוכה כ׳, א׳.

7. שוב.] לפנינו בנדפס ובכ״י חזר ונשתכחה בב׳ המאמרים אבל בנעאניקא כמו שכתוב כאן.

8. עלה.] עלו. ליסדה.] ויסדוה.

למנצח מזמור לדוד וכו', ואין ספק שהיא הוספה מאוחרת בכ"י א' ובנדפס ובכ"י ב' ליתא.

ודע שתשובה זו היתה לפני רש"י, כמו שמוכח מתשובתו בפרדס נ"ה, ב' סוף העמוד וגו', שבה"ל תפלה, מ"ד, לקוטי הפרדס ט', א'–מן וששאלתם עד מפיהם רק במקור זה!–אולם כפי הנראה בנוסח משובש ובמקום „ב' פסוקים" שלפנינו היה לפניו, ב' פסוקים ובא לציון גואל ואני זאת בריתי. ובאמת כוון הגאון לב' פסוקים של הקדושה, וקרא זה וכו' ותשאני רוח וכו' כמו שאומר בפרוש בסוף התשובה וגומרין–כך לנכון בג"ל ובש"ת חסר וגומרין–שני פסוקים אלו וכו' ובא לציון גואל ואני זאת בריתי אותם לא היו אומרים. ולפי הנוסח המשובש שלו פרש רש"י שהגאון נותן טעם למה אומרים ובא לציון ואני זאת בריתי וטעם להקדושה לא נמצא לו וכאשר היתה ידועה לרש"י מקבלת הגאונים הגזרה על קריאת שמע–עין על גזירה זו געאניקא ב', נ' וגו' ושם בהפתיחה ולקמן נספח ב' ודברי מאנן בהצופה לחכמת ישראל הצרפתי ע', קכ"ג וגו'–שער מדעתו שגם קדושא דסידרא כקדושה של מוסף וק"ש שבה–עין מחזור וויטרי ק"ח–יסודה בגזירת האומות. אבל השערה זו פורחת באויר ונאמן עלינו הגאון ר' נטרונאי שהקדושה הזאת היא זכר להמנהג הישן של בעלי התלמוד לקרות בנביא ולתרגם אחר תפלת שחרית. ותמה אני על גרעטץ, שבמאמרו בהירחון לחכמת ישראל ל"ו, תק"נ וג', סמך את עצמו יותר מדאי על תשובת רש"י ולא ראה שאין כאן לא מסורת עתיקה ולא השערה בססית אלא השערה שיסודה נוסח משובש של תשובת ר' נטרונאי. ועין גם כן שבה"ל תפלה סוף סימן ח', לכך הנהיגו לאמרו–איהש"ר–בלשון ארמי שלא היו האויבים מכירין בו ואע"פ שבטלה השמד לא רצו להחזיר הדבר לישנו בלשון עברי. והיודע פרק בתולדות עמנו ידע שדבר כזה אי אפשר להאמר כלל, שאויבי ישראל בזמנים הראשונים, בימי התלמוד והגאונים, רבם דברו ארמית ורק מעט מן המעט ידעו עברית! וה' אלבעק בהערותיו לספר האשכול מ"ט, הערה ג' לא די לו „שקבל כל הגזירות" אלא שהוא אומר שהגזירה כבר היתה בימי התלמוד ולזה כוונו באמרם בסוטה מ"ט, א' והאידנא עלמא אמאי קים וכו', בזמן הגזירה שלא לאמור קדושה בתפלה, ושלא לאמור אחרי התפלה קדיש, דהיינו אמן יהש"ר. אבל לא נאמר כלל בגמרא „והאידנא" והלשון שם, אלא עלמא וכו' ויפה פרשו רש"י, עין שם.

י"ג) דעת הגאון ששתיקה כהפסקה ולכן אסור למתפלל לשהות ולשמוע איהש"ר היא דעת ר' תם ור"י, עיין תוספות ברכות כ"א, ב' ושם בתוספות ר' יהודה החסיד ובאו"ז תפלה צ"ז, ונחלקו עליהם ר' יהודאי גאון ברש"י סוכה ל"ח, ב', ר' האי בפרוש תלמידי ר' יונה שם בברכות, ר' חננאל באו"ז שם, רי"ף–כך פרשו דעתו תלמידי ר' יונה–הר"ן סוכה שם ושאר ראשונים עין בית יוסף ק"ד. ולפנינו בשאלתות, א' סמוך לולענין שאלתא וכו' נמצא המאמר, ומאן דמצלי ישמע אמן וכו' שותק ואינו עונה, אולם, כפי אשר הוכיח ה' קאמינקא, בכתבי יד היותר נאמנים אינו, וברור שהוא הוספה על פי דברי ר' יהודאי גאון. ודברי בה"ג ברכות פרק ג', ב', ד' סתומים ויש לפרשם בב' דרכים, הא' שגם ר' יוחנן שאומר שם

בברכות שמפסיקין לא אמר אלא ששותק אבל לא עונה והחולקים עליו סוברים שגם שתיקה הוי הפסקה ואינו שותק והדרך הב' שר' יוחנן מתיר גם לענות והחולקים עליו אומרים ששותק ואינו עונה והלכה כדבריהם, עין העמק שאלה שפרש כדרך א' והערת ר' שמעון הורוויץ למחזור וויטרי כ"א, הערה כ'. ונראה שכבר לפני ראשוני ראשונים היו ב' נוסחאות בה"ג, רש"י—ברור שכוון לה"ג שיחסם לר' יהודאי—ור' חננאל גרסו, וכן נהיגין רבנן וכו' שתקין ולא ענו וכו', ולכן פרשו כדרך ב', אבל מהתשובה שלפנינו מוכח שמחברה גרס כאשר הוא בה"ג לפנינו רק, לא עני, ולא שתקין ולכן פוסק הגאון שאסור לשתוק שכיון ששומע כעונה הויה ליה הפסקה. ובה"ג הוצאת הילדעסהיימער מ"ב שורה ב' מן ולית הלכתא עד סוף השורה שלא במקומו וצ"ל בשורה ה' אחר פוסק ולחנם שבש המו"ל הנוסחא, והוא נשען על קנה רצוץ, דברי בעל העמק שאלה שבה"ג ושאלתות—כבר ראינו למעלה שר' אחאי לא דבר על זה כלום—לא גרסו בגמרא ולית הלכתא וכו' וכבר השיגו לנכון ה' הורוויץ במקום הנ"ל. גם לא ידעתי מה עול מצא בהמבטא נערי המלך שבהמשל, אדרבא הלשון הזה יותר יפה, המתפלל והש"ץ שאומר קדושה שניהם הם עומדין לפני מלך מלכי המלכים וכל אחד עושה מלאכתו שנצטוה. ולפי הגהתנו בה"ג הוצאת הילדעסהיימער נראה שדעתו של המחבר כדעת הגאון בתשובה שלפנינו שאין שותק ושומע, שאחר שאמר ולית הלכתא כר' יוחנן הוא מוסיף והני מילי דאפסק ולא ענו, ופרושו שעד כאן לא נחלקו ר' יוחנן ושאר האמוראים אלא כששותק ולא עונה וההלכה כהחולקים עליו. ועל פסק זה של בה"ג נוסד פסק הגאון בהתשובה והמשל שהביא משני עבדים הוא הוא של בה"ג ואין ספק שנשתמש בדבריו; ונראה שהוא לר' נטרונאי שכן קצור ממנה בתשובותיו הקצרות, תש"ר א', ט"ז שורה כ"ט. ועין בהקטע מפרקוי בן באבוי, תלמיד תלמידו של ר' יהודאי בהרבעון הצרפתי ע', ק"ל; ואפילו לשתוק ולשמוע אסור עד שיגמר תפלתו ועין נספח ב'.

י"ד) תשובה זו היא לר' נטרונאי כאשר יראה הקורא בההערה שעליה ואף שנתקצרה כאן יש בה הלכה אחת, וסופר שהשמיט וכו' שלא נמצאה בשאר המקורות שהובאה בהם, אבל פשוטה היא, עין מגלה י"ח, ב' השמיט בה. . . . וקראן הקורא כמתורגמן המתרגם יצא.

ט"ו) תשובה זו מפיצה אור על התשובה בגעאניקא ב'ק צ"ה שנאמר בה, ישראל מותר לו לדוש בשור וחמור התיר גמור שאין מצוה אילא על החרישה, ובנגוד לדעה זו אומר הגאון שאסור בין לדוש ובין לחרוש. והנה כבר תמהתי שם קפ"ז וגו' על הדעה הזרה הזאת שהיא מופרכת מן המשנה, מן התלמוד שלנו ומן הירושלמי ומכל דברי הפוסקים שאוסרים כל מלאכה בכלאי בהמה ולא רק חרישה בלבד. ויש מי שרצה להגיה שם, על החרישה ודכותה, פרוש כמשדבק הבהמות כמו שמדבקם לחרוש ובלא זאת מותר, עין הירחון לחכמת ישראל נ"ה, תרל"ח ול"ט אולם מדברי התשובה שלפנינו, להדביק שור וחמור וכו' מוכח שהשואלים לא ידעו אם אסור לדוש בשור וחמור גם אם נדבקין, וברור שהיתה ידועה להם דעת הגאון בגעאניקא שמתיר דישה גם בכעין זה, וכן דברי רב יוסף גאון בה"פ י'

מהו לסמוך על דברי ריהב"ל שר' עמרם בסדורו י"א, א' מיחסה לר' נטרונאי והרבה כיוצא בה.

ד') גם תשובה זו נמצאה בתכריך תשובות של ר' נטרונאי בגעאניקא קכ"א ושם בהפתיחה קי"ג אמרתי שלא בדיוק שלא מצינו במקום אחר בספרי הגאונים המנהג לערב בפסח ובאמת נזכר בתשובה אחרת של ר' נטרונאי, עין ש"ת ר"ח, וכך מנהג בשתי ישיבות מערבים פעם א' בפסח וכו' ובעל ארחות חיים ל"ט, ד' סימן ל"ג נותן טעם למנהג זה בשם הראב"ד. ועין גם כן על המקומות שהעיר אפטוביצר בהירחון לחכמת ישראל נ"ה, של"ו, ותשובתו של ר' נט' בש"ת נעלמה גם ממנו.

ה') דעתו של הגאון שעד כאן לא אסרו בסנהדרין צ"ב, א' לשייר פתיתין על שלחנו אלא בשאומר לגדא דביתא קשה לישבה לפי נוסח הספרים שלנו, הא דאיכא שלימה בהדייהו הא דליכא שלימא בהדייהו, ואי בשאומר לגדא דביתא בודאי אין חלוק. ואין ספק שהגאון גורס, והא דאמר הני לגדא דביתא וכן גורס ר' מאיר הלוי בספרו יד רמה ואומר על גרסתנו שהיא מוטעת. ובכ"י מינכען, הא דאיכא גדא לביתיה, וברור שגרסא זו מורכבת מב' גרסאות מגרסת הגאון וגרסת הספרים ובעל דקדוקי סופרים לא דקדק באמרו שגרסת הכ"י היא גרסת רמ"ה. התשובה הזאת לא נודעה לי ממקום אחר ולא אדע למי היא.

ו') בכמה תשובות לגאונים נמצא שבימיהם אסרו לחלוט ואף שבימי התלמוד נהגו כך, עין תשובת ר' שרירא בה"פ קס"ד, בש"ת צ"ו ובקצור בש"ש ב', צ"א ובש"ת רס"ט אותה התשובה עצמה על שם ר' האי, אבל ברור שנתיחסה לו בטעות שתשובתו בענין זה היא התשובה בש"ת צ"ז וכן מובאה על שמו בש"ש במקום הנ"ל. התשובה שלפנינו בהקטע נראה כעין קצור של תשובת ר' שרירא ומכל מקום קשה להחליט הדבר כי אין ספק שכבר ראשוני הגאונים הורו לאסור חליטה כמו שאומר ר' האי בפרוש בתשובתו, ולענין חולה הורו הראשונים ז"ל כי כיון שהכביד עליו חליו ומסוכן הוא מותר לעשות לו מה שהוא צרי' על פי רופאים, וקרוב הדבר שהיתה לפניו התשובה שבהקטע כי דבריו בשם הראשונים כמעט הם דברי התשובה. ועין גם כן התשובה על החליטה בגעאניקא קפ"ד, ונראה שהיא עתיקה ביותר כי לשונה לשון ארמי קרוב ללשון של בה"ג, אבל לא לה כוון ר' האי שלא נזכר שם דבר על חליטה לחולה. ותשובות ר' שרירא ור' האי בעטור מצה ומרור הן התשובות צ"ו וצ"ז בשערי תשובה; ועיין ג"כ ג"א כ"ד הערה י"א.

ז') התשובה על שעור חלה היא היא תשובת ר' נטרונאי בש"ת קס"ג ושם בסימן מ"ו נתרכבה עם תשובת ר' האי עין מה שכתבתי על זה לעיל עמוד מ"ה ואין מן הצורך להכפיל מה שנאמר למעלה.

ח') תשובה זו כאשר כבר הערותי במקומה נתיחסה מבעל העתים לר' שרירא והוא היה בקי בספרי הגאונים ובתשובותיהם וספק שלנו, שאפשר שכל הקטע הוא לר' נטרונאי אינו מוציא מידי ודאי של הרב הזה.

ט') כבר הערותי במקומה שבגמו"מ נתיחסה תשובה זו לר' נטרונאי ואף שבש"ת ראש פ"ח נאמרה על שם ר' האי אין ספק שלא כן הוא אלא שנתרכבה

שם תשובתו עם תשובת ר' נטרונאי, ועין אשכול א', י"ג שמביא בשם ר' נטרונאי שאין לאחוז הציצית בשעת ק"ש ובהוצאת אלבעק עמוד ט"ז ליתא, ר' נטרונאי, אולם גם בכ"י שלו מוזכר שם ר' נטרונאי על תשובה זו במקום אחר, עין שם הערה ט'. ומה שכתב ה' אלבעק שבש"ת נעתקה התשובה מספר העתים להרב ברצלוני והוא הוא שכתב, ואנן חזי לן וכו', לא אתחזי לן שקשה לאמור שהרב הזה ייחס התשובה לר' האי אחר שיש לנו ב' עדים, תשובת גמו"מ ובעל האשכול שהיא לר' נטרונאי ולכן העקר כמו שכתבתי.

י') אפשר שהתשובה הזאת שקשה לעמוד על אופיה כאשר לא נשתיירו ממנה רק ד' תיבות היא קצור תשובה לר' נטרונאי על ישן ערום איך יקרא ק"ש. עין תשובות ר' עמרם בגעאניקא ש"ח וש"ט על השאלה אם יש לסמוך על התוספתא והוא מאריך בההלכה, ערום איך מברך, ואף שאינה מענין השאלה, וקרוב הדבר שהיתה לפניו תשובת ר' נטרונאי בענין זה והשתמש בה כדי לחזק דעתו, שכל בראיתא שאין חלוקין עליה בתלמוד רבנן אמורי הלכה כמותה כגון היה עומד אדם בשדה ערום וכו', עין שם דבריו. וכבר ידוע דרך ר' עמרם בסדורו להביא תשובות ר' נטרונאי, אשר קדם לו בגאונותו של מחסיה.

י"א) כבר ידוע דרכו של ר' נטרונאי להסתיע יותר מכל הגאונים מהמנהג וביחוד ממנהג ב' הישיבות, עין מפתח למיללער ק"א, ולכן נראה שהעקר כמו שהוא בהקטע ובעטור ברכת חתנים ס"ג, ב' שמיחסים תשובה זו להגאון הזה ולא לר' נחשון כאשר הוא בש"ץ י"ט, י"ד. והרגיל בקובצי שו"ת הגאונים ובספרי הראשונים ידע שחלוף שמות מצוי הרבה בשמות המתחילים באותיות שוות כגון נטרונאי, נחשון, נתן, עין ההערות לב' א', כ' ולב', ב', י"ד.

י"ב) תשובה זו כתשובה ט', יש שייחסו אותה לר' נטרונאי ויש שייחסוה לר' האי, עין ההערה במקומה ושם הטעם למה שנו בדורות האחרונים את שם הגאון בעל תשובה זו. ולכאורה יש להביא ראיה שאיננה לר' נטרונאי שהרי נאמר בה שהמנהג לאמור יענך קודם קדושא דסדרא ומנהג זה לא נהגו בו בימי ר' עמרם כמו שמוכח מסדר שלו וכאשר כבר העיר על זה הטור בסימן קל"א ומכל שכן שלא היה נודע לר' נטרונאי הקדום לר' עמרם. אבל באמת אין מזה ראיה כלל שבנוסח הארוך של תשובה זו בג"ל צ' ובש"ת נ"ה נאמר בפרוש שהמנהג לאמור יענך הוא מנהג של בית רבינו בבבל–בהכ"נ הישן שנוסד במחסיה על ידי רב, עין מה שכתבתי בגעאניקא א', מ"א הערה ב'–ולא מנהג כל העולם והמקצר של התשובה לא דקדק וכתב רק מנהג לומר והיה לו להוסיף, בבית רבינו שבבבל. ויש לנו תשובה אחרת לר' נטרונאי, סדר ר' עמרם כ"ד, ב' סוף שני וחמישי, על אמירת יענך ושם נאמר שיש כנסיות שאומרין תפלה לדוד ויש שאומרין יענך. ונראה שכך צריך לומר שם, ואף בקדושא דסדרא בשתי ישיבות תהלה לדוד אומר ובבית רבינו שבבבל תהלה לדוד אין אומר אבל יענך אומר ובשאר כנסיות יש שאומר תהלה לדוד ויש שאומר יענך וכו'. ועין בהוצאת פרומקין ת' שנדחק להגיה גרסת הכ"י, ובסדר נפילת אפים ש"ב הוצאת פרומקין, ואומר

אימיה אימרא דעאייל בהדיה לבית הכסא ואמרינן [ותרביא ליה גד]יא ומפרקינן דמיחלף ב[שעיר רבא] מקמי דנימלוך הוה מקרקשא ליה [בת רב] חסדא אמגוזי בליקנא בתר דמלך

14. אימיה.] בנדפס ליתא ובכ"י ואצל הראשונים איתא.
16. דנימלוך.] בנדפס, דהוה רישא ובכ"י ואצל הראשונים, דמלך.
17. בליקנא.] בלקנא.

ה

עשרים ואחת תשובות קצרות ורבן לר׳ נטרונאי.

ב׳ דפים בודדים, הראשון קצר והשני רחב, ומנין השורות בהראשון כ״ג ובהשני כ״ב אבל שניהם נכתבו על ידי סופר אחד בכתב רבני–ספרדי מסמן T.-S. 10. G. 4 באוצר הספרים של האוניוועזיטא בקמברידג. כפי הנראה חסר רק דף אחד בין שני דפים אלו שכל אחד ואחד מכיל כי׳ תשובות, הראשון מתחיל באמצע סימן ע״ה ומסיים באמצע פ״ד והשני מתחיל באמצע צ״ח ומסיים באמצע ק״ח וקרוב הדבר שהתשובות החסרות, ומנינן י״ד, היו על דף אחד.

רוב תשובות אלו נודע לנו מקובצי תשובות הגאונים שלפנינו ומספרי הראשונים ומכל מקום לא נמנעתי מלהוציאם לאור שסגנונם חדש הוא ועל ידי הקטע הזה אנו עומדים על דרכם של המקצרים, רצוני לאמור אלה שאספו וקבצו תשובות הגאונים בשביל ההלכות הפסוקות שבהן, ולא בשביל המשא ומתן ופרושי התלמוד שנמצאו בהן. כפי אשר יראה המעיין בההערות ובהפתיחה יראה שרבן של התשובות הן לר׳ נטרונאי ואולי כלן, שאף שיש ביניהן תשובות המיוחסות בקובצי שו״ת הגאונים ובספרי הראשונים לגאונים אחרים אין חותמי בעליהם עליהן ומי יודע אם לא נתיחסו להם בטעות.

א׳) בתשובה זו נמצא הפסק של תשובת ר׳ נטרונאי בגעאניקא קי״ח וכבר הערותי שם קי״א שבש״ץ מ׳, א׳ נשתבשה הכתבת, לרנ׳ ב׳ הליי, או הלוי, לרב הלוי ועיין גם כן ג״א כ״ט שנעלמו מה׳ אסף דברי שם.

ב׳) תשובה זו היא האחת בהקטע שאין בה לא פסק הלכה ולא דין אלא פרוש מאמר הגדה שתלמוד וגם היא כהראשונה לר׳ נטרונאי ונתקצרה כאן מעט ממה שהיא בגעאניקא קי״ט.

ג׳) במקורות אחרים נמצאה תשובה דומה לזו על שם ר׳ עמרם, עיין ההערה לא׳, א׳, י״ב אבל אפשר ששניהם נשאלו על שמנונית של גיד ושניהם השיבו שאסור משום מנהג. ועיין בתש״ר ב׳, כ׳ וכ״א תשובה לר׳ נטרונאי על שומנו של גיד ובסופה, וכשנהגו ישראל קדושים שמוהו כגיד הנשה לכל דבריו וכן הלכה, ואולי שהתשובה שלפנינו היא קצור של תשובה זו שבתש״ר. ויודע אני שהקובץ תשובות שבתש״ר מכיל כמה וכמה תשובות שאינן לר׳ נטרונאי וביניהן תשובות לחכמי צרפת–לדוגמא התשובה באמצע העמוד כ״ג המתחלת, ועל עשרה וכו׳ היא לרש״י, עין סדורו ל״ב ומחזור וויטרי כ״ה ובשבה״ל תפלה סימן כ״ז מביאה תשובה לגאון, והוא רש״י שנקרא בשם התאר הזה–אבל אין ספק שנכללו בו כמה תשובות לר׳ נטרונאי, ולא רק אלה שנאמרו על שמו בפרוש, עין שם כ״ב ועוד שאילו מקמיה ר׳ נטרונאי ז״ל הנכנס לבהכ״נ וכו׳ והיא מובאה בסדר ר׳ עמרם כ״ד, ב׳ ובכמה מקומות אחרים על שמו, אלא גם סתומות כהתשובה שלפניה

כן כופין אותו למכור זימנא אחריתי. פשיטא לא צריכא דאמ' להו לעדים קמי מוכר בעינא דכתביתו לי שטרא אחרינא מהו דתימא אמ' ליה זיל לגבי הנך עדים ניכיתבו לך קא משמע לן דאמ' ליה להכי טרחי ואמרי להו לעדים קמך דאנא מינך הוא דבעינא [דכת]בת לי שטרא אחרינא. ולפי כל המשניות וה[מימר]ות האלה ידענו כי יש מבני אדם שיקנו

ב', א'

קרקעות לעצמם בשם אחרים ואין המוכר רשאי לחזור בהם לפיכך אין בדבריו של שמעון המוכר ממש ואינו יכול לסלק את ראובן שקנה קרקע ממנו בשם לוי ואף על פי שלא הרשהו לו ולא עשהו שליח לקחת לו קרקע הרי הקרקע בחזקתו של ראובן ואם יבוא לוי ויערער עליו ויאמר כי במעותי קנה הדין ביניהן. וזה שאמ' שמעון שיש בשטר שקיבלתי דמי קרקעי מלוי ואני לא קבלתי אלא ממך דבר זה יהפך על שמעון כי למה הודה בפני עדים שקיבל מלוי והוא לא קבל אלא מראובן הלא דבריו יהפכו עליו וישתיקו מיליו. ועוד שאלתם

10. זימנא אחריתי.] בנדפס ליתא אבל בכ"י מ' איתא ועין ההערה לשורה ב'.
11. מוכר.] לסהדי קמיה דידיה.
12. אחרינא.] חזו דשטרא אחרינא קא בעינא.
14. לך.] מצי א"ל אמינא שטרא מהאיך דקא שקלת בשמיה קאמרי', ועין בד"ס גרסות הראשונים וכ"י.
16. אחרינא.] דמינך הוא דקא בעינא, ותו ליתא ובכ"י מ' שטרא אחרינא איתא.

4. הרשהו.] לוי לא הרשה לראובן לקח את השדה על שמו.
9. יהפך.] טענה זו לחובתו של המוכר ולא לזכותו.
10. עדים.] בשטר המכירה שנחתמו עליו עדים נאמר שהמוכר קבל הדמים מלוי ואף שקבלם משמעון.

חבירינו על זו ששנינו במסכת תמיד מצאו נעול בידוע שיש שם אדם פתוח בידוע שאין שם אדם. ומעשה דרב ספרא ומימרא דר' אבא ל. . . . עדיין לא עלת לשעיר גמרת לך מילי דשעיר ואמרתון מאי קאמ' ליה הכין

ב', ב'

חזינא דקמיי פירושא דהדא שמעתא מיבעי למידע דביומי דרבנן דתלמוד הוה שכיחין מזיקין וקארו להון שידים ושעירים והוה ידעין דרוביהון הוה שכיחין בבתי כסאות ומזיקין בני אדם כדאמרינן ההוא בית הכסא דהוה בטיבריה דהוה עילי ליה בי תרי בימָמא ומיתזקי ר' אמי ור' אסי הוה עילי חד חד לחודיה אמרו להו רבנן לא מיסתפיתו אמרו להו קיבלא גמירנן אמרא ליה אימיה לראמי בר חמא כי עילת לבית הכסא לא בעית איניש בהדך אמ' לה קיבלא גמירנא דאמ' מר קיבלי דבית הכסא צניעותא ושתיקותא קיבלי דייסורי שתיקותא ומיבעי רחמי אביי מרביא ליה

12. תמיד.] משנה א', א'.
14. ספרא.] תמיד כ"ז, ב' וברכות ס"ב, ב'.
15. עדין.] כד' וה' אותיות מטושטשות קודם עדין ואי אפשר להשלים, לר' ספרא, שרושם ל' עוד נראה לעין. לך.] בתמיד לפנינו הגרסא, ע"כ לא סליקת לשעיר גמרת מילי ובברכות בנדפס, עד השתא לא עיילת לשעיר וגמרת לך ובכ"י שם כאן, ולא השתא.

1. דקמיי.] קודם שנפרש השמועה צריך לדע, ואולי צ"ל לקמיי.
5. כדאמרינן.] ברכות ס"ב, א'.
6. ליה.] כי הוו עיילי ביה. בימָמא.] אפילו בימָמא מתזקי.
7. חד חד.] הוו עיילי ביה חד וחד לחודיה ולא מיתזקי.
8. קיבלא.] אנן קבלה ובכ"י מ' בכל הסוגיא, קבלא. אבל קיבלא הוא הנכון וכן בהכתובות על הכוסות והספלים של המלחשים אשר נתגלו בבבל, עיין סוף הפתיחה.
9. גמירינן.] גמרינן; מן אמרא עד מר בשורה י"א ליתא בנדפס אבל בכ"י ואצל הראשונים איתא, עיין דקדוקי סופרים.

עין ראש הפתיחה–אלא לבנו ר׳ שמואל גאון מחסיה והוא מפרש הגמרא על פי קבלת ישיבה זו, אולם כאשר הוא בעצמו היה רציאנאלי קצוני–עין מה שכתבתי בגנזי שעכטער ספר א׳, רצ״ח–רצ״ט–הוא זהיר בדבריו ואומר, דביומי דרבנן דתלמוד הוה שכיחין מזיקין, ואנו קוראין בין השורות שרק פתי יאמין שגם עתה עוד מזיקים ושדים בבתי כסאות ומה שהיה היה אבל בזמנינו אין לחוש לכל אלה הדברים. ורואה אני להעיר כאן שבימינו נתגלו בבבל כוסות מימי התלמוד והגאונים ועליהם ציורים ולחשים וביניהם תמונות שעירים ועליהן כתובים הלחשים נגד השדים והמזיקים ומזה אנו רואים עד כמה פשטה האמונה בין העם שהשדים נראין כשעירים, עיין Stübe, Jüdisch-Babylonische Zaubertexte (Halle 1895) p. 14. והרבה יש להאריך בזה אבל אין כאן מקומו.

א׳, א׳

I אמר לו על מנת כן כופין אותו למכור ואמרינן מאי קאמ׳ אמ׳ רב ששת הכי קאמ׳ הלוקח שדה בשם ראש גלותא אין כופין את ראש גלותא למכור. ואם אמר על מנת כן כופין את ראש גלותא למכור. ואחרי כן הקשינו ואמרנו אמ׳ מר הלוקח שדה בשם ראש גלותא אין כופין את ראש גלותא למכור מיכלל דמיקנא קאני נימא פליגא דבני מערבא דאמרי מי הודיעו לבעל חטין שיקנה חיטיו לבעל מעות. ופירקנו ואמרנו לא תק׳ כאן דאודעוה לבעל

1. אמר.] בבא קמא ק״ב, ב׳; ועל תכן השאלה עין בהפתיחה.
3. שדה.] לפנינו בנדפס ובכ״י, מחבירו. ראש.] בנדפס בכל הסוגיא ריש. את.] בנדפס אותו אבל בכ״י מינכען את וכך הוא הנכון, עין דקדוקי סופרים במקומו, ועין שורות ו׳, וי״ג.
4. כן.] בנדפס ליתא אבל בכ״י מ׳ איתא.
6. את.] עין ההערה לשורה ג׳.
7. קאני.] בנדפס, דמקנא קניא ליה ובכתבי יד, דלמיקנא מיהא קני ליה האיך ולשון הקטע נוח יותר.
8. מי.] בנדפס ובכ״י וכי מי אולם בראש הסוגיא בכ״י מ׳, וכי ליתא.
9. חיטיו לבעל מעות.] בנדפס, חטין לבעל הבית ובכ״י המבורג כאשר בהקטע ועין דקדוקי סופרים הערה מ׳.
10. תק׳.]=תקשה, אבל הק׳ בספק ולפנינו בנדפס ובכ״י, אי משום הא לא קשיא כגון דאודעיה.

שדה ואודעינהו נמי לעדים. ועוד הקשינו ואמרנו או הכי אימא סיפא ואם אמר לו על מנת כופין את ראש גלותא למכור אמאי נימא להו ראש גלותא לא יקריכו בעינא ולא זילותיכו בעינא. ופרקנו ואמרנו אלא אמ׳ אביי הכי קאמ׳ הלוקח שדה בשם חבירו אין כופין את המוכר למכור זימנא אחריתי

א׳, ב׳

ואם אמר לו על מנת כן כופין אותו למכור זימנא אחריתי. ואמרנו אחרינן אמ׳ מר הלוקח שדה בשם חבירו אין כופין את המוכר למכור זימנא אחריתי פשיטא מהו דתימא אמ׳ ליה ידעת דאנא ארעא לדילי קא זבינא וזוזאי בכדי לא שדינא ואדעתא דכתבת לי שטרא אחרינא זבני קא משמע לן דאמ׳ ליה איזול לגבי האייך דניכתוב לך. ועוד אמרנו או דכי אימא סופה ואם אמר לו על מנת

11. נמי.] ליתא. לעדים.] לסהדי.
12. או הכי.] בנדפס ובכ״י אלא. ואם אמר לו.] כך גם בכ״י מ׳ ובנדפס ליתא.
13. את.] בנדפס אותו, עין ההערה לשורה ג׳.
14. נימא להו.] ולימא ריש. יקריכו.] יקרייכו.
16. חבירו.] בדפוסים חדשים הוסיפו ריש גלותא וכן גרס רש״י אבל בכתבי יד ובדפוסים ישנים ואצל הראשונים ליתא, עין דקדוקי סופרים.

1. כן.] ליתא, עין ההערה לא׳, א׳ שורה ד׳. אותו למכור.] את המוכר למכור ועין ההערה לא׳, א׳ שורה ג׳.
2. אחריתי.] זימנא א׳ ליתא. אחרינן.] אחר זה.
4. אמ׳.] ומצי אמ׳.
5. וזוזאי.] מידע ידעת דאנא לנפשאי שקילנא ופנחיא בעלמא הוא דקבעינא וזוזי.
6. לי.] אלא אדעתא דכתב ליה, אבל בכ״י דכתבת לי.
7. זבני.] ליתא.
8. לך.] עניינא עבדי לך בהדי ההוא דזבנת ליה בשמיה ויכתוב לך שטרא אחרינא, ובשנויים קטנים גם בכתבי יד כמו שבנדפס.
9. דכי.] צ״ל הכי ובכ״י מ׳, אי הכי אימא סיפא, ובנדפס ליתא.

ד

שתי תשובות לר' שמואל בן חפני.

ב' דפים קטנים תכופים כ"י ספרדי, מסמן T.-S. 10. G. 4b באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג. הקטע הזה מכיל ב' תשובות, הראשונה חסרה בראשה והשניה בסופה אולם החלק שחסר מהתשובה א' קל להשלים.

א') אף שלא נזכר בהקטע שם הגאון אין ספק שתשובה זו היא היא שמובאה בקצור מבעל העיטור, קנין י"ב, א' על שם רבינו חופני, וקרוב הדבר שצ"ל לרבנו בן חפני עין געאניקא א', ז' הערה א', ובהגהות מרדכי בבא מציעא ת"נ גם כן על שם, רב חפני, אבל כפי מה שנראה שם מסימן תמ"ט העתיק דברי בעל העיטור. ועל פי מה שנמצא בעיטור אפשר להשלים השאלה החסרה לפנינו בהקטע וכך היא: ראובן קנה שדה משמעון על שם לוי, ולא בשליחותו ולא בהרשאתו של זה אלא לעצמו קנה ולא כתב השטר על שם לוי אלא להתעלם מן העין וכשנתברר הדבר שלקח לעצמו המוכר רצה לחזר בו ואומר שלולא ידעתי כי לקחת לעצמך לא הייתי מוכר לך. תשובת הגאון היא שאין בדברי המוכר ממש שהדבר מצוי ורגיל לקח קרקע לעצמו בשם אחר, ואם יבוא לוי ויערער ששמעון קנה השדה במעותיו יש כאן דין בין ראובן ללוי אבל שמעון המוכר אין יכול לחזור.

והנה האחרונים שלא היתה לפניהם התשובה בשלמותה ולא ידעו רק קצורה בהגהות מרדכי נחלקו בפרושה, עין באנשי שם במקומו ובפרושי הש"ע לח"מ סוף קפ"ד, בט"ז ש"ך, נתיבות, קצות החושן והגר"א, ועין גם כן בפסקי הגר"א להר' צבי הירש לעמפערט ובלוח הטעויות והשמטות לר' מאיר יונה בהוצאתו של ספר העטור ווארשא תרמ"ה דף פ', ע"א וכו' מה שפלפלו בדברי הגר"א. אולם לפי מה שנראה עתה אחרי שנתגלתה תשובת הגאון ברור שהדברים כמו שכתבתי למעלה, שלדעתו גם בשלא גלה הלוקח לא למוכר ולא להעדים שלקח לעצמו השדה שלו ואם זה שנלקחה בשמו טוען כי במעותיו קנה יש לו דין עם הלוקח. ודע שהראשונים נחלקו בהלכה זו, הרי"ף בב"ק ק"ג והרמב"ם ב' מהלכות שלוחין הלכה ה' לא הביאו כלל מה שאמרו בגמרא שהודיע להמוכר ולהעדים, שהם והגאון בתשובה שלנו סוברים שזה לא נאמר אלא אליבא דבני מערבא אבל לריו"ח שהלכה כמותו לעולם קנה הלוקח. בנגוד זה בעלי התוס' והרשב"א שם סוברים שאם לא הודיע להמוכר ולהעדים האיש שקנה בשמו זוכה בשדה זו, שהוא כמו הילך מנה והתקדשי לפלוני שמקודשת מדין ערב. ובשיטה מקובצת שם מביא כמה מהראשונים שהולכים בשטה זו ובתוכם הרא"ש בתוספותיו וחבורו זה אינו לפנינו בדפוס, אבל בשו"ת שלו כלל צ"ו סימן ה'–ועין גם כן סימן ג' ושם בקטן!–אומר בפרוש שכל המשא ומתן בהגמרא רק בשהאיש שנכתב

על שמו השדה אינו מערער ומודה שהלוקח לקחה לעצמו אבל בשאומר שדה זה שלי הוא שזכה לי הלוקח במתנה הרי היא שלו. ונראה שזו היא גם דעת ר' האי גאון שבספרו מקח וממכר שער ל"ג הוא אומר, תדע דאם בשעת הקניה הודיע ראובן לשמעון המוכר ולעדים שזה הקרקע שאני קונה לעצמי אני קונה אותו ואני כותב השט' על שם לוי לדבר שהוא בלבי שאינו יכול לגלותו דין הוא שיקנה ראובן את הקרקע ואעפי' שאין השטר על שמו. ומכלל הין אנו שומעים לאו שאם לא הודיע להמוכר ולהעדים השדה היא של לוי, ואף שאפשר גם כן שכונת הגאון שאם לא הודיע ולוי אומר שאינו רוצה בשדה זו המכירה בטלה. ושם באותו השער, אם מערער על הקרק' אותו שנכתב השטר על שמו לומר קרקע זה על שמי הוא והרי השט' שנכת' על שמי לעולם טענתו טענה גדולה היא, ולפי המשך הענין נראה שזה בשלוי טוען שלקחה ראובן במעותיו ולא שטוען שזכה בה בתורת מתנה. ועין בשו"ת הגאונים מ', קפ"ג, שאם אמר שמעון לעצמי קניתיה וכו' לא אמר כלום אלא הודיע להמוכר ולעדים ועד שישמע לוי דקבל זה המעשה שעשה שמעון יכול ראובן לחזור בו וכו' אבל משישמע לוי ויקבל מה שעשה שמעון ויאמר לוי רצוני שידור בה שמעון אין רשות לראובן לעכב עליו. והנה שם בהשאלה נאמר שראובן לא רצה למכור אותה לשמעון ונתפייס למכרה ללוי קרובו ואפשר שבסתם גם בעל תשובה זו מודה שקנה שמעון, אבל קשה לעמוד על דעתו, שכל זמן שלא שמע לוי המוכר יכול לחזור בו, ולמה לא נאמר ששמעון זוכה לו שלא בפניו, ואין כאן המקום להאריך. כאשר יראה הקורא בההערות, נוסחאות הגאון בגמרא הן שונות מגרסת הספרים ומענין הדבר שגרסת רה"ג במקח וממכר שער ל"א כמעט דומה בכל וכל לגרסת התשובה ומזה נראה שחכמי פומבדיתא וחכמי סורא גרסא אחת להם בסוגיא זו ולפי דרכנו למדנו גם כן שפרוש לגאון על סוגיא זו המובא בשיטה מקובצת אינו לר' האי גאון שגרסאותיו בספרו מקח וממכר שונות מהגרסאות בפרוש זה.

ב') בגעאניקא ב', ד' הוצאתי לאור תשובת ר' האי על המעשה בברכות ס"ב, ב' ובתמיד כ"ז, ב' ובקטע זה תשובת חותנו ר' שמואל על זה. מעניין הדבר שראש הישיבה של פומבדיתא קורא שֵׂעִיר והוא אדום אבל ראש הישיבה של סורא שָׂעִיר, שֵׁד וזהו מה שאומר ב', ב', ג' וקארו להון שֵׁידים ושעירים. וכשנשוה דבריו עם דברי ר' סעדיה בפרושו לברכות נעמוד על כונת דבריו, וזה לשון ר' סעדיה עד אן–בתשובה שלפנינו עדין והיא היא–לא עלת לשעיר עד אן לא לקחת השיד תלמוד ממעשיו, ואין ספק שגם ר' שמואל בן חפני פרש כן וחבל שתשובתו נפסקה באמצע. ועין דברי ר' האי בש"ש א', ל"ו כך אנו גורסין לשיר. . . ושמענו כי היה בישיבת מחסיה מי שגרס התוקע לשֵׁד. . . אלא שאין אנו יודעים איך יתקע לשדים. ומה שכסה כאן גלה במקום אחר בתשובתו המפוארה לחכמי קירוואן בטעם זקנים וז"ל שם, אבל רב משה הכהן–ראש ישיבת סורא–היו טוענין עליו כי היה רגיל בקמעין ובלחישות. . . ובישיבת סורא היו דברים אלו רובם כי הם קרובים למדינות בבל ובית נבוכדנצר ואנו רחוקים משם. ולפי דרכנו למדנו שהתשובה שלפנינו אינה לר' חפני אב בית דין דפום–

משלשה פסוקין ולא יקרא למתרגם יתר מפסוק אחד ובנביא שלשה ואמרינן עלה כגון כי כה אמר יי' חנם נמכרתם. כי כה אמר יי' אלהים מצרים ירד עמי בראשונה. ועתה מה לי פה נאם יי'. ותנן מדלגין בנביא ואין מדלגין בתורה ועד כמה ידלג בנביא עד כדי שלא יפסיק

VI המתו[רגמ]ן ואשר שאלתם כ"ה

מה טעם יכתב יששכר בשני שינין דעו כי שני פנים קוראין אותו יש שקוראין יִשְׂשָׂכר אחד שין ואחד סמך. ויש שקוראין יִששׂכר סמך בלבד ואלה מנקדין אותו שני דרכים [יש] מנקדין את שניהן כתורת סמך כך יִשְׂשָׂכָר [אף] על פי שאין מוציאין בלשון אילא אחד וזה [ב]ן נפתלי וסיעתו. ויש שמנקדין על הראשון כתורת סמ[ך] וסימן הקמץ תחת הראשון ו[הש]ני כאלו [אי]ן מנקדין אותו לא לא מלמע[לה ולא] מלמטה וזה הוא מעשה בן אשר וסיעתו. ולענין מה שאמרת למה כותב[ין]

ו', ב'

אות וקורין אות אחר כגון שכר ששון שמחה מעשר וכיוצא בהן יש במשניות החיצונות

4. למתרגם.] בדפוס למתורגמן ובכ"י ובמשניות דפוסים ה לל„תורגמן, ונראה שמתורגמן נתרכב מב' גרסאות, מתרגם, ותורגמן, אבל עין שורה י'.

5. ואמרינן.] מגלה כ"ד, א'. כגון.] ישעיה נ"ב, ג'–ה'.

8. ותנן.] מגלה ד', ד' או ג', ד' לפי הסדר שבגמרא.

9. ידלג. לפנינו בדפוס ובכ"י, הוא מדלג. יפסיק.] בדפוס יפסוק אבל בכ"י ובנוסחאות מדויקות כאשר הוא בהקטע.

10. המתורגמן.] הו' קצת בספק ואפשר שצריך להשלים, המתרגם, עין ההערה לשורה ד'.

19. כאלו.] כפי דעת בן אשר וסיעתו. לא.] נכפל משורה שלאחר זו כדי למלאות החלק בסוף השורה.

2. החצונות.] ספרים שלא נתקבלו אצל האומה, עין הפתיחה.

משנה שנקראת פרק חסרות ויתירות ואינה מסויימת נוסח אחד אילא משונה היא ויש בה מדרשות הרבה בכתובים הרבה ואותן המדרשות כגין הגדות הן ואשר אנו אומרין דברים שיש לסמוך עליהן כי אילו במקרא ה[יו] כותבין שכר וששון ושמחה וכיוצא בהן בשין ונקראין בסמך היינו אומרין הרי אילו ככתובות וקרוייתא שניתנו להידרש כי אם יש למקרא ויש אם [ל]מסורת ועכשו שכל מי שהוא כותב אפילו דבר חולין אינו כותב שכר ששון ושמחה שעיר שאר וכיוצא בהן אילא בשין נודע כי לא נתנו דברים הללו להידרש אלא שין משמש שתי אותות כדרכו הוא שין ויש בו לשמש סמך במקום שנהגו סופרי הלשון הזה [נהגו] כתיקו לכתב כן וכן הא אמ׳ ר׳ יצחק מקרא סופרים עיטור סופרים מה כג[ון] ארץ שמים שמ[י]ם הרי קאמ׳ כי כל אלה המדות ששמ[רו]ם הסופרים ולימדום לישראל ה[לכה למ]שה מסיני הם מקרא סופרים כגון אֶרֶץ אָרֶץ שמַים שמָים

3. פרק.] לפנינו בדפוס ובכ״י כמה וכמה נוסחאות של ספר זה ושמו הרגיל מדרש חסרות ויתירות ולא פרק, עין הפתיחה.

6. כגין.]=כגון.

9. וקרוייתא.]=ככתיב וקרי.

10. למסורת.] סנהדרין ראש דף ד׳.

12. שעיר.]=שָׂעִיר, שֵׂעִיר.

13. שאר.] שְׂאֹר.

15. אותות.]=אותיות וכן בכמה כתבי יד של המשנה, התלמוד ושאר ספרים עתיקים הרבים של אות הוא לעולם אותות, עין לדוגמא כ״י ערפורט של התוספתא, ידים ב׳, י״ב: מאותות השם.

16. כתיקו.] הקריאה בספק וה׳ מאנן קורא, [והע]תיקו, ולפי ראות עיני האות שלפני ת׳ הוא כ׳ ולא ע׳ גם הלשון והעתיקו אינו עולה יפה כאן ואולי צ״ל כתיקון.

17. הא.] ה׳ מאנן כותב, וכן וכן ה[ו]א אמ׳ ובהעתקה שלי מן הכתב יד: וכן הא אמ׳. יצחק.] נדרים ל״ז, ב׳.

18. מה.] צ״ל מס=מקרא סופרים.

ולא לכבוד בית אבא עשיתי אילא לכבודך כדי שלא ירבו מחלקות בישראל ביקש לגלות תרגום של כתובים יצאה בת קול ואמרה לו דייך משום דאית בהו קץ משיח. ומקשונן ותרגום שלתורה אונקלוס הגר אמרו. והא אמ׳ רב איקא בר אבין אמ׳ רב חננאל אמ׳ רב ויקרא בספר תורת האלהים זה מקרִא מפורש זה תרגום ומפרקינן שכחום וחזרו ויסדום

ואשר [אמ]רתם הלא תרגום מגלת אסתר עמנו ואין בו זכרון לקץ אטו קץ במגלת אסתר. מאי עאביד או אִיכא למימר בדניאל הוא דאיכא למימר או בשיר השירים או בתילים ועוד תרגום שאצלכם מניין לכם ומי אמרו כי מכדי יונתן בן עוזיאל לא גילה תרגום

ה׳, ב׳

הכתובים כל עיקר אין זה המצוי אצליכם אילא תרגום שלהדיוטות ולא עוד אלא שיש כאן בבבל תרגום אסתר כמה גונים משונים זה מזה אחד יש בו תוספת הרבה ומדרשות ואחר אין בו. ואשר שאלתם למה לא נגנז מה שיש בו זכרון הקץ והנשאר נשאר שמא אילמלי שמנעתו בת קול מלגלות כלום מן התרגום

8. לכבודך.] בנדפס, עשיתי שלא, ובכ״י מ׳ כאשר לפנינו.

9. ביקש.] בנדפס ועוד ביקש ובכ״י מ׳ כבהקטע.

11. ומקשונן.]=ומקשינן.

18. או.]=אי.

1. זה.] התרגום שלכם אינו זה שאמרו יונתן, שלא נתפרסם כלל.

5. בו.] עין הפתיחה.

6. נשאר.] ה׳ מאנן תיקן, יִשָּׁאֵר, והצדק אתו.

של כתובים היה עושה כן וכיון שעל ידי בת קול נמנע אין לנו לישא וליתן בעלת הדבר כי השמים יודעים בתקנו[ת] שלבני אדם ובני אדם אינם יודעים איזה טוב להם אלא מה שיודעים מן השמים וכך אומרין כי גם מפי חגי זכריה ומלאכי שמע יונתן בן עוזיאל תרגום

של כתובים וששאלתם ״ד V

חובה הוא לתרגם בבית הכנסת על הקורא בספר התורה ועל ההפט[רה]: ודאי מצוה היא תחלה כי היא הלכה ירושה מימות הנביאים ועוד שהרי כתיב ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ואמרו [חכ]מים זה תרגום ועוד כי פירשו במשנתינו חקי התורגמן דתנן מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם מעשה

ו׳, א׳

[ה]עגל הראשון נקרא ומתרגם השיני נקרא ולא מתרגם וכן חוקי תרגום של נביאים בציבור שהיא ההפטרה. דתנן הקורא בתורה לא יפחת

9. בעלת.] התשובה היא אחד מהמקורות העתיקים שנמצא בו המלה, עִלָּה במשמע סיבה, עין מה שהערותי על זה בההוספה לספרו של ה׳ אפרת, המבטאים הפילוסופיים במורה נבוכים (אנגלית), עמוד ק״מ וגו׳.

12. שיודעים.] נראה שצ״ל, שיודיעום. וכך אומרין.] פרוש וכן אמרו שתרגום של כתובים אמרו יונתן על פי הנביאים חגי זכריה ומלאכי ואף שלא נתגלה, ונראה שכך פרש הגמרא דמגלה.

14. וששאלתם.] עין ההערה לד׳, ב׳, ז׳, והפתיחה.

16. ירושה.] השווה המבטא, ירושה חדשה, בגנזי שעכטער א, מ״ד ומה שהערותי שם בהפתיחה עמוד ל׳.

17. כתיב.] נחמיה ח׳, ח׳.

19. ואמרו.] מגלה ג׳, א׳ ובתשובה שלפני זו מובא כל המאמר.

20. דתנן.] מגלה ד׳, י׳, ולפי סדר המשניות שבגמרא ג׳, י׳.

1. העגל.] וכן במשניות נאפולי ופיזארו ולא עגל כמו שהוא בשאר דפוסים; הגאון או הסופר קצר המשנה והשמיט המאמר על מעשה תמר. השיני.] כך במשניות דפוסים הנ״ל ובשאר ההוצאות והשני.

3. דתנן.] מגלה ד׳, ד׳ ובסדר המשניות של הגמרא ג׳, ד׳.

אילא ברכה אחרת דמקשונן סח אין לא סח לא והא שלח רב חייה בר חונא משמא דר׳ יוחנן על תפילה שליד אומ׳ להניח תפילין ועל שלראש אומ׳ במצות תפילין ופירקנו אביי ורבא דאמרי תרויהו לא סח מברך אחת סח מברך שתים ואף על פי כן קשה להסיח דתנא שח בין תפילה לתפילה עבירה היא בידו וחוזר עליו מערכי מלחמה וכל שכן כי האי ששח בין תקיעות שמיושב לתקיעות שמעומד לא עוד אילא שלא הוא לבדו חייב שלא לשוח אלא כל הקהל חייבין שאין זה מברך וציונו לתקוע אילא מברך לשמוע. ושליח ציבור כלם הוא

ד׳, ב׳

בדבר זה ולא דמיא הא לתפילין ולסוכה שאדם מברך כמה פעמים ביום דהנך כל זמן שהוא בא לסוכה ויושב וכל זמן שמתקן את התפילין הרי היא מצוה בפני עצמה וזו מצוה אחת היא צא וראה שהרי ההלל שמברכין קודם לקריאתו ואף על פי כן בין פרק לפרק פוסק ולא הוצרך ולברך.

כ״ג IV

וששאלתם מה מעלה יש לתרגום התורה ממעלת תרגום

11. משמא.] לפנינו בדפוס ובכ״י, הונא משמיה.
12. תפלה.] כך הוא הנכון ולא תפלין כאשר הוא לפנינו שתפלין הם שנים, זו של יד וזו של ראש.
13. במצות.] כך בכ״י ואצל הראשונים ולא על מצות כאשר הוא בנדפס, עיין בהפתיחה.
15. דתנא.] מנחות ל״ו, א׳.
16. עליו.] לפנינו עליה.
21. כלם.] התוקע הוא שליח כל הצבור.

1. ולסוכה.] עין סוכה מ״ו, א׳ תפילין כל זמן שמניחין מברך עליהן וכו׳, ועין הפתיחה.
7. ולברך.] ברכות י״ז, א׳. וששאלתם.] מכאן עד סוף הקטע נתפרסם בדפוס על ידי ה׳ מאנן בהרבעון האנגלי, המשך חדש י״א, תס״ז–תע״א, ועין הפתיחה.

הנביאים אם יש ביניהן כלום ולמה נגנז תרגום הכתובים אם בשביל שאומרין כי יש בו גילוי הקץ הנה תרגום מגלת אסתר עמנו ואין בה זכרון לקץ. ועוד מי תרגם הכתובים ואם בשביל הקץ הדבר שיש בו זכרון הקץ יגנז והשאר ישאר. ועוד תרגום של תורה חובה לאומרו בבית הכנסת על הספר אם לאו. ותרגום התורה חובה אם לאו. תחלה אין אנו יודעים שיש מעלה לתרגום של תורה על תרגום של נביאים אילא כדי מה שיש מן המעלה לתורה גופה על הנביאים גופן ותרגום של תורה ושל נביאים הרי אמרנו בם אמ׳ ר׳ ירמיה ואיתימא ר׳ חייה בר אבא תרגום של תורה

ה׳, א׳

אונקלוס הגר אמרו מפי ר׳ אליעזר ור׳ יהושע תרגום של נביאים יונתן בן עזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי נזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה יצתה בת קול ואמרה מי הוא זה שגילה סתרי לבני אדם עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר אני הוא שגיליתי סתריך לבני אדם ולא לכבודי

10. שאומרין.] עין מגלה ג׳, א׳ ודברי הגמרא מובאים לקמן.

15. הספר.] פרוש, צריך להעמיד מתורגמן לתרגם מה שקראו בצבור, עין התשובה שלאחרי זו.

16. התורה. יפה הגיה ה׳ מאנן, הנביאים, במקום התורה וזה מוכח מהתשובה.

20. אמרנו.] מגלה ג׳, א׳.

2. עזיאל.] לקמן שורה ו׳, עוזיאל וכן לפנינו בדפוס בכל הסוגיא אבל בכ״י מינכען עזיאל.

7. ולא.] בנדפס גלוי וידוע לפניך שלא אבל בכ״י מינכען כגרסת הקטע.

שיש לתחתון במחיצה חלק אסור אילא אם כן עירבו. והדר מקשינן או הכי תחתונה נמי הכי מיפרשא אם התחתונה היא הגזולה בידי העליון והחזירה לו העליון בשבת תשתרי ליה כדרך שפירשנו למעלה שהעליונה מותרת שהרי אינה עוברת על רשות אחרת. ומפרקינן כיון דעשו לתחתונה מעליונה סלוקי מסלקא נפשיהו. ו[פי]רושה כיון דעשו כימחיצות שלה מן העליונה [ה]ן עשויות דתנן

ג׳, ב׳

II

עשו לעליונה ולא עשו לתחתונה אינה מותרת ששאלתם מי ששוכן בעליה ומוציא זיזין על הנהר או על הבור ברשות הרבים וכן מי שיש לו מרזב מקליח מים ברשות הרבים היאך תהיה התרתן בשבת דאשכחן בה פלוגתא לקמאיי ורציתם להכרעתינו. כך ראינו דזיזין על הנהר אינן מתידין לא למלות מים מן הנהר ולא לשפוך בתוך הנהר דאף על גב דבספינה משכחת דרב חונא דאמ׳ מוציא ממנה זיז כל שהוא וממלא הא פליגי עליה רב חסדא

14‏-15. או.]=אי. הכי מפרשא.] כך הוא הפרוש.

20. נפשיהו.] לפנינו בדפוס ובכ״י בלשון ארוך, עין דקדוקי סופרים.

21. כימחיצות.] נראה שצ״ל המחיצות אבל אם גם נתקן כך קשה לעמוד על כוונת דברי הגאון בשורה זו, עין הפתיחה. דתנן.] ערובין פ״ח, ח׳.

1. אינה מותרת.] לעיל ב׳, ב׳, י״ז וי״ח מובאה המשנה כאשר היא לפנינו שתיהן אסורות עד שיערבו וְאין ספק שאינה מותרת בשורה זו הן דברי הגאון ולא דברי המשנה, ועין ההערה לא׳, א׳, י״ג.

2. וששאלתם.] שאלה כעין זו מובאה אצל הראשונים, עין הפתיחה.

10. חונא.] בירושלמי ובהרבה כתבי יד של הבבלי נכתב שם יה בחית ולא בה׳ ובשורות י״ב וי״ד, ורבה בר רב הונא! דאמ׳.] שבת ק׳, ב׳.

ורבה֗ בר רב הונא דאמרי עושה מקום ארבעה וממלא והוה ליה רב חונא חד ורב חסדא וראבה בר רב הונא תרי ואין דבריו של אחד במקום שנים ואפילו רב חונא לא קאמ׳ מוציא זיז וממלא אלא במיא דאית בהו עשרה דקא סבר כרמלית מארעא משחינן ואוירא מקום פטור הוא ובדין הוא דזיז נמי לא צריך אילא כי היכי דניהוי הכירא אבל היכא דליכא עשרה לא הוה שארי בזיז תדע לך דרב חונא מי סברת ליה לית מתניתין דקתאני גזוזטרא

ד׳, א׳

III צריכה ואין לנו לצוותו לחזור ולברך אילא בראייה שאם מברך כשאינו צריך הרי עובר משום לא תשא את שם יי׳ אלהיך לשוא ולא מציאינו שחוייב בזה לחזור ולברך ולא דאמיא לתפילין דאמרינן אמ׳ רבה בר רב שילא אמ׳ רב חסדא שח בין תפלה לתפילה חוזר ומברך דהנהי שתי מצות נינהו וכבר שנינו תפילה שליד אינה מעכבת שלראש ושלראש אינה מעכבת של יד אלא דלא קא מברך ההיא ברכה ראשונה

15. שנים.] יבמות פ״ח, ב׳.

17. סבר.] ערובין ק׳, ב׳.

21. מתניתין.] ערובין פ״ח, ח׳; עין התשובה שלפני זו.

1. צריכה.] השאלה היא אם שח בין תקיעות שמיושב לתקיעות שמעומד אם צריך לחזור ולברך ותשובת הגאון על זה היא שאם מברך בשח הוא מברך ברכה שאינה צריכה ואין לנו וכו׳, עין הפתיחה. בראייה.] רק אם יש לנו ראיה מדברי התלמוד שצריך לעשות כך.

3. לשוא.] שמות כ׳, ז׳.

4. שחוייב.] צ״ל שמחויב או שחייב.

5. דאמרינן.] מנחות ל״ו בראש הדף. שילא.] לפנינו א״ר חסדא אבל בכ״י ואצל הראשונים כמו שהוא כאן, עין דקדוקי סופרים במקומו.

7. שנינו.] משנה מנחות ראש פרק ד׳.

בהליכתו פטור שעקירה צורך הנחה ומותיב רב ביבי בר אביי הגונב כיס בשבת חייב שכבר נתחייב קודם שיבוא לידי איסור שבת היה מגרר ויוצא מגרר ויוצא פטור שהרי איסור שבת וגניבה באין כאחד ואמאי הכא נמי לימא הגבהה צורך הוצאה היא ואוקימנה כמה אוקמאתא והכא בענין גזלה יש מי שהוא אומר שאם גזל אדם בשבת רשות מחבירו קנאה וזו היא שאמרנו יש גזל בשבת שאם גזל רשות קנאה ולא מבעיא

ב׳, ב׳

אם גזלה קודם שבת שנעשית רשותו כגון שהיתה רשותו של זה בצד רשותו של חבירו פתוחות זו לזו וצריכין עירוב לשבת אם גזל אחד מהן רשותו של חבירו אין צריכין עירוב אף על פי שהרשות גזולה בידו כי קנאה לעניין דבר זה. וגם כן אפילו גזל אחד מחבירו רשות בשבת הרי הוא אוסר עליו והדר תאני וחרבה מהזיר לבעלים שאם החזירה בשבת הרי היא מוחזרת וקודם שהחזירה לא היה הגוזלן צריך עירוב ומשהחזירה

14. נתחייב.] לפנינו כאן ובשאר מקומות שבתלמוד שמובאה ברייתא זו, נתחייב בגניבה ובתוספתא ב״ק פ״ט, בגניבת הכיס.

18. ואוקימנא.] עין בכתובות ל״א, א׳ ול״א, ב׳.

19. אומר.] פרוש, האמוראים בסוגיא שלפנינו בערובין אומרים כעין זה לענין גזלת קרקע, עין הפתיחה.

4. צריכין.] הנושא הרשויות ולא הגזלן והנגזל.

7–8. והדר תני.] כך הגרסא בכתב יד אוקספורד, עין דקדוקי סופרים במקומו.

נאסרו הרשויות זו מזו. וזה הוא שפירקנו יש דִין גזל בשבת שאם גזל בשבת יש לו דין גזל ואם החזיר בשבת יש לו דין החזרה וזה שאחז התנא חרבה מחזיר לבעלים לפי ש שהחרבה נוחה להחזיר. אמ' ראבה ומותבינן אשמעתין וכן שתי גזוזטראות זו למעלה מזו עָשו לעליונה ולא עשו לתחתונה שתיהן אסורות עד שיערבו ואו אמרת יש דין גזל בשבת אמאי שתיהן אסורות ומאי תיובתיה דקתני כשעשו לעליונה ולא עשו לתחתונה אין לה תקנה שלא יהוא אסורות זו מזו עד שיערבו

ג', א'

וכדקימא לן שיש דין גזל והחזרת גזל בשבת הרי יש להן תקנות שלא יהו אסורות זו עם זו אף על פי שלא עירבו והיכי דאמי כגין שהין שתיהן לבעל העליונה וגזל אחד את התחתונה ממנו ועשה בעל העליונה מחיצות כהילכתן לעליונה ולא עשה לתחתונה ובשבת החזירה לו הרי הותר בשלעליונה ואינן צריכין לערב ומפרקינן אמ' רב ששת הכא במאי עסקינן כגון שעשו מחיצה בשותפות על הכין קימא מתניתין שתי גזוזטראות זו למעלה מזו ועשו שתיהן מחיצה אחת בשותפות דאף על פי שהחזיר התחתון לעליון את שלו. כיון

11. נאסרו.] קשה להבין מה היא קושית הגמרא לפי פרוש זה, שהרישא קודם שהחזיר ולכן אין צריך הגזלן לערב ובסיפא כשהחזיר צריך לערב, ועין בהפתיחה. וזה.] חוזר למה שלמטה ממנו, וזאת היא התשובה.

18. ואו.]=ואי.

1. וכדקימא.] ולפי מה שנאמר לעיל שיש וכו' קשה המשנה הרי וכו'.

בזמן שהוא לח משום דמוליד הבאלא אבל טומנין בו יבש התיר ר׳ חנניה בן עקביה לטמון בעצה הזה שהוא תבן אף על פי שהוא לח לפי שאינו מתכוין להיותו לח ולהוליד הבאלא וקימא לן כר׳ שמעון דאמ׳ דבר שאין מתכוין מותר. והרי מפורש כי ר׳ חנניה בן עקביה לא התיר למלות אלא בימה של טבריא וחזרנו למשנתינו שהותר בו למלות מים מן

א׳, ב׳

הגזוזטרא בשבת בזמן שעשו לה מחיצה [ג]בוהה עשרה טפחים בין מלמעלה. ובין מלמטה. ואמרנו אמ׳ ראבה בר רב הונא לא שנו סדר הזה אלא למלות פירושו כדי להסתפק ממנו לצורך אבל לשפוך אסור. מתקיף לה רב שיזבי וכי מה בין זה לעוקה. דתנן בתר [הכי ח]צר שהיא פחותה מארבע אמות אין שופכין לתוכה מים בשבת אילא אם כן עשו לה עוקה. וקאמ׳ רב שיזבי המים הנשפכים מן הגזוזטרא לים כמה שנשפכין מן החצר לעוקה והוא מתמיה לשפוך אליה והשיבו התם תיימי מיא הכא לא תיימי מיא. ופירושו כי בחצר המים תואמים במקום

19. מותר.] שבת קי״א, ב׳ ושם נסמן.
21. למשנותינו.] ערובין פ״ח, ח׳.

3. ואמרנו.] ערובין פ״ח, א׳.
6. דתנן.] משנה ערובין פרק ח׳, ט׳.
9. וקאמ׳.] ערובין פ״ח, א׳; המ׳ בספק ואולי האות האחרונה ס׳ היא. וקאס׳]=וקא סבר.
11. מתמיה.] צ״ל מתיר, התנא במשנה, או שחסרה התבה, שמותר, אחר מתמיה.
13, תואמים.] עין הפתיחה.

אחד ויורדין לעוקה ואין מתפשטין בכולה ואין החצר מתקלקלת לפיכך מותר. אבל בגזוזטרא לא תיימי מיא איכא דאמרי אמ' רבה בר רב הונא לא תימא למלאות הוא דשרי אבל לשפוך אסור אילא אפילו לשפוך נמי שרי.

ואמ' רב שיזבי פשיטא והלכתא כלישנא בתרא. וכן שתי גזוזטראות זו למעלה מזו עשו לעליונה ולא עשו לתחתונה שתיהן

ב', א'

אסורות עד שיערבו אמ' רב הונא אמ' רב לו שנו שתיהן אסורות עד שיערבו אלא בשהעליונה סמוכה לתחתונה ברחב בפחות מעשרה טפח'

אמ' ראבה אמ' ר' חייה ורב יוסף אמ' ר' אושעיה יש גזל בשבת וחרבה מחזיר לבעלים האדי גופא קשיא אמרת יש גזל בשבת אלמא קנה אף על פי שגזל בשבת כי הגוזלן שגוזל בשבת יש בו כמה דברים אחת מהן דגזלת מטלטלין כי ההיא דהתם שאם בא לידי איסור שבת פטור מן הגזלה דאמ' ר' אבון זרק חץ מתחלת ארבע לסוף ארבע וקרע שיראין

15. מתקלקלת.] עין רש"י בד"ה אפילו, שלא יתלכלך חצירו ולזה כוון הגאון.

19. בתרא.] וכן פסקו כל הראשונים, עין רי"ף במקומו וספר העתים קמ"ב. וכן.] כך היא גרסת ר"ח וספר העתים קמ"ב אבל רש"י אינו גורס כן, עין ערובין פ"ד, ב' בראש העמוד ושם בתוספות סוף עמוד א'.

1. לו.] צ"ל לא.

3. ברחב.] פרוש הגאון ולא לשון התלמוד, עין ברש"י בד"ה בסמוכה.

6. האדי.] התמונה העתיקה האָדֵי והדי במקום האָ נמצאה כמה פעמים בכתבי יד ישנים ובדפוס לא נשאר זכר לה.

9. דהתם.] כתובות ל"א, א'.

10. אבון.] לפנינו אבין ובכמה כתבי יד השם הזה נכתב בואו' ולא בי.

תרע"ז וזו של ווערטהיימער ירושלים תרנ"ט, ובשתיהן הרבה דרשות על התבות שנכתבו בשין שמאלית כאשר היו לפני הגאון בפרק חסוי"ת, עין הסימנים ג', ד', י"ג, כ"ג, כ"ה, מ', נ"א, נ"ב, ע"ח, ע"ט, פ"ח, צ"א, צ"ב, צ"ו, צ"ח, ק"ד, ק"י, קל"ה, קל"ו. הדרשה על ששון ושמחה שרמז עליה הגאון נמצאה בב' ההוצאות, סימן צ"ב בזו של ווערטהיימער וד' בזו של מרמרשטיין. הדרשות שבמדרש זה נקלות הן בעיני הגאון וקרוב לאמור שלא נתחבר אלא בזמנו או בזמן הסמוך לדורו שלולא כן לא היה אומר שאין לסמוך עליו. ה' מרמרשטיין בההקדמה להוצאה שלו י"א אומר שנתחבר קודם לזמנו של ר' יהודאי גאון ואין מן הצורך להשיב על דבריו הפורחים באויר כי אין אפילו צל ראיה שר' יהודאי או הגאונים ר' נחשון ור' נטרונאי השתמשו בו. הגמטריא, תורה=תרי"ג שנזכרה כבר בתלמוד, מכות כ"ד בראש הדף נמצאה גם בנוסח אחד של מדרש זה וקרוב לזה הגאון ר' נחשון אומר שי' הדברות נקרא ספר תורה משום שיש בהם תרי"ג אותיות–מרמרשטיין הדפיס בטעות מצות!–כנגד תרי"ג מצות שבתורה וזה ראיה ברורה למרמרשטיין הערה ל"ו שהגאון הזה כבר השתמש במדרש חסוי"ת! ודאי גמור לו גם כן שר' נטרונאי גאון השתמש במדרש זה שכן בו נמצאה ההגדה על ק' ברכות שתקנם דוד משום שבהמגפה שבימיו מתו ק' מישראל בכל יום. ובראשונה עלי להעיר שתשובת ר"נ על מאה ברכות כבר הוצאתיה לאור בגעאניקא ב', קי"ד וג' ואין בה אפילו רמז להגדה זו והטור א"ח מ"ו יחסה לו בטעות שמצאה בראש סדר של ר' עמרם ושם מיד אחר הגדה זו נאמר וסדר אלו מאה ברכות וגו' כך השיב ר' נטרונאי וחשב הרב הזה שגם מה שנאמר לפניו הוא מתשובתו של ר' נטרונאי וכעת שהתשובה שלו לפנינו נדע שלא כן הוא. אבל גם אם אמרה הגאון לא נוכל להחליט שהוא השתמש בחסוי"ת שאפשר ששניהם השתמשו במקור שלישי. והמעין בעין פקחת יראה שבאמת נוסח ההגדה בסדר ר' עמרם אינו נוסח שלה בהמדרשים, מדרש חסוי"ת, תנחומא ובמדבר ר' סוף קרח. הגאון אינו מזכיר כלל שמתו במגפה כמו שאומרים המדרשים ולעומת זה אלו אינם מזכירים שאנשי ירושלים הודיעוהו לדוד מה שנמצא רק אצל הגאון. לדעתי ההגדה קטועה היא בכל המקורות שלפנינו ועקרה על המגפה שהיתה בימי דוד, מהבוקר ועד עת מועד, וכבר נמצאו בגמרא ובמדרשים דעות שונות כמה שעות עשתה המגפה (עין ברכות ס"ב, מדרש שמואל ל"א קס"ז–קמ"ח ובנסמן שם בהערות באבער, ועין גם כן ספרי בלשון אשכנז, ההגדה בהשאלות המיוחסות להיעראנימוס ס"ז וס"ח) ולפי הגדה זו עשתה ק' דקים ותקן דוד ק' ברכות והמגפה נעצרה, וקרוב שעור זה להשעור שבמדרש, משתנץ החמה עד שיתמלא כל הגלגל שהוא כמו שעה וחצי. היוצא מכל אלה שאמרנו הוא שלא נמצא לאחד מן הגאונים שקדמו לרה"ג שהשתמשו במדרש חסוי"ת וכאשר ראינו למעלה קרוב הדבר שנתחבר בימיו. ובסוף דברנו יש להעיר על המבטא משניות החיצונות שהשתמש בה רה"ג בתשובה זו ולא נודע לי שהשתמשו בו הראשונים חוץ מהגאון ר' נטרונאי בגמו"מ קל"ב והוא כוון בו לפסיקתא רבתי ומחבר מדרש חסוי"ת שבראשו, סוף עמוד ג'

הוצאת מרמרשטיין נאמר ועלמות, זו משנה החיצונה. ועל חצונית=ברייתא עין שם בהערת המו"ל ועין גם כן תשובת ר' שרירא גאון בג"ה ש"פ עמוד קצ"ז: סומכין על החיצונות הללו ובשורה שלפניה בהנך ברייתא, וכן הוא משתמש ב' פעמים במבטא זה בג"א ראש עמוד מ' וסוף עמוד מ"א.

א', א'

I

שיקדים בהשכמה הבאת הפסל ולא יה[י בטל] ממלאכתו אין אותו הטל בכי יתן ואנשי [טי]בריא היו רגילין להשכים להביא עצה לטמון בו פירותיהן ופעמים שהיה הטל על העצה ההוא והיו מורים ואומרין להן כי הוכש[רו] אותן הפירות ואין התרומה שבהן נאכל[ת] בידים סואבות וראה ר' חנניה בן עקביה כי סתם אנשי טיבריה אין להן חפץ בטל שעליו גבי העצה ולא היו משכימין אלא באדם שהוא חפץ שלא יבטל ממלאכתו לפיכך הורה להן כי אותו המים המתמיצין מן העצה שמביאין אותו אינן מכשירין את הזרעים וגם לענין הטמנה בשבת דתנן אין טומנין בתבן

1. שיקדים.] כל הסוגיא בערובין פ"ז, ב'–פ"ח, א'.

3. עצה.] מנקד בנקוד העליון: עֲצָה וכך הוא הנכון ולא עֵצָה כאשר כותבים בעלי המילונים שעצה במשמע תבן קשה היא מלה אחרת לגמרי מעֵצָה בירמיה ו', ו' ששרשיהם שונים וקרוב הדבר שעצה לפנינו ועציץ הוא משרש אחד.

5. והיו.] החכמים שקדמו לר' חנניה.

7. סואבות.] הלשון הרגיל הוא ידים מסואבות, עין לדוגמא חלה ב', ב', חולין ב', ה' וכלים ח', י', ועוד הרבה פעמים במשנה ובגמרא ולא פעם אחת ידים סואבות; ועין גם כן שיבתא ביומא ע"ז, ב'=סיבתא בכ"י ב' ומה שכתבתי בספרי, כת בלתי–ידועה צ', הערה ד'.

9. באדם.] צ"ל כאדם.

11. המתמיצין.] נראה שצ"ל המתמצין שכן יתמצי היא התמונה הרגילה בתרגום לתרגם נמצה שבעברית.

13. הטמנה.] עין הפתיחה, דתנן.] שבת ראש פרק ד', והגאון אינו מביא המשנה כצורתה,

הוא מברך על של ראש אלא כשהוא מברך בשסח או כשאין לו אלא תפלה אחת הברכה אינה בשעת המצוה ממש, אלא קודם לה או לאחריה. וראיתי דבר מתמיה בתשובות מהר"מ בר ברוך הוצאת ר' רפאל נתן ראבינאוויטץ סימן שצ"ו בהעתק התשובה של ר' אברהם בר' יצחק בעל התוספות שמביא דברי בעל הלכות בלשון זה, סח בין וכו' מברך שלש, ולפנינו בב' הוצאות של הלכות גדולות, מברך שתים, כאשר הבאתי למעלה וכן בשמוש תפלין הנספח להלכות קצובות דרב יהודאי גאון–תש"ר א', ל"ה וגו'–ליתא ושם לא נאמר אלא על תפלה של יד וכו' להניח תפלין ועל של ראש וכו' במצות תפילין. והנוסח „במצות תפילין" נמצא אצל הרבה מהראשונים ובכתבי יד, עין בדקדוקי סופרים במקומו והוסיף על המקומות שהביא בעל ד"ס, תשובת ר' נטרונאי בגעאניקא שט"ו, תשובת ר' עמרם בתש"ר א', מ"ו–עין מה שהערותי על זה לעיל, ובה"פ ס"ו כבר „תקנו" הסופרים לעל מצות–ובאור זרוע תקפ"ב ושם ב' הלשונות, על מצות ובמצות. והנה צוה ב' אינו לא לשון המקרא ולא לשון המשנה ונראה שהוא קצור מן צוה לקדשנו במצות תפלין, ומצוה זו היא מצוה של קדוש. ואמרתי להעיר כאן על דברי דו"ז הגר"א בבאוריו לאו"ח ס' כ"ה, י"ז שכתב ודעת רש"י ורי"ף ורמב"ם עיקר וכ"כ הרשב"א בתשובה דגרסא–צ"ל וגרסא–דידהו נכונה מאוד דל"ג חוזר וראיה מכרחת וכו'. ורבים חשבו, עין לדוגמא העמק שאלה מ"ה, ד' שהמאמר דגרסא דידהו וכו' הן דברי הרשב"א ועמלו לשוא למצוא כזה בתשובתיו, ובאמת הן דברי הגר"א שהוא אומר שגרסת רש"י רי"ף וכו' היא הנכונה–לדעתו יסוד מחלקותם בחלוף גרסא עין לעיל–ומה שכתב וכ"כ הרשב"א בתשובה היא התשובה בחלק א' קנ"ו ורמז עליה הר"ן סוף פ"ד דר"ה והב"י במקומו, ושם כתב הרשב"א ואנו נוהגין כדברי הרי"ף והרמב"ם. ודעתי נוטה שלא היו לפני הגר"א תשובותיו של הרשב"א ולכן לא רשם הסימן שכן בר"ן ובב"י אינו, ובסוף ימיו נראה שהרשב"א חזר בו שבסימן תתע"ח כותב שהוא נוהג לברך ב' ברכות, והגר"א לא העיר על זה וגם זה ראיה שלא היו לפניו תשובות הרשב"א. ועיין חלק ה', ס' י"א ובדברי המו"ל.

ד') התשובה הזאת על התרגום של כתובים גם כן היא לר' האי והמאמר הראשון שבה נזכר על שמו בספר העתים רע"ח ובשו"ת הגאונים ליק צ"ג. מעניינת מאד דעת הגאון על תרגומי נביאים וכתובים. הראשון חשוב מאד בעיניו ואומר שאין מעלה לתרגום של תורה על של נביאים אלא כדי מה שיש מן המעלה לתורה גופה על הנביאים גופן, ר"ל התורה היא למעלה מן הנביאים ולכן גם לתרגומה יש מעלה על תרגום של נביאים אבל לא מצד עצמותו אלא משום התורה שנתרוקנה לתוכו. לעומת זה כמבקר אמתי הוא אומר שתרגום הכתובים הוא תרגום הדיוטות ולא יצא מידי יונתן בן עוזיאל מתרגם הנביאים שהוא בקש לגלות תרגומו של הכתובים אבל מן השמים מנעוהו. הגאון הוא הראשון שמזכיר בפרוש תרגום של כתובים אולם קשה להחליט אם כוון לכל הכתובים או רק לחלק גדול שלהם, וכן ספק לי אם היה לפניו התרגום שמלשונו משמע שהוא לא ראה כלל תרגום זה והוא מדבר מן תרגום שאצלכם, ורק מן תרגום אסתר הוא

אומר, שיש כאן בבבל–ולפי זה השואלים על תרגום כתובים שלהם לא היו בני בבל וקשה לאמור שבבל כאן משמעו המדינה הגדולה בגדאד ששכן בה הגאון– תרגום אסתר כמה גונים משונים זה מזה אחד יש בו תוספות הרבה ומדרשות ואחר אין בו. ברור שהתרגום עם התוספות הוא תרגום שני שלנו, ר״ל נוסח אחד של תרגום זה שבכ״י כמה נוסחאות מתרגום זה, אולם התרגום בלי התוספות אפשר שהוא תרגום ראשון שלנו, או תרגום אחר כעין תרגום של נביאים, שזה שלנו אף שאין בו כל כך תוספות כבתרגום שני הרי הוא מלא מדרשות והגאון אומר שבבבל יש תרגום על אסתר שאין בו מדרשות. וצריך לשום לב על לשונו של הגאון „כמה גונים משונים״ ואף שאינו פורט אלא שנים נראה שהיו לפניהם יותר מב׳, ובדפוס במסכת סופרים י״ב, ו׳ מובא מאמר גדול מתרגום שני שלנו, אולם בכתבי יד ליתא ואין ספק שהוא הוספה מאוחרת ותמה אני על ה׳ באכער שבמאמרו בהענציקלאפעדיא חלק י״ב, ס״ב עמוד ב׳ אומר שתרגום שני כבר נזכר במסכת סופרים וליתא כמו שכתבתי והגאון ר׳ האי בתשובה שלפנינו הוא הראשון שמזכיר תרגומים על אסתר.

ה׳) המאמר הראשון של תשובה זו מובא על שם ר׳ האי בעתים רע״ז, בשו״ת ליק צ״ב ובש״ת סוף פ״ד, אבל ראוי לשום לב על השינוי שבין לשונו של הגאון בתשובתו ובין לשונו בהמקורות הנזכרים. לשון הגאון בהקטע הוא, מצוה היא תחלה, פרוש שלכתחלה יש להשתדל שיתרגמו בבה״כ הסדר של השבוע וההפטרה, אבל כאשר התחילו בהרבה מקומות להשמיט התרגום, עין עתים רס״ו עד רס״ח מה שהאריך לקנתר המנהג הגרוע הזה, חששו החכמים והסופרים שהמקילים בקריאת התרגום יסתיעו בדברי הגאון שאומר שרק ל כ ת ח ל ה מצוה היא לתרגם והשמיטו התבה תחלה וכתבו מצוה היא וכו׳. והגאון דקדק מאוד בדבריו שעל השאלה, חובה הוא לתרגם וכו׳, השיב מצוה היא תחלה, ובזה חוה דעתו שאינה חובה אבל מצוה מן המובחר. ולי יש ספק אם תשובת ר׳ האי על התרגום בביה״כ שקצתה מובאה בעתים ראש רס״ח היא היא התשובה שלפנינו ונתקצרה בהקטע ולכן אין בה כל מה שמביא הרב בעל העתים או שהיא תשובה אחרת לגמרי והגאון נשאל על דבר זה פעמים.

ו׳) הדעת נוטה שגם תשובה זו היא לר׳ האי ואף שלא נזכר שמו עליה בהקטע ולא נמצאה לא אצל הראשונים ולא בקובצי תשובות הגאונים שכן לשונה וסגנונה הם של ר׳ האי. וקצת ראיה לזה מהפרוש שבתשובה על דברי הגמרא נדרים ל״ז, ב׳ שאף שנפסק באמצע נראה שהוא שוה ממש לפרושו של ר׳ האי בג״ה ר״י, עמוד ק״ג ובספר העתים רנ״ז והוא שמקרא סופרים היא קריאה מדויקת של הסופרים בנגוד לקריאה שאינה מדויקת של עמי הארץ. מעניין הדבר שבתשובה זו נזכר בראשונה פרק חסרות ויתירות, והגאון אומר עליו שהיא משנה ממשניות החיצונות ואינה מסוימת נוסח אחד אלא משונה היא ויש בה מדרשות הרבה בכתובים הרבה ואותן המדרשות כעין הגדות הן. ברור שמה שהוא קורא פרק חסוי״ת הוא מה שנקרא אצלנו מדרש חסוי״ת וכן לנו יש כמה נוסחאות של מדרש זה, עין הוצאת מרמרשטיין, מדרש חסירות ויתירות לונדון

שבשאלתא מ"ה בא שמביא סוגיא דמנחות ל"ו, א' כצורתה לפי גרסת הספרים שלנו. אולם הרי"ף נראה שגרס בשאלתות, שאין מברך שתים אלא בשסח, עין רי"ף תפילין ואף שבדפוסים ישנים ליתא מן וה"נ אשכחן בירושלמי וכו' עד ר' אחא משבחא, עין דקדוקי סופרים למנחות שם הערה ג', כבר גרסו כך ברי"ף בעל האשכול ב', פ"ו ובעל העיטור במקום הנ"ל ולפני בעל המאור היתה הגרסא בשאלתות כמו שהוא לפנינו ולכן הוא אומר, סוף ר"ה, שר' אחא דעתו כדעת ר"ת והגאונים שלעולם מברך שתים שסתם דברי הגמרא בודאי נוחים לפרשם כפרוש הגאונים. והראשון שפוסק שאין מברכים אלא אחת הוא ר' האי בתשובה שלפנינו והסכימו לדעתו הרי"ף הרמב"ם ורש"י בפרושו למנחות שם והאו"ז תקפ"ב אבל רוב חכמי ישראל נחלקו עליו, עין עטור ומכריע כנ"ל, רא"ש ומרדכי הלכות תפלין והגהות מיימוני תפלין ד', ד' ויש להוסיף עליהם כהנה וכהנה, עין לדוגמא מחזור וויטרי תרמ"ד, וסדור רש"י ד'. והדבר מפליא שרש"י בסדורו פוסק בנגוד לדברי עצמו בפרושו למנחות, ובפרדס ל"ט, ב' ולענין תפלין של ראש אם סח וכו' וזה כדעת ר' האי והרי"ף אבל הפסקא הזאת בפרדס אינה לרש"י אלא לר' יוסף בן פלט.

והנה קושית הראשונים, בעל העטור ובעל המכריע על הרי"ף ור' האי לא מצאה עד כה תשובה שבודאי לפי פשוטן של דברים אביי ורבא מפרשים דברי ר' חסדא ולא דברי ר' יוחנן, ולפי דעת הרי"ף ור' האי היה להם לאמור, לא אמר ר' יוחנן אלא בשסח אבל בלא סח אין מברך אלא אחת. ודודי זקני הגר"א בבאוריו לאו"ח כ"ה שבש כל הספרים ואומר שהרי"ף ורה"ג והעומדים בדעתם לא גרסו חוזר ומברך אלא מברך בלבד. אבל לא בלבד שכל הראשונים שזכרתי למעלה גורסים חוזר וכן הרי"ף בעצמו בהלכותיו ור' האי בתשובה שלפנינו, אלא שגם אם נקבל הגהת הגר"א הקושיה החמורה עודנה במקומה עומדת, הרי לפי דעת הרי"ף דברי אביי ורבא הם פרוש לדברי ר' יוחנן מה שאי אפשר להשכל הישר לקבל שברור שעל דברי ר' חסדא נאמרו. ומה שנראה לי בזה הוא שרה"ג והרי"ף מפרשים המשא ומתן שבסוגיא זו בדרך אחר ממה שהרגלנו בו וכך היא הצעתן של דברים. בתחלה שאלו, סח אין סח לא והא אמר ר' יוחנן על תפלה של יד וכו', ואל תשיבני שרי"ח בסח מדבר שסוף סוף הוא סותר דברי ר' חסדא שלר"ח חוזר ומברך, פרוש שמברך עוד הפעם הברכה שכבר ברך על של יד ולרי"ח לעולם אינו מברך ברכת של יד על של ראש. והתשובה על זה, אביי ורבא דאמרי תרויהו, לא סח מברך אחת סח מברך שתים. פרוש שבאמת לא כן הן הדברים כמו שמסרן רבה בר שילא משמיה דר' חסדא, אלא לא סח מברך אחת וסח מברך שתים ורי"ח בסח. ואף שלפי הלשון הרגיל בתלמוד היה לו לאמור „אלא" אביי ורבא וכו' לא נמנעו רה"ג ורי"ף לפרש כן שהדעת נוטה שאין לברך ב' ברכות על מצוה אחת וכבר נדחקו הראשונים החולקים עליהם למצא טעם ליוצא מן הכלל כזה, עין מאור סוף ר"ה, ועין גם כן בביאורי הגר"א במקום הנ"ל שהעיר מהתוספתא ומשאר מקורות עתיקים שכך תקנו חכמים לברך ברכה אחת על ב' מצות ולא להפך.

וקצת ראיה לדברי מדברי הגאון בהתשובה שלפנינו שאחר שהביא דברי ר"ח חוזר ומברך הוא מוסיף ואומר–ד', א', ט'-אלא דלא קא מברך ההוא ברכה ראשונה וכו' ופירקנו אביי ורבא דאמרי תרויהו וכו', ונראה שרוצה לומר שאף שבעיקר הדין הלכתא כרבא בר שילה משמיה דר"ח דרק בסח מברך שתים אבל בזה שאמר חוזר ומברך אין הלכה כמותו אלא כאביי ורבא כמו שפרשתי לעיל.

ואינו רחוק לאמור גם כן שרה"ג והרי"ף שכבר השתמשו בירושלמי יותר ממה שעשו חכמי הדורות שלפניהם לא רצו לעשות מחלוקת בין הבבלי והירוש' ופרשו הבבלי בדרך שלא יסתר דברי הירושלמי. אבל החולקים עליהם מצאו בירושלמי הפך דבריהם שבפרק ב', ג' דברכות אמרו בפרוש, כשהוא נותן על יד וכו' ברוך אקב"ו על מצות תפלין וכו' על ראש. . . הנחת תפלין, עין במכריע פ"ז ובשאר ראשונים שהביא ה' ראטנער באהבת ציון במקומו. והנה ברור שהרי"ף ושאר הראשונים שהביאו הירושלמי כשהוא לובשן מברך על מצות תפלין כוונו להירושלמי פ"ט, ג' דברכות ולא שהיה לפניהם גרסא אחרת בפ"ב, ג' וראיה מוכרחת לזה מדברי בעל העטור שבראשונה הביא המאמר כשהוא לובשן וכו' ואח"כ העיר על הסוגיא בפ"ב ומביאה כאשר לפנינו. ולא אדע איך בא ה' ראטנער לטעות גדולה כזו לאמור, שאי אפשר שהראשונים כוונו לפ"ט, שהרי שם מבואר לעיל מיניה שעל יד ושל ראש מברך שתים, ובאמת לא נזכר שם לא של ראש ולא של יד, אלא שבדפוס הגרסא על מצות תפלין ובכתב יד רומי, עין שרידי הירושלמי שלי שנ"ג סוף עמוד א', על הנחת תפלין והרי"ף והרב בעל האשכול עמוד פ"ז ושאר ראשונים גורסים להניח תפילין. ומה שנוגע להסוגיא בפ"ב, ג' נראה שהרי"ף וסיעתו פרשוה בדרך אחר, והוא שלעיל מזה ספרו על ר' יוחנן שבחרף לא היה מניח אלא של יד ובקיץ הניח שתיהם, ועל זה שאלו כיצד הוא–ר' יוחנן!–מברך עליהן והשיבו כשהוא נותן על יד, בחרף שלא היה נותן אלא תפלה של יד היה מברך כך וכך וכשהוא נותן על ראש, בקיץ כאשר היה מניח שתיהם היה מברך כך וכך. ולפי זה גם בירושלמי לא אמרו שמברך ב' ברכות על תפלין אלא שיש חלוק בהברכה אם מניח תפלה אחת או כשנותן שתיהן. ועין דברי הראשונים בספרו של ראטנער וקשה לעמוד על הגרסא, ולי נראה שצריך לומר בראשונה להניח תפלה ובסוף על הנחת תפלין והוא שברכת תפלין לפי מנהג בני א"י היא על הנחת תפלין כאשר הוא בכ"י רומי שהבאתי לעיל ורק כשמניח רק אחת–או אפשר רק כשמניח של יד לבדה–הוא אומר להניח תפלה ולא תפלין, וקרובה לגרסא זו היא גרסת בעל המכריע, פ"ז שגורס בעל של יד להניח תפילין ובשל ראש על הנחת תפלין. ולפי פרושי בירושלמי דבריו הם קרובים מאד למה שאמרו בבבלי מנחות ל"ו, א שגם שם ב' ברכות של תפלין נאמרו על שם ר' יוחנן ומהירושלמי אנו למדים שר' יוחנן עצמו לפעמים ברך ברכה אחת, כשהניח רק של יד ולפעמים ברך ברכה אחרת כשהניח שתיהן. ובפ"ט סוף הלכה ד' אמר ר' יונה אית לך חורי וכו', איך שנפרש דבריו, ברור שאין ענינו להשאלה שלפנינו שר"י אינו אומר שלעולם

כלל לפי גרסת הספרים שהיא גם גרסת ר"ח רש"י ושאר הראשונים שנדחקו הרבה לפרשו. בתחלה פרשו בעלי התלמוד והורבה מחזיר, כעין טעם להרישא, יש גזל בשבת, ולכן הקשו שבאמת ב' המאמרים סותרים זה את זה שאדרבא כיון שאמרנו אם החזיר הרשות בשבת הרי היא רשותו של הנגזל לענין הוצאה הסברא נותנת שאינה ברשותו של הגזלן גם קדם שהחזירה שהרי בעמוד והחזיר קאי. והשיבו שהן ב' מאמרים, יש גזל בשבת, אם גזל קודם השבת או אפילו בשבת לענין הוצאה הרי היא ברשות הגזלן ואין צריך לערב אם הבית הנגזל סמוך לביתו אבל אם החזיר בשבת מיד היא ברשות הנגזל והוא מותר לשמש בה ולא הגזלן. והמעין בפרושי שאר הראשונים לסוגיא זו יראה שדברי הגמרא פשוטים ונכוחים לפי פרוש הגאון אבל קשים ודחוקים לפי פרושי הראשונים ר"ח ורש"י שנדחקו לפרש הסוגיא בדרכים שונים ולא עלתה בידם. לעומת זה פרוש הגאון על החלק השני של הסוגיא, אמר רבה ומותבינן אשמעתין וכו' אינו מתקבל הלב כלל, שהוא מפרש שקושית רבה היא איך נאמר במשנה שתיהן אסורות הרי לפעמים אפשר שמותר והוא בשגזל אחד את התחתונה והחזיר לו בשבת, ומה קושיא היא זו וכי ברשיעי עסקינן ועוד אם החזירה בשבת וב' הגזוזטראות שלו הרי הוא כמו שיש לאדם אחד ב' גזוזטראות שמשתמש בגזוזטרא שעשה לה מחיצות ואין ענינה כלל כאן במשנותינו. האומנם גם פרושי הראשונים קשה ליישבם, שבין לפרוש ר"ח שבני העליונה משתמשים בתחתונה בגזל בין לפרוש רש"י שבני התחתונה משתמשים בעליונה בגזל, יש לתמוה מה ראו בעלי התלמוד לומר כך ואדרבא הסברא נותנת ששכנים לא מקפדי אהדדי בדבר כזה והשמוש בהגזוזטראות בימי החול היא ברשות הבעלים. ועוד גם אם נאמר שהוא שלא ברשות מה דמיון זה לגזל שבגזל רק הגזלן ולא הנגזל משתמש בהרשות הנגזלת ולכן אמרו שלענין שבת הרי היא כרשות הגזלן ואין צריך לערב אבל כאן בודאי בני הגזוזטראות משתמשים בגזוזטרא שלהם ולוא יהי שגם אנשים אחרים משתמשים בה שלא כדין וכי משום זה נאמר שהופקע כוחם, אתמהה! סוף דבר הסוגיא יש גזל בשבת עוד סתומה וחתומה היא ואף שאין ספק שיש קשר בין דברי הבבלי ובין דברי הירוש' במכלתין פרק ח', ג', היה שם חורבה ר' יוחנן אומ' נותן חורבה לבעליה וכו' וכבר העיר בעל יפה עינים על דברי הירושלמי אולם המשא ומתן בתלמוד שלנו קשה ליישבו אם נפרש וחורבה מחזיר לבעליה כנותן חורבה לבעליה. ועין בתשובת ר' משולם שהזכרתי למעלה שגרסתו שונה מגרסתנו וגרסת הספרים אבל לא יכולתי לרד לסוף דעתו וצע"ג.

מיחס אני תשובה זו לר' נחשון גאון שקרוב הדבר שהיא והתשובה שלאחריה מידי אחד יצאו, כאשר יראה המעין, וכאשר התשובה השניה היא לר' נחשון, עין לקמן, יחסנו לו גם הראשונה.

ב') התשובה על זיזין היא היא התשובה שנמצאה בגמו"מ סימן ע"ב ושם נתקצרה ונשתבשה–בראש התשובה רואין, וברור שצ"ל זיזין כאשר הוא לפנינו!– ואין ספק שהעקר כמו שהוא בהקטע. והמו"ל של תשובות גמו"מ משער שהתשובה הזאת היא לר' נטרונאי ואין שום יסוד להשערה זו שדברי ר' נטרונאי בהלכות

פסוקות ק"ג אינה תשובה על שאלה אלא הלכה פסוקה וכן מובאה בעתים קמ"ג מ„פסקא". ונעלם מה' מיללער שסוף התשובה שבגמו"מ נמצא גם כן במחזור ויטרי רנ"א–מרזב בגמו"מ וצינור במחזור וויטרי דבר אחד הוא–ושם נאמרה על שם ר' נחשון, ובעתים קמ"ג–קמ"ד נוסח התשובה כאשר היא בגמו"מ ומהקטע נראה שכבר נתקצרה שם וחסר בה המשא ומתן על החילוק שבין זיזין לספינה. ועל דברי מחזור וויטרי סמכתי ויחסתי התשובה לר' נחשון, אותה וגם זו שקודם לה שכפי הנראה שתיהן מידי אחד יצאו.

ג') חלקי תשובה זו מובאים אצל כמה מהראשונים וכן בקובצי תשובות הגאונים, עין שערי שמחה א' מ"ב; עטור שופר ק"ג, א'–ולשון הרב צריך תקון ובודאי היתה לפניו תשובת ר' האי ולא העתיקה משערי שמחה–, מנהיג ר"ה, כ"ב; מגיד משנה שופר ג', י"א; שערי תשובה רצ"ו, והכתבת, „לר' האי" היא של תשובה זאת ולא של התשובה המזויפת שלאחריה (ועל הנוסח לשמוע בקול, עין מנהיג שם ט' שמביאו בשם ר' האי, ואבודרהם ר"ה ואתם הדביקים מביא בשם ר' האי הנוסח, קול, ולא בקול וכן נוסח הרמב"ם שופר ג', י' ובהקטע שלפנינו, בש"ש ובשאר הראשונים לשמוע ותו לא והמאסף של הקובץ ש"ת הוסיף בקול); הלכות פסוקות קע"ג בשם ר' שרירא ואולי מידי שניהם, האב והבן, יצאה; קהלת שלמה כ"ב, ועין גם כן רי"ף פ"ד ראש השנה רי"ז, ב' ושם ברא"ש ס', י"ב; רמב"ם שופר ג', י"א; שבה"ל ר"ה ש"ג ומקורו הרי"ף וכן באו"ז ר"ה רע"ג מובאה תשובה זו של הגאון מהרי"ף. וספק גדול אם לא כל הראשונים שבדורות שאחרי הרי"ף ואבן גיאת המביאים תשובה זו לא עשו אלא שהעתיקוה מספריהם של אלה המחברים חוץ מבעל העטור שלשונו מוכיח שהיתה לפניו התשובה עצמה.

ודע שהתשובה שלפנינו היא המקור למה שהביאו הראשונים בשם ר' האי שאין מברך אלא על תפילין של יד ורק בשסח מברך גם על של ר'. ולחשיבות הענין אמרתי להרחיב קצת בדבר זה. ראשוני הגאונים פוסקים שלעולם מברכים ב' ברכות על תפילין, עין ה"ג תפילין מו', ד' ובהוצאת הילדעסהיימער רכ"ט; תשובת ר' נטרונאי בספרי געאניקא ב', קט"ז; תשובת ר' עמרם בשבה"ל שפ"ג ובקצור במכריע פ"ז וכן נמצא קצור תשובותיו בהלכות תפילין בהלכות פסוקות סימן ס"ב עמוד ל"ח ול"ט אלא שנתערבבו שם ובתש"ר א' מ"ו עם פסקי ר' יהודאי בענין זה ובעל שבה"ל שפ"ב כותב בפרוש שדברי ר' יהודאי הם עד, שלא ניתנה תורה למלאכי השרת ומן והלכתא תפילין של יד עד סוף הסימן הם דברי ר' עמרם וכל זה נעלם מה' מיללער בהערותיו לה"פ ובמפתח קכ"ה שמביא דברי ר' עמרם מפוסק אחרון בעל ארחות חיים תפילין י"ז. ובסדר שלו פוסק ג"כ ר' עמרם כך לפי גרסת הראשונים בדבריו, עין לדוגמא פסקי הרא"ש תפילין, ולפי גרסת כ"י שממנו נדפס הסדר וכ"י ז' אולם בכ"י א' נמצאה הוספה ובה נאמר שאין מברכין אלא אחת וברור שאינה מדברי הגאון וכנראה נתוספה מהרי"ף, עין לקמן. חוץ מאלה הגאונים שזכרנו צריך להוסיף גם כן ספר והזהיר שעקרו נתחבר בימי הגאונים ושם א' י"ג וי"ד פוסק דמברך ב', ויש לו דעה זרה בשסח בדבר מצוה, עין שם בענפי יהודה, וספרו של ר' אחאי

את הדבר כמעט ולא תעשהו בזמן הזה למימרא דקפידא הוא והרי הבן בקש להסתיר את הדבר ואמר לעדים אל תוציאו הדבר לחוץ שלא ישמע אבא ויכעוס וזה ברור שלא היה כמראה מקום אלא כמתנה עליו. ושמא היתה לו כואנה בדבר זה לדחות את העת או להתעולל על אדם אחר כמה שאמרנו לעינין קידושין סאבר בהאי אתרא רחמי לי ובהאי אתרא סנו לי וממלו לה מילי עילאואי

ולעינין גירושין סבר בהאיי אתרא ניחא לי דאיבזי ובהאי אתרא לא ניחא ניחא לי דאיבזי

13. כואנה.]=כוונה.

14. להתעולל.] נראה שפרוש להתעולל כאן הוא לְמצוֹא תחבולָה שאַיש אַחר יקח בִּתְּו לאשה.

15. שאמרנו,] קדושין נ׳, א׳,

ג

שתי תשובות לר' נחשון וארבע לר' האי.

קונטרוס בעל ו' דפים, כ"א שורות לכל עמוד, מסמן T.-S. G. 5 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג. ג' דפים הראשונים והאחרונים תכופים הם אבל בין דף ג' לד' חסר הרבה, שדף ג' מסיים באמצע סימן ו' של תכריך התשובות שממנו נלקח הקטע ודף ד' מתחיל באמצע סימן כ"ב ואם כן חסרים ט"ו סימנים בין ב' דפים אלו. וכן חסרים ד' סימנים הראשונים וקצת מסימן ה' וסוף הקטע הוא באמצע סימן כ"ה.

א') פרוש הגאון על טומנין בעצה ערובין פ"ז, ב' הוא הוא הפרוש שמובא מר"ח במקומו ומהתשובה שלפנינו נלמד שכוונת ר"ח באמרו, שמענו בה ב' פרושים, כוונתו שהתלמוד כוון לב' דברים ולא שמפרשי התלמוד פרשו בה ב' פרושים. ומכל מקום ספק גדול לי אם התשובה שלפנינו היתה לפני הר"ח ויותר נראה לי שתכנה העקרי נודע לו על פי השמועה ולכן הוא אומר שבני טבריה לא היו חפצים בלחלוח הפירות–פסיק רישיה דלא ניחא ליה!–אבל הגאון כותב בפרוש, לפי שאינו מתכוין להיותו לח... וקימא לן כר' שמעון דאמ' דבר שאין מתכוין מותר, ועוד ראיה לזה שר"ח לקמן בהסוגיא, יש גזל בשבת, פרש כל הסוגיא בדרך שונה לגמרי ממה שפרשו הגאון באותה התשובה עצמה ובודאי לא היה נמנע מלהביא פרושו של הגאון אם היה לפניו. וכן תיימי מיא ר"ח מפרש שהוא, המים נבלעים, מן תם, כלה ונשלם אבל הגאון מפרשו שהוא מן תיומין ותרגומו בעברית המים תואמים. וצריך אני להעיר שעל פי חקי הלשון פרוש זה של הגאון נראה יותר מפרושו של ר"ח רש"י והבאים אחריהם, שתם במשמע כלה ונשלם היא מלה עברית ולא נמצאה כלל לא בלשון ארמי של בני בבל ולא בזה של בני ארץ ישראל, לא בלשון ארמי של היהודים ולא בלשון ארמי של הגוים המנדיים והסוריים, ורק במקומות אחדים בתרגומים מצינו תומא ואין ספק שהיא, מלה זרה, בארמית וכבר ידוע שהמתרגמים לפעמים השתמשו במלים עבריות במקומות שהיה קשה להם למצוא בלשוניהם מלים מקבילות להמלים העבריות. וקרוב בעיני שתמים, שְׁלֵם, בסורית נלקח מלשון עברי שמשמע תמם בסורית הוא, גמגם, ובעלי המלונים לא העירו על זה.

חדש לגמרי הוא פרוש הגאון על הסוגיא דב' גוזטראות–שם פ"ח, א'. ובתחלה ראוי לשים לב על גרסאותיו השונות מגרסאות הספרים. הוא אינו גורס ורב לטעמיה וכו', וכן לא היה אצל כמה מהראשונים ובכ"י, עין בדקדוקי סופרים, גם אינו גורס כיצד דחורבה, אלא וחרבה, ולא מצאתי לו חבר בגרסא זו לא בנדפס ולא בכ"י חוץ מר' משולם בר' קלונימוס שבתשובתו, ג"ק, ס"ז גורס כן. והנה לפי גרסא זו החלק הראשון של הסוגיא קל לפרשו, מה שאינו

החזרתי דברי בתי זו אחותך אליך ורשותה בידך תזויג אותה למי שתרצה ואין מי שימחה על ידך אבל תניח את הדבר כמעט ולא תעשה בזמן הזה אמרו השלוחים לבנו של שמעון מלפני אביו הואיל ואביך החזיר הדבר אליך עשה מה שתרצה יצא בנו של שמעון מלפני אביו וקדש את הנערה לראובן וקיבל קידושיה בפני שני עדים. ואמר לעדים אל תוציאו הדבר לחוץ שלא ישמע אבה ויכעוס כי הוא אמ׳ תאחר הדבר עד זמאן אחר ויצאו העדים והגידו הדבר והגיע לאביו וכעס ושיגר אחרי אדם אחר וקידשה לו בפני עדים וקיבל קידושיה ובא אליו בנו ואמר לו אתה נתתה לי רשות לעשות וכיוון שעשיתי

י׳, א׳

וקדשתיה קדשתה אתה ל[אח]ר ו[א]מר האב לבנו לא נתברר כי [קדשתיה את]ה ולא אמרו לי אלא דברים היו ואלו ידעתי בבירור כי קבלתה אתה קידושים לא הייתי מקדשה לאחר

ילמדינו אדונינו קידושין של מי יעמדו קידושי הראשון שקידש על

3. החזרתי.] אני מסלק עצמי מענין זה לגמרי וכוחי מסור לך לעשות כל מה שתרצה.
8. מלפני.] צ״ל בפני ובשורה י׳ לנכון, מלפני.
13. תוציאו.] תפרסמו, ובמקרא רק לגנאי, מוציא דבה וכדומה.

ידי האח ברשות האב או קידושי האח' שקידש מהאב עצמו הכין חזינא דקידושי שני שקידש האב עצמו קידושין וקידושי ראובן שקידשה הבן אינן קידושין ואפעלגב דתנן האיש מקדש בו ובשלוחו ותנן האיש מקדש את בתו כשהיא נערה בו ובשלוחו כיון שאמר לו ר' רשותה בידך אבל הניח את הדבר כ' כמעט ולא תעשהו בזמן הזה והלך הבן ושינה ועשה את הדבר באותו הזמן שצוהו שלא לעשות בו לא עשה שליחותו ואין קידושיו קידושין ותנן בהדיא

י', ב'

האומר לשליחו צא וקדש לי אשה [פלונית במקו]ם פל' והלך וקידשה [במקום אחר] אינה מקודשת. הרי [היא במקום פל'] והלך וקידשה במ' [אחר הרי זו] מקוד[שת] וזה הדבר פרש[ו בתל' דבזה] כמראה מקום הוא שהרי א[מ]ר [לבנו] הין ולאו הניח

8. האח'.]=האחרים, ואפשר שצריך למחוק תבה זו שנכתבה על ידי אשגרא והקו על הח' הוא לסימן הטעות.

13. דתנן. קדושין ראש פרק ב'.

14. ותנן.] שם.

15. ר'.] הר' היא האות הראשונה מהתבה שבשורה שלאחר זו ונכתבה בסוף השורה למלאות החלק.

20. ותנן.] קדושין פ"ב, ד'; נ', א'.

6. פרשו.] קדושין נ"ט, א'.

7. ולאו.] פרוש, האב הודיע דעתו לבנו מה שהוא רוצה שיעשה בדבר זה ומה שלא יעשה.

רב דימי אמ׳ ר׳ יוחנן התוקף את חבירו בדין ואמר לו נלך למקום הועד כופין

ה׳, ב׳

אותו והולך למקום הוועד אמ׳ לפניו ר׳ אלעזר ר׳ מי שנושה בחבירו מנה יוציא מנה על מנה אלא כופין אותו ודן בעירו איתמר נמי אמ׳ רב ספרא אמ׳ ר׳ אמי אמ׳ ר׳ יוחנן שנים שנתעצמו בדין אחד אומר נדון כן ואחד אומ׳ נלך למקום הוועד כופין אותו ודן בעירו ואם הוצרך הדבר לשאל כותבין ושו׳ ושולחין ואם אמר כתבו ותנו לי מאי זה טעם דנתוני כותבין ונותנין לו ואמרנו .א.ח.ר.י. כ.ן. אמר אמימר הילכתא כופין אותו והולך למקום הוועד אמ׳ ליה רב אשי לאמימר והא ר׳ אלעזר הני מילי דאמ׳ לווה אבל אמ׳ מלווה עבד לווה לאיש מלווה ואפעלפי כן אלה לא בקשו לילך לבית דין הגדול אלא דחיית הדין עד שתגיע שאלה לבית דין הגדול כן משפטו אבל ודאיי אם בית דין הגדול קרוב ממקומם אם

11. ואמרנו.] אחר תבה זו כג׳ וד׳ אותיות שקשה לקראותן ונראה שמחקן הסופר שנכתבו בשבוש.

16. אלה.] הלשון קשה שהיה צריך לאמור, זה לא בקש, שהנתבע הוא הוא שאמר נכתוב טענותי וטענותיהן וכו׳ ונשגר לפני גאון, עין ראש התשובה, ונראה שלרוחא דמלתא אמר כן, שלא אחד בהם רוצה להביא את הדין לפני בית דין הגדול ומי שאמר נשגר לפני גאון לא כוון אלא לדחות הדין.

19. ממקומם צ״ל למקומם.

ט׳, א

הוצרך הדבר לשאל מעכבין את הדין וכותבין ושולחין וגם במקום רחוק אם נסתפק הדבר לבית דין הגדול של אותו ממון שואלין מרב הקרוב אליהם ואפעלפי שהלווה נותן ערב במה שת׳ שתבוא תשובה מבית דין הגדול אין על המלוה לעכבי דאמרי ליה עראבך לער׳ לעראבא צריך ומי זה ערב למלוה שמתקיים בחיים עד שתבא תשובה מן הישיבה הילכך אין עליו לעכב

ראובן שגר שני שלוחים לשמעון להשיאו בתו והיא קטנה ובאו השלוחין לשמעון ואמרו לו כי ראובן שגרנו אליך שתתן לו בתך הקטנה אמ׳ להם ישר הוא בעיני ואני חפץ בו. אבל לא יתכן לי בזה העת הניחוני לזמן אחר והיה בנו של שמעון יושב לפני אביו אמר לו לא יתכן להחזיר השלוחים הללו ולא נניח זה האיש כי ראוי הוא לאחותי והפצירו בו השלוחים

ט׳, ב׳

שיעשה רצונם ורצון בנו וכיון שרבו הדברים על שמעון אמ׳ לבנו כבר

3. הגדול.] אשגרא וצריך למחקו.
4. ממון.] צ״ל מקום.
7. לעכבי.] לעכביה;=פרוש אין המלוה חיב לעכב את הדין.
8. צריך.] סוכה כ״ו, א׳ ולפנינו, ערביך ערבא צריך.

בדמים מכולן. ומתנה על מנת להחזיר שמה מתנה בין בלולב ובין בזולתו. כל מה שיתן אדם לחבירו במתנה על מנת להחזירוהו לו מתנה גמורה היא לו כל זמן שהיא בידו עד שיחזירנה ואם לא יחזירנה לא קנאה כל עיקר

ז׳, ב׳

כ״ב V שאלנו מאדונינו לעסק

מי שנשבע שלא ידין בדיני ישראל ולעסק מי שנשבע שלא ידין לפני דיאן של אותה העיר והוא קבוע עליהם. והשיב דין כל אחד ומשפט׳ מי שנשבע שלא ידין אלא לפני הישיבה הקדושה ואמר לבעל דינו. נכתוב טענותי וטענותיך ונעיד תחתיהם עדים ונשגר לפני גאון ונקה קניין כי לא נצא ממה שיחקק בתשובתו ואם אינו אני אחזור יהא לך עלי כפלים כמו טענתך ויהיה עלי כך וכך לעניים וכך וכך לישיבה ואמ׳ לו בעל דינו אין אתה תובע דין הישיבה אלא כדי לדחות את דיני שיארך הזמן ואיני מניחך עתה דין הוא

15. מתנה.] בבא בתרא קל״ז, ב׳.

4. דיאן.]=דיין.
5. ומשפט׳.]=ומשפטו.
9. לא נצא.]=לא נסיר מפסק הגאון; המבטא לא נצא וכו׳ הוא ערבי.
10. אינו.] הקוים לסימן הטעות.

שנעזור אותו על כך ונוציא דינו ונכרחו עד שיחזור לדין אותה העיר או נעזר בעל דינו ונכריחהו שיכתב עמו שאלה לבית דין הגדול לגאון ואם אמר אני

ח׳, א׳

אתן ערב במה שיתבענו עד שנכתוב אל גאון ומה שיחייביני אני אתן לך ויאמר בעל דינו דינו לי בדין בעלי עירי ואני אתן לך ערב אם יבוא מגאון חילוף הדין יחזור לך הערב כל שנטלתי ממך הדין עם מי ומי מהן ראוי לעשות אותו עד שישוב ילמדינו אדונינו

כך ראינו כי משפט זה חתוך הוא בתלמוד אם הנתבע אומ׳ אני מבקש משפט בית דין הגדול אין שומע׳ לו אלא כופין אתו ודן בעירו או בבית דין שהוא קרוב לעירו שאם לא תאמר כן יכול כל נתבע שבאותו המקום לדחות מה שעליו אבל אם אמר התובע אני אחפוץ לדיני שאלה הולכת לבית דין הגדול ואני הוא המתאחר ודיני הוא הנדחה שומעין לו ואין עליו לדון בעירו דין שהוא וכן אמרו חכמ׳ כי אתא

16. ונכרחו.] צ״ל ונכריחו.

3. דינו.] הו׳ ארוך מאד ונראה כעין ן׳ ואפשר שכתוב, דנן.

15. לדיני שאלה הולכת.] פרוש שדיני תשלח שאלה לבית דין הגדול, ואין ספק שהלשון הקשה הזה הוא תרגום כצורתו של מבטא ערבי.

18. דין שהוא.] נראה שצ״ל הדין כמו שהוא אומ׳. חכמ׳.] סנהדרין ל״א, ב׳ בשנוים.

והלולב בידו אחת לר' יהודה וכן אמרו סבר ר' יוסי אלו הוה כתיב כפות תמרים יאות הוא לית כתיב אלא כפת תמרים אפילו זה בידו וזה בידו אחת והלכה כר' יוסי וכך עמא דבר.

ולעניין ניענוע אשר שאלתם ואמרתם מצאתם לכמה גאונים מפרשים כי הניענוע אינו אלא מוליך ומביא ומעלה ומוריד ויש אומרין שהנענוע אינו כן בלבד אלא לאחר שיולך ויביא ויעלה ויוריד ינענעו כך בלא עליה ולא ירידה ואולי כי על זה אמרה המשנה לולב שיש

ו', ב'

בו שלשה טפחים כדי לנעניע בו כשר ואמרו בתלמוד וכדי לנעניע בו שאלו היה לעליה וירידה אפילו פחות מזה השיעור יעלה ויוריד אותו אלא הנענוע לא יתראה אלא בזה השיעור ותוספה כשאתו מנענעו ותנענעו ראשו והוציו אבל פחות מזה השיעור לא יראו בו הוצים מתנענעים כלל.

ילמדינו אדונינו אם יש בדריהם ממש. מן התלמוד אין לדבר זה הכריע

9. אמרו.] ירושלמי סוכה פרק ג', נ"ג, ד' ובהקטע גרסת הירש' משבשת.

14. שאלתם.] גם תשובה זו מובאה בשערי שמחה א', קי"א–קי"ב.

20. המשנה.] סוכה ג', א'.

2. בתלמוד.] סוכה ל"ב, ב'.

9. בדריהם.] צ"ל בדבריהם כאשר הוא בשערי שמחה קי"א.

כי שנינו והיכן מנענעין ואמרינן
תנן התם לעיניין תנופה מוליך ומביא
ומעלה ומוריד ואמרינן עלה אמ׳ ראבא
וכן ללולב ואין לך תנופה אלא בנענוע
והיאך מוליך ומביא ומעלה ומוריד
אלא בנענוע כלפי מטה ולמעלה
ולפניו ולאחריו וזה שאמרו יראו
הוצים מתנענעים לא כן הוא אלא

ז׳, א׳

שכך ראינו את הזקינים והגדולים
שראו מן הראשונים שמנענעים
מבלי התנופה שבר׳אשו הולך לפניו
זנבו לאחור ואומרין כי נענוע זה
שלשה פעמים וכך אנו נוהגין
ואשר אמרתם. השיתוף
בלולב היאך יהיה בדמים ויקנו אותו
או יהיה אתרוג לזה והדס לזה וערבה
לזה ולולב לזה ויעשו כולם ביחד.
גם כן יהיה שיתוף וכשיקנה אח
לכולן חלק מן הדס וזה לכולן חלק מן הלולב
וזה לכולן חלק מן האתרוג. וזה לכולן חלק
מן הערבה. הרי הן שותפין כאלו קנוהו

11. שנינו.] סוכה ג׳, ט׳. ואמרינן.] שם בתלמוד ל״ז, ב׳–ל״ח, א׳.

3. שבראשו.] צ״ל כשראשו וכן לעל ג׳, א׳, שורה ג׳, שכעיסה במקום כשעיסה, ובכ״י כעין קו נטוי על הריש ונראה שהוא להעיר הקורא על הטעות.

7. בלולב.] בתלמוד לא נמצא בפרוש שלולב של שותפין פסול אבל הגאון וכן הפוסקים הוציאו דין זה ממה שאמרו בבבא בתרא קל״ז, ב׳ שאתרוג של שותפין פסול והוא הדין בשאר המינים.

10. גם כן.] הלשון קשה, ונראה שהסופר העתיק מכתב יד שלא היה יכול לקרות בו תבות אחדות והשאיר חלק.

שרעה

שרעה עינו והוציא פחות יש עליו עון אבל ודאי אם לא היתה העיסה יתירה על חמשת רבעים אלא שיעור. ועוד שהוא מ"ג ביצים וחומש אם הוציא ממנה פחות מאחד מארבעים ושמונה כאילו לא הוציא כי הכת' אומ' ונתתם ואין בזו כדי מתנה. כ' III

והא דתנן שיעור אתרוג קטן ר' מאיר אומ' כאגוז. ובגדול כדי שיאחז שתים בידו אחת. ובמקצת הנוסחות כדי שיאחז שתיהן בידו אחת ילמדינו אדונינו תיקון המשנה

ה', ב'

היאך הוא ומה פירושו כי יש מי שמפרש אותו בשני אתרוגין ויש מי שמפרש אותו האתרוג והלולב שיקח שניהן בידו אחת. מתחלה כך שנו לנו ובגדול כדי שיאחז שנים בידו אחת דב' ר' יהוד' ר' יוסי אומ' אפילו בשתי ידיו והיינו שומעים כי בארץ ישראל שונים כדי שיאחז שניהם בידו אחת דברי ר' יהוד' ר' יוסי אומ' אפילו בשתי ידיו. וגם יש

11. שרעה.] האותיות ע' וה' מקלקלות ולכן חזר הסופר וכתב כל התבה.
13. שיעור.] עין חלה ב', ו' וערובין פ"ג, ב'.
16. מתנה.] ירושלמי חלה פרק ב', נ"ח, ד' ועין תוספתא חלה א', ז'.
17. דתנן.] סכה פרק ג', ז'.
18. ובגדול.] הסופר טעה וכתב אות האחרונה, ס', ותקנה לל'.

1. פירושו.] קצור תשובה זו בשערי שמחה חלק א', צ"ז וצ"ח.
2. אתרוגין.] כך מפרש רש"י בסכה ל"א, ב'.

כן נוסחין כתובות כן. ואיסתבר לן הכין
ואמרנו בישיבה כששינן גאון
אבא מארי נוח עדן את הפרק הזה דהדין
גירסא טפי דיק והרבה התריסו נגדינו
זקינים שהיו באותו הפרק על זאת ולא קיבלנו
מהם. והכין מסתברא דקאמ' ר' יהודה
צריך שיהא האתרוג מכדי שיאחז
הוא והלולב ביד אחת ור' יוסי סבר אפילו
היה האתרוג מה שלא תכיל הכף עמו דבר
אחר ויאחז את הלולב ביד אחרת שנמצ'
שנמצאו שניהן בשתי ידיו שפיר
דאמי

ו', א'

והזכיר ר' יהודה מעשה בר' עקיבה
שכשראו חכמים אתרוג שלו גדול
אמרו לו אין זה הדר להודיע כי לא כשר
שיהא האתרוג כזה אמ' לו ר' יוסי משם
ראיה לא אמרו לו זה פסול אלא אמרו לו
אין זה הדר שהאיש כמוך יבול על כתיפו
בתלמוד
וראינו בארץ ישראל הסיוע לא'רץ לזה
אשר הוא שנוי שיהו שניהם האתרוג

10. כן.] הראשון הוא כָן והשני כֵן, ועל הנוסחאות השונות עין דקדוקי סופרים במקומו, סוכה ל"ד, ב' ובהפתיחה.

12. אבא.] כותב התשובה הוא ר' האי–עין הפתיחה–והוא מזכיר מה שפלפל בענין זה עם הזקנים בישיבת ר' שרירא אביו.

1. יהודה.] סוכה ל"ו, ב' :לפנינו גרסא אחרת בגמרא, עין בהפתיחה.

6. יבול.] אפשר שצ"ל יסבול, יטעון על כתפו.

7. לארץ.] נטה קו על תבה זו לסימן הטעות.

לשון וכל שכן ברכת מצות. ואמרינן וברכת בכל לשון שהוא מברך. צא וראה שאם הפרישה חלתה כשהיא ערומה או האלמת שהפרישה חלה ולא ברכה הי היא חלה. ואשר ביקש לכם חלת האור וחלת הכהן ברכה אחת דיה על שתיהן ואם שתי ברכות היאך זו והיאך זו ואיזו מהם תוציא קודם כי ראיתם בין הגאונים חלוקה בכך. אנו לא שמענו חילוף בדבר זה מעולם אלא כך כתבו הראשונים בהלכות ובסידורין וכך עמא דבר

ד׳, ב׳

ואיתתא כד שקלא מאגאנא תרומה צריכה לברוכי אשר קידשנו במצותיו וצ׳ להפריש חלה. ובתר שדיא לה בתנורא מפרשא אחריתי בלא ברכה ואמרא דהאדי חלה ומדאמרא דהאי חלה אסורא לזרים. ולעניין שפחה מיתנא תניא הבן והשכיר והעבד והאשה תורמין על מה שהן אוכלין אבל לא יתרומו

9. לשון.] משנה ראש פרק ז׳ דסוטה. ואמרינן.] שם ל״ג, א׳.

13. חלה.] עין תרומות א׳, ו׳ חמשה לא יתרמו וכו׳ האלם והשכור והערום. ואפשר שהי ט״ס וצ״ל הרי היא חלה. ביקש.] הלשון הרגיל היא נתבקש ולא ביקש, וקשה להגיה, בוקש.

20 ובסידורין.] עין הפתיחה.

1. ואיתתא.] מכאן עד לזרים שבשורה ו׳ הם דברי הלכות גדולות חלה ט״ו, ב׳ (ועין גם כן שאלתות ראש פרשת צו) ומביאם הגאון לתשובה על השאלה, איך מברכין על הפרשת חלה.

7. תניא.] תוספתא תרומות א׳, ו׳.

על הכל שאין אדם תורם דבר שאינו שלו. הבן בשל אביו והאשה בעיסתה הרי אלו תורמין מפני שהיא תרומה ברשות מכלל שאם נתן בעל הבית לעבד או לשפחה להפריש חלה שפיר דאמי. ובמשנתינו שנינו אם הרשה את בנו ואת בתו ואת עבדו ואת שפחתו לתרומה. תרומתן תרומה ובזמן שרואה אותה כדי להאמין בה מאמין כמה שא׳ חכמים מעשה בשפחתו של רבן גמל׳ שהיתה אופה ככרות של תרומה

ה׳, א׳

ולעניין השיעור ששאלתם הרי הוא חתוך במשנה כאשר אמרתם ובאומד סגיא ולא דאמי למעשר דתנן ביה ואל תרבה לעשר אומדות ואף על פי שאם הוציא פחות משיעור כבר יצא מידי טבל ועיסה שלנו טמאה היא ובלא במזיד אלא טומאת אונס ושנינו ניטמת עיסתה שוגגת או אנוסה אחד מארבעים ושמונה ואם הוציא פחות מיכן יוצאת העיסה מידי טבל אבל מי

14. ובמשנותינו.] תרומות ג׳, ד׳ ושם לפנינו בין ביתו ולא בנו ובתו.
16. שרואה.] שהדבר נראה בעיניו שראוי לסמוך עליה.
18. חכמים.] נדה ו׳, א׳.

2. במשנה.] חלה ב׳, ז׳; עין דף ב׳, ב׳ שורות י׳–ט״ו.
4. דתנן.] אבות א׳, ט״ז.
7. אונס.] שכלנו טמאי מתים שאין לנו אפר פרה.
8. ושנינו.] חלה ב׳.

לאשה ושמש שהן אופין לבעל הבית להוציא חלה. ואם לא יוציאו הן הנתפשין בזאת ואין על האיש לשאול הוצאתם חלה אם לאו כי הן בחזקת שהוציאו אבל אם נודע לו שלא הוציאו הרי העיסה טבל ואם יודע שאינן מוציאין לא האמין בם וגם הוא נתפש בזאת ויוצאה היא שלא בכתובה כמה ששנינו ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית וזו היא דת משה מאכלתו שלא מעושר ומשמשתו נדה

ג׳, ב׳

ולא קוצה לו חלה נודרת ולא מקיימת ואמרינן תניא ר׳ מאיר אומ׳ כל היודע באשתו שלא קוצה לו חלה יחזור ויתקן אחריה אמרו לו אין אדם דר עם נחש בכפיפה מצרית כלומר ראוי לו לגרשה. ולא ישא זאת אפעלפי

11. הנתפשין.]=הנענשין והוא לשון מקרא, עין בספרי, כת בלתי-ידועה, כ״א-כ״ב.
16. האמין.] נראה שצ״ל יאמין, ואף שגרסת הכ״י אפשר לקימה.
18. ששנינו.] כתובות ע״ב, א׳ משנה וגמרא בשנוים.

2. ואמרינן.] כתובות ע״ב, א׳; וגרסת הספרים ר״מ בנדרים ור״י בחלה הפך גרסת הגאון ועין תוספתא כתובות ז׳, ו׳ ובהפתיחה.
5. מצרית.] לפנינו בגמרא בין בדברי ר״מ בין בדברי ר״י כפיפה סתם אבל בהרבה מקומות בש״ס נזכרה כפיפה מצרית.
6. ישא זאת.] הלשון קשה, שהרי באשתו נשואה לו כבר דברו, ונראה שישא כאן היא כמו ישא חטאתה שלא ימחל לה עון זה ויאמר שיתקן אחריה, וכן מוכח מלא יסבול כל זאת בשורה י״ב.

שרוצה לתקן אחריה. ותניא בתירוצא היה ר׳ יהוד׳ אומ׳ כל היודע באשתו שהיא נדרית ושנה יקניטינה כדי שתדור בפניו ויפר לה אמרו לו אין אדם דר עם נחש בכפיפה מצרית גם זו לומד כי לא יסבול כל זאת אלא יגרשנה. ואמרינן מאן דאמר לא קוצה לו חלה כל שכן נודרת מאן דאמ׳ נודרת אבל לא קוצה לו חלה ולא זמנין דמקרי אכיל איסורא. והכין פירושא ר׳ מאיר דאמ׳ לא קוצה לו חלה יקיים ויחזור ויתקן וכל שכן נודרת ולא מקיימת ור׳ יהודה אומ׳ נודרת יקיים ויפר

ד׳, א׳

אבל לא קוצה לו חלה לא יקיים דאו מקיים וסבר אחזור ואתקן זמנין דמקרי אכיל איסוראי ויש על האשה שתלמד את הברכה ותברך ואם לא תוכל ללמד תושיב אצלה מי שיודע ויברך כמצותה ותענה אמן ואם לא תמצא לא זה ולא זה תברך בכל לשון מדי דהוה אשמע ותפילה וברכת מזון שהן נאמרין בכל

7. בתירוצא.] לפנינו בגמרא שם אין כאן לא קושיא ולא תירוץ, ואפשר שתירוצא כאן הוא כמו בסוף הסוגיא.

15. ולא.] קצור לשון במקום ולוא יקיים אשה כזאת; ולפנינו לשון הגמרא הוא שונה הרבה ממה שמובא כאן, עין הפתיחה.

1. דאו.]=דאי, ואם.

מכלל שהאשה חייבת בחלה וכן מציאנו בדברי גאונים שעשו סידור המצות עשו החלה מחיוב הנשים ילמדינו אדונינו על מי החובה ומי הוא החייב בהן והנענש עליהם האיש שהוא בעל העיקר או האשה שהיא בעלת המלאכה ואם הוא על האשה חייבת שתלמד הברכה. ואם לא תוכל לומר בלשון הקדש תאמר אותה בלשון ערבי וכן חלת האור היא חייבת בה והיאך תברך עליה ברכה אחת דיה על חלת האור ועל חלת האש או שתי ברכות ואם שתי ברכות היאך זו והיאך זו ואיזו

ב׳, ב׳

מהם תוציא קודם כי מצינו חילוף בין הגאונים בכך ובקשנו מאדונינו שיפרש לנו דעתו וכן בשיעור וב׳ב׳ר ובברכות אם נאמין השפחה עליהם שתאמר שהוצאתי וברכתי כי רוב בתי ישראל השפחות מתעסקות בעיסה וכן לעיניין שיעור שאמרו רבות׳ אחד מעשרים וארבעה או מארבע׳

9. גאונים.] עין הפתיחה.

19. האש.] טעות סופר וצ״ל הכהן, עין ד׳, א׳ שורה י״ד.

7. שאמרו.] חלה ב׳, ז׳; אחד מכ״ד בבעל הבית ואחד ממ״ח בנחתום שהוא עושה למכור לשוק.

ושמונה. ילמדינו אדונינו אם צריכין לשער את העיסה כמה היא ונוציא ממנה לפי חשבונה מזה השיעור הניזכר באומ׳ או כיון שנוציא מדת מה שהוא בעיין יפה דיינו יפרש לנו אדונינו הדבר כי כמה דברים אמור יש בינינו על זה. מי שאומר מחשב ומוציא אחד מעשרים וארבעה מוציא מה שהוא מוציא מעיסה אחת ואפילו אחד ממאה. כך ראינו שחיוב חלה על מי שהעיסה מסורה לו לאופיתה

ג׳, א׳

אם האיש ואם האשה. ואשר אמרתם כי הגאונים עשו החלה מחיוב הנשים אטו גאונים אמרו כי האיש שכעיסה מסורה לו והוא אופה אינו חייב בחלה אלא כיון שהאפייה מן המלאכות שהאשה עושה לבעלה ומנהג העולם שהנשים אופות ועיסה מסורה להן דברו בה חכמ׳ ולעולם כל מקום שהאיש אופה הוא חייב. ובסתם הדבר תנוי הוא

12. באומ׳.]=באומדנא או באומדנות, עין אב״ת א׳, ט״ז ואל תרבה לעשר אומדות, ובחלה בזמן הזה ובחוץ לארץ הקלו להפריש אומדות.

14. אמור.] הקוים הם לסימן הטעות שצריך למחק תבה זו.

16. מוציא.] נראה שחסר כאן מאמר שלם וכך צ״ל ויש מי שאומר שאם רוצה מוציא וכו׳.

20. לאופיתה.]=לאופתה.

3. שכעיסה.] צ״ל כשעיסה או שהעיסה.

6. לבעלה.] עין כתובות נ״ט, ב׳ במשנה ובגמרא.

9. תנוי] דיני חלה בסתם שניים הם באשה ושמש ששניהם הם האופים, והם מפרישים את החלה.

נתתי והן אומ׳ לא נטלנו הוא נשבע ונוטל והן נשבעין ונוטלין. ואמרינן תניא אמ׳ ר׳ טורח שבועה זו למה אמ׳ ליה ר׳ חייה תנינה שניהן נשבעין ונוטלין מבעל הבית ואף זה הרי כן הוא ואפעלפי שאין כן נשבע ונוטל כי שמעון כבר נתן ממון כל שאכין והוא ָ ֵ ממנו וכאילו עכשיו הוא נוטל ממנו או שזה נטלו והוא משליך על זה או שזה נטל והוא משליך על זה ואם בעל המטביע ישראל ש[איפשר] צר׳ להשביעו [במ]עם שניהם

א׳, ב׳

הוא ושמעון וישבע זה בפני זה כי נתן את הממון כלו לזה ונכנס בחשבונו וישבע זה כי לא נטל כלום מזה הממון ולא נכנס בחשבונו כמה שאמרו חכמ׳ פועלין נשבעין לבעל הבית במע[מד] חנוני כי היכי דל

16. שאכין.]=שֶׁכֵּן; וקל וחומר הוא שצריך לשבע שהרי שמעון אובד הכסף שנתן לבעל המטביע על ידי הבטחתו של ראובן שהוא יקח הזוזים מבעל המטבע ויחזירם לו, וכשראובן אין מקים הבטחתו הרי כאלו הוא נוטל כספו ממנו; ובשו״ת מ׳, מאבד ממונו ואפשר שצ״ל גם כאן ובשורה י״ז ממונו ולא מִמֶּנוּ.

17. שזה נטלו.] שבעל המטבע לקח את הכסף של שמעון והוא מתנצל באמרו שכבר החזיר לראובן את הזוזים שעשאן מהכסף של שמעון או שראובן לקח את הזוזים ומתנצל באמרו שהכסף ביד שמעון.

20. אפשר.] השלמתי על פי שו״ת מנטובה ושם, ואם בעל המטבע ישראל שאיפשר לישבע ישבעו שניהם, אבל לשון הקטע קשה. להשביעו.]=הו׳ בספק, ואפשר שצ״ל ויעמ׳=ויעמדו, עין א׳, ב׳ שורה ו׳.

1. ושמעון.] טעות סופר וצ״ל וראובן ובשו״ת מנטובה לנכון, וראובן.

5. שאמרו.] שבועות מ״ז, ב׳.

דלכיספו מי[נה] ואם בעל המטביע גוי יתבע שמעון אותו בכל יכלו ואם יש בֹו כוח להשביעו משביעו ואם ישבע לו או שיתברר לו שאין כח בו להשביעו אבל ראובן לא נרפה לדעתו בין כך ובין כך ישבע הוא לשמעון כי לא נחשב לו מזה הממון של שמעון כלום ולא הגיע אליו ממנו כלום ושבועה זו כעין של תורה דנאקיט חיפצא בידיה ואמרינן לעיניין שליח משתבע איהו דלא יהבו ליה שלוחים ומשתבעי שלוחים דיהבו ליה ומשלים לו לווה למלוה.

ב׳, א׳

II חיוב חלה על האיש או על האשה

תנן האומר כל גרני תרומה וכל עיסתי חלה. ותנן המפריש חלתו קמח אינה חלה מכלל שחיוב חלה על האיש והוא הנענש עליה. ותנן בשבת על שלוש עבירות הנשים מיתות בשעת לידתן על שאינן זהירות בנדה ובח׳ ובהדלקת

7. דלכיספו.]=דליכספו שבספרים.

9. ואם.] הלשון קשה ואף שכונת הדברים פשוטה, והוא שבין אם ישבע בעל המטבע ובין שלא ישבע ראובן חייב לשבע.

11. נרפה לדעתו.]=לא נרשה שיעשה מה שרוצה.

16. חיפצא.] שבועות ל״ח, ב׳ בסוף הדף. ואמרינן.] קדושין מ״ג, ב׳ אבל דברי הגמרא אינם מובאים כצורתם.

2. תנן.] חלה א׳, ט׳; והראיה שמדבר באיש הוא מהאומר, ולא האומרת.

3. ותנן.] שם ב׳, ה׳; הראיה מהמפריש ולא המפרשת.

5. בשבת.] ב׳, ו׳, לפנינו נשים. ולא הנשים.

להנתבע נלך לבית דין הגדול–שבארץ ישראל–כך בזמן הזה יכול לומר לו נלך להישיבה. והנה במה שנוגע לדין זה שבתלמוד נחלקו הראשונים בפרושו, חכמי צרפת ואשכנז ונגררו אחריהם חכמי ספרד האחרונים מחלקים בין בית הועד ובית דין הגדול, ודעתם שרק בשאומר נלך לבית הועד יש חלוק בין תובע לנתבע אבל בבית דין הגדול אין חלוק וגם הנתבע יכול לומר כך, ונחלקו עליהם חכמי ספרד הראשונים שסוברים שלעולם רק התובע יכול לומר נלך לבית דין הגדול, עין רי"ף שם בסנהדרין; רמב"ם סנהדרין פ"ו, ו', תוספות ב"ק, קי"ב, ב' בד"ה מצי; רא"ש שם ובסנהדרין; אור זרוע סנהדרין שם; רשב"א שם ב"ק בשם תוספות על סנהדרין ולפנינו ליתא שם; הגהות מיימוני שם בשם הר"י ואולי כוון להתוספות בב"ק; טור חו"מ י"ד ועין שם בבית יוסף ובבית חדש. ומדברי הגאון שלפנינו ומתשובתו בשו"ת הוצאת הארקאווי מוכח שדעתו כדעת הרי"ף והרמב"ם שגם בשאומר נלך לבית דין הגדול יכול המלוה לאמר דנו לי בעירי. ודע שר' תם שהמציא החלוק בין בית הועד לבית דין הגדול מביא ראיה מה"ג שפרש דברי הגמרא בב"ק בלשון זה, ומצי נתבע לאשתמוטי בהכי, ולפנינו בה"ג ב"ב ההוצאות, הו"ר פ"ח, ד' והוצאת הילדעסהיימער שנ"ב בראש העמוד, נתבע, ליתא, ואפשר שפרש שעל מלוה קאי כמו שפרש בעל ההשלמה במקומו. אבל גם אם נפרש כמו שפרשו שאר הראשונים שבלוה מדבר התלמוד, אין אני רואה שום סתירה בין דברי הגמרא כאן ודבריהם בסנהדרין, שכאן לא אמרו אלא שאם לא פתחו ליה בדיניה יכול הלוה להתנצל ולאמור אני רוצה ללך לבית דין הגדול ואשתדל שהתובע לא יעכב בדבר ולכן לא באתי לבית דין שבעירי. ודעתי נוטה שלזה כוון בעל ה"ג באמרו, ומצי [נתבע] לאשתמוטי, שבאמת אם התובע מעכב אין יכול לאמור כך אלא שאם לא פתחו ליה דיניה יכול להתנצל על שלא בא לבית דין. וקצת סמוכים לפרוש זה משתיקותו של הגאון בהתשובה שלפנינו שלא העיר כלל לא על דברי הגמרא בב"ק ולא על דברי ה"ג, ואין זה דרכו של ר' האי להעלים עין מספר זה שהיה חשוב בעיניו הרבה. עוד דבר אחד שהוא עקר גדול בדיני ממונות מלמדנו הגאון והוא שעד כאן לא אמרו שכופין אותו והולך למקום הועד אלא בשהמלוה רוצה ללך לבית דין ולא בשרוצה לדחות הדין עד שתגיע השאלה לבית דין ובזה אין אנו שומעין לו, ולא מצאתי זה מפורש נאמר אצל הראשונים והאחרונים אבל כך הסברא נותן וכן מראים דברי הגמרא.

על השם הכבוד, בית דין הגדול, שנתנו להישיבה עין מה שהערותי בגעאניקא א', י"ב וי"ג; עפפענשטיין בהירחון לחכמת ישראל נ"ב, של"ז ושל"ח ואפטוביצר בהרבעון האנגלי, המשך חדש ד', ל"ה ול"ו. מענין הרבה הוא הנוסח של „קבע זימנא" שהוציא לאור זה האחרון שם כ"ה שמלמדנו כמה גדול היה כוחו של בית דין הגדול שלישיבה עד שהיה להם „שטר" מיוחד ששלחו מהישיבה בשם הגאון לבתי דינים האחרים להזמין את הנתבע לבוא לפני שער הישיבה.

ו') תשובה זו פשוטה היא ולא מצאתי רמז לה לא בקובצי שו"ת הגאונים ולא אצל הראשונים. הדבר מוטל בספק אם היא לר' האי כהתשובה שלפניה או

לא, וכמדומני שהגאון הזה אינו משתמש בלשון הארמי, הכין חזינא–כך מתחלת התשובה, י', א', י'–אלא בלשון העברי, כך ראינו, עין לדוגמא סימן ט"ו וט"ז בשו"ת, הוצאת הארקאווי, ואם כן תשובה זו אינה לו אבל קשה להחליט הדבר על פי ראיה קלושה כזו ולכן הדבר תלוי אם היא לו או לא. וראוי להעיר שג' תשובות ג', ד' ה' בודאי הן לר' האי כמו שראינו למעלה בדברנו עליהם, ולא רחוק הדבר שכלן הן לו ולא נזכר שמו בהקטע משום שהיה כתוב בראש הקובץ הזה כאשר הערותי בראש הפתיחה. ומכל מקום מידי ספק לא יצאו שבהתשובה הראשונה הגאון פוסק דשבועה של מלוה ושל שלוחין בקדושין מ"ג ב' היא כעין של תורה. ואם התשובה בש"ץ פ"ג, ב' סימן כ"ט היא לר' האי ששמו קראוי עליה בכתב יד האלבערשטאם–עין מפתח ר"מ הערה צ"ח–זו איננה לו שלפי דברי הגאון בש"ץ השבועה הזאת היא שבועת הסת כאשר כבר זכרתי לעיל. גם התשובה השניה קשה ליחסה לר' האי שהוא פוסק בש"ת מ"ו שחלת כהן בזמן הזה היא אחד מכ"ד ובהתשובה שלפנינו היא אחד ממ"ח, אבל נראה שבש"ת נתערבבו ב' תשובות, החלק הראשון שלה עד קמח היא תשובת ר' נטרונאי שם קס"ג ולכן רק מן הגאונים עד הסוף היא לר' האי. סוף דבר יש פנים לכאן ולכאן, וה' הוא היודע.

א', א'

I בחשבוני הרי דינם כדין חנוני על
פינקסו כי שמעון אמ' לבעל המטביע
תן אותו לראובן וברשות ראובן אמ' לו
שיטול ויתן לו נמצא בעל המטביע אומ'
נתתי וראובן אומ' לא נטלתי זו היא ששנינו
שהחנוני על פינקסו כותב לא שיאמר לו
כתוב על פנקסי שאתה חייב מאתים
זוז. אלא שיאמר לו תן לבני בסלע
חטים. לפועלי בסלע מעות הוא אומ'

1. בחשבוני.] קצור תשובה זו בשו"ת מאנטובה קס"ה ועל פיה קל להשלים השאלה וראש התשובה החסרים כאן.

2. לבעל המטביע.] האיש הממונה מהמלך על מעשה המטבעות, coiner באנגלית ובלשון אשכנז Münzmeistr.

5. ששנינו.] משנה שבועות ז', ה' בכמה שנוים, והגרסא בסלע חטים גם כן בש"ץ פ"ג, ב', כ"ט–והתשובה שם לר' האי, עין מפתח ר"מ הערה צ"ח–ובשערי שבועות י"ב ולפנינו, סאתים חטים.

גם כן גורס בראשונה דברי ר"מ על קוצה חלה ואחר כך דברי ר"י על נודרת ואינה מקימת, ודבריהם מקבילים לדברי המשנה, ולא קוצה חלה ונודרת וכו' מה שאין כן לפי גרסת הספרים. ועין בתוספתא כתובות ז', ה' שבדפוס שני המאמרים נתיחסו לר' יהודה אבל ברור שצ"ל כאשר הוא בכ"י ר' מאיר אומר אם היה יודע בה שאינה מדירה וכו' ואח"כ ר' יהודה וכו' אם היה יודע בה שאינה קוצה וכו', ולפי זה התוספתא מסיעת גרסתנו בתלמוד ונשנה בראשונה המאמר על נודרת משום שהוא לר' מאיר ואח"כ מאמרו של ר' יהודה שכן סדר התנאים במשנה ובבריתא. אבל בודאי גרסת הגאון–ג', ב'–, מאן דאמר לא קוצה לו חלה כל שכן נודרת מאן דאמ' נודרת אבל לא קוצה לו חלה ולא זמנין דעקרי אכיל אסורא, יותר יפה מגרסת הספרים, מאן דמתני לה אהא כל שכן אהאך, שהמבטא הזה, מאן דמתני וכו' השתמשו בו בעלי התלמוד רק לפרש שנויי גרסאות אמוראים ולא לפרש מחלוקות בין תנאים, וכבר הרגיש רש"י בהזרות שבלשון הגמרא כאן. ומה שנוגע לשמות התנאים בברייתות אלו עין חדושי הריטב"א במקומו שכתב, וי"א דלא גרסי הכא–בבריתא דהנודרת–ר"מ אלא ר"י וכו' וכדאשכחן ברובא דנסחי דגרסי באידך בריתא ר"י וכו', וכוון הרב לדברי ר"ת שם ע"א, א' בד"ה אימא שהגיה בשתי הברייתות ר"י ולא לגרסת הגאון שהוא מחליף השמות. ודע ששם בריט"בא טעות הדפוס, וחכמים פירשו, וצ"ל כאשר מובא ממנו בשטה מקובצת, ואחרים פרשו.

ג') חלקי תשובה זו מובאים אצל הרבה מהראשונים בשם ר' האי גאון ואין להטיל ספק בעדותם וביחוד אחרי שבעל התשובה מזכיר מחלקתו עם זקני הישיבה בימי אביו הגאון וכבר נדע שר' האי השתתף בהנהגת הישיבה ולימוד התלמידים עוד בחיי ר' שרירא אביו. מענין הדבר שר' האי קבל נוסחת בני ארץ ישראל במשנה סכה ג', ז' נגד נסחת רוב בני בבל ועל פיה הוא מפרש המשנה שלרי' צריך לאחוז הלולב והאתרג ביד אחת ולר' יוסי אפילו בשתיהם. לפני הראשונים ולפנינו בדפוסים ובכתבי יד גרסאות שונות, עין דקדוקי סופרים במקומו ואהבת ציון לראטנער סכה ק"ח, ואין ספק שבדורות האחרונים תקנו נוסחת הבבלי על פי הירושלמי. וגרסת הגאון היא כגרסת מתניתא דבני מערבא אולם בירושלמי, אפילו אחד, ולשון זה קשה שאינו מתאים עם מה שנאמר לפניו, כדי שיאחז שניהם בידו אחת, וברור שאחד בירושלמי הוא על פי הגרסא כדי שיאחז שנים שהוא גרסת הבבלי וכבר מצינו בהרבה מקומות שהסופרים „תקנו" הירושלמי על פי הבבלי. לעומת זה צריך לתקן בהקטע שלפנינו דברי הירושלמי על פי נוסח הדפוס וגרסת הראשונים וצ"ל, אלו היה כתוב וכפת וכו' ולא כפות, שהדרשה כאן איננה מכפת חסר אלא ממה שלא נאמר וכפת בואו'. הראשונים שהשתמשו בהחלק הראשון של התשובה הם, רי"צ גיאת בשערי שמחה צ"ז, בעל העיטור לולב פ"ח סוף הדף–ורבואתא!–בעל המאור ראש פרק ג' דסוכה– בהוצאה חדשה שלפני בר רב האיי וצ"ל מר רב האיי!–ומנהיג סכה סימן י"ד. אבל אף אחד מהם אינו מביא הפרוש החדש של ר' האי להברייתא, מעשה בר' עקיבא וכו', בסכה ל"ו, ב', שאין בו הדר, פרושו לר' יהודה פסול הוא–

ואשגרא הוא מהדר דאתרג ועין שם ברש"י שנדחק לפרשו שהרי לר' יהודה רק באתרוג צריך הדר–, ולר' יוסי הוא כמו אין מן הכבוד לעשות כן. ולפי דרכינו למדנו שגרסת הגאון שם כגרסת הספרים הישנים וכ"י ב' ולשוא שבש המרש"ל הגרסא ונגרר אחריו בעל דקדוקי סופרים.

גם החלק השני של התשובה בענין נענועי לולב מובא אצל הראשונים בקצרה בשם ר' האי, ונראה שתשובה זו שלחה הגאון לחכמי קירואואן שכן ר' חננאל בסוכה ל"ז, ב' כותב צריך לנענע וכו' זולתי מוליך ומביא וכו' וכן קבלתי מרבינו האי ז"ל והן הן דברי הגאון ז' בראש הדף. אבל עין שערי שמחה א'–קי"ב שמביא דברי ר"ח בלשון זה, וכן קבלנו מרבנו האב ז"ל, ואם כן כוון למה שקבל מאביו ר' חושיאל ולא לתשובה זו, ולכן הדבר צ"ע אם היתה תשובה זו לפני ר' חננאל, אולם אין ספק שהיתה לפני אבן גיאת שמביאה שם בלשונה ממש על שם ר' האי וכן רמז עליה בעל המנהיג סוכה, ל"ח באמרו, ונשאל לגאונים אם הנענוע הוא זולת מוליך ומביא וכו', אלא שאפשר שהוא השתמש בדברי אבן גיאת ולא בהתשובה עצמה שכן הוא מוסיף ואומר ופר"ח ונענוע זה וכו' וכך קבלנו מרבי' האב הכל כאשר נמצא בספרו של אבן גיאת. ובעל העיטור לולב צ"ב, ג' מביא דברי אבן גיאת בשמו אבל גם התשובה שלפנינו בלשונה ואין ספק שהיתה לפניו והוא גורס בדברי ר"ח כאשר לפנינו, רבינו האי ולא רבינו האב, וכן הרשב"א בתשובותיו תרע"ו מביא דברי הר"ח כאשר לפנינו, ועין מה שהעיר הארקאווי בג"ה, עמוד שנ"ט ודבריו אינם מוכרחים.

ד') תשובה זו על שיתוף בלולב פשוטה היא ואין בה חדש ונראה ברור שהיא גם כן לר' האי ונשלחה לאלה השואלים ששאלו השאלה ג', ולכן היא מתחלת, ואשר אמרתם, וכן החלק השני של תשובה ג' מתחיל–ו', א', י"ד–אשר שאלתם ואמרתם. והמאסף של קובץ תשובות אלה לא השוה מדותיו שהיה לו למנות כל תשובה ותשובה בענין לולב לסימן בפני עצמו או לכללם באחד והוא צרף ב' תשובות לאחת והשלישית בפני עצמה.

ה') המאסף מזכיר בראש השאלה שמלבד השאלה הזו נשאל הגאון על ב' דברים אחרים, והשיב–הגאון–דין כל אחד ומשפט' (=ומשפטו), ואנחנו נדע רק תשובתו על השאלה השניה שנמצאה גם כן בשו"ת הארקאווי ק"פ ושם נאמר–בראש סימן קע"ח–ששלחה ר' האי בכלא דאדר אלף שכ"ב (=אלף י"א למנין הרגיל) לר' יוסף בן ברכיה ושאר תלמידי בית המדרש של ר' יעקב בר' נסים, הוא ר' יעקב אביו של ר' נסים מקירואואן. ואין ספק שסימן ה' ואולי גם סימן ו' בהקטע הוא מאותו תכריך של תשובות ר' האי לחכמי קירואואן והמאסף הזה השלים מה שחסר שם. ובנוגע להשאלה הראשונה, מי שנשבע שלא ידון בדיני ישראל, אפשר שהיא היא הנמצאה לפנינו בשו"ת מ' קס"ו ותשובתה בצדה.

דעת הגאון שהישיבה בדורות הגאונים היא במקום בית דין הגדול שבזמן התלמוד חשובה ביותר, ואנו רואים מהתשובה שלפנינו שלא על דרך המליצה וההפלגה כנו הגאונים כך להישיבה–עין געאניקא א', י"ב וי"ג–אלא שקבעו בזה הלכות גדולות, וכשם שאמרו, סנהדרין סוף פרק שלישי, שהתובע יכול לומר

שבשאלתות ראש צו מטבע של ברכת חלה היא להפריש תרומה ולא להפריש חלה כאשר היא בה"ג, בסדורו של ר' סעדיה ובהתשובה שלפנינו ואין רחוק כלל לאמור כשמצאו בספרי הגאונים ב' מטבעות שונים לברכה זו אחזו בשתיהם וברכו להפריש תרומה על חלת האור ולהפריש חלה על חלת כהן.

ודע שבתשובה שלפנינו לא נזכר כלל שביש כהן קטן אין צריך להפריש אלא חלה א' ונותנה לו ופשוטן של דברים שהמנהג היה להפריש ב' חלות גם בשיש כהן קטן אלא בששכח ולא הפריש בשעת עשית העיסה נותן ככר לקטן ויוצא בו. ודברי ה"ג במקום הנ"ל סתומים מעט והרבה מהראשונים פרשו שלפי דעת בה"ג אין מפריש רק חלה אחת בשיש כהן קטן, עין רשב"א בפסקי חלה והראשונים שהעיר עליהן אפטוביצר בהערותיו לספר ראבי"ה סימן קס"ד, הערה י"ט. ובכ"י של סדור ר' סעדיה כפי מה שהעתיק ממנו באנדי במקום הנ"ל נאמר בפרוש שרק בששוכח נותנין רק חלה אחת לכהן קטן והמשוה דבריו עם דברי בה"ג יראה שהן בשיטה אחת. ועין גם כן בה"ג הלכות בכורות קל"ח, ג' ובהוצאת הילדעסהיימער תקצ"ב ושם משבש, שהוא אומר, שקלא ליה פורתא בריש מסא ושדיא בתנורא ומפרשא חלה אחרית, וכו' ואכיל לה כהן קטן ואי ליכא כהן קטן שקלא וכו' ואכיל ליה אפילו כהן גדול, וזה אי אפשר להאמר כלל שאם כן מה בין כהן קטן לכהן גדול, ואין לומר שלכתחלה נותנין לקטן ואם אין כאן קטן נותנין לגדול שלא בלבד שזה נגד דברי הגמרא שם בבכורות שמביא בה"ג שאין נותנין למי שטומאה יוצא מגופו אלא שאם כן הוא היה לו לאמר ואי ליכא כהן קטן אכיל לה אפילו כהן גדול. וברור שצריך לתקן דברי בה"ג בהלכות בכורות על פי דבריו בהלכות חלה וכן הם הדברים. לכתחלה מפרישין חלת האור וחלת כהן ונותן חלת כהן גם לגדול, ואם לא הפריש שניהם או לא הפריש חלת האור, נותן ככר לכהן קטן דווקא שזה עיקר החלה ואסור לכהן טמא, ואם ליכא כהן קטן שקלה פורתא בריש מסיא ושדיא בתנורא וחלת כהן נותנה גם לכהן טמא. ובסדורו של ר' סעדיה מפורש כן ומדבריו אנו למדים שפרוש תרומה וחלה בה"ג חלה ט"ו הוא, חלת האור וחלת כהן כמו שפרשו לנכון הרב ר' שמעון טרויב, וה' מיללער בה"פ ד' טעה בדברי בה"ג וחשב שתרומה כאן היא תרומה ממש. ובתש"ר ב', י"ב בסוף העמוד בפסוקות לר' נטרונאי (?) דבר תמוה וז"ל: וחיב להפריש. . ב' חלות. . והני חלות אחת מדאוריתא ואחת מדרבנן ומדרבנן יאכל אותה ומדאוריתא ישרף, וקשה לומר שכוון לחלת ארץ ישראל בזמן הזה וצ"ע.

הגאון בעל תשובה זו הוא הראשון בין הגאונים שפוסק שבזמן הזה נותן לכהן אחד ממ"ח, שעיסה שלנו טמאה היא ובלא במזיד אלא טומאת אונס–ה', א', ו'–,ולא מצאתי לו חבר בדבר זה אלא בדורות שלאחרי הגאונים, עין רמב"ם בפהמ"ש חלה ד', ח' ובספר היד בכורים ה', י', אבל הגאונים פוסקים שנותן אחד מכ"ד, עין דברי ר' סעדיה בסדורו במקום הנ"ל, גמו"מ קט"ו–ר' יוסף גאון?–, ר' האי בש"ת מ"ו, ר' נטרונאי שם קס"ג ור' כהן צדק ה"פ בראש הספר. ובאמת אם מתוך הסברא אנו באים לדון אין טעמו של הגאון ושל הרמב"ם מכריח

שעד כאן לא אמרו שחלה טמאה אחד ממ״ח אלא בארץ שאי אפשר לאוכלה ואין הנאה לכהן בגדל שעורה אבל בחלת ח״ל שכהן אכלה ואף שהיא טמאה למה נאמר שנותנה בעין רעה. ועין בטור י״ד ראש סימן שכ״ח שסתם דבריו וכתב שחלה אחד מכ״ד בבעל הבית והרב בית יוסף בבדק הבית שם העיר על דבריו ועל דברי א״ח–אם כוון לארחות חיים בודאי היה לפניו גרסא אחרת שלפנינו בא״ח מובאים דברי הרמב״ם!–מדברי הרמב״ם והרשב״א שפסקו שבזמן הזה שעור חלה הוא אחד ממ״ח, ונעלם ממנו שכמה וכמה מהגאונים לא פסקו כן. ואמרתי להעיר כאן על הלכה אחרת בדיני חלה שלא מצאתיה אצל הפוסקים אבל שנויה היא בתורתן של הגאונים, והוא ששיעור חלה, א׳ מכ״ד לבעל הבית או א׳ ממ״ח לנחתום לא נאמר אלא לתחלת חיובה של עיסה לעיסה המחזקת מ״ג ביצים וחומש אבל אם לש אפילו סאה בערבה אחת אינו מפריש אלא א׳ מכ״ד ממ״ג בצה וחומש ולא יותר; עין גמו״מ קט״ו–ר׳ יוסף גאון?–ש״ת מ״ו על שם ר׳ האי וה״פ בראש הספר, ר׳ כהן צדק. והחלוק בין חלה לשאר מתנות כהונה כתרומה וכמעשר שנותן לפי חשבון, הוא משום שבחלה למדו השעור מונתתם, שפחות מהשעור הנזכר אין בו כדי נתינה–עין ירושלמי חלה פרק ב׳ נ״ח, ד׳–ואם כן כשנותן דבר חשוב ואף שלפי ערך העיסה קטן הוא יוצא מצות נתינה. ודברי הגאונים נעלמו מגדול האחרונים הרב בעל נודע ביהודה שבתשובתו במהדורא תניינא יו״ד, ר״א כתב מפורש שבעיסה גדולה צריך לתן א׳ מכ״ד לפי גודלה, ובאמת דברי המשנה והפוסקים שסתמו דבריהם נראים כדבריו, ועין שם מה שפלפל הרב הזה בדברי הרמב״ם בפרושו למשנה חלה ב׳, ז׳ ואם דברי הרמב״ם בדיוק גדול נאמרו דעתו כדעת הגאונים שהבאתי. ובסוף התשובה שלפנינו חדש הגאון דבר מפליא מאוד והוא שאם העיסה רק שעור חלה בצמצום והוצא פחות ממ״ח כאילו לא הוציא כי הכת׳ אומר ונתתם ואין בזו כדי מתנה, ובספרי שלח ק״י, ר׳ שמעון וכו׳ אפילו לא עלה אלא אחד מס׳ יצא שלא כדעת הגאון. ועין ברמב״ם ראש פ״ו בכורים וראשית זו אין לה שעור מן התורה והרדב״ז, הר״י קורקוס והכ״מ העירו שכן הוא בספרי שלה ולפנינו לא נמצא שם מפורש כזה, שמה שאמרו שם, מה תרומת גורן אחת אף חלה אחת, יש לפרשו בדרך אחר. ועין באהלי יהודה על הספרי מה שהביא מדברי הראשונים והאחרונים בענין זה אם שעור חלה מן התורה או רק אסמכתא דעלמא והעיר שם על דברי תוספות רי״ד קדושין נ״ח, ב׳ והוא שבתרומה חטה אחת פוטרת רק לטבל אבל כדי לקים מצות נתינה צריך לתן דבר חשוב ובתוך דבריו דברי הנודע ביהודה במקום הנ״ל ודומה לזה כתב הרמב״ן בהשגות שורש י״ב והרדב״ז במקום הנ״ל לענין חלה. ומכל מקום דברי הגאון בתשובה זו קשים שלפי דעתו אם פחת ממ״ח בעיסה מצומצמת כאלו לא הוציא ומשמע שגם מידי טבל לא יצאה שאם לא כן היה לו לאמור ואם נתן פחות וכו׳ כאלו לא נתן וצ״ע.

ובסוף הפתיחה לתשובה זו ראיתי להעיר על גרסת הגאון בכתובות ע״ב, א׳ ששונה הרבה מגרסת הספרים שלא בלבד שהוא מחליף שמות התנאים אלא

תורה ורב הראשונים הסכימו לדעתו, עין טור חושן משפט קכ"א ושם בבית יוסף, אבל בעל המאור בהשגתו על הרי"ף שם פוסק ששניהם נשבעין כעין שבועת התורה וכן היא דעת הרמ"ה כפי אשר מובאה במישרים לר' ירוחם נתיב ג', סוף חלק ב' ואולי היא טעות סופר שם וצ"ל ורז"ה, הוא בעל המאור, ולא רמ"ה. דעה שלישית היא דעת ר' יוסף הלוי שבחדושיו לשבועות מ"ז, ב' האריך בדבר זה ופוסק ששניהם אין נשבעין אלא שבועת הסת, ותמיה גדולה שלא הזכיר דעת רבו הרי"ף וחולק עליו מבלי להזכיר שמו. והנה כאשר ידוע שהרמב"ם נגרר הרבה אחרי ר' יוסף הלוי, נראה שגם הוא בשלוחין פ"א, ז' סובר כן וכאשר הבין דבריו הר"ן בפרושו על הרי"ף קדושין ושבועות מ"ז, ב', ולחנם שבשו הספרים בההוצאות החדשות של ספר היד וכתבו שם, ב"ח נשבע שבועות התורה, ובג' ההוצאות הראשונות וכן בב' כתבי יד שבדקתי בהם לא נאמר אלא ב"ח נשבע שלא לקח והפרוש הפשוט של המאמר, השליח נשבע היסת שנתן וב"ח נשבע שלא לקח, הוא שזה נשבע הסת וזה נשבע הסת ולא כמו שמפרש בכסף משנה שם ובבית יוסף חו"מ קכ"א, שזה נשבע הסת וזה כעין שבועת התורה. ויש לנו תשובה לגאון המסכמת לדעה זו והיא בשו"ת מ' שכ"ד וז"ל, ושבועת השליח והמלוה שבועת הסת היא. האומנם בהתשובה שערי צדק פ"ג, ב' סימן כ"ט שהוא המקור לשו"ת מ' לא נמצא לפנינו בפרוש ששבועה זו היא שבועת הסת אבל נאמן עלינו המאסף של שו"ת מ' שכך היה כתוב בנוסחתו. ולפי זה כבר נחלקו הגאונים, בעל התשובה שבהקטע ובעל התשובה שבשו"ת מ' בדבר זה והרז"ה פוסק כדעת הגאון שבהקטע והרמב"ם ור' יוסף הלוי כהגאון בשו"ת מ'.

הרגיל ובקי בלשון הגאונים לא יטיל ספק בדבר שהתשובה שלפנינו נתרגמה מערבית ולכן לשונה אינה לשון חכמים אלא קרובה ללשון המקרא ובכל זאת בהרבה מבטאים שבה עוד נכרים רשמי לשון ערבי, השוה לדוגמא, משליך על זה א', א' בסוף העמוד, נרפה לדעתו, א', ב', י"א ועוד כמותן.

ב') דיני חלה שבתשובה זו עקרים גדולים המה בהלכה ובה גם דברים אחרים המעניינים אותנו. השואלים מדברים מהלכות חלה „בדברי הגאונים שעשו סידור המצות", ולכאורה היה נראה לאמור שכוונו להלכות גדולות ולשאלתות שכן הדבר שהביאו בשם הגאונים נמצא באלה הספרים והוא שחובת חלה היא על האשה, עין ה"ג חלה ט"ו ב' ושאלתות ראש צו. אבל לאחר העיון נראה שלא כן הוא שאין הדעת מקבלת שאלה הספרים נקראו בשם סדורי מצות או סידורין סתם כאשר יאמר הגאון בתשובתו ד', א' בסוף העמוד, וברור, שסדורי מצות, פרושו סדורי תפלה שבהם נכללו כמה וכמה מצות וכוונו השואלים והגאון לסדורי ר' עמרם ור' סעדיה. ולפנינו בסדר ר' עמרם לא נמצא דבר על מצות חלה אבל כבר הערותי בגעאניקא א', קמ"ה הערה ב' שלפני הראשונים היו בסדר זה הלכות חלה וכן ישנן בכ"י סדור של ר' סעדיה, עין באנדי, סדור ר' סעדיה (תוצאה מיוחדת של חשבון החברה לספרות ישראל שבפראנקפורט אלף תתק"ד) כ"ד וכ"ה. ולפי דרכנו למדנו שתשובה זו היא לאחד מאחרוני הגאונים שכבר השתמש בסדורו של ר' סעדיה. גם העובדא

שהגאון הזה מביא דברי התוספתא והירושלמי סתם–עין ההערות לד׳, ב׳ ולסוף התשובה–מבלי להזכיר שמם מסיע להשערתנו שהתשובה היא לאחד מאחרוני הגאונים שרק בדורותם התחילו להשתמש בהירושלמי ובהתוספתא במדה מרובה מה שלא עשו קדמוני הגאונים.

סדר הפרשת חלה הוא לדעת הגאון כמו, שנמצא בהלכות ובסידורין, והוא אומר שלא שמענו הילוף בדבר זה מעולם, ד׳ סוף ע״א. נוסחתו בהלכות גדולות היא כמו שלפנינו והוא שלכתחלה מפרישין ב׳ חלות, חלת האור–כך שמה במשנה חלה ד׳, ד׳ ולא אדע למה נקראת אצל הרבה מהגאונים והראשונים חלת האש, עין לדוגמא גמו״מ קט״ו, ש״ת קס״א, קס״ב, ספר האורה ק״צ–וחלה לכהן, אבל ברכה אחת לשתיהם, והגאון מתמה על השואלים שאמרו שיש מהגאונים שסוברים שמברכים ב׳ ברכות. ובקובצי שו״ת הגאונים ובדברי הראשונים מצאתי רק גאון אחד שפוסק שמברכין ב׳ ברכות, אבל אפשר שנשתבשו דבריו, וכך הם שנוים במעשה הגאונים עמוד כ״ה וגו׳: ובשאלות תשובות של גאונים מצאתי. . . ומברכין על שתיהן על של אש–אור בלשון המשנה עין לעיל– ועל של כהן וכו׳. והנה אין ספק שתשובה זו היא היא התשובה לר׳ יוסף גאון בגמו״מ קט״ו ובש״ת קס״ב אלא שבקובצים אלה נתקצרה, ובשניהם נאמר להיפך, ולענין הברכה אין מברכין אלא על חלה של אש ושל כהן, ובודאי זה שבוש וצ״ל, אלא א׳, (=ברכה אחת) ולא כמו שנדחק מיללער לתקן בהערותיו לגמו״מ. והדעת נוטה שהעקר כמו שהוא במעשה הגאונים והמאספים של הקובצים הנזכרים היתה קשה להם דעת יחידית זו והגיהו והפכו הדברים להפך ממה שאמר הגאון בתשובתו. וכבר מצינו שגם במקומו של רש״י היו מברכין ב׳ ברכות על חלת מצה בערב פסח, עין תשובת רש״י בספר האורה ק״צ ובהמקומות שהעיר עליהם ה׳ באבער, אחת על של אור ואחת על של כהן. וברור שבראשונה היו מפרשין במקומות אלו ב׳ חלות בכל השנה ומברכין עליהם ב׳ ברכות אבל משום חשש טומאה או אכילת זר בטלו חלת כהן בשאר ימות השנה ולא נשאר לה זכר אלא בערב פסח. ומנהג קרוב לזה בפרובינציא, עין עטור מצה ומרור ק״ל, ב׳ ששם לא היו מפרישין חלה כלל בכל השנה חוץ מבערב פסח, ואין ספק שנתרשלה מצוה זו בארץ הזאת משום החששות שזכרתי וכאשר בעיניהם נתינה לכהן היתה עקר מצות חלה כשנתבטלה זו נתבטלה גם חלת האור ורק בערב פסח נהגו בשתיהם. ובתשובת רש״י הנזכרת למעלה נאמרו גם כן מטבעות של ב׳ ברכות אלו שנשאל עליהם הגאון והן, להפריש תרומה ולהפריש חלה, ולי אין ספק שהראשונה היא על חלת האור והשניה על חלת כהן. ודבר זה אנו למדים לא מלבד מסדר הברכות, שהרי חלת האור קודמת לחלת כהן, אלא גם מדברי ה״ג במקום הנ״ל שהראשונה נקראה שם תרומה והשניה חלה, ואף שלפי דעת בה״ג אין מברכים על שניהן אלא ברכה אחת, באלו המקומות שברכו ב׳ ברכות ברור שלהפריש תרומה היא על חלת האש שנקראה תרומה ולהפריש חלה על חלת כהן. ובשאר ספרי תלמידי רש״י שמובאה שם תשובתו זו נאמר שלא בדיוק, שהיו מברכין להפריש חלה ולהפריש תרומה וצריך להפך הסדר. וכבר ידוע

י"ב, ב'

אמרינן אין חזקה לנזקין ורב מארי אמר בקוטרא ורב [זב]יד אמ' בריחא דבית הכיסא כגין דהוה חצר לבר ישראל ו[בתר] כין אתא ישראל אוחרנא קבע פורנא או בית הכיסא או בית[המים] והוה ירחא ותרין ותלתה ולא מחי ביה מארי בההוא [מזיק] לא מצי מזיק מימר ליה אחזיקי לי תרין תלתה ירחי ולא מחית בי משום דאין חזקה לנזקין אבל ודאי קדים מארי פורנא למארי חצר לאו חזקה שמיה לכי הדין גונא האיי דקדם בקדים מארי פורנא וכין הלין נזקין דלא יחפור הכין אינון מרחיקין את השובך וכו' ומרחיקין נבילות וקברות מן העיר נ' אמה: עיר דקביעא והלין נבילות וקברות וברסקי אתו להון מן בתר כין וקא בעי לאחזוקי וכין מר רב יוסף דרב יוסף הוה ליה הנך וכול' דתאלי דרב יוסף קביעין ואתו אומאני לאחזוקי תותיהו משום הכין אמל' לא תשבקינהו דנחזיקו ונתיבו וכך הלכה: ודכתיב וכד מרחיק כמא באעי לרחוקי: באעי לרחוקי שיעור דלא אתי קוטרא מזרק להון לאינשי בעיניהון ומצער להון:

VII ודכתיב בר ישראל דהוה ליה קיקילתא ותבעו מיניה בני שכונה לפנויה ופניה ובנה בה חצר ובתי ופתחיה לפתחיה לרשות הרבים וההיא חצר נחתין תגארי חשיבי ישראל ולית בה לא חששא דגנבי ולא חששא דקוביסטיס ובחצר שותפין עבידא וקא מעכבין עליה בני שכונה דיליה ונחתיתו לדינא בהדיה ואמרו ליה דקא מטי לן הזיק ראייה ואמר להון דאנא לרשות הרבים פתחתה שפיר אמר להון וטענתיה טענתא ולא יכלין

3. המים.] אפשר שצריך להשלים, המרחץ, עין שו"ת ר' מאיר ב"ב סימן רל"ג, הוצאת בלאך ל"ד, ב'.

4. מזיק.] אפשר שצריך להשלים, היזיקא.

7. בקדים.] הלשון מגמגם קצת אבל כונת דברי הגאון פשוטה והוא שהכלל אין חזקה לנזיקין לא שייך במקום שבשעה שהחזיק לא היה שום הזק לאדם אחר שהוא לבדו דר בשכונה.

8. יחפור.] בבא בתרא פרק ב', ט'.

11. מר רב יוסף.] לא נודע לי ממקום אחר שרב יוסף נקרא מר רב.

12. אומאני.] בבא בתרא כ"ב, ב'–כ"ג, א' ונראה שגרסת הגאון שם שונה מגרסתנו, ועיין עמוד קצ"ח.

17. ופתחיה לפתיחה.]=וּפַתְחַיה לִפְתָחֶיה.

ב

שש תשובות לגאונים ומהן לר׳ האי.

ה׳ דפים קטנים תכופים בכתב רבני־ספרדי מסמן T.-S. K. 10 באוצר הספרים של האוניוערזיטא בקמברידג. העמוד האחרון מטשטש הרבה וכן בשאר העמודים כמה תבות מטשטשות, אבל קל להשלים על פי מקורות מקבילים או על פי שקול הדעת. הסופר לא היה ממחה גדול באומנתו ובכמה מקומות טעה, ולפעמים הרגיש בטעויותיו ותקנן ולפעמים לא הרגיש ותקנתי אני בההערות. בהקטע ו׳ תשובות, הראשונה חסרה בראשה והאחרונה בסופה, וכלן לגאונים אבל לא נזכרו בשם ואפשר שכלן מידי אחד יצאו ושמו היה נקרא עליהן בראש הקובץ שהקטע שלפנינו הוא שרידו. אין בידינו לעמוד על כמותו של הקובץ ואף שאין ספק שהקטע רק חלק קטן ממנו שכן הוא מתחיל בסימן י״ח, התשובה השנייה בראש דף ב׳ נרשמה, י״ט וכן התשובות האחרות נרשמו מניינן חוץ מהתשובה הראשונה שחסרה בראשה, אולם ברור שאין חסר בין הדף הראשון להשני ואם כן תשובת א׳ הוא סימן י״ח של הקובץ.

א׳) כדי לעמוד על תשובה זו הנני נותן פה השאלה החסרה על פי שו״ת מנטובה קס״ה, וזה לשונה שם בקצור. ראובן יש לו הכרה וכבוד גדול אצל בעל המטבע והיה לשמעון כסף צרוף ובקש לתתו לבעל המטבע כדי לעשות זוזים. . . ושאל לראובן שיהא בשמו מפני כבודו שימהר בעשייתו. ואמר ליה ראובן לֵך תן אותו לבעל המטבע . . . ותאמר לו שהוא שלי ואני אכניס אותו בחשבוני ואקבלם ממנו, ואתננו לָךְ. והלך שמעון ונתן הכסף לבעל המטבע ואמר לו כי הוא של ראובן. . . ובא שמעון לתבוע הזוזים ואמ׳ ליה לא קבלתי לָךְ כלום ולא נכנס בחשבוני כלל לַךְ תבע שלך מבעל המטבע וכשיתבע מבעל המטבע אומר לו ואתה אמרת כי הוא של ראובן. . . וקבלו משלם אין לך אצלי תביעה בעולם. . . מה יעשה שמעון העני. . . ויפסיד ממנו או שיש לו תקנה.

תשובת הגאון על שאלה זו היא שדין זה הוא כמו חנוני על פנקסו ששניהם נשבעים ונוטלין וכלוה ששלח למלוה מעות, השליח אומר נתתי והמלוה אומר לא קבלתי ששניהם נשבעין ללוה והוא משלם להמלוה, וכן בנדון שלפנינו שניהם, ראובן ובעל המטבע נשבעים לשמעון. חשיבות גדולה להתשובה שהיא מלמדתנו דעת הגאון בדבר שנחלקו בו רבותינו הראשונים, הרי״ף הרמב״ם ובעל המאור. הגאון פוסק ששבועה זו כעין של תורה—כך לנכון לפנינו בהקטע אבל בשו״ת מ׳ שלא בדיוק, ושבועה זו של תורה—וכאשר דבריו מראים בברור למד זה מקדושין מ״ג, ב׳ שלרעתו השלוחים והמלוה נשבעים שבועה של תורה. ולפנינו שם בגמרא לא נתפרש שבועה זו איך היא וג׳ דעות להראשונים בזה, הרי״ף שם תרכ״ז פוסק שהשלוחים נשבעין שבועת הסת והמלוה שבועה חמורה כעין של

י"א, ב'

והשתה הדר ביה ומחיבא שבועה דהוה ליה כמתנה והדר ביה ומחיבא שבועה:

IV ודכתיב הלין ארבע אמות דכתבינן בשטרי הלואה דלית ליה ארבע אמות מי משתעבד מאן דלית ליה אילא וגופיהי דהלין ארבע אמות מאי טעמיהן דוכתא דקבריה הוא או ארבע אמות דאית ליה ממש: הכין סוגיא והכין טעמ' דמילתא קאתאני נכסים שאין להן אחריות נקנין עם נכסים שיש להן אחריות או נמי דקא מוריך ליה ראובן לשמעון על ממונא דאית ליה על לוי אם כן הוא דמקנו ליה ארבע אמות קרקע מיקנו הנך מטלטלי וההוא ממויא ואילא לא מיקנו ומנא לן אמ' חזקיה דאמ' קרא ויתן להן אבנהן מתנות רב לכסף ולזהב ולמג' עם ערים בצורות אשר ביהודה ואיבעיא לן בענן צבורין אילא בענן צבורין ואיבעיא לן בענן אגב או לא ואמר' הילכ' צבורין לא בענן אגב וקני בענן אלמא או אית ליה למקנה ארבע אמות קני להון קונה להלך מטלטלי / אגב הלך ארבע אמות ואילא לא קני להון אילא במשיכה דתנן / ושאין להן אחריות אין ניקנין אילא במשיכה ומן התורה מנלן / דכתיב וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך דבר / הנקנה מיד ליד: והלין ארבע אמות גופיהי היכא דלית ליה קרקע / כלל קים להו לרבנן דאין לך כל אחד ואחד מישראל שאין לו קרקע / ארבע אמות בארץ ישראל ואם תאמר כבר גזלוה גוים כמה / דורות קים להו לרבנן דקרקע אינה ניגזלת ובחזקה דישראל / קימא והינו טעמה דגופיהי דארבע אמות:

4. אלא וגופיהי.] = וגם עקר.

6. קאתני.] קדושין כ"ו, א' במשנה.

7. מוריך.] מרשה, עין תשובות הגאונים הוצאת הארקאווי צ"ג הערה ט'.

10. אמ' חזקיה.] כל הסוגיא עד סוף שורה ט"ז בקדושין כ"ו, א'–כ"ז, א'.

18. ליד.] בבא מציעא נ"ו, ב'.

20. בארץ ישראל.] עין שו"ת הגאונים הוצאת הארקאווי צ' שכפי הנראה כוון לתשובה שלפנינו ושו"ת מאנטובה קצ"ג ועין גם כן מה שהערותי בשו"ת מן הגניזה עמוד ר"צ ובהפתיחה הרחבתי הדברים בענין זה.

י"ב, א'

V ודכתיב הלין ברכות דהרואה מקום אית בהון מלכות והזכרת השם אילא: טובא אית בהון הזכרת השם דקאמר' אמ' רב כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה ור' יוחנן אמ' כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה דאו לא תימ' הכין הא דאמ' רב המנונא הרואה את בבל הרישעא חיב לברך שמנה ברכות או אמרת בשלמא אית בהון הזכרת השם הינו דקאמ' ח' ברכות אילא או אמרת לית בהון הזכרת השם חיב לומר מיבעי ליה: ועוד קאתני חיב לברך על הרעה מעין על הטובה ועל הטובה מעין על הרעה או אמרת אית בה הזכרת השם הינו דקאמ' מברך אילא או אמרת לית בה הזכרת השם אמר על הרעה מעין על הטובה מיבעי ליה: ועוד ראשיה דפירקא קאתני ברוך שעשה ניסין לאבותינו במקום הזה הכין נמי דלא מבריך בהזכרת השם מיהכא גמרינן לה לטעמא דמילתא ומדר' יוחנן דקאמ' מנא הני מילי אמ"ר יוחנן דאמ' קרא ויאמר יתרו ברוך יי"י וכי תימ' מאי טעמ' לא קאמ' בין במת' ובין בבריאתא ובין בגמרא ברוך אתה יי"י דהתם רימזא בעלמא הוא דכיון דגמרא הוא לאו שעת מעשה הוא או אמ' ברוך אתה
VI יי"י הוה ליה כמוציא שם שמים לבטלא: ודכתיב דאמור רבנן אין חזקה לנזקין: והיכא דהוה פורני דיש' קודם לחצר דיש' חבריה לא יכיל מארי חצר לעכובי על מארי פורנא מאי טעמ' דהא קדים מארי פורנא ואחזיק ליה דכי

1. ודכתיב.] רק הב' ודאי והשאר בספק. מקום.] ברכות נ"ד, א' וכו'. ועין בתוספות ותוספות הרא"ש במקומו שנשאו ונתנו בשאלה זו.

4. ברכה.] ברכות מ', ב' ולפנינו בין בנדפס בין בכ"י בדברי רב הגרסא הזכרת השם ובדברי ר' יוחנן מלכות, עין הפתיחה.

6. ברכות.] ברכות נ"ז, ב' ולפנינו ה' ולא ח'.

9. הרעה. משנה ברכות פרק ט'; נ"ד, א'.

12. דפירקא.] שם.

14. גמרינן.] ר' יוחנן למד ברכה זו מיתרו והוא אמר ברוך יי ומזה שצריכה הזכרת השם.

20. דאמור.] בבא בתרא כ"ג, א'.

י׳, ב׳

או לימא אליבא דרבנן ומקשינן ההוא קושיא קמא מי מצית אמרת נוטל במלוה אליבא דרבנן השתה שבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן לא שקיל מלוה מיבעיא: ואילא בני מערבא דאמרין כרבי מי האויא כרבי דקאמר׳ אבל לא בריבית: והא תניא בההיא רבי אומר אומר אני בכור נוטל פי שנים בין במלוה ובין בריבית לעולם בני מערבא כרבנן וההוא קושיא דאקשינן לרבנן השתה שבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן לא שקיל מלוה מיבעיא ליתה להאיי קושיא דלא אתיא מלוה בקול וחומר משבח ששבחו נכסים ושניא מלוה משבח ששבחו נכסים ומאי שניא דמלוה כמאן דגביא דמיא דאמור רבנן דשקיל בכור פי שנים דכיון ס׳ב׳ דסבירא להון דכמאן דגביא דמיא קרינא ביה בכל אשר ימצא לו: ואף על גב דרב נחמן וראבה סבירא להון דלא שקיל בכור במלוה הא אמ״ל אביי לראבה לדילך ולרב נחמן הא קשיא הא אהדר ליה ראבה לא לדילי קשיא ולא לרב נחמן קשיא לטעמ׳ דבני מערבא קאמרינן ולן לא סבירא לן: השתא מסקנא כרבי והכין קא עבדינן מעשה דאמ׳ ר׳ אסי בכור שנטל חלק כפשוט בדבר אחד או במקרקעי או במטלטלי ויתר מאי ויתר רב פפי משמא דרבא אמ׳ ויתר בכל הנכסים דסבירא ליה דיש לו לבכור קודם חלוקה משעתא דשכיב יעקב דקמו להו תרין חולקי בידא דראובן וכמאן

12. ס׳ב׳.] הקוים לסמן הטעות.

14. הא אמ״ל.] הלשון מגמגם וכך היה לו לאמור דהא אמ״ל וכו׳ ואהדר ליה כו׳.

18. מעשה.] עין תשובת ר׳ האיי בשערי צדק מ״ח, ב׳–מ״ט, א׳ שכתב, ומצאנו רבנן בתראי פסקי הלכה כר׳ וכו׳, ואולי כוון לתשובה זו שלפנינו, ועין גם כן דברי הראשונים שהעיר עליהם ה׳ מיללער במפתח ר״נ, כ״ז.

20. הנכסים.] בבא בתרא קכ״ו, א׳.

י"א, א'

דאיתנון בידיה דאמי ומן דאחיל נמי בחד ביתא או בחד זיבנא או בחד מאנא אף על גב דלא פלג בכולהו ניכסי איתחל ליה חלק בכורה דיליה כוליה דקאמרינן והילכתא יש לבכור קודם חלוקה כי האיי דמר זוטרא מדרוֹשבא וכול' וכיון דקימא לן הילכתא יש לו לבכור קודם חלוקה משעתא דשכיב יעקב קמו להון תרין חולקי ברשותיה דראובן וכל דשבח בין מיתה לחלוקה ברשותיה דראובן שבח ושקיל פי שנים ראובן בשבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן כרבי וכין במלוה וכין בריבית וליתה לרבנן דעבד ליה רב אשי עובדא כרבי הילכך שקיל בין במלוה ובין בריבית ובין בבי דינה ובין באבאס ובין בכל שטרות דאית להון על אחרים:

III וראובן שכב מרע דפטרה לאינתתיה משבועה ובתר נ' יומי סמכוה ואתיוה לבכנישתא ובתרכין תקוף עליה מרעיה והדר בההיא פקדתא ולא פטרה משבע' למתנת שכב מרע מדמיינן לה והדר ביה או דילמא מחילת שבועה כהודאה ולא מצי מיהדר ביה דינא הכין הוא או אמ' בראשה בפקדתא קדמיתא דעונית במילי דפלונית אינתתי ולא אשכחית עלה שם גניבה וגזיל ופטרתה משבועה הוה האוי כהודאה ולא הוה יכיל למיהדר חיובה השתה דפטרה סתמא ולא אמ' טעמ' דמילתא משום מאי פטרה אית למימר דכבוד עבד לה ולא איתנחת ליה לאיזולי [בי די]נה

4. מדרוֹשבא.] הואו' נקוד ואולי לסמן הטעות ובספרים שלנו לנכון מדרישבא, ורישבא בעברית, ראש היער.

11. באבאס.] שטר מקוים, עין בהפתיחה.

12. וראובן.] תשובה זו מובאה מבעל העיטור, מתנת שכיב מרע ס"א, ד' הוצאת ווארשא.

14. לבכנישתא.]=לבי כנישתא. ובתרכין.]=ובתר כן.

18. דעונית.] צ"ל דעינית או דעיינית כאשר הוא בעיטור ובשורה הבאה צל"מ, הוה.

22. לאיזולי בי דינה.] זלזול הוא לאשה לבוא לפני בית דין, עין שבועות ל', א' ודברי הגאון בשאלות ותשובות מן הגניזה (געאניקא) קנ"ד.

איתנהו בעולם התם יקדשו ידים לעושיהם וכיון דידים אִיתנהו בעולם הוה ליה נדר וקאים מימריה דידים איתנהו בעולם אבל הכא היכין מזבין ראובן מאי דלא מטא לידיה הילכך לא שאוו הלך זביני שום מידעם:

II ודכתיב או נמי אמור רבנן בכור אינו נוטל פי שנים במלוה: במלוה הוא דלא שקיל הא אית ליה לאבוה בי דינה בידא דאחרים במדינת הים או נמי במדינתיה או נמי באב[אס דהו]ה איתיאש ליה אבוה מיניה מהו דשקיל פי שנים בגויהו מי מדמִיינן להו למלוה דלא שקיל או דילמא כיון דלא הוה בההיא שעתא דנחת נפש' דאבוהון נפקו להו מתורת מלוה ושקיל: הא דשאילתא שלא כהוגן שאילא מכלל דמלוה פשיטי ליה למר דלא שקיל ניחזי מר למסקנא דהלן שמעתאתא דיש נוחלין היכין קא סלקן קאמר' אמ' רב יהודה אמ' שמואל בכור נוטל פי שנים במלוה: / שמואל כמאן סבירא ליה אי לימא כרבנן פשיטא צריך לאשמוענן ומימר הכין השתה שבח ששבח נכסים מאליהן לאחר מיתת אביהן קאמ' רבנן לא שקיל בכור פי שנים מלוה

6. התם.] כתובות נ"ט, א'. השואל רצה לדמות מכירת הירושה להקדש מעשה ידי אשתו שאמרו שם שקדש באומר יקדשו ידים לעושיהם וכן כאן הרי נכסי הזקן ישנן בעולם, ויפה השיב הגאון שאין הדברים שוים.

10. אמור.] בבא בתרא קכ"ד, ב'; ועין שו"ת מנטובה רל"ג שנראה שהוא קצור של תשובה זו.

12. בי דינה.]=תביעה שבית דין כופין עליה, עיין הפתיחה.

13. באבאס.] הלואה, עיין הפתיחה. איתיאש.] נראה שצ"ל מיאש.

15. דלא הוה.] קשה לעמוד על סברת השואל שאם אנו אומרים שדברים כאלה נחשבים כאלו לא היו בעולם במיתת האב הרי בודאי אין בכור נוטל פי שנים שאינו נוטל בראוי, וצריך עיון.

16. הא דשאילתא.] צ"ל האד' (=האדא) שאילתא.

19. נוטל.] צ"ל אין נוטל כמו שהוא בספרים וכמו שמוכח מהמשא ומתן שבתשובה זו.

20. צריך.] הסופר מלא את השורה בנקודות.

י', א'

דלא הוה איתה בידהון כד מית אבוהון ולא קרינא ביה בכל אשר ימצא לו לא כל שכן דלא שקיל בכור פי שנים. ואילא שמואל דאמ' כרבי / דאמ' רבי אין הבכור נוטל פי שנים במלוה קשיא מי מצי שמואל למימר / דאמ' רבי אין הבכור נוטיל פי שנים במלוה או הכי הא בריאתא / דתניא ירשו שטר חוב בכור נוטל פי שנים מאן היא לא / רבי ולא רבנן קשיא אילא הכין לא מצי אמ' שמואל: ולעולם / כרבנן אמ' שמואל וההוא קושיא דאקשינן לרבנן השתה / שבח ששבחו נכסים מאיליהן לאחר מיתת אבוהון קאמרי רבנן דלא שקיל בכור פי שנים מלוה מיבעיא: איצטריך שמואל למימריה למלוה דמהוא דתימא מלוה כמאן דגביא דמיא וקרינא ביה בכל אשר ימצא לו ושקיל בכור פי שנים קאמשמע לן דרבנן הכין סבירא לכון דאין הבכור נוטל פי שנים: ורב נחמן אמ' כרבי דקאמר' תאני רב נחמן בשאר סיפרי דבי רב בכל אשר ימצא לו פרט לשבח שהשביחו יורשים לאחר מיתת אביהן [דלא] שקיל בכור פי שנים אבל שבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן שקיל בכור פי שנים ומני הא בראיתא רבי השתה שבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן אמ' רבי בכור נוטל פי שנים מלוה דקימא לן מלוה להוצאה ניתנה לא כל שכין ואישתקילו להון בריאתא חדא כרבנן חדא כרבי. ובני מערבא דהיא ארץ ישראל הא קאמרינן שלחו מיתם בכור נוטל פי שנים במ במלוה אבל לא ברבית ומקש' בני מערבא אליבא דמאן

17. השתא שבח.] סברת הגאון קשה להעמידה שאדרבא הדעת נוטה שגם אם בכור נוטל בשבח ששבחו נכסים אינו נוטל במלוה, שהנכסים בעולם בעת מיתת האב והמלוה להוצאה נתנה כמו שאמרו בגמרא שם, וכך היה לו להגאון לאמור, השתא שבח וכו' מלוה דכמאן דגביא דמי לא כל שכן וצ"ע.

19. ואישתקילו.]=והברייתות שקולות, א' כרבי וא' כרבנן, ולכן אין להכריע מחלוקת האמוראים על פי משנת התנאים.

20. מערבא.] כל הסוגיא בבבא ב' קנ"ד, ב'–קכ"ה, א'.

ואחר כך נזדמן לו דבר אחר שלא היה דעתו עליו אף על פי ששניהם פרי העץ או פרי האדמה או מיני מזונות חוזיר ומברך על השיני וכין בין שני לשלישי: ותוב קאמר' רב יעקב בר אבה אקלע לבי ראבא בריך אכסא קמא ואכסא דברכ' אמ"ל למא ליה למר הבריך ליה חדא זימנא אמ"ל כי יתבינן בי ראש גלותא הכי עבדינן אמ"ל מי דאמי התם מסחא דעתן אומר משקו לן אומר לא הכא יתיב קמן ודעתו עליה אלמא כל מידי דאיתיה קמיה ודעתיה עליה וברשותיה הוא וצורכי סעו' הוא אין טעון ברכ' לא לפנ' ולא לאחר' אבל לאחר מיכין אפילו שלחן לפניו ולא גמר סעוד' מבריך לפנ' ואינו מבריך לאחריו שיוצא בברכת המזון:

VIII ווששאל' דגין שניצדו ביום טוב הראש' של חג או תינים וענבים שנלקטו ביום טוב

ט', א'

מתיבתא דמתא מ[חסיה] לרבנא שביב בעל תורה
וחכמה בעל מצות ומעשים טובים בריה דרבנא יעקב
שלמא רבה מן שמיא ליהוי עליה דרבנא ועל כל רבנן
דקירואן

I שאיל' דפריש לקדמנא וכול' ודכתיב ראובן שמכר בכורתו לאחר בחיי אביו זביניה זביני או לא: הכין חזינא דלא שאוו הלך זביני שום מידעם מאי טעמ' כיון דיעקב [אבוה ח]יי היכי מזבין ראובן מאי דלא קני ליה ולא אתא לידיה הלא הלכה רוחת היא דאין אדם מקנה דבר

13 קאמר'.] פסחים ק"ג, א' בהרבה שנויים קטנים וגדולים.
15 הבריך.]=הא בריך.
17 ודעתו.] נראה שצ"ל ודעתן.
21. וששאל'.] כמעט כל התשובה במעשה הגאונים ל' ול"א ובקצור שם כ"ט ורק בהמקום האחרון נתיחסה לר' עמרם בר ששנא, עיין הפתיחה.

1. מתיבתא.] עיין הפתיחה. תורה.] רק הג' אותיות הראשונות ודאיות וההה' קצת בספק.
4. שאיל'.] בקצור בשערי צדק נ"א, ב' סימן ל"ט על שם ר' צמח ופסק הדין בקצור נמרץ בתשובות מנטובה רל"ב עיין בהפתיחה.

שלא בא לידו וכי פליגי רבי ורבנן בגמרא דיש נוחלין והנך מתני׳ ובריא׳ כולהון בכל אשר ימצא לו עד כן לא פליגי אילא בשבח ששבחו נכסים מיאיליהן לאחר מיתת אביהן קודם חלוקת בנים ושבח שהשביחו יירש׳ לאחר מיתת אביהם קודים חליקות בנים אבל ודאי בחיי יעקב לית ליה לראובן שם מידעם היכין מזבין ראובן מאי דלית ליה ומאי דלא מטא לידיה ולא קם בחזקיה הילכך לא שאוו זביניה שום מידעם בעלמא:

ותוב קאמרינן בן שמכר בחלקי בכורה בנכסי אביו בחיי אביו ומת בן מוציא מיד לקוחות וזו היא שקשה בדיני ממונות ואמרינן בסופה מאי קושיא דילמא מצי האיי בן בכור למימר מכוח אביו דאב קאתינא ובמקום אב קאימנא ולא שאוו הלך זביני דזבין אב בכור שום מידעם וקם לה שמעתא וה[דרנ]ן לי לישן

ט׳, ב׳

קדמיתא וקאמר׳ לעולם כי דאמר׳ מעיקרה אלמא לא שאוו הלך זביני דזבין בכור בחיי אביה שום מידעם דהכבר כד נחת נפשיה דיעקב קאתי בן ראובן מבטיל להון לזביני דראובן ומפיק להון מיד לקוחות ודכתיב או דילמא כיון דידים איתנהו בעולם מאי דאמי האיי מעשה לידים

9. לידו.] בבא בתרא ע״ט, ב׳ ובכמה מקומות בתלמוד. נוחלין.] שם קכ״ד.
10. מתני׳ ובריא׳.]=מתניתא ובררייאתא. ודע שבמשנה שם אינה נזכרת כלל מחלוקת רבי וחכמים ועל כרחך שמתניתא משמעו ברייתות שבתוספתא ובספרי דבי רב וברייתות הן ברייתות אחרות עין שם בגמרא. לו.] דברים כ״א י״ז.
17. קאמרינן. בבא בתרא קנ״ט, א׳.
21. הלך.]=הנך.
22. לי.] הי׳ בספק קצת; ונראה שצ״ל ללישן.

1. וקאמר׳.] בבא בתרא קנ״ט, א׳.
2. דהכבר.]=דהא כבר.

VII לדריסה: וששאל׳ הא דאמור רבנן דברים הבאים מחמת סעודה בתוך סעודה אין טעונ׳ ברכה לא לפניהם ולא לאחר׳ וכו׳ כי יתיב תכא וכבר אכלו סעוד׳ לאחר סעודה קרינן ליה או לא או נמי סליקו ועדאן לא בריכו ברכת המזון לאחר סעודה קרינא ליה או לא או דילמא אין לאחר סעודה אילא לאחר ברכת המזון והילכ׳ מאי: כך ראינו ששלשה טעמין אילו משונין זה מזה ואין הילוכן כאחד כאזצד דברים

ח׳, א׳

שדירכן להביאם לאחר סעודה והביאום לפניו בתוך הסעודה כגין תמרים וענ׳ ורמו׳ ושאר פירות שאין נאכלין בפת טעונ׳ ברכה בין לפנ׳ בין לאחר׳ ואפילו שלחן לפניו והו אוכל עליו וכל שכין / בשגמר סעודתו ושלחן לפניו וכל שכין דכל שכין אם סילק שלחן / שטעונ׳ ברכה בין לפניהם בין לאחר׳ שאין תלויה ברכתן בברכת / המזון: דברים הבאים שלא מחמת סעודה והביאום לפניו בתוך סעו׳ כגון דיסא אף על גב דיש בני אדם שאוכלין בו לחם בטלה דעתן אצל כל אדם דאמ׳ ר׳ זורא בבלאי טפשי כו׳ וזו הלכה היא וכגין חביצא ועצירא ושאר דבר׳ הנעשין

16. וששאל׳.] תשובה זו נתפרסמה בדפוס על ידי ה׳ מאנן בהצופה פרק ו׳, קי״ת וכו׳ ובתוצאה מיוחדת בודאפעשט תרפ״ב, עיין הפתיחה.

18. לאחר׳.] ברכות מ״א, ב׳.

19. קרינן.] הי׳ בספק ובשורה כ׳, קרינא. ועדאן.] אפשר שהן ב׳ מלות, עד אן, ובעמוד שלאחר זה שורה י״ד, ועדן.

22. הילוכן.] עין ב׳, א׳ בסוף העמוד הילוך אחד.

1. שדירכן.] צ״ל שדרכן.

8. טפשי.] בצה ט״ז, א׳ וגרסת הקטע כאשר היא בנוסחאות מדויקות עין שם בדקדוקי סופרים.

9. ועצירא.] חביצא, תבשיל מקמח תמרים וחמאה או דבש, נזכר הרבה פעמים בתלמוד שלנו, בירושלמי ובמדרשים אבל עצירא לא נודע לי ממקום אחר וברור שהוא תבשיל הדומה לחביצא שכן חבץ ועצר משמע אחד להם. ועין בהלכות גדולות ברכות, ז׳, ב׳ כגון חביצא ודיסא—בהוצאת הילדעסהיימער נ״ה נשתבש לריפא, שכן ד׳ ור׳ ס׳ ופ׳ עלולים להתחלף ובסוף הספר נמנה בין המלים הזרות שבבה״ג!—אבל אי אפשר להגיה כאן על פי דברי בה״ג כפי שיראה המעיין.

בדבש וקמח טעונין ברכ׳ לפני׳ בורי מיני מזונ׳ מפני שאין נאכלין בפת לפיכך חיב לברך לפני׳ אבל ברכ׳ אחר׳ פטור מפני שחותים בהן על הארץ ועל המחיה: וברכת המזון כבר חותים בה הזן את הכל: הילכך כל זמן שאוכל מהן בין שלחן לפניו ואוכיל עליו בין גמר סעוד׳ ועדן שלחן לפניו בין סילק שלחן כל זמן שלא ברך ברכת המזון מברך לפניו ואין מברך לאחריו: דברים הבאים: דבר׳ הבאים מחמת סעו׳ והביאום לפניו בתוך סעודה כגין בשר ודגין ובצים ומליח וכל בישול וכל ירקות כיון דלצורך סעודה הביאום לפניו אין טעונין ברכה לא לפני׳ ולא לאחר׳: ואם רוצה להרבות ברכות יברך עליהם קודם המוציא: אבל בירך המוציא אין מברך לא לפני׳ ולא לאחר׳ ודוקא שהיה דעתו על אילו ירקות ובישולים ובשר וכולן אבל לא היה

ח׳, ב׳

דעתו עליהם ולא היו בביתו בשעת סעודתו והיתה דעתו ססולקת מהם: ונזדמנו לו בתוך סעוד׳ כיון שלאחר מיכין נזדמנו לו טעונין ברכה לפניה׳ ואין טעונין לאחר׳ מה טעם שכך מצינו שאפילו דברים שברכותיהן שוות ופוטרות זו את זו דוקא דהיו כולן לפניו דתנן היו לפניו מינין הרבה ר׳ יהודה אומ׳ אם יש ביניהם ממין שבעה עליו מברך וחכמ׳ אומ׳ מברך על איזו מיהן שירצה ואמ׳ עולא מחלוקת שברכ׳ שוות וכו׳ ותוב קאמ׳ ושני מינין בעלמא שברכ׳ שוות כגין אתרוג וזית וכו׳ אלמא דוקא דהיו לפניו: וכל היכא דאמ׳ ברכות פוטרות זו את זו דוקא דהיו כלם לפניו אבל היה מין אחד לפניו וברך עליו

16. דברים הבאים.] ב׳ תבות אלו נכפלו שלא לצרך ונקד עליהן לסימן הטעות.

2. ססולקת.] צ״ל מסולקת.
5. דתנן.] ברכות מ׳, ב׳.
7. ואמר׳.] שם מ״א, א׳.
8. כגין אתרוג וזית.] ליתא בספרים אבל כך בכ״י ואצל הראשונים.

IV זמנין דחביבא ליה / ריפתא מקדיש אריפתא וכו' ושאל' אמת המים העוברת

ז', א'

בחצר ואותה חצר מוקפת ואין עמוקה י' טפח' ממלין ממנה בשבת אילא: כך ראינו שמותר למלות ממנה מה טעם מפני שכל מים שהן י' טפחים נעשו כרמלית ומפסיקין בין רשות היחיד לרש' היחיד ואין ממלין מהם בשבת מפני שמכנים מכרמלית לרשות היחיד ואסור מדרבנן דקאמ' אבל ים ובקעה האיסט' והכרמ' וכו' ומנין שכל מים שאין עמוקין עשרה מותר למלות מהן בשבת דתנן אמ"ר יהודה מעשה באמה שלאבל וכו' עד שמה לא היה בה כשיעור: ומפרש בברא' שמה לא היתה עמוקה י' ולא היתה רחבה ד' טפח' שמע מינה דכל מים שאין עמוקין י' טפח' ואם עמוקין י' טפחים אין רחבין ד' טפחים ממלין ממנה בשבת˙ אבל אם היתה אמת המים פעמים מיתמלה יתיר מי' טפחים אף בזמן שחסירה מי' טפחים אין ממלין בשבת מפני עמי הארץ שאומ' פעמ' אתם מתירין פעמ' אתם אוסרין את השבת שבת אחת אסורה שבת אחת
V מותרת לפיכך מפני חילול השם אין ממלין: ומחיצה י' שאין רחבה ד' מותר להעלות עליה ולהוריד ממנה חפצים בשבת לצורך השבת שכך מצאנו מן המתנ' ומן התלמ':

22. אריפתא.] פסחים ק"ו, א וגרסת הגאון שונה מגרסת הדפוס וכתבי יד אבל אפשר שמן מידי בשורה י"ט עד היא בשורה כ"א אינם דברי הגמרא אלא פרוש הגאון ודעתי נוטה שהמאמר מידי בנטילת ידים תליא מילתא, הוא מעקר דברי הגמרא ומכאן ואילך דברי הגאון. וששאל'.] תשובה זו על שם ר' עמרם בגמו"מ ע' ושם נתקצר קצת ועין גם כן שם כ"ו, הלכות פסוקות קמ"ג וספר העתים קמ"ג.

6. והכרמ'.] שבת ו', א'.

8. כשיעור.] ערובין פ"ז, א' ולפנינו ליתא שמה (=שמא) ובברייתא המובאה שם אמרו משם ראיה, והוא לשון בתמיה, וכי ראיה משם אולי וכו' ועין בס' העתים קמ"ב שגורס גם כן, משם ראיה שמא.

17. המתנ'.]=המתניתא, משנה.

משנה כותל שבין ב' חצירות גבוה י' ורחב ד' ואמ' עלה אין בו ד' על ד' מאי אמ' רב אויר שתי רשויות שולטות בו ולא יזי' בו אפ' מלא נימה ור' יוחנן אמ' אילו מעלין מיכן ואוכ' וכו' תנן אילו עולין מיכן ואוכ' אילו עולין מיכן ואוכל' וכו' עד אין לו ד' / עולין ומעלין והלכ' כר' יוחנן: ותוב אמ' רבה בר רב הונא אמ' רב

ז', ב'

נחמן כותל שבין ב' חציר' גבוה י' ורחב ד' וכו': וכין חריץ שבין שתי / חצירות וכו' מיכן למדנו שכל רשות שאין גבוהה י' ורחבה ד' אינה רשות לעצמה:

VI

וששאל' יש דרוסה לזאב בבהמה גסה ובאיל וצבי אילא כך ראינו שאין דרוסה לזאב משור ולמעלה אבל יש לו בבהמה דקה כגין צאן ועזים וכל שכין צבי ואיל דתנן ודרוסת הזאב ר' יהודה אומ' דרוסת הזאב בדקה דרוסת ארי בגסה ואמר' עלה אמ' רב יהודה אמ' רב בבהמה מזאב ולמעלה. בעופות מנץ ולמעלה ומשניינן: וכי תימ' זאב זאב בגסה נמי דריס והתנן ר' יהודה אומ' דרוסת הזאב בדקה דרוסת ארי בגסה אבל זאב בגסה לא ומשנ' וכי תימ' הא ר' יהודה ופליגי רבנן עליה ומיפליגי והאמ"ר בנימין בר יפת אמ"ר אלעזר לא בא ר' יהודה אילא לפרש דברי חכמ' והכין מסקנא דבהמה גסה דריסתה בארי בהמה דקה זאב וכיוצא בו כגין הדוב והנמר והברדליס ובגדאים וטלאים ובעופות חתול ונמייה ומנץ ולמעלה ואיל וצבי הרי הן כבהמה דקה

18. משנה.] ערובין פרק ז', ב', ע"ו, ב'. עלה.] ערובין ע"ו, ב' עד ע"ז, א'.
22. הונא.] לפנינו בדפוס משבש, אמ' רבה אמ' רב הונא וכבר נתקן על הגליון.

5. וכל שכן.] הצבי לרוב הוא גדול מעז ושה ולכן לא ידעתי למה, כל שכן.
6. דתנן.] חלין פרק ג', א'; מ"ב, א'.
7. ואמר'.] חלין נ"ב, ב'.
8. ומשניינן.]=ויש לנו בגמרא משא ומתן על זה.
9. זאב.] נכפל שלא לצרך.

ראיתי את ר' יוחנן שאכל זית מליח וברך עליו תחילה וסוף אלמא מן כד אכיל כזית מכל מינא טעון ברכה לפניו ולְאחריו שתיה כיון ששתה אדם כדי רביעית מכל משקה טעון ברכה לפניו ולאחריו ואם תאמר שמה לא טעם שיעור רביעית אם כן לא יצא ידי חובתו דאמ' רב חונא תני גדול דמן נרש המקדיש טעם מלא לוגמיו יצא ואם לאו לא יצא וכל שכן שתאו כולו שהוא חיב וכל שכן כוס של הבדלה שאין רגילין להשקות ממנו את בני הבית ומבדיל ושותה את כולו שצריך לברך אחריו: ואם קידש או הבדיל ועבר ולא טעם כדי שיעורו ודאי פטור

II מברוכה אחרונה: וששאל' מהו להבדיל על הפת במקום שאין יין כך ראינו שבשאר ימות השנה אין מבדילין על פת שאין דומה הבדלה לקידוש מפני שקידוש או אפשר לו שלא לסעוד וקא אמר' אין קידוש אילא במקום סעודה וכיון ששולחן קבוע וסעודתו קבועה ואי אפשר לו שלא לסעוד מקדש על הפת: במוצאי שבת כלום סעודתו קבועה ושולחנו ופת מותקנת לפניו שנוטל פת ומבדיל עליה הילכך אין מבד' על הפת וכך מנהג בשתי ישיבות: אבל שבת וים טוב שיש קידוש והבדלה אם אין לו יין מבדיל על הפת וכך אמר בה טעם אדונינו מר רב צדוק גאון מאיר עינינו זכר' לחיי העולם הבא אילו עמדה הלכה

4. וסוף.] ברכות ל"ח, ב'.

7. שמה.] שמא.

9. יצא.] פסחים ק"ז, א' ועין שם בדקדוקי סופרים.

10. להשקות.] זה סותר דברי ר' עמרם בסדרו ל"א בסוף הדף ששם נאמר ושותה מלוא לוגמיו ומטעים את בני ביתו, והובאו דבריו אצל כמה מהראשונים, בנגוד לדברי ר' סעדיה שאומר שאין רגילין להשקות מכוס של הבדלה את בני הבית, עין שערי שמחה ט"ו, שבלי הלקט, שבת ע"ד וטור א"ח רצ"ט. ובנוסח תשובה זו בתשובות ליק ליתא להמאמר, שאין רגילין וכו', ועין הפתיחה.

13. מברוכה.] הו' אחר הר' מסמן הברת קמץ גדול ושמוש זה של הו' מצוי הרבה בכתבי יד, עין מפתח כללי לגנזי שעכטער ספר א, ערך ו' ומה שכתבתי בספר היובל לשווארץ של"ב הערה ד' ודברי עפשטיין שם שכ"ב. וששאל'.] גם תשובה זו היא לר' עמרם ובקצור בסדר ר' עמרם ל"ב, א' ומ"ב, ב' ועין גם כן שערי שמחה א', י"ד, מפתח למיללער קכ"ד הערה כ'. ואלבעק, אשכול ס"ו, הערה ב'.

15. או.] כך בכ"י ולא אי.

16. סעודה.] פסחים ק"א, א'.

ו׳, ב׳

כדשלח ליה אבא אב׳ דשמואל לרבי ילמד׳ רבינו סדר הבדל׳ / כאיזצד שלח ליה וכו׳ עד נהי״ק: נר הבדלה יין וקידוש: אמ״ר חנינא משל למלך יוצ׳ והפרכס נכנס וכו׳ מלך שבת והפר׳ יום טוב: כיון שהבדלה קודמת וקימ׳ לן דאין מבדל׳ על הפת היה אסור להבדיל על הפת אפילו שבת ויום טוב:

עכשו שהלכה כזו אביי אמ׳ יקיזנה רבא אמ׳ יקנה״ז והלכ׳ כרבא כיון שקידוש א׳מ׳ר תחלה ועשה קידוש על הפת והבדלה טפילה לפיכך מבדילין על הפת עים הקידוש:

II

וששאל׳ הדאמור רבנן נטל ידיו לא יקדש בקידושא רבה איתמר או בכל קידוש איתמר ואם תמצא בקדושה רבה איתמר טעמה מאי: כך ראינו דבקידושא דבי שמשי איתמר וטעמה מאי הכין קאמרינן אמ׳ רב ברונא אמ׳ רב נטל ידיו לא יקדש על היין מאי טעמ׳ יין אין צריך נטילת ידים שאמרו חכמ׳ כל הנוטל ידיו לפירות אינו אילא מגסי הרוח ופת הוא / דטעונה נטילת ידים וכיון שנטל ידיו עקר דעתו מן היין וסם דעתו / על הפת לפיכך אם נטל ידיו לא יקדש על היין אילא על הפת: וכין / אמ׳ רב אדה בר אהבה אמ׳ רב: אמ״ל ר׳ יצחק בר שמואל בר מרתא / אכתי לא נח נפשיה דרב שכחנ׳ לשמעתי׳ מידי בנטילת ידים / תליא מילתא בין נטל בין לא נטל קידוש על היין ועל הפת רשות היא / וזמנין סגיאן הוה קאימנא קמיה דרב בזמן

6. יקנה״ז.] כל הסוגיא בפסחים ק״ב, ב׳–ק״ג, א׳.

7. אמר.] נקוד לסמן הטעות.

9. וששאל׳.] בתשובות ליק נ״ז ובש״ת ק״י כאשר לפנינו ובקצור בשו״ת מאנטובה כ״ד ;בסדר ר״ע כ״ו, ב׳ ומשם הובאה אצל כמה מהראשונים עין מנהיג שבת כ״א (מיסוד העמרמי!), טור א״ח רע״א והגהות מיימוניות שבת כ״ט, ו׳.

14. יקדש.] פסחים ק״ו, ב׳; והדבר מוטל בספק אם הגאון גרס בגמרא, על היין, או שהוסיף ב׳ מלות אלה.

15. הרוח.] חלין ק״ו, א׳; ולפנינו בדפוס, כל, ליתא אבל כך גרסת כתבי יד התלמוד.

16. וסם.]=ושם.

היה כותבה על דכסוס' כמן דף ועשה רוח מלמטה ורוח מלמעלה ועשה פרש' פתו' ואמ' רב חננאל אמ' רב הלכה כר' שמע' בן אלעזר הפריק' מאי לאו אפתו' לא ארוח: ואמ"ל אביי לרב יוסף את לא תסברה דכי אמ' רב ארוח והא רב אית ליה מנהגא ואמ' בסופא אילא לאו שמע מיניה ארוח שמע מינה:

רב נחמן בר יצחק מצוה לעשו' סתומות ואו עבר ועבד פתוחות בדיאבא שפיר דאמי:

XXVIII וששאל' כתבה ב' וג' וא' מהו כבר אמ' רבה / בר בר חנה אמ"ר יוחנן ואמרי לה אמ' רב אחא בר בר חנא אמ"ר יוחנן / כתבה ב' וג' כש' ובלבד שלא יעש' כקובה ובלבד שלא יעשנה כזנב:

כקובה כך היא:	כזנב כך	ומזוזה
שמע	שמע ישראל ייי אלהינו	שכתבה שתים
ישראל	ייי אחד ואהבת את	שתים כשירה
ייי אלהינו ייי	ייי אלהיך בכל לבבך	דקאמ' בהדיא
אחד ואהבת את	ובכל נפשך ובכל	אמ"ר זעור אמ'
ייי אלהיך בכל לבבך	מ א ד ך ו ה י ו	רב חננאל אמ' רב
ובכל נפשך ובכל מאדך	ה ד ב ר י ם	מזוזה שכתבה שתים
והיו הדברים האלה אשר	ה א ל ה	שתים כשירה ואין בה
	אשר	חלוקה:

סליק אילין שאילאתא:

ה', ב'

תוב שאל' דאתין בחנוכה שנת ק"ע כדגלו טרף והחולץ:

I וששאלתם כוס של קידוש טעון ברכה לאחריו או לא ואם תימצ'

11. דאמי.] מנחות כ"ט, ב'; בדיאבא=בדיעבד. וששאל'.] בשערי ת' קנ"ז על שם ר' עמרם.

1. כדגלו.]=כאשר למדו בישיבה הפרק הרביעי של יומא, טרף בקלפי והפרק הרביעי של יבמות, החולץ; ועיין בהפתיחה.

2. וששאלתם.] התשובה הזאת נמצאה בכמה מקומות, עיין תשובות, ליק, נ"ו ושם נאמר ששלחה ר' עמרם לחכמי ברצלונא, שבלי הלקט שבת סימן ע"ד ובקצור שם ברכות סוף קמ"ח, ותמצית התשובה גם בסדר ר' עמרם כ"ו סוף עמוד א' ומשם בשערי שמחה א', סוף עמוד ט', בטור או"ח רע"ב ובמנהיג שבת סימן כ'.

טעון הני מילי היכא דמקדיש מן ק'כ' קמי דלאיתי פתורא אבל מאיתי פתורא ומקדיש אפתורא לא טעון או דילמא בין מאיתי פתורא בין לא מאיתי טעון ברכה לאחריו: כך ראינו שכל זמן שלא בירך ברכת המזון חיב לברך על הגפן וכו' כמנהג מאי טעמ' דלא קאחשיב ליה לכוס של קידוש בהדי הנך דאין טעונ' ברכה לאחריהן דקאמ' מותיבי כל הטעון ברכה לאחריו טעון לפניו ויש שטעון לפניו ואין טעון לאחריו וזו הלכה הי דקא מותבינן תיובתא מינה וקאמ' בשלמא לרב יצחק בר אבדימי למעוטי ירקא דאין טעון לאחריו לר' יצחק למעוטי מיא דאין טעונין ברכה לאחר' אילא לרב פפא למעוטי מאי למעוטי מצות וכי נמי אקשינן ולבני מערבא וכו' וקאמ' בסופה למעוטי ריחני דאין טע' בר' לאחר' ואילו כוס קידוש לא קאי מדכרינן ליה כלל אלמא טעון: וכי טעון דוקא דלית ליה חמרא לברוכי ברכת המזון אבל אית ליה כוס של ברכה כיון דעדיין לא מסחא דעתיה ואית ליה שיעור כוס של ברכה לא צריך לברך אחר כוס של קידוש: ואו קשיא לך אם כין למה מברך על כוס של ברכה בורא פרי הגפן משום דאפסקיה בברכת המזון: והיכא נמי לא הוה ליה לבר מן ההו כוס של קידוש ואקרי בריך ברכת המזון נפק ליה בברכת המזון ולא יכיל מיהדר ברוכי על הגפן בתר ברכת המזון ולא שנא קדיש מן קמי פתורא ולא שנא קדיש

ו', א'

על פתורא: וכי תימ' כוס של קדוש לא נפיש וכיון דלא קשאתי טובא לא צריך לברוכי על הגפן כבר נתנו חכמ' שיעור בין באכילה ובין בשתיה באכילה מנין דאמ"ר חייה בר אבא אני

3. ק'כ'.] הקוים לסמן טעות סופר.

6. הגפן וכו'.] ברכה אחרונה המתחלת על הגפן.

13. ריחני.] ברכות מ"ד, ב' ובנוסח הדפוס תנן אבל בנוסחאות מדויקות מיתיבי כאשר לפנינו בהקטע, עין דקדוקי סופרים במקומו.

אויה / אבקתא מקום שראוי ליכנס בו ציר דלת וכין לעינין מזוזה הלך אחר / הכר ציר מקום שנוקבין בסיפים להעמיד בו ציר של דלת: /

XXIII עשאה כמן נגר שמנהג של מזוזה לזוקפה ולהעמידה כספר והיטילה / ועשאה כמן נגר פסולה: ומותבינן וכמן נגר פסולה והכי אתא / רב יצחק בר יוסף אמ' כולהי מזוזיאתא דבי רבי כמן נגר הוה / עבידן ואמ' לא קשיאן אהדאדי הדאמ' רב יהודה אמ' רב עשאה / כמן נגר פסולה דעבדה כנגר שאחורי דלת ממש וכי סיכתא / כאדם שקובע יתיד בכותל: ומזוזיאתא דבי רבי דעבידן כמן נגר לא כנגר המוטל לגמרי אילא כי איסתווארא: כי שקא וכרעא דאדם דדאמי לנון מיניה כיף ומיניה זקיף דכיון דפלגה דמזוזה בעולם זקוף אף על גב דחיציה מוטל כשרה ונפקא לה מכלל נגר דאמ' רב יהודה אמ' רב לפסולה:

XXIV וששאל' טבעת שיש עליה חותם מהו לצאת בה בשבת: שורת הדין כל תכשיט בין של איש בין של אשה מותר לצאת בהן לרש' הרב' וכל שכן לכרמלית דקתאני לא תצא אשה וכולה

ד', ב'

ואמרינן בסופה ולא בטבעת שאין עליה חותם ומקש' הי שעליה חותם מותרת אלמא תכשיט הוא ורמינהי וכו' אלמא הלכה רוחת היא דכל תכשיט מותר לצאת בו לרש' הרב' בין איש בין אשה: אילא גזירה דילמא שלפא ליה ואתיא לאחוויה הילכך כל תכשיט שאין ניחלץ יוצ' בו לרש' הרבים ולא גזרו בו חכמ' ובטבעות כדרבא דאמ' יש עליה חותם תכש' דאיש אין עליה תכש' דאשה:

8. אויה.] לפנינו במנחות אדא אבל עיין כ"י ר' בדקדוקי סופרים, בערוך ובפרוש ר' ישעיה שכלם גורסים אויא ובערובין גם לפנינו כך.

10. דלת.] שערי תשובה קנ"ז בקצור ושם מיחסת התשובה לר' עמרם ועין הפתיחה.

11. פסולה.] מנחות ל"ג, א' ושם בשערי ת' בקצור.

17. כי שקא וכרעא.] עין פרוש ר' האי בהאשכול ב', ע"ה.

20 בשבת.] תשובה כעין זו נמצאה בתשובות ליק סימן ע"א ושם היא מיוחסת לר' שרירא אולם בהלכות פסוקות נתיחסה לר' עמרם וזה עיקר, עיין הפתיחה.

22. אשה.] שבת נ"ז, א'.

1. הי שעליה.] צ"ל כאשר הוא לפנינו, הא יש עליה, עין שורה ח'.

ואף רב נחמן בר יצחק כרבא קאמ׳ הילכך טבעת שאין
עליה חותם מסו הוא לאיש ואסור לצאת בו לרש׳ הרבים ושיש
עליה חותם נמי אסור לאיש לצאת בו לרש׳ הרבים משום גזירה
דרבא: וששאל׳ הינידזה בפצים או שטלה עליה מלבן כש׳ או XXV
פסו׳: כך ראינו כל מזוזה שהעמיקה טפח פסולה וכמאן דליתה
דאמי וצריך מזוזה אחרת דדרש רב יוסף בר׳ דראבא
משמא דראבא העמיק לה טפח פסולה: ואמרינן נימ׳ מסיע ליה
הניחה בפצים או שטלה עליה מלבן אם יש שם טפח צריך
מזוזה אחרת אם לאו אין צריך לא לא תיסיעיה דכי תניא
הא בראיתא בפתח שאחורי דלת הא בהדיא קתאני לה
פתח שאחורי דלת אם יש שם טפח צריך מזוזה אחרת
אם לאו אינו צריך ומפרק׳ אידי ואידי חדא היא וכאזצד קתאני:
שמעינן מינה דרב יוסף בר׳ דרבא הילכתא היא דליכא דפליג
עליה / והלין ב׳ בבריאתא דאינון חדא הילכתא היא אם יש שם
טפח / צריך מזוזה אחרת אם ליו אינו צריך: וג׳ זיונין של שבע XXVI
אותיות לא של מזוזה בלבד אילא כי קאמ׳ רבה ז׳ אותיות

ה׳, א׳

טעונות ג׳ ג׳ זיונ׳ בין בספר תורה בין בתפ׳ בין במזוזה בין בכל
כתבי קדש במקרא: ופרש׳ מזו׳ סתומ׳ וכך הלכה דאמ״ר חלבו XXVI
חזינא ליה לרב חונא דכריך לה מאחד כלפי שמע ועשה פרשיותיה
סתומ׳ ואף על גב דאמ׳ מותיבי ר׳ שמעון בן אלעזר אמ׳ מאיר

7. כרבא קאמ׳.] שבת ס׳, א׳.
8. מסו.] = משאוי.
12. אחרת.] בקצור בשערי ת׳ קנ״ז על שם ר׳ עמרם ובהלכות פסוקות קצ״ד סתם.
18. קתני.] מנחות ל״ג, ב׳; וכאזצד = וכיצד.
20. ב׳.] הקו על הב׳ לסמן טעות סופר.
21. זיונין.] מנחות כ״ט, ב׳.
22. רבה.] לפנינו רבא אבל עין בדקדוקי סופרים.

2. במקרא.] בשערי תשובה קנ״ז על שם ר׳ עמרם ובהלכות פ׳ קצ״ד סתם.
2. הלכה.] בקצור במקורות הנזכרים בההערה שלפני זו.

ליה: כך הו הצעה של שמועה זו / דאמ׳ ר׳ יצחק רצועות שחורות
הלכה למש׳ מסיני: ומקש׳ קושרין / אותו במינן בין ירוק׳ בין לבנ׳:
אדומ׳ לא יעשה מפני גנוי ודבר אחר: / גנוי שדומה לתכשיט אשה:
דבר אחר שנראת כצרעת: וקתאני / מיהא ירוקות: ואו אמרת
דוקא שחורות קשיא: לא קשיא דר׳ יצחק

ג׳, ב׳

מבחוץ ובראיתא מבפ׳ או מבפנים הקאתאני גבי אדומ׳ לא
לא יעשו מפני גנוי ודבר אחר אילא גזירה דילמא מתפכא
XIV רצועה גופה גוה לברה וקמלה דר׳ יצחק: תיתורא דתפילי:
שילחא עילאה דדרעא שלא תאמר תהא כטוטפתא דחד
שילחא הוא אילא צריכא שילחא על שילחא שתי וערב זה
XV על זה כגשר על הנהר וגשר תיתורא שמו: מברתא זו
XVI מעבורת שמכניסין בה רצועה בין טוטפ׳ בין דדרעא נרתק
כיס של תפילין כי דאמ׳ מוציא חמה מנרתיקה: ולא יבאו לראות
כבלע ואמ׳ רב יהודה בשעת הכנסת כלים לנרתק שלהן:
XVII קציצה תפילין עצמן דתניא אוחיז ברצועה ואין אוחז בקציצה
XVIII שהרצ׳ אין בה קדושה כקציצה: דורמסקינין האוי [פי]ראי

19. ליה.] כל הסוגיא במנחות ל״ה, א׳. כך הו הצעה.] נראה שהגאון קרא הָצֵעָה ולכן כותב, הוא שלפי הקריאה הרגילה, הַצָּעָה, היה לו לאמור היא.

3. תיתורא.] מנחות ל״ה, א׳. תשובה זו מובאה בכמה מקומות ונתיחסה לר׳ עמרם, בשערי ת׳, קנ״ג, ועין האשכול ב׳, פ״ו הלכות פסוקות סוף ס״ב ותורתן של ראשונים א׳, מ״ו והלכות תפלין לר׳ ישעיה הראשון במקומו במנחות; וחכמי אשכנז וצרפת פרשו תיתורא בדרכים אחרים עין ר׳ ישעיה במקום הנ״ל, ערוך ערך תיתורא ואור זרוע א׳, קנ״ג וקנ״ד.
6. מברתא.]=מעברתא שם במנחות והתשובה גם בש״ת קנ״ג והלכות פסוקות סוף ס״ב ובשאר המקורות שנזכרו בההערה שלפני זו.
7. נרתק.] נראה שהגאון גרס כך בברכות כ״ד, א׳ במקום כיסתא שלפנינו ושם גם המלה קציצה שמפרשה הגאון אחר נרתיק, ועין המקורות שהערותי עליהן בההערה שלפני זו.
8. מנרתיקה.] עבודה זרה סוף דף ג׳.
9. כבלע.] במדבר ד׳, כ׳. שלהן.] יומא נ״ד, א׳ ועין שם בדקדוקי סופרים.
10. קציצה.] עין ההערה לשורה ז׳.
11–12. דורמסקינין.] ברכות ל״ט, א׳ ועין שם בפרוש המיוחס לר׳ סעדיה גאון ובערוך בערכו ששניהם מתרגמין כמו שמתרגם כאן והכתיב העקרי הוא אנאץ שכן שם פרי זה בערבית. אמור רבנן.] מנחות סוף ל״ב ול״ג, א׳.

XIX ובלשון ערבי אינגץ: ושהוקשה לך אמור רבנן מצוה בתוך
חללו של פתח ואמור רבנן בטפח הסמוך לרש׳ הרב׳ הלכ׳
[כאיז]ו מיהן / הלכה כשתיהם ואין בה קושיא כאיזצד עוביו של
פתח אילו אמרו / חכמ׳ בתוך חללו של פתח סתם הייתי אומ׳
אפילו בסוף חללו / סמך לפנים חזרו ואמר׳ בטפח הסמ׳ לרש׳
הרב׳ שיניחנה בחללו / של פתח בטפח חיצון הסמ׳ לרש׳ הרב׳
XX ואין בה קושיא: ביהרזיקי אמ׳ רב פפא סבא משמא דרב
בית שער פתוח / לחצר ובתים פתוח לבית שער וחיב במזוזה
XXI דאמ׳ רבה אמ׳ רב / יהודה ביהרזיקי חיב במזוזה: איספלידא
ואכסדרא חד / הוא איספלידי ארמית אכסדרא לשון חכמ׳ ואמר
בהקומץ אותן / פצימין חיזוק לתיקרה הוא דעבידי ולא מיקרי
בית ופטור מן המזוזה:

ד׳, א׳

ואכסדרה דבירב יש להון פצימין רחבין עד שנעשית
כבית והינו דקאמרינן אכסדרי דבירב אידרוני מעליי הוא אילא
באכסד׳ רומיאתא שאין להן אילא פצימ׳ קטנים כאמה אמה:
ר׳ אליעזר אומ׳ עולם כאכסד׳ דומה דהוה אכסדרא ואיספל׳
XXII חד: / הכר ציר: דהוא צורת פתח דאמר׳ במבוי ושיערו כי דקאמ׳
קנה מיכן וקנה מיכן וקנה על גביהן כדי שיראה בעולם שדומה
לפתח ואמ׳ חכמ׳ אתו צורת פתח צריך הכר ציר ומהו אמ׳ רב

20. במזוזה.] שם ל״ג, ב׳, ועין שם בדקדוקי סופרים שמתמה על גרסת כ״י מינכען שהיא גם גרסת הקטע. ובשערי ת׳ קנ״ז בתשובה לר׳ עמרם שהיא כפי הנראה קצור תשובה שלפנינו, ביהרזיקי ודאי חייב בשתי מזוזות. וכן בה״פ, קע״ד, ונראה שהעקר כגרסת הקטע ופרושה, כל פתח שבו חיב במזוזה.

22. בהקומץ.] שם; והערוך בערך אכסדרא נראה שהשתמש בתשובה זו. על המבטא לשון חכמים עין עפשטיין, פרוש הגאונים על טהרות (אשכנזית) ס׳.

2. דקאמרינן.] מנחות ל״ג, ב׳.
4. דומה.] בבא בתרא כ״ה, א׳ בסופו.
5. הכר ציר.] מנחות ל״ג, א׳.
6. גביהן.] ערובין י״א, ב׳.

ב׳, ב׳

IX שבת לא יבעול משום חבורה אילא [מוצאי] שבת אמאי אמ׳ רב זורא גזירה משום חשבונות שצריך לחשב בשבת כמה בני אדם צריך לזמן בשבת אמ׳ ליה אביי חשבון של מצוה הויה ומותר לחשוב בשבת וכי דר׳ אלעזר ורבנן ודבי מנשה ותנן נמי בשול מונה / אדם את אורחיו וכ׳ אילא אמ׳ רב זורא גזירה שמה ישחוט בן / עוף דכיון דלא טרח מערב שבת גזרינן דילמא מיכסף מן קרויין / וחייש להן ואין מעכיב עד שתחשך וממהר ושוחט בין ה השמשות של שבת ומאי שנא בן עוף מפני שהעופות מצוין בבית בשעה שאין פנוי לקח צאן אמ״ל אביי אם יש לחוש לחילול שבת שממהר ושוחט בן עוף לקרוייו: יום הכפ׳ שחל להיות בשני בשבת ידחה שכיון שרגילין יש׳ לשחוט תרנגלין כל אחד ואחד בערב יום הכפורים לכפרתו ליחוש שמה ימהרו וישחטו בין השמשות של שבת: אמ״ל רב זורא גבי יום הכפ׳ כל אחד / ואחד לעצמן טורח ואין עליו טורח רבים: הכא נמי נימו אין חתן צריך לטרוח לרבים ואיכא עליה פחדא דסעודתיה ואתי למישחט בבין השמש׳ לחלל את השבת או נמי שינוי אחיר

. . . .

1. שבת.] כתובות ד׳ סוף הדף–ה׳, א׳ כל הסוגיא ובשינוים קטנים וגדולים.

4. ורבנן ודבי מנשה.] לפנינו שם ר׳ יוחנן ודבי מנשיא, ואולי שרבנן הוא טעות סופר במקום ר׳ יוחנן. בשול.]=בהשואל, עיין שבת קמ״ח, ב׳. והדבר מוטל בספק אם היה לפני הגאון בגמרא, ותנן נמי וכו׳, או שהוא הסיף לרווחא דמלתא.

11. שרגילין.] עין בתוספות כתובות ה׳, א׳ בד״ה שמא.

12. לכפרתו.] הרבה תשובות להגאונים בענין כפרות, עיין הפתיחה.

13. אמ״ל רב זורא.] לפנינו ליתא, ואפשר שהם דברי הגאון, שרב זירא יוכל לאמור לך וכו׳.

14. לעצמן.] כך בכ״י ולא לעצמו. הכא נמי נימו.] פרוש, וכי אפשר לומר גם על החתן שאין צריך לטרוח לרבים, בודאי הוא טורח לאחרים, ולכן הוא מפחד שמא יבואו הקרואים קודם שהכין הסעודה.

ג׳, א׳

X כל מום בידיו או ברגליו או בפניו מקום שהציבור מסתכלין בו
לא ישא כפיו ומסלקין אתו אבל סומה באחת עיניו אם דש
בעירו ולא מיחו בו כשהולך למקום אחר אין מסלקין אתו דאמ׳
ר׳ יוחנן סומה באחת מעיניו וכ׳ ותניא נמי הכי סומה באחת
XI מעיניו לא ישא את כפיו ואם היה דש בעירו מותר: והעושה תפלתו
עגולה סכנה ואין בה מצוה שש׳ איזו סכנה כבר פרשו חכמ׳ אמ׳ רב
פפא כי אמגוזא דכיון שמגולגלת כאגוז בשעה שנופל על פניו
ברחום / וחנון נדבק ראשו בקרקע ותפי׳ בראשו נימשך אחר
רחמים ונוקבות / את מוחו וזו היא סכנה וששאל׳ המניח מזוזה
XII אחר הדלת סכנה / איזו סכנה: כיון שאין רגילין יש׳ להניחה אילא
בפנים והוליך זה ומשנה ממנהג יש׳ ומניחה אחר הדלת חושדין
אתו גוים בכשפנין / ואומ׳ כשפים עושה ומיתגרין בו ובא לידי
סכנה ומנין שחשד / גוים [בכשפנ]תא כי ההיא דאורי חור שבין
יהודי לארמי וכו׳ עד / רבן שמע׳ בן גמ׳ או׳ כל עצמו אין צריך
לבדוק מפני הסכנה ועד השתה / בליליא [ושרג]א מסיק גוי
XII אדעתיה דכשפים קא עביד הכא נמי / הם הכין: וששאל׳ הא
דקתאני מיהא בין ירוקות בין שחורות / בין לבנות לא קשיא כן
מבפנים כן מבחוץ מבפנים מאי גנוי / ודבר אח׳ איכא זמנין דמתפכן

2. כפיו.] מגלה כ״ד, ב׳, ועין הפתיחה ושם הערותי שתשובה זו היא לר׳ עמרם ונמצאה גם בהלכות פסוקות סימן פ״ו.

5. מותר.] כל הסוגיא שם במגלה.

6. מצוה.] שם בסוף הדף במשנה ובגמרא, וגם תשובה זו היא לר׳ עמרם, עין שערי תשובה קנ״ג, והלכות פסוקות ס״ב ועין גם האשכול חלק ב׳, פ״ב. שש׳.] הש׳ השני נראה כעין נ׳ אולם באמת הוא ש׳ שבור.

8. ברחום וחנון.]=תחנון שלאחר העמידה, עין בפתיחה.

9. נימשך.] פרוש דעתו משוקעת כל כך בתחנונים עד שאינו מרגיש מה שהוא עושה ולפעמים מכה מצחו על הקרקע, ועין שערי תשובה קנ״ג ושם ליתא למאמר זה שהסופרים השמיטוהו משום שלא עמדו על כוונתו.

10. סכנה.] מנחות ל״ב, ב׳, ועין הפתיחה.

13. גוים.] המ׳ בספק ואולי צ״ל גוי.

16. עביד.] פסחים ח׳, ב׳ ולפנינו, פלימו, ולא ר׳ שמב״ג, וכן לפנינו הכא ולא השתא. הם.] אף בלשון פרסי, עין מפתח הכללי. וששאל׳.] עין המקורות שהערותי עליהן בההערה לשורה ו׳,

א׳, ב׳

משלים אלמא סבירא ליה דכי מיקטיל לא משלים: רב אשי דקאמ׳
רב אשי אמ׳ אצט׳ סלקא דע׳ אמ׳ וכ׳ קמש׳ לן ריש׳ מיקטיל [ולא]
משלים: וכיון דרב נחמן בר יצ׳ ורב אשי הכין סבירא להון
III ליתה לדראבה: והא דכי אתי רב דימי אמ׳ חיבי מיתות
שוגגין חיבי מלקיות ודבר אחר ושאל׳ מאי דבר אחר: קנס
וכי טעמ׳ דר׳ יוחנן דאמ׳ אידי ואידי באחתו נערה אילא באילו
הן הלוקין בשהיתרו בו באילו נערות שלא היתרו בו לפיכך
משלם קנס ואינו לוקה: הכא נמי קאמ׳ חיבי מלקיות ודב׳ אח׳
ומאי ניהו חיבי קנס בזמן שלא היתרו בו ר׳ יוחנן אמ׳ חיב
לשלם ריש לקיש אמ׳ פטור ר׳ יוחנן אמ׳ חיב לשלם קנס דהא
IV לא אתרו ביה: והא דתאנא דבי חזקיה מכה אדם מכה
בהמה: הלכה היא משום דקא מקשי לה רבא על דר׳ יוחנן
ומי איכא למאן דאמ׳ חיבי מיתות שוגגין והא תאנא דבי חזקיה
וכול׳: ולא אמרנן דחזקיה לאו הלכה הי אילא שנינו אילא כי אתא
V רב דימי אמ׳ וכו׳ והא דהמבשל בשבת כו׳ כך ראינו שאין
הלכה לא כר׳ מאיר ולא כר׳ יוחנן הסנדלר אילא כר׳ יהודה

. . . .

1. משלים.] כתובות ל״ח, ב׳ ועין השמטות.

2. אשי.] שם א׳. הגאון מביא דברי ר׳ נחמן קודם דברי ר׳ אשי לפי סדר זמנים. ריש׳.]=ר׳ ישמעאל, עין שם ל״ז בסוף הדף ולפנינו ליתא.

4. ליתה לדראבה.] עין בהפתיחה.

5. ודבר אחר.] כתובות ל״ד, ב׳. קנס.] פרוש, גם בקנס סובר רי״ח שאין לוקה ומשלם בנגוד לרבה שסובר שבקנס אפילו מת ומשלם, אבל ברור שדבר אחר כולל גם ממון כפי שמוכח שם מהגמרא.

6. וכי טעמ׳.]=וכטעמ׳; דברי רי״ח שם ל״ד, ב׳ אבל אינם מובאים בלשונם ממש, עין א׳, א׳ שורות ג׳ וד׳.

11. ביה.] כתובות ל״ד, ב׳.

12. בהמה.] שם ל״ה, א׳. הלכה היא.] עין שם בתוספות בד״ה, ומי איכא.

13. שוגגין.] קצור לשון כאן וצ״ל, שוגגין חייבין.

15. דימי.] אשגרה משורה ד׳ וצ״ל רבין. בשבת.] כתובות ל״ד, א׳.

16. יהודה.] עין גמו״מ, נ״ט וקהלת שלמה ל״א תשובות הגאונים בענין זה ועין גם כן המקומות בספרי הראשונים שהעירו עליהם מיללער ווערטהיימער ועין השמטות.

ב׳, א׳

מקשינן ונוקמה בשוגג ור׳ יוחנן הסנדלר היא ואמרינן לא
VI דאמי וקמטו לה כר׳ יהודה ווששאל׳ היכי דאמי איסור
מחתרת כך פירושה סוגיא דמחתרת כסוגיא דמן קמה
היה גדי כפות לו וטבחו בשבת חיב לשלם ד׳ שהרי נתחיב
בגנבה קודם שיבוא לידי איסור שבת: הכא נמי דינא
דמחת׳ למיקט ליה דכ׳ אם במחתרת ימצא הגנב הוכה ומת
וקאמ׳ ראבה היה גדי גנוב לו וטבחו במחתרת חיב לשלם
תשלומי ארבעה שהרי נתחיב בגניבה קודם שיתחיב קטלא
VII דמחתרת: נערה שנתארשה ונתגרשה שחלוקין
בה ר׳ יוסי הגל׳ ור׳ עקיבה כך ראינו שהלכה כר׳ עקיבא ואף על
גב דקא משנינן להאי גיסא ולהאי גיסא קם ליה כל חד וחד
בטעמיה וכיון דהכין הו הלכה כר׳ עקיבא דקימא לן כל היכא
דפליג ר׳ יוסי גל׳ ור׳ עקיבא הלכה כר׳ עקיבא ותוב קימ׳ לן
הלכה / כר׳ עקיבא מחבירו: ומְתניי דבתולה כגין הנושה
VIII את האשה והי אומ׳ מוכת עץ אני וכו׳ והיתה מעוברת וכין
היתה מדברת כולהון הלכה כרבן גמל׳ . . .הללו כולם הילוך
אחד. . . . .

2. דאמי.] עין קהלת שלמה, ל״א: ואמרי׳ ולאוקמא כרבי יוחנן הסנדלר אמרו–צ״ל ואמרו–לא דמי רבי יוחנן הסנדלר קא מפליג בין שוחט לעצמו וכו׳, ונראה שהגאונים גרסו בחולין ט״ו, א׳, לא דמי רי״ח הסנדלר קא מפליג.

3. דמחתרת.] כתובות ל״ד, ב׳. דמן קמה.]=שלפניה, עין שם בראש העמוד.

4. כפות.] לפנינו גנוב, ונראה שכפות הוא אשגרא דלישני ממשנה דהכונס, ב״ק ס״א, ב׳.

6. ומת.] שמות כ״ב, א׳; וצ״ל והכה וכן צ״ל מיקט במקום למיקט.

10. עקיבה.] כתובות ל״ח, א׳ משנה וגמרא. ומענין הדבר שהשם עקיבה כתוב בראשונה בה׳ ואחר כך בא׳, ונראה שבמשנה היה כתוב בה׳ ובגמרא בא׳.

13. הלכה.] כלל חדש הוא שלא נודע לי ממקום אחר, אבל כך הסברא מכרעת.

14. מחבירו.] ערובין מ״ו, ב׳.

16. כולהון.] כתובות י״ב, ב׳ וי״ג, א׳. ולפנינו הסדר הוא ראוה–לא, היתה!–מדברת ואחר כך היתה מעוברת ובכ״י להיפך; ועין הפתיחה.

ז' ואחר כך פרק ד', ועין ג"כ „בסדר הישיבות" וכשישלים קריאתו דורש וגורס באותה מסכתא שגרסו בימי החרף, ונראה שהקריאה היא למוד הפרקים. ולפי דרכינו למדנו גם כן שלא למדו בהישיבות לפי סדר המסכתות, ובראשונה למדו ב"ק ובשנה שלאחריה יבמות.

ודע שבסוף „סדר הישיבות" הנספח לספור ר' נתן אינו מדבר אלא מכלא דאדר ולולא נדע ממקורות אחרים שהיו ב' כלות הינו חושבין כי לא התאספו חכמי הישיבה אלא באדר, ואולם ברור שהמחבר הזה קצר דבריו ובסוף הסדר חסר מאמר כעין זה, וכמו כל אלה הדברים היו נוהגים בכלא דאלול. ובהפסקא, ואלה החקים,–לדעתי אינו לר' נתן–אומר ובאדר אומ' להם וכו' וכמו כן באלול. . . . ויושבין לפני ראש הישיבות באדר ובאלול, וגם אם נאמר שהפסקא הזה והפסקא, סדר הישיבות, לא מידי אחד יצאו, קרוב הדבר שהסופרים שהעתיקום זה אחר זה השמיטו בהפסקא השני מה שכבר נאמר בזה שקדם לו. ובגעאניקא ב', ש"ב הבאתי סמוכים לדברי המחבר, סדר הישיבות, שרק באדר נשלחו התשובות מהגאונים מקטע הגניזה שהוצאתי שם ומדברי בעל העטור, ויש להוסיף מה שנאמר בתשובות ר' האי בשו"ת הוצאת הארקווי קע"ח, נפקו לקדמנא וכו' בכלא דאדר. אבל לפי מה שראינו למעלה כל מה שנאמר בדברי המחבר הנ"ל על כלא דאדר גם על כלא דאלול נאמר ולכן הדעת נוטה שגם במה שנוגע לשלוח התשובות ב' הכלות שוות. וראיה לזה שקרוב הדבר לודאי שהאגרת של ר' שרירא לחכמי קיראואן נשלחה באלול, עין הוצאת לעוין בסופה, וכן מצינו שר' ישראל בן ר' שמואל בן חפני גאון סורא שלח מכתבו לחכמי איספמיא (?) באלול, עין הקטע שפרסם ה' מאנן בהרבעון האנגלי ח', שס"ו. וחוזר אני בי ממה שכתבתי שם ש„אתיאן קדמנא" פרושו שהשאלות הצעו לפני הישיבה, שהרי בהקטע שלפנינו נאמר בפרוש, אתיאן בחנוכה וכו' ובהקטע שם בהירחון האנגלי ש"מ, מטא לקדמנא בזמן פסחא, ועל כרחך שאתיאן ומטא משמעם כפשוטם שבאו לידי הגאון ובהכלה הסמוכה לבוא השאלות נשאו ונתנו בהן, אולם סופרי הישיבה לא נמנעו לרשום זמן בואן כדי להשיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. והנה אף שאין לפקפק בדבר שרב התשובות נשלחו בב' הכלות לפעמים נתאחר השלוח שבועות אחדים, עיין הקטע בהרבעון י"א, תס"ג, וכתיבא תיובתא דאילין שאילאתא בירח ניסן וכו', ולפעמים גם כן כשהיה הדבר נחוץ נתאספו חכמי הישיבה שלא בחדש הכלה כדי להשיב על השאלות עין הקטע שם בהרבעון תמ"ז, שאלות אלו. . . והגיע[ו] לפנינו בחדש ניסן בערב הפסח. . . . לאחר שנפטרו אלופים וחכמים. . . ולאחר שיצאו ימי הפסח צוינו ושגרנו על החכמים ובאו לפנינו וצוינו אותם וכו'. ועין גם כן תשובת ר' האי בגנזי קדם א', ע"ה ובה נאמר, שרבנן דמתיבתא קבלו תמיכתם באדר ובאלול ומזה מוכח שעד נעילת שערי ישיבת פום המנהג של ב' כלות נשאר כמו שהיה בימי בעלי התלמוד והגאונים הראשונים; ועיין ג"א ל"ג הערה י'.

א'. א'

I דלאו יתומ' ולאו שוט' ולאו מפות' אילא באילו הן הלוקין היתרו
בו / ומ[ישו]ם הכי לקי בואלו נערות בדלא אתרו ביה ומישום הכי
לא לקי ולעולם מתנ' רבנן היא דקאמ' אלמא קאסבר ר' יוחנן
ממון / ומלקות מילקא לקו ממונא לא משלים ובין ר' יוחנן ובין
עולא/אקמוה' למתנ' כרבנן דאמ' אין לוקה ומת אין לוקה ומשלם
לבר מדריש לקיש דמקים לה למתנ' כר' מאיר דאמ' לוקה
ומשלם ודריש לקיש במקום ר' יוחנן ליתהי ועולא ור'
יוחנן הלכה כר' יוחנן ואי קשיא דאמ' לקמן עולא דאמ' כראבא
ור' יוחנן דאמר כאביי התם לע[נין] חובל בחבירו ולענין עדים
II זומ' אבל דר' יוחנן כי דקימא קימא: וששאל' הא דאמ' רבה
חידוש הוא שחדשה ת[ור]ה בקנס דאף על גב דמקטיל משלם
בקנס ואילו נערות קאמ' או גבי מוציא שם רע קאמ' כך
ראינו דלא בקנס ואילו נערות קאיי ולא בקנס מציא שם
רע קאיי אלא לעינין גונב וטובח בשבת דחיב קטלא על טבחו
ומשלם ד' וה' קנס דיליה [קא]יי דאמרינן אחורן קנ' רש' כל
חבורתא דר' יוחנן בטובח על ידי אחר. . . . .

. . . .

1. מפוט'.] כתובות ל"ב, א'.

2. ואלו.] בנוסחאות מדויקות ואצל הרבה מהראשונים שם הפרק השלישי של כתובות הוא ואלו נערות בו; ולא אלו נ' כאשר הוא בנוסח הדפוס אבל בא', ב' שורה ז' גם בכ"י אילו נערות.

4. משלים.] כתובות ל"ב, ב' ולפנינו הגרסא, כל היכא דאיכא ממון ומלקות ואתרו ביה וכו'.

5. עולא.] שם ל"ב, א' וב'.

7. ומשלם.] שם ל"ג, ב'.

9. כאביי.] שם א'; ועין שם בתוספות בד"ה ועולא ובשיטה מקובצת שם; ועין בהפתיחה.

11. משלם.] שם ל"ד, ב' בראש העמוד.

13.קאיי.] פרוש, רבה אמר דבריו לענין טביחה ומכירה בשבת אבל בודאי לפי דעתו בכל קנס מת ומשלם כמו שמוכח מהגמרא.

15. אחורן.]=לעיל; השוה שמוש המבטא לפנים במשמע לקמן אצל הרבה מהראשונים, עין אפטוביצר בהצופה ד', כ"ה. קנ' רש'.] סימן שמות האמוראים-יעקב, יוחנן, ירמיה, שמעון-הנזכרים בכתובות ל"ג, ב', והדבר מוטל בספק אם הגאון קצר לשון הגמרא או שלא גרס כגרסת הספרים, ר' אבין ור' אילעא.

16. דר' יוחנן.] לפנינו שם, משמיה דרי"ח, ועין שיר השירים ר' סוף פרשה ז', ויקרא ר' סוף פרשה ב', חבורתו של משה וכו' חבורתו של עזרא ושל הלל וכו', ועין גם כן קדושין מ"ד, א' חברותא כולה כר' יוחנן ומזה סיוע לגרסתנו.

כל ברכה שאין בה מלכות וכו׳ נשנו שם בפרק ט׳ אין ראיה כלל שעל הברכות שבראש פרק זה אמרו דבריהם. מענין גם כן מה שאומר הגאון שבלמוד הסוגיות שבברכות לא יאמר הברכה כתקונה כדי שלא להוציא שם שמים לבטלה.

ו׳) דבר גדול מלמדנו הגאון בתשובה זו והוא שיש חזקה לנזיקין אם בשעה שהחזיק לא היו לו שכנים שיכול לגרום להם הזק וכשבאו אחרי כן הם באו לרשותו ואין יכולין לבטל חזקתו, ועיין בטור חושן משפט קנ״ה מחלוקת הראשונים אם יכול לסמוך בשאין דבר הניזוק ועין גם כן תשובות הריב״ש שכ״ב.

ז׳) נראה שחסר רק קצת מסוף התשובה ודעת הגאון שאין בני השכונה יכולין לעכוב עליו כיון שאין חששא דגנבי, ולפי דרכנו אנו למדים שאם יש חששא דגניבה וכדומה לו בני שכונה יכולין לעכב עליו, ועין כעין זה ברמב״ם הלכות שכנים פי״א, ח׳ בשם הגאונים ושו״ת מאנטובה קי״ח.

תוצאות הדברים שנאמרו למעלה יש מהן ודאיות ויש מהן שאין ברורות לגמרי. ונתחיל בראשונות והוא שנעלה מעל כל ספק שהחלק השני, התשובות דאתיאן בחנוכה שנת ק״ע, הן לר׳ עמרם וכפי אשר ראינו למעלה נשלחו לחכמי ברצלונא, ומהם הגיעו לחכמי צרפת וחכמי אשכנז ואולי נתפרסמו על ידי ספר העתים שספר זה היה מקור נאמן לתשובות הגאונים. ברור גם כן שהסימנים י׳–כ״ח של חלק ראשון הם לר׳ עמרם, ודבר זה אנו למדים לא לבד מהכ״י שלפנינו שמתוך סדורו מוכח שמידי גאון אחד באו אלא מדברי הראשונים שהבאתי למעלה שמיחסים רבן של אלו התשובות לר׳ עמרם. מצדד אני לאמור שגם הט׳ תשובות בראש הקטע הן לר׳ עמרם, ואף שאפשר שהדפים ב׳ וג׳ אינם תכופים, שכן מצאנו הלשון, הילוך אחד, בתשובה ח׳ של חלק א׳ ובתשובה ז׳ שבחלק שני, והלשון הזה לא נדע לי שהשתמשו בו גאונים אחרים חוץ מר׳ עמרם וכן דרכו של ר׳ עמרם לשנות כללים לפסקי הלכה, עיין מפתח קכ״ג, ובתשובה ז׳ של חלק הראשון הוא נותן כלל שלא נמצא בתלמוד. דעתי נוטה שכל החלק הראשון הוא מתכריך של תשובות שנשלחו לר׳ מאיר בר׳ יוסף, הוא ר׳ מאיר שאליו כתב ר׳ עמרם תשובותיו שבהקטע ל״ח, געאניקא ב׳, שכ״ו, אבל לא נשלחו בזמן אחד. באדר קס״ט באו שאלות ר׳ מאיר בהלכות ציצית שמקורן במנחות פרק ד׳ ובעשרה חדשים אחרי כן, חנוכה ק״ע, באו שאלותיו בהלכות מזוזה ותפלין ששנויות בפרק ג׳ של מסכתא זו. וכבר שערתי בראש הפתיחה שהקטע שלפנינו הוא מאותו כ״י עצמו שנמצאו בו התשובות לר׳ מאיר, אבל גם אם לא תתאמת השערתי זו הקרוב הגדול שבין תכן התשובות שלפנינו ובין זה שבהתשובות שבגעאניקא נראה לעין וקשה להאמין שחכם אחד שאל את הגאון לפרש לו הלכות ציצית שבמנחות ובזמן קצר אחרי כן נשאל מחכם אחר לפרש לו הלכות מזוזה ותפלין שבמסכת זו. ואם כנים דברי אלה פרוש הכתבת של החלק השני תוב שאל׳ דאתין וכו׳ כך הוא, עוד תשובות אחרות מלבד אלה שנכתבו למעלה באו בחנוכה ק״ע, והסופר הפריד ביניהם, שהתשובות שבחלק א׳ נשלחו לר׳ מאיר ב׳ יוסף ואלה שבחלק ב׳ לו ולחכמי ברצלונא. והנה כבר נזכרו למעלה אצל כל תשובה ותשובה במקומה שמות החכמים שהשתמשו בתשובות אלו ולא

באתי אלא להשלים מה שחסרתי בגעאניקא ש"ג וכו' שלא הערותי שם שר' ישעיה הראשון השתמש בתשובות ר' עמרם על הלכות ציצית, ומזכירן בב' מקומות בהלכות ציצית שלו, י"ד, ד', וכך מצאתי כתוב בתשובה–צ"ל בתשובות או בתשובת–ר' עמרם גאון זצוק"ל ומשולשת ד' וכו', והיא התשובה י"ב בגעאניקא של"ד, ושם ט"ו, ב', אבל בתשובות ר' עמרם גאון זצוק"ל כתב וכלי קופסא וכו' והיא התשובה בגעאניקא של"ב סימן ז'. ותשובות הגאון בהלכות מזוזה ותפלין לא נזכרו בפרוש מר' ישעיה אבל כאשר ראינו למעלה השתמש באיזה מהן ונראה שהיה לפניו כל התכריך של התשובות בהלכות מזוזה, תפילין וציצית.

החלק השלישי, התשובות על השאלות שלר' שביב החכם הקירואני הן לפי הכ"י שלנו לגאון מחסיה ולפי עדותו של ר' שמואל אבן גמע להגאון ר' צמח בר' פלטוי ריש מתבתא דפומבדיתא, וכבר הערותי למעלה מה שיש לדון בדבר זה ולא באתי להעיר כאן אלא לאמור שהשמות ר' עמרם ורב צמח נתחלפו בכמה מקומות, שבכתב רבנית–ספרדית ע' וצ' נוחים להתחלף, עיין לדוגמא ראב"ן קפ"ט שמביא התשובה הידועה של ר' עמרם על קדוש והבדלה בפת והיא לפנינו בדף י', א' וכו' על שם ר' צמח. ולפי זה אפשר שגם התשובות לר' שביב הן מר' עמרם, ור' שמואל בן גמע או הסופרים שהעתיקו תשובות אלה טעו וקראו צמח במקום עמרם וכאשר ר' צמח בן פלטוי הוא הגדול והיותר מפרסם בין הגאונים שנקראו בשם זה הוסיפו הסופרים התבות בן פלטוי ראש מתיבתא דפום.

ובסוף הפתיחה לקטע זה אמרתי להעיר על הדברים המעניינים שבו הנוגעים לסדר הלמוד של הישיבות. בראשונה אנו רואים שהתלמידים למדו ב' מסכתות כאחת, בבא קמא ויומא באדר קס"ט–געאניקא שכ"ו–ויבמות ויומא בחנוכה ק"ע כאשר נאמר לפנינו בראש ה', ב'. ועל ידי זה אנו עומדים על דברי ר' שרירא גאון במכתבו שפרסם רש"ז שעכטער בהרבעון האנגלי י"ד, תפ"ח וחזר והדפיסו לעוין בלקוטים הנספחים להוצאתו של אגרת ר' שרירא וכך לשון הגאון: אנחנו אוספים את האלופים ואת החכמים בכל כלא וכלא וגורסים מסכתא דכלא ומגלים עוד מסכת אחרת וקובעים פרקים וכו'. והנה לכאורה נראה שקובעים פרקים הוא כמו קובעים שיעורים לתלמידים שכן השתמשו בפרק במשמע למוד לרבים, עין לדוגמא ערובין ל"ו, ב' במותיב פרקי. אבל ב' קטעי הגניזה הנזכרים למעלה ילמדונו שלא כן הוא אלא שכוונת הגאון היא שמלבד ב' המסכתות שהיו לומדים בכל שנה, מסכת א' בחרף ומסכת א' בקיץ–עין אגרת ר' שרירא הוצאת לעוין צ"ד ובנסמן שם ובההערה א' להקדמה א', ב'–, היו לומדים גם כן פרקים. לדוגמא בחרף קס"ט למדו, כאשר ראינו למעלה, מסכת ב"ק ובאדר כבר הגיעו לפרק ט' ובאותו החרף למדו גם כן פרק ז' דיומא ובהחרף שלאחריו התחילו ביבמות ובימי חנוכה כבר הגיעו לפרק ד'–לערך שליש של מסכת זו–ולמוד „הפרקים" של החרף השני היה גם כן כבחרף הראשון ביומא. והדעת נוטה שעיקר למודם היה בב' זמנים אלו, ב"ק ויבמות וקביעת הפרקים ביומא לא היה אלא דרך ארעי ולכן אין לתמוה שהפכו את הסדר ולמדו בראשונה פרק

על ידי באבער בספר היובל לגרעץ בערך אבאס עמוד י"ז, ואין מן הצרך להשיב על „התקונים" של באבער, שבמקום של מר שביב תקן של מר ר' שרירא, שלא בלבד הכ"י שלנו מזכיר החכם הקירואני הזה אלא שגם בג' קטעים אחרים של הגניזה נמצאו תשובות לו מהגאונים ר' עמרם, ר' נחשון ובנו ר' האי, עין מאנן במקום הנ"ל תמ"ד, תמ"ה, תמ"ז ותנ"ח ולעווין גנזי קדם א', ע'. ומה שקשה לי הוא שלפי דברי מאנן תמ"ד–תמ"ה ותמ"ז התשובה הראשונה שלפנינו יש גם בהקטע T.-S. 12.856 ושם נאמר ששלחה ר' נחשון לר' שביב אולם ר' שמואל גמע הוא אומר בפרוש שהיא לר' צמח בן פלטוי וכך הוא כותב שם. ומר רב צמח בן רב פלטוי, גאון די פום בשאילות שלמר שביב בתיובתא דשאלתא קמייתא בכור שמכר בכורתו לאחיו–לאחר?–בחיי אביו כו' ואבאס דהוה מיאש מיניה, פ' הלואה–ב' תבות אלו פרוש ר' שמואל–ורב חושיאל הרב כתב בסוגיא, הלכה הבכור נוטל פי שנים בין בשבח ששבחו בנכסים אחר מיתת האב בין במלוה בין בפקדון בין באבאס בין בכל השטרות דאית ליה על אחרים. ואם נשווה דבריו–תיקנתי השבושים הנראים לעין–עם הקטע שלנו לא נוכל להטיל ספק בדבר שהוא מראה מקום להתשובה הראשונה ששלח הגאון לר' שביב בענין בכור שמכר בכורתו בחיי אביו ובה מצא התבה אבאס בהמאמר, ואבאס דהוה מיאש מיניה, כאשר הוא לפנינו בדף ט', ב' שורה י"ג וכן מה שמביא מר' חושיאל נמצא לפנינו בדף י"א, א' שורות י'–י"ב, ור' שמואל מעיר שר' חושיאל פוסק להלכה כמו שמצא בתשובה זו של ר' צמח בן פלטוי. ואין לנו דרך אחרת אלא שכבר בימים הראשונים–ר' שמואל היה בן דורו וידידו של הראב"ע–היו העתקות שונות מתשובות גאוני בבל לר' שביב ויש שיחסו אותן לר' נחשון ויש שקראו שם ר' צמח עליהן, ובכ"י שלנו ברור שצריך להשלים כעין זה בראש התשובה: [תשובות ר' נחשון גאון ריש] מתיבתא וכו', ולאחר שהשלים הסופר תשובותיו של ר' עמרם גאון מחסיה כתב אלה של ר' נחשון ממלא מקומו של ר' עמרם בישיבת מחסיה, אבל אין נראה לאמר ושהיה כתוב כאן: סליק שאילתא לר' עמרם גאון מחסיה, לרבנא שביב וכו', שאין דרך הסופרים לכתוב שם הגאון בסוף התשובות אלא בראשן. ולפי מה ששערתי למעלה הכ"י שלנו מעתק מנוסח התשובות שנשאר במתיבתא דבבל ולכן יש לסמוך עליו יותר מעל ההעתק של ר' שמואל גמע, ואם כן נראים הדברים שהתשובות הן לר' נחשון ולא לר' צמח. ועוד קצת ראיה לזה שכבר נדע שגאוני מחסיה כר' עמרם ור' האי בן נחשון החליפו מכתבים עם ר' שביב–עין למעלה–אבל ר' שמואל גמע הוא האחד שמביא תשובות גאון פומבדיתא לר' שביב ועדותו מכחשת מכ"י שלנו ומכ"י אחר הנזכר למעלה ואין עדותו של אחד במקום שנים, ואפשר גם כן שנתחלפו לר' שמואל או להסופרים מעתיקי התשובות תשובה זו של ר' נחשון עם תשובה קרובה לה לר' צמח אשר נמצאה לפנינו בשערי צדק נ"א, ב', סימן ל"ט ובקצור בשו"ת מנטובא רל"ב. ועין מה שכתבתי לקמן על תשובה ד'.

א') התשובה הראשונה פשוטה היא וכל הגאונים והפוסקים שוים בהלכה זו שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם ולכן בכור שמכר בכורתו לאו כלום

הוא, ועין דברי הגאונים וראשוני הפוסקים בענין זה בעיטור חלק א׳, מאמר שני קנין, ועין גם כן התשובה שרמזתי עליה בסוף הסעיף שלפני זה.

ב׳) המשא ומתן הארוך בענין בכור אם נוטל פי שנים במלוה או לא אינו המשך מתשובה הראשונה אלא תשובה בפני עצמה, ואף שר׳ שמואל בן גמע מונה שתיהן לאחת כמו שראינו למעלה, מניתי אותן לשתים. דעת הגאון שההלכה כרבי שבכור נוטל פי שנים בין בשבח בין במלוה היא כמעט דעת כל הגאונים עין לדוגמא ר׳ סעדיה ס׳ הירושות י״ח, ור׳ האי בשערי צדק מ״ט, א׳ אבל לפי דברי הרי״ף במקומו דעת ר׳ האי להפך ואפטוביצר בהצופה א׳, צ״ה לא העיר על זה, ודברי ר״ה בשו״ת הוצאת הארקאווי עמוד קנ״ב אין ענינם לכאן ופרוש, נוטל פי שנים בכל, הוא שנוטל גם בחלק הבת כמו שמבואר שם ומיללער לא ירד לסופן של דברים. ורב החכמים שבדורות שלאחרי הגאונים פסקו שאין בכור נוטל פי שנים בשבח ובמלוה עין רי״ף ב״ב קכ״ד ורא״ש שם. וצריך אני להעיר על המלים, בי דינא ואבאס,–אפשר שהקריאה הנכונה היא אבאם, עין אריענט אלף תת״נ, שנ״ח–שנזכרו בתשובה זו ושפרושם קשה מאד. ומה שנוגע לאבאס כבר העיר ר׳ שמואל גמע–עין למעלה-שהגאונים נשתמשו בה במובן הלואה, אבל כפי מה שנראה מהתשובה שלפנינו ומדברי ר׳ חושיאל המובאים אצל ר׳ שמואל הוא מין מיוחד של הלואה ואין בידי לפרש לא מקור מלה זו ולא משמעה המדויקת. ובערבית אבאס, חזק מאוד או רע מאוד, גם פירוש בי דינא קשה, ואולי שלשון הערבי גרם לו להשתמש במלה זו שכן בלשון זה דין הוא חוב.

ג׳) תשובה זו מובאה בעיטור אבל אינו מזכיר שם הגאון אלא, וכתב גאון, סתם ואולי באתה התשובה לידו מר׳ שמואל גמע הנזכר לעיל שכבר נדע שהרב הזה בא לצרפת הדרומית בחיי בעל העיטור והיה לו הכרת פנים עמו, עין מה שכתב באבער בההקדמה לספרו של ר׳ שמואל.

ד׳) דעת הגאון בתשובה זו שגם בשאין לאדם קרקע יכול לכתוב בשטרי הלואה וקנינא ליה אגב קרקע משום שאין לך אדם מישראל שאין לו קרקע בארץ ישראל תחזק השערתי לעיל שקונטרוס זה של תשובות נכתב מגאון מחסיה ולא מגאון פומבדיתא כאשר יאמר ר׳ שמואל בן גמע. והנה כבר בגעאניקא ב׳, ר״צ הערותי (ועיין גם כן ה׳ אסף, חלופי מנהגים ל״ג וגו׳) שגאוני מחסיה, ר׳ סעדיה, ר׳ הילאי ור׳ שמואל בן חפני מורים שיכול לסמוך על ד׳ אמות שבארץ ישראל ובנגוד להם יעיד ר׳ האי על מנהג אבותיו הגאונים, גאוני פומבדיתא שלא כתבו אגב אלא על קרקע מסוים, ואם כן קשה לאמור שהגאון ר׳ צמח בר׳ פלטוי הולך בשיטת גאוני מחסיה. ועין ג״כ רמב״ם, שלוחין פ״ג, ז׳.

ה׳) פסק הגאון שכל אלו הברכות הנזכרות בפרק האחרון של ברכות הן בשם ומלכות הוא מתאים לפסק הראשונים עין בית יוסף ראש סימן י״ח. והדבר מענין שכל הראשונים שנשאו ונתנו בזה–עין לדוגמא תוספות ברכות נ״ד, א׳– סמכו דעתם על הירושלמי והגאון מביא ראיה מהסברא ומגמרא שלנו ואינו מזכיר הירושלמי כלל. ובאמת אין ראיה מוכרחת מהירושלמי, שאף שדברי האמוראים

לו׳, א׳ שורה י׳. ומשער אני שהמנהג שהנשים אינן שותות כוס של הבדלה שנזכר אצל האחרונים מקורו במנהג הישן שלא להטעים יין הבדלה לבני ביתו, וכאשר אנשים מבדילין ולא נשים והמבדילים בעצמם היו שותים כוס של הבדלה, חשבו רבים שאין לנשים לשתות יין הבדלה. וצריך אני להעיר שגרסת הגאון בברכות מ״ד, ב׳ מסייעת גרסת הספרים, למעוטי מצות, ולכן אין להגיה, מצות תפלין, ואף שהגהה כעין זו קלה היא שאפשר שהיה כתוב מצו׳ (=מצות), ת׳ (=תפלין) וכתבו הסופרים מצות. ועין שם בתוספות שרק בתפלין ברכו בני מערבא בעת סלוקם ולא בשאר מצות ולכן הרבים, מצות, קשה מעט, ויותר נוח הוא הגרסא, מצות תפלין, אבל קשה להגיה כך נגד כל הראשונים.

ב׳) הרבה מהראשונים מביאים דעת ר׳ עמרם שמקדשין על הפת ואין מבדילין עליו, עין ההערה לו׳ א׳ שורה י״ג—ויש להוסיף עוד הרבה, עין לדוגמא אור זרוע ערב שבת כ״ה, ס׳ העתים ר״ד ובראב״ן קפ״ט בטעות ר׳ צמח ובראבי״ה כ״י מר כהן צדק—אולם המקור שלהם הוא סדורו של ר׳ עמרם וכעת נדע שבתשובה כתב כן ונראה שתלמידיו הכניסוה לתוכו, ורמזו על זה וכתבו, דהכי אמר ר׳ עמרם ריש מתיבתא עיין ל״ב, א׳. ודע שבשבלי הלקט שבת ק״ל תשובת ר׳ עמרם היא ארוכה ורחבה ביותר ולא שהיה לפניו נוסח אחר אלא שהעתיק מקורות שונים מבלי להעיר אליהם והקורא יחשוב כי מידי אחד יצאו. בראשונה העתיק תשובת ר׳ עמרם ולא מסדורו ולא מקובץ תשובותיו אלא מהפרדס הלכות הבדלה, ז׳, א׳-ז׳, ב׳ ושם נתרכבו דברי ר׳ עמרם עם דברי רש״י—מן אפילו לכתחלה יכול לקדש עד או ביין שבסוף העמוד—ואחר כך העתיק דברי ר׳ עמרם בסדורו מ״ב, ב׳ ובסוף דברי העיטור, מצה ומרור קל״ב, ב׳. ובשבלי הלקט יש שם טעות גדולה שבראשונה הוא מביא מסדר ר׳ עמרם תשובתו של ר׳ צדוק שרק בי״ט שחל במוצאי שבת מבדילין על הפת ואחר כך הוא אומר, אבל קמאי מר ר׳ יוסף גאון ומר ר׳ אבא ומר רב צדוק גאון סבירא להו דהבדלה על הפת. ובעיטור שם, אבל וכו׳ מר רב יוסף גאון בר מר אבא בר מר רב צדוק גאון, וגם זה שבוש שלא בלבד שאין דרך המחברים הראשונים לשלש שם הגאונים, שמם ושם אביהם ושם אבי אביהם, אלא שמדבר, מקמאי, ברבים ואינו מזכיר אלא אחד. והגאון ר׳ יוסף בר מר אבא היה ריש מתבתא דפום בשנת קכ״ה, עיין אגרת ר׳ שרירא הוצאת נייבויער ל״ז, ואפשר שבמקום צדוק צ״ל יצחק—השמות צדוק ויצחק נוחים להתחלף—ואחד מראשוני הגאונים נקרא כך וכן ר׳ יצחק בר מר חייא—אגרת ל״ח—היה מרבנן קדמאי.

ג׳) התשובה הג׳ היא התשובה הידועה של ר׳ עמרם על נטל ידיו לא יקדש ובשו״ת ליק נ״ו, נ״ז סדר התשובות כמו שלפנינו בכ״י ועי׳ גם ש״ת ק״י. ובההערה לו׳, ב׳ שורה ט׳ הערותי על הראשונים שהביאו תשובה זו ויש להוסיף כמה וכמה, עיין לדוגמא שערי שמחה א׳, ו׳ פרדס ל״ח, ג׳ ותוספות פסחים ק״ו, ב׳ בראש העמוד, אולם כולם השתמשו בסדר ר׳ עמרם שתורף תשובה זו נמצא שם ורק בעל העתים ר״ב ור״ג היתה לפניו התשובה עצמה, והעיר שקצת שבושין בה אבל לא פרט אותם. ונראה שנוסח מוטעה נזדמן לפניו שהוא גורס בסוף התשובה

קדוש על היין מצוה ועל הפת רשות ונתקשה בזה שאם יין מצוה אם כן איך קדש רב על הפת, אבל בכ"י שלפנינו, קדוש על היין ועל הפת רשות, פרוש שרשות בידו לעשות כמו שחפץ, אם רוצה מקדש על היין ואם רוצה על הפת. והמאסף הקובץ שערי תשובה כתב כמו שלפנינו בכ"י, והרב בעל עתים לבינה בפרושו על ספר העתים לא דק והגיה בש"ת על פי דברי ספר העתים ובאמת העקר הוא כמו שהוא בש"ת ובכתב יד שלנו. ולכאורה משמע מזה שמסדר ש"ת השתמש בהתשובה עצמה ולא רק בספר העתים, עין לעיל ההערה לס' י"ט.

ד') בגמו"מ ע' על שם ר' עמרם ושם נתקצרה ונשתבשה, עין שם הערת מיללער וצריך לתקן כאשר הוא בהקטע. מענינת דעתו של הגאון שלפעמים החמירו החכמים כדי שלא לתן פתחון פה לעמי הארץ לזלזל בדבריהם.

ה') כשנשוה דברי בעל העתים קמ"א עם התשובה שלפנינו נראה קצת שהשתמש בה ואף שהדברים פשוטים ומקור שניהם דברי הגמרא בעירובין ע"ז, א'.

ו') הגאון פוסק כר' בנימין בר יפת (חולין נ"ב, ב') שאין דריסת זאב בגסה וכן פסקו רב חכמי ספרד ואשכנז כהרי"ף הרמב"ם והרא"ש אבל יש מהם שפסקו דיש לזאב דריסה גם בגסה, עיין ספר התרומה, טרפות כ"ה והרשב"א בחדושיו שם וכן בתורת הבית, בית ב' שער ג' דף מ"ג, ב' ועין גם כן עיטור, שחיטה ל"א, ג' ושם בהערות המפרש בעל שער ההדש. וכן נחלקו הראשונים בדוב ונמר אם יש להם דריסה, עין מגיד משנה שחיטה ה', ד' והגאון אומר בפרוש שיש להם וכפי הנראה לא היתה תשובה זו לפני הראשונים.

ז') תשובה זו כבר נתפרסמה בדפוס על ידי ה' מאנן, עין ההערה לז', ב' שורה ט"ז, והוא הרחיב לדבר עליה ולא באתי אלא להוסיף דברים אחדים על הערותיו. התשובה הזאת היתה לפני חכמי אשכנז הראשונים ומובאה כמעט כולה במעשה הגאונים נ"ח ונ"ט (צ"ל שם בראש התשובה, שג' טעמים ולא פעמים), בפרדס ל"ז, ג' ובלקוטי פרדס ו', סוף ע"ג. ועין גם כן ראבי"ה סימן קי"ז ובמקומות שהעיר עליהם המו"ל בהערה י"ד והוסיף ראב"ן סימן קצ"ד, שביש מפרשים כוון לרבנו חננאל.

ח') התשובה הזאת שרק ראשה נשאר בכ"י נמצאת כלה במעשה הגאונים ל' ול"א ושם כ"ז נאמר שהיא לר' עמרם בר ששנא. והמו"ל של מעשה הגאונים העיר על דברי רש"י עירובין סוף ל"ט שמביא פסק גאון בענין זה אבל כפי הנראה כוון רש"י לתשובת ר' שרירא בשערי תשובה קפ"ד ובהלכות פסוקות ק"ג, עמוד ע"ז ולא לתשובתו של ר' עמרם, אולם התשובה ברוקח סימן ש"ג בודאי היא שלפנינו ולשונה ממש כלשון התשובה במעשה הגאונים.

בראש דף ט' של הכ"י נמצא כתוב, מתיבתא דמסא מ[חסיה] לרבנא שביב וכו' שלמא וכו' עליה דרבנא ועל כל רבנן דקירואן. ולמדים אנו מזה שהו' תשובות שבב' דפים האחרונים נשלחו מהגאון דמחסיה לחכמי קירואן ובראשם ר' שביב בר' יעקב. והנה כבר היטב לראות ה' מאנן בהרבעון האנגלי המשך חדש י"א, תמ"ח שר' שביב זה נזכר בהוספות הערוך לר' שמואל גמע שיצאו לאור

נ"ו ב' כותב, וכתב ר' עמרם ריש מתיבתא בתפילין ומזוזה ובכל כתבי הקדש כל מקום שאתה מוצא אות אחת מאלו זיין להם ג' זיונים כדי שיראה בעולם בג' זיונין לג' רוחות, ובסימן כ"ו שלפנינו הלשון שונה והטעם כדי שיראה וכו' ליתא, אבל בשערי תשובה הוא כמו שבעיטור. ומתחלה חשבתי שהחלוק בין הקטע לבין העיטור ושערי תשובה אינו אלא חלוף נוסחא בלבד כי כאשר ראינו למעלה כל הלכות מזוזה שבהקטע היו לפני המסדר של שערי תשובה, אבל חוזרני אני בי שבעל העיטור שם מוסיף ואומר, ובסוף התשובה–של ר' עמרם–אטבא דספרא וכו' ולפנינו בהקטע אין אפילו רמז לזה. ולכן נראה שהרב בעל העיטור כוון לתשובה אחרת של ר' עמרם בהלכות מזוזה, ותשובה זו היתה גם כן לפני בעל העתים, עין אשכול ב', ע"ד ואם כן גם המסדר של שערי תשובה ידעה. שכבר הראה הרב בעל איי הים במחברתו שארית הנחלה הנספחה לספרו נחלה לישראל עמוד י"ד שהתשובות שבשערי תשובה כולם נעתקו מספר העתים, ועין גם כן ר"ש אלבעק בספרו הנ"ל ט"ז וגו'. והרב בעל העתים בודאי השתמש גם כן בהקובץ שלפנינו כמו שמוכיחים דבריו ופרושיו בספר האשכול שנוסד על ספרו של הרב מברצלוני. הפסק על ביהרזקי באשכול ע"ז מסכים מלה במלה עם הפסק בשערי תשובה שהוא תורף סימן כ' שלפנינו, ועין בההערה לג', ב' שורה כ'. פרוש אכסדריא ע"ו: יש לו פצימין רחבים עד שנ' כבית הן דברי הגאון בסימן כ"א, ופרושו להכר ציר, ע"ט, הן דברי הגאון בס' כ"ב. ורואה אני שגם בעל הערוך ורש"י השתמשו בקובץ שלפנינו, שפרוש השני של רש"י על איסתוירא הוא פירושו של הגאון בסימן כ"ג ופרושו של בעל הערוך על אכסדרא הוא הוא של הגאון בסימן כ"א.

ועתה נחזור לסימן כ"ד, התשובה האחת בהלכות שבת בין התשובות הרבות בהלכות תפלין ומזוזה. והנה דעת הגאון כאן שטבעת שיש עליה חותם אסור רק ברשות הרבים נחלקו בה הגאונים עין שו"ת ליק ס' ע' וע"א שבתשובה ראשונה הגאון אוסר גם בחצר ובשניה, שהיא רק נוסח אחר של התשובה שלנו, מתיר בחצר. ובדפוס שתיהן נתיחסו לר' שרירא וזה בודאי טעות שהרי הן מכחישות זו את זו, ומלבד זה הכתבת, לר' שרירא, נמצאה בראש סימן ע"ג ומזה מוכח שהתשובות שלפניה אינן לו. ובהלכות פסוקות קל"א סימן ע"ה נתיחסה לר' עמרם–התשובה הראשונה בסימן זה של ה"פ היא לר' האי ולכן נאמר בראשו: ר' האי ר' עמרם–והכ"י שלנו מכריע הדבר שכך הוא ואף שגם בשערי תשובה רכ"ג היא נכתבה על שם ר' שרירא. ורואה אני שסימן ע' היא לר' שלום גאון–הסופרים החליפו בכמה מקומות ר"ש, ר' שלום בר"ש, ר' שרירא–שכן סופו מובא מפסיקתא דרב שלום ריש מתיבתא בהגהות אשרי ראש פרק במה אשה. ועוד יש להעיר שהתשובה שלפנינו היתה לפני ר' חננאל והעתיק ממנה חלק גדול כצורתה בפרושו לשבת ס', א' ועין גם כן שם ס"ב, א'. והקושיא שהקשה הרשב"א שם ס', א'–לפני בדפוס לבוב רבי' הג' וצ"ל רבי' חנ'–היא על הגאון ר' עמרם שממנו לקח ר' חננאל פרושו, והמעין בתשובת ר' שרירא בשאלות ותשובות ליק ע"ג–והרא"ש בשבת פרק ה', י' רמז עליה–ימצא תרוץ

לקושיא זו. ובעקר ההלכה הדבר עוד צ"ע שבתשובה שלפנינו הגאון אינו אוסר בטבעת שיש עליה חותם אלא ברשות הרבים ובשו"ת ליק גם בכרמלית.

החלק השני של הקטע מחזיק ח' תשובות–מן התשובה האחרונה רק השאלה נשמרה–והן בהלכות שבת וי"ט חוץ מסימן ו' שהיא בענין טריפות וסימן ז' שהיא בענין סעודה. בראשו של חלק זה נאמר, תוב שאל' דאתיאן בחנוכה שנת ק"ע–ד' אלפים תרי"ח לתאריך הרגיל–כדגלו טרף והחולץ. וכבר העיר ה' מאנן בהרבעון האנגלי המשך חדש י"א, תמ"ה שכתבת כעין זו נמצאה בראש קונטרוס התשובות של ר' עמרם בגעאניקא ב', שכ"ו, אלא ששם איתני במקום גלו. ואין ספק שגלו הוא כמו גלו מסכתא בערובין נ"ג, א' ופרושו, עין שם ברש"י, כאשר למדו ברבים–בישיבה–הפרקים הנזכרים, וכן במכתב לר' שרירא, ומגלים עוד מסכת אחרת, לעוין לקוטים לאגרת ר"ש כ"ח ואין משמע מבטא זה כהמבטא, מגלה פנים, עין על זה האחרון באכער טערמינאלאגיע א', ערך פנים. והנה הכתבת שלפנינו שלא מצאנו דוגמתה אלא לר' עמרם כבר מוכיחה שאלה התשובות בחלק השני הן לו ולא להגאון ר' פלטוי ראש ישיבת פומבדיתא בשנה הנזכרת, וכשנדקדק היטב בהתשובות עצמן תתאמת השערה זו נעלה מעל כל ספק. וכאשר, כפי אשר ראינו למעלה, גם התשובות י"א–כ"ח הן לר' עמרם–ואם הדפים ב' וג' הם תכופים גם א'–י' הן לו–לכן בסוף החלק הראשון נאמר, סליק אלין שאילתא, ומיד אחר זה, תוב שאל', מבלי להזכיר שם הגאון שכבר היה שמו נקרא בראשו, ולמטה נראה שגם החלק השלישי אף שהן תשובות של גאון אחר, ממתיבתא דמחסיה באו ולכן נסדרו כאחת.

א') תשובה זו היא התשובה הידועה של ר' עמרם לחכמי ברצלונה על ברכה אחרונה של קדוש ובשו"ת ליק פתיחתה בארך גדול אבל לא נזכר שם הזמן שבאו השאלות לידי ר' עמרם ובהקטע רק זה לבדו נכתב. והדעת נוטה שהקטע נעתק מנוסחי התשובות שבהמתיבתא ובשו"ת ליק ההעתק הוא מנוסח התשובות שביד חכמי ברצלונא, וסופרי הישיבה היו רושמים בההעתק שלהם הזמן אבל קצרו הפתיחות שבעקרן כולן שוות, וסופרי שו"ת שבספרד ובקירואן היו מתעניינים בהתוארים והשבחות שנתנו מידי הגאונים לחכמי ארצם והעתיקו גם הפתיחות. התשובה הזאת שעקרה נמצא גם כן אצל כמה מהראשונים–עיין ההערה לה', ב' שורה ב'–נשתבשה בשו"ת ליק. לדוגמא בסוף התשובה ואם תאמר שמע קדוש ולא שתה רביעית וכו' וזה שבוש, שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים שאין צריך רביעית לכל אחד ואחד של המסובים ובכ"י שלפנינו לנכון, שָׁמָה ולא שמע ובשו"ת ליק צ"ל, שמא קִדֵּיש במקום שמע קדוש. גם המאמר, וא"ת כיון דכוס דמצוה הוא עד בברכה אחרונה, ליתא בהקטע ובאמת אין לו מובן כלל וצריך למחקו, וכן הלשון, ואם מקדש זה ומבדיל זה, לשון גרוע הוא ובכ"י לנכון, ואם קידש או הבדיל. לעמת זה נראה שהמאמר, וכל שכן כוס של וכו' שבהקטע, אינו מעיקר הספר שלפי דעתו של ר' עמרם גם בהבדלה משקה בני ביתו ונתוסף בכ"י על פי דעתו של ר' סעדיה, עין ההערה

רגילין בו ואם יעלה לדוכן לא יסתכלו בו לכן מותר לשא כפיו בעירו. ובאמת פרוש הגאון נראה יותר על פי חוקי הלשון שלפי פרוש הראשונים היה לו לאמור אם דשו בו בני עירו כמו שאמרו כיון דדש דש (עיין שם ברש"י) או אם דשו ביה רבים, שבת קכ"ט, ב'. ועיין בתוספתא במקום הנ"ל, אם היה חבר עיר, ואולי צ"ל הכר עיר, איש שהכול מכירים אותו.

י"א) בנוסח שונה ובקצור נמצאת תשובה זו בשערי תשובה קנ"ג ושם נתיחסה לר' עמרם ובהלכות פסוקות ס"ב סתם–עיין הערת מיללער אות ב'–וכן בתורתן של ראשונים א', מ"ו אולם בשתיהם בקצור נמרץ, ועיין גם כן פרוש ר' חננאל למגלה כ"ד, ב', אשכול ב', פ"ב וערוך ערך תפל, וכל אלה גדולי הראשונים השתמשו בתשובה זו. ודעתי נוטה שגם רש"י השתמש בפרוש זה של הגאון על סכנה ואין בה מצוה, אלא ששינה פניו מעט–עין מגלה שם ומנחות ל"ה, א'– משום שהיה קשה לו איך אפשר לומר, שהסכנה היא שהתפלין ירוצצו מוחו בנפילת אפים על קרקע הא אמרו במגלה כ"ב בראש הדף, דמצלי אצלויי, וכן מנהגנו עתה, ובשנוטה על הצד אין שום חשש סכנה. ובאמת אין כאן קושיא כלל שבימי התלמוד ועוד בימי הגאונים הראשונים היו נופלין על הקרקע ורק גדולי הדור נמנעו מלעשות כן, שאין אדם חשוב רשאי לפול על פניו אלא אם כן וכו' שם כ"ב, ב', אלא שבדורות האחרונים (עין תשובת ר' שרירא בש"ת ר"ו ובאריכות בתורתן של ראשונים ב', מ"ב, אשכול א' ל"ג ותוספות שם בד"ה ואיבעית) נתפשט המנהג להטות על הצד. ונראה לי שהמנהג הזה כבר נהגו בו בדורות הראשונים בארץ ישראל שבתי כנסיות שלהם היו להם רצפות של אבנים ורק בבבל שאין להם אבנים לא נמנעו מלפול על פניהם, ולכן אמרו שם במגלה שרב לא נפל על פניו שנהג כמנהג ארץ ישראל. וצריך להעיר על דברי הגאון, בשעה שנופל על פניו ברחום וחנון, ומזה מוכח שכבר בימיו נהגו לפתוח נפילת אפים ברחום וחנון אולם בסדורו, אף שמביא הרבה בקשות ותחנונים שנוהגים לאמרם כשנופלין על פניהם, לא נמצאה בקשה זו והראשון שמביאה הוא ר' סעדיה בסדורו, עין סדר ר' עמרם הוצאת פרומקין.

י"ב) פרוש הגאון על סכנה ואין בה מצוה שבמנחות ל"ב, ב' חדש הוא עין שם ברש"י ובהלכות מזוזה לר' ישעיה הראשון ושניהם פרשוהו שהיא סכנה מפני המזיקין, ונראה שגם הרמב"ם פרש כן ולכן אף שהביא ההלכה, הניח אחרי הדלת, לא העתיק דברי הגמרא כצורתן אלא כתב, לא עשה כלום שכן דרך הרב להשמיט דברי בעלי התלמוד על המזיקין. והנה אף שפרוש הגאון מושך את הלב בכל זאת נראה שלפי פשוטן של דברים המאמר, סכנה ואין בה מצוה, טעם אחד לו בין בתפלין עגולות–עין תשובה י"א–בין במזוזה והוא, שבימי השמד נאמר שאם עושה תפליו שלא כדין או שמניח המזוזה אחורי הדלת, כדי שלא יכירו בו שהוא יהודי, הוא מביא עצמו לידי סכנה אם האויבים מרגישים בו ובכל זאת אינו מקיים המצוה. ועין בתוספות מגלה כ"ד, ב' בד"ה סכנה שפרשו כעין זה הך סכנה שבתפלין אבל במנחות שם בסוף הדף, אף שדחו פרוש רש"י, לא פרשו על פי דרך זה סכנה שבמזוזה.

י"ג) בקצור נמצאה תשובה זו בשערי תשובה קנ"ג ושם שֵם ר' עמרם נקרא עליה, ובהלכות פסוקות ס"ב ובתורתן של ראשונים א', מ"ו סתם, עין מה שכתבתי למעלה על תשובה י"א. ומכל הפרושים שנאמרו על גנאי ודבר אחר שבמנחות ל"ה, א' עין רש"י שם ונמוקי יוסף על הרי"ף הלכות תפלין, נראה פרוש הגאון, שגנאי הוא שנראה כעין תכשיט אשה וראיה לפרושו שכעין זה אמרו גנאי הוא לתלמיד חכם שיצא לשוק כשהוא מבושם–כדרך הנשים!–, עין ברכות מ"ג, ב' ודרך ארץ זוטא פ"ו, וכן פרושו שדבר אחר היא צרעת יש לו סיוע מכמה מקומות בתלמוד, עין לדוגמא שבת קכ"ט, ב' ופסחים ע"ו, ב'. ומכל מקום לא מצאתי פרוש זה אצל הראשונים חוץ מבעיטור תפלין נ"ח, ב' שמביאו על שם ר' עמרם בתשובותיו ובאור זרוע מביאו סתם בהלכות תפלין, תקס"ד.

י"ד) כבר הערותי לג', ב' שורה ג' על המקורות שמובא פרוש זה של ר' עמרם על תיתורא דתפילי ולא באתי להוסיף כאן אלא שני דברים בלבד, האחד שבספר התרומה הלכות תפילין ר"ח מביא מהלכות גדולות של רב אלפס פרוש זה של הגאון בתרגום עברי, (ולא אדע לאיזה ספר כוון שלא בלבד שברי"ף שלפנינו ליתא כל הפסקא שהביא בעל התרומה אלא שאין דרכו של מחבר זה לקרות ספר האלפס, הלכות רב אלפס, ורק חכמי ספרד קראוהו לפעמים כך, וגם הם לא נתנו עטרת הגדולה עליו) והשני, שבעל העטור תפלין נ"ח, א' מביא תשובה זו כצורתה על שם, ר' עמרם בר שישנא ריש מתיבתא דמסא מחסיא.

ט"ו) גם תשובה זו נתיחסה לר' עמרם בש"ת קנ"ג ובעטור במקום הנ"ל ובהמקורות שרשמתי בההערה לג', ב' שורה ג' מובאה סתם. ובעל התרומה תפלין ר"ח מביא מהלכות גדולות של רב אלפס פרוש אחר על מעברתא ואף שבפרוש תיתורא הוא מעתיק דברי הגאון כמו שהערותי למעלה לתשובה י"ד. ועל הפרושים הרבים שנאמרו בענין זה עין המקומות שהעיר עליהן בשער החדש על העיטור במקום הנ"ל.

ט"ז–י"ח) ב' התשובות ט"ז–י"ז הן האחרונות בהלכות תפלין של קובץ זה והמסדרים של החבורים שערי תשובה, הלכות פסוקות ותורתן של ראשונים שקבצו הלכות תפלין מתשובות הגאונים הכניסו בספריהם התשובות מן סימן י"א עד י"ז והשמיטו סימן י"ח שאין ענינו בהלכות תפלין.

י"ט–כ"ח) כל אלה התשובות–חוץ מסימן כ"ד, עין למטה–הן בענין מזוזה וקצוריהן כולם, מלבד סימן כ"א, על שם ר' עמרם בשערי תשובה קנ"ז בסדר שונה מעט ובהלכות פסוקות קצ"ד נמצאו פסקי קצתן מחוברים ביחד עם פסקי תשובות גאונים אחרים בהלכות מזוזה. ועין מחוקקי יהודה לר' שלום אלבעק–תוצאה מיוחדת מתוך המאסף תפארת ישראל, ספר היובל לר' ישראל לוי–כ"ב וכ"ג שהעיר שבכתב יד של האשכול נמצאו כל אלו פסקי הלכות מזוזה שבשערי תשובה ובנדפס לא מצאתי אלא רמזים על השתמשותו של בעל האשכול–רצוני לאמור בעל העתים שספר האשכול אינו אלא קצורו של ספר העתים–בתשובות אלו של ר' עמרם. והרב בעל העיטור תפלין נ"ז, ב' ועין שם

ב׳) הגאון מפרש שרבה סובר כר׳ מאיר שבקנס לוקה ומשלם והצרך להביא ראיה שהאמוראים האחרונים ר׳ נחמן בר יצחק ורב אשי חולקים עליו, ולכן אין הלכה כמותו–ומאביי ורבא אין ראיה שאין הלכה כתלמיד במקום הרב–, אבל חכמי צרפת וספרד מפרשים שרבה אליבא דר׳ מאיר קאמר וליה לא סבירא ליה, עין תוספות ל״ד, ב׳ בד״ה דאמר והרמב״ן–בטעות נתיחסו בדפוס חדושיו אלה להרשב״א!-והרא״ה בחדושיהם.

ג׳) לפי דעת הגאון שוגגין בדברי ר׳ דימי ורבין, ל״ד, ב׳ ול״ה, א׳, הוא כמו דלא אתרו ביה וכן פרש רש״י שם אבל יש שפרשו שוגגים גמורים, עיין דברי הרשב״א בשיטה מקבצת במקומו. ודע שמה שכתב הגאון, ודבר אחר, קנס לא קנס דוקא אלא א פ י ל ו קנס, שלא תאמר דעד כאן לא אמרו שחייבי מיתות שוגגין פטורים אלא בממון ולא בקנס וכדרבה, חדוש הוא שחדשה התורה בקנס. ורש״י מפרש כפשוטו, דבר אחר ממון, שכן בברייתא דחזקיה אף מכה אדם לא תחלוק בו בין בשוגג וכו׳ לפוטרו ממון.

ה׳) הגאון פוסק כר׳ יהודה במעשה שבת וכן פסקו בעל השאלתות, קכ״ח ובה״ג שבת פרק כ״ד, אבל ראיתם לפסק זה שונה מראית הגאון כאן, ובתשובות גאוני מזרח ומערב סימן נ״ט כדברי השאלתות ובה״ג אבל בקהלת שלמה ל״א תשובה ארוכה לגאון בענין זה (וכפי הנראה השתמש בה הרי״ף עין שם הערת ווערטהיימער), והתשובה שלפנינו איננה לא היא שבגמו״מ ולא היא שבקהלת שלמה. ודע שהגאון פרש בראשונה הסוגיא בכתובות בענין מלקות וממון ואחר כך חוזר לו להדברים שנזכרו בסוגיא זו דרך אגב ועל פי זה נעמוד על סדר התשובות.

ז׳) בתשובה זו מובא, הכלל כל היכא דפליגי ר׳ יוסי גל׳ ור׳ עקיבא הלכה כרע״ק, ולכן הוא פוסק בכתובות ל״ח, א׳ כר׳ עקיבה, ולא נודע לי כלל זה ממקום אחר ולא עוד אלא שנראה לי כמיותר אחרי שקים לן, הלכה כר׳ עקיבה מחבירו ור׳ יוסי הגלילי היה חבר לר׳ עקיבא וצעיר ממנו לימים.

ח׳) תשובה זו היא פירוש על מה שאמרו בכתובות ל״ו, א׳, הא רבן גמליאל וכו׳ ואומר הגאון שכוונו לכל אלו המשניות שבפרק א׳ שנחלקו בהן ר׳ גמליאל ור׳ יהושע שלכלם טעם אחד. ומכל מקום קשה הסדר של התשובות ו׳, ז׳ שאינו על פי סדר הדברים שבתלמוד, עיין ההערות לתשובות ח׳ וט׳.

ט׳) הגאון מוצא בתלמוד כתובות ה׳, א׳ רמז למנהג כפרות, אבל אף שהצדק אתו שמהגמרא מוכח שהיו מרבים לאכול בשר עוף בעיוה״כ אין משם ראיה למנהג כפרות שאפשר שנמנעו מלאכל בשר בהמה כדי שלא יבואו לידי קרי שבבשר שמן מביא לידי כך ולכן שנו המנהג הישן שנהגו בזמן המשנה (עין סוף פרק ה׳ של חולין) להרבות בבשר בהמה שחלק גדול של בשר זה שמן הוא, ועין יומא י״ח, א׳. והנה יש לנו כמה וכמה תשובות הגאונים שנזכר בהן מנהג זה אבל אין שם בעליהן עליהן (עיין לדוגמא אור זרוע ראש הלכות ר״ה והמקומות שהעיר עליהן אפטוביצר בהצופה ז׳, צ״ב וצ״ג) והדעת נוטה שהן מאחרוני הגאונים והשם ר׳ ששנא שנתיחס לו בשערי תשובה רצ״ט תשובה על כפרות חשוד מאוד

אצלי כי לא מצינו לגאון קדמון זה אלא פסקים ותשובות קצרות וסגנון תשובה זו אינו כלל זה של הגאונים הראשונים. ומכ למקום נראה שמנהג כפרות הוא ישן שהרי נזכר כבר כמנהג קבוע מר' נטרונאי בחמדה גנוזה צ"ג, ובקטע שלנו שכפי אשר נראה להלן כל התשובות שבו הן לר' עמרם גאון. וממה שלא נזכר בסדורו אין להביא ראיה שלא נהגו מנהג זה בימיו שאין דרכו של הגאון בסדורו לדבר על מנהגים שאין להם מקור בהלכות עתיקות. וקשה למצוא טעם לסדר התשובות ז', ח', ט' שלפי סדר דברי התלמוד תשובה ט' מקומה בראשונה שהיא פרוש לכתובות ה' וח' מקומה קודם ז' כאשר כבר הערותי למעלה, אבל בכמה תשובות הגאונים נמצא שלא דקדקו לפעמים בסדר פרושיהם ופרשו שלא כסדר הדברים בתלמוד אלא כפי מה שנשאלו והשאלות לפעמים לא היו על הסדר.

י') התשובה הזאת היא היא תשובת ר' עמרם בהלכות פסוקות פ"ו אלא שחסר כן בראשה לערך ב' שורות. דעת הגאון היא כדעת חכמי ספרד שרק בסומא באחת מעיניו בדש בעירו מותר ונחלקו עליהם חכמי צרפת ואשכנז, עין בית יוסף ובית חדש, א"ח קכ"ח וחדושי הריטב"א והמאירי במקומו, ודעתם שבכל המומין כך. ועין שם בב"י שמשער שהטור וכמה מהראשונים לא גרסו, תנא מומין שאמרו וכו', אבל אינם נראים דבריו שלא בלבד שבכל כ"י איתא אלא שגם הגאונים, הלכות גדולות במקומו וסדר ר' עמרם, נשיאת כפים י"א, ב' והגאון בתשובה זו, וחכמי אשכנז צרפת ספרד ופרובינציא גרסוה עיין לדוגמא אור זרוע חלק ב' תי"א, מחזור וויטרי ק"ב, ארחות חיים ק"ט, ב' בסוף העמוד והמאירי במקום הנ"ל. וממה שלא הביא הרי"ף הברייתא אין ראיה שלא גרס כך בגמרא, שנראה שפרש עקומות או עקשות על רגליו וכן נמצא פרוש זה בארחות חיים במקום הנ"ל, ואם כן לא הצרך להביא רגליו בהדיא וכן פניו נכלל בסומא וידוע שדרך הרי"ף לקצר. ומה שנתקשו הרב ב"י ושאר אחרונים בדברי הטור, לי לא קשה כלל, ודבריו פשוטין שהעיר על דברי הרמב"ם, שבגמרא לא אמרו הטעם מפני שמסתכלין בו אלא על מומי ידיו ולא על שאר מומים והרמב"ם מפרש שגם במומי פניו ורגליו זהו הטעם, ולשון הרמב"ם נתקצר בטור ולכן היה קשה להאחרונים. האמנם הרמב"ם לא חדש כאן כלום אלא שהעתיק דברי התוספתא במגלה ד' [ג'], כ"ט, כהן שיש מומין בפניו בידיו ורגליו לא ישא וכו' מפני שהעם מסתכלין בו. ודע שאף שגרסת התוספתא, פניו ידיו ורגליו, מסייעת לגרסת הספרים בכל זאת נראה עקר כגרסת הגאון וכן בסדורו במקום הנ"ל, ידיו רגליו ופניו, שהברייתא מוספת על דברי המשנה שלא ידיו בלבד, כאשר הוא במשנה, אלא גם כן רגליו ופניו. ועיין תנחומא הו"ב נשא י"ד ובנסמן שם ומה שהערותי בספר א של גנזי שעכטער תע"ה. לעומת זה קשה לעמוד על דעת הגאון, שאם דש בעירו ולא מיחו בו כשהולך למקום אחר אין מסלקין אותו, ולמה לא וכי אם מפני שבעירו אין מסתכלין בו לא יסתכלו בו בני עיר אחרת אתמהה! וברור שהגאון מפרש דש בעירו שאם נהג לעלות לדוכן בעירו ולא מחה בו אדם, ולכן הצרך לומר שמותר פרושו שגם בעיר אחרת מותר לעשות כן אולם כל הראשונים פרשו דש בעירו, שאם בני העיר

א

תשובות לגאוני מחסיה ורבן לר' עמרם גאון.

קונטרס בעל י"ב דפים ארכם כ"ה ורחבם י"ג, כ"ב שורות לכל עמוד, והכתב כתב רבני־מזרחי מסמן T.-S 10 G. 3 באוצר הספרים של האוניוורזיטא בקמברידג. בין דף ח' לט' חסר דף אחד או יותר ואולי גם הדפים ב' וג' אינם תכופים אבל כאשר ב' דפים הראשונים נקרעו מלמטה אין לעמד על זה בברור. אם זכרוני אינו כוזב לי הקטע סימן ל"ח שהוצאתי לאור בספרי געאניקא חלק שני עמוד שי"ח–שמ"ה שוה בדמותו ובצלמו להקטע שלפנינו ונראה שהם שניהם נלקחו מן כתב יד אחד, ודבר זה ספק לי קצת כאשר אין הקטע ההוא לפני אבל ודאי גמור הוא ששניהם מקובצי תשובות לר' עמרם גאון, כאשר נראה להלן. ובראשונה אמרתי להעיר על איזה דברים פרטיים שבהתשובות שלפנינו ואחר כך על דברים כלליים שבהן.

א') הקטע מתחיל באמצע תשובה בפרוש הגמרא כתובות ל"ב, א' וכן הח' תשובות שלאחריה הן כולן פרושים למסכת זו אולם אפילו אחת מהן לא נודעה לנו עד התגלות הקטע הזה. סוף התשובה הראשונה צריך עיון גדול שדברי הגאון קשים להעמידם. הוא אומר שדברי הגמרא שעולא כרבא ור' יוחנן כאביי לא נאמרו אלא לענין חובל ולענין עדים זוממים, ובאמת לא נחלקו אביי ורבא שבחובל ובעדים זוממין ממון משלם ואינו לוקה וכל מחלקותם אינה אלא אם למדים בושת ופגם באנוסה מתחת אשר ענה או מונתן, וכאשר עולא לומד ג"ש תחת תחת שממון משלם ואינו לוקה אמרו בגמרא שהוא הולך בשיטתו של רבא שלומד בושת פגם מונתן ור' יוחנן כאביי שלומד הלכה זו מתחת ולכן אין לו הג"ש של תחת תחת. ומה שנוגע לעדים זוממין היה אפשר לדחק ולאמור שהגאון כוון למה שנחלקו שם בדף ל"ג, א' אם אפשר התראה בעדים זוממין ולאביי שאפשר אולי באמת שלוקה ואינו משלם בשהתרו בו, אבל מלבד שבמסקנא הדר בו אביי והודה לרבא שאין התראה בעדים זוממין, הרי פשוטן של דברים שלא נחלקו מעולם אביי ורבא שבעדים זוממין לוקה ואינו משלם אלא שרבא למד זה מתוך הסברא, שאי אפשר להתרות עדים זוממין ואביי מדרשה, בפרוש רבתה תורה וכו' עיין שם ל"ב, ב'. גם אי אפשר להשלים בשורה ט' של עמוד א', לענין קנס וחובל וכו', ולומר שהגאון סובר כדעת התוספות שם ל"ב, ב' בד"ה אלא ול"ג, א' בד"ה ועולא שדוקא בהני תלת, קנס, חובל ועדים זוממין סובר עולא שממון ומשלם, שלפי דעת זו לא נחלקו ר' יוחנן ועולא אלא בקנס ובזו עולא כרבא ואם כן למה פוסק הגאון כר' יוחנן נגד הכלל שאביי ורבא הלכה כרבא, ובשנים האחרים לא נחלקו כלל לא עולא ור' יוחנן ולא אביי ורבא, והדבר צע"ג.

קטעים מכתבי הגאונים

ראשי תיבות וקצורים אחרים שאינם רגילים

או"ז או א"ז	— — אור זרוע לר' יצחק מווינא.
א"ח	— — ארחות חיים לר' אהרן מלוניל, ב' חלקים.
אשכול	— — ספר האשכול לר' אברהם בר' יצחק מנרבונא, ג' חלקים.
אשכל	— — ספר אשכל הכפר ליהודה הדסי הקראי.
ג"א	— — תשובות הגאונים . . . יו"ל ע"י ש. אסף, ירושלים תרפ"ז.
ג"ג	— — תשובות הגאונים מהגניזה (*Geonica II*) מאת לוי גינצבורג.
ג"ה	— — זכרון לראשונים וגם לאחרונים חלק א' (תשובות הגאונים) מאת א' א' הרכבי.
ג"ל	— — תשובות הגאונים . . . יוצאות לאור . . . ע"י חברת מקיצי נרדמים, ליק תרכ"ד.
ג"מ	— — שאלות ותשובות מהגאונים . . . מנטובה . . . בשנת ונשא.
גמו"מ	— — תשובות גאוני מזרח ומערב . . . יואל מיללער, ברלין תרמ"ח.
גנ"ק	— — תשובות הגאונים . . . נחמן נתן קורונל, וויען תרל"א.
ג"ק	— — תשובות גאונים קדמונים . . . דוד קאססעל, ברלין תר"ח.
ה"ג	— — הלכות גדולות וויניציאה ש"ח (הוצאה ראשונה); ה"ג ה'=הוצאת הילדעסהיימער, ברלין תרמ"ח.
ה"פ	— — הלכות פסוקות מן הגאונים . . . הוצאתין שנית . . . יואל מיללער, קראקא תרנ"ג.
ח"ג	— — ספר חמדה גנוזה והוא תשובות הגאונים . . . ירושלים תרכ"ג.
מ"ו	— — מחזור וויטרי לרבינו שמחה, ברלין תרנ"ג.
מפתח	— — מפתח לתשובות הגאונים, יואל הכהן מיללער, ברלין תרנ"א.
עטור	— — ספר העטור לר' יצחק ב"ר אבא מארי, ג' חלקים ווילנא תרל"ד, ווארשא תרמ"ג, תרמ"ה.
פרדס	— — ספר הפרדס . . . להגאון רש"י, קושטאנדינה תקס"ב.
קהלת שלמה	— — בו . . . שאלות ותשובות הגאונים הקדמונים, ירושלים תרנ"ט.
שבה"ל	— — שבלי הלקט לר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, ווילנא תרמ"ז.
ש"ץ	— — ספר שערי צדק . . . תשובות הגאונים, שאלוניקי תקנ"ב.
ש"ש	— — שערי שמחה (ב' חלקים) לר' יצחק אבן גיאת, פירטה תרכ"א–תרכ"ב.
ש"ת	— — ספר שערי תשובה שנ"ג תשובות הגאונים, לייפציג תרי"ח (הוצאה ב').
תש"ר	— — תורתן של ראשונים (ב' חלקים) פראנקפורט תרמ"ב.

מפתח הפרושים ומפתח כללי שבסוף הספר ואקוה שהקורא ימצא בהם תועלת. הדפסת ספר זה ארכה זמן רב ולכן ראיתי להוסיף „השמטות ותקונים", שכמה דברים נתחדשו לי במשך ההדפסה על ידי פרסום קטעים חדשים מהגניזה, וכבר נאמר, יום ליום יביע אמר.

נויארק י"ב סיון תרפ"ח.

לוי בן מרנו הרב יצחק זצ"ל גינצבורג

התכן

מפרושי התלמוד לר׳ נסים, לר׳ חננאל ולחכם אחד בן דורם אשר לא נודע שמו. הקטעים כ״א, כ״ח, כ״ט הם מספר המפתח לר׳ נסים על המסכתות, שבת כתובות נדרים וגטין ולא בתרגום עברי של ספר זה, אשר כבר נדפסו ממנו החלקים לברכות שבת וערובין, אלא בערבית כאשר יצא מידי מחבר, מה שלא זכינו לראות קודם התגלות הגניזה. מפרושי התלמוד לר׳ חננאל נשמרו לנו בהקטעים ל״א–ל״ב שרידים שלא ראו אור הדפוס עד היום. שריד פרוש לברכות שבקטע ל״ג הוא לאחד מקדמוני חכמי מערב, ואולי לתלמיד אחד של ר׳ נסים, וחבל שלא נשמר יותר מן פרוש זה שמאוד מאוד מצויין הוא בסגנונו הצח ובההסברה שלו. הקטע ל״ז מחזיק פרוש ערבי–עברי לבבא מציעא, ואף שמחברו הוא אחד מחכמי ספרד בדור שלאחר הרי״ף ראוי קטע זה שיקח מקומו בספר זה שכמה דברים לגאונים בפרוש זה שלא נודעו לנו ממקום אחר. כמדומני שגם המחבר הצרפתי, ששריד מפרושו לברכות יש לפנינו בקטע ל״ד, השתמש בפרושי הגאונים ומטעם זה הכנסתיו למדור שלהם ושל תלמידיהם הרבנים של הדור הראשון, ואף שהוא מאוחר לרש״י.

הקטעים י״ט (ההלק השני שלו) ול״ה המכילים שרידים מקצורי התלמוד, אף שבודאי לא יצאו מידי הגאונים עצמם נראה שנתחברו בדורותיהם או בזמן קרוב להם, ומעניין הדבר שהקטע ל״ה נכתב בשנת דתתנ״ג, כחצי מאת שנה אחרי פטירת הגאון ר׳ האי, ואולם אין ספק שאינו כתב יד עצמו של המחבר אלא של סופר אחד והמחבר אפשר שקדם הרבה לר׳ האי. כעין הוספה לקצורי התלמוד הם הד׳ שרידים משלשה ספרים שחבר ר׳ יוסף ראש הסדר בן דורו ובן ארצו של הרמב״ם, עיין עליהם עמוד ת״ג–ת״ה. וכן הוספתי בסוף גוף הספר שלש רשימות משו״ת הגאונים שנרשמו בהם מאה ושבעים תשובות ומהן אנו רואים כמה עשירה היתה ספרות הגאונים בתשובות.

החמר החדש שבקטעים גדול הוא כל כך עד שאלו באתי ליתן אפילו רק ראשי קוים הייתי נצרך לספר גדול בפני עצמו, ואולם אקוה אשר הקורא המעיין ימצא בפתיחות אל הקטעים ובהערות עליהם כל מה שנצרך להבנתם ולהערכתם. אפשר שיש מהקוראים שיאמרו, כמה ארכן המחבר הזה שנושא ונותן בכל פרטיהן ודקדוקיהן של ההלכות שבתשובות ולנו אין חפץ בהלכה אלא בתוצאות ההיסטריות היוצאות ממנה. ואולם אני לא בלבד שאני מאמין באמונה שלמה שאין חיים לישראל מבלי תורת החיים ולכן כל זמן שישראל חי ההלכה חייה, אלא שאני אומר שגם מנקדת–מבטם הם טועים בעקר גדול. ויפה אמר אחד מגדולי הפילוסופים של המאה העברה שמבלי נטיה רצינית אל ידיעת הפרטים כל ההנחות העיוניות של הכללים אינן אלא מגדלים הפורחים באויר, ואלה המסתפקים בתוצאות ההיסטריות של ההלכה מבלי לעמוד על פרטיה מעלים חרס בידם.

תקופת הגאונים היתה תקופה של תסיסה ועד על זה צמיחת הכתות השונות בדורותיה, יש מהן שבין לילה היו ובין לילה עברו ויש מהן שהכו שרש, צמחו

וגדלו. הכתה היותר ידועה לנו של תקופה זו היא הכתה הקראית שעמדה במחצית השניה של דורות הגאונים ואולם כמה דברים עקריים הנוגעים להתפתחותה עוד מכוסים בערפל אף שמעת התגלות הגניזה אור גדול זרח על תולדות הכתה הזאת וספרותה. אחד מהדברים שלא נתברר כל צרכו הוא יחס ההלכה הקראית אל ההלכה המסורה של התלמוד והגאונים. אקוה שהקטעים מספרי הלכה של הקראים הקדמונים שקבעתי להם מקום בפני עצמם בנספח א׳ יהיו לנו לעזר לא מעט בפתרון הפרובלימה הקשה הזאת. אלה הקטעים ילמדונו גם כן שהשפעת ההלכה המסורה על הקראים הקדמונים היתה גדולה כל כך עד שגם במחלקות שנחלקו עליה היו נתלין בה ולכן אי אפשר לעמוד על ההלכה של הקראים הקדמונים מבלי ידיעה עמוקה בהלכה המסורה. חבל שלא נשמרו שמות המחברים הקראים ששרידי ספריהם נתפרסמו כאן ואולם אין ספק שכולם הם מדורות הקדמונים כאשר הוכחתי בפתיחות. ברור הוא גם כן שבקטע נ״ב יש לנו שריד מפרוש התורה לדניאל הקומסי וקרוב לאמר שהקטע נ״ד נתחבר מבן דורו שכפי מה שהראיתי בפתיחה הוא לאחד מבני חבורתו של בנימין נהאונדי שאמרו עליו שהיה רבו של דניאל.

קטעי הגניזה העשירו הרבה ידיעתנו ממצב הרוחני והחמרי של עם ישראל בארץ ישראל וכבר הופיעו ספרים ומאמרים על ארץ ישראל בתקופת הגאונים שנוסדו על יסוד חמרי הגניזה. בין הקטעים של מין זה לוקחים מקום בראש השרידים מספר פירקוי בן באבוי לתלמיד תלמידו של ר׳ יהודאי גאון. הספר הזה הוא ספר–תעמולה בעד התלמוד בבלי להראות לבני ארץ ישראל כי כל הפורש ממנו כפורש מתורת ישראל. מחברו אינו מפרש מגמתו בפה מלא אלא בדרך כלל הוא אומר שבכל מקום שנחלקו בני בבל עם בני ארץ ישראל ההלכה כהראשונים ולא נחלקו עליהם בני ארץ ישראל אלא משום שנשתכחה מהם תורה בימי הגזירות והשמדות שגזרה עליהם מלכות אדום. ואולם המעיין בעין בקורת בספרו של בן באבוי ובדברי ר׳ יהודאי גאון שאסף לתוכו יראה שיסוד כל אלה החלופים שבין בני ארץ ישראל ובני בבל הוא בזה שעוד בראש המאה התשיעית לתאריך הרגיל–זמנו של בן באבוי הוא כמ׳ שנה אחרי זמנו של ר׳ יהודאי גאון שנפטר בשנת תשס״ג–לא קבלו עליהם בני ארץ ישראל את התלמוד בבלי אלא אחזו בתורת אבותיהם, התלמוד ירושלמי ובכל השתדלותם של ר׳ יהודאי גאון ושל בן באבוי לא עלתה בידם לכפות על בני ארץ ישראל התלמוד בבלי. ספרו של בן באבוי הוא מקור נכבד ליחס ההלכה של בני ארץ ישראל להלכה של הגאונים בבבל ומפני חשיבות ענין זה אמרתי להוסיף בנספח ב׳ לא לבד השרידים של ספר זה אלא גם מאמר רחב עליהם, שחלקתיו לג׳ חלקים: א׳) יחס חכמי ארץ ישראל ויחס הגאונים אל הפיוט, ב׳) עבוד ספרי תורה בארץ ישראל, ג׳) שאר חלופים שבין בני ארץ ישראל ובני בבל.

בהקדמה לחלק ראשון של גנזי שעכטער תארתי דרכי בהוצאת קטעי הגניזה ומהנותר לחזור כאן על מה שנאמר שם שדרכי בספר הזה הוא דרכי בספר ההוא. ורואה אני להעיר בסיום ההקדמה על המפתחות השונים, מפתח התשובות,

הוא עומד בשורה אחת עם הספרים החשובים, יצירי תקופת הרבנים, אבל אין לנו להעלים עין כי מה שזרעו הגאונים קצרו הבאים אחריהם. אם נחלק ספרות של תקופת הרבנים, כלומר ספרות ההלכה של הראשונים, למחלקותיה העקריות יצאו לנו אלה המחלקות: פרושי התלמוד, פסקי הלכות ותשובות, ובלא הגזמה נוכל לומר שהגאונים הם שהניחו אבן הפנה לספרות זו כולה. ספר אלפסי בודאי גדול הוא בערכו מספר הלכות גדולות, אולם היודע ומכיר בטיבן של שני ספרים אלו לא יטיל ספק שהרב האלפסי לא בלבד שהשתמש במדה מרובה בספר הלכות גדולות אלא שהספר הזה היה הדוגמה שעל פיה חבר ספרו. שני פרשנים גדולים עמדו לו להתלמוד, ר׳ חננאל ורש״י, ופרושיהם מופתיים המה במלא מובן המלה, מה שלא נוכל לומר על פרושי הגאונים, ואולם אי אפשר להכחיד שרוב מנין ורוב בנין של פרושי התלמוד להראשונים ממסורת הגאונים באו לידם. הספר משנה תורה להרמב״ם הוא הספר היותר מקורי שבספרות ההלכה המסודרה של הראשונים ובכל זאת מי לא יראה ההשפעה הגדולה שהשפיעו עליו ספרי הגאונים שבמקצוע זה וביחוד ספרי ר׳ סעדיה ור׳ האי. תשובות מהר״מ מרוטנבורג, הרשב״א והרא״ש–הנני מסתפק במועט ומפרט רק ג׳ חכמים בני דור אחד ויש להוסיף עליהם כהנה וכהנה– נעלות מן תשובות הגאונים בחדוד השכל בעמקות ההגיון ובבקיאות המקורות העתיקים אבל מעולם לא פקפק אדם שמקצוע זו של ספרותנו היא יצירת הגאונים והבאים אחריהם לא עשו אלא ששכללו וייפו הבנין שבנו הם.

אין מגמתי פה לחזור על הישנות ולתאר מפעלות הגאונים וחשיבות ספריהם אשר כבר הרחבתי הדברים עליהם בשני החלקים של ספרי „גאוניקא״, וכל מה שנאמר למעלה לא נאמר אלא כעין פתיחה לספר זה שקראתיו „קטעים מכתבי הגאונים״. הקטעים שקבצתי כאן מתשובות הגאונים, מפרושיהם על התלמוד ומספרי הלכה שלהם מקיימים ומאשרים אלה הדברים שהשתמשתי בהם לתאר בקצור תקופת הגאונים. הגאונות בתור מרכז לאמי תגלה לעינינו בהרבה תשובות שנתפרסמו כאן ראשונה. לדוגמא סבורים היינו לאמר שעד הדורות האחרונים של הגאונים רק הקהלות שבבבל והסמוכות לה פנו בשאלותיהן אל הגאונים והנה קטעי הגניזה (עיין נספח ב׳) ילמדונו שכבר ר׳ יהודאי גאון כג׳ מאות שנה קודם פטירת ר׳ האי שלח דבריו לאנשי ארץ ישראל. עובדה זו שבימי גאון זה שלטון הגאונות כבר התפשט עד ארץ ישראל מעניינת הרבה. האמוראים לא חדלו מעולם לראות בארץ ישראל את מרכז הדת והתורה ועוד בימי השמדות והגזירות שבאו על הארץ הקדושה, כאשר כבר החלה שמשה לשקוע, מצינו לאחד מגדולי אמוראי בבל–אביי–שאמר: אנן כייפינן להו. ובדרך זו אחזו גם הסבוראים כאשר נראה ממה שמסופר בתלמוד על ר׳ אחאי ור׳ שמואל בריה דר׳ אבהו ששלחו שאלותיהן לחכמי ארץ ישראל וכאשר גזרו הם קיימו עליהם חכמי בבל. ואולם בימי ר׳ יהודאי גאון כר״נ שנה אחרי פטירת ב׳ הסבוראים הנזכרים כבר נהפך הדבר והגאון הזה מרגיש בכח הגדול שלו לכפות עליהם התלמוד בבלי בכל פרטיו ודקדוקיו.

הקטע מפרוש שבת לר׳ האי (סימן כ״ז) הוא מקור דברי למעלה על היחס של פרוש ר׳ חננאל על התלמוד לפרושי הגאונים. מהקטע הזה אנו רואים כי לא לבד שהפרשן הגדול הזה השתמש במדה מרובה בתכן הפרושים של הגאונים אלא גם בלשונם ממש שהעתיקם מלה במלה מבלי להוסיף או לגרוע. ויש לנו עד שני על הדבר הזה בהקטע מפרוש ברכות לר׳ חננאל (סימן ל״ב) שבו נמצאה העתקת מאמרים שלמים מפרוש ר׳ האי לברכות כאשר העירותי בהפתיחה.

הספר הזה יחלק לג׳ מחלקות; המחלקה הראשונה והיא העקרית תחזיק כ״ג קטעים (סימן א׳–כ״ב חוץ מי״א, כ״ד ול׳) מקובצי תשובות הגאונים, בהמחלקה השניה ג׳ קטעים מספרי הלכה שלהם (כ״ג, כ״ה וכ״ו) והמחלקה השלישית תכיל ד׳ קטעים (י״א, כ״ז, ל״ו ול״ח) מפרושיהם על התלמוד. וכאשר השם הכולל של ג׳ המחלקות הוא „כתבים״ קראתי עליהן את השם „קטעים מכתבי הגאונים״. מנין התשובות עולה למאה ושלשים אלא שיש מהן חסרות, מעט או הרבה, ומנין בעלי התשובות הוא עשרה ואלו הם: בן באבוי, האי, חנניה, יהודאי, נחשון, נטרונאי, סעדיה, עמרם, צמח, (בר׳ חיים, גאון סורא?) שרירא. וכאשר רובן של התשובות סתומות הן, יש מהן שלא עלתה בידי לעמוד על שמות בעליהן. ואשר להמחלקה השניה, הקטע הראשון שלה הוא שריד של ספר השטרות לר׳ האי (בן שרירא, עיין הפתיחה), השני הוא מקובץ הלכה שדומה להקיבצים שנתיחסו מהראשונים לר׳ יהודאי גאון או לתלמידיו והשלישי הוא שריד קטן של ספר הלכה שלא נודע לי דוגמתו בין ספרי הגאונים, ואף שברי לי שנתחבר בתקופה זו. המחלקה השלישית תכיל פרושים על המסכתות שבת, כתובות, בבא קמא, סנהדרין ומכות, ואולם רק הקטע סימן כ״ז הוא האחד שנוכל לומר עליו שהוא בודאי מ פ ר ו ש לגאון (מחברו ר׳ האי, עיין הפתיחה) והקטעים האחרים אפשר שאינם אלא שרידי תשובות, שכבר יש לנו הרבה תשובות לגאונים המכילות רק פרושים על התלמוד.

הרבה ממאספי תשובות הגאונים עבדו עבודתם בסוף תקופת הגאונים כאשר כבר עמדו להם לישראל בכמה ארצות פזוריהם, במצרים באפריקא הצפונית באספמיה באיטליה ובצרפת, חכמים גדולים ומצויינים שעטרת הגאונות הולמתם, ואף שלא היו ראשי ישיבות שבבבל. המאספים האלה כללו בקובצי תשובות הגאונים גם תשובות לחכמי איירופה ואפריקה ויש לנו דוגמאות מקובצים כאלה בהקטעים שלפנינו. הקטע ט״ו מכיל תשובות להגאון ר׳ צמח ולר׳ משולם (בר׳ קלונימוס מלוקא, עיין הפתיחה) ובהקטע ט׳ שתי תשובות אחת לגאון ואחת לר׳ חננאל. ולי אין ספק שגם הקטעים י״ט וכ׳ הם שרידים מקובצי שו״ת שהחזיקו תשובות לגאונים ואף שלא נשמרו מהם אלא תשובה לר׳ שמריה בר׳ אלחנן (והיא האחת שנודעה לנו!) בקטע י״ט ושמונה תשובות לר׳ משולם ואחת לאחד מקדמוני חכמי ספרד בקטע כ׳.

כאשר רוב תורתם של הדור הראשון לרבנים בא להם מהגאונים קבעתי מקום בספרי זה לא לבד לתשובותיהם של ראשוני הרבנים אלא גם להשרידים

הקדמה

תקופת הגאונים כוללת פרק גדול בתולדות דברי הימים שלנו, ראשיתה חתימת התלמוד וסופה התחלת הקולטורה היהודית בארצות איירופה. הבטוי „תקופת הגאונים" רגיל כל כך אצל חכמי ישראל וסופריו עד אשר לא יעלה על לב איש לשאול, ואלה הגאונים מי היו ומה עשו שתקופה בת חמש מאות שנים תקרא על שמם. שאלה זו ראויה לשום לב עליה שלכאורה בין מנקדת-המבט האישיות ובין מנקדת-המבט הספרותית לא הצטיינו הגאונים בגדולות. מהדורות הראשונים של תקופה זו אין לנו אלא שמות הגאונים בעלמא ואולם גם מזמנו של ר' יהודאי גאון ולהלן, גאונותם של הגאונים מצמצמת בפסקים קצרים ובתשובות קצרות שחותם הבינונית עליהם, ורק זמן מועט קודם שקיעתה הופיעו אישיות גדולות כר' סעדיה, ר' שרירא, ר' שמואל בן חפני ור' האי. ואם נוציא שני הספרים שנתחברו בסוף תקופה זו, ספר אמונות ודעות לר' סעדיה וספר מקח וממכר של ר' האי אין לנו רק ב' ספרים חשובים שיצאו מבית מדרשם של הגאונים, השאלתות של ר' אחאי-והוא לא נסמך לגאון!-וספר הלכות גדולות המיוחס לבן דורו ר' יהודאי, והמודה על האמת לא יוכל להכחיש שערכם קטן מאוד לערך הספרים הענקיים שנתחברו בדורות הרבנים כספר אלפסי, פרוש רש"י על התורה וספר היד להרמב"ם.

אולם השקפה כעין זו שטחית היא ומי שאומר שחסר-מקוריות הוא סימן מובהק של תקופת הגאונים אינו אלא טועה. הבקורת האמתית תודה ששתי הישיבות שבבבל, ישיבת סורא וישיבת פומבדיתא הפכו צורתן שהיו להן בימי האמוראים ולבשו צורה חדשה בימי הגאונים; הישיבות של האמוראים הן מקומות שחכמי בבל למדו בהם תורה והישיבות של הגאונים הן מרכז לאמי שממנו יצאה תורה לכל ישראל. נפוצות הגולה שבמצרים, שבאפריקה הצפונית, שבאיטליה, שבאיספמיה ושבכל המקומות שנדהו שם בני ישראל הביטו אל הגאונים שבבבל כאשר הביטו אבותיהם לפנים אל הכהנים הגדולים ואל הנשיאים שבארץ ישראל. הגאונים לא היו רק ראשי ישיבות אלא ראשי עם ישראל ומנהיגיו, ולא על דרך ההפרזה אמרו הגאונים שהישיבות הן במקום סנהדרין. ואם כן הוא אף שאין בידנו דבר ברור על אישיותן של הגאונים, הגדולות היו או לא, ודאי גמור היא ש„הגאונות", זאת אומרת המרכז הלאמי שיצרו היא אחת מהמפעלות היותר גדולות שנודעו לנו מזמן גלותנו, וכדאי היא שתקרא שמה על התקופה שבה נוצרה ושבה נתפתחה להיות העמוד הימיני שכל בית ישראל נשען עליו.

ואשר להספרות של תקופה זו, ערכה גדול יותר מאשר נראה לעין. אמנם כן הוא כי לא הגיע לידנו ממנה אפילו ספר אחד אשר נוכל לומר עליו כי

גנזי שעכטער

ספר ב

קטעים מכתבי הגאונים

מן הגניזה שבמצרים

ועוד נוסף

א) מספרי הלכה של הקראים הקדמונים
ב) פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא

מאת

לוי בן מרנו הרב יצחק זצ"ל גינצבורג

נויארק
בהוצאת בית מדרש הרבנים אשר באמעריקא
תרפ"ט

גנזי שעכטער